

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

**Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute**

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergidir

International peer-reviewed journal published

in Turkish, English, and Arabic

Yıl/Year: 13 Sayı/Issue: 25 Bahar/Spring 2023

E- ISSN: 2618-6322

Sahibi / Owner / صاحبة

(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(On Behalf of Bingöl University Social Sciences Institute)
عن جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية
Prof. Dr. M. Zahir ERTEKİN
(Filoloji, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Baş Editör / Editor-in-Chief / رئيس تحرير

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDOĞDU
(Yeni Türk Edebiyatı, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Editörler /Editors / المحررون

Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY
(İslam Tarihi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Kadir TUĞ
(Genel Türk Tarihi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER
(Klasik Türk Edebiyatı, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÜNLÜ
(Teorik İstatistik, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Serhat ARSLAN
(Çeviribilim ve Felsefe, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Vefa ADIGÜZEL
(Siyaset Sosyolojisi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTÜRK
(İslam Tarihi ve Sanatları, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Arş. Gör. Dr. Mesut ASLAN
(Finansal Muhasebe, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Öğr. Gör. Dr. Mehmet YAVUZ
(Eğitim Teknolojileri, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Arş. Gör. Dr. Ozan Can AKPINAR
(Yakınçağ Tarihi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Arş. Gör. Adnan AYDINTÜRK
(İngiliz Dili ve Edebiyatı, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Arş. Gör. Mehmed Ali YILDIZ
(Türk Dili ve Edebiyatı, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Yayın Kurulu /Editorial Board / هيئة التحرير

- Prof. Dr. Ahmet Gürbüz, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Prof. Dr. Ali Abouzeid, Doha Institute, Doha, Katar
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim Al-Tayış, Kahire Üniversitesi, Kahire, Mısır
Prof. Dr. Claudette May Datuin, Filipinler Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza Altın, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Prof. Dr. Hasan Çiftçi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Prof. Dr. Hikmet Tan, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Prof. Dr. Kazuaki Sawai, Kansai University, Suita, Japonya
Prof. Dr. Lubov Pomytkina, National Aviati University, Kiev, Ukraine
Prof. Dr. Mehmet Zahir Ertekin, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Prof. Dr. Orhan Başaran, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Prof. Dr. Ousama Ekhtiar, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Prof. Dr. Sait Patır, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan
Doç. Dr. Beşir Koç, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara, Kyushu Üniversitesi, Fukuoka, Japonya
Doç. Dr. Ioana Tudor, University of Bucharest, Bükreş, Romanya
Doç. Dr. Mehmet Emin Bars, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Doç. Dr. Nevzat Keleş, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Doç. Dr. Tahir Aşirov, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyman Önder, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Korkut, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Taşkın, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Vedat Avcı, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye

Redaktörler / Redactors / المدققون

Arş. Gör. Furkan TÜMEN
(Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor / محرر اللغة الإنجليزية

Arş. Gör. Adnan AYDINTÜRK
(Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor / محرر اللغة التركية

Arş. Gör. Mehmed Ali YILDIZ
(Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Arapça Dil Editörü / Arabic Language Editor / محرر اللغة العربية

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTÜRK
(Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

E-Dergi Teknik Sorumlusu / Technical

Administration of e-Journal / الموظف الفني

Arş. Gör. Dr. Ozan Can AKPINAR
(Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Web ve Yazışma Adresi Web and Correspondence Adress العنوان البريدي للمعهد

<http://dergipark.gov.tr/busbed> / <http://busbed.bingol.edu.tr/>

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL

Tel.: 0 (426) 215 00 17 Faks: 0 (426) 215 00 72 e-posta: sbe.bingoldergi@bingol.edu.tr

Uluslararası hakemli bir dergidir. Bahar ve güz dönemi olmak üzere yılda 2 sayı yayımlanır. Yayımlanma dili, Türkçe, İngilizce ve Arapçadır. Her hakkı saklıdır. Makale son kabul tarihleri: Bahar Dönemi için **Kasım** ayı sonu, Güz Dönemi için **Mayıs** ayı sonudur. **Dergi kapasitesine göre, makale kabul tarihleri daha erkene çekilebilir.** Her sayı için kapasiteyi aşan başvurular sonraki sayılara aktarılır. Makaleler, **Turnitin, iThenticate veya intihal.net** gibi intihal programlarından olumlu rapor alındıktan sonra yayımlanabilir. Dergimizin yayım kurallarına göre hazırlanmamış makaleler kabul edilmez. Yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelere PDF formatında Enstitümüz web ve DergiPark sayfasından ulaşılabilir. Ancak kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD / المجلس الاستشاري

Prof. Dr. Ali Abouzeid Abouzeid	Şam Üniversitesi, Suriye
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim al-Tayış	Kahire Üniversitesi, Mısır
Prof. Dr. Cengiz Toraman	Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Enver Çakar	Fırat Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Erkan Oktay	Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Flaudette May Datuin	Filipinler Üniversitesi, Filipinler
Prof. Dr. Hakan Olgun	İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Himmet Uç	Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Çapak	Bingöl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan	Düzce Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kahraman Çatı	Düzce Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kazım Yoldaş	Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kazuaki Sawai	Kansai Üniversitesi, Osaka, Japonya
Prof. Dr. Mehmet Canatar	İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Çelik	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet İnbası	Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Karataş	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. M. Şükrü Mollavelioğlu	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Takkaç	Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Törenek	Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan	Fırat Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa D. Karacoşkun	Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Orhan Başaran	Bingöl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Pomytkina Liubov	National Aviation University, Kiev, Ukrayna
Prof. Dr. Reha Saydam	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Reşad Muradov	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Sayın Dalkıran	Uşak Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanli	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Turan Öndeş	Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Turgut Karabey	Erzincan Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Üzeyir Ok	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yakup Bulut	Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yaşar BAŞ	Bingöl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sıtkı Uluerler	Bingöl Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Cihat Yaşaroğlu	İnönü Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara	Kyushu Üniversitesi, Fukuoka, Japonya
Doç. Dr. Rahmi Tekin	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Zafer Kanberoğlu	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Dr. Keivan Harrasi	Tabriz ACECR, İran
Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff	Malezya Üniversitesi, Malezya
Dr. Mohd Rafi Yaacob	Malezya Üniversitesi, Malezya
Dr. Mona Sobh	Aynu'ş- Şems Üniversitesi, Mısır

İÇİNDEKİLER

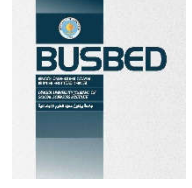
Araştırma Makaleleri

Vildane ÖZKAN	1
BULGARLAR VE İRAN TOPLUMSAL-KÜLTÜREL COĞRAFYASI: BİR BAĞLANTININ YENİDEN İNŞASI	
Habibe TEMİZSU	29
İNGİLİZ EMPERYALİZMİNİ TARİHSEL BAĞLAMDA YENİDEN DÜŞÜNMEK	
Feyzi KAYSİ, Emrah AYDEMİR, Sevinç GÜLSEÇEN	47
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AKILLI TELEFON VE İNTERNET KULLANIMLARININ MESLEKİ GELİŞİMLERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ	
Ahmet Melik SAHABİ	57
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERFORMANSININ PAY GETİRİLERİ İLE OYNAKLIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BORSA İSTANBUL'DAN KANITLAR	
Ender BÜYÜKÖZKARA	71
SÖREN AABYE KIERKEGAARD'UN "İMAN ŞÖVALYESİ" KAVRAMI BAĞLAMINDA İMANIN AHLÂKÎ OLANI AŞMASI FİKRİNE YÖNELİK BİR İNCELEME	
Veysel ŞAHİN, Merve TORĞUT	82
ÖMER SEYFETTİN'İN HİKÂYELERİNDE AHLAK VE AİLE SOSYOLOJİSİ	
Fatma GÖRGÜLÜ	95
SİGORTALININ ZARAR SORUMLUSU İLE YAPMIŞ OLDUĞU HUKUKİ İŞLEMLERİN SİGORTACININ HALEFİYET HAKKINA ETKİSİ	
Azmi TÜRKAN, Nuri TÜRK, Muhittin ÖZDEMİR	105
ÖĞRETMEN ADAYLARININ KOPYA ÇEKME DAVRANIŞINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ	
İzzet AYDEMİR, Mehmet EMİN YAŞAR	123
ÜNİVERSİTE PERSONELİNİN DİJİTAL ORTAMDA SAĞLIK BİLGİSİ EDİNME VE TEYİT DAVRANIŞLARI İLE SAĞLIK OKURYAZARLIĞI BİLGİ DÜZEYİ İLİŞKİSİNİN BELİRLENMESİ	
Mehmet Emin BARS	135
LEİPZİG KÜTÜPHANESİNDE KAYITLI MÜELLİFİ BİLİNMEYEN BİR SAATNAME ÖRNEĞİ	

Mehmet Ali YARIM	147
ABİLEN PARADOKSU. EĞİTİM KURUMLARI ÜZERİNDE HERMENEUTİK FENOMOLOJİK BİR ÇALIŞMA	
Fegani BEYLER	160
EL-CEZERİ'NİN BİLİMSEL MİRASIYLA İLGİLİ RUSÇA ÇALIŞMALARDA METODOLOJİK SORUNLAR	
Teymur EROL, Hasan KAVRUK	170
ÜSTBİLİŞSEL YAZMA STRATEJİLERİNİ KULLANMA EĞİLİMİ ÖLÇEĞİ	
Murat ÇABAZ	188
KARS MÜZESİ'NDE BULUNAN OSMANLI DÖNEMİNE AİT BİR GRUP MÜHÜR	
Songül MOLLAOĞLU	204
GÖSTERGELERARASILIK: PİETA ÖRNEĞİ	
Mehmet SONGUR, Seyit ORDU	220
BİTCOİN HABERLERİNİN BİTCOİN FİYAT VE GETİRİSİ ÜZERİNE ETKİSİ	
Münevver BARTAMAY	235
JOHN MAXWELL COETZEE'NİN İSA ÜÇLEMESİNDE MÜLTECİLİK VE TRAVMA	
Mehmet Ali EROĞLU	246
TÜRK VE KIZILDERİLİ KÜLTÜRÜNDE TURKUAZ RENK KULLANIMI	
İbrahim HELVACI, Cahit POLAT, Ragıp TERZİ	257
PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK VE REHBERLİK (PDR) BÖLÜMÜ MEZUNLARININ ÇALIŞTIKLARI BAKANLIKLARA GÖRE MESLEKİ DOYUM SEVİYELERİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ	
Recep BOZKURT, Ahmet Ayhan KOYUNCU	271
BEDEN VE BENLİK İLİŞKİSİ: TEORİK BİR DEĞERLENDİRME	
Yakup KAYA	282
BAŞAT VE MÜPHEM BİR KAVRAM OLARAK İDEOLOJİ KAVRAMI VE DİN SOSYOLOJİSİ	
Ozan Can AKPINAR	295
SİCİLL-İ AHVAL KAYITLARINA GÖRE ANTALYALI MEMURLAR TARAFINDAN İŞLENEN SUÇLAR	

Ferhat KAÇAR	305
FATİH AKIN'IN FİLMLERİNDE KİMLİK, ÖTEKİLİK VE GÖÇ OLGUSU	
Ali ÇELİK	321
“KERTENKELENİN ÖLDÜRÜLMESİ” RİVAYETİNİ DİN ÖĞRETİCİLERİNİN ANLAMA VE AKTARMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	
Hakan AKAR, Lütfü SİZER	336
SAHRA ALTI AFRİKA ÜLKELERİNDE YENİLENEBİLİR (DAĞITIK) ENERJİ ÜRETİMİNİN ENERJİ VERİMLİLİĞİ VE KAMU BORÇLARI AÇISINDAN AMPİRİK BİR ANALİZİ	
Şule ÖZÜN	356
LIMINAL SETTINGS AND CHARACTERS IN E.M. FORSTER'S A PASSAGE TO INDIA	
Mehmet Fatih KARACA	365
KÖŞE YAZILARININ NİCEL ÖZELLİKLERİ İLE OKUNABİLİRLİKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	
Ümit DEMİR, Süleyman CEYLAN	384
TARİH ÖĞRETİMİ VE DİJİTAL EKLAN ORTAMLARI	
Fulya ATILA	399
A QUALITATIVE STUDY ON UNDERGRADUATES' PSYCHOLOGICAL CAPITAL CLASS CONNECTEDNESS AND SCHOOL ALIENATION	
Hüseyin SEVİNÇ	417
EVALUATION OF THE 1950 TURKISH GENERAL ELECTIONS IN THE CONTEXT OF SEAT MAXIMIZATION APPROACH	
Murat SEL	429
FARABİ'NİN FAZİLETLİ ŞEHİR KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ	
Serap Melek ERYAZICI	437
BLOWING ON THE WOUND: A RETROSPECTIVE STUDY ON NON-FICTION LITERARY GENRE; A MEMOIR, I AM MALALA (2013)	
<u>Kitap Tanıtımı</u>	
Farız Yıldırım	444
EDEBİYAT KURAMI VE ELEŞTİRİ	

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 25.05.2022
Kabul Tarihi : 14.03.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1121169>

BULGARLAR VE İNAN TOPLUMSAL-KÜLTÜREL COĞRAFYASI: BİR BAĒLANTININ YENİDEN İNŞASI

Vildane ÖZKAN¹

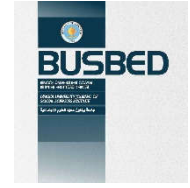
ÖZ

Makale, 632-2021 yılları arasında Bulgarların İnan toplumsal-kültürel coğrafyasıyla kurduğu bağlantıları bütünsel olarak inceleyen bilinen ilk sosyolojik çalışmadır. Amaç, Bulgarlar ve İnan coğrafyası arasındaki tarihsel ve güncel ilişkileri Bulgarlar değişkenini merkezde tutarak incelemektir. Makalede Bulgarlar ifadesiyle, üç Bulgar topluluğuna atıf yapılmaktadır: Karadeniz Bulgarları (ilk Bulgar devleti), Avrupa Bulgarları (Bulgaristan) ve Asya Bulgarları (Tataristan). İnan adı, uluslararası ilişkilerde resmi olarak 1935'ten beri kullanılmaktadır, ancak makalede kolay anlaşılabilirliği sağlayabilmek amacıyla ülkenin önceki dönemlerine atıf yaparken de İnan ifadesi eklenmektedir. Yöntem ve teknik, 2010-2021 yılları arasında Ukrayna, Bulgaristan, Rusya ve İnan'da elde edilen birincil verilerin ve hem tarihsel hem güncel sürecin izlenmesinden elde edilen ikincil verilerin (arkeolojik veriler dâhil) tarihsel sosyoloji çerçevesinde çok katmanlı çözümlenmesinden oluşmaktadır. Ulaşılan beş temel sonuç şöyledir: 1. Karadeniz'in kuzeyinde 632 yılında kurulan ilk Bulgar devletinden günümüze kadar, Bulgarlar ve İnan coğrafyası arasında belirli kesintilerle de olsa süregelen, giderek yoğunlaşan ve çoğunlukla alış-veriş ve dayanışma biçiminde bir etkileşim söz konusudur. İnan'ın unsurlarından biri olan Fars kültürünün etkisi, üç Bulgar topluluğunda da öncelikle seçkinler arasında yayılmıştır. 2. Avrupa Bulgarları ve İnan arasındaki ilişkiler, başlangıçta politik-askeri ilişkiler bağlamında başlamış olup, günümüzde ortak bir etnik köken ve ırk arayışına kadar varmaktadır. Bulgaristan'daki bu arayış, günümüzde Balkanlar'da İnan'la kurulan en aşırı ilişkidir. 3. Asya Bulgarları ve İnan arasındaki ilişkiler, başlangıçta ticari ilişkiler bağlamında başlamış olup, günümüzde kültürel ilişkiler bağlamında yoğunlaşmaktadır. 4. Bulgaristan'ın İnan'daki hem iktidar hem muhalif çevrelerle ilişkisi, Tataristan'ın ise İnan'daki iktidarla ilişkisi bulunmaktadır. 5. Yakın gelecekte Bulgaristan, Tataristan ve İnan arasındaki ilişkiler, dış engel çıkmadığı takdirde ikili ilişkilerden üçlü ilişkiye de dönüşebilir.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz Bulgarları, Avrupa Bulgarları, Asya Bulgarları, İnan Toplumsal-Kültürel Coğrafyası, Bağlantının Yeniden İnşası

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, vildaneozkan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1534-9948>

Article Type : Research Article
Date Received : 25.05.2022
Date Accepted : 14.03.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1121169>

BULGAR(IAN)S AND THE SOCIAL-CULTURAL GEOGRAPHY OF IRAN: RECONSTRUCTION OF THE CONNECTION

Vildane ÖZKAN¹

ABSTRACT

The article is the first known sociological study to take a holistic view of the Bulgars' connections with the social-cultural geography of Iran between the years 632-2021. The aim is to examine the historical and current relations between the Bulgars and the Iranian geography by keeping the Bulgarian variable in the center. Within the scope of the article, the term Bulgars refers to three Bulgar communities: Black Sea Bulgars (the first Bulgar state), European Bulgar(ian)s (Bulgaria) and Asian Bulgars (Tatarstan). The name Iran has been officially used in international relations since 1935, but the term Iran is often added when referring to previous periods of the country for the sake of clarity in the article. The method and technique of the study consists of the multi-layered analysis of the primary data obtained in Ukraine, Bulgaria, Russia and Iran between the years 2010-2021 and the secondary data (including archaeological data) obtained from monitoring both historical and current processes within the framework of historical sociology. Five main conclusions reached: 1. From the first Bulgar state established in 632 in the north of the Black Sea to the present day, there has been a continuous, intensifying interaction between the Bulgar(ian)s and Iran, albeit with certain interruptions, mostly in the form of exchange and solidarity. The influence of Persian culture, one of the elements of Iran, spread primarily among the elite in all three Bulgar communities. 2. The relations between the European Bulgar(ian)s and Iran initially started as political-military relations, and today they reach the search for a common ethnicity and race. This search of the Bulgarians in Bulgaria is the most original relationship established with Iran in the Balkans today. 3. The relations between the Asian Bulgars and Iran initially started as commercial relations, and today they intensify as cultural-diplomatic relations. 4. Bulgaria has relations with both the ruling and opposition circles in Iran, while Tatarstan has relations with the government in Iran. 5. In the near future, relations between Bulgaria, Tatarstan and Iran may turn from bilateral to tripartite relations under the leadership of Bulgaria and Iran.

Keywords: Black Sea Bulgars, European Bulgar(ian)s, Asian Bulgars, Social-Cultural Geography of Iran, Reconstruction of Connection

¹ Asst. Prof. Dr., Gümüşhane University, Vocational School of Social Sciences, Department of Social Work and Counseling, vildaneozkan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1534-9948>

1. GİRİŞ

İran'ı nesneleştiren bilimsel çalışmalarda genellikle İran'ın tarihi, kurumları, gelenekleri, etnik farklılıkları, arkeolojisi vb. süreçler konu edinilirken, son dönemde giderek artan bir biçimde İran'ın uluslararası çaptaki toplumsal-kültürel ilişkilerine de odaklanılmaya başlandı. Ancak İran'ın kimi ilişkileri üzerinde görelilik olarak daha fazla durulurken, kimi ilişkileri üzerinde pek durulmaz. Bu bağlamda en az incelenen ilişkilerden birinin, Bulgarlar ve İran arasındaki ilişkiler olduğu söylenebilir.

Bulgarlar ve İran toplumsal-kültürel coğrafyası arasındaki ilişkilerin, en az 7. yüzyıla dayanan uzun bir tarihi olmasına rağmen, bu konudaki araştırmaların sayısının görece olarak oldukça az olduğunu belirtmek gerekir. Söz konusu ilişkiyi konu edinen akademik çalışmaların sayısı özellikle sadece son on beş yıldır artmaya başladı. Genellikle Bulgarca, Rusça ve İngilizce yazılan çalışmalar, ilişkinin sadece bir parçasına odaklanmaktadır. Örneğin Tuna Bulgarlarıyla Sasani İranı arasındaki ilişkiler (Çobanov, 2006), Bulgaristan'la İran arasındaki ilişkiler (Lalov, 2009), Kazan'daki İranologlar (Valeev vd., 2015), Bulgarca'yla Farsça arasındaki ortak sözcükler (Stambolieva, 2016), İdil Bulgarlarıyla İran arasındaki ilişkiler (Rudenko, 2018), vs.

Ancak Bulgarlar ve İran arasındaki ilişkiyi, bütüncül bir çerçevede ele alıp inceleyen bir çalışmaya rastlanmadı. Bu eksikliği bir ölçüde giderebilmek amacıyla, makale kapsamında Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki ilişkinin, ilk ayırt edilebildiği dönemden günümüze kadarki izi sürülmektedir. Bu bağlamda makale, Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki ilişkileri 632 yılından 2021 yılına kadar bütünsel olarak inceleyen ilk tarihsel-kültürel sosyolojik çalışmadır.

Tarihsel sosyolojik çözümleme yönteminin temel ilkelerinden biri, bir araştırma nesnesinin güncel durumunu çözümleyebilmek için zamansal süreçteki ilk görünümünü ayırt edip zamansal ardışıklığını takip etme gerekliliğidir (Skocpol, 1999, s.3). Makale kapsamında Bulgarlar ve İran toplumsal-kültürel coğrafyası arasındaki güncel ilişkiler, ilişkinin ilk görünümünün ayırt edilebildiği Büyük Bulgaristan ve Sasani İranı arasındaki ilişkilerden başlanarak zamansal ardışıklığı içinde incelenmektedir.

Makalede *Bulgarlar* ifadesiyle, farklı tarih ve coğrafyalarda kurulan üç ayrı Bulgar politik egemenliğine atıf yapılmaktadır: *Karadeniz Bulgarları* (7. yüzyılın başında Karadeniz'in kuzeyinde kurulan ilk Bulgar devleti olan Büyük Bulgaristan); *Avrupa Bulgarları* (7. yüzyıl sonundan günümüze kadar Bulgaristan) ve *Asya Bulgarları* (7. yüzyıl sonundan günümüze kadar Tataristan).

İran adı, uluslararası ilişkilerde resmi olarak 1935'ten beri kullanılmaktadır, ancak makalede kolay anlaşılabilirliği sağlayabilmek amacıyla ülkenin önceki dönemlerine atıf yaparken de genellikle *İran* ifadesi eklenmektedir. Örneğin "Sasani İranı", "Kaçar İranı", "Arap Halifeliği yönetimi altındaki İran coğrafyası", "bugünkü İran coğrafyası" vs. gibi.

7. Yüzyıldan günümüze kadar hem Avrupa Bulgarlarının merkezi olan Bulgaristan coğrafyasında hem İran coğrafyasında yapısal çapta büyük etnik-kültürel dönüşümler yaşanmıştır.

Bulgaristan coğrafyasına 7.-11. yüzyıllar arasında büyük ölçüde Bulgar adlı *Türk* boyları hükmederken, 11. yüzyıldan itibaren büyük ölçüde *Slav* boyları hükmetmeye başlamıştır. İran coğrafyasına ise 3.-7. yüzyıl arasında *Sasaniler* (büyük ölçüde Farslar), 7.-11. yüzyıl arasında *Araplar* (Emevi ve Abbasi Halifelikleri), 11.-20. yüzyıl arasında *Türkler* (Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular, İlhanlılar, İldenizliler, Kara Koyunlular, Ak Koyunlular, Safeviler, Avşarlar ve Kaçarlar) hükmetmiş olup, 1925'ten beri ulus devlet inşası bağlamında ülke nüfusu üzerinde *Fars kültürü* egemen kılınmıştır.

Söz konusu yapısal çaptaki büyük etnik-kültürel egemenlik değişimleri, Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki ilişkiyi belli ölçülerde etkilemiştir, ancak bu değişimin kendisi doğrudan makale konusu kapsamında değildir.

Makalede *Bulgarlar* değişkeni merkezde tutularak aşağıdaki altı temel soru grubuna, tarihsel sosyoloji çerçevesinde yanıt aranmaktadır:

1. Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki ilişkiler, ilk olarak ne zaman, nerede ve nasıl başladı? Günümüzde bu ilk ilişkiyi, hangi taraflar nasıl bir söylemsel çerçeve ile aktarmaktadır?
2. Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki ilişkiler, ilk başladığı tarihten bugüne kadar hangi coğrafyalarda hangi olaylar ve süreçler etrafında nasıl bir ardışıklık izledi? Bu ardışıklıkta ilişkinin değişen ve değişmeyen yönleri bulunmakta mıdır?
3. Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki ilişkiler kapsamında rol oynayan yapısal bağlamlar, kurumsallıklar ve etkili eylemler nelerdir?
4. Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki ilişkilerin özgün ve tikel özellikleri nelerdir?

5. Günümüzde Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki ilişkilerin makro, mezo ve mikro düzlemdeki işlevleri nelerdir?
6. Yakın geleceğe yönelik olarak Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki ilişkilerle ilgili nasıl öngörülerde bulunulabilir?

Söz konusu altı soru grubu, makale kapsamında dört bölüm kapsamında yanıtlandı. Makale, *Bulgarlar* değişkeni merkezde tutularak yazıldığı için, ilk olarak *Bulgarlar* değişkeni kısaca tanıtılmaktadır. İkinci olarak, Karadeniz Bulgarlarının kurduğu ilk Bulgar devleti olan *Büyük Bulgaristan* ve *İran toplumsal-kültürel coğrafyası* arasındaki tarihsel ilişkiler ve bu ilişkilerin günümüzde nasıl yeniden üretildiği; üçüncü olarak, Avrupa Bulgarlarının kurduğu *Bulgaristan* ve *İran toplumsal-kültürel coğrafyası* arasındaki tarihsel ve güncel ilişkilerin çeşitli boyutları; dördüncü olarak, Asya Bulgarlarının kurduğu *Tataristan* ve *İran toplumsal-kültürel coğrafyası* arasındaki tarihsel ve güncel ilişkilerin çeşitli boyutları incelenmektedir.

Makalede kullanılan yöntem ve teknik, 2010-2021 yılları arasında Ukrayna, Bulgaristan, Rusya ve İran'da yapılan gündelik sohbet ve rastlantısal gözlemlerin geriye dönük olarak bilimsel alan verisine dönüştürülmesiyle oluşturulan birincil veriler (Yazarın Özel Arşivi- bundan sonra: Y.Ö.A.) ve hem tarihsel hem güncel sürecin izlenmesinden elde edilen ikincil verilerin tarihsel sosyoloji çerçevesinde bütünselleştirilerek çok katmanlı çözümlenmesinden oluşmaktadır. İkincil veriler arasında, üç Bulgar topluluğunun her birinin İran coğrafyasıyla olan ilişkisiyle ilgili arkeolojik veriler de kullanılmaktadır.

2. BULGARLAR

Bulgarlar hakkında ilk en ayrıntılı bilgiler, 758-829 yılları arasında yaşayan Bizanslı Patrik Nikifor'un *Katolik El Kitabı* ve 760-818 yılları arasında yaşayan Bizanslı Rahip Theophanes'in *Kronografisi*'nde bulunmaktadır. Bizanslı iki rahip, Kubrat Han (Kuvrat, Kurt) tarafından yaklaşık olarak 632 yılında kurulan ve 668 yılına kadar Karadeniz'in kuzeyinde varlığını sürdüren *Büyük Bulgaristan* adıyla ilk Bulgar devletinden söz ederler (Feofan, y.k.; Mingazov, 2012; Nikifor, 2013).

Kurucusu Kubrat Han'ın ölümünden kısa bir süre sonra Büyük Bulgaristan devleti dağıldı. Sonrasında Kubrat Han'ın beş oğlu (Batbayan, Alzek, Kuber, Asparuh ve Kotrak) yollarını ayırdı ve kendilerine bağlı ordu-halkla (orda) birlikte Karadeniz'in kuzeyinden büyük ölçüde ayrılarak Avrasya'da çeşitli yönlere doğru dağıldılar. Günümüzde etnik İtalyanlar, etnik Ukrainerler, etnik Ruslar, Moldovalılar, Besarabyalılar, Gagavuzlar, Çuvaşlar, Başkurtlar, Tatarlar ve Kafkasyalılar arasında "aslında Bulgar olduklarını" söyleyenler, Kubrat Han'ın beş oğlunun kendine bağlı halkla birlikte Avrupa ve Asya'nın çeşitli bölgelerine dağılmasından geriye kalanlar olduğu söylenebilir (Dinç, 2020, s.423).

Kubrat Han'ın beş oğlunun Avrasya'da gittiği coğrafyalarda (Feofan, y.k.; Mingazov, 2012; Nikifor, 2013), Bulgarların 7. yüzyıldan günümüze kadar varlıklarının durumu şöyledir:

Batbayan Han, babasının ölümünden sonra kısa bir süre Büyük Bulgaristan devletini yönetmiş, sonrasında kendisine bağlı ordu-halkla birlikte bugünkü Kafkasya bölgesine gitmiştir. Bugün Rusya Federasyonu'nda Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'nin federal unsuru Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nin Balkarlar nüfusu, Batbayan yönetimindeki Bulgarlardan geriye kalanlardır.

Alzek Han, Avrupa'nın güneybatısına, yaklaşık olarak bugünkü İtalya'ya gitti. İtalya'da Bulgarlar büyük ölçüde asimile olmuşlardır. Ancak tüm asimilasyonlara rağmen, günümüzde İtalya'da *Bolg* ve *Bulg* ekleriyle başlayan dağ, yerleşim yeri, ürün ve kişi soyadları sıklıkla bulunmaktadır. Haziran 2016 tarihinde İtalya'nın güneyinde *Celle di Bulgheria* (Bulgaristan'ın Hücreleri) adlı köyde 7. yüzyıl sonlarında Bulgarların İtalya'ya gelişini anmak için Bulgar-İtalyan işbirliğiyle Alzek Han'ın bir heykeli dikildi.

Kuber Han yönetimindeki Bulgarlar, Avrupa'nın orta bölgesine, yaklaşık olarak bugünkü Macaristan, Slovenya, Bosna-Hersek, Sırbistan, Hırvatistan, Makedonya ve Yunanistan bölgelerine gitti. Buralarda değişen egemenlikler kurdular ve dağılarak büyük ölçüde asimile oldular.

Asparuh Han ve *Kotrak Han* tarafından 7. yüzyılın sonlarından bugüne kadar varlığını sürdüren Avrupa ve Asya'nın en eski ve dayanıklı devletlerinden ikisi kuruldu: Asparuh (İsperih, İşbara) tarafından bugünkü *Bulgaristan*'ın temeli olan *Tuna Bulgar devleti* ve Kotrak (Kotrag) tarafından bugünkü *Tataristan*'ın temeli olan *İdil Bulgar devleti* kuruldu.

AB ve NATO üyesi Bulgaristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun Volga Federal Bölgesi'ne bağlı federal unsuru Tataristan Cumhuriyeti, günümüzde *Bulgar* olarak adlandırılan iki temel kültür havzasıdır. Elbette her iki politik coğrafyadaki Bulgarlık 7. yüzyıldan günümüze kadar, hem tarihsel hem güncel ilişkisellikleri, kurumsallaşan gelenekleri, simgesel unsurları, diğer mahiyetleri ve toplumsal-politik çıkarları bakımından neredeyse tamamen birbirinden farklılaşmıştır. Ancak söz konusu farklılığa rağmen, aralarında bağlantı kurma çabalarının günümüzde giderek arttığı gözlenmektedir (Dinç, 2020, ss.422-423). Söz konusu bağlantı kurma

çabalarında sadece farklı iki politik-kültürel birim olarak ilişki kurma değil, geçmişte Karadeniz Bulgarları olarak aynı politik-kültürel birimin bir parçası olduğunun anımsatılması yoluyla bütünselleşme girişimi de gözlenmektedir.

Görel olarak daha az bilinmesi nedeniyle Tataristan Cumhuriyeti'ndeki Bulgar kimliğiyle ilgili süreç aşağıda kısaca ifade edilmektedir:

19. Yüzyılda ulus-devlet inşaları, milliyetçilik ideolojisi ve modern sömürgecilik bağlamında Balkanlar'da ve Asya'da etnik-kültürel nüfus grupları, yeniden adlandırılmaya başlandı. Fransız gezginlerin 16. yüzyıl itibarıyla Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye içinde yaptıkları etno-kültürel keşiflere dayanılarak Balkanlar'daki Bulgarlara tarihi adları olan *Bulgar* adı verildi. Ancak aynı dönemde İdil-Ural Müslümanlarına da bir etnik ad üzerinde karar verilmeye başlandı. İdil-Ural uleması, tarihi adları olan *Bulgar* adını önerirken, Avrupalı, Anglosakson ve Rusyalı ulus kimlik inşacıları *böl-parçala-yönet* stratejisi bağlamında ulemanın önerisini dikkate almaksızın nüfusun büyük bir kesimini *Tatar* olarak adlandırdı. Söz konusu Bulgar uleması dikkate alınsaydı günümüzde Rusya Federasyonu'nda *Tatar* olarak adlandırılan nüfus, *Bulgar* olarak adlandırılabilirdi. Büyük ölçüde dıştan dayatılan *Tatar* adına karşı, 19. yüzyıldan günümüze kadar büyük kesintilerle de olsa süregelen bir direniş söz konusudur. Söz konusu direniş, *Bulgarçılık-Tatarçılık tartışması* olarak bilinmektedir. 20. ve 21. yüzyılda gösterilen direnişlere kimi örnekler:

1906-1920 yılları arasında süren *Veysi hareketi* bağlamında *Bulgar* adı talep edildi. 1988'de yeniden başlayıp 1990'ların başlarında da devam eden bir süreçte akademik Bulgarlar, Tatar nüfusun adının *Tatar'dan Bulgar'a* değiştirilmesini yeniden talep ettiler (Frank, 1998; Tsviklinski ve Kaplunovskogo, 2003). Sovyet-sonrası dönemde Rusya'da etnik tarihle ilgili tartışmalar ve Moskova'dan bağımsızlık vurguları, en fazla Tataristan'da ortaya çıkmıştır (Uyama, 2002, s.189). 2014 yılında Rusya Federasyonu Müslümanları Ruhani Lideri ve Başmüftü Şeyhülislam Talgat Safa Tacudin, yaptığı bir konuşmada "bugün Tatar ve Başkurt olarak adlandırıyoruz, ama gerçekte biz Bulgarız" dedi (Hristov, 2014). Günümüzde Tataristan'da politik ve akademik çevrelerden etkili bir kesim, Tatarların adının aslında *Bulgar* olduğunu söylemekte ve *Tatar* yerine *Bulgar* olarak adlandırılmayı talep etmektedir. Talepler arasında ülkenin adının da *Tataristan'dan İdil Bulgaristanı'na* değiştirilmesi isteği bulunmaktadır (Dinç, 2020, ss.423-424; Y.Ö.A.).

Tarihsel süreçte çağdaşları olan diğer birçok topluluğa oranla çok büyük sayılarda oldukları görülen Bulgarların sayısı, modern dönemde nasıl bu kadar aşırı derecede azalmıştır? Bu soru, belki kısaca şöyle yanıtlanabilir: Bulgarlar, Avrupa'da büyük oranda asimile olmuş (örneğin İtalya, Orta Avrupa, Moldova, Bulgaristan ve Ukrayna'da olduğu gibi), Asya'da ise hem asimile olmuş hem büyük oranda adları değiştirilmiştir (örneğin Rusya'da Bulgar yerine Tatar, Başkurt/Başkır ve Çuvaş olarak; Kafkasya'da Balkar olarak adlandırılmaları gibi) (Dinç, 2020, s.422).

3. KARADENİZ BULGARLARI (BÜYÜK BULGARİSTAN) VE İRAN'LA İLK BAĞLANTI: 632-668 YILLARI ARASI

Kubrat Han, Batı Göktürk Kağanlığı yönetimi altında bulunan Bulgarlar da dâhil kimi Türk boylarını örgütledi ve Bizans kaynakları tarafından Büyük Bulgaristan olarak anılan ilk Bulgar devletini Karadeniz'in kuzeyinde 632 yılında kurdu. O dönemde İnan coğrafyasına Sasaniler hâkimdi. Bu nedenle Bulgarların İnan coğrafyasıyla ilk ilişkilerinin, Sasani İnan'ıyla olduğu söylenebilir.

Büyük Bulgaristan ve Sasani İnanı arasındaki ilişkilerle ilgili olarak az sayıda veri de olsa, üç yazılı en eski kaynak ve bir arkeolojik eser olmak üzere, toplam dört kaynaktan bahsedilebilir. Söz konusu dört kaynağa, doğruluk-yanlışlık düzleminde tartışılmaksızın, sadece ilk Bulgar-İnan bağlantılarını açığa çıkarabilmek amacıyla aşağıda başvurulmaktadır:

1. *Aşharatsuyts adlı eski Ermenice coğrafya kitabı*: 7. Yüzyıldan kaldığı söylenen *Aşharatsuyts* adlı el yazması eski Ermenice coğrafya kitabında Bulgarların adı, İmeon Dağı'nın (bugünkü Pamir ve Hindikuş) eteklerinde İnan/Persiya ile Türkistan arasındaki bölgede milattan önce yaşayan on beş eski ticaret ve zanaatkâr halk arasında geçmektedir. Listedeki halklar arasında birinci sırada Masagetler, ikinci sırada Bulgarların adı yer almaktadır. Eski Ermenice kaynak, Bulgarlar ve Hunları birbirinden ayırmaktadır ve Hun-Bulgar kavrayışına sahip değildir. *Aşharatsuyts*'ta ilk Pers İmparatorluğu olarak bilinen Ahameniş İmparatorluğu'nun kurucusu Kirus'un başını kesen Tomris'in Bulgarlarla dolaylı bir bağlantısından söz edilmektedir: Milattan önceki çağlarda Bulgarların yakın komşuları, Masagetler'di. *Aşharatsuyts*'taki iddiaya göre "Masagetler, Pers kralı Kirus'u yenip başını kesen kraliçe Tomris'le ünlüdür." 6. Yüzyılın en ünlü tarihçilerinden biri olan Filistin kökenli Bizanslı tarihçi Prokopius Kesar, *Masagetler* adını en ünlü Bulgar boylarından biri olan *Kutrigurlar*'la eşanlamlı olarak kullanmaktadır. *Bulgarlar* ve Masagetler arasındaki yakınlığı göstermesi dolayısıyla *Aşharatsuyts*'a göre, ilk Pers imparatoru Kirus'un başının kesilmesiyle Bulgarlar arasında dolaylı da olsa bir bağlantı bulunmaktadır. Ayrıca *Aşharatsuyts* kitabında Kubrat Han'ın 617 yılında Hristiyan olduğu yazmaktadır (Hewsen, 1992, s.70).

2. *Mısırlı Kıpti ortodoks piskoposu John'un Grekçe Kroniği*: Mısır'da Nil deltasındaki Nikiu kentinde Kıpti Ortodoks Kilisesi piskoposu olan John'un büyük ölçüde Grekçe yazdığı *Kronik*, 7. yüzyıl başlarında gerçekleşen olaylara ilişkin bilgilerle tanınmaktadır. Piskopos John, Kubrat'ın gençliğinde Hıristiyan inancında vaftiz edildiğini ve Bizans İmparatoru Heraklius'un yanında büyüdüğünü yazmaktadır. Ayrıca Kubrat için "Hunların reisi" sıfatını kullanmaktadır. Kubrat'ın, ölümünden sonra Bizans İmparatoru Heraklius'un çocuklarını desteklediğini, ancak Bizans İmparatoru Konstantin'inkilere karşı çıktığını yazmaktadır. Bizans İmparatoru Heraklius, Avarlara, Hazarlara ve Perslere karşı bir müttefik arıyordu. Görünüşe göre genç Kubrat, Sasani-Avar ittifakına karşı Heraklius ve Kubrat'ın dayısı Organa (Origin, Orhan) tarafından başlatılan önceden planlanmış koalisyonun bir parçasıydı (John of Nikiu, 1916, s.197:47-50).

Genellikle Kubrat'ın dayısı olarak bilinen Organa, Batı Göktürk Kağanlığı'ndaki Ogur-Kotur-Onogur-Bulgarların hakanı olarak bilinir. Bizans devleti, Hunlar arasında misyonerlik faaliyetleri yapıyordu. Böylece Bizans tarafından Hunlar arasında Onogur Piskoposluğu kurulmuştu. Onogurlar sonradan Bulgarlar olarak anılmıştır (Ahmetbeyoğlu, 2007, ss.36-38).

3. *Bizanslı iki rahibin Grekçe kronikleri*: Göreli olarak geç yazılmış olsalar da yine de Bizanslı iki rahibin (Nikifor ve Theophanes) kronikleri, ilk Bulgar devletiyle ve o dönemki Perslerle ilgili en ayrıntılı bilgiyi vermesinden dolayı en sık başvurulan en eski kaynaklardır. İki Bizanslı rahip (Feofan, y.k.; Mingazov, 2012; Nikifor, 2013), yaklaşık olarak 5.-7. yüzyıllar döneminde Bizans devletine batıdan Bulgarların, doğudan ise Perslerin yaptığı saldırılardan bahsederler. Henüz Karadeniz'in kuzeyinde ilk Bulgar devleti kurulmadan önce de Balkanlara Bulgarların geldiği ve Bizans İmparatorluğu'na batıdan saldırdıklarını yazmaktadırlar. Söz konusu dönemde Bizans İmparatorluğu'nu batıdan Avarların ve Bulgarların saldırıları, doğudan Sasanilerin ve Hazarların saldırıları zayıflatmaktaydı.

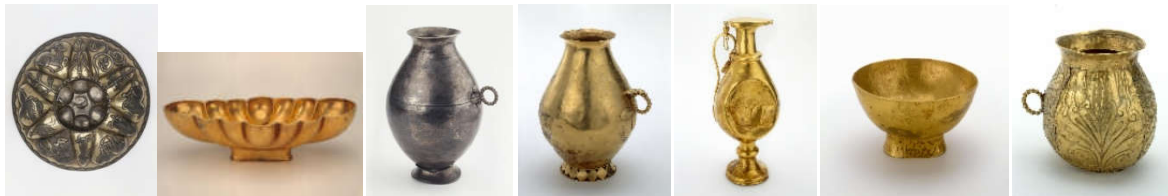
Çobanov, Sasani İran'ının Bizans devletiyle savaşırken Kafkasya'daki Bulgarlar arasından asker kiraladığı ve onlara ödeme yaptığını belirtmektedir (Çobanov, 2006; ArmymediaBg, 2021). O dönemde Bizans İmparatoru Heraklius da Bulgarlar arasında müttefik arıyordu. Bizans devletinin, Bulgar müttefik arayışının esas nedenlerinden biri, doğudan Sasani ve batıdan Avar saldırılarına karşı destek arayışıydı.

4. *Pereştepinaz Hazinesi*: 1912 yılında Ukrayna'nın yaklaşık olarak orta bölgesinde bulunan Poltava kenti yakınındaki Mala Pereştepinaz köyünde köylüler tarafından tesadüfen çok eski bir mezar hazinesi bulunduğu yazılmaktadır. Buluntu incelenince, Büyük Bulgaristan'ın kurucusu Kubrat Han'ın mezarı olduğu düşünüldü ve arkeolog Kont Aleksey Bobrinskiy'in gözetiminde çıkarıldı. Hazinenin içinde Bizans, Bulgar, Sasani, Soğd, Türk ve Avar kültürel unsurlarını taşıyan ve çoğu altın (25 kg.) ve gümüşten (50 kg.) oluşan yaklaşık olarak 800 adet nesne bulunmuştur (Bobrinskoy, 1914).

Bulunduğundan beri, Kubrat Han'ın mezarındaki tüm hazine, Pereştepinaz Hazinesi (Pereştepinskiy Klad) adı altında Rusya'da Aziz-Peterburg kentinde Ermitaj Müzesi'nde farklı ulamlar altında tutulmaktadır. Bu ulamlardan biri "Pers uygarlığı, İran ve Sasani kültürü"dür. Çünkü hazinenin içinden Sasani kültürüyle ilişkili olduğu varsayılan nesnelere çıkmıştır. Pereştepinaz Hazinesi'ndeki en ilginç eşyalar arasında, üzerinde Sasani kralı II. Şapur'un imgesi olduğu düşünülen nesnelere bulunmaktadır (bkz. Görsel 1 ve Görsel 2).

Kubrat Han, 634-640 yılları arasında Bizans İmparatoru Heraklius'la yaptığı Sasani karşıtlığı da içeren bir ittifak sonucunda Heraklius'tan zengin hediyeler ve Patrik ünvanı aldı. Söz konusu ittifak ve Patrik ünvanı, hazinedeki nesnelere arasında bulunan en az iki yüzükteki damgalarda da açığa çıkarılmıştır (Ermitaj, y.k.; Ahmedov, y.k., ss.1-2).

Avrupalı-Alman arkeologlar, Pereştepinaz Hazinesi'ndeki *Türk ve İran kültürel unsurlarını* vurgularken, Ermitaj Müzesi'ndeki Kremlin merkezli tanıtımda hazinenin *Bizans kültürü* ağırlıkta olduğu vurgulanmaktadır.

Görsel 1. Pereştepinaz Hazinesi'nde V.-VII. yüzyıl Sasani kültürüyle ilişkilendirilen sekiz nesne. Soldan sağa: 1. Kozmolojik nesnelere gümüş tabak, 2. Altın bardak-tabak, 3. Gümüş kupa-sürahi (2 adet), 4. Altın sürahi, 5. Altın sürahi, 6. Altın bardak-kadeh-kâse, 7. Altından ahşap kaplama sürahi (Ermitaj, y.k.)

Görsel 2. Pereştepin Hazinesi'nde Sasani Kralı Şapur'un görseli olduğu varsayılan kırık gümüş tabak (soldaki) ve sap (sağdaki) (Bobrinsky, 1914: VI-IV)

4. AVRUPA BULGARLARI (BULGARİSTAN) VE İRAN BAĞLANTISI: 678-2021 YILLARI ARASI

Birbiriyle sınır komşusu olmamış Bulgaristan ve İran coğrafyası arasındaki ilişkinin, birçok kesinti ve dolaylı biçimleriyle birlikte 678-2021 yılları arasında yaklaşık olarak 1,300 yıllık bir tarihten söz edilebilir. Bu başlık altında, söz konusu ilişki, *Bulgar politik otoritesinin beş temel tarihsel değişim dönemi* göz önünde tutularak incelenmektedir.

4.1. Birinci Bulgar İmparatorluğu ve İran Bağlantısı: 678-1018 Yılları Arası

Bizans devleti doğusunda Sasani İran'ıyla savaştayken, bölgedeki otorite boşluğundan da kaynaklı olarak 6.-7. yüzyıllarda Balkanlar'a kuzeyden gelen bazı Slav kabileleri yerleşti. 7. Yüzyılın sonlarına doğru Asparuh Han komutanlığında yine kuzeyden gelen Bulgarlar, Balkanlar'a büyük ölçüde egemen olan Tuna Bulgar Hanlığı'nı kurdular ve bölgedeki Slav kabilelerini de yönetmeye başladılar. Ancak Asparuh'tan önce de bölgeye gelen Bulgarlar bulunuyordu.

Asparuh Han tarafından yaklaşık olarak 678 yılında Balkanlar'da kurulan Tuna Bulgar Hanlığı, bugün Bulgaristan olarak varlığını sürdürmektedir. 678 yılından, Bizans devleti tarafından fethedildiği 1018 yılına kadarki dönem, Birinci Bulgar İmparatorluğu ya da Birinci Bulgar Devleti olarak adlandırılmaktadır.

Ancak Bulgar-Bizans savaşlarına rağmen Balkan Bulgarlarının da, Kubrat Han yönetimindeki Karadeniz Bulgarları gibi Bizans'la anlaşmalara varma geleneğini sürdürdüğü söylenebilir. Örneğin Asparuh Han, Bizans'la imzaladığı barış anlaşmasından sonra Tuna Bulgar Hanlığı 681 yılında Bizans tarafından bir devlet olarak tanındı. Sosyalist rejim dönemi de dâhil olmak üzere günümüze kadarki başat Bulgar tarihyazımında Birinci Bulgar İmparatorluğu'nun kuruluş tarihi olarak 681 yılı geçmektedir.

Balkanlar'da Bulgarların politik bir örgütlenme kurmasına bir ölçüde Bizans devletinin verdiği desteğin esas nedenlerinden biri, Bizans'ın hem batısından hem doğusundan gelen saldırılara karşı bir müttefik arayışıdır. Doğudan gelen temel saldırılar çeşitli dönemlerde İran coğrafyasına da hâkim olan Sasaniler, Araplar ve Türklerden, batıdan gelen temel saldırılar Avarlar ve Normanlar'dandı.

Birinci Bulgar İmparatorluğu'nun kurulduğu dönemde, bugünkü İran coğrafyasında Sasanilerin egemenliği yıkılmış, yerine 11. yüzyıla kadar hüküm sürecek Arap Halifelikleri kurulmuştur.

4.1.1. Birinci Bulgar İmparatorluğu hükümdarlarının adlarını Farslaştırma çabası

Günümüzde, birinci Bulgar devletinin hükümdarlarının adlarının kökenleriyle ilgili ileri sürülen çeşitli tezlerden biri, söz konusu adların birçoğunun Farsça'yla bağlantılı olduğudur.

Bu teze göre, özellikle eski aristokrat Bulgarların taşıdığı şu adların "İranca (İranski)" adlar olduğu iddia ediliyor: Asparuh, Bezmer, Kubrat, Gostun, Omurtag, Kardam, Mostiç, Korsis, Rasate (Dobrev, 1995; Çobanov, 2006, ss.62-65; Lang, 2011).

Buna göre, Birinci Bulgar İmparatorluğu'nun kurucusu *Asparuh* Han'ın adı, Farsça'da *at* anlamına gelen "aspa" ile *parlaklık* anlamına gelen "rauk" sözcüklerinin birleşiminden oluşmaktadır ve "parlayan atları olan" anlamına gelir (Lang, 2011). Eski Bulgarlarda görülen *Bezmer* adının ise olasılıkla Sasani döneminden İranlı asilzade Buzurgmıhr'den gelen bir ad olduğu ileri sürülüyor. Kubrat Han'ın Kafkasya tarafında kalan oğlu Batbayan Han, Bezmer olarak da bilinir. Günümüzde de Bulgaristan'da *Bezmer* adlı yerleşim yerleri ve işletmeler bulunmaktadır.

836-852 yılları arasında Birinci Bulgar İmparatorluğu'nu yöneten Bulgar hanının adı *Presiyan I*'dir. Oğlunun adı Boris I'dir (bazı kaynaklarda *Pars* diye de geçer). Boris I, 864 yılında Hıristiyan dinini kabul etti ve vaftiz babası Bizans İmparatoru Michael III olduğu için, Michael/Mihail adını da aldı. Böylece diğer adı *Pars* olan Bulgar

hükümdarı Boris I, Balkan Bulgarlarını Hıristiyanlaştırdı. 1018 yılında *Presiyan II* (Yoan Vladislav) adlı hükümdar, Bulgaristan'ı yönetmeye başlar, ancak onun döneminde Birinci Bulgar İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu tarafından işgal edildi. Duyçev (2016), *Presiyan, Prusiyan* vb. adların *Persiya* adının slavlaştırılmış hali olduğunu ileri sürmektedir.

4.1.2. İlk Bulgar Başkenti Pliska, zafer simgesi Madara Atlısı ve İran arasındaki bağlantının yeniden inşası

Birinci Bulgar İmparatorluğu'nun ilk başkenti Pliska ve Madara Atlısı adlı kaya oyuğu, bugün Bulgaristan'ın kuzeyinde Türklerin yoğun yaşadığı Şumen kenti bölgesinde bulunmaktadır.

Madara Atlısı ve Pliska rozeti, günümüzde Bulgaristan'ın temel ilk ulusal simgesi arasında yer almaktadır ve her iki simgenin de İran'la bir bağlantısı inşa edilmektedir. Madara Atlısı'nın Sasani İranı kültürüyle bağlantılandırılması özellikle dikkat çekicidir. Sasaniler, Çobanov (2006) tarafından Bizans'ın temel düşmanı olarak ifade edilmektedir.

Madara Atlısı:

Madara Atlısı kabartması, 1872 yılında Pliska yakınlarında keşfedildi. Şumen'in Madara köyüne yakın 100 metre yüksekliğindeki dikey kayalara, yerden 75 metre yükseklikte yontulmuş olup, oyuğun etrafına üç kitabe kazılmıştır. Atlının kitabelerle birlikte toplam boyutu, yaklaşık olarak 40 metrekaredir. Madara Atlısı kabartmasında, elinde mızrak tutan bir atlı, atlının önünde uçan bir kartal, arkasında takip eden köpek (bazı yorumlara göre kurt) ve at üstündeki süvarinin mızrağına yerde saplanmış atın ayakları altında bir aslan yer alıyor. Mızrak ile saplanan aslan, yenilgiye uğrayan düşmanı simgelemektedir (Ahmetbeyoğlu, 2011, ss.36-37).

Madara Atlısı kabartması, 8.-9. yüzyıla ait bir kabartmadır ve Birinci Bulgar İmparatorluğu'nun düşman karşısındaki gücünü temsil etmektedir. Kabartmada tam olarak kimin temsil edildiği ve kabartmanın hangi kültürel etki bağlamında yapıldığıyla ilgili farklı ve karşıt tezler ortaya atıldı.

Bir teze göre; 680 yılında Asparuh Han, Bizans imparatoru IV. Konstantin'e karşı kesin zafer kazandı ve bunun da etkisiyle 681 yılında Bizans tarafından Bulgar devleti tanındı. Bizans devletine karşı bu zafer, Asparuh'un haleflerinden biri tarafından Madara Atlısı kabartmasıyla kutlandı.

Diğer bir teze göre; Madara Atlısı, Asparuh Han'ın 700-721 yılları arasında hüküm süren oğlu Tervel Han'ın Bizans İmparatoru Justiniyan ile ilişkilerini konu almaktadır. Justiniyan, tahttan zorla indirilip sürgüne gönderilince Tervel Han'dan yardım ister. Tervel, Bulgar ordusuyla İstanbul'a gelir ve Justiniyan'ın 705 yılında Bizans tahtına yeniden oturmasını sağlar. Birinci Bulgar İmparatorluğu'nun ikinci hükümdarı Tervel Han'a, zamanın en yüksek Bizans onurlarından biri olan *Sezar* ünvanı verildi. Bizans yönetimi tarafından, ilk ve son kez böyle bir ünvan yabancı bir hükümdara verildi. Tervel Han, 717-718 yıllarında Konstantinopol'e (İstanbul) yapılan Arap saldırılarını püskürmesiyle de tanınmaktadır. Arap saldırıları, 7. yüzyıl itibarıyla İran coğrafyasına da hükmetmeye başlayan Arap Halifelikleri tarafından yapılmıştır.

Madara Atlısı, Asparuh Han'ı temsil ediyorsa, bu Bulgarlar'ın Bizans'a karşı kazandığı zaferin simgesi olarak; Tervel Han'ı temsil ediyorsa, bu Bulgarlar'ın hem Bizans'a hem Araplar'a karşı bir zaferin simgesi olarak yorumlanabilir.

Kabartmanın hangi kültürel etki altında yapıldığıyla ilgili üç farklı tez bulunmaktadır: Trak kültürü, Türk kültürü ve Sasani kültürü tezleri.

Sasani tezini savunanlardan Bulgar arkeolog ve eski politikacı Çobanov'a göre, Madara Atlısı Sasani İranı'nda atlı kaya kabartmalarını hatırlatmaktadır. Çobanov, sadece Bulgarlar'ın değil Bizans'ın da Sasani İranı'ndan kültürel miras aldığını söylüyor. Bulgarlar Balkanlar'da giderek gücünü arttırıyorlar ve anıtlar inşa ediyorlar. Çobanov, Madara Atlısı kabartmasında "İran kültüründe görülen politik egemenliği perçinlemek için kayalara dev anıt-oymalar yapma geleneği"nin bir etkisi olduğunu söylüyor. Günümüzde Tuna Bulgarları'yla Sasani İranı arasındaki ilişkilerin varlığını gösteren temel kültürel somut simge, Madara Atlısı olarak kabul edilmektedir. Çobanov'a göre, Bulgar aristokrasisi doğu sanatından (örneğin Sasani İranı) etkilenmiştir, örneğin Bulgar folklorundaki kuşak da doğu sanatı ve işlemlerinden etkilenmiştir (Çobanov, 2006, ss.62-65,71; Lang, 2011).

Çeşitli görüşlere rağmen günümüzde Madara Atlısı'nın, "bir Bulgar hanının Bizans'a karşı kazandığı zaferi simgeleyen zafer sahnesi olduğu" varsayımı en doğru varsayım olarak kabul edilmektedir. Madara Atlısı kabartmasıyla ilgili başat tezler bir araya getirildiğinde şöyle imgesel bir sonuç ortaya çıkmaktadır: *Bulgarlar, Bizans'a karşı kazandığı zaferi, Farsça kutladı.*

Madara Atlısı, Avrupa'da türünün tek örneği olması dolayısıyla 1979 yılında UNESCO tarafından dünya mirası anıtı olarak kabul edildi. 1981 yılında sosyalist rejim döneminde Bulgar devletinin 1300. yıldönümünü kutlamak için özel olarak bastırılan metal 2 Bulgar Levası üzerinde de Madara Atlısı simgesi kullanılmıştır (bkz. Görsel

3). Bulgaristan'da ulusal simgeler oylamasında, Madara Atlısı ülkenin ulusal simgesi seçildi. Anıt alanı, ulusal ve uluslararası turizm alanı haline getirildi. Ancak erozyon nedeniyle risk altında bir anıttır. Bulgaristan'da gelecekte basılacak Avro madeni paraları üzerinde de Madara Atlısı simgesinin kullanılmasına karar verildi. Bu kararda, 2008 yılında Bulgaristan'da yapılan oylamada en fazla oyu, Madara Atlısı simgesinin alması etkili oldu. Günümüzde Bulgaristan'da Madara Atlısı 1. Derece Devlet Nişanı'dır. En son Bulgaristan Cumhurbaşkanı Rumen Radev'in kararıyla, 30 Kasım 2021 tarihinde Bulgaristan-Rusya ilişkilerinin geliştirilmesine yaptığı katkılardan dolayı Anatoliy Makarov'a verildi. Makarov, Bulgaristan'da 2016-2021 yılları arasında görev yapmış Rusya Büyükelçisi'dir. Madara Atlısı Nişanı, Bulgaristan'ın Moskova Büyükelçiliği'nde düzenlenen törenle Makarov'a verildi (Republika Bılgariya Ministerstvo na Vınşnite Raboti, 2021b).

Günümüzde Madara Atlısı, Bulgaristan'da gündelik yaşamda da sıkça rastlanan bir simge haline geldi. Stotinka olarak adlandırılan Bulgar levasının metal bozuklukları üzerinde, otel duvarları üzerinde (bkz. Görsel 4), oyun adları, restoran adları, hediyelik eşya dükkânlarında satılan hediyeliklerde vs. sıkça görülebilir (Y.Ö.A.).

2013-2015 yılları arasındaki bazı sohbetler sırasında birkaç Bulgar akademisyene, *stotinka* (Bulgaristan'da yerli/otokton Türkler *santim* de demektedir) adlı Bulgar levasının metal bozuklukları üzerinde görünmeye başlayan Madara Atlısı'nın ne olduğunu ve neden bozuk paraların üzerinde olduğunu sorduğumda, "ne olduğunu ve neden stotinkalar üzerinde olduğunu" bilmediklerini söylemişlerdir (Y.Ö.A.). Bu veri, yıllar geçtikçe Bulgaristan'ın neredeyse temel ulusal simgesi haline getirilen Madara Atlısı'nın tepeden inme bir değer olduğunu da düşündürmektedir.

Görsel 3. Madara Atlısı: Bulgaristan'ın kuruluşunun 1300. yıldönümü dolayısıyla 1981'de Bulgar Komünist Partisi tarafından özel olarak bastırılan metal 2 Bulgar Levasının ön ve arka yüzü (Y.Ö.A., 30 Eylül 2021 tarihinde Vildane Alieva tarafından çekildi)

Görsel 4. Madara Atlısı Kabartması (Şumen Otel, Mehana adlı Restoran Girişi, Bulgaristan) (Y.Ö.A., 30 Ağustos 2021 tarihinde Vildane Alieva tarafından çekildi)

Pliska rozeti:

Günümüzde Bulgarların ve Bulgar milliyetçilerinin temel simgelerinden biri, Birinci Bulgar İmparatorluğu'nun başkentini temsil eden Pliska rozetidir (bkz. Görsel 5). Varna Açık Hava Müzesi'ndeki tanıtımına göre, Pliska rozetinin yedi köşeli halinin ilişkili olduğu durum, eski Sapaean halklarının (Babilliler, Persler, Hintliler) inançlarına göre yedi gezegen biçiminde görünen yedi tanrıdır: Güneş, Ay, Jüpiter, Venüs, Mars, Satürn ve Merkür. Sapaean gökbilimcileri/astrologları genellikle yedi gezegeni yedi köşeli bir rozetin ışınları olarak tasvir etmişlerdir (Historical Park, 2020).

Günümüzde Bulgaristan'da hediyeelik eşya dükkanlarında, gündelik yaşamda, kafelerin duvarlarında vs. Pliska rozetini görmek mümkündür. Pliska rozetinin günümüzde Bulgaristan'ın gündelik yaşamında en fazla kullanılan hali ise kolye (bkz. Görsel 5) olarak boyuna asmaktır ve genellikle erkekler kullanmaktadır (Y.Ö.A.).

Görsel 5. Pliska rozeti kolyesi (Y.Ö.A., 30 Eylül 2021 Vildane Alieva tarafından çekildi)

Görüldüğü gibi günümüzde Bulgaristan'ın temel simgeleri arasında yer alan iki simge (Madara Atlısı ve Pliska Rozeti), eski Fars kültürüyle de ilişkilendirilmektedir.

4.2. Bizans yönetimi altındaki Bulgarlar ve İran bağlantısı: 1018-1185 Yılları Arası

678-1332 yılları arasında Bulgar devleti ve Bizans devleti arasında 34 savaş gerçekleşmiştir. Bulgarlar, Bizans karşısında birçok savaşı kazanmıştır. Ancak Birinci Bulgar İmparatorluğu, 1018 yılında Bizans devletine yenik düştü ve 1185 yılına kadar Bizans yönetimi altında kaldı. Bu dönemde İran coğrafyasında da çeşitli güçler hüküm sürmekteydi: Selçuklular, İldenizliler, Haremşahlar, vs. Bulgarlara coğrafi konum olarak en yakın olanlar, Anadolu'yu da büyük ölçüde fetheden Selçuklular'dı.

Selçuklu Devleti, bir Türk-İran ya da Türk-Fars devleti olarak da adlandırılmaktadır. Günümüzde Bulgaristan'da Bulgarlar ve İran arasındaki bağlantıları keşfetme, geliştirip yakınlaştırma ve yeniden inşa etme süreçleriyle ilgilenen bazı yeni Bulgar milliyetçileri, Selçukluların "aslında Bulgar olduğu" tezini ileri sürmektedirler. Yeni Bulgar milliyetçilerinin, Sasanî İrani'nden sonra, en fazla Selçuklu İrani'yle ve Selçuklularla olumlu bağlantı kurma çabası içinde oldukları söylenebilir. Örneğin bir önceki dönem İran coğrafyasına hâkim olan Arap Halifelikleri'yle bütünleşme yönünde bir bağlantı kurmamışlardır.

11. yüzyıl ile birlikte bir yandan Bulgar devletinin Bizans devleti tarafından işgal edilmesi, diğer yandan Selçuklu devletinin Anadolu ve İran coğrafyasında kurduğu politik-askeri egemenlikle birlikte, bu dönemdeki Bulgar-İran ilişkileri, Bizans-Selçuklu ilişkisi düzleminde de incelenebilir.

Bu dönemdeki Balkan Bulgarları ve İran coğrafyası arasındaki bağlantıları anlamlandırabilmek için, aşağıdaki üç farklı değişken göz önünde bulundurulabilir:

1. *Farsça'nın konumu*: Selçuklu devletinde egemen olan dillerden biri, Farsça'dır ve Farsça "lingua franca (ortak dil)" konumundaydı. Selçuklu devleti, bugünkü anlamda çokkültürlü yapıya izin veriyordu. Selçuklu devletinde Farsça'nın konumu nedeniyle günümüzde bazı Bulgar milliyetçileri, Selçuklular ve Bulgarlar arasında ortak bağlantı aramakta ve bu bağlantıyı da Sasanîler ve Bulgarlar bağlantısının neredeyse bir devamı olarak konumlandırmaktadırlar.

2. *Bulgaristan'ın Nesebir'i, İran'ın Neyşabur'u*: Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun ilk başkenti, bugün İran'ın kuzeydoğusunda bulunan Neyşabur (Neyshabur, Nishapur) kentidir. Neyşabur, 1037-1043 yılları arasında Selçuklu devletinin ilk başkentiydi. Ömer Hayyam'ın da doğduğu kent olan Neyşabur, İran'da aynı zamanda İdil Bulgarları'yla da en yoğun ticaretin yapıldığı kenttir. Bugün Bulgaristan'ın güneydoğusunda bulunan Burgas kentine bağlı Nesebir kasabasının, İran'daki Neyşabur kentiyile aynı adı taşıdığı düşünülmektedir. Nesebir, tarihi yapılarının çokluğu nedeniyle 1983'te UNESCO'nun dünya mirası listesine girdi. Nesebir'da farklı kültürlerle ait arkeolojik eserlerin kalıntıları bulunmuştur: Trak, Grek, Roma, Bizans ve İran. Çobanov (Çobanov, 2006), Nesebir'daki yapılarda egemen olan Bizans-Grek-Roma mimarisinin ayrıntıları arasında İran-Pers simgelerinin izlerine rastlanabildiğini söylemektedir. Sasanî Kralı Şapur I, Roma'yı yendiğinde kendisiyle birlikte gelen sanatkarlar ve mimarlarla Nesebir (Güzel Kent anlamına geliyor) kentini kurduğu ileri sürülüyor (ArmymediaBg, 2021). Ancak Nesebir kasabasının adının ilk izlerine, 11. yüzyılda rastlanmaktadır.

3. Bizans karşıtı Bulgar isyanlarında İnan bağlantılı iki tarikatın rolü: Pavlusçular ve Bogomiller

Bulgarlar, Bizans yönetimi altında kaldıkları 167 yıl boyunca, Bizans yönetimine karşı altı büyük isyan çıkardılar (İrecek, 1888; Zlatarski, 1934). Söz konusu isyanlar sırayla şöyledir: Peter Delyan Ayaklanması (1040-1041), Nikulitsa Delfina Ayaklanması (1066), Georgi Voyteh Ayaklanması (1072-1073), Nestor Ayaklanması (1074), Leka Ayaklanması ve Nesebir'da gerçekleşen Dobromir Ayaklanması (1079) ve Travıl Ayaklanması (1084-1086).

Ayaklanmalarda hem dış hem iç etkenlerin rolü bulunmaktadır. Dış etkenlerden biri, Selçukluların doğudan yaptığı saldırılarla Bizans devletini zayıflatmasıdır. Örneğin Bulgarların Georgi Voyteh Ayaklanması'na yol açan temel neden, Selçuklu devletinin 1071'de güçlenmesiyle Bizans devletinin aşırı derecede zayıflamasıdır. Tuna boyundan Peçeneklerin saldırıları ve İtalya'dan da Normanların saldırıları, Bizans'ı zayıflatan diğer dış nedenlerdir.

İç etkenler olarak, Bulgaristan içindeki özellikle Pavlusçular ve Bogomillerin, kuzeyden Kumanlar ve Peçeneklerin, zaman zaman da güneydeki Yunanlılar ve Ulahların ayaklanmalara gösterdikleri destek sıralanabilir.

Pavlusçular ve Bogomiller, İnan coğrafyasında kökleri bulunan ve İnan'dan Bulgaristan'a yayılan dini mezhep ve tarikatlar arasında bulunmaktadır.

Pavlusçular:

Altı ayaklanmadan ikisi, Pavlusçuların desteğiyle çıkmıştır. Leka Ayaklanması, günümüzde orta Bulgaristan'da bulunan Plovdiv kentindeki Pavlusçular'dan Leka tarafından çıkarıldı. Leka'nın bir Peçenek kadınla evli olduğu bilinmektedir. Pavlusçular'ın, Bulgaristan'da en yoğun yaşadığı kent, Plovdiv'dir. Travıl Ayaklanması da, Trakya'nın kuzeyindeki Pavlusçuların çıkardığı bir diğer ayaklanma olarak bilinmektedir.

7. yüzyılda ortaya çıkan Hıristiyan mezhebi Pavlusçuluk, 3. yüzyılda İnan'da yayılan gnostik din Maniciliğin etkisinde de kalmıştır. Bizans devleti, Anadolu'da ve Anadolu'nun doğusunda bulunan Pavlusçular'ı bir tehdit olarak görüyordu. Bizans yönetimi, 7. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar çeşitli dönemlerde özellikle doğusundaki Pavlusçuları zayıflatmak için yerlerini değiştirdi ve büyük ölçüde Balkanlar'a (Bulgaristan, Makedonya ve Yunanistan) sürdü. En fazla Bulgaristan'da Plovdiv (Filibe, Hülbe) kentine yerleştirilmişlerdir. Bugün, geçmişte Bizans tarafından Bulgaristan'ın güneydoğusu ve orta bölgelerine sürülmüş olan Pavlusçular, büyük ölçüde Bulgarlaşmıştır. Günümüzde Katolik Bulgarlar ve Banat Bulgarları, bir açıdan Pavlusçuların devamıdır.

Bogomiller:

Bulgaristan'da Bizans karşıtı ayaklanmalara destek veren tarikatlardan bir diğeri Bogomiller'dir. Bogomiller, İnan coğrafyası kökenli Maniciliğin etkisindeki düalist anlayışa sahip tarikatlardan biridir. Dinler tarihçilerine göre, "en temel özellikleriyle düalist anlayış Zerdüştlüğe dayalı İnan geleneğinde ve Hıristiyan gnostisizmde görülmektedir" (Işık, 2017, ss.113,122-124,140-141).

Bogomilizm'in kurucusu Bulgar Papaz Bogomil, Bulgaristan'da 10. yüzyılda yaşamıştır. Bogomil, Bulgarca sözcük anlamı olarak "Tanrı'nın sevdiği" anlamına gelir. Ancak bir teze göre tarikat, Bulgarca nedeniyle değil, Farsça nedeniyle bu anlamı taşır. Bogomiller "tarihî kimliğinde taşıdığı heretik muhâlefet mânası yanında, dönemin Katolik Kilisesi'nin ve feodalizmin baskılarına karşı Osmanlı fetihlerinin öncülerini alperen hoşgörüsü ile Balkanların İslamlaşmasında etkin rol oynamış Ortaçağ Hıristiyanlığı'nın düalist-gnostik tarikatlarından biridir." Bogomiller de Pavlusçular gibi, Manici dünya görüşünden etkilenmiştir, bu açıdan Bogomiller ve Pavlusçular benzerdir. Hem Bogomillerin hem Pavlusçuların doktrin anlayışları, Ortodoks Kilisesi ve Katolik Kilisesi pratikleriyle karşıt özellikler taşır. Bulgaristan merkezli Bogomiller, Balkanlar dışında özellikle Avrupa'da Fransa ve İtalya'da etkili olmuşlardır. "Bogomiller, ... birçok sebeple milletlerin politik ve sosyal özgürlük mücadelelerini desteklerler." Bogomiller, Bulgarların Bizans'a karşı 1180-1185 yılları arasında zafer kazanarak 1185'te bağımsızlaşmasına destek göstermişlerdir (Işık, 2017, ss.109,119-120,131-132).

Bulgaristan, İnan coğrafyasında ortaya çıkan Manicilik gibi düalizme inananların sığındıkları coğrafya olarak görünmektedir. Fransızlar, episkopos teriminde Bulgarların etkisi altında kaldılar, böylece tüm Fransa'da heretikler Bulgar adlarıyla anılmaya başladılar. Bulgar Bogomilleri'nin XIII. asır başlarında ve IV. Haçlı seferinde Doğu Latin İmparatorluğu'nun kurulmasında etkisi bulunmaktadır. Bulgaristan, Bogomilizm'in oluşumundaki ilk merkezdir. Bu tarikat sonra İtalya ve Fransa'da da yaygınlık kazanmıştır (Işık, 2017, ss.166-171).

Bizans yönetimi altındayken Bulgaristan'dan Anadolu'nun çeşitli yerlerine Bulgarlar getirilip yerleştirilmiştir. Bugün Anadolu'da (özellikle doğu Karadeniz, Trabzon, Artvin ve Toroslar'da) Bulgar adı taşıyan yerleşim yerleri bulunmaktadır.

Başka bir deyişle Bizans yönetimi altındayken, bir yandan doğudaki Pavluşçular ve Bogomiller Bulgaristan'a, diğer yandan Bulgaristan'daki Bulgarların bir kısmı da Anadolu'nun kuzeydoğu ve güneydoğu bölgelerine yerleştirildiler.

4.3. İkinci Bulgar İmparatorluğu ve İran bağlantısı: 1185-1396 Yılları Arası

1185 yılında Bulgarların Bizans'tan bağımsızlık kazanmasında, batıdan Kutsal Roma İmparatorluğu ve Macarların, doğudan Selçukluların saldırıları sonucu Bizans devletinin zayıflaması da etkili olmuştur. Bulgaristan'ın eski gücü, 1196-1207 yıllarında hüküm süren Kaloyan döneminde yeniden canlandırıldı. Bulgar Çarı Kaloyan, Roma'dan gücünün tanınmasını istedi ve Papa Innocent III ile 1202-1204 döneminde yoğun yazışmalar ve elçiler aracılığıyla görüşmeler gerçekleştirdi. Bunun sonucunda, Roma Kilisesi ve İkinci Bulgar İmparatorluğu arasında Bulgarların Ortodoks inancını değiştirmeden bir birlik kuruldu.

Balkanlar'da İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü 1185-1396 yılları arasında İran coğrafyasında bütün olarak ya da parça olarak hüküm süren çeşitli güçler bulunuyordu. Günümüzde İran'ın en temel kültürel unsurlarından olan Türkçe ve Farsça, bu devletlerde de egemen diller arasında bulunmaktaydı. Bu güçler arasında belli başlıları sıralamak gerekirse: Gazneliler (963-1186), Selçuklular (1037-1157), İldenizliler (1136-1225), Haremşahlar (1077-1231), İlhanlılar (1220-1260), Timur İmparatorluğu (1370-1507), Karakoyunlular (1380-1469).

İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun, 1185 yılında Bizans devletinden bağımsızlaşıp 1396 yılında Osmanlı devleti yönetimi altına girmesine kadarki 211 yıllık dönemde Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki ilişkiler, Anadolu ve İran coğrafyalarına hâkim olan güçler üzerinden gerçekleşmiştir. Söz konusu ilişkilerin, büyük ölçüde Selçuklu değişkeniyle üç açıdan bağlantılı olduğu söylenebilir:

1. *Bulgaristan'a yerleştirilen Selçuklular:* Moğollar Asya'yı fethederken, Sarı Saltık önderliğinde bazı Selçuklular Bulgaristan'ın kuzeyine ve genel olarak Dobruca bölgesine yerleştirildi. Günümüzde Dobruca bölgesi, Bulgaristan ve Romanya topraklarında bulunur. Sarı Saltık, Alevi-Bektaşî'ydi. 13. Yüzyılın ortalarında önemli sayıda Selçuklu Türkü, Anadolu'dan Dobruca'ya gitmiştir. "Selçuklu Türkleri'nin Balkanlar'a ve Dobruca'ya geçişleri bu sıralarda olmuştur. Sultan II. İzzeddin Keykâvus Moğollar'a yenilince bazı taraftarlarıyla 1263-1264 yıllarında Bizans İmparatorluğu'na sığınmıştır. İmparator VIII. Mihail Palaiologos, bunlardan Sarı Saltuk'un bulunduğu bir grubu Kuzey Dobruca'ya Batı Karadeniz sahillerine yerleştirmiştir. ... Keykâvus'a izâfetle Gagauzlar olarak bilinen bu Selçuklu Türkleri hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler. Saltuk Baba'nın maiyetindeki Türkler, ... Dobruca'da birçok yerleşim merkezi kurmuşlardır" (Karpas, 1994).

Anadolu'dan Bulgaristan'a yerleştirilen Selçuklular olduğu gibi, daha öncesinde de Bulgaristan'dan Anadolu'ya yerleştirilen Bulgarlar bulunuyordu.

2. *Anadolu'ya yerleştirilen Bulgarlar:* Bizans yönetimi, 11. yüzyıl başlarında Bulgaristan'ı ele geçirince, dönem dönem bazı Bulgarları bugünkü Trabzon ve Toroslar bölgesine yerleştirdi (İnan, 2003, s.71). İlerleyen dönemlerde Trabzon ve Toroslar'a yerleştirilen Bulgarların, Osmanlı devletine karşı Selçuklular ve Karamanlılar ile birlikte hareket edip ayaklandığı durumlar olmuştur. Ayaklanmanın temel örgütlenme yerlerinden biri, Toroslar'daki Bulgar dağıdır. Bu dönemde Anadolu'ya artık büyük ölçüde Selçuklular hâkimdir. Bazı milliyetçi Bulgar yazarlar, Selçuklular'da Bulgar kökeni aramaktadır. En yoğun olarak Bulgar ailelerin yerleştirildiği Trabzon'da "Bulgar dağı", "Tonya" adlı yerleşim yeri, Konya'da Toroslar'da Bolkar/Bulgar dağı, Artvin tarafında "Bulgar çayırı" vs. bulunmaktadır. Günümüzde Bulgarlar, Bulgarların Anadolu'daki izlerini bu adlarla sürerek Bulgarlar ve Selçuklular arasında birtakım bağlantılar kuruyorlar. Selçukluların (ayrıca Karamanlıların) kökeninin, Oğuzların Bulgar kökeninden geldiğini, Selçuklu sultanları İlgazi ve İzzettin Keykavus'un Bulgar olduğunu vs. ileri sürenler bulunmaktadır (bkz. Venedikova, 1998; Şişmanov, 2001).

3. *Bulgaristan'a ve İran'a yerleştirilen Karamanlılar:* Selçuklu devleti yıkıldıktan sonra yerine birçok beylik kuruldu. Karaman Beyliği, Osmanlılar'la en fazla ve son ana kadar çatışan ve mücadele eden beylikti. Selçuk Türkleri, Osmanlı Türkleri'ne karşı Karamanlılar'ın yanında yer almıştır. Diğer beyliklerden farklı olarak Karamanlılar, Selçuklular'ın devlet yapısını tek koruyup sürdüren beyliktir. Karamanlılar, Farsça ve Arapça da kullandılar, ama 1277 yılında Anadolu'da artık sadece Türkçe konuşulacağını bildirdiler. Sonraları Osmanlılar tarafından güçlerini azaltmak için Karamanlılar, çeşitli bölgelere dağıtıldılar. Bu bölgeler arasında başlıca Bulgaristan var, ancak Karamanlılar'dan bazıları bugünkü İran'ın kuzeyine de gönderilmiştir.

4.4. Osmanlı yönetimi altındaki Bulgarlar ve İran bağlantısı: 1396-1878 Yılları Arası

1396 yılında İkinci Bulgar İmparatorluğu, Osmanlı devleti yönetimi altına girdi. 1396-1878 yılları arasında Bulgarlar, Osmanlı yönetimi altındayken, İran coğrafyasının tümüne ya da parça olarak hâkim olmuş olan temel güçler şöyledir: Türk-Moğol İmparatorluğu olarak bilinen Timur İmparatorluğu (1370-1507), başkenti Tebriz olan Karakoyunlular (1380-1469), başkentleri Diyarbakır ve Tebriz olan Akkoyunlular (1378-1508), başkenti

Tebriz olan Safevi Devleti (1501-1736), Afşar Hanedanı (1736-1796/1802), Zend Hanedanı (1750-1794), Kaçar Hanedanı (1779-1925).

482 yıl süren bu dönemde, Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki ilişkiler, makale kapsamında aşağıdaki iki değişken açısından incelenmektedir:

4.4.1. Bulgaristan'a yayılan İran coğrafyası kökenli tarikatlar

Bulgaristan'da faaliyet göstermiş büyük ölçüde İran coğrafyası (ya da büyük ölçüde Horasan da denebilir) merkezli sayılan üç büyük düşünce-inanç akımı bulunmaktadır: *Bektaşilik*, *Kadirilik*, *Halvetilik* ve *Kızılbaşlar*.

Bektaşiliğin, daha çok Bulgaristan'ın güneyinde, *Halvetiliğin* daha çok Bulgaristan'ın orta ve kuzeyinde, *Kadiriliğin* ise daha çok Bulgaristan'ın orta ve kuzeybatısında yayıldığı söylenebilir. Ancak günümüzde Bulgaristan'da *Halvetilik* ve *Kadiriliğin* pek izleri kalmamışken, *Bektaşilik* Bulgaristan'ın güneyinde görülmektedir.

Kadirilik: 1078-1166 yılları arasında yaşayan Abdülkâdir-i Geylânî, İran'da doğmuş ve Sufizm'in bir kolu olan Kadiriliği kurmuştur. "Kâdirilik, Abdülkâdir-i Geylânî hazretleri tarafından 12. yüzyılda kurulmuştur. İslâm dünyasının ilk tarikatları arasında olan Kâdiriliğin Balkanlar'da yaygınlık kazanması 17. yüzyıla rastlamaktadır. Filibe'de, Sofya'da ve Vidin'de Kâdirî tekkelerinin varlığı bilinmektedir. Ancak hiçbiri günümüze gelmemiştir" (Bilecik, 2020, ss.196).

Halvetilik: Halveti Şeyhi Bali Efendi'nin Sofya'ya gelmesi ile Halvetilik, Bulgaristan topraklarına da yayılmıştır. En yaygın İslam tarikatı olan Halvetilik, 14. yüzyılda İran coğrafyasında doğmuştur. Anadolu ve Rumeli'de en çok tekkesi bulunan tarikatlardan biri, belki de birincisidir. Osmanlı Sultanları'nın çoğu Halveti tarikatına bağlıdır. Balkanlar'a 15. yüzyılın başında yayılmıştır. Halvetiyye'nin Bulgaristan'da en yaygın olduğu yerler kuzeydoğu ve kuzeybatı bölgeleridir. Sofya, Köstendil, Gotse Delçev (Nevrekop), Plovdiv (Filibe, Hülbe), Pirevadi, Tatarpazarcık, Tırnova, Silistre, Şumnu, Burgas, Varna, Karnobat, Kızanlık, Yambolu kentlerinde yaklaşık yirmi beş Halvetî tekkesi kurulmuştur. Ancak tekkelerden hiçbiri günümüzde mevcut değildir. Sadece Sofya'da Sofyalı Bali Efendi'nin türbesi bulunmaktadır (Mehmed, 2016, ss.68-77; Bilecik, 2020, ss.194-196).

Bektaşilik: Bektaşilik, Bulgaristan'daki en yaygın tarikattir. İran'ın Nişabur kentinde doğmuş Hacı Bektaş-ı Velî ve çevresi tarafından kurulmuş bir tarikattir. "Kuruluşunu takip eden yüzyıllarda Kalenderîlik, Haydârilik gibi Bâtınî-Şîî meşrepli zümreleri bünyesine katarak heterodoks bir akım hâline dönüşmüştür. Bulgaristan'da İslâmiyet'in yaygınlaştırılması çalışmaları sırasında Bektaşilerin büyük rolü olmuştur" (Bilecik, 2020, s.198). Günümüzde Bulgaristan'da varlığını sürdüren en güçlü Alevi-Bektaşî tekkeleri şunlardır: Demir Baba Tekkesi, Hüseyin Baba Tekkesi ve Ak Yazılı Baba Tekkesi.

Kızılbaşlar: Kızılbaşlar, 15. yüzyılın sonlarında İran'ın Safevi hanedanının kuruluşuna katkıda bulunan, ağırlıklı olarak Türkmen Şii gruplardan oluşmaktaydı. I. Selim (1512-1520) zamanında Şii İran'la yapılan savaş sırasında sınır bölgelerinde bulunan Şii nüfusu, Bulgaristan'ın kuzeyine, çoğunlukla Deliorman bölgesine yerleştirildi (Georgiyev vd., 2012, s.14'ten aktaran: Mehmed, 2016, s.67). Bulgaristan'da günümüzde "Kızılbaş" olarak adlandırılan kesimler bulunmaktadır. Bulgaristan'da Hanefî mezhebine mensup Sünniler ve Kızılbaşlar arasında önyargı bulunmaktadır. Sosyalist rejim döneminde Sünnî Türkler, Sünnî olmayan Müslüman Türklere Alevî ya da Bektaşî değil, genellikle "Kızılbaş" demektedir.

4.4.2. Bulgarların Osmanlı devletinden ayrılmasında İranlı etkenin rolü: Misyoner Rakovski'den Kaçar İrani'na

19. Yüzyıl sonlarına doğru Bulgarların, Osmanlı devletine karşı isyanlarının en temel örgütleyicilerinden biri, hatta genellikle isyanın başlatıcısı olarak kabul edilen Georgi Stoykov *Rakovski*'dir (1821-1867). Rakovski, misyonerdir ve Farsça bilmektedir (Bulgaria ON AIR, 2019). 1860'larda Rakovski, Hint-Avrupa kültürü üzerine çalışma yaparken, Bulgar kültürü, folkloru ve dilinde Vedik kültürünün etkileri kadar Avesta tanrıları, dili ve inancının etkisi de olduğunu yazmıştır. Rakovski, bir yerde Bulgar folklorunda, İran coğrafyası merkezli Zerdüştlük inancının da etkisi olduğunu söylemektedir (Lyutskanov, 2011). Osmanlı karşıtı Bulgar misyoneri Rakovski'nin, belki de Bulgar kültürünü Fars kültürüyle ilk bağlantılandıran kişi olduğu söylenebilir.

Kaçar İrani, Bulgaristan'ın Osmanlı'dan bağımsızlığını ilk tanıyan Asya ülkesi oldu. O sırada İstanbul'da da *Ahter* adlı bir gazetenin çıktığını da belirtmek gerekir. *Ahter*, 1876-1896 yılları arasında İstanbul'da bulunan İranlılar tarafından Farsça yayımlanan ve İran'daki Kaçar yönetimine karşı yurtdışındaki muhalif ses haline gelen bir gazete oldu (Kurtuluş, 2020; Kiren, 2021, ss.67-68,70-71).

4.5. Üçüncü Bulgar Devleti (Bulgaristan) ve İran Bağlantısı: 1878-2021 Yılları Arası

1877-78 Türk-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrası Bulgarlar, 1878'de Osmanlı devletinden yarı özerklik, 1908'de tam bağımsızlık kazandılar. Bulgarların Osmanlı devletinden bağımsızlığını ilk tanıyan Asya ülkesi, İran (Kaçarlar)

oldu. Bu durum, Üçüncü Bulgar Devleti (bugünkü Bulgaristan) ve İran arasında kurulan ilk ilişki olarak kabul edilebilir.

1878-2021 yılları arasında hem Bulgaristan hem İran, Avrupalı güçlerin (Fransız, Alman, Avusturya), Anglosakson güçlerin (ABD ve Britanya) ve Rusya'nın sürekli mücadele, saldırı ve işgal alanı haline geldi.

19. yüzyıl sonunda Bulgaristan ve İran üzerinde apaçık ortaya çıkan Anglosakson-Rus ittifakı, 20. yüzyıl boyunca da sürmüştür. 1907 *İngiliz-Rus Konvansiyonu* bağlamında yapılan resmi ve resmi olmayan görüşmeler sırasında İran, Afganistan ve Bulgaristan aralarında paylaşıldı. 1940'larda Anglosakson-Rus ittifakı, Bulgaristan ve İran'ın Hitler Almanyası etkisinde kalmaması için hem Bulgaristan'a hem İran'a karşı aşırı derecede saldırgan müdahalelerde bulundu (Dinç, 2019).

1878-2021 yılları arasındaki 143 yıl boyunca Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki ilişkiler, aşağıda dört ulam altında incelenmektedir.

4.5.1. Bulgaristan ve İran arasındaki diplomatik ve ekonomik ilişkiler

Kaçar İrani, Bulgaristan'ın Osmanlı devletinden bağımsızlığını tanıyan ilk Asya devletidir. Sosyalist Bulgaristan ise, 1979'da İran İslam Cumhuriyeti'ni tanıyan hem ilk "Doğu Avrupa" hem ilk Balkan devletidir, dünya çapında ise dördüncü devlettir.

Günümüzde Bulgaristan-İran arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla söz konusu karşılıklı iki tarihsel tanıma, Bulgaristan ve İran resimleri tarafından sıkça anımsatılmakta, vurgulanmakta ve bununla övünülmektedir (bkz. IRNA, 2020).

Bulgaristan ve İran arasındaki diplomatik ilişkiler, resmi olarak 1897'de kuruldu. 2021 yılında, diplomatik ilişkilerin başlangıcının 125. yıldönümü kutlandı (Republika Bılgariya Ministerstvo na Vınşnite Raboti, 2021a).

Ancak diplomatik ilişkilerde kesinti de yaşandı. İlk ve tek kesinti, İkinci Dünya Savaşı'nda farklı tarafları desteklemeye başlamalarıyla gerçekleşti. 17 Eylül 1941 tarihinde İran, Bulgaristan'la diplomatik ilişkilerini kesti. Nedeni, Bulgaristan'ın İkinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri tarafında katılmasıydı. Önce tarafsız kalan İran, bu tarihte Hitler-karşıtı koalisyonu desteklediğini açıkladı. Diplomatik ilişkilerin kesildiği dönemde Bulgaristan'ın İran'daki diplomatik çıkarları Yugoslavya ve Çekoslovakya tarafından, İran'ın Bulgaristan'daki çıkarları ise Belçika Krallığı tarafından temsil edildi. Bulgaristan ve İran arasındaki diplomatik ilişkiler, yaklaşık olarak 20 yıllık bir kesintiden sonra 15 Aralık 1961 tarihinde yeniden başladı (Uzunova, 2016, s.509).

Tahran'da 1963'te Bulgaristan Elçiliği, 1964'te Bulgaristan Büyükelçiliği açıldı. Eylül 1972'ye kadar Belgrad'daki İran Büyükelçiliği, Bulgaristan'dan sorumluydu, ancak bu tarihten sonra Sofya'da İran Büyükelçiliği misyonu açılabilirdi.

Yaklaşık olarak yirmi yıllık bir kesintiden sonra, 1960'larda Bulgaristan ve İran arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması, büyük ölçüde ABD etkisiyle olmuştur. Ancak aralarındaki diplomatik ilişkilerin 1941'de kesilmesinde de rol oynayanlardan biri ABD, diğerleri Britanya ve Rusya'dır.

1960'larda Moskova mali zorluklar, Bulgaristan ekonomik kriz yaşamaktaydı. Moskova'nın da göz yummasıyla, 1960'lı yıllarda Bulgaristan-ABD ilişkileri, yenilendi. Bulgaristan, ABD ile istikrarlı ve kalıcı ticari ilişkiler kurmaya çalışıyordu, ancak ABD, Bulgaristan'la ekonomik ilişki kurma girişiminde bulunmadı, bu işi İran'a bıraktı. Başka bir deyişle ekonomik krizdeki Bulgaristan'la ne SSCB ne ABD ilgilendi, ama İran'ın ilgilenmesine izin verdiler.

Böylece ABD bu girişimi, "1966'da 'en göz ardı edilen' Sovyet uyduları olan Romanya, Macaristan, Çekoslovakya ve Bulgaristan ile verimli ekonomik ilişkiler kuran Ortadoğu'daki en yakın ABD müttefiki İran'a bıraktı." Çünkü "Amerika Birleşik Devletleri'nden farklı olarak, Orta Doğu'daki Batı çıkarlarının güçlü bir savunucusu olan ve son zamanlarda [1960'larda] çok daha özgür bir dış politika izleyen İran, özellikle sosyalist ülkelerle ekonomik ilişkilere ilgi duymaya devam etmekteydi" (Uzunova, 2016, s.508).

1966'da İran Şahı, Bulgar Ulusal Meclis Başkanı Georgi Traykov'un daveti üzerine Bulgaristan'ı ziyaret etti. Bir yıl sonra, 1967'de, Traykov, Tahran'ı ziyareti etti ve Bulgaristan-İran kültürel işbirliği konusunda bir anlaşma imzalandı. 26 Kasım 1967'de İran Başbakanı Amir Abbas Hoveida, gelecekteki Bulgar-İran işbirliğinin parametrelerini görüşmek ve Bulgaristan-İran Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Komitesi'nin temellerini atmak için Bulgaristan'a resmi bir ziyarete bulundu. Toplantıda Hoveida, Bulgaristan'dan İran'a et ve süt ürünleri, makine, kimyasallar ve gübreler, elektrikli ekipman, metaller, inşaat ve madencilik sektörlerine yönelik ürünlerin ihracatını da içeren ticaret için yapılan tüm tekliflere ilgi duyduğunu belirtti. Bulgaristan'a ise İran'dan ham petrol, reçine, halı ve yüksek kaliteli yün ithalatı kabul edildi. İlerleyen yıllarda iki ülke arasında tarım, bilim-teknik, su, orman arazileri üzerine de ortak çalışmalar oldu. Aralarında kredi borçları oldu. 1970'lerde Bulgaristan-İran arasındaki ticari alışveriş ve anlaşmaların uygulanmasında birçok sorunlar yaşanmaya başlandı.

Ancak Mayıs 1971'de Başbakan Hoveida, iki ülke arasındaki yakınlaşmaya olağanüstü katkılarından dolayı, o dönemde Bulgaristan'da en yüksek devlet ödülü olan Stara Planina Nişanı'na layık görüldü. Aynı yıl, üst düzey Bulgar yetkilileri ise, İnan monarşisinin 2,500. yıldönümü kutlamaları için İnan'a davet edildiler (Uzunova, 2016, s.510-515).

1961'de yeniden başlayan diplomatik ilişkiler sürecinde Bulgaristan-İnan arasında imzalanan temel ikili anlaşmalar şöyledir: 1967 Kültür Anlaşması; 1973 Uzun Vadeli Ekonomik, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması; 1991 Diplomatik Pasaportlar İçin Vizelerin Kaldırılmasına Dair Muhtıra; 1995 Ticari Pasaportlar İçin Vizelerin Kaldırılmasına Dair Muhtıra; 1992 Deniz Ticareti Taşıma Sözleşmesi; Veterinerlik faaliyetleri alanında İşbirliği Anlaşması; 1998 Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması; Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığını Önleme Anlaşması ve buna ilişkin 2004 Protokolü vs. (Republika Bilgariya Ministerstvo na Vınşnite Raboti, y.k.).

Sosyalist Bulgaristan, 1979'da İnan İslam Cumhuriyeti'ni tanıyan dünya çapındaki dördüncü ülkedir. 1980'lerde Bulgaristan ve İnan, çeşitli düzeylerde yoğun temaslar gerçekleştirdiler. Son yıllarda, en önemli ziyaretler ise şöyle sıralanabilir: Temmuz 2016'da Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov'un İnan ziyareti; Şubat 2018'de İnan Dışişleri Bakanı Dr. Mohammad Javad Zarif'in Bulgaristan'a ziyareti; Mayıs 2018'de Bulgar Ekonomi Bakanı Emil Karanikolov'un İnan ziyareti. BM Genel Kurulu'nun 2017 ve 2018 yıllarında New York'ta gerçekleştirilen 71. ve 72. oturumlarında iki ülke cumhurbaşkanları ikili görüşmeler gerçekleştirdi (Republika Bilgariya Ministerstvo na Vınşnite Raboti, y.k.).

Bulgaristan-İnan ilişkileri için geniş bir kurumsal çerçeve oluşturulmuştur. Dışişleri Bakanlığı arasında, siyasi istişarelerin esas alındığı bir İşbirliği Protokolü Mayıs 1994'ten beri yürürlüktedir. Sektörel işbirliği için bir dizi mekanizma bulunmaktadır. Örneğin Ekonomik ve Bilimsel-Teknik İşbirliği Ortak Komisyonu, ulaştırma alanında Ortak Komisyon, yasadışı uyuşturucu kaçakçılığı ve öncülleri ile mücadele alanında Ortak Komisyon; Enerji alanında Ortak Komite, vs. (Republika Bilgariya Ministerstvo na Vınşnite Raboti, y.k.).

Ancak Bulgaristan'daki İnan Büyükelçisi Mohammad Javad Rasouli, diplomatik ilişkilerin 124. yıldönümü dolayısıyla 14 Kasım 2020 tarihinde Bulgar Ulusal Radyosu'na verdiği bir röportajda, İnan ve Bulgaristan'ın ekonomi, ticaret ve turizm alanlarında büyük işbirliği potansiyeli olmasına rağmen, bu alanlardaki işbirliğinin siyasi ve kültürel ilişkilerde olduğu kadar gelişmediğini söyledi. Rasouli, iki ülke arasındaki ticarete 2020 yılında 2019 yılına göre bir artış olmasına rağmen, iki ülke arasında istenen ekonomik alışveriş seviyesine ulaşmak için hâlâ önemli bir boşluk olduğunu dile getirdi (IRNA, 2020).

Bulgaristan-İnan arasındaki diplomatik ilişkilerde en dikkat çekici durumlardan biri, 1980'lerde iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmemiş olması, hatta olumlu gelişme kaydetmesidir. 1980'lerde Bulgaristan'da Türk ve Müslüman nüfus üzerinde Avrupa tarihinin en hızlandırılmış *etnik soykırım* suçu işleniyordu. 1984-89 yılları arasında en yoğun biçimde yürütülen soykırımın Sofya-Tahran arasındaki diplomatik ilişkilerde bir kesintiye yol açmamış olması düşündürücüdür. Tahran'ın, batı Balkanlar'daki soykırımlara (örneğin Bosna soykırımı) epey duyarlı olduğu, ancak güneydoğu Balkanlar'daki soykırımlara (örneğin Bulgaristan'daki Soya Dönüş Soykırımı) epey duyarlı olmadığı söylenebilir.

1990 yılında Jelyu Jeleu, sosyalist rejim sonrasında Bulgaristan'da demokratik olarak seçilmiş ilk cumhurbaşkanı oldu. Jeleu, ülkeyi Frankofonlar alanına dâhil etti. Buna Fransa ve Frankofonların kendileri bile şaşırды. Bulgaristan, 2004'te NATO, 2007'de AB üyesi oldu. İnan'ın Bulgaristan'la diplomatik ilişkiler kurması, aynı zamanda Frankofonlar, NATO ve AB ile de ilişki kurması demektir. Tam tersi de doğrudur. Frankofonlar, NATO ve AB, Bulgaristan aracılığıyla İnan'la ilişki kurabilmektedir.

Son yıllarda Bulgaristan-İnan arasındaki ilişkiler; 18 Temmuz 2012 tarihinde Bulgaristan'ın Burgaz kentinde İsrail asıllı turistleri taşıyan bir otobüste gerçekleşen bombalı saldırı sonrasında, uluslararası medyada da gündem oldu. Bombalı saldırıyı üstlenen olmadı, ancak başat, yaygın ve popüler algıda saldırının *Hizbullah* ya da *Kudüs Gücü* tarafından işlendiği düşünöldü. 2013'te Bulgaristan İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan resmi açıklamada, saldırının arkasında "Hizbullah'ın olduğuna dair işaretler" olduğu söylendi. 2014'te ise Bulgaristan, bomba saldırısını Lübnan ve Fransız çifte vatandaşı bir failin gerçekleştirdiğini belirlediklerini açıkladı.

Günümüzde serbest erişime açılan komünist dönem devlet arşivleri incelendiğinde, "Hizbullah'ın Bulgaristan'daki varlığının komünist döneme, özellikle 1980'lere dayandığı görölmektedir. Sosyalist dönemde Bulgaristan'a öğrenim görmek için giden Arap öğrenciler arasında "Hizbullah" ve Şii hareketi "Amal"ın üyeleri bulunuyormuş. Ayrıca "Hizbullah'ın, 1980'lerde Bulgaristan'da adları değiştirilen soykırım mağdurlarıyla bilgi toplamak için görüştüğü belirtilmektedir. "Hizbullah" ve sosyalist Bulgaristan arasındaki ilişkiler değerlendirilirken, "komünist Bulgar istihbaratının, Hizbullah'a yıllarca yardım etmiş olabileceği" algısı ortaya çıkmaktadır.

4.5.2. Bulgaristan ve İran arasındaki kültürel etkileşim

26 Kasım 1967 tarihinde Tahran'da, Bulgaristan ve İran arasında bir Kültür Anlaşması imzalandı. Anlaşma Farsça, Bulgarca ve İngilizce imzalandı. 1967'den beri, iki ülke arasındaki kültürel etkileşim giderek artmış ve çeşitlenmiştir.

Bulgaristan'da gerçekleşen Bulgar-İran kültürel etkileşimleriyle ilgili kimi örnekler:

Bulgaristan'da Farsça öğretimi, 1959'da Sofya Üniversitesi'nde Türkoloji alanında seçmeli bir ders olarak başladı. Bulgaristan'da öğrenciler için ilk Fars dili kitabı 1966 yılında yayınlandı, yazarı Cemşir Sayar'dır. Cemşir Sayar, 1988 yılında Bulgaristan'da "Farsça-Bulgarca ve Bulgarca-Farsça Konuşma Kılavuzu" yayınladı. Farsça dil eğitiminin başlamasıyla, Hinduizm ve Arapça çalışmaları da başladı. 1991-1992 öğretim yılında, Sofya Üniversitesi'nde Fars Dili ve Edebiyatı bölümü alt disiplin olarak açıldı, müfredatında Fars dili ve grameri, İran tarihi, klasik İran edebiyatı ve çağdaş İran edebiyatı yer almıştır. 1994 yılında Sofya Üniversitesi Şarkiyat Dilleri ve Kültürleri Fakültesi'nde "İranoloji", bağımsız bir akademik alan olarak kuruldu. 1994'ten beri Sofya Üniversitesi, her yıl İranoloji alanında öğrenci almaktadır. Lisans alanında İranoloji bölümündeki eğitim-öğretim, 4 yıl sürmektedir. 2009 yılında İranoloji bölümünde, yüksek lisans programı açıldı. Bulgaristanlı İranoloji öğrencileri arasında, Tahran Üniversitesi ya da Kazvin'deki Uluslararası İmam Humeyni Üniversitesi'ne Fars dilinde doktora çalışması yapmak için gidenler var. İranoloji öğrencileri, öğretmenleri ve mezunları, birçok kez İran'a seyahat etmiştir. Bugün, Bulgaristan'da çeşitli alanlarda çalışan yüzden fazla İranoloji mezunu bulunmaktadır. Bulgar İranologların bazıları, Bulgaristan'ın Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Bilim Bakanlığı, kültür departmanları, ülkenin güvenlik departmanları, turizm ve ticaret alanlarında çalışmaktadır (Nazari, 2016). Örneğin, Haziran 2020 tarihinde İran'a Bulgaristan Büyükelçisi olarak atanan Nikolina Kuneva, 2001 yılında Sofya Üniversitesi'nin İranoloji bölümünden mezun oldu.

2010 yılında Plovdiv Üniversitesi'nde Yabancı Diller Fakültesi'nde ücretsiz Farsça dersleri vermeye başlandı. Smolyan Üniversitesi'nde de ücretsiz Farsça derslerine başlandı. Smolyan, Bulgaristan'ın güneyinde Müslümanların en yoğun yaşadığı kentlerden biridir. Bulgaristan'da bazı okullarda lise düzeyinde de Farsça dersleri var. Bulgaristan'da İran İslam Cumhuriyeti'nin kültürel danışma merkezi de her yıl, ücretsiz Farsça kursları düzenlemektedir.

İran Kültür ve İslami İrşat Bakanlığı tarafından verilen 21. İran Yılım Kitabı Ödülü'nün sahibi, yazdığı "Bulgarca-Farsça Sözlük" ile Profesör İvo Kiril Panov oldu. Panov, Kabil Üniversitesi'nde eğitim almıştır, günümüzde Sofya Üniversitesi İranoloji Bölümü Başkanı'dır (Nazari, 2016).

Bulgaristan ve İran üniversiteleri arasında bilimsel ve akademik etkileşim giderek artmaktadır. Bulgarca ve Farsça arasındaki 1,000 ortak sözcük bulunduğuna dair Bulgarca akademik bir çalışma yayınlandı (Stambolieva, 2016). Söz konusu sözcükler arasında örneğin şunlar sıralanmaktadır: "han, çeşma, perde, pari, çimşir, çardak, pergel, çadır, şişe" vs.

Özellikle son yirmi yıldır, İranlı birçok yazarın çalışmaları Bulgarca'ya çevrildi. Örneğin: Firdevsi'nin Şahname'si, Hayyam'ın Dörtlükler'i, Saadi'nin Golistan'ı, Hafız ve Mevlana'nın bazı eserleri, vs. Bu çeviriler genellikle İvo Panov gibi Bulgar İranologlar tarafından yapılmaktadır. 2020 yılında İmam Humeyni'nin yaşamı hakkında Bulgarca kitap yayınlandı. Bulgar İranologlar, Bulgaristan'da Osmanlı devletinden kalan arşivlerdeki minyatürler ve metinler üzerinde de çalışmaktadır.

2 Haziran 2021 tarihinde Sofya'daki en büyük kültür merkezi olan NDK'daki Azaryan Tiyatrosu'nda (Teatr Azaryan), Bulgaristan'da ilk kez Firdevsi'nin Şahname adlı eseri sahnelendi.

Bulgaristan-İran arasında hem diplomatik hem kültürel etkileşimin en yoğunlaştığı günler, Nevruz kutlamalarının yapıldığı günlerdir. Nevruz günlerinde, hem diplomatik düzlemde (bkz. Görsel 6), hem gündelik sokak festivalleri düzleminde Bulgaristan'da etkinlikler düzenlenmektedir. Bulgaristan'da giderek artan bir biçimde Nevruz'u, bir "İran", hatta bir "Fars" geleneği olarak algılatma çabaları bulunmaktadır. Bulgaristan'da her yıl 1 Mart tarihinde kutlanan *Baba Marta* (Bulgar kültürü ürünü) ve bahar bayramı olarak kutlanan *Hıdırlız* (Türk kültürü ürünü) bayramları ile *Nevruz* bayramı arasında ortak kökler olduğunu ortaya koyanlar bulunmaktadır.

Görsel 6. İran Büyükelçiliği'nde düzenlenen ve Bulgar tarafların da davet edildiği Nevruz kutlaması, 21 Mart 2021, Sofya, Bulgaristan (Diplomatiçeski Spektır, 2021)

İran'ın Çahaşanbe Sûri (Charshanbe Soori), Yalda gecesi, Nevruz, Sizdeh Be Der, Aşure gibi büyük kutlama ve törenleri Bulgaristan'da İran-Bulgar işbirliği ile tanıtılmaktadır. Ayrıca Zerdüştlük, Maniheizm ve İslam'ın çeşitli ayrıntıları da dâhil olmak üzere İran'ın eski dinlerine yönelik bilgiler de artmaktadır.

Bulgaristan'da İran'la ilgili gelenekler ve kültür, genellikle "doğunun büyüü" çerçevesinde sunulmaktadır. Örneğin "Persiya'nın Büyüsü, Bir Bulgarın Gözünden Büyülü Persiya, İran'ın Kalbi Persepolis" vs. gibi.

Bulgaristan'da rastgele dolaşırken herhangi bir festivalde (özellikle film ve müzik festivali ve yarışmalarında) İranlı gruplara ve İran kültürünün gösterisine rastlanabilir. Özellikle Sofya ve Plovdiv gibi büyük kentlerde ve Nesebir gibi tarihi kasabalarda (Y.Ö.A.). Örneğin Sofya Menar 2021 Film Festivali'ne İran, çeşitli filmlerle katılmıştır. İran ve Bulgaristan arasında spor alanındaki etkileşim de giderek artmaktadır, özellikle güreş, boks, futbol vs. gibi spor alanlarında.

"Mersi", "sağol(un), teşekkürler" anlamına gelen Fransızca bir sözcüktür. Günümüzde gündelik yaşamda *mersi* sözcüğü, hem Bulgaristan hem İran'da sıkça kullanılmaktadır (Y.Ö.A.).

İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluş gününde de Bulgaristan'da çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir. Örneğin söz konusu günde Bulgar tv'lerinde Sofya'daki İran Büyükelçisi konuk olup sohbet yapabilmektedir. İran, Bulgaristan'da Bulgarca "Al Kudüs, Filistin" etkinlikleri de düzenlemektedir. Sofya'da kent merkezinde "İran Kültür Merkezi" bulunmaktadır. İran'ı tanıtan Bulgarca videolar ve görseller çekilmektedir. Sosyal medya alanında da İran'ın Bulgarca dilinde tanıtıldığı kültürel ürünlerin sayısı giderek çeşitlenmekte, artmakta ve yayılmaktadır. İranlı diplomatlar, bazen Bulgaristan'da Müslümanların en yoğun yaşadığı güney bölgesini ziyaret edebilmektedir. İran Büyükelçisi, Sofya'da Bulgaristan Müslümanlarının Başmüftü'süyle de görüşmüştür. Bulgaristan'da bir Türk araştırmacı, "kendisiyle Türkiye Büyükelçiliği'nden daha çok İran Büyükelçiliği'nin ilgilendiği" yönünde deneyimini paylaşmıştır (Y.Ö.A.).

Bulgaristan'da İran'ın tanıtıldığı İran yapımı Bulgarca video ve görsellerde İran'la ilgili iki değişken vurgulanmaktadır: İran'ın "binlerce yıllık eski tarihi" ve "folklor zenginliği".

4.5.3. Yeni Bulgar milliyetçiliğinin aşırılık içeren tezi: "Bulgarların ataları İranlıdır/Farstır"

20. Yüzyılda Bulgaristan'da Bulgarların kökeniyle ilgili yapılan tartışmalarda genellikle iki karşıt tez ileri sürülmekteydi: Türk tezi ve Slav tezi. Türk tezi, Bulgarların atalarının Türk-Hun kökenli olduğunu, Slav tezi Bulgarların atalarının Slav kökenli olduğunu ileri sürmektedir.

21. Yüzyıla gelindiğinde, bir önceki yüzyılın Türk ve Slav tezlerinin egemenliğinin yerini, yeni iki tez almaya başladı: Trak tezi ve İran tezi. Trak tezi, Bulgarların atalarının milattan binlerce yıl önce Trakya'da yaşamış olan Traklar olduğunu ileri sürerken, İran tezi, Bulgarların atalarının Fars olduğunu ileri sürmektedir.

Günümüzde Bulgaristan'da hem gündelik yaşamda hem akademik ve politik yaşamda, Bulgarların kökeniyle ilgili neredeyse tez-antitez olarak ileri sürülmüş olan Türk ve Slav tezlerinin etkisi büyük ölçüde azalmıştır. Yerlerini giderek artan bir biçimde Trak ve İran tezleri almaktadır. Görel olarak Trak tezi daha kurumsallaşmış ve daha yaygındır. İran tezi, Trak tezine göre daha az bilinen ve daha az kurumsallaşmıştır.

Söz konusu *Türk, Slav, Trak* ve *İran* tezleri, Bulgaristan'daki Türkler, Pomaklar, Romanlar ve Müslümanların kökeniyle ilgili değil, doğrudan bir etnisite olarak Bulgarların kökeniyle ilgili ileri sürülmektedir.

Bir açıdan, *Trak* tezi, bir önceki dönemin *Slav* tezi gibi, daha çok Anglosakson merkezli üretilmektedir. *İran* tezi ise, bir önceki dönemin *Türk* tezi gibi, daha çok Avrupa merkezli üretilmekte olduğu söylenebilir. Ancak Slav-Türk tezleri neredeyse bir tez-antitez düzleminde ileri sürülmüş olsa da, Trak-İran tezleri arasında böyle bir karşıtlık düzlemi en azından şimdilik görünmemektedir.

Dört tezin ileri sürdüğü iddialar, geçmiş-gelecek algıları, gizli senaryoları ve ideolojik bağlantıları farklıdır. Ancak hangi tez olursa olsun, söz konusu dört tezde de şöyle bir ortak dinamiğin bulunduğu söylenebilir: 19. yüzyıldan beri, Bulgarlar için "Bulgarlar Bulgardır" tezi yeterli değildir. Bulgar milliyetçileri, aşırı tutkulu bir biçimde "Bulgar olmayan bir şeye" bağlanmak istiyorlar.

2008 yılında Bulgarların atalarının İranlı-Fars olduğu varsayımını ileri süren bir grup Bulgar araştırmacı (Panov, 2011), Bulgarların eski kökenlerini aramak için Afganistan, Özbekistan, Tacikistan ve İran'a yirmi günlük bir araştırma gezisi düzenledi. İran'da sokaklarda, pazarlarda, anıt alanlarında, kütüphanelerde, devlet kuruluşlarında ve bilim merkezlerinde gezdiler ve çeşitli etkileşimler kurdular. İran kütüphanelerinde Bulgarlarla ilgili kaynaklar araştırdılar. İran'da Hoy, Tebriz, Sarein, Bandar, Rasht, Tahran, Anzali, Masouleh, Kaşan, Yazd, Persepolis, İsfahan, Şiraz, Nishapour, Shush, Hamedan, Kandovan vs.'yi ve buralardaki tarihi eserleri gördüler. Gezi sonrasında bazıları, en çok Persepolis'ten etkilendiğini söyledi.

Tangra-TanNakRa Bulgar Fonu (obštobılgarska fondatsiya "Tangra-TanNakRa"), Bulgarların atalarının İranlı-Fars olduğunu varsayma aracılığıyla, Bulgarların Slav ya da Türk kökenli değil Hint-Avrupa kökenli bir halk olduğunu ileri süren ve bu konudaki çalışmaları teşvik edip destekleyen Bulgaristan'daki temel örgüttür. İran-Fars tezine göre, Bulgarların anayurdu Altaylar değil, İmeon dağı dolayları ve Pamir'dir. Eski Persiya'nın adının Ariana olduğu düşünülüyor ve günümüzde Bulgaristan'da Ariana adı taşıyan parklar, yerleşim yeri, disko, eğlence ve kültür merkezlerinin sayısı giderek artmaktadır. Fars dili ve edebiyatının Bulgaristan'da yayılmasının başlıca nedenlerinden bir diğeri, Farsça'nın Grekçe ve eski Yunanca'yla karşılaştırılabilecek kapsamda olduğunun düşünülmesidir. Bulgaristan'da bu tezi yayanlar, insan uygarlığının en eski devletinin, Pers İmparatorluğu olduğunu ileri sürmektedirler.

"Bulgarların ataları İranlıdır, Farstır" tezinin heyecan verici etkisiyle, Bulgaristan-İran diplomatik ilişkilerinin 115. yıldönümü dolayısıyla Sofya'da Bulgaristan-İran akademik ve siyasi çevrelerinin desteğiyle Ekim 2012 tarihinde bir konferans düzenlendi. Konferans sunumları, "Bulgarika - İranika" adını taşıyan bir kitap içinde Tangra derneği tarafından yayımlandı (bkz. Görsel 7). Kitap, Bulgarca ve Farsça ve İngilizce özetlerle yayımlandı. Bulgarların, etnik-ırksal kökenini İran'da Farşlar'da arayan tez, bu kitapla da geliştirildi (TANGRA TanNakRa obštobılgarska fondatsiya, 2016).

Görsel 7. *Bulgarika - İranika. Bildiri Toplusu (Bulgarika - İranika. Sbornik s dokladi) (Y.Ö.A., 30 Ekim 2021 tarihinde Vildane Alieva tarafından çekildi.)*

Bulgaristan'ın, 1941-1944 yılları arasında Hitler Almanyası'yla ittifak kurduğu dönemde de Bulgarların İran-Fars kökenli bir halk olduğu tezi ileri sürülmeye başlanmıştı. Daha öncesinde ise, Avrupa'nın batısıyla ilişkileri bulunan Bulgar isyancı misyoner Rakovski, 19. yüzyıl sonunda bu tezin ilk başlangıcı sayılan varsayımları ileri sürmüştü. Bulgarların Türk olduğu tezi de büyük ölçüde Macar ve Alman Türkologlar tarafından ileri sürülmüştü. Ancak 1944 sonrasında Bulgaristan'ın, Britanya ve ABD'nin desteğiyle Rusya'nın etki alanına girmesiyle birlikte Slav tezi diğer tüm tezlerin yerini aldı.

Sosyalist rejim dönemi sona ererken 1986 yılında Petır Dobrev'in *Ön-Bulgarların ekonomi kültürü* (Stopanskata kultura na prabilgarite) adlı kitabı ve monografi çalışmaları, İran tezini Bulgaristan'da yeniden popüler kılmaya başladı (bkz. Stambolieva, 2016, ss.220-221). 1989 sonrasında Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'nin etki alanına girmesiyle birlikte, özellikle İran/Fars tezi tekrar güçlenmeye başladı. Fars tezinde Anglosakson etki değil, daha çok Avrupa/Alman etkisi olduğu söylenebilir.

4.5.4. İran'da dışlananların Bulgaristan'da kapsanma durumları

Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki ilişkiler, sadece hükümetler-arası ilişkileri kapsamamaktadır. Bulgaristan, aynı zamanda İran coğrafyasında dışlananlar için hem tarihsel hem güncel bir uğrak yeridir. Bu konu, aşağıda iki temel örnek bağlamında kısaca ifade edilmektedir.

Bahailer:

"Bahâilik, İran'da Mirza Hüseyin Ali [1817-1892 yılları arasında yaşamış] tarafından kurulan ve görüşleri itibariyle İslâm kültürüne dayanmakla beraber İslâm dairesinden çıkmış bulunan bir mezhep"tir (Fığlalı, 1991). İran'da dışlanan Bahailerin, günümüzde en örgütlü olduğu ülkelerden biri, özellikle 1991 yılı sonrasında Bulgaristan olmuştur. Bulgaristan'daki Bahailerin kurumsal internet sayfası için bkz.: <http://bahai.bg>

Tarih boyunca ve yakın geçmişte Bulgaristan'a dışarıdan gelen tarikatların önce köylere yerleştiği görülmektedir. Böylece Bulgaristan'da ayrı ayrı Pavlusçu, Bektaşî ve Bahai köyleri oluşmuştur.

Günümüzde Bulgaristan'a gelen Amerikalı, Avrupalı ve Britanyalı emeklilerin de önce ülkedeki köylere yerleşme davranışı sergilediği görülmektedir. Böylece bir açıdan İngiliz köyleri, Alman köyleri vs. de oluşmaktadır, tıpkı Pavluşçu köyler, Bahai köyleri, Bektaşî köyleri vs. oluştuğu gibi.

Mülteciler:

Bulgaristan'da *Bakanlar Kurulu Mülteciler İçin Devlet Ajansı* kuruluşunun yayınladığı resmi verilere göre (Dirjavna agentsiya za bejantsite pri ministerskiya sıvet, 2021);

2021 yılında Bulgaristan'a sığınma başvurusunun en fazla yapıldığı ilk altı ülke ve sığınma başvuru sayıları şöyledir: Afganistan (4,092), Suriye (2,680), Irak (433), Pakistan (130), Fas (119) ve İran (41). Görüldüğü gibi İran, 41 başvuru ile Bulgaristan'a sığınma başvurusu yapan altıncı ülkedir. 2020 yılında Bulgaristan'a İran'dan yapılan sığınma başvurularının sayısı ise 45'tir.

Günümüzde Bulgaristan'a, İran'dan dört çeşit mülteci sığınma başvurusunda bulunmaktadır: politik mülteciler, dini mülteciler, cinsiyet mültecileri ve yaşam tarzı mültecileri. Politik mülteciler arasında örneğin ayrılıkçı Kürtçü örgüt mensupları vs.; dini mülteciler arasında örneğin Protestanlar vs.; cinsiyet mültecileri arasında örneğin travestiler vs. ve yaşam tarzı mültecileri arasında örneğin kadın şarkıcılar vs. sıralanabilir.

Dört çeşit mülteci başvuruları arasında Bulgaristan'ın kabul ettiği başvurular olduğu gibi, kabul etmeyip reddettiği başvurular da bulunmaktadır.

Yeni Bulgar milliyetçileri, Bulgarların atalarının İran-Fars kökenli olduğu tezini savunmalarına rağmen, İran ve Afganistan da dâhil olmak üzere, Fars etnik kökenli mülteci de dâhil olmak üzere Bulgaristan'a doğudan mülteci kabulüne aşırı derecede karşı çıkmaktadırlar. Belki de Bulgar milliyetçilerinin algısında "Bulgarlar, İranlı-Farstır" tezindeki "ideal İranlı-Fars" ile mülteci biçimindeki "gerçek İranlı-Fars" birbiriyle pek örtüşmemektedir.

Bulgaristan'da mülteci alımına karşı çıkılmasının temel nedenlerinden biri, ülkedeki nüfus yapısını değiştirebileceği korkusudur (Erolova, 2019).

5. ASYA BULGARLARI (TATARİSTAN) VE İRAN BAĞLANTISI: 668-2021 YILLARI ARASI

Karadeniz'in kuzeyinde ilk Bulgar devletinin kurucusu Kubrat Han'ın ölümünden sonra Batbayan adlı oğlu, kısa bir süre devleti yönetir, devlet Hazarların da etkisiyle dağılır. Sonrasında Batbayan Han, kendine bağlı ordu-halkla (orda) birlikte bugünkü Kafkasya bölgesine gider. Kafkasya Bulgarları, günümüzde Rusya Federasyonu'nda Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde "Balkarlar" olarak varlığını sürdürmektedir.

Kubrat Han'ın oğlu Kotrak ise Asya içlerine doğru gider ve İdil Bulgar devletini kurar. İdil Bulgar devleti, günümüzde Rusya Federasyonu'nda Tataristan Cumhuriyeti (ve bir ölçüde Başkurdistan Cumhuriyeti) olarak varlığını sürdürmektedir.

Tataristan ve İran coğrafyası arasındaki ilişkinin, birçok kesinti ve dolaylı biçimleriyle birlikte 668-2021 yılları arasında yaklaşık olarak 1,300 yıllık bir tarihten söz edilebilir. Bu başlık altında, söz konusu ilişki, *Bulgar politik otoritesinin beş temel tarihsel değişim dönemi* göz önünde tutularak incelenmektedir.

5.1. Hazar Hanlığı yönetimindeki Bulgarlar ve Arap Halifeliği yönetimindeki İranlılar ilişkisi: 668-965 yılları arası

Bu dönemde Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki ilişki, büyük ölçüde Hazar Hanlığı ve Arap Halifeliği yönetimi arasındaki ilişkiye bağlı olmuştur. Hazar Hanlığı, yaklaşık olarak 650-965 yılları arasında Karadeniz'in doğusuna hâkim oldu. Bu dönemde Hazar devleti yönetimi altında olan nüfus grupları arasında Kafkasya Bulgarları, İdil Bulgarları ve İran'ın kuzeybatı bölgesi bulunuyordu. Ayrıca bu dönemde Arap Halifelikleri (Emevi ve Abbasi) de bugünkü İran coğrafyasına hâkim olmuştu.

Bu dönemde Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki ilişkiyi etkileyen iki temel etken, bölgenin ticaret yolu üzerinde bulunması ve ideolojik etkilerdir.

Hazar Hanlığı, Avrupa'nın doğusu ve Asya'nın güneybatısı arasındaki ticaret yolları üzerinde bulunduğundan, İpek Yolu'nun batısının da neredeyse üçyüz yıl boyunca hâkimiydi. "Hazarlar; İtil, Yayık, Don ve Kuban nehirleri vasıtasıyla; Çin-Türkistan-Bizans, Anadolu-İran-Harezm, Suriye-Mezopotamya-Kafkasya-Doğu Avrupa, Hazar ülkesi-İskandinavya yollarının birleştiği yerleri ellerinde bulunduruydular. ... Hazar ülkesinde; Müslüman, Yahudi, Rus, Bulgar, Macar, Bizans, Harezmli, Türkistanlı, İranlı, Kafkasyalı tüccarların bizzat ticaret yaptıkları" bilinmektedir (Ahmetbeyoğlu, 2005, ss.122,126). İdil Bulgar hanlığı, Hazar denizine akan İdil Irmağında yapılan deniz taşımacılığıyla Kafkasya, İran, Hârizm, Türkistan ve Çin'e bağlanmaktaydı. Zaten İdil Bulgarları, Hârizm ve İran coğrafyasından ticaret yapmak için bölgeye gelen Müslüman tüccarların faaliyetleri sonucu Müslüman olmuşlardı (Taşağıl, 2000).

Bu dönemdeki Bulgarlar ve İranlılar arasındaki bağlantılar, 2006'da Hazar denizinin kuzeyinde yapılan arkeolojik bir kazıdan çıkarılan eserler bağlamında da aşağıda kısaca ayrıntılandırılmaktadır.

Hazarlar'a başkentlik yapmış İdil kentinin arkeolojik kalıntıları, uzun yıllardır aranıyordu ama bulunamamıştı. 1990'larda Rus Yahudi Kongresi'nin de desteğiyle "Hazar Projesi" adlı bir arkeolojik çalışma başlatıldı. Hazar Denizi'nin yükselen seviyesi nedeniyle aşındıkları için İdil (Atıl, İtil, Volga) arkeolojik buluntularının tespiti zor olmuştur. Ancak 2006 yılında Astrahan Devlet Üniversitesi'nden Vasilyev, İdil deltasında arkeolojik kazılar yaptı. 9.-14. yüzyıllar arasında İdil deltasında var olan büyük bir ortaçağ kenti keşfetti. Kazıda bulduklarını Hazar, Oğuz ve Bulgar kültürüyle bağdaştırdı. Çeşitli dönemlere ve kültürlerle ait katmanlardan oluşan bu buluntunun katmanları arasında, Hazar devletinin son başkenti İdil'in ve Ortaçağ gezgini ve yazarı Ebu Hamid el-Garnati'nin "Guzların ve Bulgarların kenti" olarak bahsettiği günümüzde Astrahan bölgesinde yer alan Saksin'in kalıntıları olduğu düşünüldü. Kalıntılar arasında Bulgar, Oğuz, Harezmi, Semerkant, İran, Şirvan, Kafkas vs. üretimi tabak, çanak, çömlek, seramikler vs. keşfedildi (Vasilev, 2006).

Sözü edilen arkeolojik buluntuda Bulgar ve İran kültürüne ait unsurların bir arada bulunduğu görülmektedir. Ne de olsa bu dönemde genel olarak, Hazar denizinin kuzeyinde Bulgarlar, güneyinde ise İranlılar yaşıyordu.

Bu dönemde Abbasi Halifeliği, Bulgarları kendine bağlayıp Hazarlar ve İranlıların gücünü azaltmak istiyordu. Halife Muktedir, bunun için *böl-parçala-yönet* stratejisini ideolojik zeminde kullanmayı denedi.

879-960 yılları arasında yaşamış Arap gezgini Ahmad ibn Fadlan, İdil Bulgarları hakkında ilk kaynak olarak en fazla başvurulan yazarlardan biridir. İbn Fadlan, Abbasi halifesi Muktedir'in bir elçisi olarak İdil Bulgarları hükümdarına (ilteber Almış'a) yaptığı seyahatleri anlatmasıyla ünlüdür. Fadlan, Abbasi halifesi Muktedir'in 921'de İdil Bulgarları hükümdarı Almış Han'a gönderdiği heyette yer aldı. Heyet, İran ve Harezmi coğrafyasından geçerek İdil Bulgarlarına ulaşır. 922 yılında Almış Han ekonomik-politik kaygılar ve anlaşmalar bağlamında Müslüman olmayı kabul etti ve İdil Bulgar hanlığının da tengri/göktanrı dünya görüşünden İslam'a geçmesine neden oldu. "İslâmiyet'i resmî din olarak kabul eden ilk Türk devleti, İdil Bulgar Hanlığı'dır" (Taşağıl, 2000).

İdil Bulgarlarının devlet dini olarak İslam'ı kabul etmesinden sonra, İdil Bulgaristanı'ndan öğrenci ve bilginler İran-İslam kültürü merkezlerinde eğitim almaya ve çalışmaya başladılar. Söz konusu temel merkezler arasında Buhara, Merv, Nişapur, Ray, vs. sıralanabilir. Günümüzde İran arşivlerinde 10.-14. yüzyıllardaki Bulgar bilginlerin yaptığı çalışmaların listesi bulunmaktadır. Örneğin Moğol öncesi dönemde bir Bulgar bilgin olan Taj al-Din al-Bulgari'nin (Tadhaddin al-Bulgari) *Big Tiryak* adlı eseri İran Meclis Kütüphanesi'nde bulunmuş ve yayınlanmıştır (Valeev vd., 2015, s.150).

Arap Halifeliği'nin de desteğiyle, Hazarlar etkisinden çıkan Bulgarlar, İdil Bulgar Hanlığı devletini 965 yılında bağımsız bir devlet olarak kurdular. Diğer yandan Abbasi Halifeliği'nin zayıflamasıyla birlikte İran'ın kuzeydoğusuna Gazneliler hâkim olmaya başladı.

5.2. İdil Bulgar Hanlığı ve İran bağlantısı: 965-1236 Yılları Arası

İdil Bulgar Hanlığı, jeopolitik konumu nedeniyle bölgede etkili bir ticari güce sahip olmuştur. Bu dönemde Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki en temel etkileşim, ticaret alanında oldu. Çünkü İdil Bulgar Hanlığı, İskandinavya-İran ticaret yolu üzerinde bulunmaktaydı.

İdil Bulgar devletinin başkenti *Bulgar* (Bolgar, Balgar), 11. ve 12. yüzyıllarda Avrasya'nın en önemli ticaret merkezlerinden biriydi. Daha güneydeki ticaret merkezlerinden biri ise, bugünkü İran coğrafyasının kuzeydoğusunda bulunan Nişapur'du (Nishapur). Bulgarların 10. ve 11. yüzyıllarda ticaret yaptıkları esas kent, Nişapur'du; 12. yüzyılda ise Horasan bölgesinde bulunan İran kentleriydi (Rudenko, 2018, s.474).

Bu nedenle, biri Bulgar coğrafyasında diğeri İran coğrafyasında bulunan iki temel ticaret merkezi olan Bulgar kenti ve Nişapur kenti arasında yoğun bir alışveriş ve ticaret hattı bulunmaktaydı. Günümüzde İdil Bulgarları hakkında en eski yazılı kaynaklar konusunda en fazla başvurulan İbn Fadlan'ın Arapça yazılarıdır. İbn Fadlan 10. yüzyılda yaşamıştır ve Nişapur'da bulunmuştur. O dönemde Nişapur, etkili ilahiyatçılar, tarihçiler ve coğrafyacıların yoğun yaşadığı bir kentti (Rudenko, 2018, s.474). Nişapur, Ömer Hayyam'ın da doğduğu kenttir.

Hazar devletinin bölgeye hâkim olduğu bir önceki dönemde ticari merkez, Hazar denizinin hemen kuzeyindeki İdil kenti idi, İdil Bulgar devletinin kurulmasıyla bölgedeki ticari merkez İdil kentinden Bulgar kentine değişmiştir. Böylece İran coğrafyasına daha yakın olan İdil kentinin ticari önemi azaldı ve daha kuzeyde bulunan Bulgar kentinin ticari önemi arttı.

Arap, İran, Türkmenistan, Hazar, İskandinavya, Rus ülkelerinden ve Baltık denizinden gelen tüccarların alışveriş yaptığı büyük pazar, artık İdil değil Bulgar'dı. "XI. yüzyıldan itibaren kuzeydeki kürk ticareti yüzünden İdil Bulgarları ile Ruslar arasında uzun süreli mücadeleler oldu" (Taşağıl, 2000).

Arkeolojik kazılardaki buluntuların yorumlarına göre, İran coğrafyasından zanaatkârlar ve ürünleri İdil Bulgaristanı'nın kültür yaşamını önemli derecede etkilemiştir. İdil Bulgarları, bazen İranlı sanatçıları taklit ettiler, bazen kendi gelenekleri ya da zevkleriyle İranlı sanatı birleştirerek yeni bir ürün ortaya koydular. Arkeolojik verilerden elde edilen buluntuların yorumuna göre, Bulgar zanaat ürünleri, İranlı zanaat ürünlerinin etkisi altında üretildi (Rudenko, 2018).

5.3. Altın Orda yönetimi altındaki Bulgarlar ve İran bağlantısı: 1236-1437 yılları arası

13. yüzyılın ilk yarısı itibariyle hem Bulgarların hem İranlıların yaşadığı coğrafya, Moğol-Türk devleti olarak bilinen Altın Orda saldırılarının etkisi altında kalır. İdil Bulgar Devleti, Batu Han tarafından 1236 yılında işgal edilir. Bulgar kenti merkezli ticaret yollarına Altın Orda devleti hâkim olur. Böylece bu dönemde İdil Bulgaristan'ı ile İran coğrafyası arasındaki ilişkinin, büyük ölçüde Altın Orda dolayımıyla gerçekleştiği söylenebilir.

12. ve 13. yüzyıllarda Bulgarlar, ticareti ağırlıklı olarak Horasan bölgesinde bulunan İran kentleriyle yapıyorlardı. Moğol fetihlerinden sonra bir süre kesintiye uğrayan Bulgar-İran coğrafyası ticareti, 13. yüzyılın sonunda yeniden başladı. Artık Altın Orda yönetimi altında bulunan Bulgarlar, yine İran'daki Horasan bölgesiyle ilişkilerini sürdürdüler. Ancak Bulgarların Horasan'dan alacakları ürünlere sınırlama getirildi ve sadece pahalı sanat ürünleri ve süslemeler alabilirlerdi, örneğin altın ve gümüş bilezikler gibi. Bu pahalı mücevherlerin ve sanat ürünlerinden en dikkat çekici simgelerden biri maskelerde, bilezik uçlarında vs. işlenen aslan yüzüdür. Altın Orda ülkesinde İran mallarının ana ithalatçısı Bulgarlardı. İthalatın yapıldığı merkez ise Bulgar kentiydi (Rudenko, 2018; Rudenko, 2021, ss.520,525,541).

13.-15. Yüzyıllar arasında İdil Bulgaristanı'nda tedavülde olan yabancı madeni paralar arasında Hindistan, Türkistan, İran ve Rus sikkeleri bulunuyordu. Ancak 16. yüzyılın başlarına kadar Rus madeni paralarının, İdil Bulgaristanı'ndaki para dolaşımının yapısında önemli bir rolü olmamıştır. İdil Bulgaristanı'nda bulunan madeni paralar arasında İran sikkeleri görece olarak daha az sayıdadır. Bu durum ise, İdil Bulgaristanı'nın merkezinin Bulgar kentine çekilmesiyle birlikte, güneydeki İran coğrafyasıyla ilişkinin zayıfladığına işaret etmektedir. İran sikkeleri daha çok İdil Irmağının aşağı bölgesinde Hazar denizi çevresinde, Kafkasya ve Karadeniz bölgesinde bulunmuştur. Sayıca en fazla olan sikkeler, 14. yüzyıla ait Hint altın sikkeleridir. İdil Bulgaristanı'nın para ekonomisinde az sayıda da olsa İran sikkelerinin varlığını, İran'ın bölgeyle girdiği askeri çatışmalarla; bugünkü Çin ve Hindistan coğrafyası sikkelerinin varlığını ise Altın Orda'nın bu ülkelerle kurduğu ekonomik ve kültürel ilişkilerle açıklayanlar vardır (Paçkalov, 2006).

5.4. Kazan Hanlığı yönetimindeki İdil Bulgarları ve İran bağlantısı: 1437-1552 yılları arası

Altın Orda'nın zayıflamaya başlamasıyla yaklaşık olarak 1437 yılında İdil Bulgaristanı ve çevresinde kurulan Kazan Hanlığı, bir ölçüde Rus etkisi altında hem Altın Orda hem İdil Bulgaristanı'nın bir karışımı niteliğinde olduğu söylenebilir. Kazan Hanlığı'nın nüfusu büyük ölçüde Bulgarlar, Kıpçaklar, Uzlar ve Çirmişlerden oluşmaktaydı (Türkoğlu, 2002).

Ruslar, Kazan Hanlığı yönetimine birçok kez dışarıdan müdahale etmişlerdir. Örneğin 1519 yılında Kazan Hanlığı tahtına Moskova'nın desteklediği Şah Ali oturdu (Türkoğlu, 2002). Burada "Şah Ali" adı dikkat çekicidir, çünkü genellikle İranlılar çevresinde sıkça rastlanan bir addir.

"16. yüzyılın ilk yarısında Tatar devletleri (Kazan Hanlığı, Astrahan Hanlığı ve Nogay Ordası) ve İran arasında ticari, kültürel ve diplomatik ilişkiler gelişmeye devam etti." Hem İdil bölgesine hem İran coğrafyasına Altın Orda'nın hâkimiyetine rağmen, İdil Bulgarları ve İran coğrafyası arasındaki etkileşim sürdü. Bu etkileşim hem Altın Orda döneminde hem sonrasında oldu. Horasan'a İdil'den öğrenci ve bilginler gittiği gibi; İranlı ve Arap öğrenci ve bilginler de Saray ve Bulgar kentine gittiler. İdil Bulgarları, Rusya ve İran arasındaki ticari ilişkilerde önemli rol oynamışlardır. Rus hükümeti geleneksel olarak Tatarları/Bulgarları, Müslümanlarla diplomatik ve ticari ilişkilerinde kullandı (Valeev vd., 2015, ss.150-151).

Moskova Çarı "IV. İvan 150.000 asker, 150 top ve İngiliz mühendisi Butler'in kumandasındaki istihkâm kıtası ile Kazan üzerine yürüdü. Rus ordusu 20 Ağustos 1552'de Kazan'a ulaşarak 23 Ağustos'ta şehri kuşattı. İki ay kadar süren kanlı çarpışmaların ardından 15 Ekim 1552'de Kazan düştü. ... Aynı yıl Astrahan Hanlığı da aynı kaderi paylaştı" (Türkoğlu, 2002). Kazan Hanlığı'ndaki korkunç katliamları nedeniyle Rus Çarı IV. İvan'a "Korkunç, Çirkin" sıfatının İdil Bulgarları tarafından takıldığı aktarılmaktadır.

5.5. Rus yönetimi altındaki İdil Bulgaristanı ve İran bağlantısı: 1552-2021 yılları arası

İdil Bulgaristanı, Çirkin İvan ve İngiliz mühendis Butler'in önderliğinde gerçekleştirilen korkunç katliamın yapıldığı 1552 yılından günümüze kadar Rusya yönetimi altında bulunmaktadır.

Altın Orda yönetimi altında olduğu gibi, günümüzde Rusya yönetimi altında da İran bölgesiyle temel etkileşimlerin bir kısmı, İdil Bulgarları dolayımıyla gerçekleştirilmektedir. Altın Orda yönetimi döneminde İdil

Bulgarları ve İran coğrafyası arasındaki ilişki ağırlıklı olarak ticaret merkezli olarak, Rusya yönetimi altında İdil Bulgarları ve İran arasındaki etkileşimin ağırlıklı olarak kültür merkezli olduğu söylenebilir. Ancak son dönemde İran'a uygulanan ekonomik yaptırımlar nedeniyle, aralarındaki ticari ilişkiler artmaya başlamıştır.

Aşağıda, İdil Bulgaristanı ve İran coğrafyası arasındaki ilişkiler, özellikle 19. yüzyıldan günümüze kadarki sürece odaklanılarak üç ulam bağlamında kısaca ifade edilmektedir.

1. İdil Bulgaristanı'ndaki İnanoloji çalışmaları

13. ve 20. yüzyıllar arasındaki dönemde bütün büyük Tatar/Bulgar medreselerinde edebi Farsça öğretiliyordu. "Tatarlar, Arapça'yı Kuran, teoloji ve bilim dili olarak, Farsça'yı edebiyat dili olarak algıladılar." Rusya'da akademi alanında Farsça dil kursları, ilk kez 1807'de Kazan İmparatorluk Üniversitesi bünyesinde açıldı. 19. ve 20. yüzyıl boyunca Kazan Üniversitesi'ndeki İnanoloji çalışmaları gelişti. Rusya'da Kazan Üniversitesi'nin bir İnanoloji merkezi haline gelmesinin temel nedeni, İdil Bulgaristanı bölgesi ve İran coğrafyası arasındaki tarihi bağlardır (Valeev vd., 2015, ss.149-151).

Günümüzde de İdil Bulgarları ve İran arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar yayınlayan Rusyalı araştırmacıların çoğu, Kazan Üniversitesi'ndendir.

2. Diplomatik ve ticari ilişkiler

Tataristan (İdil Bulgaristanı), hem geçmişte hem günümüzde Rusya'nın İran coğrafyasıyla ilişkilerini geliştirmesi için bir pilot bölge rolü oynamıştır. Kazan'da İran Konsolosluğu 2007 yılında, Suudi Arabistan Konsolosluğu ise 2020 yılında açıldı.

Tataristan ve İran arasında son dönemde hem diplomatik hem ticari ilişkiler, artmaya ve gelişmeye başladı. 2017 yılında Kazan'da gerçekleşen Tataristan-İran İş Forumu'nda Kazan'daki İran malları pazarı, Tataristan-İran arasında turizmin gelişmesi, doğrudan uçuşların sağlanması ve karşılıklı olarak vizelerin kaldırılması konuları gündeme getirildi. İranlı şirket "Zarrin Sodor Tus" ile Tataristanlı şirket "Olymp" bir yatırım işbirliği anlaşması imzaladı. Buna göre Kazan'da İran'dan gelen gıda ürünlerinin satılacağı bir alışveriş merkezi (hipermarket) kurulacak, bunun için İran 10 milyon dolar yatırım yapacak. Ayrıca İran, "Olymp"ın bazı borçlarını ödemesine yardım edecek. Alışveriş merkezinin birinci katında manav, ikinci katında ise İran usulü pizzacı açılacak. Yaptırımlar nedeniyle birçok devletin pazarına girme fırsatı bulamayan İran için Tataristan bir fırsattır. Gıda ambargosu döneminde İran, Tataristan için diğer tedarikçilerin yerini alabilir. Çünkü İran'da et, süt, fındık, kuru ve taze meyveler, vs. üretilmektedir. İran klasik teknolojilerle gıda üretimi yaptığı için gıdalarında GDO bulunmaması da Tataristan için önemlidir. Kazan Federal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler, Tarih ve Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nden uzmanlar, günümüzde Tataristan-İran arasındaki bağların güçlendirilmesinin mümkün olduğu ve bunun Tataristan'a yarar sağlayacağını ifade etmektedirler (İskenderova, 2017).

Günümüzde Tataristan ve İran arasında önde gelen ekonomik, endüstriyel ve yatırım potansiyeli taşıyan alanlar arasında petrol üretimi, petrol rafinerisi, petrokimya, makine mühendisliği, gıda, tarım vb. sıralanabilir. Günümüzde Tataristan-İran ilişkilerinin ticari alanda bir ölçüde de olsa tekrar gelişmeye başlamasının en temel etkenlerinden biri, İran'a uygulanan ekonomik yaptırımlar ve ambargolardır. Bu bağlamda İran, Avrupa ve Atlantik bölgelerindeki birçok pazara giriş yapamamaktadır. Ambargolar olmasaydı İran sadece Tataristan'a yönelmeyecekti, daha büyük pazarlara da yönelecekti. Bu yüzden bu yaptırımlar, Tataristan için de bir fırsattır.

3. Kültürel etkileşim

Tataristan ve İran arasındaki kültürel etkileşimlerin sayısı ve çeşidi giderek artmaktadır. Aşağıda birkaç örnek sıralanmaktadır.

2011 yılında, merkezi Tataristan'da bulunan Rusya Müslümanları Başmüftülüğü ile İran Hac Misyonu arasında bir anlaşma imzalandı. Bununla, Rusya Federasyonu içindeki Müslümanların hac ibadetinin tek merkezden düzenlenmesi amaçlandı.

2012 yılında gerçekleşen 8. Kazan Müslüman Film Festivali'nin en iyi filmi, İranlı bir kadının öyküsünü anlatan İran yapımı "Kesme Şeker (A Grain of Sugar)" adlı film seçildi (Ministry of Culture of The Republic of Tatarstan, 2012). Eylül 2013 tarihinde "İran ve Tataristan Kadınlarının Dostluk Haftası" çerçevesinde İranlı kadınlar Tataristan'ı ziyaret etti. Şubat 2015 tarihinde Kazan'da "Tebriz Kültür Haftası" etkinliği düzenlendi ve Tebriz tanıtıldı. Kazan ve Tebriz, kardeş şehirdir. Kazan "İran-Rusya bağlantısını sağlayan şehir", Tebriz ise "İran-Avrupa bağlantısını sağlayan şehir" olarak bilinmektedir (Saf, 2015). Bu açıdan, bir bakıma Nişapur Asya Bulgarlarıyla, Tebriz Avrupa Bulgarlarıyla ilişkili bir kenttir.

Tataristan Cumhurbaşkanı Rüstem Minnikhanov, Nisan 2017 tarihindeki İran ziyareti sırasında Meşhed'de İmam Rıza Türbesi'ne de gitti, bu sırada Tatarlar/Bulgarlar hakkında da eserlerin bulunduğu bir el yazmaları kütüphanesini ziyaret etti.

1-8 Haziran 2019 tarihleri arasında Kazan, 14. Uluslararası Türk Halkları Tiyatro Festivali "Nauruz"a ev sahipliği yaptı. Festival programına Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Özbekistan, Tacikistan ve Rusya'nın ulusal cumhuriyetleri, toplam 29 tiyatro ile katıldı. 2019 yılında, Uluslararası Türk Halkları Tiyatro Festivali "Nauruz", tarihinde ilk kez bir vitrin-sergi düzenledi. Bu vitrin-sergideki performansları izlemesi için İran, Fransa, Almanya, Norveç, Macaristan, Türkiye ve Gürcistan davet edildi. Festivalin sanat yönetmeni Farid Bikchantaev, "Bu vitrin gösterisi bizim için çok önemli. Tanınmış tiyatro yapımcılarının, bu vitrinde Türkçe konuşan ülkelerin tiyatro performanslarına dikkat göstermelerini istiyoruz" dedi (Ministry of Culture of The Republic of Tatarstan, 2019).

25-30 Eylül 2020 tarihleri arasında Kazan'da düzenlenen *İran Sinema Günleri* kapsamında altı İran yapımı film gösterildi. Son yıllarda, Tataristan-İran arasındaki üniversiteler arası ziyaretler de giderek artmaktadır.

Çeşitli bağlantılar inşa ederek "Miri gibi İran'lı yazarlar [araştırmacılar] arasında Tataristan'ı Kültürel İran'a dâhil edenler vardır" (Başar, 2020, s.15). Günümüzde Bulgaristan'daki yeni Bulgar milliyetçileri de, Tataristan'ı Bulgar kültürünün bir parçası olarak görüyorlar.

SONUÇ

Bulgarlar ve İran toplumsal-kültürel coğrafyası arasındaki ilişkilerin karmaşık ve çoklu boyutları, *Bulgarlar* değişkeni merkezde tutularak tarihsel sosyolojik çerçevede analitik olarak ortaya konmaya çalışıldı. 632 yılından 2021 yılına kadar, yaklaşık olarak 1,400 yıllık bir ilişkinin farklı coğrafyalar üzerinden çok katmanlı izi sürüldü.

Söz konusu ilişkiyi, Bulgarlar üç farklı coğrafi-politik bölge (Karadeniz'in kuzeyi, Avrupa'nın doğusu, Asya'nın batısı) üzerinden, İran coğrafyasına çeşitli dönemlerde hâkim olan çeşitli güçler (Türkler, Araplar, Farslar) ise yaklaşık olarak aynı coğrafi-politik bölge üzerinden kurmuşlardır. Günümüzde ise Bulgarlar, iki farklı coğrafi-politik bölge (Bulgaristan ve Tataristan) üzerinden İran coğrafyasıyla ilişki kurmaktadır.

Yüzyıllar boyunca ilişkinin her bir tarafının kurumsal yapıları, ideolojik bağlantıları, inanç evrenleri, uluslararası ilişkileri, hatta etnik-kültürel yapıları ve dilleri, alfabeleri, gelenekleri vs. sürekli bir değişim yaşamıştır. Kimi anlamsal içerikleriyle makro-soyut düzlemde söz konusu farklı kurumsal yapılar arasında, derin bir çatışma ve düşmanlık söz konusudur. Örneğin Hıristiyanlık-Müslümanlık, Sünnilik-Şiilik, Sosyalizm-Kapitalizm, Ateizm-Şeriat vs.'de olduğu gibi.

Ancak söz konusu makro ideolojilerdeki düşmanlık düalizminde farklı taraflarda ve farklı coğrafyalarda bulunmalarına rağmen, Bulgarlar ve İran arasındaki ilişkinin yaklaşık olarak 1,400 yıllık süresi içinde aralarında belirgin bir düşmanlık ilişkisine rastlanmamaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri, sınır komşusu olmamış olmalarıdır. Diğer nedeni ise, iki tarafın güçlerinin farklı alanlarda olması ve aynı alanda eşit güçte olmamaları olduğu söylenebilir. Örneğin taraflardan biri ekonomik olarak güçlüyken, diğeri diplomatik ilişkiler alanında güçlü olabilmektedir. Bu açıdan farklı alanlarda güçlerinin farklı olması açısından birbirini tamamlamaktadır.

Bulgarlar ve İran coğrafyası arasındaki ilk ilişkiler, 7. yüzyılın ilk yarısında Bizans devleti dolayısıyla kurulmuştur. Bu dönemde bazı Bulgarlar, Bizans devletiyle Sasani-karşıtı bir ittifak içinde yer alırken, bazı Bulgarlar da Sasani devletiyle Bizans-karşıtı bir ittifak içinde yer almıştır. Ancak bu dönemde Bulgarlar'ın Sasaniler'le kurduğu ittifak ya da karşıtlık ilişkisinin, ideolojik bir ilke dolayısıyla değil, daha çok politik-askeri-ekonomik çıkarlar dolayısıyla olduğu söylenebilir. Bu süreçte kültürel etkiler de yaşanmıştır. Kültürel etkinin yönünün, büyük ölçüde Sasaniler'den Bulgarlar'a doğru olduğu söylenebilir.

Karadeniz Bulgarları ve Sasani İrani arasında 7. yüzyılda kurulan bu ilk ilişki, günümüzde Bulgaristan'da özellikle yeni yayılmacı Bulgar milliyetçiliği bağlamında çeşitli ideolojik kaygılarla yeniden inşa ve arttırılma sürecine dâhil edilmiştir. Günümüzde Bulgaristan Bulgarları ve Fars kültürü merkezli İran coğrafyası arasındaki tarihsel ilişkinin yönü, geçmişten günümüze doğru olmaktan daha çok, günümüzden geçmişe doğru yeniden inşa edilmektedir.

Karadeniz'in kuzeyinde 632 yılında kurulan ilk Bulgar devletinden günümüze kadar, Bulgarlar ve İran coğrafyası arasında belirli kesintilerle de olsa süreğen, giderek yoğunlaşan ve çoğunlukla alış-veriş ve dayanışma biçiminde bir etkileşim söz konusudur. İran'ın kültürel unsurlarından biri olan Fars kültürünün etkisi, üç Bulgar topluluğunda (Karadeniz Bulgarları, Avrupa Bulgarları, Asya Bulgarları) da öncelikle seçkinler arasında yayılmıştır.

Avrupa Bulgarları ve İran arasındaki ilişkiler, başlangıçta politik-askeri ilişkiler olarak başlamış olup, günümüzde ortak bir etnik köken ve ırk arayışına kadar varmaktadır. Bulgaristan'daki Bulgarların bu arayışı, günümüzde Balkanlar'da İran'la kurulan en özgün ve en aşırı ilişkidir. Asya Bulgarları ve İran arasındaki ilişkiler, başlangıçta ticari ilişkiler olarak başlamış olup, günümüzde kültürel-diplomatik ilişkiler olarak yoğunlaşmaktadır.

9. ve 10. yüzyıllarda Avrupa Bulgarları ve Asya Bulgarları'nın inanç evrenlerinin değişiminde de İran coğrafyasıyla etkileşimin rolü bulunmaktadır. Balkan Bulgarları, Bizans devletinin İran coğrafyasından gelen saldırılara karşı ittifak arayışında yer alarak da 864 yılında Göktanrı/Tengri inancından çıkarak Hıristiyanlaşmaya başlamıştır. Asya Bulgarları ise, o dönemde İran coğrafyasına hükmeden Arap Halifeliği'yle ticari ilişkilerin de etkisiyle 922 yılında Göktanrı/Tengri inancından çıkarak Müslümanlaşmaya başlamıştır.

İran coğrafyasına Farsların ve Fars kültürünün hâkim olduğu dönemler, günümüzde Bulgaristan'da yeni Bulgar milliyetçileri tarafından olumlanmaktadır. Böylece tarih sırasıyla öncelikle Sasaniler, ikinci olarak Selçuklular, üçüncü olarak 1925 sonrası İran'la Bulgarlar arasındaki ilişkiler olumlanmaktadır. Ancak Bulgarlar ve Fars kültürü arasındaki ilişkileri olumlu değerlendiren Bulgar milliyetçisi çevreler, İran'a hâkim olan Arap ve Türk politik-kültürel egemenliklerini şu ya da bu ölçüde olumsuz değerlendirmektedirler. Ancak Selçuklular gibi Fars kültürünün de egemen kılındığı Türk hâkimiyetlerine daha olumlu yaklaşmaktadırlar.

Günümüzde, Tataristan'da ise İran coğrafyasındaki Fars kültürüyle bağlantı vurgulanmamakta, daha çok İslam dini etkileşimi ve kültürel bağlantılar kurulmaya çalışılmaktadır. Ancak aralarındaki ilişkinin kültürel ilişki sınırı içine hapsedilmesinden, hem Tataristan hem İran'ın oldukça rahatsız olduğu söylenebilir.

Günümüzde hem Bulgaristan hem Tataristan bağımsız birer politik örgütlenme değildir. Her iki devlet de, tâbi oldukları üst politik örgütlenmelerin de göz yumduğu ölçüde yaptırımlarla kuşatılan İran'la ilişki kurabilmektedirler. Yaptırımlar büyük ölçüde ekonomi alanında olduğundan dolayı, aralarındaki ilişkiler, kültürel ilişkiler alanında yoğunlaşmaktadır. Ancak günümüzde Bulgaristan'da ilk kez 19. yüzyılda görünüm kazanan "Bulgarların İran-Fars kökenli olduğu" şeklindeki tez, yeniden inşa edilerek, Bulgarlar-İran ilişkisi kültürel ilişkiyi aşarak ırksal ilişkiye kadar varıdırılmıştır. Bu, Balkanlar'da İran'la kurulan hem en özgün hem en aşırı ilişkidir. Ancak Tataristan'ın İran'la ilişkisinde, Bulgaristan'daki gibi ırksal ilişki aşırılığına rastlanmamaktadır.

Günümüzde Moskova, Müslümanların yoğun yaşadığı ülkelerle ilişki kurmak için Tataristan-İran arasındaki ilişkilerden, Brüksel ise Bulgaristan-İran arasındaki ilişkilerden yararlanmaktadır.

Hem geçmişte hem günümüzde Bulgaristan'ın İran'daki hem iktidar hem muhalif çevrelerle ilişkisi, Tataristan'ın ise İran'daki çoğunlukla iktidarla ilişkisi bulunmaktadır.

Yakın gelecekte Bulgaristan, Tataristan ve İran arasındaki ilişkiler, dış bir engel müdahale etmediği ölçüde, özellikle Bulgaristan ve İran'ın öncülüğünde durumsal olarak ikili ilişkilerden üçlü ilişkiye dönüşebilir. Günümüzde olduğu gibi yakın gelecekte de ilişkideki her bir tarafın (Bulgaristan, Tataristan, İran), kültürel ilişki sınırlarını aşarak ekonomik, ticari, turizm, politika vs. ilişkilerindeki potansiyellerini daha fazla kullanmaya çalışacakları söylenebilir. Ancak bu çabalarının önüne birçok engel de çıkarılacaktır.

KAYNAKÇA

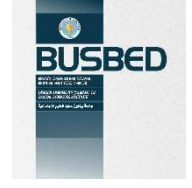
- Ahmedov, İ.R. (y.k.). Koçevniki Vostoçnoy Evropiy v rannem srednevekovye. *Gosudarstvennyy Ermitaj*. <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/explore/collections/master/sub/1253103165?lng=ru> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2005). Avrupa Hun ve Hazar devletlerinin iktisadi gelir kaynakları. *BELLETEN*, 69(254), 117-130. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1231262> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2007). Kubrat Han ve Büyük Bulgar Devleti'nin kuruluşu. *Karadeniz Araştırmaları*, 0(13), 35-42. http://www.karamdergisi.com/Makaleler/1898529884_ahmetbeyoglu.pdf adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2011). Madara kaya kabartması ve kitabeleri. *Tarih Dergisi*, 0(35), 35-54. (Özgün eserin yayın tarihi 1994) <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/101907> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- ArmymediaBg. (2021). Vırzkata na starite bilgari sıs sasanidski iran. <https://www.youtube.com/watch?v=9mObu3EZtrQ> adresinden 10 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- Başar, U. (2020, Mayıs). Kültürel İnan düşüncesi. N. Gözcü ve A. Tok (Ed.), *İnan Araştırmaları Merkezi (İRAN)*, İRAM Yayınları, ISBN 978-605-7559-60-9. https://iramcenter.org//d_hbanaliz/kulturel-iran-dusuncesi_1.pdf adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Bilecik, G. (2020). Bulgaristan'da tarikat yapıları. A. Kala, İ. Güleç ve Ö.S. Güler (Ed.), *Rumeli'de Osmanlı Vakıfları Üzerine Araştırmalar: Bulgaristan* (ss. 193-214) içinde. İstanbul: Erkam Yayın San. ve Tic. A.Ş. ISBN: 978-605-80624-3-6. http://isamveri.org/pdfdrq/G00761/2020/2020_BILECIK.pdf adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Bobrinskoy, A.A. (1914). Pereştepskiy klad. <http://kronk.spb.ru/library/bobrinskoy-aa-1914.htm> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Bulgaria ON AIR. (2019). Operatsiya İstoriya: Taynite na bulgarskite geroi. <https://www.youtube.com/watch?v=tDSmqFekgAQ> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Çobanov, T. (2006). *Nasledstvoto na Sasanidska Persiya u bulgarite na Dolniya Dunav*. Sdrujenie "Pliska".
- Dırjavna agentsiya za bejantsite pri ministerskiya sıvet. (2021). Aktualna informatsija. <https://aref.government.bg/bg/node/238> adresinden 30 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.
- Dinç, V. (2019). Rus-İngiliz kültürel ilişkileri ve Türk kültürüne etkileri. M.M. Küçükıymaz (Ed.), *Türkiye ve Rusya – Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle 3* (ss. 591-612) içinde. Ankara: Berikan Yayınevi. ISBN: 978-605-7634-98-6.
- Dinç, V. (2020). Bulgar Milliyetçiliği. T. Erdem (Ed.), *Milliyetçilik* (ss. 422-447) içinde. İstanbul: Otorite. ISBN 978-625-7990-02-8.
- Diplomatiçeski Spektır. (2021, Mart 21). Posreştnahme Nouruz. <https://124.im/CzPHK> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Dobrev, P. (1995). Inscriptions and alphabet of the proto-Bulgarians. http://www.kroraina.com/pb_lang/index.html adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Duyçev, İ. (2016, Aralık 28). Slavyanskiyat svyat i Persiya prez rannoto srednevekovie. (İtalyanca'dan Bulgarca'ya: P. Danova, Çev.). <https://124.im/hbZ0Y> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Erolova, Y. (2019). Zašto bejantiste ne mogat da bıdat faktor, vliyaest virhu demografskata situatsiya v Bılgariya?. *Naselenie*, 37(3), 545-585. ISSN 0205-0617 (Print), ISSN 2367-9174 (Online).
- Ermitaj, Gosudarstvennyy. (y.k.). Pereştepskiy klad. <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/search-results#search=%25D0%259F%25D0%25B5%25D1%2580%25D0%25B5%25D1%2589%25D0%25B5%25D0%25BF%25D0%25B8%25D0%25BD%25D1%2581%25D0%25BA%25D0%25B8%25D0%25B9%2520%25D0%25BA%25D0%25BB%25D0%25B0%25D0%25B4> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Feofan, İspovednik. (y.k.). *Hronografiya*. https://azbyka.ru/otechnik/Feofan_Ispovednik/hronografija/ adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.

- Fığlalı, E.R. (1991). "Bahâilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4: 464-468. İstanbul: TDV Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bahailik> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Frank, A.J. (1998). *Islamic historiography and "Bulghar" identity among the Tatars and Bashkirs of Russia*. Leiden: Brill.
- Hewsen, R.H. (1992). *The Geography of ananias of Şirak: Aşxarhac 'oyc', the long and the short recensions*. (Eski Ermenice'den İngilizce'ye: R.H. Hewsen, Giriş, Çev., Yorum; yorumlanan eserin 7. yüzyıla ait olduğu ileri sürülmektedir). Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag. ISBN 3-88226-485-3. <https://archive.org/details/TheGeographyOfAnaniasOfSirak/mode/2up> 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Historical Park. (2020, Ekim 14). The rosetta of Pliska. Proto-Bulgarians. <https://ipark.bg/en-US/Age/Item/527?module=ProtoBulgarians> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Hristov, A.H. (2014, Şubat 1). Nie sme bilgari. <https://www.youtube.com/watch?v=1GSJa7jDKU> adresinden 10 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- IRNA. (2020, Kasım 14). No particular tension between Iran, Bulgaria: Envoy. <https://en.irna.ir/news/84109014/No-particular-tension-between-Iran-Bulgaria-Envoy> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Işık, H. (2017). Hıristiyan düalist-gnostik bir tarikat olarak Bogomilizm ve Avrupa heretik toplumlarına etkileri. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 109-187. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/408033> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- İnan, K. (2003). Trabzon'un Osmanlılar tarafından fethi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), 71-84. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/219243> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- İreçek, K. (1888). *İstoriya na Bilgarite*. (N.D. Raynov ve Z. Boyadjiev, Ed.), Tırnovo. <https://archive.org/details/istoriitanabl00jiregoog/page/n5/mode/2up?view=theater> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- İskanderova, A.L. (2017, Temmuz 26). İran v Tatarstane, Tatarstan v İrane: çto sulit aktivizatsiya razvitiya vzaimosvyazey regionov?. <https://media.kpfu.ru/news/iran-v-tatarstane-tatarstan-v-irane-cto-sulit-aktivizacia-razvitiya-vzaimosvazei-regionov> adresinden 10 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- John of Nikiu. (1916). *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*. (Zotenberg'in Etiyopyaca metninden İngilizce'ye: R.H. Charles Çev.). Text and Translation Society, Williams and Norgate. <https://archive.org/details/JohnOfNikiuChronicle1916/page/n5/mode/2up> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Karpat, K. (1994). "Dobruca". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9: 482-486. İstanbul: TDV Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dobruca> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Kiren, A. (2021). Diaspora özellikleri bağlamında İstanbul'da İranlılar (1870'lerden Cumhuriyet'in ilk yıllarına). *İran Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 55-80. <https://doi.org/10.33201/iranian.852911> adresinden 20 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.
- Kurtuluş, R. (2020). "Ahter". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (gözden geçirilmiş 2. basım), EK-1: 56-57. Ankara: TDV Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahter> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Lalov, S. (2009). Razvitie na otnoşeniyata na Bilgariya s İslamska republika Iran. A. Ruseva (Ed.), *Bilgariya v Evropa i Sveta* (ss. 243-253) içinde. Tsentr za evropeyski i mejdunarodni izsledvaniya Fondatsiya "Fridrih Ebert", Sofia: Izdatelska kışta Nİ PLYUS, Peçat: Simolini 94. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/06344.pdf> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Lang, D.M. (2011). "Asparukh". *Encyclopædia Iranica - online edition*. (Özgün eserin yayın tarihi 15 Aralık 1987). <https://iranicaonline.org/articles/asparukh-a-middle-iranian-proper-name-attested-in-ancient-georgia-and-early-medieval-bulgaria-grecized-as-asparoukis-app> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Lyutskanov, Y. (2011, 9-11, Mayıs). *Theorising the Iranian ancestry of Bulgar(ian)s (19th – 21st century)* [Sözlü sunum]. Europe of Nations. Myths of Origin: Modern and Postmodern Discourses, Aveiro Üniversitesi, Portekiz. <https://europe-nations.estudosoculturais.com/pdf/01161.pdf> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.

- Mehmed, H. (2016). Bulgaristan'da Halveti tekkeleri. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(6), 66-82. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/233725> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Mingazov, Ş.R. (2012). Nasledniki Velikoy Bolgarii v Zapadnoy Evrope. *Filologiya i Kultura. Philology and Culture*, 1(27), 201-207. http://philology-and-culture.kpfu.ru/?q=system/files/39_0.pdf adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Ministry of Culture of The Republic of Tatarstan. (2012, Eylül 12). "A Grain of Sugar" of Iranian production voted as VIIIth Kazan Muslim Film Festival's best picture. <https://mincult.tatarstan.ru/eng/index.htm/news/154139.htm> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Ministry of Culture of The Republic of Tatarstan. (2019, Mart 21). Irada Ayupova: "Nauruz" is a search for common principles, values that will be relevant for the entire theater community. <https://mincult.tatarstan.ru/eng/index.htm/news/1430017.htm> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Nazari, M. (2016, Nisan 26). "Bulgarians Being of Persian Descent Is Gaining Strength," Says Dr. Ivo Panov. (Panov'la Nazari'nin röportajı). <https://avadiplomatic.com/en/archive/8605> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Nikifor, Patriarh. (2013). *Breviariy*. (İ. S. Çıçurov, Ed., Çev., 1980). http://www.vostlit.info/Texts/rus/Nikifor_2/frametext1.htm adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Paçkalov, A.V. (2006). *Monetnoe obraştenie na territorii Voljsko-Kamskoy Bolgarii v XIII-XV vv.: V predelah sovremennoy Respubliki Tatarstan* [Doktora tezi, Rus Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü]. <https://www.dissercat.com/content/monetnoe-obrashchenie-na-territorii-volzhsko-kamskoi-bolgarii-v-xiii-xv-vv-v-predelakh-sovre> adresinden 10 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Panov, İ. (2011). Ekspeditsiya "Bilgari-prarodina". http://www.euro2001.net/index.shtml?page=photoatelier&file=photoatelier/photoatelier_82.html adresinden 10 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- Republika Bilgariya Ministerstvo na Vinşnite Raboti. (y.k.). İslyamska republika İran. <https://www.mfa.bg/bg/3143> adresinden 15 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- Republika Bilgariya Ministerstvo na Vinşnite Raboti. (2021a, Kasım 3). Poslanik Nikolina Kuneva se sreştna s Generalniya direktor po viprosite na kulturnoto sitrudniçestvo i irantsite izvin stranata na Organizatsiyata za kultura i islyamski vrızki Ali Kiani. <https://www.mfa.bg/embassies/iran/news/31716> adresinden 15 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.
- Republika Bilgariya Ministerstvo na Vinşnite Raboti. (2021b, Kasım 30). V posolstvoto se sistoya tseremoniya po vrıçvane na orden "Madarski konik" 1-va stepen na Anatoliy Makarov, poslanik na Rusiya v Bilgariya v perioda 2016-2021 g.. <https://www.mfa.bg/embassies/russia/news/32007> adresinden 30 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.
- Rudenko, K. (2018). O svyazah Voljskoy Bulgarii i bulgarskogo ulusa Zolotoy Ordıy s İranom v X-XIV vv. (po arheologičeskim materialam). *Zolotoordıynskoe obozrenie*, 6(3), 472-488. <http://goldhorde.ru/wp-content/uploads/2018/09/%D0%97%D0%9E-2018-3-472-488.pdf> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Rudenko, K. (2021). Elitniye kladıy iz Bulgarskogo ulusa Zolotoy Ordıy. *Zolotoordıynskoe obozrenie*, 9(3), 520-546. <http://dx.doi.org/10.22378/2313-6197.2021-9-3.520-546> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Saf, R. (2015, Şubat 2). Culture Week opens today the of Iranian city of Tabriz in Kazan. *Ministry of Culture of The Republic of Tatarstan*. <https://mincult.tatarstan.ru/eng/index.htm/news/386062.htm> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Skocpol, T. (1999). Sosyolojinin tarihsel imgelemi. T. Skocpol (Ed.), *Tarihsel sosyoloji - Bloch'tan Wallerstein'e görüşler ve yöntemler* (ss.1-21) içinde. (A. Fethi, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları. ISBN: 975-333-092-8 (Özgün eserin basım yılı 1984).
- Stambolieva, M. (2016). Bilgarsko-İranski ezikovi paraleli. *Bulgarika İranika – Sbornik s dokladi* (ss. 216-229) içinde. İzdatelstvo "Tangra TanNakRa İK". ISBN 978-954-378-139-3.

- Şişmanov, D. (2001). Neobiknovenata istoriya na maloaziyskite bılgari. http://macedonia.kroraina.com/giliev/dsh/dsh_02.htm adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- TANGRA TanNakRa obštobılgarska fondatsiya. (2016). *Bulgarika İranika – Sbornik s dokladi*. Sofia: İzdatelstvo "Tangra TanNakRa İK". ISBN 978-954-378-139-3.
- Taşagıl, A. (2000). "İdil Bulgar Hanlığı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21, 472-474. İstanbul: TDV Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/idil-bulgar-hanligi> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Tsviklinski, S., & Kaplunovskogo, A. (2003). Tatarizm vs. Bulgarizm: "Pervıy Spor" v Tatarskoy istoriografii. *Ab Imperio*, 0(3), 361-392. <http://dx.doi.org/10.1353/imp.2003.0094> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Türkoğlu, İ. (2002). "Kazan Hanlığı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25, 136-138. İstanbul: TDV Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazan-hanligi> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Uyama, T. (2002). From "Bulgharism" through "Marrism" to nationalist myths: Discourses on the Tatar, the Chuvash and the Bashkir ethnogenesis. *Acta Slavica Iaponica*, 0(19), 163-190. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=135418> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Uzunova, V. (2016). Triğılnik na "razvedryavaneto" – Amerika, Bılgariya i İnan prez 60-te godini na XX vek. *History Scientific Journal*, 24(5), 507-517. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=782858> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Valeev, R.M., Valeeva, R.Z., Zyapparov, T.I., & Valeev, E.R. (2015). Formation of Iranian studies at the Kazan University (19th–early 20th centuries). *Journal of Sustainable Development*, 8(5), 149-156, Canadian Center of Science and Education. <http://dx.doi.org/10.5539/jsd.v8n5p149> adresinden 20 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Vasilev, D. (2006). İtil-meçta. *LEHAIM*. <https://www.lechaim.ru/ARHIV/174/VZR/a02.htm> adresinden 10 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- Venedikova, K. (1998). *Bılgarite v Mala Aziya (ot drevnostta do naşı dni)*. Sofia: İdeya. ISBN 954-8638-12-6.
- Y.Ö.A. (Yazarın Özel Arşivi). [2010-2021 yılları arasında Ukrayna, Bulgaristan, Rusya ve İnan'da gündelik sohbet ve rastlantısal gözlemlerin geriye dönük olarak alan verisine dönüştürülmesiyle oluşan kayıtlardan oluşmaktadır. Arşiv esas olarak görseller, videolar ve somut nesnelere oluşmaktadır.]
- Zlatarski, V.N. (1934). İstoriya na bılgarskata dirjava prez srednite vekove. Tom. II. Bılgariya pod vizantiysko vladıçestvo (1018-1187). http://macedonia.kroraina.com/vz2/vz2_prit_05.htm adresinden 10 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 31.05.2022
Kabul Tarihi : 30.11.2022

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1123911>

İNGİLİZ EMPERYALİZMİNİ TARİHSEL BAĞLAMDA YENİDEN DÜŞÜNMEK*

Habibe TEMİZSU¹

ÖZ

Kökü Latince ‘imperator’ kelimesine dayanan emperyalizm ifadesi, daha ziyade baskıcı idarelerin keyfi metotları ile alakalandırılmıştır. Yönetimsel açıdan bakıldığında ise temelde başkalarına ait kaynakların haksız kullanımı üzerinde durulmaktadır. Gerçekten de Ortaçağ’ın Avrupa adına karanlık geçen sürecinin sonuna doğru yaklaşmışken, keşfedilen yeni topraklardan her bakımdan yararlanılıyordu. Yeryüzü belki -çok daha evvelce-, Antik Çağ’da kolonicilikle tanışmıştı ama tarihsel seyir içinde artık imparatorlukların sistem değiştirdiği kabul edilen bu süreçte, ele geçirilen topraklarda emperyal kuvvetler sadece bu toprakların sakinleriyle değil, kendi aralarında da mücadele etmişlerdi. Ancak bu mücadelede başarı kalıcı olmaya bağlıydı ve Avrupalı güçlerin her biri kendi adına ayrıntıda birbirinden ayrılan yöntemler izlemekteydi. Sömürgeciliğin coğrafi keşiflerle farklı bir boyut kazanıp okyanusların ötesine taşındığı süreçte Portekiz ve İspanya’nın yanında İngiltere, Fransa ve Hollanda adeta bir yer kapmaca yarışına girişmişti. Ancak tüm bu Avrupalı güçlerin içinde İngiltere’nin emperyal yayılmacılığı ayrı bir yere sahiptir. Elbette diğer rakipleri gibi kendi içinde belli bir düzene sahip göç politikaları ile kalıcı olmaya çalışmışlardır, ancak onları rakiplerinden ayıran çeşitli siyasi, ekonomik ve kültürel hamleleri olmuştur. Bu çalışmada özellikle 19’uncu yüzyılda altın çağını yaşayan İngiliz emperyalizmi tarihsel bağlamda ele alınacak, çağdaşı olan emperyal kuvvetlerden ayrılma nedenleri üzerinde durulacaktır.

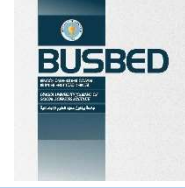
Anahtar Kelimeler: Emperyalizm, İngiliz Emperyalizmi, Sömürgecilik Tarihi, Britanya İmparatorluğu.

* Bu çalışma yazarın Henry Walter Bellew’in Eserlerinde İngiliz Emperyalizmi adlı doktora tezinin bir bölümünün revize edilmiş halidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, habibetemizsu@gmail.com,

 <https://orcid.org/0000-0003-1132-6033>.

Article Type : Research Article
Date Received : 31.05.2022
Date Accepted : 30.11.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1123911>

RETHINKING BRITISH IMPERIALISM IN HISTORICAL CONTEXT*

Habibe TEMİZSU¹

ABSTRACT

As a term the word imperialism originated from the Latin word 'imperator' and was rather linked with authoritarian rulings and their arbitrary treatments. In administrative statements it is basically dwelled on the misapplication of resources of others. As a matter of fact close to the end of the middle ages, when Europe was on the eve of enlightenment, the explorers took advantage of the new lands in every aspect. Although the World became acquainted with colonialism in long ago ancient times, empires changed their regulations in historical process. In this new era, the imperial powers not just combated against the indigenous people, but they had also among each other a serious long lasting competition. Yet being permanent in the new land was the essential success and to achieve this goal, each one was following methods differing in details. Within this period, colonialism was expanded across the oceans with geographical discoveries and showed an alteration. Portuguese and the Spanish, pursued by the British, French and Dutch, were seizing every piece of soil, but among all these European powers, Britain's expansionism gained supremacy in progress of time. No doubt that the Britons followed a systematic settlement policy for the new colonies to be there to stay, as their competitors did, but various political, economical and cultural practices towered Britain over her rivals and oriented the new position. In this study, British Imperialism that was living its golden age during 19th century, will be examined in historical context, and analyzed within the scope of its separateness from the other imperial powers.

Keywords: Imperialism, British Imperialism, Colonial History, British Empire.

* This study is a reorganised version of a part of the author's Ph.D. dissertation with the title *British Imperialism in Henry Walter Bellew's Works*.

¹ Asst. Prof., Bingöl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, habibetemizsu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1132-6033>.

1. GİRİŞ

Siyasi olarak etkin bir devletin daha az etkin bir başka devlet üzerinde hakimiyet kurma süreci ve bunu sürdürmesi *emperyalizm*, izlediği siyaset ile başka oluşumlar üzerinde hakimiyet kuran daha güçlü yapı ise *imparatorluk* olarak isimlendirilir. Doğulu toplumların tarihleri emperyalist istilalarla dolu olduğundan bu terimi sıkça duyar ya da telaffuz ederiz. Ancak bu ifadeyi daha net anlayabilmek için konu ile ilgili birbirinden farklı yaklaşımları incelemek gerekir (Doyle, 1986, s.18). Öte yandan emperyalizm üzerine yoğunlaşmış eserlerde, adı ilk anılan devletlerden biri olarak, doğudan batıya pek çok noktada sömürge sahibi olmuş olan İngiltere'yi görmek mümkün. Öyle ki emperyal devlet dediğimizde ilk akla gelen devletlerin başında İngiltere gelir. Kendisi de İngiliz olan radikal liberal ekonomist ve sosyal bilimci John A. Hobson'a göre de emperyal politikaların temel prensipleri üzerine fikir yürütürken buna dair somut örneklemelerin çoğu İngiliz emperyalizminin gelişiminden verilmektedir (1902, s.V; ayrıca bkz. Cain, 2002, s.81-82; Go, 2014, s.43).

2. YÖNTEM

Bu çalışmada İngiliz emperyal politikası incelenirken, daha iyi anlaşılması adına öncelikli olarak emperyalizm terimi, akabinde İngiltere özelinde emperyalizm ele alınacaktır. Son olarak Britanya İmparatorluğunun emperyal gelişimi değerlendirilecektir.

İngiltere ile alakalı araştırmalarda muhtelif isimlere rastlamak mümkündür. Bunlardan Great Britain veya Britain aslında Avrupa'nın kuzey batı kıyılarına komşu olan England yani İngiltere, İskoçya ve Galler'i kapsarken (Belsham, 1805), çeşitli çalışmalarda eş anlamlısı olarak Kuzey İrlanda'yı da içeren United Kingdom yani Birleşik Krallık (Welsh, 2002) adı görülmektedir. Bunların dışında dünya genelindeki deniz aşırı kolonileriyle birlikte zikredildiğinde British Empire yani Britanya İmparatorluğu adının kullanıldığını görüyoruz (Winks, 1999). Tarihsel seyir içinde çeşitli formlarına rastlayabileceğimiz, günümüzdeki resmi adı United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland olan bu siyasi yapının en yaygın kısa isim olarak ise İngiltere (Özcan, 2000a) adı kullanılmaktadır. Bu çalışmada da ağırlıklı olarak İngiltere adı tercih edilmiş, deniz aşırı kolonileriyle oluşturduğu emperyal yapıya vurgu yapılırken ise Britanya İmparatorluğu adı kullanılmıştır.

Çalışmada emperyal, kolonyal, sömürge(cilik) ifadelerine sıkça rastlanılacaktır. Bunlardan emperyal kelimesi ile, *üstün güç ve buyruk* vurgusu yapılırken, kolonyal kelimesi ise metinde *koloniye ait ve koloni ile ilgili* anlamlarıyla tercih edilmiştir (İplikçi, 2017). Kolonicilik ile eş anlamlı kabul edilen sömürgecilik kelimesi, *bir devletin sınırları dışında olan ve çeşitli yollarla ele geçirdiği topraklarda, yerli halkın üzerinde siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda sağladığı üstünlük, fayda ve bu toprakları yağmalaması* anlamı esas alınarak kullanılmıştır. Yine sömürgecilik kelimesi ile alakalı olarak, akışa göre koloni yerine sömürge, kolonici yerine sömürgeci gibi türevlerine rastlanacaktır (Kavas, 2009).

1. Emperyalizm

Her ne kadar uygulaması yüzyıllar öncesine dayanmış olsa da ilmi olarak emperyalizm ifadesinin tartışmalarda kullanılmaya başlanması ancak 20'nci yüzyılın başlarına denk gelmektedir. Üzerine üretilen ilk teorilerde ise bu ifadenin daha ziyade kapitalizmle beraber anılır olduğunu görmek mümkündür (Erskine, 2010, s.4). Robert Johnson, emperyalizm terimi üzerinde ihtilafların söz konusu olduğunu, hatta bu terimin tarihi anlamda bir *işkenceye* maruz kaldığını iddia etmektedir. Buna göre, emperyalizm hala daha çok Marksist ekonomik terimler altında tartışılırken, tarihçiler ise emperyalizm ve bununla bağlantılı olarak koloniciliğin tanımını belirlemeye çalışmışlardır (Johnson, 2003, s.1). Kapitalizm öncesi daha görünür bir tahakküm hali olan kolonicilik, kapitalizm evresiyle adeta başkalaşma yaşayarak bir üst basamağa yani emperyalizme dönüşmüştür. Böylece kolonicilikle sağlanan hakimiyet halinin görünürlüğü azalmış ve emperyalizm için daha meşru gibi görünen bir temel oluşmuştur (İplikçi, 2017, s.1530).

Bu noktada kolonicilik ya da diğer adıyla sömürgeciliği hatırlama zarureti ortaya çıkmaktadır. Azmi Özcan (2000b, s.299), sömürgeciliği, güçlü Avrupa devletlerinin dünyanın diğer ülkelerinin toprak ve kaynaklarını keşif, ilhak, işgal ve istimlak ederek kendi ülkeleri için kullanmaları olarak tarif etmektedir. Ona göre modern anlamda 15'inci yüzyılın sonlarında ortaya çıkan sömürgecilik, yakın zamana kadar devam etmektedir. Tarihi anlamda Avrupalı devletlerin Ümit Burnu ve Amerika'yı keşfetmeleri ile başlayan bu süreçte İngiltere zamanla tartışmasız bir üstünlük kazanmış olup yakın bir döneme kadar da dünyanın en büyük emperyal imparatorluğunun sahibi olmuştur. Ahmet Kavas ise günümüzde tarz ve görüntüsünü değiştirmiş olduğunu belirterek sömürgeciliğin hala sürdüğü iddiasıyla, tarihi anlamda bu uygulamanın Antik Çağ'dan modern zamanlara kadar gelen bir süreç içinde farklı şekillerde görülmüş olduğunu, uluslararası ilişkilerin de en kapsamlı tartışma konularından biri haline gelerek insanlık tarihini utanç verici sayfalarla doldurduğunu ifade etmektedir. Kavas, sömürgeciliğin tüm yönleriyle sistematik bir şekilde uygulamaya koyulmasıyla alakalı ise pek çok yabancı isim gibi 16'nci yüzyıla işaret etmektedir (2009, s.394).

Kavas'ın sistematik uygulaması için 16'ncı yüzyıla işaret etmesi, o dönemde halen süren coğrafi keşiflerle ilişkilendirilmelidir. Sömürgecilik ya da diğer adıyla koloniciliğin halkın bir kısmının terk edilmiş ya da nispeten az bir nüfusa sahip bir bölgeye yerleştirilmesi üzerine kurulu örnekleri, coğrafi keşiflerin yoğunluk kazanmasıyla daha sık görülmektedir. Bu tip kolonilerde göç eden halk hala ana vatanlarının vatandaşları olarak bağlarını sürdürmektedir. Yeni varılan topraklarda ana vatanlarının da himaye ya da onayıyla yerel idareler kurdukları bu düzenler, esasında ulus ya da ırklarının, dil, gelenek ve müesseselerinin bölgesel bir yayılımı olmuştur. Yalnız anavatandan uzakta bu şekilde var olan bağı sürdürülen koloni sayısı çok değildir. Uzak koloniler ekseriyetle resmi bağlarını kesmiştir. Ancak buna şeklen koloni olmaktan kurtulup, emperyal gücün egemenliğinde varlığını sürdürmek demek daha doğru olacaktır. Hobson koloni ister resmi bağı sürdürsün, ister sürdürmesin, her iki duruma da emperyalizm ifadesinin kolonyalizm ifadesi kadar uygun olduğunu öne sürmektedir. (1902, s.4-5; İplikçi, 2017, s. 1532).

Sömürgeciliğin daha az görünür bir üst modeli (İplikçi, 2017, s.1531-1532) olarak kabul edilen emperyalizm ifadesiyle ilgili ortak çalışmalarında Koebner ve Schmidt'in 19'uncu yüzyılın ilk yarısına işaret ettiklerini görüyoruz (1965, s.XIII). İkili, 1840'lardan günümüze değin emperyalizmin on iki farklı anlamda kullanılmış olduğunu öne sürse de Latince 'imperator' kelimesinden gelen bu terim, daha ziyade diktatör idareler, kuvvetli olarak merkezleşmiş idareler, gaddar ve keyfi yönetim metotları ile ilişkilendirilmiştir. Modern zamanlardaki kullanımı 1830'larla beraber Fransa'da ortaya çıkarken, 1848'den sonra ise III. Napolyon'un despot uygulamalarını eleştirmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Bu, özellikle onun 1852-70 yılları arasında Fransa'yı elinde tutma biçimini de tanımlamaktaydı. Buradan yola çıkarak, gelecekte herhangi bir sebepten dolayı emperyal olarak isimlendirilen siyasi oluşumlar açısından İkinci Fransız İmparatorluğunun tarihi anlamda önemli bir iz bıraktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Başlarda emperyalizm İngilizler için yabancı bir idare biçiminin iç politik meselesi, yani Fransız kralının halkını yönetme biçimi iken 1870'lerden itibaren artık bu terimin İngiltere'de de kullanılmaya başlandığını görmekteyiz. Artık, İngiliz devlet adamı Disraeli'nin İngiliz sömürge devletini güçlendirme ve yayılma politikaları 'emperyalistik' olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Hatta sonraları İngiliz liberaller, emperyalizmin büyümesine kapılmama konusunda yaptıkları uyarılarda Napolyon idaresini hatırlatmaktaydılar (Koebner & Schmidt, 1965, s.1-2).

C. C. Eldridge'in aktardığına göre, 1868 Ocak ayında İngiliz *Spectator* gazetesi emperyalizmle ilgili ilginç bir tanım yapmıştır. Buna göre emperyalizm son derece can sıkıcı ve saldırgan görevleri yapmaya zorlayan bir farkındalıktır. Ancak bu tanımın çok da dikkat çekmemesi, emperyalizm kelimesinin 1870'lerde Disraeli hükümeti ve izlediği politikaları kınamak adına kullanılır olmasındandır. Mesela 'Hindistan İmparatorluğu' ifadesi *The Times* tarafından 'tahtı ahlaksız emperyalizmin seviyesizliğiyle tehdit etme' olarak tanımlanmıştır. 1878 yılının Ekim ayında ise Disraeli hükümetinin Türk-Rus savaşında oluşturduğu korku politikası üzerine Robert Lowe emperyalizmle ilgili şunları söylemiştir:

'Emperyalizm ne demektir? Başkaları üzerine mutlak güç kullanımı demektir. Düşmanımızı aleni savaş halinde ele geçirmemiz ve ona şartlarımızı zorla kabul ettirmemiz durumunda, Dryden'in de şarkısında dediği gibi 'bunlar emperyal becerilerdir ve sana yakışır.' (Eldridge, 1996, s.15; ayrıca bkz. Lee, 2015, s.209-228)

1880 seçimlerine baktığımızda ise 'emperyalizm' ifadesinin Disraeli hükümetine karşı izlenen kampanyanın öne çıkan sloganı haline geldiğini görmekteyiz (Eldridge, 1978, s.1-2). Öte yandan terim, yüzyılın sonuna doğru, İngilizler ve diğer güçlerin sömürgeci yayılmaları için daha sık kullanılır olmuştur. Öyle ki artık sömürgeciliğin kullanımı da netleşmeye başlamış, bu kelime de *bir ulusun yabancı halklar ve topraklar üzerinde siyasi hakimiyet kurup yayılması* anlamıyla daha bilinir olmuştur. 19'uncu yüzyılın bitiminde emperyalizm ifadesi donanma gücü olan devletlerin sömürge gücünü tanımlarken, bu tanıma Portekiz ve İspanyol, ardından İngiliz, Fransız ve diğer Avrupalı devletler, en sonunda ise Amerika ve Japonya gibi güçlerin uyduğunu görmekteyiz. Eldridge ise 19'uncu yüzyılın sonuna gelindiğinde var olan iki ana düşünceden bahsetmektedir. Buna göre bir kesim *'beyaz adamın sorumluluğu'* olan emperyal misyon, batı medeniyeti, Avrupa teknolojisi ve Hristiyanlık hakikatini yayma sorumluluğunu temsil ederken, ikinci bir kesim için bu kelimenin anlamı *kan dökme, sömürme ve iğrenç bir şekilde menfaat peşinde koşma* anlamına gelmekteydi. Yani *beyaz adam ulvi gerekçelerle 'emperyalleşirken', onun dışındakiler salt süflü sebeplerle hareket etmişti.*

Yirminci yüzyılın başlarında çeşitli çevrelerden, radikal liberal İngiliz John Hobson, Marksist Rosa Luxemburg, Rudolf Hilferding ve Lenin gibi isimlerden eleştiriler yükselmeye başlamıştır. Bu eleştirilerin şekli de değişim göstermiş, direkt siyasi olmaktan ziyade, ekonomik bir hüviyet kazanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise bu değişim farklı bir ivme kazandığını söylemeliyiz. Zaten bu süreçte bilinen donanma imparatorlukları da dağılmıştır. Bu yüzyılın önemli bir bölümünde emperyalizm eleştirisi Marksist teorinin en yoğun ve etkin olduğu alanlardan biri haline geldi. Buna göre kapitalizm ve yayılmacılık arasında gerçek bir ilişki olup, kapitalist yayılmacılık kesinlikle emperyalizme dönüşmek durumundadır. Zira kapital, yani sermaye net bir şekilde durmaksızın sınırların dahilinde ve hariçte sürekli yeniden düzenlenmesini istemektedir. Gerçekten de sermaye belirli bir bölge ve kitle içinde sınırlandırılarak işlemez (Hardt & Negri, 2000, s.221).

Günümüzde ise pek çok yazar için meselenin ekonomik yönlerine vurgu yapmadan konunun işlenmesi imkansızlaşmıştır. Mesela emperyalizmin açıkça ekonomik bir olgu olduğunu, ticaret ve sermaye hareketinin uluslararası iş bölümünü içeren belirli ilişkileri ya da bir ekonominin bir başka ekonomiye ait sermaye ağının kontrolünü sağlaması olarak tanımlandığını görmek mümkündür. Ancak daha ziyade siyasi tanımlamalar yapmayı tercih edenler de yok değildir. Bu bağlamda hakimiyetin doğrudan genişletilmesi ya da doğal sınırları dışında bir imparatorluk kurup, yeni bölgelerdeki halkları hâkim güce tabi kılmak gibi tanımlamalara da rastlamak mümkündür. İster ekonomik ister siyasi tanımlara daha yakın olsun, emperyalist politikaların genel kabulü yakalayabilecek bir diğer özelliği ise var olanla yetinip onu korumaktan ziyade daha da genişlemek, daha çoğa sahip olmak eğilimi olabilir (Cohen, 1974, s.10-12, Eldridge, 1978, s.2).

Bu noktada Avusturyalı ekonomist ve siyaset bilimci Joseph Schumpeter'in (2007, s.5-6) kısa ve öz açıklaması akılda yer edici bir özelliğe sahiptir. Şöyle ki; Schumpeter emperyalizmin tanımını, bir devlet tarafından sebepsiz yere cebre dayalı olarak sınır tanımaz bir şekilde yayılma eğilimi olarak yapmıştır. Schumpeter'e göre emellerine ulaştıktan sonra saldırgan tutumuna son veren bir devlet emperyalist olarak tanımlanamaz. Emperyalizm kelimesi de çoğunlukla gerçek niyetin ortaya konmadığı, her başarıdan sonra yeniden alevlenen saldırganlık, hakimiyet arzusu ve dünyayı yönetme isteği için kullanılabilir. Yine Schumpeter (2007, s.89), emperyalizmi kapitalizmin olmazsa olmaz bir safhası olarak görme fikrine ve kapitalizmin emperyalizme dönüşebileceği düşüncesine birer yanılı olarak bakmaktadır. Zira o, kapitalist yaşam düzeninin aslında emperyalist tutumlara hoş bakmadığını, kapitalist zümre için esas olanın barış ve istikrar altında kazanç sağlamak olduğunu iddia etmektedir.

Liberaller de emperyalizme olan bakış açılarında Schumpeter'i referans almaktadır. Bu bağlamda emperyalizm ve ekonomik etkenler arasında var olduğu söylenen ilişkiyi kesinlikle kabul etmemektedirler. Zaten liberaller de emperyalizmin kapitalizmin kaçınılmaz bir safhası olduğu ya da kapitalizmin mutlaka emperyalizme dönüşeceği fikrini temel bir yanılı olarak görmektedir. Bunlara göre emperyalizmin tabiatının kapitalizmle çelişmesindeki ana sebep, müteşebbislerin yani kapitalizmin taşıyıcılarının, amaçsız ve sebepsiz yayılmadan ziyade, barışçıl ve istikrarlı bir ortamda kazanç sağlamayı tercih etmeleridir.

Ancak Herb Addo'nun Schumpeter'in tezini çürütme şekli son derece makuldür. Emperyalizmle ilgili yaptığı tanımda *nedensizlik*, *cebre* ve *sınır tanımazlık* gibi üç ana olgunun altını çizen Schumpeter'in bu tezi, makul sebep (!), rıza ile ve sınırlı bir alanda gerçekleştirilecek yayılma eylemi için geçerli değil midir? Ya da başka bir ifade ile makul bir sebebe dayandırılan, cebre başvurulmayan ve de sadece belirli bir alanı kapsayan yayılmalar emperyal yayılma sayılmamakta mıdır? Bu sorular Schumpeter'in emperyalizm tanımının yetersizliğini göz önüne sermektedir. Addo'nun liberalleri eleştirdiği önemli bir husus da bunların emperyalizme dair sundukları anlatımların son derece soyut olduğu ve havada kaldığı yönündedir (1986, s.45-47).

Kimi liberallerin müphem olduğu düşünülen betimlemelerine yönelik Harry Magdoff'un yaklaşımı da benzerdir. David S. Landes'in öne sürdüğü ve emperyalizmi bir nevi insan fitratının neticesi gibi sunduğu farklı açıklama için Magdoff –doğru veya yanlış olup olmadığı üzerinde durmadan- bunun son derece soyut olduğu yönünde fikir beyan eder. Ona göre bu tür ifadeler tarihsel anlamda saldırı ve yayılma gibi terimlerin ne anlama gelip neyi amaçladıklarını anlamaktan çok uzakta kalmıştır. Bu gibi yaklaşımların, kapitalist toplumların tarihi yayılmacılıklarını açıklayamadığını, yayılmacı politikaların neden sürekli belli başlı bazı zengin toplumlar ve başka fakir toplumlarla alakalı olduğu hususunda bize bir fikir vermediğini sorgulamaktadır.

Magdoff'a göre basite indirgenerek formüle edilen bir diğer yaklaşım da teorik emperyalizmdir. Buna göre dış politika ile ilgili verilen kararlarda saf ekonomik gerekçeler aranmaya çalışılması pek çok durum için işe yarar olabilirken bu yaklaşım her türlü siyasi ve askeri hamleyi açıklamakta yetersiz kalacaktır (Magdoff, 1965, s.13).

20'nci yüzyılın tanınan Afrikalı özgürlükçü fikir adamlarından Amílcar Cabral'ın (2000, s.247) emperyalizme bakış açısı ekonomik gerekçelerle harmanlanmış özelliكتedir. Buna göre emperyalizmin en önemli değişmez özelliği, hangi formda olursa olsun, domine edilen sosyo-ekonomik bütünün kalkınma sürecindeki bağımsızlık ve iradesinin tamamen gasp edilmesidir. Ona göre, ancak bu yönde bir özgürlük ortamı, bir toplumun tarihi sürecinin normal bir yolda gelişmesini sağlayabilir. Buradan anlaşılan o ki, bahsi geçen şekilde herhangi bir müdahale ile toplumların gelişim sürecini sağlıklı bir şekilde tamamlaması, ya da sık karşılaşılan ifadesi ile '*medenileştirilmeleri*' mümkün olamayacaktır. Bunun yanında Cabral, milli kurtuluşun ancak ve ancak, milli üretim güçlerinin her türlü yabancı hakimiyetinden kurtarılması ve bağımsız olması halinde mümkün olacağını öne sürmektedir.

Liberallerin varsayımlara karşı tarihsel bağlamda duyarsız kalmasının pek çok sebebi vardı. Addo'ya göre bunların en önemlilerinden biri liberallerin modern savaflara karşı sergiledikleri hor gören yaklaşımlarıdır. Liberallerin bu tutumlarının sebeplerini açıklamaya çalışmadan, bazı noktaları kısaca gözden geçirmek gerekmektedir. Devletlerin geçmişte pek çok farklı güdü sonucunda yayılmacı politikalar takip etmiş oldukları, bu hareketlerini başarıya ulaştırmak için anlamlı gerekçelerini sindirme zorunlulukları ve başkalarını etkin bir şekilde yönetmeleri gerekliliği inkâr edilemez gerçeklerdir. Ancak ona göre esas soru, bu güdü, anlamlı gerekçe ve etkin yönetimlerin başarılı bir yayılma siyaseti için nasıl olmaları gerektiği yönündedir. Liberal görüş, emperyalizmi daha ziyade

devletlerin bünyelerinde var olan savaş sevici unsurlara dayandırarak açıklamaktadır. Ancak bu yönüyle modern devletin köken ve gelişiminin ana unsuru olan tarihî gerekçelere inmez ve tarihî etkileri algılamakta yetersiz kalır. Başka bir ifadeyle tarihsel analitik anlamında kördür (1986, s.47-48).

Bu noktada belki de emperyalizmi düşünsel anlamda ele alan Addo'nun (1986, s.12-13) ifadeleri salt İngiliz düşünce dünyasını anlamak adına değil, genel Avrupalı yaklaşım hakkında fikir sahibi olmak bakımından da dikkat çekici olabilir. Şöyle ki, emperyalizmi işlediği eserinde Addo, *Eurocentric* yani *Avrupa merkezci* düşünceden bahseder. Buna göre Avrupalı olmayan dünya geri kalmıştır ve Avrupalı olmayanlar da zamanla Eurocentric düşünceyi anlayacaklardır. Yine bunlara göre, Avrupa dünyanın kalanından daha 'büyüktür' ve hatta dünya Avrupa olmasa pek de bir öneme sahip olmayacaktır.

Bir tarihçi olarak John Darwin'in (1997, s.614) emperyalizm ile ilgili açıklamaları, Addo'ya nispeten daha somut kabul edilebilir. Ona göre emperyalizm bir ülkenin politik, ekonomik ve kültürel sisteminin bir başka ülke tarafından 'asimile' edilmesidir. Emperyalizmi ikiye ayıran Darwin, ilk olarak "resmî" emperyalizmi açıklar. Resmî emperyalizm amacına ulaşabilmek için egemenliğini açıkça hedefine taşır ve burada idari kontrolü sağlar. Buna karşın "gayri resmî" emperyalizm ise ticaret, yatırım ve diplomasiye dayanır ki bunlar çoğunlukla eşit olmayan anlaşmalar, dönemselsilahlı müdahalelerle sağlanır. Böylece emperyal gücün dünya sistemine yeni alanlar eklenmiş olur. Nispeten küçük güçler de bu oyuna dahil olup herhangi bir coğrafi düzlemde oynanabilir. Ancak emperyalizme dair bu karmaşık karaktere daha ziyade batının güçlü devletleri arasında, özellikle de Avrupalı devletlerde rastlamamız mümkündür.

Yukarıdaki isimlerden farklı olarak Julian Go (2014, s.44-45), konu ile alakalı belli başlı teorileri sınıflandırmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. *Hobson-Lenin Teorisi*: Go, bu isimlerin öne sürdükleri esas iddiayı, İngiltere örneğinde, özetle devletin girişimciler tarafından yeni pazar arayışına itilmesi olarak aktarmaktadır.
2. *Spencer-Schumpeter Teorisi (Saldırgan Milliyetçilik)*: Dahilde görülen militarist aktivitelerin halkta oluşturduğu askeri kültürden bahseden Go, aynı zamanda basında yer alan aşırı milliyetçi söylemleri de aktarmakta, bu teorinin öncülerinin bunları esas aldıklarını dile getirmektedir. Bu aşırı milliyetçi söylemlerin büyük kısmının eğitilmiş, üst sosyal sınıflara mensup gazetecilerden oluştuğunu belirtip özellikle *The London Times* gazetesinin yayınlarına dikkat çekmektedir.
3. *Realist Teori*: Dünya liderliğini genel bir hedef olarak gösterip bunu donanma gücüyle ilişkilendirmiştir. Bu teorinin öncü isimleri olarak Go, Modelski ve Thompson'u zikretmektedir. Savunmacı Realizm şeklinde kendi içinde ayrı bir düşünceyi barındıran bu teoriye göre, devletler dışardan aldıkları tehditlere emperyalizmle cevap vermektedir. Yani başka devletler koloniler edindikçe, İngilizler de karşı hamlelerle daha fazla koloni elde etmeye çalışmıştır.
4. *Dünya Sistemleri Ticaret Rejimi Teorisi*: Bu teori, emperyalizmin serbest pazar/ açık ticarete karşı işlevsel bir alternatif olduğu iddiasındadır.
5. *Yapısal Rekabet Teorisi*: Buna göre devlet çok merkezli safhada (multicentric phase) yayılıp, tek merkezli dönemlerde (unicentric periods) yayılmacılığa daha az yönelecektir.

Imperialismus und die Orientalische Frage isimli eserinde Mustafa Gencer'in (2006, s.14-16) emperyalizmi direkt ya da dolaylı olarak bir ülkenin başka bir ülke ya da sosyal zümre üzerinde *politik, ekonomik ya da kültürel* anlamlarda kurduğu *hakimiyet, kontrol ya da nüfuz* olarak, nispeten daha sade ve anlaşılır şekilde tarif ettiğini görmekteyiz. Ancak başka isimler gibi kendisi de bunun çok yönlü bir olgu olduğunu, tek bir açıklama ya da teori üzerine oturtulamayacağını ifade etmektedir. Eserinde emperyalizm teorilerini dörde ayıran Gencer, bunları *ekonomik, sosyal-ekonomik, sosyal-psikolojik ve siyasi-tarihi* şekilde incelemiştir.

Gencer, pek çok başka araştırmada olduğu gibi *ekonomik* yönüyle emperyalizmi ele alan isimlerin başında sayılan Hobson ve Lenin dışında Neomarksist olarak tanımladığı Luxemburg'in de ismini zikretmektedir. Emperyalizme ekonomik açıdan yaklaşan isimlerin sermayenin yayılmacı siyaset üzerindeki etkisini vurguladıklarından yukarıda da bahsetmiştik.

Hans-Ulrich Wehler'in temsil ettiği *sosyal-ekonomik* teorinin çıkış noktası, batı toplumlarının 1970'ler itibariyle yoğunlaşan karasal ve deniz aşırı yayılma hareketleridir. Gencer'in de ifade ettiği gibi teorinin devamı olarak, gelişmiş sanayi toplumlarının dünyanın daha az gelişmiş olan bölgeleri üzerinde oluşturdukları direkt ya da indirekt, başka bir ifadeyle resmî ya da gayri resmî kolonyal hakimiyetini anlamak lazım.

Sosyal-psikolojik teoride ise öne çıkan aşırı-milliyetçi motiflere dikkat çekilmektedir. Almanya ve İtalya örneğinde, yükselen milliyetçilik akımı yeni hedefler edinilmesine sebep olmuştur. Özellikle Almanya'nın siyasi etkinliğinin uzun süre sınırlanmış olmasının, sergilediği deniz aşırı emperyal yayılmacılıkta önemli bir etken olduğu düşünülmektedir. Uzun süre kendi birliklerini sağlamak için çaba harcamış bu iki devletin artık var olan

güçlerini yeni hedefler beklemekteydi. Bu noktada devletler arasında yaşanan rekabeti de göz önünde bulundurulmalıdır. Mesela Avusturya'nın Bosna'yı işgali ve Fransızların Fas'la olan alakalarını bir fırsata çevirmek isteyen İtalya da Kuzey Afrika üzerinde hesaplar yapmıştır. Bunu İtalyan basınından da takip etmek mümkündür. Bu dönemde Fransa'nın 1905-1911 yılları arasında yoğunlaşan Fas'taki faaliyetleri ve Avusturya'nın 1908 yılında Bosna'yı kendi egemenliği altına almasına karşılık İtalya'nın Trablusgarp'ta harekete geçmesi gerektiğine yönelik yayınlar yapılmıştır (Hayta, 1994, s.131).

Gencer'in ele aldığı son grup ise *siyasi-tarihi* emperyalizm teorisidir. Bu noktada da uluslararası ilişkilerdeki prestij düşüncesinin öne çıktığını görüyoruz. Pek çok siyasetçinin de zamanında bu etkide kalmış olduğu inkâr edilemez. 19'uncu yüzyılın sonuna gelindiğinde Avrupalı güçler arasındaki emperyal mücadelelerin artık doruk noktasına geldiğini söyleyebiliriz. Hakimiyetin başka uygulamaları, emperyalizme doğru evrilebilecek ancak her şartta da bu yolu izleyeceği anlamına gelmeyen öncüller olarak görülebilir. Osmanlı Devleti'nin ticari, ekonomik, teknik ve medeniyet bakımından bağımlılığı Avrupalı güçler tarafından emperyalizmin eşliğinde görülmesine sebep olmuştur. Yine buna paralel olarak Osmanlı Devleti, askeri, ekonomik ve siyasi zaaflarından dolayı Avrupalı güçlerin emperyal hırslarının bir objesi haline almıştır (2006, s.14-16). Nitekim bu hırsların bir neticesi olarak Almanların çağrısı ile 1884 yılında Berlin Konferansı toplanmıştır. Luraghi'nin ifadesiyle "*büyük ve küçük devletlerin birbirlerinin ayaklarına çok basmadan paylarına düşeni alabilecekleri biçimde, eski ve yeni bütün iştahları yatıştırma gibi takdir edilecek bir maksatla*" Avrupalı devletler bilhassa Afrika'nın paylaşımında en iyi payı kapmanın telaşına düşmüşlerdir (2015, s.236).

Tarihi imparatorluklar kadar eski olsa da ilmî açıdan 19'uncu yüzyıl itibariyle ele alınmaya başlanan emperyalizm, hangi yönden incelenirse incelenirse sadece bir teori üzerinden açıklanamaz. Kimi araştırmacı emperyalizmi iktisadî kuramlar üzerinden açıklamaya çalışırken, kimisi toplumsal hareketlenmeler ya da siyasi gelişmeleri göz önünde bulundurarak çözümlenmeye çalışmıştır. Ancak hangi zaviyeden ele alınmış olursa olsun, daha güçlü olan siyasi bir yapının, daha az güçlü olanın hakimiyet sahasına nüfuz edip onu kontrol etmesi olarak tezahür etmektedir. Daha kısa bir ifadeyle söylemek gerekirse emperyalizm bir hakimiyet ihtirasıdır.

2. İngiliz Emperyalizmi

Sınırlarının son hali, emperyal güçler eliyle çizilmiş bir dünyada yaşadığımız inkar edilmesi güç bir gerçektir. Son yüzyılı kısaca incelediğimizde, Afrika, Asya, Avrupa ve Amerika'da bildiğimiz pek çok ülkenin sınırlarının önemli ölçüde bu şekilde belirlendiğini hatırlamamız zor olmayacaktır. Bu *'sınır belirleyici'* imparatorlukların en büyük ve en önemlisi hiç şüphesiz ki üç asra yakın bir dönemde bunu ortaya koymayı başaran Britanya İmparatorluğu olmuştur. Günümüzde var olan devletlerin hatırı sayılır bir kısmı İngilizlerin elinden çıkmıştır (Darwin, 2012, s.1). İngilizlerin ele geçirdikleri yerlere yerleşirken karşılaştıkları zorluklara, *'barbar ve geri kalmış'* milletler için alınan riskler olarak baktıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak halkları bu *boş ve batıl inanç dünyalarından kurtarmanın* oldukça karmaşık ve kanlı olmuş olabileceğini tahmin etmek de güç değildir. Winston Churchill'in ifadeleri, istila edilen topraklara olan bakış açılarını yansıtmada gayet açıktır: "*Hangi girişim aydınlanmış bir topluluğun verimli ülkeleri barbarlıktan islahından daha asil ve faydalı olabilir?*" şeklinde sorduğu sorunun cevabını verirken, ardı ardına saydığı tüm ulvi hedefleri de bir ülkü olarak tanımlamıştır (Ferguson, 2002, s.XXXV).

Kimi tarihçiler İngiltere'yi emperyalizmi en etkin bir şekilde uygulamış devletlerden biri olarak anarken hiçbir devletin Victoria Dönemi İngiltere'si kadar emperyal ilişkiler içinde bulunmadığını öne sürenler de mevcuttur (Darwin, 1997, s. 614). Darwin'e göre gelişimini ilerlettiği dönemde İngiliz emperyalizmi, yıllar boyu maddi olarak faydalandığı kölelik sisteminden belli bir zaman sonra yaşadığı *'vicdani uyanış'* ile kurtulmaya çalışmıştır. Bu vicdani uyanışla beraber kendilerine *'sadık'* olan yerleşimcilere *'kendi kendilerini yönetme hakkı'* tanımışlardır. Darwin'in vicdani uyanış olarak adlandırdığı bu durum, özellikle 18'inci yüzyıl İngiliz toplumunda kendini gösteren ve 1807 Slave Trade Act ve 1833 Slavery Abolition Act ile sonuçlanan duyarlılık hali olmalıdır (Oldfiel, 1998, s.7-40). Kendi kendilerini yönetme hakkı verilmesinden kastının ise, köle ticareti ile bağlantılı olarak düşünülecek olursa, Afrika'nın dekolonizasyon süreci olması yüksek bir ihtimaldir (Young, 1970, s.450-502).

Darwin'in bu ahlaki temellere dayandırdığı değişim iddialarına rağmen, bu tür hamlelerin çoğunun temelinde serbest ticaret fikrinin yattığını unutmamak gerekir. Gerçekten de İngiliz refahının ana dayanağı, hatta bir nevi püf noktası serbest ticarete yatıyordu. Öte yandan dünya barışına katkıda bulunmak adına da ticaret en önemli bir kaldıraç hüviyetindeydi. Bu fikri pazarlamak adına tabii olarak çok güçlü bir lobinin varlığı da söz konusuydu. Britanya İmparatorluğu *'iyiliğin gücü'* (*force of good*) adına hareket eden bir nevi düzen koyucu noktasına gelmişti (Darwin, 2012, s.1-2).

1890'ların sonunda, Hindistan Masası sekreteri John Morley, bir mektubunda belirttiği üzere, Lord Curzon ve diğer bazı başka gerçek emperyalistler, sürdürdükleri emperyal yayılcılığa, Britanya İmparatorluğu'nun dünya liderliğini koruyabilmesi açısından karşı konulmaz bir zorunluluk, hatta büyük bir sorumluluk olarak bakmaktaydılar (Sergeev, 2013, s.27-28). Her ne kadar İngiltere'de emperyalizm ifadesi siyasi olarak 19'uncu

yüzyılda kullanılır olmaya başlanmışsa da var olan imparatorluk fikrinin temeli daha gerilere dayanmaktaydı. Bunun başlarda, nispeten çelişkili bir karışım olduğunu söyleyebiliriz ki bünyesinde toprak hırsı, idari uygulama, belki de pratik, yasal prosedür ve kültürel hak iddia edışı söz konusuydu. Aslında, Britanya İmparatorluğu'nun temelini oluşturan kurumsal çerçevenin büyük bir kısmı, Columbus Atlantik'i aşmadan evvel tamamlanmıştı da denilebilir. Yani Britanya İmparatorluğu'nun yapısal gelişimi Yeni Dünya'da koloni kurmadan evvel başlamış ve büyük oranda ilerleme kaydedilmiştir. Egemenlik ve bağlılık, tartışmasız bir şekilde tahta odaklanmıştı ki bu tutum aslında farklı bir ifadeyle *merkeziyetçilik* demektir. Gerçi ufak bir açık kapı sunulmamış da değildi. Halklara, kendi iradeleri ile üzerinde değişimler yapmak şartıyla kendi kanun ve geleneklerini kullanım hakkı da verilmişti. Yerel biat ve yetki dağıtarak yapılan kanunlar, başından sonuna kadar İngiliz emperyal fikrinin temelini oluşturmuştur (Darwin, 2012, s.13).

Victoria Dönemi öncesi süreçte İngilizlerin kolonyal siyasetleri uğruna İspanya, Portekiz, Hollanda ve Fransa ile deniz aşırı mücadelelere girdiğini biliyoruz. 18'inci yüzyılın ana özelliği haline gelen büyük emperyal savaşlar 1815'te farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu dönemin sona ermesiyle birlikte İngilizler Avrupalı rakiplerini bertaraf etmiş, emperyal konumu ve denizlerdeki üstünlüğü ile zirveye çıkmayı başarmıştır. Böylece İngiltere aynı zamanda Avrupa'nın lider sanayi toplumu haline de gelmiştir (Eldridge, 1978, s.10).

İngiliz emperyalizminin doruk noktasına ulaştığı kabul edilen Victoria Dönemi'nde, gerçekleştirilen yayılmanın bölgesel ve resmî imparatorluk olarak belirlenemediği sorunsalı uzun zamandan beri kabul edilmiş bir olgudur. Ancak resmî sınırları ile bilinen imparatorluğun neden bazı bölgelere uzanmış olup başka bazı bölgelerden uzak kaldığı ya da resmî sınırlar dahilinde olmayan ve de gayri resmî bir şekilde nüfuzu altında tuttuğu bölgeleri neden sonradan sınırlarına dahil ettiği soruları tartışılmaya devam edilen konular olmuştur. Bu çıkmaz başka bir ifadeyle, Victoria İngiltere'sinin alışılmışın dışında birbirinden uzakta olan topraklardan oluşan sınırlarının nasıl açıklanacağı şeklinde özetleyebiliriz.

Bu bağlamda İngiliz emperyal düzeninin tarihsel seyrinin beş aşamalı olarak ele alınması gerektiğini ifade eden Azmi Özcan'ın yaklaşımı (2000b, s.299) zihinlerde başka bir pencere açabilecek niteliktedir. Bunlar şu şekildedir:

1. 1763 Paris Antlaşmasına kadar olan genişleme dönemi
2. XIX. Yüzyılın ortalarına kadar gelen ilhak ve yerleşme süreci
3. I. Dünya Savaşı'na kadar olan modern emperyalizm
4. 1945'e kadar gelen tutunma dönemi
5. 1945 sonrası sömürge imparatorluğunun dağılma süreci

İngiliz emperyalizmine ülke içinde oluşan genel ticaret eğiliminin de etkisi söz konusuydu. 1820'lerde siyasi-ekonomistler, dahili kâr payının düşüşünün, hariçte yapılabilecek karlı yatırımlarla telafi edilebileceğine dikkat çekmekteydiler. 1830'larda, Malthusçu teoriyle de örtüşen bir ifadeyle E.S. Cayley, üretim fazlası sermayenin ve fazla nüfusun yeni ülkeler aramak zorunda olduğu fikrini ortaya atmıştır. 1840'lara geldiğimizde bu fikri Archibald Alison'un, 1864'te ise J. E. Cirnes'in tekrar gündeme getirdiklerini görmek mümkündür (Claeys, 2010, s.1-2).

Serbest ticaret yayılmacılığı, Victoria İngiltere'sinin amansız yayılmacılığının da üstünde bir baskı unsuruydu ve tercih edilen usul, oluşan şartların neticesinde adeta bir mecburiyete dönüştürülmeye çalışılıyordu. İngiltere'nin 1850'lerden itibaren artık üretim menfaatleri üzerine yönetilir olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde İngiliz sanayiciler ve sermaye sahipleri iç pazara yoğunlaşmış, iletişim ve endüstrinin gelişimine odaklanmışlardı. Hatta bir süre için yeni üretim tekniklerine dair tek el İngilizlerin elinde bulunmaktaydı. Tüm bu gelişmeler Eldridge'e göre 19'uncu yüzyılın ortalarında İngiltere'nin patlamasına, dünyanın imalathanesi olarak bilinir olmasına neden olmuştur (Eldridge, 1978, s.4).

Aslında ülkenin gerçek yöneticileri güneyli üst tabakaydı. Bunların büyük kısmı da kapitalistti ve serbest ticaretle uğraşmaktaydılar. Tabii olarak ülke siyasetinde etkin olan bu üst tabakanın ticari meyillerinin, izlenen emperyal siyasette etkili olmadığını düşünmek mümkün olamaz. Mesela Cape Kolonisi, ticaret gemilerinin yakıt ikmali ve ihtiyaçlarını giderebilmeleri için bulunmaz bir ehemmiyete sahipken, Hindistan ise konumu itibarıyla vazgeçilmezdi. Zaten Hobson da zenginlerin sermaye ve girişimlerini korumaya yönelik yayılmacı bir siyaset izlemeleri hususunda devlete baskı yaptıklarını iddia etmektedir (Hobson, 1902, s.78). Yorumlarıyla İngiliz yayılmasını üstü örtülü olarak meşrulaştırmaya çalıştığı hiss edilen Darwin de bu noktada aynı şeyi farklı bir yaklaşımla ifade etmektedir. Ona göre Victoria Dönemi İngiliz yayılmacılığının ardındaki dinamiği sağlayan enerji, hususi İngiliz menfaatleriydi ki, bunları da göçmenler, ticaret ve misyonerler olarak sıralamıştır. Avrupa dışındaki bağımsız bölgeleri '*dönüştürmek*' bu zümrelerin girişimleriyle olacaktı (Darwin, 1997, s.617, Eldridge, 1978, s.4).

Öte yandan İngiliz kolonilerinin çoğu limanlara sahipti ve bu limanların barış dönemlerinde de ticarî anlamda önemi büyüktü (Porter, 2004, s.27). Bu noktada İngilizlerin Hong Kong valisi ve Çin kıyısı kıdemli görevlisi Sir

John Browning'in Clarendon'a yazdığı cümleler dikkat çekicidir: '*Öncelikle ticaret yapmakla başlayıp akabinde, (ticaret yaptıkları yerleri) yönetmeleri Anglo-Sakson milleti adına olağandışı bir özellik değildir*' (Darwin, 1997, s.618).

Go, İngiliz emperyalizmini Browning'in yorumundan farklı tanımlamış, bunun milliyetçilerin gelgitleri, dahili ekonomik gereksinimler ya da sermaye sahiplerinin ihtiyaçlarından doğmuş olmayıp daha ziyade yapısal bir rekabetin ürünü olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre emperyalizm daha ziyade harici tehditler karşısında ülkenin jeopolitik güvenliği ve ekonomik büyümesinin gerekliliklerinin karşılanmasıdır. Bu nevi tehditler büyük olasılıkla küresel ekonomik sistemin en çekişmeli olduğu zamanlarda hissedilmiş olmalıdır (Go, 2014, s.45-46).

Gayri resmî İngiliz etkisinin kapsamı, yayılcılıklarının en belirgin özelliklerinden biriydi. Bu gayri resmî kontrolün ağları, sanayileşme sürecinde İngilizlerin sürekli artan yeni pazar arayışını karşılamak amacıyla gittikçe genişletilmekteydi. Gayri resmî imparatorluk terimi, P. J. Cain ve A. G. Hopkins'in ortak eserleri *British Imperialism*'de sıkça rastlayabileceğimiz bir ifadedir. İngilizlerin gayri resmî imparatorluğu ya da gayri resmî etki alanını, resmî olana tercih etmelerinin sebebi son derece basitti. Gayri resmî etki alanı daha az masraflıydı (Cain & Hopkins, 1993, s.8-9). Afganistan'ı da gayri resmî etki alanlarından saymak mümkündür. Zira dönem dönem Afgan idarecilerin İngiliz Hindistan'ı hükümetinin nasıl da etkisi altında olduklarını görmek zor değildir. Özellikle taht mücadelelerinde İngiliz desteğini almak büyük önem arz etmiştir.

Gayri resmî etki alanının başarıyla işletilebilmesi için sınır bölgesinin buna hem istekli olması hem de Britanya İmparatorluğu'nun ele geçirici etkisiyle baş edebilecek kapasitede olması gerekiyordu. Bunun için de yerli işbirlikçiler sunabilmeliydi. 1870 öncesinde, resmî ve gayri resmî emperyalizm ağlarını sıkı sıkı kurmaya çalışan İngilizlerin ekonomik kalkınma ve sanayileşmeleri her şeye rağmen olması gereken noktaya ulaşamamıştı. Ekonomik ve sosyal değişim, hızlı ilerlemeye nazaran Afrika ve Asya'da yetersiz düzeydeydi. Buna alternatif olarak İngilizler etraflarına yönelip, sınırlarında olan ve yarı emperyal güçlere karşı ortak hareket ettikleri idarelerin çöküşlerini gözetlemeyi tercih ettiler. Halbuki sanayileşmekte olup kendileri gibi yayılcı eğilimler içinde olan başka bağımsız uluslara karşı hamle yapma ihtiyacı hissettiklerinde bu idarelerden istifade etmekten de geri durmuyorlardı.

Yapılan analizler, İngilizlerin resmî sınırlarını genişletmelerinin, esasında zayıflamaya başladıklarını ve özellikle de Afrika'da sürdürdükleri yayılcılığın gayri resmî iktisadi imparatorluklarının güç kaybını telafi etmek için izledikleri basit bir siyaset olduğunu göstermektedir (Cain & Hopkins, 1993, s.8-9; Darwin, 1997, s.616).

Gayri resmî emperyalizmle alakalı bir başka yorum ise John Darwin'den gelmektedir. Ona göre gayri resmî emperyalizm, geniş çapta yarı kolonyal ilişkileri kapsamaktadır ve iki farklı model halinde ele alınabilir. Darwin, *Batı Modeli* olarak tarif ettiği durumda, İngiliz etkisinin neredeyse tamamen özel menfaat ve teşebbüslerde hissedildiğini, sadece zaman zaman diplomat ve kruvazörlerin müdahil olduğunu öne sürmekte, örnek olarak da Latin Amerika'yı vermektedir. Ancak Türkiye'den Japonya'ya kadar tarif ettiği *Doğu Modeli*'nin ise hissedilir biçimde daha resmî olduğunu belirtmekte ve yurtdışı kadrosuyla idare edilen, vergi tarifeleri, serbest limanları, imtiyazları, üsleri, askeri karargahları ve gambotları bulunan bir yapıdan bahsetmektedir. Darwin'e göre gayri resmî imparatorluk ticari-diplomatik bir rejimdir ve belirli bölgelere göre uyarlanabilir. Mesela Arjantin ve Peru'da, İngiliz hükümetlerinin daha sistematik bir şekilde müdahale etme ve varlıklarını daha resmî bir statüye dönüştürme çabaları kayda değer ölçüde olmamıştır. Yani bu ülkelerdeki kontrol gayri resmî olarak sürdürülmüştür. Her ne kadar etkin İngiliz diplomatlar 1840'larda Peru'da serbest ticaret politikaları için baskıda bulunmuş olsalar da sonuç alamamışlardır. Zira devlet yapısı güçlüydü, yerel siyasetler de aleni dış müdahalelere karşı çok sertti. Çin'de ise İngiliz politikası, fırsatçılık ve ürkeklik karışımı bir tutum sergilemekteydi. İngilizler her ne kadar Mançu hakimiyetini Canton'dan çıkarmak için uygun bir zemin oluşturmuş olsalar da 1850'lerde Kırım Savaşı ve Büyük Hindistan Ayaklanması gibi sebeplerden dolayı askeri güçleri sınırlanmıştı.

1860'lara gelindiğinde artık Orta Asya'daki Rus gücü iyice hissedilir olmuş, Çin anlaşma sisteminde Fransa ve Amerika'nın da varlıkları hissedilir olmuş, dolayısıyla İngilizler artık Mançulara karşı tek yönlü hareket etme kabiliyetlerini kaybetmişlerdi. Bundan böyle İngilizler kendileri ile benzer güçte olup Çin ile ittifak kurabilecek devletlerle sürtüşmekten kaçınmak zorundaydılar.

İngiltere çıkarları doğrultusunda, muktedir olduğu, cüret edebildiği ve gösterilen desteği yönetebildiği yerde siyasi ve ekonomik değişiklikleri adeta zorlamaktaydı. Şartlar müsait olduğunda dış ticaret ile uğraşan müteşebbisler, evanjelistler, arazi spekülörleri oldukça çabuk bir şekilde Avrupa-dışı politikalara etki edebilmekteydiler. Herhangi bir istikrarsızlık görülmeye dursun, harici müdahale ve ilhak ihtimali anında büyümekteydi. İstikrarsızlığın dizginlenmesi halinde ise İngilizler gölgede kalıp *gayri resmî* imparatorluklarını sürdürmeyi tercih etmekteydiler. Bu durum aynı zamanda ev sahibi devletin geriye kalan gücü ve İngilizlerin onların jeopolitik konumları üzerindeki hesaplarıyla ilgiliydi. Güçlü topluluk-güçsüz topluluk eşleştirmesinde dikkat çeken bir detay da bu konuyla ilgili bir nevi *ilmi meşrulaştırmanın* da hazırlanmış olmasıdır. Bu noktada meşhur Charles R.

Darwin'in¹ doğal seçim teorisine dair doğada güçlü canlıların dahi güçsüzleri yok ettiği, en layık olanın hayatta kaldığı yönündeki hoyrat doktrininin, Avrupalı olmayan milletlerin yok edilmesine bir mazeret olarak gösterilmiş olduğunu belirtmek gerekir. Sosyal Darwinizm adıyla karşılık bulan bu düşünce özellikle Victoria Dönemi İngiltere'sinde ciddi karşılık bulmuştur (Claeys, 2000, s. 235-240). Bu etkiyle imparatorluğa dair fikirler kalabalık kitleler üzerinde etkili olmaya başlayıp milliyetçi kibir ve gösteriş yaygın bir hal aldı. Böylece toplumda, bir zamanlar Roma nasıl dünyayı sömürdüyse tıpkı onun gibi İngiltere'nin de modern dünyanın nimetlerini kendi faydası için kullanması yönünde bir hırs gözlemlenir oldu. Bu dönemin, olası felaket senaryolarından söz edenler ve duruma itiraz edenlerin adeta kenara itildiği bir süreç olduğunu söyleyebiliriz (Claeys, 2010, s.2).

17'nci yüzyıldan beri İngilizlerin Akdeniz'deki konumları, Avrupa'daki büyük güç iddiaları adına son derece önem taşımaktaydı. İngilizlerin 1800'lerle birlikte yakın doğuda bir Fransız ve Rus nüfuzu ihtimalini Hindistan'daki üstünlüklerine karşı son derece önemli bir tehdit olarak görmeleri, Cebelitarık'tan İran'ın doğu sınırlarına kadar olan coğrafyada bir 'güvenlik kuşağı' oluşturma ihtiyacı hissetmelerine sebep olmuştur (Darwin, 1997, s.622).

Tekrar 1860'lara dönecek olursak, bu yıllar İngiltere içinde ayrılıkçı fikirler ve Manchester Ekolü doktrinlerinin en popüler olduğu dönemdi. Bunlar 'Little England' (küçük İngiltere) fikrinin öncülerindendi (Claeys, 2010, s.28). Bilhassa 1868-70 yılları iç siyasette anti-emperyalizmin dorukta olduğu dönem olarak tanımlanmaktaydı. Ancak bu siyaset kısa sürede popüleritesini yitirmiş, aynı kıtada olup rekabet içinde olunan devletlere karşı hızlı bir sanayileşme sürecine girilmiştir. Zaten bu üretimin devamında görülen misyoner, tüccar ve hayırseverlerce desteklenen yayılma hareketi, İngiliz siyasetçileri Afrika ve Pasifik'te geriye kalan 'boş' bölgelere yönlendirmiştir (Eldridge, 1978, s.6-7).

İngiliz siyasetçilerin boş alanları hedef seçmiş olmaları, idareleri altındaki kolonileri de içine alan geniş kapsamlı fikirler yürütmedikleri anlamı taşımamaktadır. Bunu Kont Carnarvon'un 1878 yılındaki ifadesinden okumak mümkündür. Carnarvon, 'İngilizce konuşan devasa bir topluluğun birbirine bağlandığı, mantıklı kanunlar, iyi bir hükümet ve iyi düzenlenmiş ekonomi ile...dinin ve ahlakın ışığı altında, en karanlık meskenlerin bile aydınlanabileceği bir sistem'den bahsetmektedir. Buradan en karanlık meskenlerin aydınlatılması için ateşi, iyi hizmetin ulaştırıldığı İngilizce konuşan toplumların yakacağı anlamı da çıkarılabilir. Gerçekten de 19'uncu yüzyılın sonlarında İngiltere'de emperyalizmi aydınlatma için bir araç, gurur duyulması bir medeniyet ilanı gibi algılayan kesimler vardı. Ancak emperyal yayılmanın hiçbir zaman tek bir usulü olmamıştır. Britanya İmparatorluğu her bir halka farklı bir muamelede bulunmayı tercih etmiştir (Eldridge, 1978, s.2; Johnson, 2003, s.2-3).

İngiliz emperyal politikasına yön veren önemli bir faktör de izlenen dış politikanın gidişatıdır. 'Dünyanın imalathanesi' oldukları dönemde, İngiliz donanmalarının Pax Britannica ülküsüyle denizleri dalgalandırdıkları (Hobsbawm, 1987, s.315), rakiplerinin varlık gösterememesinin etkisiyle de adeta kendi kendilerini 'iyi polis' olarak atadıkları gerçeği, emperyal politikalarını 'makul gerekçelere' dayandırmaya çalışan isimlerin dahi ifade ettikleri bir olgudur. İmparatorluğun -özellikle de Hindistan'ın- korunması, yüzyılın sonunda Salisbury hükümetinin ağırlıklı olarak önem verdiği bir siyasetti. Tabii olarak İngiliz ulusal çıkarları her türlü sömürgecinin menfaatlerinden önce gelmekteydi (Eldridge, 1978, s.4).

Toplum üzerinde de emperyal siyasetin etkileri hissedilmekteydi. Özellikle 1898'de Sudan'ın tekrar ele geçirilmesi ve 1899'da başlayan Boer Savaşı ile beraber emperyal düşünce İngiltere'de artık son derece popüler bir coşkuya dönüşmüştü. Zaten 17 ve 18'in yüzyıllarda İrlanda ve İskoçya asimile edilmiş, Kuzey Amerika da kolonileştirilmişti. Yayılmacı siyasetin de etkisiyle artık vatansızlık adeta yenilenmiş, militarizm, kraliyete adanmışlık, milli kahramanlardan ve milli kahramanlarla kimlik kazanma, dönemin önemli isimlerine duyulan hayranlık, Sosyal Darwinizm gibi ırkçı fikirlerle harmanlanmış olarak yeni İngiltere'yi oluşturmaktaydı (Claeys, 2010, s.3).

İngiltere ve Amerika'da, tartışmacılar ve filozoflar ırkçılık ve şovenizm rüzgarları esen yeni ortama düşünsel destek vermekteydi. Sosyal Darwinizm, 'güçlünün kazanması' yönündeki güce dayalı politikaları meşrulaştırmaktaydı. Barıştan yana olmak adeta bir zayıflık olarak kabul edilmekteydi. Din adamları dahi bu fikre katılmaktaydı. Hatta içlerinde, İsa'nın çarmıha gerilmesi ile Darwin'i ilişkilendirip bu sayede durumu meşrulaştırmanın ötesinde, emperyalizm, savaş, saldırı, eziyet ve savaşta ölüm gibi olgular üzerine methiyeler düzenler dahi olmuştur (Porter, 1968, s.39-40).

Her ne kadar İngiliz toplumunda gelişmelerden memnun ve ulusunun dünyayı yönetmekle görevlendirildiğine inanan, emperyalizme adeta adanmış bir çoğunluk olsa da gidişattan memnun olmayanlar da mevcuttu. Bir kısım anti-emperyalist insan, izlenen politikaların ülkeye en nihayetinde zarar verecek bir kandırmaca olduğu ve halkın varlığını tehdit ettiğine inanmaktaydılar. Ada halkına yaşanan kanlı katliam bilgileri ulaşmakta, olanlar vicdanları yaralamakta, tüm bunlar izlenen yayılmacı siyasetin ahlaki yönünü sorgulamalarına sebep olmaktaydı. Bu

¹ Tarihiçi John Darwin'le karıştırılmamalıdır.

bakımdan öne çıkan isimlerden biri de Adam Smith olmuştur. Smith, Doğu Hindistan Şirketi'nin aç gözlü, tekelci uygulamalarını, altın ve gümüş madenlerin ahmakça aranmasını ve günahsız yerlilerin ülkelerine haksızca el konulmasını kınamaktaydı (Claeys, 2010, s.3-4). Edmund Burke'nin ilk İngiliz Hindistanı valisi Warren Hastings'in bednam para yiyiciliğini; zorbalık, melanet, zulüm ve baskı ile suçladığı konuşmasının yankıları da uzun süre akıllarda kalmıştır (Burke, 1889, s.3-6). Nick Robins her ne kadar Burke'nin suçlamalarını acımasız bulsa da sonraki yüz elli yıl boyunca bu suçlamaların yankıları şirketi takip etmeye devam etmiştir. Öyle ki bu dönemde, oluşan olumsuz imaja karşı bir savunma niteliğinde olması ve görseelliği ile akıllara kazınması için Spiridone Roma adlı dönemin ünlü ressamı bir çalışma yapmak üzere görevlendirilmiştir. Bu çalışmasında ressam, doğunun aslında nasıl da İngiltere'ye zenginliklerini sunduğunu tasvir etmektedir. Robins'e göre Doğu Hindistan Şirketi, imtiyazlı tekellecilerin merkantilist dünyası ile sadece hissedarlarına karşı sorumlu olan şirketlerin sanayileşme çağı arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Özel fermanlarla kurulan şirket, İngiltere ve Asya arasındaki tüm ticareti tek elden yürütmüş, kısmî olarak egemenlik hakları taşımış, bu haliyle hakimiyeti altına aldığı bölgeleri yönetmiş ve bu bölgelerde ordular kurmuştur. Tüm bunların yanında finansmanı, idari yapısı ve iş dinamiği göz önünde bulundurulduğunda şirketin tam anlamıyla modern olduğu su götürmez bir gerçek olarak yorumlanmıştır (2012, s.5).

Victoria Dönemi'nin ilk sosyalistlerinden Robert Owen ise, Burke'den farklı olarak, eleştirileriyle İngiliz emperyalizminden ziyade genel dünya barışı adına sesini yükseltmiş, savaşın yaydığı kötülük ve daimî orduların varlığını eleştirmiştir (Claeys, 2010, s.23). Bir sonraki yüzyılda cereyan eden hadiseleri göz önünde bulundurduğumuzda Owen'in geleceği görmüş olduğunu söyleyebiliriz. İngiltere'nin emperyal politikalarından ziyade, -farklı ilkeler adına- izlenen politikaları eleştiren bir diğer topluluk ise *The Peace Society* (Barış Cemiyeti) olmuştur. 1843 yılında düzenledikleri toplantılarında, siyasetçi William Sharman Crawford'un Çin, Afganistan ve Sind'deki son askeri hareketlerine, Hristiyanlığın temel ilkelerine karşı olduğu gerekçesiyle sunduğu eleştiri de ses getirmiştir (Claeys, 2010, s.27).

İngiliz emperyalizminin izlediği net gidişatı tam olarak tarif etmek, herhangi bir ekonomik, kültürel, askeri ya da siyasi modele uyduğunu söylemek mümkün değildir. İmparatorluğun gelişip güçlenmesi uzun bir zaman aldı ve de ele geçirdiği her yeni bölge için farklı gerekçeler üretebildi. Bunun dışında yukarıda da belirtildiği üzere her sömürge için farklı bir taktik izlenmiştir. Bunlardan kimine kendini yönetme hakkı verilip kimine verilmemesi, izlenen siyasetin değişken olmasının bir sonucudur. 16'ncı yüzyılda, ana vatandaki merkezi otoritesini tamamladıktan sonra İngiltere, İspanyol ve Portekizlerin izinden gidip yeni zenginlikler aramaya koyulmuştur. 17'nci yüzyılda Kuzey Amerika ve Hindistan'daki sahil karakolları gelişmiş koloniler halini almaya başlamıştı. Ancak Asya'da devam eden pazar arayışları, sürecin devam etmesinin yanında İngilizlerin daha fazlasını istemesini beraberinde getirmiştir (Johnson, 2003, s.3-4).

Kraliyet çatısı altında toplanıp Londra'dan yönetilen Britanya İmparatorluğu, çok geniş bölgeler ve denizlerin askeri ve ekonomik hakimiyeti altına girmesi ile '*üzerinde güneş batmayan*' imparatorluk halini almıştı. 1900 yılına gelindiğinde Britanya İmparatorluğu dünyanın beşte birine denk gelen 400 milyon farklı ırk ve dini inançlara mensup insanı yönetmekteydi. 3.2 milyon km² içinde 60 sömürgeye sahiplerdi ve bunun 2 milyon km²'den fazlası ve 322 milyon nüfusa sahip en büyük payını İngiliz Hindistan'ı oluşturmaktaydı. Buna ek olarak Britanya İmparatorluğu, 24 milyonluk nüfusa sahip 7,6 milyon m²'lik bir alanda bulunan 5 farklı idareye daha sahipti. Dolayısıyla İngiltere, ticaret, mali hizmetler, iletişim, göç bağlantıları, donanma ve askeri güç olarak adeta *dünyanın merkeziydi*. İngilizlerin bu kadar geniş alana yayılan bu imparatorluğun üzerinde yürüttükleri idari kontrol kimi yerde despotça, kimi yerde ise kendilerine tabi olmuş yerel idareciler vasıtasıyla daha insani şekilde sağlanmaktaydı. Bu idare şekli öyle komplikeydi ki şaşılacak şekilde idare edilen halkların büyük bir kısmı hiçbir zaman bir İngiliz'le direkt iletişime geçememişti bile. Bu rakamsal verilen yanında bölgesel sınırları net bir şekilde belgelenen İngilizlerin '*etki alanı*' çok daha geniştir (Johnson, 2003, s.1).

3. Britanya İmparatorluğunun Emperyal Gelişimi

16'nci yüzyılda başlayan keşifler Britanya İmparatorluk tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Aslında belki İngilizler, Fransa ile aralarında yaşanan *Yüzyıl Savaşları* yüzünden meşgul olmasalardı, daha erken bir tarihte emperyal yayılcılığa başlamış olabilirdi de. Nitekim Portekiz ve İspanya bu iki güçten önce denizaşırı yayılcılığa adım atmıştı. 1588'e kadar İngilizler bu anlamda İspanya ve Portekiz'le boy ölçüşebilecek durumda değillerdi. Zaten I. Elizabeth Dönemi'ne kadar İngilizlerin genel ilgileri deniz aşırı yayılmadan ziyade İrlandalılar, İskoçlar ve Gallilerle aralarındaki birliği sağlamaya yönelikti (Graham, 1970, s.11-14).

Britanya İmparatorluk tarihi *Birinci Britanya İmparatorluğu* ve *İkinci Britanya İmparatorluğu* olarak iki safhada incelenirken, bu tasnifin kesin sınırları ile ilgili netlik olduğu söylenemez. Mesela bazı uzmanlar 16 ve 17'nci yüzyıllar için Britanya İmparatorluğu ifadesini kullanmanın tam olarak doğru olmayacağını ifade ederler. Dolayısıyla '*Birinci Britanya İmparatorluğu*' ayrımının nereden başlayıp bittiği konusunda da tam olarak bir mutabakata varılamadığı söylenebilir. Ancak İmparatorluğun coğrafi dağılımı her zaman net olmuştur. Bir Atlantik İmparatorluğu olan bu devlet, Kuzey Amerika'dan Batı Hint Adalarına kadar uzanmıştır. Yine İkinci Britanya

İmparatorluğu'nun başlangıcı olarak Asya, Afrika ve Avustralasya'ya (Knight & Scollins, 1990) uzanışını kabul eden yaklaşımlar mevcuttur.

Birinci Britanya İmparatorluğu'nun daha ziyade ticari bir sisteme dayandığına dair genel bir kabul söz konusudur. Hakikaten de bazı çalışmalarda Birinci İmparatorluk Dönemi yerine 'Ticari İmparatorluk' ifadesinin kullanıldığını görmek mümkündür. Birinci İmparatorluğun bir diğer özelliği de deniz aşırı yerleşimleriyle biliniyor olmasıydı. Öte yandan idari anlamda, beyaz nüfusun yoğun katılımıyla yüksek ölçüde yerel özerkliğe dayalı yasal düzenlemelerin yapıldığı ve Londra'ya tabi bir yapıdan söz ediyoruz. İmparatorluğun tam olarak ne zaman başladığı net değildir. Victorian'lara göre Britanya İmparatorluğu Tudor denizcileriyle başlamıştır. Ancak İngiltere'nin 17'nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluk olduğunu kabul edenler de mevcuttur. Şayet 1783'te Amerikan kolonilerinin kaybedilmesini Birinci İmparatorluk döneminin son vakası olarak kabul edecek olursak, bu, *İkinci*'nin başlangıç tarihini saptamak adına bir kolaylık olacaktır. Yine başlangıç olarak 1763 ve 1815 tarihlerini esas alan tarihçiler de mevcuttur.

16'ncı yüzyılda yer yer çeşitli metinlerde Britanya İmparatorluğu ifadesi kullanılış olsa da bu, daha ziyade sahip olunan geleneğe ve Papa dahil yabancı otoriteler karşısındaki bağımsızlığa bir vurgu niteliğindedir. Bilhassa VIII. Henry'nin '*imparatorluk*' ifadesini Roma ile yaşanan ayrıktan sonra kullandığı bilgisine sahibiz. Zaten 1603 itibarıyla İskoçya, İrlanda, Galler ve İngiltere'nin aynı idare altında birleşmesi ile de bu ifade aslında esas anlamını sürdürmüş sayılmaktaydı (Canny, 1998, s.1; Marshall, 1999, s. 43-44).

Deniz aşırı kolonileşmeyi yürüten İngilizler, bunu sürdürürken Gallileri (Welsh) adeta sessizce oyuna dahil etmişti ancak buna rağmen kolonileşme faaliyetlerini tamamen kendilerine ait olan bir girişim gibi algılamaktaydılar. Zira İrlandalılar ve İskoçların pek azını 18'inci yüzyıla kadar deniz aşırı kolonizasyon adına ehil görmekteydiler. Zaten buradan İngilizlerin 1603 itibarıyla Britanya hükümdarına tabi olan diğer halklardan daha ileri bir seviyede Avrupa yayılmacılığı fikri hususunda 'olgunlaşmış' olduklarını anlamak mümkün. Ancak tüm deniz aşırı maharetlerine rağmen İngilizler, İspanyol ve Portekizlerin 'keşiflerini' yakalamakta zorlanmaktaydılar. Bazı tarihçilere göre deniz aşırı imparatorlukların kurulması yapılan bu keşiflerin kaçınılmaz bir sonucudur.

İngiliz Kilisesi'nin Papalık'tan ayrılması meselesini de emperyal yayılmacılık açısından ayrıca değerlendirmek lazım. Bu adım her ne kadar popüler anlamda VIII. Henry'nin Aragon'lu Catherine'den ayrılıp Anne Boleyn ile evlenmesi sebebiyle gerçekleşmiş olarak sunulsa da parlamentonun kabulünü sağlayan somut sebepler de göz ardı edilmemelidir (Snowden , 1905, s.65). Kilise ayrımı net bir şekilde yapılmış, fakat VIII. Henry'nin ölümünden sonra mezhep odaklı çekişmeler devam etmiştir. VI. Edward'ın kısa süren krallığının ardından VIII. Henry'nin Aragonlu Catherine'den olma kızı I. Mary'nin başa geçmesi ve tekrar Papalık ile ilişkileri düzeltmeye çalışması bu açıdan önemlidir. Kanlı olarak anılan I. Mary'nin hakimiyetinden hemen sonra I. Elizabeth'in başa geçmesiyle mezhep mücadeleleri Protestanların lehine dönmüştür (Hilliam, 2005, s.40-52; Snowden , 1905, s.67-69).

I. Elizabeth Dönemi'nin İngiliz emperyalizmi açısından bir diğer önemi ise denizlerde ciddi ölçüde varlık gösteren diğer Avrupalı güçlerle olan rekabet sonucunda donanma teknolojisinde kaydedilen gelişmeler olmuştur. Yelkenli gemiler alanında gerçekleştirilen bu yenilikler, İngilizlerin dünyanın dört bir yanına uzanan emperyal ağlarının en önemli bir aracı haline gelmiştir (Roger , 1998, s.80).

Atlantik, Asya ve Afrika'ya dair keşiflere olan ilginin 16'ncı yüzyılın sonundan evvel sayıca düşük olduğunu biliyoruz. Bu bilgiyle I. Elizabeth Dönemi'ne baktığımızda ise İngilizlerin İspanyol rakiplerine karşı ne kadar geri kaldıklarını fark edip almaya geçtikleri bir dönemi görmekteyiz. Daha fazla risk alınmasıyla bu dönemde ticari yatırımlar sonucunda İngilizler Afrika kıyıları, Levant, Rusya, Hint Okyanusu ve pek çok başka noktaya ulaşmışlardır. Ancak 17'nci yüzyılda gerçekleşen bu faaliyetler, yerleşim sağlanmadığı için henüz *emperyal* ya da *kolonyal* olarak adlandırılmamaktaydı.

Eldridge, 17'nci yüzyıl İngiltere'sinin deniz aşırı faaliyetlerini daha ziyade ticari olarak yorumlamaktadır. Buna göre İngilizler -1651'de ticaret ve 1696'da denizcilikle alakalı çıkarmış oldukları yasalarla- deniz aşırı ticaretle ilgili düzenlemeler yapmış, böylece ithalat-ihracat ve nakliye ile ilgili bir tekel oluşturmaya çalışmışlardır. İngilizler taşımacılığın dışında, taraflar arasında komisyonculuk da yapabiliyordu. Böylece İngiliz ticaret ve sanayisi gelişim gösterip Sanayi Devrimi'nin başlangıcına ulaşılmış oldu (Eldridge, 1978, s.11).

Deniz aşırı girişimleri hararetle savunanlar, gerçekleştirilen faaliyetleri Protestanlığı yaymak adına bir fırsat olarak da görmekteydiler. Bu isimler, bunun Katolik Kilisesi'ne karşı gerçek inananların dini bir görevi olduğunu savunmaktaydılar. Zaten İrlanda'nın İngiltere potası içinde eritilmesinin ya da kendi halkını ilahi bir toplum haline getireceğine inanarak buna destek olan İrlandalıların referansları da dini idi (Canny , 1998, s.2-6).

Daha 1570'lerde I. Elizabeth Dönemi siyaset adamlarından Sir Thomas Smith, İngiliz '*Commonwealth*'ini ya da başka bir ifadeyle *İngiliz uluslar topluluğunu* genişletmenin tek yolunun askeri zaferler sonucunda ele geçirilen deniz aşırı noktalarda koloniler inşa etmekten geçtiğini savunmaktadır. Smith'e göre nasıl ki Roma kolonyal yapısı İngilizleri uygarlaştırdıysa, İngilizlerin yeni kolonileri de başka milletlerin uygarlaştırılmasına hizmet edecekti.

Smith'den kısa bir süre sonra William Strachey'in de benzer fikirleri savunduğunu görüyoruz. Öne sürülen bu fikirler bize yayılcı siyasetlerine 'uygarlık götürme', 'medenileştirme' gibi söylemleri gerekçe gösteren İngilizlerin, bu yaklaşımlarını hangi temele dayandırdıklarını göstermektedir.

Öte yandan bazı metinlerde kolonileştirme yerine daha yumuşak bir kullanım sağlamak amacıyla 'ekim alanı' ifadesi kullanılmış, Kuzey Amerika'daki pek çok yerleşim yeri 'ekim alanı' olarak isimlendirilip 1660'tan sonra bunların idaresi *Ticaret ve Ekim Kurulu* adı altında toplanmıştır. Kolonileştirmenin üstü örtülmüş hali olan ekim alanlarının varlığı bize aslında sömürgeleştirmenin sözde coğrafi keşiflerden önce başlamış olduğunu göstermektedir. İrlanda'nın Ulster bölgesi, ilk olması hasebiyle, bir İngiliz kolonisinin nasıl idare edileceği ve Britanya İmparatorluğunun nasıl işleyeceği hususunda meraklılarına fikir vermektedir. Her ne kadar birleşmenin ilk adımını atan Kral VI. ve I. James² bu birleşmeden etnik olarak ahenk içinde birbirine karışacak bir toplum ummuş olsa da hâkim olan unsur hep İngilizler olmuştur (Canny, 1998, s.7-12; Smith, 1583, s.9-46).

En nihayetinde VI. ve I. James ile birlikte artık *Great Britain* yani Büyük Britanya isminin, kullanıldığını görüyoruz. Bu dönemde 'Büyük Britanya İmparatorluğu' ya da 'Büyük Britanya Emperyal Hükümdarı' gibi ifadeler, yayılcı bir çağrışımın ziyade gerçekleşen birleşmeye atfen kullanılmaktaydı. Hedeflenen 'Sevgi birliği', İngilizlerin devletlerini üniter bir devlet olarak görmek arzusu ve İskoçya'yı siyasi, kültürel ve dini anlamda etkisi altına alma isteği üzerine gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla 'Britanyalı' ve 'Britanya' gibi ifadeler akla yayılcılığı getirmeye başlamıştır. İngiliz yayılcılığı adına bu dönemde dikkat çeken bir diğer husus ise artık Amerika ya da diğer bir ifadeyle Yeni İngiltere'de yerleşim yerlerinin kuruluyor olmasıdır. İngilizleri rakipleri İspanyol, Portekiz ve Fransızlardan ayıran özellik ise İrlanda'nın kolonileştirilmesi sürecinde edindikleri tecrübeler olmuştur. Zira İrlandalıların, zorlu bir millet olmaları nedeniyle Amerikan yerlileri ile kıyaslanarak onlardan 'aşağı kalır yanlarının olmadığı' ifade edilmektedir (Pagden, 1998, s.34-35).

Farklı dönemlerde farklı motivasyonlarla ilerleyen İngiliz kolonyal yayılcılığının çoğu zaman esas itme gücü ticaret, nüfuz ve büyüme arzusu olmuştur. Kurulan yeni oluşumların motivasyon aracının zaman zaman dini sebepler olduğu da görülür. Buna dair açık bir örnek olarak I. Charles Dönemi'nde Amerika'nın Massachusetts bölgesinde (şimdi eyaleti) kurulan Plymouth adlı yerleşim yerini gösterebiliriz. Burası İngiliz reformcu Protestan Hristiyanların 'kutsal bir topluluk' inşa etmek adına kurmuş oldukları bir yerdir (Appleby, 1998, s.75; Snowden, 1905, s.78).

II. Charles Dönemi'nde gerçekleşen bir olay ise İngilizlerin doğu yayılcılığı adına son derece önem taşımaktadır. Kralın Portekiz hanedanından olan gelin adayı Catherine de Braganza için verilen çeyize Bombay da dahildi ve burası 1668'de Doğu Hindistan Şirketi tarafından devralındı. Bu önemli nokta, salt Hindistan'a yayılma hedefiyle değil, aynı zamanda bu üsle İngilizlerin Kuzey Afrika'ya da daha rahat ulaşmalarını sağlaması bakımından hayati bir öneme sahip olmuştur (Aylmer, 1998, s. s.467-470; Braddick, 1998, s.300; Israel, 1998, s.423-429; Marshall, 1999, s.278; Pagden, 1998, s.38;).

17'nci yüzyılın sonuna gelindiğinde, Hindistan ticareti adına önemli bir gelişme meydana gelmiştir. Doğu ticaretini tekeline alan Doğu Hindistan Şirketi'ne karşı memnuniyetsizlikler yükselmiş, bu tekeli kırmak isteyen tüccarlar siyasetçilerle birleşip bir başka şirkete daha ticari imtiyazlar tanınmıştır. Her ne kadar Doğu Hindistan Şirketi lağvedilmeye çalışılmışsa da bu bir süre için başarılı olamamıştır. Çünkü Asya ticaretinde durum Amerika'dan farklıydı. Amerika ile gerçekleşen ticari faaliyetlerde çoktan beri tekel kırılmış, tüccarlar bireysel olarak ticaretlerini yürütür olmuştur. Ancak Doğu Hindistan Şirketi'nin sahip olduğu prestij bir şekilde varlığını devam ettirmesine sebep olmuştur (Marshall, 1999, s.282-283).

Kolonyal genişleme Kraliçe Anne Dönemi'nde özellikle Kuzey Afrika ve Akdeniz ticareti anlamında çok kilit bir nokta olan Cebelitarık Boğazı'nın İngilizlerin eline geçmesiyle devam etmiş, bir müddet sonra onun halefi döneminde ise boğazın konumu Utrecht Antlaşması ile sağlama alınmıştır (Burton, 1880, s.75-89; Snowden, 1905, s.90).

18'inci yüzyılın ikinci yarısında, bir yandan Doğu Hindistan Şirketi bölgede gittikçe güç kazanırken diğer yandan da Batı Afrika'da Fransızlarla amansız bir mücadele devam etmekteydi. Bu mücadelenin sonunda İngilizler Fransızların en büyük köle ticaret üssünü ellerinden almışlardı. Öte yandan Amerika'da da Guadeloupa, Grenada, Dominica, Tabago ve St. Vincent gibi adaların ele geçirilmesiyle önemli üsler ele geçirilmişti (Lenman, 1998, s.162). Yine 18'inci yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Pasifik Okyanusu metodik olarak keşfe tabi tutulmuş, Ümit Burnu ve Horn Burnu üzerinden araştırılıp hammadde depoları ve buna paralel olarak İngiliz mallarına pazar olabilecek yerler belirlenmek suretiyle doğuya giden direkt ulaşım yolları keşfedilmeye çalışılmıştır (Harlow, 1952, s.63).

² VI James ve I James aynı kişidir. İngiliz kral ve kraliçeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mike Ashley (2022), *A Brief History of British Kings and Queens*, London

III. George Dönemi'nde Hindistan adına önemli bir gelişme olarak, artık buranın bir valilik şeklinde yönetilmeye başlanması ve ilk Hindistan Genel Valisi olarak buraya Warren Hastings'in atanması mutlaka zikredilmelidir. Evvelce sırf ticari görünümde olan gayri resmî imparatorluğun, bu şekliyle resmîyet kazandığını görüyoruz. Doğuda işler iyi giderken Amerika'da ise bağımsızlık savaşı patlak vermişti. Paris Anlaşması'yla 13 Amerikan kolonisinin kaybı, İngiltere'de bomba etkisi yaratmıştı (Shy, 1998, s.322; Snowden, 1905, s.99).

Amerika'yı kaybetmiş olmalarıyla birlikte, Hindistan'daki güçleri İngilizlere Asya'nın başka bölgelerinde aktif olma şansı vermektedir. Bilhassa Bengal'in ele geçirilmesi ile İngilizler artık Hindistan'da savaş gemileri ve askeri birlikler bulundurabiliyorlardı. Ancak Hindistan'ın güvenliği o kadar önemliydi ki 1798'de Fransızlar esasında coğrafi olarak uzak gibi görünen Mısır'a girince, İngilizler peşi sıra Orta Doğu'da önlemler alma ihtiyacı hissetmişlerdi. Bu anlamda Osmanlı Devleti ve İran'la ittifaklar kurulup Mısır ve Kızıldeniz'e de donanmalar sürülüp Fransızlar Levant'a yaklaştırılmamış olmasına rağmen İngilizlerin Osmanlı ve İran üzerinde devamlı bir etki oluşturması mümkün olmamıştır (Marshall, 1998, s.25). Bu arada 18'inci yüzyılda İrlanda Protestan kolonyal milliyetçiliğinin Amerikan kolonilerinde emsali görülmemiş bir şekilde yükselişe geçtiğini ifade etmek gerek. Bazı sektörlerde dışlanmış olmalarına rağmen İrlandalılar 18'inci yüzyıl İngiliz Atlantik ekonomisinde faal olmuşlardır (Marshall, 1999, s.45).

20'nci yüzyılın başlarında Amerikalı tarihçiler, Birinci İmparatorluğun tarih yazımında önemli bir rol oynamışlardır. Dolayısıyla Birinci İmparatorluk dönemi anlatımlarında kolonyal Amerika'ya önemli ölçüde yer ayrılmıştır. Ancak aynı durum Batı Hint adaları adına söz konusu olamamıştır (Marshall, 1999, s.43-44). Zaten Amerika'nın bağımsızlık ilanı da dünya emperyal siyaseti adına önemli bir mihenk taşıdır. Bu kayıpla birlikte artık İngilizler daha ziyade Doğu pazarlarına önem verip özellikle Hindistan ve Çin pazarına yönelik hamleler yapmaya yönelmişlerdir. 1600'de kurulmuş olan Doğu Hindistan Şirketi de ipek, baharat, çay, kahve ve Çin porseleni gibi ürünlerle çok başarılı bir ticaret sürdürmüştür. Öte yandan artık can çekişen Moğol İmparatorluğundan doğan boşluğu da doldurma fırsatını kaçırmayan İngilizler, siyasi güç kazanmayı da ihmal etmemişlerdir.

1815'ten sonraki süreçte, İngilizlerin artık sadece Batı Hint adaları, Kuzey Amerika ve Batı Afrika'nın değil, aynı zamanda doğu ticaret ağlarını da kontrollerinde bulundurduklarını görmekteyiz ki bunlar da Hindistan ve Çin'e uzanmaktaydı. Yine Victoria Dönemi'nin başında Avustralya'daki İngiliz varlığı emniyete alınmıştı. Bunun yanında Victoria Dönemi başlamadan kısa bir süre önce Navarin Deniz Savaşı gerçekleşmiş, akabinde de Yunanistan'a bağımsızlık verilmiştir (Snowden, 1905, s.109).

İmparatorluğun tüm deniz yolları her ne kadar İngiliz donanmasının sıkı kontrolünde olsa da İngiliz savunma stratejisinin iki zayıf noktası vardı. Bunlardan biri Karadeniz'deki Rus donanması, diğeri ise yine Hindistan'ın karadan bir Rusya tehdidiyle karşı karşıya olmasıydı. Bu noktada konumları nedeniyle Çanakkale Boğazı ve Türkiye'nin bütünlüğü büyük önem arz etmekteydi. Özellikle İstanbul, İngiliz yetkililerce tam olarak Hindistan'ın anahtarı olarak addedilmekteydi. Yine Rusya'nın Orta Asya'da Hindistan'ın kuzey batı sınırında bulunan Afganistan'a doğru ilerlemesi ayrı bir tehdit unsuruuydu. 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı, 1877 yılı ile İngilizlerin Rus tehdidini özellikle İstanbul adına alarm seviyede hissetmiş olduğu bir hadiseydi. Zira Ruslar eş zamanlı olarak Orta Asya'da agresif bir ilerleme içindeydiler. Bir yandan Osmanlı ile Balkanlar ve Kafkaslar'da savaşırken, diğeri yandan Merv'in yolunu tutmuşlardı. Bu, 800 kilometre sonra Herat'ta olmaları anlamına gelmekteydi ve İngiliz devlet adamlarını ciddi kaygıya sevk etmişti. Hindistan'ın tehlikeye düşmesi halinde Kraliçe'ye tüm imparatorluk güçleri ile Orta Asya'yı Moskoflardan temizleyip onları Hazar'a dökme çağrısında bulunmaktalardı. İngilizlerin Hindistan'a verdikleri önemi, Hindistan yolunda bulunan devletlerin güçlendirilmesini hayati bir dış politik gaye olarak görmelerinden net bir şekilde anlamak mümkündür. Bu şekilde imparatorluk merkezi ile Hindistan arasında kalan bölgede büyük güçlerle direkt temas etmelerini gerektirmeyecek bir müdahale sahası oluşturacaklardı. Bu da tüm güzergah üzerinde etkin olmalarını gerektiriyordu. Ancak bu devletlerin varlıklarına bir başka büyük güç tarafından son verilmesi, aynı siyaseti sürdürmeye devam edecekleri anlamına gelmemekteydi (Mahajan, 2003, s.20-55).

Aynı yüzyılın başlarında, kölelik sorunu üzerine tartışmalar İngiliz gündemini oluşturmaktaydı. Bu dönem artık imparatorluk bünyesinden köleliğin yavaş yavaş kaldırılmaya başlandığı aralık olarak kabul görmektedir. Daha ziyade misyonerlik cemiyetleri bu anlamda kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır (Bayly, 1989, s.53-56; Eldridge, 1978, s.12-15). Yine yüzyılın ilk yarısında İngilizler ve Güney Afrika'da yaşayan Dutch Boer'ler yani Dutch çiftçiler arasında geçen mücadeleye de tanık oluyoruz. Olanlar, aslında 1815'te Cape'in ele geçirilmesinden sonra yaşanan anlaşmazlıkların sonucudur denilebilir. Ancak İngiliz kaynaklardaki nakli, daha ziyade 'İngilizlerin köleliğe karşı sergilediği özgürlükçü ve insancıl politikaya Dutch Boer'lerin itirazı ve bu sebeple çıkan anlaşmazlıklar³' şeklindedir (Saunders & Smith 1999, s.597-623). Bunun sonucunda Dutch Boer'ler Turuncu Nehir'in ötesine göç edip, İngiliz idari alanını terk etmişler, bu olaya da Büyük Göç ya da *The Great Trek* adı verilmiştir.

³ Walker, 'Büyük Göç'ün sebeplerini detaylı olarak ele almaktadır. bkz.1948, s.59-105.

İngilizlerin bu dönemde karşı karşıya kaldığı bir diğer sorun ise Kanada İsyanları'dır. Her ne kadar askeri anlamda büyük bir başkaldırı olmamış olsa da Kanada İsyanları'nın en önemli özelliği, siyasi arenada büyük ses getirmiş olmalarıdır. Aşağı ve Yukarı Kanada'da gerçekleşen iki başkaldırıdan oluşan bu isyanların çıkış noktaları siyasi reform talepleri idi (Martin, 1999, s.522-545). Hemen hemen hepsi birbirine yakın dönemlerde meydana gelen Büyük Göç problemi, Kanada İsyanları gibi olaylar, aslında fütursuz kolonyal politikaların, kontrolsüzce yapılan yayılmacılığın bir neticesi olarak görülmelidir. Artık 'Mother Country' dedikleri ana vatan ve koloniler arasındaki ilişkilerin boyutu değişmeye başlamıştı (Eldridge, 1978, s.19-23; Snowden, 1905, s.115).

Adalar birliğini tamamladıktan sonra ticarî hedeflerle deniz aşırı yayılmaya ağırlık veren Britanya İmparatorluğu, bu yayılmayla birlikte uzak coğrafyalarda göçlerle beslediği koloniler kurmuştur. İngiliz emperyal gelişiminde 18 ve 19'uncu yüzyıllar ayrı bir önem arz etmektedir. Diğer sömürgeci rakiplerine fark atan İngilizler, Victoria Dönemi'nde dünya siyasetinde emperyal konum ve deniz gücü bakımından zirveye oturmuştur. Yine gerçekleşen Sanayi Devrimi, dünyanın lider sanayi gücü olmasını sağlamış, Avrupalı rakiplerine bu anlamda da fark atmaya başarmıştır. Etki alanı sahip olduğu kolonyal sınırlardan daha geniş olan Britanya İmparatorluğu'nu 20'nci yüzyılın ortalarında ise farklı bir safha beklemektedir.

SONUÇ

İngilizler, tarih boyunca farklı imparatorlukların sürdürdükleri emperyal siyaseti daha ileri taşımış, emperyalizmi dekolonizasyon dönemine kadar tarihin en profesyonel halinde yaşatmışlardır. Ticari hedeflerle başladıkları bu yolculukta, kalıcı olmanın yollarını aramış, ele geçtikleri yerlere yerleşirken de karşılaştıkları zorluklara, '*barbar ve geri kalmış*' milletler için alınan riskler olarak bakmışlardır. Elbette kendi toplumlarından bile, izledikleri bu siyaseti eleştirenler olmuştur. Mutlaka ki bu gibi eleştirilere verilecek etki gücü yüksek cevaplar düşünülmemiş değildi. Gidilen ülkelerdeki halkları '*boş ve batıl inanç dünyalarından kurtarmak*' esastı. Dolayısıyla üzerine konuşulduğunda '*insan eti yiyen, insanları tanrılarına kurban eden, çok tanrılı, çok eşli, ensest ilişkilerin yaygın olduğu*' toplulukları bu kötü özelliklerinden kurtarıyor olmak, ulvi hedefler olarak yayılmayı meşru kılmıştı kimi zihinlerde. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi yayılmanın esas hedefi sadece ahlaki amaçlar taşııyordu. Sermaye sahiplerinin ticari hedeflerle kolonileşme hareketine yön verişleri ve ülkenin nüfuzunun daha geniş bir alana yayılıyor olması aslında en gerçekçi motivatörlerdi. Zaten zamanı geldiğinde, -muhtemeldir ki tatmin edici ölçüde maddi fayda sağlandıktan sonra- bu siyasetin en önemli ayaklarından biri olan kölelik sisteminin sürdürülebilir olmadığı anlaşılmış ve köleliğin en mühim icracılarından olan İngilizler, yaşadıkları '*uyaniş*' sayesinde durumu bu defa tersine çevirmişlerdi. Artık köleliğe karşıydılar ve hatta en önemli kölelik karşıtlarından olarak kendilerine sadık olan yerlilere '*kendi kendilerini yönetme hakkı*' lütfediyorlardı. İşte tam da burada resmî-gayri resmî emperyalizm tasnifinin ikinci ayağı devreye giriyordu. Zaten gayri resmî emperyalizm daha az maliyetliydi ve de insan kaybı tehlikesi çok düşüktü. Sadece yerli iş birlikçilere ihtiyaç daha fazla kendini gösteriyordu, ama onlara ulaşmak da çok zor değildi. Bu durumda resmî olan sömürgeci, daha az dikkat çekici olan gayri resmî emperyalizmin yeni araçlarına dönüşüyordu.

Sömürgecilik Tarihi dersleri hep İspanyolların ve Portekizlerin çalışmalarını anlatmakla başlarken, Fransızlar ve Hollandalılar günümüz siyasetinde bile hala mevzu bahis edilecek derecede iz bırakır olmuşken, İngilizlerin bu yönde öne çıkışı aslında çok yönlü bir durumdur. Bunları en yalın haliyle şu şekilde özetlemek mümkün olabilir: Öncelikle, İngilizler okyanus ötesi koloniciliğine girişmeden evvel İrlanda ve İskoçya gibi '*tedip edilmesi zor*' halklara hakimiyetlerini kabul ettirip birliklerini tamamlamış, bu da diğer Avrupalı devletlere nazaran sömürgecilik alanında daha derin tecrübenin yanında, ne yönde daha sistemli hareket etmeleri gerektiği konusunda onlara farkındalık kazandırmıştır. İkincil olarak sanayileşme ve seri üretimin Avrupa'nın diğer halklarına nazaran daha gelişmiş olması, sermayenin hem yeni hammadde hem de yeni pazar arayışı için siyasete yön vermesini beraberinde getirmiştir. Üçüncü olarak, elde edilmiş olan topraklarda kalıcı olmak adına İngilizler, diğer çağdaşlarından daha sistematik bir şekilde kültürel öğelere ağırlık vermiş, dil bilimi, antropoloji, arkeoloji, din bilimleri, doğa bilimleri, tıp, eğitim gibi alanlarda yoğun çalışmalar sürdürmüş ve de başarılı olmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Addo, H. (1986). *Imperialism: The Permanent Stage of Capitalism*. The United Nations University, Japan.
- Appleby, J. C. (1998). War, Politics and Colonization, 1558-1625, Nicholas Canny (Ed.), *The Oxford History of The British Empire – The Origins of Empire* içinde (s.55-78) New York.
- Ashley, M. (2022). *A Brief History of British Kings and Queens*. London.
- Aylmer, G. E. (1998). *Navy, State, Trade, and Empire*, Nicholas Canny (Ed.), *The Oxford History of The British Empire – The Origins of Empire* içinde (s. 467-480), New York.
- Bayly, C.A. (1989). *Atlas of the British Empire*. New York-Oxford.
- Belsham, W. (1805). *History of Great Britain, from the Revolution, 1688, to the Conclusion of the Treaty of Amiens, 1802*. Richard Phillips, London.
- Braddick, M. J. (1998). The English Government, War, Trade, and Settlement, 1625-1688, Nicholas Canny (Ed.), *The Oxford History of The British Empire – The Origins of Empire* içinde (s. 286-308). New York.
- Burke, E. (1889). *The Works of the Right Honorable Edmund Burke*, Volume 10. Boston.
- Burton, J. H. (1880). *A History of the Reign of Queen Anne*. Edinburgh and London.
- Cabral, A. (2000). Imperialism, Colonialism, and Neocolonialism, Ronald H. Chilcote (Ed.), *Key Concepts in Critical Theory: Imperialism, Theoretical Directions* içinde (s.247-252). New York.
- Cain, P. J. (2002). *Hobson and Imperialism: Radicalism, New Liberalism, and Finance 1887-1938*. Oxford.
- Cain, P. J., & A. G. Hopkins (1993). *British Imperialism: Innovation and Expansion (1688-1914)*. New York.
- Canny, N. (1998). The Origins of Empire: An Introduction, Nicholas Canny (Ed.), *The Oxford History of The British Empire – The Origins of Empire* içinde (s. 1-33). Oxford University Press, New York.
- Claeys, G. (2000). The “Survival of the Fittest” and the Origins of Social Darwinism. *Journal of the History of Ideas*, Apr., 2000, 61, 2 (Apr., 2000), 223-240.
- Claeys, G. (2010). *Imperial Sceptics: British Critics of Empire 1850-1920*. Cambridge.
- Cohen, B. J. (1974). *The Question of Imperialism*. London.
- Darwin, J. (1997), Imperialism and the Victorians: The Dynamics of Territorial Expansion, *The English Historical Review*, 112, 447 (Jun.,) s. 614-642.
- Darwin, J. (2012). *Unfinished Empire-Global Expansion of Britain*. New York.
- Doyle, M. W. (1986). *Empires*. New York.
- Eldridge, C.C. (1978). *Victorian Emperialism*. Humanities Press, Atlantic Highlands N.J.
- Eldridge, C.C. (1996), *The Imperial Experience from Carlyle to Forster*. Macmillian Press, London.
- Erskine, A. (2010). *Roman Imperialism*. Edinburgh.
- Ferguson, N. (2004). *Empire, The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power*. Basic Books, New York.
- Gencer, M. (2006). *Imperialismus und die Orientalische Frage*. TTK, Ankara.
- Go, J. (2014). Capital, Containment, and Competition: The Dynamics of British Imperialism, 1730-1939, *Social Science History* 38, No.1-2 (Spring-Summer), Cambridge, s. 43-69.
- Graham, G. S. (1970). *A Concise History of the British Empire*. The Viking Press, New York.
- Hardt, M., & A. Negri. (2000). *Empire*. Cambridge MA.
- Harlow, V. T. (1952). *The Founding of The Second British Empire 1763-1793*, Volume I, London-New York-Toronto.
- Hayta, N. (1994). Rodos ve 12 Ada'nın İtalyanlar tarafından işgali ve işgalden sonra adaların durumu (1912-1918), *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5, 5, 131-144.
- Hilliam, P. (2005). *Elizabeth I-Queen of England's Golden Age*. New York.
- Hobsbawm, E. (1987). *The Age of Empire 1875-1914*. Vintage Books, New York.

- Hobson, J. A. (1902). *Imperialism-A Study*. New York.
- İplikçi, A. (2017). Kolonyalizm ve emperyalizm üzerine bir değerlendirme, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık 2017 (4), 1527-1540.
- Israel, J. J. (1998) The Emerging Empire: The Continental Perspective, 1650-1713, Nicholas Canny (Ed.), *The Oxford History of The British Empire – The Origins of Empire* içinde (s.423-444). New York.
- Johnson, R. (2003). *British Imperialism*. New York.
- Kavas, A. (2009). Sömürgecilik, *TDVİA*, 39, 394-397.
- Knight, I., & R. Scollin. (1990). *Queen Victoria's Enemies (4): Asia, Australasia and the Americas*. Osprey Publishing, London.
- Koebner, R., & H. D. Schmidt. (1965). *Imperialism: The Story and Significance of A Political Word*. Cambridge.
- Lee, Chung Eu (2015). The Justification of English National Imperialism in John Dryden's Poems, *한국외국어대학교 영미연구소*, Vol. 34, s.209-228.
- Lenman, B. P. (1998). Colonial Wars and Imperial Instability (1688-1793), P. J. Marshall (Ed.), *The Oxford History of The British Empire – The Eighteenth Century* içinde (s. 151-168). New York.
- Luraghi, R. (2015). *Sömürgecilik Tarihi*. E Yayınları, İstanbul.
- Magdoff, H. (1965). *The Age of Imperialism*. New York.
- Mahajan, S. (2003). *British Foreign Policy 1874-1914: The Role of India*. Routledge, London/New York.
- Marshall, P. J. (1998). Introduction, P. J. Marshall (Ed.), *The Oxford History of The British Empire – The Eighteenth Century* içinde (s. 1-25). New York.
- Marshall, P. J. (1999). The First British Empire, Robin W. Winks (Ed.), *The Oxford History of The British Empire – Historiography* içinde (s.43-72). Oxford University Press, New York.
- Marshall, P. J. (1998). The English in Asia to 1700, Nicholas Canny (Ed.), *The Oxford History of The British Empire – The Origins of Empire* içinde (s.264-285). New York.
- Martin, G. (1999). Canada from 1815, Andrew Porter (Ed.), *The Oxford History of the British Empire Volume III-The Nineteenth Century* içinde (s.522-545). Oxford-New York.
- Oldfiel, J. R. (1998). *Popular Politics and British Anti-Slavery, The Mobilisation of Public Opinion against the Slave Trade, 1787-1807*. Routledge, London-New York.
- Özcan, A. (2000a). İngiliz Sömürgeciliği, *TDVİA*, C.22, s.299-302.
- Özcan, A (2000b). İngiltere, *TDVİA*, C. 22, s.296-299.
- Pagden, A. (1998). The Struggle for Legitimacy and the Image of Empire in the Atlantic to c.1700, Nicholas Canny (Ed.), *The Oxford History of The British Empire – The Origins of Empire* içinde (s. 34-54). New York.
- Porter, B. (1968). *Critics of Empire: British Radical attitudes to colonialism in Africa, 1895-1914*. Macmillan, London-Melbourne-Toronto, New York.
- Porter, B. (2004). *The Lion's Share*. London.
- Robins, N. (2012). *The Corporation That Changed the World*. Pluto Press, London.
- Roger, N. A. M. (1998). Guns and Sails in the First Phase of English Colonization, (1500-1650), Nicholas Canny (Ed.), *The Oxford History of The British Empire – The Origins of Empire* içinde (s.79-98). New York.
- Saunders, Ch., & I. R. Smith, (1999). Southern Africa, 1795-1910, Andrew Porter (Ed.), *The Oxford History of the British Empire Volume III-The Nineteenth Century* içinde (s.597-623). Oxford-New York.
- Schumpeter, J. (2007). *Imperialism and Social Classes: Two Essays by Joseph Schumpeter*, Auburn-Alabama.
- Sergeev, E. (2013). *The Great Game 1856-1907*. Washington-Baltimore.
- Shy, J. (1998). The American Colonies in War and Revolution 1748-1783, P. J. Marshall (Ed.), *The Oxford History of The British Empire – The Eighteenth Century* içinde (s. 300-324). New York.
- Smith, Sir T. (1583). *De Republica Anglorum*. London.
- Snowden, C. E. (1905) *A Brief Survey of British History*. London.

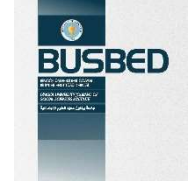
Walker, E. A. (1948) *The Great Trek*. London.

Welsh, F. (2002). *The Four Nations: A History of the United Kingdom*. Harper Collins.

Winks, Robin W. (Ed.) (1999). *The Oxford History of The British Empire – Historiography*. Oxford University Press, New York

Young, C. (1970). Decolonization in Africa, L. H. Gann & Peter Duignan (Ed.), *Colonialism in Africa 1870-1960 Volume 2* içinde (s. 450-502). Cambridge University Press, Cambridge.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.11.2022
Kabul Tarihi : 11.01.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1204885>

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AKILLI TELEFON VE İNTERNET KULLANIMLARININ MESLEKİ GELİŞİMLERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ*

Feyzi KAYSİ¹, Emrah AYDEMİR², Sevinç GÜLSEÇEN³

ÖZ

Teknolojik cihazların günlük hayattaki kullanım alanları ve yoğunlukları artmaktadır. Bu bakımdan, söz konusu cihazların eğitim alanındaki etkileri de daha fazla görülmeye başlanmıştır. Mesleki eğitim uygulamalarını destekleyici nitelikteki uygulamalar ile öğrencilerin mesleki algıları ve becerileri geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu uygulamaların üniversite öğrencileri tarafından bilinmesi ve kullanılması da uygulamaların etkili olma düzeylerini arttırabilir. Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin akıllı telefon ve internet kullanımlarının mesleki gelişimlerine etkilerinin değerlendirilmesidir. Çalışma nitel araştırma desenine göre tasarlanmıştır. Durum çalışması deseninde tasarlanan çalışmada yarı-yapılandırılmış görüşme formu ile veriler toplanmıştır. Katılımcıların belirlenmesi aşamasında, amaçlı örnekleme türlerinden ölçüt örnekleme dikkate alınmıştır. Sekiz katılımcı ile yapılan yüz-yüze görüşmeler ile çalışma verileri elde edilmiştir. Görüşmelerde katılımcı izinleri doğrultusunda ses kayıtları alınmıştır. Ses kayıtlarının transkripsiyon sonrası, elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışmanın bulguları arasında Araştırma Yapma, Akıllı Telefon ve İnternet Kullanımı ile Mesleki Gelişim temaları ortaya çıkarılmıştır. Çalışmada, akıllı telefon ve internet kullanımının öğrencilerin mesleki gelişimlerini olumlu şekilde etkilediği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda akıllı telefon ve mobil internetin merak edilen konuya veya yaşanan bir soruna yönelik anında araştırma yapma imkânı tanınması öne çıkmaktadır. İnternet üzerinden görevlerin takip edilmesi, mesleki amaçlı videoların izlenmesi ve makalelere erişilmesi de bu araçların önemli avantajları olarak belirlenmiştir. Bunlarla birlikte kontrolsüz bir kullanım durumunda ise, derslerdeki beceri kazanımını olumsuz şekilde etkilediği ifade edilmiştir. Bu olumsuz durumlar derse odaklanamama, dikkat dağınıklığı ve akıllı telefon bağımlılığı olarak dile getirilmiştir. Çalışmanın önerileri arasında, öğrencilerin mesleki becerilerini arttırmak amacıyla daha fazla mesleki uygulamanın üretilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğretim elemanlarının, öğrencilerin akıllı telefon ve internet kullanım verimliliğini arttırmak amacıyla mesleki uygulama ve internet sitelerine yönelik liste oluşturmaları sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Mesleki gelişim, Mesleki gelişimin arttırılması, Akıllı telefon, Mobil internet, Mobil teknoloji.

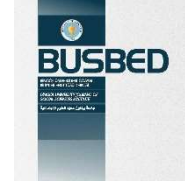
* Bu çalışmanın özeti *Future-Learning 2020*'de sunulmuştur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Teknik Bilimler MYO, fkaysi@iuc.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6681-4574>

² Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, emrahaydemir@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8380-7891>

³ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Enformatik, gulsecen@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8537-7111>

Article Type : Research Article
Date Received : 15.11.2022
Date Accepted : 11.01.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1204885>

INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF UNIVERSITY STUDENTS' SMART PHONE AND INTERNET USE ON THEIR PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Feyzi KAYSİ¹, Emrah AYDEMİR², Sevinç GÜLSEÇEN³

ABSTRACT

The usage areas and intensities of technological devices in daily life are increasing. In this regard, the effects of these devices in the field of education have started to be seen more. With the practices that support professional education practices, students' professional perceptions and skills are tried to be developed. Knowing and implementing these studies by university students can also increase the effectiveness of these practices. The aim of this study is to evaluate the effects of university students' smartphone and internet use on their professional development. In this context, study was carried out with qualitative techniques. The study designed in a case study pattern, data was collected through a semi-structured interview form. The data obtained were carried out by face-to-face interview method and voice recordings were taken during the interviews in line with the participants' permissions. After the transcripts of the voice recordings, the data obtained were subjected to content analysis. Among the findings of the study, Research, Smart Phone and Internet Usage, and Professional Development themes were revealed. In the study, it is understood that the use of smartphones and the internet positively affects the professional development of students. In this context, it is prominent that the smartphone and mobile internet give the opportunity to make instant research on the subject or a problem. Via the internet, watching videos for professional purposes and accessing articles have been identified as important advantages of these tools. However, in case of uncontrolled usage, it was stated that it negatively affected the skill acquisition in the lessons. These negative situations were expressed as being unable to focusing for courses, distraction and smartphone addiction. Among the suggestions of the study, it was stated that more professional practices should be produced to increase the professional skills of students. In addition, faculty members can be provided lists to students for professional practices and websites to increase students' smartphone and internet usage efficiency.

Keywords: Professional development, Increasing professional development, Smartphone, Mobile internet, Mobile technology.

¹ Assist. Prof. Dr., Istanbul University-Cerrahpasa, Vocational School of Technical Sciences, fkaysi@iuc.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6681-4574>

² Assoc. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Business Administration, emrahaydemir@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8380-7891>

³ Prof. Dr., Istanbul University, Informatics, gulsecen@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8537-7111>

1. GİRİŞ

Günümüzde teknolojik cihazlardaki gelişme ve değişimler, insan hayatına her geçen gün daha fazla etki etmeye başlamıştır. Günlük yaşamdaki teknolojik cihaz kullanım oranının artması eğitim alanında bir dijital dönüşüm beklentisine neden olmuştur (Taşkiran, 2017). Bu cihazların üniversite öğrencileri arasında kullanımı dünya çapında hızla artmakta ve gençlerin yaşamlarının önemli bir parçası haline geldiği görülmektedir (Isha & Sharma, 2018). Bu gelişmenin en önemli nedeni akıllı telefonların sayılarının ve kullanım oranlarının artmış olması görülebilir. Kullanım oranının artmasındaki en önemli sebepler arasında uygulama çeşitliliği ve internet bağlantıları da ifade edilebilir. Aynı zamanda üniversite öğrencilerinin mobil internet araçlarına sahip olması da artmaktadır (Dahlstrom vd., 2012). Bu durum da bireylerin mobil cihazlarla olan etkinlik düzeylerini arttırmaktadır. Üniversite kampüslerinde görüldüğü üzere akıllı telefonlar üniversite öğrencilerinin sürekli bir arkadaşı haline gelmiştir (Reese Bomhold, 2013). Üniversite kampüsü içinde veya dışındaki sürekli kullanımın, üniversite öğrencilerinin hayatlarındaki etkileri daha açık bir şekilde görülebilmektedir.

Teknolojinin gelişimi ile, zamanla bir bilgisayarın küçülerek ve gelişerek bir elde taşınması durumuna erişen akıllı telefonlar, içerisinde birçok bilginin taşınmasına olanak sağlamıştır. Akıllı telefon olarak adlandırılan bu cihazların kullanımı dünyada günden güne artmaktadır. Akıllı telefon kullanan bireyler arasında ise üniversite öğrencileri geniş bir gruba oluşturmaktadır (Uzgüren vd., 2013). Akıllı telefonları öğrenciler tarafından çok amaçlı kullanıldığı için öğrencilerin hayatının merkezinde yer almaktadır (Deshpande, 2015). Bununla birlikte, eğitim alanı için geliştirilen mobil uygulamalar da öğrenciler tarafından kullanılmaktadır. Bu uygulamalar öğrenciler tarafından; eğlenceli öğrenme ortamı sunma, öğrenme süreçlerini dikkat çekici ve etkileyici kılma ve ders başarısına olumlu katkı sunma özelliği barındırdığı belirtilmektedir (Durak & Yılmaz, 2019). Bu tür uygulamalar aracılığıyla, öğrencilerin akıllı telefon kullanım amaçları öğrenme süreçlerine doğru yönlendirilebilir. Böylece, teknolojik cihazların öğrenmeyi destekleyici birer araç olarak kullanımları sağlanabilir.

Akıllı telefonlar sahip oldukları özellikler ile insanların yaşamını kolaylaştırmakla birlikte bu cihazlara yönelik bağımlılığı da tetikleyebilmektedir (Günel & Pekçetin, 2019). Bağımlılık maddeye ya da davranışa karşı gelişebilmektedir ve akıllı telefon bağımlılığı, bağımlılığın davranışsal kategorisi altında yer almaktadır (Kwon vd., 2013). Akıllı telefon bağımlılığının bireyler üzerinde yol açtığı olumsuz etkiler arasında yalnızlık ve utangaçlık gibi sosyal ve psikolojik problemler bulunmaktadır (Aktaş & Yılmaz, 2017). Kaysı'nın (2016) çalışmasında, daha küçük yaş grubunda olan üniversite öğrencilerinin daha büyük yaş grubundaki öğrencilere göre telefon kullanımlarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlarla birlikte, yeni nesil olarak ifade edilebilecek ve günümüzde üniversite öğrenimleri devam eden bireylerde akıllı telefona yönelik bağımlılığın daha fazla olabileceği ifade edilebilir. Erdem vd. (2017)'nin de çalışmasında ifade ettiği gibi üniversite öğrencilerinin yüksek bağımlılık düzeyine sahip olması yakın gelecekte iş hayatına atılacak öğrenciler için iş ortamında birçok probleme neden olabilir. Bu tür sonuçlar, mezunların iş ortamına uyumunda ve mesleğini icra etmesinde karşılaşabileceği olası olumsuz durumları ortaya çıkarabilir.

Akıllı telefonların mobil öğrenmede kullanılması ile daha iyi öğrenme ortamları için alternatif veya destekleyici nitelik ortaya çıkabilir (Kim & Park, 2019). Bununla birlikte, zamanla kontrolsüz kullanıma bağlı olumsuzluklar da yaşanabilmektedir. Akıllı telefonların yüksek düzeyde kullanımı bir bağımlılığa yol açabilir. Bu bağımlılık sonucunda, akıllı telefonların sürekli kontrol edilme ihtiyacı hissetmesi, bir şeyleri kaçırmış hissinde kapılması ve yüksek düzeyde sosyal medya kullanımına neden olması gibi sonuçlar ortaya çıkabilmektedir (Li vd., 2022). Yüksek düzeyde akıllı telefon kullanımı, sosyal medya kullanımına yönelik bağımlılık ile de ilişkilendirilmiştir (Barnes vd., 2019; Cha & Seo, 2018; Haug vd., 2015). Bu bakımdan, akıllı telefon kullanımının öğrenme süreçleri ve bireysel gelişime olumlu katkı sunacak şekilde yönlendirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, eğitim teknolojisi tasarımcıları, teknolojiyi kullanırken kullanıcıların zevk alma duygusunu artırma yoluna giderse, üniversite öğrencileri öğrenme için teknolojiyi kullanmaya daha istekli hale gelebilirler (Huang vd., 2022; Moreno vd., 2017). Ayrıca, öğrencilerin ihtiyaçları dikkate alınarak tasarım, planlama ve uygulamanın yapılması sağlanmalıdır (Kacetyl & Klímová, 2019).

Akıllı telefon uygulamalarının sunulduğu mağazalardaki eğitim alanıyla ilgili uygulama sayısı ve çeşitliliği zamanla artmaktadır. Bu alandaki kullanımın temel amacı, öğrenmeyi destekleyici materyal sağlamak ve öğrenenlerin deneyimlerini arttırmaktır. Mobil öğrenmenin akıllı telefonla desteklenmesi halinde, öğrencilerin bilgi, beceri, performansın sergilenmesi ve öğrenme tutumları üzerinde önemli ölçüde olumlu etkileri ortaya çıkabilmektedir (Kim & Park, 2019). Temel becerilerin kazanılması esnasında nispeten daha basit ve tekrarlayan eğitim öğeleri için akıllı telefon uygulamaları kullanılabilir. Bu uygulamalar sayesinde öğrenenlerin herhangi bir süreci istediği kadar tekrar edebilmesi imkânı oluşabilmektedir. Öğrenenlerin zamanla daha başarılı sonuçlar elde etmesi motivasyonlarına ve mesleki ilgilerine etki edebilir. Bu tür öğeler, öğrencilerin motivasyon ve ilgilerini arttırması açısından mobil öğrenmenin özelliklerini yansıtır (Strandell-Laine vd., 2015). Akıllı telefon bağımlılığı öğrencilerin akademik başarıları ve öğrenmeleri için gerekli olan beceri ve bilişsel yeteneklerin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır (Sunday vd., 2021; Kaysı vd., 2021a; Kaysı vd., 2021b). Bu nedenle, akıllı telefon

kullanımı süresi ve amacına uygun uygulama seçimine dikkat edilmelidir. Diğer bir ifadeyle uygun uygulamalar ile bireysel beceri kazanımı sağlanabilir (Namai, 2020). Benzer şekilde, öğrenenlerin düzeyine uygun uygulamalar sayesinde, dil becerisi kazanma açısından büyük bir fırsat ortaya çıkabilir (Kacetyl & Klímová, 2019).

Öğrenciler akıllı telefon ve internet kullanımını ile gündelik yaşamlarını ihmal edecek kadar aşırı zaman harcadıklarında, akademik performanslarında düşüş yaşama eğilimi ortaya çıkmaktadır (Sunday vd., 2021). Bu durum göz önüne alındığında, derslerde aktif katılım ve minimum düzeyde akıllı telefon kullanımı, öğrencilerin öğrenmesi ve akademik performansı için faydalı olabilir. İnternet ve akıllı telefonların yoğun şekilde kullanımları, akademik performansı düşürmekte ve akademik üretkenliği azaltmaktadır (Cao & Sun, 2018; Upadhyaya & Acharya, 2020; Yao & Wang, 2022).

Akıllı telefon uygulamaları öğrenmenin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir (Gangaiamaran & Pasupathi, 2017). Akıllı telefonlar üniversite öğrencileri tarafından öğrenme, iletişim ve eğlence araçları olarak yoğun bir şekilde kullanılmaktadır (Zhang, 2021). Dijital bilgileri fiziksel nesnelere birleştirmek, öğrencilerin teknolojiyi sınıfta kullanmalarına olanak tanıyan eğitimde gelecekteki eğilimdir (Huang vd., 2012). Üniversite öğrencileri, öğrenmeyi desteklemek ve arttırmak amacıyla akıllı telefon kullanmaktadır (Nand vd., 2020). Bu kullanım yöntemi ile öğrencilerin akademik performansları artmaktadır (Leung & Liang, 2019). Öğrenciler kendi amaçları ve ilgi alanları için birbirleriyle kolayca bağlantı kurabilme gibi nedenlerle akademik öğrenme amacıyla akıllı telefon kullanmaktadır (Vanden Abeele, 2016).

1.1. Araştırma Soruları

Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon kullanım yoğunluklarının artması, bu cihazlara yönelik kullanım amaçlarını da ortaya çıkarmaktadır. Öğrenciler, oyun oynama, sosyal medya hesaplarını takip etme, güncel haberlere ulaşma veya mesleki gelişim amacıyla bu cihazları kullanılabilmektedir. Bu kullanım seçenekleri arasında, üniversite öğrencilerinin öğrenim gördükleri programa yönelik mesleki gelişimlerini destekleyecek nitelikteki kullanımları değerli görülmelidir. Çünkü bu sayede, daha fazla imkânla bireylerin mesleki gelişimleri desteklenebilir. Böylece üniversite öğrencilerinin bu cihazları kullanım amaçları bu kullanımın mesleki gelişimlerine olan etkileri belirlenebilir. Ayrıca üniversite öğrencilerin mobil cihaz ve internet kullanımları ile mesleki gelişimleri arasındaki ilişkiler de ortaya çıkarılabilir. Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin akıllı telefon ve internet kullanımlarının mesleki gelişimlerine etkilerinin değerlendirilmesidir.

Çalışmanın temel amacı, *üniversite öğrencilerinin akıllı telefonlarının mesleki gelişimlerine olan etkisinin ne olduğu?* sorusuna cevap aramaktır. Bununla birlikte bu çalışma kapsamında aşağıdaki sorulara da cevap aranmıştır.

- Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon ve internet kullanım amaçları nelerdir?
- Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon kullanım düzeyleri nelerdir?
- Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon kullanımlarının mesleki gelişimlerine etkileri nelerdir?
- Akıllı telefon kullanımının bireysel gelişimlerine etkileri nelerdir?

2. YÖNTEM

Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon ve internet kullanımlarının mesleki gelişimlerine etkilerinin incelendiği bu çalışmada nitel tekniklerle veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Nitel araştırma, araştırmacıların bir anahtar kavram çerçevesinde katılımcılara sorduğu kapsamlı sorularla ayrıntılı görüşlerin elde edilmesi ve değerlendirilmesidir (Creswell, 2002). Durum çalışması deseninde gerçekleştirilen çalışmada yüz-yüze görüşme yöntemiyle katılımcılardan veriler toplanmıştır. Durum çalışması, olayları tanımlamak ve açıklamak amacıyla belirli bir olayın sistematik olarak araştırması şeklinde tanımlanmıştır (Bromley, 1990). Verilerin toplanması esnasında yapılan görüşmelerde yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.

2.1. Katılımcılar

Araştırma sorularına en iyi şekilde yanıt verebilecek ve incelenen olgunun anlaşılmasını geliştirebilecek katılımcıların seçilmesine dikkat edilmelidir (Sargeant, 2012). Bu nedenle, çalışma tasarım aşamasındaki en önemli görevlerden biri uygun katılımcıları belirlemektir. Katılımcıların belirlenmesi aşamasında, amaçlı örnekleme türlerinden ölçüt örnekleme dikkate alınmıştır. Bu çalışmada katılımcıların belirlenmesinde mesleki deneyim, öğrenim gördüğü alanla ilgili araştırma yapma, mesleki ilgileri ve teknoloji kullanım davranışları boyutları dikkate alınmıştır. Bu kapsamda potansiyel katılımcılara çalışma hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmaya katılımın gönüllülük ilkesine göre olması gerektiği ve çalışmadaki verilerin sadece araştırmacılar tarafından görülebileceği kendilerine ifade edilmiştir. Ayrıca, katılımcıları veya öğrenim gördükleri üniversiteyi doğrudan veya dolaylı olarak gösterecek hiçbir ifadenin kullanılmayacağı da beyan edilmiştir. Katılımcı sayısının

belirlenmesinde, katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin doygunluğu dikkate alınmıştır. Çalışma süresince elde edilen verilerin doygunluğu çalışmanın geçerliliği açısından önem arz etmektedir (Creswell & Miller, 2000). Katılımcılardan alınan görüşmelerde elde edilen notlar dikkate alınarak sekiz katılımcı görüşü ile görüşmeler tamamlanmıştır.

2.2. Verilerin Toplanması

Araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı-yapılandırılmış görüşme formu ile potansiyel katılımcılara ulaşılmıştır. Bu formların amacı, katılımcıların standart sorulara verdikleri cevapların ötesine geçmektir (Berg, 2012). Bu formda akıllı telefonların mesleki gelişime etkileri, bireysel katkıları ve neden oldukları olumsuz boyutlar incelenmiştir. Katılımcıların belirledikleri gün, saat ve yerde katılımcılarla yüz-yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelere başlamadan önce, katılımcılara istedikleri zaman görüşmeyi sonlandırabilecekleri ve istemedikleri hiçbir soruya cevap vermek zorunda olmadıkları açıkça belirtilmiştir. Görüşmelerde katılımcı izinleri doğrultusunda ses kayıt cihazı ile görüşmeler kaydedilmiştir. Görüşmelere ait ses kayıtları sadece araştırmacıların erişebildiği dijital bir ortama aktarılmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde sekizinci katılımcı sonrasında yinelenen verilerin yoğunluğunun arttığı görülmüştür. Yeni katılımcılarla yapılan görüşmeler sonrasında elde edilen verilerden yeni tema veya koda ulaşamayacağı belirlendikten sonra veri toplama aşaması sona erdirilmiştir. Bu nedenle çalışmada sekiz katılımcı görüşü bulunmaktadır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Katılımcılarla yapılan yüz-yüze görüşmelerde, yarı-yapılandırılmış görüşme formu ile verilerin toplanması amaçlanmıştır. Patton (1987) görüşme yöntemini, olayların bireylerin bakış açılarıyla anlaşılması ve kavranması şeklinde ifade etmiştir. Formun oluşturulması esnasında, alan yazındaki çalışmalar ile, araştırmacıların sahadaki deneyimlerinden de faydalanılmıştır. Bu çerçevede, potansiyel görüşme soruları oluşturulmuş ve eğitim programları alanındaki bir uzmandan görüş alınmıştır. Formun uygulanmaya başlamasından önce, iki potansiyel katılımcı ile pilot görüşme yapılmıştır. Pilot uygulama ile araştırmaya daha fazla odaklanarak, araştırma sorularının genişletilmesi veya daraltılması sağlanabilir (Denzin & Lincoln, 1998). Bu görüşme ile soruların anlaşılabilirliği, verilerin toplanmasında katılımcının verdiği yanıtların niteliği ve formun boyutlarının yeterliliği göz önünde bulundurulmuştur. Yapılan pilot görüşmeler sonrasında, yarı-yapılandırılmış görüşme formunun olduğu gibi kullanılmasına karar verilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu (1) üniversite öğrencilerinin akıllı telefon kullanım amaçları, (2) mesleki ve bireysel gelişimlerine etkileri ve (3) kullanılan mesleki uygulamalar boyutlarını kapsamaktadır.

2.4. Verilerin Analizi

Çalışma süresince katılımcılar ile yapılan yüz-yüze görüşmelere yönelik tüm ses kayıtları transkript edilmiştir. Ses kayıtlarının tamamı ile elde edilen transkriptler karşılaştırılmıştır. Bu sayede olası kayıp verinin önüne geçmek amaçlanmıştır. Son haline karar verilen veriler üzerinden veri analiz çalışmaları yürütülmüştür. Yapılan bu analizler neticesinde, çalışmayı en iyi şekilde ifade edebilecek kodlar ve temalar ortaya çıkarılmıştır. Nitel analizin amacı, incelenen olgunun anlaşılmasını kolaylaştırmak için verileri ve ortaya çıkan temaları yorumlamaktır (Patton, 2002). Bazı katılımcı ifadeleri, ilgili temaya ve koda uygun olacak ve destekleyecek şekilde çalışma içerisine doğrudan alıntı şeklinde eklenmiştir. Görüşmeciler kendi çıkarlarını dayatmadan, katılımcıların ifade etmiş oldukları deneyimlerini çalışmada sunması gereklidir (Seidman, 1998).

3. BULGULAR

Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon ve internet kullanımları ile mesleki gelişimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışmada, elde edilen temalar bu başlıkta verilmiştir. Bu kapsamda katılımcı ifadeleri üzerinden yapılan analizlerde, (1) *Araştırma Yapma*, (2) *Akıllı Telefon ve İnternet Kullanımı* ile (3) *Mesleki Gelişim* temaları öne çıkmıştır.

3.1. Araştırma Yapma Teması

AS1: Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon ve internet kullanım amaçları nelerdir?

AS4: Akıllı telefon kullanımının bireysel gelişimlerine etkileri nelerdir?

Tema kapmasında birinci ve dördüncü araştırma sorularına yönelik veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler “Merak giderme, Yenilikleri takip etme, Araştırma imkânı, Daha fazla bilgi erişimi ve Gelişmeleri takip etme” kodları üzerinden değerlendirilmiştir. Katılımcı ifadeleri incelendiğinde, akıllı telefon ve mobil internetin mesleki amaçlı araştırma yapmalarına imkân tanıdığına yönelik bulgulara ulaşılmıştır. Bu kapsamda katılımcıların akıllı telefonlar aracılığıyla merak ettikleri veya araştırmak istedikleri konu hakkında anında erişim imkânı bulabildikleri

ifade edilmiştir. Bu araştırma konularının mesleki uygulama ve kavramlara yönelik olduğu dile getirilmiştir. Araştırma süresince alandaki makalelerin okunması, sektördeki gelişmelerin takip edilmesi ve mesleki uygulamalara yönelik daha fazla örneğin görülmesi gibi avantajlar belirtilmiştir. Son olarak, meslekle ilgili gelişmeleri takip etmek veya bu alandaki haberlere ulaşmak amacıyla mobil internetin etkin bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Elde edilen bulgulara ek olarak, temayı destekleyecek şekilde bazı katılımcı ifadeleri doğrudan alıntı şeklinde aşağıda verilmiştir.

Merak ettiğim yahut araştırmam gereken bir konu olursa anlık erişim sağlıyor olması benim için önemli. Bu sayede zaman kaybetmeden hemen erişimimim oluyor ve aklımdaki sorunun cevabına ulaşıyorum...

Kendimi mesleki açıdan geliştirmek için araştırmalar yapıyorum. Mail takibi yapıyorum sektör gelişmelerini takip ediyorum. Yani araştırma ve haberdar olmada çok fayda sağlıyor.

Mesleki açıdan çok avantajı var araştırmalar yaparak, makaleler okuyarak ve pratik yaparak işimizle alakalı bir uzman kadar bilgili olabiliriz. Sadece kendi mesleki konularımız değil her konu için böyle olduğunu düşünüyorum.

Gelişmelere ve mesleğimle alakalı haberlere hiç uğraşmadan çok kolaylıkla erişebiliyorum.

Katılımcı ifadeleri doğrultusunda, akıllı telefon ve mobil internetin öğrencilerin mesleki araştırma yapma, melege yönelik gelişmeleri takip etme ve merak duydukları veya araştırmak istedikleri konularda bilgiye erişim sağlama gibi olumlu etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede merak edilen süreç ile ilgili bilgiye erişim ve bu bilginin kullanımına yönelik örnek uygulamaların izlenmesinin, katılımcıların mesleki gelişmelerine olumlu katkılarının olduğu düşünülmektedir.

3.2. Akıllı Telefon ve İnternet Kullanımı Teması

AS1: Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon ve internet kullanım amaçları nelerdir?

AS2: Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon kullanım düzeyleri nelerdir?

Katılımcı ifadelerinden elde edilen bulgular ile katılımcıların akıllı telefon ve internet kullanımları da incelenmiştir. Tema kapmasında birinci ve ikinci araştırma sorularına yönelik veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler “Bilgiye ulaşım, Derse odaklanamama, İletişim, Kolaylık Sağlama ve Bağımlılık” kodları üzerinden değerlendirilmiştir. Mobil cihazların en belirgin özellikleri arasında yer alan internetin sağladığı avantajlar, katılımcılar tarafından sıkça dile getirilmiştir. Bu bağlamda akıllı telefon ve internetin bilgiye erişimdeki önemi ifade edilmiştir. Bununla birlikte, önemli bir iletişim ihtiyacını giderdiği, dolayısıyla önemli bir iletişim aracı olduğu da belirtilmiştir. Ayrıca, akıllı telefonların bilgisayar yerine kullanılabilmesi ile ortaya çıkan avantajlar da dile getirilmiştir. Bu avantajlar arasında, masaüstü olan yazılımların taşınabilir düzeye gelmesindeki değişimler ifade edilmiştir. Son olarak, akıllı telefon ve internet kullanımında bağımlılık düzeyi olarak da ifade edilebilecek bir kullanım oranına yönelik olumsuzluklar dile getirilmiştir. Aşırı düzeyde akıllı telefon veya internet kullanımının derse odaklanmaya engel olduğu ve dolayısıyla derslere yönelik bazı olumsuzluklara neden olduğu belirtilmiştir. Bu olumsuzluklar arasında, dikkat dağınıklığı ve dersi takip etmekten uzaklaşma da ifade edilmiştir. Katılımcılar ayrıca bu kullanım yoğunluğunun önüne geçemediklerini de belirtmişlerdir. Temaya yönelik bazı katılımcı ifadeleri doğrudan alıntı şeklinde aşağıda verilmiştir.

Kendi mesleğimiz icabı yazdığımız kodları veya takıldığımız noktaları kolayca bulabiliyoruz. Abone olduğumuz online içeriklerle yeni yöntemleri hızlıca takip edebiliyoruz.

Çoğu zaman bilgisayar kullanarak yapabileceğim işleri (çeviri, eğitim ve kursları takip etmekte de kullandığım sosyal medya hesapları gibi) telefonda kolaylıkla halledebiliyorum. Bu sayede farklı bir cihaz kullanmama gerek kalmıyor.

*Telefonumu ve interneti uzun süreli kullanıyorum. Bu kullanımı şöyle ifade edebilirim; **Bağımlılık**, ben de bazen bakınıyorum. Bazen sebepsiz yere ekran ışığını yakıp söndürüyorum.*

Tamamen bir engel haline gelmiş bir durum çünkü dersi dinlese orada belki de çalışmamıza bile gerek kalmayacak ama buna engel olamıyoruz.

Katılımcılar akıllı telefonlarının taşınabilir olma özelliği ile hareket halindeyken işlerini devam ettirme ve sorun yaşadıkları konularda çözüm bulma amaçlı kullandıklarını ifade etmiştir. Bunun da kendilerine yardımcı olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte sık kullanıma bağlı olarak, zamanla bağımlılık düzeyindeki bir kullanım oranına eriştikleri ve akıllı telefon veya mobil interneti kullanma ihtiyacı hissettikleri de anlaşılmaktadır. Katılımcı ifadeleri dikkate alındığında, her ne kadar bu olumsuzluğun farkında oldukları anlaşılrsa da çoğu zaman sebepsiz ve gereksiz yere bu alışkanlıklarını tekrarladıkları anlaşılmaktadır.

3.3. Mesleki Gelişim Teması

AS3: Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon kullanımlarının mesleki gelişimlerine etkileri nelerdir?

Çalışmanın amaçları arasında yer alan, akıllı telefon kullanımının üniversite öğrencilerinin mesleki gelişime olan etkisi bu tema çerçevesinde yer almıştır. Tema kapsamında üçüncü araştırma sorusuna yönelik veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler “Dersi cazip hale getirme, Süreçlerin takip edilmesi, Mesleki katkı, Mesleki ihtiyaç ve Sorun Çözme” kodları üzerinden değerlendirilmiştir. Akıllı telefon ve mobil internet kullanımı ve sağladığı avantajlar sayesinde mesleki derslerin olumlu şekilde desteklendiği dile getirilmiştir. Bu kapsamda, ders içeriklerini destekleyecek veya açıklayacak uygun videolardan da internet üzerinden faydalandığı ifade edilmiştir. Bu sayede daha geniş içeriklere ulaşıldığı ve bunun kendileri açısından çok faydalı olduğu anlaşılabilmektedir. Ayrıca mesleki gelişim açısından bir sürecin uygulanması aşamalarını takip etmeye imkân tanıyan uygulamaların kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu uygulamaların mesleki süreçleri takip etmede ve uygulama esnasında faydalı olduğu da belirtilmiştir. Bu nedenle katılımcılar akıllı telefon ve internetin mesleki gelişimlerini destekleyen unsurlar olduğunu dile getirmişlerdir. Bu bakımdan, bu unsurların kullanımının mezuniyet sonrası iş hayatına yapması olumlu etkileri ve mesleki gelişim için bir ihtiyaç olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Temaya yönelik bazı katılımcı ifadeleri doğrudan alıntı şeklinde aşağıda verilmiştir.

Örneğin herhangi bir dersle ilgili yapılmasını istediğim bilgiyi veya uygulamayı bir tıkla bulabiliyorum. Veya internetteki bazı siteler sayesinde uygulama yapabiliyorum. Bu da bana o konu hakkında önceden bilgi sahibi olmamı ve gerekirse uygulayabilme imkânı sağlıyor.

...internetten dersle ilgili video izleyebiliyoruz, araştırabiliyoruz. Yani hiç bilmediğimiz konuyu bile sadece internetten öğrenebiliriz. Bu dersler sürekli güncelleniyor.

Şuan mesleğim için önemli olduğunu düşündüğüm bir aşamadayım. Mesleğimle ilgili süreçleri akıllı telefon üzerinden ve internet üzerinden tamamlayabiliyorum. Teknik sorunlardan dolayı programda sorun oluştuğunda bütün süreçler bekliyor.

Derslerimde anlamadığım kısımları öğrenmemde mesleki anlamda ise işimde kullanacağım ya da meraklı olduğum programları öğrenmemde büyük bir rol oynuyor.

İşimiz teknoloji üzerinden olduğu için artık teknolojinin ilk basamaklarından olan akıllı telefon kullanmak bu işi yapacak kişiler için mesleki bir zorunluluk haline geliyor. İşlerimizin çoğunu telefon üzerinden rahatça halledebiliyoruz.

Katılımcı ifadeleri doğrultusunda, akıllı telefon ve mobil internetin mesleki gelişimdeki olumlu etkileri görülebilmektedir. Bu etkiler arasında zengin ders içeriklerine erişim, uygulamaların videolar ile desteklenmesi ve görevlerin tamamlanması gibi olumlu sonuçlar yer almaktadır. Ayrıca, bu uygulamaların zamanla bir ihtiyaç halinde geleceği de anlaşılmaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Üniversite öğrencilerinin yoğunlaşan akıllı telefon ve internet kullanımlarının mesleki gelişimlerine etkilerinin incelendiği bu çalışmada dikkate değer sonuçlar elde edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre öğrencilerin akıllı telefon ve mobil interneti yoğun bir şekilde kullandıkları belirlenmiştir. Üniversite öğrencileri arasında mobil cihaz ve internet kullanım oranları hızla artmaktadır (Dahlstrom vd., 2012; Isha & Sharma, 2018). Öğrencilerin bu yoğun kullanımı esnasında mesleki gelişimlerini destekleyici uygulamaları tercih etmeleri ve bu çerçevede öğrenme deneyimlerini zenginleştirmeleri çalışmanın en önemli çıktıları arasında ifade edilebilir. Bu kullanım oranıyla birlikte, öğrencilerin telefonlarını günlük hayatta mutlaka kullanmak zorunda oldukları bir eşyaları olarak da gördükleri ifade edilebilir. Ayrıca günümüzde, akıllı telefonların üniversite öğrencilerinin hayatlarının merkezinde yer aldığı ve öğrencilerin bir arkadaşı haline geldiği de görülebilmektedir (Deshpande, 2015; Reese Bomhold, 2013). Yoğun kullanım düzeyinin olumlu kazanımlar elde edilecek şekilde yönlendirilmesi ile daha iyi öğrenme ortamları için alternatif veya destekleyici nitelikler ortaya çıkabilir (Kim & Park, 2019). Bu kullanım yöntemi ile öğrencilerin akademik performansları artmaktadır (Leung & Liang, 2019). Üniversite öğrencilerinin yoğun düzeydeki akıllı telefon kullanımlarının olumlu çıktılar elde edilebilecek şekilde yönlendirilmesi, olumlu kazanımların elde edilmesine imkân sağlayacaktır.

Akıllı telefon, mobil uygulamalar ve mobil internetin bireyler tarafından yoğun kullanımı bazı olumsuz durumların ortaya çıkmasına de neden olabilmektedir. Yoğun şekilde akıllı telefon kullanımı zamanla bu cihazlara yönelik bağımlılığı da tetikleyebilmektedir (Günel & Pekçetin, 2019). Çalışmada, akıllı telefon ve internet kullanımının zamanla bağımlılık düzeyinde davranışlara neden olduğu ve bu nedenle derslere odaklanmada olumsuz etkileri olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar, yakın gelecekte iş hayatına atılacak öğrenciler için iş ortamında birçok probleme neden olacaktır (Erdem vd., 2017). Aşırı düzeyde akıllı telefon kullanan bireylerin, kullanımlarını sınırlandırmada zorlandıkları belirlenmiştir. Bu nedenle firmalardaki işlerin takibinin yapılması ve süreçlere

odaklanmada sorunlar yaşanabilir. Bu sorunun çözülmesi amacıyla, öğrencilerin aşırı düzeydeki akıllı telefon ve internet kullanımlarının eğitim uygulamalarına yönlendirilmesi etkili olabilir. Bu sayede bazı olumlu sonuçlar elde edilebilir. Böylece akıllı telefon ve internetin mesleki ve bireysel gelişime katması beklenen olumlu çıktıları ortaya çıkarılabilir. Akıllı telefon uygulamaları sayesinde iki yönlü iletişim ve etkileşim sağlanabilmektedir (Yaman & Çakır, 2018). Eğitimi destekleyecek nitelikteki uygulamalar, öğrenme süreçlerini dikkat çekici ve etkileyici kılma ve ders başarısına olumlu katkı sunma özelliğini barındırmaktadır (Durak & Yılmaz, 2019). Bu sayede öğrencilerin dikkatleri mesleki uygulamalara çevrilebilir.

Çalışmada, katılımcıların akıllı telefon ve internet kullanımlarına yönelik olumlu sonuçlar da elde edilmiştir. Bu sonuçlar ile, akıllı telefon ve internet kullanımının katılımcıların mesleki gelişimlerini desteklediği yer almaktadır. Mobil cihazların eğitimi destekleyecek nitelikteki kullanımları sayesinde bireylerin öğrenmeleri üzerinde olumlu sonuçlar elde edilmiştir (Giunta vd., 2011; Çetinkaya & Akçay, 2013). Bu durumun başlıca sebepleri arasında mobil teknolojilerin bilgiye erişimde köklü değişikliklere sebep olmasının etkili olduğu ifade edilebilir. Akıllı telefon ve mobil internet bireylere her an ve her yerde çevrimiçi olabilmelerini sağlamaktadır (Alan & Eyuboğlu, 2012). Bu süreçlerde merak ettikleri veya araştırmak istedikleri konu hakkında anında erişime sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bu sayede akıllı telefon ve internet sayesinde kesintisiz bir iletişim sağlandığı ortaya çıkmaktadır. Bu süreçlerde akıllı telefonların taşınabilir ve küçük boyutlarda olmasının olumlu etkileri görülebilmektedir. Bu nedenle masaüstü veya taşınabilir nitelikteki bilgisayarlar yerine, bu cihazlar tercih edilmektedir. Mobil cihazlar kaynaklara ulaşmada kolaylık sağlamaktadır (Chen vd., 2008). Aynı zamanda bu cihazlar üniversite öğrencileri tarafından önemli bir öğrenme aracı olarak yoğun bir şekilde kullanılmaktadır (Zhang, 2021). Bu bakımdan öğrenmenin desteklenmesi ve artırılması amacıyla akıllı telefon kullanılmaktadır (Nand vd., 2020). Mesleki gelişim süreçlerinde, ders içeriklerini destekleyici nitelikteki video, işitsel ve görsel nesnelerin daha zengin öğrenme ortamının oluşmasında olumlu etkileri olduğu belirlenmiştir. Akıllı telefon uygulamaları eğlenceli öğrenme ortamı sunma, öğrenme süreçlerini dikkat çekici ve etkileyici kılma ve ders başarısına olumlu katkı sunma gibi olumlu etkileri barındırmaktadır (Durak & Yılmaz, 2019). Bu bakımdan, bu araçların kullanımının mesleki gelişim için, zamanla mesleki bir zorunluluk olabileceği ifade edilebilir.

Akıllı telefon tabanlı mobil öğrenme oranının arttığı ve artmaya devam edeceği düşünüldüğünde, bu çalışma mobil öğrenmenin etki büyüklüklerini hesaplaması açısından önemlidir. Akıllı telefonların öğrenme süreçlerinde uygun şekilde kullanımı ile öğrencilerin bilgi, beceri, performanslarını sergilemesi sağlanabilmektedir (Kim & Park, 2019). Özellikle akıllı telefonlar üzerinden mesleki uygulamaların kullanılması üniversite öğrencilerine farklı boyutlarda olumlu kazanımlar sağlayabilir. Bunlar arasında, sınıf içinde veya dışında öğrenme süreçlerinin zenginleştirilmesi ve sınıf dışında bu deneyimin devam ettirilmesi, mesleki gelişimin desteklenmesi ve öğrencilerin öz-kontrol mekanizmalarının oluşması veya desteklenmesi gibi sonuçlar görülebilir. Tüm bu süreçler ve olumlu kazanımlar, öğrencilerin mesleki gelişimlerine katkı sunabilir. Bu sayede mesleki ilgi ve motivasyon düzeyleri artırılabilir.

Çalışmanın önerileri arasında, öğrencilerin mesleki ilgilerini arttırmak amacıyla daha fazla mesleki uygulamanın kullanımının ön planda tutulması gerektiği ifade edilebilir. Bu çerçevede öğretim elemanlarının, öğrencilerin akıllı telefon ve internet kullanım verimliliğini arttırmak amacıyla mesleki uygulama ve internet sitelerine yönelik liste oluşturmaları sağlanabilir. Aynı zamanda, kullanımı esnasında öğrenenlerin zevk alma duygusunu arttıracak, ihtiyaçlarını dikkate alacak ve düzeylerine uygun olacak uygulamaların geliştirilmesi sağlanabilir. Geliştirilen bu uygulamalara yönelik geri bildirimlerle, öğrenme deneyimlerinin artırılması sağlanabilir. Son olarak, bağımlılık düzeyindeki kullanıma bağlı ortaya çıkan olumsuz durumların çözümü konusunda, uzmanlardan yardım alınması sağlanarak, mesleki eğitimdeki nitelik artırılabilir.

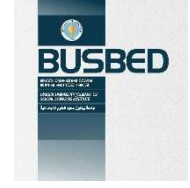
KAYNAKÇA

- Aktaş, H., & Yılmaz, N. (2017). Üniversite gençlerinin yalnızlık ve utangaçlık unsurları açısından akıllı telefon bağımlılığı. *IJSSER*, 3(1), 85-100.
- Alan, A. E., & Eyuboglu, E. (2012). Generation y consumers in Turkey: Are they really social media nerds or pretend to be? *11th international marketing trends congress 19-21th*. Venice-Italy.
- Barnes, S. J., Pressey, A. D., & Scornavacca, E. (2019). Mobile ubiquity: Understanding the relationship between cognitive absorption, smartphone addiction and social network services. *Computers in Human Behavior*, 90, 246–258.
- Berg, L. B., & Lune, H. (2012). *Qualitative research methods for social sciences (8th ed.)*. New Jersey: Pearson Education Inc.
- Bromley, D. B. (1990). Academic contributions to psychological counseling: A philosophy of science for the study of individual cases. *Counseling Psychology Quarterly* 3(3), 299–307.

- Cao, X., & Sun, J. (2018). Exploring the effect of overload on the discontinuous intention of social media users: An S-O-R perspective. *Computers in Human Behavior*, 81, 10–18. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.11.035>
- Cha, S. S., & Seo, B. K. (2018). Smartphone use and smartphone addiction in middle school students in Korea: Prevalence, social networking service, and game use. *Health Psychology Open*, 5(1), 2055102918755046.
- Chen, G. D., Chang, C. K., & Wang, C. Y. (2008). Ubiquitous learning website: Scaffold learners by mobile devices with information-aware techniques. *Computers & Education*, 50(1), 77-90.
- Creswell, J. W., & Miller, D. L. (2000). Determining validity in qualitative inquiry. *Theory into practice*, 39(3), 124-130.
- Creswell, J. W. (2002). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative* (Vol. 7). Prentice Hall Upper Saddle River, NJ.
- Çetinkaya, H. H., & Akçay, M. (2013). Eğitim ortamlarında artırılmış gerçeklik uygulamaları. *Akademik Bilişim Kongresi*, Antalya, 11, 2015.
- Dahlstrom, E., Dziuban, C., & Walker, J. (2012). *ECAR study of undergraduate students and information technology 2012*. EDUCAUSE Center for Applied Research, Louisville, CO.
- Denzin, N., K., & Lincoln, Y., S. (1998). *Strategies of qualitative inquiry*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Deshpande, A. (2015). Mobile addiction and associated factors amongst youth. *Indian Journal of Mental Health*, 2(3), 244-248.
- Durak, A., & Yılmaz, F. G. K. (2019). Artırılmış gerçekliğin eğitsel uygulamaları üzerine ortaokul öğrencilerinin görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 468-481.
- Erdem, H., Türen, U., & Kalkın, G. (2017). Mobil telefon yoksunluğu korkusu (nomofobi) yayılımı: Türkiye’den üniversite öğrencileri ve kamu çalışanları örnekleme. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 10(1), 1-12.
- Gangaiamaran, R., & Pasupathi, M. (2017). Review on use of mobile apps for language learning. *International Journal of Applied Engineering Research*, 12(21), 11242-11251.
- Giunta, A., Di Stefani, A., & Chimenti, S. (2011). Mobile phones: a role in teaching dermatology?. *Dermatology*, 222(1), 22.
- Günel, A., & Pekçetin, S. (2019). Üniversite öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığı ile servikal bölge-üst ekstremitte ağrısı arasındaki ilişki. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 28(2), 114-119.
- Haug, S., Castro, R. P., Kwon, M., Filler, A., Kowatsch, T., & Schaub, M. P. (2015). Smartphone use and smartphone addiction among young people in Switzerland. *Journal of Behavioral Addictions*, 4(4), 299–307.
- Huang, F., Teo, T., & Scherer, R. (2022). Investigating the antecedents of university students’ perceived ease of using the Internet for learning. *Interactive learning environments*, 30(6), 1060-1076.
- Huang, H. W., Wu, C. W., & Chen, N. S. (2012). The effectiveness of using procedural scaffoldings in a paper-plus-smartphone collaborative learning context. *Computers & Education*, 59(2), 250-259.
- Isha, S. K., & Sharma, S. (2018). A review on perception of usage-“WhatsApp”. *International Journal of Scientific Research in Computer Science, Engineering and Information Technology*, 3(1), 1382-1393.
- Kacatl, J., & Klímová, B. (2019). Use of smartphone applications in english language learning—A challenge for foreign language education. *Education Sciences*, 9(3), 179.
- Kaysi, F. (2016). Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon kullanımlarının incelenmesi. In: Ger MA Eds: Yükseköğrenim Üzerine, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 116-29.
- Kaysi, F., Aydemir, E., & Yavuz, M. (2021a). Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılığına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 79-92.
- Kaysi, F., Yavuz, M., & Aydemir, E. (2021b). Investigation of university students smartphone usage levels and effects. *International Journal of Technology in Education and Science*, 5(3), 411–426.
- Kim, J. H., & Park, H. (2019). Effects of smartphone-based mobile learning in nursing education: A systematic review and meta-analysis. *Asian nursing research*, 13(1), 20-29.

- Kwon, M, Lee, J.Y., Won, W.Y., Park, J.W., Min, J.A., Hahn, C., Gu, X., Choi, J.H., & Kim, D. J. (2013). Development and validation of a smartphone addiction scale (SAS). *PloS one*, 8(2),1-7.
- Leung, L., & Liang, J. (2019). Psychological traits, addiction symptoms, and feature usage as predictors of problematic smartphone use among university students in China. *Substance abuse and addiction: Breakthroughs in research and practice* (ss. 321-341). IGI Global.
- Li, L., Niu, Z., Mei, S., & Griffiths, M. D. (2022). A network analysis approach to the relationship between fear of missing out (FoMO), smartphone addiction, and social networking site use among a sample of Chinese university students. *Computers in Human Behavior*, 128, 107086.
- Moreno, V., Cavazotte, F., & Alves, I. (2017). Explaining university students' effective use of e-learning platforms. *British Journal of Educational Technology*, 48(4), 995–1009.
- Nami, F. (2020). Educational smartphone apps for language learning in higher education: Students' choices and perceptions. *Australasian Journal of Educational Technology*, 36(4), 82-95.
- Nand, S., Pitafi, A. H., Kanwal, S., Pitafi, A., & Rasheed, M. I. (2020). Understanding the academic learning of university students using smartphone: Evidence from Pakistan. *Journal of Public Affairs*, 20(1), e1976.
- Patton M. Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. 3rd ed. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation* (No. 4). London: Sage Publications.
- Reese Bomhold, C. (2013). Educational use of smart phone technology: A survey of mobile phone application use by undergraduate university students. *Program*, 47(4), 424-436.
- Sargeant, J. (2012). Qualitative research part II: Participants, analysis, and quality assurance. *Journal of graduate medical education*, 4(1), 1-3.
- Seidman, I. (1998). *Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education and the social sciences*. New York: Teachers College, Columbia University.
- Strandell-Laine, C., Stolt, M., Leino-Kilpi, H., & Saarikoski, M. (2015). Use of mobile devices in nursing student–nurse teacher cooperation during the clinical practicum: An integrative review. *Nurse education today*, 35(3), 493-499.
- Sunday, O. J., Adesope, O. O., & Maarhuis, P. L. (2021). The effects of smartphone addiction on learning: A meta-analysis. *Computers in Human Behavior Reports*, 4, 100114.
- Taşkıran, A. (2017). Dijital çağda yükseköğretim. *Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 96-109.
- Upadhyaya, P., & Acharya, V. (2020). Impact of technostress on academic the productivity of university students. *Education & Information Technologies*. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10319-9>
- Uzgören E, Şengür M, & Yiğit Ü. (2013). Üniversite öğrencilerinin cep telefonu talebinde israfa yönelik davranışlarının analizi-Dumlupınar Üniversitesi öğrencilerine yönelik bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 29-44.
- Vanden Abeele, M. M. (2016). Mobile lifestyles: Conceptualizing heterogeneity in mobile youth culture. *New Media & Society*, 18(6), 908-926. <https://doi.org/10.1177/1461444814551349>
- Yaman, M., & Çakır, E. (2018). Dijitalleşen dünyada akıllı afet ve acil durum uygulamaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 1124-1138.
- Yao, N., & Wang, Q. (2022). Technostress from Smartphone Use and Its Impact on University Students' Sleep Quality and Academic Performance. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 1-10.
- Zhang, X. (2021). Preparing first-year college students' academic transition: What is the value of complementary web-based learning? *Computers & Education*, 172, 104265. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2021.104265>.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 16.11.2022
Kabul Tarihi : 18.12.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1205759>

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERFORMANSININ PAY GETİRİLERİ İLE OYNAKLIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BORSA İSTANBUL'DAN KANITLAR

Ahmet Melik SAHABİ¹

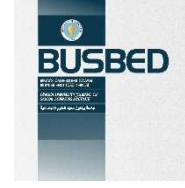
ÖZ

Sürdürülebilirlik performansı, paydaşlarının da baskısı ile firmaların yakından izlediği ve gerekli stratejiler geliştirdiği bir konu haline gelmiştir. Küresel ısınmanın yaşandığı bilgi çağında bu konuda paydaşlarda oluşan farkındalık bu sonucun en önemli nedenlerinden birisidir. Bundan dolayı iklim krizinin eşliğinde, yeşil ekonomiye geçiş sürecinde yüksek sürdürülebilirlik performansı yadsınamaz bir öneme sahiptir. Bu çalışma düşük risk ve yüksek getiri hedefleyen firma sahipleri ve yatırımcıları için sürdürülebilirlik performansının önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunun için sürdürülebilirlik performansını temsilen Refinitiv tarafından yayımlanan ESG skorlarının firma pay getirileri ile pay fiyatlarında görülen oynaklık üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Borsa İstanbul'da işlem gören firmaların incelendiği çalışmada panel veri ekonometrisinden faydalanılmıştır. Birleşik ESG skoru ve üç boyutun yanında nakit akışları, finansal kaldıraç ve firma büyüklüğünün de etkisi incelenmiştir. Kurulan sekiz farklı modelden elde edilen bulgular yüksek sürdürülebilirlik performansının getirileri pozitif etkilerken, oynaklığı negatif etkilediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, ESG, getiriler, oynaklık, panel veri ekonometrisi, Borsa İstanbul.

¹ Dr. Araş. Gör., Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, asahabi@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8038-4627>

Article Type : Research Article
Date Received : 16.11.2022
Date Accepted : 8.12.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1205759>

THE IMPACT OF SUSTAINABILITY PERFORMANCE ON STOCK RETURNS AND VOLATILITY: EVIDENCE FROM BORSA ISTANBUL

Ahmet Melik SAHABİ¹

ABSTRACT

Sustainability performance has become an issue that companies closely monitor and develop strategies to address under pressure from their stakeholders. One of the most important reasons for this result is the awareness among stakeholders about global warming in the age of information. For this reason, sustainability performance plays an undeniable role in the transition to a green economy at the brink of the climate crisis. The purpose of this study is to highlight sustainability performance's importance to investors and owners of companies seeking low risk and high returns. It was examined whether ESG scores retrieved from Refinitiv, representing sustainability performance, affected stock price volatility and stock returns. The study examined companies traded on Borsa Istanbul using panel data econometrics. In addition to the combined ESG score and its three dimensions, the effects of cash flows, financial leverage and firm size are also examined. Findings obtained from eight different models that have been established show that high sustainability performance affects returns positively, while affects volatility negatively.

Keywords: Sustainability, ESG, returns, volatility, panel data econometrics, Borsa Istanbul.

¹ Dr. Araş. Gör., Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, asahabi@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8038-4627>

1. GİRİŞ

Finansal olmayan performans ya da daha özelinde sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk firmaların paydaş grupları arasındaki önemi gittikçe artmaktadır. Simon-Kucher ve Partners tarafından 2022 yılında yayımlanan Küresel Sürdürülebilirlik Araştırması (The Global Sustainability Study 2022) raporuna göre dünya genelinde tüketicilerin %32'si sürdürülebilirlik performansı yüksek olan firmaların ürünleri için daha fazla ödemeye isteklidirler. Bu oran tüketim mallarında %37'ye, finansal hizmetlerde %36'ya çıkmaktadır. Ayrıca katılımcıların %89'u harcama davranışları ve seçimlerinin son beş yılda çevresel olarak daha sürdürülebilir ürünleri satın almaya doğru kaydığını söylemektedirler.¹ Paydaşlardan gelen baskı ile dünya genelinde öncelikle büyük küresel firmalardan başlayarak firmalar tarafından sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk stratejileri ve politikaları geliştirme sürecine girilmiştir (Albuquerque vd., 2019).

Firmaların sürdürülebilirlik performansı ile ilgili çalışmalar farklı teorilere dayandırılmaktadır. Bunların arasında önemlilerden bir tanesi meşruluk (legitimacy) teorisidir. Tanımsal olarak bakıldığında meşruluk bir kurumun ya da tüzel kişiliğin faaliyetlerinin toplumsal olarak geliştirilmiş standartlar, değerler, inançlar ve tanımlar ile uyumlu ve arzu edilebilir seviyede olması ve bunun toplum tarafından genel kabul görmesi ile ilgilidir (Suchman, 1995). Meşruluk teorisi firma ile faaliyetlerini yürüttüğü toplum arasında bir tür sosyal anlaşmanın olduğunu söylemektedir. Dolayısı ile firmanın sürdürülebilirlik performansı ile ilgili bilgilerin açıklanması bilgi asimetrisini azaltacak ve firma paydaşlarının güvenini artıracak, bundan kaçınan ya da düşük performansa sahip olan firmalar paydaşlar tarafından cezalandırılacak ve firmanın ayakta kalması tehlikeye girecektir (Deegan, 2002). Bundan dolayı kaybedilen güvenin getiriler ile birlikte firma riskini de etkileyeceği beklenebilir. Diğer bir önemli teori ise vekâlet (agency) teorisidir. Buna göre sürdürülebilirlik performansı yüksek olan firmaların kaynaklarını etkin kullanmasından mütevellit genel olarak daha başarılı olması beklenmektedir. Bu durum getirilere yansıtacağı gibi, sürdürülebilirliğin vekâlet maliyetinin azaltmasından da kaynaklı olarak pay fiyatlarında düşük oynaklığa sebep olacak, dolayısı ile riske de yansıtacaktır (Lee vd., 2019). Bahsi geçen iki teori ile de yakından ilgili bir diğer önemli teori ise paydaş (stakeholder) teorisidir. Paydaş teorisi pay sahiplerinin zenginliğini maksimize etmek yerine, çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler, kreditorler ve toplum gibi diğer paydaş gruplarının faydalarının da maksimize edilmesine odaklanmıştır (Freeman, 2010). Yöneticiler, pay sahipleri ve diğer paydaş grupları arasındaki fayda çatışmasını ise ancak sürdürülebilirlik performansı gibi kapsayıcı bir performans çerçevesinde giderilmesi mümkündür (Abdelmotaal & Abdel-Kader, 2016). Çatışmasız ortamda ise getirilerin yükselmesi, riskin ise düşmesi beklenmektedir.

Yüksek sürdürülebilirlik performansının hem nakit akışları gibi kurumsal finansal performans ölçütlerini artırarak hem de sermaye maliyetini düşürerek firma değerini artırabilme potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir (Plumlee vd., 2015). Sermaye maliyetinin firma riskinin önemli bir ögesi olduğu düşünüldüğünde sürdürülebilirlik performansının firmanın getirilerini olduğu gibi riskini de etkileyeceği beklenmektedir (Bouslah vd., 2013). Bu çalışmada da bu iki olgu üzerinde durulmuştur. Diğer bir ifadeyle sürdürülebilirlik performansının pay getirileri ile pay fiyatlarında görülen oynaklık üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması bu çalışmanın temel amacıdır. Sürdürülebilirlik performansının getiriler üzerindeki etkisi konusunda literatürün zengin olduğunu söylemek mümkündür. Oynaklık üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar nispeten az olsa da mevcuttur. Fakat sürdürülebilirliğin getiriler ile oynaklık üzerindeki etkisini aynı anda inceleyen çalışma sayısı oldukça kısıtlıdır. Ulusal literatür incelendiğinde ise böyle bir çalışma ile karşılaşılmamıştır. Risk-getiri ödünleşimi (risk-return trade off) bağlamında düşünüldüğünde bu çalışmanın literatüre önemli bir katkı yapacağı düşünülmektedir. Elde edilecek bulgular yatırımcıların yatırımlarını yönlendirecekleri firmaları seçerken sürdürülebilirlik performanslarını dikkate alıp almayacaklarını belirlemek için faydalı olacaktır.

Çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren Borsa İstanbul'da işlem gören ve mali sektör dışında kalan firmalar incelenmiştir. Türkiye stratejik jeopolitik konumu, genç nüfusu, yüksek büyüme potansiyeli ve Avrupa Birliği'ne aday en büyük yükselen ekonomi olması nedeni ile küresel yatırımcıların dikkatini çeken bir ülkedir. Ekonomide ve nüfusta görülen hızlı büyüme ile birlikte Türkiye ekolojik kaliteyi korumadan iklim değişikliğini önlemeye kadar önemli çevresel sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır (Ararat vd., 2014). 2020 yılına ait Çevresel Performans Endeksi'nde (Environmental Performance Index-EPI) Türkiye, aldığı 42,6 puanlık değerle 180 ülke arasında 99. sırada yer almıştır. 2018 yılında yer aldığı 108. sıra ile kıyaslandığında Türkiye'nin bir önceki sıralamaya göre 9 basamak yükseldiği görülmektedir.² Bu bakımdan sürdürülebilir ve yeşil büyüme Türkiye için büyük önem arz etmektedir. Türkiye ekonomisinin bir yandan yüksek büyüme potansiyelini kullanması bir yandan da sürdürülebilirlik performansını artırması doğal olarak firmaların sürdürülebilirlik performansı ile yakından ilgilidir.

¹ Detaylı bilgi için; <https://www.simon-kucher.com/en/about/media-center/sustainability-study-2022> adresi ziyaret edilebilir (erişim tarihi: 15/10/2022).

² Detaylı bilgi için; <https://sedac.ciesin.columbia.edu/downloads/data/epi/epi-environmental-performance-index-2020/2020-epi-report.pdf> adresi ziyaret edilebilir (erişim tarihi: 17/10/2022).

Çalışmanın bundan sonraki kısmı şu şekilde organize edilmiştir: ikinci bölümde sürdürülebilirlik ve bunun getiriler ile oynaklık üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar incelenmiştir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veri, değişkenler, modeller ve yöntemler hakkında bilgi verilmiş ve bulgular sunulmuştur. Son bölümde ise çalışmanın bulguları özetlenmiş ve bu doğrultuda öneriler sunulmuştur.

2. LİTERATÜR

Firmalarda sürdürülebilirlik performansı ile ilgili literatür incelendiğinde finansal çalışmaların finansal performans ve getiriler üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle finansal performans ile ilgili birçok çalışma yapıldığı söylenebilir. Bu çalışmaların bir kısmı sürdürülebilirliğin finansal performans üzerinde negatif etkisi olduğunu (Giannopoulos vd., 2022; Nirino vd., 2021) balsa da, çoğunluğu bu etkinin pozitif yönde olduğunu göstermiştir (Aybars vd., 2019; Dalal & Thaker, 2019; Friede vd., 2015; Saygili vd., 2022; Velte, 2017). Sürdürülebilirlik performansı ile oynaklık ya da diğer bir ifade ile risk arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar ise nispeten kısıtlıdır. Çalışmada sürdürülebilirlik performansının pay getirileri ve pay fiyatlarında görülen oynaklık üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar incelenmiş, bu bölümde bazıları özetlenmiştir.

Avrupa genelinde sürdürülebilirlik performansının firma riski üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında Sassen vd. (2016) çalışma periyodu olarak 2002-2014 yılları arasında kullanmışlardır. 8752 firma-yıl gözlem sayısı ile dengesiz panel yapısına sahip çalışmada firma riski için toplam risk (240 gün üzerinden yıllık oynaklık), sistematik risk (60 ay üzerinden beta değeri) ve sistematik olmayan risk (Fama-French dört faktör modelinden elde edilen artıkların yıllıklandırılmış standart sapması) olmak üzere üç farklı bağımlı değişken kullanılmıştır. Sürdürülebilirlik performansı için açıklayıcı değişkenler olarak ise Asset4 veri tabanından elde edilen birleşik ESG skoru ve bunun sosyal, çevresel, yönetim skoru olmak üzere üç boyutu kullanılmıştır. Çalışmada sosyal boyutta sürdürülebilirlik performansı için ayrıca bu boyuta ait çalışmanın yapıldığı tarihte açıklanan 5 kategori açıklayıcı değişkenlere dâhil edilmiştir. Sabit etkiler tahmincisi kullanılarak elde edilen model sonuçlarına göre birleşik ESG skorunun toplam risk yani oynaklık ile sistematik olmayan risk üzerinde negatif etkisi olduğu bulunmuş, sistematik risk yani beta üzerinde anlamlı bir etkisine rastlanmamıştır. Ayrıca sadece sosyal boyutun tüm risk türleri üzerinde negatif etkisi tespit edilirken, diğer boyutların etkisi tüm modellerde anlamsız bulunmuştur. Son olarak sosyal boyutun kategorilerinin incelendiği kısımda topluluk ve insan hakları kategorilerinin toplam risk üzerinde negatif etkisi tespit edilmiştir.

ABD’de 4.670 firmayı inceledikleri çalışmalarında Albuquerque vd. (2019) MSCI’ya ait ESG notlarının firma değeri ve sistematik riski üzerine etkisini 2003-2015 yılları arasında incelemişlerdir. Firma değeri için tercih edilen değişken Tobin’s Q olurken, çalışmada sistematik risk için beta kullanılmıştır. Sürdürülebilirliğin yönetim dışı etkisinin incelenmesinin amaçlandığı çalışmada sadece sosyal ve çevresel notlar kullanılmış, dengesiz panel ekonometrisinden faydalanılmış ve modeller sabit etkiler tahmincisi yardımı ile tahmin edilmiştir. Bahsi geçen değişkenler dışında çalışmanın modellerine 12 adet açıklayıcı değişken dâhil edilmiş, modellerden elde edilen bulgulara göre ESG notlarından çevresel ve sosyal notların sistematik riski düşürdüğü, firma değerini ise yükselttiği sonucuna varılmıştır.

Malezya’da halka açık firmalarda Mohamad (2020) çalışmasında ESG skorunun firma değeri üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. 70 firma ve 2009-2018 yılları arasında kapsayan bir dengesiz panel veri setinin kullanıldığı çalışmada bağımlı değişken firma değerini temsilen Tobin’s Q oranı olmuştur. Açıklayıcı değişkenler olarak ESG skorunun yanında öz kaynakların toplam varlıklara oranı, yabancı kaynakların toplam varlıklara oranı, ağırlıklandırılmış ortalama sermaye maliyeti, temettü politikası, varlık yapısı ve firma büyüklüğü kullanılmıştır. Sabit etkiler model tahmincisi ile yapılan tahmin sonuçlarına göre ESG skoru ağırlıklandırılmış ortalama sermaye maliyeti, temettü politikaları, varlık yapısı ve firma büyüklüğü ile beraber Tobin’s Q ile temsil edilen firma değerini pozitif yönde etkilemektedir.

Meher vd. (2020) Hindistan için yaptıkları çalışmalarında 43 firmayı 2014-2018 yılları arasında incelemişlerdir. Çalışmada Yahoo Finance tarafından yayımlanan ESG skorları sürdürülebilirlik performansını temsilen kullanılmış ve bunların pay getirileri ile pay fiyatlarındaki oynaklık üzerindeki etkisi ayrı modellerde incelenmiştir. Çalışmada getiriler Sermaye Varlık Fiyatlama Modeli yardımı ile hesaplanırken, oynaklık için ise günlük veriler kullanılarak 240 gün üzerinden yıllık oynaklık hesaplanmıştır. Sadece ESG boyut skorlarının kullanıldığı çalışmada bu üç boyut beraber modellere dâhil edilmiş ve başka açıklayıcı değişken kullanılmamıştır. Rassal etkilerin rastlandığı getiri ve oynaklık modellerinde Hausman testi de rassal etkiler tahmincisinin (EGLS) uygun olduğu sonucunu vermiştir. Katsayı tahminlerine göre ise getiri ve oynaklık modellerinin her ikisinde de bu üç boyutun tamamının etkilerinin anlamsız olduğu bulunmuştur. Yazarlar bu sonuçların ya sürdürülebilirlik ile ilgili raporların uygun olmadığını ya da yatırımcıların yatırım kararları alırken bu skorları dikkate almadıklarını gösterdiğini vurgulamışlardır.

2002-2018 yılları arasında Birleşik Krallıkta faaliyet gösteren 351 firmayı inceleyen Ahmad vd. (2021) çalışmalarında ESG skorlarının firma değeri ve hisse başı kazanç üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada Asset4 veri tabanından elde edilen birleşik ESG skorunun yer aldığı modellerin yanında ESG boyutlarının beraber

yer aldığı, ayrıca en düşük ve en yüksek birleşik ESG skoruna sahip olan firmalar için iki farklı kukla değişkenin birlikte kullanıldığı modeller kurulmuştur. Statik ve dinamik panel ekonometrisinden faydalandığı çalışmada kukla değişkenler hariç bahsi geçen tüm değişkenlerin logaritmaları kullanılmıştır. Rassal etkiler tahmincisi (GLS) kullanılarak elde edilen statik model bulgularına göre birleşik ESG'nin firma değeri ve hisse başı kazanç üzerindeki etkisi pozitifdir. Sadece sosyal boyut skorunun her iki bağımlı değişken üzerinde pozitif etkisi bulunmuştur. Sonuçlar ayrıca birleşik ESG skoru yüksek firmaların daha yüksek, düşük olanların ise daha düşük değerliliğe ve kazançta sahip olduğunu göstermektedir. Dinamik modellerden ise benzer bulgular elde edilmiştir. Buna göre birleşik ESG firma değeri ve hisse başı kazancı pozitif etkilemektedir. Boyutlardan sosyal ve yönetim boyutları sadece hisse başı kazancı pozitif etkilerken düşük birleşik ESG skoruna sahip firmaların daha düşük değerliliğe ve kazançta sahip olduğu bulunmuştur.

Broadstock vd. (2021) Çin'de yaptıkları çalışmada ESG performansının getiri ve risk üzerindeki etkisini COVID-19 pandemisi döneminde incelemişlerdir. Çalışmada CSI300 indeksinde yer alan 300 firma kullanılmış ve çeşitli olay pencereleri için kesitsel regresyon tahminleri yapılmıştır. Kümülatif getiri ve oynaklığın bağımlı değişkenler olarak kullanıldığı çalışmada, birleşik ESG skorunun yanında ESG'nin üç boyutu ile kaldıraç oranı, pazar değeri/defter değeri oranı ve firma büyüklüğü açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Sonuçlar olay penceresine göre farklılaşsa da genel itibari ile birleşik ESG ve boyutlarının getirileri pozitif yönde etkilediğini, oynaklığı ise negatif yönde etkilediğini göstermektedir.

Pay fiyat oynaklığı üzerindeki sürdürülebilirlik performansının etkisinin incelendiğini bir diğer çalışmada Zhou ve Zhou (2021) COVID-19 pandemisinde 1021 firmayı incelemişlerdir. Sürdürülebilirlik performansı için MSCI'ya ait ESG notlarının kullanıldığı çalışmada oynaklık için 10 gün, 20 gün ve 3 aylık geriye dönük veri üzerinden hesaplanan üç farklı oynaklık değişkeni modellerde bağımlı değişkenler olarak kullanılmıştır. Modellerde ESG notlarının yanında firma büyüklüğü, kaldıraç oranı, nakit akışları ve Tobin's Q açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmada 1 Aralık 2019 ile 31 Mart 2020 arasında elde edilen veriler kullanılmış ve kesitsel regresyon yöntemi ile modeller tahmin edilmiştir. Bunun yanında ESG notu en yüksek ve en düşük %25'lik dilime düşün firmalar için oluşturulmuş kukla değişken ile ayrıca panel veri modelleri kurulmuş ve tahmin edilmiştir. Bulgulara göre tüm modellerde ESG notları oynaklığı negatif etkilemektedir. Ayrıca yüksek ESG notuna sahip olan firmaların oynaklığı düşük nota sahip firmalara göre daha fazla düşürdüğü tespit edilmiştir.

Feng vd. (2022) yaptıkları çalışmalarında Çin'de faaliyet gösteren 684 firmayı 2011-2022 yılları arasında incelemiş, Bloomberg veri tabanından elde edilen ESG skorları ile pay getirileri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada ayrıca Hexun tarafından yayınlanan sosyal sorumluluk raporlarından elde edilen kurumsal sosyal sorumluluk skorları da açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Uzun ve kısa dönem ilişkinin açığa çıkarıldığı çalışmada Westerlund (2007) eşbütünleşme testi ile modelde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiş, panel ARDL yöntemi ile uzun ve kısa dönem katsayılar hesaplanmıştır. Model bulgularına göre ESG skorları uzun dönemde getirileri negatif etkilerken kısa dönemde pozitif etkilemektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk skorları ise getirileri hem uzun hem de kısa dönemde pozitif etkilemektedir.

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerdeki firmaların incelendiği çalışmada Ye vd. (2022) ESG skorları ile pay getirileri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada 27 ülkeden 473 firma 2010-2018 yılları arasında incelenmiştir. Birleşik ESG ve boyut skorları ile birlikte çalışmada logaritmaları alınmış satışlar, firma büyüklüğü ve firmanın yer aldığı ülkelere ait milli gelir seviyesi bağımsız değişkenler olarak modellerde yer almıştır. Havuzlanmış EKK, sabit ve rassal etkiler olmak üzere üç farklı tahminci kullanılan modellerde bulgular ESG skorunun getirileri pozitif yönde etkilediklerini göstermektedir.

Shakil (2022) yaptığı çalışmada sürdürülebilirlik performansının pay fiyat oynaklığı üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak için dünya çapında 44 tekstil firmasını 2010-2018 yılları arasında incelemiştir. Refinitiv Asset4 veri tabanından elde edilen ESG skorları çalışmada sürdürülebilirlik performansı yerine kullanılmış, oynaklık için ise 52 haftalık veri üzerinden hesaplanan yıllık oynaklık verisi kullanılmıştır. Çalışmada ayrıca kaldıraç oranı, likidite oranı, toplam varlık kârlılığı ve firma büyüklüğü modelde açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Sabit etkiler tahmincisinin kullanıldığı modellerden elde edilen bulgulara göre ESG skorunun oynaklık üzerinde negatif etkisi bulunmaktadır.

Çin'deki firmaların incelendiği çalışmada Wu vd. (2022) COVID-19 pandemisi döneminde devlete ait olan ve olmayan firmalarda yüksek ESG skoruna sahip olmanın getiriler üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 3.705 firma ve 62.859 firma-gün gözlem sayısı ile çalışmada farkların farkı yöntemi ile modeller tahmin edilmiştir. Bahsi geçen iki grup firmanın yanında tüm firmaların dâhil olduğu bir genel grup ile birlikte üç farklı model kurulmuştur. Gün ve firma sabit etkilerinin de kullanıldığı modellerde yüksek ESG ve COVID-19 kukla değişkenlerinin etkileşimi açıklayıcı değişken olarak yer almıştır. Tüm firmalar ve devlete ait olmayan firmalar için kurulan modellerde bu değişkene ait katsayı pozitif bulunurken devlete ait firmalar için kurulan modelde anlamsız bulunmuştur. Bu sonuca göre devlete ait olmayan firmalardan yüksek ESG skoruna sahip olanlar COVID-19

pandemisinde diğer firmalara göre daha yüksek getiri elde etmişlerdir. Aynı durum devlete ait olan firmalar için söylenememektedir.

Burger vd. (2022) çalışmalarında oynaklık ile ESG skorları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Önceki çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada ESG skoru sağlayan dört farklı (Bloomberg, Refinitiv, Sustainalytics ve MSCI) veri sağlayıcısının skorları ve ayrıca bunların ortalamalarının alınmış hali kullanılmıştır. Böylelikle 5 farklı ESG skorunun ayrı modellerde oynaklık üzerine etkisi incelenmiştir. Bağımlı değişken olarak ise 10 günlük, aylık, üç aylık, altı aylık ve yıllık oynaklık verileri kullanılmıştır. Piyasa değerleri, işlem hacimleri ile dâhil olunan endeksin piyasa değeri, getirileri ve oynaklığı çalışmada ayrı açıklayıcı değişkenler olarak modellere eklenmiştir. Çalışmada kullanılan örneklem EURO STOXX endeksinde dâhil olan 122 firmadan oluşmakta ve 2018-2020 yılları arasında oluşan günlük veriyi içermektedir. Çalışmada ESG skorları yıllık, geriye kalan tüm değişkenler günlük olarak kullanıldığı için panel model tahminleri Havuzlanmış EKK yöntemi ile yapılmıştır. Sonuçlar beş ESG skorunun da tüm oynaklık türlerini negatif yönde etkilediklerini göstermektedir. Çalışmada yazarlar tarafından hesaplanan ortalama ESG skoru ise en büyük negatif etkiye sahip ESG değişkeni olarak bulunmuştur.

Borak ve Doğukanlı (2022) çalışmalarında Türkiye’de kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) performansı ile firma riski arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Firma riski olarak çalışmada, toplam risk, sistematik risk ve sistematik olmayan risk olmak üzere üç farklı değişken kullanılmıştır. Bir yıllık tarihsel oynaklığın toplam risk olarak kullanılan çalışmada Sermaye Varlık Fiyatlama Modeli’ndeki beta ve kalıntılara ait standart sapma sırası ile sistematik ve sistematik olmayan risk olarak kullanılmıştır. KSS performansı için ise Kurumsal Yönetim Notları’nda yer alan “Menfaat Sahipleri” başlığındaki puanlar kullanılmıştır. Kaldıraç oranı, firma büyüklüğü, defter değerinin piyasa değerine oranı ile kârlılık oranı gibi değişkenlerin de dâhil edildiği modeller sabit etkiler tahmincisi ile tahmin edilmiştir. Açıklayıcı değişkenlerin bir yıl gecikmeli değerleri ile ayrıca bir model kurulmuş ve aynı şekilde tahmin edilmiştir. Hem gecikmeli hem de gecikmesiz modellerdeki sonuçlar KSS performansının firma risk türlerinden herhangi birisinin üzerinde bir etkisinin olmadığını göstermiştir.

3. VERİ, YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmada amaç sürdürülebilirlik performansının pay getirileri ile oynaklık üzerindeki olası etkilerinin ortaya çıkarılmasıdır. Sürdürülebilirlik performansını temsilen birçok çalışmada olduğu gibi (Ahmad vd., 2021; Sassen vd., 2016; Shakil, 2022) bu çalışmada da Refinitiv tarafından yayımlanan ve Borsa İstanbul tarafından da sürdürülebilirlik endeksinin oluşturulması aşamasında da kullanılan birleşik ESG skorları kullanılmıştır.

Refinitiv Asset4 akademisyenler ve sivil toplum kuruluşları gibi önemli gruplar tarafından sıklıkla kullanılan en popüler kurumsal sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik veri tabanlarından birisidir. Kapsadığı ülke ve firma sayısı ile bu alandaki en geniş kapsamlı veri sağlayıcısı konumundadır (de Villiers vd., 2022). Dünya genelinde 12.000’den fazla halka açık firmaya ait ESG verileri Refinitiv Datastream veri tabanında Asset4 kategorisinde yayımlanmaktadır. 630’den fazla farklı bireysel veriyi 136 tane anahtar performans göstergesine (Key Performans Indicators-KPIs) dönüştürerek Refinitiv Asset4, çevresel, sosyal ve yönetim olmak üzere üç farklı boyutta firmaların finansal olmayan performansını ölçmektedir. Bu üç boyut kendi içerisinde 10 farklı kategori barındırmaktadır. Bunlar, çevresel boyut için kaynak kullanımı, emisyon ve çevresel inovasyon; sosyal boyut için işgücü, insan hakları, topluluk ve ürün sorumluluğu; son olarak yönetim için yönetim, yatırımcılar ve işletme sosyal sorumluluk stratejileri şeklindedir. Performans göstergeleri ve kategoriler bireysel verilerin eşit ağırlıklandırılıp z-skorlarının alınması ve bunların Asset4’te yer alan tüm şirketlerle karşılaştırılması sonucunda yapılmakta ve bu şekilde boyutlar yüzdelik olarak 0 ile 100 arasında değerler almaktadır. Birleşik ESG skoru ise bu boyutların eşit olarak ağırlıklandırılmış ortalamaları şeklinde yayımlanmaktadır (Refinitiv, 2022). Skorların hesaplanması için kullanılan veriler uzman araştırmacılar tarafından sosyal sorumluluk raporları, firma web siteleri, yıllık raporlar, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, başlıca haber kaynakları gibi kamuya açık kaynaklardan derlenerek toplanmaktadır (Sassen vd., 2016). Birleşik ESG ve boyutlara ait skorlar çoğunlukla yıllık olarak yayımlanmaktadır.

Çalışmada birleşik ESG skorlarının yanında aynı zamanda çevresel boyuta ait çevresel skorları (Environmental Pillar Score-EPS) çevresel performans, sosyal boyuta ait sosyal skorları (Social Pillar Score-SPS) sosyal performans ve yönetim boyutuna ait yönetim skorları (Governance Pillar Score-GPS) yönetim performansı için kullanılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda ESG skorlarını 2010-2020 yılları arasında eksiksiz yayınlayan mali sektör dışında kalan 15 şirket bu çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu periyotun seçilmesindeki amaç örnekleme dahil firma sayısını optimum seviyede tutmaktır. Sadece bir dönem geriye gidildiğinde firma sayısı 9’a düşmektedir.

Bağımlı değişkenlerden ilki olarak pay getirilerini temsilen toplam getiri endeksi kullanılmıştır. Getiri endeksleri, sadece sermaye kazancını dikkate alan fiyat endekslerinden farklı olarak pay sahibi olmaktan kaynaklı temettü kazançlarının tekrar firma paylarına yatırıldığı varsayılarak hesaplanmaktadır. Bir firma belli bir dönem boyunca yatırımcısına temettü dağıtmaz ise bu dönem için firmanın getiri endeksi fiyat endeksinde eşit olacaktır (McMillan vd., 2011). Bu bakımdan toplam getiri endeksleri, işletmelerin nihai hedefi olan “sahiplerinin zenginliğini

maksimize etme” amacı ile de daha yakından ilgili olduğu düşünülebilir. Diğer bağımlı değişken pay fiyatlarında görülen oynaklıktır. Çalışmada kullanılan oynaklık verisi aylık fiyat değişimlerinin geçmiş 60 ay üzerinden hesaplanan standart sapmasının yıllıklandırılması sonucunda elde edilmiştir. Diğer bir ifadeyle her firma için t ayındaki fiyatın t-1 ayındaki fiyata oranının doğal logaritması alınmış ve bu hesaplama geriye dönük 60 ay için tekrarlanmıştır. Oluşturulan yeni veri setinin standart sapması hesaplanmış ve bu sonuç 12'nin karekökü ile çarpılarak yıllık oynaklığa dönüştürülmüştür. Standart sapmanın bir risk ölçütü olduğu düşünüldüğünde, oynaklığın belirlenmiş zaman dilimleri (çoğunlukla yıllık) için risk ölçümü yapan istatistiksel bir ölçüt olduğu anlaşılmaktadır. Oynaklık toplam risk olarak da tanımlanmakta, sistematik risk ve kendine has (sistematik olmayan) riskin birleşiminden oluşmaktadır (Jakobsson & Lundberg, 2018). Buna göre bir firmanın pay fiyatının oynaklığı %10 olarak kabul edilirse, yıllık fiyat hareketlerinin yıllık ortalamasının %10 üstü ile %10 altı arasında olması beklenir.

Benzer bağımlı değişkenlere sahip önceki çalışmalar (Sassen vd., 2016; Wang, 2010; Wu & Hu, 2019) incelendiğinde nakit akışları, finansal kaldıraç derecesi ve firma büyüklüğünün modellerde açıklayıcı değişken olarak kullanıldığı görülmektedir. Bundan dolayı çalışmada nakit akışlarının satışlara oranı, yabancı kaynakların toplam kaynaklara oranı ve toplam varlıklar analize dâhil edilmiştir. Nakit akışlarının satışlara oranı, faaliyetlerden doğan nakit akışlarının dönem satışlarına bölünmesi ile hesaplanmıştır. Bugün ve gelecekte serbest nakit akışı elde edebilme kabiliyetinin firma değerini belirleyen en önemli faktör olduğu (Brigham & Ehrhardt, 2013) göz önünde bulundurulursa, nakit akışları ile getiriler arasında pozitif, oynaklık arasında ise negatif bir ilişki beklenmektedir. Yabancı kaynakların toplam kaynaklara oranı için kısa ve uzun vadeli borçlar ile uzun vadeli borçların kısa vadeli kısımları toplanmış ve toplam kaynaklara bölünmüştür. Finansal kaldıraç oranı düşük olan firmalarda ödeme gücünün yüksek, faiz giderlerinin düşük olduğu düşünüldüğünde (Erragragui, 2018) bu değişken ile getiriler arasında negatif, oynaklık arasında pozitif bir ilişki beklenmektedir. Toplam varlıklar ise yıllık firma bilançolarında yayımlandığı şekliyledir. Büyük firmaların düşük maliyetli dış kaynak bulma konusunda küçük firmalara göre daha avantajlı olduğu düşünüldüğünde (Eliwa vd., 2021), bu değişken ile getiriler arasında pozitif, oynaklık arasında negatif ilişki beklenmektedir.

Tüm değişkenlere ait veriler Refinitiv Datastream veri tabanından yıllık olarak alınmıştır. Oran olarak ifade edilen tüm değişkenler (oynaklık, nakit akışlarının satışlara oranı ve yabancı kaynakların toplam kaynaklara oranı) 100 ile çarpılmıştır. Yüzdesele değişimin etkisini görebilmek adına uygun olan değişkenlerin doğal logaritması kullanılmıştır. Çalışmanın modelleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

$$Y_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 X_{i,t} + \beta_2 CFTS_{i,t} + \beta_3 LR_{i,t} + \beta_4 LNNTA_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Yukarıdaki eşitlikte Y çalışmanın bağımlı değişkenleri olan toplam getiri endeksinin doğal logaritması (LNRI) ile oynaklığın doğal logaritmasını (LNVOL) temsil etmektedir. X ise birleşik ESG, SPS, GPS skorlarının doğal logaritması ile ESP skorunu temsil etmektedir. Eşitlikte CFTS, nakit akışlarının satışlara oranı; LR yabancı kaynakların toplam kaynaklara oranı; LNNTA ise toplam varlıkların doğal logaritmasıdır. Son olarak ε ise hata terimini göstermektedir. Böylelikle çalışmada ESG ve boyut skorlarının birer birer dâhil olduğu her bir bağımlı değişken için 4'er olmak üzere 1'den 8'e kadar numaralandırılmış modeller oluşturulmuştur. Modellerde kullanılan değişkenlere ait betimleyici istatistikler Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1.

Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistikler

<i>Değişkenler</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Medyan</i>	<i>St. Sapma</i>	<i>En Küçük</i>	<i>En Büyük</i>	<i>Çarpıklık</i>	<i>Basıklık</i>
<i>LNRI</i>	11,19	11,87	4,62	4,34	18,70	0,01	1,31
<i>LNVOL</i>	3,48	3,47	0,26	2,96	4,06	0,17	2,29
<i>LNESG</i>	3,90	4,10	0,46	2,38	4,54	-1,09	3,34
<i>EPS</i>	51,48	57,56	27,76	0	98,24	-0,42	2,24
<i>LNSPS</i>	3,85	4,01	0,56	2,30	4,57	-1,01	3,28
<i>LNGPS</i>	3,95	4,13	0,48	2,30	4,50	-1,71	5,80
<i>CFTS</i>	15,97	13,80	11,82	-54,75	53,45	-0,57	10,04
<i>LR</i>	42,56	46,65	20,32	0	81,57	-0,57	2,48
<i>LNNTA</i>	16,70	16,70	0,96	14,13	20,24	0,23	3,63

Tablo 1'de görüldüğü üzere EPS, CFTS ile LR değişkenleri içerisinde 0 ve negatif değerli gözlemler barındırmaktadır. Bundan dolayı bu değişkenlerin doğal logaritmaları alınmamış dolayısı ile bu değişkenler için ham veriler analizde kullanılmıştır. Ayrıca Tablo 1'de raporlanan ortalamalar ile medyan değerlerinin birbirine çok yakın olması, çarpıklık ve basıklık değerleri ile birlikte düşünüldüğünde genel itibarıyla, CFTS ve LNGPS hariç, değişkenlerin normal dağılım özelliklerine yakınsadığı söylenebilir. Tablo 2'de ise çalışmada kullanılan açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları verilmiştir.

Tablo 2.*Açıklayıcı Değişkenlere Ait Korelasyon Katsayıları*

<i>Değişkenler</i>	<i>LNESG</i>	<i>EPS</i>	<i>LNSPS</i>	<i>LNGPS</i>	<i>CFTS</i>	<i>LR</i>	<i>LNTA</i>
<i>LNESG</i>	1						
<i>EPS</i>	0,8379**	1					
<i>LNSPS</i>	0,9224**	0,7009**	1				
<i>LNGPS</i>	0,6470**	0,3503**	0,4674**	1			
<i>CFTS</i>	-0,1362	0,0341	-0,1535**	-0,2234**	1		
<i>LR</i>	0,3468**	0,4193**	0,3486**	-0,0150	0,0625	1	
<i>LNTA</i>	0,3192**	0,3087**	0,4147**	0,0739	0,0878	0,2792**	1

** %5 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

Çalışmada modeller oluşturulurken çoklu doğrusallık probleminden kaçınmak adına öncelikle açıklayıcı değişkenlerin korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Çoklu doğrusallık, model parametrelerine ait standart hataların olması gerekenden daha yüksek çıkmasına ve istatistiksel olarak anlamlı olan değişkenlerin anlamsız gözükmesine neden olabilmektedir (Asteriou & Hall, 2016). Tablo 2 incelendiğinde ilk göze çarpan birleşik ESG skoru ile boyutları arasında görülen yüksek korelasyondur. Boyutların da kendi aralarında yüksek korelasyona sahip olduğu gözlemlendiğinden birleşik ESG ve boyutlarına ait değişkenler ayrı ayrı modellere dâhil edilerek tahmin edilmiştir. Ayrıca çalışmada oluşturulan 8 modeldeki açıklayıcı değişkenlere ait Varyans Artırıcı Faktör (Variance Inflation Factor-VIF) değerleri, modeller için uygun bulunan tahminciler kullanılarak hesaplanmıştır. Bu şekilde hesaplanan 32 VIF değerinin en büyüğünün 5,46 olduğu görülmüştür. Çoklu doğrusallığın ciddi etkilerinden bahsedebilmek için bu değer 10'un üzerinde olması gerekmektedir (Asteriou & Hall, 2016).

Çalışmada kullanılacak doğru tahmincinin seçimi için havuzlanmış en küçük kareler (POLS), sabit etkiler (FE) ve rassal etkiler (RE) tahmincileri düşünülmüştür. Bunun için çeşitli model tanımlayıcı testler yapılmış ve getiri modellerine ait sonuçlar katsayı tahmin sonuçları ile birlikte Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3'te görüldüğü üzere model tanımlayıcı testlerin tamamı tüm modeller için aynı sonuçları vermiştir. Bu testlerden F-test POLS modellerini reddetmiş ve modellerde sabit etkilerin mevcut olduğunu göstermiştir. Aynı şekilde POLS ve RE modellerini karşılaştıran Honda (1985) testi getiri modellerinde POLS modelinin kullanımı reddetmiş ve modellerde rassal etkilerin mevcut olduğunu göstermiştir. Fakat değişen varyans ve otokorelasyona dirençli standart hatalar ile yapılan Hausman testi sonucu, her ne kadar modellerimiz rassal etkilere sahip olsa da, RE tahmincisinin tutarsız olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısı ile çalışmada getiri modelleri için sabit etkiler tahmincisinin kullanımı uygundur.

Daha sonra getiri modellerinde değişen varyans ve otokorelasyonun varlığı test edilmiştir. Breuch-Pagan (1979) LMh testi sonucunda, modellerde değişen varyansın varlığı tespit edilmiştir. Baltagi ve Li (1995) LMp testi ise otokorelasyonun varlığını doğrulamaktadır. Bu iki testin sonucu, çalışmada getiri modelleri için dirençli standart hatalar kullanılarak tahmin yapılmasını gerektirmektedir.

Panel modellemelerinde sıklıkla karşılaşılan kesitler arası bağımlılığın (Cross-Sectional Dependency) varlığı ise Peseran (2004) CD testi yardımı ile sınanmıştır. Bu test kesit boyutunun zaman boyutundan fazla ($N > T$) olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Kesitler arası bağımlılığın standart panel tahmincilerin etkinlik ve tutarlılık özellikleri üzerinde ciddi etkileri olabilmektedir (Hsiao & Tahmiscioğlu, 2008). Test sonuçları ise modellerimizde kesitler arası bağımlılığın mevcut olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3.*Getiri Modelleri İçin Driscoll-Kraay Sabit Etkiler Tahmin Sonuçları ve Model Tanımlayıcı Testler*

<i>Değişkenler</i>	<i>Bağımlı Değişken: LNRI</i>			
	<i>(1)</i>	<i>(2)</i>	<i>(3)</i>	<i>(4)</i>
<i>LNESG</i>	0,3374** (2,41)	-	-	-
<i>EPS</i>	-	0,0072** (2,69)	-	-
<i>LNSPS</i>	-	-	0,2392* (1,94)	-
<i>LNGPS</i>	-	-	-	0,0751 (0,71)

Tablo 3. devamı*Getiri Modelleri İçin Driscoll-Kraay Sabit Etkiler Tahmin Sonuçları ve Model Tanımlayıcı Testler*

Bağımlı Değişken: LNRI				
Değişkenler	(1)	(2)	(3)	(4)
<i>CFTS</i>	0,0041** (3,10)	0,0032** (2,23)	0,0047*** (3,58)	0,0057*** (3,24)
<i>LR</i>	-0,0037** (-2,39)	-0,0025 (-1,32)	-0,0049*** (-3,64)	-0,0045*** (-3,17)
<i>LNTA</i>	0,6149*** (17,14)	0,5953*** (15,46)	0,6348*** (16,54)	0,7258*** (15,88)
<i>Sabit</i>	-0,3028 (-0,41)	0,9322 (1,41)	-0,2015 (-0,28)	-1,1281 (-1,17)
<i>F İstatistiği</i>	90,98***	90,54***	87,11***	131,32***
<i>R-Kare</i>	0,65	0,66	0,64	0,63
<i>Gözlem</i>	165	165	165	165
Model Tanımlayıcı Testler				
<i>Honda</i>	23,94***	23,61***	23,72***	23,69***
<i>F-test</i>	1822,36***	1815,88***	1835,70***	1820,56***
<i>Hausman</i>	47,03***	56,26***	44,36***	47,51***
<i>Breusch-Pagan LMh</i>	28,17**	28,61**	28,47**	38,32***
<i>Baltagi ve Li LMP</i>	46,50***	43,00***	48,83***	48,58***
<i>Pesaran CD</i>	5,72***	4,87***	6,38***	5,31***

Katsayılara ait t istatistikleri parantez içerisinde verilmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.

Yapılan model tanımlayıcı testlerin sonuçları doğrultusunda getiri modellerinde Driscoll-Kraay (1998) standart hataları kullanılarak sabit etkiler tahmincisi yardımı ile katsayılar tahmin edilmiştir. Driscoll-Kraay yaklaşımı kesitsel ortalamaların moment koşulları üzerinde Newey-West (1987) tipi bir düzeltme yapmakta ve bu şekilde değişen varyans ve otokorelasyonun yanında kesitsel bağımlılığın da mevcut olduğu durumlarda kullanılabilen dirençli standart hatalar üretmektedir (Hoechle, 2007).

Katsayı tahmin sonuçları Tablo 3'teki gibidir. Tablo incelendiğinde birleşik ESG skorunun getiriler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin mevcut olduğu görülmektedir. Buna göre birleşik ESG skorundaki %10'luk bir artış, getirileri %3,4 oranında artırmaktadır. Bu sonuç firmaların genel sürdürülebilirlik performanslarının pay getirilerine olumlu katkı sunduğunu göstermektedir. Genel sürdürülebilirlik performansını artırmak firmanın temel amacına ulaşmada yardımcı olmaktadır. Boyutsal açıdan bakıldığında ise çevresel ve sosyal skorların getiriler üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi görülmektedir. Fakat sosyal skorun etkisinin anlamlılığı %10 seviyesinde kalmıştır. Yönetişim skorunun ise getiriler üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Çevresel ve sosyal performansı yüksek olan firmaların getirileri de yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu boyutlara ait kategoriler düşünüldüğünde, enerji kaynaklarını etkin kullanan, emisyon salımlarını düşüren, çevresel inovasyona değer veren, çalışanlarının haklarını gözetken, içerisinde buldukları topluma karşı sorumlu hareket eden, insan haklarına değer veren ve sorumlu üretim anlayışını benimsemiş firmaların pay sahiplerine daha fazla kazanç sağladığını söylemek mümkündür.

Tablo'ya bakıldığında diğer değişkenlere ait katsayı sonuçlarının beklenti ile paralel gerçekleştiği görülmektedir. Nakit akışlarının satışlara oranının tüm modellerde getiriler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Nakit akışlarını artıran firmaların yatırımcısına daha fazla kazanç sağlayacağı bu sonuç ile teyit edilmiştir. Yabancı kaynakların toplam kaynaklara oranının 2 numaralı model hariç tüm modellerde getiriler üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi bulunmuştur. Buna göre finansal kaldıraç derecesi düşük firmaların yatırımcısına ekstra getiri sağladığı, finansal kaldıraç derecesi arttıkça getirilerin azaldığı söylenebilir. Son olarak toplam varlıkların etkisinin getiriler üzerinde anlamlı ve pozitif yönde olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle büyük firmalar yatırımcısına daha fazla kazanç sağlamaktadır.

Çalışmanın ikinci bağımlı değişkeni için kurulan oynaklık modellerine ait sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir. Oynaklık modelleri için yapılan model tanımlayıcı testlerin, bir önceki getiri modelleri ile neredeyse birebir aynı sonuçları verdiği Tablo'dan görülmektedir. Özetlemek gerekirse; oynaklık modelleri her ne kadar rassal etkiler barındırsa da, bu model için rassal etkiler tahmincisi tutarsız olduğu bulunmuş ve sabit etkiler tahmincisi kullanılmıştır. Değişen varyans, otokorelasyon ve kesitsel bağımlılığın mevcut olduğu modellerde uygun standart hatalar ile tahminler gerçekleştirilmiş ve bulunan katsayılar Tablo 4'te derlenmiştir.

Tablo 4.*Oynaklık Modelleri İçin Driscoll-Kraay Sabit Etkiler Tahmin Sonuçları ve Model Tanımlayıcı Testler*

<i>Değişkenler</i>	<i>Bağımlı Değişken: LNVOL</i>			
	<i>(5)</i>	<i>(6)</i>	<i>(7)</i>	<i>(8)</i>
<i>LNESG</i>	-0,1586*** (-3,36)	-	-	-
<i>EPS</i>	-	-0,0030*** (-3,69)	-	-
<i>LNSPS</i>	-	-	-0,1694*** (-3,67)	-
<i>LNGPS</i>	-	-	-	-0,0005 (-0,01)
<i>CFTS</i>	-0,0018** (-2,55)	-0,0015* (-2,00)	-0,0018** (-2,70)	-0,0026*** (-3,79)
<i>LR</i>	0,0029** (2,79)	0,0024** (2,23)	0,0035*** (3,86)	0,0032*** (3,27)
<i>LNTA</i>	-0,1670*** (-3,60)	-0,1648*** (-3,51)	-0,1514*** (-3,64)	-0,2256*** (-4,02)
<i>Sabit</i>	6,7994*** (7,69)	6,3164*** (7,76)	6,5459*** (7,98)	7,1584*** (7,46)
<i>F İstatistiği</i>	35,09***	24,87***	32,63***	9,36***
<i>R-Kare</i>	0,42	0,43	0,45	0,39
<i>Gözlem</i>	165	165	165	165
<i>Model Tanımlayıcı Testler</i>				
<i>Honda</i>	10,83***	10,68***	11,04***	9,85***
<i>F-test</i>	17,41***	18,23***	18,26***	15,73***
<i>Hausman</i>	21,40***	24,89***	25,53***	29,06***
<i>Breusch-Pagan LMh</i>	42,44***	36,42***	47,49***	39,07***
<i>Baltagi ve Li LMp</i>	70,44***	66,83***	67,25***	72,43***
<i>Pesaran CD</i>	9,48***	7,29***	8,06***	10,41***

*Katsayılara ait t istatistikleri parantez içerisinde verilmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.*

Getiri modellerinde olduğu gibi katsayılar sabit etkiler tahmincisi ile ve Driscoll-Kraay standart hataları kullanılarak tahmin edilmiştir. Tekrarlamak gerekirse; bu yöntem değişen varyans ve otokorelasyonun yanında kesitsel bağımlılığa karşı da dirençlidir.

Tablo'daki katsayılar incelendiğinde, birleşik ESG skorunun oynaklık üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisinin mevcut olduğu görülmektedir. Birleşik ESG skorundaki %10'luk bir artış firmaların pay fiyatlarında görülen yıllık oynaklıkta %1,6'lık bir düşüğe tekabül etmektedir. Bu sonuç genel sürdürülebilirlik performansı yüksek olan firmaların yatırımcısına daha risksiz yatırım imkânı sağladığını göstermektedir. Risk-getiri ödünleşimi bağlamında düşünüldüğünde genel sürdürülebilirlik performansı yüksek olan firmalar düşük olan firmalara göre yüksek getiri ve düşük riske sahip payları için daha fazla yatırımcı çekecek, piyasa değerlerini yükseltebilecek ve sahiplerinin zenginliğini arttırabileceklerdir. Boyutsal olarak etkilere baktığımızda getiri modellerindeki sonuçlara benzer sonuçlar ile karşılaşmıştır. Buna göre çevresel ve sosyal skorların oynaklık üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi görülmektedir. Yönetişim skorunun etkisi ise anlamlı bulunamamıştır. Böylelikle çevresel ve sosyal performansı yüksek olan firmaların pay fiyatlarının daha düşük oynaklığa sahip olduğu söylenebilir. Getiri modellerinde elde edilen sonuçlar ile birlikte düşünüldüğünde bu iki boyuta ait kategorilerde başarılı olan firmaların daha düşük risk seviyelerinde daha yüksek getirileri yatırımcısına sağladığı görülmektedir.

Tablo'da diğer değişkenlerin sonuçları incelendiğinde etkilerin, getiri modellerinde olduğu gibi beklentiler ile uyumlu gerçekleştiği görülmektedir. Nakit akışlarının satışlara oranının, tüm modellerde oynaklık üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Nakit akışlarının yükselmesiyle firmaların pay fiyatlarında görülen risk seviyesi düşmektedir. Yabancı kaynakların toplam kaynaklara oranı ise oynaklığı anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Buna göre yüksek finansal kaldıraç derecesi, diğer bir ifadeyle yüksek borç yükü ile çalışan firmaların pay fiyatlarının da yüksek riskli olduğu sonucu teyit edilmiştir. Firma büyüklüğü ile oynaklık arasındaki ilişki ise anlamlı ve negatif yönlüdür. Büyük firmaların risk yönetimine vermiş oldukları önemle birlikte finansal olan veya olmayan maliyetlerini düşürmede kullandıkları pazarlık güçleri, böyle bir sonuç ile yakından örtüşmektedir.

4. SONUÇ

Firmalar tarafından belirlenen sürdürülebilirlik politikaları günümüzde dünya genelinde iklim politikalarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Standart kâr maksimizasyonu bakış açısından sürdürülebilir ekonomik büyüme bakış açısına geçiş süreci beraberinde birtakım zorlukları da getirmektedir. Bu çalışmada firma paydaşları tarafından faydalı bulunan sürdürülebilirlik performansının pay sahipleri ve yatırımcılar için de faydalı olup olmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda sürdürülebilirlik performansını temsilen birleşik ESG skoru kendi içindeki üç boyut ile birlikte ele alınmış ve bunların firma getirileri ile oynaklık üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Çalışmada bu amaç doğrultusunda Borsa İstanbul'da işlem gören ve 2010-2020 yılları arasında ESG verilerine ulaşılabilen 15 mali sektör dışı firma incelenmiştir. Yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada bağımlı değişkenlerden getirileri temsilen toplam getiri endeksi kullanılırken oynaklık için 60 ay üzerinden hesaplanan yıllık oynaklık verisi tercih edilmiştir. Birleşik ESG skoru sürdürülebilirlik performansı için kullanılırken bunun boyutları çevresel performans, sosyal performans ve yönetim performansı için kullanılmıştır. Ayrıca nakit akışlarının satışlara oranı, yabancı kaynakların toplam kaynaklara oranı ve toplam varlıklar çalışmada modellere açıklayıcı değişkenler olarak eklenmiştir. Bu şekilde birleşik ESG skoru ile üç boyutunun ayrı ayrı modellere dâhil olduğu her bir bağımlı değişken için dört toplamda sekiz model kurulmuştur. Modeller üzerinde yapılan bir takım tanımlayıcı testler sonrasında tüm modellerde Driscoll-Kraay standart hatalarını kullanan sabit etkiler tahmincisi yardımı ile katsayı tahminleri yapılmıştır.

Sonuçlar birleşik ESG skorlarının getiriler üzerinde pozitif etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu sonuç Albuquerque vd. (2019), Mohamad (2020), Ahmad vd. (2021), Broadstock vd. (2021), Feng vd. (2022), Ye vd. (2022) ve Wu vd. (2022) çalışmalarında buldukları sonuçlar ile uyumludur. Görülen bu pozitif etki çevresel ve sosyal boyutlar için de geçerlidir. Yönetişim boyutu için elde edilen pozitif etki ise istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu sonuç yüksek ESG skoruna sahip firmaların yatırımcıları ve pay sahipleri için yüksek getiri potansiyeline de sahip olduğunu göstermektedir. Ek olarak çevresel ve sosyal meselelere duyarlı firmaların daha fazla getiri elde ettiklerini bu sonuç ortaya koymaktadır. Çalışmada nakit akışlarının, finansal kaldıraç ve firma büyüklüğünün getiriler üzerindeki etkisi beklentiler ile uyumlu bulunmuştur. Buna göre nakit akışları ve firma büyüklüğü getirileri pozitif, finansal kaldıraç ise negatif etkilemektedir. Bulunan bu sonuçlar istatistiksel olarak da anlamlıdır.

Birleşik ESG skorlarının oynaklık üzerindeki etkisi ise negatif ve anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç Sassen vd. (2016), Albuquerque vd. (2019), Broadstock vd. (2021), Zhou ve Zhou (2021), Shakil (2022) ve Burger vd. (2022) tarafından yapılan çalışmalarda sonuçlar ile uyumludur. Bulunan bu negatif etki getirilerde olduğu gibi kendini sadece çevresel ve sosyal boyutlarda tekrarlamaktadır. Yönetişim boyutu için bulunan negatif etki istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu sonuç yüksek ESG skoruna sahip firmaların düşük oynaklığa diğer bir ifadeyle düşük risk potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle çevresel ve sosyal sorunlara daha fazla önem veren firmaların fiyatlarının düşük oynaklık sergilediği görülmektedir. Nakit akışlarının, finansal kaldıraç ve firma büyüklüğünün etkisi yine beklendiği gibi bulunmuştur. Buna göre nakit akışları ile firma büyüklüğü oynaklığı negatif, finansal kaldıraç ise pozitif yönde etkilemektedir. Bu katsayılar ise istatistiksel olarak anlamlıdır.

Genel itibarıyla sonuçlar incelendiğinde risk-getiri ödünleşimi bağlamında yüksek ESG skoruna sahip firmaların yatırımcı ve pay sahiplerine düşük riskli ve yüksek getirili yatırım imkânı sağladığı ortaya çıkmaktadır. Belli risk seviyesinde en yüksek getiriyi ya da belli getiri seviyesinde en düşük riski hedefleyen rasyonel yatırımcılar için birleşik ESG ve boyut skorlarının yatırım kararları alırken göz ardı edilemeyecek önemde olduğu bu sonuçlar ile ortaya konulmuştur. Yatırımcılar portföylerini oluştururken ve varlık tahsisi ile ilgili kararlarını alırken yüksek ESG skoruna sahip firmalara yoğunlaşmalı, düşük skorlu olanlardan ise kaçınmalıdırlar. Firmalar açısından bakıldığında bu sonuçlar iyi sürdürülebilirlik performansının nihai hedefe ulaşmada kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısı ile firmaların kendi içerisinde ESG birimlerini geliştirmeleri, yüksek ESG skoru elde edebilecekleri çevresel ve sosyal stratejilere yoğunlaşmaları gerekmektedir.

Çalışmanın sonuçları meşruluk, vekâlet ve paydaş teorilerinin, sürdürülebilirliğin getiriler ile pozitif, risk ile negatif ilişkisini öngören varsayımlarını destekler niteliktedir. Türkiye'de giderek önem kazanan sürdürülebilirlik konusu, firma ve paydaşlarının da dikkatini uzun zamandır çekmektedir. Bugün itibarıyla Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi'ne dâhil 63 firma bulunmaktadır. Bu sayının artmış ve artacak olması gelecek yıllarda bu çalışmadaki bulguların sağlamlık sınavının geniş örneklem yardımı ile yapılmasını mümkün kılacaktır.

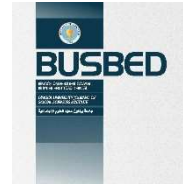
KAYNAKÇA

- Abdelmotaal, H., & Abdel-Kader, M. (2016). The use of sustainability incentives in executive remuneration contracts: Firm characteristics and impact on the shareholders' returns. *Journal of Applied Accounting Research*.
- Ahmad, N., Mobarek, A., & Roni, N. N. (2021). Revisiting the impact of ESG on financial performance of FTSE350 UK firms: Static and dynamic panel data analysis. *Cogent Business Management*, 8(1), 1900500.
- Albuquerque, R., Koskinen, Y., & Zhang, C. (2019). Corporate social responsibility and firm risk: Theory and empirical evidence. *Management Science*, 65(10), 4451-4469.
- Ararat, M., Suel, E., & Yurtoglu, B. B. (2014). Sustainable investment in Turkey: the case in context-an update. Available at SSRN 2447937.
- Asteriou, D., & Hall, S. G. (2016). *Applied econometrics*. Palgrave MacMillan.
- Aybars, A., Ataünal, L., & Gürbüz, A. O. (2019). ESG and financial performance: impact of environmental, social, and governance issues on corporate performance. In *Handbook of research on managerial thinking in global business economics* (pp. 520-536). IGI Global.
- Baltagi, B. H., & Li, Q. (1995). Testing AR (1) against MA (1) disturbances in an error component model. *Journal of econometrics*, 68(1), 133-151.
- Borak, M., & Doğukanlı, H. (2022). Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Firma Riski: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 16(1), 87-106.
- Bouslah, K., Kryzanowski, L., & M'zali, B. (2013). The impact of the dimensions of social performance on firm risk. *Journal of Banking Finance*, 37(4), 1258-1273.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1979). A simple test for heteroscedasticity and random coefficient variation. *Econometrica*, 1287-1294.
- Brigham, E. F., & Ehrhardt, M. C. (2013). *Financial management: Theory & practice*. Cengage Learning.
- Broadstock, D. C., Chan, K., Cheng, L. T., & Wang, X. (2021). The role of ESG performance during times of financial crisis: Evidence from COVID-19 in China. *Finance research letters*, 38, 101716.
- Burger, E., Grba, F., & Heidorn, T. (2022). *The impact of ESG ratings on implied and historical volatility*.
- Dalal, K. K., & Thaker, N. (2019). ESG and corporate financial performance: A panel study of Indian companies. *IUP Journal of Corporate Governance*, 18(1), 44-59.
- de Villiers, C., Jia, J., & Li, Z. (2022). Corporate social responsibility: A review of empirical research using Thomson Reuters Asset4 data. *Accounting Finance*.
- Deegan, C. (2002). Introduction: The legitimising effect of social and environmental disclosures—a theoretical foundation. *Accounting, auditing accountability journal*.
- Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of economics and statistics*, 80(4), 549-560.
- Eliwa, Y., Aboud, A., & Saleh, A. (2021). ESG practices and the cost of debt: Evidence from EU countries. *Critical Perspectives on Accounting*, 79, 102097.
- Erragragui, E. (2018). Do creditors price firms' environmental, social and governance risks? *Research in International Business Finance*, 45, 197-207.
- Feng, G. F., Long, H., Wang, H. J., & Chang, C. P. (2022). Environmental, social and governance, corporate social responsibility, and stock returns: What are the short-and long-Run relationships? *Corporate Social Responsibility Environmental Management*, 29(5), 1884-1895.
- Freeman, R. E. (2010). Managing for stakeholders: Trade-offs or value creation. *Journal of business ethics*, 96(1), 7-9.
- Friede, G., Busch, T., & Bassen, A. (2015). ESG and financial performance: aggregated evidence from more than 2000 empirical studies. *Journal of sustainable finance investment*, 5(4), 210-233.

- Giannopoulos, G., Kihle Fagernes, R. V., Elmarzouky, M., & Afzal Hossain, K. A. B. M. (2022). The ESG disclosure and the financial performance of Norwegian listed firms. *Journal of Risk Financial Management*, 15(6), 237.
- Hoechle, D. (2007). Robust standard errors for panel regressions with cross-sectional dependence. *The stata journal*, 7(3), 281-312.
- Honda, Y. (1985). Testing the error components model with non-normal disturbances. *The review of economic studies*, 52(4), 681-690.
- Hsiao, C., & Tahmiscioglu, A. K. (2008). Estimation of dynamic panel data models with both individual and time-specific effects. *Journal of Statistical Planning and Inference*, 138(9), 2698-2721.
- Jakobsson, R. J. M., & Lundberg, L. (2018). The Effect of ESG Performance on Share Price Volatility. In Lee, S.-N., Hooy, C.-W., & Taib, F. M. (2019). The effect of corporate governance on firm stock volatility in Asia. *Journal of Asia-Pacific Business*, 20(1), 25-47.
- McMillan, M., Pinto, J. E., Pirie, W. L., & Van de Venter, G. (2011). *Investments: Principles of portfolio and equity analysis*. John Wiley & Sons.
- Meher, B. K., Hawaldar, I. T., Mohapatra, L., Spulbar, C. M., & Birau, F. R. (2020). The effects of environment, society and governance scores on investment returns and stock market volatility. *International Journal of Energy Economics Policy*, 10(4), 234-239.
- Mohamad, N. E. A. B. (2020). Do Environmental, Social, and Governance Practices (ESG) Signify Firm Value? Evidence from FTSE4Good Bursa Malaysia (F4GBM). *Global Business Management Research*, 12(4).
- Newey, W. K., & West, K. D. (1987). A simple, positive semi-definite, heteroskedasticity and autocorrelation-consistent covariance matrix. *Econometrica*, 55, 703-708.
- Nirino, N., Santoro, G., Miglietta, N., & Quaglia, R. (2021). Corporate controversies and company's financial performance: Exploring the moderating role of ESG practices. *Technological Forecasting Social Change*, 162, 120341.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels (IZA Discussion Paper No. 1240). *Institute for the Study of Labor*.
- Plumlee, M., Brown, D., Hayes, R. M., & Marshall, R. S. (2015). Voluntary environmental disclosure quality and firm value: Further evidence. *Journal of accounting public policy*, 34(4), 336-361.
- Sassen, R., Hinze, A.-K., & Hardeck, I. (2016). Impact of ESG factors on firm risk in Europe. *Journal of business economics*, 86(8), 867-904.
- Saygili, E., Arslan, S., & Birkan, A. O. (2022). ESG practices and corporate financial performance: Evidence from Borsa Istanbul. *Borsa Istanbul Review*, 22(3), 525-533.
- Shakil, M. H. (2022). Environmental, social and governance performance and stock price volatility: A moderating role of firm size. *Journal of Public Affairs*, 22(3), e2574.
- Suchman, M. C. (1995). Managing legitimacy: Strategic and institutional approaches. *Academy of management review*, 20(3), 571-610.
- Velte, P. (2017). Does ESG performance have an impact on financial performance? Evidence from Germany. *Journal of Global Responsibility*.
- Wang, G. Y. (2010). The impacts of free cash flows and agency costs on firm performance. *Journal of service science management*, 3(4), 408.
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics Statistics*, 69(6), 709-748.
- Wu, C.-M., & Hu, J.-L. (2019). Can CSR reduce stock price crash risk? Evidence from China's energy industry. *Energy Policy*, 128, 505-518.
- Wu, Z., Shih, Y.-C., Wang, Y., & Zhang, C. (2022). ESG, State Ownership, and Stock Returns: Evidence from China. *State Ownership, Stock Returns: Evidence from China*.

- Ye, C., Song, X., & Liang, Y. (2022). Corporate sustainability performance, stock returns, and ESG indicators: fresh insights from EU member states. *Environmental Science Pollution Research*, 1-12.
- Zhou, D., & Zhou, R. (2021). ESG Performance and Stock Price Volatility in Public Health Crisis: Evidence from COVID-19 Pandemic. *International Journal of Environmental Research Public Health*, 19(1), 202.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 16.01.2023
Kabul Tarihi : 20.03.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1236335>

SÖREN AABYE KIERKEGAARD'UN "İMAN ŞÖVALYESİ" KAVRAMI BAĞLAMINDA İMANIN AHLÂKÎ OLANI AŞMASI FİKRİNE YÖNELİK BİR İNCELEME*

Ender BÜYÜKÖZKARA¹

ÖZ

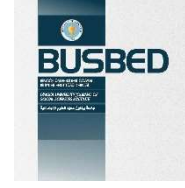
Kierkegaard'a göre iman, benin kendi olarak ve kendi olmayı isteyerek, saydamlık içinde Tanrı'da yer almasıdır. Tanrı ile böyle bir özel irtibatın kurulduğu iman durumunda günaha yer yoktur ve Kierkegaard günahın zıddının iman olduğunu belirtir. Diğer taraftan Kierkegaard'un iman tanımını iman hâlinde bireysel bir yaşantının vuku bulduğuna işaret eder. Ona göre iman evrensel olanla açıklanamayan, aklın kategorilerine sığmayan muhteşem bir paradokstur. İmanın paradoksal yapısının en iyi örneklerinden biri Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmekle emredilmesi durumudur. Oğlunu kurban etme girişimi evrensel bağlamında izah edilemeyecek, akılla anlaşılamayacak bir eylemdir. Bu bağlamda Hz. İbrahim imanının atası ve Kierkegaard'un "iman şövalyesi" tabiriyle adlandırdığı insan tipinin ideal örneği olarak görünmektedir. İman şövalyesi Tanrı'nın her şeye kadir olduğuna iman ederek ve saçmalığın inayetiyle hareket eder; onun konumunda beşerî güç, özgürlük veya cesaret bir işe yaramaz. Böyle bir şövalye ne bir şeyden feragat eder ne de acısını başka bir şeye yönlendirir. Mutlak teslimiyet şövalyesi ile trajik kahramandan farklı olan iman şövalyesinin durumunda, etik ve evrensellik teleolojik olarak askıya alınır. Tanrı ile bireysel türden bir ilişkiye sahip olan iman şövalyesi etikle, evrenselle uzlaşamaz bir iman hareketi sergiler. Bu bağlamda Kierkegaard'a göre iman etikten üstün olduğu görülmektedir. Kierkegaard'un bu akış açısı, Hz. İbrahim'in durumunun genele teşmilinin ve etik evrenselliğin geçerliliği yönünden kritik edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kierkegaard, İman, Etik, İman Şövalyesi, Mutlak Teslimiyet Şövalyesi, Trajik Kahraman

* Bu makale, 2020'de "El Ruha 7. International Conference on Social Sciences" adlı konferansta sunulan ve özet metni yayımlanmış olan "Søren Aabye Kierkegaard'da İmanın Etik Çerçevesinde İncelenmesi" adlı bildiri metninin genişletilmiş ve düzenlenmiş hâlidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ebuyukozkara@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7039-3159>

Article Type : Research Article
Date Received : 16.01.2023
Date Accepted : 20.03.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1236335>

AN ENQUIRY CONCERNING SØREN AABYE KIERKEGAARD'S IDEA OF FAITH TRANSCENDING WHAT IS MORAL IN CONTEXT OF THE CONCEPT OF THE KNIGHT OF FAITH*

Ender BÜYÜKÖZKARA¹

ABSTRACT

According to Kierkegaard, faith is that the self, being itself and willing to be itself, is grounded transparently in God. There is no place for sin in the situation of faith in which such a special connection with God is established, and Kierkegaard expresses that sin is the opposite of faith. On the other side, Kierkegaard's definition of faith points out that an individual living occurs in the state of faith. According to him, faith is a magnificent paradox that cannot be explained by the universal and does not fit into the categories of reason. One of the best examples of the paradoxical structure of faith is Prophet Abraham's case of being ordered to sacrifice his son. The attempt to sacrifice his son is an action that cannot be explained in the context of the universal and be understood by reason. In this context, Prophet Abraham seems as the father of faith and the ideal example of the type of person called "the knight of faith" by Kierkegaard. The knight of faith acts by having faith in the fact that God is almighty, and by the grace of the nonsense, human power, freedom, or courage do not work in his position. Such a knight neither relinquishes something nor directs his pain to something else. In the situation of the knight of faith, who is different from the knight of absolute resignation and the tragic hero, ethics and universality are teleologically suspended. The knight of faith, who has a personal relationship with God, displays an act of faith that cannot come to terms with ethics and universality. In this context, it is seen that, according to Kierkegaard, faith is superior to ethics. Kierkegaard's point of view can be criticized regarding the validity of the generalization of Abraham's situation and ethical universality.

Keywords: Kierkegaard, Faith, Ethics, The Knight of Faith, The Knight of Absolute Resignation, The Tragic Hero

* This article is an expanded and edited version of the paper entitled 'Søren Aabye Kierkegaard'da İmanın Etik Çerçevesinde İncelenmesi', presented at El Ruha 7. International Conference on Social Sciences in 2020 and the abstract text of which was published.

¹ Assist Prof, Sakarya University, Faculty of Humanities and Social Sciences, e-mail@mail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7039-3159>

1. GİRİŞ

İman sadece teolojinin değil, aynı zamanda felsefenin de konusudur. Bu kavram daha ziyade epistemolojik bir hassasiyetle din felsefe kapsamında incelenmekte ve bu çerçevede iman-akıl ilişkisi, iman esaslarının kanıtlanabilirliği, fideizm, dinî tecrübe gibi mevzular gündeme gelmektedir. Diğer taraftan bu kavramın ahlâkî bir cephesi de mevcuttur. Şöyle ki iman bilişsel bir yönü bulunan bir inanma hâli olmanın yanı sıra, belirli türden eylemlerle örülü bir yaşayış biçimine de tekabül etmektedir. Bu açıdan mutluluk, kemal, iyi, erdem gibi etik mevzularla irtibatlı bir biçimde ele alınması mümkündür. Bu çalışmada, bu türden bir incelemenin kapsamlı bir örneğini, Danimarkalı filozof Søren Aabye Kierkegaard'un (ö. 1855) *Frygt og Bæven* [*Korku ve Titreme*] adlı eseri üzerinden göstermek amaçlanmaktadır.

Varoluşçuluk akımıyla da ilişkilendirilen¹ Kierkegaard, fideizmin yani imancılığın radikal versiyonunun temsilcisi olarak gösterilir (Cevizci, 2002, s. 417). Öyle ki Kierkegaard "(...) dinî inancın yalnızca aklın desteğine ihtiyaç duymamakla kalmadığını, fakat onun özünde akıl ile uyumsuz olduğunu öne sürerek, fideist bakış açısının radikal bir versiyonunu geliştirir" (West, 1998, s. 165). Paul Foulquie de benzer bir şekilde bu hususu şöyle dile getirir: "Ne var ki, Kierkegaard'ın inani, inancılıkların (*fidéisme*) en mutlağıdır: Tanrı, tanıtlanan bir fikir değildir; kendisiyle ilişki kurularak yaşanan bir varlıktır. Tanıt aramaya hiç gerek yoktur; çünkü, Tanrı'yı yadsımak küfür ise, (...) İsa'nın Tanrısallığını tanıtmaya yeltenmek de gene küfürdür" (1998, s. 103).

Kierkegaard'un iman anlayışının iman-akıl bağdaşmazlığı üzerinden okunması doğru fakat yeterli değildir. Zira Kierkegaard için söz konusu bağdaşmazlık durumu esas olmakla birlikte, imana dair incelemesi epistemolojik açıdan bir değerlendirmeye sınırlı olmayıp estetik ve etik yaşayış biçimlerinin kritiğini de kapsamaktadır.

Bu çalışmanın ana konusu, Kierkegaard'un ahlâk nokta-i nazarından imana ilişkin sorgulamasının ele alınmasıdır. Bu bağlamda incelenen temel problem, imana dayalı eylemlerin etik statülerinin ne olduğu, bu eylemlerin ahlâkî ilkelerle uyuşup uyuşmadığı meselesidir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Yukarıda bahsi geçen temel problemin Kierkegaard tarafından ne şekilde ele alındığının incelenmesi, bu çalışmanın temel amacını teşkil eder. Ayrıca mezkûr incelemenin yanı sıra, Kierkegaard'un konuyla ilgili bakış açısının eleştiri süzgecinden geçirilmesi de hedeflenmektedir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Kierkegaard'un iman soruşturmasının, özünde felsefî bir inceleme olması hasebiyle bu araştırma bir önem arz etmektedir. Zira iman mefhumuyla ilgili teolojik incelemelerin yanı sıra, felsefî ilgiyle yapılan çalışmalar da söz konusu mefhumun anlaşılması bakımından katkı sağlar niteliktedir. Ayrıca bu çalışmada Kierkegaard'un görüşlerini eleştirmeye çalışılmış ve bu suretle filozofun görüşleri üzerinden yapılabilecek bir iman soruşturmasına kaynaklık etmeye gayret gösterilmiştir.

2. YÖNTEM

Araştırmada kullanılan yöntemin temelinde, Kierkegaard'un görüşlerinin sistematik bir biçimde analiz edilmesi ve bu analiz neticesinde elde edilen verilerin kritik edilmesi yer almaktadır. Analiz işlemi için filozofun *Frygt og Bæven* adlı kitabı merkeze alınarak konuyla ilgili başka eserlerine de müracaat edilmiş ve yapılan incelemede gerekli görülen yerlerde, Türkçe çevirilerdeki bazı ifadelerin Danca ve İngilizce metinlerdeki karşılıklarına da bakılmıştır. Eleştiri kısmına gelince, Kierkegaard'un görüşleri tutarlılık gibi sistem içi yönlerden olduğu kadar,

¹ Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Kierkegaard'un varoluşçuluk ile ilişkilendirilmesi hakkında oldukça çeşitli değerlendirmelerle karşılaşmaktadır. Örneğin, Kierkegaard'un varoluşçuluğun öncüsü olduğu (Foulquie, 1998, ss. 37, 98), ilk varoluşçu diye tanındığı (West, 1998, s. 164), varoluşçu felsefenin kurucusu sayılabileceği (Wahl, 1999, s. 11), varoluş felsefesinin asıl başlatıcısı olarak görüldüğü (Marcel, 1999, s. 156) ya da en cesur ve en büyük varoluşçu düşünür olduğu (Blackham, 2005, s. 29) belirtilmektedir. Kaufmann da benzer bir biçimde, Kierkegaard'ın öncü olarak anıldığını dile getirmektedir (2002, s. 7). Mounier ise Kierkegaard'u varoluşçuluğun kaynakları arasında ve varoluş filozoflarının ilki olarak görmektedir (1986, ss. 45-46). Bu bakış açılarından da anlaşılabilceği üzere, Kierkegaard'un varoluşçuluk ile ilişkilendirilmesini iki biçimde sınıflandırmak mümkün görünmektedir: Birinci açıdan bu ilişki Kierkegaard'un varoluşçu olarak bilinen filozoflara ve varoluşçuluğa olan etkisi ve temel sağlaması yoluyla kurulmakta, ikinci açıdan da bizzat onun bir varoluşçu düşünür olduğu belirtilmektedir. Nitekim Frank Thilly'nin (2002, s. 422), "Kierkegaardian 'varlık', varoluşçu felsefeciler olan Heidegger ve Jaspers'in felsefî varoluşçuluğunun başlıca kavramı olacaktır" şeklindeki sözleri, ilk biçime bir örnek teşkil etmektedir. Hatta Bedia Akarsu Heidegger'i, korku, kaygı hakkındaki düşünceleri, yığına karşı çıkışı ve yalnızlığa önem vermesi bağlamında, Kierkegaard'a o kadar bağlı olarak görmektedir ki iki düşünürün düşüncelerini birbirinden ayırmanın güçlüğüne işaret eder (1998, s. 193). İkinci biçime yani Kierkegaard'un varoluşçu bir düşünür olarak kabul edilmesine örnek vermek gerekirse, Foulquie'nin (1998), varoluşçuluğu, Hristiyan ve tanrıtanımay varoluşçuluk olarak ikiye ayırması ve Kierkegaard'a Hristiyan varoluşçuluk sınıfında yer vermesi gösterilebilir.

konuya uygunluk gibi sistem dışı yönlerden de incelenmiş ve menfi ve müspet bulunan yönleri izah etmeye gayret edilmiştir.

3. BULGULAR

Kierkegaard iman kavramını iki temel biçimde ele alır. Bunlardan biri “günahın zıddı olma” şeklinde ifade edilebilirken diğeri paradoks olmaya karşılık gelir. Bu iki vasıf aracılığıyla Kierkegaard’un iman anlayışının okunması uygun olup bu tarz bir okuma imanın ahlâk çerçevesinde incelenmesi bakımından gerekli zemini sağlar niteliktedir. Dolayısıyla öncelikle söz konusu vasıflar hakkında tespitlerde bulunmak lazım gelir.

Günahın Zıddı Olarak İman

Günahın panzehri imandır: Kierkegaard bu hususu gerek kaygı kavramıyla gerek umutsuzluk kavramıyla ilgili çözümlenmeleri çerçevesinde dile getirir. *Begrebet Angest [Kaygı Kavramı]* adlı eserinde açık bir biçimde şöyle der: “Günahın izlediği sofist yöntemi silahsız bırakmanın tek yolu inançtır [*Tro, faith*]² (...)” (2004a, s. 128, 1902, s. 385, 1980, s. 117). Ancak, iman söz konusu olsa bile “kaygı” kavramından vazgeçmemekte, daha doğrusu, bu aşamada kaygıya iman yoluyla gelen bir kurtarıcı gözüyle bakmaktadır. Şöyle ki Kierkegaard’a göre insan nefis (*det Sjelelige, the psychical*) ile beden (*det Legemlige, the physical*) bir sentezi³ olup bu sentezde birleştirici öge olan üçüncü terim ruhtur (*Aand, spirit*) ve bu çerçevede o, kaygıyı, bir sentez olduğu için kaygı duymaya muktedir olan ve kaygısı derinleştikçe kendisi de yücelen insanı, hayvan ve meleklerden ayıran bir özellik olarak görmektedir (Kierkegaard, 2004a, ss. 57, 165, 1902, s. 315, 1980, ss. 43, 155). Zira Kierkegaard’a göre ruh (*Aand, spirit*), kaygı ile kendisine bağlanmakta ve onsuz ayakta duramamaktadır (2004a, s. 58, 1902, s. 315, 1980, 44). İmanla irtibatlı kaygı ise tüm sonlu yolları tükettiği ve bu yolların aldatıcılığını ortaya çıkardığı için insana yol gösterebilir niteliktedir çünkü bu kaygının eğittiği kişi, aynı zamanda imkân tarafından da eğitilmiştir. Burada söz konusu olan imkân ise hayattan ve İlahî Takdir’den şikâyet edilmesi için bahaneler hazırlayan, mutluluk, talih ve benzerlerine ilişkin imkân değildir. Bu kişi imkân açısından söz konusu olan, korkutan ve haz veren her şeyi eşit derecede kavramıştır (Kierkegaard, 2004a, ss. 165-166) ve “(...) kaygılandığı şeylere ilişkin her Kaygı bir sonraki an karşısına çıktığında bir başka açıklamayı etkin kılacak, etkinliğin değerini bilecek, etkinlik omuzlarına bindiğinde onun olanaktan çok daha hafif olduğunu hatırlayacaktır” (Kierkegaard, 2004a, s. 166). Dolayısıyla bu kişi kaygı dâhilinde olarak ve ondan kaçınarak kaygının tüm saldırılarını neşeyle karşılar (Kierkegaard, 2004a, ss. 168-169) ve “Kaygı onun ruhuna [*Sjel, soul*] girer, her şeyi inceler, sonlu olan her şeyi çekip çıkarır (...)” (Kierkegaard, 2004a, s. 169, 1902, s. 425, 1980, s. 159). Bu bağlamda Kierkegaard imandan kastının “(...) sonsuzluğu önceden gören iç kesinliği (...)” olduğunu belirtir (Kierkegaard, 2004a, s. 167).

Kierkegaard’a göre “(...) umutsuz olmanın zıttı inanmaktır [*at troe, believing*] (...)” (2004b, s. 61, 1905, s. 161, 2013a, s. 329) ve dolayısıyla, “(...) umutsuzluğun bertaraf edildiği bir durumun formülü olarak anlatılan şey, aynı zamanda inancın [*at troe, believing*]⁴ formülü haline gelmektedir” (2004b, s. 61, 1905, s. 161, 2013a, s. 329). Söz konusu formül yani imanın tanımı ise şöyledir: Ben’in kendini kendisiyle ilişkilendirerek yani kendinde olarak ve kendi olmayı isteyerek saydam bir biçimde onu oluşturan Kudret’te yani Tanrı’da yer almasıdır (Kierkegaard, 1905, s. 161, 194, 2013a, ss. 329-330, 384). Dolayısıyla umutsuzluk içinde olarak günah işlendiği göz önüne alınırsa umutsuzluğun zıttı olan iman, aynı şekilde günahın da zıddı olacaktır (Kierkegaard, 2004b, 95). Nitekim Kierkegaard bu hususu şöyle belirtmektedir: “Hayır *günahın zıddı, Havarilerin Romalılarına* söylediği gibi inançtır [*Tro, faith*]: İnançtan [*Tro, faith*] kaynaklanmayan her şey günahdır. Ve günahın zıddının erdem olmayıp inanç [*Tro, faith*] olması, Hıristiyanlığın en belli başlı tanımlarından biridir” (2004b, s. 95, 1905, s. 194, 2013a, s. 384).

İmanın günahın zıddı şeklinde ele alınması, iman ile iyi eylemler ve bu eylemler vasıtasıyla imanın tamamlanması arasında ilişki kurulmasına kaynaklık eder niteliktedir. Nitekim Kierkegaard’un Hz. İbrahim okumasında bu hususla karşılaşılır. Kierkegaard’a göre Hz. İbrahim dünyevî kavrayışını geride bırakıp sadece imanını yanına alarak, Tanrı’nın vaat ettiği topraklara hicret etmiş, zamanın geçmesine ve bunun paralelinde akla sığmaz bir hâle gelmesine rağmen, zürriyetinin ve kendisinin kutsanacağı sözünü unutmayıp beklemeye devam etmiş ve tam mucizevî bir şekilde İshak’a kavuştuğu anda Tanrı’nın emrine uyarak bıçağı çekmiştir (1990, ss.

² Danca ve İngilizce karşılıklar göz önünde bulundurulduğunda “inanç” kelimesi yerine “iman” sözcüğünün kullanılması daha uygun görünmektedir. Birebir alıntılarda köşeli parantez içinde yer alan ibareler, tarafımca eklenmiş olup istisnâî durumlar yeri geldikçe belirtilecektir.

³ Bir başka yerde, insan sonsuzluk ile sonlunun, geçici olan ile kalıcı olanın, özgürlük ile zorunluluğun bir sentezi şeklinde ele alınmaktadır (Kierkegaard, 2004b, s. 21).

⁴ Türkçe çeviride diğer bazı yerlerde yer alan, inancın formülünü imleyen “inancın tanımı” ifadesi (Kierkegaard, 2004b, ss. 95, 150), Danca’da “Definitionen paa Tro”, İngilizce’de ise “the definition of faith” şeklinde karşılanmaktadır (Kierkegaard, 1905, ss. 194, 241, 2013a, ss. 384, 468).

16-21).⁵ Tüm bunları göz önünde bulundurarak Kierkegaard Hz. İbrahim'e şu şekilde seslenmektedir: "(...) sen, yüz otuz yıl boyunca, imanını tamam etmenin dışına çıkmadın" (1990, s. 22). Kierkegaard'un bu seslenişinin ardında ise iman hünerinin kısa bir sürede kazanılamayacağına ve imanın tüm yaşam için bir görev oluşuna dair görüşü yatmaktadır (Kierkegaard, 1990, s. 8).

Aynı şekilde bu hususu, Kierkegaard'un, prototipi Hz. İbrahim olarak düşünülebilecek olan iman şövalyesine ilişkin olan iman hareketleri hakkındaki şu ifadesinde de görmek mümkündür: "İman hareketleri, saçmalığın inayetiyle durmaksızın yerine getirilmelidir" (1990, s. 33). Bu hareketlerin yerine getirilmesi ise, ileride değinileceği üzere, öncelikle sonsuz teslimiyeti gerektirmektedir ki böyle bir hâlde kişinin sonsuzluğa ulaşması, sonsuz bir yaşama sahip olması söz konusu edilebilir. Dolayısıyla yukarıda değinildiği üzere, Kierkegaard imanı sonsuzluğu önceden gören iç kesinliği şeklinde de tarif eder. İman sayesinde bir kurtarıcı kılığına bürünen kaygı vasıtasıyla da günaha batmak yerine, tüm sonlu yolların aldatıcılığı ortaya çıkar.

Kierkegaard'a göre "Mümin, olabirinin sonsuzluğu ve umutsuzluğun kesin panzehirini elinde tutar (...)" (2004b, s. 51) ve günahın o kadar sakınır ki "Tüm yaşamı iyilik zincirine dayanan mümin, en küçük günahın bile sonsuz korku duyar (...)" (2004b, s. 124). Bir benzetmeyle müminin durumunu belirtmek gerekirse, dini, umutsuz bir âşik olarak seven, dinin coşkusal bir özlemine sahip olan ve estetiğin kategorilerine göre bir şair yaşamının en üst seviyesinde yer alan bir dinsel yönelimli şair, günahkârlığın ve umutsuzluğun içinde yer alırken, bir mümin acıya uyum sağlayarak sonsuzluğa ulaşmaktadır (Kierkegaard, 2004b, ss. 89-91).

Paradoks Olarak İman

Yukarıda geçen, iman hareketlerinin saçmalığın inayetiyle yerine getirildiğine dair ifade, imanın diğer yönünü yani paradoksal yapısını işaret etmektedir. Bir ön belirlemeyle şunu söylemek mümkündür ki Kierkegaard, iman ve iman alanına giren hususların anlaşılamayacağı, daha doğrusu anlamının ve aklın sınırları dışında kaldıkları yönünde bir görüşe sahiptir.⁶ Bu husus, net bir ifadesini şu sözlerde bulmaktadır: "Kişi iman tüm anlamını bir kavram haline getirebilecek yetenekte olsa bile bu, kişinin imanı gereğince anlamasını, kişinin imana gelmesini ya da iman kişiyi gelmesini gerektirmez" (Kierkegaard, 1990, s. 9). Dolayısıyla muhteşem olanı (Hz. İbrahim'in öyküsü) düşünmekle yetinenler ve çalışmadıkları, çaba göstermedikleri hâlde onu anlayanlar (!) kaçınılmaz olarak Kierkegaard tarafından eleştirilmişlerdir (Kierkegaard, 1990, s. 24). Oysa ona göre kimse Hz. İbrahim kadar büyük ve onu anlamaya muktedir değildir (Kierkegaard, 1990, s. 14).

Oldukça sert bir eleştiri de Hıristiyanlığı nedenler kategorisine çevirerek ve onu spekülâtif bir kavram hâline getirerek savunanlara yöneliktir (Kierkegaard, 2004b, s. 118). Kierkegaard bu çerçevede şöyle demektedir: "Onu savunan kişiyi inançsız olarak ilân ediyorum. İnansa, inancın [*Tro, faith*] coşkusu hiçbir zaman bir savunma olmayıp her zaman bir hücumdur, bir zaferdir; bir mümin muzaffer bir kişidir" (Kierkegaard, 2004b, s. 100, 1905, s. 198, 2013a, s. 392). Her ne kadar bu eleştiride iman bir zafer oluşu daha çok vurgulanmakta gibi görünse de incelemenin konusu açısından düşünüldüğünde, dikkatleri, Hıristiyanlığı spekülâtif bir kavram hâline sokup savunma çabasının yanlışlığı üzerinde toplamak gerekir ki Kierkegaard'a göre, Hıristiyanlığın aklın, anlamının veya kavramının sınırları dışında ve savunulamaz bir nitelikte olduğu görülebilir. Zira onun nezdinde "Hıristiyanlık bir aşırı olmayanın ötesine, dev bir adımla saçmalığın içine kadar atlar (...)" (Kierkegaard, 2004b, s. 100). Aşırı olmayanın sınırları içerisinde kalan ise tüm insansal bilgeliliğin toplamıdır (Kierkegaard, 2004b, s. 100). Bir örnek vermek gerekirse, Kierkegaard bu akıldışılığı, Hıristiyanlığın en önemli ve temel dogması olarak görebileceğimiz, İsa Mesih öğretisinde bulmaktadır:

(...) insan, Tanrı'nın karşısındadır, gerektiğinde her zaman dinleneceğinden emin olarak Tanrı'yla konuşabilir ve Tanrı'nın içtenliği içinde yaşamın sunulduğu kişi odur! Hatta daha da fazlası: Tanrı bu insan için, onun için dünyaya gelmiş, bir bedene bürünmüş, acı çekmiş ve ölmüştür; ve bir armağan bu yardımı kabul etmesi için ona ricada bulunan ve ona yalvaran, bu acılarla dolu olan Tanrı'dır! Gerçekte dünyada akli kaybetmek için bir neden varsa bu neden değil midir? (2004b, s. 98).

Kierkegaard benzer bir durumu Hıristiyanlığın günah doktrinine ilişkin betimlemesinde de dile getirir: "Hıristiyanlık önce aklın hiçbir zaman anlayamayacağı şey olan günahın olumlu yapısını çok sağlam bir biçimde inşa eder; daha sonra aynı Hıristiyanlık akla daha az aykırı olmayan bir biçimde bu olumluluğu bertaraf etme işini yüklenir" (2004b, s. 114).⁷ Dolayısıyla, Hıristiyanlığın günaha ilişkin bu bakış açısının, kavranabilir veya anlaşılabilir bir ilke değil de inanılması gereken bir paradoks olduğu söz konusu edilmelidir (Kierkegaard, 2004b, s. 112). Bu hususî durum genele taşındığında ise şöyle bir netice hâsıl olur: Hıristiyanlıkta, anlamak

⁵ İslâmî kaynaklarda, Hz. İbrahim'in rüyasında kurban ettiğini gördüğü çocuğunun İsmail mi, İshak mı olduğu hakkında bir ihtilaf ve daha çok, Müslümanlar arasında bu çocuğun İsmail olduğu yönündeki görüşün benimsenmesi söz konusu olsa da Süleyman Ateş'in tefsirinde dile getirdiği deliller neticesinde, bu çocuğun İshak olduğu yönündeki tespiti bu ihtilafı açıklığa kavuşturur gibi görünmektedir (Ateş, 1995, ss. 2195-2197).

⁶ Bu hususların başında Tanrı'nın varlığının ispatı gelmektedir (Kierkegaard, 2005, ss. 44-51).

⁷ Günahın olumlu yapıyla kastedilen, günahın kişinin Tanrı'nın karşısında olduğu bilincini barındırması, günahın bertaraf edilmesi ise İsa Mesih'in günahın kefareti ödemesidir.

yerine, inanmak gerekir (Kierkegaard, 2004b, s. 109). Benzer bir ifadeyle, “Tanrı’yı kazanmak için akli yitirmek, inanma eylemi budur” (Kierkegaard, 2004b, s. 49).

İşte bu noktada, Kierkegaard’un Hz. İbrahim’i anlaşılamaz olarak bulmasının nedeni açıkça belli olmaktadır: Hz. İbrahim anlaşılamaz çünkü saçmalığın inayetiyle, hiç şüphe etmeden akıl almaz olana inanmış ve imanı doğrultusunda eylemde bulunmuştur. Şöyle ki dünyevî kavrayışını geride bırakıp, imanını yanına alarak, vaad edilen topraklara göçmüş, yıllar yaşına yaş katsa da zürriyetine ilişkin verilen söze inanmaktan vazgeçmeyerek beklemiş ve sonunda mucizevi olarak sahip olduğu çocuğunu kurban etmek için bıçağı çekmek hususunda tereddüt etmemiştir (Kierkegaard, 1990, s. 16-21).⁸ Dolayısıyla bu girişim, meleğin yalnızca kendisine geldiği Hz. Meryem’in durumunda olduğu gibi (Kierkegaard, 1990, s. 58) anlaşılamaz olan ve evrensel uzlaştırmaz olandır. Çünkü evrensel ve Kierkegaard’un evrensel sıfatıyla nitelendirdiği etik olana göre, bir babanın çocuğuna karşı sorumluluğu bellidir.

Hız İbrahim’in oğlunu kurban etme girişimine ilişkin anlatı, Kierkegaard’un imanın anlamının sınırlarının dışında kaldığına dair bakış açısının temel referans noktasıdır. *Frygt og Bæven*’in başlarında bu anlatıya ilişkin muhtelif düşünceler geliştirilmekle birlikte, Hz. İbrahim’in içinde bulunduğu durumu anlamının imkânsızlığı açıkça ifade edilir (Kierkegaard, 1990, ss. 11-14). Zira mucizevi bir biçimde kavuşulan oğlun kurban edilmesi yönündeki emir, korkunç ve akıl almaz bir durumdur. Bununla birlikte Hz. İbrahim, imanı sayesinde hiç şüpheye düşmemiş ve akıl almaz olana inanmış ve böylelikle bıçağı çekerek İshak’a kavuşmuştur (Kierkegaard, 1990, ss. 18-21).

Buraya kadar dile getirilenler aracılığıyla Kierkegaard’un iman kavrayışının temel yapıtaşları ortaya konmuş ve böylelikle imanın ahlâk çerçevesinde incelenmesi açısından bir zemin teşkil edilebilmiştir. Bu noktada, daha önce zikredilmiş olan iman şövalyesi mefhumuna dair bir izahta bulunmak faydalı olacaktır. Zira Kierkegaard’un imanı ahlâkî cepheden değerlendirme biçimi, iman şövalyesi kavrayışıyla doğrudan irtibatlıdır.

İman Şövalyesi: Sonsuz Teslimiyetin Ötesinde

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Kierkegaard düşündüğü iman şövalyesinde bir ilahî bakış ya da sonsuzluk işareti bulmayı beklese de aksine bu şövalye alelade, sıradan bir insan gibi, ayakları tamamıyla yere basan, fânîliğe bağlı ve bu dünyaya ait bir kişidir.⁹ Öyle ki dış görüşüyle adeta bir vergi toplayıcısını andıran bu şövalye, akşam eve doğru dönerken eşinin ne yemek pişirdiğini bile düşünür. Yaşamdan, gördüğü her şeyden sürekli ve ısrarlı bir şekilde haz alır ve olup bitenlerin hepsiyle ilgilenir. Ama o ne bir şair ne de bir dâhidir. Ne var ki tüm bu dünyevî alametlerine ve fânî yaşama en emin bir şeymiş gibi güvenmesine rağmen, sonsuzluğun saadetini bilmekte, sonsuz teslimiyetiyle (*uendelige Resignation, infinite resignation*) yaşamın hüznlerinden kurtulmuş bir biçimde ve sürekli olarak sonsuzluk hareketlerini yapmaktadır (Kierkegaard, 1990, ss. 34-36, 1901, ss. 89-91, 2013b, ss. 80-85). “Fakat bu hareketleri öyle doğru öyle yerli yerinde yapar ki, faniliği hep ele geçirir ve insana başka bir şey düşündürecek saniye bile bırakmaz” (Kierkegaard, 1990, s. 36).

Bahsi geçen sonsuzluk hareketleri iman hareketlerinin öncelleri konumundadır. Nitekim Kierkegaard bir yerde şöyle der: “İmandan önce sonsuzluk hareketi gelir ve ancak o zaman, ‘necopinate’ [beklenmedik şekilde]¹⁰ saçmalığın inayetiyle, iman sahneye girer (1990 s. 61). Buna göre iman şövalyesinin, sonsuzluk hareketleriyle sınırlı olmayıp daha üstün konumda olan iman hareketleriyle de meşgul olduğu görülür. İmdi, bu hareketler nedir, bu hareketlerden ne anlamak gerekir?

Yararlandığımız *Frygt og Bæven* çevirisinin tercümanı N. Ekrem Düzen, iman hareketlerine ilişkin dipnotunda şu belirlemede bulunur: “Hareketten kastedilen daha çok yöneliştir. Burada soyut bir eylemin somut ifadesi için kullanılmaktadır” (1990, s. 115). Bununla beraber, iman hareketleriyle kastedilen anlamı daha da genişletmek, iman hareketlerinin imana uygun yaşayış ve davranışlardan müteşekkil olduğunu söylemek mümkündür. Kierkegaard’un “İman hareketleri, saçmalığın inayetiyle durmaksızın yerine getirilmelidir. Bu yolla kişi fani olanı yitirmez, aksine her adımda kazanır onu. Kendi payıma, iman hareketlerini betimleyebilirim. Fakat onları yapamam” (1990, s. 33) ve “Her sonsuzluk hareketi tutku ile gerçekleşir. Ve hiçbir düşünce ortaya bir hareket çıkaramaz” (1990, s. 107, dipnot B) şeklindeki sözleri de bu hareketlerin somut eylemlere karşılık geldiklerini

⁸ Aynı durum iman şövalyesi için de geçerlidir. Her ne kadar diğer insanlar imkânsız bir aşkı beklemenin akılsızca bir iş olduğunu söylese de o, saçmalığın kudretiyle prensese kavuşacağına inanmıştır. İnanmıştır çünkü “Saçma olan, umulmayan, beklenmeyen, öngörülmeyle özdeş değildir” (Kierkegaard, 1990, s. 41). Diğerleri ise bunu anlayamaz çünkü “Saçma olan, anlamının asıl kapsamı içinden ayrıştırılabilecek öğelerden biri değildir” (Kierkegaard, 1990, s. 41).

⁹ İman şövalyesinin bu özelliği göz önünde bulundurulduğunda, Kierkegaard’un Hz. İbrahim’e ilişkin şu sözleri, onu iman şövalyesinin prototipi, atası olarak gördüğünü açıkça ifade eder: “Ne var ki İbrahim inanmıştı. Ve o, bu yaşama inanyordu. Yalnızca gelecekteki bir yaşama inanmış olsaydı [havde hans Tro blot været for et tilkommende, if his faith had been only for a future life], ait olmadığı bu dünyadan bir ana önce ayrılmak için her şeyi çöpe atardı. Eğer böyle bir inanç [Tro, faith] varsa, İbrahim’in inancı [Tro, faith] bu türden değildi. Aslında bu inanç [Tro, faith] değil, inancın [Tro, faith] en uzak ihtimaliydi. (...) Ama İbrahim bu yaşama kesinlikle inanyordu. Yurdunda yaşlanacak, insanlarca onurlandırılacak, soyu tarafından kutsanacak ve İshak aracılığıyla sonsuza dek anımsanacaktı” (1990, s. 19, 1901, s. 72, 2013b, ss. 53-54).

¹⁰ Köşeli parantez içindeki ifade aktarılan metne aittir.

destekler mahiyettedir. Dolayısıyla Hz. İbrahim'in hicreti, uzun süre baba olacağına inanarak beklemesi ve İshak'ı kurban etme girişimi, iman hareketleri kapsamında değerlendirilmek durumundadır.

Kierkegaard'un iman şövalyesi tasavvuru, onu sonsuz teslimiyet şövalyesi ile karşılaştırmasında daha belirgin hâle gelir (Kierkegaard, 1990, ss. 36-44, 2013b, ss. 84-101).¹¹ Bu karşılaştırma için, bir köylünün bir prensese karşı olan ve insanlar tarafından gerçekleşmesi imkânsız görüldüğü için aptalca olarak nitelendirilen aşkını örnek olarak vermektedir ki bu örnek vasıtasıyla hem söz konusu karşılaştırmayı görmek hem de iman hareketlerinin içeriğini daha iyi anlamak mümkündür. Böyle bir imkânsız aşk durumunda sonsuz teslimiyet şövalyesi bu aşkın yaşamının gerçek anlamı olduğundan emin olursa ne aşkından vazgeçer ne aşkın düşüncelerine sızmasından korkar ne de kendini bu aşktan uzaklaştırarak yıpratmaya çalışır. O, aşkı için her şeyi göze alır, her şeyi dener, aşkıdan yanıp sızlanmayı sevinçle karşılar. İçinde bulunduğu durumu düşünceleri vasıtasıyla tam bir bilinçlilikle gözden geçirdiğinde, eğer bu aşkın tam bir imkânsızlık olduğu sonucuna varırsa tek başına kalarak hareketlerini yapar. Yani bu durumda aşkı unutmayacak, her şeyi anımsayacak, sonsuz teslimiyeti vasıtasıyla acı ve varoluş ile uzlaşacaktır. Yalnız, prensese olan aşkı ilahî bir aşka dönüşerek Ebedî Varlık'a yönelecektir. Böylelikle imkânsızlığı mümkün kılmış ama bunu önceki iddiasından feragat ederek yani aşkı farklı bir odağa yönelterek yapmış olacaktır. Ne var ki bu son hâlde bile aşkı unutmamıştır, söz konusu olan, bu arzunun içeri bükülmesi, prensese olan aşkın ebedî anlamda anımsanması ve prensesin fânî hareketleriyle ilgilenmeksizin bu aşkla birlikte kişinin kendine yetmesidir. Öyle ki prenses evlense bile sonsuz teslimiyet şövalyesi, teslimiyetinden vazgeçmez (Kierkegaard, 1990, ss. 37-39, 2013b, ss. 86-91). İman şövalyesi ise acıyla uzlaşarak, aşkı ebediyen talep ederek, sonsuz teslimiyet şövalyesiyle aynı hareketleri yapmakla birlikte "Hepsinden daha mükemmel bir hareket daha yapar. Çünkü der ki: 'Ne olursa olsun, saçmalığın kudretiyle prensese kavuşacağıma inanıyorum; O'nun sebebiyledir ki Tanrı ile her şey mümkündür'" (Kierkegaard, 1990, s. 41). Kierkegaard'un bu anlayışı şu sözlerinde de ifadesini bulur:

İnançlı kişi [Troende, believer], insan olarak kaybını (boyun eğdiği veya cesaret ettiği şeyde) görür ve duyumsar; ama inanır. Bu, onu mahvolmaktan korur. Kurtuluş yöntemi konusunda her şeyini Tanrı'ya teslim eder, ama Tanrı için her şeyin mümkün olduğuna inanmakla yetinir (...)

Mümin [Troende, believer], olabiririr sonsuzluğu ve umutsuzluğun kesin panzehirini elinde tutar; çünkü Tanrı her an her şeyi yapabilir (2004b, ss. 50-51, 1905, s. 152, 2013a, ss. 312-313).

Yukarıda belirtilen hususlar ışığında iman şövalyesi ile teslimiyet şövalyesinin ve iman hareketleri ile teslimiyet hareketlerinin farkını belirlemek mümkündür. Şöyle ki teslimiyet eylemiyle kişi imkânsızlığa inanmakta ve bu sonuca kendi gücüyle, anlayarak ulaşmaktadır yani teslimiyet aracılığıyla kazanılan sonsuz bilinçlilik ve bu hareket talim, güç, kuvvet ve özgürlük vasıtasıyla gerçekleştirilebilir. Ayrıca bu teslimiyet hâlinde geçici olan her şeyden vazgeçerek, feragat ederek barışı, dinginliği ve hüznün içinde rahathığı bulmak söz konusudur ki bunun için insanî bir cesaret yeterlidir. Yukarıda söz konusu edilen örnek düşünüldüğünde, teslimiyet şövalyesi tüm gücünü prensesten vazgeçmek için sarf edip tekrar ona kavuşarak ama ebedî bir bilinçlilik ve yön değiştirmiş bir aşk içerisinde acıda sevinç ve dinginlik bulmaktadır. Oysa iman şövalyesi hiçbir şeyden feragat etmeden, tersine her şeye sahip olarak ve prensese kavuşarak yegâne mutlu kişi ve faniliğin veliahdı olmaya hak kazanır. Ancak bunun için insanî güç, özgürlük veya cesaret hiçbir zaman yeterli değildir. Zira teslimiyet hareketinden sonra, saçmalığın inayetiyle her şeyi ele geçirmek ve arzuları gerçek kılmak, anlama ve talim vasıtasıyla kazanılacak bir şey değildir. Anlamayla sadece, imkânsızlığın varolduğunun onaylanması ve aynı zamanda ondan vazgeçilmesi söz konusu olduğu için, iman şövalyesi ancak iman yoluyla, iman cesaretiyle saçmalığa inanır, imkânsızlığı kabul eder. Bu ise insanın gücü dışında olduğundan ötürü bir mucize mesabesindedir (Kierkegaard, 1990, ss. 40-44).

Öte yandan, aralarındaki farklılığa rağmen sonsuz teslimiyet ile iman arasında bir bağ da söz konusudur ki Kierkegaard bu bağı şu sözlerle net bir biçimde ifade eder: "Ebedî teslimiyet, imandan önceki son basamaktır. Öyle ki bu hareketi yapmayanın imanı yok demektir. Çünkü ancak ebedî teslimiyette, kendi ebedî geçerliliğime göre, kendime karşı temize çıkarım ve ancak o zaman iman inayetiyle varoluşu kavramanın sözü edilebilir" (1990, s. 41). Bu çerçevede Kierkegaard'a göre sonsuz teslimiyetin iman şartı olduğu ifade edilebilir.

Buraya kadar dile getirilenler neticesinde Kierkegaard'un iman anlayışı ana hatlarıyla ortaya konmuş bulunmaktadır. Bu temel esaslardan hareketle onun iman mefhumuna dair, ahlâkî yönden ne tür bir değerlendirmede bulunduğu mevzusunun yönelmek isabetli görünmektedir.

¹¹ Sonsuz teslimiyet mefhumu Hz. İbrahim okumasında da mevcuttur: "(...) İbrahim'in fani olana ve onun sevincine zihnini toplamak için, buna hazırlanmak için zamana ihtiyacı yoktu. İbrahim böyle yapmamış olsaydı Tanrı'ya sevmiş olurdu ama inanmış olamazdı, çünkü Tanrı'ya inanmadan seven kendini düşünür; Tanrı'ya inanarak seven Tanrı'ya düşünür. Bu dorukta İbrahim durur. Gözden yitirdiği son basamak, mutlak teslimiyettir [uendelige Resignation, infinite resignation]. O gerçekten de 'öte' ye gider ve imana ulaşır" (Kierkegaard, 1990, s. 32, 1901, s. 88, 2013b, s. 77). Bu çerçevede Hz. İbrahim'in, iman şövalyesinin atası olduğu bir kez daha görülmektedir.

İmanın Etik Olanı Aşması: Trajik Kahraman Karşısında İman Şövalyesi

Kierkegaard etik bilimini ideal olanı hakikî kılmak iddiasını taşıyan ve hukuk gibi, talepleriyle kişiyi yargılayan bir disiplin olarak telakki eder (2004a, s. 30). Bu duruma paralel olarak etik evrensel ve herkes için geçerli olma vasıflarıyla nitelendirilir:

Etik olan, bu sıfatla, evrensel olandır ve evrensel olması nedeniyle herkes için geçerlidir. Başka bir deyişle, her an geçerlidir. Her yerde hazır ve nazır olduğu için dayanağı kendisidir. Kendi ereği [telos]¹² olan kendisi olmaksızın hiçbir şeydir. Dışındaki her şey için, kendisi erek'tir. (...) tikel birey, amacını evrensel olanda barındıran bireydir. Ve görevi kendisini durmaksızın evrensel olanda ifade etmek, evrensel olmak için tikelliğini feshetmektir. (...) Birey evrensel olana dahil olduktan sonra kendisini tikel olarak öne sürme dürtüsünü hissederse, meydan okuyor demektir. Sadece, pişmanlıkla evrensel olanın içine kendini bırakarak belini doğrultabilir. Eğer bu, insan ve onun varoluşuna dair söylenebilecek en yüce söz ise, etik olan da insanın kutluluğuyla aynı özelliklere sahiptir. Bu da her an ve sonsuza dek onun ereğidir (Kierkegaard, 1990, s. 48).

Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etme girişimi değerlendirildiğinde evrensel ve dolayısıyla etik olanın ihlali durumu hemen akla gelir. Kierkegaard'un belirttiği üzere, bu öykü etik olanın teleolojik askıda kalışını ihtiva etmektedir (1990, s. 50). Zira etik açıdan, bir babanın oğlunu sevmesi, onu koruyup kollaması gerekmektedir. Oysa Hz. İbrahim, Kierkegaard'un bir paradoks olarak addettiği iman gereği, tikel bir birey olarak evrensel uymayıp ondan daha üstün bir konuma ulaşmıştır. Ancak Kierkegaard böyle bir yargıya varma konusunda çok acele etmez. Zira ona göre, etiğin kendi kapsamı içinde muhtelif derecelerinin bulunması söz konusudur ve bu nedenle önce Hz. İbrahim'in girişimine ahlâkî açıdan bir açıklama getirebilecek ve oğluna karşı ahlâkî vazifesinin askıda kalışını meşru kılacak etik bir ifadenin olup olmadığını araştırır (Kierkegaard, 1990, s. 51). Bu amaç doğrultusunda, kişiyi bir trajik kahraman yapacak olan bazı örnekleri ele almaktadır. Bunlar ise Agamemnon'un, kavminin iyiliği uğruna, kâhinin sözlerine uyarak kızı İphigania'yı; Jephth'a'nın, kavminin kaderini belirleyecek olan, Tanrı'ya ve kendine vermiş olduğu yemine bağlı olarak kızını ve son olarak Brutus'un, kanunları uygulamak zorunda oluşunun sorumluluğuyla, suçlu oğlunu kurban etmesidir (Kierkegaard, 1990, ss. 51-52).

Yukarıda isimleri zikredilen bu üç kahramanın ilk bakışta Hz. İbrahim'e benzer bir girişimde buldukları düşünülebilir. Üçü de bir baba olarak evlatlarına karşı olan yükümlülüklerinin ötesine geçmişlerdir. Ne var ki aslında onlar sadece birer trajik kahramanlardır çünkü söz konusu eylemlerini daha üst bir ereğe göre yani kavmin selameti veya kanunlara bağlılık için gerçekleştirmişlerdir. Dolayısıyla Kierkegaard'a göre "Trajik kahraman ile İbrahim arasındaki fark açıkça bellidir. Trajik kahraman etik olanın içinde kalır. Etik olanın bir ifadesinin ereğini yine etik olanın daha yüksek bir ifadesinde bulmasına izin verir. (...) Burada, etik olanın teleolojik olarak askıda oluşundan söz edilemez" (1990, ss. 52-53). Oysa Hz. İbrahim'in durumu farklılık arz etmekte ve kendisini ahlâkî yönden meşru kılacak bir dayanaktan yoksun olmak durumundadır:

O eylemiyle etiki tümüyle geçmiş ve etiki askıda bırakmasına bağlı olarak onun dışında daha yüksek bir erek elde etmiştir. (...) İbrahim bunu ne bir halkı kurtarmak ne devlet ideasını sürdürmek ne de kızgın ilahı yatıştırmak uğruna yapmadı. (...) Ve İbrahim'in eylemi evrensel olanla ilgili bir girişim değil, tümüyle kişisel [mahrem]¹³ bir girişimdir. Bu yüzden, trajik kahraman ahlaki erdemi nedeniyle büyük olduğu halde İbrahim tümüyle kişisel erdemi nedeniyle büyüktür. İbrahim'in yaşamında etik olanın şundan daha yüksek bir ifadesi yoktur: Baba, oğlu sevmelidir (Kierkegaard, 1990, s. 53).

Hz. İbrahim'in trajik kahramandan farkı, onun evrensel uzlaştırılmaz ve ona ilişkin olarak konuşamaz olduğu şeklinde de ifade edilebilir (Kierkegaard, 1990, s. 53). Zira o "(...) ihlal ettiği evrenselin üzerinde duran evrenseli belirtmek için daha yüce bir ifadeye sahip değildi" (Kierkegaard, 1990, s. 54). Bu noktada Kierkegaard'un imanı paradoks olarak ele aldığı hatırlanırsa, Hz. İbrahim'in evrensel karşı bir meydan okuma içinde bulunduğu düşünülebilir. Zira söz konusu paradoks hâlindeki kişi, tikel olarak evrensel olana üstün bir birey hâline gelmekte ve evrensel olanın dışına çıkmaktadır. Oysa "Birey evrensel olana dahil olduktan sonra kendisini tikel olarak öne sürme dürtüsünü hissederse, meydan okuyor demektir" (Kierkegaard, 1990, s. 48). Trajik kahraman ise meydan okumaz çünkü güvenilir olandan vazgeçiş başka bir güvenilir olan uğrudur. Meydan okumak evrensel olandan, evrensel olmamakla birlikte, daha yüce bir şey için vazgeçmektir (Kierkegaard, 1990, s. 54).

Kişinin meydan okumadan kurtulmasını, diğer bir deyişle, onun meydan okur bir vaziyette ele alınmamasını, kişinin haklı görülmesi veya doğrulanması biçiminde ifade etmek mümkündür. Kierkegaard, içinde bulunduğu çağda sıkça kullanıldığını belirttiği, bir kişinin eyleminin sonucuna göre yargılanması vasıtasıyla haklılaştırılması usulünü uygun bulmamakta, daha doğrusu bu şekilde haklılaştırma girişiminde bulunanları sert bir biçimde eleştirmektedir (1990, ss. 55-56). Ona göre "Eylemi yapan, kendisini sonuca göre yargılama gereği duyarsa asla başlangıç noktasına ulaşamaz. Sonuç tüm dünyaya sevinç verse de, kahramana yararı olmaz. Çünkü

¹² Köşeli parantez içindeki ifade aktarılan metne aittir.

¹³ Köşeli parantez içindeki ifade aktarılan metne aittir.

ancak her şey bittiğinde sonucu bilecektir. Oysa sonucu bildiği için değil, başladığı için kahraman olur" (Kierkegaard, 1990, s. 56). Kierkegaard bu noktadan hareketle, Hz. İbrahim'in eylemine ilişkin olarak, aslında cevapları içinde saklı olan şu soruları sormaktadır: "İshak'a 'mucize' yoluyla kavuştuğu için, bireyin durumunu evrensel olana göre ele almakla, İbrahim'in doğruluğunu kanıtlamak olası mıdır? Eğer İbrahim İshak'ı gerçekten kurban etmiş olsaydı, daha mı az doğrulanacaktı?" (Kierkegaard, 1990, s. 56).

Her ne kadar Kierkegaard sonuca göre yargılamayı kabul etmese de Hz. İbrahim'in içinde bulunduğu durumu bir meydan okuma olarak bırakmamakta, diğer bir deyişle, paradoksun meydan okumadan ayrılabilmesi için, imanı olanların bir ölçü bulmaya dikkat etmelerini belirtmektedir (Kierkegaard, 1990, s. 50). Bu ölçü ise, Kierkegaard'un düşüncesinde, kişinin Tanrı'ya karşı mutlak bir görevi olduğu şeklinde ifadesini bulmaktadır:

İmandaki paradoks şudur: birey, evrensel olandan yücedir; birey (...) evrenselle ilişkisini mutlak olan ile ilişkisine göre belirler, mutlakla ilişkisini evrenselle ilişkisine göre değil. Paradoks, Tanrı'ya karşı mutlak görevin var olduğu söylenerek de ifade edilebilir. Çünkü bu görev ilişkisinde kişi birey olarak mutlakla mutlak olarak ilişkidir. Böylece, bu ilişkide, Tanrı'yı sevmenin bir görev olduğu söylendiğinde, daha önce söylenenlerden farklı bir şey söylenmiş olur. (...)

Eğer böyle bir durum yoksa, imanın varoluşta uygun bir yeri yok demektir. İman bir meydan okuma demektir. Ve İbrahim, imana teslim olduğu için, yitirilmiş demektir (Kierkegaard, 1990, ss. 61-62).

Elbette Hz. İbrahim birey olarak mutlakla mutlak bir biçimde ilişkide bulunduğu için, ne yitirilmiştir ne de imanı bir meydan okumadır. Çünkü o, oğlunu kurban etme girişimini hem Tanrı hem de kendi adına yapmıştır. Tanrı onun imanını bu şekilde kanıtlamasını istediğinden ötürü Tanrı adınadır, Hz. İbrahim'in bu kanıtı sağlayabilmek istemesinden ötürü ise kendi adınadır (Kierkegaard, 1990, s. 53, ss. 62-63).

Ölçü bu şekilde ortaya konduğunda, bir kişinin imanı vasıtasıyla evrensel içinde olarak bir meydan okumada bulunduğu söylenemez. Çünkü görüldüğü üzere, bu hâlde evrenselin üstüne bir yükseliş, çok daha yüce olan bir erek söz konusudur. Nitekim bu farklılık şu şekilde de ifade edilebilir: "(...) yaşama etik olarak bakan kişinin ödevi kendini dahili belirleyicilerden arındırmak ve bunları harici yolla ifade etmektir. Bunu yapmaktan geri durursa (...) günah işler, meydan okur" (Kierkegaard, 1990, s. 61). Oysa imandaki paradoks dıştalıkla ölçülemeyecek denli bir içtenliğin mevcut olmasıdır ve dolayısıyla iman alanında karşılaşılan mutlak görev, kişiye etik tarafından yasaklanmış bir şeyi yaptırabilir (Kierkegaard, 1990, ss. 61, 65).¹⁴

Bu noktada yukarıda temas edilen hususların bir nevi özeti olan, trajik kahraman ile iman şövalyesi arasındaki farkları belirtmek faydalı olacaktır. Söz konusu farklar şu şekilde maddeleştirilebilir:

- 1- İnsanın kendi gücüyle trajik bir kahraman olması mümkün iken iman şövalyesi olması beklenemez (Kierkegaard, 1990, s. 59).
- 2- Trajik kahramanın girdiği zorlu yolda insanlar ona öğüt verebilir. İmanın dar yolunu izleyen iman şövalyesi ise öğütlerden beridir (Kierkegaard, 1990, s. 59).
- 3- Trajik kahraman, evrenselle ifade maksadıyla kendinden feragat ederken iman şövalyesi birey olmak adına evrenselden feragat eder (Kierkegaard, 1990, s. 67).
- 4- Trajik kahraman Tanrı'ya üçüncü kişi adıyla hitap ederken iman şövalyesi O'nun samimî ahababı mesabesinde (Kierkegaard 1990, ss. 68-69).
- 5- Trajik kahraman teleolojik olarak üst bir ifade taşıyan etiğe dayanırken, iman şövalyesi etiği ihlal etmektedir (Kierkegaard, 1990, s. 69).
- 6- İmanın kişiyi evrenselin, etik olanın üstüne taşıyan ve bu sebeple kişiyi anlaşılabilir ve kendini ifade edemez bir hâlde kendi içsel dünyasının sınırlarına hapseden bir paradoks olduğu göz önünde bulundurulduğunda, iman şövalyesinin gizlilik ve sessizlik içinde bulunurken trajik kahramanın kendini açığa vurarak evrenselin güvenliği içinde yer aldığı söylemek mümkündür. Zira etik olan, evrensellik ve açığa vurulabilir olma niteliklerini haizdir. Birey ise saklı ve gizli olandır ve meydan okumadan kurtulabilmek için kendini açığa vurma gerekir (Kierkegaard, 1990, s. 72).¹⁵

¹⁴ Kierkegaard aynı hususu, Luka'da yer alan bir öğretiyi örnek göstererek de ele almaktadır (1990, s. 63). Bu örneğe ilişkin İncil ayetleri şu şekildedir: "Kalabalık halk toplulukları İsa'yla birlikte yol alıyordu. İsa dönüp onlara şöyle dedi: 'Biri bana gelip de babasını, annesini, karısını, çocuklarını, kardeşlerini, hatta kendi canını bile gözden çıkarmazsa, öğrencim olamaz'" (Luka, 14:25-26). Bu sözle ilgili dipnotta ise bu sözde yer alan koşul önermesinin Yunancasının çevirisi şu şekilde verilmektedir: "Biri bana gelip de babasından, annesinden, karısından, çocuklarından, kardeşlerinden, hatta kendi canından bile nefret etmezse" (İncil, 2004:148). Kierkegaard tam da bu bağlamda, nefretin hoşlanmamak, pek sevmemek, ikincil düzeye getirmek gibi anlamlara işaret eden hiç kabul etmek anlamında kullanılarak açıklanmasını eleştirerek, bu sözlerin bir dehşet içerdiğini belirtmekte ve söz konusu olan kişilerden nasıl nefret edilebileceğinin altını çizmektedir (1990, ss. 64-65). Ne var ki burada da "Mutlak sevgi talep eden Tanrı'dır" ve dolayısıyla "Mutlak görev, kişiye etik'in yasakladığını yaptırabilir" (Kierkegaard, 1990, s. 65).

¹⁵ Bu gizlilik ve sessizlik hâli açısından iman ile estetik arasında bir ilişki söz konusudur. Kierkegaard estetik açıdan da bir gizliliğin bulunduğunu belirtmekte ve estetik gizleme ile imanın paradoksu arasındaki ayırımı göstermek maksadıyla, çeşitli aşk öyküleri hakkında, zaman zaman onları değiştirerek ve etik olanı da göz önünde bulundurarak değerlendirmelerde bulunmaktadır (Kierkegaard, 1990, ss. 73-100). Ayrıca estetik yaşam ile etik yaşam hâlleri üzerine kapsamlı bir inceleme için bkz.: Kierkegaard, 2020.

Açıktır ki Kierkegaard için iman evrensel, anlaşılabilir ve ifade edilebilir olan etiği aşan, ötesine geçen bir alana tekabül etmektedir. Bu durumu Hz. İbrahim'in mucizevî bir şekilde kavuşmuş olduğu oğlunu Tanrı'nın emriyle kurban etme girişiminde bulunmasını temele almak suretiyle irdelenmektedir. Bu çerçevede görülmektedir ki iman, Tanrı'yla kişisel ve mutlak bir ilişkide bulunan bireyi evrensel olandan yüce kılan, Tanrı'nın emri doğrultusunda, sonsuz bir teslimiyet içinde gerçekleştirilen mutlak görevin kişiyi etik olanın üstüne taşıyan ve aklın ve anlamının sınırları dışında yer alan bir paradokstur.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

İmanın paradoks oluşuna ilişkin temel soru şu şekilde ifade edilebilir: Hz. İbrahim'in içinde bulunduğu durum göz önünde bulundurulmak suretiyle, imanın, bireyin evrensel olan etiğin sınırlarını ihlâl ettiği bir paradoks olduğu yönünde genel bir tespit yapılabilir mi? Soruya bir yanıt verebilmek için, hem yapılan genelleştirme hem de ifade edilen etik algısının irdelenmesi iktiza eder.

Açıktır ki Hz. İbrahim'in içinde bulunduğu durum, tüm insanlar şöyle dursun, tüm peygamberlere dahi teşmil edilebilir nitelikte değildir. Zira çocuğunu kurban etmekle sınanmaya tabi tutulma hâli, Hz. İbrahim'e has bir imtihan şekli olup eşsiz, benzersiz bir hadiseye karşılık gelir. Dolayısıyla Hz. İbrahim'in örneğindeki imana dayalı görevin, bireyi evrensel olandan yüce kılan ve etik olana adeta meydan okumasına yol açan bir vazife olması, tüm müminler için geçerlilik taşımamaktadır. Böyle bir şeyin geçerli olabilmesi için, müminlerin tamamının benzer bir görevle görevlendirilmiş olması lazım gelir. Bu çerçevede, Kierkegaard'un imanının bir paradoks olduğu şeklindeki belirlemesine, "Mutlak görev, kişiye etik'in yasakladığını yaptırabilir" (1990, s. 65) şeklindeki ifadesi bağlamında bir itirazda bulunulabilir. Şöyle ki görüldüğü üzere bu ifadede ihtimal söz konusudur. Dolayısıyla mutlak görev kişiye etiğin yasakladığını "yaptırabilir" ki bu, "her zaman yaptıracağı" anlamına gelmez. Hz. İbrahim'in durumu ve benzeri hâllerin mevcudiyeti, imanının ve gerekliliklerinin tümüyle evrensel ve etik olanın ötesinde olduğu sonucuna varmayı sağlamaz.

Diğer taraftan Kierkegaard'un mutlak göreve ilişkin olarak İncil'de yer alan bir öğretiyi örnek göstermesi hatırlandığında, ilk bakışta, tüm insanlar için böyle bir görevin söz konusu olduğu söylenebilecektir. Çünkü bu örnekte yer alan mutlak görev yani bir kişinin İsa Mesih'in öğrencisi olabilmesi için tüm sevdiklerinden ve hatta kendi canından bile nefret etmesi gerektiği, tüm insanlar için geçerli bir vazifedir. Ancak bu ifadenin şu şekilde anlaşılması daha uygun görünür: İsa Mesih'in insanlardan böyle bir mutlak sevgi, böyle bir bağlılık talep etmesi durduk yere değil, bir amaç doğrultusundadır. Şöyle ki bu ifadeden önceki İncil ayetlerinde İsa Mesih'in, bir adamın büyük bir şölen hazırlayıp birçok konuk çağırdığı, ama tüm davetlilerin çeşitli mazeretler ileri sürüp özür dileyerek gelemeceklerini bildirmelerine ilişkin bir örnek vermesi ve bu örnek bağlamında, çağrılan o adamlardan hiçbirinin kendisinin yemeğinden tadamayacağını dile getirmesi belirtilmektedir (Luka, 14:16-24). Dolayısıyla hemen bu örnekten sonra gelen, İsa Mesih'in bir kişinin kendisinin öğrencisi olabilmesi için yakınlarından ve kendi canından nefret etmesi gerektiği yönündeki ifadesinin, insanların iman ederek onun yolundan gitmek yerine, çeşitli mazeretler ileri sürerek davetine sırt çevirmelerinin yanlışlığını belirtmek ve davetine katılmanın, kişinin yakınlarını ve kendini sevmesinden bile yüce olduğunu vurgulamak şeklinde bir amaç barındırdığı söylenebilir. Bu sebeple, söz konusu olan görevi, kişinin, yakınları ve kendisinden nefret etmesi yerine, tam bir bağlılıkla iman ederek İsa Mesih'in yolundan giden bir öğrenci olması şeklinde ifade etmek uygun görünmektedir. Nitekim İsa Mesih'in "Ama ben'i dinleyen sizlere şunu söylüyorum: Düşmanlarınızı sevin, sizden nefret edenlere iyilik yapın, size lanet edenler için iyilik dileyin, size hakaret edenler için dua edin" (Luka, 6:27-28) şeklindeki öğütleri, bir kişinin yakınlarından ve dahi kendisinden nefret etmesi gibi bir görevi beklediğini düşünmeyi imkânsız kılmaktadır.

Hız. İbrahim'in içinde bulunduğu durumun genele teşmil edilmesiyle ilgili tespitlerin akabinde, konunun ifade edilen etik algısı üzerinden de değerlendirilmesi lazım gelir. Hatırlanacağı üzere, Kierkegaard için etik, evrensellik ve rasyonalitenin alanıdır. Bu ise herkesi bağlayıcı ve makul ahlâkî ilke ve değer yargılarının bulunduğu anlamına gelir. Oysa bu tarz bir etik evrenselciliğin benimsenmediği bir durumda, görecelilik hüküm sürecek ve dolayısıyla sadece Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etme girişimi değil, alelade bir eylem bile evrensel geçerlilik vasfından yoksun kalacaktır.¹⁶

Konuya başka bir açıdan da yaklaşmak mümkündür. Bir eylemin ahlâkî olup olmadığı belirleyicisi olarak "Tanrı'nın emir ve yasaklarının göz önünde bulundurulması" şeklinde bir etik anlayış benimsendiği takdirde, Hz. İbrahim'in durumunda etik olanın askıya alındığı bir paradoks olmayacaktır. Dahası, oğlunu kurban etme girişimi bizzat Tanrı'nın emri olduğundan, aksine bu eylemde bulunulmaması hâlinde ahlâkî görevin yerine getirilmemesi söz konusu olacaktır.

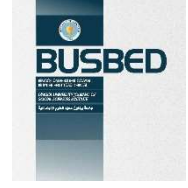
¹⁶ Olivier Cauly'nin konuyla ilgili olarak yaptığı nesnel etik-öznel etik ayrımı için bkz.: Cauly, 2006, ss. 129-132.

Buraya kadar dile getirilen hususlar çerçevesinde, "imanın, bireyin evrensel olandan yüce olarak etiğin sınırlarını ihlâl ettiği bir paradoks olduğu şeklinde bir genel tespit yapılabilir mi?" şeklindeki sorunun olumsuz bir biçimde cevaplandırılması daha uygun görünmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki böyle bir cevap neticesinde, Kierkegaard'un, imanı kişinin bireysel olarak Tanrı'yla ilişkide bulunması bağlamında, içsel ve öznel bir yapıda ele almasının önemi ve yararının yadsındığı şeklinde bir netice hâsıl olmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1998). *Çağdaş felsefe* (4. baskı). İnkılâp Kitabevi.
- Ateş, S. (1995). *Kur'an-ı Kerîm tefsîri Cilt 5*. Yeni Ufuklar Neşriyat & Milliyet Gazetecilik.
- Blackham, H. J. (2005). *Altı varoluşçu düşünür* (Çev. E. Uşşaklı). Dost Kitabevi Yayınları.
- Cauly, O. (2006). *Kierkegaard* (Çev. I. Ergüden). Dost Kitabevi Yayınları.
- Cevizci, A. (2002). *Felsefe sözlüğü* (5. baskı). Paradigma Yayınları.
- Düzen, N. E. (1990). Çevirenin notları. S. Kierkegaard, *Korku ve titreme* içinde (ss. 115-116). Ara Yayıncılık.
- Foulquie, P. (1998). *Varoluşçunun varoluşu* (Çev. Y. Şahan, 3. baskı). Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- İncil (2004). (3. Baskı). Yeni Yaşam Yayınları & Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Kaufmann, W. (2002). *Dostoyevski'den Sartre'a varoluşçuluk* (Çev. A. Göktürk, 3. baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Kierkegaard, S. (1901). Frygt og bæven. In A. B. Drachmann, J. L. Heiberg & H. O. Lange (Eds.), *Søren Kierkegaards samlede værker III. bind* (pp. 53-168). Gyldendalske Boghandels Forlag.
- Kierkegaard, S. (1902). Begrebet angst. In A. B. Drachmann, J. L. Heiberg & H. O. Lange (Eds.), *Søren Kierkegaards samlede værker IV. bind* (pp. 273-429). Gyldendalske Boghandels Forlag.
- Kierkegaard, S. (1905). Sygdommen til døden. In A. B. Drachmann, J. L. Heiberg & H. O. Lange (Eds.), *Søren Kierkegaards samlede værker XI. bind* (pp. 111-241). Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Kierkegaard, S. (1980). *The concept of anxiety* (Çev. R. Thomte & A. B. Anderson). Princeton University Press.
- Kierkegaard, S. (1990). *Korku ve titreme* (Çev. N. E. Düzen, 1. Baskı). Ara Yayıncılık.
- Kierkegaard, S. (2004a). *Kaygı kavramı* (Çev. T. Armaner, 2. Baskı). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2004b). *Ölümcül hastalık umutsuzluk* (Çev. M. M. Yakupoğlu). Doğu Batı Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2005). *Felsefe parçaları ya da bir parça felsefe* (Çev. D. Şahiner). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2013a). The sickness unto death (Çev. W. Lowrie). In *Fear and trembling and sickness unto death* (pp. 235-478). Princeton University Press.
- Kierkegaard, S. (2013b). Fear and trembling (Çev. W. Lowrie). In *Fear and trembling and sickness unto death* (pp. 1-233). Princeton University Press.
- Kierkegaard, S. (2020). *Ya/Ya da* (Çev. N. Beier). Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Marcel, G. (1999). Pascal'de kaygı (Çev. M. Atıcı). *Felsefelogos*, 2(7), 151-160.
- Mounier, E. (1986). *Varoluş felsefelerine giriş* (Çev. S. R. Kırkoğlu). Alan Yayıncılık.
- Thilly, F. (2002). *Felsefenin öyküsü II. cilt – çağdaş felsefe* (Çev. İ. Şener, 2. Baskı). İzdüşüm Yayınları.
- Wahl, J. (1999). *Varoluşçuluğun tarihçesi* (Çev. B. Onaran). Payel Yayınevi.
- West, D. (1998). *Kıta Avrupası felsefesine giriş* (Çev. A. Cevizci). Paradigma Yayınları.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 16.01.2023
Kabul Tarihi : 17.03.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1236336>

ÖMER SEYFETTİN'İN HİKÂYELERİNDE AHLAK VE AİLE SOSYOLOJİSİ*

Veysel ŞAHİN¹, Merve TORĞUT²

ÖZ

Ömer Seyfettin (1884-1920) Türk hikâyeciliğinde önemli bir yere sahiptir. Türk hikâyeciliğinde millî olana yönelen Ömer Seyfettin, millî olandan yola çıkarak Türk milletinin değerler dünyasını ortaya koymaya çalışır. Toplumlara düzen veren kurallar/değerler vardır. Toplumlara düzen veren bu kurallar/değerler; dini, ahlaki, görgü ve hukuk kurallarıdır/değerleridir. Ömer Seyfettin, hikâyelerinde toplumun/bireyin sıkıntılarını ele alır. Ömer Seyfettin, bireyi/toplumu yok oluşturan asıl şeyin bireyi/toplumu var kılan millî değerlerin birey/toplum tarafından yok sayılmasından kaynaklı olduğunu farkındadır. Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde toplumun değerlerini hiçeştiren birey/aile/toplum yok oluşun kıyasına sürüklenirken bu değerleri var kılan birey/aile/toplum değerleriyle birlikte kendilerini de var kılarlar. Yazar, toplumun bir parçası olduğundan edebî yaratımına ait olduğu toplumu yansıtır. Edebiyat sosyolojisi toplumun edebî esere, edebî eserin ise topluma olan yansımalarını inceleyip edebiyat ile toplum arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışır.

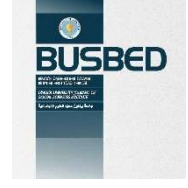
Anahtar Kelimeler: Ömer Seyfettin, Hikâye, Birey, Toplum, Ahlak, Aile.

* Bu makale, (2022) "Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, vsahin@firat.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-3265-0481>

² Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mervetorgut2317@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-0137-3987>

Article Type : Research Article
Date Received : 16.01.2023
Date Accepted : 17.03.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1236336>

ETHICS AND FAMILY SOCIOLOGY IN ÖMER SEYFETTİN'S STORIES*

Veysel ŞAHİN¹, Merve TORĞUT²

ABSTRACT

Ömer Seyfettin (1884-1920) has an important place in Turkish storytelling. Ömer Seyfettin, who turns to the national one in Turkish storytelling, tries to reveal the world of values of the Turkish nation by starting from the national one. There are rules/values that give order to societies. These rules/values that give order to societies; religious, moral, etiquette and legal rules/values. Ömer Seyfettin deals with the problems of the society/individual in his stories. Ömer Seyfettin is aware that the main thing that drives the individual/society to extinction is the ignorance of the national values that make the individual/society exist by the individual/society. In Ömer Seyfettin's stories, while the individual/family/society that nullifies the values of the society is dragged to the brink of extinction, the individual/family/society that makes these values exist also makes themselves exist together with the values. Since the author is a part of society, his literary creation reflects the society to which he belongs. Sociology of literature tries to reveal the relationship between literature and society by examining the reflections of society on the literary work and the literary work on the society.

Keywords: Ömer Seyfettin, Story, Individual, Society, Morality, Family.

* This article was produced from the master's thesis named "Sociological Analysis of Ömer Seyfettin's Stories" (2022).

¹ Assoc. Dr., Firat University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, vsahin@firat.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3265-0481>

² Firat University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, mervetorgut2317@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0137-3987>

1. GİRİŞ

İnsanoğlu yaratılışı gereği yalnız başına yaşamını sürdüremediğinden yaşamını sürdürebilmek için diğer insanların varlığına ihtiyaç duyar. Var olabilmek adına diğerleri ile ilişki kuran insanoğlu yeryüzünde birçok eylem gerçekleştirmiştir. İnsanoğlunun gerçekleştirdiği eylemlerin toplum üzerinde birçok etkisi bulunmaktadır. İnsanoğlunun toplum üzerindeki bu etkilerin ne olduğuna dair bilgilerin somut yönünü sosyoloji ortaya koymaya çalışırken bu etkilerin soyut ve estetik yönünü ise edebiyat ortaya koymaya çalışır. İnsan toplulukların geçmişteki ve günümüzdeki toplum üzerindeki etkilerinin ne olduğunu dair bilgiler ortaya koyulurken sadece bilimden yararlanılmamalıdır. Zira sadece bilimden yararlanılarak ortaya konulan bilgiler etkilerin tamamını yansıtmayacağından ortaya konulan bu bilgiler eksik ve yetersiz kalacaktır. Bu yüzdendir ki insan topluluklarının dünya üzerindeki etkilerinin ne olduğuna dair bilgilerin eksiksiz ve yetersiz kalmaması için bu etkilerin soyut ve estetik yönü de göz önünde bulundurulmalıdır. Toplumu anlamaya/anlamlandırmaya çalışan bilim adamları topluma edebiyat ve sosyolojiyle bakmaya çalışır. Bilim adamları topluma edebiyat ve sosyolojiyle bakınca da toplumun daha net bir şekilde anlatıldığını/anlamlandırıldığını görürler. Akabinde topluma iki ayrı cepheden bakmak yerine tek cepheden bakabilecekleri bir disiplin ortaya koyarlar. Ortaya koydukları bu disipline ise “edebiyat sosyolojisi” adını verirler.

Edebiyat sosyolojisi, Avrupa’da 19. yüzyılda ortaya çıkan Türkiye’de ise 20. yüzyılın sonlarında ilgi görmeye başlayan sosyolojinin bir alt disiplinidir. Edebiyat sosyolojinin amacı, varmak istediği nokta nedir? Edebiyat sosyolojisinin amacını, varmak istediği noktanın ne olduğuna dair bilgilerden önce bu kavramın oluşumunda etkili olan edebiyat ile sosyolojinin ne olduğuna ve ikisi arasındaki ilişkiye değinilirse edebiyat sosyolojisi daha net bir şekilde ortaya konulur.

Edebiyat, “olay, düşünce, duygu ve imajların dil aracılığı ile biçimlendirilmesi sanatı(dır).” (Parlatır vd., 1998: 670). Sosyoloji ise “toplumbilim”, (Haçerlioğlu, 1979: 141) “toplumu inceleyen ve nesnel yasalarını saptayan bilim(dir).” (Haçerlioğlu, 1996: 412). Edebiyat toplumda var olan olayları ya da var olabilecek olayları estetik kaidelere bağlı kalarak toplumu yazına, yazını ise topluma yansıtmaya çalışan bir sanat dalıdır. Sosyolojisi ise toplumda var olan olayları inceleyip bu olayları bilimsel olarak açıklamaya çalışan toplumbilimdir. Edebiyat-sosyoloji ilişkisine bakılırsa ikisinin de beslendiği kaynak toplumdur. Bir sanat dalı olan edebiyat ile bir bilim dalı olan sosyoloji kendilerini var kılabilmek adına birbirlerinden faydalanırlar. Çünkü “bilimler birbirinden kopuk değildir. Multi-disipliner bir şekilde çalışmaktadırlar. Birlikte çalışan bilimlerden biri de edebiyat ve sosyoloji bilimidir.” (Özdem, 2015: 4). Bu yüzdendir ki edebiyat ve sosyolojiyi kendi var olma sebeplerini yitirmeden birbirlerini kabul eden ve açılmayan iki farklı disiplin olarak kabul etmek mümkündür (Şahin & Topdaş, 2015: 186). Edebiyat sosyolojisi, “edebî metinden hareketle toplum ve topluluklara dair yaşama kodları, değer yargıları ve yaşama refleksini açıklamayı ve tanımlamayı ve buna bağlı olarak da edebî metni sosyolojik bir belge olarak değerlendirmeyi gaye edinir.” (Şahin, 2022: 345).

Toplumun olmazsa olmazı olan birey çevresinde olup biteni anlamlandırmak, anlatmak istediğinden yazına sığınır. Bu yüzden birey/yazar yaratmış olduğu edebî yazına ait olduğu toplumun gerçeklerini yansıtır. Yazarlar ait olduğu toplumun bir parçası olduğundan onun yaratımı olan edebî yazında yazarın ve ait olduğu toplumun değerler dünyasına ulaşılır. Bireyin/toplumun değerler dünyasını anlatan Ömer Seyfettin, Osmanlı’nın çöküş sancıları yaşadığı bir döneme denk gelmiş ve bu dönemin yıkımlarına şahit olmuştur. Osmanlı’nın çöküş sancılarında şahit olan Ömer Seyfettin, hikâyelerinde şahit olduğu “dönemin tarihî ve sosyolojik gerçekliklerin(e)” (Topdaş Çelik, 2022: 65) yer verir.

“Ömer Seyfettin, 11 Mart 1884 tarihinde, Yüzbaşı Ömer Şevki Bey ile Fatma Hanım’ın ikinci çocuğu olarak, Balıkesir’in Gönen ilçesinin merkezinde bulunan evlerinde dünyaya gelir.” (Torğut, 2022: 4). Ömer Seyfettin, kitaplar içerisinde büyüdüğü için daha iki üç yaşlarında kâğıda ve kaleme olan ilgisi büyüktür. Yazarın bu ilgisini gören ailesi daha yazar dört yaşındayken Gönen’de bulunan Reşit Efendi Mahalle Mektebine gönderirler. Yazar, babasının görevi sebebiyle sırasıyla Kastamonu (İnebolu) ve Sinop’ta (Ayancık) bulunan okullarda okur. Ömer Seyfettin’in kasaba okullarında iyi bir eğitim alamadığı düşünen annesi, oğlunu alıp İstanbul’da babasının yanına yerleşir. Ömer Seyfettin, İstanbul Aksaray’da bulunan Mekteb-i Osmanî’ye gider (Alangu, 2010: 43). Bu kez yazarın babası Ömer Şevki Bey, oğlunun da kendisi gibi asker olmasını istediğinden oğlunu Mekteb-i Osmanî’den kaydını alır ve Eyüp Sultan’daki Askerî Baytar Rüştiyesi’ne yazdırır. Yazarın bu dönemde edebiyata olan ilgisi daha da artmaya başlar. Ömer Seyfettin, Eyüp Askerî Baytar Rüştiyesi’ni 1896 yılında bitirir ve akabinde Mekteb-i Harbiye-i Şahane’ye katılır.

1912 yılının sonlarında Balkan Savaşı’nın çıkmasının üzerine Ömer Seyfettin, Garp Ordusu’nun 39. Alayına üsteğmen olarak katılır. Balkan Savaşında ilk önce Komanova’da Sırplarla karşı savaşır. Daha sonra ise beş ay boyunca Yanya Kalesi’nde Yunanlılara karşı savaşır. Yanya’da Yunanlılara karşı savaştığı 20 Ocak 1913 tarihinde Yunanlılara esir düşer. Ömer Seyfettin’in bu esareti 28 Kasım 1913 tarihine kadar sürer. Yaklaşık on bir aylık bir esaret hayatı yaşayan Ömer Seyfettin için bu on bir aylık süreç onun değişip-dönüşmesine vesile olmuştur. Yazar, Balkan Savaşı’nda savaştığı süre zarfında Balkan milletlerinin var olmak adına olan mücadelesini görür ve bu

mücadeleden çok etkilenir. Balkan milletinin var olmak adına verdiği direniş mücadelesini kendi ruhunda harmanlayan yazar, bu direniş mücadelesini milletine aksettirmek için birçok hikâye kaleme alır.

Toplumlar belirli bir düzen dahilinde devamlılığını sürdürebilmek için ahlaki kurallara/değerlere ihtiyaç duyar. Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde toplumun var olmak için ihtiyaç duyduğu ahlaki değerler büyük bir önem teşkil etmektedir. Ahlaki değerler bir milletin yaşayış tarzında önem verdiği değerler dünyasının kurallarıdır. Birey/toplum yaşadığı toplumun ahlaki kurallarını benimsemese ise yaşadığı topluma gitgide yabancılaşacağından artık o toplumda tutunması imkânsız hale gelecektir. Toplumlarda tutunamayan bireyler ise yok oluşa doğru sürüklenecektir. Ömer Seyfettin'in, ahlaki topluma yön veren bir değer olarak ele aldığı hikâyeleri; "Piç", "Mehmaemken" ve "Yüksek Ökçeler"dir. Bu hikâyelerde ahlaki değerleri kendi çıkarları uğruna hiçleştiren bireyler hem kendi yıkımını hem de toplumun yıkımını gerçekleştirir.

Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde toplumun en küçük yapı taşı olan ailede büyük önem taşır. Aile toplumun değerler dünyasına göre bir yaşam benimserse ebediyen mutlu olur. Fakat toplumun değerler dünyasını kendi çıkarları doğrultusunda hiçleştiren aile topluma da kendisine de en büyük kötülüğü etmiş olur. Ömer Seyfettin'in "Buse-i Mader", "İlk Namaz", "Piç" ve "Havyar" adlı hikâyelerinde ailenin toplum için vazgeçilemez bir yerde olduğu görülmektedir. Hikâyelerde ailenin bireyleri toplumda olmazsa olmaz dediğimiz birçok rolü üstlenen kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. AHLAK SOSYOLOJİSİ VE GÖRÜNGÜ DÜZEYLERİ

İnsanoğlu yaradılışı gereği yalnız başına yaşamını sürdüremeyeceğinden bir topluma mensup olma mecburiyetindedir. İnsanoğlunun yaşamında etken rol oynayan toplumlar var olabilmek adına birtakım değerler/kurallara ihtiyaç duyarlar. Toplumun ihtiyaç duyduğu bu değerler/kurallar; dini değerler/kurallar, ahlaki değerler/kurallar, görgü kuralları ve hukuk kurallarıdır. Dini değerler/kurallar, ahlaki değerler/kurallar, görgü kuralları ve hukuk kuralları topluma düzen vererek toplumun bir düzen dahilinde devamlılığını sağlayıp toplumu var kılar. Topluma düzen veren din, ahlak ve görgü kurallarının yaptırımını maneviyken hukuki kuralların yaptırımını ise maddidir.

Ahlaki değerler/kurallar topluma düzen vermesi açısından toplumda önemli bir yere sahiptir. Toplumda var olan düzenin birçoğu ahlaki değerlerin/kuralların eseridir. Ahlak, insana "iyi" ile "kötü" olanı gösterir. Ahlak denildiği "zaman, akla gelen şey sadece insan davranışlarıdır. İnsandan başka canlıların hareketleri ahlaki davranış sayılmaz." (Güngör, 1998: 11). Çünkü akıl sadece insanoğluna verilmiş olan bir nimettir. İnsanoğlunun davranışı dışındaki davranışlar içgüdüsel davranış olarak nitelendirildiğinden bu davranışlar ahlaki davranış sayılmaz.

Toplumlarda var olan ahlaki değerler/kurallar o toplumdaki bireylerin ortak aklıdır. Her toplumun kendine ait ahlaki değerleri/kuralları olduğundan ahlaki değerler/kurallar toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. Ahlaki değerlerin/kuralların toplumdan topluma değişiklik göstermesindeki temel neden her toplumun kendine has bir yaşayış biçimi oluşudur. Bu yüzden toplumlar ahlaki değerleri/kuralları kendi ihtiyaçlarına göre ayarlarlar. Ahlaki değerler/kurallar ait olduğu toplum tarafından ortaya konulursa bu değerler/kurallar işlevini yerine getirir. "Toplumsal bir işlev, ahlaki bir disiplin olmadan var olamaz. Yoksa geride bireysel hırslardan başka bir şey kalmaz ve bunlar doğal olarak sınırsız, doyumsuz oldukları için, eğer onları düzene sokacak hiçbir şey yoksa kendiliklerinden düzene girmeyi beceremezler." (Durkheim, 2016: 55). Düzene girmeyi beceremeyen birey, ait olduğu toplumu da kendi hırslarına kurban etmekten kaçınmaz. Toplumlar kendilerini var eden bireylerin kendilerini yok etmemesi adına birtakım önlemler alırlar. Toplumun aldığı bu önlemler genel olarak ahlaki değerler/kurallar olarak adlandırılır. Ahlaki değerler/kurallar bireyin kişisel hırslarının/çıkarlarının önünde durarak bireyi/toplumu var kılar.

Toplumların ortaya koyduğu ahlaki değerler/kurallar, zaman içinde değişime uğrayabildiği gibi tamamıyla ortadan da kaldırılabilir. Bunun sebebi toplumların zaman içerisinde gelişip değişime uğramalarıdır. Gelişip ve değişen toplumların eskiden ortaya koymuş olduğu ahlaki değerler/kurallar toplumun şimdiki ihtiyaçlarını karşılayamadığından bu ahlaki değerler/kurallar "zamana ayak uydurarak değiş(ime)" (Reich, 1976: 24) uğrarlar. Değişime uğramayan ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamayan ahlaki değerler/kurallar toplum tarafından ortadan kaldırılır.

Ahlak sosyolojisi, toplumda var olan ahlaki değerlerin/kuralların o toplum içerisindeki yerini, önemini ve o toplum üzerindeki etkisini inceleyip açıklamaya çalışan sosyolojinin bir alt disiplini. Ahlak sosyolojinin esas amacı ahlakın birey/toplum üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Ahlakın birey/toplum üzerindeki etkilerini ve ahlakın birey/toplum için sarsılmaz bir yerde olduğunu gören Fransız sosyolog, Emile Durkheim ile Alman sosyolog Max Weber, ahlakın toplum için vazgeçilmez bir değer olduğunu yaptıkları çalışmalarda sıklıkla dile getirmişlerdir.

Ahlaki değerlere bağlı bir ailede büyüyen Ömer Seyfettin, ailesinin ona öğrettiği değerler etrafında kendisini geliştirmiş bir şahsiyettir. Ömer Seyfettin, ahlaki değerlerin bir toplum için ne ifade ettiğinin farkında olan bir yazardır. Bunun içindir ki yazmış olduğu hikâyelerinde ahlaki değerleri benimseyen bireyin/toplumun durumu ile

ahlaki değerleri benimsemeyen bireyin/toplumun durumunu gözler önüne sererek ahlakın toplum içerisindeki önemi ortaya koymaya çalışır. Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde ahlaki değerleri benimseyen birey kendisinin olduğu kadar toplumun da çıkarlarını gözetip ona göre hareket eden bireyler olarak karşımıza çıkar. Ahlaki değerleri benimsemeyen bireyler ise hikâyelerde sırf kendi çıkarları uğruna “çevresine verebileceği sıkıntıları hiç umursamadan herkese rağmen ve herkese karşı ölçsüz” (Durkheim, 2016: 60) davranışlar sergileyen bireyler olarak karşımıza çıkar. Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde toplumun ahlaki değerlerini hiçleştiren bireyler kendisini de toplumu da yok oluşun eşiğine sürükler. Ömer Seyfettin, hikâyelerinde bireyi/toplumunu var eden ahlaki değerlerin önemi belirterek ahlaki değerlerle bireyi/toplumunu var etmeye çalışır. Ömer Seyfettin, hikâyelerinde toplumun ahlaki değerlerinin birey/toplum için vazgeçilmez bir değer olduğunu sürekli belirtir. Ömer Seyfettin'in kaleme aldığı “Piç”, “Mehmaemken” ve “Yüksek Ökçeler” adlı hikâyelerinde ahlak sosyolojisi ön plana çıkmaktadır.

“Piç” adlı hikâye, Ömer Seyfettin'in 21 Ağustos 1913 tarihinde Türk Yurdu dergisinde yayınlanan hikâyesidir. İsim-içerik açısından uygunluk gösteren bu hikâye ben anlatıcı tarafından nakledilir. Ben anlatıcı tarafından nakledilen hikâyelerde “anlatıcı ile anlatılan aynı kişidir. Yani anlatıcı kahramanlardan biriyle aynıleşir.” (Şen, 2020: 312). “Piç” adlı hikâyede ismi bilinmeyen başkarakter hikâyenin anlatıcı karakteridir.

Hikâyenin başkarakteri olan anlatıcı karakter, bir arkadaşıyla beraber Bingazi'deki muharebeye katılmak için yola çıkarlar. Fakat talihsizlik şu ki anlatıcı karakterin Bingazi'deki muharebeye katılmak için yola çıktığı arkadaşı Mısır'ın başkenti olan Kahire'de hastalanır. Anlatıcı karakterin hastalanan arkadaşı bir doktora muayene olur. Bunun üzerine doktor hastaya on gün istirahat etmesi gerektiğini söyler. Anlatıcı karakter, aynı ideoloji için yola çıktığı arkadaşını düşman elinde olan Mısır'da bırakmaya gönüllü razı olmaz. Bu yüzden kendisi de on gün boyunca Mısır'da arkadaşının yanında kalır. Anlatıcı karakter, Mısır'da kaldığı için kendisini zindandaymış gibi hisseder. Anlatıcı karakterin böyle bir hissiyata kapılmasındaki temel neden Mısır'ın önceleri kendilerininken şimdileri ise düşman elinde oluşudur. Anlatıcı karakter, şimdileri düşman elinde olan Mısır'da rahat rahat gezmek yerine kendisini kaldığı otele hapseder. Çünkü eskiden kendilerinin olan Mısır artık tüm yönleriyle Avrupalıları yansıtmaktadır.

Anlatıcı karakter, kendisini hapsedtiği otelde hep Mısır'ın eski günleri ile şimdisini karşılaştırıp Mısır'ın şimdilerde düştüğü bu duruma çok içerlenir. Her gece Mısır'ın bu düştüğü durumları düşünen ve düşündükçe de üzülen anlatıcı karakterin başına ağrılar girer. Yine bir gece Mısır'ın düştüğü duruma üzülen anlatıcı karakterin başına ağrılar girince biraz hava almak için sokağa çıkar. Anlatıcı karakter sokağa çıkınca karşılaştığı manzaraya daha fazla tahammül edemediğinden bu manzarayı görmemek için yanından geçtiği dükkânların içlerini seyrederek. Anlatıcı karakterin tahammül edemediği manzara Avrupa toplumunun normalleştirdiği fuhuştur. Mısır, Avrupalıların eline geçince geçmişteki tüm ahlaki değerlerini de geçmişte bırakmıştır. Artık Mısır, Avrupalıların değerler dünyasını yansıttığı bir mekâna dönüşmüştür. “Ahlak denilince hemen aklımıza gelen kavramlardan biri de ‘namustur’; öyle ki, günlük hayatta ahlak ve namus hemen hemen aynı manada kullanılır. Aslında namus kavramı daha çok cinsel ahlakla ilgilidir, yani ahlaki davranışın bütünü değil, ancak bir kısmını ifade eder.” (Güngör, 1998: 35). Türk ve İslam topluluklarında namus kavramı çok önemli bir kavram olduğu için Mısır eskiden bu toplulukların elindeyken namus kavramına önem verilmiştir. Mısır, Avrupalıların eline geçince bu kavram önemi yitirmiştir. Çünkü Avrupalılar, Türk ve İslam topluluklarının namus kavramına gösterdikleri hassasiyeti göstermemektedirler. Mısır'ın Avrupalıların eline geçmesiyle beraber Mısır'ın ahlaki değerleri de değişime uğramıştır. Hikâyede ahlaki değerleri değişime uğrayan toplumda fuhuş ve yasak olan şeyler toplum tarafından normalleştirilmiştir. Değişen bu ahlaki değerler sonucunda ise Mısır'daki “toplumsal yaşantının cinsellik eksikliğini çöktü(ye)” (Şahin, 2016: 25) ugradığı görülmektedir.

“...Gene bir akşam başım böyle fena hâlde tutmuştu. Boğulacak gibi oluyordum. Gece yarısı yaklaşıyordu. ‘Biraz hava alayım’ dedim. Paltomu giyerek sokağa çıktım. Nereye gideceğimi bilmiyordum. Elektrik ziyalarıyla gündüzden daha aydınlık olan sokaklardan geçiyordum. Kadınlar, erkekler, çocuklar, yerliler, yabancılar birbirlerine karışmış, gülerken, oynaşarak ağır ve yavaş, akıp gidiyorlardı. Ve üzerlerinde iğrenç ve keskin bir fuhuş ve bir sefalet kokusu dalgalanıyordu.

Ben düz ve parlak yaya kaldırımında yürüyor ve her tarafı görmemek için sağımdaki pastacıları, tuhafiyeci dükkânlarını, içindekilerini seyrediyordum.” (Seyfettin, 2020a: 302).

Anlatıcı karakter, ahlaki değerleri çöküntüye uğrayan toplumu daha fazla görmemek için yanından geçtiği dükkânların içlerini seyrettiği sırada gözüne Türk lokantasına benzettiği bir lokanta ilişir. Çorba içmek için bu lokantaya girer ve okul arkadaşı olan Ahmet Nihat ile karşılaşır. Ahmet Nihat'ın şapka taktığını gören anlatıcı karakter bir Türk'ün şapka takmasını uygun bulmadığından eski okul arkadaşı olan Ahmet Nihat'a öfkelenir. Bu öfkelerini de arkadaşından gizlemeyip bir Türk'ün şapka takmasını uygun bulmadığını dile getirir. Bunun üzerine Ahmet Nihat, Türk olmadığını dile getirir. Ahmet Nihat'ın Türk olmadığını duyan anlatıcı karakter şaşırır ve Türk olmasanız da Osmanlısınız, Müslümansınız deyince Ahmet Nihat, hayır değilim cevabını verir. Anlatıcı karakter, okul arkadaşının bu cevabı karşısında şaşkınlığını ve öfkelerini gizlemeyip arkadaşının ne olduğunu sorar. Ahmet

Nihat, anlatıcı karaktere “Katoliğim ve Fransız’ım...” (Seyfettin, 2020a: 305) cevabını verir. Ahmet Nihat’ın verdiği cevabı duyan anlatıcı karakter Ahmet Nihat’ın yabancı yerde yaşadığı için kendi/lik değerlerini yitirdiğini düşünür. Ahmet Nihat, arkadaşının kendisi hakkında yanlış düşündüğünü görünce tüm hakikatleri anlatmak için anlatıcı karakteri bir gazinoya götürür ve tüm hakikatleri anlatır.

Ahmet Nihat’ın annesi çok küçük bir yaşta evlilik yapmıştır. Evlendiği kişinin çocuğu olmaz. Evlendiği kişi bu durumdan dolayı kendisini değil de Ahmet Nihat’ın annesini suçladığı için ona sürekli eziyetler etmektedir. Ahmet Nihat’ın annesi evlendiği kişinin eziyetlerine daha fazla dayanamayıp hastalanır. Hastalanınca birçok doktor eve getirilir. Ahmet Nihat’ın annesini ta ki Dubois isimli doktor gelene kadar hiçbir doktor iyileştiremez. Dubois isimli doktor kırk yaşlarında bir Fransız’dır. Eve gelen diğer doktorların iyileştiremediği Ahmet Nihat’ın annesini Dubois adlı doktorun iyileştirmesindeki temel neden Ahmet Nihat’ın annesinin ihtiyacı olan sevgiyi vermesidir. Çünkü Ahmet Nihat’ın annesinin hastalığına neden olan şey sevgisizliktir. Ahmet Nihat’ın annesi, Dubois ile yasak ilişki yaşamaya başlar. Bu yasak ilişki sonucunda Ahmet Nihat’ın annesi, eşinden görmediği sevgiyi Doktor Dubois’den görmeye başlayınca iyileşir. Doktor Dubois, eve Ahmet Nihat’ın annesini iyileştirmek için geldiğinden kimse bu yasak ilişkiden haberdar olmaz. Kimsenin haberdar olmadığı bu yasak ilişkiden Ahmet Nihat adındaki çocukları dünyaya gelir.

Ahmet Nihat’ın annesi toplumun ahlaki değerlerini kendi çıkarları uğruna hiçeştirmiştir. Ahmet Nihat’ın annesi ihtiyacı olan sevgiyi karşılamak adına toplumun ahlaki değerlerine uymayan yasak ilişkiyi yaşamaktan kaçınmamıştır. Ahmet Nihat’ın annesi her ne kadar eşinden baskı görse de evliyken bir başkasıyla birlikte olması toplum tarafından kabul edilemez bir durumdur. “Evlilik bir ahlak sorunu” (Reik, 2009: 41) olduğu için evlenen bireyler evliliklerini toplumun ahlaki değerlerine göre şekillendirmesi gerekir. Fakat hikâyede Ahmet Nihat’ın annesi ile yıllarca babası sandığı üvey babası evliliğin yüklemiş olduğu ahlaki sorumlulukları yerine getirmeyen bireylerdir. Anne evlilik dışı ilişki yaşayarak evliliğin ahlaki değerlerini yıkarken, baba evlendiği kişiye eziyet ederek onun ihtiyacı olan sevgiden mahrum bırakarak evliliğin ahlaki değerlerini yıkmıştır. Evlilikte eşler karşılıklı olarak birbirlerine saygı duymaları gerekir. Evlikte eşlerin birbirlerine saygı duymamaları evliliği yıkıma uğrattır. Hikâyede Ahmet Nihat’ın yıllarca babası sandığı kişi eşine saygı duymadığı için evlilikleri tahribata uğramıştır.

“Ben pek gençken kocaya vardım. Ölürlen bile başımdan ayrılmayan, beni son nefesimde rahat bırakmayan herif, bana o vakitler akla gelmez cefalar çekirtmişti. Çocuğu olmuyordu. Her akşam, ‘Niçin gebe kalmıyorsun? Diye beni azarlar, tahrik eder, hırpalardı. Üç sene bu hayata dayanamadım. Hasta oldum. Yatağa düştüm. Birçok doktorlar geldi. Beni iyi edemiyordu. Nihayet Dubois baktı. Bu bir Fransız idi. Kırk yaşına kadar vardı. Saçlarına kır düşmüştü. Gayet tatlı ve yanlış bir Türkçe konuşuyor, beni gülmekten katıltıyordu. Uzatmayayım. Ben bu Dubois’yı sevdim.” (Seyfettin, 2020a: 309).

Hikâyede Ahmet Nihat’ın annesi, yıllarca babası sandığı kişi ve gerçek babası Doktor Dubois toplumun ahlaki değerlerini kendi çıkarları uğruna hiçeştiren karakterler olarak karşımıza çıkar. Her ne kadar bu kişiler başta sadece kendi/lik değerlerine zarar vermiş gibi gözükseler de sonradan toplumun ahlaki değerlerine zarar verdikleri açıkça görülmektedir. Ahmet Nihat, anlatıcı karakter ile karşılaşınca kendisinin evlilik dışı bir ilişki sonucunda dünyaya geldiğini anlatır. Anlatıcı karakter, toplumun ahlaki değerlerine ters düşen bu durumdan dolayı Ahmet Nihat’ı “piç” olarak niteler. Toplumun ahlaki değerlerini kendi çıkarları uğruna hiçeştiren bireyler toplum tarafından ötelenir. Hikâyede her ne kadar Ahmet Nihat’ın annesi yasak bir ilişki yaşamış olsa da ölüm döşeğinde bile oğlu Ahmet Nihat’tan başka kimsenin bu gerçeği duymasını istemez. Çünkü yaptığı yanlışın geç de olsa farkında olduğu için toplum tarafından ahlaksız olarak bilinmesini/anılmasını istemez. Ahmet Nihat’ın annesi toplumun ahlaki değerlerini tahribata uğrattığı için bu tahribattan oğlu Ahmet Nihat’ta “piç” nitelemesiyle nasibini almıştır.

“Mehmaemken” adlı hikâyeye 5 Temmuz 1919 tarihinde Zaman dergisinde yayınlanmıştır. İsim-içerik açısından uygunluk gösteren hikâyeye ben anlatıcı tarafından kaleme alınmıştır. Hikâyenin başkişisi ben anlatıcıdır. Anlatıcı karakterin taburdan arkadaşı olan Ali Efendi, taburda “Mehmaemken” lakabıyla bilinmektedir. Anlatıcı karakter, Ali Efendi’ye böyle bir lakap verilmesini merak ettiği için bu lakabın Ali Efendi’ye neden verildiğini sormak ister ve merakını gidermek için fırsat kollar. Anlatıcı karakter, bir cuma günü subaşındaki kahvede Ali Efendi’yi yalnız başına oturmuş bir halde görünce merakını gidermek için bu lakabın kendisine neden verildiğini sorar. Ali Efendi, anlatıcı karaktere anlatacaklarını kimseye söylememesi şartıyla bu lakabın kendisine ne için verildiğini anlatır.

Hikâyede Ali Efendi, Gülhane Rüştüyesi’ne gittiği yıllarda dört yıl sürekli aynı sınıfta kalır. Ali Efendi, dört yıl boyunca bir sınıfı geçemediği için annesi oğlunun zekâsı artsın diye türbelere götürür. Ali Efendi, hangi türbeye giderse gitsin hiçbir şekilde zekâsında bir değişiklik olmaz. Bunun üzerine Ali Efendi, okulu bitirmek için evin evlatlığı olan İsmail’den kopya çekerek sınıfı geçer. Ali Efendi, toplumun ahlaki değerlerini kendi çıkarları uğruna yok sayar. Ali Efendi’nin kendi başına geçemediği sınıfı evin evlatlığından kopya çekerek geçmesi, toplumun haklarını ihlal ettiğinin bir göstergesidir. Toplumun haklarının ihlal edilmesi ise toplumun ahlaki değerlerine ters düşen bir durumdur. Ali Efendi, hak etmediği halde kopya çekerek hak edenlerle aynı ayrıcalığı elde eder. Ali Efendi, toplumun ahlaki değerlerini hiçeştirdiği kadar toplumdaki diğer kişilerini de toplumun ahlaki değerlerini

hiçleştirmelerine mecbur bıraktırmıştır. Evin evlatlığı olan İsmail'in, Ali Efendi'ye yardım etmeme gibi bir lüksü yoktur. Çünkü İsmail, küçüklükten beri kendisiyle ekmeklerini bölüşen ailenin oğluna toplumun ahlaki değerlerine ters düşmesi uğruna da olsa yardım etmeye mecburdur. İsmail, Ali Efendi'ye yardım etmediği takdirde bu hayatta belki de yalnız başına bırakılacağı için toplumun ahlaki değerlerini yok saymaya mecbur kalmıştır. Ali Efendi'nin dâhiliye zabiti olan akrabası ise sırf akrabaları ile arası kötü olmasın diye toplumun ahlaki değerlerini yok sayar.

“Benimle beraber rüştiyeye giden bir evlatlığımız vardı. Küçükten büyümüştük. Şimdi Priştine Erkân-ı Harbiye Reisi. Adı İsmail. Her imtihanda beni yanına alır, kopya ettirirdi. Eksik olmasın. Akrabalarımızdan olan dâhiliye zabiti de yardım ederdi. İsmail şifahî imtihan için iki masara çalardı.” (Seyfettin, 2020b: 337).

Ali Efendi, Gülhane Rüştiyesi'nden kopya çektiği için birçok kişinin hakkına girmiş olarak mezun olur. Ali Efendi, mezun olduktan sonra Bahriye'ye gitmek istese de İsmail olmadan sınıfı geçemeyeceği için İsmail Kuleli'ye gitmek istediği için o da Kuleli'ye gider. Kuleli'deyken coğrafya dersinin sınavı yapılır. Sınavda; “Malinizya, Polinizya kıtasına dair malumat veriniz ve mehmaemken haritasını çiziniz” (Seyfettin, 2020b: 338) diye bir soru sorulur. Ali Efendi, her zamanki gibi bu sınavda da İsmail'in yazdıklarının aynısını yazar. Daha sonra birçok ada çizen İsmail'in aynısını çizer ve İsmail gibi bu çizdiği haritaların birinin altına Malinizya diğerinin altına Polinizya yazar. Ali Efendi, İsmail'e; Malinizya'yı, Polinizya'yı çizdik Mehmaemken'i de çiz deyince İsmail gülmeye başlar. Bunun üzerine Ali Efendi, İsmail'e soruyu oku Mehmaemkenin haritasını da çizmemizi istiyorlar deyince İsmail yine gülmeye başlar. Ali Efendi kızmaya başlayınca İsmail; “Mehmaemken haritası olmaz ulan...” (Seyfettin, 2020b: 338) der. Ali Efendi soruyu tekrar gösterir. İsmail, Ali Efendi'ye “daha beter gülmeye başla(yınca)” (Seyfettin, 2020b: 338) gözetmen İsmail'in yerini değiştirir. İsmail'in yeri değiştiği için Ali Efendi, bir yer sandığı Mehmaemken'i çizemediğinden İsmail'e çok öfkelenir. Sınav bitince bahçeye iner inmez İsmail'e tokat atar ve “Mehmaemken haritasını bana niye çizdirmedin?” (Seyfettin, 2020b: 338) diye İsmail'i dövmeye çalışır. Bu duruma şahit olan okuldakiler Ali Efendi'ye gülmeye başlar. Çünkü “mehmaemken” kelimesi Ali Efendi'nin sandığı gibi bir yer adı değildir. Mehmaemken kelimesi bir yığın anlamına gelmektedir.

“Sonradan anladım ki ‘Mehmaemken’ ada, nehir, şehir, körfez mörfez değilmiş. Bir yığınmış! Bu meseleyi bütün mektep duydu. Hatta zabitler, hocalar bile... O vakitten beri adım Mehmaemken kaldı işte.” (Seyfettin, 2020b: 338).

Ali Efendi, hiç hakkı yokken hep hakkını yediği İsmail'e tokat atmayı kendine hak görür. Çünkü Ali Efendi'nin gözünde İsmail, ailesinin büyüttüğü bir evlatlık olduğundan dolayı İsmail kendisine yardım etmeye mecburdur. Yazar, toplumun ahlaki değerlerinin yok sayılmasına ve İsmail'in daha fazla mecbur bırakılmasına gönüllü razı olmaz. Yazar, Ali Efendi'ye ömrünün sonuna kadar bir etiket gibi üzerinde taşıdığı “Mehmaemken” lakabını vererek toplumun ahlaki değerlerinin yok sayılmasının ve sahipsiz olan İsmail'in öcünü alır. “Mehmaemken” lakabı Ali Efendi'ye hatırlamak istemediği o gülünç duruma düştüğü günü hatırlatır. Yazar, bireyin/toplumun ahlaki değerlerini yıkmaya çalışan bireyleri toplum önünde küçük duruma düşürerek bireyin/toplumun ahlaki değerlerini korumaya çalışır.

“Yüksek Ökçeler” adlı hikâye 24 Temmuz 1919 tarihinde Zaman dergisinde yayınlanmıştır. Hikâyenin başkışisi Hatice Hanım, çok erken yaşta evlilik yapmıştır. Hatice Hanım, on üç yaşındayken kendisinden elli üç yaş büyük olan biriyle evlenir. Kendisinden yaşça çok büyük olan eşi vefat edince Hatice Hanım çok erken yaşta dul kalır. “Bir daha evlenmek istemeyen Hatice Hanım, Göztepe'de bulunan köşkünde Eleni adında ki hizmetçisi, Gülter adında ki evlatlığı ve Mehmet adında ki aşçısı ile yaşar.” (Torğut, 2022: 39). Toplumsal değerlere bağlı olan Hatice Hanım'ın bu hayatta en kıymet verdiği şeyler namus ve temizliktir. Namus ve temizliğe son derece kıymet veren Hatice Hanım, namusuna bir söz gelir korkusuyla evinden dışarıya adımını atmıyan biridir. Kendisi kadar köşktekilerin de namuslu olmasını isteyen Hatice Hanım, köşktekilere kendisi gibi dışarı çıkmamalarını ve kimse ile görüşmemelerini her fırsatta tembih eder. Hatice Hanım, dış faktörleri bireyi kötüye teşvik ettirici güç olarak gördüğünden köşktekileri kendisi gibi olmaları için sürekli teftiş eder.

“Benim gibi olun! Ben kimse ile görüşüyor muyum? Sakın siz de komşuların hizmetçileriyle, uşaklarıyla konuşmayın. El, insanı azdırır!..” (Seyfettin, 2020b: 351).

Hikâyede Hatice Hanım, toplumun ahlaki değerlerini üzerinde bulunduran biri olarak hikâyede yer alır. Hatice Hanım'a göre toplum ancak namusunu koruyarak var olabilir. Namus, “bir toplum içinde ahlak kurallarına karşı beslenen bağlılık, dürüstlük ve doğruluk” (Parlatır vd., 1998: 1630) şeklinde tanımlanır. Hikâyede Hatice Hanım, ilk başta hizmetçisi Eleni'yi, evlatlığı Gülter'i ve aşçısı Mehmet'i namuslu kişiler olarak bilir. Ama daha sonra hastalanıp yüksek ökçeli iskarpinleri çıkarınca adamlarının namuslu kişiler olmadığını gözleriyle görür. Çünkü hizmetçisi Eleni, evlatlığı Gülter, aşçısı Mehmet, Hatice Hanım'ın yüksek ökçeli iskarpinlerinin sesini duyduklarında namuslu davranışlar sergilemektedirler. Bu yüzden Hatice Hanım'ın namuslu sandığı dokuz senelik adamlarının namuslu oluşları Hatice Hanım'ın yünden yumuşak, ses çıkarmayan terliği giyene kadardır. Hatice Hanım, yumuşak, ses çıkartmayan terliklerini giymeye başlayınca;

“Eleni’yi kendi dış fırçasıyla ağzını yıkarken, Gülter’i kilerde reçel kavanozunu boşaltırken görmüştü. Mehmet’i et günü olmadığı hâlde bol bir sahan külbastıyı yerken yakaladı.” (Seyfettin, 2020b: 352).

Eleni’nin Hatice Hanım’ın dış fırçasıyla dişlerini fırçalaması, Hatice Hanım’ın bu hayatta en önem verdiği iki şeyden biri olan temizliğe karşı bir ahlaki saldırdır. Gülter’in kilerdeki reçeli Hatice Hanım’ın izni olmadan alması da ahlaki değerlere ters düşen bir durumdur. “Mehmet’i et günü olmadığı halde bol bir sahan külbastıyı yerken yakalaması arkadan iş çevirmeye ve hatta bir nevi hırsızlığa ve açgözlülüğe delalettir.” (Tiryaki, 2020: 81).

Hatice Hanım, adamlarının bir hafta içinde birçok ahlaksızlığını yakalayınca adamlarının ahlaksızlıklarını engelleyebilmek için evin her yerini kilitler. Her ne kadar Hatice Hanım kendine göre birtakım önlemler alsa da adamlarından Mehmet’i Paşa komşunun neferleriyle pirinç pilavı yerken yakalar. Bu da yetmemiş gibi bir başka günde mutfakta iskemleye oturmuş Mehmet’in bir dizinde Eleni’nin diğer dizinde ise Gülter’in oturduğunu kapının aralığında görür. Adamlarının ahlaksızlıklarını daha fazla görmemek için gözlerini kapatan Hatice Hanım’ın kulakları Gülter’in kilerde Mehmet için şeker çaldığını ve Eleni’nin geceleri Mehmet’in odasına gittiğini duyar. Adamlarının ahlaksızlığına daha fazla dayanamayan Hatice Hanım, adamlarını köşkten kovar. Her ne kadar yeni hizmetçiler tutsa da onların da ahlaksızlıklarını gördüğü için onları da kovar. Hatice Hanım, iki yıl boyunca köşke aldığı tüm hizmetçilerin ahlaksız olduğunu görünce toplumdaki ahlaksızlıkları daha fazla görmemek adına yüksek ökçeli iskarpinlerini fiziki ağırlarına rağmen tekrardan giyer.

Hikâyede Hatice Hanım, hikâyenin başında toplumun ahlaki değerlerini üzerinde barındıran ve bu ahlaki değerler uğruna mücadele veren biri olarak karşımıza çıkar. Ama hikâyenin sonunda artık toplumdaki bireylerin ahlaksızlığına daha fazla dayanmadığı için toplumdaki ahlaksızlıkları görmezden gelir. Hatice Hanım, hizmetçilerin gördüğü işleri kendisi de görebilir. Fakat Hatice Hanım, “mevcut hayat akış ve standardının korunmasına önem verir. Kendi değeri üzerinde de yabancılaşma bu noktada başlar.” (Çetindaş, 2021: 209). Hatice Hanım, ahlaksızlıklara göz yumduğu için kendi/lik değerlerine yabancılaşır.

3. AİLE SOSYOLOJİSİ VE GÖRÜNGÜ DÜZEYLERİ

Toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin birçok tanımını bulunmakla beraber Türkçe sözlükte aile, “evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik ve karı, koca ve çocuklardan oluşan topluluk” (Parlatır vd., 1998: 50) anlamlarına gelmektedir. Aile, bireyin ilk sosyalleştiği yer olması bakımından büyük önem teşkil etmektedir.

Bireyin ilk sosyalleştiği yer olması ve toplumun devamlılığını sağlaması açısından aile, toplum içinde vazgeçilmez bir yere sahiptir. “Aile, birey ile toplum arasındaki ilişkileri düzenleyen, sürdüren ve denetleyen bir kurum olarak işlev görür ve bu rolünden dolayı toplumun temeli ve vazgeçilmez bir unsurudur.” (Özbay, 2015: 33). Birey ve toplum arasındaki ilişkiye düzen veren aile yıkıma uğrayınca ailenin ait olduğu toplum da bu yıkımdan etkilenir. Toplumun aileden etkilenmeme gibi bir lüksü yoktur. Çünkü toplumun devamlılığını ve düzenini sağlayan aile toplumun bir parçasıdır. Ailenin üyeleri olan baba, anne ve çocuğun ait olduğu toplumda birçok rolleri bulunmaktadır.

Aile ve toplumun birbirlerine sıkı bağlarla bağlı olduklarını gören sosyologlar aile-toplum ilişkisini daha fazla görmezden gelmezler. Sosyologlar, aile-toplum ilişkisini sadece klasik sosyoloji içerisinde ele almaktan rahatsızlık duyarlar. Sosyologlar, aile-toplum ilişkisini klasik sosyolojiyle açıklamaya çalışsa da ailenin toplum üzerindeki toplumun ise aile üzerindeki etkilerini istenilen düzeyde ortaya koyamadıklarından klasik sosyoloji aile-toplum ilişkisini açıklamada hep yetersiz kalmıştır. Klasik sosyolojinin aile-toplum ilişkisi üzerindeki bu yetersizliğini gören sosyologlar ailenin topluma toplumun ise aileye olan etkilerini ortaya koymak adına aileyi “aile sosyolojisi” kavramıyla sosyolojinin bir alt disiplini olarak ele alıp, geliştirirler. Aile sosyolojisi, üzerine 19. yüzyılda birçok çalışma yapılsa da yapılan “bu çalışmalar önemli olmakla birlikte sınırlı sayıdadır.” (Akyüz, 2013: 38). Aile sosyolojisi, I. ve II. Dünya Savaşı’ndan sonra daha fazla ilgi görmeye başlar. Aloys Fischer, Carl Weiss, Erns Krieck, Helmut Schelsky, Gerhard Wurzbacher ve Willy Strzelevice aile sosyolojisi üzerine kıymetli çalışmalar yapmışlardır.

Edebiyat sosyolojisi, kendisini açıklarken sosyoloji biliminden faydalandığı kadar “toplumun en küçük yapı taşı olan aileyi konu edindiğinde ise ailenin toplum içindeki yerini, önemini daha iyi gösterebilmek adına sosyolojinin bir alt disiplini olan” (Şahin, 2022: 367) aile sosyolojisinden de faydalanmaktadır. Ömer Seyfettin, toplumun değer dünyasına önem veren bir aile ortamında büyümüştür. Küçüklüğünden beri toplumun değerler dünyasını ruhunda harmanlayan yazar, edebî yaratımına da bu değerler dünyasını aktarır. Ömer Seyfettin’in kaleme aldığı “Buse-i Mader”, “İlk Namaz”, “Piç” ve “Havyar” adlı hikâyelerinde aile sosyolojisi ön plana çıkmaktadır.

“Buse-i Mader” adlı hikâyeye 22 Ocak 1903 tarihinde Malûmat dergisinde yayımlanmıştır. İsim-içerik açısından uygunluk gösteren bu hikâyeye kahraman anlatıcı tarafından nakledilmiştir. Kahraman anlatıcı “anlatma esasına bağlı itibari metinlerde vaka, şahıs kadrosu ve mekâna ait hususiyetler kahramanlardan biri tarafından nakledilir.” (Aktaş, 1991: 100). Olayı nakleden bu kahraman hikâyenin başkarakteri olabileceği gibi hikâyenin herhangi bir

karakteri de olabilir. Kahraman anlatıcı tarafından nakledilen hikâyede anlatıcı karakter hikâyenin başkarakteridir. “Buse-i Mader” adlı hikâyede başkarakterin/anlatıcı karakterin ismi bilinmemektedir.

Hikâyede anlatıcı karakter, bir kış günü kız kardeşinin evine gider. Anlatıcı karakterin, ziyarete gittiği kız kardeşinin Nermin adında küçük bir kız çocuğu vardır. Anlatıcı karakterin kız kardeşi kısa süreliğine bir iş için evin sofasına gidince anlatıcı karakter ile küçük yeğeni Nermin odada yalnız kalırlar. Küçük kız çocuğu Nermin odada sobanın arkasında oyuncakları ile oynarken birdenbire ağlamaya başlar. Küçük yeğenin birdenbire ağlamasına anlam veremeyen anlatıcı karakter yeğenine ne için ağladığını sorar. Küçük kız çocuğu Nermin, elini anlatıcı karakterin dudaklarına götürür ve ne için ağladığını “manevi bir kuş lisanı olan manasız kelimelerini tekrar ettiğinden” (Seyfettin, 2020a: 62) anlatıcı karakter Nermin’i anlayamaz. Nermin’in ne için ağladığını anlayamayan anlatıcı karakter Nermin’i teselli etme çabasından öteye gidemez. Anlatıcı karakter, Nermin’i anlamaya çalıştığı sırada kız kardeşi içeri girer. Nermin, kendisini anlamayan anlatıcı karakterin kucağından hemencecik kurtulup annesinin yanına gider ve parmağını annesinin dudaklarına götürür. Nermin’in parmağını annesinin dudaklarına götür götürmez annesi Nermin’in elini yine oyuncak tavşanın ayağına sıkıştırdığı anlar ve Nermin’in kendisine uzattığı acıyan parmağını teselli bulması için şefkatle öper.

“Biraz sonra kapı açıldı, hemşirem geldi. Nermin güzel ve masum gözlerini münfailane bana atfederek kucağımdan kaydı. Annesine koştu, elini annesinin dudaklarına götürdü:

- Uf anne, uf...

O küçük eli, o pembe ve ince parmağı şefkatkâr buseler ıslattı, annesi şefkatli bir sesle mırıldanıyordu:

- Vah yavrum, nasıl acıttın?. Yine tavşanın ayağına mı sıkıştı?..” (Seyfettin, 2020a: 63).

Toplumlarda kadına geçmişte olduğu gibi günümüzde de birçok rol verilmiştir. Geçmişten günümüze kadar kadına verilen rollerden en önemlisi annelik rolüdür. “Toplumumuzda annelik, kadının en kutsal rolü olarak kabul edilirken, kadına bu rolünden dolayı ailede ve toplumda ayrıcalıklar tanınmaktadır.” (Can, 2013: 227). Aile içinde annelik rolünden ötürü ayrıcalık gören kadın, annesi olduğu evin neredeyse kendisidir. Annenin olmadığı bir evde şefkat, merhamet ve sıcaklık hep yarım kalır. Toplumlarda ayrıcalıklı bir konumda olan annenin birçok rolü bulunmaktadır. Bu rollerin başında annenin besleyen, koruyan, kollayan, şefkat gösteren, karşılıksız seven ve fedakâr olan gibi birçok önemli rolü bulunmaktadır.

Hikâyede Nermin’in annesi çocuğuna şefkat gösteren, merhamet eden anne rolleri ile karşımıza çıkar. Anlatıcı karakter her ne kadar yeğenin neden ağladığını anlamaya çalışsa da anlayamaz. Fakat Nermin’in annesi toplumun ona vermiş olduğu annelik rolünden dolayı çocuğunun neden ağladığını hemen anlar. Hikâyede Nermin’in annesi, Nermin’in en anlaşılacak istediği anda onu anlar ve teselli eder. Hikâyede anne yavrusunun dudağına uzattığı parmağı şefkatle öperek yavrusuna teselli kaynağı olur. Nermin’in annesi toplumun ona vermiş olduğu rollerin bilincinde olan bir annedir.

“İlk Namaz” adlı hikâye Ömer Seyfettin’in 28 Ocak 1905 tarihinde İzmir dergisinde yayınlanan hikâyesidir. İsim-içerik açısından uygunluk gösteren bu hikâyeyi Ömer Seyfettin, yirmi beş yaşındayken kahraman bakış açısıyla kaleme almıştır. Kahraman bakış açısıyla kaleme alınan bu hikâyede “olayın öznesi ve anlatıcısı yazarın kendisidir.” (Kaya & Kalgı, 2021: 253). Hatıra niteliğinde olan bu hikâyede Ömer Seyfettin, “çocukluk yıllarının izlenimlerini yansıtır.” (Önertoy, 1972: 139). Hikâye, hikâyenin başkarakteri olan Ömer’in sabah namazına uyanışı ile başlar.

Ömer, soğuk bir kış gününde sabah namazını kılmak için kalkar. Ömer’in abdest alışı, namazını kılabilmek için pencere önünde ezanın okunmasını bekleyişi, onu on beş sene öncesine yani annesinin ilk abdest almayı öğrettiği ve namaz kılmayı öğrettiği anısına götürür. Ömer’in on beş yıl önceki anısına götürülen şey annesinin karşılıksız olarak yaptığı fedakârlığına olan özlemidir. Her toplumda kendi/lik bilincine sahip anneler çocuklarına karşılıksız olarak fedakârlıklar gösterir. Hikâyedeki Ömer’in annesi de kendi/lik bilincine sahip olduğu için oğlundan karşılık beklemeden soğuk kış gününde Ömer’e merhamet ve şefkatle yaklaşarak abdest almayı, namaz kılmayı öğretir. Hikâyede Ömer’in annesi toplumun beklentisine cevap veren bir annedir. Bu yüzden de Ömer’in annesi ailesinin düzenini sağlamak için fedakârlık yapan, çocuğunun eğitimiyle ilgilenen, toplumun/ailenin/bireyin düzenini sağlayan dini değerleri çocuğa öğretken, şefkatli ve merhametli anne rolleriyle hikâyede yer alır.

“On beş sene evvel beni ilk sabah namazına kaldırmış idi. Galiba yine böyle bir kıştı. Onun odasına bitişik olan küçük odamdaki küçük karyolamda uyurken bir buse-i esir ü hâr gibi anlımı okşayan nazik eliyle, nazik, ince parmaklarıyla saçlarımı tarayarak:

- Haydi Ömerciğim kalk, demişti, kalk haydi yavrucuğum.

...

- Fakat anneciğim, demiştim, daha gece...

Her vakit öptüğü yerden, sol kaşımın ucundan tekrar öperek:

- Yok yavrucuğum, saat on iki, sonra vakit geçer, diye koltuklarımdan tutarak kaldırdı.” (Seyfettin, 2020a: 72).

Hikâyenin başkarakteri olan Ömer, kimsenin karşılıksız yapmayacağı şeyi karşılıksız ve hoşgörüle yapan annesine kutsallık yüklemiştir. Ömer'in annesi soğuk günlerin soğukluğuna aldırış etmeden çocuğunun nazlarına sıcacık şefkati ve merhametiyle karşılık vermiştir. Hikâyede anne oğluna ilk abdest almayı, ilk namaz kılmayı öğreten, “evladının bireyselleşme sürecini tamamlamasına yardımcı olan ve onun geleceğe taşınmasını sağlayan” (Şahin, 2010: 46) kendi/lik değerlerinin bilincinde olan biri olarak hikâyede yer alır.

Hikâyede Ömer'in annesi toplumun ona yüklemiş olduğu tüm sorumluluklarının bilincinde olduğu için oğlu Ömer'i toplumun istediği standartlar dahilinde yetiştirir. Hikâyenin başkarakteri olan Ömer, annesinin kendisi üzerindeki emeklerini bildiği için annesi Ömer için değerli, kıymetli ve kutsaldır. Annesine kutsallık yükleyen Ömer, ahirette annesinin her sabah uyandırmak için sol kaşımın üstünü öptüğü yerden güller açacağına inanır. Hatta ahirette cehenneme girse bile sırf annesi öptüğü için sol kaşımın üstünün yanmayacağına inanır. Ömer'in bu şekilde inanmasının nedeni karşılıksız, koşulsuz, menfaat beklemeden, onun var olmasına yardım eden annesinin fedakârlıklarıdır. Karşılıksız birçok fedakârlık yapan annesinin öptüğü yer saf ve temiz olduğundan güller açacağına, yanmayacağına inanır. Hikâyedeki anne toplumun/ailesinin/çocuğunun var olması için fedakârlık yapan bir anne olarak hikâyede yer alır.

“Her vakit öptüğü yerden, sol kaşımın ucundan tekrar öperek:

...

Yüzümün üstünde, ahirette güller bitecek ve cehenneme girecek olursam katiyen yanmayacak olan sol kaşımın ucunda tatlı bir ürperme duyuyor...” (Seyfettin, 2020a: 75-76).

“Piç” adlı hikâyede toplumun değer yargılarını hiçleştiren ve bu hiçleştirme sonucunda yıkıma uğrayan aile ele alınır. Hikâyeye konu olan aile anlatıcı karakterin okuldan arkadaşı olan Ahmet Nihat'ın ailesidir. Ahmet Nihat, yirmi beş yaşına kadar üvey babasını gerçek babası olarak bilir. Ahmet Nihat'ın yirmi beş yıl boyunca gerçek babasının kim olduğu dair hakikati bilmemesindeki temel neden annesinin toplumsal değerlere aykırı bir ilişki yaşamasıdır. “Aile her şeyden önce bir evlilik birliğidir, yani kadın ile erkeğin toplum tarafından uygun görülen usule göre” (Güngör, 1998:206) hayatlarını idame ettirmeleridir. Toplumun uygun bulmadığı bir şekilde evlilik sürdüren bireylerin evlilikleri yıkıma uğramaktadır. Toplum, bireyin/toplumun menfaatini düşünerek belirli kurallar ortaya koyar. Bu kurallar dışına çıkan birey/toplum kaçınılmaz sonunu yani yıkımını yaşamak zorunda kalır.

Ahmet Nihat, her ne kadar Fransız doktor Dubois'in oğlu olsa da bu hakikat Ahmet Nihat'ın annesinin ölüm döşegine düşene dek Ahmet Nihat'tan saklanır. Ahmet Nihat'ın annesi ile gerçek babası olan Dubois'in yaşadıkları topluma aykırı olan ilişkiyi Ahmet Nihat'ın annesi ölüm döşegindeyken bile duyulmasını istemez ve bu hakikati sadece oğlu Ahmet Nihat'a söyler. Toplumun ahlaki değerlerine aykırı olan bu sırrı Ahmet Nihat'ın annesi, gerçek babası ve Ahmet Nihat'tan başka kimse bilmez.

Ahmet Nihat, okul yıllarında üvey babasını gerçek babası olarak bildiği halde gerçek babası sandığı kişiyi sevmemektedir. Gerçek babası sandığı üvey babasını sevmediği içinde onun tüm akrabalarını da sevmemektedir. Ahmet Nihat, Fransız bir babanın oğlu olduğu için Türklerden ve Türklerin yaşayış biçiminden nefret eder. Yaşamını sürdürdüğü evde ise nefret ettiği tüm şeyler var olduğu için bu evde azap çeker.

“Mektepten ziyade evde azap çekerdim. Babam iri vücudu, geniş omuzları, kuvvetli kolları, ablak çehresi, kalın dudaklarıyla tıpkı budala bir Türk pehlivanını andırırdı. Bütün hareketleri adi, kaba ve bayağı idi. Gayet narin ve nazik bir Çerkez olan annem ondan dehşetle nefret ederdi. Ben bunu anlardım. Akrabalarımı da hiçbirini sevmezdim.” (Seyfettin, 2020a: 306).

Hikâyeye konu olan ailenin annesi çocuğunun gerçek babasının kim olduğunu çocuğundan saklamasındaki temel neden toplumdur. Çünkü ailenin annesi yaşadığı şeyin toplumun değer yargılarıyla çakıştığının farkındadır. Evin annesi yaşadığı yanlışın farkında olduğu için bu yanlışın ölüm döşegindeyken bile duyulmasını istemediğinden oğluna “yavaş Nihatçığım, dışardan işitecekler. Hâlbuki ben yalnız sana söylemek isterim” (Seyfettin, 2020a: 308-309) diye oğlunu sessiz olması için ikazda bulunma ihtiyacı duyar. Ahmet Nihat'ın annesinin ait olduğu toplum ahlaki değerlere bağlı bir toplum olduğu için ahlaki değerlere aykırı olan evlilik dışı ilişkiye karşıdır. Ahmet Nihat'ın annesi de toplumun ahlaki değerlere ne derece bağlı olduğunu bildiği için toplum tarafından ötelenip yok sayılmamak için yaptığı yanlış ömrünün sonuna kadar toplumdaki saklar.

“Havyar” adlı hikâye Ömer Seyfettin'in 14 Ağustos 1919 tarihinde Yeni Dünya dergisinde yayınlanan hikâyesidir. Yazar, hikâyede geleneksel Türk aile yapısına sahip olan aileyi anlatır. Geleneksel Türk aile yapısına sahip olan ailenin kaderi, evin erkeğinin/babasını ölümüyle değişmeye başlar. Ailenin erkeğinin/babasını ölümüyle hikâyedeki tüm olaylar vuku bulmaya başlar. “Geleneksel Türk aile yapısının ahlaki, manevi ve sosyolojik sağlam

temelleri vardır. Baba ailenin reisi ve başıdır.” (Gümüş, 1993: 86). Hikâyede ailenin reisi ve başı olan babanın ölümü ailenin tüm değer yargılarını alt üst eder.

Ailenin babası ölünce ailenin tüm sorumluluğu ailenin annesi olan Hamdune Hanım’a kalır. Eski bir şeyhülislam karısı olan Hamdune Hanım, altmış yaşlarında beyaz tenli, tombul bir kadındır. Hamdune Hanım, yirmi yıl önce eşini kaybedince oğlu da olmadığı için evi erkeksiz kalır. Eşini kırk yaşındayken kaybeden Hamdune Hanım, altmış yaşına kadar hiçbir geçim sıkıntısı çekmeden hayatını sürdürür. Bu yirmi yıllık süreçte hiçbir geçim sıkıntısı çekmemesine rağmen Hamdune Hanım evinin erkeksiz oluşundan rahatsızlık duymaktadır. Hamdune Hanım’ın evinin erkeksiz oluşundan rahatsızlık duymasının altında yatan temel neden içerisinde yaşadığı toplumdur. Hamdune Hanım’ın içerisinde yaşadığı toplumda geleneksel Türk aile yapısı mevcuttur. Geleneksel Türk aile yapısının görüldüğü toplumlarda ailenin babası/erkeği her zaman üstün kılınmıştır. Erkeğin üstün kılındığı bu toplumlarda kadın ve erkek eşit konumda değildir. Toplum erkeği üstün kıldığı içinde her zaman karşısındaki muhatabının erkek olmasını ister. Hikâyede geleneksel Türk aile yapısına sahip olan ailenin annesi olan Hamdune Hanım erkeğin üstünlüğünü kabullendiği için yıllarca rahat yaşamasına rağmen biricik kızı Kaymak Hanım evlilik çağına gelir gelmez kendisine kız arar gibi damat aramaya başlar. Hamdune Hanım, yirmi yıllık erkeksiz olan evine fakir bir türbedarın oğlu olan Hüsam Efendi’yi bulur.

“Hamdune Hanım eski bir şeyhülislam haremidir. Yaşı bugün altmışı aşmak üzere... Gamsız, kasavetsiz vaktini geçirir. Hâlâ pembe beyaz durur. Yüzünde bir çizgi olsun göremezsiniz, yirmi sene evvel doksan dokuzunu dolduran efendiciği gözlerini kapayınca kendi gibi beyaz, tombul, yetişmiş tam kıvamına gelmiş bir tanecik kızcağızıyla yapıyalız kalmıştı. Mal vardı, mülk vardı. At vardı, araba vardı. Ama bu eve bakabilecek bir erkek yoktu. Hamdune Hanım paçaları sıvadı. Kendine bir damat aramaya kalktı.” (Seyfettin, 2020b: 359).

Hamdune Hanım, geleneksel Türk aile yapısına sahip bir toplum içerisinde yaşamını sürdürmeseydi toplumun isteklerini karşılamak adına kendisine kız arar gibi damat aramayacaktı. Lakin Hamdune Hanım’ın yaşamını sürdürdüğü toplum erkeği üstün kıldığı için Hamdune Hanım da toplumun çağrısına karşılık olarak damat bulur. Hikâyede toplumun üstün kıldığı baba/erkek ölmeseydi aile trajikomik bir duruma düşmeyecekti. Toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin toplum üzerindeki etkisi yadsınamayacak kadar büyük olduğu kadar toplumunda aile üzerindeki etkisi yadsınmayacak derece de önemlidir.

4.SONUÇ

Yazarlar; yaşadıkları çağın, yaşadıkları toplumun gerçekliklerini kaleme aldıkları edebî yaratımlarına muhakkak ki yansıtırlar. Bu yüzden ki yazar, içerisine bulunduğu çağın/toplumun geleneğini, göreneğini, örfünü, adetini, ahlaki değerlerini, ekonomisini, aile yapısını vb. toplumu yansıtan şeyleri edebî yaratımında ister istemez yansıtır.

Millî Edebiyat Dönemi’nin önemli şahsiyetlerinden biri olan Ömer Seyfettin, edebî yaratımlarına/hikâyelerine yaşadığı çağın/toplumun gerçeklerini yansıtır. Ömer Seyfettin, çağın/toplumun derdini kendine dert edinen bir yazar olduğundan toplumun derdine çare olmak için kalemine var gücüyle sarılır. Ömer Seyfettin, kaleme aldığı hikâyelerde hep bir millî olana yönelin nasihati vardır. Çünkü Ömer Seyfettin, milletlerin ancak millî değerlerini var kıldıkları takdirde var olabileceklerinin farkındadır. Hikâyelerinde toplumsal meselelere çok fazla yer veren Ömer Seyfettin’in hikâyeleri sosyal malzeme açısından zengindir.

Toplumun belirli bir düzen dahilinde var olmasını sağlayan ahlaki değerler/kurallar Ömer Seyfettin’in hikâyelerinde büyük önem teşkil etmektedir. Yazar, ahlaki değerleri üzerinde barındıran birey/toplum ile ahlaki değerleri üzerinde barındırmayan birey/toplum karşılaştırmasını yapar. Yaptığı karşılaştırmalarla da ahlaki değerlerin birey/toplum üzerindeki etkisini, önemini ortaya koymaya çalışır. Yazarın hikâyelerinde ahlaki değerleri üzerinde barından birey/toplum huzurlu, refah bir hayat sürdürürken ahlaki değerleri üzerinde barındırmayan birey/toplum huzurlu, refah bir hayat sürdürmediğinden hep mutsuzdur. Mutsuz olduğu için yalnızca düşen birey/toplum zaman içerisinde farkında olmadan ve istemeden kendi sonunu kendisi hazırlar.

Ömer Seyfettin’in hikâyelerinde ahlaki değerler kadar toplumun en küçük parçası olan aile de büyük önem teşkil etmektedir. Yazar, ailenin toplum içindeki vazgeçilmez yerini, toplum üzerindeki etkilerini ortaya koymak için çatışmalardan faydalanır. Hikâyelerinde toplumun değerler dünyasına göre hareket eden aile (anne, baba, çocuk) ile toplumun değerler dünyasına ters düşen ailenin (anne, baba, çocuk) karşılaştırmasını yapar. Toplumun değerler dünyasına göre hareket eden aile huzurlu, refah bir hayat sürdürürken toplumun değerler dünyasına göre hareket etmeyen aile huzurlu ve refah bir hayat sürdüremediğinden kendini yok oluşun eşğine sürükler.

Ömer Seyfettin, bireyin/toplumun ebediyen var olabilmesi adına bireyden/toplumdan millî olana yönelmesini ister. Her milletin kendine has ahlaki değerleri olduğu kadar her milletin kendine has bir yaşam biçimi de mevcuttur. Bu yüzden Ömer Seyfettin, hikâyelerinde millî değerlerin bir toplum için ne derece kıymetli olduğunun hikâyesini yazar ve bireyden/toplumdan millî değerlerine sahip çıkmasını ister. Şayet millî değerlerine sahip çıkmayan bireyin/toplumun başına gelebilecek şeyleri hikâyelerinde kaleme alan Ömer Seyfettin, bireyin/toplumun uyuyan bilincini uyandırmaya, uyanık bilincini de daima uyanık tutmaya çalışır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Ş. (1991). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Akçağ Yayınları.
- Akyüz, H. (2013). Aile Sosyolojisi ile Eğitim Sosyolojisinin İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 35-52.
- Alangu, T. (2010). *Ömer Seyfettin-Ülkücü Bir Yazarın Romanı-Biyografi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Can, İ. (2013). Tarih, Toplum ve Kültür Bağlamında Aile ve Kadın. M. Aydın (Ed.), *Aile Sosyolojisi* içinde (ss. 215-243). Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Çetindaş, D. (2021). Konformizmin Acıyla İmtihanı: Ömer Seyfettin'in "Yüksek Ökçeler" İsimli Hikâyesini Konformizm Üzerinden Okumak. *KARE- Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi*, (11), 205-225. <https://doi.org/10.38060/kare.953594>
- Durkheim, E. (2016). *Sosyoloji Dersleri*. (Çev. A. Berktaş). İletişim Yayınları.
- Gümüş, M. (1993). Türk Ailesi ve Modernleşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, (24), 85-90.
- Güngör, E. (1998). *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. Ötüken Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1979). Sosyoloji. *Felsefe Ansiklopedisi-Kavramlar ve Akımlar* içinde (1. bs., Cilt 6, 141. ss.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hançerlioğlu, O. (1996). Sosyoloji. *Felsefe Sözlüğü* içinde (412. ss.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kaya, A. İ. & Kalgı, M. E. (2021). Ömer Seyfettin'in "İlk Namaz" Hikâyesinde Çocuk ve İnanç Tasavvuru. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (15), 250-259. <https://doi.org/10.28981/hikmet.972669>
- Önertoy, O. (1972). Küçük Hikâye Yazarı Olarak Ömer Seyfettin. *Türkoloji Dergisi*, 4(1), 136-145. https://doi.org/10.1501/Trkol_0000000002
- Özbay, F. (2015). *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*. İletişim Yayınları.
- Özdem, H. (2015). *Alev Alıtlı'nın Or'da Kimse Var mı? Roman Serisinde Yabancılaşma (Bir Edebiyat Sosyolojisi Çalışması)*. [Yüksek lisans tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Parlatır, İ., Gözaydın, N., Zülfiyar, H., Tezcan Aksu, B., Tükmen, S., & Yılmaz, Y. (1998). Aile. *Türk Dil Kurumu-Türkçe Sözlük* içinde (9. bs., Cilt 1, 50. ss.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Parlatır, İ., Gözaydın, N., Zülfiyar, H., Tezcan Aksu, B., Tükmen, S., & Yılmaz, Y. (1998). Edebiyat. *Türk Dil Kurumu-Türkçe Sözlük* içinde (9. bs., Cilt 1, 670. ss.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Reich, W. (1976). *Cinsel Ahlakın Boygöstermesi*. (Çev. B. Onaran). Payel Yayınları.
- Reik, T. (2009). *Aşk ve Şehvet Üzerine-Cinslerin Duygusal Farklılıkları*. (Çev. A. Kılıçlıoğlu). Say Yayınları.
- Seyfettin, Ö. (2020a). *Hikâyeler 1*. (Haz. H. Argunşah). Dergâh Yayınları.
- Seyfettin, Ö. (2020b). *Hikâyeler 2*. (Haz. H. Argunşah). Dergâh Yayınları.
- Şahin, V., & Topdaş, F. (2015). Refik Halit Karay'ın "Yatık Emine" Adlı Öyküsünün Sosyolojik Açından İncelenmesi. *Littera Turca*, 1(2), 185-194. <https://doi.org/10.20322/lt.34623>
- Şahin, V. (2010). Dede Korkut Hikâyelerinde İyilik İmgisinin Görüntü Seviyeleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (29), 43-54.
- Şahin, V. (2016). Sosyolojik Açından Ağır Hayatın "Ağır Roman"ı ve Metin Kaçan. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 11-28.
- Şahin, V. (2022). Sosyolojik Eleştiri Kuramı: Edebiyat Sosyolojisi. V. Şahin (Ed.), *Edebiyat Kuramı ve Eleştiri (Kuram-Kavram-Kapsam-Yöntem-Uygulama)* içinde (ss. 345-378). Akçağ Yayınları.
- Şen, N. (2020). 47'liler Romanda Bakış Açısı ve Anlatıcı Düzlemi. V. Şahin (Ed.), *Romanda Bakış Açısı ve Anlatıcı Düzlemi* içinde (ss. 309-330). Akçağ Yayınları. Akçağ Yayınları.
- Tiryaki, Z. N. (2020). Ömer Seyfettin'in "Yüksek Ökçeler" ve "Nakarât" Hikâyelerinde Mizahi Unsurlar ve Ahlaki Bir Değer Olarak Namus. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (5), 70-88. <https://doi.org/10.46250/kulturder.735097>
- Topdaş Ç. F. (2022). Ömer Seyfettin'in "Piç" Adlı Öyküsünde Benlik ve Kimlik Sorunsalı. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 63-74. <https://doi.org/10.37999/udekad.1069232>
- Torğut, M. (2022). *Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinin Sosyolojik Açından İncelenmesi*. [Yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Bu araştırma için etik kurulu onayı gerekmemektedir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %50, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %50'dir.

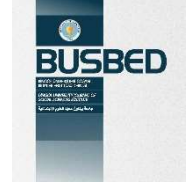
Yazar 1: Bütün bölümlere katkı sunmuştur.

Yazar 2: Bütün bölümlere katkı sunmuştur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 18.01.2023
Kabul Tarihi : 30.01.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1238980>

SİGORTALININ ZARAR SORUMLUSU İLE YAPMIŞ OLDUĞU HUKUKİ İŞLEMLERİN SİGORTACININ HALEFİYET HAKKINA ETKİSİ

Fatma GÖRGÜLÜ¹

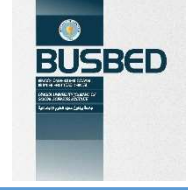
ÖZ

TTK m. 1472 hükmünün mutlak emredici hüküm olma özelliği sigortalı ile sigortacı arasında tesis edilen işlemler bakımından geçerlidir. Bu durumda sigortalı, zarar sorumlusu ile TTK m. 1472 hükmüne aykırılık teşkil eden hukuki işlemler tesis edebilmektedir. Sigortalının halefîyet hakkını etki eden bu işlemlerden dolayı sigortacıya karşı sorumlu olup olmayacağı, sorumluluğun niteliği ve bu sorumluluğun hangi andan itibaren başlayacağı soruları çalışmamız bakımından önem arz etmektedir. Çalışmamızda bu sorulara doktrin ve yargı kararları ele alınarak cevap aranmış ve muhtemel bir kanun değişikliğine yön verilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: TTK m. 1472/2, § 86 Abs. 2 VVG, Halefîyet Hakkını İhlal Etmeme Yükümlülüğü, İbra, Sorumsuzluk Anlaşmaları

¹ Dr. Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Ticaret Hukuku Anabilim Dalı, fgorgulu@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5727-414X>.

Article Type : Research Article
Date Received : 18.01.2023
Date Accepted : 30.01.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1238980>

EFFECT OF THE INSURED'S LEGAL TRANSACTIONS WITH THE PERSON RESPONSIBLE FOR THE DAMAGE ON THE INSURER'S RIGHT OF SUBROGATION

Fatma GÖRGÜLÜ¹

ABSTRACT

The absolute mandatory provision of Art. 1472 TCC applies to the transactions between the insured and the insurer. In this case, the insured may establish transactions with the responsible person for the damage that are contrary to Article 1472 of the TCC. The questions of whether the insured will be liable to the insurer for these transactions affecting the right of subrogation, the nature of the liability and the moment from which this liability will commence are important for our study. Our study aims to answer these questions by analyzing the doctrine and judicial decisions and to give direction to a possible amendment of the law

Keywords: Art. 1472/2 TCC, § 86 Abs. 2 VVG, Obligation not to Violate the Right of Subrogation, Release, Non-liability Agreements

¹ Dr. Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Ticaret Hukuku Anabilim Dalı, fgorgulu@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5727-414X>.

1. GİRİŞ

Sigorta hukukunda halefiyet hakkı, sigortacının sigortalısına ödediği tazminata bağlı olarak sigortacıya tanınan bir haktır. Sigortacının halefiyet hakkı Kontinental hukuk çevrelerinde iki amaçla kabul edilmiştir; sigortalının zenginleşmesini önlemek ve zarar yükünü paylaşmak (Omağ, 2011, s. 43). Ancak, uygulamada sigortalı yapmış olduğu hukuki işlem ve eylemlerle halefiyet hakkından beklenen amacın oluşmasını engelleyebilmektedir.

Uygulamada sigortalı, sorumlu olmadığı bir rizikoyu üstlenerek veya zarar sorumlusu ile alacak hakkını ortadan kaldıran işlemler tesis ederek sigortacının halefiyet hakkını etkileyebilmektedir. Halefiyetten beklenen sonucun elde edilebilmesi için bu nitelikteki işlem ve eylemler, TTK m. 1472/2 hükmü ile yaptırıma bağlanmış ve sigortalı, bu işlem ve eylemler sebebiyle sigortacının uğramış olduğu zararlardan sorumlu tutulmuştur.

TTK m. 1472/2 hükmünün lafzına göre sigortalının halefiyet hakkını ihlal eden işlem ve eylemlerden doğan sorumluluğu, ödemenin gerçekleştiği andan itibaren başlamaktadır. Ancak uygulamaya baktığımızda, halefiyet hakkını ihlal eden işlem ve eylemler, çoğunlukla riziko ile ödeme arasındaki süreçte meydana gelmektedir. Çalışmamızda halefiyet hakkını ortadan kaldıran ve sınırlandıran işlemlerin geçerliliği ve halefiyet hakkını ihlal etmeme yükümlülüğünün başlangıç anı, Alman hukuku ile mukayeseli olarak incelenmiş ve bu konudaki uygulamalar yargı içtihatları üzerinden ele alınmaya çalışılmıştır.

2. SİGORTACININ HALEFİYET HAKKINI ORTADAN KALDIRAN VE SINIRLANDIRAN HUKUKİ İŞLEMLERİN GEÇERLİLİĞİ

Türk Ticaret Kanunu'nun 1472. maddesinde sigortalının uğramış olduğu zararı gideren sigortacının sigortalının zarar sorumlusu nezdindeki alacaklarına halef olacağı düzenlenmektedir. Mezkûr hüküm gereğince sigortacı, ödediği tazminat tutarınca ve ödediği anda sigortalısının yerine geçer, onun zarar sorumlusu nezdindeki tüm alacaklarına halef olur.

“Koruyucu Hükümler¹” başlıklı TTK m. 1486/1 hükmü, sigortacının halefiyet hakkını düzenleyen TTK m. 1472'yi mutlak emredici bir hüküm olarak düzenlenmiş, bu hükme aykırı yapılan sözleşmeleri geçersiz kabul etmiştir. Bu doğrultuda, halefiyet hakkını ihlal etmeme yükümlülüğünü ortadan kaldıran, halefiyet hakkını sınırlandıran veya ortadan kaldıran hukuki işlemler geçersizdir. Ancak belirtmek gerekir ki, TTK m. 1472 hükmünün emredici olma özelliği sadece sigortalı ve sigortacı arasındaki ilişkiler bakımından geçerlidir. Bu nedenle sigortalı ile muhtemel zarar sorumlusu, sözleşme özgürlüğünün genel sınırları içinde kalarak aralarındaki hukuki ilişkiyi serbestçe belirleyebilmektedir. Dolayısıyla taraflar, sigortacının halefiyet hakkını ortadan kaldıran veya sınırlandıran sözleşmeler yapabilmektedir (Bilge, 2001, s. 72; Omağ, 2011, s. 116; Bozer, 1964, s. 48; Bozer, 1965, s. 84). Nitekim Yargıtay Ticaret Dairesi, 15.05.1963 tarihli bir kararında, sigorta ettirenin zarar sorumlusundan teminat talep etmeyeceği yönünde yapmış olduğu taahhüdünü geçerli kabul etmiştir².

Sigortacının rücu hakkının doğabilmesi için sigortalıya yaptığı ödeme anında sigortalının zarardan sorumlularına karşı talep hakkının devam ediyor olması gerekir. Sigortalının zarar sorumlusu üçüncü kişiyle halefiyet hakkını ihlal eden hukuki işlemler tesis etmesi, sigortacının dava hakkını etkileyebilmektedir. Şöyle ki, sigortalı henüz bir zarar meydana gelmeden önce ilerde doğması muhtemel zararlar için olası zarar sorumlusuyla geçerli bir sorumsuzluk anlaşması³ yapabilmekte ve bu durumu bilmeden sigorta sözleşmesi akdeden sigortacı, ödemeyi gerçekleştirmesine rağmen zarar sorumlusuna rücu edememektedir. Çünkü sigortalının zarar sorumlusu nezdinde, sigortacının halef olabileceği bir alacak hakkı kalmamaktadır (Arseven, s. 160, 162; Çeker, 2011, s. 350; Kender, 2021, s. 382; Bilge, 2001, s. 73; Tekil, 1998, s. 130; Çeker, 2006, s. 3716; Atabek, 1969, s.249). Sigortalı, sigortacıya halefiyet yoluyla geçecek dava hakkını, sadece sorumsuzluk anlaşmaları yaparak değil, aynı zamanda tazminat alacağını başka birine devrederek, olumsuz nitelikte sulh sözleşmesi yaparak veya eylemin aynı zamanda

¹ TTK'da hangi hükümlerin emredici olduğu “Koruyucu Hükümler” başlığıyla her bir bölüm altında düzenlenmiştir. Zarar sigortalılarına ilişkin koruyucu hükümler, TTK m. 1486'da düzenleme altına alınmıştır. Diğer koruyucu hükümler için Bkz. TTK m. 1452, TTK m. 1486, TTK m. 1520.

² Yargıtay Ticaret Dairesi'nin 16.05.1963 tarih ve E. 52/5519, K. 63/2180 sayılı kararı şu şekildedir: “mahkemece her ne kadar TTK m. 301 ve TTK m. 1361 hükümleri gereğince ve prensip itibarıyla, sigortalının maruz kaldığı zararı ödeyen sigortacı ona halef olarak, zararı meydana getirene, ödediği tazminat nisbetinde rücu hakkına sahip ise de, hadisede sigortalı mal sahibi Firma'nın, davalı nakliyeciyeye karşı bizzat imzalamış 23/XII/1960 tarihli ibraname aynen (... ve halen ne de atıyen idareye rücu etmemek, herhangi bir tazminat talebinde bulunmama) taahhüdünde bulunmuş olması itibarıyla, ortada bir hasar mevcut olsa bile davalı Denizcilik Bankası'na karşı verilmiş olan işbu ibraname hükmen iptal edilmiş olmadıkça, sigortalıya ve aynı zamanda ona halef olan davacıya karşı ibranamenin hükmünü ifade etmekte devam edeceği kanun hükmü icabından bulunmasına mebni, davanın reddine karar verilmiştir” ve mezkur karar Yargıtay Ticaret Dairesi tarafından onanmıştır. Bozer, Rücu, s. 477 vd.; Yargıtay T.D. 28.03.1967 tarih ve K. 1968 sayılı kararına göre: “Davacı sigorta şirketi akidi olan sigortalının halefi olup, sigortalının üçüncü şahsa karşı hak dermeyan edemeyeceği ahvalde sigortacı dahi rücu eden sigortalı vasıta(sahibine) bir hak talebinde bulunamaz. Olayda (sigortalı) çarpan aracın sahibi ile hesaplaşarak onu tam ve şamil bir şekilde “ibra” etmiştir. Bu itibarla sigortalının davalıya karşı bir talepte bulunması mümkün olmadığından sigortacı da onun yerine kaim olarak sigortalıya ödediği meblağ için davalıya rücu edemez.” Bkz. Omağ, 2011, s. 143, dp. 52.

³ Çoğunlukla taşıma sözleşmelerinde geniş sorumsuzluk kayıtları ile karşılaşılmaktadır. Bkz. Arseven, 1987 s. 162.

suç teşkil ettiği durumlarda kişisel hakları saklı tutmadan ceza davasından vazgeçerek (uzlaşma) de engelleyebilmektedir⁴.

Sigorta tazminatının ödenmesiyle birlikte üçüncü kişiler nezdindeki alacak sigorta şirketine intikal ettiğinden sigortalının artık bu hak üzerinde bir tasarruf yetkisi kalmamaktadır. Dolayısıyla sigorta tazminatının ödenmesinden sonra halefiyet hakkını ortadan kaldıran veya sınırlandıran işlemler geçersizdir (Omağ, 2011, s. 145; Kender, 2021, 831; Tekil, 1998, s. 130; Bilge, 2001, s. 73; Çeker, 2011, s. 123; Yazıcıoğlu, 2018, s. 477 Çeker, 2006 s. 3716; Cebe, 2010, s. 350)⁵. Ancak, istisnaen sigortalı, halefiyetin gerçekleşmesinden sonra da alacak üzerinde işlemler tesis ederek sigortacının dava hakkını etkileyebilmektedir. Örneğin, sigortalının halefiyetin gerçekleşmesinden sonra zarar sorumlusundan ödeme kabul etmesi, sigortacının halefiyet hakkını ihlal edebilmektedir. Çünkü sigortalıya halefiyetin gerçekleştiğini bilmeden (iyiniyetle) ödemede bulunan zarar sorumlusu, TBK m. 186⁶ ve TMK m.3⁷ hükmü gereği sorumluluktan kurtulabilmektedir. TTK m. 186 hükmü, sigorta ilişkilerine kıyasen uygulanır ve hüküm gereğince halefiyetin gerçekleştiği kendisine ihbar edilmeyen zarar sorumlusu yaptığı ödeme oranında sorumluluktan kurtulur. Bu durumda sigortalısına ödeme yapmış olmasına rağmen rücu hakkını yitiren sigortacı, TTK m. 1472/2 gereğince sigortalısından uğradığı zararın tazminini talep edebilir (Çeker, 2011, s. 124; Omağ, 2011, s. 145, 146, 173; Bilge, 2001, s. 80; Çeker, 2006, s. 3717; Kılıçoğlu, 1974, s. 418; Karasu, 2015, s. 702; Atabek, 1969, s. 249).

3. YARGI İÇTİHATLARI

Yargıtay, 06.11.1974 tarihli kararında,

*“sigorta tazminatı alan sigortalının... maddi hukuk yönünden hak taşıyıcı olma niteliği kalmamıştır. Bu nedenle artık sahibi bulunmadığı bir hak (alacak) için aklama yapması, davacıya (sigortacıya) daha önce yasa uyarınca geçen hakkın zarardan sorumlu olan davalılara karşı ileri sürülmesini engellemez.”*⁸

şeklinde hüküm kurarak sigorta tazminatının ödenmesinden sonra sigortalının zarar sorumlusuna karşı olan dava hakkının kendiliğinden sigortacıya geçtiğini ve sigortalının hak üzerinde tasarrufta bulunma yetkisinin ödeme anından itibaren ortadan kalktığını belirtmiştir. Ancak Yargıtay 11.05.2000 tarihli bir başka kararında ise ödemedenden sonra yapılan ibranın sigortacının dava hakkını ortadan kaldırdığına hükmetmiştir⁹. Sigorta tazminatını aldıktan sonra zarar sorumlusunu ibra eden sigortalının tasarrufunu geçerli kabul eden Yargıtay içtihatı haklı olarak doktrinde eleştirilmiştir; Bilge (2001, s. 79), sigorta tazminatının ödenmesinden sonra sigortalı tarafından

⁴ Ceza Muhakemeleri Kanununun 253. maddesinin 19. fıkrası gereğince “Uzlaşmanın sağlanması halinde, soruşturma konusu suç nedeniyle tazminat davası açılmaz; açılmış olan davadan feragat edilmiş sayılır.” Bu husus Yargıtay’ın 27.01.2020 tarihli bir kararında şu şekilde ifade edilmiştir:

“Ceza Muhakemeleri Kanununun 253/17. bendinde; “Cumhuriyet savcısı, uzlaşmanın, tarafların özgür iradelerine dayandığını ve edimin hukuka uygun olduğunu belirlerse raporu veya belgeyi mühür ve imza altına alarak soruşturma dosyasında muhafaza eder. “CMK’nun 253/19. bendine göre ise “... Uzlaşmanın sağlanması halinde, soruşturma konusu suç nedeniyle tazminat davası açılmaz; açılmış olan davadan feragat edilmiş sayılır. Şüphelinin, edimini yerine getirmemesi halinde uzlaşma raporu veya belgesi, 9.6.1932 tarihli ve 2004 sayılı İcra ve İflas Kanununun 38 inci maddesinde yazılı ilam mahiyetini haiz belgelerden sayılır.” hükmü yer almakta olup, anılan Kanun maddesinin 253/19. bendine göre uzlaşmanın sağlanması halinde soruşturma konusu suç nedeniyle tazminat davası açılmaz, açılmış olan davadan feragat edilmiş sayılır. Bu yasal düzenleme ışığında da uzlaşma raporunu düzenlenmekle davalının tazminat davası açma hakkı bulunmamaktadır. Uzlaşma raporu da ilam mahiyetinde olduğundan aksinin aynı kuvvetteki belge ile ispatlanması gerekir. Tüm bu nedenlerle uzlaşma raporu ilam mahiyetinde olduğundan ve uzlaşmanın sağlanması halinde, soruşturma konusu suç nedeniyle tazminat davası açılmayacağından açılan davanın reddine karar verilmesi gerekir...” Yargıtay 17. HD, 27.1.2020 E. 2018/855, K. 2020/93. www.lexpera.com (2 Ocak 2023)

⁵ Sosyal sigortalar hukukunda zarar gören işçinin işvereni ibra etmesi, yardım ödevini yerine getiren Sosyal Sigortalar Kurumu’nun işveren aleyhine tazminat davası açmasına engel değildir. Yargıtay Ticaret Dairesi bu hususu 10.06.1983 tarihli kararında şu ifadelerle belirtmiştir: *“Hak sahiplerinin üçüncü kişi ve işveren aleyhine açtıkları davada üçüncü kişilere yönelik istemin ibra nedeni ile reddedilmiş olması, rücu davasının yasal dayanağını oluşturan 506 sayılı Kanunun 26. Maddesinde kendine özgü ve temelinde rücu hakkı bulunan bir halefiyet ilkesi benimsendiğinden dolayı rücu davasını etkilemeyeceği gibi işveren hakkındaki davada sorumlu tutulamayacağı anlamındadır ve rücu davasına etkisi yoktur.”* Yargıtay HGK, 10.06.1983, E. 81/10-328, K. 83/652. (Bkz. Tekil, 1998, s. 130, dp. 30); *“Yargıtay’ın önüne gelen işte sosyal sigorta hukuku gerekleri genel hukuk prensiplerini ve Sosyal Sigortalar Kurumu’nun görevlerinin gereklerini göz önünde tutarak kararlarını oluşturduğu gözlenmektedir. Bu konuda çarpıcı örnek işçinin işvereni ibra etmesini, yardım ödevini yerine getiren Kurum’un işveren aleyhine tazminat davası açmasına engel saymamasıdır.”* Yargıtay İBKG, 01.07.1994, E. 1992/3, K. 1994/3. www.legalbank.net (2 Mayıs 2021). Aynı yönde karar için bkz. *“sigorta tazminatı alan sigortalının... maddi hukuk yönünden hak taşıyıcı (hak hamili) olma niteliği kalmamıştır. Bu nedenle artık sahibi bulunmadığı bir hak, alacak için S.D’nin (sigortalının) aklama (aklama) yapması davacıya (sigortacıya) daha önce yasa uyarınca geçen hakkın zarardan sorumlu olan davalılara karşı ileri sürülmesini engellemez.”* Yargıtay 15. HD, 06.11.1974, E. 1126/1974, K. 1523/1974. Bkz. Yolçiyev, 2008, s. 189, 190.

⁶ Türk Borçlar Kanununun “İyi niyetle yapılan ifa” kenar başlıklı 186. maddesi şu şekildedir:

“Borçlu, alacağın devredildiği, devreden veya devralan tarafından kendisine bildirilmemişse, önceki alacaklıya; alacak birkaç kez devredilmişse, son devralan yerine önceki devralanlardan birine iyiniyetle ifada bulunarak borcundan kurtulur.”

⁷ Türk Medeni Kanununun “İyiniyet” kenar başlıklı 3. maddesi şu şekildedir:

“(1) Kanunun iyiniyete hukukî bir sonuç bağladığı durumlarda, asıl olan iyiniyetin varlığıdır.

(2) Ancak, durumun gereklerine göre kendisinden beklenen özeni göstermeyen kimse iyiniyetle iddiasında bulunamaz.”

⁸ Yargıtay 15. HD, 06.11.1974, E. 1126/1974, K. 1523/1974. Bkz. Yolçiyev, 2008 s. 189, 190.

⁹ Yargıtay 11. HD, 11.05.2000 tarih ve E. 2000/2980 ve K. 2000/4071 sayılı kararı şu şekildedir: *“Sigortalı, 28.11.1997 tarihinde davacı şirketin kasko sigorta tazminatını aldıktan sonra davalıyı ibra etmiş olup, artık dava tarihi itibarıyla davacı sigortanın, ödemeye dayanarak dava açma hakkı bulunmamaktadır. Ödediği miktarı, TTK.nun 1301/2 nci maddesi uyarınca rücu hakkını ihlal eden sigortalısından, açacağı bir dava ile talep etmesi mümkündür.”* www.lexpera.com (2 Mayıs 2021).

yapılan herhangi bir işlemin sigortacının dava hakkını düşüren bir neden olarak kabul edilmesinin hukuki bir dayanağının bulunmadığını, bu nedenle geçersiz bir işleme dayanarak davanın reddedilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı şekilde *Kender* (2021, s.416), halefîyetin gerçekleşmesinden sonraki tasarruf işlemlerinin geçersiz olduğunu, çünkü ödemediği sonra sigortalının alacak hakkı üzerinde tasarruf yetkisinin bulunmadığını belirtmiştir. Yargıtay¹⁰ daha sonraki kararlarında ise, sigorta tazminatının ödenmesinden sonra yapılan ibranın sigortacının halefîyet hakkını etkilemediğini kabul etmiş ve sigortalının halefîyet hakkını etkileyen eylem ve işlemleri sebebiyle TTK m. 1472/2 hükmü gereğince sorumlu olduğunu belirtmiştir¹¹. TTK m. 1472/2 hükmüne göre “*Sigortalı, birinci fıkraya göre sigortacıya geçen haklarını ihlal edici şekilde davranırsa, sigortacıya karşı sorumlu olur.*” Sigortalıya yüklenen bu sorumluluk, “görev” olarak değil “borç” olarak düzenlenmiştir (Ünan, 2016, s. 257). Çünkü görev ihlalinde tazminat yükümlülüğü gündeme gelmeyip alacağın kısmen ve tamamen ifa edilmeme yaptırımı gündeme gelmektedir.

Yargı kararlarında da belirtildiği üzere sigorta tazminatının ödenmesinden sonra sigortalının zarar sorumlusu ile yapmış olduğu sözleşmeler sigortacının halefîyet hakkını etkilememektedir. Ancak sigortalı halefîyet gerçekleşmesine rağmen iyiniyetli zarar sorumlusundan ödeme kabul ederek, sigorta tazminatının tahsil edilmesi için gerekli olan bilgi belgeleri vermekten kaçınarak veya alacağı temin eden hakları elden çıkararak halefîyet hakkının kullanılmasını engelleyebilmektedir. Bu durumda sigortacının halefîyet hakkı ihlal edilmiş olması sebebiyle uğradığı zararı hangi hukuki müesseseye dayanarak geri alabileceği hususu gündeme gelmektedir. Kanaatimizce, bu durumda halefîyet gerçekleşmiş olsa dahi halefîyete dayalı rücu hakkının kullanılması engellendiği için sigortalının TTK m. 1472/2 hükmü gereğince sorumlu olması ve sigortacının ihlal sebebiyle uğramış olduğu zararı tazmin etmesi gerekir (Omağ, 2011, s. 139,146; Yetiş Şamlı, 2017, s. 146; Çeker, 2006, s. 3717; Bilge,2001, s. 82; Ünal, 2016, s. 258). Halefîyet hakkını ihlal etmeme yükümlülüğü yükleyen TTK m. 1472/2 hükmü, özel bir hüküm olması sebebiyle haksız fiil(TBK m. 49) ve sebepsiz zenginleşme(TBK m. 77) hükümleri uygulama alanı bulmayacaktır. Sigortalıya akdi bir kusur isnat edilemiyorsa ancak bu durumda sigortacının haksız fiil veya sebepsiz zenginleşme hükümlerine(Gönensay, s. 1948, s. 246; Omağ, 2011, s. 146) dayanabileceğini söylemek gerekir. Ayrıca belirtilmesi gerekir ki, sigortacının halefîyet hakkının ihlali gündeme geldiğinde, sigortacının ödediği tutarı her zaman aynen talep edebileceğini söyleyemiz mümkün olmayacaktır. Çünkü sigortacı, TTK m. 1472/2 hükmünün lafzından anlaşılacağı üzere ihlal sebebiyle uğramış olduğu zararı, sigortalısından talep edebilir. Bu durumda, sigortacının ihlal sebebiyle zarar sorumlusundan elde edemediği tutar, sigortacının zarar miktarını oluşturmaktadır (Drave, 2012, N. 2.4; Ünan, 2016, s. 257; Atabek, 1969, s. 252; Yetiş Şamlı, 2017; s. 837, Ünan, 2005, s. 158). Örneğin, ihlal söz konusu olmasaydı da zarar sorumlusunun malvarlığı, sigortacının halefîyete dayanan rücu alacağı karşılayabilecek yeterlilikte olmayabilirdi. Bu nedenle sigortacı, ancak elde edebileceği miktarı, halefîyet hakkını ihlal eden sigortalıdan talep edebilir.

4. SİGORTALININ TTK M. 1472/2 HÜKMÜ KAPSAMINDA HALEFİYET HAKKINI İHLAL ETMEME YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜN BAŞLANGIÇ ANI

Sigortalı, halefîyet hakkını etkilen hukuki işlem ve eylemleri, sigorta sözleşmesinin kurulmasından önce, kurulmasından sonra veya ödemediği sonra gerçekleştirebilmektedir. Bu durumda hangi aşamada tesis edilen işlemlerin TTK m. 1472/2 hükmü kapsamında sigortalının sorumluluğuna yol açacağıın tespit edilmesi gerekir.

TTK m. 1472/2 hükmüne göre “*Sigortalı, birinci fıkraya göre sigortacıya ‘geçen haklarını’ ihlal edici şekilde davranırsa, sigortacıya karşı sorumlu olur.*” Hükümde yer alan “geçen haklar” ifadesinden sigorta tazminatının ödenmesine müteakip, sigortalının halefîyet hakkını ihlal etmeme yükümlülüğünün başladığı şeklinde bir anlam çıkabilmektedir. Doktrinde bu ifadenin nasıl anlaşılması gerektiği, bu yükümlülüğün başlama anı ve yükümlülüğün başlama anında önce sigortacının halefîyet hakkına etki eden işlemler bakımından sigortacının hangi hükümler kapsamında korunacağı değerlendirme konusu yapılmıştır. Şöyle ki;

Omağ (2011, s. 140, 142), sigortacının halefîyet hakkını ihlal etmeme yükümlülüğünün ödemediği önceki bir aşamayla sınırlandırılmasının hükmün amacına uygun olmadığını, çünkü aynı etkiyi yaratan işlemlerin sadece halefîyetten sonra yaptırımı bağlanmasının haklı bir gerekçesinin bulunmadığını belirtmiştir. Bu nedenle gerek sigorta tazminatının ödenmesinden önce gerekse sonra halefîyet hakkını engelleyen eylem ve işlemler sebebiyle sigortalının ETTK m. 1301/2 (TTK m. 1472/2) hükmü gereğince sorumlu olması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca, ETTK m. 1301/2 (TTK m. 1472/2) hükmünde öngörülen “geçen haklar” ifadesinden zarar ile doğrudan irtibatlı olmayan alacaklar bakımından halefîyetin gerçekleşmeyeceği ve bu alacaklar bakımından sigortalının mezkûr yükümlülüğe tabi olmadığını anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.

Atabek(1969, s. 251)’e göre, halefîyet hakkını ihlal etmeme yükümlülüğü ETTK m. 1301/2 (TTK m. 1472/2) hükmü ile ödemediği sonraki aşamayla sınırlandırılmış olsa da ödemediği önceki aşamada da çeşitli şekillerde

¹⁰ Yargıtay HGK, 15.05.2015, E. 2013/2267, K.2015/1352 www.hukukturk.com(01 Kasım 2021); Yargıtay 11. HD, 08.07.2010, E. 2008/12848 K. 2010/7989. www.lexpera.com (9 Kasım 2021)

¹¹ Yargıtay 11. HD, 15.4.1976, E. 1976/1471, K. 1976/2032. www.lexpera.com (13 Kasım 2021); Yargıtay 11. HD, 08.07.2010, E. 2008/12848 K. 2010/7989. www.lexpera.com (9 Kasım 2021).

halefiyet hakkı ihlal edilebilmektedir. Bu nedenle yazar, halefiyet hakkını düzenleyen hükmün “*Zararı önleme, azaltma ve sigortacının rücu haklarını koruma yükümlülüğü*” başlığını taşıyan TTK m. 1448 (ETTK m. 1293) hükmüyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı görüş tarzı *Yetiş Şamlı* (2017, s. 839-844) tarafından benimsenmiş, TTK m. 1448 hükmü gereğince riziko ile ödeme arasında meydana gelen ihlaller bakımından sigortalının sorumlu tutulması gerektiği savunulmuştur.

Ulaş (2012, s. 239, 240) ise sigortalının sigorta sözleşmesinin kurulduğu andan itibaren TTK m. 1472/2 hükmü gereğince sigortacıya karşı sorumlu olacağını savunmuştur.

Çeker (2006, s. 3716), ETTK m. 1301/2 (TTK m. 1472/2) hükmünün açık bir şekilde ödmeden sonraki işlemler bakımından yükümlülük yüklediğini, bu nedenle bu aşamadan önceki işlemler bakımından sigortacının herhangi bir hukuki imkâna sahip olmadığını belirtmiş, ancak sözleşmeyle halefiyet hakkını ihlal eden eylemlerden kaçınma yükümlülüğünün öngörülebileceğini savunmuştur.

Ünan (2005, s. 145; 2016, s. 256), TTK m. 1472/2 hükmünde öngörülen halefiyet hakkını ihlal etmeme yükümlülüğünün sigorta sözleşmesinin kurulduğu andan itibaren başladığını belirtmiştir. TTK m. 1472/2'nin ödmeden sonraki işlemler bakımından koruma sağladığını sözleşme ve riziko arasında geçen zaman bakımından eksikliğin TTK m. 1444 ve TTK m. 1445 ile giderebileceğini belirtmiş ve bu dönemde halefiyet hakkını engelleyen işlemleri riziko ağırlaşması olarak değerlendirmiştir. Riziko ile ödeme arasında meydana gelen ihlaller bakımından ise TTK m. 1448'in koruma sağladığını belirtmiştir. Kanaatimizce, TTK m. 1448 hükmü sadece rizikonun gerçekleşme ve gerçekleşme ihtimalinin yüksek olduğu evrede sigortalıya halefiyet hakkını korumak için önlemler alma yükümlülüğü yüklemektedir. Bu nedenle mezkûr hükmün riziko ile ödeme arasındaki zaman diliminde sigortalıya halefiyet hakkını koruma yükümlülüğü yüklediğini kabul etmek mümkün olmamalıdır. Diğer yandan TTK m. 1472/de öngörülen yükümlülük bir “borç” iken TTK m. 1448'de “görev” olarak düzenlenmiştir. Kanun koyucunun aynı yükümlülük için böyle bir ayrıma gitmesinin haklı bir gerekçesi bulunmadığından kanaatimizce kanun koyucu bu hükümlerle farklı hususları düzenlemeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda TTK m. 1472/2'de halefiyet hakkını ihlal etmeme yükümlülüğünün, TTK m. 1448'de rizikonun gerçekleştiği ve gerçekleşme ihtimalinin yüksek olduğu evrede sigortalıya önlemler alma yükümlülüğünün düzenlendiğini söylememiz mümkündür.

Sigortalının TTK m. 1472/2 hükmü kapsamında halefiyet hakkını ihlal etmeme yükümlülüğü, kanaatimizce rizikonun meydana geldiği anda başlatılmalıdır¹². Çünkü sigortalı, henüz riziko gerçekleşmeden muhtemel bir tehlike için ticari ilişkiler sırasında kaçamayacağı sorumsuzluk anlaşmaları yapabilmektedir. Sırf sigortacının halefiyet hakkının etkileneceği düşüncesi ile bazı işlemleri yapmaktan kaçınması ticari faaliyetleri olumsuz etkileyebilmektedir. Nitekim kanun koyucu rizikonun gerçekleşmesinden önce halefiyet hakkını ihlal eden işlemler bakımından sigortacıyı savunmasız bırakmamış, TTK m. 1439 ve TTK m. 1445 maddeleri ile prim ile riziko arasında dengeyi kurmaya çalışmıştır. Şöyle ki, halefiyete dayalı rücu hakkı, primin belirlenmesine etki eden bir unsur olduğundan bu hususların sözleşmenin yapıldığı esnada TTK m. 1435 hükmü gereğince sigortacıya bildirilmesi gerekir. Çünkü sigorta ettiren sözleşmenin yapılmamasına veya değişik şartlarda yapılmasına gerektirecek önemli hususları sigortacıya bildirmek zorundadır. Bu doğrultuda sigorta sözleşmesinin kurulmasından önce rücu imkânını ortadan kaldıran sorumsuzluk kayıtlarının TTK m. 1435 hükmü anlamında önemli husus kabul edilmesi gerekir (Omağ, 2011, s. 138; Kılıçoğlu, 1974, s. 419; Yetiş Şamlı, 2017, s. 840; Arseven, 1987, s. 162, dp. 8; Ünan, 2016, s. 515, 520; Kender, 2021, s. 418; Ulaş, 2012, s. 239). Sigorta sözleşmesi kurulurken, beyan yükümlülüğünü yerine getirilmesi amacıyla sigorta ettirene verilen soru listesinde halefiyet hakkının zarar görebileceği bir durum olup olmadığına yönelik bir soru yer almıyorsa, sigorta ettirene beyan yükümlülüğü kapsamında bir sorumluluk yüklenemez; yeter ki sigorta ettiren önemli hususu kötüniyetli¹³ saklamış olmasın (Yetiş Şamlı, 2017, s. 841; Yazıcıoğlu ve Şeker, 2019, s. 127.) (TTK m. 1436/1)¹⁴. Ancak, uygulamaya baktığımızda soru listesinde sorulan sorular dışında beyan edilmesi gereken önemli bir hususun olup olmadığı sorusu eklenerek liste beyan usulü birleştirilmiş (Şenocak, 2000, s. 221), bu şekilde sigortalının önemli hususu bildirmekten kaçınması engellenmiştir. Sigorta ettiren, sigortacının halefiyet hakkını ihlal eden hukuki işlemlerini

¹² Rizikonun başlama anının tespiti, gerçekleşen rizikonun sigorta koruması içinde gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespiti, sigorta ettirenin ihbar yükümlülüğünün başlama anı, zamanaşımı sürelerinin hesaplanması gibi hususlarda da önem arz etmektedir. Sorumluluk sigortaları bakımından rizikonun gerçekleşme anının tespitine ilişkin doktrinde çeşitli teoriler ortaya konulmuştur. Bunlar temel olarak, sorumluluğa yol açan sebep olayı teorisi, zarar olayı teorisi ve tazminat talebinin ileri sürülmesi teorisi olarak gruplanmakla birlikte doktrinde kabul gören başka teoriler de bulunmaktadır. TTK'nın lafzından sebep olayı teorisi benimsendiği anlaşılmaktadır. Rizikonun gerçekleşme anının tespitine yönelik ayrıntılı bilgi için bkz. Yolal, 2022, s. 240-243; Aydoğmuş, 2020, s. 90-104; Özlenen Çığ, 2015, s. 71-84.

¹³ Bu ifadenin eleştirisi için bkz. Yazıcıoğlu, 2005, s. 86.

¹⁴ TTK'nın “Yazılı sorular” başlıklı 1436. maddesi şu şekildedir:

(1) “*Sigortacı sigorta ettirene, cevaplaması için sorular içeren bir liste vermişse, sunulan listede yer alan sorular dışında kalan hususlara ilişkin olarak sigorta ettirene hiçbir sorumluluk yüklenemez; meğerki sigorta ettiren önemli bir hususu kötüniyetle saklamış olsun.*”
(2) *Sigortacı, liste dışında öğrenmek istediği hususlar varsa bunlar hakkında da soru sorabilir. Söz konusu soruların da yazılı ve açık olması gerekir. Sigorta ettiren bu soruları cevaplamakla yükümlüdür.”*

sigortacıya bildirmemesi durumunda sigortacı, TTK m. 1439¹⁵ hükmü uyarınca sözleşmeden cayma veya prim farkını isteme haklarına sahiptir¹⁶.

Sigorta kitabı açısından mehzar kanun olarak kabul edilen Alman Sigorta Sözleşmeleri Kanunu'nda sigorta sözleşmesinin akdedilmesinden önce muhtemel alacaklardan karşılıklı veya tek taraflı olarak vazgeçmeyi konu edinen sözleşmeler, geçerli kabul edilmiştir (Armbrüster in Prölss und Martin, 2021, VVG § 86, Rn. 69; Hormuth in Beckmann und Matusche-Beckmann, 2015, VVG § 86 Rn. 129). Bununla birlikte sigortalının sigorta sözleşmesinin akdedilmesinden önce sigortalının üçüncü şahıslarla yapmış olduğu işlemlerin sigortalının işbirliği yükümlülüğünü¹⁷ (halefiyet hakkını koruma ve ihlal etmeme yükümlülüğü) ihlal etmediği kabul edilmiş; çünkü bu aşamada henüz sigorta sözleşmesi yapılmamış ve bu nedenle ilgili hükümler henüz uygulanabilir hale gelmemiştir (Möller / Segger in Langheid und Wandt, 2016, VVG § 86 Rn.279; Langheid in Langheid und Rixecker, 2019, VVG § 86 Rn. 50; Hormuth in Beckmann und Matusche-Beckmann, 2015, VVG § 86 Rn. 129; Armbrüster in Prölss und Martin, 2021, VVG § 86, Rn. 69). Alman doktrininde (Muschner in Rüffer, Halback und Schimikowski, 2020, VVG § 86, Rn. 40; Hormuth in Beckmann und Matusche-Beckmann, 2015, VVG § 86 Rn. 129; Langheid in Langheid und Rixecker, 2019, VVG § 86 Rn. 50) sigortalının halefiyet hakkını koruma ve işbirliği yükümlülüğünün, zararın meydana gelmesinden sonra doğacağı kabul edilmiş, sigorta sözleşmesinden önce yapılan hukuki işlemler bakımından sigortalının en fazla § 19 VVG hükmü uyarınca beyan yükümlülüğünün ihlali sebebiyle sorumlu olacağı kabul edilmiştir. Bu hüküm gereğince sigortacıya, fesih, sözleşmeden dönme ve sözleşmenin uyarlanması şeklinde seçimlik haklar tanınmıştır¹⁸ (Knappman in Beckmann und Matusche-Beckmann, 2015, VVG § 14, Rn. 11,12,62, Langheid in Langheid und Wandt, 2016, VVG § 19, Rn.104, 105). Tüm bu açıklamalar doğrultusunda Alman¹⁹ ve Türk²⁰ doktrininde, yaygın olarak halefiyet hakkını ihlal eden işlemlerin beyan edilmemesi halinde, sadece ilgili maddelerde belirtilen hakların söz konusu olacağı, tazminat hakkı veya sözleşmenin geçersizliği gibi sözleşmeden kaynaklanan hakların gündeme gelmeyeceği kabul edilmiştir.

Sigorta sözleşmesinin kurulmasından rizikonun gerçekleşmesine kadar geçen süreçte sigortacının halefiyet hakkını etkileyen işlemler söz konusu ise bu işlemler TTK m. 1444 hükmü ile korunmalı ve riziko ağırlaşması olarak değerlendirilmelidir. Bu süreçte riziko ağırlaşması niteliğindeki halefiyet ihlalleri, TTK m. 1444/2 hükmünde öngörülen süreler içinde sigortacıya bildirilmelidir. Bu bildirim yapılmaması halinde sigortacı, TTK m. 1445/1 hükmü uyarınca fesih veya prim farkı isteme hakkına sahiptir. Alman doktrininde de sigorta sözleşmesinin kurulmasından sonra, ancak rizikodan önce halefiyet hakkını etkileyen işlemler, § 23 VVG kapsamında riziko artışı olarak değerlendirilmiş, § 86 Abs. 2 VVG hükmünün sadece "doğmuş bir talep hakkına" yönelik sigortalıya koruma sağladığı kabul edilmiştir (Hormuth in Beckmann und Matusche-Beckmann, 2015, VVG § 86 Rn. 129,131, Möller / Segger in Langheid und Wandt, VVG § 86, 2016, Rn.283, Armbrüster in Prölss und Martin, 2021, VVG § 86 Rn. 71, Muschner in Rüffer, Halback und Schimikowski, 2020, VVG § 86 Rn. 40.)²¹

¹⁵ TTK'nın "Yaptırım" başlıklı 1439. maddesi şu şekildedir:

"(1) Sigortacı için önemli olan bir husus bildirilmemiş veya yanlış bildirilmiş olduğu takdirde, sigortacı 1440'ncı maddede belirtilen süre içinde sözleşmeden cayabilir veya prim farkı isteyebilir. İstenilen prim farkının on gün içinde kabul edilmemesi hâlinde, sözleşmeden cayılmış kabul olunur. Önemli olan bir hususun sigorta ettirenin kusuru sonucu öğrenilememiş olması veya sigorta ettiren tarafından önemli sayılmaması durumu değiştirmez.

(2) Rizikonun gerçekleşmesinden sonra, sigorta ettirenin ihmali ile beyan yükümlülüğü ihlal edildiği takdirde, bu ihlal tazminatın veya bedelin miktarına yahut rizikonun gerçekleşmesine etki edebilecek nitelikte ise, ihmalin derecesine göre tazminatın indirim yapılır. Sigorta ettirenin kusuru kasti derecesinde ise beyan yükümlülüğünün ihlali ile gerçekleşen riziko arasında bağlantı varsa, sigortacının tazminat veya bedel ödeme borcu ortadan kalkar; bağlantı yoksa sigortacı ödenen primle ödenmesi gereken prim arasındaki oranı dikkate alarak sigorta tazminatını veya bedelini öder."

¹⁶ TTK m. 1439'da düzenlenen yaptırım sistemine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Yazıcıoğlu ve Şeker Ögüz, s. 123-126, 191-192; Hacıömeroğlu, 2015, s. 49-70, Erbaş Açık, 2019, s. 131-168.

¹⁷ 1908 tarihli Alman Sigorta Sözleşmeleri Kanunu'nun 67. maddesinin 1. fıkrasında (VVG a.F.) sigorta ettirenin üçüncü kişide olan alacak hakkından veya alacak hakkını güvence altına alan teminatlardan vazgeçmesi durumunda, sigortacının rücu olanağından yoksun kaldığı ölçüde tazminat ödemekten kaçınabileceği düzenlenmiştir. Hükümde feragat yasağının düzenlenmiş olması sebebiyle, ancak üçüncü kişiye karşı doğmuş alacaklar bakımından § 67, Abs.1 VVG a.F hükmünün uygulanacağı kabul edilmiştir (Schimikowski, 2017, § 86 VVG Rn. 360; Langheid in Langheid/Rixecker, 2019, § 86 VVG Rn. 50; Yetiş Namlı, 2017, s. 835, dp.20). 2008 tarihli Alman Sigorta Sözleşmeleri Kanunu'nda konu daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, sigorta ettirene işbirliği yükümlülüğü getirilmiştir. Bu düzenleme ile sigorta ettirene sadece halefiyet hakkını ihlalden kaçınmak şeklinde olumsuz bir edim değil, aynı zamanda halefiyet hakkını korumaya yönelik olumlu edimler de yüklenmiştir (Muschner in Rüffer, Halbach und Schimikowski (Hg.), 2020, VVG § 86 Rn. 45). Bu şekilde, sigortacının menfaatinin korunması bakımından eski kanuna nazaran daha etkili bir düzenleme amaçlanmıştır (Brand in Bergmann, Pauge und Steinmeyer, VVG § 86 Rn. 3; Helmut, Schirmer, "Neues VVG und die Kraftfahrzeughaftpflicht- und Kaskoversicherung-Teil II, DAR 2008. 319, ss. 324(beck-online, 6 Eylül 2021); Drave, 2012, N.2.1.; Schimikowski, 2017, VVG § 86 Rn. 362). Örneğin, alacak zamanaşımına uğramak üzereyse sigorta ettirenin zamanaşımını kesen işlemler tesis etmesi veya delillerin zarar görme ihtimali söz konusu delil tespiti talebinde bulunması gerekir.

¹⁸ Alman Sigorta Sözleşmeleri Kanununun 19 ilâ 21. maddeleri arasında sigortalının beyan yükümlülüğünü ihlal etmesi durumunda sigortacının sahip olduğu haklar düzenlenmiştir.

¹⁹ Knappman in Beckmann und Matusche-Beckmann, 2015, VVG § 14 Rn. 145; Schimikowski, 2017, Rn. 197.

²⁰ Şeker Ögüz, 2010, s. 48, 49; Ünan, 1998, s. 98, 99.

²¹ Aksi yönde görüş için Bkz. Langheid in Langheid/Rixecker, 2019, § 86 Rn. 51.

TTK m. 1445 ile TTK m. 1439 hükümleri, sigortalının rizikodan önce halefiyet hakkına etki eden işlemleri sebebiyle sigortacıya sözleşmeden dönme, sözleşmeyi fesih veya prim farkını talep etme imkânı sunarken TTK m. 1472/2 hükmü, sigortacıya bu işlemler sebebiyle uğranılan zararı giderme imkânı sağlamaktadır. Ancak TTK m. 1472/2 hükmü kanaatimizce sadece sigortalının zarar sorumlusuna karşı doğmuş alacakları üzerinde yapmış olduğu işlemler bakımından koruma sağlamaktadır. Rizikonun henüz gerçekleşmediği ve zarar sorumlularına karşı henüz bir alacak hakkının doğmadığı aşama için herhangi bir koruma sağlamamaktadır.

SONUÇ

Sigortalı, gerek rizikonun gerçekleşmesinden önce gerek riziko sonrası sigortacının halefiyet hakkını etkileyecek işlemler tesis edebilmektedir. Sigortacının yapmış olduğu ödemeyle sigortalısının yerine geçebilmesi için sigortalının ödeme anında zarar sorumlularına karşı dava ve talep hakkının hâlâ devam ediyor olması gerekir. Zararın sigortacı tarafından tazmin edilmesinden(halefiyetin gerçekleşmesinden) sonra sigortalının alacak üzerinde tasarruf yetkisi ortadan kalktığından kural olarak ödemediği sonra sigortacının halefiyet hakkı engellenememektedir. Ancak sigortalı, iyiniyetli zarar sorumlulardan ödeme kabul ederek, sigorta tazminatının tahsil edilmesi için gerekli olan bilgi belgeleri vermektен kaçınarak veya alacağı temin eden hakları elden çıkararak halefiyet hakkını ihlal edebilmektedir.

Sigortalının hangi aşamadan sonra yaptığı işlemlerin sigortacıya karşı ileri sürülemeyeceği hususu çalışmamız bakımından önem arz ettiği gibi sigortalının TTK m. 1472/2 hükmü kapsamında halefiyet hakkını ihlal etmeme yükümlülüğünün hangi andan itibaren başlayacağı ve aykırılık durumunda sigortacının hangi hukuki müesseseye başvuracağı hususu da oldukça önem arz etmektedir. Mevzuatımızda benimsendiği gibi halefiyet hakkını ihlal etmeme yükümlülüğü rizikonun gerçekleştiği anda başlamalıdır. Çünkü kişiler iş ilişkilerinde kaçamayacağı klotlar veya sorumsuzluk sözleşmeleri ile karışabilmektedirler. Kanun koyucu rizikonun gerçekleşmesinden önce sigortalının halefiyet hakkına etki eden işlemleri bakımından sigortacıyı korumasız bırakmamış, TTK m. 1435 ve TTK m. 1445 hükümleri ile bu korumayı sağlamıştır. Bu doğrultuda kanun koyucu sigortacıyı rizikodan önce halefiyet hakkına etki eden işlemler bakımından sigortacıyı savunmasız bırakmamış, mezkûr hükümler ile prim ve riziko arasında bozulan dengenin sağlanması yönünde düzenlemeler getirmiştir. Bu nedenle kanun koyucunun eksik bırakmadığı bir alanda çözüm aramak yerinde olmayacaktır.

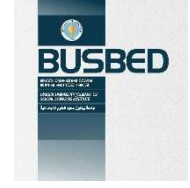
Sigortalı, rizikonun gerçekleşmesinden sonra halefiyet hakkına etki eden işlemleri bakımından TTK m. 1472/2 hükmü gereğince sigortacıya karşı sorumlu olmalı, sigortacının rücu alacağından yoksun kalması sebebiyle uğramış olduğu zararı gidermelidir. Bu zarar miktarı, halefiyet hakkının ihlal edilmesi sebebiyle sigortacının yoksun kalacağı alacak miktarına göre belirlenmelidir. Son olarak, halefiyet hakkına etki eden işlemler bakımından sigortalıya akdi bir kusur isnat edilemiyorsa sigortacı, şartların oluşması halinde haksız fiil veya sebepsiz zenginleşme hükümlerine dayanabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Algantürk Light, D. (2012). Sigorta Sözleşmesi Süresi İçinde Sigorta Ettirenin Yükümlülükleri, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(22), 1-8.
- Armbrüster, C. in Prölss, E.R., & Martin, A. (Hg.). (2021). *Versicherungsvertragsgesetz* (31. Auflage). C.H. Beck.
- Arseven, H. (1987). *Sigorta Hukuku* (1. Baskı). Beta Yayınları.
- Atabek, R.(1969). Sigorta ve Sosyal Sigortada Halefiyet ve Rücu. *İş Hukuku Dergisi*, 3/2, 225-296.
- Aydoğmuş, H. (2020). *Ürün Sorumluluk Sigortasında Teminatın Kapsamı ve Riziko* (1. Baskı). Seçkin.
- Bilge, M. E. (2001). Sigorta Tazminatını Alan Sigortalının Zarar Veren Üçüncü Şahısla Yaptığı İşlemlerin Sigortacının Halefiyeti Üzerindeki Etkisi ve Yargıtay Uygulamaları”, *Prof. Dr. Hayri Domaniç’e Armağan 80. Yaş Günü Armağanı* içinde (67-83). Beta Basım Yayın.
- Bozer, A. (1965). *Sigorta Hukuku*. Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.
- Brand O. in Bergmann, K.O., Pauge, B., Steinmeyer, H.D. (2018). *Gesamtes Medizinrecht* (3. Auflage). Nomos.
- Cebe, M.S. (2010). *Açıklamalı ve İçtihatlı Mal Sigortaları Hukuku (TTK m. 1263-1320)*(1. Baskı).
- Doğanay, İ. (1977). Sigorta Tazminatında Kanuni Halefiyetin Şumulü. *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, 9/2, 335-347.
- Drave, C. (2012). “Der Übergang von Ersatzansprüchen: Regresswahrungs- und Mitwirkungsobliegenheiten des Versicherungsnehmers (86 Absatz 2 VVG)”, 2012, N.2.1.Bkz. https://www.wilhelm-rae.de/sites/default/files/pdf/versicherungspraxis_-_uebergang_von_ersatzanspruechen_-_regresswahrungs-_und_mitwirkungsobliegenheiten_des_versicherungsnehmers_ss_86_absatz_2_vvg.pdf
- Erbaş Açıklık, A. (2019). Sigorta Ettirenin Sözleşme Öncesi Beyan Yükümlülüğünün İhlali Halinde Sigortacının Sahip Olduğu Haklarla İlgili Bazı Sorunlar. *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, 35(2), 131-168.
- Erbaş Açıklık, A. (2021). Sigorta Ettirenin Sözleşme Öncesi Beyan Yükümlülüğünün İhlaline İlişkin Türk Ticaret Kanunu Hükümlerinin Alman Sigorta Sözleşmeleri Kanunu’nda ve Avrupa Sigorta Sözleşmesi Hukuku Prensipleri’nde Yer Alan Düzenlemeler Açısından Değerlendirilmesi”, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 79/3, 881-928(2021).
- Franko, N. (1997). Sigorta Ettirenin Mukavele Yapılırken İhbar Mükellefiyeti(TTK m. 1290), *Ticaret Hukuku ve Yargıtay Kararları Sempozyumu, Bildiriler-Tartışmalar, XIV, Ankara 4-5 Nisan 1997* içinde(317-328), Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1997.
- Gönensay, A.S. (1948). *Borçlar Hukuku, 1. Cilt*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Hacıömeroğlu, A. (2015). Sigorta Sözleşmelerinin Kuruluş Safhasındaki Sigorta Ettirenin Beyan Yükümlülüğünün Culpa In Contrahendo Sorumluluğu Açısından Değerlendirilmesi", *Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi*, 1(2), 49-70.
- Hormuth, H. in Beckmann, R.M., Matusche-Beckmann, A., (Hg.).(2015). *Versicherungsrechts-Handbuch*. C.H. Beck.
- Karasu, R.(2015). “6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu’nun Sorumluluk Sigortalarına ilişkin Hükümlerinin Değerlendirilmesi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6/4.
- Kender, R.(2021). *Türkiye’de Hususi Sigorta Hukuku* (17. Baskı). On İki Levha Yayıncılık.
- Kılıçoğlu, A.M.(1974). Özel ve Sosyal Sigortalarda Halefiyet ve Rücu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 31(1), 395-446.
- Knappman, U. in Beckmann, R.M., & Matusche-Beckmann, A.(Hg.).(2015). § 14. *Verletzung der vorvertraglichen Anzeigepflicht, Versicherungsrechts-Handbuch*(3. Auflage). C.H. Beck, 2015.
- Langheid, T. İn Langheid T., & Wandt, M. (Hg.).(2016). *Münchener Kommentar zum Versicherungsvertragsgesetz: VVG, Band 1: §§ 1–99*(2. Auflage). C.H. Beck.
- Langheid, T. in Langheid, T., & Rixecker, R. (Hg.)(2019), *Versicherungsvertragsgesetz*(6. Auflage).C.H. Beck.
- Muschner, J. in Ruffer, W./ Halbach, Dirk und Schimikowski, Peter (Hg.).(2020) *Versicherungsvertragsgesetz: Handkommentar*. 4.Auflage, Baden: Nomos.
- Omağ, M.K. (2011). *Türk Hukukunda Sigortacının Kanuni Halefiyeti* (1. Baskı). Vedat Kitapçılık.
- Özlenen Çığ, A. (2015). *Ürün Sorumluluğu Sigortasında Teminatın Kapsamı*(1. Baskı). Andıç Yayınları.
- Samim, Ü. (1998). “Kara Sigortalarda Sigorta Ettirenin Görevleriyle İlgili Bazı Sorunlar”, *Sigorta Hukuku Dergisi*, 1.
- Schimikowski, Peter. (2017). *Versicherungsvertragsrecht(Grundrisse des Rechts)*(6. Auflage). C.H. Beck, 2017.
- Schirmer, H. (2008). "Neues VVG und die Kraftfahrzeughaftpflicht-und Kaskoversicherung–Teil II”, *DAR*, 319, ss. 324.beck-online
- Segger, S., Möller, H. in Langheid, T., & Wandt, M.(Hg.).(2016). *Münchener Kommentar zum Versicherungsvertragsgesetz: VVG, Band 1: §§ 1–99*(2. Auflage). C.H. Beck.
- Şeker Öğüz, Z. (2010). *Türk Ticaret Kanunu Ve Türk Ticaret Kanunu Tasarısına Göre Sigorta Sözleşmelerinde Sözleşme Öncesi İhbar Görevi* (1. Baskı). Filiz Kitabevi.

- Şeker Ögüz, Z. (2010). *Türk Ticaret Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu Tasarısına Göre Sigorta Sözleşmelerinde Sözleşme Öncesi İhbar Görevi* (1. Baskı). Filiz Kitabevi.
- Şenocak, K. (2000) *Mesleki Sorumluluk Sigortası*. Turhan Kitabevi.
- Tekil, F. (1998). Sigorta Hukukunda Tazmin İlkesi ve Rücu Hakkı, *Prof. Dr. Ali Bozer'e Armağan* içinde, Ankara: *Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları* (1998).
- Ulaş, I. (2012). *Uygulamalı Zarar Sigortaları Hukuku Genel Hükümler-Mal ve Sorumluluk Sigortaları* (6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu ve 5684 Sayılı Sigortacılık Kanunu Hükümlerine Göre Yeniden Derlenmiş ve Yazılmış (8. Baskı). Turhan Kitabevi.
- Ünan, S. (1998). Kara Sigortalarında Sigorta Ettirenin Görevleriyle İlgili Bazı Sorunlar. *Sigorta Hukuku Dergisi*, 1.
- Ünan, S. (2005). Türk Ticaret Kanunu Taslağı'nın Sigorta Hukuku Başlıklı Altıncı Kitabı Hakkında Düşünceler. *Sigorta Hukuku Dergisi*, 1.
- Ünan, S. (2016). *Türk Ticaret Kanunu Şerhi. Cilt 2, Zarar Sigortaları* (1.Baskı). On İki Levha.
- Ünan, Ü. (2016). *Türk Ticaret Kanunu Şerhi 6. Kitap Sigorta Hukuku, Sigorta Türlerine İlişkin Genel Hükümler-Zarar Sigortaları (m. 1453-1486), Cilt. 2*(1.Baskı). On iki Levha Yayıncılık.
- Yazıcıoğlu, E.(2005). Türk Ticaret Kanunu Tasarısı'nın 'Sigorta Hukuku' Kitabındaki Hükümler Hakkında Bazı Değerlendirmeler. *Sigorta Hukuku Dergisi*, Özel Sayı, 52-78.
- Yazıcıoğlu, E.(2018). *Sorumluluk Sigortalarında Sigortacının Kanuni Halefiyeti*, S. Ünan ve E. Yazıcıoğlu(Ed.), *Sigorta Hukuku Sempozyumları* içinde(467-483). On İki Levha Yayıncılık.
- Yazıcıoğlu, E., & Şeker Ögüz, Z. (2019). *Sigorta Hukuku* (1. Baskı). On İki Levha.
- Yener, M. İ. (2020). *Sigorta Sözleşmelerinde Rizikonun Ağırlaşması* (1. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yetiş Şamlı, K. (2017). Sigortalının Sigortacının Rücu Haklarını Koruma Yükümlülüğüne İlişkin TTK Hükümlerinin Değerlendirilmesi, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16.(2-2).
- Yolal, O. (2022). *Geçmiş Etkili Sigorta* (1.Baskı). Seçkin.
- Yolçiyev, M. (2008). *Türk Hukukuyla Mukayeseli Olarak Azerbaycan Hukukunda Sigortacının Rücu Hakkı*, [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi].

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 30.05.2022
Kabul Tarihi : 04.04.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1123180>

ÖĞRETMEN ADAYLARININ KOPYA ÇEKME DAVRANIŞINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Azmi TÜRKAN¹, Nuri TÜRK², Muhittin ÖZDEMİR³

ÖZ

Eğitim öğretim faaliyetlerinde ahlaki ve etik değerlerin kimi zaman göz ardı edildiği durumlar ile karşılaşılabilir. Bu davranışlardan biri olan kopya çekme, eğitsel süreçler içinde öğrencilerin gerçekleştirdiği etik ve ahlaki olmayan davranışlar içerisinde ele alınabilir. Bu araştırmanın amacı, öğretmen adaylarının kopya çekme davranışına yönelik görüşlerinin öğrenci, öğretmen ve gözetmenin görevini icra etmesi açısından incelenmesi ve kopya çekme nedenlerinin belirlenmesidir. Ayrıca öğretmen adaylarının, kopya çekme davranışını etik ve ahlaki değerler bağlamında nasıl değerlendirdikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ile belirlenmiş 28 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Bu araştırmanın ölçütü, öğretmen eğitiminde lisans eğitim seviyesinde Eğitimde Ahlak ve Etik dersini almak olarak belirlenmiştir. Verilerin toplanması için yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Nvivo nitel analiz programında veriler içerik analizi tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, öğrencilerinin akademik, duygusal ve sistemsel nedenlerden ötürü kopya çektiklerini göstermektedir. Katılımcılar kopya çekme davranışını değerler açısından değerlendirirken danışman, öğrenci ve öğretmen bağlamında ele almışlardır.

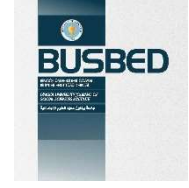
Anahtar Kelimeler: Kopya çekme, Ahlak, Etik, Öğretmen adayı, Nitel araştırma

¹ Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, azmiturkan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2546-5122>

² Arş. Gör., Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, nuri.turk@siirt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7059-9528>

³ Arş. Gör., Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, mozdemir002@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0125-1568>

Article Type : Research Article
Date Received : 30.05.2022
Date Accepted : 04.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1123180>

EXAMINATION OF PRE-SERVICE TEACHERS' VIEWS ON CHEATING BEHAVIOR

Azmi TÜRKAN¹, Nuri TÜRK², Muhittin ÖZDEMİR³

ABSTRACT

It is known that moral and ethical values are sometimes ignored in educational activities. Cheating, which is one of these behaviors, can be handled within the ethical and unethical behaviors of students in the educational process. The purpose of this research is to examine the views of pre-service teachers about cheating behavior in the context of students, teachers and supervisors and to determine the reasons for cheating. In addition, it was tried to determine how pre-service teachers evaluated cheating behavior in the context of ethical and moral values. Phenomenological design, one of the qualitative research methods, was used in the study. The sample of the study consisted of 28 pre-service teacher determined by criterion sampling, one of the purposive sampling methods. The criterion of this research was determined as taking the Morality and Ethics in Education course at the undergraduate level in teacher education. A semi-structured interview form was used to collect the data. The data were analysed using content analysis technique in Nvivo qualitative analysis programme. Research findings show that students cheat for academic, emotional and systemic reasons. While the participants evaluated cheating behavior in terms of values; considered it in the context of supervisor, student and teacher.

Keywords: Cheating, morals, ethics, pre-service teacher, qualitative research

¹ Associate Professor, Siirt University, Faculty of Education, azmiturkan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2546-5122>

² Research Assistant, Siirt University, Faculty of Education, nuri.turk@siirt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7059-9528>

³ Research Assistant, Siirt University, Faculty of Education, mozdemir002@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0125-1568>

1. GİRİŞ

Eğitsel süreçlerin hemen her aşamasında etik ve ahlaki değerlerin rolü ve etkisi tartışılmıştır. Ölçme ve değerlendirme süreçlerinde öğrencilerin gerçekleştirdiği kopya çekme davranışı bu bağlamda ele alınan konulardan biridir. Kopya çekme davranışı genel olarak öğrencilerin bir dersteki başarılarının değerlendirilmesinde kullanılacak materyallerle (sınav, ödev, proje vb.) ilgili gerçekleştirdikleri dürüst ve adil olmayan avantaj sağlayıcı tüm eylemleri kapsamaktadır (Swift & Nonis, 1998). Alanyazın incelendiğinde öğrencilerin kopya çekme davranışlarının birçok araştırmaya konu olduğu ve farklı açılardan ele alındığı görülmektedir (Akdağ & Güneş, 2002; Koç & Memduhoğlu, 2021; Oksal & Bilgin, 1999).

Öğrencilerin kopya çekme davranışına yönelmesinde etik ve ahlaki değerlerin etkisinin bulunduğu ve kopyadan uzak duran öğrencilerin etik ve ahlaki değerleri daha fazla dikkate alan bireyler olduğu belirtilmektedir (Moten, vd. 2013; Simkin & Mcleod, 2010). Bu noktada kopya çekme davranışını etkileyen “etik” ve “ahlak” kavramlarını irdelemekte yarar vardır. Etik, Yunanca kökenli ve bir bilim olarak ele alınan, “çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması gereken davranışlar bütünü”, “belli yer ve zamana özgü olarak iyi davranışlarla kötü davranışların kurallarını saptayan, bir davranışın iyi ya da kötü olduğu yargısına nasıl varıldığını, insan eylemlerinde etkin olan istek ve arzuları ve sonuçta arkasındaki niyet ve amaçları sorgulayan felsefe biliminin alt dalı, ahlak bilimi” şeklinde tanımlamaları olan bir kavramdır (TDK, 2022a). Obuz (2009) etiği insanların birbirleri ve topluluklarıyla doğru ilişkiler kurma yöntemlerini irdeleyen bir disiplin olarak açıklamıştır. Davranışların etik açıdan doğruluk ve yanlışlığı içinde bulunulan toplumun ortak bakış açısı belirlemektedir. Etik düşünce ve etik eylem herhangi bir şekilde bireysel yarar, çıkar, art niyet, korku veya cezadan kaçınma, yasalara uyma gibi nedenlerden uzak olmayı gerektirir (Aktaş, 2014). Usta’ya göre (2011) etik direkt çözüm üretmez, insanları aydınlatmak için vardır ve ikilemde olunan düşüncelerin niteliğinin değerlendirmesini sağlar.

Ahlak kelimesine bakıldığında ise Arapça kökenli bir kavram olduğu görülmekte; “toplular olarak yaşayan bireylerin uymak zorunda oldukları eylem ve davranış kurallarına verilen ad” ve “bir kimsenin içinde yaşadığı toplumsal çevrenin törelerine uyma yetisi” şeklinde tanımlamaları bulunmaktadır (TDK, 2022b). Ahlak, bireyin diğer toplumsal düzen kurallarının etkisi haricinde kendini denetlemesi, irade, vicdan ve duygularına bağlı olarak kendi kendine yasakladığı veya gerçekleştirdiği eylemlerin tümüdür (Usta, 2011). Ahlak, başka bir tanımlamada iyilik etmek ve kötülükten uzak durmak için uyulması gereken yol ve yöntemleri öğreten çalışma alanı olarak açıklanmıştır (Yıldız, 2012). Aktan (2009) ise ahlakı; belirli kişi, grup veya toplumlar için belirli bir zaman ve yerde geçerli olan ya da geçerli olması beklenen, değer yargıları, örf, adet, norm ve kuralların toplamından oluşan bir sistem olarak tanımlamıştır.

Yüksel (2015) ahlaki bakımdan gelişkin insanı kendi sorumluluklarına ek olarak, aynı toplum ve dünyada birlikte yaşadığı insanların da sorumluluklarını bilen ve bunlara ilişkin de bir sorumluluk duygusu geliştirebilen insan olarak açıklamıştır (Kaya vd., 2023). Ayrıca bu bilinci ortaya çıkaran ahlaki değerlerin iyiliğinin etik ölçütlere göre belirlendiği ifade edilmektedir (Usta, 2011). Bu bilgilere göre ahlak, insanların yaşadıkları deneyimlerden çıkan hikayelerin yarattığı ve bireyin kim olduğuna, neler yapması gerektiğine ve nelerin kutsal olduğuna dair inançlar sunan bir ortak hafıza olarak düşünülebilir (Haidt, 2008; Perry, 2000). Etik ve ahlakla ilgili tanımlamalar incelendiğinde etik ve ahlak kavramlarının genel olarak birbiriyle ilişkili kavramlar olduğu anlaşılmakta, temel düzeyde farklılıklar taşıdıkları görülmektedir. Etiğin davranışların doğru veya yanlışlığına inceleyip belirlemeye çalışan bir felsefe olduğu; ahlakın ise daha çok, doğru davranışların uygulanmasına yönelik bir kavram olduğu söylenebilir (Aktaş, 2014). Usta (2011) ahlakın davranışların toplumlar içindeki kurallarından oluştuğunu, etiğin ise ahlakla ilgili insan davranışlarının nedenlerini araştırıp gerekçeleri hakkında değerlendirmeler yaptığını söylemektedir. Ayrıca etik değerler bireylerin sahip olduğu değerler sistemi ve çekirdek inanışlarıyla şekillenmektedir (Owunwanne vd., 2010).

Yukarıda bahsi geçen tanımlamalardan anlaşılacağı üzere etik ve ahlak, bireyin düşünce ve davranışlarının önemli belirleyicilerindedir. Eğitim öğretim faaliyetlerinde ahlaki ve etik değerlerin kimi zaman göz ardı edildiği durumlar ile karşılaşmaktadır. Bu davranışlardan biri olan kopya çekme, eğitsel süreçler içinde öğrencilerin gerçekleştirdiği etik ve ahlaki olmayan davranışlar içerisinde ele alınabilir. Kopya çekme ile ilgili alanyazın incelendiğinde yapılan tanımlamaların çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. King vd. (2009) kopya çekme davranışını, bir öğrencinin akademik dürüstlüğe aykırı davranarak haksız yere kendi lehine avantaj sağlama durumu olarak tanımlamışlardır. Çetin (2007) ise kopya çekmeyi öğrencinin eğitsel anlamda başarılı olarak değerlendirilmesini ya da başarısız olarak değerlendirilmemesini sağlayacak her tür bilgi, belge ve materyalleri usulsüzce kullanması olarak açıklamaktadır. Başka bir tanımlamaya göre kopya çekme davranışları aşağıdaki davranışların her birini kapsamaktadır:

* Öğrencinin kendisine ait olmayan bir olay veya olguyu kendisininmiş gibi sunması,

* Sınıftaki diğer öğrenci veya materyaller aracılığıyla uygunsuz bir şekilde yardım edilmesi veya yardım alınması,

* Sınav ortamında sınavdaki sorularla ilgili bilgilere ulaşmayı sağlayacak öğretmenin izin vermeyeceği tüm davranışlar (Burrus vd., 2007).

Kopya çekme davranışları eğitim-öğretim süreçlerinde karşılaşılan en önemli etkililik ve verimlilik sorunlarından biri olarak gösterilmektedir (Lüle Mert, 2012). Kopya çekme davranışlarını ele alan bir araştırmanın sonuçlarına göre öğrencilerin kopya çekme eğilimleri, başkalarının kopya çektiğini gördüklerinde veya bu konuda akran baskısı yaşadıklarında artmaktadır (Rettinger & Kramer, 2009). Öte yandan öğrencilerin çoktan seçmeli sınavlarda kopyaya daha fazla yöneldikleri bilinmektedir (Bozdoğan & Öztürk, 2008). Öğrencilerin kişilik özelliklerinin de kopya çekmeye yönelmelerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Durmuşçelebi, 2011). Farklı toplumlarda üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmalar kopya çekme davranışlarının gerçekleştirilme oranlarının yüzde 20'lerden yüzde 90'lara kadar çıktığını göstermektedir (Eraslan, 2011; Smyth & Davis, 2004). Türkiye'de de bu oranın oldukça yüksek ve kopya çekme davranışlarının öğrenciler arasında çok yaygın olduğu bilinmektedir (Alemdağ & Alemdağ, 2015; Duran, 2020; Lüle Mert, 2012).

Kopya çekme davranışlarının yaygınlaşmasında önemli bir etken olan teknolojik gelişmeler kopya çekme davranışlarının şeklini değiştirerek daha kolay yapılabilir hale getirmiştir (Durmuşçelebi, 2011; Semerci, 2004). Günümüzde akıllı telefonlar, akıllı saatler ve bileklikler gibi akıllı cihazların çok yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu cihazların kopya çekmeyi kolaylaştırmasından dolayı sınav güvenliğinin sağlanmasının daha da zorlaşmaya başladığı gözlemlenmektedir. Ayrıca ödev ve proje gibi öğrencilerin bireysel veya grup çalışmasıyla özgün biçimde tamamlaması gereken görevlere ilişkin bilgiler hazır ve kolaylıkla ulaşılabilir halde internette paylaşılmaktadır. Bu durum da öğrencilerin bu tür görevlerde kopya çekmelerini kolaylaştırmakta, öğretmene ise doğru bir değerlendirme ve derecelendirme yapma konusunda ekstra bir zorluk yaratmaktadır. Türkiye'deki öğrenciler üzerinde yapılan bazı çalışmalar, öğrencilerin sınav gerçekleştirilirken başvurdukları başlıca kopya çekme biçimlerini ortaya çıkarmıştır (Bozdoğan & Öztürk, 2008). Türkiye'deki öğrencilerin en yaygın olarak gerçekleştirdikleri kopya çekme biçimleri şu şekilde sıralanabilir:

- Sınavda çıkabilecek soruların cevaplarının sıra/masa üzerine yazılması,
- Sınav esnasında diğer öğrencilerin sınav kağıdına bakılması, ya da sınav kağıdının başkasına gösterilmesi,
- Cevapların küçük kağıtlara, ele veya duvarlara vb. yazılması,
- Sınavdaki diğer öğrencilerle cevapların konuşulması,
- Sıranın altından ders notu, kitabı gibi ders materyallerine bakılması,
- Akıllı telefon ve diğer teknolojik cihazlardan yararlanılması,
- Sınava giren öğrencilerin sınav kağıtlarını değiştirmeleri veya önceden hazırlanmış cevap kağıdının sınav kağıdıyla değiştirilmesidir (Alemdağ & Alemdağ, 2015; Eraslan, 2011; Koç & Memduhoğlu, 2021; Selçuk, 1995).

Sınav esnasında gerçekleştirilen kopya çekme davranışlarının yanında öğrenciler, kendilerine verilen ödev, proje veya rapor hazırlama gibi görevlerde de kopya çekme davranışlarında bulunmaktadır (Avaroğulları, 2013; Tayfun vd., 2020). Yapılan çalışmalara göre Türkiye'deki öğrencilerin sınav dışı görevlerde çoğunlukla başvurdukları kopya çekme yöntemleri şunlardır:

- Ödev/proje/raporların internette hazır şekilde bulunması, ya da bazı kısımlarının kopyala/yapıştır yapılması,
- Önceki yıllarda dersi almış öğrencilerin hazırladığı ödev/proje/raporların bulunup kullanılması,
- Ödev/proje/raporların başkalarına yaptırılmasıdır (Akdağ & Güneş, 2002; Eraslan, 2011; Lüle-Mert, 2012).

Sınav esnasında ve sınav dışında öğrencilerin kopya çekme nedenleri incelendiğinde, bu nedenlerin toplumdaki topluma ve kültürden kültüre değişiklik gösterdiği görülmektedir (Chudzicka-Czupala vd., 2015; Diekhoff vd., 1999; Taylor-Bianco & Deeter-Schmelz, 2007). Bununla birlikte kopya çekme davranışlarının ortak noktası hemen her ülkenin eğitim sistemi için önemli bir sorun teşkil etmesidir (Çetin, 2007; Demir & Arcagök, 2013). Kopya çekme davranışı ile ilgili çalışmalarda ulaşılan başlıca kopya çekme nedenleri aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir:

- Ezberci eğitim ve buna dayalı değerlendirme kriterleri,
- Öğrencilerin sınavlarda geçmeyi garantiye almak istemeleri,

- Bazı ders ve eğitsel aktivitelerin öğrenciler tarafından gereksiz ya da faydasız görülmesi,
- Verilen görev veya sınavlara yeteri kadar çalışılmaması veya hazırlanılmaması,
- Başkalarının kopya çekerek yüksek not aldığına şahit olunması,
- Ders yürütücüsünün sevilmemesi,
- Başarısızlık korkusu/kaygısı,
- Aile ve toplumun iyi not alma baskısı,
- Öğrencinin kişiliği, etik ve ahlaki sorunlar,
- Kalabalık sınav ortamları,
- Sınav gözetmeninden kaynaklanan sınav güvenliği açıklarıdır (Bozdoğan & Öztürk, 2008; Çelik, 2020; Çeliköz, 2016; Çetin, 2007; Eraslan, 2011; Güneş, 2014; Kayışoğlu & Temel, 2017; Küçüktepe & Küçüktepe, 2012; Polat, 2017; Sarita, 2015; Semerci, 2004; Sezen-Yüksel, 2018; Schab, 1991; Ünlü & Eroğlu, 2012; Wajda-Johnston vd., 2001).

Kopya çekme davranışlarına yönelik tutumlar konusunda cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık bulunmadığı ifade edilmektedir (Kayışoğlu & Temel, 2017; Keskin & Uzuner, 2018). Bununla birlikte alanyazında erkek lisans öğrencilerinin kopya çekmeyi daha az etik dışı bulduğu ve kopya çekmeye daha fazla yöneldiği sonucuna ulaşılan çalışmalar da vardır (Boyacı vd., 2017; Çetin, 2007; Elias, 2009; Saulsbury vd., 2011). Kopya çekme nedenlerine ilişkin cinsiyetin yanında yaşın da araştırıldığı çalışmalar vardır (Finn & Frone, 2004; Murdock & Anderman, 2006). Önceki eğitim kademelerinde kopya çekme eğilimi yüksek olanların bu eğilimi yükseköğretim kademesinde de devam ettirdikleri, akademik başarıları yüksek olanların ise kopya çekme davranışına daha az eğilim gösterdiği ve bu kişilerin kopyaya yönelme oranlarının düştüğü sonuçlarına ulaşılmıştır (Tümkaya, 2019).

Kopya çekme davranışı her ne kadar farklı nedenlerle yapılsa da sonuçları itibariyle ahlaki, etik ve akademik birçok problemi beraberinde getirmektedir. Kopya çekme davranışı diğer olumsuz davranışlarda olduğu gibi model alma yoluyla kazanılabilmektedir (Ateş & Kaya, 2022; Tanhan vd., 2023; Türk & Atli, 2022). Özellikle Covid-19 pandemisiyle birlikte psikolojik sağlamlıkları zayıflayan ve sınavlarla baş etmekte zorluk yaşayan üniversite öğrencileri de (Batmaz vd., 2021; Batmaz vd., 2022; Doğrusever vd., 2022) uzaktan eğitim sınavlarında daha çok kopya çekmeye yönelmiştir. Bunun yanında ırkçılığa ve ayrımcılığa maruz kalan yabancı uyruklu öğrenciler de (Özmen vd., 2022) okulu hızlıca bitirebilmek için geçmekte zorlandıkları derslerde kopya çekmeye yönelebilmektedir. Dürüstlüğe aykırı olarak bulunan bu ahlak ve etik dışı süreç, insanları, okulu ve toplumu güvenilmez bir yer haline getirmektedir (Keskin & Uzuner, 2018; Sezen-Yüksel, 2018). Etik, ahlak, dürüstlük ve güven bağlamında kopya çekme davranışının tekrardan ele alınıp konuşabilmesi ve bu davranışın olumsuz sonuçlarının önüne geçilebilmesi için yeni araştırma ve uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır (Boon & Maxwell, 2016; Tümkaya, 2019). Bu ihtiyaç ve önem göz önünde bulundurularak konunun daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesini sağlamak için kopya çekme ortamının tüm paydaşlarını içine alması beklenen bu araştırma planlanmıştır.

Tüm bu önemli bilgiler ışığında bu araştırmanın amacı, öğretmen adaylarının bakış açısıyla üniversite öğrencilerinin kopya çekme davranışlarını incelemektir. Literatürde kopya çekme davranışı ile ilgili nitel araştırmaların (Alemdağ & Alemdağ, 2015; Kırıl, 2018; Lüle & Mert, 2012; Özden vd., 2015; Sezen-Yüksel, 2018) sınırlı sayıda olması ve konunun farklı açılardan derinlemesine incelenmesine ihtiyaç duyulması (Wei, vd., 2014) sebebiyle bu araştırma tasarlanmıştır. Bu kapsamda alanyazında kopya çekme nedenleri (Chudzicka-Czupala vd., 2015; Çelik, 2020; Çetin, 2007; Diekhoff, vd., 1999; Eraslan, 2011; Kayışoğlu & Temel, 2017; Küçüktepe & Küçüktepe, 2012; Semerci, 2004; Taylor-Bianco & Deeter-Schmelz, 2007; Ünlü & Eroğlu, 2012) ile kopya çekme davranışıyla ilgili etik ve ahlaki değerleri (Moten vd., 2013; Simkin & Mcleod, 2010) ele alan araştırmalar bulunsa da kopya çekme davranışında gözetmen, dersin sorumlu hocası ve öğrencilerin durumlarını öğretmen adaylarının bakış açısından inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenlerle araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Öğretmen adaylarının kopya çekme davranışının nedenlerine ilişkin görüşleri nelerdir?
2. Öğretmen adayları, kopya çekme davranışını dersin sorumlu hocası, gözetmen ve öğrenci açısından nasıl değerlendirmektedir?
3. Öğretmen adayları, kopya çekme davranışını etik ve ahlaki değerler bağlamında nasıl değerlendirmektedir?

2. YÖNTEM

Araştırmanın Modeli/Deseni

Üniversite öğrencilerinin kopya çekme davranışına ilişkin görüşlerinin incelendiği bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, problemlerin keşfedilmesi ve detaylı olarak incelenmesinde kullanılmaktadır (Creswell, 2013; Patton, 2014). Nitel araştırma yöntemi katılımcı görüşlerinin şeffaf bir şekilde alınmasının yanında gerçek yaşamın içinde bireyin duygu ve davranışlarının gözlemlenebilmesine de imkan sağlamaktadır (Yin, 2011). Nitel araştırma yöntemi içinde farklı desenler bulunmaktadır. Bu çalışmada betimsel fenomenolojik desen kullanılmıştır. Fenomenolojik desen, bireylerin kavram, olgu veya fenomenleri nasıl deneyimlediklerinin incelenerek deneyimlerinin özünün ortaya çıkarılma sürecini kapsar (Creswell, 2013). Bu araştırmanın fenomeni, kopya çekme davranışdır. Betimleyici fenomenolojik desende araştırmacının yorumlarına daha az yer verilerek katılımcı deneyimlerinin betimlenmesinin merkezde olduğu bir yaklaşımı benimsenmektedir (Moustakas, 1994). Bu çalışmada da katılımcıların kopya çekme olgusuna (fenomenine) ilişkin görüşleri olduğu gibi aktararak betimlenmeye çalışılmıştır.

Katılımcılar

Bu çalışmada örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleme, ilgili evrenin özelliklerinin belirlenerek özellikleri barındıran bireylerin örnekleme dahil edilmesidir (Johnson & Christensen, 2014). Bu araştırmanın evrenini 2021-2022 eğitim öğretim yılında Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim görüp Eğitimde Ahlak ve Etik dersini alan öğrenciler oluşturmaktadır. Amaçlı örneklemede belirlenen ölçüt ile araştırmanın amacına uygun örneklem oluşturulmaya çalışılır (Meriam, 2013). Bu araştırmanın örnekleme de amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ile oluşturulmuştur. Ölçüt örnekleme, araştırmacılar tarafından belirlenen ölçütler aracılığıyla örneklemin seçildiği bir yöntemdir (Yıldırım & Şimşek, 2013). Bu araştırmanın ölçütü, Eğitimde Ahlak ve Etik dersini almak olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte araştırmanın örneklemini Eğitimde Ahlak ve Etik dersini alan 180 öğrenci arasından araştırmaya gönüllü olarak katılan 28 öğrenci oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada katılımcıların görüşlerini alabilmek için görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme, kişilerin dolaylı olarak gözlemlenebilen duygu, düşünce ve davranışlarını belirlenen sorular aracılığıyla anlama ve anlamlandırma yöntemidir (Patton, 2014). Görüşme tekniğinde kullanılan farklı formlar vardır. Bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanma sürecinde soruların yapılarında değişiklikler yapılabildiği gibi bazı sorular çıkarılırken yeni sorular da eklenebilir (Yıldırım & Şimşek, 2013). Patton (2014), nitel görüşme formlarının geçmişle ilgili ve demografik, bilgi, deneyim ve davranış, duygu ve his, duyuşsal, düşünce ve değer alanlarını içermesi gerektiğini belirtmiştir. Bu çalışmada kullanılacak yarı yapılandırılmış görüşme formundaki açık uçlu sorularda da bu alanların kapsanmasına dikkat edilmiştir. Görüşme formundaki sorular araştırmacılar tarafından literatür incelenerek araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanmaya çalışılmıştır. Görüşme formu sorularının geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak için nitel araştırma alanında çalışan ve kopya çekme davranışlarıyla ilgili araştırmaları olan Eğitim Bilimleri alanından iki öğretim üyesinin görüşleri alınmıştır. Öğretim üyelerinin dönütleri sonrasında düzenlemeler yapılarak ve formun işlevsellik durumunu test etmek için bir öğrenciyle pilot görüşme yapılmıştır. Yapılan pilot görüşmeyle birlikte görüşme formundaki soruların araştırmanın amacına uygun ve anlaşılır olduğu tespit edilmiştir.

Verilerin Toplanması

Katılımcılarla görüşmeler yapılmadan önce etik kurul onayı Siirt Üniversitesi'nden alınmıştır. Onay alındıktan sonra ölçüt örnekleme yoluyla belirlenen katılımcılara ulaşılmıştır. Katılımcılarla iletişim kurulduktan sonra görüşmeler için ortak gün ve zaman belirlenmiştir. Katılımcılar araştırma hakkında detaylı olarak bilgilendirilmiştir. Görüşmeler belirlenen gün ve saatlerde yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde katılımcılar da gerekli konularda bilgilendirilerek ses kaydı yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formundaki sorular katılımcılara yöneltilerek 20-30 dakika aralığında süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerde katılımcıların deneyimlerini daha derinlikli bir şekilde ortaya koyabilmek için sonda sorular da kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada nitel araştırmalarda en yaygın analiz türü olarak kullanılan içerik analizi (Merriam, 2013) kullanılmıştır. İçerik analizi verilerin kodlanması, kodlardan kategori kategorilerden de temaların bulunması, kod kategori ve temaların düzenlenmesi ve yorumlanması sürecini kapsar (Yıldırım & Şimşek, 2013). İçerik analizinde nesnel ve denetlenebilir bir nitelik oluşturabilmek için analizin bağlamı, amacı ve sınırlarının açık olması gerekmektedir (Krippendorff, 2004). Bu çalışmada yapılan analiz de mevcut kriterler çerçevesinde yürütülmeye

çalışılmıştır. Araştırmada toplanan veriler birebir transkript edilerek Nvivo 10 paket programına aktarılmıştır. Nvivo, veri kaynaklarının arasındaki ilişkilerin kurulup bağlantıların oluşturulabilmesi bakımından nitel araştırma sürecinde en çok kullanılan nitel analiz programlarından biridir (Yurdakul vd., 2016). Nvivo nitel analiz programında veriler içerik analizine tabi tutularak araştırmacılar tarafından kod, kategori ve temalar oluşturulmuştur. Tablo 1’de elde edilen verilerin analizler sonucunda oluşturulan kod, kategori ve temalara ilişkin örnek analiz verilmiştir.

Tablo 1.

Örnek veri analizi.

Örnek Ham Veri	Kod	Kategori	Tema
<i>“Birey belki kopya çekmez ve hayatı boyunca da hiç çekmemiştir. Ama girmiş olduğu sınav onun için çok önemlidir. Hayatında belki belli başlı şeyleri değiştirmesine fırsat verecektir. Kişi her ne kadar kopya çekmeye sıcak bakmasa da bu faktörler devreye girip bireyin kopya çekmesine neden olabilir.”(Ö16)</i>	Sınavların Önemi	Sistemselsel Nedenler	Kopya Çekme Nedenleri
<i>“Kopya çekmek öğretmene ve öğretmenin emeklerine çabalarına karşı yapılan bir saygısızlıktır. Kopya çekilen ortamda öğretmene saygı gösterilmez. Toplumsal bir değer olan saygı ne yazık ki kopya çekildiği zaman çiğnenmiş olur.”(Ö24)</i>	Saygısızlık	Öğretmen Bağlamında	Değerler Açısından Kopya Çekme Davranışı

Güvenirlilik ve Geçerlik

Araştırmanın geçerlik ve güvenirliğinin sağlanması için veriler hem tümevarım hem de tündengelem yöntemleriyle (Creswell, 2013) araştırmacılar tarafından farklı zaman dilimlerinde analiz edilip tutarlılık açısından karşılaştırılarak görüş birliği sağlanmıştır. Toplanan veriler transkript edildikten sonra katılımcılara gönderilerek onlardan gelen dönütler ışığında gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Katılımcı teyidi olarak adlandırılan bu süreçte kod, kategori ve temalardaki eksikliklerin incelenmesiyle birlikte katılımcıların katıldığı veya katılmadığı konular hakkında bilgi alınmış olur (Creswell, 2017). Araştırmanın inandırıcılığının güçlendirilmesi için katılımcılardan gelen dönütlere göre düzenlenen analizler nitel araştırmalarda yetkin olan iki uzmana gönderilerek ve sonrasında gerekli değişiklikler yapılmıştır. Analiz sonuçlarında katılımcıların görüşleri bulgular kısmında aktarılmak üzere katılımcılara kod isimler verilerek gizlilik ilkesine dikkat edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizi sonucunda oluşan bulgulara yer verilmiştir. Yapılan analizler sonucunda bulguların “Kopya Çekme Nedenleri” ve “Değerler Bağlamında Kopya Çekme Davranışı” başlıkları altında toplandığı tespit edilmiştir.

Kopya Çekme Nedenleri Temasına İlişkin Bulgular

Aşağıdaki tabloda öğretmen adaylarının kopya çekme nedenlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. İlgili temaya ilişkin kategori ve kodlar Tablo 2’de bulunmaktadır.

Tablo 2.

Öğretmen adayları görüşleri bağlamında kopya çekme nedenleri

Tema	Kategori	Kod
Kopya Çekme Nedenleri	Akademik Nedenler	Bilgi Eksikliği
		Ders Başarısı (2)
		Öğretmen Yetersizliği (2)
	Duyuşsal Nedenler	Aile Baskısı
		Başarısızlık Korkusu (2)
		Dersten Kalma Korkusu
		Haz
		Stres
		Toplumsal Baskı (2)
	Sistemselsel Nedenler	Eğitim Sistemi (4)
Etkili Ders Ortamı		

Tablo 2 incelendiğinde öğretmen adayları görüşlerine göre “Kopya Çekme Nedenleri”; “Akademik Nedenler”, “Duyuşsal Nedenler” ve “Sistemsal Nedenler” olmak üzere üç kategoride toplanmıştır. Akademik nedenler incelendiğinde öğretmen adayları bireylerin; derslere ilişkin sınavlara girerken yeterli bilgiye sahip olamamaları, ders başarılarını yükseltmeleri ve dersi veren öğretmenin dersi anlatma yeterliliğinin eksik olmasından dolayı kopyaya yöneldiklerini belirtmişlerdir. Aşağıda katılımcıların akademik nedenlerden; “Bilgi Eksikliği”, “Ders Başarısı” ve “Öğretmen Yetersizliği” ne ilişkin görüşlerine yer verilmiştir:

“Öğrenciler bilgi eksikliğinden veya yeteri kadar çalışmadıklarından son yolu kopyada ararlar. Ve bu esnada hem dersin sorumlusu hem de gözetmen olan hoca çok fazla akıllarına gelmez. Belki akıllarına tüm bu yaptıklarının insanları rahatsız edebilecek bir davranış olduğu gelse bunu yapmazlardı.”(Ö28)

“Kopya çeken birey bu eylemi anlık bir kurtuluş olarak görebilir. Aman dersten geçeceğim kadar çeksem yeter de diyebilir. Genel bu dersin onun eğitim hayatına ve genel yaşamına katkı sağlamasını beklemiyor da olabilir.”(Ö18)

“Bu ders benim için çok gereksiz bilgi barındırıyor hayatımdan çok fazla zaman alıyor bu dersi kesinlikle geçmem gerekiyor düşüncesi öğrenciyi kopyaya teşvik ediyor.”(Ö21)

“Bir öğrenci kopya çekti diye bir sürü cezai işlem yaparken hoca kendine bakmalı ben bu öğrencilere ne öğretemedim diye neyi eksik verdim diye kendini sorgulamalı.”(Ö11)

“Bu konu üzerinde derse yeteri kadar önem vermeyen ders sorumlusu üzerinde derse ve öğrencilere karşı sorumluluklarını yerine getirmediğinden öğrencilere ve emeklerine zarar verir. Kısacası ders sorumlusu kendi emeğine ve öğrencilerin emeğine saygı göstererek kopya durumunun önüne geçmelidir.”(Ö15)

Duyuşsal bağlamda incelendiğinde katılımcılar, bireylerin derslerde başarısız olmak istemediklerini başarısızlık ve dersten kalma korkusunun kopya çekmeye neden olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bu korkunun yarattığı stresin de bireyleri kopya çekmeye yol açtığı belirtilmektedir. Katılımcılar, bireylerin aile ve çevre bakışıyla kopyaya yöneldiklerini vurgulamışlardır. Bireylerin kapasitelerinin üstünde bir başarı göstermelerinin haz duygusu oluşturmamasından dolayı da kopyaya yönelmeleri ifade edilen bir diğer neden olarak belirtilmiştir. Aşağıda duyuşsal nedenler kategorisi altında toplanan “Aile Baskısı”, “Başarısızlık Korkusu”, “Dersten Kalma Korkusu”, “Haz”, “Stres” ve “Toplumsal Baskı” kodlarına ilişkin katılımcı görüşlerine yer verilmiştir:

“Öğrencilerin kopya çekmesinin bana göre başka bir nedeni de aile baskısı. Aileler öğrencileri notları konusunda çok sıkabiliyorlar. Böyle olunca da öğrencide bir korku oluşuyor. Öğrenci de ailesi ona laf etmesin diye kopya yoluna başvurabiliyorlar.”(31)

“...toplum tarafından aşılana bir algı vardır sen yüksek not alırsan başarılısındır. ...Toplum beni sınav ve denetlenebilir sisteme tabi tuttuğu için kopyaya başvurmak zorunda kalıyorumdur.”(Ö3)

“Kopya ben dahil birçok öğrencinin zor durumda kalmaları adına giriştikleri bir yoldur. Kişinin kendi başarısından çok toplum içindeki başarı durumunun toplum içindeki statüsünün etkileyeceğinden; bireyin içsel yargılaması değil de toplumun yargısı sonucu başvurduğu bir durumdur.” (Ö8)

“...İnsan yapısı gereği en küçük zorlukta alternatif üretmeye çalışır, zorluk olmasa dahi kapasitesinin üstünde not almak bireye haz vereceğinden kopya çekmek ister.”(Ö3)

“Kopya çeken birey bu eylemi anlık bir kurtuluş olarak görebilir. Aman dersten geçeceğim kadar çeksem yeter de diyebilir. Genel bu dersin onun eğitim hayatına ve genel yaşamına katkı sağlamasını beklemiyor da olabilir.” (Ö18)

“Bu ders benim için çok gereksiz bilgi barındırıyor hayatımdan çok fazla zaman alıyor bu dersi kesinlikle geçmem gerekiyor düşüncesi öğrenciyi kopyaya teşvik ediyor.”(Ö21)

“Başarısızlık faktörü öğrenciyi her ne kadar yanlış olduğunu bilse de öğrenciyi kopya davranışına itmektedir.” (Ö8)

“Her insan kemale ermiş oranda ahlaki gelişmişliğe sahip olmadığı için doğal olarak böyle bir sistemde öğrencilerden başarılı görünmek veya bazı konulara ulaşmak için kopya çekme davranışına yeltenenler olacaktır.”(Ö19)

“...İnsan yapısı gereği en küçük zorlukta alternatif üretmeye çalışır, zorluk olmasa dahi kapasitesinin üstünde not almak bireye haz vereceğinden kopya çekmek ister.”(Ö3)

“Öğrenci sınava çok çalışıpta sınav esnasında stres yaparak unuttuğu noktaları hatırlamak için kopya çekebilir ve bunu kötü bir davranış olarak algılamaz. Kendince haklı sebepleri olduğu için kopyayı yanlış bulmaz.”(Ö14)

Öğretmen adayları, öğrencilerin kopya çekme nedenlerini belirtirken sıklıkla eğitim sisteminin öğrencileri kopya çekmeye ittiğini belirtmektedirler. Etkili ders ortamlarının olmamasının öğrencileri kopya çekmeye yönelttiğini söylemişlerdir. Derslerin ezbere dayalı olmasının ve sınavların geleceklelerini belirlemesinin de öğrencileri kopyaya yönlendirdiği ifade edilmiştir. Aşağıda sistemsel nedenler kategorisine ilişkin “Eğitim Sistemi”, “Etkili Ders Ortamı”, “Ezber” ve “Sınavların Önemi” kodları ile ilgili ifadelere yer verilmiştir:

“Öğrencilerin çoğu kopya davranışını iyi göstermek için bahaneler saymaya kalkışır. "Ne yapalım sistem kopyaya yöneltiyor." "Bir sürü ders var hangisine çalışayım, öğretmenimiz güzel anlatmıyor." gibi bahaneler kopya çekmeye itiyor.” (Ö2)

“Kopya çekmek kesinlikle etik dışı ahlaksızca bir davranıştır. Fakat bulunduğumuz eğitim sistemi bize bu durumu normalleştirmeye dayatıyor. Ahlaksız, etik dışı veya toplumun hiçbir şekilde tasvip etmediği bir davranış zorunda kalınarak yapıldığı için bir süre sonra normal bir şeymiş gibi olmaya başlıyor.”(Ö21)

“Öğrencinin gösterdiği kopya çekme davranışı çok anlam verilemeyen bir davranış olamaz çünkü şu anda yürürlükte olan eğitim sistemi notlarla öğrenciyi değerlendirir. Tek amacı yüksek not almak olan öğrenci toplumsal değerleri göz ardı edebilir. Sadece öğrencide aranan bu kopya hatasının temeli notların kişilik ve değerlerin üstünde tutulmasından kaynaklıdır.”(Ö23)

“Kopya çekme davranışı kötü bir davranış evet ama bazen de öğrenciler buna mecbur bırakılıyor. Eğitim sistemi tüm öğrencilerin anlatılan her şeyi kavramaları için yeterli değil. Kimi öğrencilerin kapasitesi farklı olabilir, dersleri veya anlatılan konuları kolay kolay anlamayabilirler. Bu tarz öğrencilerde not kaygısı vardır. Not kaygısından kastım ise bana göre eğitim sisteminden kaynaklanıyor. Eğitim sistemi öğrencileri yarış atı haline getirdi. Öğrenciler notları ile tehdit ediliyor. Hal böyle olunca da bazı öğrenciler sırf notları kötü olmasın diye bazı toplumsal değerleri çiğneyerek kopya çekiyor.”(Ö24)

“Kopya çekmek derse zaman ve enerji harcamak istemiyorum demektir. Öğrenciye dönük sadece gerekli bilgilerin verildiği ve dersin gerçek anlamda etkili ve neşeli geçtiği bir sınıf ortamında kopya olmaz. Ortada bir kopya varsa bu %10 oranında öğrenci %90 oranında öğretmenin suçudur.”(Ö21)

“Bir öğretmen adayı olarak sınıfta öğretmen yoksa bile kopya çekilmeden sınav yapılmasını temenni ediyorum. Ama bizim eğitim sistemimizde zor görünüyor. Çünkü sürekli ezbere yönelten sistem var.”(Ö2)

“Eğitim sistemlerinin içerisinde insanlara sürekli bir ezber dayatıldığı için ve bir şeyleri elde etmenin yolu sınavlardan aldığımız puanla olduğu için insanlar ezberin bittiği yerde kopya çekmeye teşebbüs ediyor. Çünkü eğitim sistemimiz bizi buna mecbur bırakıyor gibi düşünüyorum. Misal derslerine düzenli giren çok çalışkan çok okuyan insanlar daha çok yorumlamayı seven insanlardır. Fakat bu sınavlarda bazı dersler için yeterli olmadığı durumlarda insanlar kopya çekmeye yönelebiliyor.”(Ö27)

“Birey belki kopya çekmez ve hayatı boyunca da hiç çekmemiştir. Ama girmiş olduğu sınav onun için çok önemlidir. Hayatında belki belli başlı şeyleri değiştirmesine fırsat verecektir. Kişi her ne kadar kopya çekmeye sıcak bakmasa da bu faktörler devreye girip bireyin kopya çekmesine neden olabilir.”(Ö16)

Değerler Açısından Kopya Çekme Davranışı Temasına İlişkin Bulgular

Aşağıdaki tabloda öğretmen adaylarının değerler açısından kopya çekme davranışına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. İlgili temaya ilişkin kategori ve kodlar Tablo 3’te bulunmaktadır.

Tablo 3.

Değerler açısından kopya çekme davranışına ilişkin bulgular

Tema	Kategori	Kod
Değerler Açısından Kopya Çekme Davranışı	Gözetmenin Görevini İcra Etmesi Açısından	Adalet-çesitlik (5)
		Dürüstlük
		Güven (6)
		Gözetmene Saygısızlık
		Haksızlık
	Öğrenci Bağlamında	Sorumluluk (2)
		Stres Kaynağı Olarak Gözetmen
		Adaletsizlik (3)
		Dürüstlük (3)

	Emek (1)
	Empati (2)
	Haksızlık (4)
	Hırsızlık (1)
	Öğrencilere Saygısızlık (6)
	Sorumluluk (15)
	Bireyin Kendisine Saygısızlık (3)
	Vicdan (1)
	Dürüstlük (2)
	Güven (2)
Öğretmen Bağlamında	Öğretmene Saygısızlık (5)
	Tehdit

Tablo 3 incelendiğinde öğretmen adaylarının kopya çekme nedenlerini değerler açısından “Gözetmenin Görevini İcra Etmesi Açısından”, “Öğrenci Bağlamında” ve “Öğretmen Bağlamında” ele aldıkları görülmektedir. Öğretmen adayları gözetmenin görevini icra etmesi açısından kopya çekmeyi adalet ve eşitlik açısından önemli bir unsur olarak değerlendirmektedirler. Bununla birlikte, kopya çekme davranışında öğrencilerin gözetmene karşı dürüst olmadıklarını ve dürüstlük değerini göz ardı ettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca öğretmen adayları sınıflarda gözetmenlerin olmasının öğrencilere karşı bir güvenin olmadığı ve güven değerinin zedelendiği anlamına gelebildiğini söylemişlerdir. Aşağıda “Gözetmenin Görevini İcra Etmesi Açısından” kategorisinde bulunan “Adalet-eşitlik”, “Dürüstlük” ve “Güven” kodlarına ilişkin bazı katılımcı görüşlerine yer verilmiştir:

“Bence gözetmen sınıfta olmalıdır. Adaletli bir sınavın olması için gözetmenin sınıfta olması gerekmektedir. Eğer gözetmen sınıfta olmazsa kolaylıkla kopya çekilir.” (Ö4)

“Ders sorumlusu ve sınav sorumlusu olan görevlileri tamamen yarış içerisinde bulunan öğrencilerin en azından eşit koşullarda yarış yapabilmelerine olanak tanınmalıdır.” (Ö8)

“Ders hocası kimin öğrenip kimin öğrenmediğini anlamak için adaletli bir değerlendirmenin birçok yollarına başvurur. Gözetmen de bu yollardan biridir. Gözetmen merhamet ve şefkat hissinde aşırıya kaçıp adalet duygusunu bir kenara bırakmazsa elbette kopya çekmeye engel olur.” (Ö19)

“Öğrenci kopya çekerek hem kendine hem de gözetmene karşı dürüstlük kavramını çiğnemiş olur. Hem kendini kandırır hem de gözetmeni kandırdığını düşünür. Böylelikle dürüst davranmamış olur ve yanılır.” (Ö20)

“Sınıflarda gözetmen bulunuyor. Bence bu durumda öğretmenlerin öğrencilere güvenmemesinden kaynaklanıyor. Yani haksız da sayılmazlar.” (Ö2)

“Gözetmen, bireye güvenilmediğinin açık göstergesidir. İnsanlar çağlar boyunca denetim altında tutularak ilerleyiş göstermiştir.” (Ö3)

“Sınavda bir gözetmen olması öğrencilere karşı güven değerinin az olmasıyla açıklanabilir. Gözetmene ihtiyaç duyması sınava giren öğrencilerin denetlenmesi gerektiği hissi uyandırıyor bende. Gözetmen olması sınıfta sınava uygun davranışta bulunmayan öğrenci olabilir olarak algılanabilir.” (Ö12)

“Gözetmenin sınıfta bulunması öğrenciye güvensizliğin bir sebebidir ancak haksız bir sebep değildir çünkü toplumsal değerler olarak ele aldığımız sorumluluk dürüstlük gibi kavramlara karşı çıkan uymayan bireyler de toplumda çoktur.” (Ö23)

Katılımcılar gözetmenin görevini icra etmesi açısından kopyaya değinirken, kopya çekme davranışının gözetmene saygısızlık ve haksızlık olabileceğini söylemişlerdir. Ayrıca sınıf içerisinde kopya çekme davranışının olmasının gözetmenin sorumluluğunu yerine getiremediğini gösterebildiği dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra gözetmenin sınavda olmasının öğrencide strese neden olduğunu belirtmişlerdir. Aşağıda “Gözetmene saygısızlık”, “Haksızlık”, “Sorumluluk” ve “Stres Kaynağı Olarak Gözetmen” kodlarına ilişkin bazı öğretmen aday görüşlerine yer verilmiştir:

“Gözetmen açısından ise benim olduğum sınıfta kopyaya yeltenebiliyorsa öğrenci bana saygı duymuyor olabilir. Sınıfta hoca varken böyle bir davranışta bulunmak hocayı hiçe saymak gibi düşünülebilir.” (Ö12)

“Kopyanın çekildiği takdirde bulunan gözetmen hem kendisine hem de diğer sınava girenlere saygısızlık ve haksızlık yapıldığını düşünerek kişinin değerine saygı göstermediğini düşünebilir ki bu çok doğaldır.” (Ö22)

“Gözetmen açısından kendini eksik hissetme, utanç verilen görevi layığıyla yapamama gibi hisler uyandırır.” (Ö1)

“Gözetmen hocanın sınav süresince öğrencileri kontrol etmesi onun sorumluluğudur. Hocanın kopya çeken öğrenciye bir yaptırım uygulaması da sorumluluktur.”(Ö14)

“İyi bir eğitimle kopya ortadan kaldırılabılır. Öğrencinin kopya çekmesinde birçok unsur etki etmekte ayrıca gözetmenin sınıfta olduğu zamanda bireyler üzerinde bir stres bir baskı söz konusu olabiliyor.” (Ö5)

Tablo 3’te katılımcıların öğrenci bağlamında kopyanın değerler açısından incelenmesi kategorisinde, kopya çekme davranışının sınıf içerisinde öğrenciler açısından adalet değeri ile örtüşmeyen bir durum olarak adaletsizliği doğurduğu belirtilmektedir. Öğrencilerin kopya çekme davranışı ile dürüst davranmadıkları ifade edilmektedir. Ayrıca kopya ile emek verilmeden başarıya ulaşılacağı söylenmektedir. Aşağıda katılımcıların, “Adalet”, “Dürüstlük” ve “Emek” kodlarına ilişkin görüşlerinden bazılarına yer verilmiştir:

“Birey adaletli olmaz, çünkü düşük alabilirdi kopya çekmeseydi. Haksız yere yüksek not alması emek veren öğrencilere adaletsizlik olur.”(Ö2)

“Kopya çekmek benim için ahlaklı bir davranış değil sonuçta yapılan sınavın bir belirleyiciliği, sınava çalışıp çalışmayan ayırt edilmesi gerekir. Sınava günlerce çalışıp kafa yoran biri ve hiç çalışmadan sınavı kopya yoluyla geçen birinin aynı kefedeki tutulması hiç adil davranış değildir.”(Ö26)

“Öğrenci açısından incelersek öğrenci sadece dersi geçip kurtulmak isteyip kopyaya yeltenirse bu onun öğrenmeye hevesli olmadığı ve dürüst olmadığını gösterir.”(Ö4)

“Şimdi öncelikle kopya çekme mevzusunda bence kopya çeken bir insanın o sıra anlayışına da olsa dürüstlükten uzaklaştığını düşünüyorum. Çünkü kopya çeken bir insan en başta kendini kandırmıştır daha sonra öğrenci arkadaşlarını ve öğretmenlerini. Dürüstlük bireysel bir değer değildir bence tüm insanlar açısından dürüstlük önemli bir husustur.” (Ö17)

“Öğrenciler yaradılışı gereği puana veya başarıya en kısa yoldan ulaşma eğilimindedir. Gözetmen sınıfta olduğu müddetçe öğrencilerin bilgiye kopya yolluya ulaşmaları engellenmiş olur. Bu durumda öğrenci emek vererek hedefine ulaşma yoluna yönlendirilmiş olur.” (Ö9)

Öğretmen adaylarının görüşlerine göre öğrenciler açısından kopya çekme davranışının empati ile önüne geçilebileceği vurgulanmıştır. Ayrıca kopya ile diğer öğrencilere haksızlık olacağı ve kopya çekmekle bir nevi hırsızlık yapıldığı belirtilmektedir. Aşağıda öğrenci kategorisi altında toplanan “Empati”, “Haksızlık” ve “Hırsızlık” kodlarına ilişkin bazı katılımcı görüşlerine yer verilmiştir:

“Çok çalışmış bir öğrenci arkadaşının kopya ile onu geçmesini emeğinin yanlış yollarla heba edilmiş olmasını istemez. Kendisine yapılmasını istenmeyen davranış başkasına uygulanmamalıdır. Empati kurma sağlanmalıdır.”(Ö25)

“...kopya çekme sadece yüksek puanlar alıp dersi geçme odaklı olduğu için dürüst olmayan yollarla haksızlık yapılarak diğer arkadaşların önüne geçilme amacı güdülen bir çeşit yasal olmayan suçtur.”(Ö11)

“Ben kopya çekilmesine karşıyım. Çünkü çalışan öğrencilerle çalışmayan öğrenciler arasında puan bakımından farklılık olmalı. Herkes hak ettiği puanı almalı.”(Ö13)

“Kopya bireyin bilgi hırsızlığıdır. Veren de alan da bu bağlamda aynı konumdadır. Eğer hırsızlık toplumsal ve küresel değerler kapsamında yanlış ise kopya da aynı şekilde yanlıştır.”(Ö25)

Kopya ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri değerler açısından öğrenci bağlamında incelendiğinde, katılımcılar kopya çekme davranışı ile bireylerin diğer öğrencilere ve kendilerine karşı saygısızlık yaptığı belirtilmektedir. Yani katılımcıların kopya çekme davranışında bulunduğu saygı değerini çiğnedikleri belirtilmektedir. Ayrıca katılımcıların yoğun bir şekilde kopya çekme davranışında bulunmasının sorumluluk değeri ile ilişki ele alındığı da görülmektedir. Katılımcılar bireylerin sorumluluklarının farkında olmama durumunda kopyaya başvurduklarını dile getirmişlerdir. Bunu yanında kopya kavramının vicdani olarak rahatsızlık verici bir durum olduğunu da belirtmişlerdir. Aşağıda katılımcıların “Öğrencilere Saygısızlık”, “Bireyin Kendisine Saygısızlık”, “Sorumluluk” ve “Vicdan” kodlarına ilişkin bazı görüşlerine yer verilmiştir:

“Kopya durumu bana göre başka insanlara hatta ailelere bile bir saygısızlıktır. Özellikle bazı sınavlarda sıralamalar çok etkili oluyor. Bu tür sınavlarda haksız yere aldığın bir puan bir insanın elde edeceği başarıya engel olabilir. Atanabileceği bir mesleğe atanamama gibi durumu olduğunda kişinin hem kendi yaşamına hem çocukların hem de onu yıllarca okutmaya çalışan ailesinin hakkına girmek demektir.” (Ö2)

“...Bunun yanı sıra kopya çeken öğrenci arkadaşlarının emeğine saygısızlıkta bulunmuş olur. Bu konu özelinde saygı kavramı kopya çekme düşüncesinde bulunan öğrenci için en büyük engeldir.”(Ö15)

“Kopya çekmek o dersin hocasına büyük ve ciddi bir saygısızlıktır. Hocanın dersine önem verilmediğini açıkça belirten bir eylemdir. Aynı zamanda kopya çekmek o derste gözetmen hocanın önemsenmediği ve

yok sayıldığını gösterir. Kopya çeken bireyin kendisine de pek bir saygısı olduğunu düşünmüyorum zaten.”(Ö18)

“Kopya çekme davranışıyla hem diğer arkadaşlarımın haklarına olan saygımı da yitirerek hem kendime olan öz saygınlığımı hem de arkadaşlarıma olan dürüstlüğüme zedelenmiş olur.”(Ö26)

“Kopya ile ders çalışıp sorumluluğunu yerine getirmek değil, üzerine düşen sorumluluğunu yapmamayı öğrenir.”(Ö1)

“Kopya çekmenin tüm ülkelerde yanlış bir davranış olduğu aşikardır çünkü birey kendine düşen ders çalışma görevini yapmaz. Yani birey kendi sorumluluklarını yerine getirmez.”(Ö4)

“Öğrenci kendisine öğretilen ve öğrenmesi gerektiği kendisine yarar sağlayıcı bilgiler neticesinde bir sınava tabi tutulduğunu bunun kendisi için yararlı olduğunu unutmamalıdır ve kendisine yüklenen bu sorumluluğun farkında olmalıdır.”(Ö10)

“Öğrenci açısından kopya çekme davranışı öğrencinin görevi olan ders çalışma sorumluluğunu yerine getirmemesiyle meydana gelir. Küresel değerlerden biri olan sorumluluk kavramını konu her ne olursa olsun yerine getirmeyen öğrenci içinde bulunduğu topluma da zarar verir.”(Ö15)

“Kopya çeken bireyler sorumluluk değerinden uzaktır. Sorumluluk sahibi birey dersine çalışır ve kopya çekmeye ihtiyaç duymaz.”(Ö18)

“Bizlerin yani öğrencilerin sorumluluklarından biri okuldur. Derslerde başarılı olmak veya o sınavlara katılıp var olan bilgimizi o sınava yansıtmak bizim sorumluluğumuzdur. Biz bu şekilde kopya çekerek öncelikle kendimize olan dürüstlüğümüzü ve sorumluluğumuzu daha sonra da çevremizde bulunan insanlara saygımızı kaybetmiş oluruz.”(Ö28)

“Öğrencinin kopya çekmesi demek yapamadığı bilmediği bir şey olması demektir. Evet belki kopya çekip o sınavdan başarı elde edecektir ama bunun vicdani olarak rahatsızlığını da sonradan hissedecektir. Haksız kazanılmış bir başarı olduğundan dolayı, kendi emek vererek yapmadığı için o başarının da zevkini alamayacaktır.”(Ö12)

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların kopya çekme davranışını değerler açısından değerlendirdiklerinde öğretmen bağlamında bazı noktalara değindikleri tespit edilmiştir. Katılımcılar kopya çekme davranışı ile öğretmenlere karşı dürüst olunmadığını ve öğretmenlerin öğrencilere karşı güvenini zedeleyen bir durumun ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Ayrıca kopya çekme davranışının öğretmene karşı bir saygısızlık olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra sınavların öğretmenler tarafından bir tehdit unsuru olmasının kopya çekme davranışı ile ilişkilendirildiği tespit edilmiştir. Aşağıda katılımcıların “Öğretmen Bağlamında” kategorisi altında toplanan “Dürüstlük”, “Güven”, Öğretmene Saygısızlık” ve “Tehdit” kodlarına ilişkin bazı görüşlerine yer verilmiştir:

“Burada öğrencinin kopya çekmesi öğretmenine karşı dürüst olmaması demek oluyor.”(Ö2)

“Kopya çekmek dersin hocasının bizlere karşı güven duygusunu ortadan kaldırır. Sınıflarda gözetmen bulundurmamak da kişilere karşı güven duygusunun olmadığını ispatıdır ve gözetmen olması öğrencileri daha çok kopya çekmeye özendirir.”(Ö27)

“Kopya çekilmesi öğretmen açısından değerlendirilirse öğretmene karşı bir saygısızlık söz konusudur. Çünkü öğrenci dolaylıda olsa ben dersinizden hiçbir şey anlamıyorum izlenimini vermektedir.” (Ö6)

“...bence bir sınavda kopya çekilmemelidir öğretmenin bir çaba ve gayret sarf ederek öğrencilere ders anlatması ve öğrencilerin bu dersten ne kadar faydalandığını görmek için bir sınav yapmaktadır. Bunun sonucunda öğrenci bunun farkına varmalı ve öğretmenin çabasına emeğine saygısızlık etmemeli ve aksine saygı göstermeli bunun için kopyaya yeltenmemelidir.”(Ö10)

“Benim fikrime göre insanlar kopya çekmek zorunda bırakılmamalıdır. Hocalar öğrencilere sınavları bir tehdit aracı olarak kullanmamalıdır.”(Ö27)

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Kopya çekme davranışı hakkında öğretmen adaylarının görüşlerinin alındığı bu araştırmada, katılımcıların görüşlerinin iki ana başlık altında toplandığı tespit edilmiştir. Bunlardan birincisini öğretmen adaylarının kopya çekme nedenlerine dair görüşleri oluşturmaktadır. Öğretmen adaylarına göre kopya çekme davranışının nedenleri üç temel başlıktan meydana gelmektedir: Akademik nedenler, duyuşsal nedenler, sistemsel nedenler.

Katılımcılar akademik nedenlere dair, öğrencilerin sınavlara ilişkin yetersiz bilgiye sahip olmaları, ders başarılarını yükseltmek istemeleri ve öğretmenin dersi anlatma yetersizliğinden dolayı kopyaya yöneldiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar, duyuşsal nedenlerle ilgili; gördükleri aile ve toplum baskısı, yaşadıkları stres, başarısızlık ve dersten

kalma korkusunun yanı sıra kopya çekmekten duyulan hazzı vurgulamışlardır. Sistemsel nedenler açısından ele alındığında ise, ezbere dayalı eğitim sistemini, etkili ders ortamının olmamasını ve sınavların gelecek yaşamları için önemini kopya çekme nedenleri olarak belirtmişlerdir. Kopya çekme nedenlerine dair bu bulgular, literatürdeki araştırmalarla (Bozdoğan & Öztürk, 2008; Çelik, 2020; Çeliköz, 2016; Çetin, 2007; Eraslan, 2011; Güneş, 2014; Kayışoğlu & Temel, 2017; Küçüktepe & Küçüktepe, 2012; Polat, 2017; Sarita, 2015; Semerci, 2004; Sezen-Yüksel, 2018; Schab, 1991; Ünlü & Eroğlu, 2012; Wajda-Johnston vd., 2001) büyük oranda uyumla birlikte, öğretmenin ders anlatabilme yetersizliği ve sınavla ilgili yaşanan stres kavramlarıyla alanyazına yeni katkılar sağlandığı düşünülmektedir.

Katılımcı görüşlerinin ikinci ana başlığını ise öğrencilerin değerler açısından kopya çekme davranışlarına dair görüşleri oluşturmaktadır. Katılımcıların değerler açısından kopya çekme davranışı ile ilgili görüşleri gözetmen, öğrenci ve öğretmen bağlamında olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır. Katılımcılarından bazıları sınavlarda sınıfta gözetmen olmasının öğrencilere karşı güvenin zedelenmesine ve strese yol açtığını belirtirken bazıları da sınavda gözetmenin olmasının adil bir ortam oluşturarak eşitlik ve adaleti sağladığını ifade etmiştir. Ayrıca bazı katılımcılar da kopya çekme davranışının gözetmenin sorumluluğunu yerine getirememesinden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Sınav esnasında gözetmenlerin bulunmasını ele alan çalışmalarda (Ahmadi, 2012; Özden vd., 2015; Seven & Engin, 2008) katılımcılar, gözetmenlerin büyük oranda sorumsuz ve özensiz davranarak kopyaya göz yumduklarını belirtmişlerdir. Yine bu araştırmada katılımcılar, kopya çeken öğrencilerin gözetmene karşı dürüstlüklerini kaybettikleri ve saygısızlık yaptıklarını belirtirken Özden vd. (2015) yürüttüğü çalışmada ise öğrencilerin bazılarının baskın öğretmen otoritesine karşı gözetmen ve öğrenci arasındaki hiyerarşiyi yıkmak için kopya çekmeye yöneldikleri görülmüştür.

Katılımcılar, öğrenci bağlamında kopya çekme davranışını adaletsizlik, dürüstlük, emek, empati, haksızlık, hırsızlık, diğer öğrencilere saygısızlık, sorumluluk, bireyin kendisine saygısızlık ve vicdan; öğretmen bağlamında ise dürüstlük, güven, öğretmene saygısızlık ve tehdit kavramlarıyla tanımlamışlardır. Bu bulgular Sezen-Yüksel'in (2018) kopya çekme davranışıyla ilgili çalışmasında ulaştığı eşitlik ve inanç kavramlarıyla benzeşmektedir. Bu araştırmada da öğrenciler kopya çekme davranışının haksızlığa yol açarak eşitliği bozduğunu ve inançları açısından doğru bulmadıklarını söylemişlerdir. Alemdağ & Alemdağ (2015) ise çalışmalarında öğrencilerin bir kısmının kopya çekmeyi günah olarak tanımladıklarını saptamışlardır. Başka bir araştırmada ise öğrencilerin dini olarak kopyayı yanlış bulsalar da kopya çekmeye devam ettikleri görülmüştür (Semerci, 2004). Bununla birlikte, inanç ve değerler eğitimi önceleyen hem imam hatip okulları hem de ilahiyat fakültelerinin kopya çekme yönelimlerinde diğer öğrenci gruplarından farklılaşmadığı görülmektedir (Kaymakcan, 2002).

Öğretmen adaylarının kopya çekme davranışını öğrenci ve öğretmen bağlamında değerlendirirken kullandığı kavramlar genel olarak etik ve ahlaki değerler olarak tanımlanabilir. Kopya çekme davranışına ile etik ve ahlaki değerlerin ilişkisini ele alan çalışmalarda (Eraslan, 2011; Moten vd., 2013; Simkin & Mcleod, 2010), etik ve ahlaki değerleri daha çok dikkate alan bireylerin daha az kopya çekme davranışında buldukları görülmüştür. Bu araştırmaların yanında rekabetçi dünya düzeninden ötürü insanların bir kısmının kopya çekmeyi ahlak dışı bir davranış olarak tanımlamadıkları (Ashworth vd., 1997) ve kopya çekme davranışından rahatsızlık duymadıklarını belirttikleri (Lupton & Chapman, 2002) çalışmalar da bulunmaktadır. Bunun aksine kopyanın değerler açısından ele alındığı bu çalışmada katılımcıların tümü kopya çekmeyi doğru bir davranış olarak değerlendirmediklerini ve öğrenci, öğretmen ve gözetmenlerin kopya çekme davranışından çeşitli zararlar gördüklerini ifade etmişlerdir.

Bu araştırmanın bulguları dikkate alındığında kopya çekme davranışının nedenleri ve sonuçları itibarıyla birçok değere temas ettiği görülmektedir. Öğrencilerin bu değerleri okul öncesinden başlayarak üniversite düzeyine gelene kadar kazanabilmesi kopya çekme davranışına verilen anlamı da şekillendirmektedir. Bu nedenle kopya çekme davranışıyla baş edebilmek için Milli Eğitim Bakanlığı ve Yüksek Öğretim Kurulu'nun işbirliği içerisinde çalışması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu iki kurumun yapacağı plan ve programlar ile etik ve ahlaki değerlerin öğrencilerde içselleştirilmiş bir davranış haline getirilmesi sağlanarak kopya çekme davranışının önüne geçilebileceği söylenebilir. Bununla birlikte ileride yapılacak araştırmalarda öğrencilerin görüşlerinin yanında öğretmen, idareci ve velilerin de kopya çekme davranışına dair görüşlerine başvurularak kopya çekme çok boyutlu değerlendirilmeye tabi tutulabilir. Bu değerlendirmeler sonucunda eğitim ve öğretimin tüm paydaşlarını içine alan bir anlayışla kopya çekme davranışına dair ortak bir tutum sergilenmesi mümkün hale gelebilir.

Eğitsel süreçlerde karşılaşılan kopya çekme probleminin çözümü konusunda bir yandan öğrencileri kopya çekmeye yönelten nedenler ortadan kaldırılmaya çalışılırken diğer yandan da kopya çekilen ortam ve şartların iyileştirilerek kopyayla mücadele edilmesi adına önlemler geliştirilmelidir. Özellikle kopya çekmenin ahlak ve etik dışılığı öğrencilere doğru bir şekilde aktarılmalı ve kopya çekerken yakalanmanın sonuçlarının neler olacağı net şekilde anlatılmalıdır (Chiesl, 2007). Eğitimcilerin öğrencilerine verecekleri proje ve ödevlerde teknolojiye yararlanma, işbirliği ve yardımlaşmanın sınırlarını doğru bir biçimde çizmeleri, yapacakları sınavlarda ise hangi davranışların kopya olarak değerlendirileceğini etik ve ahlaki bir bakış açısıyla temellendirerek net biçimde açıklamaları faydalı olacaktır. Öğrencilerin hazırladığı materyallerin özgünlüğünün araştırılmasını sağlayan yazılım ve uygulamalar hem yardımcı, hem de caydırıcı bir görev üstlenebilir (Taşkın vd., 2019). Öte yandan

eğitimcinin kopya çekenlerin avantaj sağlamasını engellemek ve kopya çekmeyen öğrencilerin hakkını korumak gibi bir sorumluluğu da bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda öğrencilerin hangi davranışların kopya çekme olarak değerlendirildiği konusunda farkındalıklarının eksik olduğu ifade edilmekte ve bu konuda çalışmalar yapılması önerilmektedir (Hinton, 2004; Jabs, 2005; McCabe vd., 1999; Wei vd., 2014).

Başka bir açıdan bakıldığında; kopya çekme davranışlarının öğrenciler arasındaki yaygınlığından dolayı sorunu sadece öğrencilerde aramak yerine, eğitim sistemi ve ders yürütücüleri ve diğer paydaşların da irdelenmesi gerektiği söylenebilir. Eğitim sisteminin bilişsel alanın en alt basamağını oluşturan ve ezber gerektiren bilgi basamağından çıkarılıp, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme basamaklarını kapsayacak şekilde geliştirilmesi adına çalışmalar yapılması önerilmektedir (Semerci, 2004). Sistemde yalnızca sonuçların değerlendirilmesi yerine süreç değerlendirmesinin ön plana çıkarılması, ders programlarının öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun olarak hazırlanması, sınavların kapsam geçerliğinin artırılması, değerlendirmelerin sadece yazılı sınavla değil çeşitli performans uygulamalarıyla yapılması, öğretmenlik meslek etiğinin geliştirilmesi ve değerler eğitimine önem verilmesi bu konudaki bazı öneriler olarak sıralanabilir (Kıral, 2018; Tümkaya, 2019).

Sonuç olarak öğretmen yetiştirme programlarında etik konusuna yeterince yer verilmediği belirtilmektedir (Boon & Maxwell, 2016). Bu kapsamda öğretim üyeleri tarafından öğretmen adaylarına etik açıdan bilgiler verilmesi, kopya çekmenin kapsamı ve niçin yanlış bir davranış olduğu konusunda farkındalık oluşturulması gerekmektedir (Keskin & Uzuner, 2018). Geleceğin öğretmenlerinin bu farkındalıkla yetiştirilmesinin hem kendi akademik hayatlarında bu tür davranışlarda bulunmalarının önlenmesi adına etkide bulunacağı, hem de gelecek nesillerde farkındalığın oluşması adına bir temel oluşturabileceği söylenebilir. Zira araştırmalarda eğitim hayatında kopya çekme veya etik olmayan davranışlarda bulunan kişilerin meslek hayatlarında da benzeri davranışlar gerçekleştirme potansiyeli taşıdığı veya bu gibi davranışlara göz yumabileceği ifade edilmektedir (Eraslan, 2011). Dolayısıyla öğrencilerine model olacak öğretmenlerin tutum ve davranışları bu açıdan büyük önem arz etmektedir.

Araştırma bulguları temel alınarak geliştirilen yukarıdaki önerilere ek olarak eğitim paydaşlarına da önemli görevler düşmektedir. Bu görevlerin başında, öğretmen eğitiminde ve diğer lisans programlarında gerek akademik gerek duyuşsal anlamda öğrencilerin nitelikli eğitimlerden geçirilerek kopya gibi istenmeyen davranışlara başvurmalarının önüne geçilmesi gelmektedir. Özellikle öğretmen alımlarında, ezbere dayalı ve sınavların hayati önem arz ettiği sistemlerin değerlere ve ahlaki unsurlara etkisi tekrar ele alınarak ortaya çıkan sorunların tartışılmasının eğitim sisteminin niteliğinin artırılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma bulgularından yola çıkarak eğitimciler tarafından öğrenciler için kopya çekme davranışlarının öğretmen, gözetmen ve akranları açısından olumsuz etkilerine yönelik çeşitli seminerler düzenlenerek farkındalık kazandırılabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmadi, A. (2012). Cheating on exams in the Iranian EFL context. *Journal of Academic Ethics*, 10, 151-170. <https://doi.org/10.1007/s10805-012-9156-5>
- Akdağ, M., & Güneş, U. H. (2002). Kopya çekme davranışları ve kopya çekmeye ilişkin tutumlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 31(31), 330-343.
- Aktan, C. C. (2009). Ahlak ve ahlak felsefesine giriş. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 38-59.
- Aktaş, K. (2014). Etik-ahlak ilişkisi ve etiğin gelişim süreci. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 22-32.
- Alemdağ, C., & Alemdağ, S. (2015). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin kopya çekme davranışları. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, 3(3), 317-335.
- Ashworth, P., Bannister, P., & Thorne, P. (1997). Guilty in whose eyes? University students' perceptions of cheating and plagiarism in academic work and assessment. *Studies in Higher Education*, 22(2), 187-203. <https://doi.org/10.1080/03075079712331381034>
- Ateş, B., & Kaya, A. (2022). Investigation of cyberbullying and cybervictimization situations in adolescents in terms of coping and alexithymia. *EKEV Akademi Dergisi*, (90), 59-78.
- Avaroğulları, M. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarını intihale yönelten sebepler. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9).
- Batmaz, H., Türk, N., & Doğrusever, C. (2021). The mediating role of hope and loneliness in the relationship between meaningful life and psychological resilience in the Covid-19 pandemic during. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(5), 1403-1420. <https://doi.org/10.18506/anemon.895199>

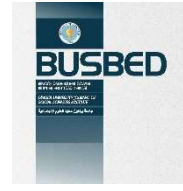
- Batmaz, H., Türk, N., Kaya, A., & Yıldırım, M. (2022). Cyberbullying and Cyber victimization: Examining mediating roles of empathy and resilience. *Current Psychology*, 1-11. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-04134-3>
- Boon, H. J., & Maxwell, B. (2016). Ethics education in Australian preservice teacher programs: A hidden imperative?. *Australian Journal of Teacher Education (Online)*, 41(5), 1-20. <https://search.informit.org/doi/10.3316/ielapa.094169480964540>
- Boyacı, Ş. D. B., Babadağ, G., & Güner, M. (2017). Sınıf öğretmeni adaylarının sahip oldukları temel değerler ile akademik sahtekârlık eğilimlerinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(4), 1762-1793.
- Bozdoğan, A. E., & Öztürk, Ç. (2008). Öğretmen adayları neden kopya çeker?. *İlköğretim Online*, 7(1), 141-149.
- Burrus, R. T., McGoldrick, K., & Schuhmann, P. W. (2007). Self-reports of student cheating: Does a definition of cheating matter?. *The Journal of Economic Education*, 38(1), 3-16. <https://doi.org/10.3200/JECE.38.1.3-17>
- Chiesl, N. (2007). Pragmatic methods to reduce dishonesty in web-based courses. *The Quarterly Review of Distance Education*, 8(4), 203-211.
- Chudzicka-Czupala, A., Grabowski, D., Mello, A. L., Kuntz, J., Zaharia, D. V., Hapon, N., Lupina-Wegener, A. & Börü, D. (2016). Application of the theory of planned behavior in academic cheating research—cross-cultural comparison. *Ethics & Behavior*, 26(8), 638-659. <https://doi.org/10.1080/10508422.2015.1112745>
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (3.Basımdan çeviri). (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2017). *Nitel araştırmacılar için 30 temel beceri* (Çev. Hasan Özcan). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çelik, T. (2020). Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ve İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin kopya çekme eğilimlerinin incelenmesi. *Muallim Rifat Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 97-120.
- Çeliköz, M. (2016). Öğretmen adaylarının kopya çekmeye yönelik tutumları ve kopya çekme nedenleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları*, 5(2), 241-251.
- Çetin, S. (2007). Üniversite öğrencilerinin kopya çekme davranışlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi, *Milli Eğitim Dergisi*, 175, 129-142.
- Demir, M., & Arcagök, S. (2013). Primary school teacher candidates' opinions on cheating in exams. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 148-165.
- Diekhoff, G. M., LaBeff, E. E., Shinohara, K., & Yasukawa, H. (1999). College cheating in Japan and the United States. *Research in Higher Education*, 40(3), 343-353. <https://doi.org/10.1023/A:1018703217828>
- Doğrusever, C., Türk, N., & Batmaz, H. (2022). The mediating role of meaningful life in the relationship between self-esteem and psychological resilience. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 910-928. <https://doi.org/10.17679/inuefd.1029866>
- Duran, A. (2020). *Kopya çekme eğilimleri ile akademik başarı, akademik özyeterlik ve akademik ertelemecilik arasındaki ilişkiler*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Durmuşçelebi, M. (2011). Lise öğrencilerinin ve öğretmen adaylarının kopya çekme davranışlarına ilişkin görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice]*, 17(1), 77-97.
- Elias, R. Z. (2009). The impact of anti-intellectualism attitudes and academic self-efficacy on business students' perceptions of cheating. *Journal of business ethics*, 86(2), 199-209. <https://doi.org/10.1007/s10551-008-9843-8>
- Eraslan, A. (2011). Matematik öğretmeni adayları ve kopya: Hiç çekmedim desem yalan olur!. *Eğitim ve Bilim*, 36(160), 52-64.
- Finn, K. V., & Frone, M. R. (2004). Academic performance and cheating: Moderating role of school identification and self-efficacy. *The Journal of Educational Research*, 97(3), 115-122. <https://doi.org/10.3200/JOER.97.3.115-121>
- Güneş, A. (2004). Liselerde görev yapan öğretmenlerin kopya çekme davranışına ilişkin görüşleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi

- Haidt, J. (2008). Morality. *Perspectives On Psychological Science*, 3(1), 65-72. 15 Mayıs 2022 tarihinde <https://pages.stern.nyu.edu/~jhaidt/articles/haidt.2008.morality.pub052.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Hinton, L. (2004). Plagiarism: Learning from our challenges. *Studies in Learning, Evaluation Innovation and Development*, 1(1), 37-46. <https://hdl.handle.net/10018/1395>
- Jabs, C. (2005). Preventing plagiarism. In Lathrop, A. & Foss, K. (Ed.), *Guiding Students from Cheating and Plagiarism to Honesty and Integrity: Strategies for Change* (pp. 60-61). London: Libraries Unlimited.
- Johnson, B., & Christensen, L. (2014). *Eğitim araştırmaları; Nicel, nitel ve karma yaklaşımlar* (4.Basımdan çeviri). (İ. Budak, A. Budak vd., Çev.). Ankara: Eğiten Kitap.
- Kaya, A., Türk, N., Batmaz, H., & Griffiths, M. D. (2023). Online gaming addiction and basic psychological needs among adolescents: the mediating roles of meaning in life and responsibility. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-25. <https://doi.org/10.1007/s11469-022-00994-9>
- Kaymakcan, R. (2002). İlahiyat öğrencilerinin kopya çekmeye karşı yaklaşımları. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 121-138.
- Kayıoğlu, N. B., & Temel, C. (2017). An examination of attitudes towards cheating in exams by physical education and sports high school students. *Universal Journal of Educational Research*, 5(8), 1396-1402.
- Keskin, O., & Uzuner, M. E. (2018). Investigation of exam cheating attitudes of university students (Case of Kocaeli University). *Journal of Human Sciences*, 15(1), 478-485.
- Kıral, B. (2018). Kopya çekmenin değerlendirilmesi üzerine bir durum çalışması. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 133-156.
- King, C. G., Guyette, R. W., & Piotrowski, C. (2009). Online exams and cheating: An empirical analysis of business students' views. *The Journal of Educators Online*, 6(1), 1-11. <https://www.learntechlib.org/p/108312/>.
- Koç, S., & Memduhoğlu, H. B. (2021). Üniversite öğrencilerinin kopya çekmeye yönelik genel eğilimlerinin belirlenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 194-221.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology* (2nd ed.). Thousand Oaks: CA: Sage.
- Küçüktepe, S. E., & Küçüktepe, C. (2012). Tarih öğretmeni adaylarının kopya çekme eğilimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 115.
- Lüle-Mert, E. (2012). Temel işlevi bilim insanı yetiştirmek olan bazı bölümlerde kopya. *Journal of Turkish Studies*, 7(3), 1813-1829.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. (S. Turan, Çev.). Ankara: Nobel.
- McCabe, D. L., Trevino, L. K., & Butterfield, K. D. (1999). Academic integrity in honor code and non-honor code environments: A qualitative investigation. *The Journal of Higher Education*, 70(2), 211-234. <https://doi.org/10.2307/2649128>
- Moten Jr, J., Fitterer, A., Brazier, E., Leonard, J., & Brown, A. (2013). Examining online college cyber cheating methods and prevention measures. *Electronic Journal of E-learning*, 11(2), 139-146. <https://www.learntechlib.org/p/131599/>.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Sage publications.
- Murdock, T. B., & Anderman, E. M. (2006). Motivational perspectives on student cheating: Toward an integrated model of academic dishonesty. *Educational Psychologist*, 41(3), 129-145. https://doi.org/10.1207/s15326985ep4103_1
- Obuz, P. (2009). *Beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümü öğrencilerinin öğretmenlik mesleğiyle ilgili etik olmayan davranışlara ilişkin görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Oksal, B., & Bilgin, A. (1999). Üniversitede kopya sorunu. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 85-90.
- Owunwanne, D., Rustagi, N., & Dada, R. (2010). Students perceptions of cheating and plagiarism in higher institutions. *Journal of College Teaching & Learning (TLC)*, 7(11), 59-67. <https://doi.org/10.19030/tlc.v7i11.253>

- Özden, M., Uçansoy Baştürk, A., & Demir, M. (2015). Kopya çektim, çünkü... : Bir olgubilim çalışması. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI)*, 6(4), 57-89.
- Özmen, M., Yıldırım, O., & Türk, N. (2022). Adaptation of the Racial Microaggression Scale to Turkish Culture: Validity and reliability study. *İçtimaiyat*, 6(2), 717-729. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1186906>
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev.). Ankara: Pegem.
- Perry, M. J. (2000). What is morality anyway. *Vill. L. Rev.*, 45(1), 69-105.15 Mayıs 2022 tarihinde <https://digitalcommons.law.villanova.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3069&context=vlr> adresinden erişilmiştir.
- Rettinger, D. A., & Kramer, Y. (2009). Situational and personal causes of student cheating. *Research in higher education*, 50(3), 293-313. <https://doi.org/10.1007/s11162-008-9116-5>
- Polat, M. (2017). Türkiye’de öğrenciler neden kopya çeker? Bir meta-sentez çalışması. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 223-242.
- Sarita, R.D. (2015). Academic cheating among students: Pressure of parents and teachers. *International Journal of Applied Research*, 1(10), 793- 797.
- Saulsbury, M. D., Brown, U. J., Heyliger, S. O., & Beale, R. L. (2011). Effect of dispositional traits on pharmacy students’ attitude toward cheating. *American Journal of Pharmaceutical Education*, 75(4), 1-8. <https://doi.org/10.5688/ajpe75469>
- Selçuk, Z. (1995). Bir eğitim ve rehberlik Sorunu: Okullarda kopya çekme. *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 3, 397- 418.
- Semerci, Ç. (2004). Tıp Fakültesi öğrencilerinin kopya çekmeye ilişkin tutum ve görüşleri. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 18(3), 139-146.
- Sezen-Yüksel, N. (2018). Üniversite öğrencilerinin kopya yaklaşımları: Bir olgubilim çalışması. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 324-335.
- Simkin, M. G., & McLeod, A. (2010). Why do college students cheat?. *Journal Of Business Ethics*, 94(3), 441-453. <https://doi.org/10.1007/s10551-009-0275-x>
- Smyth, M. L., & Davis, J. R. (2004). Perceptions of dishonesty among two-year college students: Academic versus business situations. *Journal of Business Ethics*, 51(1), 63-73. <https://doi.org/10.1023/B:BUSI.0000032347.79241.3c>
- Swift, C. O., & Nonis, S. (1998). When no one is watching: Cheating behavior on projects and assignments. *Marketing Education Review*, 8(1), 27–36. <https://doi.org/10.1080/10528008.1998.11488616>
- Tanhan, F., Özok, H. İ., Kaya, A., & Yıldırım, M. (2023). Mediating and moderating effects of cognitive flexibility in the relationship between social media addiction and phubbing. *Current Psychology*, 1-12. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-04242-8>
- Taşgım, A., Kıncal, R. Y., Küçüköğlü, A., & Ozan, C. (2019). Öğretmen adaylarının kopya çekmeye ilişkin tutumları ile akademik sahtekârlık eğilimleri arasındaki ilişki. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 9(2), 608-639. <https://doi.org/10.18039/ajesi.578163>
- Tayfun, A., Aysen, E., & Silik, C. E. (2020). Akademik sahtekârlık ile ilgili öğrenci eğilimlerinin belirlenmesi: Turizm Fakültesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(4), 2621-2638.
- Taylor-Bianco, A., & Deeter-Schmelz, D. (2007). An exploration of gender and cultural differences in MBA students' cheating behavior: Implications for the classroom. *Journal of Teaching in International Business*, 18(4), 81-99. https://doi.org/10.1300/J066v18n04_05
- TDK (Türk Dil Kurumu). (2022a). *Etik*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri.
- TDK (Türk Dil Kurumu). (2022b). *Ahlak*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri.
- Tümkiye, S. (2019). Cheating in the exams attitudes, opinions and self- esteem of classroom teachers' students. *SDU International Journal of Educational Studies*, 6(2), 15-34. <https://doi.org/10.33710/sduijes.594952>
- Türk, N., & Atli, A. (2022). Popüler dizi-film karakterlerinin lise öğrencilerinin rol model alma davranışı üzerindeki etkisi: ‘Onun gibi olsam’. *Milli Eğitim Dergisi*, 51(234), 1639-1660. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.802862>

- Usta, A. (2011). Kuramdan uygulamaya kamu yönetiminde etik ve ahlak. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 39-50.
- Ünlü, H., & Eroğlu, C. (2012). Beden eğitimi öğretmen adaylarının kopya çekmeye yönelik tutumları. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 10(3), 101-106.
- Yıldız, N. (2012). Etik ile ahlak ayırımı. *Felsefe Arkivi*, (35), 23-36. 15 Mayıs 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/697006> adresinden erişilmiştir.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Genişletilmiş Baskı) Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yin, R. K. (2011). *Qualitative research from start to finish*. London: Guilford Press.
- Yurdakul, I. K. Çolak, C., & Yaman, N. D. (2016). *Nitel veri analizinde adım adım Nvivo kullanımı* (1. Basım). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yüksel, M. (2015). Etik kodlar, ahlak ve hukuk. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 9-26.
- Wajda-Johnston, V. A., Handal, P. J., Brawer, P. A., & Fabricatore, A. N. (2001). Academic dishonesty at the graduate level. *Ethics and Behavior*, 11(3), 287-305. https://doi.org/10.1207/S15327019EB1103_7
- Wei, T., Chesnut, S. R., Barnard-Brak, L., & Schmidt, M. (2014). University students' perceptions of academic cheating: Triangulating quantitative and qualitative findings. *Journal of Academic Ethics*, 12(4), 287-298. <https://doi.org/10.1007/s10805-014-9219-x>

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.11.2022
Kabul Tarihi : 25.12.2022

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1205026>

ÜNİVERSİTE PERSONELİNİN DİJİTAL ORTAMDA SAĞLIK BİLGİSİ EDİNME VE TEYİT DAVRANIŞLARI İLE SAĞLIK OKURYAZARLIĞI BİLGİ DÜZEYİ İLİŞKİSİNİN BELİRLENMESİ

İzzet AYDEMİR¹, Mehmet EMİN YAŞAR²

ÖZ

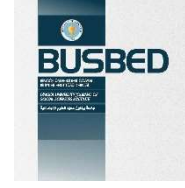
Sağlık okuryazarlık düzeyi ile dijital ortamda sağlık bilgisi edinme ve teyit etme davranışları arasındaki ilişkinin belirlendiği bu araştırma belirli bir zaman diliminde gerçekleştiği için kesitsel türde bir çalışmadır. Araştırmada veri niteliğine göre uygun istatistik yöntemleri tercih edilmiştir. Türkiye’de bir kamu üniversitesi personeli üzerinde gerçekleştirilen bu araştırmada tabakalı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Elde edilen veriler, SPSS (Statistical Package Program for Social Science) V24.0 yazılım programı yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları %95 güven aralığı ve %5 güven düzeyinde ($p<0,05$) yorumlanmıştır. Araştırmada, dijital platformlarda edinilen sağlık bilgisi teyit yöntemlerine ilişkin puan ortalaması yüksek çıkmıştır. Ancak sosyal medya platformları kullanılmaksızın elde edilen sağlık bilgisi bu platformları kullanarak elde edilen bilgiye ilişkin daha yüksek puan ortalamasına sahip olmuştur. Katılımcıların sırayla eleştirel ve interaktif sağlık okuryazarlık puan ortalamaları daha yüksek iken fonksiyonel sağlık okuryazarlıkları daha düşük tespit edilmiştir. Sosyal medya kullanılmaksızın sağlık bilgisi edinme davranışları ile eleştirel sağlık okuryazarlığı arasında ters yönlü ve zayıf düzeyde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Ancak sosyal medya kullanılarak sağlık bilgisi edinme davranışları ile sağlık okuryazarlık alt boyutları arasında anlamlı herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir. Dijital ortamda elde edilen sağlık bilgisi teyit yöntemi ile sağlık okuryazarlığının tüm alt boyutları arasında pozitif ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Aynı ölçme araçları kullanılarak araştırmanın daha fazla örnekleme üzerinde ve farklı üniversitelerde uygulanması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital platformlar, Sağlık bilgisi, Sağlık okuryazarlığı, Teyit etme yöntemleri

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, iaydemir@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4222-2659>

² Öğretim Görevlisi, Bingöl Üniversitesi, Solhan SHMYO, mevasar@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8137-2946>

Article Type : Research Article
Date Received : 15.11.2022
Date Accepted : 25.12.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1205026>

DETERMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN HEALTH KNOWLEDGE IN DIGITAL ENVIRONMENT AND CONFIRMATION BEHAVIOR, AND THE HEALTH LITERACY INFORMATION LEVEL OF A UNIVERSITY STAFF

İzzet AYDEMİR¹, Mehmet EMİN YAŞAR²

ABSTRACT

This research, since it took place in a certain time period, determines the relationship between health literacy level and behaviors of acquiring and confirming health information in the digital environment, is a cross-sectional study. In the study, appropriate statistical methods were preferred according to the data quality. Within the study, which is carried out on a university staff in Turkey the stratified sampling method was preferred for data gathering. Data were analyzed with the help of SPSS (Statistical Package Program for Social Science) V24.0 software. The results of the research were interpreted at 95% confidence interval and 5% confidence level ($p < 0.05$). In the research, the average score of health information confirmation method acquired on digital platforms was high. However, health information obtained without using social media platforms had a higher average score than health information obtained using these platforms. The critical and interactive health literacy mean scores of the participants were higher, respectively while functional health literacy was lower. There was a negative and weak relationship between the behaviors of acquiring health information without using social media and critical health literacy. However, no significant relationship was found between the behaviors of acquiring health information using social media and all sub-dimensions of health literacy. Moreover, a positive and moderately significant relationship was found between the health information confirmation method obtained in the digital environment and all sub-dimensions of health literacy. It is recommended that the research should be carried out on more samples and in different universities by using the same measurement tools.

Keywords: Digital platforms, Health information, Health literacy, Confirmation methods

¹ Assist Prof., Bingol University, Faculty of Health Sciences, Department of Health Administration, iaydemir@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4222-2659>

² Instructor, Bingol University, Solhan SHMYO, mevasar@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8137-2946>

1. GİRİŞ

Sosyal hayatta dijital iletişim araçlarının artması sonucu, bireylerin bilgi referansları çeşitlenmiş ve bilgiye erişim olanakları genişlemiştir. Söz konusu sağlık bilgisi olduğundan internet ortamında ve sosyal ağlar üzerinden bilgi kaynaklarının rolü de artmaktadır (Sbaffi & Rowley, 2017). Sağlık bilgisinin bulunabilirliği ve kapsamının geniş olması, erişim olanakları ve bilginin anonimleşme düzeyinin yüksek olması bireyleri sağlık platformlarında ve çevrimiçi kanallarda sağlık bilgisi arama davranışlarına yönlendirmiştir. Çevrimiçi ortamlarda sağlık bilgisi arayışı sağlık bilgisi tüketicilerinin sağlık sorunları hakkında bilgi edinmelerine, sağlık sorunlarıyla başa çıkmalarına ve sağlıklı kararlar vermelerine olanak tanımaktadır (Jia vd., 2021). Artan bilgi kaynaklarıyla birlikte, bireylerin sağlıklıları konusunda karar vermeden önce geniş araştırma olanakları artmıştır. Bilgiye erişimle birlikte bireylerin kaygı düzeyleri düşmüş ve özgüvenlerinde artış yaşanmıştır. Diğer taraftan sağlık hizmetleri alındıktan sonra sağlık profesyonelleri tarafından verilen hizmetlerin dijital araçlar yoluyla hizmet kullanıcıları tarafından teyit edilme olasılıklarında da artış yaşanmıştır (Powell vd., 2011; Ybarra & Suman, 2008). Ancak dijital platformlarda elde edilen bilgi kaynaklarının doğruluğu ve güncelliği sorgulanmaktadır. Sosyal mecralarda var olan dezenformasyon ve “infodemi” gibi bilgi çokluğu ve kirliliği, sağlıkla ilgili doğru bilgiye erişimin önündeki önemli bariyerler olarak görülmektedir (Bennett & Livingston, 2018). Bu noktada bireylerin sosyal platformlarda sağlık bilgisini edinme, analiz ve doğru sağlık hizmeti bilgisine ulaşmalarını sağlayacak sosyal ve bilişsel becerileri edinmelerinde, sağlık okuryazarlığı (health literacy) belirleyici bir rol oynamaktadır (Safeer & Keenan, 2005; Urstad vd., 2021). Diğer bir ifadeyle; bireylerin ve grupların sağlık bilgisini elde etme, anlama ve değerlendirme ve buna göre bir davranış modelini ortaya koymaları için bilinçli veya sağlık okuryazarı olmaları kritiktir (Freedman vd., 2009; Liu vd., 2020).

Dijital ortamda sağlık bilgisi; web siteleri, gazete web sayfaları ve çeşitli bloglar aracılığıyla ya da Twitter, Facebook, Instagram benzeri sosyal medya platformları kullanılarak elde edilmektedir (Çömlekçi & Bozkanat, 2021). Fakat sanal ortamda çok sayıda bilgi çeşitliliğinin olması, doğru bilginin elde edilmesinde kaygıları artırmaktadır. Bu durumda elde edilen bilginin doğruluğunun ve güvenilirliğinin teyit edilmesinde sağlıkla ilgili uzman bazı kurum ve kişilerin (Bakanlıklar, doktorlar, formel sağlık siteleri vb.) onayına ihtiyaç duyulmaktadır (Newman vd., 2020). Yapılan çalışmalarda toplumun önemli bir kesiminin sağlıkla ilgili bilgilerin doğruluğunu teyit etmediğini, ancak artan eğitim seviyesi ile birlikte bu konuda bir farkındalığın yaratıldığı ifade edilmiştir (Baumgartner & Hartmann, 2011; Koçel, 2021). Sağlık okuryazarlık düzeyinin yüksek olmasının, dijital kaynaklardan elde edilen sağlıkla ilgili bilgileri okuma ve anlayabilme süreçlerini hızlandırdığı (Kilit & Eke, 2019) ifade edilmektedir. Yüksek sağlık okuryazarlığı, sağlıkla ilgili kaynakları elde etme ve anlama süreçlerine katkı sağlar ve bireyin kendi sağlığını korumasına ve geliştirmesine imkan tanır (Akman, 2015; Bahar vd., 2008).

Sağlık okuryazarlığı, otorite kurumlar ve bu alanda uzmanlaşmış bireyler tarafından farklı düzeylerde tanımlanmıştır. Örneğin Dünya Sağlık Örgütü (WHO) sağlık okuryazarlığını sağlığın korunması ve sürdürülmesi için sağlık bilgisine erişme, anlama ve kullanma becerisi şeklinde tanımlamıştır (WHO, 1998). Ancak bu konuda Nutbeam, sağlık okuryazarlığını farklı sınıflama birimlerine tabi tutarak daha geniş bir şekilde tanımlamıştır. Nutbeam, sağlık okuryazarlığını fonksiyonel (temel), interaktif (iletişimsel) ve eleştirel düzeyde sınıflandırarak değerlendirmiştir. Fonksiyonel sağlık okuryazarlığı, bireylerin sağlıkla ilgili kaynakları ve dokümanları okuma ve anlama süreçlerini içeren temel ve pasif bir düzeydir. İletişimsel ve eleştirel sağlık okuryazarlığı ise, aktif ya da pro-aktif bir katılım süreci dâhilinde bireylerin sağlık kaynaklarına erişim sağlama, bu kaynakları okuma, anlama ve sağlıkları ile ilgili karar ve kontrol süreçlerinden oluşmaktadır (Nutbeam, 2008). Dolayısıyla, sağlık okuryazarlığı sağlık kaynaklarının anlaşılmasında ve yorumlanmasında genellikle bir dizi bilgi, beceri veya bir işlevsel hiyerarşi olarak kavramsallaştırılmıştır (Liu vd., 2020).

Sağlık okuryazarlığının birçok örgütsel değişken üzerinde etkisi tespit edilmiştir. Baydaş vd. (2020) çalışmalarında, sağlık okuryazarlığının hasta sadakatı üzerinde olumlu bir etkisini tespit ederken, sağlık hizmetleri kalitesi ve hasta sadakatı ilişkisinde aracılık etkisini vurgulamışlar. Yapılmış sistematik derleme ve diğer özgün çalışmalarda sağlık okuryazarlığı düzeyinin bireylerin iyilik hali, sağlıklı yaşam biçimi, sağlık hizmetlerinden yararlanma düzeyi, akılcı ilaç kullanımı ve tedaviye uyum düzeyi ile hasta memnuniyeti, hasta güvenliği ve yaşam kalitesi gibi bir dizi sonuçlar ve değişkenler üzerinde önemli etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Qi vd., 2021; Shahid vd., 2022). Mevcut çalışmada sağlık okuryazarlığı ile dijital ortamda ve platformlarda sağlık bilgisi elde etme ve bu bilgileri teyit etme davranışları arasındaki ilişki ortaya konmuştur.

1.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Bingöl Üniversitesi’nde hizmet veren akademik ve idari personelin sağlık okuryazarlık düzeyi ile dijital ortamda sağlık bilgisi edinme ve elde edilen bu bilgileri teyit etme yöntemleri arasındaki ilişkiyi araştırmaktır.

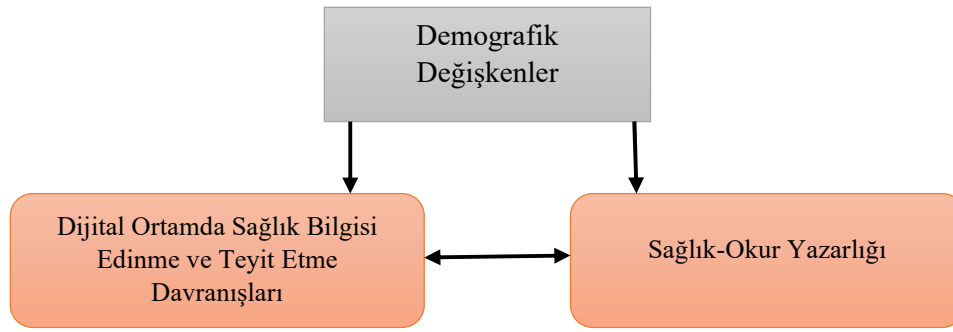
1.2. Araştırmanın Önemi

Bireylerin dijital ortamda sağlık bilgisi edinme biçimlerini anlamının ve elde ettikleri verileri teyit ettikleri ya da doğruladıkları kanalları tespit etmenin, sağlık okuryazarlığı çalışmaları kapsamında önem arz ettiği düşünülmektedir (Çömlekçi & Bozkanat, 2021). Özellikle Nutbean (2008) tarafından geliştirilen sağlık okuryazarlık sınıflandırması ile dijital ortamda sağlık bilgisi elde etme ve bu bilgileri teyit etme ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu araştırma, bireyleri sağlık okuryazarlık düzeyleri ile onların dijital ortamda sağlık arama davranışları arasındaki ilişkinin ortaya konulması bakımından önem taşımaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, Bingöl Üniversitesi akademik ve idari personelinin dijital ortamda sağlık bilgisi edinme ve teyit etme davranışları ile sağlık okur-yazarlık düzeyi arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, belirli bir zaman dilimini kapsadığından tanımlayıcı ve kesitsel türde bir çalışmadır. Araştırma modeli Şekil 1’de özetlenmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırma kapsamında Bingöl Üniversitesinde, 2022 yılı itibari ile 1088 akademik ve idari personelin kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Örneklem tespitinde, evrendeki eleman sayısının biliniyor olması varsayımı altında literatürde kabul görmüş “nicel araştırmalarda örneklem büyüklüğü” formülü kullanılarak saptanmıştır (Naing vd., 2006). Örneklem evreni temsil kabiliyeti akademik ve idari personelin belli oranda seçilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan akademik ve idari personelin seçiminde olasılıklı örneklem yöntemlerinden olan tabakalı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Sayısı belli olan evrenden hareketle örneklem büyüklüğü;

N= Evren sayısı (1088)

n= Örneklem hacmi (?)

p= İncelenen olayın görülme sıklığı (0,5)

q= İncelenen olayın görülmemesi sıklığı (0,5)

t= Belirli bir serbestlik derecesi ve standart hatada güven düzeyine karşılık gelen tablo değeri (1.96)

d= Örneklem hatası (0,05)

$$n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N-1) + t^2pq} = \frac{1088 \times (1.96 \times 1.96) \times 0,5 \times 0,5}{0,05 \times 0,05 \times (1088 - 1) + (1.96 \times 1.96) \times 0,5 \times 0,5} = 284$$

Gerekli gözlemler formüldeki yerine yazıldığında araştırmanın örneklem büyüklüğü için alt sınır 284 kişi olarak tespit edilmiştir. Ancak araştırmaya toplam 231 kişi katılmıştır. Araştırmanın yürütüldüğü tarihin (13.07.2022-13.08.2022) yaz aylarına ve personelin tatil zamanlarına denk gelmesi ve özellikle birçok araştırma görevlisinin şehir dışında lisansüstü eğitimi yapıyor olması, daha az kişiye ulaşılmasına neden olmuştur. Araştırmaya toplam 54 idari ve 177 akademik personel katılım göstermiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırma verilerinin elde edilmesinde, Çömlekçi ve Bozkanat (2021) tarafından geliştirilen, geçerlik ve güvenilirliği yapılan Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Etme Davranışları Ölçeği ile Suka vd. (2013) tarafından geliştirilen, Türkoğlu ve Kılıç (2021) tarafından geçerlik ve güvenilirliği test edilen Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği kullanılmıştır. Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Etme Davranışları Ölçeği Likert tipte olup, ölçekte yer alan ifadeler “1- Hiçbir zaman”, “2- Nadiren”, “3- Bazen”, “4- Sıklıkla”, “5- Her zaman” şeklinde sınıflandırılmıştır. Benzer şekilde Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği de Likert tipte sıralanmış olup, ölçekte yer alan ifadeler “1-Kesinlikle Katılmıyorum”, “2-Katılmıyorum”, “3-Kararsızım”, “4-Katılıyorum”, “5-Kesinlikle Katılmıyorum” şeklinde sınıflandırılmıştır. Ölçüm araçları ve alt boyutlarına ilişkin güvenilirlik katsayıları (Cronbach Alpha) Tablo 1’de belirtilmiştir. Literatürde güvenilirlik katsayısının 0,70 ve üzeri olması güvenilirlik için yeterli olduğunu göstermektedir (Alpar, 2014). Dolayısıyla bu çalışmada ölçüm araçlarına ilişkin elde edilen güvenilirlik değerleri kabul edilen sınırlar dâhilinde olmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada tanımlayıcı değişkenler ve ölçek ifadeleri için frekans (n) ve yüzde (%) değerleri; sürekli veriler için ise merkezi eğilim ve merkezi dağılım ölçüleri kullanılmıştır. Ölçüm araçları arasındaki ilişkinin tespit edilmesinde korelasyon testi kullanılmıştır. Analizler, SPSS (Statistical Package Program for Social Science) V24.0 yazılım programı yardımıyla yapılmıştır. Araştırma sonuçları %95 güven aralığı ve %5 güven düzeyinde ($p<0,05$) analiz edilip yorumlanmıştır.

Tablo 1.

Güvenilirlik ve Homojenlik Bulguları

Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Etme Davranışları Ölçeği	Çarpıklık	Basıklık	Cronbach Alpha	Kolmogorov-Smirnow
Sosyal Medya Kullanılmadan Sağlık Bilgisi Edinme	-,186	,156	,602	,001
Sosyal Medya Kullanılarak Sağlık Bilgisi Edinme	,640	-,112	,653	,001
Sağlık Bilgisi Teyit Yöntemi	-,232	-,362	,763	,001
Ölçek Toplam Cronbach Alpha Değeri			,717	
Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği	Çarpıklık	Basıklık	Cronbach Alpha	Kolmogorov-Smirnow
Fonksiyonel Okur-Yazarlık	,180	-,551	,675	,001
İnteraktif Okur-Yazarlık	-1,304	1,862	,798	,001
Eleştirel Okur-Yazarlık	-,854	1,810	,730	,001
Ölçek Toplam Cronbach Alpha Değeri			,714	

Araştırmanın analiz aşamasında normallik varsayımları sağlanmamıştır (Kolmogorov-Smirnow= $p<0,001$). Ancak araştırma örnekleminin yeterli büyüklükte olması ve tüm faktörlere (boyut) ilişkin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri yaklaşık olarak -1,5 ile 1,5 arasında olduğundan parametrik testler kullanılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2013). George ve Mallery (2010), çarpıklık ve basıklığa ilişkin değerlerin -2,00 ile 2,00 arasında olması sosyal bilimlerde parametrik testlerin kullanılabilmesi (Tablo 1), merkezi limit teoremine kapsamında gözlem sayısının 30 ve yukarısı olması durumunda (Field, 2009) normallik varsayımlarının yerine getirilebileceği ifade edilmektedir. Ayrıca bu çalışmada katılımcıların birbirlerinden etkilenmeden ölçeği puanlandırımları, verilerin ölçümle elde edilmiş olması gibi varsayımlardan dolayı, analiz aşamasında parametrik testlerin kullanılması tercih edilmiştir. Ancak korelasyon analizinde normallik varsayımları sağlanmadığından Pearson istatistiği yerine Spearman korelasyon testi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Toplam 231 kişinin katıldığı çalışmada (Tablo 2), katılımcıların %71,4’ü kadın, %74’ü evli kişilerden oluşmaktadır. Ağırlıklı olarak 31-40 yaş (%55,0) arasında olan katılımcıların kurumdaki unvan/statüleri bakımından dağılımı yakın olup en düşük katılım profesörlerde gözlenmiştir (%6,5). Araştırmaya katılanların yaklaşık %78,8’inin bir sosyal medya hesabının olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2.
Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Sosyo-Demografik Değişkenler		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	66	28,6
	Erkek	165	71,4
	Toplam	231	100,0
Medeni Durum	Evli	171	74,0
	Bekâr	60	26,0
	Toplam	231	100,0
Yaş	18-30 arası	28	12,1
	31-40 arası	127	55,0
	41 ve üstü	76	32,9
	Toplam	231	100,0
Unvan	Prof. Dr.	15	6,5
	Doç. Dr.	25	10,8
	Dr. Öğr. Üyesi	42	18,2
	Öğr. Gör.	52	22,5
	Arş. Gör.	43	18,6
	İdari personel	54	23,4
	Toplam	231	100,0
Sosyal Medya Hesabı	Var	182	78,8
	Yok	49	21,2
	Toplam	231	100,0

Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Etme Davranışları Ölçeği alt boyutları dikkate alındığında katılımcıların puan ortalaması en yüksek “dijital platformlarda edinilen sağlık bilgisi teyit yöntemi” boyutunda görülmüştür. Bu boyutu takiben sırayla en yüksek “sosyal medya platformları kullanılmaksızın sağlık bilgisi edinme” ve “sosyal medya platformları kullanılarak sağlık bilgisi edinme” boyutlarında tespit edilmiştir. Bu sonuç, katılımcıların sağlık arama davranışlarında genelde sosyal medya kullanım düzeylerinin düşük olduğu ancak, elde ettikleri verileri bir otorite tarafından teyit ettiklerini göstermektedir. Katılımcıların Sağlık Okuryazarlık Ölçeği alt boyutlarına ilişkin en yüksek ortalama “eleştirel okur-yazarlık” boyutunda görülmüştür. Eleştirel okuryazarlığı takiben sırayla en yüksek “interaktif” ve “fonksiyonel okur-yazarlık” boyutlarında tespit edilmiştir (Tablo 3). Buradan hareketle, katılımcıların genelde eleştirel sağlık okur-yazarlık düzeyine sahip oldukları ve sağlıkları ile ilgili kararlarda aktif katılım sağladıklarını göstermektedir.

Tablo 3.
Ölçek Alt Boyutlarına İlişkin Katılımcıların Toplam Ortalama Puan Skorları

Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Etme Davranışları Ölçeği	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Sosyal Medya Platformları Kullanılmaksızın Sağlık Bilgisi Edinme	2,712	,680	60,613	,001
Sosyal Medya Platformları Kullanılarak Sağlık Bilgisi Edinme	2,143	,813	40,054	,001
Dijital Mecralarda Edinilen Sağlık Bilgisi Teyit Yöntemi	3,056	,891	52,162	,001
Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Fonksiyonel Okur-Yazarlık	2,987	,677	67,101	,001
İnteraktif Okur-Yazarlık	3,744	,629	90,505	,001
Eleştirel Okur-Yazarlık	4,001	,637	95,409	,001

Katılımcıların, ölçüm araçlarını oluşturan her bir ifadeye verdikleri yanıtlar Tablo 4 üzerinde değerlendirilmiştir. Buna göre katılımcıların sağlıkları ile ilgili bilgileri sağlık web sayfaları, kişisel bloglar ve gazetelerin web sayfalarında, ağırlıklı olarak nadiren ya da bazen başvurdukları görülmektedir. Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgi ve enformasyonun elde edilmesinde sosyal medya araçlarından YouTube, katılımcılar tarafından en çok tercih edilen araç olmuştur. Dijital ortamda elde edilen sağlık bilgisi ağırlıklı olarak bazen ve sıklıkla katılımcılar tarafından teyit edilmiştir. Teyit yöntemlerinden göreceli olarak sağlık profesyonelleri ve Sağlık Bakanlığı dijital

platformları ön plana çıkmaktadır. Katılımcıların, sağlık okuryazarlığı kapsamında temel düzey olan fonksiyonel sağlık okuryazarlığı konusunda güçlük yaşadıkları verilen yanıtlardan anlaşılmıştır. Sağlık materyallerinin okunamaması, içeriklerinin anlaşılabilmesi ve bu materyallerin okunmasının çok zaman alması gibi durumlar, katılımcıların farklı yanıtlar vermesine neden olmuştur. Ancak sağlıkları ile ilgili kaynaklardan bilgi toplamaları, elde edilen bilgilerin doğruluğunun test edilmesi, bu bilgilerin diğer insanlarla paylaşılması ya da günlük hayatta uygulanması, bilgilerin inandırıcı olması, güvenilir ya da uygulanabilir olması gibi etkileşimsel ve eleştirel sağlık okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğu verilen yanıtlardan anlaşılmıştır.

Tablo 4.
Ölçek Maddesi Düzeyinde Katılımcıların Algılarına İlişkin Bulgular

Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Etme Davranışları Ölçeği	Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her zaman
	%	%	%	%	%
Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, sağlıkla ilgili web siteleri aracılığıyla edinirim	4,8	16,9	38,5	36,8	3,0
Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, gazetelerin web siteleri aracılığıyla edinirim	17,3	37,7	28,6	13,0	3,5
Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, sağlıkla ilgili kişisel bloglar aracılığıyla edinirim	17,7	32,9	33,8	13,4	2,2
Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, Twitter aracılığıyla edinirim	59,3	16,3	13,9	7,8	3,0
Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, Instagram aracılığıyla edinirim	54,5	17,7	17,3	7,8	2,6
Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, YouTube aracılığıyla edinirim	12,1	26,0	39,8	16,5	5,6
Sağlık konusunda edindiğim bilgileri, sağlık kuruluşlarının (hastane, poliklinik vb.) dijital platformları üzerinden teyit ederim	9,1	19,9	29,4	28,6	13,0
Sağlık konusunda edindiğim bilgileri, sağlık profesyonellerinin (doktor, bilim insanı) dijital platformlardaki paylaşımları üzerinden teyit ederim	6,9	17,3	31,6	32,0	12,1
Sağlık konusunda edindiğim bilgileri, dijital ortamdaki bilimsel yayımlar üzerinden teyit ederim	11,7	22,5	28,6	24,2	13,0
Sağlık konusunda edindiğim bilgileri, Sağlık Bakanlığı'nın dijital platformları üzerinden teyit ederim	16,0	27,3	30,7	16,0	10,0
Sağlık-Okur Yazarlığı Ölçeği	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
	%	%	%	%	%
Okuyamadığım sağlık materyalleri (kaynakları) var	3,9	20,8	17,7	40,3	17,3
Yazılar okuyamayacağım kadar ufak yazılmış	11,3	30,3	19,5	19,5	19,5
Sağlık bilgisi içeriklerini anlamam oldukça zor	8,7	38,5	19,5	27,7	5,6
Sağlık bilgisine ilişkin talimatları ve broşürleri okumak çok uzun zaman alıyor	9,1	37,7	19,9	25,5	7,8
Sağlık bilgisine ilişkin talimatları ve broşürleri okumak için birinin yardımına ihtiyaç duyuyorum	20,8	41,6	17,7	17,3	2,6
Sağlığım ile ilgili çeşitli kaynaklardan bilgi toplarım	3,9	12,6	7,8	61,0	14,7
Sağlığım ile ilgili istediğim bilgileri elde ederim	4,3	9,1	17,3	55,8	13,4
Sağlığım ile ilgili edindiğim bilgileri anlamaya çalışırım	1,7	4,8	8,2	62,8	22,5
Hastalığımla ilgili fikrimi çevremdeki insanlarla paylaşıyorum	3,0	12,1	18,2	52,8	13,9
Edindiğim bilgileri günlük yaşamımda uygularım	0,9	6,1	21,2	61,0	10,8
Bilgilerin benim için uygulanabilir olup olmadığını düşünürüm	0,4	6,5	12,1	61,9	19,0
Bilgilerin inandırıcı olup olmadığını düşünürüm	2,3	6,7	7,0	56,3	27,7
Bilgilerin geçerli ve güvenilir olup olmadığını kontrol ederim	1,7	5,2	9,1	55,8	28,1
Sağlığım ile ilgili kararlarımı uygulamak için bilgi toplarım	1,7	5,2	10,4	59,7	22,9

Dijital ortamda sağlık bilgisi edinme ve teyit etme davranışları ile sağlık okuryazarlığı ilişkisinin analiz edildiği Tablo 5'te sosyal medya kullanmaksızın sağlık bilgisi edinme davranışları ile eleştirel sağlık okuryazarlığı arasında ters yönlü ve zayıf düzeyde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Ancak sosyal medya kullanılarak sağlık

bilgisi edinme davranışları ile sağlık okuryazarlık alt boyutları arasında anlamlı herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir. Dijital ortamda elde edilen sağlık bilgisi teyit yöntemi ile sağlık okuryazarlığın tüm alt boyutları arasında pozitif ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Tablo 5.

Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Etme Davranışları ile Sağlık-Okur Yazarlığı İlişkisi

Spearman Testi	Sosyal Medya Kullanarak	Sosyal Medya Kullanmaksızın	Teyit Yöntemi	Fonksiyonel SOY	İnteraktif SOY	Eleştirel SOY
Sosyal Medya Kullanarak	1					
Sosyal Medya Kullanmaksızın	,414**	1				
Teyit Yöntemi	,199**	,189**	1			
Fonksiyonel SOY	,047	,088	-,177**	1		
İnteraktif SOY	,064	,002	,313**	-,103	1	
Eleştirel SOY	-,071	-,130*	313**	-,108	,526**	1

** : 0.01 anlamlılık düzeyini göstermektedir

* : 0.05 anlamlılık düzeyini göstermektedir

SOY: Sağlık Okuryazarlığı

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

İnternetin artan kullanımı, bireylerin sanal ortamda sağlık bilgisini aramaları konusunda daha iyi fırsatlar sunmaktadır. Sanal ortamda edinilen sağlık bilgileri doğrultusunda bireylerin tıbbi kararlarını ve yaşam tarzlarını değiştirme olasılıkları daha yüksektir. Kitle iletişim araçlarının artması ve sosyal platformlarda sağlık arama davranışlarının artması gibi uygulamalar dijital sağlık okuryazarlığını ön plana çıkarmıştır. Bireylerin sağlık okuryazarlık düzeylerinin artışına paralel olarak olumlu sağlık davranışlarını geliştirdikleri, literatürde geniş bir şekilde ortaya konulmuştur (Chen vd., 2018). Ancak, geleneksel anlamda bir okuryazarlığa sahip olmak sağlık kaynaklarına erişim için yeterli değildir. Geleneksel anlamda sağlık okuryazarlık ile dijital kaynaklar kullanarak sağlık kaynaklarına erişmek de önemle vurgulanması gereken noktalardır. Buradan hareketle bireylerin sağlık okuryazarlık düzeyleri ile dijital ortamda sağlık bilgisi edinme ve teyit etme davranışları arasındaki ilişkinin ortaya konduğu bu çalışmada genel olarak pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Edinilen sağlık bilgisi teyit yöntemi ile sağlık okuryazarlığının tüm alt boyutları arasında pozitif ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Ancak çalışmada sosyal medya kullanmaksızın sağlık bilgisi edinme davranışları ile eleştirel sağlık okuryazarlığı arasında ters yönlü ve zayıf düzeyde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Yeşildal (2018) tarafından yapılan çalışmada, sağlık okuryazarlığı ve dijital okuryazarlık arasında pozitif yönde ancak zayıf düzeyde ilişki bulunması bu araştırma ile benzer ve yakın sonuçları ortaya koymuştur. Aynı şekilde Demirli (2018) tarafından yapılan çalışmada web sayfalarının kullanımı ile sağlık okuryazarlığı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Lisans öğrencilerine yapılan bir anket çalışmasında (Gencer vd., 2019), sağlık okuryazarlık düzeyi arttıkça öğrencilerin sosyal medya üzerinde sağlık içeriklerine erişme, kaynak tarama ve kaynaklardan yararlanma gibi eğilimlerin arttığı gözlemlenmiştir. İfade edilen çalışmalar bu araştırma ile paralel bulgular ortaya koymuştur.

Dijital ortamda sağlık bilgisi edinme ve teyit etme davranışlarına ilişkin ölçüm aracı alt boyutları bakımından değerlendirildiğinde sosyal medyada elde edilen sağlık bilgisinin teyit etme yöntemleri puan ortalaması daha yüksek bulunmuştur. Ancak sosyal medya kullanmaksızın sağlık bilgisi edinme davranışlarının, sosyal medya kullanarak sağlık bilgisi edinme davranışlarına göre puan ortalaması daha yüksek tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların eleştirel sağlık okuryazarlık puan ortalaması en yüksek iken bu alt boyutu sırayla interaktif ve fonksiyonel sağlık okuryazarlığı takip etmiştir. Araştırmada katılımcıların sağlık okuryazarlık düzeyleri arttıkça dijital ortamda sağlık bilgisi edinme davranışlarının artma eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir. Nitekim Ren vd. (2019) tarafından dijital ortamda sağlık bilgisi edinilenlerin her geçen gün arttığını; ancak bu bilgilerin doğruluğunun teyit edilmesi için kullanıcıların dijital sağlık okuryazarlık düzeylerinin yüksek olması gerektiğini vurgulamışlar. Neely vd. (2021) bireylerin sosyal platformlarda ya da çevrimiçi ortamlarda sağlık bilgisi edinme süreçlerinde yanlış bilgilendirme ve dezenformasyonun zararlı etkilerine karşı hekimlerin proaktif olarak bu sürece katılmalarını önererek dijital ortamlarda ya da sosyal medya araçları üzerinden elde edilen sağlık bilgilerinin teyit edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Bhaskaran vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada sağlık bilgisi edinmede sosyal

medya araçlarının güvenilirliğinin sorgulandığı ve sosyal medya araçları yolu ile elde edilen bilginin kontrol edilmesi gerekliliği yönünde görüş bildirmişlerdir.

Araştırmada katılımcıların sağlıkları ile ilgili bilgileri öğrenmek için sağlık web sayfaları, kişisel bloglar ve gazetelerin web sayfalarına, ağırlıklı olarak nadiren ya da bazen başvurdukları görülmektedir. Sosyal medya araçlarından en çok YouTube tercih edilmiştir. Elde edilen bilgilerin göreceli olarak sağlık profesyonelleri ve Sağlık Bakanlığı dijital platformlarında teyit yöntemleri ön plana çıkmaktadır. Katılımcıların, sağlık okuryazarlığı kapsamında temel düzey olan fonksiyonel sağlık okuryazarlığı konusunda güçlük yaşadıkları verilen yanıtlardan anlaşılmıştır. Ancak sağlıkları ile ilgili kaynaklardan bilgi toplamaları, elde edilen bilgilerin doğruluğunun test edilmesi, bu bilgilerin diğer insanlarla paylaşılması ya da günlük hayatta uygulanması, bilgilerin inandırıcı olması, güvenilir ya da uygulanabilir olması gibi etkileşimsel ve eleştirel sağlık okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğu verilen yanıtlardan anlaşılmıştır.

Araştırma sonuçlarının genellenebilmesi için sağlık okuryazarlığı ile dijital ortamda sağlık bilgisi edinme davranışlarını ortaya koyan daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ilişkinin katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre detaylandırılması önerilmektedir. Bireylerin kendi sağlıklarına ilişkin kararlara aktif olarak katılmaları ve çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgilerin doğruluğunu teyit etmeleri önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akman, M. (2015). Sağlık arama davranışı. *Türk Aile Hekim Dergisi*, 19(2), 53-54. doi: 10.15511/tahd.15.02053
- Alpar, R. (2014). *Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik-güvenilirlik* (3. Baskı). Detay Yayıncılık.
- Bahar, Z., Beşer, A., Gördes, N., Ersin, F., & Kıssal, A. (2008). Sağlıklı yaşam biçimi davranışları ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(1), 1-13.
- Baumgartner, S. E., & Hartmann, T. (2011). The role of health anxiety in online health information search. *Cyberpsychol Behav Soc Netw*, 14(10), 613-618. doi: 10.1089/cyber.2010.0425
- Baydaş, A., Yalman, F., & Yaşar, M. E. (2020). The mediating role of health literacy in the effect of health service quality on patient loyalty. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 10(1), 131-150. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3940502>
- Bennett, W. L., & Livingston, S. (2018). The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication*, 33(2), 122-139. <https://doi.org/10.1177/0267323118760317>
- Bhaskaran, N., Kumar, M., & Janodia, M. D. (2017). Use of social media for seeking health related information— an exploratory study. *Journal of Young Pharmacists*, 9(2), 267. doi: 10.5530/jyp.2017.9.52
- Chen, Y. Y., Li, C. M., Liang, J. C., & Tsai, C. C. (2018). Health information obtained from the internet and Changes in medical decision making: Questionnaire development and cross-sectional survey. *J Med Internet Res*, 20(2), e47. doi: 10.2196/jmir.9370
- Çömlekçi, M. F., & Bozkanat, E. (2021). İnfodemide dijital ortamda sağlık bilgisi edinme ve teyit davranışları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 41(1), 103-125. doi:10.26650/SJ.2021.41.1.0024
- Demirli, P. (2018). *Bireylerin sağlık okuryazarlığı üzerine bir araştırma: Edirne ili örneği* [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Freedman, D. A., Bess, K. D., Tucker, H. A., Boyd, D. L., Tuchman, A. M., & Wallston, K. A. (2009). Public health literacy defined. *American Journal of Preventive Medicine*, 36(5), 446-451. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2009.02.001>
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS (3th ed.)*. SAGE Publications Ltd.
- Gencer, Z. T., Daşlı, Y., & Biçer, E. B. (2019). Sağlık iletişimde yeni yaklaşımlar: dijital medya kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(1), 42-52. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.466855>
- George, D., & Mallery, P. (2010). SPSS for windows step by step: A simple guide and reference 17.0 update. [http://www.scirp.org/\(S\(lz5mqp453edsnp55rrgict55\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1189252](http://www.scirp.org/(S(lz5mqp453edsnp55rrgict55))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1189252)
- Jia, X., Pang, Y., & Liu, L. S. (2021). Online health information seeking behavior: A systematic review. *Healthcare*, 9, 1740. <https://doi.org/10.3390/healthcare9121740>
- Kilit, D. Ö., & Eke, E. (2019). Bireylerin sağlık bilgisi arama davranışlarının değerlendirilmesi: Isparta ili örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(2), 401-436.
- Koçer, S. (2021). KHAS covid-19 yanlış bilgi yayılımı araştırması sonuçları açıklandı. (<https://www.khas.edu.tr/tr/haberler/turkiye-egilimleri-arastirmasi-2021-sonuclari-aciklandi>).
- Liu, C., Wang, D., Liu, C., Jiang, J., Wang, X., Chen, H., Ju, X., & Zhang, X. (2020). What is the meaning of health literacy? A systematic review and qualitative synthesis. *Fam Med Com Health*, 8:e000351. doi:10.1136/fmch-2020-000351
- Naing, L., Winn, T., & Rusli, B. N. (2006). Practical issues in calculating the sample size for prevalence studies. *Archives of Orofacial Sciences*, 1, 9-14. <https://www.scribd.com/doc/63105077>
- Neely, S., Eldredge, C., & Sanders, R. (2021). Health information seeking behaviors on social media during the COVID-19 pandemic among american social networking site users: Survey study. *J Med Internet Res*, 23(6), e29802 doi: 10.2196/29802
- Newman, N., Fletcher, R., Schulz, A., Andi, S., & Nielsen, R. K. (2020). Reuters digital news report 2020. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/202006/DNR_2020_FINAL.pdf
- Nutbeam, D. (2008). The evolving concept of health literacy. *Social Science & Medicine*, 67(12), 2072-2078. doi: 10.1016/j.socscimed.2008.09.050
- Powell, J., Inglis N., Ronnie J., & Large S. (2011). The characteristics and motivations of online health information seekers: Cross-sectional survey and qualitative interview study. *Journal of Medical Internet Research*, 13(1), e20. doi: 10.2196/jmir.1600
- Qi, S., Hua, F., Xu, S., Zhou, Z., & Liu, F. (2021). Trends of global health literacy research (1995–2020): Analysis of mapping knowledge domains based on citation data mining. *PLOS ONE*, 16(8), e0254988. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0254988>
- Ren, C., Deng, Z., Hong, Z., & Zhang, W. (2019). Health information in the digital age: An empirical study of the perceived benefits and costs of seeking and using health information from online sources. *Health Information & Libraries Journal*, 36(2), 153-167. doi: 10.1111/hir.12250

- Safeer, R. S., & Keenan, J. (2005). Health literacy: The gap between physicians and patients. *American Family Physician*, 72, 463-468.
- Sbaffi, L., & Rowley, J. (2017). Trust and credibility in web-based health information: A review and agenda for future research. *J Med Internet Res*, 19(6), e218. doi: 10.2196/jmir.7579
- Shahid, R., Shoker, M., Chu, L. M., Frehlick, R., Ward, H., & Pahwa, P. (2022). Impact of low health literacy on patients' health outcomes: A multicenter cohort study. *BMC Health Services Research*, 22, 1148 <https://doi.org/10.1186/s12913-022-08527-9>
- Suka, M., Odajima, T., Kasai, M., Igarashi, A., Ishikawa, H., Kusama, M., et al. (2013). The 14-item health literacy scale for japanese adults (HLS-14). *Environmental Health and Preventive Medicine*, 18(5), 407-415. doi: 10.1007/s12199-013-0340-z
- Urstad, K. H., Andersen, M. H., Larsen, M. H., Borge, C. R., Helseth, S., & Wahl, A. K. (2021). Definitions and measurement of health literacy in health and medicine research: A systematic review. *BMJ*, 12, e056294. doi:10.1136/bmjopen-2021-056294
- Ybarra, M., & Suman, M. (2008). Reasons, assessments and actions taken: Sex and age differences in uses of internet health information. *Health Education Research*, 23(3), 512-521. doi: 10.1093/her/cyl062
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics (6th ed.)*. MA, Pearson.
- World Health Organization (WHO). (1998). Division of health promotion, education and communications health education and health promotion unit. Health Promotion Glossary. World Health Organization, Geneva.
- Yeşildal, M. (2018). Yetişkin bireylerde dijital okuryazarlık ve sağlık okuryazarlığı arasındaki ilişki: Konya örneği [Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Bingöl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi: 14.04.2022

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: E.56880

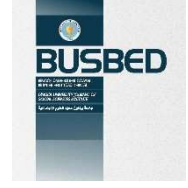
ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarların araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.11.2022
Kabul Tarihi : 09.12.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1205148>

LEİPZİG KÜTÜPHANESİNDE KAYITLI MÜELLİFİ BİLİNMEYEN BİR SAATNAME ÖRNEĞİ

Mehmet Emin BARS¹

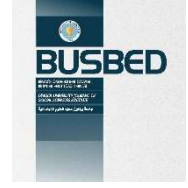
ÖZ

Türk-İslam kültüründe bilinmeyi ve geleceği öğrenmeye yönelik çeşitli uygulamaları konu edinen ilimler vardır. Bu ilimlerden biri de ilm-i nücumdur. İlm-i nücum zaman falcılığıyla ilişkilendirilip gerçek dışı ilim olarak görülmesine rağmen toplumu derinden etkilemiştir. Yıldızların insanların yaptıkları işler üzerinde etkili olduğuna dair inançlar bu ilme bağlı “saatname” adı verilen türün meydana gelmesini sağlamıştır. Bu tür eserlere hem halk hem de yöneticiler tarafından itibar edilmiştir. Saatnamelerde yedi yıldızın günlerin yedi vaktindeki işler üzerindeki etkisi konu edinmiştir. Saatname türü ile ilgili farklı kütüphanelerde çok sayıda yazma nüsha bulunmaktadır. Ancak bu tür eserlerin çoğu henüz incelenmemiştir. Saatname türü ile ilgili bilimsel alanda az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada Almanya Leipzig Kütüphanesi Fleischer Kataloğu’nda yer alan müellifi bilinmeyen el yazması mensur bir saatname örneği incelenmiştir. Küçük bir risale şeklinde düzenlenen metin, saatlerin hükümlerini bildirmek, hangi saatte hangi işlerin yapılmasının iyi hangilerinin kötü olduğunu belirtmek için yazılmıştır. Metinde yedi yıldızın yedi günün yedi vaktindeki olumlu ve olumsuz tesirleri anlatılmıştır. Yıldızların gün ve vakitler üzerindeki tesirleri düzenli belli bir dairesel döngü halinde devam etmektedir. Yıldızların uğurlu işler üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu görülmüştür. Dikkat çekici başka bir özellik de bazı yıldızların hüküm sürdüğü zamanlarda uğursuz herhangi bir işten söz edilmemesidir. Genel olarak kısa bir tür olan saatnamelerin çok sayıda örneğinin toplu biçimde değerlendirilmesi Türk kültür tarihi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Saatname, İlm-i Nücum, Gelecek, Uğurlu.

¹ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehbars@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6972-6860>.

Article Type : Research Article
Date Received : 15.11.2022
Date Accepted : 09.12.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1205148>

AN EXAMPLE OF A SAATNAME WITH UNKNOWN AUTHOR, REGISTERED IN THE LIBRARY OF LEIPZIG

Mehmet Emin BARS¹

ABSTRACT

There are sciences in Turkish-Islamic culture that deal with various practices for learning the unknown and the future. One of these sciences is science of the stars. Although science of the stars is sometimes associated with fortune-telling and seen as an unrealistic science, it deeply affected the society. Beliefs that the stars have an effect on the works people do have led to the emergence of the genre called “saatname” based on this science. Such works were respected by both the public and the rulers. The impact of the seven stars on the works of the seven times of the day is the subject of the saatnames. There are many manuscripts in different libraries about the genre of saatname. However, most of such works have not been studied yet. There are few studies in the scientific field about the genre of saatname. In this study, a manuscript prose example of an unknown author in the Fleischer Catalogue of the Leipzig Library in Germany was examined. The text, which was arranged in the form of a small tractate, was written to inform the provisions of the hours, to indicate which works were good to be done at which hour and which ones were bad. In the text, the positive and negative effects of the seven stars in seven times of seven days are explained. The influence of the stars on the days and times continues in a regular circular cycle. It has been observed that the effect of stars on auspicious deeds is more. Another notable feature is that there is no mention of any sinister work when certain stars are in effect. It is important in terms of Turkish cultural history to evaluate many examples of saatnames, which are generally a short genre.

Keywords: Saatname, Science of The Stars, Future, Auspicious.

¹ Assoc. Prof., Bingöl University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature, mebars@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6972-6860>.

1. GİRİŞ

Eski devirlerden itibaren insanoğlu bilmediklerini merak etmiştir. İçinde buldukları anın ihtiyaçlarından başka bir şey düşünmeyen diğer canlılardan farklı olarak gelecekte olacakları merak etme, insanların en önemli ayırıcı özelliklerinden biridir. İnsanoğlunun gelecek hakkında meraklı olmasının nedenlerinden biri kendisini olabileceklere karşı güçsüz ve savunmasız hissetmesidir. Çeşitli olaylara bakarak gelecekte olabilecekleri öğrenmeye çalışmak bazı uygulamaların meydana gelmesini sağlamış, bu uygulamalar zamanla birer ilim şubesi haline gelmiştir. “İlm-i ihtilaç” insan vücudundaki organların istemsiz biçimde hareket etmelerini gelecekte bazı olayların meydana geleceğine işaret saymış ve bunun sonucunda “seğirname/ihtilaçname” adlı türler meydana gelmiştir. “İlm-i cefr” Arap harflerini dört gruba ayırarak bu harflere çeşitli sayısal değerler verip harflerle sayılar arasındaki ilişkilere bakarak geleceği öğrenmeye çalışan ilim dalıdır. Muhyiddin ibnü'l-Arabi, Fütuhâtü'l-Mekkiye adlı eserinde varlıklarla harfler arasındaki münasebete dikkat çekmiş, harflerin sırrına vakıf olanların geleceği keşfedeceğini ifade etmiştir (Yurdagür, 1993, s. 216). “İlm-i hutut” insanların alımlarındaki çizgilere bakarak ömrünü ve bu ömrün nasıl geçeceğini ortaya koymaya çalışmış, “ilm-i kıyafet” insanın fiziksel yapısı ile davranış özellikleri arasındaki bağa dikkati çekmiştir. Bunun bir uzantısı olarak son dönemlerde psikoloji ile tıpta el yazısından yola çıkılarak insanların karakterleri öğrenilmeye çalışılmış, “kriminoloji” ilmi doğmuştur (Mengi, 2002, s. 514). “İlm-i iyafe”de kuşların hareketlerine bakılmış, buna göre ne yapılacağına karar verilmiştir. Kuşların sağdan sola uçuşması iyiye, soldan sağa uçmaları ise kötüye yorumlanmıştır. Deve, at gibi hayvanlara bakılarak çeşitli olayların meydana geleceğini tahmin etme “ilm-i zecr” adı verilen ilmin esasını oluşturmuştur (Çelebi, 2001, s. 497). “İlm-i kef” veya “ilmü'l-esarir” insanların ellerine, ayaklarına ve yüz hatlarına bakarak huyunu anlamak, “İlmü'l-ektaf” keçi veya koyunun kürek kemiğine bakılarak geleceğe dair bilgi elde etmek, “ilmü'l-irafe” içinde bulunulan zamandaki olaylara bakarak gelecekte olabilecekleri tahmin etmek, “ilmü'l-ihtida bi'l-berari ve'l-akfar” ıssız alanlarda yönünü bulmaya çalışmak, “ilmü' istinbatü'l-maadın” yeraltındaki madenleri bulmak, “ilmü'r-riyafe” toprak ve üzerindeki varlıklara bakarak yeraltı sularını tespit etmek, “ilmü'nüzulü'l-gays” yağmurun yağıp yağmayacağına dair tahminlerde bulunmak gibi çok sayıda ilim şubesi “ilmü'l-kıyafe” olarak da adlandırılan “firaset” ilmine bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Uludağ, 1996, s. 116). “İlm-i reml” kaybedilen bir nesneyi bulmak, kum üzerine çizilen çizgilere bakarak bir işin nasıl sonuçlanacağını öğrenmek amacıyla bakılan faldır (Çelebi, 2007, s. 555). Rüyaların yorumlanarak olabilecekleri öğrenmeye dayanan “ilm-i rüya”, insanın yüzüne bakarak karakterini anlamaya çalışan “ilm-i sima” ile Kur'an-ı Kerim ve bazı kitapların belli kaidelere göre yorumlanmasına bağlı olarak olacakları önceden öğrenmeye dayanan “ilm-i tefe'ül” insanların geleceğe dair meraklarının neticesinde meydana gelen ilimlerdenidir. Bu ilim şubeleri tesadüflere bağlı olarak meydana gelmemiş, uzun süren tecrübelerin sonucunda oluşmuştur.

İnsanların geleceği öğrenme meraklarına bağlı olarak ortaya çıkan önemli ilim dallarından biri de “ilm-i nücum”dur. Birçok eski toplulukta ulaşılamayan yüksekliklerde bulunan ve sırlarla kaplı yıldızlar kutsanmış, onlara çeşitli vasıflar yüklenmiştir. Mahiyetleri hakkında çok fazla bilgiye sahip olunamayan gözyüzündeki cisimlere zaman zaman ilahlık atfedilmiştir. Babil, Eski Mısır, Hint gibi birçok eski uygarlıkta görülen “ilm-i nücum/gök bilimi” hem Batı'da hem de Doğu'da “astroloji” adı altında varlığını sürdürmektedir. “Falcılıkla ilişkilendirilmesinden dolayı sahte ve gerçek dışı bir ilim şeklinde vasfedilmesine karşın, eski ve yeni birçok uygarlık astrolojiden az veya çok etkilenmiştir” (Ağbal, 2012, s. 252). İçerisinde kehanet ve falcılığa ait bilgileri taşıması İslam dünyasında İslam akidelerine karşı kabul edilmiştir. İslam âlimlerinin çoğunluğunda astrolojiye karşı olumsuz bir tutum görülmüştür. “Kur'an ve Sünnet'te burçlar da dâhil olmak üzere gök cisimlerinin insanın ihtiyârî fiillerine etki ettiğine dair bir delil veya karineye rastlanmamaktadır” (Ağbal, 2012, s. 267). İslam dünyasında astronomi bir ilim olarak görülürken astrolojiye mesafeli yaklaşılmıştır. İlm-i felek olarak da adlandırılan ilm-i nücumu İhvan-ı Safa üç dala ayırır: İlki feleklerin yapısını, yıldızları, burçları ve bunların hareketlerini; ikincisi tarihlerin düzenlenmesini; üçüncüsü ise yıldızların hareketlerine göre dünyada meydana gelebilecek olayları bulmakla ilgilidir (Fehd, 2000b, s. 126). İlm-i feleğin ilk iki sınıfı astronominin konusunu oluştururken üçüncü sınıf astrolojinin çalışma alanını meydana getirmiştir. Bu tasnif sonraki İslam düşünürlerinin çoğunluğu tarafından da kabul edilmiştir.

İlm-i nücumda yıldızların konumları ve hareketleri önemlidir. Buna göre yıldızların buldukları konum ile hareket tarzları tesadüfi değil, bir sistem dahilinde olmaktadır. Bu sistem çeşitli işaretler taşımakta ve sistemin anlaşılmasıyla geçmiş, şimdi ve gelecek hakkında çeşitli bilgilerin elde edileceğine inanılmaktadır. Astroloji olarak bilinen bu ilim astronomi ilminden farklıdır ve İslam ilimleri içerisinde tabii ilimlerden biri olarak kabul edilmiştir. İlm-i nücum ile bir sihir ilmi olan ve Babillerden kalan “ilm-i davet-i kevakib” arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. İlm-i devet-i kevakib yıldızların ruhunun bulunduğu ve bunlardan belli bilgilerin alınabileceği inancına dayanmaktadır (Fehd, 2000a, s. 124-125). İlm-i nücum (astroloji) iki gruba ayrılmıştır: “Tabii astroloji feleklerin (gökküre) atmosfer ve yeryüzündeki dört unsura dayalı fiziki nesne ve olaylar üzerine yaptığı tesirleri inceler ve eski astronominin kozmolojik modelini esas alarak tahmin ve kehanetlerde bulunur. Ahkâm astrolojisi ise gök cisimlerinin insan kaderi üzerinde etkileri olduğu inancıyla gelecek hakkında kehanetlerde bulunur” (Fehd, 2000a, s. 125). Ahkâm astrolojisinde yıldızların hareketlerinden ve atmosfer olaylarından çeşitli anlamlar çıkarılır. “Mevalid” ve “ihtiyarat” adlarıyla ikiye ayrılır. Mevalid insanların doğumları esnasında yıldızların yerine bakarak

çeşitli kehanetlerde bulunmakla ilgilidir. İhtiyarat ilmi ise bir işin yapımında uğurlu ve uğursuz vakitlerin olduğuna dair inanca dayanır. Böylece yıllara, aylara, günlere ve saatlere bakılarak bir işin en uygun yapma zamanı bulunur (Fehd, 2000a, s. 125-126). Yıldızların zaman üzerindeki etkisi önceden öğrenilmeli, buna göre işler yapılmalıdır. İlm-i nücum'a göre yedi felek vardır ve her felekte bir yıldız/gezegen bulunur. Bu gezegenler ilk yaratıldıklarında burçlar kuşağındaydı. Feleklerin dönmesi sonucunda zamanla bu gezegenlerin her biri bugünkü feleklerine yerleşmişlerdir. Sürekli dönen feleklerdeki yıldızlar farklı zamanlarda burçları dolaşır. Bu yıldızların burçlara uğramaları, onlara yakınlık-uzaklıkları, hareketleri insanların eylemleri üzerinde olumlu veya olumsuz etkilere sahiptir (Yıldırım, 2015, s. 343). Eski dönemlerde birçok topluluk önemli işleri yıldızların bu hareketlerine göre yapmıştır. Türk dilinde kullanılan "eşref saati" tabiri bu inancın/düşüncenin halk arasındaki tesirini göstermesi bakımından önemlidir. Levi-Strauss "Yaban Düşünce"de ilkellerden söz ederken onların hiçbir zaman ve hiçbir yerde bizim çoğu zaman tasarlamaktan hoşlandığımız hayvanlık koşulunu zar zor aşmış, gereksinim ve içgüdülerinin tutsağı olmuş varlıklar olamadığını (2020, s. 73) ifade ederek şunları söyler: "Yıldızların geleceği okumaya yönelik kökçülükte, 7 yeryüzü bitkisi ayırddedir, 12 ot burçlar kuşağıyla birleştirilir, 36 bitki de burçların onluk bölümlerine ve yıldızların durumlarına bağlanırdı. Birincilerin etkili olabilmeleri için belirli gün ve saatlerde toplanmaları gerekirdi; bugün ve saatler de her bitki için ayrı belirlenmişti: fındık ve zeytin pazar günü, sedefotu, yonca, şakayık, hindiba pazartesi, mineçeği salı, Cezayir menekşesi çarşamba günü toplanmalıydı..." (2020, s. 73-74). Bu durum belirli işlerin belirli saatlerde yapılması gerektiği inancının ilkel toplumlardan itibaren varlığını göstermektedir.

Eski Türk düşüncesinde güneş, ay ve yıldızlar canlı birer varlık olarak tasavvur edilmiştir. Çin kaynaklarına göre Hunlar ay büyüdüğünde savaşta geri çekilir, Tunguzlar savaşı kazanmak için dolunayı beklerdi. Göktürkler dolunayda sefere çıkar veya önemli işlerini yaparlardı. Hunlardan itibaren göçerli Türkler ayın hareketlerini gözler, ona göre askeri hareketlerini yönlendirirdi. Altaylar dolunayın kendilerine yardım ettiklerine inanırlardı (Bayat, 2017, s. 270). Orta Asya Türk düşüncesine göre dünya yedi iklimden oluşmakta, her bir iklimi de gökteki yıldızlardan biri idare etmekteydi. Eski düşünceye göre birinci iklim Hint diyarını zühal, ikinci iklim Çin diyarını müşteri, üçüncü iklim Türk ülkesini güneş, dördüncü iklim İran ülkesini mirrih, beşinci iklim Maveraünnehir diyarını zühre, altıncı iklim Rum diyarını utar ve yedinci iklim Bulgar diyarını ay idare etmekteydi (Bayat, 2017, s. 281). Bu yıldızların gökteki yerleri ve renkleri de bellidir. Yakın zamanlara kadar Anadolu'da halk arasında belirli işlerin belirli saatlerde yapılma(ma)sının gerekliliğini ortaya koyan inançlar yaşamaya devam etmiştir. Örneğin arife günü ve bayramda çift sürülmez; ramazan ve iki bayram arasında evlenilmez; gece tırnak kesenin ömrü kısalar; ikindiden sonra örümcek yuvası bozanın yuvası dağılır; salı, çarşamba ve cumartesi günleri büyük işler yapılmaz; cuma günü dikiş dikenin kısmeti bağlanır; kırk cuma ardı sıra tıraş olanın boynu vurulur... (Boratav, 2016, s. 96-97).

2. HALK İNANCI ETRAFINDA ŞEKİLLENEN BİR TÜR: "SAATNAME"

Türk edebiyatında yıldızların/gezegenlerin zaman, insan ve eylemleri üzerinde etkisi olduğuna dair inanca bağlı olarak çeşitli eserler ortaya çıkmıştır. Halk inancını yansıtan ve bu inanca bağlı olarak halk arasında muteber görülen bu eserler "saatname" ile beraber "şemsiye, ruzname, eyyamname, yıldızname, ilm-i nücum, ilm-i felek" gibi çeşitli şekillerde adlandırılmıştır. Uğurlu ve uğursuz saatlerin varlığına duyulan inanç sadece halk arasında değil iktidar sahipleri tarafından da itibar görmüştür. Eski devirlerde eşref saatini bulmakla görevli münecimlerin saraylarda istihdam edilmeleri ve sözlerine göre çeşitli olayların yapılma zamanına karar verilmesi bu ilim dalının etkinliğini göstermektedir.

Saatnameler gün/zaman seçme ilmidir. Günümüz insanları yıldız sistemi içerisinde yer alan güneşin hareketlerini zamanı belirleyen bir ölçü olarak esas almaktadır. Saat dünyanın güneş etrafındaki bir turunun esas alınarak yirmi dört eşit parçasının her birine verilen ad ve zamanın ölçü birimidir. Saatname Arapça bir kelime olan "saat" ile "yazılı, yazılmış, küçük kitap" (Devellioğlu, 1997, s. 804) manalarına gelen ve birleşik kelimeler meydana getiren Farsça "name" kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Buna göre saatname, saatlerle/zamanla ilgili yazılmış eserlere verilen addır. Türk-İslam kültüründe saatname türünde yazılmış çok sayıda eser vardır. Saatnamelerin bir kısmı müstakil kitap şeklinde iken bir kısmı da farklı eserlerin içerisinde bir bölüm olarak yer almaktadır. Bu tür eserler manzum, mensur ve menzum-mensur karışık biçimde yazılmışlardır. Saatnamelerde yedi gün yedi vakte ayrılmakta, yedi yıldızın bu zaman dilimleri üzerindeki etkilerinden söz edilmektedir. Her yıldız, gün ve saat üzerinde olumlu veya olumsuz çeşitli etkilere sahiptir.

Ebu Maşar el-Belhi'den tercüme edilen bir saatname nüshasının sebep-i telif kısmında yer alan aşağıdaki cümleler bu tür eserlerin yazılış amacını ve halk nazarındaki önemini göstermesi bakımından önemlidir: "Cihânın hükmi merhûm ve mağfûr Ebu'l-Maş'ar el-Belhî ki ma'lûmı idi bu fenn-i nücum ehl-i tasnîf idi zamânın dürr-i meknûnidur beyânında şöyle kim her ulûmî keşf ile bilmiş idi 'Acem şâhlarından Ebu Sa'id Hân ana didi kim bana bir 'aceb rûznâme te'lîf eyle kim aslâ mensûh olmaya ve hem de hem hoş ve hem şûh ve bâtl olmaya ve hükmi ebedü'l-âbâd ola ve yeni takvîme ihtiyâç olmaya tâ kıyâmete değer nâmı kala ol eser bir çerâğ olup togrı yolu seçüp gideler okıyanlar hayr du'â ideler çün Ebu Maş'ar bu sözi ol Handan işitdi, yedi yıldız bu tarz üzre ihtiyâr ve

bünyâd eyledi ve her fesâd ü salâhı bildürdi bir ‘aceb düzdi ve gice ve gündüzde eyü ve yavuz işden ne gelür hoş gördi. Hân-ı mezbûr gördükde didi:

Her kim bu ‘ilmi saklaya ey cân

Hergiz işinde görmeye noksân” (Buran, 2000, s. 6).

Bu ifadeler saatnamelerin sadece halk arasında değil idareciler arasında da muteber olduğunu göstermektedir. Bu eserlerin hükümleri her zaman geçerlidir, boş ve esassız değildir. Hükümleri kıyamete kadar devam etmekte, bir meşale gibi doğru yolu aydınlatmaktadır.

Hibetullah ibni İbrahim’in “Hazâ Kitâb-ı Sâ’atnâme” adlı eserinin sebab-i telif bölümünde de eserin konusu ve muhtevâsından şu şekilde söz edilir: “[1b] bu kitâb tasnîf kılını ilerü ahbârdan ve dahi âcâyib ahvâlden ve geçmiş kaziyyelerden ve ne kim Hak te’âlâ ve tekaddes yirün ve gögün yaradılmışları ‘ibretdür eşidenlere ve bu kitâb her kitâblardan alınmışdır Levâmî gibi ve dahi Tefsîr-i Netâyihü’s-Sanâyi’ gibi ve Tefsîr-i Fetâvî gibi ve dahi nice bunun emsâli kitâblar gibi... [4a] kitâba Sâ’atnâme dirler bu kadar delil-i Kur’ân ve ehâdis-i nebevîyye ile ulu kitâblardan intihâb olub tercüme olmışdır ümmîlere ve ümmî hâtûnlara nef’i gayet çokdur okuması dahi bunun ile ‘amel itmesi lâzımdur bu cümle Kur’ân-ı Kerîm tefsîrinde mündericdür her kim bunı yazdırub ve rûhî için bir fâtiha ve üç ihlâs vakf eylese hac itmişçe ve bin in’âm ve ihsân itmişçe ve nice yüz bin nâfile namâz kılmışça ve nice bin gün oruc tutmuşça ve nice bin fulori tasadduk itmişçe sevâb vire... bundan mâ’ada bu kitâb ile her ne kadar kimse okıyub ‘amel itdiyse kıyâmet gününde cümlesi Hakk te’âlâya niyâz idüp yâ Rabbî biz bu kulmun dünyâda rûh için vakf itdüğü kitâb ile ‘amel itdük elhamdüli’l-lâh bizi magfûr itdün yâ Rabbi bu kitâb hürmetine bu kulunı habibün Muhammed Mustafâya cennetde konşu eyle diyeler...” (Buran, 2000, s. 33-36).

Hibetullah ibni İbrahim’e göre saatnamesi yer ve göktekiler için birer ibrettir. Kaynağını Kur’an-ı Kerim’den, Hz. Peygamberin (sav) hadislerinden ve ulu kitaplardan almaktadır. Özellikle okuma yazma bilmeyenlere faydalıdır. Bu eser okunup buna göre amel edilmelidir. Kitap birçok kişinin kurtuluşuna vesile olacaktır. Bu ifadeler aynı zamanada saatnamelerin dinî ve didaktik özelliğini vurgulamaktadır. “Risale-i Beyan-ı Ruz-ı Sad u Nahs” adlı saatname örneğinde günlerin uğur ve uğursuzluğu ile ilgili verilen bilgilere uyulmasının hayır getireceği, aksi takdirde başa kötülüklerin geleceği şöyle anlatılır:

“Her kimesne k’iş bu nushı dutdı oldı ehl-i hayr

Dutmayanlar lîk bilsün şerri eder ol kabûl” (Bilkan, 2003, s. 248).

“Risale-i Saatname”de ise bir işin yapılış zamanını anlatan bu tür eserlerin hem şehinşahlara/beylere hem de sıradan halka/yoksullara gerektiği anlatılır:

“Şehinşehlere rûznâme gerek

Ne anlara her hâs u ‘âma gerek

Ki her gün ne sâ’at ne işe yarar

Bile dahı anı kıla ihtiyâr

Yıl on iki ay hükmi bellü ola

Bileler gideler didüğü yola

Yenilenmege ihtiyâc olmaya

Yolu göstere yohsula ve beye” (Özçakmak, 2022, s. 253).

Saatname türünde farklı kütüphanelerde çok sayıda el yazması ve matbu nüsha bulunmaktadır.¹ Buna rağmen bu tür eserler üzerinde yeterince çalışma yapılmamıştır. Buran (2000) tarafından Hibetullah ibni İbrahim’in

¹ Bazı saatname nüshaları: Havass-ı Eyyam, Abdünnebi b. Abdülcelil, Fatih Millet Kütüphanesi, A.E. Mnz 743 (13b-23b); Risale-i Saatname, Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 3459/8 (134a-136b); Dürr-i Yetim Şerhi (Risale-i Saatname), Erzurumlu İbrahim Hakkı, Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 23892 (64a-65b); Saatname, Hibetullah ibni İbrahim, farklı kütüphanelerde yüzden fazla nüshası tespit edilmiştir (Buran, 2000: 14-15); Risale-i Beyan-ı Ruz-ı Sad u Nahs, Ayasofya Kütüphanesi, 2706/6; Risale-i Ahkâm-ı Eyyam, Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 2068/12 (199b-204a); Mecmua, Süleymaniye Kütüphanesi, 5427 (136b-137a); Risale-i Der-Beyan-ı Eyyam-ı Seba, Millî Kütüphane, 06 Mil Yz B 947/23 (117b-120a); Risale-i Eyyam-ı Sad, Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 3757/23 (132a-141a); Tevaliü’t-Tevâtür, İbrahim b. Mahmud Larendi, Millî Kütüphane, 06 Mil

“Saatname” adlı eserinin incelendiği çalışma, bu tür ile ilgili yapılan en önemli çalışmalardan biridir. Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmada öncelikle saatname ve Türkçe saatnameler tanıtılmış; Hibetullah ibni İbrahim’in hayatı, eseri ve saatnamesinin imla ve dil özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde eserin metni ve söz varlığı tespit edilirken son bölümde eserin dizini yapılmıştır. Bu kitap çalışmasının yanı sıra tür ile ilgili birkaç tane de makale yazılmıştır. Bilkan (2003) Ayasofya Kütüphanesinde bulunan “Risale-i Beyan-ı Ruz-ı Sad u Nahs” adlı mensur saatname nüshasının metnini vererek metin ve tür hakkında değerlendirmeler yapar. Bilkan eskiden müşteri ve zühre yıldızlarına “sadeyn” (iki uğurlu) denildiğini ifade eder. Müşteri “sad-ı ekber”, zühre ise “sad-ı asgar”dır. Zühal ile mirrih yıldızlarına “nahseyin” (iki uğursuz) denilirken zühal “nahs-ı ekber”, mirrih ise “sad-ı asgar”dır (Bilkan, 2003: 243). Kınay (2013) Geredevi’nin Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesinde bulunan “Risale-i Eyyamname”sini, İlhan (2020) Fatih Millet Kütüphanesinde bulunan Abdünnebi b. Abdülcelil’e ait “Havass-ı Eyyâm”; Özçakmak (2022) Millî Kütüphanede kayıtlı “Risale-i Saatname”yi muhteva ve şekil özellikleri açısından incelemiş ve bu nüshaları Latin harflerine aktarmışlardır. Bu çalışmalardan Geredevi’nin eyyamnamesinde bahsi geçen günlerde yapılması ve yapılmaması gereken işlerden söz edilirken yıldızların zaman üzerindeki herhangi bir etkisine değinilmemiştir.

Doğrudan yıldızların zaman üzerindeki etkilerini ele alan bu tür eserlerin yanında bu inancı farklı ilim dallarında kullanan eserler de yazılmıştır. Örneğin Haşim Bey Mecmuası’nda bulunan musiki ilmiyle ilgili kaleme alınan edvar bölümünde musikideki on iki makamdan söz edilirken saatnameye şu şekilde değinilir: “...Ve leyl ve neharda vakt ve tesirleri dahi sa’atname’de beyan kılınmıştır. Mesela, Irak makamının tabiatı germ ü huşk’tur, siyah çerdeye tesir eder denmiş idi. Yalnız Irak makamı olmayıp, Irak’a tabi olan makam demektir. Ve kıs’alel bevaki” (Yalçın, 2014, s. 2060). Mecmuada çeşitli makamların etkilediği saatler, yıldızlarla ilişkilendirilmiştir. Mecmuada “beş terkîp, iki asıl makam ve bu makamların burçlar ve anasır-ı erbaaya nisbetleri” hakkında bilgiler içeren bir daire de resmedilmiştir (Yalçın, 2014, s. 2069).

3. LEİPZİG KÜTÜPHANESİ FLEİSCHER KATALOĞU’NDA KAYITLI MÜELLİFİ BİLİNMEYEN BİR SAATNAME NÜSHASI

İncelenen metin Almanya Leipzig Kütüphanesi Fleischer Kataloğu’nda B. or. 026–03 numarayla kayıtlı el yazması mensur bir saatname örneğidir. Eser bir mecmuanın 64a-66a varakları arasındadır. Yazarı/müstensihî ve yazma tarihi hakkında bilgi yoktur. Öncesinde hangi metinlerin bulunduğu belirtilmemiştir. Nesih yazı çeşidinin kullanıldığı metin harekesizdir ve sayfaları 14-15 arası satırdan oluşmaktadır. Yıldızların etkin olduğu zamanların anlatıldığı bölümler “çün sâ’at zühal irişe, çün sâ’at müşteri irişe” gibi ifadelerle başlayıp kırmızı renkle yazılmıştır. Metinde sıra ile şu gezegenlerin tesirlerinden söz edilmektedir: zühal, müşteri, mirrih, aftab, zühre, utarit ve kamer. Bu sıralamanın hangi ölçüte göre yapıldığı belirtilmemiştir. Sıralama gezegenlerin dünyaya veya güneşe göre uzaklıkları veya güneş sistemi içerisindeki düzenine göre yapılmamıştır.

Metin bu risalenin saatlerin hükümlerini bildirmek, hangi saatte hangi işlerin yapılmasının iyi hangilerinin yaramaz olduğunu anlatmak için yazıldığını ifade eden cümlelerle başlar. Ardından yıldızların etkin olduğu saatlerin hükümleri anlatılır. Metinde yıldızların tesirli olduğu zamanlarda yapılması iyi ve yaramaz olan işler şu şekilde belirtilmiştir:

Yz A 4059/13 (143b-146b); Miratü’s-Salikin, Muhammed b. Hamid, Millî Kütüphane, 06 Hk 245/1; Risale-i Eyyam-ı Sad u Nahs, Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 2010/2 (69b-70a); Risale-i fi Beyan-ı Hususiyetü’l-Eyyam, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 ba 1730/2 (17b-23b); Ahkâm-ı Saati’l-Eyyam ve’l-Leyali, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 3036/2 (16b-18a); Ahkâm-ı Eyyam, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 2080/3 (48b-55a); Eyyam-ı Nahisat, Vatikan Türkçe Yazmaları, Vat. Turco 1/4 (73a-89a); Eyyam-ı Nahisat, Vatikan Türkçe Yazmaları, Vat. Turco 53/4 (37a-45a); Risale-i Havass-ı Eyyam-ı Şuhur, Gazi Hüseyin Kütüphanesi, R 6280; Eyyam-ı Nuhas ve Suad, Mısır Millî Kütüphanesi, Mecami Farisi 12 (22a-30a); Risale der Beyan-ı Berd-i Eyyam-ı Reki ve Bend-i Eyyam-ı Hanif, Muhammed b. Mustafa b. Lutfullah, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi; Risale-i Eyyam-ı Sad ve Nahs, Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 8018/2 (20a-39a); Hilalin Eyyama Tesirâtı, Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 6626/4 (26b-28a); Esrar-ı Eyyam, Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 4077/3 (59b-62a); Eyyam-ı Sad, Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 3537/4 (64a-65b); Risale-i Eyyam-ı Sadad, Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 2933/5 (93a-101b); Terceme-i İhtiyarü’l-Eyyam, Millî Kütüphane, 57 Hk 4792/2 (9a-15b); Eyyam-ı Şuhur, Macaristan Millî Kütüphanesi, Oct.Turc. 7; Risale-i Eyyam-ı Nühesat, Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, 34 Mzp 78/3 (88b-94a); Şerhu Eyyam-ı Nehisat, İstanbul Millet Kütüphanesi, 34 Ae Arabi 2822/4 (137a-148a); Ahval-ı Eyyam-ı Seba, Konya İl Halk Kütüphanesi, 42 Kon 5705/15; Risale-i Eyyam-ı Sad u Nahs, Abdülğani b. Abdülcelil Geredevî, farklı kütüphanelerde çok sayıda nüshası vardır (İlhan, 2020: 450-453).

Tablo 1.*Yıldızların tesirli olduğu zaman dilimlerindeki uğurlu ve uğursuz işler*

Yıldızlar	Uğurlu İşler	Uğursuz İşler
Zühhal	kethudâlık eylemek, ayırarak, kazmak, emânet komak, gizli işler işlemek, tılsımât yazmak, bey' ü şirâ eylemek, her oğlan ki işbu sâ'atde vücûda gele 'ömri uzun ola ve dünyâsı bol ola.	evlenmek, nişân komak, sefere gitmek, kan aldurmak, pâdişâhlar yüzine varmak, cenk âletin düzmek, yeni ton giymek.
Müşteri	evlenmek ve düğün eylemek, hâcet dilemek, sefere gitmek, beğler yüzine varmak, büyük işlere el urmak , her işe başlamak, yeni ton giymek ve biçitdirmek ve almak ve satmak, kan almak ve hacâmat itmek.	cenk âletin düzmek, fisk u fesâd eylemek.
Mirrih	'adl u ihsân itmek, şâzlık eylemek, hâcet talebin itmek, 'imâret bünyâd urmak, yeni ton biçmek ve giymek.	her oğlanun bu sâ'atde vücûda gelse halkın mâlma harîs ola ve kan dökici ola, beğler ve sultânlar yüzine varmak, ulularun yüzün görmek.
Aftab (Şems)	sefere gitmek, ulu işlere yapışmak, yeni ton biçmek ve giymek, evlenmek, nişân komak, her oğlanun bu sâ'atde vücûda gelse 'âlemde eyü bahtlı ola ve hoş hûlu ve dîndâr ve sâlih ola ve ihsân aslı ola.	-
Zühre	evlenmek, tılsım düzmek, mahbûblarla 'ayş u 'işret itmek, 'avratlar dizârın görmek, kethudâlık eylemek, kan aldurmak ve hacâmat itmek, ot içmek, büstân dikmek, yeni ton biçmek ve giymek, mektebe oğlan virmek, ulu işlere başlamak, sefere gitmek, her oğlan bu sâ'atde vücûda gelse 'işret ehli olur ve açık gönüllü ve mâldâr ola.	-
Utariid	ihsân ve in'âm eylemek, dervîşlere sadaka virmek, mektebe oğlan virmek , tılsım bağlamak, her oğlanun işbu sâ'atde vücûda gelse 'ilmde nîk-baht ola ve âdemiler katında 'azîz ve hürmetli ola.	-
Kamer	kethudâlık eylemek, ekin ekmek, ulu işlere başlamak, havz binâ itmek, her oğlanun bu sâ'atde vücûda gelse harîs ola ve hoş gönüllü ola, halk arasında 'azîz ve hürmetli ola.	gizli iş işlemek, 'ilmde ibtidâ eylemek, efsûn ve tılsım işlemek.

Buna göre yıldızların uğurlu işler üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum insanoğlunun geleceğe dair iyi beklentiler içerisinde olmasının, gelecekte umutlu olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Aftab, zühre ve utarid yıldızlarının hüküm sürdüğü anlarda uğursuz bir işten söz edilmemektedir. Bu üç yıldız günün vakitlerine bakıldığında arda arda gelmektedir. Üç yıldızın arda arda gelmesi uğurlu zamanın kesintisiz biçimde genişlemesini de sağlamaktadır. Metinde yedi felekte bulunan yıldızların etkilerinden söz edildikten sonra buldukları felekler şu şekilde sıralanmıştır: “Evvel felekde kamer toğar, ikincide ‘utarid toğar, üçüncüde âftâb toğar, dördüncüde zühr[e] toğar, beşincide mirrih toğar, altıncıda müşteri toğar, yedincide zühal toğar.”

Metinde yedi yıldız yedi günün yedi vaktindeki olumlu ve olumsuz tesirlerini anlatır. Bu zaman dilimlerinde hangi işlerin yapılmasının iyi hangilerinin yaramaz olduğu belirtilmiştir. Buna göre yedi günün yedi vaktinde tesirli olan yıldızlar şu şekildedir:

Tablo 2.

Yıldızların gün içerisinde tesirli olduğu zaman dilimleri

Günler	Sabah	Kuşluk	Zeval	Öğle	Beyne's-salateyn	İkinci	Gurub
Ruz-1 Düşenbe	Kamer	Zühal	Müşteri	Mirrih	Şems	Zühre	Utarid
Ruz-1 Seşenbe	Mirrih	Şems	Zühre	Utarid	Kamer	Zühal	Müşteri
Ruz-1 Çeharsenbe	Utarid	Kamer	Zühal	Müşteri	Mirrih	Şems	Zühre
Ruz-1 Pencşenbe	Müşteri	Mirrih	Şems	Zühre	Utarid	Kamer	Zühal
Ruz-1 Cum'a	Zühre	Utarid	Kamer	Zühal	Müşteri	Mirrih	Şems
Ruz-1 Şenbe	Zühal	Müşteri	Mirrih	Şems	Zühre	Utarid	Kamer
Ruz-1 Yekşenbe	Şems	Zühre	Utarid	Kamer	Zühal	Müşteri	Merrih

Tablo 2'ye göre günler günümüzde olduğu gibi pazartesinden başlayıp pazara kadar devam etmektedir. Yıldızların gün içerisindeki tesirlerinden söz edilirken yıldızlar kamer, zühal, müşteri, mirrih, şems (aftab), zühre ve utarit şeklinde sıralanmıştır. Bu sıra düzenli biçimde günlerde birbirini izlemektedir. Önceki gün öğle vaktinde etkili olan yıldız sonraki günün sabah vaktinden itibaren bu sıralama izlenerek etkili olmaktadır. Bu bakımdan yıldızların gün ve vakitler üzerindeki tesirleri düzenli belli bir dairesel döngü halinde sürmektedir.

4. SONUÇ

İnsanoğlu ilk dönemlerden itibaren gelecekte olabilecekleri merak etmiş, geleceği öğrenmek istemiştir. Bu merak ve çaba gelecekte olacakları çeşitli yollarla öğrenmeye çalışan uygulamaların doğmasını sağlamıştır. Bu uygulamalar halk arasında yaygınlaşarak birer ilim şubesine dönüşmüştür. İlm-i nücum bu ilim dallarından biridir. İlm-i nücumu göre yıldızların buldukları konum ile hareket tarzları bir sistem dahilindedir ve çeşitli işaretler taşır. Bu sistemin anlaşılmasıyla geçmiş, şimdi ve gelecek hakkında çeşitli bilgiler elde edilebilir. Yıldızların zaman üzerinde etkisi vardır ve bu önceden öğrenilebilir. Yedi felek vardır ve her felekte bir yıldız/gezegen bulunur. Sürekli dönen feleklerdeki yıldızlar farklı zamanlarda burçları dolaşır. Bu yıldızların burçlara uğramaları, onlara yakınlık-uzaklıkları, hareketleri insanların eylemleri üzerinde olumlu veya olumsuz etkilere sahiptir. Yıldızların ne zaman etkin oldukları öğrenilmeli ve işler buna göre yapılmalıdır.

Türk edebiyatında yıldızların/gezegenlerin zaman, insan ve eylemleri üzerinde etkisi olduğuna dair inanca bağlı olarak “saatname” adı verilen tür ortaya çıkmıştır. Saatnameler sade halktan yöneticilere kadar toplumun bütün kesimlerinde itibar görmüş, işlerin buna göre yapılması gerektiğine inanılmıştır. Saatnamelerde yedi gün yedi vakte ayrılmakta, yedi yıldızın bu zaman dilimleri üzerindeki etkilerinden söz edilmektedir. Her yıldız, günün belirli saati üzerinde olumlu ve olumsuz çeşitli etkilere sahiptir. Almanya Leipzig Kütüphanesi Fleischer Kataloğu'nda yer alan saatname örneği türün önemli nüshalarından biridir. El yazması metin nesih yazı türü ile mensur olarak yazılmıştır. Metinde sıra ile şu gezegenlerin tesirlerinden söz edilmektedir: zühal, müşteri, mirrih, aftab, zühre, utarit ve kamer. Metinde yedi yıldızın yedi günün yedi vaktindeki olumlu ve olumsuz tesirleri anlatılmıştır. Bu zaman dilimlerinde hangi işlerin yapılmasının iyi, hangilerinin yaramaz olduğu belirtilmiştir. Yıldızların gün içerisindeki tesirlerinden söz edilirken yıldızlar kamer, zühal, müşteri, mirrih, şems (aftab), zühre ve utarit şeklinde sıralanmıştır. Yıldızların gün ve vakitler üzerindeki tesirleri düzenli belli bir dairesel döngü halinde sürmektedir. Yıldızların uğurlu işler üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu görülmektedir. Aftab, zühre ve utarid yıldızlarının hüküm sürdüğü anlarda uğursuz bir işten söz edilmemektedir. Halk inançlarında önemli yeri

olan saatname türü ile ilgili kapsamlı çalışmaların yapılmaması önemli bir eksikliktir. Hacim itibariyle çok da uzun olmayan bu türün çeşitli kütüphanelerde ve özel arşivlerde çok sayıda bulunan örneklerinin tespit edilmesi, bu metinlerin toplu biçimde değerlendirilmesi Türk kültür tarihi açısından önemlidir. Leipzig Kütüphanesinde bulunan nüshanın değerlendirilmesi de bu türün anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağbal, D. (2012). Kur'an'da burçlar mahiyeti ve insana etkisi bağlamında. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38, 249-276.
- Bayat, F. (2017). *Türk mitolojik sistemi 1 (ontolojik ve epistemolojik bağlamda türk mitolojisi)* (1. baskı). Ötügen Neşriyat.
- Bilkan, A. F. (2003). Uğurlu ve uğursuz günler risalesi: 'risale-i sad ü nahs. *Folklor/Edebiyat*, IX/XXXIII, 243-248.
- Boratav, P. N. (2016). *100 soruda türk folkloru* (3. baskı). BilgeSu Yayıncılık.
- Buran, A. (2000). *Hibetullah ibni ibrahim sâ'atnâme* (1. baskı). yy.
- Çelebi, İ. (2001). İyâfe. *TDV islam ansiklopedisi cilt 23 içinde* (ss. 497). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelebi, İ. (2007). Reml. *TDV islam ansiklopedisi cilt 34 içinde* (ss. 555-556). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1997). *Osmanlıca-türkçe ansiklopedik lûgat* (14. baskı). Aydın Kitabevi Yayınları.
- Fehd, T. (2000a). İlm-i Ahkâm-ı Nücûm. *TDV islam ansiklopedisi cilt 22 içinde* (124-126). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fehd, T. (2000b). İlm-i Felek. *TDV islam ansiklopedisi cilt 22 içinde* (ss. 126-129). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- <http://www.lugatim.com/> (Erişim Tarihi: 17.05.2022).
- <https://lehediz.com/> (Erişim Tarihi: 17.05.2022).
- İlhan, E. (2020). Örnek saatname metni (havass-ı eyyâm) ışığında günlere dair bazı inanışlar ve kaynakları. *Journal of Turkish Language and Literature*, 6/3, 443-468.
- Kınay, N. (2013). Gün seçme geleneği bağlamında bir inceleme: geredevî'nin eyyâm-nâmesi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, 183-202.
- Levi-Strauss, C. (2020). *Yaban düşünce* (9. baskı). (çev. T. Yücel). Yapı Kredi Yayınları.
- Mengi, M. (2002). Kıyafetnâme. *TDV islam ansiklopedisi cilt 25 içinde* (ss. 513-514). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özçakmak, F. (2022). Müellifi bilinmeyen manzum bir saatname örneği: risale-i saatname. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7, 245-263.
- Uludağ, S. (1996). Firâset. *TDV islam ansiklopedisi cilt 13 içinde* (ss. 116-117). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yalçın, G. (2014). Haşim bey mecmuası edvar bölümünün kaynakları. *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/5, 2053-2074.
- Yıldırım, H. (2015). Divan şairlerine göre burçlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/41, 340-353.
- Yurdagür, M. (1993). Cefr. *TDV İslam Ansiklopedisi Cilt 7 içinde* (ss. 215-218). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ek-1.

Metin

[64a] Bâb²: bu risâle³ sâ'atlerün hükmün bildürür, her işlere yapışmak ne sâ'atde eyüdüdür ve ne sâ'atde yaramazdur. Çün sâ'at zühâl irişe eyüdüdür kethudâlık⁴ eylemek ve dahi ayırmak, kazmak ve emânet komak ve dahi gizlü işler işlemek ve tılsımât⁵ yazmak ve bey' [ü] şirâ⁶ eylemek ve her oğlan ki işbu sâ'atde vücûda gele 'ömri uzun ola ve dünyâsı bol ola; yaramazdır evlenmek ve nişân komak ve sefere gitmek ve kan aldurmak ve pâdişâhlar yüzine varmak ve cenk âletin düzmek ve yeni ton⁷ giymek. Çün sâ'at müşteri irişe eyüdüdür evlenmek ve düğün eylemek ve hâcet dilemek⁸ ve sefere gitmek, beğler yüzine varmak ve büyük işlere el urmak ve her işe başlamak ve yeni ton giymek ve biçitdirmek ve almak ve satmak ve kan almak ve hacâmat itmek⁹; yaramazdur cenk âletin düzmek ve fisk [u] fesâd¹⁰ eylemek. Çün sâ'at mirrîh irişe eyüdüdür 'adl [u] ihsân¹¹ itmek ve şâzlık eylemek¹² ve her oğlanun bu sâ'atde vücûda gelse halkın mâlına harîs¹³ ola [64b] ve kan dökici ola; yaramazdur beğler ve sultanlar yüzine varmak ve ulularun yüzün görmek; eyüdüdür hâcet talebin itmek ve 'imâret¹⁴ bünyâd urmak¹⁵ ve yeni ton biçmek ve giymek. Çün sâ'at âftâb irişe eyüdüdür sefere gitmek ve ulu¹⁶ işlere yapışmak ve yeni ton biçmek ve giymek ve evlenmek ve nişân komak ve her oğlanun bu sâ'atde vücûda gelse 'âlemde eyü bahtlı ola ve¹⁷ hoş hûlu¹⁸ ve dîndâr ve sâlih¹⁹ ola ve ihsân aslı ola. Çün sâ'at zühr[e] irişe eyüdüdür evlenmek ve tılsım düzmek ve mahbûb²⁰larla 'ayş u 'işret itmek²¹ ve 'avratlar dîzârın²² görmek, kethudâlık eylemek ve kan aldurmak ve hacâmat itmek ve ot içmek ve büstân dikmek ve yeni ton biçmek ve giymek ve mektebe oğlan virmek ve ulu işler[e] başlamak ve sefere gitmek ve her oğlan bu sâ'atde vücûda gelse 'işret ehli²³ olur ve açık gönüllü ve mâldâr²⁴ ola. Çün sâ'at 'utârîd irişe [65a] eyüdüdür ihsân ve in'âm²⁵ eylemek ve dervîşlere sadaka virmek ve mektebe oğlan virmek ve tılsım bağlamak ve her oğlanun işbu sâ'atde vücûda gelse 'ilmde nîk-baht²⁶ ola ve âdemîler²⁷ katında 'azîz²⁸ ve hürmetlü ola. Çün sâ'at kamer irişe eyüdüdür kethudâlık eylemek ve ekin ekmek ve ulu işlere başlamak, havz²⁹ bînâ itmek³⁰ ve her oğlanun bu sâ'atde vücûda gelse harîs ola ve hoş gönüllü ola, halk arasında 'azîz ve hürmetlü ola; yaramazdur gizlü iş işlemek ve 'ilmde ibtidâ eylemek³¹ ve efsûn³² ve tılsım³³ işlemek. Ya'nî bu yedi yıldızlar ki her biri bir felekde toğar, anları beyân itdîk. Meselâ evvel felekde kamer toğar, ikincide 'utârîd toğar, üçüncide âftâb toğar, dördüncide zühr[e] toğar, beşüncide mirrîh toğar, altıncıda müşteri toğar, yedüncide zühâl toğar.

Rûz-ı Düşenbe						
Sabâh	Kuşluk	Zevâl	Öyle	Beyne's-salâteyn	İkindi	Gurûb
Kamer	Zühâl	Müşterî	Mirrîh	Şems	Zühre	'Utârîd

² Bir kitabın bölümlerinden her biri.

³ Bir konuda yazılmış küçük kitap.

⁴ Kâhyalık.

⁵ Muska.

⁶ Alış veriş.

⁷ Elbise.

⁸ Allah'tan veya büyük bir makamdan bir istekte bulunmak.

⁹ Kan alma.

¹⁰ Fenalık, kötülük, bozgunculuk.

¹¹ Adalet ve lütuf.

¹² Sevinçli olmak.

¹³ Hırslı.

¹⁴ Cami, medrese, hastahane vb. eserler.

¹⁵ İnşa etmek.

¹⁶ Büyük.

¹⁷ "Ve" bağlacı sehven tekrar yazılmıştır.

¹⁸ İyi huylu.

¹⁹ İyi amel sahibi.

²⁰ Sevgili.

²¹ Yeme içme, eğlenme.

²² Güzel yüz.

²³ İçkici.

²⁴ Zengin.

²⁵ İyilik etme.

²⁶ Talihli.

²⁷ İnsanlar.

²⁸ Değerli.

²⁹ Havuz.

³⁰ İnşa etmek.

³¹ Başlamak.

³² Büyü.

³³ Büyü.

[65b]

Rûz-1 Şeşenbe						
Sabâh	Kuşluk	Zevâl	Öyle	Beyne's-salâteyn	İkindi	Gurûb
Mirrîh	Şems	Zühre	'Utârîd	Kamer	Zühal	Müşterî

Rûz-1 Çehârşenbe						
Sabâh	Kuşluk	Zevâl	Öyle	Beyne's-salâteyn	İkindi	Gurûb
'Utârîd	Kamer	Zühal	Müşterî	Mirrîh	Şems	Zühre

Rûz-1 Pencşenbe						
Sabâh	Kuşluk	Zevâl	Öyle	Beyne's-salâteyn	İkindi	Gurûb
Müşterî	Mirrîh	Şems	Zühre	'Utârîd	Kamer	Zühal

Rûz-1 Cum'a						
Sabâh	Kuşluk	Zevâl	Öyle	Beyne's-salâteyn	İkindi	Gurûb
Zühre	'Utârîd	Kamer	Zühal	Müşterî	Mirrîh	Şems

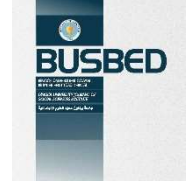
Rûz-1 Şenbe						
Sabâh	Kuşluk	Zevâl	Öyle	Beyne's-salâteyn	İkindi	Gurûb
Zühal	Müşterî	Mirrîh	Şems	Zühre	'Utârîd	Kamer

[66a]

Rûz-1 Yekşenbe						
Sabâh	Kuşluk	Zevâl	Öyle	Beyne's-salâteyn	İkindi	Gurûb
Şems	Zühre	'Utârîd	Kamer	Zühal	Müşterî	Merrîh ³⁴

³⁴ Saatname, içinde bulunduğu eserin sonunda yer almaktadır. Saatnamenin devamında konu ile ilgili olmayan çeşitli bilgiler bulunmaktadır. ^{166b} [Sırru-l-Hakk[u'l-yakîn] "Bu kitâb issine olsun mübârek/Murâdun kamu vîrsün Hak tebârek", Emîrî'l-umerâi'l-kirâm kebîrî'l-küberâi'l-fehhâm zü'l-kadrü'l-ihtîrâmü'-l-Hak be-mezîd-i 'inâyet-i meliki'l-a'lâ, [Namazda okunacak surelerden söz edilmiştir.] ^{167a} "Yazı yazmak, suda yüzmek, okı atmak gibi hünerdür ki hüner-i yazı yazmak cümlesinden mu'teberdür." (mu'teberü'l-hadîs), [Yeni ayın görünmesi durumunda okunacak ayetlere değinilmiş.] ^{167b} [Kanuni Sultan Süleyman'a ait "Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi/Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi" benzeri çeşitli berceste beyitler ile mübarek ay ve gecelerde yapılacak ibadetlerle ilgili notlar vardır.]

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 12.05.2022
Kabul Tarihi : 18.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1115804>

ABİLEN PARADOKSU. EĞİTİM KURUMLARI ÜZERİNDE HERMENEUTİK FENOMOLOJİK BİR ÇALIŞMA

Mehmet Ali YARIM¹

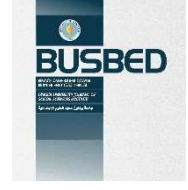
ÖZ

Bu araştırmanın amacı okullardaki Abilen paradoksunu nedenleri ve sonuçları bağlamında incelemektir. Araştırma nitel araştırma desenlerinde biri olan fenomenolojinin hermeneutik modelindedir. Araştırmanın çalışma grubunu amaçlı örnekleme yoluyla seçilen 2021-2022 eğitim öğretim yılında Erzurum il merkezindeki okullarda görev yapan 27 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada veriler görüşme yöntemi ile elde edilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre okullarda yüksek düzeyde Abilen paradoksu vardır. Öğretmenler özellikle yasal zorunluluklar, gruptan dışlanma korkusu ve sorumluluktan kaçma gibi nedenlerle istemedikleri veya inanmadıkları karar ve uygulamalara katılmak zorunda kalmaktadırlar. Okullarda öğretmenlerin iradesi ve inancı dışında alınan kararlar ve uygulamalar çoğu zaman başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Bu durumun verimsizlik, sinizm, zihinsel sıkıntı, motivasyon eksikliği, güvensizlik, olumsuz iklim ve başarısızlık gibi örgütleri ve okulları etkileyen sonuçları vardır. Bu sorunlara çözüm olarak çalışanların bilgilendirilmesi, kararlara katılması, özerklik verilmesi ve yönetim kurallarının uygulanması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Abilen Paradoksu, Paradoks, Karara Uyuma, Grup Uyumu, Grup Düşüncesi

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, karazeybekli@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8168-8526>

Article Type : Research Article
Date Received : 12.05.2022
Date Accepted : 18.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.xxxxxx>

ABILEN PARADOX. A HERMENEUTIC PHENEMOLOGICAL STUDY ON EDUCATIONAL INSTITUTIONSTITLE

Mehmet Ali YARIM¹

ABSTRACT

The purpose of this research is to examine the Abilene paradox in schools in the context of its causes and consequences. The research is in the phenomenology model, cwhich is one of the qualitative research methods. The study group of the research consists of teachers working in schools in Erzurum city center in the 2021-2022 academic year. In the interview, the data were obtained with a semi-structured interview form. The obtained data were analyzed by content analysis methods. According to the results of the research, there is a high level of Abilene paradox in schools. Teachers are forced to participate in decisions and practices that they do not want or believe, especially due to legal obligations, fear of being excluded from the group, and avoiding responsibility. Decisions and practices taken in schools outside of the will and belief of teachers often result in failure. This has consequences that affect organizations and schools such as inefficiency, cynicism, mental distress, lack of motivation, insecurity, negative climate and failure. As a solution to these problems, it is recommended to inform the employees, to participate in the decisions, to give autonomy and to apply the governance rules.

Keywords: Abilen Paradox, Paradox, Decision Compliance, Group Cohesion, Group Thinking

¹ PhD., Milli Eğitim Bakanlığı, karazeybekli@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8168-8526>

1. GİRİŞ

Değişen dünya şartları bireylerin gündelik ve iş hayatlarını da etkilemekte bu ortamlardaki beklenti, tutum ve davranışlar da bu değişimlerden payını almaktadır. Bireyler özellikle çalışma ortamlarında buldukları durumlardan daha iyi durumlara geçiş sağlayabilmek için bir takım taktik ve davranışlara başvurabilmektedirler. Aldatmaca bu davranışlardan biridir ve çalışanlar işlerinde bazı örgütsel nedenlerle aldatmacaya başvurabilmektedirler (Shulman, 2006; Indvik & Johnson, 2009' ten akt., Yıldız & Develi, 2018). Bunun nedenlerinden biri belki de en önemlisi de içinde buldukları gruptan dışlanmamak, grupta sivrilmemek ve grupta sorumluluk ve inisiyatif almak istemediklerinde yaptıkları aldatmacadır. Grup içinde kalarak, gruba aykırı davranmamak ve dışlanmamak için örgütsel ortamda yapılan aldatmacalardan en öne çıkan Abilen paradoksudur. Abilen paradoksu terimi, ilk olarak yönetim uzmanı Jerry Harvey tarafından 1974 tarihinde aşağıdaki fıkra bağlamında ortaya atılmıştır:

“Sıcak bir yaz günü Teksas Kolemen’da bir aile(bir evli çift ve çiftlerden birinin anne babası) evlerinin verandasında domino oynamaktadır. Ortamdaki sessizlik babanın, Abilen’e gidip, gezelim önerisi ile bölünür. Kadın hiç içinden gelmese de kayınpederine katılır, harika bir fikir der. Erkek, bu kadar sıcak bir havada 85 km ötedeki şehre gidip gezmenin çok kötü bir fikir olduğunu düşündüğü halde, annem de isterse, bana uyar der. Anne de aslında istemese de gruba uyma adına yalan söyleyerek çok iyi bir fikir olduğunu söyler. Aile yola çıkar. Hava çok sıcak, yol çok uzun ve yolculuk ettikleri araba oldukça eskidir. Üstelik Abilen’de yedikleri yemek de çok kötüdür. Dönüş yolu daha da beterdir. Aile saatler süren yolculuktan sonra yorgun argın eve varır. Yeniden verandadaki koltuklarına oturduklarında, içlerinden biri geziden keyif aldınız mı diye sorar. Anne aslında evde kalmayı istediğini, ama grubu çok istekli gördüğü için karara uyduğunu itiraf eder. Erkek, kendisinin kesinlikle istekli olmadığını, serin verandada oturmaktan çok memnun olduğu halde diğerlerini kırmamak için, kendisini feda ettiğini anlatır. Kadın, kocasına katılır ve bu sıcakta dışarı çıkmanın delilik olduğunu düşündüğüm halde esas ben kendimi feda ettim der. Üçü birlikte babaya dönerler. Baba da şaşkıncıdır ve ben asla gitmek istemedim ama baktım sıkılmış gibi duruyordunuz, gezmek hoşunuza gider diye düşündüm” der. Bu anlatılan olayda dört kişi grup olarak bir karar verirler, kararı uygularlar ve mutsuzlukla ve yorgunlukla geri dönerler. Aslında grup üyeleri birey olarak asla vermeyecekleri bir karar vermişler ve sonunda pişman olmuşlardır.”(Harvey, 1974).

Abilen paradoksu iletişimin sağlıklı olduğu organizasyonlarda üyelerin, grup uyumunu bozmamak ya da çeşitli nedenlerle kendi düşünce ve fikirlerini ifade etmekte kaçınmak için ortaya çıkan saklanma ve sessiz kalma ya da aldatma içine girme durumlarıdır (Harvey, 1998).

Harvey (1988) örgütlerde Abilen paradoksuna ilişkin süreci şu şekilde sıralamıştır;

- Grupta bir sorun ortaya çıkar.
- Bireylerin bu oluşan soruna yönelik bir fikirleri vardır.
- Fakat bireyler bu fikir, istek ve inançlarını grup içinde birbirlerine doğru bir şekilde iletemezler. Hatta bu düşüncenin tam tersini yaparak bir tür yanıltma ve aldatma içerisine girerler.
- Bu yanlış ve yanıltıcı bilgiler neticesinde olumsuz ve verimsiz sonuçlara yol açan grup kararları verilir.
- Bu olumsuz sonuçlar neticesinde grup üyelerinde hayal kırıklığı, öfke, sinirlilik ve memnuniyetsizlik durumları yaşanır, suçlamalar ortaya çıkar ve örgüt etkisizleşir.
- Bu durumdan sonra örgüt soruna sağlıklı ve katılımlı bir çözüm yolu bulamazsa döngü devam eder ve organizasyon büyük oranda zarar görür.

Abilen paradoksu bireylerin inanmadıkları bir tercihe katılmak zorunda kaldıklarında meydana gelir. Bu durum bazen de bireysel tercih ve inanışlara aykırı olmasına rağmen içinde buldukları grubun eylem ve kararlarına katılmalarına dayanır (McAvoy & Butler 2007). Abilen paradoksu görülen örgütlerde örgüt üyeleri arzularını veya inançlarını birbirlerine doğru bir şekilde iletemezler. Böylece birbirlerini kolektif realiteyi yanlış algılamaya yönlendirirler. Bu tür yanlış algılama ve bilgilerle örgüt üyeleri, yapmak istediklerinin aksine ya da inanmadıkları eylemlerde bulunurlar ve bu süreç sonunda gruplarda ya da organizasyonlarda istenmeyen ve hedeflenmeyen sonuçlar yaşanır. Karşılaşılan bu sonuçlar üyeler arasında hayal kırıklığı, öfke, suçlu arama hissi, memnuniyetsizlik, tükenme ve çatışma gibi davranışların yaşanmasına sebep olur. Bu tür durumlarda bir yandan örgütsel bağlılık zayıflarken diğer yandan örgüt üyeleri muhalefet yapmaktan da kaçınırlar ve kendilerini saklarlar. Ayrıca bu durumlarda örgüt üyeleri yönetime ve diğer ekip üyelerine karşı hayal kırıklığına uğramış veya kırgın görünürler. Böyle durumlarda çalışanlar sorumluluktan kaçınırlar ve örgütte yoğun bir güvensizlik

ve başarısızlık gözlenir. Yenilikçi ve farklı görüş yoktur, herkes gücün ve otoritenin söylediğini kabul eder (Ballowe, 2021).

Abilen paradoksunda grup üyeleri karşıt fikirleri dile getirme konusundaki endişeleri nedeniyle kendi inançları üzerinde hareket edemezler. Bu eylem kaygısı, karşıt görüşün dile getirilmesinin olumsuz sonuçlara yol açacağı inancıyla körüklenmektedir. Bu olumsuz fantezi, karşıt bir görüş dile getiren bireylerin gruptan dışlanacağı ve kayba uğrayacağı düşüncesiyle iyice güçlenir. Bu düşünce bazen gerçekleşir ve aykırı bir görüş dile getirme, gruptan dışlanma ve hatta ayrılık kaygısı riski ile sonuçlanabilmektedir. Bu durumdan kaçmak için birey grupla anlaşarak inandıklarından vazgeçip guruba uyararak dışlanma ve ayrılık kaygısı ile başa çıkmak ister (Blackburn, 2021). Genellikle Abilen paradoksu bireylerin sosyal ve akran baskılarına uyma ihtiyacı duydukları zamanlarda oluşur. Örneğin, bir üye gerçek duygularını ortaya çıkarmak istemeyebilir çünkü “bir vızıltı olmak” veya “sivrilmek” istemez. Genellikle bu korkular yanlış yönlendirilir ve birey aldatmaya ve kendini görüşlerini saklamaya başlar. İşte bu yanlış algıdan dolayı bireylerin kendi tercihlerinin grup tercihlerine ters düşeceğine inanırlar. Bu bireyler kararlar alınırken tercihlerini dile getirmeyip saklarlar ve bu durum Abilen paradoksuna yol açar (Gordon, 2021).

Abilen paradoksuna yakın bir başka terim de grup düşüncesi (Groupthink) dir. Bu fenomen ilk defa 1972'de sosyal psikolog Irving Janis tarafından gündeme getirilmiştir. Janis'e (1972) göre bireyler bir grupta ağır basan görüş ve kararlara kalabalığın uyumu bozmamak ve barışı ve uyumu korumak için guruba uyup, sıklıkla sessiz kalırlar (Hart, 1991). Grup düşüncesi, gruptaki üyelerin uyumu bozmama düşüncesinin yol açtığı, alternatif fikir ve uygulamaların göz ardı edildiği ya da bu aykırı düşünme motivasyonlarının düşük olduğu durumlarda meydana çıkar. Bu duruma bazen yüksek grup bağlılığı ya da grubun başarılı olacağı duygusu nedeniyle gerçek görüşlerini paylaşmaktan çekinmemeleri de etki eder. Bu aykırı ve alternatif fikirleri almadan kararlar vermek ciddi sonuçlara yol açabilir (Mulder, 2017). Verimli ve etkili bir işleyişi sahip olmayan organizasyonlarda bu fikirleri saklama ve susma hali, olumsuz sonuçlardan ve üstleri tarafından sorumlu tutulmaktan korkan bireylerde başlayıp bulaşma yoluyla büyür ve grup fikri haline dönüşür. Hâlbuki sağlıklı, etkili ve işlevsel kararlar alıp ve ekipler oluşturmanın yolu geri bildirimlere önem vermeyi, farklı bakış açılarına söz hakkını, karara katmayı ve otonomiye gerektirir. Bu bağlamda liderler gruptaki düşüncelerin gerçek ve içten düşünceler mi yoksa bu düşüncelerin Abilen paradoksunun çıktıkları mı olduğunu sorgulayıp önlemler almalıdırlar.

Günümüzdeki eğitim örgütleri ve okullar bağlamında ele aldığımızda da Abilen paradoksu oldukça önemli bir kavramdır. Çeşitli tehdit, zorlama ve yaşanmış deneyimlerin etkisiyle sorumluluk almayan, fikir beyan etmekten kaçınan ya da inisiyatif almaktan korkan yönetici ve öğretmenler konumlarını korumak ya da herhangi bir kayıp ya da dışlanmaya maruz kalmamak için inanmadıkları karar ve uygulamalara katılmak zorunda kalabilmektedirler. Yaptığı işi ya da uygulamayı inanmadan yapan bireylerin ortaya çıkaracağı ürün de bu bağlamda arızalı ve başarısız olacaktır. Bu başarısız sonucun arkasından da çeşitli homurdanma, suçlama ve dedikodularla okulların sağlığı ve etkinliği tehdit altında kalabilir. Farklı düşünce ve yaratıcılığa kapalı herkesin sadece söylendiğini yaptığı, yalan ve aldatmaya dayalı bir sürecin yaşanması gruplarda yenileşme ve gelişmenin bir engeli, sessizlik, suçlama ve verimsizliğin ise destekleyicisidir (Mulder, 2017; Hart, 1991; Gordon, 2021). Böyle durumlarda hem yönetsel anlamda hem de örgütsel davranış anlamında birçok sorun belirmeye başlayabilir. Alınan yanlış kararlar sonucu oluşan başarısızlık, zaman ve kaynak kaybı, örgütsel güven bunalımı, çalışanlarda görülen sorumsuzluk ve suçu başkasına atma eğilimi, sinizm ve tükenmişlik bu sorunların önde gelenleri olabilir. Bu anlamda özellikle yapısı gereği ulvi misyonları olan okullarda Abilen paradoksunun varlığının tespiti oldukça önem kazanmaktadır. Yerli alanyazında gerek örgütlerde gerekse de eğitim kurumlarında Abilen paradoksunun varlığına, sebeplerine ve sonuçlarına ilişkin çalışma yok denecek kadar azdır. Örgütsel anlamda bu kadar önemli olan bu kavramın derinlemesine araştırılması bir yandan daha başarılı ve verimsel bir yönetsel sistem için önemli veriler sağlarken diğer yandan eğitimin milli ve kişisel hedeflerine katkı sağlayıp daha kaliteli ve sağlıklı bir eğitim öğretim süreci sağlayabilir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı okullarda bir çeşit atalet, sorumluluktan kaçma ve verimsizlik hali olan Abilen paradoksunu nedenleri ve sonuçları bağlamında varlığını incelemektir. Bu bağlamda katılımcılara aşağıdaki sorular yöneltilmiştir.

- 1- Hayatınızda inanmadığınız halde katılmak zorunda kaldığınız ve inandığınızı söylediğiniz kararlar, durumlar, ya da uygulamalar oldu mu, niçin?
- 2- Bu karar, durum ya da uygulamaların sonuçlarını değerlendirir misiniz?
- 3- Bu karar, durum ya da uygulamaların bireysel ve örgütsel anlamda ne gibi sonuçları oldu?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Okullardaki öğretmenlerin Abilen paradoksuna ilişkin görüşlerini incelemeyi amaçlayan bu çalışma nitel araştırma desenlerinden biri olan hermeneutik fenomenoloji çalışmasıdır. Bir nitel araştırma yöntemi olan olgu bilim yöntemi farkında olduğumuz ama ayrıntılı bilgiye sahip olmadığımız durumlarda kullanılır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Fenomolojinin hermeneutik modeli ise olguya ilişkin verilerin yorumlanmasına anlamlandırılmasına dayanan bir modeldir (Friesen vd., 2012; Gadamer, 2003). Bu çalışmada da elde edilen veriler Harvey (1974)'in Abilen paradoksu düşünceleri bağlamında değerlendirilip yorumlanmaya çalışıldığı için araştırmada hermeneutik fenomenoloji modeli kullanılmıştır.

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Bu örneklem yöntemi kavrama ilişkin her öğretim kademesinde ve her kıdemden öğretmenin algılarının incelenmesi amacıyla tercih edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu 2021-2022 öğretim yılında Erzurum'da il merkezindeki okullarda görev yapan öğretmenlerden oluşan 27 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılar veri analizi için Ö1(öğretmen 1), Ö2 (öğretmen 2), Ö3... şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 1.

Katılımcılara Ait Betimsel İstatistikler

Demografik Özellikler		N	%
Cinsiyet	Kadın	18	67
	Erkek	9	33
	Toplam	27	100
Medeni Durum	Evli	20	74
	Bekar	7	26
	Toplam	27	100
Çalıştığı Okul Türü	Lise	8	30
	Ortaokul	6	22
	İlkokul	13	48
	Toplam	27	100
Kıdem	0- 10 yıl	8	30
	10- 20	10	37
	20-30	7	26
	30 üstü	3	7
	Toplam	27	100

Tabloya göre, katılımcıların 18'i (%67) kadın, 9'u (%33) erkektir. Katılımcılardan 20'si (%74) evli, 7'si (%26) ise bekar. Araştırmadaki katılımcıların 13'ü (%48) ilkokullarda, 6'sı (%22) ortaokullarda, 8'i (%30) ise lisede görev yapmaktadır. Katılımcılardan 8'i 10 yıl ve daha az kıdeme (%30), 10'u 10-20 yıl arası kıdeme (%37), 7'si 20-30 yıl arası kıdeme (%26), 3'ü ise 30 üstü kıdeme (%7) sahiptir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Katılımcılardan veriler görüşme yoluyla sağlanmış ve bunun için yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formları, kavramla ilişkin alan yazın taraması yapıp alandaki öğretmen ve uzmanların da görüşleri alınarak hazırlanmıştır. Bu uzmanlardan 3'ü ilk, orta ve lise kademesinden birer öğretmen ve eğitim bilimleri alanında uzman iki öğretim üyesinden oluşmaktadır. Eğitim bilimleri uzmanları uzun yıllardır örgütsel çalışma ve örgütsel davranış konularında çalışma yaptıkları için tercih edilmişlerdir. Görüşmeler, 2021-2022 eğitim-öğretim yılı Ekim ve Kasım aylarında araştırmacı tarafından katılımcı ile birebir görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler 15 ile 30 dakika arasında sürmüştür. Görüşme formunda yer alan sorular şunlardır.

1- Hayatınızda inandığınız halde katılmak ve inandığınızı söylediğiniz kararlar, durumlar, ya da uygulamalar oldu mu, niçin?

2- Bu karar, durum ya da uygulamalar başarılı oldu mu?

3- Bu karar, durum ya da uygulamaların bireysel ve örgütsel anlamda ne gibi sonuçları oldu?

2.4. Verilerin Analizi

Katılımcılardan elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. İçerik analizi, elde edilen verilerin kodlanması, bu kodlardan ilişkili olanların temalandırılması süreçlerine dayanan bir analiz çeşididir (Yıldırım & Şimşek, 2013; Ekiz, 2015). Bu bağlamda çalışmada elde edilen verilerden Abilen paradoksunun varlığı ve Abilen paradoksuna neden olan uygulamaların başarılı olup olmadığına yönelik ifadeler analize tabi tutulmuştur. Daha sonra Abilen paradoksunun sebep ve sonuçlarına ilişkin veriler öncelikli olarak kodlanmış, daha sonra kuramsal temel gözetilerek temalandırılmıştır.

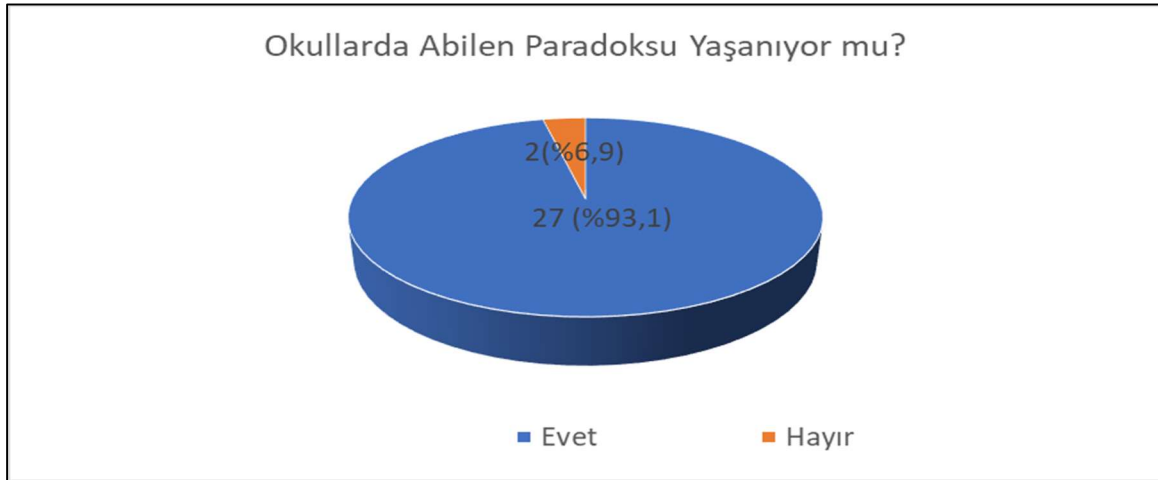
2.5. Araştırmanın İnanırlılık, Aktarılabirlik, Güvenilebilirlik ve Onaylanabilirliğine İlişkin Bilgiler

Nitel bir çalışmada geçerlilik ve güvenilirlik; inanırlılık, aktarılabirlik ve onaylanabilirlik kavramları ile sağlanır. Bir nitel araştırmada inanırlılığı sağlamanın birden fazla yolu vardır. Bu yöntemlerden bazıları uzun süreli etkileşim, katılımcıların teyidinin alınması ve uzman incelemesidir (Holloway & Wheeler, 1996). Bu bağlamda bu araştırmada inanırlılığının artırılması için bulgular, yorum ve sonuçlar katılımcılarla paylaşılmış ve teyitleri alınmıştır. Çalışmada aktarılabirliği sağlamak için ise araştırma örneklemini ayrıntılı bir şekilde tanımlanmıştır. Ayrıca, araştırmanın bütün aşamaları açık, net ve anlaşılır şekilde açıklanmıştır. Aynı zamanda katılımcılarla görüşme yapmadan önce güven oluşturma, tanıma amaçlı sohbet edilmiştir (Lincoln & Guba, 1986). Yapılan görüşmeler için katılımcı onamı alınmış, tüm görüşmeler gönüllülük esasına dayalı olarak yapılmıştır. Katılımcılar ayrıca verilerin sadece bilimsel amaçla kullanılacağı, kişisel bilgilerinin gizli tutulacağı konusunda bilgilendirilmiştir.

Nitel araştırmalarda verilere ilişkin kodlayıcıların arasındaki tutarlılık çalışmanın güvenilirliğinin bir göstergesidir (Creswell, 2016). Bu bağlamda araştırmanın güvenilirliğinde Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği (Güvenirlik Uzlaşma Oranı= Görüş birliği / Görüş birliği + Görüş ayrılığı) formül kullanılmıştır. Veri setinden oluşturulan kodlar ve temalar üniversitede eğitim bilimleri alanında uzman 2 öğretim üyesine daha gönderilmiştir. Uzmanlardan gelen dönüte göre uzlaşma oranı %74 olarak bulunmuştur. Bir nitel çalışmada araştırmacı ve uzman değerlendirmeleri arasındaki uyumun %70'in üzerinde olması güvenilirliğinin ispatı için yeterlidir (Miles & Huberman, 1994). Bu sonuçlara göre uzmanların oluşturulan kod ve temalara ilişkin uzlaştığı ve çalışmanın yeterli düzeyde güvenilirliği sağladığı söylenebilir.

3. BULGULAR

Okullarda yaşanan Abilen paradoksuna ilişkin öğretmenlere yöneltilen “Hayatınızda inanmadığınız halde katılmak ve inandığınızı söylediğiniz durumlar, eylemler, uygulamalar oldu mu, niçin?” sorusu kapsamında elde edilen ifadelerden yapılan analiz sonuçları Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Okullarda yaşanan Abilen paradoksu

Şekil 1’ de görüldüğü gibi katılımcıların büyük çoğunluğu okulda Abilen paradoksu yaşamışlardır. Okullarda yaşanan Abilen paradoksunun varlığına ilişkin ifadeler tek tema altında ve 9 koddan oluşmaktadır.

Şekil 2. Okullarda Abilen paradoksunun sebepleri

Katılımcı ifadelerine göre okullarda yasal düzenlemeler, sosyal grupların çalışanlar üzerindeki etkileri, herhangi bir konu ya da uygulamada fikir bildirip sorumluluk altına girme baskısı ya da diğer bireylerin baskısına maruz kalmamak gibi sebepler sonucu çalışanlarda oluşan tutum ve davranışlar Abilen paradoksuna sebep olmaktadır. Bu temada en sık tekrar edilen kodlar yasal zorunluluk (16), sorumluluktan kaçma (14) ve guruba uyma (13), yeterli bilgiye sahip olmama (10) ve tepkiden çekinme (10) kodlarıdır. Bu alt temada oluşturulan diğer kodlar ise sorun çıkarmamak (6), kendini saklama (4), amiri, arkadaş kırmama (3) ve itiraza gücü olmama (2) kodlarıdır. Bu alt temaya ilişkin Görüşme yapılan katılımcı görüşlerinden bazıları aşağıdadır.

“Olmuştur. Uygulamayı yaparken tam bilmediğimden inanmasam bile yapmışımdır. Ama sonunda benim dediğime gelmişlerdir.” (Ö22)

“Böyle durumlar oldu, çoğunluk istediği için istemeden katılmak zorunda kaldım.” (Ö10)

“Oldu özellikle idarecilerin, katılmak istemediğim ya da anlayamadığım hiç inanmadığım durumlarda yalan söylemek zorunda kaldım.” (Ö1)

“Bazen inanmadığım halde okul müdürünün söylediği şeyleri kırmamak için yaptığım olmuştur. Daha sonrada pişman olmuşumdur.” (Ö5)

“İnanmak istemediğim, inanmadığım yapmak istemediğim şeyleri tepki alacağımı bilsem de yapmadım.” (Ö26)

“Elbette olmuştur. Mesela uzaktan eğitime hiç inanmadığım halde sistemden geldiği için yapmak zorunda olduğumuz için yaptım.” (Ö7)

“İtiraz ettiğimde daha iyi biliyorsan buyur sen yap diyecekleri için olmuştur böyle durumlar. Bunun neticesi çoğu zaman olumsuz oldu.” (Ö13)

Katılımcılara yöneltilen “Bu karar, durum ya da uygulamalar başarılı oldu mu?” sorusu kapsamında elde edilen ifadelerden yapılan analiz sonuçları Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 3. Abilen paradoksuna sebep olan karar ve uygulamaların başarı durumu

Şekil 3’de görüldüğü gibi katılımcıların ifadelerine göre okullarda öğretmenlerin inanmadığı, bilmediği halde katıldığı kararlar ve uygulamalar büyük oranda başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Araştırmaya katılan 27 katılımcıdan 20’si okullarda istemeden inanmadan bir şekilde katılmak zorunda kaldığı karar ya da uygulamaların başarısız olduğunu düşünmektedir.

Araştırma kapsamında okullarda yaşanan Abilen paradoksunun bireysel ve örgütsel anlamdaki sonuçlarına ilişkin yapılan içerik analizi sonucunda elde edilen bulgular aşağıda gösterilmiştir.

Şekil 4. Okullardaki Abilen paradoksunun bireysel sonuçları

Abilen paradoksunun sonuçlarına ilişkin bulgular 2 tema altında (Abilen paradoksunun bireysel sonuçları ve Abilen paradoksunun örgütsel sonuçları) 18 koddan oluşmaktadır. Katılımcı ifadelerine göre Abilen paradoksunun bireysel sonuçlarında en sık tekrar edilen kodlar verimsizlik (18) ve sinizm (14) kodlarıdır. Bu temadaki diğer kodlar ise, ruhsal sorunlar (10), yorgunluk (9), meslekten soğuma (9), inancsızlık (5), günü kurtarma (4), amiri ve mobbing (1) kodlarıdır. Bu temaya ilişkin Görüşme yapılan katılımcı görüşlerinden bazıları aşağıdadır.

“Açıkçası böyle bir durumda artık eskisi gibi inanıp çalışılmaz. İnsanlar etliye sütlüye karışmaz. Günü kurtarır.” (Ö4)

“Öğretmenler artık söylenen çoğu şeye inanmadan yapıyor zaten. Kimse bize sormuyor ki. Kararlar tepeden iner öğretmende uygular. Böyle olunca öğretmen sorumluluk almaktan vazgeçer fark yaratmaz.” (Ö19)

“Yapılan bir iş hem de istemeden yaptırılırsa öğretmen inancını kaybeder. Okula istemeye istemeye gelir, mutsuz ve gergin gelir.” (Ö8)

“Okullarda bu Abilen Paradoksu çok fazla. İki günde bir sistem değişir. Artık milli eğitimden bıktım. İşler hep böyle.” (Ö7)

“Stres, güvensizlik, mutsuzluk, sorumsuzluk, gerginlik, sinirli olma.” (Ö13)

“Bu tür olaylar öğretmenlikten soğumaya ve çalışmamaya neden olur.” (Ö17)

Şekil 5. Okullardaki Abilen paradoksunun örgütsel sonuçları

Okullarda Abilen paradoksunun örgütsel sonuçları temasında en sık tekrarlanan ifade yönetsel ve örgütsel güvensizlik (21) olarak kodlanmıştır. Bu temada başarısızlık (19) ve gereksiz iş yoğunluğu (14) da çok sık ifade edilen kodlardandır. Bu temada ifade edilen diğer kodlar; yalan (11), örgütsel çatışma (11), olumsuz iklim ve atmosfer (9), zaman kaybı (7), örgütsel anomi (6), iletişimsizlik (4) dir. Bu temaya ilişkin Görüşme yapılan katılımcı görüşlerinden bazıları aşağıdadır.

“Okulda bu durum sonucunda artık müdürün her söylediği yapılmaz ve inanılmaz olur. Güven kalmaz çünkü.” (Ö4)

“Tam anlamıyla fiyasko. Önce yapın diyorlar sonrasında ise kısa bir sürede başarısız olup vaz geçiyorlar. Mesela okula satranç sınıfı kuruldu 2 aydır kapısını açan yok. Boşuna masraf.” (Ö19)

“Böyle bir durum olup başarısız olduğunda herkes bir birini suçlar, tartışmalar olur. Genelde ben zaten söylemişim olmayacağını denir. Okulda kimsenin birbirine inancı kalmaz. (Ö8)

“İnsanlar birbirini, kandırmaya başalar. Yönetime çok iyi olur deyip arkasından eleştiriler. Bu yüzden kimseye güven olmaz. (Ö7)

“İnanmadıkları halde bir işe girip başarısız olduğunda artık insanlar inandıkları şeyleri yapmamaya başlar. Düzen neyi gerektiriyorsa öyle davranırlar. Müdüre kimse inanmaz olur. Yeni bir karar ya da uygulamada kimse sorumluluk almaz. Yapmış görünür sadece. (Ö13)

“Herkes gerçek fikrini orta yerde değil arkadan öğretmenler odasında söyler. Başarısızlık durumunda herkes suçu sisteme ya da başkasına atar. İletişim bozulur. Kimse kimseye gerçek fikrini söylemeyebilir. (Ö17)

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Okullardaki Abilen paradoksunu sebep ve sonuçları ile birlikte incelemeyi amaçlayan bu çalışma sonuçlarına göre günümüz okullarında Abilen paradoksunun yaşanma düzeyi yüksek seviyelerdedir. Okullarda en çok yasal zorunluluktan dolayı Abilen paradoksu yaşanmaktadır. Okullarda inanılmadığı halde istemeden de olsa yasal olarak zorunlu olduğundan ya da emir gereği çalışanlar istemedikleri iş ve uygulamalara katılabilmektedirler ve bir süre sonra bu durum olumsuz ve başarısız bir sürece sebebiyet vermektedir. Okullarda çalışanlar sorumluluktan kaçma, yeterli bilgiye sahip olmama ve guruba uyma gibi nedenlerden dolayı inanmadıkları uygulamalar içine girebilmektedirler ve bunun sonucunda da olumsuz durumlarla karşılaşabilmektedirler. Okullarda Abilen paradoksunun diğer sebepleri ise sorun çıkarmamak, kendini saklama hissi, amiri ya da arkadaşı kırmama, itiraza gücü olmamadır. Bu durumlarda eğitim çalışanları bilmedikleri, istemedikleri, inanmadıkları durum ve uygulamalara girebilmektedirler. Bu da araştırma sonuçlarına göre örgütsel anlamda ve çalışma hayatında sinizm, tükenmişlik ve verimsizlik gibi sonuçlar meydana getirebilmektedir. Chronotope'a (2021) göre Abilen paradoksuna birçok okulda iş başında tanık olabiliriz ve bu genellikle, öğretmenin iş yükünü tükenme noktasına kadar artırma, üzerinde düşünülmemiş eğitim politikaları ve uygulamaları, sorunların asıl kaynağını araştırma yerine öğretmeni cezalandıran davranış politikaları şeklinde görülebilir. McAvoy ve Butler (2007) Abilen paradoksunun kurumlarda etkisiz ve geçersiz kararlar nedeniyle başarısızlığa ve zaman ve kaynak kaybına neden olacağını vurgulamaktadırlar.

Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuç okullarda öğretmenlerin bilgi sahibi olmadan, inanmadan ya da istemeden katılmak ve uygulamak zorunda kaldıkları karar ve uygulamaların büyük çoğunluğunun tam anlamıyla başarılı olamamalarıdır. Bu sonuç da örgütlerde otonominin ve karara katmanın önemini bir kez daha göstermektedir. Bu bağlamda son yıllarda sıkça gündeme gelen yönetim kavramının günümüz örgütleri için bu bağlamda yaşamsal bir uygulama olduğu görülmektedir. Özellikle çıktısı insan olan ve birçok paydaşının aktif olduğu eğitim kurumları açısından düşünüldüğünde yönetim ve otonomi yoluyla örgütlerdeki Abilen paradoksunu en aza indirmek, olası sorunları engellemek ve kaliteyi artırma anlamında önemli katkılar sağlayacaktır.

Araştırma da elde edilen sonuçlara göre okullarda yaşanan Abilen paradoksunun bir takım olumsuz bireysel ve örgütsel çıktısı bulunmaktadır. Bireysel olarak en öne çıkan sorunlar öğretmenlerin yaşayabileceği sinizm ve verimsizliktir. Okullarda tam inanmadan istemeden katılmak zorunda kalınan karar ve uygulamalar öğretmenleri sorumluluktan kaçmaya ve yapacakları işlerde kalitede düşmeye neden olmaktadır. Okullarda öğretmenlerin fikrini almadan tepeden inme ve tam anlamıyla olgunlaştırılmamış karar ve uygulamalar öğretmenlerin okulda çeşitli psikolojik sıkıntılar yaşamasına, yorulmasına, içlerine kapanmasına ve meslekten soğumalarına neden olmaktadır. Hartley (2021) de Abilen paradoksunun bir çeşit iş görememe hali olan bilişsel uyumsuzluğa neden olabileceğini söylemektedir. Harvey vd. (2004) ise çalışma sonuçlarına benzer şekilde verimsizlik, beceriksizlik, zorlanma, çeşitli ruhsal sıkıntılar yaşama, kendini ifade edememe ve memnuniyetsizlik gibi bireysel sonuçları olduğu yönünde sonuçlar elde etmişlerdir.

Araştırma sonuçlarına göre Abilen paradoksunun örgütlerdeki sonuçları ağır ve yıkıcıdır. Örgütlerde bireylerin Abilen paradoksu yaşaması yüksek düzeyde bir güvensizlik problemi doğurmaktadır. Öğretmenlerin yönetsel akla duydukları güven azalmakta ve olası uygulama ve kararlara yönelik inançsızlık ve güvensizlik sorunu meydana gelmektedir. Araştırma sonuçlarına göre okullarda öğretmenlerin fikir beyan edip etkin bir şekilde sorumluluk almadıkları karar ve uygulamalar örgütsel başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Bu da okullarda yalana başvurmaya, örgütsel çatışma, olumsuz iklim ve atmosfere neden olmaktadır. Yaşanan örgütsel anomi ve iletişimsizlik Abilen paradoksunun örgütsel anlamdaki diğer sonuçlarıdır. Araştırmaya göre tüm bunlar da okullarda aşırı derecede zaman kaybına ve gereksiz iş yoğunluğuna sebebiyet vermektedir. Harvey de (1974) benzer şekilde Abilen paradoksu örgütlerde çatışma, suçlama, yalnızlık ve güvensizlik gibi sonuçları olabileceğini vurgulamıştır. Bagire de 2010 yılında yapmış olduğu çalışmada Abilen paradoksunun yanlış kararlar, sahtecilik ve kandırma yoluyla örgütlere zarar verdiğini bulgulamıştır. Harvey vd. (2004)' e göre ise Abilen paradoksunun grup bağlılığında azalma, kararlara inanmayıp katılmama, etkisiz liderlik, baskıcı yönetim şekilleri, suçu kabullenmeme gibi sonuçları olabilmektedir.

Okullarda yıkıcı sonuçları olabilen yalanın önlenmesi ve bir tür verimsizlik ve tükenmişliğe sebep olan Abilen paradoksunun yaşanmaması için okul yöneticilerine önemli görevler düşmektedir. Okullarda yalanın sebepleri arasında olan adaletsizlik, çalışanla çalışmayan ayırt edilmesi, bireyler arası olası sorunların çözülmesi gibi konularda gösterilecek liderlik davranışları okullarda yalanın önüne geçebilir. Mevcut çalışma gibi örgütsel yalanın ne gibi bireysel ve örgütsel anlamda yıkıcı sonuçlarının olduğu çalışmaların farklı sektör ve kültürlerde yapılması yalanın önlenmesi anlamında önemli veriler sağlayabilir. Yeni iş dünyası her yönüyle geçmişten farklıdır. Bu gününün iş ortamları yaratıcılığa, sorumluluk almaya, yeni durumlarla başa çıkabilmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu da işleri gerçekleştirmede insan yaratıcılığını ön plana çıkarma, motivasyonunu en üste çıkarma, örgüt ve insan kaynaklarını etkili ve sistematik şekilde kullanmayla mümkündür (Eichhorst, 2021). Abilen paradoksuna tutulan bireylerin çalıştığı örgütlerde, yaratıcılık, yenilik, sorumluluk, otonomi kavramlardan bahsetmek oldukça zordur. Bu durum da örgütleri ve özellikle okulların başarı ve sağlığını önemli

derecede tehdit etmektedir. Kanbur'a (2018) göre otonomi; bireylerin yaptıkları işte karar ve işleyişle ilgili söz sahibi olma ve karar verme yetkisine sahip olmasıdır. Bu anlamda çalışanın kendi işinde karara katılması demek sorumluluğu aynı zamanda da başarı ya da başarısızlığı da paylaşılması anlamına gelmektedir. Doğan vd. (2020) kamu çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmada bireylere verilecek otonominin personel güçlendirmeyi sağlama yoluyla etkiyi artıracığı sonucuna ulaşmışlardır. Devlet Planlama Teşkilatı'nın 2007'de yayınladığı rapora göre, OECD geliştirmekte olan ülkelerin yaşadıkları ekonomik ve kültürel krizlerin bu ülkelerin içinde bulunduğu yönetim zafiyeti ile ilgili olduğunu ve yönetişimin kalkınma için vazgeçilmez bir gereklilik olduğunu öne sürmektedir. Yönetişim ise demokratik hassasiyetlere dayanan hukukun üstünlüğü ve insan hak ve özgürlüklerine önem veren bir süreci kapsar. Bu bağlamda yönetişim, yüksek katılımın, etkinlik ve etkililiğin, denetimin, yerinden yönetimin, açıklık, saydamlık ve hesap verebilirliğin, kalitenin, liyakatin ve etiğin hâkim olduğu, sivil toplumu ön plana çıkaran ve sivil toplum kuruluşlarının gelişmesinin önünü açan bir düzendir. Bu da bağımsız işleyen bir yargı düzenine sahip olan, teknolojiye gelişmelerle uyumlu bir ekonomik ve siyasi sistem gerektirir (DPY, 2007). Abilen paradoksunun örgütlerde otonomi ve yönetişime zıt bir kavram olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünüldüğünde sadece okullar ve örgütler için değil ülkelerin gelişmişliği içinde tehdit oluşturabileceği söylenebilir.

Çalışma hayatında çok sık yaşanan fakat kavram olarak pek bilinmeyen çalışanların sessizliğine, verimsizliğine, cesaretsizliğine, sinizmine ya da sorumsuzluğuna işaret eden Abilen paradoksunun organizasyon ve kurumlarda sebep ve sonuçlarının tespit edilmesi örgütsel anlamda yıkıcı sonuçlar doğurmadan engellenmesi anlamı taşımaktadır. Bunu için çalışanların motive edilmesi, bilgi eksikliğinin giderilmesi, cesaretlendirilmesi, otonom ve demokratik bir yönetim şeklinin benimsenmesi Abilen paradoksunu ve bu bağlamda örgütsel kandırma ve yalanı da engelleyebilir.

Abilen paradoksu yerli alanyazın açısından oldukça yeni bir kavramdır. Bu anlamda gerek işletme ve kurumlar gerekse de çalışma hayatı açısından incelenmeye ve açıklanmaya ihtiyaç duymaktadır. Çalışmanın Erzurum'daki okullarda ve öğretmenler üzerinde yapılması bu araştırmanın bir sınırlılığıdır. Farklı eğitim kademelerinde, farklı örneklem gruplarında ve kültürlerde yapılması çalışmanın anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Çalışmanın diğer örgütsel davranış konuları ile ilişkilerinin incelenmesi çalışma hayatı anlamında önemli veriler sağlayabilir. Ayrıca kuramsal temele dayalı ölçeğinin geliştirilmesi kavramın çalışılması ve incelenmesine önemli kolaylıklar sağlayabileceğinden geçerli ve güvenilir bir ölçeğin geliştirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Bagire, V. (2010). Pretended agreement in decision making: Exploring the abilene paradox in Uganda. *Journal of Management Policy and Practice*, 11(5), 106-113.
- Ballowe, T. (2021, 12 June). Combat the abilenee paradox by identifying groupthink. <https://onstrategyhq.com/resources/combat-the-abilenee-paradox-by-promoting-individual-thought/>.
- Baltagi, B. H., Egger, P., & Pfaffermayr, M. (2003). A generalized design for bilateral trade flow models. *Economics letters*, 80(3), 391-397. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(03\)00115-0](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(03)00115-0)
- Blackburn, J. (2021, 23 August). *The abilenee paradox - definition & examples*. <https://study.com/academy/lesson/the-abilenee-paradox-definition-examples.html>.
- Chronotope. (2021, 24 July). *The abilenee aaradox: Why schools do things nobody actually wants*. <https://chronotopeblog.com/2017/08/25/the-abilenee-paradox-why-schools-do-things-nobody-actually-wants/>.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri*. M. Bütün ve S. B. Demir Çev. (Ed.). Siyasal Kitapevi.
- Doğan, B., Elçi, M., & Murat, G. (2019). Örgütsel iletişimin ve işyeri arkadaşlıklarının psikolojik güçlendirmeye olan etkileri: bir kamu kurumunda ampirik bir çalışma. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 25-43.
- DPY (2007). *Kamuda iyi yönetim. İhtisas komisyonu raporu*. Ankara.
- Eichhorst, W. (2021, 18 May). *Do we have to be afraid of the future world of work?*. <http://ftp.iza.org/pp102.pdf>.
- Ekiz, D. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (7. baskı). Anı.
- Friesen, N., Henriksson, C., & Saevi, T. (Ed.) (2012). *Hermeneutic phenomenology in education, method and practice*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Gadamer, H. G. (2003). *Hermeneutik, hermeneutik üzerine yazılar*, (Çev. D.Özlem) İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Gordon, J. (2021, 13 August). *Abilenee paradox – definition*. <https://thebusinessprofessor.com/lesson/abilenee-paradox-definition/>.
- Hart, P. (1991). Irving L. Janis' victims of groupthink. *Political Psychology*, 12(2), 247-278 (32 pages)
- Hartley, D. (2021, 9 July). *The abilenee paradox: why people go along to get along*. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/machiavellians-gulling-the-rubes/202007/the-abilenee-paradox-why-people-go-along-get-along>.
- Harvey, J. (1974). The abilenee paradox: the management of agreement. *Organizational Dynamics*, 3(1), 17-43. doi: 10.1016/0090-2616(74)90005-9.

- Harvey, J. B. (1988). The Abilene paradox: The management of agreement. *Organizational Dynamics*, 17, 17-43.
- Harvey, M., Buckley, M.R., Novicevic, M.M., & Halbesleben, J.R.B. (2004). The abilenee paradox after thirty years: a global perspective. *Organizational Dynamics*, 33(2), 215-226. 10.1109/EMR.2008.4490138.
- Holloway, I., & Wheeler, S. (1996). *Qualitative research for nurses*. Oxford: Blackwell.
- Kanbur E. (2018). Havacılık endüstrisinde psikolojik güçlendirme, iş performansı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve İşletme Dergisi*, 14(1), 147-162.
- Klatt, R. (2021, 10 February). *The Abilene Paradox - Have you ever been on the Road to Abilene?* <https://www.memlic.com/workplace-safety/safety-net-blog/2021/february/the-abilene-paradox---have-you-ever-been-on-the-road-to-abilene>
- Launius, R. D. (1996). The RLDS church and the decade of decision, *Sunstone* 19, 45-55.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1986). But is it rigorous? Trustworthiness and authenticity in naturalistic evaluation. *New Directions For Program Evaluation*, 30(1), 73-84.
- McAvoy, J., & Butler, T. (2007) The Impact of the Abilene Paradox on double-loop learning in an agile team. *Information and Software Technology*, 49(1), 552-563.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. (2nd ed). Sage.
- Mulder, L. (2017, July 24). *Groupthink and the abilene paradox*. <https://labmedicineblog.com/2017/07/24/groupthink-and-the-abilene-paradox/>
- Rubin, S. R., & Dierdorff, E. (2017). On the road to abilene: time to manage agreement about mba curricular relevance. *Academy of Management Learning & Education* 10(1). <https://doi.org/10.5465/amle.10.1.zqr148>.
- Smily, C. W. (1982). Managing Agreement: The Abilene Paradox. *Community Development Journal*, 17(1), 54-59.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.
- Yıldız, H., & Develi, A. (2018). Yıldız, H. ve Develi, A. (2018). Çalışanların yalan söyleme eğiliminin öncülü olarak örgütsel dışlanma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 141-148.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı

Etik değerlendirme kararının tarihi:16.11.2021

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: E.88656144-000.2100313509 (212 nolu karar)

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

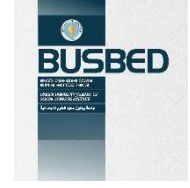
1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100,

Yazar 1: Veri toplama, literatür tarama, veri analizi, bulgulama ve sonuçlar

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 16.02.2023
Kabul Tarihi : 18.04.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1252005>

EL-CEZERİ'NİN BİLİMSEL MİRASIYLA İLGİLİ RUSÇA ÇALIŞMALARDA METODOLOJİK SORUNLAR*

Fegani BEYLER¹

ÖZ

Erken Orta Çağ döneminde İslâm dünyasının farklı bölgelerinde yerleşen bilim ve medeniyet merkezlerinde yoğun bir bilimsel, felsefi ve sanatsal faaliyette bulunulmuştur. Bu merkezlerde matematik, astronomi, coğrafya, tıp, farmakoloji, optik, botanik, kimya ve diğer bilim alanlarında -sonraki dönemlerde bu bilim dallarının gelişim yollarını da belirleyecek olan- kayda değer eserler ortaya konmuştur.

Bilim çevrelerinde daha çok *Kitâb fî ma'rifeti'l-hiyeli'l-hendesiyye (el-Câmi' beyne'l-'ilm ve'l-'ameli'n-nâfi' fî sinâ'ati'l-hiyel)* adlı eseriyle bilinen büyük İslâm bilgini Ebü'l-İzz İsmail b. er-Rezzâz el-Cezerî (XII-XIII. yüzyıllar) de çok sayıda bilginin yetiştiği bir coğrafyada dünyaya gelmiştir. O, insanlığın ortak mirası olan bilim ve medeniyetin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Bir bilim insanı olarak gerçek yetkinlik ve başarısını ise İslâm bilim tarihinde mekanik teknolojisi ve mühendislikle ilgili bilgi ve uygulamaları konu edinen bilim dalında, *ilm-i hiyel* alanında göstermiştir. Buradan hareketle, el-Cezerî'nin geniş bir ilgi alanı olduğunu, cesur ve yenilikçi fikirleriyle yaşadığı çağa damga vurduğunu ve bilge bir mühendis olarak karşımıza çıktığını söylemek mümkündür.

el-Cezerî'nin su saatleri, kandil saatleri, çeşmeler, su pompalayan makineler ve bunların yapımıyla ilgili ayrıntılı betimleme ve açıklamaları -yaşadığı dönemdeki teknolojinin düzeyi göz önüne alındığında- oldukça dikkat çekicidir. Bunun yanında, el-Cezerî'nin metal döküm tekniği, konik vanalar, tekerleklerin balansı, gerçek anlamda emme borusunun kullanılması vd. ilgili çalışmaları günümüz mühendislik çalışmaları açısından da önem arz etmektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda onun "İslâm dünyasının Leonardo da Vinci'si" adlandırılmasının bir tesadüf olmadığı da ortaya çıkmaktadır.

Dünyanın çeşitli bölgelerinde el-Cezerî'nin bilimsel mirasıyla ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Onun yukarıda adı geçen eserinin muhtelif el yazması nüshaları bulunmaktadır. Eser bu nüshalardan hareketle, Türkçe de dâhil olmak üzere -tamamen veya kısmen- birçok dile tercüme edilmiştir. Bunlardan Almanca ve İngilizce tercüme, diğer dillerdeki el-Cezerî çalışmalarında temel alınmıştır.

Son yıllarda Türkiye'de yapılmakta olan el-Cezerî çalışmaları (kitap, makale, ansiklopedi maddesi, ulusal ve uluslararası sempozyum, kongre vb.) onun dehasını ve yetkin bir bilim insanı olduğunu ortaya koymuştur. Dahası, Türkiye'de el-Cezerî araştırmaları günümüzde de sürdürülmektedir.

Rusya'ya gelince, burada İbn Sînâ, Fârâbî, Ebû Bekir er-Râzî, Ebû Reyhân el-Bîrûnî, Ebü'l-Kâsım ez-Zehrâvî, Muhammed b. Musa el-Hârizmî, el-Bettânî, Kâşî, Abdurrahman el-Hâzinî, Nasîruddin Tûsî vd. gibi İslâm dünyasında yetişmiş bilginlerin bilimsel mirası özel bir plan ve program dahilinde araştırmaya tabi tutulmuştur. Söz konusu araştırmalara bağlı olarak, el-Cezerî ve eseri de dikkat çekmiştir.

Türkiye'de yukarıda sözü edilen Rusça çalışmaların az bir kısmı bilinmektedir. Rusça el-Cezerî çalışmalarının ise Türkiye'de neredeyse, bilinmediği söylenebilir.

Bu çalışma, her şeyden önce, mekanik alanına ilişkin ünlü eseriyle bilinen Orta Çağ İslâm bilgini el-Cezerî'nin bilimsel mirasıyla ilgili mevcut literatüre bir katkı sunma amacı taşımaktadır. Daha özel olarak, bu çalışmanın amaçları şöyle ifade edilebilir:

* Bu makale, 06-08/10/2022 tarihlerinde Diyarbakır'da düzenlenen *Uluslararası el-Cezerî Çalışmaları ve Günümüze Yansımaları Sempozyumunda* sunmuş olduğum sözlü bildirinin yeni kaynaklardan hareketle geliştirilmiş ve genişletilmiş halidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, feganibeyler@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2445-4256>

1) Rusya'da ve akademik çalışmaların SSCB sonrası dönemde de önemli ölçüde Rusça yapılmakta olduğu eski birlik ülkelerinde el-Cezerî'yle ilgili araştırmaları -mevcut olanaklar dâhilinde- tespit etmek, bunların bir dökümünü ortaya koymak, başkaca bir deyişle, Rusça el-Cezerî çalışmalarını içeren kronolojik bir bibliyografya oluşturmak;

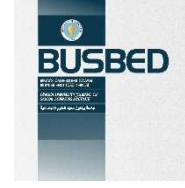
2) Söz konusu çalışmaların yapı ve içeriğiyle ilgili kısa bilgiler vermek, bu çalışmalarda karşılaşılan metodolojik sorunları ortaya koymak ve çözüm önerileri sunmak;

3) Türkiye'de devam etmekte olan ve gelecekte gerçekleştirilmesi düşünülen el-Cezerî araştırmalarına kaynak ve malzeme dizini açısından katkı sağlamak.

Son olarak, bu çalışma hazırlanırken el-Cezerî'nin *Kitâb fî ma 'rifeti 'l-hiyeli 'l-hendesiyye (el-Câmi' beyne 'l-'ilm ve 'l-'ameli 'n-nâfi' fî sinâ'ati 'l-hiyel)* adlı eseri merkezli ve karşılaştırmalı bir okuma yapıldığı belirtilmelidir. el-Cezerî ve bilimsel mirasıyla ilgili Rusça popüler (herhangi bir akademik araştırmaya dayalı olmayan, bilimsel içerikten yoksun, çoğunlukla ticari ve kişisel amaçlarla [t]üretilen) internet yayınlarının değerlendirme dışı bırakıldığı da ifade edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: el-Cezerî araştırmaları, Rusça el-Cezerî çalışmaları, el-Cezerî bibliyografyası, el-Cezerî ve mekanik, Hiyel ilmi, İslâm bilim tarihi

Article Type : Research Article
Date Received : 16.02.2023
Date Accepted : 18.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1252005>

THE METHODOLOGICAL ISSUES ON AL-JAZARI'S SCIENTIFIC HERITAGE IN RUSSIAN STUDIES*

Fegani BEYLER¹

ABSTRACT

Extensive scientific, philosophical and artistic activities were carried out in the Islamic World's various science and civilization centers during the early Middle Ages. In these centers, noteworthy works of mathematics, astronomy, geography, medicine, pharmacology, optics, botany, chemistry and other fields of science, which would later determine improvement paths for these fields, were created.

Abu al-Izz Ismail ibn al-Razzaz al-Jazari (12th-13th centuries), was a magnificent Muslim scientist known for his work named *The Book of Knowledge of Ingenious Mechanical Devices* (*Kitab fi ma'rifati'l-hiyal al-handasiyya*) and he was born in geography where many scientists were trained. He contributed to the development of science and civilization, the joint legacy of humanity and demonstrated his true capability and success in the field of *ilm al-hiyal* (the scientific field which addresses the information and practices regarding mechanical technology and engineering in Islamic science history). From this perspective, it is evident that al-Jazari had a wide field of interest, made his mark in the age he lived in with his brave and innovative ideas, and was a wise engineer.

al-Jazari's detailed descriptions and explanations of water clocks, oil lamp clocks and water pumping machines, as well as their construction, were astounding. In addition, al-Jazari's studies on metal casting techniques, cone valves, wheel balance and the real-world use of aspiration tubes are important in contemporary engineering studies. When all these are considered, it becomes clear that his designation as the "Leonardo da Vinci of the Islamic World" is not a coincidence.

Many studies on al-Jazari's scientific legacy have been conducted in various parts of the world. There are various manuscripts of his aforementioned book. Based on these manuscripts, the work has been -fully or partially- translated into many languages, including Turkish. The German and English translations served as a basis for studies on al-Jazari in other languages.

In recent years, studies conducted on al-Jazari in Türkiye (books, articles, domestic and international symposiums, congresses etc.) have demonstrated his brilliance and competence as a scientist. Furthermore, studies on al-Jazari are still ongoing in Türkiye.

As for Russia, the scientific legacy of the scientists raised in the Islamic World such as Avicenna, al-Farabi, Abu Bakr al-Razi, Abu Rayhan al-Biruni, Abu al-Qasim al-Zahrawi, Muhammad ibn Musa al-Khwarizmi, al-Battani, al-Kashi, Abd al-Rahman al-Khazini, Nasir al-Din al-Tusi was researched within the scope of a special plan and program. Depending on the relevant studies, al-Jazari and his work drew attention as well.

A small portion of the aforementioned Russian studies is known in Türkiye. It is safe to assume that al-Jazari studies in Russia are virtually unknown in Türkiye.

The present study primarily aims to contribute to the literature on the scientific legacy of al-Jazari, a Middle Age Islamic scientist best known for his famous work in the mechanical field. More specifically, the present study aims to:

* This study is developed and extended form of the research submitted in the *International Symposium on Al-Jazari Studies and It's Reflections To Today* in Diyarbakir, in 6-8 October 2022.

¹ Assist. Prof., Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, feganibeyler@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2445-4256>.

- 1) to identify the studies on al-Jazari in Russia, and in the former USSR countries, where academic studies are still in Russian after the Soviet Union period, to create a chronological biography and to set forth their compilation; in other words, to create a bibliography which includes Russian studies on al-Jazari;
- 2) to provide information on the structure and content of the studies in question, to detect the methodological issues encountered in these works, and make solution recommendations to solve these issues;
- 3) to contribute to continuing and future studies in Türkiye on al-Jazari in terms of source and material index.

In conclusion, it should be stated that comparative reading was conducted centered on *The Book of Knowledge of Ingenious Mechanical Devices (Kitab fi ma'rifati'l-hiyal al-handasiyya)*. It should also be noted that Russian popular internet publications (which are not based on academic research and are created/reproduced for commercial and personal purposes) were excluded from the assessment.

Keywords: al-Jazari studies, Russian al-Jazari studies, Bibliography of al-Jazari, al-Jazari and mechanics, Ilm al-hiyal, History of Islamic science

1. GİRİŞ

İslâm bilim ve düşünce tarihi, Batılı meslektaşlarına oranla geç olmakla birlikte, Rus oryantalistlerde de ilgi uyandırmıştır. Rus oryantalizmi -Rus Devletinin imparatorluk, çarlık ve Sovyet dönemlerinde Doğu ülkelerinden farklı amaçlarla yararlanma politikaları izlediği gerçeği saklı kalmak kaydıyla- akademik bir disiplin olarak, Doğu toplumlarının tarih, dil ve kültürlerine ilişkin araştırmalarla ortaya çıkmıştır. Rus oryantalistleri, çarlık döneminden itibaren daha yoğun bir biçimde İslâm medeniyetine ilgi duymuş, İslâm ülkeleriyle ticari ve diplomatik ilişkilerin kurulmasında görev almış ve bu süreç içerisinde çeşitli İslâm ilimlerini araştırıp incelemişlerdir.

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, büyük bir gelişme kaydetmiş olan Rus oryantalizmi önemli ölçüde kurumsallaşmıştır. Kazan, Moskova ve St. Petersburg başta olmak üzere, büyük üniversite şehirlerinde çok sayıda Doğu (Asya, Afrika vs.) araştırma merkezi kurulmuştur. Bu dönemden itibaren İslâm bilim ve düşünce tarihi araştırmaları alanında Rusça olarak, daha sistematik eserler ortaya konmuştur.

Rus oryantalistleri, bu geleneği SSCB döneminde de sürdürmüşlerdir. XX. yüzyılın ortalarına kadar Rus akademik oryantalizminin başlıca hedeflerinden biri, Orta Çağ İslâm bilginlerinin matematik, astronomi, coğrafya, tıp, farmakoloji, optik, botanik, kimya, tarih vd. bilim dallarıyla ilgili eserlerinin araştırılması olmuştur. Bu çerçevede; İbn Sînâ, Fârâbî, Ebû Bekir er-Râzî, Ebû Reyhân el-Bîrûnî, Sâbit b. Kurre, İbn Rüşd, Ebü'l-Kâsım ez-Zehrâvî, Muhammed b. Musa el-Hârizmî, el-Bettânî, Abdurrahman el-Hâzinî, Nasîruddin Tûsî, Ömer Hayyam, Uluğ Bey, Kâşî vd. gibi İslâm dünyasında yetişmiş bilginlerin bilimsel mirası özel bir plan ve program dahilinde araştırmaya tabi tutulmuş, bu bilginlerin birçok eseri, Rusçaya tercüme edilmiştir. Böylece, Rusya'da İslâm bilim tarihi araştırmaları, üniversite ve akademilerde müstakil kürsüler kurulmak suretiyle özel bir araştırma alanı statüsü kazanmıştır. Bunun sonucunda, Rusça İslâm bilim tarihi çalışmalarında oryantalist bakış açısı ve indirgemeci yaklaşım önemli ölçüde terk edilmiş, yerini insanlığın ortak mirası olan bilimin araştırılmasında takip edilen yaygın ve geçerli yöntemlere bırakmıştır.

Yukarıdaki bilgilere ek olarak, bazı İslâm bilgin ve filozoflarının Rus araştırmacıların akademik ilgilerinden “aslan payı”nı aldığını, bazılarının ise büyük oranda ve âdil olmayan bir biçimde ihmal edildiğini, başkaca bir deyişle, söz konusu ilginin dışında kaldığını/bırakıldığını da söylemek gerekir (Knysh, 2007: 418-419).

2. EL-CEZERİ İLE İLGİLİ RUSÇA ÇALIŞMALAR

el-Cezerî (XII-XIII. yüzyıllar) ile ilgili Rusça çalışmaların tarihi, yukarıda adı geçen diğer İslâm bilginleriyle ilgili araştırmaların tarihi kadar eski değildir. Bu anlamda, el-Cezerî'nin Rusça bilim(sel) literatür(ün)de İbn Sînâ, Fârâbî ve Bîrûnî kadar “şanslı” bir bilgin olduğunu söylemek olanaklı görünmemektedir. Kuşkusuz, bunun -bu çalışmanın sonuç/değerlendirme bölümünde açıklanacak olan- birtakım nedenleri vardır.

el-Cezerî'yle ilgili Rusça somut araştırma-inceleme örnekleri arandığında, her şeyden önce, birçok İslâm bilgin ve filozofuyla ilgili biyo-bibliyografik bilgiler de içeren, genel kültür ve tarih kitabı niteliğinde bulunan ansiklopedi ve ansiklopedik sözlüklere bakmak gerekir. Bu kaynaklar Rusya'da ağırlıklı olarak, 1850'li yıllardan itibaren yayımlanmaya başlamıştır. Bunlardan biri, Almanyalı yatırımcı ve yayıncı Friedrich Arnold Brockhaus (1772-1823) ailesinin ve Rusyalı Yahudi İlya Abramoviç Efron'un (1847-1917) ortaklaşa kurdukları ve kendi soyadlarını taşıyan yayınevi tarafından 1890-1907 yılları arasında St. Petersburg'da yayımlanmış olan *Brockhaus ve Efron Ansiklopedik Sözlüğü*'dür. Bu kaynaktaki el-Cezerî'yle ilgili bir madde yer almamaktadır. Dahası, yayımlanma tarihleri aynı döneme tekâbülden diğer ansiklopedik kaynaklarda da el-Cezerî'ye değinilmemiştir.

1926-1990 yılları arasında üç farklı baskısı gerçekleştirilmiş olan *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*, geniş kapsamlı/zengin içeriğe sahip ansiklopedilerden biri olmasına karşın, el-Cezerî ile ilgili herhangi bir madde içermemektedir.

1991 yılında Moskova'da Nauka Yayınları'nca yayımlanmış olan *İslâm: Ansiklopedik Sözlükte* de el-Cezerî ve herhangi bir eseriyle ilgili müstakil bir madde bulunmamaktadır.

el-Cezerî, yukarıda işaret edildiği üzere, gerçek yetkinlik ve başarısını mekanik (hiyel ilmi) alanında ortaya koymuş olan bir bilim insanıdır. Mekanik; ana hatlarıyla, kuvvetlerin maddeler/cisimler ve hareketler üzerindeki etkisini inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanır. Bu çalışma hazırlanırken; genel olarak fizik, daha dar anlamda mekanik tarihi, kinematik ve makine mühendisliğiyle ilgili Rusça kaynaklar -mevcut olanaklar dâhilinde- gözden geçirilmiştir. Sonuç olarak, söz konusu kaynaklarda el-Cezerî'yi müstakil bir biçimde konu edinen, onun bilimsel mirasını derinlemesine inceleyen ayrı bir bölümün bulunmadığı görülmüştür. Bununla birlikte, birçoğu SSCB sonrası döneme ait olmak üzere, el-Cezerî'nin yaşamı, eserleri ve bilim tarihindeki yeriyle ilgili bilgilerin yer aldığı Rusça çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalarını ortaya konduğu tarihler, taşıdıkları bilimsel değer ve yazarları dikkate alınarak, aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

Rusya'da Hâzinî, Bîrûnî, Nasîruddin Tûsî, İslâm dünyasında (özellikle Mâverâünnehir ve Horasan'da) mekanik ve astronomi ağırlıklı olmak üzere, İslâm bilim tarihi ile ilgili kayda değer araştırmaları ve çok sayıda çalışmasıyla

bilinen Mariam Mihailovna Rojanskaya (1928-2014), 1976 yılında Moskova'da *Orta Çağlarda Doğu'da (İslâm Dünyasında) Mekanik* adlı bir kitap yayımlamıştır. Kitabın yararlanmakta olduğumuz baskısı 2010 yılında yayımlanmıştır. 323 sayfadan oluşan bu kitabın ilk bölümleri İslâm dünyasında mekanik biliminin temel ilke ve özelliklerine ayrılmıştır. Burada, İslâm dünyasında mekanik biliminin ortaya çıkışını ve gelişimini etkileyen faktörlerin neler olduğuna ilişkin bir soruşturma yapılmıştır. Bu bağlamda, sadece Antik Yunan ve İskenderiye Mekanik Okulunun değil, Hint bilimi, Babil astronomi ve matematik okullarının Orta Çağ İslâm bilim gelenekleri üzerindeki etkilerinden de söz edilmiştir. Rojanskaya'ya göre, İran-Sâsânî kültür ve biliminin de İslâm bilim ve medeniyeti üzerinde etkilerinden bahsetmek mümkündür.

Takip eden bölümler fizik biliminin statik, dinamik ve kinematik gibi dallarıyla ilgilidir. Beşinci ve sonuncu bölümde ise İbn Sînâ, Bîrûnî, Muhammed b. Musa el-Hârizmî, Habeş el-Hâsib, Yahya b. Ebû (Ebî) Mansûr, el-Bettânî, Ebû'l-Hasan İbn Yunus, Ebû'l-Vefâ el-Buzcânî, İbn İrâk vd. gibi İslâm dünyasında yetişmiş bilginler özel olarak konu edinilmiştir. Bu çerçevede; trigonometri, sferik/küresel astronomi, İslâm astronomlarının Batlamyus'un (ö. 168[?]) yer merkezli kuramından hareketle geliştirmiş oldukları astronomi cetvelleri ve katalogları (zic), bununla yetinmeyip seçmeci-uzlaştırımacı bir astronomi kurmaya çalıştıkları ve bunlarla doğrudan veya dolaylı ilgisi bulunan konular ele alınmıştır.

el-Cezerî ise Rojanskaya'nın bu kitabında adı altı yerde geçtiği halde, müstakil olarak ele alınmamıştır. Bununla birlikte, eserde el-Cezerî'nin kimliği ve *Kitâb fi ma'rîfeti'l-hiyeli'l-hendesîyye (el-Câmi' beyne'l-'ilm ve'l-'ameli'n-nâfi' fi sinâ'ati'l-hiyel* adlı eserinin yapı ve içeriği konusunda bilgiler verilmiştir. Burada, el-Cezerî'nin kendi eserini Benû Musa/Şakiroğullarının mekanikle ilgili eserlerinin etkisiyle yazıldığı ifade edilmiştir.

Rojanskaya, bu bilgilerin kaynağı olarak, Alman bilim tarihçisi ve fizik bilgini Eilhard Wiedemann (1852-1928) ve öğrencisi mühendis Fritz Hauser'in 1918 yılında yayımlanmış olan çalışmalarını göstermektedir. Ardından Rojanskaya, el-Cezerî'nin adı geçen eserinin bir el yazması nüshasının da St. Petersburg'da, M. E. Saltkov-Şedrin Devlet Kütüphanesinin El Yazması Eserler Bölümünde, 'Arapça Yeni Seri No: 478' numarasıyla kayıtlı olduğunu söylemektedir (Rojanskaya, 2010: 131).¹

Rojanskaya'nın *Leonardo da Vinci'nin Orta Çağ İslâm Dünyasındaki Selefleri* adlı dikkat çekici başka bir çalışması daha bulunmaktadır. Başlığı nedeniyle konumuzla ilgili olduğu düşünülen bu çalışma, Leonardo da Vinci'nin Doğumunun 550. yılı ve Moskova Politeknik Müzesinin Kuruluşunun 130. yılı ile ilgili uluslararası bir sempozyumda (Moskova, 18-21 Kasım 2002) Rojanskaya tarafından sunulmuş olan bildirinin tam metnidir. Burada, da Vinci'nin seleflerinin, daha çok, Rojanskaya'nın yukarıda sözü edilen kitabında yer alan İslâm bilginleri olduğu ifade edilmiş, el-Cezerî'ye ise değinilmemiştir (Rojanskaya, 2002: 1-6).

el-Cezerî ile ilgili geniş kapsamlı Rusça çalışmalardan biri de Tatyana Gromova tarafından yazılmış olan *Orta Çağ Arap Mühendisi el-Cezerî ve Olağanüstü Makineleri* başlıklı makaledir. Makale, 2014 yılında History Illustrated Dergisinde yayımlanmıştır. Yazar, bu çalışmada el-Cezerî'nin yaşamöyküsüyle ilgili kısa bilgiler verdikten sonra eserin 1315 yılına ait el yazması nüshasından (Suriye nüshası) yararlandığını ifade etmiş ve içeriğe ilişkin geniş açıklamalarda bulunmuştur. Gromova'ya göre, el-Cezerî yaşadığı dönemdeki hâkim geleneğe bağlı kalarak medresede öğrenim görmüş, burada Kur'an ve İslâm ilahiyatı dışında fizik, matematik, astronomi, mekanik bilimi ve yabancı dillerle ilgili dersler almıştır. Gromova, el-Cezerî hakkında: "O, iyi derecede Arapça, Osmanlıca (Türkçe), Latince ve Grekçe biliyordu" demektedir. Ona göre, el-Cezerî'nin mekanik alanındaki selefleri Yunan mühendisliğinin önemli temsilcilerinden Arşimed, Ktesibios, İskenderiyeli Heron, Bizantiyonlu Philon² ve IX. yüzyılda İslâm dünyasında geometri ve astronomi alanlarındaki çalışmalarıyla bilinen Benû Musa/Şakiroğulları'dır (Gromova, 2014: 39).

Ana başlık dışında herhangi bir alt/ara başlığın, ayrıca yararlanılan kaynaklara ilişkin bir listenin yer almadığı bu çalışmada el-Cezerî'nin eserinin adı geçen el yazması nüshasından elde edildiği belirtilen on bir adet görsel de yer almaktadır. Gromova bu makalesini *Encyclopaedia Britannica*da yer alan el-Cezerî maddesinden alıntılıdığı bilgilerle bitirmektedir.

Tataristan'dan Evgeniy Hamidov, 2011 yılında Minber Dergisinde yayımlanan *İslâm Dünyasında Bilim: Batı'nın Bakışı ve Gerçekte Olanlar* başlıklı makalesine İslâm biliminin tarihte nasıl konumlandırılması gerektiği tartışması ile başlar. İslâm dünyasında ortaya konmuş olan bilimsel miras içerisinde matematik, astronomi ve tıptaki

¹ Bu bilgi, konuyla ilgili diğer kaynaklarda (Zaborova ve Milnikov, 1968: 161; Lebedev, 1982: 73) da yer almıştır. 1968 yılı tarihli kaynakta söz konusu nüshanın XV-XVI. yüzyıla ait olduğu/bu dönemde istinsah edildiği, içerisinde resim ve çizimlerin de bulunduğu, son bölümünün kayıp durumunda olduğu ve elli üç yapraktan (varak?) oluştuğu ifade edilmektedir. *el-Cezerî'nin Bilimsel Mirasıyla İlgili Rusça Çalışmalarda Metodolojik Sorunlar* başlıklı makalenin yazımı aşamasında bu nüshanın elde edilebilmesi amacıyla ilgili kütüphaneyle iletişime geçilmiş, ne yazık ki, bazı nedenlerden dolayı olumlu bir sonuç alınamamıştır. Kanaatimizce, bu girişimin Türkiye'de bulunan ilgili ve yetkili kurumlarca yapılması daha hızlı sonuç elde edilmesini sağlayacaktır.

² İskenderiye Mekanik Okulu ve temsilcileriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Unat, 2017: 558-559.

özgünlükten de bahseden yazar; örnekler vererek fizik, kimya, coğrafya, botanik, zooloji, sosyoloji ve mimari alanlarında temayüz etmiş İslâm bilginlerinden söz eder.

el-Cezerî, Hamidov'un çalışmasında 'Popüler Mekanik' bölümünde ele alınmıştır. Burada el-Cezerî yine İslâm dünyasının Leonardo da Vinci'si adlandırılmış, onun tekerleğin bulunmasından sonraki en önemli buluş olan krank milini icat ettiği belirtilmiştir. Hamidov'a göre, el-Cezerî'nin tanım ve çizimlerinden yola çıkılarak su pompa ve kaldıraçları üretilmiştir (Hamidov, 2011: 34). Yazar; diğer İslâm mühendislerinin de yel değirmeni, rüzgâr türbini, vantilatör vb. geliştirilmesinde önemli role sahip olduklarını belirterek makalenin ilgili bölümünü sonlandırmıştır.

2016 yılında St. Petersburg'da *Mekanik ve Fizik Tarihiyle İlgili Çalışmalar* adıyla yayımlanmış olan bir kitabın 'Orta Çağ İslâm Dünyasında Mekanik ve Fizik' bölümünde de el-Cezerî'ye de değinilmiştir (Lopatuhina vd., 2016: 51-52). Bu çalışmada el-Cezerî'nin icat ettiği su kaldıraçları, su pompaları ve konik vanalardan kısaca söz edilmiş, onun slot makinelerinin mucidi olduğu ifade edilmiştir.

2019 yılında Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahçıvan Şubesi'nden M. Kazımov, F. Eylazov ve G. Hüseyinov tarafından Türkçeye *Bilim Alanında Çifte Standartlar ve İslâm Bilginlerinin Evrensel Bilime Katkıları* olarak çevrilebilecek bir başlıkla yayımlanan makalenin önemli bir bölümü el-Cezerî'yle ilgilidir. Burada, *Cezerî* ifadesinin Türkçe olduğu, *gezerî* sözcüğünden türediği ve *gezen, adımlayan, dolaşan* anlamlarına geldiği ifade edilmiştir. Başkaca bir deyişle, burada el-Cezerî'nin milliyetçe Türk olduğu belirtilmiştir.

Bu makalede genel olarak, Türk-İslâm bilginlerinin dünya bilim tarihine katkıları ve onların Batı Aydınlanması ve Rönesans üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Çalışmada Fârâbî, Muhammed b. Musa el-Hârizmî, Fergânî, Bîrûnî, Nasîruddin Tûsî, İbn Sînâ, Şerif İdrîsî vd. İslâm bilginlerinin farklı bilim dallarına yapmış oldukları özgün katkılarla ilgili somut örnekler verilmiş, bu örnekler ilgili bilim dallarında temayüz etmiş Batılı bilginlerin çalışmalarıyla karşılaştırılmıştır. Krank mili, su pompaları, mekanik-robotik "müziyenler", kale saatleri, fil saati, kilit(leme) düzenekleri ve kan alma araç ve tekneleri ile ilgili görsellerin de yer aldığı bu çalışmada aşağıdaki hususlar özellikle vurgulanmıştır:

Bir makine mühendisi olarak el-Cezerî'nin buluş ve çalışmaları İtalyan ressam, matematikçi, mühendis ve mucidi Leonardo da Vinci (1452-1519), Fransız fizik ve matematik bilgini Andre Marie Ampere (1775-1836) ve sibernetiğin kurucusu kabul edilen Yahudi-Amerikan matematikçi Norbert Wiener (1894-1964) için bir ilham kaynağı olmuştur (Kazımov vd., 2019: 13).

Adı geçen yazarlardan M. Kazımov ve G. Hüseyinov'un 2020 yılında birlikte yayımlanmış oldukları *Mekanik Dahisi ve Robot Teknolojisinin Babası el-Cezerî* başlıklı bir makale daha bulunmaktadır. Bu makale ile yazarların bir önceki çalışmaları arasında önemli ölçüde benzerlikler bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu çalışmada diğerinden farklı olarak, el-Cezerî'nin eserinin içeriği üzerinde daha fazla durulmuştur. Aynı yazarlara ait bu iki çalışmada yararlanılan kaynaklar arasındaki farklılık da dikkat çekmektedir (Kazımov & Guseynov, 2020: 17).

2021 yılında St. Petersburg Devlet Teknoloji Enstitüsünden A. Kuzmin, başlığı Türkçeye *İslâm Rönesansında Mekanik Bilimi* olarak tercüme edilecek bir makale yayımlamıştır. Bu çalışmada el-Cezerî ve eseriyle de ilgili kısa bilgiler verilmektedir (Kuzmin, 2021: 9).

Rusya'da faaliyette bulunan Troitskiy Variant adlı gazete, daha çok popüler bilimle ilgili yazılar yayımlamaktadır. Bu gazetenin 2022 yılı 353. Sayısında A. Reçkin'in yazmış olduğu *Robotların Tarihi: Otomatların Müslüman Mucitleri* başlıklı yazı, el-Cezerî ve buluşlarıyla ilgilidir. Yazar, burada, el-Cezerî'nin yaşadığı dönemin koşulları konusunda kısa bilgiler verdikten sonra onun yaşamöyküsü, eserleri ve bir bilim insanı olarak ortaya koyduğu araç-gereçleri ele almıştır. Yazıda son zamanlarda el-Cezerî'nin eserindeki tanım ve betimlemelerden hareketle İsviçre ve Japonya'da geliştirilen robot ve otomatlardan da bahsedilmektedir (Reçkin, 2022: 11).

3. EL-CEZERİ İLE İLGİLİ RUSÇA ÇALIŞMALARDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Rusça el-Cezerî çalışmalarında karşılaşılan sorunları maddeler halinde, aşağıdaki şekilde ifade etmek mümkündür:

1) el-Cezerî'nin *Kitâb fî ma'rifeti'l-hiyeli'l-hendesiyye (el-Câmi' beyne'l-'ilm ve'l 'ameli'n-nâfi' fî sinâ'ati'l-hiyel)* adlı eseri, bugüne kadar Rusçaya tercüme edilmemiştir. Bu çalışma hazırlanırken yapılan araştırma ve görüşmeler, bu türden bir çalışmanın -eserin Rusçaya tamamen veya kısmen çevirisinin- henüz gerçekleştirilmemiş olduğu sonucunu ortaya koydu. Kanaatimizce, el-Cezerî ile ilgili Rusça çalışmalarda karşılaşılan sorunların başlıca kaynağı, budur.

2) Birinci maddede ifade edilen koşullar, Rusça el-Cezerî çalışmalarında eserin Arapça aslından değil, Almanca (E. Wiedemann ve F. Hauser) ve İngilizce (Donald R. Hill) tercümelerinden yararlanma sonucunu doğurmuştur. Bazı araştırmacılar, el-Cezerî ve eseriyle ilgili Almanca ve İngilizce kaynaklara yeterince nüfuz edememeleri nedeniyle ikincil, hatta üçüncül kaynaklara yönelmişlerdir. Bu ise söz konusu çalışmalarda birbirini tekrarlayan veya tahrif edilmiş bilgilerin yer almasına yol açmıştır.

3) el-Cezerî'nin eserinin -Rus araştırmacılar Rojanskaya, Zaborova, Mılnikov ve Lebedev'in St. Petersburg'da bulunduğunu ifade ettikleri- el yazması nüshası, bugüne kadar incelen(e)mediği gibi, bu nüshanın teknik özellikleriyle³ ilgili ayrıntılı bilgi de verilmemiştir.

4) Yukarıdaki maddelerde ortaya konan hususlardan da anlaşılacağı üzere, Rusça el-Cezerî çalışmaları arasında bütün araştırmacıların yararlanabileceği "otoriter" bir kaynak, yani bir başvuru/referans kaynağı bulunmamaktadır.

5) Tüm bunlar, Rusya'da el-Cezerî ve bilimsel mirasıyla ilgili olarak, herhangi bir akademik araştırmaya dayalı olmayan/bilimsel içerikten yoksun internet yayınlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

6) el-Cezerî'nin yaşadığı dönemin bilimsel, sanatsal, politik ve kültürel zemini Rusça çalışmaların sadece bir kısmında dikkate alınmıştır.

7) Son olarak, bazı Rusça çalışmalarda el-Cezerî'nin mekanik alanındaki yetkinliğine ve tüm insanlığın ortak mirası durumundaki bilime katkılarına odaklanmak yerine onun etnik kimliği, nereli olduğu, Müslüman olup olmadığı vb. gibi özsel olmayan konular tartışılmıştır. Bu hususlardan bazıları bir dereceye kadar duygusallıkla açıklanabilecek/olağan karşılanabilecek iken bazılarının ideolojik tavırlardan kaynaklandığını da belirtmek gerekir.

4. SONUÇ

Burada, her şeyden önce, bu makalenin Rusça el-Cezerî çalışmalarının tamamını kapsadığı iddiasında olmadığı belirtilmelidir. Dahası, elde edilen bulgu ve sonuçları ortaya koymadan önce, sonuç kısmının *el-Cezerî ile İlgili Rusça Çalışmalarda Karşılaşılan Sorunlar* ile birlikte okunarak değerlendirilmesi gerektiği özellikle vurgulanmalıdır.

Kısaca ifade edilecek olursa, bu çalışma aşağıdaki bulgu ve sonuçları ortaya koymuştur:

İbn Sînâ, Fârâbî, Bîrûnî, Ebü'l-Kâsım ez-Zehrâvî, Muhammed b. Musa el-Hârizmî ve diğer birçok İslâm bilgininin eserlerinin büyük bir kısmı (özellikle, 1950-1980 yılları arasında) Rusçaya tercüme edildiği halde, el-Cezerî'nin başlıca eseri bu dile kazandırıl(a)mamıştır.

el-Cezerî, bazı Rusça çalışmalarda kendi eserinde yer alan çeşitli araç-gereç ve hayvan tasvirlerinden hareketle, bir sanatçı, daha doğrusu, minyatür sanatçısı olarak ifade edilmiştir. Bazı çalışmalarda ise sibernetik ve robot teknolojisinin kurucusu olarak gösterilmiştir. Bunun yanında, onun mekanik alanıyla ilgili başta Antik Çağ Yunan olmak üzere, eski uygarlıklara ait bilimsel birikimin sıradan bir derleyicisi olduğunu ileri süren Rusça çalışmalar da bulunmaktadır.

el-Cezerî'nin eserinin Rusçaya tercüme edilmemiş olması, Rusya'da ve eski SSCB'ye işgal sonucu dahil edilmiş, günümüzde ise bağımsızlığını kazanmış Türk ülkelerinde el-Cezerî üzerine çalışan/çalışmak isteyen araştırmacıların işini zorlaştırmış olsa gerek. Buna eserin doğru anlaşılabilmesi için sadece Rusça veya Arapça bilmenin yeterli olmadığı da eklenmelidir. Hakikaten, el-Cezerî'nin ortaya koyduğu tanım ve betimlemeleri, kullandığı teknik terim ve kavramları doğru/gerektiği gibi kavrayabilmek ve eserdeki terminolojiye derinlemesine nüfuz edebilmek için mekanik, kinematik, dinamik, statik, sibernetik, otomatlar ve robot teknolojisi terimlerine önemli ölçüde hâkim olmak gerekir.

Genel olarak bilim tarihi, özde ise İslâm bilim tarihiyle ilgili Rusça inceleme ve çalışmalarda araştırmacıların farklı bilim dallarına ait bilimsel terminoloji konusunda söz konusu yetkinliğe sahip oldukları görülebilmektedir. Bu, özellikle, SSCB dönemi çalışmalarında belirgin bir biçimde göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, yukarıda da işaret edildiği gibi, el-Cezerî'nin eserinin belirli bir plan ve program dahilinde Rusçaya tamamen veya belli bölümler halinde tercüme edilmemiş olması, birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir.

Rusça çalışmalar -yukarıdaki koşullar göz önünde bulundurulduğunda bunların çok az bir kısmı hariç tutulabilir- el-Cezerî ile ilgili bilimsel literatüre özgün, kayda değer bir katkı sağlayamamıştır.

Tüm bunlarla birlikte, el-Cezerî'nin Rus bilim çevrelerinde, ayrıca, Azerbaycan, Özbekistan vd. Türk ülkelerinde bilinmekte olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. el-Cezerî'nin bu ülkelerde ortaöğretim ve yükseköğretim programları için hazırlanmakta olan ders kitaplarına dahil edilmeye başlaması da memnuniyetle karşılanması gereken olumlu bir gelişmedir.

Son olarak, belirtilmelidir ki, birkaç meslektaş veya kütüphaneciyle kişisel düzeyde görüşme yapmak ve Rusya devlet ve milli kütüphanelerine araştırmacı-okur sıfatıyla üye olmak suretiyle Rusça el-Cezerî çalışmalarını sürekli takip etmek ne yazık ki, olanaklı değildir. Dahası; Azerbaycan, Özbekistan vd. Türk ülkelerinde bazı akademik

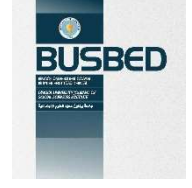
³ Burada el yazması bir eserin adının tam olarak tespit edilmesi, o eserin söz konusu müellife ait olup olmadığı/nisbeti meselesi, eserde kullanılan üslup, takip edilen yöntem(ler), imlâ kuralları, kâğıt cinsi, yazı tipi/çeşidi, ferâğ kaydının olup olmadığı, yazıldığı düşünülen dönemin el yazması eserleriyle teknik açıdan benzerlik gösterip göstermediği vb. gibi konular kastedilmektedir.

alışmalarını Rusça yayımlayan yetkin araştırmacılarla koordineli çalışmak da belirli bir teşvik, plan ve program olmadan, olanaklı görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- Bir, A., & Çeçen, K. (1992). Benî Mûsâ, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 5, 450-451.
- el-Cezerî, İsmail b. Rezzaz. (2021). *el-Câmi' beyne'l-'ilm ve'l-'ameli'n-nâfi' fî sinâ'ati'l-hiyel*. Çev. S. Tekeli, M. Dosay, Y. Unat. Türk Tarih Kurumu.
- Knysh, A. (2007). *Rusya ve Sovyetler Birliği'nde İslâm Felsefesi*. Nasr, S. H., Leaman, O. (Ed.). *İslâm Felsefesi Tarihi* içinde (ss. 417-422.). Çev. Ş. Öçal, H. T. Başoğlu. III. Açılım Kitap.
- Ökten, S. (1993). Cezerî, İsmail b. Rezzaz, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 7, 505-506.
- Unat, Y. (2017). XIII. Yüzyılda Yaşamış Cizreli Bir Mühendis: el-Cezerî. *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır, 02-05 Kasım 2016, Diyarbakır, I: 555-574.
- Gromova, T. (2014). Srednevekoviy arabskiy injener al-Djazari i ego dikovinniye mehanizmi. *History Illustrated*, 8, 34-41.
- Zaborova, R. B., & Milnikov, A. S. (1968). *Noviye postupleniya v otdel rukopisey (1952-1966): kratkiy otçet*. Moskva: İzdatelstvo Kniga.
- Kazimov, M. G., Eylazov, F. A. i dr. (2019). Dvoyniye standartı v mirovoy nauke i vkladı vostoçnih uçenih v mirovuyu nauku. *Evrasiyskiy Soyuz Uçenih (ESU)*, 12(69), 8-16.
- Kazimov, M., & Guseynov, G. (2020). Geniy po mehanike i «Otets robotehniki» al-Djazari, *Elmi İş*. 12(61), 12-17.
- Kuzmin, A. (2021). Mehanika arabskogo vozrejdeniya. *Fundamentalniye osnovi mehaniki*, 8, 5-11.
- Lebedev, V. V. (1982). Araboyazıçniye materialı po istoriyi nauki v rukopisnem fonde GPB im. M. E. Saltıkova-Şedrina. *Ejegovnik 1975*, Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- Lopatuhina, İ. E., & Kuteeva, G. A. i dr. (2016). *Oçerki po istoriyi mehaniki i fiziki*. SPb.: İzdatelstvo VVM.
- Reçkin, A. (2022). *İstoriya robotov: Tvortsi islamskih avtomatov*, 18 Ekim 2022 tarihinde Troitskiy variant (9/353, 17.05.2022): <https://trv-science.ru/2022/05/istoriya-robotov-tvorcy-İslâmskix-avtomatov> adresinden alındı.
- Rojanskaya, M. M. (2002). Predşestvenniki Leonardo da Vinci na srednevekovom Vostoke. *Materaili Mejdunarodnoy nauçnoy konferentsiyi posvyaşennov 550-letnemu yubileyu so dnya rojdeniya Leonardo da Vinci i 130-letiya Politehniçeskogo Muzeya*, prohodivşey v Moskve v 18-21 noyabrya 2002 g., Moskva.
- Rojanskaya, M. M. (2010). *Mehanika na srednevekovom Vostoke*. Moskva: İzdatelstvo URSS.
- Hamidov, E. (2011). İslamskaya nauka: zapadniy vzglyad i realnost. *Minbar Islamic Studies*, 2(8), 22-37.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 21.11.2022
Kabul Tarihi : 10.01.2023
 <https://doi.org/10.29029/busbed.1207930>

ÜSTBİLİŞSEL YAZMA STRATEJİLERİNİ KULLANMA EĞİLİMİ ÖLÇEĞİ*

Teymur EROL¹, Hasan KAVRUK²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, ortaokul öğrencilerinin üstbilişsel yazma stratejilerine başvurma eğilimini belirlemek için beşli Likert biçiminde tasarlanmış bir ölçek geliştirmektir. Çalışmada korelasyonel araştırma modeli kullanılmıştır. Çalışma verileri, Malatya ili merkez ilçelerinde bulunan ortaokul öğrencilerinden basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle tek seferde toplanmış, daha sonra iki aşamalı faktör analizi için rastgele iki gruba ayrılmıştır. Elde edilen veriler, kapsam ve yapı geçerliği bakımından analiz edilmiştir. Bu kapsamda ölçek geliştirme süreçlerinde kullanılan faktör analizi tekniğine başvurularak veriler iki aşamada analiz edilmiştir. İlk aşamada birinci çalışma grubunda bulunan 443 öğrencinin verileri kullanılarak açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve 35 maddeden oluşan tek faktörlü ölçek yapısı ortaya çıkmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0,93 olarak hesaplanmıştır. İkinci aşamada diğer çalışma grubunda bulunan 354 öğrenciden elde edilen veriler kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Tek faktörlü olduğu belirlenen model, doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak test edilmiş ve doğrulanmıştır. Böylece ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu belirlenmiştir.

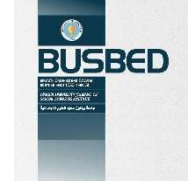
Anahtar Kelimeler: Üstbiliş, üstbilişsel yazma stratejileri, ölçek geliştirme

* Bu makale “Üstbilişsel Yazma Stratejileri Eğitiminin Yazma Becerisine ve Yazmaya Yönelik Tutuma Etkisi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, erolteymur@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1738-0858>

² Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, hasan.kavruk@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6352-4985>

Article Type : Research Article
Date Received : 21.11.2022
Date Accepted : 10.01.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1207930>

THE QUESTIONNAIRE OF METACOGTIVE WRITING STRATEGIES AWARENESS *

Teymur EROL¹, Hasan KAVRUK²

ABSTRACT

The aim of this study is to develop a scale designed as a five-point Likert to determine the tendency of secondary school students to use metacognitive writing strategies. Correlational research model was used in the study. The data used in the study were collected at once from secondary school students in the central districts of Malatya by simple random sampling method, and then randomly divided into two groups for two-stage factor analysis. The study data were analyzed in terms of content and construct validity. In addition, the factor analysis technique used in the scale development processes was applied. In the first stage of the study, exploratory factor analysis was conducted using the data of 443 students in the first study group, and a single factor scale structure consisting of 35 items emerged. As a result of the exploratory factor analysis, the Cronbach Alpha reliability coefficient of the scale was calculated as 0.93. In the second stage, confirmatory factor analysis was carried out by using the data set obtained from 354 students. The model, which was determined to be one factor, was tested and validated using confirmatory factor analysis. As a result of the analysis, it was determined that the scale is a valid and reliable measurement tool.

Keywords: Metacognition, metacognitive writing strategies, questionnaire development

* This article was produced from the doctoral thesis titled "The Effect of Metacognitive Writing Strategies on Writing Skills and Writing Attitudes".

¹ Assist. Prof. Dr., Muş Alparslan University, erolteymur@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1738-0858>

² Prof. Dr., İnönü University, Education Faculty, hasan.kavruk@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6352-4985>

1. GİRİŞ

Yazma; dinleme, okuma ve konuşma becerilerinin pratik deneyimlerini kullanan ve bunların birikimlerinden yararlanan bir beceridir. Üretime ve yaratıcılığa dayalı olması nedeniyle geliştirilmesi zordur. Soyut bir düzlemde, karmaşık zihinsel işlemlerle gerçekleştiği için sistemli düşünmeyi gerektirmektedir. Zihin veya düşünce boyutunda var olan dil aracılığıyla kodlaması, metin yoluyla zihni görünür kılması dolayısıyla belli bir olgunlaşmayı zorunlu kılmaktadır. Bireyin ancak zihin ve duyguyla kazanabildiği bilişsel ve duyuşsal birikimlerinden yararlanmaktadır. Kişinin öznel dünya bilgisinden beslendiği için yaşamsal deneyimlere muhtaçtır. Belli bir düzen fikri içermesi bakımından işlemsel bilgi süreçlerine tabidir (Klimova, 2014). Üstelik çoğu zaman strateji bilgisiyle nitelik kazanabilen bir beceridir. Planlama, izleme ve değerlendirme gibi bir dizi üstbilişsel becerinin kontrolünde gerçekleşir (Hacker vd., 2009). Bu nedenle yazma becerisi, ana dil gelişiminin son halkası kabul edilmektedir (Demirel, 1999; Yavuz, 2010).

Diğer dil becerilerinde görülen çoğul karakterin tersine, yazılı anlatım tek başına yürütülen bir eylemdir. Kişinin zihinsel evreninden beslenen entelektüel bir çabadır (McCormick vd., 2013). Dinleme, konuşma ve okuma becerileri çift yönlü ve etkileşimli olmak durumundadır. Çünkü bu becerileri kullanım alanına çıkaran güç çok uyarandır. Buna karşılık yazma üretiminin tetikleyici unsuru yazarın kendisidir (Graham & Harris, 1988). Metinleştirme boyunca yazarın bir hedef kitlesi olsa bile henüz bunlarla doğrudan müzakere başlamamıştır. Sürecin sonunda yazar aradan çekilmiştir. Artık okurla konuşan, yazının kendisidir. Bu nedenle yazma, muhatapsız konuşma biçimi olarak tanımlanmıştır (Vygotsky, 1998). Üretiminin muhatapsız biçimde gerçekleşmesi, bireyin zihinsel ve duygusal birikimlerini kullanması ve varlığını bu kaynaklara borçlu olması nedeniyle yazma, üstbilişsel stratejilerin kontrolünde gerçekleşen bir dil üretimi olarak nitelenmiştir (Hacker vd., 2009).

Yazılı anlatım; yaratıcılık isteyen, döngüsel zihin işlemleriyle kontrol ve düzeltme süreçleri gerektiren bir öz düzenleme becerisidir (Zimmerman & Bandura, 1994). Anlık ve çizgisel zihin süreçleriyle ilerleyen bir üretim değildir. Geniş zaman aralıklarında ortaya konulan bilinçli bir çabanın ürünüdür (Erol & Kavruk, 2021). Yalnızca belli dilsel yeterliklerle yürütülen mekanik bilgilerden fazlasıdır. Temel bilişsel becerilerden beslenerek ortaya çıkar (Mayer, 2002). Sesleri, heceleri, sözcükleri, cümleleri ve daha büyük birlikleri söylem becerisi, dil estetiği ve düşünce organizasyonu eşliğinde doğru olarak bir araya getirme yetkinliğidir. Hayes ve Flower'a (1986) göre düşünceyi sözcükler aracılığıyla çevirme veya görünür kılma çabası yazılı anlatım için yeterli değildir. Çevirinin yanında, planlama ve gözden geçirme stratejileri yoluyla metni inşa etmek gerekir. Planlama, mantık çerçevesine göre metni örgütleme işlevi görür. Çeviri, düşüncenin dil kalıbına aktarımıdır. Gözden geçirme ise yazılı anlatım sürecinin izlenmesidir.

Metin üretimi ile ilgili, literatür verileri doğrultusunda, yukarıda vurgulanan bilişsel süreçlere rağmen yazma becerisinin kuramsal çerçevesi uzun zaman geleneksel kabullere göre şekillenmiştir. Geleneksel yaklaşımda yazılı anlatım, önceden belirlenmiş birtakım kuralların gözetiminde ve ürün odaklı yürütülmüş (Zamel, 1982), metinler; yazar, bağlam ve okuyucudan kopuk birer özerk nesne olarak ele alınmıştır (Hyland, 2016). İçerikten ziyade şekil önemslenmiş, yazı daha çok mekanik dil bilgisi üzerine kurulmuş ve yazmanın zihinsel boyutu göz ardı edilmiştir. Bu anlayış, geçen yüzyılın ortalarına kadar bütün dünyada egemen bir biçimde varlığını sürdürmüştür (Yi, 2006). Yazılı anlatımı belli şablon ve kurallarla sınırlayan ürün odaklı yazma anlayışı zamanla eleştirilmiş (Ülper, 2008) ve 1960'lı yıllardan itibaren süreç odaklı yazma anlayışı yaygınlık kazanmıştır.

Yazılı anlatımın zihinsel yönünü sözlü düşünme protokolleriyle ortaya çıkarmak amacıyla Flower ve Hayes'in (1980, 1981) yürüttüğü deneysel çalışmalar, yazma süreçlerine yönelik geleneksel yaklaşımları derinden sarsmıştır. Araştırmacıların bilişsel süreç adıyla formüle ettikleri modelde, yazmanın çizgisel seyir izlemediği, aksine ileri ve geri döngüler içerdiği belirtilmiştir. Sözü edilen modelin etkisiyle metin üretiminin bir süreç olduğu kabul edilmiş, bu kabulle birlikte üstbilis kavramı yazma süreçleriyle ilişkilendirilmeye başlanmıştır (Farahian, 2017).

Gelişim psikolojisi alanında çalışmalar yürüten Flavell'in 1970'li yılların ortalarında bellek ve üstbellek kavramlarından hareketle üstbilis kavramsallaştırması, birçok öğrenme alanıyla birlikte dil becerilerini öğretme yaklaşımlarını da etkilemiştir (Harten, 2014). Bellek ve ezber ilişkisi üzerinde yoğunlaşan ilk üstbilis çalışmaları, 1980 sonrasında yazma süreçlerini de kapsayacak biçimde farklı disiplinlere doğru genişlemiştir (Kim, 1991).

Geçen zaman içinde üstbilis ile ilgili muğlak ve tartışmalı alanlar kuramsal ve uygulamalı çalışmalarla daha anlaşılır olmaya başlayınca yazma eylemi uygulamalı üstbilisellik olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Hacker vd., 2009). Bu çerçevede yazma eylemi üstbilisin temel stratejileri olarak bilinen planlama, izleme ve değerlendirmenin iş birliği yaparak gerçekleştirdiği bir zihin faaliyeti olarak betimlenmiştir.

Pek çok araştırmacı (Cho vd., 2010; Harten, 2014; Hartman, 2002; Kim, 1991; Martin, 1987; Negretti, 2012; O'Malley & Chamot, 1990; Schraw & Moshman, 1995; Wenden, 1998) üstbilis yazma stratejilerini planlama, izleme ve değerlendirme başlıkları altında sınıflamıştır. Hartman'a (2002) göre *planlama* aşamasında yazının amacı belirlenir, girişi düzenlenir. Fikirlerin en doğru biçimde sırlanması için zihnin kontrol merkezlerine sorular

sorular ve bu sorular ekseninde planlama yapılır. *İzleme* sürecinde denetimler yapılır. Konuya yönelik detaylandırmalar gözden geçirilir. Anlatımın açıklık ve anlaşılabilirliği, yazım ve dil bilgisi denetimi döngüsel zihin süreçleriyle kontrol edilir. *Değerlendirme* aşamasında ise ürünün niteliği test edilir. Güçlü ve zayıf yönleri tespit edilir. Yazım ve dil bilgisi hatalarının nedenleri araştırılır. Hataları önlemeye yönelik çözümler üretilir ve bunu sağlayan stratejilere odaklanılır.

Yazma üzerine yapılan çalışmalar, üstbilişsel stratejileri kullanmanın yazmanın kalitesini geliştirdiğini raporlamaktadır (Alshreif & Nicholes 2017; Harten, 2014; Negretti, 2012; Raphael vd., 1989; Sexton vd., 1998; Yeh, 2015). Yazma öncesi (planlama), sırası (izleme) ve sonrasına (değerlendirme) yönelik döngüsel kontroller içeren bu stratejiler, kişiye öz düzenleme sorumluluğu yükleyerek metni yapılandırma kolaylığı sağlamaktadır. Bu durum yazma becerisinin gelişmesine de yardımcı olmaktadır.

Yazma becerisine ve üstbilişsel yazma stratejilerine yönelik önceki bölümlerde verilen kuramsal çerçeveden hareketle, bu çalışmada üstbilişsel yazma stratejilerinin kullanımını kapsayan bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, ortaokul öğrencilerinin yazma süreçlerinde kullandıkları çeşitli stratejik araçları belirlemek ve zihinsel düzeydeki karar alma biçimlerini ölçmek için alanda kabul gören prosedürler izlenerek Üstbilişsel Yazma Stratejileri Ölçeği (ÜYSÖ) geliştirilmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Ortaokul düzeyindeki öğrencilerin üstbilişsel yazma stratejilerine başvurma eğilimlerini belirlemek için beşli Likert şeklinde tasarlanmış bir ölçeğin geliştirilmesini hedefleyen bu çalışmada korelasyon araştırması modeli kullanılmıştır. Korelasyon araştırmaları iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi, bu ilişkinin derecesini belirlemek için veri toplamayı esas alan araştırma modelleridir (Fraenkel vd., 2012).

2.2. Çalışma Grubu

Çalışmada iki farklı öğrenci grubundan veri toplanmıştır. Gruplar, Malatya ili merkez ilçelerinde bulunan ortaokullardaki öğrencilerden oluşmaktadır. İlk gruptan elde edilen veriler açılımlı faktör analizinde (AFA) kullanılmıştır. AFA için verileri kullanılan çalışma grubuna ilişkin bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır:

Tablo 1.

AFA için Verileri Kullanılan Çalışma Grubuna İlişkin Bilgiler

Değişken	Kategori	n	%
Cinsiyet	Kız	226	51,02
	Erkek	217	48,98
	Toplam	443	100
Okullar	Öğretmenler Ortaokulu	67	15,12
	Farabi Ortaokulu	98	22,12
	Barguzu Ortaokulu	78	17,61
	91.000 Dev Öğrenci Ortaokulu	173	39,05
	N. F. Kısakürek Ortaokulu	27	6,09
	Toplam	443	100

Tablo 1’de görüldüğü gibi, ilk çalışma grubunda 443 öğrenci bulunmaktadır. Bunların 226’sı (%51,02) kız, 217’si (%48,98) erkektir. Tüm öğrenciler ortaokul düzeyinden seçilmiştir. Çalışma grubundaki öğrenci sayısı, taslak aşamasındaki ölçeğin madde sayısı dikkate alınarak belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle 44 maddeden oluşan taslak ölçeğin madde başı gözlemci sayısının yaklaşık 10 kat olması sağlanmış, katılımcı sayısı yüksek tutularak veri analizinde tutarlı sonuçlara ulaşılması hedeflenmiştir (Yaşlıoğlu, 2017).

Ölçek için AFA yapıldıktan sonra, aynı okullarda eğitime devam eden, ancak sınıfları farklı olan öğrencilerden doğrulayıcı faktör analizi (DFA) için veri toplanmıştır. İkinci gruptaki öğrencilere yönelik bilgiler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2.

DFA için Verileri Kullanılan Çalışma Grubuna İlişkin Bilgiler

Değişken	Kategori	n	%
Cinsiyet	Kız	170	48,02
	Erkek	184	51,98

	Toplam	354	100
Okullar	Öğretmenler Ortaokulu	74	20,90
	Farabi Ortaokulu	65	18,36
	Barguzu Ortaokulu	63	17,80
	91.000 Dev Öğrenci Ortaokulu	132	37,29
	N. F. Kısakürek Ortaokulu	20	5,65
	Toplam	354	100

Tablo 2 incelendiğinde, ikinci çalışma grubunda 354 öğrencinin bulunduğu görülmektedir. Söz konusu grup AFA çalışma grubuyla aynı okullarda bulunan farklı öğrencilerden seçilmiştir. Bunların 170’i (%48,02) kız, 184’ü (%51,98) erkektir. AFA’da olduğu gibi DFA için de madde başı örneklem sayısının en az 10 kat olması gözetilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracını Geliştirme Süreci

Veri toplama aracının geliştirilmesine yönelik işlemlerde araştırmacıların takip ettiği sıra gözetilmiştir. Bunun için öncelikle İnönü Üniversitesi Etik Kurulundan izin (2020/12-05 nolu karar) alınmıştır. Daha sonra üstbilişsel yazma stratejileri ölçeğinin madde havuzunu oluşturmak için iki aşamalı bir yol izlenmiştir. İlk veriler literatür taramasından elde edilmiştir. Bu kapsamda üstbilis ve üstbilis stratejileri başta olmak üzere, alana özgü temel kuram ve kavramlar taranmış, kabul gören ölçekler gözden geçirilmiş, madde havuzunun oluşturulmasında verilen kaynaklardan yararlanılmıştır (Aydın vd., 2018; Farahian, 2015; Harris vd., 2001; Hartman, 2002; Kim, 1991; La Marca, 2014; Negretti, 2012; O’Malley & Chamot, 1990; O’Neil & Abedi, 1996; Oxford, 1986; Pintrich, vd., 2000; Schraw & Dennison, 1994; Schraw & Moshman, 1995; Wey, 1998; Xiao, 2016).

Madde havuzunu oluşturan ikinci veri ise öğrencilerden elde edilmiştir. Bu kapsamda, yedinci sınıfta okuyan 60 öğrenciye yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular sorulmuş, verilen cevaplar ölçek maddelerine dönüştürülmüştür. Öğrencilerin yazmaya yönelik üstbilişsel stratejileri kullanma eğilimini ve farkındalığını belirlemek için eş zamanlı olmayan ölçme tekniğine başvurulmuştur. Bunun için Millî Eğitim Bakanlığınca (MEB) onaylanmış ders kitabı kullanılmıştır. Veriler elde edilirken MEB’in yıllık planına bağlı kalınmış ve plan dâhilinde ders kitabında yer alan yazma konusunun öğrenciler tarafından yazılması istenmiştir. Daha sonra, yazma görevinden bağımsız bir zaman diliminde; ancak görevle ardışık olacak biçimde öğrencilerden yazma süreçlerini yazılı olarak anlatmaları istenmiştir. Öğrencilerden elde edilen bu veriler ölçek maddelerinin hazırlanmasında kullanılmıştır.

İki aşamalı veri toplama süreci sonunda, 62 maddeden oluşan bir taslak ortaya çıkmıştır. Taslaktaki maddeler, özellikle yabancı literatürde kabul gören kaynaklardan hareketle üstbilişsel yazma stratejilerinin alt boyutlarına dağıtılarak tasnif edilmiştir.

Üstbilişsel yazma stratejileri ölçeğinin taslağı şekillendikten sonra, kapsam ve görünüş geçerliği için uzman görüşüne başvurulmuştur. Bu doğrultuda, beşi Türkçe eğitimi, ikisi ölçme ve değerlendirme alanında çalışan akademisyenler ile Millî Eğitim Bakanlığınca bağlı ortaokullarda çalışan ve doktora düzeyinde eğitimini sürdüren dört Türkçe öğretmeninden (toplam 11 uzman) taslak ile ilgili görüş alınmıştır. Uzmanlar, araştırmacı tarafından oluşturulan maddelere ve öngörülen boyutlandırmaya yönelik değerlendirme yapmışlardır. Her bir madde için “uygun” “düzenlenebilir” ve “uygun değil” şeklinde üç dereceden oluşan bir görüş bildirme formu hazırlanmıştır. Uzmanlardan gelen görüşler doğrultusunda taslakta ayıklamalar yapılmıştır.

Ölçek geliştirme sürecinde, her bir maddenin ölçmeyi hedeflediği özelliği ölçüp ölçmediğini, ayrıca ilgili yapıyı yordayıp yordamadığını belirlemek için uzmanların belirttiği görüşler Lawshe tekniği kullanılarak puana dönüştürülmüştür. Lawshe tekniğinde en az 5 en fazla 40 uzman görüşüne başvurulmaktadır. Her bir maddenin kapsam geçerlik oranını elde etmek için ilgili maddeye “uygun” görüş bildiren uzman sayısı, maddeye yönelik görüş bildiren toplam uzman sayısına bölünmekte ve çıkan sonucun bir eksiği ile doğru sonuç elde edilmektedir (Lawshe, 1975). Lawshe tekniği kullanılarak elde edilen kapsam geçerlik ölçütleri Veneziano ve Hooper tarafından hesaplanmıştır (akt. Yurdugül, 2005). Adı geçen araştırmacıların hesaplama tablosu dikkat alınarak 11 kişilik uzman görüşü (bu çalışmada görüşüne başvuru uzman sayısı) için minimum kapsam geçerlik oranı 0,59 olarak belirlenmiştir. Uzmanlar tarafından belirtilen görüşler Excel programı kullanılarak tabloya dönüştürülmüş ve kapsam geçerlik formülü kullanılarak minimum değerler elde edilmiştir. Kapsam geçerlik oranı 0,59’un altında kalan maddeler ölçek taslağından çıkarılmıştır.

Uzmanlar arası uyuma dayalı olarak yapılan kapsam geçerlik hesaplamasında, ölçek taslağındaki 12 madde 1 tam puan, 20 madde 0,81 ve 12 madde 0,63 puan almıştır. Yapılan hesaplama sonrasında, 0,59’luk eşik değeri aşan madde sayısının 44 olduğu görülmüştür. Böylece uzmanlardan alınan görüşler doğrultusunda ölçekteki madde sayısı 62’den 44’e düşürülmüştür. Kalan 44 madde, rastgele sıralanmış ve uygulanmaya hazır hale getirilmiştir.

Faktör analizi için hazır hale getirilen ölçekte 5’li Likert tipi derecelendirme kullanılmıştır. Öğrencilerin maddelere katılma düzeylerini belirlemek için tamamen katılıyorum (5), genellikle katılıyorum (4), orta derecede katılıyorum (3), az katılıyorum (2), hiç katılmıyorum (1) puan olarak derecelendirilmiştir. Son aşamada ölçek taslağındaki olası sorunları belirlemek, dil ve ifade geçerliğini test etmek için 50 kişilik bir ortaokul öğrenci grubuyla ön deneme yapılmış, öğrencilerden olumlu geribildirim alınmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Ölçeğin veri girişi esnasında, okumadan işaretleme yaptıkları anlaşılan öğrencilerle, maddeleri boş bırakan öğrencilerin verileri dikkate alınmamış, geriye kalan öğrencilerin verileri değerlendirilmiştir. Ardından üstbilişsel yazma stratejileri ölçeğine ilişkin verilerin faktör analizine uygun olup olmadığına karar vermek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett testi (Bartlett’s Test of Sphericity) kullanılmıştır. Test sonuçları, çalışma grubuna ait verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermiştir. Sonraki aşamada, ilk grubun verileri kullanılarak AFA yapılmıştır. İkinci grubun verileri ise DFA sürecinde kullanılmıştır. Yapılan testler sonucunda faktör yük değeri 0.45 olduğunda daha tutarlı sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Büyüköztürk’e göre (2017) faktör yük değerinin 0.45 ya da daha yüksek olması ayıklamada iyi bir ölçüttür. Bu eşik değeri geçemeyen toplam 9 madde (S30, S43, S35, S1, S11, S37, S41, S13, S2) sırasıyla ölçekten çıkarılmıştır. Ayıklama sonucunda geriye 35 madde kalmıştır. İki aşamalı faktör analizi yapıldıktan sonra ölçeğin güvenilirliği için Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Çalışmanın son bölümünde ölçek maddelerinin korelasyon değerlerine yer verilmiştir. Ayrıca, geliştirilen ölçeğin yapısını anlaşılır kılmak için maddeler üstbilişsel strateji boyutlarına göre tasnif edilmiştir.

3. BULGULAR

Üstbilişsel yazma stratejileri ölçeğine ilişkin verilerin örneklem büyüklüğü bakımından faktör analizine uygun olup olmadığına karar vermek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi kullanılmıştır. Bununla birlikte verilerin çok değişkenli normal dağılımdan gelip gelmediğini belirlemek için Bartlett testi yapılmıştır. Söz konusu testlere yönelik sonuçlar Tablo 3’te yer almaktadır:

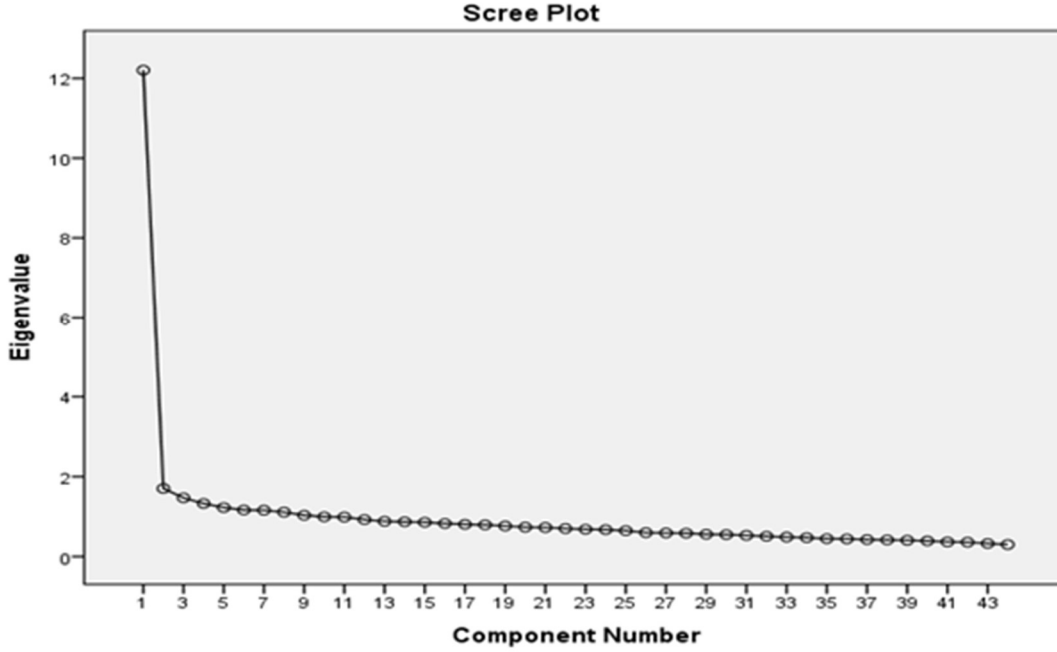
Tablo 3.

Üstbilişsel Yazma Stratejileri Ölçeğinin KMO ve Bartlett Testi

KMO and Bartlett’s Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.941
Bartlett’s Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	6140.630
	df	946
	P	.000

Tablo 3 incelendiğinde, ölçeğin örneklem büyüklüğünü ifade eden KMO katsayısının .941 olduğu ve faktör analizi için yeterli örnekleme karşıladığı görülmektedir (Çokluk vd., 2018). Bartlett küresellik testinin sonuçlarına göre Ki-Kare değeri anlamlı bulunmuştur ($\chi^2=6140,630$; $p<0,001$).

Çalışma grubuna ait verilerin faktör analizine uygun olduğu anlaşıldıktan sonra temel bileşenler metodu kullanılarak AFA yapılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle yamaç birikinti grafiği incelenmiş, bununla birlikte faktör bileşenlerinin toplam varyansa yaptığı katkı göz önünde bulundurularak ölçeğin tek boyutlu olmasına karar verilmiştir. Yamaç birikinti grafiği Şekil 1’de sunulmuştur:

Şekil 1. Üstbilişsel yazma stratejileri ölçeğinin yamaç birikinti grafiği

Şekil 1'deki yamaç birikinti grafiğinde düz bir plato biçiminde ve yakın aralıklarla sıralanan noktalar düzenli yığılmaya ve ölçeğin tek faktörlü olduğuna işaret etmektedir. Grafikte gözlenen tek faktörlü ölçek yapısı testlerle sınıandığında destekleyici istatistiklere ulaşılmaktadır. Testler sonucunda ortaya çıkan faktör değerleri ve varyans yüzdeleri yamaç birikinti grafiğiyle belirginleşen tek faktörlü yapıyla uyum göstermektedir. AFA'nın ilk testinde, toplam varyansın %50,882'sini açıklayan ve özdeğeri 1.00'in üstünde olan 9 faktör ortaya çıkmıştır. Yamaç birikinti grafiği ile birlikte incelenen ve tek faktörlü olduğu değerlendirilen üstbilişsel yazma stratejileri ölçeğine ilişkin faktörler ve açıkladığı varyans yüzdeleri Tablo 4'te sunulmuştur:

Tablo 4.

Üstbilişsel Yazma Stratejileri Ölçeğinin Faktör Değerleri ve Varyans Yüzdeleri

Madde	Tüm Faktörlere İlişkin Değerler			Tek Faktörlü Yapıya İlişkin Değerler		
	Özdeğer	Açıklanan Varyans %	Toplamalı Açıklanan Varyans %	Özdeğer	Açıklanan Varyans %	Toplamalı Açıklanan Varyans %
1	10,713	30,610	30,610	10,713	30,610	30,610
	1,404	4,012	34,622			
	1,239	3,539	38,160			
	1,188	3,393	41,554			
	1,121	3,203	44,757			
	1,049	2,997	47,754			
	1,019	2,910	50,664			
	0,988	2,824	53,488			
	0,958	2,736	56,225			
	0,902	2,577	58,801			
	0,859	2,454	61,255			
	0,841	2,402	63,657			
	0,826	2,360	66,018			
	0,758	2,166	68,184			
	0,736	2,102	70,286			
	0,733	2,094	72,380			
	0,713	2,036	74,416			
	0,667	1,907	76,323			

0,645	1,843	78,166
0,628	1,793	79,959
0,611	1,745	81,705
0,591	1,689	83,394
0,560	1,599	84,993
0,541	1,545	86,538
0,512	1,462	88,000
0,500	1,428	89,428
0,477	1,364	90,792
0,453	1,293	92,085
0,441	1,259	93,344
0,431	1,233	94,577
0,419	1,196	95,772
0,407	1,162	96,935
0,392	1,121	98,056
0,359	1,025	99,081
0,322	0,919	100,000

Tablo 4’te birinci faktörün özdeğeri 10.713, açıkladığı varyans yüzdesi ise 30,610 olarak görülmektedir. Başka bir ifadeyle ölçekteki tek faktör, yapının toplam varyansının %30,610’nu açıklamaktadır. Tabloda görüldüğü gibi, ilk faktörden sonraki en yüksek ikinci faktörün açıklanan varyansa katkısı asgari ölçüt olan %5’in altına düşmüştür (Kalaycı, 2006). İlk faktörden sonraki faktörlerin açıklanan varyansa katkılarının düşük olması, ölçekte azami faktör sayısının 1 olabileceğini göstermiştir (Çokluk vd., 2018).

Ölçeğin faktör sayısı belirlendikten sonra, daha tutarlı bir sonuç elde etmek için en düşük faktör yük değeri 0,45 olarak belirlenmiştir. Büyükköztürk’e (2017) göre faktör yük değerinin 0.45 ya da daha yüksek olması ayıklamada iyi bir ölçüttür. Yapılan testler sonucunda, bu eşik değeri geçemeyen toplam 9 madde (S30, S43, S35, S1, S11, S37, S41, S13, S2) sırasıyla ölçekten çıkarılmıştır. Ayıklama sonucunda geriye 35 madde kalmıştır. Tek faktörden oluşan ölçeğin madde faktör yükleri Tablo 5’te verilmiştir:

Tablo 1.
Üstbilişsel Yazma Stratejileri Ölçeği Maddeleri ve Yük Değerleri

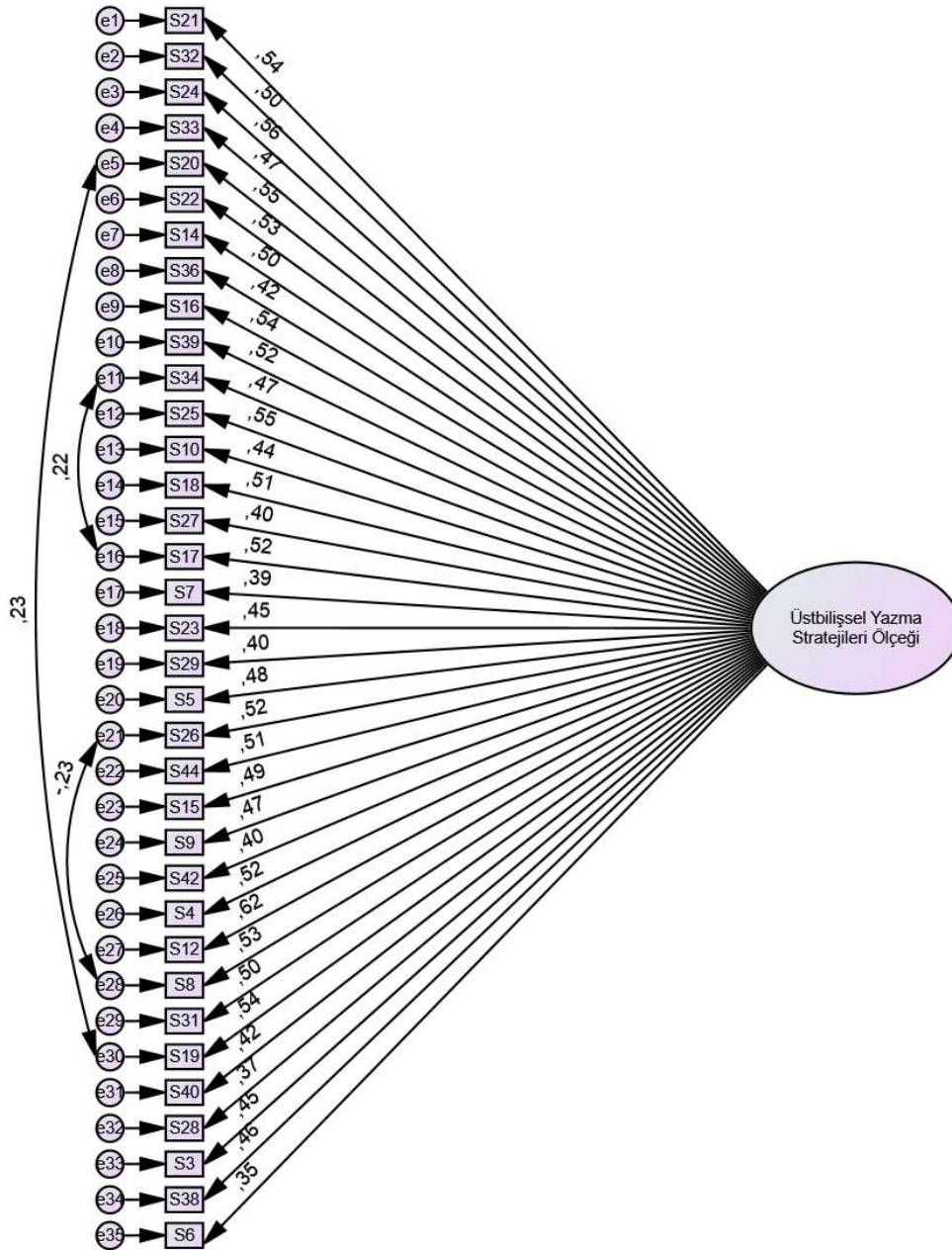
Madde	Yük Değeri	Madde	Yük Değeri	Madde	Yük Değeri
S21	0,639	S10	0,566	S42	0,523
S32	0,637	S18	0,562	S4	0,523
S24	0,635	S27	0,559	S12	0,522
S33	0,628	S17	0,549	S8	0,522
S20	0,617	S7	0,541	S31	0,522
S22	0,591	S23	0,540	S19	0,519
S14	0,587	S29	0,539	S40	0,513
S36	0,577	S5	0,537	S28	0,508
S16	0,575	S26	0,536	S3	0,498
S39	0,571	S44	0,530	S38	0,488
S34	0,570	S15	0,529	S6	0,455
S25	0,569	S9	0,528		

Tekrarlı testlerle gerçekleştirilen AFA’ya ilişkin sonuçların verildiği Tablo 5’te, tek faktörlü yapıya sahip ölçeğin madde yükleri 0,639 ile 0,455 arasında değişmektedir.

Üstbilişsel yazma stratejileri ölçeğinin AFA sonucunda keşfedilen tek faktörlü yapısı, doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak test edilmiştir. DFA, değişkenler arasında var olan bir ilişkiyi test etme, eldeki veri ile daha önce keşfedilerek analiz edilmiş bir yapı arasındaki uyumu belirleme esasına dayanır (Seçer, 2015). Model, çoklu yordayıcı ve ölçüt değişkenleri arasındaki karmaşık ilişkilere izin veren, gözlemlenen değişkenlere yönelik ölçüm hatalarını modelleyen ve teorik olarak ölçüm varsayımlarını istatistiksel olarak test etme imkânı sunan bir dizi istatistiki yaklaşımı kullanır (Chin, 1998).

DFA için çalışmanın ikinci grubundan toplanan veriler kullanılmıştır. Analiz kapsamında daha önce oluşturulan modelin öncelikle t değerleri incelenmiştir. Modeldeki en düşük t değerinin 5,859, en yüksek t değerinin ise 8,863

olduğu tespit edilmiştir. Bu verilere göre t değerleri 0,001 düzeyinde anlamlı bulunmuştur (Çokluk vd., 2018). Test edilen tek faktörlü model Şekil 2’de gösterilmiştir:

Şekil 2. Üstbilişsel Yazma Stratejileri Ölçeğinin DFA Diyaqramı ($\chi^2=775,76$; $Sd=557$; $p<0,001$)

DFA sonucunu gösteren Şekil 2’de yol katsayılarının 0,35-0,62 arasında değerler aldığı görülmektedir. Ölçeğe en çok etki eden maddenin yazma sürecinde bilgileri işlevsel olarak kullanmaya ve bu yönüyle kavramayı izleme stratejisine atıfta bulunan 12. madde olduğu anlaşılmaktadır. En düşük etki değeri ise yazıyı tekrarlı biçimde kontrol etmeye yönelik eylemleri içeren 6. maddedir.

Tabloda görüldüğü üzere, daha iyi uyum değerleri elde etmek için modifikasyon indeksi değerleri dikkate alınarak maddeler arasında kovaryans bağlantıları oluşturulmuştur. Bu kapsamda en yüksek üç değere sahip maddeler (S30 ile S5, S28 ile S21 ve S16 ile S1) arasında modifikasyon yapılarak modele yönelik uyum değerleri iyileştirilmiştir. Modelde gösterilen tüm yol katsayıları $p<0,001$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Üstbilişsel yazma stratejileri ölçeğinin tek faktörlü yapısını değerlendirmek üzere hesaplanan uyum değerleri Tablo 6’da gösterilmiştir:

Tablo 6.*Üstbilişsel Yazma Stratejileri Ölçeğinin Tek Faktörlü Yapısına Ait Uyum Değerleri*

Ölçüt	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Elde Edilen Değerler
χ^2/sd)	≤ 3	$\leq 4-5$	1,39
RMSEA	$\leq 0,05$	0,05-0,08	0,03
SRMR	$\leq 0,05$	0,05-0,10	0,06
PCLOSE	$.10 < p \leq 1.00$	$.05 \leq p \leq .10$	1,00
CFI	$\geq 0,95$	0,90-0,94	0,92
IFI	$\geq 0,95$	0,90-0,94	0,92
GFI	$\geq 0,90$	0,85-0,89	0,89
AGFI	$\geq 0,90$	0,85-0,90	0,87

(Kaynak: Çokluk vd. 2018; Jöreskog & Sörbom, 1984; Kline, 2011; Meydan & Şeşen, 2015; Schermelleh-Engel & Moosbrugger, 2003; Sümer, 2000; Tabachnick & Fidell, 2007; Tanaka & Huba, 1985; Yılmaz & Çelik, 2009)

Tablo 6 incelendiğinde, ölçeğe ait χ^2/sd , RMSEA, PCLOSE değerlerinin iyi uyum kategorisinde; SRMR, CFI, IFI ve GFI değerlerinin ise kabul edilebilir kategoride olduğu görülmektedir. ÜYSÖ'nün DFA ile hesaplanan ve standardize edilmiş tahmin sonuçlarına göre, modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve modele ait değerlerin uyum kriterlerini karşıladığı anlaşılmıştır. Ölçeğin tek faktörlü yapısının eldeki veriler ile kabul edilebilir düzeyde uyum gösterdiği ve tek faktörlü yapısının doğrulandığı görülmüştür.

İki aşamalı testlerle belirginleşen ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı AFA için 0,93; DFA için 0,91 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar, ölçek güvenirliğinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin maddeleri ilişkin betimleyici güvenirlik istatistikleri Tablo 7'de sunulmuştur:

Tablo 7.*Üstbilişsel Yazma Stratejileri Ölçeğinin Güvenirlikle İlgili Betimsel İstatistikleri*

Maddeler	Maddenin Silinmesi Durumda Ölçek Ortalaması	Maddenin Silinmesi Durumda Ölçek Varyansı	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonu	Maddenin Silinmesi Durumda Ölçeğin Cronbach Alpha Katsayısı
S3	132,77	412,043	,429	,911
S4	133,02	406,589	,500	,911
S5	132,98	408,311	,459	,911
S6	133,04	411,933	,340	,913
S7	132,91	413,624	,367	,912
S8	133,05	406,442	,493	,911
S9	132,45	413,387	,454	,911
S10	133,11	410,051	,415	,912
S12	133,28	402,079	,589	,909
S14	132,76	410,139	,474	,911
S15	133,22	406,154	,466	,911
S16	132,41	411,252	,516	,911
S17	133,08	406,113	,504	,910
S18	133,02	405,382	,490	,911
S19	133,13	405,747	,524	,910
S20	133,05	403,698	,538	,910
S21	132,97	406,883	,509	,910
S22	132,68	409,317	,504	,911
S23	133,00	409,193	,443	,911
S24	132,69	406,708	,533	,910

S25	132,88	405,859	,522	,910
S26	132,61	409,667	,486	,911
S27	132,75	414,726	,378	,912
S28	132,60	415,543	,347	,912
S29	133,00	412,646	,383	,912
S31	133,16	405,994	,478	,911
S32	132,84	409,550	,471	,911
S33	132,98	409,413	,447	,911
S34	133,16	406,985	,456	,911
S36	132,69	413,784	,399	,912
S38	133,06	408,620	,437	,911
S39	132,90	408,156	,494	,911
S40	132,75	412,387	,404	,912
S42	133,04	411,084	,383	,912
S44	133,03	404,529	,498	,911

Tablo 7’de DFA yapılan maddelerin silinmesi halinde ölçek ortalamasında, varyansında ve Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısında önemli bir değişiklik olmayacağı anlaşılmaktadır. Düzeltilmiş madde toplam korelasyon değerlerinin 0,340 ile 0,589 arasında olduğu görülmektedir. Bu değer 0,30’un üzerinde ve pozitif yönlü olması, maddelerin ayırt ediciliğinin iyi olduğuna ve benzer davranışları örneklediğine işaret etmektedir (Büyüköztürk, 2017).

Tek faktörlü ve 35 maddeden oluşan üstbilişsel yazma stratejileri ölçeği için yapılan analiz sonuçları ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu kanıtlamıştır. Beşli Likert tipi ölçekten elde edilebilecek en yüksek puan 175, en düşük puan ise 35’tir.

Son olarak, üstbilişsel yazma stratejileri ölçeğindeki maddeler, üstbilişsel strateji boyutlarına göre tasnif edilmiştir. Sözü edilen bu tasnif, büyük ölçüde Schraw ve Denisson’un (1994) üstbilişsel farkındalık ölçeğindeki tasnife dayanmaktadır. Yapılan tasnif ayrıca iki uzmanın görüşüne sunulmuş, uzman görüşleri doğrultusunda düzeltmeler yapılmıştır. Maddelerin boyutları belirlenirken, ifadelerin kapsam ve tanımlarına bakılmıştır. Ölçeğin üstbilişsel strateji boyutları Tablo 8’de yer almaktadır:

Tablo 8.

Üstbilişsel Yazma Stratejileri Ölçeğinin Bilgi ve Strateji Boyutu

Ana Stratejiler	Alt Stratejiler	Madde Numarası
Planlama	Ön örgütlenme	S1, S6, S10, S34
	İşlevsel planlama	S5, S25, S35
	Yönlendirilmiş dikkat	S2, S19, S27
Kendini İzleme	Kavramayı izleme	S7, S9
	Üslubu izleme	S 20
	Üretimi izleme	S12, S13, S22, S29
	Stratejiyi İzleme	S8, S16, S18, S21, S28, S31, S32
	Çift Kontrollü İzleme	S4, S33
	Planı İzleme	S3, S14, S23
Öz değerlendirme	Üretimi Değerlendirme	S17, S30
	Performansı Değerlendirme	S24
	Yeteneği Değerlendirme	S26
	Stratejiyi Değerlendirme	S11, S15

Tablo 8 incelendiğinde; planlama, kendini izleme ve öz değerlendirme ana boyutlarından oluşan üstbilişsel stratejilerden 13 tanesinin ölçeğe yansıdığı anlaşılmaktadır. Buna göre, *planlama* boyutunda 10 madde, *kendini izleme* boyutunda 19 madde, *öz değerlendirme* boyutunda ise 6 maddenin yer aldığı görülmektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Flavell'in (1976) eğitim bilimsel bir kavram olarak ilk kez üstbiliş tanımlamasından beri farklı disiplinlerdeki pek araştırmacının üstbilişle ilgili çalışma yaptığı görülmektedir. Örtük yapısı nedeniyle, üstbiliş ölçmek için araştırmacılar genellikle öz bildirimle dayalı ifadeler içeren ölçekler kullanmışlardır. Üstbilişsel becerilerle ilgili 1982'den 2018'e kadarki çalışmaları ele alan Craig vd. (2020) tespit ettikleri 24.396 makaleyi tarayarak meta-analiz yapmışlardır. Farklı araştırmacılar tarafından geliştirilmiş ölçeklerin de içinde bulunduğu bu taramada, araştırmacılar tarafından üstbilişin iki temel alanı olan üstbilişsel bilgi ve üstbilişsel kontrole yönelik belli bir bakış açısı geliştirildiği, ancak öz bildirim ölçekleriyle ölçülen üstbilişsel süreçlerin belirsiz olduğu bildirilmiştir.

Literatürde üstbilişsel süreçleri farklı bakış açıları veya değişkenler aracılığıyla ölçen araçlara rastlanmaktadır. En bilinen ölçme araçlarından biri Schraw ve Dennison'un (1994) geliştirdiği (Metacognitive Awareness Inventory-MAI), daha sonra Akın vd.'nin (2007) Türkçeye uyarladığı "Üstbilişsel Farkındalık Envanteri"dir. Türkiye'deki araştırmacılar tarafından geliştirilmiş veya uyarlanmış ölçekler; ahlak (Çelik & Sarıçam, 2018), çevrimiçi oyun oynama (Denizci Nazlıgül & Süsen, 2021), matematik (Kaplan & Duran, 2016; Özkubat & Özmen, 2020), öğretmen adayları (Fırat-Durdukoca & Arıbaş, 2019), çocuk ve ergen (Irak, 2012; Karakelle & Saraç, 2007), öz yeterlik (Kocakulah vd., 2016) gibi kavramlara odaklanmıştır. Dil becerilerinden dinleme (Melanlıoğlu, 2012; Okur & Azizoglu, 2016), okuma (Özen & Durukan, 2016; Öztürk, 2012) ve yazma (Aydın vd., 2017; Kansızoglu, 2020) becerileriyle ilgili ölçekler de bulunmaktadır.

Üstbilişsel yazma stratejilerine yönelik olarak Aydın vd. (2017) ile Kansızoglu (2020) tarafından geliştirilen ölçekler bu çalışmayla benzerlik taşımaktadır. Mevcut çalışma, üstbilişsel yazma stratejilerini ayrıntılandırması ve tasnif etmesi bakımından Aydın vd.'nin (2017) çalışmasından ayrılmaktadır. Muhtemelen bu çalışmayla eş zamanlı olarak Kansızoglu (2020) tarafından geliştirilen ölçek ise yine üstbilişsel stratejilere ilaveten üstbilişsel bilgiyi de ölçmesi bakımından bu çalışmayla aynı amacı taşımamaktadır.

Üstbilişsel yazma stratejilerine yönelik olarak geliştirilen bu ölçeğin kompozisyonu literatürde kabul gören stratejilerden hareketle oluşturulmuştur (Chamot & Kupper, 1989; O'Malley & Chamot, 1990; Schraw & Denison, 1994). Söz konusu çalışmalarda geçen kavram ve stratejilere bağlı kalınmıştır. Araştırmacıların dört temel dil becerisi için öngördüğü strateji çerçevesi değerlendirilerek yazma süreçlerinde kullanılacak stratejiler belirlenmiştir. Bu kapsamda üstbilişsel yazma stratejileri O'Malley ve Chamot (1990) ile Chamot ve Kuper'in (1989) çalışmalarından sentezlenmiştir. Söz konusu çalışmalarda üstbiliş stratejileri üç ana kategoriye ayrılmaktadır: planlama, kendini izleme ve öz değerlendirme. Bunların her biri için belirlenmiş alt stratejiler bulunmaktadır. Ön örgütleme, yönlendirilmiş dikkat, seçici dikkat, işlevsel planlama ve öz yönetimden oluşan stratejiler *planlamanın* boyutlarını oluşturmaktadır. Kavramayı izleme, üretimi izleme, işitsel izleme, görsel izleme, üslubu izleme, stratejiyi izleme, planı izleme, çift kontrollü izlemeden oluşan alt stratejiler *kendini izleme* kapsamındadır. Üretimi değerlendirme, performansı değerlendirme, yeteneği değerlendirme, stratejiyi değerlendirme ve dil repertuarını değerlendirme stratejilerinden oluşan grup ise *öz değerlendirmenin* alt boyutlarıdır.

Planlama, kendini izleme ve öz değerlendirme ana boyutlarının altında bulunan bu alt stratejilerin bazıları doğrudan yazma süreçleriyle ilgili değildir. Örneğin işitsel izleme ve seçici dikkat daha çok alıcı dil becerilerine yöneliktir. Bu nedenle söz konusu stratejiler yazma stratejilerinin dışında tutulmuştur. Ayrıca aynı işlevi gören ve binişiklik yaratan stratejilerden yalnızca biri çalışmaya dahil edilmiştir. Yazılı anlatım için binişik olduğu değerlendirilen görsel izleme ile üretimi izleme arasında kapsayıcılık bakımından değerlendirme yapılmış ve yazma süreçlerinde daha kapsayıcı olduğu gerekçesiyle ölçekte üretimi izleme stratejisine yer verilmiştir.

Üstbiliş stratejileri arasında metinden ziyade yazara yönelik olan stratejiler de kapsam dışında tutulmuştur. Öz değerlendirme alt boyutlarını oluşturan performansı değerlendirme ve yeteneği değerlendirme stratejileri yazılı üretimden ziyade yazarın kendisini değerlendirmesi olarak yorumlanmıştır. Bunlara ilaveten, taslak ölçek maddelerindeki bazı stratejiler, faktör yük değerinin asgari eşliğini aşmadığı için ölçek geliştirme sürecinde ayıklanmıştır. Öz yönetim ve dil repertuarını değerlendirme stratejileri bu nedenle ölçeğe yansımamıştır.

Üstbilişsel yazma stratejileri ölçeğini geliştirmek amacıyla iki ortaokul öğrenci grubundan veri toplanmıştır. Madde başı gözlemci sayısı yüksek tutularak ilk gruptaki 443 kişi ile AFA yapılmış, ölçeğin tek faktörlü yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır. AFA sürecinde 0,45 olarak belirlenen faktör yük eşliğini aşmayan dokuz madde ölçek taslağından çıkarılmıştır. Geriye kalana 35 madde ile madde ile DFA yapılmıştır. Bunun için çalışmanın ikinci grubunda bulunan 354 öğrencinin verisi kullanılmış ve ölçeğin yapısı doğrulanmıştır. Sürecin sonunda ölçeğin güvenilirliği hesaplanmış ve her bir maddeye yönelik betimsel istatistiklere yer verilmiştir. Ölçeğin AFA sonrasında ortaya çıkan yapısı için hesaplanan Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,93'tür. DFA için Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,91 hesaplanmıştır. Bu değerler ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Ölçek yapısının daha iyi anlaşılması için son olarak maddeler üstbilişsel strateji boyutlarına göre tasnif edilmiştir. Beşli Likert tipi ölçekten alınabilecek en düşük puan 35, en yüksek puan 175'ir.

KAYNAKÇA

- Akın, A., Abacı, R., & Çetin, B. (2007). Bilişötesi farkındalık envanterinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 7(2), 655-680.
- Alshreif, N., & Nicholes, J. (2017). Metacognition and creative writing: Implications for 11 and 12 college writing experiences. *The Journal of Literature in Language Teaching*, 6(1), 73-88.
- Aydın, İ. S., İnnalı, H. Ö., & Uyumaz, G. (2017). Üstbilişsel yazma stratejileri farkındalık ölçeğinin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin belirlenmesi. *Turkish Studies*, 12(25), 169-192. DOI: [10.7827/TurkishStudies.12198](https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.12198)
- Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Chamot, A. U., & Kupper, L. (1989). Learning strategies in foreign language instruction. *Foreign Language Annals*, 22(1), 13-22.
- Chin, W. W. (1998). Issues and opinion on structural equation modeling. *MIS Quarterly*, 22(1), vii-xvi.
- Cho, K., Cho, M., H., & Hacker, D., J. (2010) Selfmonitoring support for learning to write. *Interactive Learning Environments*, 18(2), 101-113.
- Craig, K., Hale, D., Grainger, C., & Stewart, M. E. (2020). Evaluating metacognitive self-reports: systematic reviews of the value of self-report in metacognitive research. *Metacognition and Learning*, 1-59. <http://doi.org/10.1007/s11409-020-09222-y>
- Çelik İ., & Sarıçam, H. (2018, Mart). *Ahlaki üstbilis ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması*. İKSAD 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Mardin, Türkiye. DOI: 10.13140/RG.2.2.19068.85126
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (1999). *Türkçe öğretimi*. Pegem yayıncılık.
- Denizci Nazlıgül, M., & Süsen, Y. (2021). Psychometric characteristics of Turkish version of metacognitions about online gaming scale. *Bağımlılık Dergisi*, 22(3), 314-326. <https://doi.org/10.51982/bagimli.896088>
- Erol, T., & Kavruk, H. (2021). Bir üstbilis becerisi olarak yazma. *Sanat ve İnsan Dergisi*, 2, 465-478.
- Farahian, M. (2015). Assessing EFL learners' writing metacognitive awareness. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 11(2), 39-51.
- Farahian, M. (2017). Developing and validating a metacognitive writing questionnaire for EFL learners. *Issues in Educational Research*, 27(4), 736-750.
- Fırat-Durdukoca, Ş., & Arıbaş, S. (2019). Öğretmen adaylarına yönelik üstbilis farkındalık ölçeğinin geliştirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(72), 1541-1557. DOI: [10.17755/esosder.474601](https://doi.org/10.17755/esosder.474601)
- Flavell, J. H. (1976). Metacognitive aspects of problem solving. In L.B. Resnick (Ed.) *The nature of intelligence* (pp. 231-236). Erlbaum.
- Flower, L., & Hayes, J. R. (1980). *Identifying the organization of writing processes*. https://www.researchgate.net/profile/John_Hayes30/publication/200772468_Identifying_the_organization_of_writing_processes/links/56784a4208ae125516ee7cc6.pdf.
- Flower, L., & Hayes, J. R. (1981). A cognitive process theory of writing. *College Composition and Communication*, 32(4), 365-387.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education (8th ed.)*. Mc Graw Hill.
- Graham, S., & Harris, K. R. (1988). Instructional recommendations for teaching writing to exceptional students. *Exceptional Children*, 54, 506-512.
- Hacker, D. J., Keener, M. C., & Kircher, J. C. (2009). Writing is applied metacognition. In D. J. Hacker, J. Dunlosky & A. C. Graesser (Eds.), *Handbook of metacognition in education* (pp. 154-172). Routledge.
- Harris, V., Gaspar, A., Jones, B., Ingvarsdottir, H., Neuburg, R., Palos, I., & Schindler, I. (2001). *Helping learners learn: Exploring strategy instruction in language classrooms across Europe*. Council of Europe Publishing.
- Harten, M. D. (2014). *An evaluation of the effectiveness of written reflection to improve high school students' writing and metacognitive knowledge and strategies* [Doctoral dissertation], Boston University School of Education.
- Hartman, H. J. (2002). Developing students' metacognitive knowledge and skills. In H. J. Hartman (Ed.), *Metacognition in learning and instruction*, (pp. 33-68). Springer-Science+Business Media, B.V.
- Hayes, J. R., & Flower, L.S. (1986). Writing research and the writer. *American Psychologist*, 41, 1106-1113.
- Hyland, K. (2016). *Teaching and researching writing*. Routledge.
- Irak, M. (2012). Üstbilis ölçeği çocuk ve ergen formunun türkçe standardizasyonu, kaygı ve obsesif-kompulsif belirtilerle ilişkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 23(1), 47-54.
- Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1984). *LISREL-VI User's Guide* (3rd ed.). Mooresville: Scientific Software.
- Kalaycı, Ş. (Ed.). (2006). Faktör analizi. *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.

- Kansızoğlu, H. (2020). Ortaokul öğrencilerinin üstbilişsel yazma farkındalık düzeylerinin ölçülmesi: Bir literatür inceleme ve ölçek geliştirme çalışması. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(2), 123-152.
- Kaplan, A., & Duran, M. (2016). Ortaokul öğrencilerine yönelik matematiksel üstbiliş farkındalık ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (32), 1-17.
- Karakelle, S., & Saraç, S. (2007). Çocuklar için üst bilişsel farkındalık ölçeği (ÜBFÖ-Ç) A ve B formları: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 10(20), 87-103.
- Kim, W. S. (1991). *The role of metacognitive skills in young ESL student writing revision* [Doctoral dissertation], University of Hawaii.
- Klimova, B. F. (2014). Approaches to the teaching of writing skills. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 112, 147-151. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.01.1149
- Kocakulah, M. S., Özdemir, E., Çoramık, M., & Işıldak, R. S. (2016). Üstbiliş, özyeterlilik ve öğrenme süreçleri ölçeğinin Türkçeye uyarlanma çalışması: Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 10(2), 447-468.
- La Marca, A. (2014, July 7-9). The development of a questionnaire on metacognition for students in secondary school. [Paper presentation]. Proceedings of EDULEARN14 Conference, Barcelona, Spain. <https://core.ac.uk/download/pdf/53295350.pdf>
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personel Psychology*, 28(4), 563-575. DOI:10.1111/j.1744-6570.1975.tb01393.x
- Martin, M. J. (1987). *The effects of instruction in metacognitive strategies for composing on reading achievement and writing achievement* [Doctoral dissertation]. University of South Carolina.
- Mayer, R. E. (2002). Cognitive, metacognitive, and motivational aspects of problem solving. In H. J. Hartman (Ed.), *Metacognition in learning and instruction*, (pp. 33-68). Springer-Science+Business Media, B.V.
- Meydan C. H., & Şeşen H. (2015): *Yapısal eşitlik modellemesi Amos uygulamaları* (2. Baskı). Detay Yayıncılık.
- McCormick, C. B., Dimmitt, C., & Sullivan, F. R. (2013). Metacognition, learning, and instruction. In W. M. Reynolds, G. E. Miller, & I. B. Weiner (Eds.), *Handbook of psychology: educational psychology* (ss. 69-97). Hoboken, NJ, John Wiley & Sons Inc. DOI : 10.1002/9781118133880.hop207004
- Melanlıoğlu, D. (2011). *Üstbiliş strateji eğitiminin ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin dinleme becerilerine etkisi* [Doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Negretti, R. (2012). Metacognition in student academic writing: A longitudinal study of metacognitive awareness and its relation to task perception, self-regulation, and evaluation of performance. *Written Communication*, 29(2) 142-179.
- Okur, A., & Azizoğlu, N. İ. (2016). Dinleme üstbiliş stratejileri ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40, 113-124.
- O'Malley, J. M., & Chamot, A. U. (1990). *Learning strategies in second language acquisition*. Cambridge University Press.
- O'Neil, H. F., & Abedi, J. (1996). Reliability and validity of a state metacognitive inventory: Potential for alternative assessment. *The Journal of Educational Research*, 89(4), 234-245.
- Oxford, R. L. (1986). *Development and psychometric testing of the strategy inventory for language learning*. ARI Technical Report 728. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA182625.pdf>
- Özen, F., & Durkan, E. (2016). Üstbilişsel okuma stratejileri kullandırma ölçeğinin geliştirilmesi, bir geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Turkish Studies*, 11(14), 565-586.
- Özkubat, U., & Özmen, E. R. (2020). Matematik problemi çözmeye üstbilişsel deneyim ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(31), 3958-3984. DOI:10.26466/opus.736793
- Öztürk, E. (2012). Okuma stratejileri üstbilişsel farkındalık envanterinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İlköğretim Online*, 11(2), 292-305.
- Pintrich, P. R., Wolters, C., & Baxter, G. (2000). Assessing metacognition and self-regulated learning. In G. Schraw, & J. Impara (Eds.), *Issues in the measurement of metacognition* (pp. 43-97). Buros Institute of Mental Measurements.
- Raphael, T., E., Englert, C., S., & Kirschner, B., W. (1989). Student' metacognitive knowledge about writing. *Research in the Teaching of English*, 23(4), 343-379.
- Schraw, G., & Dennison, R. S. (1994). Assessing metacognitive awareness. *Contemporary Educational Psychology*, 19, 460-475.
- Schraw, G., & Moshman, D. (1995). Metacognitive theories. *Educational Psychology Review*, 7(4), 351-371.
- Schermelleh-Engel, K., & Moosbrugger, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Seçer, İ. (2015). *Psikolojik test geliştirme ve uyarlama süreci SPSS ve Lisrel uygulamaları*. Anı Yayıncılık.

- Sexton, M., Harris, K. R., & Graham, S. (1998). Self-regulated strategy development and the writing process: Effects on essay writing and attributions. *Exceptional Children*, 64(3), 295-311.
- Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2007). Using multivariate statistics. Pearson Education, Inc
- Tanaka, J. S., & Huba, G. J. (1985). A fit index for covariance structure models under arbitrary GLS estimation. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 38(2), 197-201.
- Ülper, H. (2008). *Bilişsel süreç modeline göre hazırlanan yazma öğretim programının öğrenci başarısına etkisi* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Wenden, A. L. (1998). Metacognitive knowledge and language learning. *Applied Linguistics*, 19(4), 515-537.
- Wey, S. (1998). *The effects of goal orientations, metacognition, self-efficacy and effort on writing achievement* [Doctoral dissertation]. University of Southern California.
- Xiao, Y. (2016). *An exploratory investigation into the metacognitive knowledge and metacognitive strategies of university EFL writers in China* [Doctoral dissertation]. New York University.
- Vygotsky, L. S. (1998). *Düşünce ve dil*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yavuz, M. (2010). Öğretmenlerin geri bildirimlerine göre okul müdürlerinin dinleme becerilerinin analizi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 292-306.
- Yeh, H., C. (2015). Facilitating metacognitive processes of academic genre-based writing using an online writing system. *Computer Assisted Language Learning*, 28(6), 479-498.
- Yılmaz, V., & Çelik, H. E. (2009). *LISREL ile yapısal eşitlik modellemesi-I temel kavramlar, uygulamalar, programlama*. Pegem Akdemi Yayınları.
- Yi, J. Y. (2006). *Construction of a rating scale for writing assessment in an EFL context* [Doctoral dissertation]. The University of Edinburgh.
- Yurdugül, H. (2005, Eylül 28-30). *Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indekslerinin kullanılması*. [Sözlü bildiri]. XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Denizli.
- Zamel, V. (1982). Writing: the process of discovering meaning. *TESOL Quarterly*, 16(2), 195-209.
- Zimmerman, B., & Bandura, A. (1994). Impact of self-regulatory influences on writing course attainment. *American Educational Research Journal*, 31(4), 845-862.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu (Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu)

Etik değerlendirme kararının tarihi: 08.06.2020

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: 2020/12-5

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %70, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %30'dur.

Yazar 1: Literatür taraması, verilerin toplanması, analiz edilmesi ve raporlanması ile ilgili süreçleri yürütmüştür.

Yazar 2: Danışmanlık görevini yürütmüştür.

ÇATIŞMA BEYANI

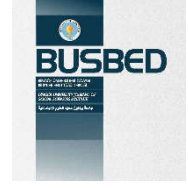
Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

EKLER**Ek-1. Üstbilişsel Yazma Stratejilerini Kullanma Eğilimi Ölçeği**

No	Ölçek Maddeleri	Tamamen Katılıyorum	Genellikle Katılıyorum	Orta Derecede Katılıyorum	Az Katılıyorum	Hiç Katılmıyorum
1	Yazmadan önce zihnimde konuyla ilgili yeni fikirler bulmaya çalışırım.					
2	Konunun hangi yönüne yoğunlaşmam gerektiğini önceden düşünürüm.					
3	Yazma sürecinde, belirlediğim hedeflere uygun yazıp yazmadığımı sorgularım.					
4	Yazdıklarımı geriye doğru okumalarla sürekli gözden geçiririm.					
5	Karar vermeden önce tek bir seçenek yerine birden çok seçeneği göz önünde bulundururum.					
6	Yazma konusunu öğrenince, ön bilgilerimi gözden geçiririm.					
7	Yazıda, düşüncelerimin anlaşılır olmasına dikkat ederim.					
8	Yazarken bir sorunla karşılaşırsam, bunun nedenini belirlemeye odaklanırım.					
9	Yazma sürecinde bilgilerimi işlevsel olarak kullandığımı fark ederim.					
10	Öncelikle konuyla ilgili bildiklerimin yeterli olup olmadığını kestirmeye çalışırım.					
11	Daha iyi bir metin yazmak için ileride farklı stratejiler deneyebilirim.					
12	Yazımın içerik bakımından tutarlı ve uyumlu olmasına dikkat ederim.					
13	Metnin paragrafları arasında süreklilik olup olmadığına bakarım.					
14	Konu dışına çıkıp çıkmadığımı sürekli kontrol ederim.					
15	Kullandığım stratejilerin en iyi seçenek olup olmadığını sorgularım.					
16	Yazma sürecinde karşılaştığım sorunları çözmek için uygun stratejiler kullanırım.					
17	Metni, belirlediğim ölçütlere uygunluk yönünden değerlendiririm.					
18	Yazımın içeriğini zenginleştirmek için zihnimi etkin biçimde kullanırım.					

19	Konuyu dağıtmamak için yazımın sınırlarını önceden belirlerim.					
20	Metnin anlaşılır olması için dil ve anlatıma önem veririm.					
21	Yazma sürecini başlatmak için konu hakkındaki ön bilgilerimi kullanırım.					
22	Düşüncelerimi doğru ve mantıklı sıralamaya dikkat ederim.					
23	Yazıda, seçilen türe uygun bir anlatım planı olmasına dikkat ederim.					
24	Süreç sonunda iyi bir yazı yazıp yazmadığımı kendime sorarım.					
25	Yazmaya başlamadan önce, yazımın ana düşüncesini belirlerim.					
26	Yazma süreci bittiğinde, yazma yeteneğimle ilgili bir karara varabilirim.					
27	Dikkatimi bilinçli bir şekilde, yazacağım metne yönlendiririm.					
28	Yazma esnasında, karşılaştığım güçlükleri çözümlen yollarını ararım.					
29	Yazarken, dil bilgisi kurallarına uyup uymadığımı kontrol ederim.					
30	Anlatımın açık, anlaşılır ve etkileyici olup olmadığını değerlendiririm.					
31	Yazımı geliştirmek için gerektiğinde farklı stratejiler kullanırım.					
32	Yazma esnasında, ön bilgilerimi bilinçli olarak konuyla ilişkilendiririm.					
33	Yazma sürecinde, metni iyileştirmek için düzeltmeler yaparım.					
34	Konuyla ilgili bilgilerim yetersizse, önce araştırma yaparım.					
35	Yazıya başlamadan önce, hangi stratejileri kullanacağıma karar veririm.					

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 17.11.2022
Kabul Tarihi : 30.03.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1205392>

KARS MÜZESİ'NDE BULUNAN OSMANLI DÖNEMİNE AİT BİR GRUP MÜHÜR

Murat ÇABAZ¹

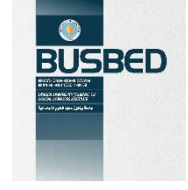
ÖZ

Mühür insanoğlunun duvarlara, toprağa, kayalara resimler çizmesi, damgalarını vurması ile günümüze kadar gelişimini tamamlayan bir sanat olmuştur. Mühür, oluşum sürecinde farklı sanat dallarından etkilenecek, el sanatları ürünleri arasında önemli bir yer tutmuştur. Etkilendiği toplumun gerek dini, sosyal anlayışı gerekse de kullanılan malzemenin niteliğine göre toplumun iktisadi yapısını da göstermede büyük bir rolü vardır. Bu bağlamda bu çalışmayla Osmanlı dönemine ait bir grup mühür ele alınarak, sanat tarihi perspektifiyle pek çok açıdan detaylı bir şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmaya dahil edilen mühürler, kullanım amaçlarına göre farklı gruplara ayrıldıkları tespit edilmiştir. Bu durum çalışmanın hedef ve amaçları açısından zengin bir veri sağlamaktadır. Dolayısıyla diğer sanat dallarında olduğu gibi, Osmanlıların son dönemine ait bu çalışmadaki mühürler, ait oldukları dönemi birçok açıdan aydınlatması hedeflenmiştir. Araştırmaya konu edinilen mühürler malzeme, form ve üzerlerinde kullanılan yazı gibi hususlar göz önüne alınarak, mümkün mertebede birbirinden farklı örnekler seçilmiştir. Böyle bir yöntemle başvurulmasında, ele alınan eserleri bir bütün olarak tüm yönleriyle değerlendirilebilmesini sağlamaktır. Bu amaçla Kars Müzesi'nde bulunan bir grup mühür, tüm yönleriyle analiz edilerek belgelendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kars Müzesi, Osmanlı Devleti, Mühür, Süsleme, Hakkak

¹ Doktora Öğrencisi, Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi, Sanat Tarihi, muratcabaz@yyu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7207-8091>

Article Type : Research Article
Date Received : 17.11.2022
Date Accepted : 30.03.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1205392>

A GROUP OF OTTOMAN PERIOD SEALS FOUND IN THE KARS MUSEUM

Murat ÇABAZ¹

ABSTRACT

Seal has been an art that has completed its development until today, with human beings drawing pictures on walls, soil, rocks and leaving their marks. The seal has taken an important place among handicraft products by being influenced by different branches of art in its formation process. It has a great role in showing the economic structure of the society according to both the religion and social understanding of the society it is affected and the quality of the material used. In this context, in this study, a group of seals belonging to the Ottoman period were discussed and tried to be analyzed in detail from many aspects with the perspective of art history. It has been determined that the seals included in the study are divided into different groups according to their intended use. This situation provides rich data in terms of the aims and purposes of the study. Therefore, as in other branches of art, the seals in this work, which belong to the last period of the Ottomans, are aimed to illuminate the period they belong to in many ways. Considering the issues such as the material, form and the writing used on the seals, which were the subject of the research, different samples were selected as much as possible. In applying such a method, it is to ensure that the works in question can be evaluated as a whole with all their aspects. For this purpose, a group of seals in Kars Museum have been analyzed and documented in all aspects.

Keywords: Kars Museum, Ottoman Empire, Seal, Ornament, Engraver

¹ Ph.D. Student, Van Yüzüncü Yıl University, Art History, muratcabaz@yyu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7207-8091>

1. GİRİŞ

Genel olarak mühür adı altında yaygın olarak kullanılan kelimenin aslı Farsçadır. Mührün Arapça karşılığı hatem, Türkçesi ise damga olarak isimlendirilmiştir (Uzunçarşılı, 1959, s. 1). Mühür üzerinde isim, motif, ayet-i kerime, işaret vb. şeylerin birkaçının gümüş, pirinç, altın gibi madenler ile kantaşı, zümrüt, necef, akik vb. kıymetli ve yarı kıymetli taşlar üzerine yapılan sanattır (Kuşoğlu, 2009, s. 6).

İlk örneklerine Neolitik çağda (M.Ö. 7. Binyıl) Bademağacı, Çatalhöyük ve Kuzey Suriye’de rastlanılmaktadır (Sevin, 2003, s. 170). Bu örnekler oval, yuvarlak ve haç şeklinde olup arkalarında çıkıntılar bulunmaktadır (Güney, 2014, s. 18). Asurlular ve Hititlerin parmak kalınlığında silindirik şeklinde mühürler kullandıkları ve üzerlerinde mitolojik şekillerin kazındığı görülmektedir (Kuşoğlu, 2009, s. 6-7). Tarihin babası olarak bilinen Herodot’a göre üzerine mühür kazınan ilk yüzükleri Babililer kullanmaktaydı. Babilyon kazılarında bulunan yüzükler bunu doğrulamaktadır (Hammer, 1991, s. 5).

İslami dönemde kullanılan ilk mührün bir rivayete göre Amr İbnü’l-as olduğu söylenmektedir (Orman, 2011, s. 3). Hz. Muhammed’in mühründe ise kufi hat ile her kelimesi bir satır olmak üzere “Muhammed Resulullah” ibaresi hakkolunmuştur. Vefatından sonra ilk üç halifenin bu mührü kullandıkları, Hz. Osman’ın, bir gün abdest alırken peygamber efendimizin mührünü İris kuyusuna düşürdüğü ve mührün bulunamadığı söylenmektedir (Şehsuvaroğlu, 2017, s. 110). Halifeliğin Emeviler ve Abbasiler’e geçtiği dönemlerde halifeler yüzük mühürler yaptırmışlar ve gerektiğinde onları kullanmışlardır (Oruç, 2017, s. 342).

Eski Türklerde mühür hükümdarlık simgesi olarak kabul edilmiştir. Eski Türk toplumları içerisinde mühürcülük geleneğinin en parlak örneklerine Köktürk Kağanlığı döneminde rastlanılmaktadır (Gaybullah Babayar, Arif Habibullayev, 2019, s. 33). Orhun vadisi (Moğolistan), Taşkent (Özbekistan) ve Yedisu (Kazakistan-Kırgızistan) civarlarında yapılan araştırmalarda damga ve mühürler bulunmuştur (Gaybullah Babayar, Arif Habibullayev, 2019, s. 34). İslamiyet’ten önce Orta Asya’da yaşayan Türklerde mühürlerin devlet yöneticileri, soylu kişiler, mülk sahipleri, ürünlerin korunması ve dağıtılması ile ilgilenenler vb. birçok kişi tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Türklerin kurduğu devletlerden olan Selçuklularda ise mühür Tuğrul Bey zamanında karşımıza çıkmaktadır. Selçuklularda hükümdarlar daha çok yüzük mühür kullanmaktaydılar. Yüzük mühürlerinin üzerine tuğra da kazındıkları bilinmektedir (Oruç, 2017, s. 342). Anadolu Selçuklularında ise kurşun mühür ile hazinenin mühürlendiği bilinmekteydi (Oruç, 2017, s. 346).

Osmanlı Devleti dönemine gelindiğinde mühürcülük ve hakkaklık çok gelişmiş ve içinde birkaç sanat dalını barındıran şaheserler toplamı olmuştur. Türlü mısralarla sahiplerini takdim eden mühürler; hat, hak, tezyinat ve maden işçiliği bakımlarından güzel sanatlarımızın mevcut olmayan bir kolu haline gelmiştir (Şehsuvaroğlu, 2017, s. 113). Selçuklulardan etkilenen hat ve kalem ustaları daha sonra İstanbul’un fethedilmesi ile yeni bir merkez haline gelen bu şehirde Osmanlı sanatının kendine has eserlerini üretmişlerdir (Kuşoğlu, 2009, s. 12). Osmanlı mühürcülüğü ile ilgili ilk bilgilere Evliya Çelebinin seyahatnamesinde ulaşılmaktadır. İstanbul mühürcüleri ile ilgili bilgi veren Evliya Çelebi kullandıkları teknikler ve malzemeler itibarıyla onları üç gruba ayırmaktadır. Bu gruplar seyahatnamede esnaf-ı hakkakan, esnaf-ı mühürkunan, esnaf-ı mühürkanan-ı sim heykel olarak belirtilmiştir. Evliya Çelebi, esnaf-ı hakkakan olarak adlandırılan grubun 35 dükkan ve 105 nefer olduğunu söylemektedir. Bu grubun pirleri ise hakkak Abdullah Yümmi’dir. Bunlar firuze taşı ve akik-i seylan kazırlarıdır (Kuşoğlu, 2009, s. 12-13). Pirlerin Hz. Osman olduğu söylenen esnaf-ı mühürkunan’lar 35 dükkan ve 80 neferdirlir. Mühür ustaları Ferit Çelebi, Rıza Çelebi ve Mehmet Çelebi’dir. Esnaf-ı mühürkanan-ı sim heykel unvanına sahip olanların ise tılsım ve gümüş mühür kazındıklarından bahsedilir. Hazret-i Ükkaşe’nin bu grubun piri olduğundan bahsedilmektedir (Kuşoğlu, 2009, s. 13). Osmanlı Dönemi mühürleri dişi (çukur) ve erkek (kabartma) olarak adlandırılmaktadır. Dişi mühürlerde, çizgiler sathın seviyesinin altında kaldığı için mühür, mürekkebe sürülüp kağıda basıldığı zaman bu kısımlar kağıt renginde kalarak, etrafı siyah görünmektedir. Kabartma oyma da ise çizgiler sath seviyesinde bırakılıp etrafı kazılarak boşaltıldığı için mürekkep bu kabarık oyulan yazılara temas ederek kâğıtta, kabarık kısımları mürekkepli ve çukur yerler beyaz kalır (Bal, 2008, s. 9). Osmanlı İmparatorluğu zamanında Zat mührü, İsmi Havi Resmi Mühür ve Makam mühürleri kullanılmıştır (Uzunçarşılı, 1959, s. 1). Zat mührü bir kişinin kendisi için kazıtıldığı mühre denilmekteydi. İsmi havi resmi mühür ise kişinin kendisi için kazıtıldığı mührün yanına ayet-i kerime, dua veya beyitlerdir. Bir diğer mühür çeşidi olan makam mührü devletin resmi işlerinde kullanılan mühürlerdir (Uzunçarşılı, 1959, s. 2).

Bu mühür türlerinin dışında tılsım mührü olarak adlandırılan ve üzerinde dini yazılar olan mühürler de bulunmaktadır. Tılsım mühür, temsil özelliği olup isim yanında veya isimsiz koruyucu özellik taşıyan dini yazıları olan mühürlere denilmektedir. Mühürlere kazınan isimlerin yanına tılsımlı sözcükler ve koruyucu dualarda kazanılmıştır (Perk, 2010, s. 23). Üç yüzeyi olan bazı mühürlerde bir yüzeye şahsın isminin diğer yüzeyde ise koruyucu özellikleri olan beduh yada Eshab-ı Kehf isimlerinin kazındığı görülmektedir (Perk, 2010, s. 23).

Mühürlerde form olarak elips, daire, ay, üçgen dikdörtgen, kare, prizmatik üçgen kullanılmıştır. Prizmatik üçgen veya tablalı mühür olarak adlandırılan objenin bazen 3 tarafında da yazı veya süsleme bulunmaktaydı. Osmanlı döneminde kullanılan zat mühürler, resmi olanlara nazaran daha küçük ebatta olup yuvarlak, oval, kare, sekizgen formda olabildikleri

gibi bazen de etrafına tırtıllı bir şekil verilirdi. Hatta ay şeklinde etrafı düz veya tırtıllı mühürlere de rastlanılmaktadır (Bal, 2008, s. 52).

Güzel yazı yönünden süslü, ta'lik, divani yazı çeşitleriyle mühürler üzerine şahane istifler yapılmaktaydı. Küçük bir alana kişinin adı, soyadı ve diğer sözlerini güzel bir biçimde istifleyebilen hünerli hattat ve hakkaklar bulunmaktaydı. Yazıların etrafında dolanan rumi şekiller, çarkifelekler, pençer, sarmaşıklar ve Yümnü gülleri Osmanlı mühürlerinin önemli özellikleri arasında yer almaktaydı (Kuşoğlu, 1994, s. 24).

Dönemin mühürlerinde ise malzeme olarak altın, gümüş, bronz, pirinç, zümrüt, akik kullanılmaktadır. Mühr-i hümayunlarda kullanılan malzemeler hakkında padişahların kendi yanlarındaki zümrüt veya altını kullandıklarından bahsedilmektedir (Uzunçarşılı, 1959, s. 3). Dar gelirli için ise mühürlerin bronz ve sarıya kazındığı görülmektedir (Bal, 2008, s. 23). Yüzük mühürlerde daha çok karşımıza çıkan akik, silikadan oluşan çeşitli renklere sahip yuvarlak ve ince halkalardan meydana gelen, parlak ve yarı saydam bir mineraldir (Nayır, 2011, s. 46). Mühürlerde daha çok kırmızı ve tonlarının kullanıldığı akiğin beyazımsı, sarı ve siyahımsı tonlarına da rastlanılmaktadır (Özcan), 2020, s. 217). Örneklerine çok az rastlanılan kuvarsın birçok çeşidi olmasına rağmen mühürlerde genellikle adi kuvars denilen renksiz olan türü kullanılmaktadır (Ethem, 1990, s. 15). Gümüş çeşitli medeniyetler tarafından mühür yapımında kullanılmıştır. Selçuklu gümüş mühür (yüzük) (Kuşoğlu, 2009, s. 15) örnekleri yazı ve süslemeler bakımından usta bir işçilikle işlenerek günümüze kadar gelmiştir. Gümüş bulunması ve işlenmesi kolay bir maden olduğundan Osmanlı döneminde de hak edilen mühürlerde çokça karşımıza çıkmaktadır. Dönemin mühürlerinde çokça kullanılan pirinç, bakırın, hulavat ve başka şeylerle hazırlanmış et-tutya (Çinko) ile karıştırılarak altın rengine benzeyecek hale getirilmesiyle elde edilir (Özcan), 2020, s. 351). Bazı kaynaklarda yer alan ve pirinçten yapılan eserlerden bahsedilirken sarı pirinç (Engin, 1994, s. 11) ifadesi de kullanılmaktadır.

2. ÖRNEKLER

Örnek 1.

Fotoğraf 1a

Fotoğraf 1b

Fotoğraf 1c

Çizim 1a

Çizim 1b

Çizim 1c

Çizim 1d

Envanter No : 1.3.962

Mühür Türü : Şahıs (Zat)

Yükseklik : 3.0 cm

Fotoğraf No : 1a-b-c

Yazı Türü : Ta'lik

Çap : 1.5 cm

Çizim No : 1a-b-c-d

Ağırlığı : 7.4 gr.

Malzemesi : Pirinç

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1270-(M.1854)

Üç yüzlü ve döner tablalı olan mühür pirinç malzemeden yapılmış ve sağlamdır. Mührün üçgen formu ve tutamağı döküm tekniği kullanılarak ortaya çıkarılmıştır. Mühür üzerine kazındığı tabla kısmı ve tutamağı ayrı olarak döküm tekniğiyle yapılmıştır. Sap kısmı tablanın ortasında yer alan deliklere yerleştirilmiştir. Ta'lik yazı çeşidinin kullanıldığı eserde kazıma tekniğine yer verilmiştir. Eserin tutamağında bulunan süslemelerin ortaya çıkarılmasında ajur tekniği kullanılmıştır. Mührün ilk yüzeyinde (Foto:1a- Çizim 1a) Osmanlıca "Abduhu Mustafa" yazmakta ve Abduhu yazan kısmın üst tarafında kıvrık dal motifi yer almaktadır. Diğer bir yüzeyinde (Foto:1b- Çizim 1b) "Es Seyyid Ahmed" tarih olarak da 1270 (1854) yazmaktadır.¹ "Es Seyyid Ahmed" yazan yüzeyde stilize kıvrık dal süslemelerine yer verilmiştir. Üçüncü yüzeyinin ortasında ise ne anlam geldiği bilinmeyen "Beduh" (*Perk, 2010, s. 33*) (*Tali, 2013, s. 526*) ibaresi yazmakta (Foto:1c- Çizim 1c) ve onun etrafını çevreleyen kıvrık dal motifleri ve yıldız motifi yer almaktadır. Tablalı kısmın ortasında bir delik yer almaktadır. Tutamağın uç kısmında yer alan yarım daire yay bu deliklerin içerisine geçerek mührü bağlanmaktadır. Eserin tutamağında (Çizim 1d) dönemin karakteristik süsleme öğelerinden biri olan palmet motifi bulunmaktadır. Tutamağın üst kısmında (Çizim 1d) biri daha büyük olmak üzere üç adet yuvarlak delik bulunmaktadır. Bu deliklerin alt kısmında ise dikey olarak sıralanmış oval oyuklar yer almaktadır. Mühür şahıs mührüdür.

Örnek 2.

Fotoğraf 2a

Fotoğraf 2b

Çizim 2a

Çizim 2b

Envanter No : 1.4.962

Fotoğraf No : 2a-b

Çizim No : 2a-b

Mühür Türü : Şahıs (Zat)

Yazı Türü : Rik'a

Yükseklik : 0.2 cm

Çap : 1.3 cm

Ağırlığı : 2.7 gr.

Malzemesi : Akik

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1271-(M.1854)

Elips formulu olan mühür akik malzemeden yapılmıştır. Mührün ön yüzünde (Foto 2a; Çizim 2a) Osmanlıca "Cihangir" tarih olarak da 1271 (1854) yazılmaktadır. Mührün üzerine kazınan ismin kim olduğu ile ilgili arşiv kayıtlarında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Mührün baskı kısmı iç içe geçmiş elips kesitli birer şeritle sınırlanmıştır. Ortada yer alan elips şekilli kuşağın içinde yazı ve stilize motiflere yer verilmiştir. Kazıma tekniği ile ortaya çıkarılan rik'a yazı kuşağını

¹ Mührde adı geçen şahıs (zat) mührünün kime ait olduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

çevreleyen elips formun üstünde yer alan ikinci bir elips formun içinde ise bir birini takip eden noktacıklara yer verilmiştir. Akik malzemeden yapılmış ve bir yüzüğün içine yerleştirilmek üzere tasarlandığı düşünülen malzemenin (Foto 2b; Çizim 2b) arka kısmının bu yüzden sade tutulduğu tahmin edilmektedir. Şahıs mührü olarak kullanılan malzeme satın alma yoluyla müzeye kazandırılmıştır.

Örnek 3.

Fotoğraf 3a

Envanter No : 3.9.1966
Mühür Türü : Şahıs (Zat)
Yükseklik : 3.7 cm
Malzemesi : Gümüş-Akik

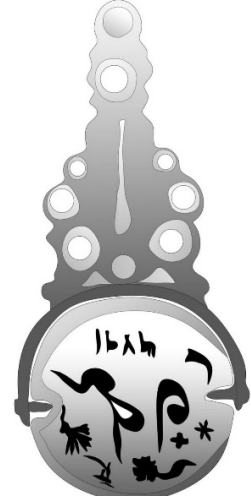
Fotoğraf 3b

Fotoğraf No : 3a-b
Yazı Türü : Rik'a
Çap : 1.7 cm
Geliş Şekli : Satın Alma

Çizim 3a

Çizim No : 3a-b

Çizim 3b

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1273 (1856)- 1279 (1862)

Daire formunda akik malzemeden yapılan mührün tutamağı gümüşten olup günümüzde sağlam durumdadır. Tutamağın yapımında döküm ve ajur tekniği kullanılmıştır. Akik malzeme üzerinde yer alan yazı rik'a türde kazıma tekniği ile ortaya çıkarılmıştır. Mührün iki yüzeyi bulunmaktadır. Bir yüzeyinde (Foto 3a; Çizim 3a) Osmanlıca "Fatimatüzzehra" ve tarih olarak da 1273 (1856) diğer yüzeyinde (Foto 3b; Çizim 3b) "Fatıma" tarih olarak da 1279 (1862) yazmaktadır.² "Fatimatüzzehra" yazan yüzeyinde yazı kuşağının dışında stilize motifler yer almaktadır. "Fatıma" yazan yüzeyde gül ve karanfil motifleri yer almaktadır. Gül ve karanfil motifinin dışında yıldız ve stilize motifler bulunmaktadır. Akik malzemenin her iki tarafında bulunan oyukların (Çizim 3a) içerisine tutamak yarım daire bir yayla bağlanmıştır. Mührün tutamak kısmında armudi motifine yer verilmiştir. Armudi motifinin üst kısmında mührün zincir ve benzeri bir obje ile tutturulması için bir delik açılmıştır. Ayrıca armudi motifinin etrafında ve tutamak kısmında yer alan deliğin altında daire şeklinde kabartmalara yer verilmiştir. Mühür şahıs (zat) mührüdür.

² Mührde adı geçen şahıs (zat) mührünün kime ait olduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Örnek 4.

Fotoğraf 4a

Fotoğraf 4b

Fotoğraf 4c

Çizim 4a

Çizim 4b

Çizim 4c

Çizim 4d

Envanter No : 5.1.1963

Fotoğraf No : 4a-b-c

Çizim No : 4a-b-c-d

Mühür Türü : Şahıs (Zat)

Yazı Türü : Divani

Yükseklik : 3.4 cm

Çap : 1.7 cm

Ağırlığı : 5.5 gr.

Malzemesi : Gümüş-Kuvars

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1274 (1857)

Prizmatik üçgen formunda olan mühür şeffaf kuvars veya kaya kristali (Morris, 1999, s. 59) olarak adlandırılan malzemeden yapılmıştır. Mührün tutamağı gümüşten ve sağlamdır. Tutamak döküm tekniğiyle yapılmıştır. Tutamak üzerinde bulunan motiflerin birbirinden ayrılmasında ajur tekniği kullanılmıştır. Divani yazı türünde kazınan ve üç yüzeyi bulunan mührün birinci yüzeyinde (Foto 4a; Çizim 4a) Osmanlıca “Abdi” ve tarih olarak da 1274 (1857) diğer yüzeyinde (Foto 4b; Çizim 4b) “Abdi” tarih olarak da 1274 (1857) yazmaktadır. İkinci yüzeyde yazı kuşağının dışında gül ve karanfil motifleri yer almaktadır. Üçüncü yüzey de de (Foto 4c; Çizim 4c) Osmanlıca “Abdi” ve tarih olarak da 333 (1915) yazmaktadır. Üçüncü yüzeyde yer alan motifler ile ikinci yüzeyde yer alan motifler birbirinin benzeridir. Mühür ortasında her iki tarafta yer alan iki oyukla tutamağa bağlanmaktadır. Mührün tutamağında (Çizim 4d) penç motifine benzer süslemeler yer alır. Mühür şahıs (zat) mührüdür.

Örnek 5.

Fotoğraf 5a

Fotoğraf 5b

Çizim 5a

Çizim 5b

Envanter No : 2.4.962

Fotoğraf No : 5a-b

Çizim No : 5a-b

Mühür Türü : Şahıs (Zat)

Yazı Türü : Rıka

Yükseklik : 2.1 cm

Çap : 1.6 cm

Ağırlığı : 5.3 gr.

Malzemesi : Bronz

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1290 (1873)

Elips formda olan mührün yapımında bronz malzeme kullanılmıştır. Sağlam bir şekilde günümüze ulaşan eserin baskı kısmında (Foto 5a; Çizim 5a) Osmanlıca “Hasan Bin Kasım”, tarih olarak da 1290 (1873) yazılmaktadır. Aynı yüzde elips bir form içerisinde “Hasan” yazılmaktadır ve “Hasan” isminin üst, alt ve sol kısmında ok işaretleri bulunmaktadır. Elips dairenin altında “Bin Kasım” ibaresi yer almaktadır. Eserin üzerine kazınan şahsın kim olduğu hakkında bilgilere ulaşılamamıştır. Mührün sağ ve sol kısımlarında ay ve yıldız motifleri bulunmaktadır. Rıka yazı türünün kazıma tekniği kullanılarak ortaya çıkarıldığı tespit edilen eserin yapımında ise döküm tekniğine yer verilmiştir. Mührün tutamak kısmı (Foto 5b; Çizim 5b) armudi (Orman, 2011, s. 100) formu ve ortası deliklidir. Kars Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılan mühür, şahıs mührü olarak kullanılmıştır.

Örnek 6.

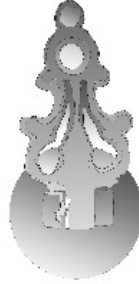
Fotoğraf 6a

Fotoğraf 6b

Çizim 6a

Çizim 6b

Envanter No : 3.7.978

Fotoğraf No : 6a-b

Çizim No : 6a-b

Mühür Türü : Şahıs (Zat)

Yazı Türü : Nesih

Yükseklik : 2.9 cm

Çap : 1.7 cm

Ağırlığı : 5.7 gr.

Malzemesi : Gümüş

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1309 (1891)

Dairesel formlu mühür gümüş malzemedan yapılmış ve günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Mührün ön yüzünde (Foto 6a; Çizim 6a) Osmanlıca “**Hatun-zâde Bego Bey**” tarih olarak da 1309 (1891) yazılmaktadır. Mührde adı geçen kişi ile herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Nesih türde kazınan yazı kuşağının bulunduğu yüzeyde süslemelere yer verilmemiştir. Eserin yapımında döküm tekniğinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Mührün tutamağı (Foto 6b; Çizim 6b) palmet (Orman, 2011, s. 100) motifi formunda yapılmıştır. Baskı kısmı ile tutamak kısmı birbirinden ayrı olarak yapılmış olup daha sonra monte edilerek birleştirilmiştir. Mühür şahıs mührü olarak kullanılmıştır. Satın alma yoluyla müzeye geldiği tespit edilmiştir.

Örnek 7.

Fotoğraf 7a

Fotoğraf 7b

Fotoğraf 7c

Çizim 7a

Çizim 7b

Çizim 7c

Çizim 7d

Envanter No : 2.32.81

Fotoğraf No : 7a-b-c

Çizim No : 7a-b-c-d

Mühür Türü : Şahıs (Zat)

Yazı Türü : Ta'lik

Yükseklik : 2.6 cm

Çap : 1.7 cm

Ağırlığı : 7.1 gr.

Malzemesi : Bronz

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1309 (1891)

Prizmatik üçgen formunda olan mühür bronzdan yapılmış ve günümüzde sağlam durumdadır. Üçgen formun ve tutamağın ortaya çıkarılmasında döküm tekniği, üçgen formda bulunan yazı kuşağının ortaya çıkarılmasında kazıma, tutamakta yer alan süslemelerin birbirinden ayrılarak yansıtılmasında ise ajur tekniği kullanılmıştır. Mührün üç yüzeyi bulunmaktadır. Ta'lik yazı türünün kullanıldığı yüzeylerin birincisinde (Foto 7a; Çizim 7a) Osmanlıca "Osman Hamdi" ve tarih olarak da 309 (1891) diğer yüzeyinde (Foto 7b; Çizim 7b) "Usman Eze" yazmaktadır.³ "Usman Eze" yazan yüzeyinde yazı kuşağının üstünde yıldız motifine benzer bir motif yer almaktadır. Usman Eze yazan yüzeyin muhtemelen daha önceden boş bırakıldığı, 1928 yılında latin harflerine geçildikten sonra bu yüzeyin latin harfleriyle kazındığı düşünülmektedir. Üçüncü yüzeyde (Foto 7c; Çizim 7c) ise "Osman" yazmaktadır ve yazı kuşağının sağ ve sol kısımlarında stilize motifler bulunmaktadır. Mührün ortasında bir delik yer almakta ve tutamak yarım daire bir yayla mührü bağlanmaktadır. Mührün tutamak kısmında (Foto 7c; Çizim 7d) zencerek (Biol, 2014, s. 61) motifine benzer süsleme yer almakta ve iç kısmında birbiriyle orantısız büyüklükte oyuklar bulunmaktadır. Mühür şahıs (zat) mührüdür.

³ Mührüde adı geçen şahıs (zat) mührünün kime ait olduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Örnek 8.

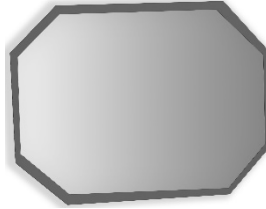
Fotoğraf 8a

Fotoğraf 8b

Çizim 8a

Çizim 8b

Envanter No : 1.3.965

Fotoğraf No : 8a-b

Çizim No : 8a-b

Mühür Türü : Şahıs (Zat)

Yazı Türü : Ta'lik

Yükseklik : 0.5 cm

Çap : 1.3 cm

Ağırlığı : 2.4 gr.

Malzemesi : Akik

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1314 (1896)

Sekizgen formlu ve akik malzemenen yapılmış olan mühür günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Mührün ön yüzünde (Foto 8a; Çizim 8a) Osmanlıca “**Beraveralı Mehmed Murad**” tarih olarak da 1314 (1896) yazılmaktadır. Beraveralı Mehmed Murad’ın kim olduğu ile ilgili bilgilere ulaşamamıştır. Mühür üzerinde bulunan baskı kısmının iç içe geçmiş sekizgen bir formda olduğu bilinmektedir. Yazı kuşağının bulunduğu yüzey süsleme açısından sade tutulmuştur. Eserin yazı kuşağı kazıma tekniği ile rik’a türde kazınmıştır. Mührün tutamak kısmının yüzük olduğu ve akik malzemenen ayrıldığı düşünülmektedir. Mührün arka kısmı (Foto 8b; Çizim 8b) sade tutulmuştur. Satın alma yoluyla müzeye kazandırılan akik yüzük kaşı, şahıs mührü olarak kayıtlarda geçmektedir.

Örnek 9.

Fotoğraf 9a

Fotoğraf 9b

Fotoğraf 9c

Çizim 9a

Çizim 9b

Çizim 9c

Çizim 9d

Envanter No : 7.8.973

Fotoğraf No : 9a-b-c

Çizim No : 9a-b -c-d

Mühür Türü : Şahıs (Zat)

Yazı Türü : Nesih

Yükseklik : 2.8 cm

Çap : 1.6 cm

Ağırlığı : 7.4 gr.

Malzemesi : Pirinç

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1317-(M.1899)- 1330 (1912)- 1336-(M.1918)

Pirinçten yapılan üç yönlü tablalı mühür sağlam durumdadır. Üçgen mühür ve tutamağın yapımında döküm tekniğine başvurulmuştur. Tutamakta bulunan motifler ajur tekniğiyle ortaya çıkarılmıştır. İlk yüzeyinde (Foto 9a; Çizim 9a) Osmanlıca “Mehmed Ali” ve tarih olarak da 1330 (1912) yazmaktadır. “Mehmed Ali” yazan yüzeyin her iki tarafında kıvrık dal motifleri yer almaktadır. İkinci yüzeyinde (Foto 9b; Çizim 9b) “Mehmed” tarih olarak da 336 (1918) yazmaktadır.⁴ “Mehmed” yazan yüzeyinde yazı kuşağının üzerinde stilize bir motif yer almaktadır. Üçüncü yüzeyde (Foto 9c; Çizim 9c) ise elips bir form içerisinde “Ali Bin Şuayb” yazmaktadır. Üçüncü yüzeyde elips formun etrafında çentikler yer almakta ve tutamağa bağlandığı kısmın her iki tarafında yıldız motifleri bulunmaktadır. Kazıma tekniği ile nesih yazı türü mührün üç yüzeyine de kazınmıştır. Tablalı mührün tam ortasına oyulan delikler ile tutamak mührü bağlanmıştır. Tutamakta (Çizim 9d) palmet (Orman, 2011, s. 100) motifine verilmiştir. Palmet motifinin üst kısmında ise yuvarlak bir oyuk yer almaktadır. Mühür şahıs (zat) mührüdür.

⁴ Mührde adı geçen şahıs (zat) mührünün kime ait olduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Örnek 10.

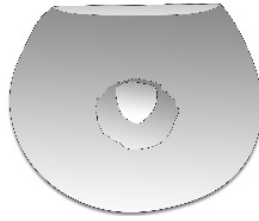
Fotoğraf 10a

Fotoğraf 10b

Çizim 10a

Çizim 10b

Envanter No : 1.2.82

Fotoğraf No : 10a-b

Çizim No : 10a-b

Mühür Türü : Şahıs (Zat)

Yazı Türü : Rik'a

Yükseklik : 2.0 cm

Çap : 1.5 cm

Ağırlığı : 10.4 gr.

Malzemesi : Akik

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1343-(M.1925)

Elips formulu olan mühür akik malzemeden yapılmış ve sağlamdır. Mührün ön yüzünde (Foto 10a; Çizim 10a) “Mazhar Nurullah Bin Abdullah” ibaresi yer almaktadır. Eserde tarih olarak da 1343 (1925) yazmaktadır. Mühre kazınan ismin kim olduğu bilinmemektedir. Mühür rik'a yazı türünde kazınmıştır. Akikten yapılmış ve tutamağı bulunmayan (Foto 10b; Çizim 10b) eserin muhtemelen delik kısmının ortasından geçen bir obje ile taşındığı düşünülmektedir. Eserde yer alan (H. 1343 (M. 1925) tarihin her iki yanında yıldız motifleri bulunmaktadır. Mühür şahıs mührü olarak kullanılmıştır. Eser satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

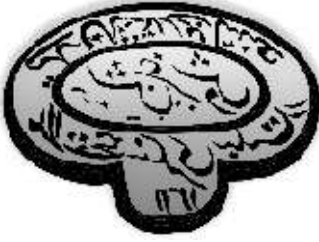
Örnek 11.

Fotoğraf 11a

Fotoğraf 11b

Çizim 11a

Çizim 11b

Envanter No : 3.1.2015

Fotoğraf No : 11a-b

Çizim No : 11a-b

Mühür Türü : Resmi Makam

Yazı Türü : Ta'lik

Yükseklik : 3.2 cm

Çap : 4.2 cm

Ağırlığı : 37.1 gr.

Malzemesi : Pirinç

Geliş Şekli : Depo Fazlası

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1312-(M.1894)

Sağlam olan elips formlu mühür pirinç malzemeden yapılmıştır. Mührün ön yüzünde (Foto 11a; Çizim 11a) Osmanlıca "Ayıntab (Antep) Protestan Milleti Beş kuruş bedelât-ı askerî biletidir 1312." tarih olarak da 1312 (1894) yazılmaktadır. Mühürde adı geçen kurum mührünün Osmanlı Devleti döneminde Haleb'e bağlı olan Ayıntab (Gaziantep) kazasında ikamet eden Protestan Milletine ait askeri bilet olduğu anlaşılmaktadır. Mühür içten elips kesitli bir şeritle sınırlanmıştır. Elips şekilli dairesel kuşağın içinde "Beş Kuruş" yazılmaktadır. Eser ta'lik yazı türünde kazanmış ve yapımında döküm tekniği kullanılmıştır Tutamağı (Foto 11b; Çizim 11b) alttan üste doğru daralan dikdörtgen şeklindedir. Eser Kars Müzesi kayıtlarına depo fazlası olarak kaydedilmiştir.

Örnek 12.

Fotoğraf 12a	Fotoğraf 12b	Çizim 12
Envanter No : 10.14.73	Fotoğraf No : 12a-b	Çizim No : 12
Mühür Türü : Resmi Makam	Yazı Türü : Sülüs	
Yükseklik : 4.2 cm	Çap : 3.2 cm	Ağırlığı : 9.2 gr.
Malzemesi : Pirinç	Geliş Şekli : Satın Alma	
Dönemi : Osmanlı Devleti		

Pirinç malzemeden yapılan ve sağlam olan mühür dairesel formdadır. Baskı kısmının ortasında bir daire içinde ay ve yıldız motifi yer almaktadır. Mührün yüzeyinde (Foto 12a; Çizim 12) “Başgedikler Nahiyesi Şahnalar Köyü İhtiyar Meclisi” yazmaktadır. Ön yüzeyinde yazı kuşağı ve orta kısımda yer alan ay ve yıldız motifinin dışında herhangi bir süsleme kuşağına yer verilmemiştir. Sülüs yazı çeşidinin kullanıldığı mühürde yazılar kabartma ve kazıma teknikleri kullanılarak ortaya çıkarılmıştır. Döküm tekniği ile ortaya çıkarılan mühür tutamaklı olmasına rağmen tutamak kısmı günümüze sağlam bir şekilde ulaşamamıştır. Tutamağa bağlanan yüzey (Foto 12b) sade tutulmuştur. Mühür dönemin ihtiyar meclisine ait olduğundan resmi (makam ve kurum) mühür olarak kullanılmıştır.

3. DEĞERLENDİRME

Kars Müzesi’nde yer alan Osmanlı dönemine ait mühürler içerisinde 12 eser form, süsleme, yapım teknikleri vb. özellikleri dikkate alınarak değerlendirmeye alınmıştır. Değerlendirmeye alınan bu mühürlerden 10⁵’u şahıs (zat), 2⁶’si resmi makam mührüdür. Şahıs mührü olarak kullanılan ve üç yüzeyi bulunan mühürlerden 1⁷’inin üzerine kazınan ibareden tılsım mührü olduğu da anlaşılmaktadır. Eserlerin 11⁸’inin yüzeyinde tarih bulunurken 1⁹’ünde tarih bulunmamaktadır. Değerlendirmeye alınan 12 mührün tamamında mührü kazıyan hakkak ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Maden sanatı açısından önemli bir yeri olan Osmanlı mühürleri içerisinde yer alan iki resmi mühür (örnek:11-12) Antep ve Kars yöresine ait olduğu anlaşılmaktadır. Resmi mühürlerden birinin (örnek:11) askeri bilet mührü diğerinin (örnek:12) ise Köy İhtiyar Meclisi mührü olduğu tespit edilmiştir. Bu mühürlerden Kars yöresine ait olan mühür üzerinde tarih bulunmazken Antep yöresine ait mühür XX. yüzyıla tarihlenmektedir. Kişinin imzası yerine geçen şahıs (zat) mühürlerinden 8’i (örnek:1,2,3,4,5,6,7,8) XIX. yüzyıla tarihlenirken 2’si (örnek:9,10) XX. yüzyıla denk gelmektedir. Osmanlılarda okuma yazması olsun veya olmasın herkesin mühür kullandığı bilinmektedir. Bu mühürlerin resmi belgelerin ön veya arka yüzeyine basıldığı ve belgenin doğruluğunu kanıtlandığı bilinmektedir (Bal, 2008, s. 52). Şahıs mühürlerinde isim, unvan, meslek ve baba ismi gibi bilgiler bulunmaktadır (Dursun, 2019, s. 749).

Kazıma, süsleme ve döküm teknikleriyle üretilmiş olan eserler form, malzeme ve süsleme kompozisyonları açısından sanat tarihi metodolojisine uygun olarak incelenmişlerdir. Mühürler dönemin karakteristik tipleri olan tek yüzlü sabit, döner tablalı veya kırma saplı olarak tasarlanmıştır (Tali, 2013, s. 536). Mühürlerin kazındığı yüzeylerin formları elips, daire, üçgen (döner tablalı), sekizgen şekillerde tasarlanmıştır. Osmanlı dönemi hat sanatının mühürlere ustalıklı kazındığı bu eserlerden 3’ü ta’lik, 1’i sülüs, 1’i divani, 1’i rıka, 4’ü rik’a, 2’si ise nesih yazı çeşidi ile kazanmıştır. Divani yazı türü ile kazınan mühür (örnek:4) örneklerine Osmanlı döneminde çok az rastlanılmaktadır. Müzede yer alan mühürlerden; 4’ü pirinç, 2’si bronz, 3’ü gümüş gibi madenler kullanılarak yapılırken, 4’ü akik, 1’i kuvars gibi kıymetli taşlardan yapılmıştır. Bu eserler içerisinde gümüş-akik veya gümüş-kuvars şeklinde iki çeşit malzeme kullanılarak yapılanlarda yer almaktadır. Hakk, hat, tezyin sanatlarında önemli eğitimlerden geçen hakkakların elinden çıkan bu mühürlerde daha çok bitkisel motifler kullanılmıştır. Bunlar daha çok dönemin yoğun olarak kullanılan kıvrık dallar, gül, karanfil, stilize motifler, palmet, penç, ay ve yıldız, zencerek motifleri ile bezenmiştir. Mühür yapımında önemli bir yeri olan saplar (tutamak) usta bir hakkak elinde önemli bir esere dönüşebilmektedir. Osmanlı Dönemi mühürlerinin tutamakları; çınar yaprağı, baklava, palmet, kıvrımdal, armudi gibi motifler kullanılarak ortaya çıkarılmıştır. Müzede bulunan mühürlerden 2’si armudi (örnek: 3,5), 2’si palmet (örnek: 6,9), 1’i penç, 1’i zencerek, 1’i ise ajurlu süslemelerle ortaya çıkarılmıştır. Ele alınan mühürlerin çoğu sapı ile birlikte döküm tekniği ile yapılmıştır. İki örnekte ise (örnek: 1,6) tez yüzlü kırma saplı tutamaklar karşımıza çıkmaktadır.

4. SONUÇ

Sonuç olarak Kars Müzesi’nde yer alan Osmanlı mühürleri ile ilgili yapılan çalışma sonucunda müzedeki eserlerin Osmanlı Devletinin mühür geleneği ile benzerlikler gösterdiğini ortaya çıkarmaktadır. Resmi ve şahıs mühürleri olan bu eserler dönemin karşımıza çıkan tipik örnekleridir. Mühür örnekleri gümüş, bronz, pirinç, kuvars, akik gibi madenler ve

⁵ Örnek: 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10

⁶ Örnek: 11,12

⁷ Örnek: 1c

⁸ Örnek: 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11

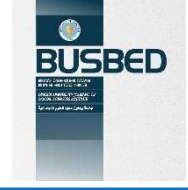
⁹ Örnek: 12

kıymetli taşlara kazınan, sanat değeri olan eserlerdir. Mühürlerin tamamı sağlam bir şekilde günümüze ulaşmışlardır. Dönemin üslup özelliklerini içinde barındıran mühürler yazı, süsleme, istif gibi kompozisyonları şekillendirmiştir. (Tali, 2013, s. 537) Osmanlı dönemi sanatlarının çoğunun temelini oluşturan İslamiyet mühür sanatının oluşum ve gelişim sürecinde de karşımıza çıkmaktadır. Birçok mühürde dini ibareler ve tılsımlar görülebilmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1928 harf inkılabına kadar geçen sürede mühürler gelişimine Osmanlı döneminde olduğu gibi devam etmektedir. Harf inkılabından sonra latin harflerine geçilmiş ve mühürler estetikten uzak bir hale gelmiştir. Her ne kadar 1950'lilere kadar okuma yazma bilmeyenler için mühür kazınsa da imzanın mührün yerine kullanılmasıyla önemini kaybetmiştir.

KAYNAKÇA

- Bal, N. (2008). *Osmanlıca Bahriye Mühür ve Damga Koleksiyonu Cilt I*. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.
- Biröl, İ. A. (2014). *Klasik Devir Türk Tezisini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri*. İstanbul: Kubbealti.
- Dursun, N. (2019). Niğde Müzesi'ndeki Osmanlı Mühürleri. *History Studies*, 573-600.
- Engin, F. E. (1994). *Mühür ve Mühürçülük Sanatımız (Üzerine Derlemeler)*. İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Ethem, M. Y. (1990). *A'dan Z'ye Kıymetli ve Yarı Kıymetli Taşlar (Süs Taşları)*. Mars Matbaası.
- Gaybullah Babayar & Arif Habibullayev. (2019). Batı Köktürk Kağanlığının Hakimiyet Simgeleri: Damga ve Mühür. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 25-54.
- Güney, A. (2014). *Anadolu'da Başlangıcından MÖ I. Binin Sonuna Kadar Hayvan Biçimli Damga Mühürler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hammer, J. V. (1991). *Osmanlı Mühürleri*. İstanbul: Pera Turizm Yayınları.
- Kuşoğlu, M. Z. (1994). *Dünkü Sanatımız-Kültürümüz*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Kuşoğlu, M. Z. (2009). *Tarihin Görgü Şahitleri Osmanlı Mühürleri*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Morris, D. (1999). *Koruyucu Tılsımlar*. İstanbul: İnkılap.
- Nayır, A. B. (2011, Ekim). Akik Taşının Türk Kuyumculuğundaki Yeri Ve Günümüz Takı ve Aksesuarlarında Kullanımı. Ankara.
- Orman, İ. (2011). *Akeri Müze Mühür, Damga ve Kaşe Koleksiyonu*. İstanbul: Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı.
- Oruç, Z. (2017). Selçuklularda Bir Hâkimiyet Alâmeti Olan Mühür-Yüzük ve Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 340-349.
- Özcan, E.-R. M.-B. (2020). *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el- Cemahir fi Ma'rifeti'l- Cevahir)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Perk, H. (2010). *Osmanlı Tılsım Mühürleri*. İstanbul: Haluk Perk Müzesi Yayınları.
- Sevin, V. (2003). *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi : Eski Anadolu ve Trakya : Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (2017). *Eski Türk Sanatları (Tarihi Sohbetler)*. İstanbul: TBMM Basımevi.
- Tali, Ş. (2013). Kayseri Etnografya Müzesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Mühürleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 520-543.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1959). *Topkapı Sarayı Müzesi Mühürler Seksiyonu Rehberi*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.11.2022
Kabul Tarihi : 10.01.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1205118>

GÖSTERGELERARASILIK: PIETA ÖRNEĞİ

Songül MOLLAOĞLU¹

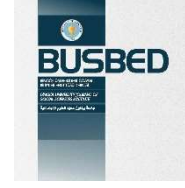
ÖZ

İki veya daha fazla metin arasındaki bağlantılara veya ilişkilere işaret etmek veya söz konusu bağlantıları ortaya koymak amacıyla uygulanan ve başlarda sadece metin incelemelerinde başvurulan metinlerarasılık daha sonraki dönemlerde farklı disiplinlerde kullanılmıştır. Bu yaklaşımla sinemalararasılık, müziklerarasılık, fotoğraflararasılık, medyalararasılık, gibi kullanıldığı disipline özgü isimler olarak, yansılama, öykünme, bilinçli esinlenme gibi kavramlar kapsamında da ele alınan bir yöntemdir. Bu yöntemde belirleyici olan hangi alan incelemesinde kullanıldığı değil yapılmış çalışmaların birbirleriyle olan sistemsal ilişkileridir. Sanatsal alan çalışmalarında da yaygın kullanılan bir çözümlene yöntemi olan metinlerarasılık kavramı zamanla yerini göstergelerarasılık veya resimlerarasılık kavramına bırakmıştır. Göstergelerarasılık veya resimlerarasılıkta başkasının inşa ettiği biçim alıntılanarak, alıntılanan bu biçim öteki bir bağlama taşınarak sanatsal dolayım yapılmak üzere bir dönüştürülme yapılır. Görsel sanatlar alanında neredeyse her dönemde sanatçının kendi çalışmasından alıntı yapmasının yanında başka sanatçının üretiminden de alıntı yaptığı görülmektedir. Bu çalışmada da Michelangelo'nun Pieta temasının sanatçının sonraki çalışmalarında tekrarlı kullandığı formlarda ve farklı sanatsal periyodlarda farklı sanatçılar tarafından üretilen sanatsal biçimlerde alıntılanan Pieta temasının göstergelerarası veya resimlerarası ilişkisini incelemek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Metinlerarasılık, Göstergelerarasılık, Resimlerarasılık, Pieta, Görsel Sanatlar

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Resim İş Eğitimi Ana Bilim Dalı, songulmollaoglu@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-3519-8702>

Article Type : Research Article
Date Received : 15.11.2022
Date Accepted : 10.01.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1205118>

INTERSEMIOTICS: EXAMPLE OF PIETA

Songül MOLLAOĞLU¹

ABSTRACT

Intertextuality, which was applied in order to point out or reveal the connections or relationships between two or more texts and was initially only used in text analysis, was used in different disciplines in later periods. With this approach, it is a method that is considered within the scope of concepts such as reflection, emulation, conscious inspiration, by taking names specific to the discipline in which it is used, such as interfilm, intermusic, interphotographic, intermedia. The determining factor in this method is not which field study it is used in, but the systemic relations of the studies with each other. The concept of intertextuality, which is a widely used analysis method in artistic field studies, has left its place to the concept of intersymbolism or interpictoriality over time. In intersymbolism or interpictoriality, a transformation is made for artistic mediation by quoting the form constructed by someone else, and transferring this quoted form to another context. In the field of visual arts, in almost every period, it is seen that the artist quotes from the production of another artist as well as quoting his own work. In this study, it is aimed to examine the intersemiotics or inter-picture relationship of the Pietra theme, which is quoted in the forms that Michelangelo's Pietra theme uses repeatedly in the artist's later works and in artistic forms produced by different artists in different artistic periods.

Keywords: Intertextuality, Intersemiotics, Interpictoriality, Pietra, Visual Art.

¹ Assist. Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Education Painting Art Education Department, songulmollaoglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3519-8702>

1. GİRİŞ

Metinlerarası kavramının teorisinin 20. yüzyılda ortaya çıktığı söylenmekle beraber aslında bu kavramın başlangıç tarihinin daha eskilere uzandığı bilinmektedir (Korkmaz, 2017, s.71).

19. yüzyılın sonlarından günümüze değin gelişen, değışen ve ilerleyen düşün dünyasında dile büyük bir önem ve öncelik verildiğı görülmektedir. Şüphesiz bu durumun referans noktası Ferdinand de Saussure'ün Genel Dilbilim Dersleri'nde vurgu yaptığı dil bilim üzerine olan öncü fikirleridir. Saussure'ün Genel Dilbilim Dersleri'nde dikkat çektiğı gösterge terimine temellendirilecek kökeniyle beraber Roman Jakobson'un göstergelerarası çeviri görüşüne dayandırılarak sanatın farklı formlarına entegre edilen göstergelerarasılık sadece yazınsal olanı değil aynı zamanda farklı sanatsal şekillerin, formların ve görsellerin kendi aralarındaki ilişkilerinin analizine dayalı bir metodolojiyi inşa etmek iddiasını hayata geçirme durumu olarak tanımlanmaktadır (Saussure, 1998, s. 215). Saussure dili eşsüremsel bir yaklaşımla belirtkeler, göstergeler sistemi bütünü şeklinde ifade ederek, dil analizleri konusunda dil, söz; artsüremlilik, eşsüremlilik, dizisellik, dizimsellik, töz, biçim gibi karşıtlıklardan oluşan konseptler paydaşlığında bir geri plan kullanımıyla açıklamaktadır (Saussure, 1985, s.132). Dilbilim alan çalışmalarının öncüsü olarak kabul edilen Saussure'ün ders notlarından oluşturulmuş "Genel Dilbilim Dersleri" ve diğer başka çalışmaları yapısalcı dilbilim yönteminin gelişiminin yolunu açmıştır (Allen, 2000, s.2; Bircan, 2015). Yapısalcı yaklaşımın en temel argümanı, ortaya konulan veya yapılan bir çalışmanın tam olarak ne anlattığını anlayabilmenin temel noktası yapılan bu çalışmaların özünü incelemeye yönelik olan ihtiyaçtır. Yani temel problem bir çalışmanın geri planını anlamak, bağlamsal olarak neye dikkat çektiğini araştırmak ve bağlam içinde oluşmuş, üzerinde ortaklaşmış toplumsal kodlar aracılığıyla, dizgeler arası ilişkilerin ortaya konulması sonucuna varabilmektir. Daha sonraki dönemlerde dil üzerine devam eden çalışmalar ve incelemelerle metnin içindeki dizgelerin dilsel sistemin anlaşılabilmesinin sadece bir yoldan değil, birden çok yolunun veya stratejisinin, metodolojisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu metodolojilerden biri olan metinlerarasılık metni farklı perspektiflerden değerlendirmenin de olası olabirliğine dikkat çeken önemli bir yaklaşım olmuştur.

Metinlerarasılık kavramı ilk kez Julia Kristeva tarafından tanımlanmıştır (1980, s. 32). Kristeva'nın metinlerarası görüşü M. Bakhtin'in söyleşimcilik iddiasına dayanmaktadır. Bakhtin'in çok sayıda yazılı kaynakla ilgili yaptığı çalışmalarında ortaya koyduğu incelemeler ve bulgular ışığında; söylemlerin inşa edildiğı ve bu söylemlerin oluştuğı kültürel dokunun, kültürel çevre paydaşlığında ortaya koyduğu diğer söylemlerle söyleşim durumunda olabirliğine vurgu yapar. Bir Rus bilim insanı olan Bakhtin'i Fransa bilim dünyasına tanıtan Kristeva, burada vurgu yapılan söyleşim eyleminden hareketle "iki veya daha çok metin bağlantısı arasında bir ilişki, bir tür konuşma ya da söyleşim tarzı" (Aktulum, 2011, s. 24) olduğuna vurgu yapar. Barthes (1996, s.31), süregelen bu gelenekten günümüze evrilen anlayışı; bir metnin sadece ve tek yönlü anlamını ortaya çıkartan bir sözcük dizisinden oluşmadığını, farklı özelliklere sahip ve hiçbirinin temel oluşturmadığı ayrı ayrı yazıların birbirleriyle örtüştüğü gibi birbirleriyle çelişebileceğı, zıtlaşabileceğı ve hatta karşı durabileceğı bir uzamın varlığının farkındalığına dikkat çeker. Dolayısıyla metin çok farklı kültürel çevrelerden gelen referanslarla oluşturulmuş bir kontrüksiyondur şeklinde ifade edilmektedir. Birden fazla metnin veya bir görselin kendi içindeki ve diğer metinlerle veya görsellerle olan bağlantısının bağlamsal ortaklığı üzerinden paydaşlık sağlayan temalardan meydana gelmesi ve ortaklaşması esastır. Yani metinler veya görseller kendi içinde ve diğerleriyle de aralarında konuşabilmeli ve ortak bir dil ve ortak bir söylem oluşturabilmeliyken bu noktada mutlak ve değışmez olan bir söylem dili oluşturmak olacaktır.

Yani, metnin diğer metinlerle olan ilişkisi metne metinsellik özelliğini kazandıran en önemli unsurdur. Hiçbir metin diğer metinlerden yalıtılmış olarak düşünülemez ve diğer metinlerden bağımsız olarak okunamaz (Beaugrande Dressler, 1981, s.210; Dillon, 2017).

Postmodern metin eleştirisinde yukarda da açıklandığı gibi metnin teorisini düzenlemek, metni yeniden ifade etmek üzere Saussure öğretilerinden hareketle oluşturulmuş metinlerarasılık kavramının ortaya çıkması konusuna, özellikle yeni dönem eleştirmenlerinden Julia Kristeva, C.Levi- Strauss ve Roland Barthes gibi önemli isimler öncülük yapmıştır. Bu kavramın, 19. yüzyılın sonlarından günümüze doğru daha yaygın ele alındığı ve giderek ilerleyişini sürdürdüğü görülmektedir (Aktulum, 2013, s.28). Yapısalcı yaklaşımda çalışmayı oluşturan ve içinde geçen ilişkilerin veya örüntünün her bir parçasının birbiri içindeki uyumu ve deneyimlediğı toplumsal pratiklerle arasında oluşan geri plan kodların bağlam içinde ne anlama geldiğine dikkat çeken bu yaklaşım, var olan birçok disiplinin eleştiri ezberini bozmuştur. Özellikle sanat, sosyal bilimler ve diğer tüm disiplinleri yepyeni bir eleştiri tarzıyla buluşturmuştur. Bunun sonucu olarak da neredeyse tüm disiplinleri etkileyen, yepyeni ve oldukça etkileyici bir eleştiri metodolojisi olarak alana kazandırılmıştır.

Metinlerarasılık ve bu görüş çerperinde gelişen kuramların batı menşeli olduğu düşüncesi somut kanıtlara dayandırılrsa da, görüşün en primitif, en temel, en belirleyici ve en genel özelliğı olan aktarma özelliğı bu durumu küresel alana taşımaktadır. Şöyle ki, metinlerarası görüşü ile ilgili, Mikhail Bakhtin, Julia Kristeva, Michael Riffaterre, Gerard Genette, Laurent Jeny gibi önde gelen isimlerin henüz bu yönde bir görüşleri yokken, metinlerarasılık kavramının edebiyat alanında yaygın bir biçimde kullanıldığı bilinmektedir (Gören, 2013, s. 28.)

Benzer biçimde; gösterenler durmadan gösterilenlere, gösterilenler de gösterenlere benzeşmek, evrilmek, dönüşmek ve kendisi de herhangi bir zaman diliminde asla bir gösteren olmayan mutlak bir gösterilenle sonuçlanmayandır (Eagleton, 1990, s.150, Kubilay, 1999, s.28) yönündeki ifadesi de bu yönde bir ölçümleme veya değerlendirme olarak kabul edilebilir. Metinlerarasılık bağlantı, istençte bulunduğu mevcut örüntüde, göndermeler, aktarmalar ve farklı metinlerarası fonksiyonlar ağırlıklı bir biçimde anlaşılır ve bariz bir hedefe özgüdür. Aynı şekilde metnin başka farklı bir yöntemde ve yeni bir kontekst içinde ele alınması ve bu bütünlüğe dayandırılması noktası önemlidir.

Günümüzde, metinlerarasılıkla birlikte resimlerarasılık, görtergelerarasılık, sinemalararasılık, fotoğraflararasılık gibi kavram ve uyarlamalar günümüz bilim, sanat ve düşün dünyası tarafından kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu uyarlamalara veya adlandırmalara ek olarak, yeniden yazma ve yeniden resmetme, alıntı, yansılama, öykünme, bilinçli esinleme vs. ifadelerle beraber sanatın farklı formlarına ve diğer disiplinlerdeki biçimlerine de uygulanabilir olduğu görülmüştür (Aktulum, 2021, William, 2004). Literatürde bu tür kullanımlara sıkça yer verildiği, zamanla bu tür kullanımların arttığı ve yaygın bir biçimde bu metodolojiden yararlandığı görülebilmektedir. Sanat disiplininde de yaygın kullanılan bir çözümleme tekniği olan metinlerarasılık kavramı zamanla yerini göstergelerarasılık veya resimlerarasılık kavramına bırakmıştır. Bilindiği üzere göstergelerarasılık nosyonu Saussure'ün "her dil bir göstergeler sistemidir" ifadesinden hareketle söz konusu yaklaşımda en az iki metin arasındaki ilişkileri saptamak için uygulanan metinlerarasılık ifadesi yerine, sanatsal biçimler, sanatsal formlar, görseller arasındaki ilişkileri saptayabilmek için göstergelerarasılık ifadesinin kullanımının yaygınlık kazanmış olmasıyla beraber zaman zaman hala metinlerarasılıkla da kullanıldığı görülmektedir (Abrams, 1999, s.317). Nihayetinde Barthes'ın bu konuyla ilgili görsel sanatlar, sinema, müzik vb. gibi bütün anlamlı pratiklerden metin üretilebileceğini belirtmektedir (Barthes,1996, s.373). Barthes'ın betimlemesi doğrultusunda, metin kavramı yazımsal ve dilsel disiplinler dışında tutulan birçok sanat formu veya biçimi için de metaforik bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, alan teorisyenlerinin farklı sanat formları için önce sözsel olan ve sözsel olmayan şeklinde bir ayırımı gittikleri görülmektedir (Aktulum, 2013, s. 13; Bedin, 2018). Sözsiz olmayan sanat formları sözsel olan sanat formlarından farklı olarak, dilin dışındaki farklı anlam içeriklerine uygulanan aracı unsur açısından, müzikte ses; metinde kelimeler biçiminde ele alındığı gibi görsel sanatlarda ise görsel üzerinden bir ifade biçimiyle, göstergebilimsel bir anlam oluşturmaktadır. Dolayısıyla sözsel kapsamında yer almayan sanat formlarının kendi iç dinamiklerinin işleyişinde "metinlerarası ilişkiler" yerine "göstergelerarası ilişkiler" (Aktulum, 2011, s.202) ifadesinin kullanımını uygun bulunmuştur. Göstergelerarasılık ifadesini literatüre kazandıran Roman Jakobson bu görüşe "bir göstergeler dizgesinden bir başka göstergeler dizgesine aktarımı" biçiminde yaklaşmaktadır.

Göstergelerarasılık; görsel sanatlar disiplininde değişik hedefler ve amaçlarla uygulanmıştır. Göstergebilimciler için sanat toplumsal iletişim ve toplumsal çözümlemeye yönelik iletiler oluşturma ve anlamlar üretme biçimidir. Anlam, değişmez, hareketsiz veya stabil bir kavram olmamakla beraber, suje ve obje arasındaki gösterge ilişkisiyle hayata geçen entegrasyonun devingen üretimi, sonucu ve çıktısı olan aktif bir dönemdir. Göstergebilim, dilin taşıdığı tüm metin gruplarının şifrelerini, kodlarını açılmayı hedeflemektedir. Birçok göstergebilim teorisyenleri çözümlemeyi, sanatçıların net hedefleriyle, istemsiz söylenen ifadelerinin gerçekliğine erişim noktasında olanak sağlamaktadır. Barthes'ın ileri sürdüğü teorinin odağında iki konseptli anlatım yer almaktadır. İlki dışsal var oluşudur ki bu; gerçekliği ifade eden, gösteren ve gösterilen arasındaki etkileşimden ortaya çıkan sonuca olan dikkattir, göstergedir. Bu konsept düz anlam olarak isimlendirilir. Barthes bunu yani düz anlamı, dikkat çekilen durumun anlamını duyurmak, aktarmak olarak açıklar (Barthes, 1996, s.116). Buradaki vurgu ortaya konulacak anlamın evrensel çerçevede ve tüm toplum tarafından yani herkesçe benimsenmiş ve net olan, değişmeyen kavram ve karşılıktır. Ayrıca sembolik veya simgesel bir karşılığı yoktur. Daha açık ifade etmek gerekirse görünür olanın veya sunulmuş olanın ötesinde, görünmez olanın öykünmüş biçimini yansıtıp aktarmaktadır.

Claude Levi-Strauss toplumu, birbirleriyle bildirişim ve iletişim ilişkileri kurarak etkileşmiş veya iletişimsel ilişkiler kurmuş ve ortak yaşam pratikleri geliştirmiş kişilerin bütünü olarak tanımlamaktadır (Levi Strauss, 2016, s.123). Levi- Strauss toplumsal birliktelikten inşa edilmiş vizyonların gerisinde zaman içinde kümülatif bir oluşumla saklanmış, gizlenmiş mitlerin, kodların şifresinin çözülmesine yönelik analizlerinin önemini antropoloji alan çalışmalarının dikkatine sunmuştur. İlerleyen dönemlerde Levi -Strauss'un öğretisini kendine rehber alan Jakobson'un mesajları üç ayrı kategoride araştırılması gereğine yönelik önerisiyle bu durumun daha da ileri bir boyuta taşınarak, daha derinlikli bir araştırma ve incelemeye doğru ilerlemesine olanak tanımıştır. Dolayısıyla Jakobson toplumsal mesajları, kodları üç temel perspektiften ele alarak en sınırlı perspektifi dilbilim olarak belirler ve dilbilimi sözel mesajların bildirimleriyle sınırlar. Dilbilimden hemen sonrasına ise göstergebilim perspektifini konumlandırır. Üçüncü ve en son sıraya da iktisadi, sosyoloji ve sosyal antropolojinin entegrasyonunu içeren iletişim bilime vurgu yapar bu bilimi yerleştirir. Dilsel bir göstergeyi, onu "özdeş dilin farklı göstergelerine", "farklı bir dile" veya "dilsel olmayan bir sembolik dizgeye" dönüştürerek yorumlanır (Jakobs, 2012, p.61). Yorumlama davranışı, benzer yapı içindeki gösterge dizgeleri, sistemleri arasında ya da benzemez gösterge dizgeleri, sistemleri arasında oluşmaktadır. Bu düzenlemeye göre çeviri yöntemi, dilsel

olmayan gösterge dizgelerini de içermektedir. Umberto Eco, Barthes, Levi-Strauss gibi teorisyenler, göstergebilimi edebiyat ve dilbilimin odağından alarak, mimari, moda, endüstri, mitoloji, sanat, antropoloji, sinema, resim, müzik, iletişim vs. gibi farklı disiplinleri de kapsayacak bir kullanım alanına taşımıştır (İslamoğlu, 2014, p.106). Umberto Eco (2012, p.19) tarihin / kültürün yaygın bir teori olarak tanımladığı bütünsel bir teorisini inşa etmeye çaba göstermiştir. Bu çabaları sonucu tüm bu geri planlar üzerine multidisipliner bir metodolojinin gelişmesine önemli katkılar sunmuştur.

Öncülüğünü Rus biçimcilerinin üstlendiği, metin ağırlıklı analiz teknikleriyle ilerleyen dönemde metinler arasında eş zamanlı ve artzamanlı bağlantıların bulunduğu görüşünden yola çıkarak oluşturulmuş bir metin dokusu paydaştığı inşa edilir. Bu bağlamda postmodern öğretinin de kapsadığı metinlerarasılık, tüm disiplinler özelinde güçlü ve kendine has bir saha ve uygulama alanına dönüşür. Rus biçimcileri metni büyük bir dikkat ve titizlikle inceleme ilkesinden hareketle metin odaklı analizler ve inceleme teknikleriyle ilerleyen süreçte metinlerarasında çekici, eşzamanlı ve artzamanlı bağlantılar bulunduğu iddiasıyla kolektif bir metin ortaklığı örüntüsüne dikkat çekilmiştir. Rus biçimcilerinin metni işleyişlerinde büyük bir hassasiyetle ve metnin kendi iç dinamiklerine olan dönüşlerindeki iradelerine, metinlerarasılığın pozisyonunu ve ontolojisini koruyarak güven altına almışlardır. Rus biçimcileri metnin açılanmasını ve çözümlenmesini yalnızca görünüle sınırlı tutmayıp yani akla gelen ilk anlamın çok ötesinde gösterenlerin geri planında ve kendi iç dinamikleri arasında olan ilişkileri bağlamında daha da derininde gizli olanda aramışlardır. Öyle hemen ilk bakışta anlaşılacak ve hemen ilk akla gelmeyen ilk anlam gösterenleri şeklinde görmeyip, metni oluşturan bileşenler ve daha zor fark edilen anlam ve çözümlemelere ve aşamalara yoğunlaşarak öne çıkılmalarını hedeflemişlerdir. Biçimciler metin / yapıt içinde yer alan üst üste gelen çok fazla düzlemin varoluşunu fark etmişlerdir veya bu ayrıma varmışlardır; bu düzlemler, hem benzemez töze sahiptirler hem de aralarında bağlantılı ilişkiler sunarlar (Todorov, 2005, p.24,25). Rus biçimcilerinin sanat objesini / yapıtını biricik konstrüksiyonu olan ve yalnızca sanat alımlayıcısının sınırlı bir zaman aralığında maruz kalması sonucu direkt bir obje olmaktan uzak spesifik ve uzmanlık gerektiren bir karmaşık bağlantılar örgüsü şeklinde aktarması metinlerarasılık kavramını daha ileri bir boyuta taşıyarak gelişimine katkı sunmuştur. Daha sonraki süreçte ise Bakhtin'in kendi bağlamından beslendiği söylenen her kelimenin, her objenin, her görselin de gerçekte bir başkasının değerlendirilmesiyle belirlenmiş ayrı ve benzemez bir bağlamdan taşındığını açıklaması (Todorov, 2008, p.58) Rus biçimcilerinin çabalarının önünü açarak daha ileri bir noktaya ulaştırmıştır. Tam da bu nedenle, metinlerarasılık metodolojisi metnin kendi iç dinamiklerinin oluşum süreci ve sonsuz anlam kesitlerini derinlemesine araştırmak incelemek gibi bir görev üstlenmiştir. Bu oluşum döneminde Rus biçimcilerinin katkıları, çalışmaları, uğraşları en temel çıkış noktasını oluşturur.

Başlarda sadece metin incelemelerinde başvurulan metinlerarasılık daha sonraki dönemlerde çok daha farklı disiplinlerde kullanılmıştır. Bu nedenle kullanıldığı disipline bağlı olarak medyalararasılık, müziklerarasılık, sinemalararasılık, fotoğraflararasılık, resimlerarasılık gibi farklı isimlerle isimlendirildiği gibi yeniden yazmak ve yeniden resmetmek veya alıntılanmak, yansımak, reproduksiyon benzeri ifadelerle de kullanılabilir. Burada belirleyici olan hangi alan incelemesinde kullanıldığı değil yapılmış çalışmaların birbirleriyle olan sistemsel ilişkileridir.

2. RESİMLERARASILIK / GÖSTERGELERARASILIK

Metinlerarasılık kavramına dayanan göstergelerarasılık kavramı görsel sanatlar alanında kullanılan bir terim olarak göstergelerin çözümlemesinde kullanılmaktadır (Aktulum, 2021, Roich, 1997).

Bir eleştiri veya analiz tekniği olan metinlerarasılık bilgileri, sanatın farklı formlarında da kullanılmaktadır. Günümüz dünyasında artık sadece metinsel veya dilsel disiplinine ait bir görüş olmaktan çıkıp diğer birçok disiplinde de benzer formların yeniden betimlenmesi ve yorumlanması metinlerarasılık analiz metodolojisinin geniş bir tabana yayılmasının önünü açmıştır. Dolayısıyla göstergelerarasılık kavramı köken ve bağlam olarak metinlerarasılık kavramından inşa edilmiştir. Sonraki gelişmelerle sanatın tüm formlarına uyarlanabilecek her bir formun veya her bir çalışmanın ve ifadenin kendi içinde yer alan ilişkilerini ve bağlantılarını göstermek amaçlı tüm disiplinlere ve formlara uygun ve yeni isimlendirmeler geliştirilmiştir.

Saussure'ün "dil bir göstergeler sistemidir" öğretisi ışığında Jakobson, Molinie, Gignoux gibi birçok teorisyen bu yöntemin sadece metinsel alana ait olmadığını aynı zamanda sanatsal alana ve formlara da uyarlanabileceğine yönelik görüşlerini bildirmişlerdir. Böylece metin ve görsel, metin ve sinema, metin ve müzik, müzik ve resim, resim ve fotoğraf şeklinde örneklerini çoğaltabileceğimiz değişik sanatsal formların kendi içlerindeki pratiklerinin, sınırsız bir şekilde göstergelerarasılık metodolojisiyle analiz ve sentez yapabilme fırsatı oluşmuştur (Aktulum, 2021). Dolayısıyla metinlerarasılıkla beraber sanat formları ve disiplinleri de göstergelerarasılık metodolojisiyle bitimsiz ve sınırsız bir analiz olanağına kavuşmuştur.

Resimlerarasılık kavramı daha önce başkası tarafından kullanılan bir figürün, bir imgenin, bir ifadenin veya bir görselin bir başkası tarafından yeniden kullanılması, anıştırması veya alıntılanması hatta bir çalışmanın tamamının bir başka çalışmada kullanılması durumudur. Bir görselin başka görseldeki somut varoluşunu işaret etmek için

kullanılan resimlerarasılığın işlevi göndergesel değeridir. Resimde alıntılama, basit bir anıştırma ya da değerinden aşırma yapılarak oluşturulur (Özdemir & Eryılmaz, 2021).

Resimlerarasılık, yakın geçmişte metinlerarasılık metodolojiden çoğaltılmış bir kavram olup görsel sanatlar disiplini içinde yer alan çalışmalarını geçmişten günümüze farklı bakış açılarıyla şekillendirilen, yorumlayan, analiz ve sentezini yapan metodolojilerden birini oluşturmaktadır. Resimlerarasılık metodolojisinin, temeli çok geçmiş tarihlere dayanmaktadır. Görsel sanatlar tarihi incelendiğinde neredeyse tüm çağlarda sanatçıların birbirinden öykünlendikleri, alıntılандıkları, birbirlerinden esinlendikleri gözlemlenmektedir. Özet olarak “diğerin eserinden bir şekilde alıntılama” (Aktulum, 2013, p.45, Mihalic, 2017) sürecinde göndermede bulunan resimlerarasılık kavramının çıkış noktası olarak kabul edilen metinlerarasılık yöntemi geçmişten bugüne var olan bir teknik olsa da ağırlıklı olarak postmodern süreç içinde kullanılan bir uygulama, sentez ve analiz biçimi olmuştur. Postmodern anlayışla değerlendirildiğinde bu anlayışla oluşturulmuş bir objesinin söyleşimci, çok kültürlü, çoksesli, katılımcı, demokratik, ayırışık, göndergesel, alıntısalsı gibi argümanlara sahip olması istendik veya beklendik bir durum olacaktır. Ayrıca, metnin / görselin metinselliğini veya göstergeselliğini yükselttiği fikrini içeren anlatımda da metinlerarasılığa veya göstergerarasılığa duyulan ihtiyaca dikkat çeker: Metne veya görsele metinsellik veya göstergesellik niteliği katan çok önemli konulardan biri olan metnin veya görselin öteki metinlerle veya görsellerle olan bağlantısıdır. Genel kabul Umberto Eco’ nun çalışmalarıyla alıntının ve tekrarlamının eleştiri teknikleri arasına girdiğidir. Görsel sanatlar içindeki en yaygın tanımı ile sanatçının, bilinçli bir tercihle daha önceki bir görselin bir kısmını kullanabileceği gibi tamamını veya bir çalışmada yer alan bir objeyi, görseli, görüntüyü kendi çalışmasında kullanması durumu görsel sanatlarda alıntı olarak değerlendirilir (Aktulum, 2011; Eco, 2012).

Görsel sanatlar alanında neredeyse her dönem sanatçıların kendi çalışmalarından alıntı yaptıkları gibi başkalarının da çalışmalarından alıntı yaptıkları görülmektedir. Dolayısıyla Paplo Picasso, Michelangelo, Edouard Manet, Van Gogh, Andy Warhol, Herman Braun- Vega gibi birçok sanatçının süreç içinde kendi çalışmalarından veya başkasına ait çalışmalardan alıntı yaptıkları bilinmektedir. Özellikle “Manet’in le Portrait de Zola çalışması tekrarlama ya da görsel alıntı konusunda alana önemli bir katkı ve veri sunmaktadır (Aktulum, 2011). Görsel sanatlarda bir görselin veya bir figürün bir kez daha başka bir çalışmada kullanılması resmin resimlerarasılığını arttırdığı fikrine olan dikkat bu disiplindeki anlatımda resimlerarasılığın kullanımına olan gereksinimin zorunluluğuna dikkat çekilir ve resme resimlerarasılık niteliği katan en temel fenomenlerden birini, resmin diğer resimlerle olan bağlantısıyla ilişkilendirilir. Hiçbir resim veya görsel kendinden önceki dönemden veya yapılmıştan bağımsız ve ilgisiz düşünülemez. Her resim veya görsel bağlam içinde değerlendirileceğinden öncesinden ve sonrasında sorumludur (Aktulum, 2021; Hirsch, 2000)

Resimler arasındaki ilişkinin farklılaşan bir evren oluşturacağı anlam öncesinden ve sonrasında izler taşır. Resimlerarasılık süreç içinde yol aldıkça üstleneceği misyonla görsel üretiminde yeni görsellerin inşa edilmesi kaçınılmaz olacaktır (Mihalic, 2017). Dolayısıyla her yeni oluşum, her yeni sanatsal üretim öncesini temel alabileceği gibi ardılları için de yeni ve daha kapsayıcı yer açacaktır ve evrilen her yeni çalışmanın bir ön habercisi olma ön hazırlayıcısı olarak karşılanacaktır. Elbette böyle bir üretim sürecinin en önemli kazanımı yapılan veya üretilen her işin kendinden önceki ya da kendinden sonraki dönemle anlamsal bilgiler oluşturması beklendik ve istendik bir sonuçtur. Bu sanatsal üretimlerin tarihsel izlekten geçerken bağlamsal açıdan güçlü okumalar sağlayarak önemli kazanımlar sunacağı kaçınılmaz olacaktır (Fulton et al., 1996, s. 25; Köse & Kodal, 2011).

Kristeva (1980, s.48) metinlerarasılık veya resimlerarasılık döngüsünü geçekte her metnin veya her görselin bir diğer metinden veya görselden üretilmiş biçimi şeklinde açıklar. Dolayısıyla bir metni veya görseli ileri tarihlere aktarmak ilişkilendirmek ve süreç içinde bağdaştırmak metinlerarasılık veya resimlerarasılık metodolojisiyle mümkün olacaktır (Bulut, 2018; Kaimierczak, 2019). Göstergerarasılık kavramını literatüre kazandıran Roman Jakobson, göstergerarasılığı gösterger sisteminden bir diğerine transferi olarak ifade ederken sözselsel olan ve sözselsel olmayanın farkına dikkat çeker. Böyle bir farkın doğasında disiplinlerarası uyumla ve işbirliğiyle daha önceden üretilmiş bir çalışmanın alıntılanması, yansılanması, röprodüksiyonu gibi düzenlemeleriyle bir yeniden üretim aşamasına geçildiği fikrini içermektedir (Jakobson, 2012; Köse ve Kodal, 2011). Bu perspektiften bakıldığında, ister metinlerarasılık, ister resimlerarasılık, isterse göstergerarasılık olarak isimlendirilsin temaların, görsellerin, figürlerin, bir kez daha ve tekrarlı bir biçimde disiplinlerarası mantıkla birbirini destekleyen, birbirinden beslenen ve birbirini geliştiren bir zeminde yararlanması önemlidir. Disiplinlerarası bir işbirliğe dayalı bu metodolojinin gerek bağlam içinde gerekse multidisipliner bir zeminde bir birini geliştireceği, zenginleştireceği ve dönüştüreceği bir bakış açısı sunmaktadır. Kümülatif bir geleneğe sahip olan sanat disiplini diğer tüm disiplinler gibi kendi iç dinamiklerinden referans alırken bir yandan da farklı ancak görsel sanatlar disiplini için uzak sayılmayacak ilişkiler işbirliğinde ve paydaşlığında daha da zenginleşecektir. Dolayısıyla metinlerarasılık veya resimlerarasılık geçmişten günümüze birçok sanatçının hem kendi çalışmaları içinde başvurduğu, hem de farklı sanatçılar ve farklı dönem çalışmalarını da referans aldıkları bir metodoloji olarak görülmektedir.

Ağırlıklı olarak postmodern sanat anlayışı içinde geçen ve kullanılan bir kavram olduğu yönünde görüşler yaygın olsa da metinlerarasılık kavramının postmodern dönemden öncelerine temellendirmek de olasıdır (Bulut, 2018).

Nitekim metinlerarası veya resimlerarası değerlendirmeleri yapılan örneklerde görüleceği gibi geçmişten bugüne farklı sanatsal dönemlerde farklı örnekler bulunmaktadır. Ancak kavramın tanınırlığı, üzerine yapılan birçok epistemolojik inceleme ve adlandırıldığı dönem açısından 1960 ve sonrası dönemde giderek yayıldığı görülmektedir. Göstergelerarasılık veya resimlerarasılıkta başkasının inşa ettiği biçimler alıntılanarak, alıntılanan bir biçimi öteki bir bağlama taşıyarak medyum veya sanatsal bir bağlamda, dolayım yapılarak bir dönüştürülme yapılır (Aktulum, 2021; Jakobson, 1990). Aşağıda bazı çalışmalar göstergelerarasılık veya resimlerarasılık kavramı anlayışı ile ele alınmıştır.

3. GÖSTERGELERARASILIK- RESİMLERARASILIK ÖRNEKLERİ

Pieta

Michelangelo çalışmalarından olan *Pieta*'yı (Görsel 1) sonraki dönemlerde birçok kez tekrarlayıp alıntılarla Görsel 2 ve Görsel 3'te görülen heykellerde kullanmıştır. Bu üç çalışmada özellikle (Görsel 2)'de yer alan Vatikan Aziz Petrus Bazilikası'ndaki *Pieta* Heykeli, üzerinde sanatçının imzasını taşıyan tek çalışması olması özelliğine de sahiptir. Michelangelo bu çalışmasını henüz yirmili yaşlarının ilk çeyreğinde yapmıştır. Michelangelo'nun *Pieta* Heykeli, 174x195 cm ölçülerinde olup Kardinal Jean de Bilheres'in siparişi üzerine yapılmış bir çalışmadır. Sanatçı her bir çalışmada *Pieta*'yı yeniden kurgularken birçok sanatçının yaptığı gibi bir refleksiyle alıntılanan bölümden farklı bir dolayım sunmayı tercih ederek, bağlamsal bir yapı içinde yeniden ve baştan üretir.

Birçok sanatçının çalışmasına konu olan *Pieta* birçok nedenden dolayı ilgi konusudur. Dindar kişiliği ile bilinen ve dolayısıyla bu özelliğini çalışmasına yansıtan Michelangelo *Pieta*'da ilgili dönemde yaşanan acıları İsa ve Meryem figürü üzerinde görünür hale getirmiştir. Bu nedenle birçok sanatçı bu dönemde yaşananları bu heykel üzerinden alıntılanmaktadır.

Pieta'nın vurguladığı temel gereksinim, yaşanan yoğun ve derin acı ile birlikte, Meryem'in cesaretine, direncine ve merhametine dikkat çekerek hayranlık uyandırmak göstergesidir. Öte yandan sanatçı yaşananları, Meryem ve İsa ikonları üzerinden tekrarlı bir şekilde işleyerek hafızalarda kalıcı olmasını hedeflemektedir. Dolayısıyla, bu acıyı daha da görünür yapmak ve bu çerperde gelişebilecek ilgiyle de İsa'ya ve Meryem'e olan bağlılığını tarihsel süreç içinde daha da belirgin hale getirmek ve hafızalarda kalıcılığı sağlamaktır.

Yeniden üretimi yapan sanatçı, her yeniden üretimde bu üretim sürecinin oluştuğu sosyal yapı içerisine bir kez daha dahil olarak herhangi bir yerde bulunan bir mermer parçası içinde zaten var olduğunu iddia ettiği bir temayı vurgulayan heykelin yapıldığı taşı oyarak bu figürden yeni bir oluşum elde etme düşüncesini hayata geçirmiştir. Böylesi bir inanç ve bağlılıkla kendi perspektifinden bir gerçekliği görünür kılarken, bu heykelin kahramanlarıyla aynı acıda ortaklaşmış olabilme, temanın kompozisyonu içerisinde yer alabilme gibi bir bakışı da sunmaktadır. Çarmıha gerildikten sonra Meryem oğlunu bir taraftan büyük bir şefkatle kucaklamaktayken, diğer taraftan da beden dili ile serinkanlı, sakin ve mağrur bir görünüm içerisindedir (Schiller 1971, p.174-175. Sanat tarihi içinde belki ilk *Pieta* olmayabilir ancak Michelangelo'nun *Pieta*'sı olarak sadece Avrupa'da değil, dünya çapında İsa'nın çarmıha gerilme dönemine ilişkin toplumsal analizi gözönüne sererek, bir annenin yaşadığı acı, keder karşısındaki sabır ve metanetini yansıtmaya açısından etki yarattığı düşünülmekte, görülmektedir.

Görsel 1. Michelangelo, "Pietà(Vesperbild)" 1400, Bohemian, kalker Museum of Metropolitan, Newyork, ABD, 38.1x39.1x14cm.

Görsel 2. Michelangelo 1498-1499 /Pietà Heykeli, Basilica di San Pietro in Vaticano

Görsel 3. Michelangelo “Pietà” 1550, mermer, yük. 226 cm Museo dell’Opera del Duomo, Floransa, İtalya.

Eugèe Delacroix- Vincent van Gogh

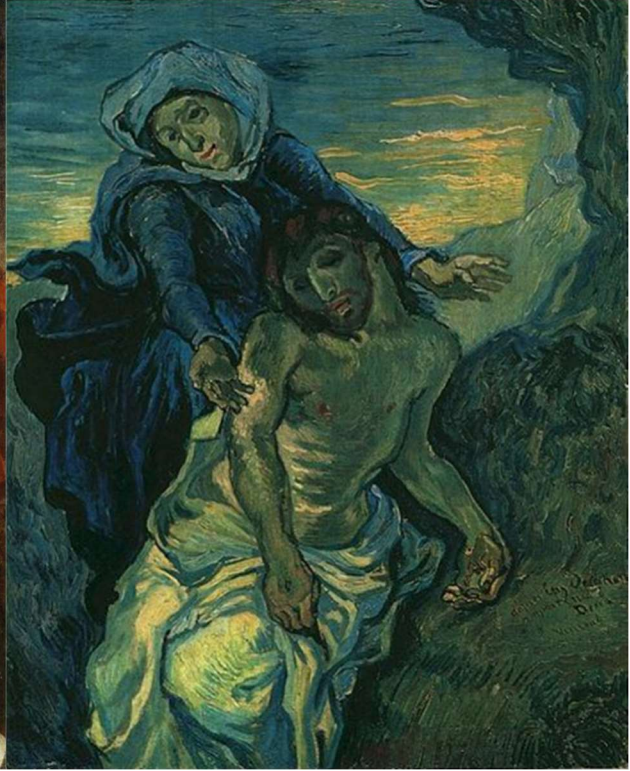
Eugee Delacroix (Görsel 4) Pieta çalışmasını Paris’te bir kilisede, İsa’nın yasını tutan bir grup insanın duygularına ithafen yapmıştır. Bir duvar resmi olan çalışma Michelangelo’nun Pietasında da olduğu gibi Meryem’e ve İsa’ya olan bağlılığın, sevginin, hüznün bir devamı şeklinde ele alınmıştır. Bu çalışmanın merkezinde de oturan bir Meryem figürü bulunmaktadır. Meryem’in hemen önünde benzer bir biçimde yere serilmiş yatan bir pozisyonda İsa’nın ölü bedeni durmaktadır. Meryem İsa’nın ölü bedenini kollarından tutmaktadır. Meryem burada da sakin, hüzünlü ve acılı bir şekilde betimlenmiştir. Burada da Delacroix’un yinelenen bir tema olarak Meryem’in kucağında İsa’nın çarmıha gerilişinden sonraki durumunu betimleyen bir kesit, bilindik bir tasvir bulunmaktadır. Michelangelo’nun Pietâ’sından alıntılanan bu çalışma, bağlam içinde bir aracı unsur veya bir dolayım şeklinde ortaya çıkmıştır. Oldukça sert ve güçlü fırça darbeleri ve 19. Yüzyılın sanatsal bakış açısıyla ele alınmış natüralists bir çalışma olması özelliğiyle de bağlam içinde süregelen çalışmalar içinde de değerli ve önemli bir yerdedir. Sahnenin Pietâ olarak bilinirliği ve Vincent van Gogh’un (Görsel 5)’teki Pieta çalışmasında akla ilk gelen Michelangelo’nun pieta heykellerinden yapılmış bir alıntılama düşüncesi gibi algılansa da, aslında bu çalışma daha çok Delacroix’un Pieta adlı duvar resminden bir esinlemedir. Elbette temanın çıkış noktası Michelangelo’nun Pietâ’sıdır ve Van Gogh’un da çalışmalarında Pietâ temasına yer verdiği görülmektedir. Michelangelo’dan çok sonra sanat tarihine isim yazdırmış ve bambaşka bir sanat düşüncesinde çalışmalar üretmiş bu sanatçıların Michelangelo’nun kullandığı Pietâ temasından alıntı yaptıkları açıktır. Michelangelo’nun Pietâ heykelinden tek fark olarak bu çalışmaların duvar yüzeyine veya tuval üzerine yağlıboya tekniğiyle uygulanmış formlar olmasıdır.

Van Gogh ise Pieta çalışmasını Delacroix’ un Pietâ adlı çalışmasının bir taş baskısından esinlenerek yapmıştır. Delacroix’ nın aynı temalı çalışmasındaki kompozisyona ve konuya sadık kalsa da, van Gogh kendi Pietasını üretmiştir. İnşa sürecinde kendi tarzıyla meydana getirdiği Pietâ’sında özgün, sanatçıya özel renk ve fırça darbeleriyle bir farklılık ortaya koymaktadır. Delacroix’den esinlenmiş bu çalışmada bir mağara içinde hemen girişe yakın bir konumda yerde yatan ölü İsa ve Meryem figürü yer almaktadır. Yerde yatan İsa figürünün hemen arkasında elleri İsa’nın tükenmiş ölü gövdesinin üzerine yukarıya dönük ve havada pozisyonuyla İsa’ya dokunmak ister gibi bir betimleme göze çarpmaktadır. Daha önceki sanatçılarda da olduğu gibi burada da İsa’nın bedeni cansızdır ve hareketsizdir. Çektiği acılar onun bedenini yorgun bırakmıştır. Meryem de oldukça hüzünlü betimlenirken, elleri ve bedeni olduğundan hacimlidir. Burada tüm yaşananlara rağmen Meryem’in hüznünden aldığı gücü, sabrı, metaneti ve duruşuna dikkat çekilmektedir. Kıyafetinin normalden daha uzun ve geniş bir şekilde betimlenmiş olması da anne figürünün yaşadığı acılarla kutsandığı ve daha da büyüyerek güçlendiğinin metaforik bir biçimde anlatımıdır.

Bu figürlerde, 1440’lardan 1800’lere uzanan bir bağlam ve yaşanan acı paydaşlığında tarihsel bir vurgu ve hatırlatma notu okunabilmektedir. İki çalışma da gerek form ve gerekse yapımında kullanılan malzemeler açısından farklılıklar görülse de oldukça güçlü ve anlaşılır bir biçimde göstergelerarasılık / resimlerarasılık etkisi kullanılmıştır. Diğer bir ifadeyle çalışmalar, bir görselden / resimden diğer görsele / resme geçiş imgeleri ve var olan alıntılar veya dolayım yapılarak gerçekleştirilmiştir. Buradan varılacak sonuçlardan bir tanesi: Önceki dönemlerde yapılmış olan görseller / resimler çağdaş dönemde betimlenen /betimlenecek olan sanatsal çalışmaların habercisidir. Geçmiş dönemde tanık olunanlar, okunanlar ve yazılanlar gibi gözükse de hiçbir fikir ve imge kaybolmamaktadır. Göstergelerarasılık / resimlerarasılık çalışmalar geçmişten günümüze içerisindeki izlenimleri ve düşünceleri barındırmaktadır. Diğer çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da bu metodolojiyle Pietâ temasının periyodik olarak sanat bağlamı içinde bir metafora evrildiğinin kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 4. Eugène Delacroix – Pietà-,1850

Görsel 5. Vincent van Gogh / Pietà (after Delacroix), 1889

Pablo Picasso

Pablo Picasso'nun Guernica adlı çalışmasında yer alan çok önemli bir kesitte yine Pietà figürü görülmektedir. Pietà temasının kullanıldığı bu çalışmada da benzer şekilde Meryem ve İsa figürleri betimlenmiştir. Yine bir temsili olarak Meryem ve yine kucağında boynu geriye düşmüş hareketsiz bir temsili İsa figürü görülmektedir. Picasso'nun 1937 yılında yaptığı Guernica adlı çalışması, yine 1937 yılında İspanya'nın Guernica Kasabası'na yapılan bir bombardımanda yaşanan dehşetin ele alındığı veya görsel dile çevrildiği bir belge niteliği biçiminde Pietà metaforunun merhametine, metanetine ve sessiz direniş teması içeriğinde ortaklaşmıştır. Burada da çağdaş dünyanın gözleri önünde yaşanan bir mağduriyete ve insanlık dramına Pietà göstergesi üzerinden vurgu yapılmaktadır. Pietà burada da çok yıllar sonra tekrar eden ve benzer biçimde kucağında ölmüş çocuğunun bedenine ağlayan bir annenin acısının resmedildiği bir göstergeye dönüşmüştür. Ölmüş çocuğunu dizlerinin üstünde tutan kadın figürü, tıpkı Michelangelo' nun Pietà heykelinde olduğu gibi veya Delacroix ya da Van Gogh'un çalışmalarındaki gibi hüznü ve acıdır. Ancak buradaki anne figürünün başı geriye doğru düşmüş, yüzü yukarıya dönük ve ağzı açık deyim yerindeyse avazı çıktıkça haykırmaktadır. Ağlayan, acısını haykıran bir anne betimlemesi seyirciye yine aynı tema üzerinden yaşanan drama kendi çağının bağlamından seslenmektedir. İki örnekte de başlar geride yüzler yukarıya gökyüzüne dönük ağlayan kadın figürü betimlenmiştir. Yine acıda ortaklaşmış tanıdık bir tema paydaşlığındaki bu çalışmada yer alan anne figürünün de sol elinin yukarıya dönük resmedildiği dikkate değerdir. Çünkü yine Pietà temasından esinlendiğini gösteren önemli bir sembol ve metaforik bir işaret olarak değerlendirilmelidir. Picasso İspanya iç savaşının yarattığı yıkımı, acıyı, hüznü burada Pietà metaforu üzerinden anlatmaktadır.

Görsel 6. Picasso Guernica Tablosundan Kesit / 1937

Görsel 7. Picasso Guernica Tablosundan Kesit / 1937

Marina Abramoviç-Ulay & Ai Weiwei

Michelangelo'nun Pieta heykelinden esinlenen diğer bir sanatçı olan Mariana Abramoviç ise Görsel, 8'de görüldüğü üzere bir performans sanatı ile alıntılama yapmıştır. Bu performans çalışmasında, Michelangelo'nun Pieta heykelindeki metaforlardan birebir esinlendiği din ve dinsel mitlerden büyük oranda yararlanılmıştır. Abramoviç'in de zaman içinde pieta temasına bağlı kalarak zamanla sanatçının toplumsal değerlerindeki rolüne ve gücüne duyduğu güvenle çalışmasına taşımıştır. Michelangelo'nun Pieta'sı kendi dönemine özgü biçimsel özellikleriyle ele alınmışken Marina Abramoviç'in ve Ulay'ın Pieta performansı ise kendi güncel çağının anlam, söylem, içerik kaygıları dikkate alınarak inşa edilmiştir. Zaman aşkın bir tema olarak, klasikten moderne oradan da postmodern veya günümüze dek bir gelenek biçiminde süregelen pieta metaforu Abramoviç ve Ulay'ın çalışmalarında sanatın klasik öğretilerinden bağımsız olmadığına da bir cevapmış gibi kendine yeniden yer bulmuştur. Her bir çalışma kendi sosyolojisi ve kendi sanatsal bakış açısı formuna göre değişiklikler barındırır da, içerik olarak bu duyguya destek vererek 1400'lerden 2000'lere transferini sağlamıştır. Bu acıyı ve bu duyguyu kendi bedeni ve Umay'ın bedeni üzerinden vererek çalışmalarıyla güncel sanatın geleneksel imgeden kopuk ve uzaklaşmış gibi görünen tarafına geleneksel bir tema üzerinden yeniden inşa ve atıf yoluna giderek, kendi bedenlerinden dolayım ve alıntılama yolu tercih etmişlerdir.

Zamanın ötesinde şu anın güncelinde yeniden üretilmiş imgeler, din-mit olgularından da açık bir şekilde beslenmiş, Michelangelo'nun Pietà'sı ile Abramovic ve Ulay'ın Pietà'sı (Görsel 8) kendi güncel döneminin biçim ve anlam kaygıları gözetilerek yeniden üretilmiştir. İsa'nın ölü bedenini kucagında taşıyan Meryem imgesi, kronolojik olarak her dönemde yeniden başka bir sanatçının çalışmasında veya bedeninde vücut bularak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu geleneği devam ettiren en güncel sanatçılardan biri olan Abramovic, sadece izleyiciye sıradan bir hüznün duygusunu aktarmaz; alenen Meryem'in hüznünü de kendi bedeni ile aktarmış olur. Abramovic günümüz sanatı bağlamında Meryem'i kendi bedeni üzerinden sembolize etmesi, asırlardır Meryem'e yüklenen güçlü ve merhametli duruşunu kendisiyle özdeşleştirmesi olarak da okunmalıdır. Bu rolü kendi bedeniyle kendi kişiliğine aktarma yoluna giderek Meryem'i özümsemiştir. Ulay'ı ise İsa'nın rolüne ve yerine koymuştur. Ulay'da yattığı yerden İsa gibi huzurlu ve hareketsizdir. Sanatçılar bu pratiklerini gerçekleştirirken kendi dönemlerinin bağlamını konvansiyonel bakış açısından bağımsız düşünmeden iki dönemi de birbirlerine uyarlamışlardır. Bu güncel sanat pratiği, geçmişten asla vazgeçilmediğinin güçlü bir göstergesi olarak da okunmalıdır.

Görsel 8. Pietà, M. Abramović ve Ulay, 1983/2002.
<https://124.im/Udoc>

Görsel 9. Ai Weiwei Pietà

Ai Weiwei (Görsel 9)'da yer alan Pietà temalı çalışması seramik üzerine betimlenmiştir. Post modern sanat anlayışla çalışmalar üreten Ai Weiwei'in Pietà temalı çalışmasında Abramoviç'te olduğu gibi günümüz sanatı pratikleri içinde geliştirilmiş bir pratik olsa da konvansiyonel bağlarından tamamen kopmadığını göstermektedir. Ayrıca, Michelangelo dönemine ait katı sanatsal biçimlerin uygulandığı döneme dönerek, o dönemin bir çalışmasından alıntılama yapması, sanatçının bugünü geçmişe ilişkilendirme, güçlendirme bakışını ve sorunsala kümülatif yaklaşımı ile ilgilidir. Yani bu güncel çalışmada, sanatın bağlam ve kökeninden tamamen kopmadığı mesajı da göze çarpmaktadır. Ai Weiwei, 2000'li yıllarda dünya üzerinde yaşanan göç, mülteci ve yerinden edilme sonucu yaşanan ölümleri, kayıpları, krizleri, acıları Michelangelo'nun Pietà'sından esinlenerek porselen zemin üzerine resmetmiştir ve o günlerde yaşanan bu duyguları, günümüzle ortaklaştırarak metaforik bir paydaşlık kurmuştur. Böylece Ai Weiwei, Pietà figürüyle bir dolayımında bulunarak mesajını batı dünyasının acıda ortaklaştığı güçlü bir figür ve kült ikon üzerinde vermektedir. Elbette sanatçı çalışmasında Pietà'yı bir gösterge, işaret veya sembolik bir biçim olarak kullanmıştır. Ancak bu ifade burada da olduğu gibi tarihsel izlekte her zaman yaşanan acılara, drama ve mağduriyetlere birer metaforik geri plan oluşturmaktadır.

İçinde yaşadığı yüzyılın bir insanı olma sorumluluğuyla bu yüzyılda yaşanan mülteci sorununa karşı hissettiklerini Michelangelo'nun Pietà heykeline atıfta bulunarak duyurmaya çalışan Ai Weiwei, mülteci sorununa hem tarihsel hem de güncel referanslar eşliğinde dikkat çekmektedir. Tarihsel bir figür seçmesiyle de sorunun dünya ve insanlık mirası noktasında küresel bir sorun olduğuna ve yine küresel bir çözüme ihtiyaç duyulduğuna işaret edilmektedir. Hafızaları yeniden yoklayan ve bu sorun üzerine merhamet ve insani duyguları harekete geçirmeyi umduğu Pietà'nın bir kodu veya metaforik bir göstergesidir. Biri Pietasını taştan oyarken diğeri ise porselenin yüzeyine işlemiştir. İnsanlık tarihi ve sanat tarihi açısından bakıldığında ikisi de insanlık ve sanat tarihi kadar ortak ve köklü bir geçmişe sahip olup, kültürel bir insanlık veya dünya mirası olarak görülmektedir. Bu figürle güncelini koruyan mülteci krizi olarak da adlandırılan soruna dikkat çekmek, evrensel bir empati duygusu oluşturmak ve evrensel bir çözüm bulmak hedeflenmiştir. Mağduriyeti temsil gücüyle ele alan sanatçı burada bir gerçekliği insanlık mirası olarak kabul edilen ve sanat tarihi içinde tüm zamanların üstünde kabul edilen Pietà vurgusunu referans olarak metaforik bir bağ kurmayı tercih etmiştir. Gerçeğin kendisi burada yer almamış olsa da, gerçeği güçlü bir metafor üzerinden temsil gücüyle vermeyi başarmıştır. Pietà heykelinin görüneni değil, görünenin ötesinde arka planında yer alan ve bağlam içinde kendi dönem sosyolojisiyle dolayım yapılarak görülmeyeni görünür kılmayı öne çıkartmaktadır. Eylemde, evrensel bir boyut kazanan ve son derece rahatsızlık veren bu sorunun muhatapları adına insani bir çözüm üretme ve bir çözümde ortaklaşma paydaşlarını oluşturabilme çabası hakimdir. İnsan onuruna yakışır bir yaşam adına geçmişten günümüze güçlü bir figür üzerinden yapılan bir insani durumuna dikkat çeken ve güncel sanat pratiği olan bu çalışmanın sanat bağlamı içinde bulunan önemli çalışmalardan biri olacağı düşünülmektedir.

Günümüzde, bir başkasının inşa ettiği çalışmayı alıntılanmak, alıntılanan bir figürü farklı bağlamlarda kullanmak bir aracı eleman veya medium / medyum olarak ifade edilen araçlarla veya dolayım biçiminde ifade edilen aracı figürlerle bir dönüşüm veya başkalaşım biçiminde taşınmaktadır. Elbette birinin çalışmasında kullandığı bir figürün görselin veya temanın başkaları tarafından yeniden kullanılması veya bundan esinlenilmesi bir veya birden çok nedene bağlanabilir.

Bu çalışmada Pieta'nın tekrarlı ve çağlar boyu kullanımına olan gereksinimlerinden birini Pieta temasına bağlam içinde duyulan benzer acılar ve yaşanan benzer durumlar karşısında bir metafora dönüşmesi ve güçlü bir figüre olan gereksinimden olabilir. Öte yandan, sanat tarihi içinde acıya, sabra, ötekileştirilmeye, hüznü, drama, göçe, yerinden edilmeye ve hatta tüm bu insanlık ayıbı ve insanın neden olduğu; insan eliyle ortaya konulan sorunlara karşı mağdur olanın güçlü duruşunun göstergesi olarak da Pieta'yı alıntılamağa gelmiş olabilir. Sanat tarihi içinde bir 'kült' olarak yer alan İsa ve Meryem merhametin olduğu kadar hüznün ve direncin de göstergesidir. Sevginin, şefkatin, hoşgörünün de karşılık bulduğu uzamsız, sınırsız, yersiz, yurtsuz ve zamansız bir dini figür olması nedeniyle de bu figürün tekrarlı kullanımına duyulan ihtiyaç diğer bir önemli neden olarak görülebilir. Bu durumlara dikkat çekmek, görünür yapmak, gündeme taşımak gibi hafızalara bir uyarı vererek geri plan kazandırmaktır. Her defasında acıyı toplumsal bağlam içinde ortaklaştırarak kendince bir kez daha güçlü bir duruşla sergilemektedir. Pieta figürünü kullanan sanatçılar toplumsal bellekler ve vicdanlar kapsamında, kendi bağlamı içinde ve kendince seçtiği aracı unsuruyla dikkatlere sumak gibi bir başka nedenle de yaptığı söylenebilir.

Michelangelo'nun erken dönem çalışmalarından biri olan ve üzerinde kendi imzasının bulunduğu tek işi olma özelliğiyle Pieta heykeli, sanatçının henüz yirmi üç yaşındayken yaptığı en önemli işlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Sanat tarihi içinde özellikle 15. Yüzyıldan sonra güçlü bir görsel imge, yaygın kullanılan bir tema ve metaforik göndergeleriyle "Merhamet"i temsil etme gücü ve yetisiyle farklı dönem sanatçıları tarafından kullanılmıştır. Pieta imgesini işlerinde kullanan sanatçıların çalışmaları incelendiğinde ağırlıklı olarak ortak bir sorunun göstergesi paydaşlığında kullanıldığı görülmektedir. Bu imaj veya imge yaşanan veya yaşanmış olan bir insanlık krizine karşı oluşturulmuş bir farkındalık sembolü olmasıdır. Göstergesi, merhamet, acı, şefkat gibi kavramlar üzerine kurgulanmış Pieta görsel sanatlar tarihi içinde çağrıştırdığı tema üzerine üretimine devam etmiştir, edecektir. Pieta heykeli canlı ve hayatta olan Meryem'in görüntüsü ve kucağına yığılmış kalmış İsa figürü ile yaşam ve ölüme bir mesaj olarak okunabilmektedir. Meryem'in genç, güzel ve dinamik görüntüsü, böylesi bir acı karşısında oldukça güçlü duruşuyla betimlenmesi dikkate değerdir. Pieta'nın farklı zamanlarda yapılmış neredeyse tüm çalışmalarında Meryem'in sol elinin açık ve yukarıya dönük olduğu görülmektedir. Bu duruşla İsa'nın içinde bulunduğu bu durumu anlamaya çalıştığı, bunu sorguladığı düşünülmektedir. Meryem'in kıyafetindeki kumaşın kıvrımları, İsa'nın bacaklarındaki pozisyon, her bir figürün üzerindeki detayda bir canlılık bulunmaktadır. Acıyla, kederle, haksızlıkla eşitlenmiş, özdeşleşmiş ve üzerinde ortaklaşmış Pieta kavramı neredeyse tüm zamanlarda başvurulmuş bir imge olmasıyla da önemini ve gücünü bir kez daha ve tekrarlı bir biçimde doğrular bir duruşla sanat tarihindeki yerini korumaktadır.

Hangi sanatçı veya hangi sanat döneminde ya da hangi sanat objesine konu olursa olsun, her zaman ve her şekilde seyircide hissettirdiği duyguların dönem sosyolojisinden, tarihten, kültüründen, yaşam dinamiklerinden etkilenerek temanın yeniden inşa edildiği dönem koşulları ve kendi bağlamından değerlendirildiğinde son derece güçlü ve büyük bir etkisi olduğunu söylemek olasıdır.

SONUÇ

Metinlerarasılık ontolojik olarak çok daha eski dönemlere dayansa da kavramsal olarak daha çok 1960 ve sonrasına denk düşmektedir. Bu dönemde özellikle giderek disiplinlerarası çalışmaların önem ve hız kazanmasıyla metinlerarasılık metodolojisine ilgi artmış ve geniş bir biçimde kullanım alanı kazanmıştır. Kuramsal çerçevesi Julia Kristeva tarafından 1960'larda oluşturulmuş bir teori olan metinlerarasılık sonraki yıllarda farklı disiplinlerde farklı biçimde kendine uygulama alanı oluşturarak uyarlanan her disiplin için disiplinin içeriği ile uyumlu isimlerle anılmıştır. Bir metnin veya bir çalışmanın kapsamında bulunan diğer metinler veya çalışmalar ekseninde yapılan anlam ve içerik analizi biçiminde bilinse de metinlerarası metodoloji aynı zamanda araştırmacılara, sanatçılara ve seyircilere araştırma olanağı tanıması açısından elverişli bir yöntemdir.

Yazın alanında çok uzun yıllardır kullanılan metinlerarasılık kavramı birden çok metinden veya çalışmadan oluşan bir işbirliğine dayalı ilişkileri ifade etmek ve bu çalışmalar arasındaki bağlantıları ortaya koymak için yararlanılan ve bu anlamda kullanılan bir metodolojidir. Başlarda sadece metinlerarasılık şeklinde kabul edilse de bu kavram disiplinlerarası bir çalışma ve uyumlama sonucu resimlerarasılık veya göstergelerarasılık şeklinde ifade edilebildiği gibi gereksinim duyulan disiplinler özelinde disiplinlerin çalışma konularına göre medyalararasılık, müziklerarasılık, sinemalararasılık, fotoğraflararasılık biçiminde de çoğaltılabilir. Yeniden resmetmek şeklinde de ifade edilebilen resimlerarasılıktan kasıt, alıntılamağa, röprodüksiyon, öykünmek gibi ifadelerle de anılmaktadır.

Görsel sanatlar disiplini resimlerarasılık veya göstergelerarasılık görsel sanatlar disiplini kapsamında yer alan en az iki çalışmanın farklı formlarına uygulanırken bu çalışmaların içinde yer alan göstergeler dizgesinin kendi aralarındaki bağlantılarını ve ilişkilerini ortaya koymak için kullanılmaktadır. Bu bağlantıları kurarken her bir çalışmanın kendi içindeki ve diğer çalışmalarla olan bağlantıları ayrı ayrı ele alınarak irdelenir. Tüm bu çalışmaların toplumsal kodlar ve metaforik öğelerle, sosyolojileri, kültürel ve tarihsel değerleri ele alınarak karşılaştırılır. Şöyle ki, bu söylem dili oluşturulurken bir görselin bir çalışmada hangi amaçla kullanıldığı yani göstergelerin dizgesel mesajlarının bir çalışmadan diğer bir çalışmaya nasıl aktarıldığının yorumunun anlaşılması önemlidir. Bağlam olgusu içinde kullanılan bir imgenin nerede ve ne amaçla bir işbirliği sağladığı noktasının

doğru anlaşılması ve açıklanması en temel gereksinimdir. Kökeni Ferdinand de Saussure'ün Genel Dilbilim Dersleri'ndeki gösterge vurgusuna kadar temellendirilecek bu bakış açısı aynı zamanda Roman Jakobs'un göstergelerarası çeviri yaklaşımından da etkilenecek diğer farklı birçok disipline uyumlandırıldığı gibi sanatın da birçok formuna entegrasyonu sağlanarak farklı çalışmaların kendi içlerinde veya diğer çalışmalarla olan ilişkilerini ortaya konulması pratiğine dönüştürülmektedir. Bu uyum ve işbirlikçi gelişmeyle sanatın da disiplinlerarası bir noktada yapılmış işleri multidisipliner bir çizgide çözümlemesi sanat sosyolojisi / bağlamı, sanat tarihi ve felsefesi / eleştirisi açısından ortaklaşmış bir rotada yön verici bir metodoloji olarak görsel sanatlar alanında da yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Abramović, M., & Ulay. (1983/2002). *Pietà* [Performans]. Lia Rumma Gallery, Napoli.
<https://www.sothebys.com/en/articles/marina-abramovic-the-cleaner-major-retrospectivecharts-50-years-of-pushing-boundaries>. Erişim: 29.10.2022
- Abrams, M. H. (1999). *A Glossary of Literary Terms*, USA: Seventh Edition.
- Aktulum, K. (2013). *Folklor ve Metinlerarasılık*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Aktulum, K. (2021). Bir çözümleme yöntemi olarak sanatta göstergelerarasılık. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 27(107),661-686.
- Aktulum, K. (2011). *Metinlerarasılık Göstergelerarasılık*. Ankara: Kanguru Yayınları.
- Allen, G. (2000). *Intertextuality*. London and New York: Routledge.
- Barthes, R. (1996). *S/Z: Deneme*, (S.Ö. Kasar, Çev.). İstanbul: İstanbul.
- Beaugrande, R., & Dressler, W. U. (1981). *Introduction to text linguistics*. Longman: London and New York.
- Bedin, C. (2018). Roland Barthes'ın Metinlerarasılık Kuramı Üzerine Bazı Düşünceler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(59),73-77.
- Bircan, U. (2015). *Saussure'de Dil, Dilbilim ve Göstergebilim*. 13(25), 43 – 66
- Bulut, F. (2018). 'Metinlerarasılık' Kavramının Kuramsal Çerçevesi. *Edebî Eleştiri Dergisi*, 2(1) :1-19.
- Dillon, S. (2017). *Palimpsest: Edebiyat, Eleştiri, Kuram*. Çev. Ferit Burak Aydar. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Eagleton, T. (1990). *Edebiyat Kuramı* (Çev. Esen Tarım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eco, U. (2012). *Foucault Sarkacı* (Çev. Şadan Karadeniz). İstanbul: Can Yayınları.
- Fulton, M., Bonnie Y., & Kathleen A.E. (1996). *Pictorialism into Modernism: The Clarence H. White School of Photography*. NY: Rizzoli.
- Gören, E. (2013). *Yeniden yazmak. İtalyan Edebiyatında Yeniden yazılmış Metinler*. İstanbul: Dönence
- Hirsch, R. (2000). *Seizing the light. A History of Photography*. McGraw-Hill: New York.
- İslamoğlu, B. (2014). *Umberto Eco ve Orhan Pamuk'un Romanları Arasında Metinlerarasılık*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Diyarbakır.
- Jakobson, R. (2012). *Çevirinin Dil(bilim)sel Özellikleri Üzerine*. M. Rifat içinde, Çeviri Seçkisi II Çeviribilim Nedir? İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Jakobson, R. (1990). *Sekiz yazı*. (Çev. M. Rifat ve S. Rifat). İstanbul: Düzlem Yayınları.
- Kaimierczak, M. A. (2019). Intertextuality as transtion problem: Explicitness, recognisability and case of literatures of smaller nation. *Russian Journal of Linguistics*, 23(2),362-382.
- Korkmaz, F. (2017). Metinlerarası ilişkilerin klasik retorikteki kökeni üzerine bir araştırma. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı*, 3, 71-72.
- Köse, O., & Kodal, T. (2011). Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
- Kristeva, J. (1980). 'Word, Dialogue, and Novel' Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art, Ed. Leon S. Roudiez, New York, Columbia UP.
- Levi-Strauss, C. (2016). *İrk, Tarih ve Kültür*. Metis Yayınları: İstanbul.
- Mihalic, A. (2017). *Pictorialism and Sartorial Symbolism: A Poetic Response to Modernity at the Turn of the Twentieth Century*,1-5. <https://hcommons.org/docs/pictorialism-and-sartorial-symbolism-a-poetic-response-to-modernity-at-the-turn-of-the-twentieth-century/>
- Özdemir, M., & Eryılmaz, B. (2021). Cecily Brown'ın eserlerinde resimlerarasılık süreci ve yeni dışavurumcu tavrı üzerine bir inceleme. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 27, 329-355

- Roich, U. (1997). Intertextuality Haz. H. Bertens- D. Fokkema, *International Postmodernism: Theory and Literary Practice*, John Benjaming Publishing: Amsterdam.
- Saussure, De F. (1985). *Genel Dilbilim Dersleri*. (Çev. B. Vardar). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Saussure, De F. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. (Çev. B. Vardar). İstanbul: Multilingual Yayınları
- Schiller, G. (1971). *Iconography of Christian Art, II* (Trans. Janet Seligman). London: Lund Humphries.
- Todorov, T. (2005). *Yazın Kuramı Rus Biçimcilerinin Metinleri* (Çev. M. Rifat-S. Rifat). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Todorov, T. (2008). *Poetikaya Giriş* (Çev. Kaya Şahin). İstanbul: Metis Yayınları
- William, I. (2004). Against Intertextuality. *Philosophy and Literature*, 28(2), 227–242.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Bu çalışma bir dökümantasyon çalışması olduğu için Etik Kurul’dan izin alması gerekmemektedir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

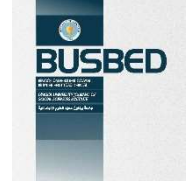
1. yazarın araştırmaya katkı oranı %100.

Yazar 1: Araştırmada gerçekleştirdiği görev ve sorumluluklar. Baştan sona makalenin her aşaması

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 21.11.2022
Kabul Tarihi : 17.03.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1207935>

BİTCOİN HABERLERİNİN BİTCOİN FİYAT VE GETİRİSİ ÜZERİNE ETKİSİ

Mehmet SONGUR¹, Seyit ORDU²

ÖZ

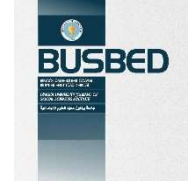
Yapılan bu çalışmanın amacı, 1.1.2016-4.12.2022 dönemini kapsayan günlük veriler yardımıyla Bitcoin ile alakalı çıkan haberler ile hem Bitcoin fiyatı hem de getirisi arasındaki ilişkiyi zamanla değişen nedensellik analizi kapsamında incelemektir. Söz konusu ilişkinin varlığı, Hacker ve Hatemi-J (2006)'nin Boostrapt Temelli Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ve zamanla değişen nedensellik analizi kullanılarak araştırılmıştır. Elde edilen nedensellik testi bulguları, Bitcoin ile ilgili çıkan haberler ile Bitcoin fiyatı arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu yönündedir. Diğer taraftan, Bitcoin getirisi ile Bitcoin ile ilgili çıkan haberler arasındaki nedensellik bulguları incelendiğinde, Bitcoin ile alakalı çıkan haberlerden Bitcoin getirisine doğru nedensellik ilişkisinin söz konusu olmadığı, buna karşın Bitcoin getirilerinden Bitcoin ile alakalı çıkan haberlere doğru bir nedensellik olduğu söylenebilir. Ayrıca, söz konusu nedensellik ilişkilerinin zamanla nasıl bir seyir izlediğine bakıldığında özellikle Bitcoin fiyatlarının arttığı dönemlerde Bitcoin ile ilgili haber sayılarının arttığı görülmüştür. Bu çerçevede hem Bitcoin hem de altcoin piyasasına yatırım yapacak bireylerin, Bitcoin ve altcoin ile alakalı çıkmış olan haberleri dikkate alarak işlem yapmaları yatırımın sağlıklı olması adına önem teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bitcoin, Bitcoin Haberleri, Bitcoin Fiyatı, Nedensellik.

¹ Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mehmet.songur@dicle.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4763-9314>

² Doktora Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, seyitordu@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-3203-9378>

Article Type : Research Article
Date Received : 21.11.2022
Date Accepted : 17.03.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1207935>

THE EFFECT OF BITCOIN NEWS ON BITCOIN PRICE AND RETURN

Mehmet SONGUR¹, Seyit ORDU²

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationship between Bitcoin-related news and both Bitcoin price and return within the scope of time-varying causality analysis with the help of daily data covering the period 1.1.2016-4.12.2022. The existence of the said relationship was investigated using Hacker and Hatemi-J (2006)'s Bootstrap-Based Toda-Yamamoto Causality Test and time-varying causality analysis. The causality test findings obtained indicate that there is a mutual causality relationship between the news about Bitcoin and the price of Bitcoin. On the other hand, when the causality findings between Bitcoin return and Bitcoin-related news are examined, it can be said that there is no causality relationship from Bitcoin-related news to Bitcoin returns, whereas there is a causality from Bitcoin returns to Bitcoin-related news. In addition, when we look at the course of the causality relations in question over time, it has been seen that the number of news about Bitcoin increased especially during the periods when Bitcoin prices increased. In this context, it is important for individuals who will invest in both Bitcoin and altcoin market to make transactions by taking into account the news about Bitcoin and altcoin in order for the investment to be healthy.

Keywords: Bitcoin, Bitcoin News, Bitcoin Price, Causality.

¹ Assoc. Prof. Dr., Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, mehmet.songur@dicle.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4763-9314>

² Phd student, Dicle University, Institute of Social Sciences, Department of Economics, seyitordu@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-3203-9378>

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze dek insanoğlunun para yerine kullandığı araçlar değişiklik göstermiştir. İnsanlar tarih öncesi dönemlerde ilk olarak takas yöntemi ile ihtiyaçlarını sağlarken; zamanla altın ve gümüş gibi değerli madenler kullanmaya başlamıştır. Paranın ilk kullanımı M.Ö. 7. yüzyıla dayansa da kâğıt paranın ilk olarak ortaya çıkışı M.S. 6. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Para temel olarak ticari işlemlerde kullanılan ancak birçok işlevi olan aynı zamanda mal ve hizmet değişimine olanak sağlayan bir araçtır. Ticari işlemlerde güven sağlanması, likidite, güvensizlik ve belirsizlik gibi sorunların ortadan kaldırılması amacıyla her ülke kendine özgün para birimi kullanmaktadır (Koçoğlu, Çevik & Tanrıöven, 2016: s.78). Ancak özellikle 19.yy'dan sonra gelişen modern teknoloji ile birlikte, dünyanın yeni ekonomik dinamiğini oluşturan finansal teknoloji alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Gelişen finansal teknoloji (FinTech) ile birlikte yapay zekadan matematiksel algoritmalar kullanılarak oluşturulan özel şifrelere (Blockchain) kadar birçok önemli alanda devrim niteliğinde gelişmeler yaşanmıştır. Blockchain teknolojisindeki önemli değişimler ile beraber, kripto para olarak adlandırılan ve matematiğin önemli bir dalı olan Kriptografi kullanılarak tasarlanan dijital paralar oluşturulmuştur. Bu bağlamda, dünya çapında kripto paralara olan ilgi her geçen gün artmış ve kripto paralar yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle merkezizsiz bir yapıya sahip olan kripto paralar, uluslararası işlemlerin kolayca ve saniyeler içinde yapılabilmesi aynı zamanda 7/24 ticaret işlemine açık olması nedeniyle de her geçen gün önem kazanmaktadır.

Kripto paralar, parasal sistemdeki tüm paralardan farklı olarak merkezizsiz bir yapıya sahip olan ve Blockchain olarak adlandırılan teknolojiden yararlanılarak matematiksel algoritmalar ile geliştirilen ve şifre yöntemiyle oluşturulan sanal para birimleridir. Bu sistem yardımıyla üretilen dijital paralar, blok zincirler aracılığıyla birbirilerine bağlı bir ağ yapısında işlem görmektedirler ve yapılan her yeni işlem bu ağ yapısının genişlemesine neden olmaktadır. Bu sistemler ile üretilen kripto paralar, matematiksel algoritmalar yardımıyla bir bloğa kaydedilir ve sanal cüzdan olarak ifade edilen ve özel kodlardan oluşan bu cüzdanlarda tutulur. Yapılan bu işlemlerin tamamı kayıt altına alınır ve bu kayıtların silinmesine izin verilmemektedir. Bu çerçevede üreticilerin ve yatırımcıların yapılan tüm bu işlemleri blok kayıtlarından izlemesine olanak sağlamaktadır (Şak, 2021: s.151).

Dünyada Kriptografi teknolojisi kullanılarak özel şifreleme yöntemiyle (Blockchain) üretilen ilk kripto para birimi Bitcoin (BTC)'dir. Satoshi Nakamoto (2008) tarafından yazılan makalede, Bitcoin inovatif bir ödeme sistemi olarak önerilmiş ve özellikle aracı kurumların ve bankaların otoritesinden özerk bir şekilde işlem maliyetlerini azaltmak amacıyla oluşturulduğuna yer verilmiştir. Blockchain teknolojisi kullanılarak oluşturulan bu dijital para birimi, alıcı ve satıcı arasındaki güvene dayanmadığından tamamen merkezi olmayan bir şekilde çalışmaktadır. Aynı zamanda dijital bir varlık olan Bitcoin, başka para birimlerinin alım satımında ve takas işlemlerinin gerçekleşmesinde de kolaylık sağlamaktadır.

Bitcoin gibi dijital paralar birçok açıdan kullanıcılarına ve/veya yatırımcılarına kolaylık/avantaj sağlamaktadır. Örneğin, işlemlerin istenilen zamanda istenilen yerde yapılabilmesi, diğer ödeme yöntemlerine kıyasen daha az komisyona yani daha düşük işlem maliyetiyle yüksek miktarda ticaret yapılmasına olanak sağlaması, para ihracında bürokratik işlemler gerektirmemesi ve sınırlı miktarda arza sahip olması popülerliğinin her geçen gün artmasına katkı sağlamıştır. Makro bakış açısıyla irdelendiğinde, Bitcoin finansal kuruluşların ve paranın alternatifi olabilecek bir akım ve yüksek enflasyon potansiyeline sahip ülkeler için riskten korunma aracı olduğu ifade edilebilir (Kılıç & Çütücü, 2018: s. 238). Bu bağlamda Ammous (2018), Bitcoin'in güvenilir para politikası nedeniyle de uzun vadede önemli bir değer aracı olarak hizmet veren tek kripto para birimi olacağını ifade etmiştir.

Bitcoin'in ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar birçok kripto para birimi ortaya çıkmıştır. Gün geçtikçe bu dijital para sayısındaki artışın devam edeceği düşünülmektedir. Bitcoin'in yanında en çok bilinen kripto para birimleri Ethereum (ETH), Tether (USDT), Ripple (XRP), Litecoin (LTC)'dir. Altcoin olarak adlandırılan bu kripto para birimleri de Blockchain teknolojisi baz alınarak geliştirilmiştir. Altcoinler sunduğu teknolojiler ve projeler bakımından birbirinden ayrılarak farklılaşmaktadırlar. Altcoinler aslında Bitcoin ile aynı piyasada işlem gören farklı para birimleri olduklarından Bitcoin'in rakibi olarak adlandırılmaktadırlar (Göktaş & Aksu, s.283). Ancak piyasa değeri bakımından Bitcoin'in değeri diğer altcoinlere kıyasla daha yüksektir. 2022 Kasım ayı itibarıyla Bitcoin'in piyasa değeri yaklaşık 322 milyar dolar seviyesinde iken kripto paraların toplam piyasa değeri ise 786 milyar dolar seviyesindedir¹.

¹<https://coinmarketcap.com/en/currencies> (Erişim tarihi: 19.11.2022).

Kripto paraların işlem hacmi ve fiyatlarının volatilitesi oldukça yüksektir. Bu yüksek volatilitenin nedenleri arasında kripto piyasasında oluşan arz ve talep, regülasyonlar, güncel olaylar, spekülasyonlar ve direkt olarak kripto paralara yönelik çıkan pozitif veya negatif haberler yer almaktadır. Yüksek işlem hacimleri ve Bitcoin ile altcoin piyasasının gittikçe daha geniş bir pazar payına sahip olmasına rağmen dijital para birimlerine yönelik endişeler hâlâ sürmektedir. Bitcoin'in merkeziyetsiz bir yapıya sahip olması, spekülatif yatırımcı potansiyelinin yüksek olması ve kara para aklamaya yönelik olarak kullanılması dijital paralara olan eleştirileri arttırmaktadır (Çütcü & Kılıç, 2018: s. 352).

Öte yandan, son dönemlerde artan teknolojik gelişmeler ile dünya genelinde haberlere erişim kolaylaşmış ve bununla beraber okuyucu sayısında da önemli artışlar meydana gelmiştir. Özellikle Bitcoin ve diğer kripto para ticareti yapan kişiler için alım ve satım faaliyetlerinde, portföy yönetiminde aynı zamanda gelecekteki fiyat tahminlerinin belirlenmesine kadar haber duyarlılığı etkili olmuştur. Medya tarafından yatırımcılara iletilen olumlu veya olumsuz haberler Bitcoin'in fiyatı üzerinde önemli değişimlere sebep olmuştur. Hükümet yasakları, vergiler, kripto para borsalarının hacklenmesi, dolandırıcılıklar ve kripto paraların aşırı enerji tüketimi vb. olumsuz haberlerin Bitcoin fiyatında düşüşe neden olduğu gibi, bazı önemli şirketlerin kripto para kullanımını kabul etmesi ve ülkelerinde kripto paraları resmi olarak kabul etmelerine yönelik haberler de Bitcoin'in fiyatında artışa yol açmıştır (Sapkota, 2022: s. 1-2). Bu tarz haberlere örnek olarak, Çin'in Aralık 2013'de Bitcoin'i yasaklaması haberiyle beraber, Bitcoin bin doların altına düşmüştür. Ardından 2014 Ocak ayında Zynga şirketinin Bitcoin ile ödeme test etmeye başlaması ise Bitcoin fiyatını yeniden bin doların üzerine çıkarmıştır. ABD'nin popüler ödeme sistemi olan Stripe 2015 Şubat ayında Bitcoin'e kapılarını açmıştır. Bununla birlikte dünyanın önde gelen banklarından olan Barclays, BBVA, Commonwealth Bank of Australia, Credit Suisse, JP Morgan, State Street, Royal Bank of Scotland ve UBS'nin Bitcoin'e ilişkin işlem esaslarını açıklamak için toplanacağı haberleri ile birlikte Bitcoin 2015 yılının en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2017 yılında Japonya ve Güney Kore'nin resmi olarak Bitcoin'i tanıdığı haberlerinin yayılmasıyla Ağustos 2017'de Bitcoin rekor kırarak 3 bin 785 dolara yükselmiştir. Bu haberin arkasından Çin hükümetinin kripto para borsalarına sınırlamalar ve düzenlemeler getireceği haberi Bitcoin fiyatında %34'e yakın düşüşe neden olmuştur.

Ancak Çin hükümetinin Bitcoin borsalarını kapatma kararı ve ABD kongresinin Bitcoin'i düzenlemeye yönelik tartışmaları altın gibi değerli bir varlığa benzetilen Bitcoin'e olan ilgiyi azaltmamış ve Bitcoin'in yükselişini önleyememiş (Baek & Elbeck, 2014: s. 30). Kasım 2017'de Bitcoin fiyatı yaklaşık 4 bin dolardan 10 bin dolar barajına yaklaşmıştır. Yükselişin hemen ardından dünya üzerindeki en büyük vadeli işlem borsalarından olan CBOE (Chicago Board Options Exchange), CME (Chicago Mercantile Exchange) ve NASDAQ borsası Bitcoin ile vadeli işlemler yapılacağını duyurmuştur. Yapılan duyuruların hemen ardından CBOE borsasının 10 Aralık 2017 itibarıyla Bitcoin ile vadeli işlemlere başlayacağı ve ABD'nin en büyük kıymetli maden alım ve satım şirketi olan APMEX'in de Bitcoin ile ödeme almaya başlaması haberi ile birlikte Bitcoin fiyatı 17 Aralık 2017 itibarıyla 20 bin dolar seviyesine ulaşmıştır. Fakat Bitcoin 2018 yılında birçok yatırımcısını zarara uğratmıştır. 2018 yılında Güney Kore'den çıkan yasaklama haberi ve Çin hükümetinin merkezci kripto borsalarına sınırlamalar getireceği haberleriyle birlikte Bitcoin fiyatında önemli düşüşler meydana gelmiştir. Öte yandan Bitcoin için ETF (Exchanged Traded Fund) olarak ifade edilen borsa yatırım fonlarının ertelenmesi ve Bitcoin Cash'in çatallanması haberleri de Bitcoin fiyatının Aralık 2018'de 3 bin 500 doların altına gerilemesinde önemli nedenler arasında görülmektedir. 2019 yılı Şubat ayına gelindiğinde ise NASDAQ, Bitcoin ve Ethereum'u küresel veri hizmetleri endeksine eklemesiyle Bitcoin'in fiyatı %20 artarak son beş ayın en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2019 yılının bitmesine yakın dönemde ortaya çıkan COVID-19 salgını Bitcoin fiyatını olumlu yönde etkilemiştir. Çünkü salgın ile birlikte ülkelerin salgının etkilerini en aza indirmek için birçok sektörü sübvanses etmesi ve transfer ödemeleri gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede ülkelerin merkez bankaları hem sektörleri sübvanses etmek hem de transfer harcamalarını sağlamak için para arzını arttırmak zorunda kalmışlardır. Ancak Fisher (1911) yaptığı çalışmada ortaya koyduğu miktar teorisine göre; paranın değerinin paranın arzıyla yani para miktarıyla doğru orantılı olduğu ifade edilmiştir. Nitekim COVID-19 döneminde merkez bankalarının para arzını arttırmaları doğrudan doğruya ülke içinde tüm fiyatları da arttırdığını yani enflasyona yol açtığını ve bu nedenle insanların enflasyondan kaçmak amacıyla kripto paraya daha fazla yatırım yaptığı ve bundan dolayı Bitcoin fiyatının 2020'de 30 bin dolara yaklaştığı düşünülmektedir.

2021 yılına gelindiğinde ise Bitcoin kurumsal yatırımlarla, Lightning Network'de geliştirmelerle ve El Salvador'un resmi para birimi olarak Bitcoin'i kabul etmesiyle aynı zamanda Elon Musk'ın sahibi olduğu Tesla şirketinin 1,5 milyar dolarlık Bitcoin aldığı duyurmasıyla birlikte Bitcoin fiyatı 50 bin doların üzerine çıkmıştır. Elon Musk'ın, Bitcoin'i Tesla şirketinde ödeme birimi olarak kabul etmesinin haberinin ardından

Bitcoin 63 bin dolar seviyesine ulaşarak yeni rekor kırmıştır². 2021 yılında rekora ulaşan Bitcoin, dünyada yaşanan COVID-19 kaynaklı ekonomik sıkıntılar, tarihi enflasyon haberleri ve FED faiz artış sinyali ile birlikte Bitcoin fiyatında önemli değişimler yaşanmıştır. Özellikle ABD’de yaşanan 41 yılın en yüksek enflasyonu ile bağlantılı olarak FED’in 15 Haziran 2022’de 75 baz puan faiz artışına gitmesi haberi ile beraber Bitcoin kademeli olarak 20 bin 500 doların altına düşmüştür. Bu çerçevede farklı zamanlarda ortaya çıkan olumlu veya olumsuz Bitcoin haberlerinin Bitcoin fiyatı üzerinde önemli rol oynadığını ifade edebiliriz.

Başta Bitcoin olmak üzere kripto paralara ilişkin medya ilgisi özellikle fiyatların arttığı dönemlerde daha da artmaktadır. Bu durum, Bitcoin fiyat ve getirileri ile Bitcoin’e ilişkin haberler arasındaki ilişkinin araştırılmasını önemli kılmaktadır. Dahası, söz konusu ilişkinin öne sürdüğümüz gibi fiyat hareketlerinin arttığı dönemlerde yoğunlaşmış yoğunlaşmadığının araştırılması önem arz etmektedir. Bu motivasyondan hareketle çalışmanın amacı, Bitcoin ile ilgili haberler ve Bitcoin fiyatı ile getirisi arasındaki ilişkiyi zamanla değişen nedensellik analizi kapsamında incelemektir. Çalışma bu yönüyle literatürdeki önemli bir boşluğu doldurma amacı taşımaktadır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde ilgili literatür incelenecektir. Daha sonra veri seti ve ekonometrik metodoloji sunulacaktır. Elde edilen bulguların irdelendiği bölümden sonra, sonuç bölümünde bulgular değerlendirilecektir.

2. LİTERATÜR

Son yıllarda özellikle finansal teknoloji (FinTech) alanındaki önemli gelişmeler ile birlikte kripto para piyasası popüler hâl almıştır. Bu çerçevede Bitcoin ile alakalı yapılan çalışmaların son birkaç yılda artarak araştırmacılar için önem kazandığı görülmektedir. Yapılan hem ulusal hem de uluslararası literatür araştırmasında, Bitcoin haberlerinin Bitcoin fiyatı üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda; analiz bölümünde analize dâhil edilen veriler için genellikle aylık veya yıllık periyodlar tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca literatürde yer alan çalışmaların yöntem kısmında genel olarak istatistiksel yöntemlerin tercih edildiği, elde edilen verilerin zamansal etkilerini dikkate alan yani Bitcoin fiyatı ve Bitcoin ile ilgili çıkan haberler arasında zamana ve döneme bağlı olarak herhangi bir ilişki olup olmadığını inceleyen çalışmaya elde ettiğimiz literatürde rastlanmamıştır. Bu çerçevede yaptığımız çalışma yöntem olarak Bitcoin ile ilgili haber yoğunluğu fazla olduğu ve fiyat volatilitesinin yüksek olduğu zamansal etkileri dikkate almakta ve konu bağlamında özgün bir metodolojik yöntem sunmaktadır.

Öte yandan Sapkota (2022) hariç Tablo 1 ‘de özetlediğimiz çalışmaların hiçbirinde Bitcoin ile ilgili çıkan tüm haberleri (makroekonomik haberler, negatif haberler, pozitif haberler, gazete haberleri, internet haberleri ve konuyla ilgili makaleler vb.) dikkate alan çalışmaya rastlanmamıştır. Sadece Sapkota (2022) yaptığı çalışmasında bu haberleri dikkate almış ancak bizim çalışmamızın Sapkota’dan (2022) farkı Bitcoin ile ilgili çıkan haberlerin hem Bitcoin fiyatı hem de Bitcoin getirisi üzerindeki etkisini araştırmış olmamızdır. Ayrıca çalışma yöntem olarak da Sapkota’nın (2022) yaptığı çalışmadan ayrılmaktadır.

Tablo 1.

Ampirik Literatür

Yazar(lar)	Dönem	Yöntem	Değişkenler	Sonuç
Karalevicius vd. (2017)	2014: M1-2016: M3	Likit Tabanlı Duygu Analizi ve Sharpe Oranı	Yatırımcı Duyarlılığı ve Bitcoin Fiyatı	Bitcoin ile ilgili çıkan haberlerin yarı-kısa vadeli Bitcoin hareketleri üzerinde etkili olduğuna ulaşılmıştır.
Al-Khazali vd. (2018)	2010: M7, 19–2017: M2, 7	GARCH	Altın fiyatı, Bitcoin fiyatı, pozitif ve negatif makroekonomik haberler	Hem negatif hem de pozitif makroekonomik haberlerin etkisi Bitcoin’e göre altın fiyatları üzerinde daha etkili olduğuna ulaşılmıştır.
Flori (2019)	2017: M6–2018: M6	Black-Litterman Model	Bitcoin haberleri ve Bitcoin getirileri	Bitcoin fiyatı üzerinde haberlerin etkisinin önemli olduğuna ulaşılmıştır.
Corbet vd. (2020)	2010: M7, 19-2019: M9, 30	Regresyon Analizi ve	GDP, İşsizlik, TÜFE, Dayanıklı Tüketim Mallarını	Dayanıklı mallar ve İşsizlik ile ilgili haberlerin Bitcoin getirisini arttırdığı, ancak

²<https://webrazzi.com/2022/> (Erişim tarihi: 10.7.2022)

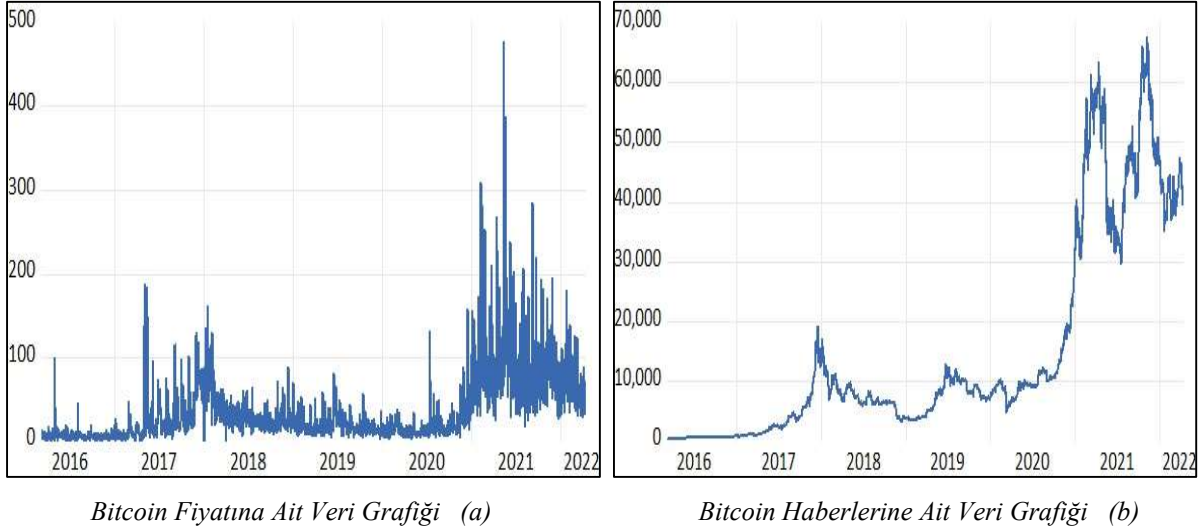
		Robustness Test	içeren haberler, Bitcoin getirileri ve S&P 500 kapanış endeksi	GSYİH ve CPI ile ilgili haberlerin Bitcoin getirisiyle arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır.
Lyócsa vd. (2020)	2013: M1-2018: M12	Heterogeneous Autoregressive Değişkenlik Modeli (HAR-RV)	Bitcoin haber duyuruları ve Bitcoin fiyat oynaklığı	Bitcoin'in makroekonomik haberlerden neredeyse etkilenmediği yani makroekonomik temelli haberlere çok az tepki verdiği sonucuna ulaşılmıştır.
Entrop vd. (2020)	2017: M12-2019: M3	VECM, VIF ve Eşbütünleşme	Makroekonomik haberler, Bitcoin spot fiyatı ve vadeli işlem piyasası	ABD'de çıkan haberlerin Bitcoin fiyatlarını tahmin etme konusunda önemli bir etkisinin olmadığına ulaşılmıştır.
Rognone vd. (2020)	2012: M1-2018: M11	VAR-Robustness Test	Bitcoin fiyatı, haber duyarlılığı ve seçili döviz birimleri	Sadece kripto ile ilgili pozitif haberlerin Bitcoin getirisi üzerinde etkili olduğu, negatif haberlerin ise yatırımcılar tarafından göz ardı edildiğine ulaşılmıştır.
Çağlar & Yavuz (2021)	2009: M1, 1-2019: M7, 23	Yapay Sınır Ağları	Gazete haberleri ve Bitcoin fiyatı	Kripto ile alakalı gazete haberlerinin Bitcoin fiyat tahminini nispeten etkilediği elde edilmiştir.
Coulter (2022)	2018-2020	Latent Dirichlet Allocation (LDA)	Kripto haberleri, medya duyarlılığı ve Bitcoin fiyatı	Medyada çıkan kripto para haberlerinin, kripto paralar üzerinde etkilerinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Sapkota (2022)	2012: M1-2021: M8	Heterogeneous Autoregressive Değişkenlik Modeli (HAR-RV)	Haber duyarlılığı ve Bitcoin fiyatı	Medya haber duyarlılığının Bitcoin fiyat değişkenliği üzerinde etkili rol oynadığına ulaşılmıştır.
Mužic & Gržeta (2022)	2015: M1, 1-2021: M11, 29	GARCH	Bitcoin fiyatı, S&P 500, 2 ve 10 yıllık hazine bonoları (ABD)	Olumsuz makroekonomik haberlerin Bitcoin getirileri üzerinde etkisi daha fazla olduğuna ulaşılmıştır.

Literatür incelendiğinde özetle; Corbet vd. (2020) ile Entrop vd. (2020)'nin yaptıkları çalışmalar haricinde diğer tüm çalışmalarda Bitcoin ile alakalı çıkan medya, gazete ve ülkeler için çıkan makroekonomik haberlerin Bitcoin fiyat ve/veya getirisi üzerinde etkili olduğuna ulaşılmıştır.

3. VERİ SETİ, MODEL VE YÖNTEM

Bu bölümde Bitcoin haberleri ile Bitcoin fiyatları ve Bitcoin getirileri arasındaki ilişki 1.1.2016-17.4.2022 dönemini kapsayan günlük veriler yardımıyla incelenmiştir. Çalışmada ele alınan dönem Bitcoin ile ilgili haber yoğunluğunun en fazla olduğu dönemdir. Çalışmada günlük verilerin tercih edilmesinin temel nedeni ise, frekans sıklığının ve gözlem sayısının artırılarak analizden daha güvenilir sonuçlar elde edilmek istenmesidir. Bu çerçevede çalışmada kullanılan Bitcoin'e ilişkin haber verileri LexisNexis Academic³ veri tabanından elde edilmiştir. Bitcoin fiyatlarına ait veriler investing.com veri tabanından elde edilmiştir.

³ LexisNexis İndeksi çeşitli sayıda esnek araştırma seçeneklerini kullanarak tam metin haberlere erişim sağlayan bir veri tabanıdır. Hali hazırda İstanbul Üniversitesi de dâhil olmak üzere dünyada 1500'ün üzerinde üniversite kütüphanesine hizmet veren LexisNexis standart bir araştırma kaynağı olarak medya çalışmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır (Arcan, 2012: 88).

Grafik 1. Bitcoin'e Ait Veriler

Grafik 1'de ele alınan döneme ait, Bitcoin fiyatlarını (a) ve Bitcoin haber sayılarını (b) gösteren grafik verilmiştir. Buna göre özellikle Bitcoin fiyatlarındaki artış ile Bitcoin haberlerindeki artışların aynı dönemlerde gerçekleştiğini ifade edebiliriz. Öte yandan (1), (2), (3) ve (4) numaralı denklemler çalışmamızın teorik olarak modellemesini ifade etmektedir. (1) numaralı model; Bitcoin haberlerinin Bitcoin fiyatı üzerindeki etkisini, (2) numaralı model; Bitcoin fiyatının Bitcoin haberleri üzerindeki etkisini, (3) numaralı model; Bitcoin haberlerinin Bitcoin getirisi üzerindeki etkisini ve son olarak kurulan (4) numaralı model ise; Bitcoin getirilerinin Bitcoin haberleri üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır.

$$\ln BTCPrice_t = a_0 + a_1 BTCNEWS_t + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$\ln BTCNEWS_t = \beta_0 + \beta_1 BTCPrice_t + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

$$\ln BTCRen_t = \delta_0 + \delta_1 BTCNEWS_t + \varepsilon_{3t} \quad (3)$$

$$\ln BTCNEWS_t = \lambda_0 + \lambda_1 BTCREN_t + \varepsilon_{4t} \quad (4)$$

Diğer taraftan Bitcoin getirileri ise (5) numaralı eşitlikte yer alan formülle hesaplanmıştır.

$$BTCRen_t = \frac{BTCPrice_t - BTCPrice_{t-1}}{BTCPrice_{t-1}} * 100 \quad (5)$$

Burada çalışmada kullanılan serilere baktığımızda, $BTCRen_t$ Bitcoin getirisini; $BTCPrice_t$ ise Bitcoin fiyatını göstermektedir. Buna göre Bitcoin'in getirisi hesaplanırken bugünkü Bitcoin değerini bir önceki dönem Bitcoin fiyatından çıkartıp yine bir önceki dönem Bitcoin fiyatına böldüğümüzde elde ettiğimiz değerdir. Bitcoin haberleri ile Bitcoin fiyatları ve getirileri arasındaki ilişki incelenirken öncelikle serilerin birim kök özellikleri araştırılmıştır. Bu kapsamda çalışmada ADF ile Phillips-Perron (1988) birim kök testleri kullanılmıştır. Bu testlerin kullanılmasının temel nedeni doğrusal bir formda literatürde en çok kullanılan ve geçerliliği olan testler olmasıdır. Daha sonra Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilen Bootstrap Temelli Toda-Yamamoto Nedensellik Testi, ile ele alınan değişkenler arasında nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Bu test, Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Testi'ne dayanmakta olup, Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi değişkenlerin düzey seviyesinde durağan olmadığı durumlarda da serinin farkını almadan kullanılabilir bir testtir. Böylelikle fark alma işleminden dolayı değişkenlerde bilgi kaybı yaşanmasının önüne geçilmektedir. Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testinde ele alınan değişkenlerin gecikmeli değerleri ile genişletin bir VAR modeli önerilmekte olup bu $VAR(p)$ modeli (6) numaralı eşitlikteki gibi gösterilebilir.

$$Y_t = v + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Burada, y_t , v ve ε_t n boyutlu vektörleri göstermektedir. A_r , $n \times n$ boyutlu r derecesinde, gecikme uzunluğu ise bilgi kriterleri ile belirlenen parametre matrisidir. Seriler bütünlük iken, aşağıdaki $VAR(p+d)$ modeli geçerlidir.

$$Y_t = \hat{v} + \hat{A}_1 y_{t-1} + \dots + \hat{A}_p y_{t-p} + \dots + \hat{A}_{p+d} y_{t-p-d} + \hat{\varepsilon}_t \quad (7)$$

Modelde d en yüksek bütünlük derecesidir. Diğer taraftan modeli aşağıdaki gibi kısaltabiliriz:

$$Y = \hat{D}Z + \hat{\delta} \quad (8)$$

Bu modeli açarsak:

$$Y := (y_1, \dots, y_T), (n \times T) \text{ matrisidir,} \quad (9)$$

$$\hat{D} := (\hat{v}, \hat{A}_1, \dots, \hat{A}_p, \dots, \hat{A}_{p+d}), (n \times (1 + n(p+d))) \text{ matrisidir.} \quad (10)$$

$$Z_t := \begin{bmatrix} 1 \\ Y_t \\ Y_{t-1} \\ \vdots \\ Y_{t-p-d+1} \end{bmatrix}, ((1 + n(p+d)) \times 1) \text{ matrisidir.} \quad (11)$$

$$Z := (Z_0, \dots, Z_{T-1}), \text{ bir } ((1 + n(p+d)) \times T) \text{ matrisidir.} \quad (12)$$

$$\hat{\delta} := (\hat{\varepsilon}_1, \dots, \hat{\varepsilon}_T), (n \times T) \text{ matrisidir.} \quad (13)$$

Toda-Yamamoto (1995) testinde boş hipotez “Granger nedeni değildir” şeklindedir. Boş hipotezi sınamak amacıyla aşağıdaki MWALD testi önerilmiştir:

$$MWALD = (C\hat{\beta})' [C((Z'Z)^{-1} \oplus S_U)C']^{-1} (C\hat{\beta}) \quad (14)$$

(14) numaralı eşitlikte \oplus ; kronecker çarpandır. S_U (8) numaralı modelin tahmininden elde edilen hata teriminin varyans-kovaryans matrisidir. C , $p \times n(1 + n(p+d))$ matrisini göstermektedir. MWALD test istatistiği ise asimptotik olarak χ^2 dağılımına sahip olup tahminden elde edilen hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğunu varsaymaktadır.

Hacker ve Hatemi-J (2006) Monte Carlo simülasyonlarını kullanarak hata teriminin değişen varyansa sahip olduğu ve normal dağılmadığı durumlarda test istatistiğinin boş hipotezi reddetme eğiliminde olacağını göstermişlerdir. Bu nedenle bootstrap dağılımını kullanmayı daha uygun bulmuşlar ve bunun daha iyi sonuçlar vereceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca MWALD testinin gerçek değerine yaklaşacağını belirtmişlerdir.

Hacker ve Hatemi-J (2006) testinde gecikme uzunluğunu belirlemek amacıyla Hatemi-J (2003) tarafından geliştirilen Hatemi-J (2003) bilgi kriteri kullanılmış olup söz konusu test (15) numaralı eşitlikte verilmiştir:

$$HJC = \ln(\text{Det}\hat{\Omega}_j) + J \left[\frac{n^2 \ln T + 2n^2 \ln(\ln T)}{2T} \right] \quad (15)$$

(15) numaralı eşitlikteki $\hat{\Omega}_j$, j gecikme sayısında varyans-kovaryans matrisinin maksimum olabilirlik tahminini gösterirken, T örneklem büyüklüğüdür.

Tang (2008) değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin zaman içerisinde değişebileceğini belirtmiştir. Bu çerçevede seriler arasındaki nedensellik ilişkilerinin dönem boyunca nasıl hareket ettiği zamanla değişen nedensellik analizi kapsamında incelenmektedir. Buradan hareketle ilk olarak analizin gerçekleştirileceği alt örneklem belirlenir. Bu kapsamda çalışmamızda alt örneklem gözlem sayısı 107^4 alınmıştır. Böylelikle ilk 107 gözlem için nedensellik testi gerçekleştirilir. Sonrasında ilk gözlem örneklemden çıkartılır ve son gözleme yeni bir gözlem dahil edilerek yeni 107 gözlemlik aralığa yine nedensellik testi gerçekleştirilir. Bu durum son 107 gözleme ulaşana kadar devam ettirilir. Analiz sonucunda elde edilen test istatistiklerinin anlamlılığı sınamak amacıyla her gözlem zamanla değişen bootstrap kritik değerleri ile normalleştirilir. Sonrasında analizden elde edilen WALD test istatistikleri grafiğe dönüştürülür.

4. BULGULAR

4.1. Birim Kök Testi

Yapılan çalışmada değişkenlere ait serilerin durağan olup olmadığını test etmek amacıyla geliştirilen ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve PP (Philips-Perron) birim kök testleri uygulanmış, elde edilen birim kök testi bulguları Tablo 2 aracılığıyla gösterilmiştir.

Tablo 2.

Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi – Sabitli		ADF Birim Kök Testi – Sabit ve Trendli	
	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu
BTCNEWS	-2.905**	23	-3.525**	23
BTCPrice	-0.907	0	-2.083	0
BTCRen	-49.856***	0	-49.595***	0
Δ BTCNEWS				
Δ BTCPrice	-48.704***	0	-48.698***	0
Δ BTCRen				
Değişkenler	PP Birim Kök Testi – Sabitli		PP Birim Kök Testi – Sabit ve Trendli	
	Test İstatistiği	Bandwidth	Test İstatistiği	Bandwidth
BTCNEWS	-21.081***	32	-91.547***	23
BTCPrice	-0.882	1	-2.042	2
BTCRen	-49.524***	8	-49.533***	8
Δ BTCNEWS				
Δ BTCPrice	-48.707***	2	-48.701***	2
Δ BTCRen				

Not. ADF testinde maksimum gecikme uzunluğu 26 olarak alınmıştır. Gecikme uzunluklarının belirlenmesinde Schwartz Bilgi Kriteri kullanılmıştır. PP testi Bandwidth genişliği Bartlett-Kernel methodu ile belirlenmiştir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Bu düzeyler için kritik değerler sabitli model için sırasıyla -3.433, -2.863 ve -2.567; sabitli ve trendli model için -3.962, -3.412 ve -3.128'dir.

Tablo 2'de görüldüğü üzere hem ADF birim kök testinde hem de PP birim kök testinde BTCNEWS ve BTCRen serilerinin düzeyde durağan olduğu ancak BTCPrice serisinin düzeyde durağan olmadığı bu yüzden de birinci dereceden farkı alınarak durağan hale getirildiği ifade edilebilir.

⁴ Alt örneklem gözlem sayısı $T \left(0.01 + \frac{1.8}{\sqrt{T}} \right)$ formülü kullanılarak hesaplanmıştır.

4.2. Nedensellik Testi

Tablo 3'te, Hacker ve Hatemi-J (2006)'nin geliştirdiği Bootstrap Temelli Toda-Yamamoto Nedensellik Testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 3.

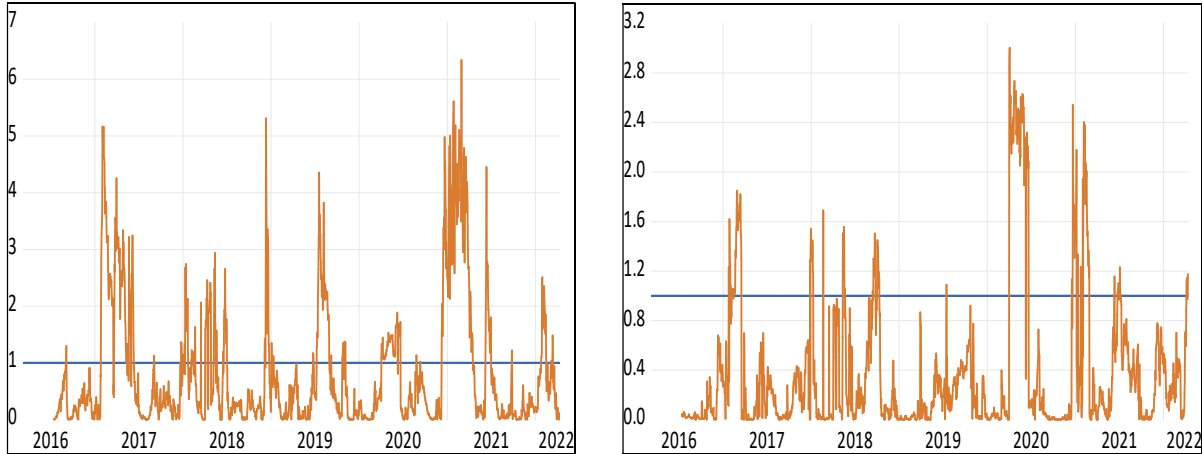
Nedensellik Testi Sonuçları

Yokluk Hipotezi	Test İstatistiği	Gecikme	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
BTCNEWS \Rightarrow BTCPrice	108.031***	15	32.171	25.891	22.832
BTCPrice \Rightarrow BTCNEWS	53.041***	15	30.889	25.264	22.451
BTCNEWS \Rightarrow BTCRen	10.791	7	18.855	14.171	12.166
BTCRen \Rightarrow BTCNEWS	12.755*	7	19.077	14.232	12.110

Not. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Bu çerçevede elde edilen bulgular incelendiğinde, Bitcoin ile ilgili çıkan haberler (BTCNEWS) ile Bitcoin fiyatı (BTCPrice) arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, Bitcoin getirisi (BTCRen) ile Bitcoin ile ilgili çıkan haberler (BTCNEWS) arasındaki nedensellik bulguları incelendiğinde, Bitcoin ile alakalı çıkan haberlerden (BTCNEWS) Bitcoin getirisine (BTCRen) doğru nedensellik ilişkisinin söz konusu olmadığı, buna karşın Bitcoin getirilerinden (BTCRen) Bitcoin ile alakalı çıkan haberlere (BTCNEWS) doğru bir nedensellik olduğu söylenebilir. Elde edilen nedensellik sonuçları irdelendiğinde, Bitcoin fiyatı ile Bitcoin ile alakalı haberler arasındaki karşılıklı nedensellik ilişkisi yatırımcıların Bitcoin piyasasında yatırım yaparken Bitcoin ile ilgili çıkan haberleri dikkate alarak yatırım yapması gerektiğini göstermektedir. Çünkü Bitcoin ile alakalı çıkan haberlerin Bitcoin fiyatını etkilediği gibi Bitcoin fiyatında meydana gelen artış veya azalışlar Bitcoin ile ilgili haberler sayıları üzerinde etkili olmaktadır. Bu durum giriş kısmında belirttiğimiz önerme ile de tutarlıdır. Diğer taraftan Bitcoin getirisi ile Bitcoin haberleri arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Getirinin arttığı dönemlerde özellikle sosyal medya araçlarının da etkisiyle haber sayıları da artmakta medyanın ilgisi kripto varlıklara yönelmektedir Ancak Bitcoin haberlerinin Bitcoin getirilerinin nedeni olmadığı görülmektedir. Bu durum Bitcoin getirilerinde meydana gelen aşırı oynaklıktan kaynaklanmakta olup getiriler Bitcoin haberlerinden ziyade farklı piyasa davranışlarına göre şekillenebilmektedir.

Tang (2008) yaptığı çalışmada nedensellik ilişkilerinin ekonomik veya politik sebeplerden dolayı zaman içerisinde değişebileceğini belirtmiştir. Bu çerçevede yapılan çalışmada elde edilen değişkenlere ait zamanla

değişen nedensellik analizi sonuçları Grafik 2 ve 3 yardımıyla gösterilmiştir.

BTCNEWS \Rightarrow BTCPrice (a)

BTCPrice \Rightarrow BTCNEWS (b)

Grafik 2. Zamanla Değişen Nedensellik Analizi

Elde ettiğimiz zamanla değişen nedensellik analizi sonuçlarına göre, söz konusu değişkenler için Grafik 2 ve 3'te yer alan serilerin bir değerinin üzerinde olduğu dönemlerde bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade edebiliriz. Bu çerçevede Grafik 2(a) incelendiğinde, özellikle Bitcoin fiyatlarının arttığı dönemlerde örneğin 2017, 2018, 2020 ve 2021 yıllarında Bitcoin ile ilgili çıkan haberlerin Bitcoin fiyatlarındaki hareketlerin önemli nedenlerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde Grafik 2(b) incelendiğinde özellikle fiyat hareketlerinin arttığı benzer dönemlerde Bitcoin ile ilgili haberlerin de arttığı söylenebilir. Söz konusu

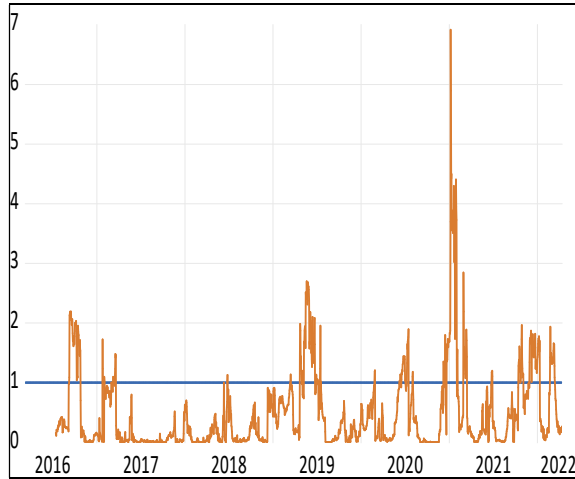
nedensellik ilişkilerinin geçerli olduğu tarihler de Tablo 4’de sunulmuştur. Buna göre uzun süren nedensellik ilişkilerinin de özellikle fiyat artışlarının gerçekleştiği dönemlerde olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Bitcoin’deki fiyat artışları ile Bitcoin ile ilgili haber akışlarının birbirini beslediğini söylemek mümkündür.

Tablo 4.

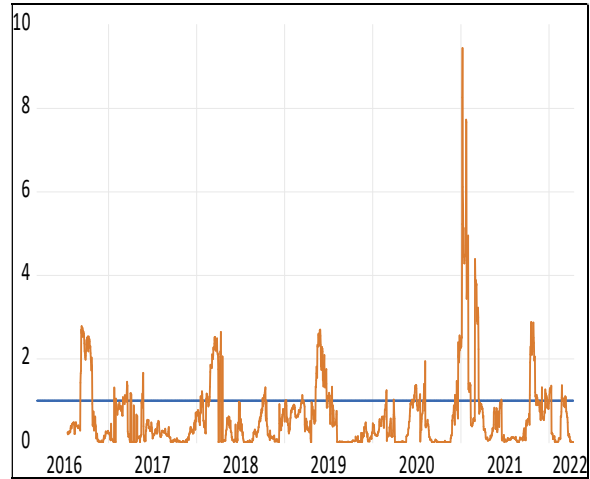
Zamanla Değişen Nedensellik Tarihleri BTCNEWS ve BTCPrice

BTCNEWS ⇒ BTCPrice	Gün Sayısı	BTCPrice ⇒ BTCNEWS	Gün Sayısı
06.01.2017-25.02.2017	51	19.08.2016-04.10.2016	47
01.03.2017-23.04.2017	54	07.01.2017-12.01.2017	6
02.05.2017-09.05.2017	8	17.01.2017-25.02.2017	40
13.05.2017-23.05.2017	11	07.12.2017-20.12.2017	14
18.12.2017-01.01.2018	15	22.04.2018-28.04.2018	7
15.01.2018-23.01.2018	40	24.08.2018-12.09.2018	22
14.03.2018-23.03.2018	10	11.09.2018-20.09.2018	10
27.03.2018-06.04.2018	11	30.11.2020-16.12.2020	17
18.04.2018-26.04.2018	9	04.06.2021-17.06.2021	14
27.05.2018-12.06.2018	17	17.03.2022-12.04.2022	27
15.11.2018-03.12.2018	19		
19.06.2019-10.08.2019	22		
04.10.2019-16.10.2019	46		
13.03.2020-31.05.2020	50		
18.11.2020-27.03.2021	40		

Not. Üst üste 5 gün ve daha fazla nedenselliğin olduğu günler dikkate alınmıştır.

BTCNEWS ⇒ BTCPrice (a)

BTCPrice ⇒ BTCNEWS (b)

Grafik 3. Zamanla Değişen Nedensellik Analizi

Diğer taraftan Grafik 3’de ise Bitcoin haberleri ile Bitcoin getirileri arasındaki zamanla değişen nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Hatırlanacağı üzere Bitcoin getirilerinden Bitcoin haberlerine doğru bir nedensellik söz konusuydu. Bu çerçevede, özellikle 2020 sonrasında artan Bitcoin fiyatları ve bunun getirdiği getiri artışları Bitcoin ile ilgili haberlerin de artmasına neden olmuştur. Diğer taraftan Bitcoin ile ilgili haberlerin Bitcoin getirilerinin nedeni olmadığı sonucu elde edilmişti. Zamanla değişen nedensellik analizinde de benzer durum geçerli olup özellikle nedenselliğin COVID-19 pandemisinden hemen sonra gerçekleşen genişletici para ve maliye politikaları ile ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu bu bulgular Tablo 5’de sunulan nedensellik ilişkilerinin görüldüğü tarihlerde de görülebilmektedir.

Tablo 5.*Zamanla Değişen Nedensellik Tarihleri BTCNEWS ve BTCRen*

BTCNEWS \Rightarrow BTCRen	Gün Sayısı	BTCRen \Rightarrow BTCNEWS	Gün Sayısı
17.08.2016-04.10.2016	49	17.02.2017-28.02.2017	10
23.02.2017-28.02.2017	6	12.03.2017-17.03.2017	6
02.04.2019-12.04.2019	11	20.01.2018-27.01.2018	8
19.04.2019-03.06.2019	46	02.02.2018-11.03.2018	38
12.03.2020-31.05.2020	81	15.03.2018-23.03.2018	9
27.05.2020-12.06.2020	17	16.09.2018-23.09.2018	8
19.06.2020-25.06.2020	7	19.04.2019-03.06.2019	36
17.11.2020-25.11.2020	9	09.06.2019-17.06.2019	9
30.11.2020-14.01.2021	46	30.05.2020-12.06.2020	14
08.02.2021-21.02.2021	14	10.07.2020-16.07.2020	7
23.09.2021-14.10.2021	22	30.11.2020-21.01.2021	53
07.11.2021-21.12.2021	45	08.02.2021-24.02.2021	17
02.02.2022-22.02.2022	21	23.09.2021-24.10.2021	32
		26.11.2021-03.12.2021	8
		12.12.2021-21.12.2021	10

Not. Üst üste 5 gün ve daha fazla nedenselliğin olduğu günler dikkate alınmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Bitcoin ile alakalı çıkan haberler ve Bitcoin fiyatı ile getirisi arasındaki ilişki 1.1.2016-4.12.2022 dönemini kapsayan günlük veriler yardımıyla incelenmiştir. Analizde, Hacker ve Hatemi-J (2006)'nin Bostrapt Temelli Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ve Tang (2008) yaptığı çalışmada nedensellik ilişkisinin ekonomik ve politik sebeplerden dolayı zamanla değişebileceği ifadesi dikkate alınarak zamanla değişen nedensellik analizi kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle serilerin durağanlık seviyelerini öğrenmek ve serilerin birim kök içerip içermediğini test etmek amacıyla değişkenlere ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller) ve PP (Philips-Perron) birim kök testleri uygulanmıştır. Yapılan birim kök testi sonucu elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, hem ADF birim kök testinde hem de PP birim kök testinde BTCNEWS ve BTCRen serilerinin düzeyde durağan olduğu ancak BTCPrice serisinin düzeyde durağan olmadığı bu yüzden de birinci dereceden farkı alınarak durağan hale getirildiğini ifade edebiliriz.

Elde ettiğimiz nedensellik analizi bulguları incelendiğinde, Bitcoin fiyatları ile Bitcoin haberleri arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Zamanla değişen nedensellik bulguları da bu durumu destekler niteliktedir. Özellikle iki sonuç ve Bitcoin'in fiyat hareketleri bir arada değerlendirildiğinde fiyat artışlarının gerçekleştiği dönemlerde söz konusu ilişkinin arttığı görülmektedir. Bu da beklenen bir durumdur. Zira Bitcoin'de olağandışı fiyat artışları Bitcoin'e olan ilginin artmasına dolayısıyla da Bitcoin ile ilgili haberlerin daha fazla yapılmasına neden olmaktadır. Benzer şekilde Bitcoin ile ilgili haber sayısının artması Bitcoin'e olan ilginin dolayısıyla da talebin artmasına neden olmaktadır. Bu durum da Bitcoin fiyatlarında artışı beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla iki değişken birbirini besler bir konuma gelmektedir.

Diğer taraftan Bitcoin getirilerinden Bitcoin haberlerine doğru bir nedensellik ilişkisi yapılan analiz sonuçlarından elde edilmiştir. Getirilerin arttığı dönemlerde yine sosyal medyanın da etkisi ile Bitcoin ile ilgili haberlerin arttığı ifade edilebilir. Bununla birlikte, Bitcoin ile ilgili haberlerden Bitcoin getirilerine doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Zamanla değişen nedensellik analizlerinde Bitcoin ile ilgili haberlerden Bitcoin getirilerine doğru belirli tarihlerde nedensellik olsa da genel anlamda bu nedensellik ilişkisinin kısıtlı olduğu söylenebilir. Bu durumun temel nedeni olarak, Bitcoin getirilerinin Bitcoin ile ilgili haberlerden ziyade daha farklı göstergelere (piyasa davranışları, yatırımcı davranışları, vb.) bağlı olması gösterilebilir.

Çalışmadan elde edilen bulgular bir arada değerlendirildiğinde, literatürde yer alan Karalevicius, Degrande ve Weerdt (2017), Flori (2019), Rognone, Hyde ve Zhang (2020), Çağlar ve Yavuz (2021), Coulter (2022), Sapkota (2022)'nin çalışmalarından elde ettikleri bulgularla tutarlılık sergilediği görülmektedir.

Halihazırda başta Bitcoin olmak üzere kripto paraların spekülasyon amacı ile kullanımının yaygın olduğu bir gerçektir. Bu anlamda kripto paraların fiyatlarının arttığı dönemlerde daha fazla haber yapılmaktadır. Bu durum, Grafik 1’de de hatırlanacağı üzere gösterilmiştir. Bu kapsamda Bitcoin ve altcoinlere yatırım yapan yatırımcıların piyasa baskınlığı yüksek olan Bitcoin’e ilişkin haberleri dikkate almaları yapacakları yatırımın sağlığı için önem arz etmektedir. Özellikle fiyat artışlarının yaşandığı dönemlerde Bitcoin fiyatları ile Bitcoin ile ilgili yapılan haberlerin birbirini beslediği unutulmamalıdır. Benzer şekilde Bitcoin getirilerinin arttığı dönemlerde de haber sayılarının arttığı elde edilen bulgularda görülmüştür. Yatırımcıların bu durumu özellikle takip etmeleri yine önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Al-Khazali, O. (2018). The impact of positive and negative macroeconomic news surprises: Gold versus Bitcoin. *Economics Buletin*, 38(1), 373-382.
- Ammous, S. (2018). Can cryptocurencies fulfil the functions of money?. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 70, 38-51. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2018.05.010>
- Arcan, H. E. (2012). Şarkiyatçılığın aynasında Türkiye suretleri: Britanya basınında Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin haberlerde şarkiyatçı söylem. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(24), 83-117.
- Baek, C., & Elbeck, M. (2015). Bitcoins as an investment or speculative vehicle? A first look. *Applied Economics Letters*, 22(1), 30-34. <http://dx.doi.org/10.1080/13504851.2014.916379>
- Coulter, A.K. (2022). The impact of news media on Bitcoin prices: modelling data driven discourses in the crypto-economy with natural language processing. *Royal Society Open Science*, 9(4), <https://doi.org/10.1098/rsos.220276>
- Corbet, S., Lucey, B. M., & Larkin, J.C. (2020). The contagion effects of the COVID-19 pandemic: evidence from Gold and cryptocurrencies. *SSRN Electronic Journal*, <https://doi.org/10.2139/ssrn.3564443>
- Çütcü, İ., & Kılıç, Y. (2018). Bitcoin fiyatları ile dolar kuru arasındaki ilişki: Yapısal kırılmalı zaman serisi analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(4), 349-366. <https://doi.org/10.11611/yead.474993>
- Çağlar, B., & Yavuz, U. (2021). Finansal haberlerin Bitcoin fiyatlarına etkisinin yapay sinir ağları ile analizi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 14(1), 65-78. <https://doi.org/10.17671/gazibtd.703688>
- Dickey, A.D., & Fuller, A.W. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root test. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072. <https://doi.org/10.2307/1912517>
- Entrop, O., Frijns, B., & Seruset, M. (2020). The determinants of price discovery on Bitcoin markets. *The Journal of Futures Market*. <https://doi.org/10.1002/fut.22101>
- Fisher, I. (1911). Fisher's "the purchasing power of money". *Publications of the American Statistical Association*, 12(96), 818-829. <https://doi.org/10.2307/2965060>
- Flori, A. (2019). News and subjective beliefs: A Bayesian approach to Bitcoin investments, *Research in International Business and Finance*, 50(C), 336-356. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2019.05.007>
- Göktaş, P., & Aksu, B. (2021). Endüstri 4.0 ile beraber blok zincir (blockchain) teknolojisi, Bitcoin ve sanal paraların gelecekteki etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3), 279-293.
- Hacker, S.R., & Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500. <https://doi.org/10.1080/00036840500405763>
- <https://coinmarketcap.com/en/currencies>, 19.11.2022 tarihinde erişilmiştir.
- <https://webrazzi.com/2022/>, 10.07.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Karalevicius, V., & Degrande, N., & De Weerd, J. (2018). Using sentiment analysis to predict interday Bitcoin price movement. *Journal of Risk Finance*, 19(1), 56-75. <https://doi.org/10.1108/JRF-06-2017-0092>
- Kılıç, Y., & Çütcü, İ. (2018). Bitcoin fiyatları ile borsa İstanbul endeksi arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi. *Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(3), 235-250. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.455083>
- Koçoğlu, Ş., Çevik, Y.E., & Tanrıöven, C. (2016). Bitcoin piyasalarının etkinliği, likiditesi ve oynaklığı. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 77-97. <https://doi.org/10.20491/isarder.2016.170>
- Lyócsa, Š., Molnár, P., Plíhal, T., & Širaňová, M. (2020). Impact of macroeconomic news, regulation and hacking exchange markets on the volatility of Bitcoin. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 119(C). <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2020.103980>

- Mužić, I., & Gržeta, I. (2022). Expectations of macroeconomic news announcements: Bitcoin vs. traditional assets. *Risks*, 10(6), <https://doi.org/10.3390/risks10060123>
- Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: a peer-to-peer electronic cash system*. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>
- Philips, B.C.P., & Perron, P. (1988). Testin for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.2307/2336182>
- Rognone, L., Hyde, S., & Zhang, S.S. (2020). News sentiment in the cryptocurrency market: An empirical comparison with forex. *International Review of Financial Analysis*, 69. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2020.101462>
- Sapkota, N. (2022). News-based sentiment and bitcoin volatility. *International Review of Financial Analysis*, 82. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2022.102183>
- Şak, N. (2021). Kripto paralar arasındaki ilişkinin incelenmesi: Hatemi-j asimetric nedensellik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(29), 149-175. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.753201>
- Tang, C. F. (2008). Wagner law versus Keynesian hypothesis: new evidence from recursive regression-based causality approaches. *The IUP Journal of Public Finance*, 0(4), 29-38.
- Toda, Y. H., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

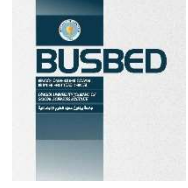
ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %50, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %50'dir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 22.02.2023
Kabul Tarihi : 03.04.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1254694>

JOHN MAXWELL COETZEE'NİN İSA ÜÇLEMESİNDE MÜLTECİLİK VE TRAVMA*

Münevver BARTAMAY¹

ÖZ

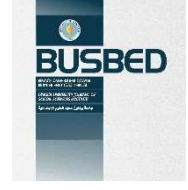
Mültecilik başlı başına bir travma olmakla birlikte, dönüşü zor bir durum olduğundan mültecilik travmasının üstesinden gelmek mülteci için neredeyse imkansız bir durumdur. Mültecinin memleketten ayrılmasını bebeğin anne rahminden ayrılmasına benzeten Salman Akhtar “sürgün”ün dilbilimsel olarak mülteciyle eş değer olmasının altını çizer. Bir yetişkin için mültecilik deneyimi önceki yaşantısının rahatlığına ya da zorluğuna göre etki bırakır; refah seviyesi yüksek bir hayatı terk etmek zorunda kalan birine mültecilik çok zor gelecektir. Buna bir de kamp hayatının çetrefilli deneyimi ilave edilirse depresyon yaşaması ve erken yaşlanması kaçınılmaz olur. Kişi, daha zor bir hayattan geçmişse ve iltica edilen ülkenin refahı daha yüksekse bu yeni bir hayat şansı da olabilir. Ancak bir grup var ki onlar için mültecilikte değişken refah ya da yoksulluk değildir; onlar için en önemli eksiklik anne-baba eksikliğidir; bu grup mülteci çocuklardır. Bu çalışmada savaşların neden olduğu travmalara maruz kalıp mülteci olmak durumunda kalan yetim bir çocuğun hikâyesi incelenecek ve mülteciliğin sebep olduğu travmadan sonuçlanan baş edilmesi zor durumlar irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mültecilik, Travma, Coetzee Romanı, İsa Üçlemesi.

* Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı alanında “John Maxwell Coetzee'nin İsa'nın Çocukluğu, İsa'nın Okul Günleri Ve İsa'nın Ölümü Adlı Üçlemesinde Mültecilik Ve Travma” adıyla doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

¹ Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, mbartamay@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8656-7830>

Article Type : Research Article
Date Received : 22.02.2023
Date Accepted : 03.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1254694>

REFUGEE AND TRAUMA IN JOHN MAXWELL COETZEE'S *JESUS TRILOGY**

Münevver BARTAMAY¹

ABSTRACT

Besides being a trauma in itself, being a refugee is an almost impossible situation for the refugee to overcome since it is a difficult experience and there is no way to return. According to Salman Akhtar, who likens the departure of the refugee from the homeland to the departure of the baby from the mother's womb, “exile” is linguistically equivalent to a refugee. For an adult, the experience of being a refugee is influenced by the comfort or difficulty of his previous life; If he had to leave a life with a high level of prosperity, becoming a refugee will be very difficult, and if the harsh experience of camp life is added to this, depression and premature aging will be inevitable. If he has been through a more difficult life and the welfare of the country of asylum is higher, this may also be a chance for a new life. But there is a group among refugees for whom the variable is not welfare or poverty; the most important deficiency for them is the lack of parents: this group is children. In this study, the story of an orphan child who has been exposed to traumas caused by wars and has to become a refugee will be examined and the difficult consequences of the trauma of being a refugee that he had to deal with also will be focused on.

Keywords: Refugee, Trauma, Coetzeean Novel, Jesus Trilogy.

* Taken from dissertation named “Refugee And Trauma In John Maxwell Coetzee's Jesus Trilogy, The Childhood of Jesus, Schooldays of Jesus and the Death of Jesus” Prepared at Ataturk University/Institute of Social Sciences/ Department of English Language and Literature.

¹ Research Assistant, Bingöl University, Faculty of Sciences and Arts, mbartamay@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8656-7830>

1. GİRİŞ

Mültecilerin durumunu yöneten tek sözleşme ve yasal dayanak 1951 tarihli Mültecilerin Durumuna Dair Sözleşmedir. Adı geçen bu sözleşmedeki tanıma göre, mülteci “ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen kişi”dir. (Cenevre Sözleşmesi, 1.madde A/2 1951:2) Bu sözleşme, mültecilerin tabii olduğu mevcut sözleşme olarak hala geçerliğini korumaktadır. Yukarıda bahsi geçen tanım söz konusu sözleşmenin A fıkrasında geçer. Bu tanımdan da yola çıkılırsa mülteci memleketi ile bağı kesilen kişidir. Başka bir ülkede barınma şansı bulursa mülteci olur, kendi ülkesinin sınırları içinde başka bir yerde barınmaya mecbur kalırsa yani sınır dışına çıkamazsa yersiz olur (Hein, 1993: 44).

Mülteci olma durumu ve başka bir ülkede yeni bir hayat yakalama şansı pek çok acı tecrübeden ve tehlikeden sonra insan için mucizevi görünür. Başta Avrupa olmak üzere pek çok yerde iltica edilen ülkenin sınırları içerisinde mülteci hareketliliğin kısıtlanması, yeni insanların sınırdan içeri alınmaması başka bir deyişle farklı milletlerin karışmaması, sağlıklı görünen bir yol olmuştur; bu sebeple göç kabul etmemek makul bir uygulama olarak görülür. Avrupa bu noktada bugün de hala katı bir tutum içerisinde, fakat insanlık tarihi savaşlar, doğal afetler ve soykırımlarla dolu olan çok daha farklı bir hikâyeye anlatır (El Enany, 2015: 8). Zygmunt Bauman'a göre Avrupa devletlerinin amacı sığınmacıları, mültecilik statüsünü hak edip etmediklerine bakılmaksızın, sınır dışında tutmaya çalışmaktır (2018: 29) İnsanın kaderi, tarih boyunca türlü savaşlardan ve mücadelelerden geçmiştir. Dünya 20. yüzyılda iki büyük savaşa tanıklık etmiş, bu savaşlarda yüz binlerce insan yaşamını yitirmiş, bir o kadar insan göçe mecbur kalmıştır. Her devirde göç etmek ve sığınmak kaçınılmaz bir çözüm olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Hannah Arendt'e göre dünyanın, sayısı gittikçe artan sığınmacıların, yurtsuzların ya da yerinden edilmişlerin durumuna getirebildiği tek çözüm ise kamplardır (2016: 283).

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK/ UNHCR) 2017 Göç Raporuna göre, dünyada zorla yerinden edilmiş insanların sayısı 68,5 milyona ulaşmıştır. Bunların 25,4 milyonu mülteci, 3,1 milyonu sığınmacı, 40 milyonu ülke içinde yerinden edilmiş kişilerdir. Bu sayılar II. Dünya savaşından sonraki en yüksek değerlerdir (BMMYK Göç Raporu 2017:9). 2020 Dünya Göç Raporunda mülteci sayısı 25,9 milyona, ülke içinde yerinden edilmişlerin sayısı 41 milyona ulaşmıştır (World Migration Report 2020: 10). Bu hızlı bir artışın ve dolayısıyla arka plandaki karmaşanın gittikçe arttığının göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu anlamda göçün temelindeki dinamiklere değinmemek konunun kavranmasını eksik bırakacaktır.

Küresel göç hareketliliklerinin temeli sanayileşmeye dayandırılır. İnsan yerleşik düzene geçtikten sonra göçlerin nedenleri öncelikle ekonomikti. Yerleşik hayat zamanla dini inançlar, yönetim biçimleri ve ahlaki değer yargıları oluşturdu. Bunlar da göçün sebeplerine eklendi ve böylece göç meselesi çok nedenli bir hal aldı; açlık, kıtlık, evsizlik, kölelik, işsizlik, fırsat eşitsizliği, siyasal baskılar, doğal afetler vb. (Çelikel, 2017: 32). Bu durum da modern insanın modern problemi haline geldi; temelinde de kapitalizmin ve sömürgeciliğin başlıca nedeni olan sanayi devrimi yatmaktaydı. Coğrafi keşiflerle elde edilen hammaddenin işlenmesi gerekiyordu, bu durumda dünya ortak bir pazara dönüştü; işçi sınıfını ortaya çıkaran bu gelişmeler aynı zamanda çatışma anlamına da geliyordu (Çelikel, 2017: 33). Küresel göç hareketlerini tetikleyen çatışmalar, uyuşmazlıklar, insanlık tarihini etkileyip medeniyetleri yeniden dizayn etti. Avrupa ülkeleri koloncilik dönemi ile dış göçü, sanayileşme ile de iç göçü yaşamış ve batı toplumları yeniden şekillenmiştir (Adıgüzel, s.100). Küreselleşme ile başlayan süreci göç hareketleri anlamında üç dönem altı kategori olarak ele alınır (akt. Adıgüzel Abadan-Unat,2002 s.31-35; Topçuoğlu, 2012, 503-505): Birinci Dünya Savaşı Kadar Olan Dönem (Avrupalıların Dışarıya Göçleri, Sömürge Ülkelerinden Göçler), İki Dünya Savaşı Arası Dönem (Ulus Devletleşme Sonrası Göçler), İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem (Sömürgecilik Sonrası Göçler, İş Gücü Göçleri, Soğuk Savaş Sonrası Göçler).

Mülteciliği tetikleyen çoğunlukla ulus devletleşme ve soğuk savaş olmuştur. Özellikle de yirminci yüzyıl “göçler çağı” olarak nitelendirilirken (Castles ve Miller, 2018: 7), göçler yirmi birinci yüzyılda da devam etmektedir. Göç, bireyin kimliği, hayatı üzerinde uzun süreli etkileri olan; beraberinde kayıplar getiren psikososyal bir süreçtir (Akhtar, 2018: 3). Ian Chambers Meksika sınırı yakınlarındaki Tijuana civarında geçen Güney Kaliforniya otoyollarındaki yol işaretlerinden bahseder. Bu işaretler zıplayan geyik veya yiyecek arayan ayı gibi ikonlardır. Chambers'ın dikkat çektiği başka bir ikon daha vardır ve kültürlerarası trafiği işaret etmektedir. Bu ikon tel örgülerden çıkmaya çalışan kaçak insanların resmedildiği bir tabela –ya da dikkat mülteci çıkabilir!- diyebiliriz:

Yoksulluğun pençesinden kurtulmak için kaçmaya çalışan insanlar sınır tellerini keserek ya da tellerin altından sürünerek geçiyorlar ve son sürat gelen otomobillerden sakınarak, geçmişlerinden kurtulup kuzeyin vaat ettiklerine kanat çırpıp gibi seğirterek karşıya atıyorlar kendilerini. Umudun göçün ve başka yere yerleşme çabasının oluşturduğu bu çaresizlik sahnesi, yazılı basının, haberlerin, televizyon belgesellerinin ya da göç istatistiklerinin malzemelerinden olan ama aynı zamanda da mukimi olduğumuz dünyanın birçok bölgesinde ne olup bittiğini aydınlatan bir fragmandır. (2019, s.12)

Böyle bir tabelayı zihinde canlandırmak, yeryüzünde hayatın insanların bir kısmı için gerçekten çok çetin bir mücadele gerektirdiğini düşündürür. Doğal afetler ve coğrafik yapıdan kaynaklı zorluklar göçün temelinde yer alan dinamiklerdendir. Ancak çoğunlukla savaşların ve sürgünlerin yol açtığı göçler mültecilikle sonuçlanmaktadır. Çoğunluğa hükmetme arzusu ve toplumu tasarımlama girişimleri mültecilikle sonuçlanan göç durumlarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Arendt'in totalitarizm konusundaki görüşlerine değinmek dünyada yer alan, yukarıda Chambers'tan alıntılanan fragmanları anlamamıza yardımcı olabilir. Arendt *Totalitarizmin Kaynakları*'nda Antisemitizm ve Emperyalizm'in dünyada yersizleşmeyi hızlandırdığını ve insanları hak-sızlaştırdığını ileri sürer (2014: 11). Arendt Totalitarizmin tanımını yapmaz daha ziyade totalitarizme dönüşen unsurları sunmayı amaçlar. Arendt'e göre Nazi Almanya'sı ve Stalin Rusya'sı kitlelerin desteğini alarak totaliter unsurlara dönüşmüşlerdir (2014: 37). Kitleler toplumun sınıfsızlaştırılmasıyla oluşturulmuştur. "Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra askeri yenilginin bölücü sonuçlarına enflasyonun ve işsizliğin eklenmesiyle hızla büyüdü; bu kitle tüm halef devletlerde büyük oranda var oldu ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa ve İtalya'da aşırı hareketleri destekledi" (Arendt, 2014: 44-51). Kitleler işgücü anlamına gelen, birbirinin yerine kolayca ikame edilebilen birer dişi ya da sayı gibi işlev gören birey dışı varlıklardan ibarettir. Böylece "bensizlik ve birey olmama" durumu yaygınlaşmıştır (Arendt, 2014: 73-74). Kitlelerin varlığının totalitarizmin gücünü arttırarak, totalitarizmi despotluk, tiranlık gibi unsurlardan daha tehlikeli hale getirdiğini, hakların kısıtlanmasına yol açtığını vurgular. Bu durumda totalitarizmin insan olmayı hiçe saydığına ve insanın biricikliğinin ortadan kalktığına dikkat çeker. Arendt'e göre Nazi ve Stalin totaliter yönetimlerine destek olan kitleler arasındaki tek fark şuydu: "Nazi totalitarizmi, ancak yavaş yavaş seçkin oluşumların tahakkümüne girmiş bir kitle örgütlenmesiyle başlamıştı; hâlbuki Bolşevikler seçkin oluşumlarla başlamış ve kitleleri bunlara göre örgütlemişlerdi. Her iki durumda da sonuç aynı oldu" (2014: 154-155). Kitlelere dâhil olmayanlar ya da farklı etnik kökenlere sahip olanları bekleyen ise dışlanmak, yok edilmek oldu. Hayatta kalabilenler ise mülteci oldu ve Arendt'in ön gördüğü gibi dünyada sığınmacıların, sınırlara dayananların sayısı her geçen gün arttı. Heidegger'in ifade ettiği gibi "Evsizlik dünyanın kaderi olmaya doğru gitmektedir" (1977: 219).

1.1. Mültecilik Statüsü

Mülteci statüsü 1951 tarihli Mültecilerin Durumuna Dair sözleşmede tanımı yapılmış olan kişilere, hayatı tehlikede olduğu için sığınma hakkı isteyen göçmenlere tanınan statüdür. Öncelikle belirtmek gerekir ki her göçmen mülteci değildir, göçmen daha genel bir kavram olup mülteciyi de kapsar. Göçmenle mülteci arasındaki en önemli fark ise mülteci için hayati tehlikenin söz konusu olduğudur. Salman Akhtar *Göç ve Kimlik* adlı kitabında göç ile sürgün arasındaki beş önemli farktan bahseder ve "sürgün"ün dilbilimsel olarak mülteciyle eş değer olmasının altını çizer. Bu farklar şöyledir:

İlk olarak göçmen ülkesinden gönüllü olarak ayrılmışken, sürgün vatanından uzaklaşmaya zorlanmıştır. İkincisi, göçmenin ayrılmaya genellikle daha fazla vakti olurken, sürgün ayrılacağından ya çok az haberdar edilmiştir ya da hiç haberi olmamıştır. Üçüncüsü göçmenin evinden ayrılışı daha az travmatik olaylarla bağlantılıyken, sürgün çoğu kez ülkesindeki yıkıcı bir sosyopolitik durumdan kaçır. Dördüncüsü, göçmen memleketini yeniden ziyaret etme olasılığını elinde tutarken, "aidiyet bağı"nı (Akhtar,1992a) koparan sürgün bu önemli duygusal ikmal kaynağından yoksundur. Son olarak, iki grubun yeni ülkedeki nüfus tarafından karşılanma şekli de çeşitlilik gösterir. (2018: 6)

Bu noktada en önemli unsur yasal statüdür: Akhtar'a göre "Göç, ulusal sınırların geçişini içerdiği için hukuk yadsınamaz bir değişkendir." Göçmenin ruhsal açıdan iyi ve emniyette hissetmesi için, ülkeye usullere uygun bir yasal izinle ve gerekli evrakla giriş yapmış olması önemlidir. "Kaçak göçmenler" yeni ülkelerine giriş yapabilmek için çoğunlukla gizli, hatta tehlikeli yollara başvururlar ve beklenileceği üzere, geçici ikametlerinin travma sonrası etkilerinden epey bir süre mustarip olurlar (Akhtar,2018: 7). Temel vatandaşlık haklarından yoksun olmaları, derin bir değersizlik hissi ve utanç tecrübe etmeleri anlamına gelir. Sömürüye karşı savunmasız hale gelir, güvenlikleri ve sağ kalımlarına yönelik hem gerçek hem de hayali tehditlerle yaşarlar.

Göçmen için dönüş ihtimalinin olması Akhtar'ın "duygusal ikmal" dediği durumu mümkün kılar. Yazar duygusal ikmalî şöyle tarif eder:

Mahler ortak yaşamsal evre süresince bebek için bir dış dünyanın, her hangi bir mesafenin olmadığına dikkat çeker. Zamanla "anne ile çocuk arasındaki uzam" (Bergman,1980,s.201) gelişir. Annenin geliş gidişleriyle ve bebeğin anneye bedensel bağımlılığının azalmasıyla oluşan bu uzam, çocuğun ortak yaşamsal yörüngesinin ötesine (Mahler,1974,s.155) bakmasına fırsat tanır. Çocuk, kucak bebekliğinin edilgenliğinden kurtulmaya çalışır. Alistırma alt evresi boyunca çocuk önce emekleyerek, ardından dik konuma geçerek anneden daha fazla uzaklaşmayı başarır. Dış dünyada keyifli atılımlarda bulunur ve annenin varlığına ilgisizleşir. Ancak bir üsse duyduğu ihtiyacın sürmesi nedeniyle belirli aralıklarla annesine döner. Yeniden yakınlaşma alt evresinde annesiyle arasındaki hiçbir mesafe çocuğa tatmin edici gelmez ancak anne onun salınımlarına rağmen duygusal açıdan ulaşılabilir olmayı sürdürürse çocuğun ideal mesafeyi koyma yetisi de yavaş yavaş gelişir.

Annenin ulaşılabilirliği ve çocuğun her ihtiyaç duyduğunda dönebilmesi, destek alabilmesi çocuk için duygusal ikmal sağlar. Tıpkı çocuk gibi göçmen de uzaklara gider ama ihtiyaç duyduğunda döner, tecrübelerini paylaşır, hediyeler vs. getirir ve böylece duygusal ikmal sağlanır. Mültecinin durumunda bu imkansızdır ve ayrılığı başlı başına bir travma olan mülteci travmanın ağırlaşmasıyla kaybını kabullenmeye yaklaşmadığı gibi yas da tutamaz. “Ülkeden kendi isteği dışında ayrılmak, kişinin sırtına utanç verici bir edilgenlik ve reddedilme deneyimi yükler. Aniden ayrılmaya mecbur bırakıldığı için “veda töreninin koruyuculuğu”ndan yoksun kalır, öngörülen yas olanaksızlaşır ve peşinden gelen benzeşim karmaşılaşır” (Grinberg & Grinberg, 1989: 157). Göçmen için geri dönmek mümkündür ve duygusal ikmal mümkün oldukça yeni hayata adaptasyon da kolaylaşır fakat mülteci ya da sürgün için ne geri dönüş, ne duygusal ikmal mümkün değildir.

1.2. Travma Olarak Mültecilik

İnsanlar salgın hastalıklar, kıtlık, savaş, dini ya da etnik baskılar, iç çatışmalar, siyasi baskılar ya da en iyi ihtimalle ekonomik refah gibi nedenlerle doğup büyüdüğü yerleri terk etmek zorunda kalabilmektedir. İnsanlık tarihi yazının olmadığı dönemlerde bile resimlerle, ikonlarla göçün ifadelerine tanıklık etmiştir. İlk insanlar barınma amaçlı göçmüş olsalar da, daha sonraki dönemlerde insanın insana yaptığı baskılar, hâkimiyet kurma, yönetme arzuları sayısız insanı yollara dökmüştür. Ne var ki doğdukları yerde barınamayan insanları göçtükleri yerler de istememektedir: “Sınır korumak, özellikle de ulus devletler için bir ‘namus meselesi’ olarak algılanır” (Adıgüzel, 2020: 112). Sınır yönetimi aynı zamanda göç hareketlerini yönetmek demektir. Özellikle küresel terörün tırmandığı zamanımızda yabancı, yerli için bir tehdit unsuru olarak görülür. Göç politikaları göçmenleri daha çok bir tehlike olarak algıladığından, yasa dışı düzensiz-göç ile mücadele etmeyi amaçlar. Ancak bu uygulamalar insan hakları ihlalleri ve can kayıplarına kadar gidebilmektedir (Adıgüzel, 2020: 113). “Frontex’in sınır politikalarının Akdeniz’de göçmen ölümlerini artırması, yasaların insan yaşamını değil, sınırları korumayı önceliğini göstermektedir” (Adıgüzel, 2020: 113).

Sığınmacılar, ülkelerini baskı altında bırakan veya kovuşturulmaktan korkan ve henüz başka bir ülkeye sığınma hakkı verilmeyen kişilerdir. Her yıl yaklaşık bir milyon kişi sığınma talebinde bulunmaktadır (Budrich, 2020: 57). Yerinden edilmenin kendisi, önemli ölçüde travmatik bir deneyim olduğu gibi, “aidiyet” duygusunun kaybına neden olur. Yer değiştirme, “yerle olan duygusal, ruhsal ve fiziksel bağlantıları ortadan kaldırır” (Frater-Mathieson, 2004: 12). Bu, genel olarak sağlıksızlığa sebebiyet verir ve özellikle zihinsel sağlığa önemli ölçüde zarar verir. Tek başına yerinden edilmenin etkisi, önemli bir travma ve kayıp kaynağı olarak sıklıkla, özellikle de çocuklar bağlamında hafife alınmaktadır. Bu hafife alma, çocukların dirençli olma kapasiteleri ve yetenekleri hakkındaki yanlış bilgilerden ve genel olarak yeniden yerleştirildiklerinde her şeyin tekrar iyi olacağı gibi tek tip görüşlerden kaynaklanabilir. Travmanın etkisinin hemen belirgin olduğu varsayılmamalıdır (Frater-Mathieson, 2004; Sellars & Murphy, 2017; Stewart, 2011). Bazı çocuklar ve gençler için travmanın etkileri bir ömür boyu sürebilir ve ancak hayatlarının farklı evrelerinde belirgin hale gelebilir (Frater-Mathieson, 2004; Steele vd., 2002; Stewart, 2011). Çok tipik tepkiler arasında kaygı, korku, ruh hali değişimleri ve mantıksız davranışlar yer alır. Çalışmamızın travmatize olmuş ana karakteri bir çocuktur; bu nedenle çocuğun travma tecrübesine odaklanılacak ve bu bağlamda Freud ve Lacan’ın görüşlerinden faydalanılacaktır.

Freud travmatik durumu “koruma kalkanını yarıp geçebilecek kadar güçlü, dışarıdan gelen uyarılmalar” olarak görür. Lacan için travmatik olan, anlamlandırma sürecinde meydana gelen bir takılma ya da saplantıdır (Lacan, 1977: 169). Bu durumda, sembolikleştirmeye direnen şey travmatiktir, yani travmatik olan şey gerçektir. Lacan analizin kökeninde de özne ile gerçek arasında bir köprü kurma amacını görür. Gerçek, “bastırmaya yenik düşmüş ve onarılması gerektirir. Freud’un travmatik olarak adlandırdığı, üzerine konuşulmamış şeydir. Lacan’a göre bu gerçek analizde konuşulmalı, gösterenlere oturtulmalı, yani sembolikleştirilmelidir” (Caruth, 1996: 269). Bu çalışmada her iki görüşü ana karakter 6 yaşındaki David’in üzerinde analiz etmek mümkündür. David hem konuşulmayanın travmasında yaşar hem de dışarıdan dayatılan normları gerçekte uzak görür.

Güvenliğimizin garanti edilmediğinin, diğer insanların sıklıkla düşmanca niyetlere sahip olduğunun ve bazen iyi insanların başına sadece tesadüfen korkunç şeylerin geldiğinin entelektüel olarak farkında olsak bile, yine de yukarıda belirtilen varsayımları daha az bilinçli bir düzeyde tutarız. Çünkü bu inançlar, aksi takdirde tamamen keyfi ve öngörülemeyen hissettirecek bir dünyada, öngörülebirlilik ve kontrol duygumuzu destekler. Travmatik bir deneyim yaşadığımızda, aniden bu varsayımları kabul ettiğimizin ve onları derinlemesine yeniden değerlendirmemiz gerektiğinin farkına varırız. Çoğu zaman, bu tür varsayımlara sahip olduğumuzun bilincinde bile değilizdir. Örneğin, hem travma sırasında hem de sonrasında hissedilen güçsüzlük, mağdurun kendisine olan inancını kaybetmesine neden olabilir. Mültecinin memleketinden ayrılmak zorunda kalması, travmanın doğasındaki zorunluluk ve kontrol dışılık direncin kırılma noktasıdır. Yetişkin travmaları karakterde sadece yüzeysel zedelenmeler yaparken çocukluk travması- özellikle de tekrarlayan bir travma ise- kişiliği temelden deforme eder ve bu deformasyon kişiliğin asıl formunun yerini alarak kalıcı hale gelir. Yeterli yetişkin koruması ya da desteğinden mahrum kalan çocuk, kendi gelişmemiş psikolojik savunma mekanizmalarıyla yalnız mücadele etmek durumunda kalır (Herman, 2006: 70).

Salman Akhtar'ın ifadesiyle “kişinin gerçek bir iç ruhsal ayrılma yetisine ne kadar ulaşabildiği, göçle kaçınılmaz olarak deneyimlenen yalnızlık anlarına ne ölçüde tahammül edebileceğini oldukça etkiler” (Akhtar, 2018: 13). Bu durumda göç etmek zorunda kalan bireyin göçe hazır olması ve yaşı önem arz eder. Farklı yaş gruplarındaki göçmenler farklı sorunlarla karşılaşır. Özellikle çocukların durumu karmaşıktır çünkü neredeyse hiçbir zaman kelimenin gerçek anlamıyla göçmen sayılmazlar. “Ebeveynler gönüllü yahut gönülsüz göçmenler olabilirler ancak çocuklar her zaman ‘sürgün’dürler: Ayrılmaya da istedikleri zaman dönmeye de onlar karar veremezler (Grinberg & Grinberg, 1989, aktaran Akhtar, 2018: 9); aşına olunan algısal çevrenin kaybıyla beraber biyolojik ebeveynin de kaybı ikili bir travma yaratır; çocuğun yaşı biraz büyükse, annelik bağları ve çevresel bağlar da oluşmaya başladığıysa travma daha kuvvetli hale gelir. Akhtar'ın da ifade ettiği gibi:

Çocukluk ya da yaşlılık göç için en iyi zamanlar gibi gözükmemektedir; ikisinin arası değil. Bebeklik ve çocukluk boyunca gelişimde ebeveyn ile kardeşler, toplumdan çok daha büyük bir role sahiptir. Aile bir bütün olarak göç ettiği sürece çocuğun destek yapıları sağlam kalır. Sonrasında gizil döneme ve ergenliğe ulaşıldığında kişi kültürel kimlikte benzeşim (asimilasyon) sürecine girebilir. Bu bir nebze, yeni bir ev inşa ederken arsayı kazdıktan sonra fikir değiştirip mimari projeyi değiştirmeye benzer. Bu büyük bir sorun teşkil etmez çünkü hala değişim imkanı vardır.... (Akhtar, 2018: 12)

Mültecinin durumu düşünüldüğünde, göç planlı ya da gönüllü değildir; ebeveynsiz ve korumasız olarak bu tecrübeden geçtiği ve üstelik yaşının küçük olduğu da hesaba katılınca mülteci bir çocuk için, travmanın ağırlığı ve getireceği yıkımın büyük olacağı anlaşılabilir. Yetişkin ile çocuk arasındaki farkı Budrich şöyle ifade etmiştir: “Aynı stres faktörlerinin etkisinin, yaşamın gelişim evrelerinde yetişkinliğe göre daha zararlı olduğu da bulunmuştur. Bunun nedeni, (travmanın) çocuklukta biyolojik stres semptomlarını değiştirdiğine ve ardından beyin gelişimini olumsuz etkilediğine inanılmasıdır” (Budrich, 2020: 57).

Çocuklar aşırı stresli durumlarla başa çıkmak için çeşitli başa çıkma mekanizmalarına sahip olsalar da vücutlarının, zihinlerinin ve beyinlerinin bazı bileşenleri hala gelişmekte olduğundan, sıklıkla travmanın etkilerine karşı daha duyarlıdır. Bireyler psikolojik enerjini normal büyümenin bir parçası olan durumlara hâkim olmak için harcamalıdır ve travmatik olayları yönetme girişimleri bu tür gelişimi bozabilir ve bireye büyük bir yük bindirebilir. Çok sayıda çalışma, erken yaşam travmasının davranış, kişilik gelişimi ve zihinsel sağlık üzerinde kalıcı bir etkisi olabileceğini göstermiştir (Kaminer & Eagle, 2010: 122). Savaşlar, iç savaşlar, soykırımlar ve yaygın nüfus göçü gibi belirli tarihsel olayların çok sayıda çocuğu riske attığına şüphe yoktur. Savaşın parçaladığı ülkelerdeki çocuklar, medyanın geniş ilgi gösterdiği Irak'taki çocuk yanığı mağduru örneğinde olduğu gibi doğrudan veya çatışmalar sırasında işlenen vahşete tanık olarak dolaylı olarak şiddet mağduru olabilirler. Ailedeki istikrarsızlık, sağlık ve eğitim sistemlerinin çökmesi ve diğer faktörler sıklıkla çocukların hayatlarını daha da olumsuz etkiler (Kaminer & Eagle, 2010: 124).

Sığınmacılara yeni bir şans tanımak, kadın ve çocukları korumak insani bir vazife olarak insanoğlunun önünde durmaktadır. Sınırın ötesini hayal edebilmek, yabancıların salt tehlike değil de insan olduğunu hesaba katmak, Chambers'ın dediği gibi yeni bir düşünce tarzını gerektirir: “Önceden belirlenmiş ve tekdüze olmayan, toplumsal olayları tekrar tekrar ele alma, dikkatle yeniden değerlendirme ve düzeltme olasılığına açık bir düşünme tarzı”(Chambers, 1994: 15). Zygumt Bauman'ın Postmodern Etik'te de ifade ettiği gibi bu noktada artık asıl mesele yabancıyı nasıl bertaraf edeceğimiz ya da kendimize benzeteceğimiz değil bütün zorluklarına rağmen nasıl birlikte yaşayabileceğimizi öğrenmektir (Bauman, 2016: 218). Sığınmacıların ağır travmalardan geçtiklerini, hayatta kalmaya ne sevinebildikleri ne de üzülebildiklerini, kaybettiklerinin yasını bile tutamadıklarını hesaba katmak, empati kurmak insan için son derece kolay gibi gelse de pek çok insan empati kurmakta başarısız kalmaktadır.

Büyük yıkımlardan sağ çıkanların travmalarını ağırlaştırıcı şey çoğunlukla sağkalım suçluluğudur. Robert J. Lifton Hiroşima'dan hayatta kalanların tanıklıklarına başvurarak *Death in Life: Survivors of Hiroshima* adıyla çalışmalar yapmıştır. Bir Hiroşima kurbanının ailesini ararken karşılaştığı manzarayı ve hissettiklerini Robert J. Lifton şöyle aktarır: “Gözlerinde hayal kırıklığı gördüm. Gözlerimin içine büyük bir umutla baktılar. O gözlerin bakışlarına dayanmak çok zordu” (Lifton, 1963: 469). Burada hem tanık hem hayatta kalan olarak, olayı aktaran kişi şahit olduğu durumun getirdiği ağır yükten kurtulmanın yollarını öncelikle dener. Lifton'a göre

“...tanık olmak, acıyı ve suçluluğu sorumluluğa dönüştürmenin bir yoludur ve bu sorumluluğu taşımanın muazzam terapötik değeri vardır. Hem toplum için son derece değerli hem de hayatta kalan birey için terapötiktir. Ve sorumluluğu ifade etme anlamında terapötiktir, çünkü bu sorumluluk benliğin yeniden bütünleşmesi için çok merkezi bir etken haline gelir.” (Lifton, 1963: 469)

Hayatta kalan, ölenler için ve ölenler adına hareket ederek sağkalım suçluluğunu telafi etmek ister. Fakat yası tutmadan, yaşadıklarını yok sayarak çoğunlukla bünyesine ağır gelecek bir tempoda yapar bunu. Fakat bastırma ne kadar güçlüyse yüzeye çıkma hızı da o kadar güçlü olur ve travmatik olay kelimelere dökülüp zihine oturtulmadığı sürece kişiyi mental ve duygusal anlamda deforme etmeye devam eder. İsa Üçlemesinde de ele

alınacağı üzere, küçük bir çocuğun hissettiği sorumluluk duygusu ve anlamlandırmada güçlük çektiği mültecilik hayatı, çocuğu her anlamda deforme eder ve çocuk hayata tutunamaz hale gelir.

2. JOHN MAXWELL COETZEE'NİN İSA ÜÇLEMESİNDE MÜLTECİLİK VE TRAVMA

J. M. Coetzee, günümüzün önde gelen romancılarından biridir. 1940 yılında Güney Afrika, Cape Town'da doğdu. İlk romanı *Dusklands* kolonizasyon keşiflerini içeren iki romandan oluşur ve eserleri genel olarak Güney Afrika odaklıdır. Bir göçmen olarak Coetzee'nin göç konusuna ilgisi her zaman var olmuştur ve bu ilgi son dönem eserlerinden *Yavaş Adam*'da (2005) da görülür. Savaşın, göçün, kökünden sökülmenin ve yersiz-yurtsuzluğun en iyi tanımını *Yavaş Adam*'da Paul Rayment'in ağzından aktarır:

Sadece bir değil, üç doz göçmen deneyimi yaşadım, bu yüzden kendini oldukça derinden hissettirdi. İlk önce çocukken kökünden sökülüp Avustralya'ya getirildiğimde; sonra bağımsızlığımı ilan edip Fransa'ya döndüğümde; sonra Fransa'dan vazgeçip Avustralya'ya döndüğümde. *Ait olduğum yer burası mı? Her hareketimde sordum. Burası benim gerçek evim mi?* (2005: 192; orijinalinde italik)

Coetzee romanları sadece sömürgecilik, ırk ayrımcılığı pratiği ve çeşitli siyasi, tarihsel ve sosyal bağlamlarda efendilik ve kölelik arasındaki ilişki hakkında daha geniş bir araştırmayı dile getirmekle kalmaz. Bu eserler aynı zamanda insan ruhunun keşifleri özellikle dilin insan ruhu üzerindeki etkileri ve insanların iletişim kurma ve kimliğe ulaşmayı başarma ya da başaramama yolları olarak da görülmelidir. Bu çalışmaya konu olan üçlemede de mülteciliğin arka planındaki tahakküm arzusu ve bu arzunun neden olduğu travma ele alınmıştır. Mültecilik bu durumun bir sonucu olarak kurgulanmıştır.

2.1. İsa'nın Çocukluğu, İsa'nın Okul Günleri ve İsa'nın Ölümü Eserlerinde Travma ve Mültecilik

İsa'nın Çocukluğu (2013) David adında mülteci bir çocuk hakkındadır. Hem İsa olan hem de olmayan David hem ebeveyni olan hem de olmayan Simón ve Inés ile birlikte yaşarken aslında hem bizim dünyamız olan hem de bizim olmayan bir dünyadadır. David hem onun adıdır hem de değildir. Karakterlerin isimleri, hikâyenin geçtiği ulusa veya alana ilk geldiklerinde verilmiştir. Mülteciler nereye geldiklerini anlamlandırmak için bir hayli kafa yorurlar. Onları hafızasız kılan, geçmişten arındıran suyu geçtikten sonra Novilla'ya varırlar. Novilla, yani yeni mülteci kenti sadece mültecilerden oluşmaktadır ve buraya gelebilmelerinin ön şartı geçmişi tamamen unutmak ve hiç anmamaktır. Bu sebeple burada söz konusu olan tam da Adorno'nun bahsettiği yaşamdır, geçmişte yaşanan ama şimdide hükümsüzleşen bir hayattır. Dil öğrenmeye başladıkları bir kampta (Belstar'da) birkaç hafta geçirdikten sonra bir yeniden yerleştirme merkezine, Novilla'ya taşınırlar. İkinci bir mülteci kenti olarak bir de Estrella vardır. "Novilla bir şehirken, Estrella tepeler, tarlalar ve meyve bahçelerinden oluşan kırsal alana kurulmuş, içinden kıvrıla kıvrıla miskin bir ırmak geçen dağınık bir taşra kasabasından ibaret"tir (İOG, 11). Novilla'nın aksine tuzun kullanıldığı, meyvenin bulunduğu daha cezbedici bir yerdir.

İsa üçlemesinde göç esnasında geride bırakılan bütün bir geçmiştir. Çocuk ne için burada olduklarını sorunca Simon annesini bulmak için burada olduklarını söyler. Çocuk Simon'a "Peki, onu bulduktan sonra, o zaman niye burada olacağız?" (İÇ. 17) diye sorunca, Simon ne diyeceğini bilmediğini, burasının herkes gibi onlara verilen tek yaşama şansı olduğunu söyler. Buradan başka bir yerde olamayacaklarını söyleyen adamın dilinden Coetzee'nin varoluşçuluk felsefesinin yankıları duyulur. Simon anneyi bulmak için kayıtlara bakmak ister ama yeni gelenleri kabul ofisinde tanıştıkları genç kadın Ana "bunu annesi de ister miydi" diye sorar. Simon "Kulağımıza zalimce gelebilir ama insanların çoğu buraya geldikten sonra eski bağlarına olan ilgilerini kaybederler" diye yanıtlar (İÇ. 18). Simon bunun üzerine "çocuk annesiz. Yolunu şaşırılmış durumda. Ne kadar yolunu şaşırılmış olduğunu fark etmişsinizdir. Tam anlamıyla arafta." (İÇ. 19) deyince, Ana arafta olmanın ne demek olduğunu bilmediğini ama eski bağların peşinde koşmamaları gerektiğini söyler. O sırada uykudan kalkıp gelen David'i görür ve ona henüz "temizlenip temizlenmediğini" sorar. "Babana temizlenip arındığını söyle bakalım" der. David temizlenip arındığını geveler ve Ana "İşte" der, "Dememiş miydin?". Ana'nın kast ettiği geçmiş yaşamdan arınmaktır; Ana toplumsal normların sesi gibi, sembolik düzene tam adaptasyonu sağlamış gibidir ve onlardan istediği de bu yeni düzene sorun çıkarmadan uymalarıdır. Bu yeni yaşamda Adorno'nun dediği gibi eski hayat hükümsüzleşir (2017: 50).

Simon kamptan ayrılmak için tekneye binerken David'i görür ve çocuk annesinin boynuna kordonla bağladığı mektubu aramaktadır. David, Simon'la bu mektubu ararken tanışır; mektup teknenin her yerinde aranmış ama bulunamamıştır. David kordonun kopup mektubun denize düştüğünü söyler. Annesinin adını bilmemektedir ve nasıl görüldüğünü hatırlamaz. Çocuğun annesiyle arasındaki tek bağın kayboluşunu "kordon koptu" sözleriyle, sadece bu iki sözcükle anlatması anne-çocuk ayrılığının travmasını ve mülteci-memleket bağının kopmasını aklımıza getirir. Yani insanın maruz kalabileceği iki büyük travma karşımızda durmaktadır. Simon çocuğa annesini bulacağını söylemiştir ve geldikleri yerde çocuk için bir anne bulma işine koyulur. Coetzee romanlarında sıkça rastlanan bir erkek tipi olan Simon, geçmişte bir şey kaybetmiş ve şimdiki yaşamında bunu telafi edebileceği

ya da bir şekilde oyalanıp hayata devam edeceği bir görev bulur. Herhangi bir şeyin yanlış ya da doğru olduğunu düşünmeden sadece onu yapmaya çalışır ve bu da aklımıza Judith Herman'ın bahsettiği adanmışlığı getirir. Travma yaşayan kişi iyileşmeye çalışırken bir dönem bütün enerjisini başkalarını iyileştirmeye adanır ve sonuçlara bakmadan sadece çalışır. Aynı zamanda R.J.Lifton'ın bahsettiği sağkalım suçluluğu da burada düşünülebilir. Bu da Simon'ın mültecilik öncesinde ya da mülteci olmasına sebep olan tecrübeler aşamasında kaybettiklerini telafi etmeye çalıştığı fikrini doğurur. Simon Inés adında genç ve bekâr bir kadın bulur ve onun annelik yapip yapamayacağını düşünmeden sadece David'i ona vermek ister. Sadece sezgilerine inanarak onun doğru anne olduğuna karar verir. Yaptığı şey üzerinde düşünmez (bilinçdışı) ve olası sonuçlarına odaklanmaz.

Bu durumda hem mağdur hem de sürgün diyebileceğimiz David en çok zarar gören konumundadır. Biyolojik anne-babasından ve geçmişinden kovulan, yeni hayatında hiç seçme hakkı olmayan, koşullara karşı koyamadan sürüklenen bir durumdadır. Daha önce birinci bölümde bahsettiğimiz gibi bir bebeğin ya da çocuğun ihtiyacı olan şey anneliğin duygusal desteğidir. Bunu anne yokluğunda bir babanın ya da anne figürünün karşılaması mümkündür fakat fiziksel bakım duygusal desteğe eşdeğer değildir. Yine daha önce değindiğimiz gibi Salman Akhtar'a göre çocuk ailesiyle göç ederse anneliğin duygusal desteği ve aile bireylerinin varlığından aldığı güç, biz olma olgusu ona yaşama devam etmesi açısından motor görevi görür. David'in durumu böyle değildir; bu nedenle varlığına bile henüz anlam verememiştir. Çocuğu bir bebek gibi giydiren, onu bir pusete koyup gezdiren ve ona bir bebek karyolası alan Inés daha çok oyuncak bebeğiyle oynayan bir kız çocuğu gibidir.

Bu yeni hayat bir bakıma David'i geçmişinden koparıp Simon'ın sezgilerine mecbur bırakan bir hayattır. Diğer taraftan aynı mağduriyet Simon için de geçerlidir; yeni hayatı ona hiç tanımadığı birinin sorumluluğunu yüklemiştir. Seçme hakkı var gibi görünse de savaş gibi bir travmaya maruz kalmış birinin, her şeyini kaybettikten sonra hayatta kalması sağ kalım suçluluğuna (hayatta kalanların, ölenlerin ölümünden kendilerini sorumlu tutması, suçlu hissetmesi durumu) sebep olur. Bununla baş etmek için mültecinin yapacağı şey genelde, yeni hayatında başka mağdurlara çare olmak, onların yaralarını sarmaktır. Sağ kalanlar bunu en çok da kendi yaralarını sarmak için yaparlar. Buradaki fark Simon'ın mülteci olması, David'in ise hem mülteci hem sürgün olmasıdır. Edward Said anne-babası tarafından Amerika'ya ilk yerleştirildiğinde seçme hakkının olmamasına içerleyerek bir sürgün gibi hissettiğini söyler (Kıış Ruhü, 2016: 29). Bu durum bir bakıma bu açıdan bakınca bize David'in çaresizliğini bir nebze anlatabilir.

David'in bu yeni hayatta en çok mustarip olduğu şey kâbuslarıdır. Savaş esnasında şahit olunanlar travmatik anılar şeklinde, hayatta kalamı sık sık ziyaret eder. Caruth bu durumu "travma, bir bireyin geçmişindeki basit ödünç veya orijinal olayda değil, daha çok travmanın kendi tarzında -asimile edilmemiş doğasıyla- ilk anda tam olarak bilinmediği şekilde yer alır- daha sonra hayatta kalanlara musallat olur" (1995: 4) diye ifade eder. Simon, David'in sık sık kâbus gördüğünü ve uykudan uyanıp korktuğunu bilir. Bu durumda ne yaptığını, onu görmediği zamanlarda hep merak eder. Mülteciler arasında özellikle çocuklar kâbuslardan mustarip olur. David bir süre iyi hissetse de daha sonra yaşayacağı başka travmalar bunları tetikleyecek ve sık sık kâbuslardan mustarip olacaktır. Gerçekte uykusuzluğuna sebep olan şey travmalarıdır. Freud'a göre, travmatize olmuş bireylerin bilinçli ve bilinçsiz zihinsel durumları vardır. Travmatik anıların, histerik semptomlar, rüyalar ve bazen garip davranışlar yoluyla bilinçdışı durumdan bilinçli zihne sızdığı düşünülmektedir. Olay, travma kurbanı için o kadar korkunçtur ki, hatırlamadan bastırılır. Kişi bilinçaltında korkunç olayı yeniden yaşar çünkü anı geçmişte olmuş bir şey olarak hatırlamak yerine bastırılır (Freud, 2006: 31). Eserde Psikolog olan Bayan Otxoa da çocuğun mültecilik durumuna spesifik olarak odaklanmasa da sorunun kökeninde mülteci olma durumunun büyük etkisi olduğuna değinir. Psikoloğun şu sözlerinden bu çıkarımda bulunuyoruz: "David'in sınıftaki huzursuz davranışı, -bir çocuk için- gizemli bir aile durumundan kaynaklanır: kim olduğu, nereden geldiği konusundaki belirsizlikten." (İÇ. 207). Elbette mülteci olmak durumunda kalmadan da bir çocuk ebeveyn yoksunluğu yaşayabilir fakat travmanın büyüklüğünün ya da uzun sürmesinin, yani travma teorisyenlerinin değindiği gibi aşırı travma durumunun görülmesi ya da tekrarlaması kurbanda yaranın boyutunun büyümesine ve onarımın imkansızlaşmasına neden olur. David'in babasını hiç görmemiş olması aklımıza uzun süren bir savaş ihtimalini getirir; ya da daha kötü bir seçenek olarak David savaşın babasız çocuklarından biri olabilir; bu durum annenin de ağır travmalar yaşadığı anlamına gelir.

Çocuk için güven veren aile motifi ya da her defasında daha güvende hissettiği durumlar kaçak yaşadıkları durumlardır. Böyle durumları birer macera olarak görür. David'in üçleme boyunca devam eden betimlemesi yer değiştiren, kendisini tanıdığına inandığı tuhaf (ya da travmatik) diyebileceğimiz tiplere tutunan fakat her defasında hayal kırıklığı yaşayan birini anımsatır. Onun yer değiştirmesi kaçış niteliğindedir ve kaçak yaşamak ona güven vermektedir. Bu da bizi mültecilik öncesinde yaşamış olabileceği kaçış tecrübelerine götürür. Rutinler çocukluk çağında özellikle güven verir; David'in hayatında kaçış ve yeni bir hayata başlama motifi tekrar etmiştir. Böyle bir hayatın rutin bir aileden ve onun kurallarından yoksun olması da başlı başına bir meseledir. Hem Freud hem Lacan'a göre çocuğun toplumsal hayata uyumunu sağlayan şey aile düzeninde babanın konumuyla uzlaşmaktır: yani çocuk öidipal dönemde babayla uzlaşmalıdır. Bu uzlaşma anneden kopuşla mümkün olur, çocuk anneden kopuşa neden olarak babayı ve onun yarasını görür (Arıkan, 2014: 276). Çocuğun anneden kopması çocuk için anksiyete yaratan bir durum olsa da, çocuk için daha derinde rahatlama yaratan bir etkiye sahiptir (Fink, 1999:

174). David gerçek ebeveynlerini bir arada görmemiştir ve normal bir aile senaryosunda yer alarak büyümemiştir. Dolayısıyla anneden kopuşu sağlıklı bir yoldan olmamıştır ve anne boşluğunu dolduracak figürlere tutunmuştur. *İsa'nın Okul Günleri*'nde özellikle bağ kurmaya çalıştığı dans öğretmeni Ana Magdalena'yı travmatik bir şekilde kaybetmesi David'in doldurmakta güçlük çektiği boşluğu, anne boşluğunu iyice büyütüştür. David'in durumunda yaşanan şey düzenli ve normal olan bir hayattan mahrum bırakılmaktır. Düzenli bir hayat yaşamamış bir çocuktan itaat etmesinin ve uyum sağlamanın beklenmesi onun da baş edebileceği bir durum değildir.

David sık sık insanlara Simon ve Ines'in onun gerçek anne babası olmadığını söyler ve yetim olduğuna dikkat çeker. David her ne kadar Inés'i anne olarak kabul etmediğini belirtse de, anne figürü olabilecek kadınlara bağlıdır ve onları mutlu etmek ister. Inés onu oyuncak bir bebeğe bakar gibi büyütürken David beş yaşında hayatın anlamsızlığına kafa yoran bir çocuktur ve Simon'a gösterdiği asiliği ona göstermez. Bu bir süre için de olsa çocuğun anne boşluğunu doldurmayı denediği ve anne figürünün arzusu olmayı hedeflediği anlamına gelir. Inés'e zaafi ve itaati daha iyi bir figür buluncaya yani dans öğretmeni Ana Magdalena'yı tanıyuncaya kadardır. Kadınlara İsa'nın Okul Günleri'nde ikinci mülteci kenti Estrella'da Dans Akademisi'nde tanışır ve kadın çocuğun dans öğretmenidir. Kadına çok kısa sürede bağlanan David onun yanında olmak için akademide kalmaya başlar ve mutlu bir dönem geçirir. Fakat yıl bitmeden Ana Magdalena aşığı Dmitri tarafından boğularak öldürülür. Kadını ölüsünü gören çocuk kâbuslar görmeye başlar ve tutunduğu ilk umudunu kaybeder. C. Caruth ve J. Herman'a göre çocuk ya da kurban anlamlandıramadığı ve bastırıldığı travma yaşantısını kâbuslarda görür. *İsa'nın Çocukluğu ve İsa'nın Okul Günleri*'nde David hayata tutunmaya çalışır. Gittiği her yerde özel olduğuna dair işaretler alır ve bunlar onu ele avuca sığmayan ve çok sevilen bir çocuk haline getirir. Ancak Ana Magdalena'nın ölümü David'in umudunun ölümünün ilk sinyalleri olarak karşımıza çıkar ve sık tekrarlayan kâbuslar David için hayatı zorlaştırır.

İsa'nın Ölümü'nde ise, David yeni bir amacı gerçekleştirmek için uğraşır. On yaşına gelmiştir ve dünyanın yetimlerine karşı sorumluluk hissetmeye başlar. Bir yetim olarak onların yanında olması gerektiğini düşünür ve bu adanmışlık duygusu yine travma kökenlidir. Estrella'daki yetimhanenin müdürü Dr. Fabricante'nin seri üretimle (fabrikasyon) yetimleri faydalı (pragmatic) birer vatandaşa çevirmesine şahit olduktan sonra, bu seküler öğretmenin öğretilerine maruz kalmak çocuk için son darbe olur. David yetimhaneye yerleşip dünyanın yetimlerinin yanında olmak istediğini ve onlara karşı sorumluluk hissettiğini ifade eder. Bu sürede yetimhanede eğitim alır ve futbol takımında oynar. Futbol oynarken düşmeye başlar ve bu düşmeler sıklaşır. Dizlerinde şişlikler oluşmaya başlar ve hastaneye kaldırılır. David hasta olduğunda ve hastanede kaldığı sürede Dr. Fabricante onu hiç ziyaret etmez. Bu adamın ilgilendiği şey kendilerinden daha somut sonuçlar alabileceği, iyi futbol oynayan, zanaatkâr olabilecek mesleki yeterliğe sahip çocuklar yetiştirmek ve tabiri caizse böyle bir üretici olarak şehirde edindiği konumu ve itibarı koruyabilmektir. David'in son travması diyebileceğimiz yetimleri kurtarma misyonunun boşa çıkması onun hayattan çekilmesine yol açar. Doktorlar hastalığını gizemli olarak adlandırır ve nevrotik olduğunu düşünürler. Kâbuslarla cebelleşen çocuk uykuya direnmeye çalışsa da her geçen gün daha güçsüz düşer ve altı yaşındaki halinden daha güçsüz bir hale gelir. Eklemlerindeki şişlikler ve vücudundaki enfeksiyonlar yürümesini güçleştirir; doktorların yaşlı hastalığı diye adlandırdığı ve nevrotik olduğunu düşündükleri bir durumdan kaynaklanır. İlk zamanlarda hikâye anlatırken çok yorulmayan çocuk sonraları yarım bırakmak zorunda kalır; ataklar nöbetler sıklaşır ve cenin pozisyonu alıp aniden uykuya dalan fakat yüzünden acısı okunan bir pozisyon alır.

David'in bütün travmaları ilk travmanın korkunç etkisini tetiklemektedir, mülteciliğin ya da savaşın çocuğu mahrum bıraktığı "normal" gelişimsel süreçler sekteye uğramış, tutunacağı bir aile miti kalmamıştır. Önce nasıl kaybettiğini anlamadığı ebeveynlerin ortadan kayboluşu, sonra evrensel bir aile olarak tutunduğu yetimlere dâhil olma arzusu ve böylece bir anlama kavuşma, varlığını bu bütünlük içinde anlamlandırma çabalarının boşa çıkması onu en başa döndürüp hiç doğmamış olma arzusuna götürmüştür. Freud her nevrozun temelinde kaygının yer aldığını düşünürken, Otto Rank'e göre bu kaygının temelinde yatan şey doğum travmasıdır. Rank nevrotiğin tedaviye yanıt verebileceğini ancak psikoz için umut olmadığını düşünür: "psikoz hastası bir yeraltı labirenti olan anne karnı durumundan gün ışığına çıkan yolu bulup iyileşemez" der (2014:70). David hem bir anne imgesine hem de bir aile imgesine tutunmaya çalışır fakat savaş ya da bilmediğimiz herhangi bir neden önceki hayatını elinden alır; mülteci olarak verilen ikinci hayat şansında da tutunduğu umutlar elinden alınır, bu durumda daha ilk travmalarının karmaşasıyla baş edemeyen çocuk yenilerin eklenmesiyle hayatta kalmayı başaramaz. David'in durumunda bedensel çözülme ile ruhsal çözülme birlikte yer alır. David'in eklemlerinde iltihaplanmaların oluşması ve buna hiçbir organik sebep bulunmaması, bedenin ruhsal sökülmeyle eşlik ettiğini düşündürür. Vücudun kapitone noktaları olarak adlandırabileceğimiz eklem noktalarında ve dik durmayı sağlayan, alt bedeni üstle bağlayan bel kemiğinde de aynı sorunun olması onu sürekli olarak cenin pozisyonu almaya zorlar. Simon bu pozisyonda sayıklayan ve son zamanlarında çoğunlukla ne dediği anlaşılmayan bu çocuğun, daha bir yıl önce huşuyla, insanları büyüleyerek dans eden ve futbol oynarken diğer çocukların hızına yetişemediği çocuk olduğuna inanamaz.

David kimlerin ne uğruna kendisinin hayatını bu kadar mutlak biçimde değiştirebildiğinin bilgisine sahip değildir. Aynı zamanda David neden bu adla bu çocuk olması gerektiğini sorgularken ontolojik bir arayıştan ziyade keyfiyete itiraz etmektedir: “Neden o çocuk ben olmak zorundayım Simon? O ada sahip o çocuk olmayı hiç istemedim.” (İÖ. 100) İsmi ve yaşı kampta verilmiştir ve her ne kadar Simon sürekli olarak geçmişten arındıklarını vurgulasa da David Bay Aroyyo’ya asla öğrenemediğimiz eski adından ve hikâyesinden bahsetmiştir. Fakat belli ki bu isim çocuk için ağır yükleri olan bir isimdir. Bir peygamber yüküdür. Yeni hayatın yükünden hiç hoşlanmayan çocuk buna tepki olarak da Simon’a “İnsan da olmak istemediğini” (İOG. 46) söyler. Ölümüne yakın bir zamanda hastanede onu ziyaret eden üç kız kardeşten Bayan Alma’ya bu hayattan ve bu çocuk olmaktan hoşlanmadığını söyler. Kadın çocuğa “Bu çocuk olmayı sevmiyorsan, sonraki hayatta kim olmayı tercih ederdin David?” diye sorduğunda, çocuk: “Normal olmayı tercih ederdim” (İÖ. 110) diye yanıt verir. David’in elinden normal bir hayat şansı alınmış ve mülteci olmak gibi zor bir durumda bırakılmıştır.

İsa’nın Ölümü’nde David geçmişten ilk defa bir şey, bir şarkı hatırlar. Ines ve Simon’a hatırladığı şarkıyı söyler ve söylediğinin ne anlama geldiğini merak eder fakat her ikisi de bunu hiç duymadıklarını ve söylediği şarkının hangi dilde olduğunu bilmediklerini söylerler. Friedrich Rückert’e ait bir şiirdir bu, 1904’te Gustav Mahler tarafından çocuk şarkısı olarak bestelenmiştir. Rückert’in “Çocuk Ağıtları” adlı (Kindertotenlieder, Frankfurt-Main 1872) eserinden bestelenen şarkı I. Dünya Savaşı dönemine yakın bir dönemde yazılmıştır ve şair de Napolyon’un Almanya’yı işgal ettiği dönemde yaşamıştır. Yani hem yazılması hem de bestelenmesi huzursuz zamanlarda gerçekleşmiştir ve okunduğunda savaş atmosferinde dışarı çıkıp da dönmemiş bir çocuktan bahseder gibidir. (In diesem Wetter, in diesem Braus, /Nie hätt’ ich gesendet das Kind hinaus; / Ja In diesem Wetter, in diesem Braus / Dürft du nicht senden das kind hinaus- Bu havada bu fırtınada/ çocuğu asla dışarı göndermezdim/ Bu havada bu fırtınada/ çocuğu asla dışarı göndermemeliydin.) Şarkının sözlerinin Almanca olması aklımıza David’in Nazi soykırımından kurtulan bir çocuk olması ihtimalini getirir. Üçleme İsa adıyla adlandırılmıştır. Denebilir ki çocuğa annesi tarafından anlatılan hikâye çocuğun İsa/Mesih olduğu yönündedir. Bu durumu çocuğun hayatta kalması için annesi tarafından işlenen bir tema olarak düşünenebiliriz. Çünkü çocuk babasız ve yetim (huerfano) olduğu konusunda her zaman ısrar eder (İOG. 19, İÖ.22) ve yetimlerin dünyaya nasıl geldiklerini merak eder (İOG, 19), onlara karşı sorumluluk hissettiğini söyler (İÖ. 27). David’in hikâyesine yön verenin Nazi gibi totaliter bir rejim olduğunu düşünmek bu durumda yanlış olmayacaktır.

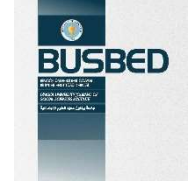
4. SONUÇ

Coetzee yazarlık kariyeri boyunca travma yaşamış karakterlerin yazgısını kurgulamış ve ötekiliğin tarihini aşındırmıştır. Bu üçlemde de travmanın sonuçlarının zirvesini göstermiştir. Arendt’in dediği gibi totaliter rejimlerin hiçleştirdiği, insan-sızlaştırdığı, birey olmaktan çıkarıp birer sığır çevirdiği kitleler sayesinde (2014: 37) hükmetme ve dünyayı fethetme uğraşları epeyce sonuç vermiştir. David’in hikâyesi bize insan olmanın beraberinde getirdiği ontolojik travmalara yine insanın sebep olduğunu, bunlara savaş ve mültecilik travmasının eklenmesiyle hayatın bir kâbusa dönüştüğünü göstermiştir. Bu anlamda mültecilik travmatik bir deneyim olmanın yanı sıra yeryüzünde hayatı herkes için olumsuz etkileyip güvensiz kılarak insanın geçmiş travmalarını şiddetlendiren ve erken ölüme götüren bir deneyimdir. Kendisi de bir göçmen olan Güney Afrika kökenli Coetzee bu gerçekliğin sonuçlarını bir kez daha hissederek ve hissettirerek betimlemektedir. Coetzee defalarca benzer konular hakkında yazsa da her kurgusu yeni bir tatla okura ulaşır çünkü şair Max Jacob’un *Zar Külahı* şiirinde (1917) dediği gibi "hakikat her zaman yenidir." Coetzee farklı coğrafyalarda deneyimlediği göç olgusunun hakikatini, mesleki anlamda bir entelektüel olarak, göçe ilave olarak mülteciliğin ve insanın travmatik deneyimlerinin sonuçlarını bu üçlemde bizlere sunmuştur.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Y. (2019). *Göç Sosyolojisi*. Nobel Yay: Ankara.
- Adorno, T. (2017). *Minima Moralia*. (Çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğan) (Orijinal yayın tarihi 1951)
- Akhtar, S. (2018). *Göç ve Kimlik: Kargaşa, sağaltım ve dönüşüm*. (Çev. Sedef Ayhan). Sfenks Kitap: İstanbul.
- Akhtar, S. (2018). *Coğrafi Olarak Yerinden Olma Travması, Psikanaliz ve Göç: Gitmek mi Kalmak mı?*. (der. Nesli Keskinöz Bilen). İthaki Yayınları.
- Arendt, H. (2016). *Totalitarizmin Kaynakları 2: Emperyalizm*. (çev. Bahadır Sina Şener) İletişim Yayınları.
- Arıkan, S. (2014). *Lacancı Psikanalitik Yöntem Işığında İris Murdoch'un Romanları*. Çizgi Yayınevi: Konya.
- Bauman, Z. (2018). *Avrupa: Bitmemiş Bir Macera*, (çev. Akın Emre Pilgir). İstanbul Ayrıntı Yayınevi.
- Budrich, V. B. (2020). "People: Refugee status, Trauma and Loss" Educating Students with Refugee and Asylum Seeker Experiences, Stable. <https://www.jstor.org/stable/j.ctv12sdz0r.9>.
- Caruth, C. (1995). *Trauma: explorations in memory*. Baltimore: JHU Press.
- Castles S., & Miller, M. J. (2009). *The Age of Migration: International population movements in the Modern World*. Macmillan press: London.
- Chambers, I. (1994). *Göç, Kültür, Kimlik* (çev. İsmail Türkmen ve Mehmet Beşikçi). Ayrıntı yay.: İstanbul.
- Coetzee, J.M. (2021). *İsa'nın Çocukluğu*, çev. Bülent O. Doğan. Can yay.
- Coetzee, J.M. (2022). *İsa'nın Okul Günleri* çev. Bülent O. Doğan. Can yay.
- Coetzee, J.M. (2022). *İsa'nın Ölümü* çev. Bülent O. Doğan. Can yay.
- Çelikel, M.A. (2017). *Çağdaş İngiliz Yazınında Küreselleşme, Göç ve Kültür*. Bilge Kültür sanat yay.
- El-Enany, N. (2015). On pragmatism and legal idolatry: Fortress europe and the desertion of the refugee. *International Journal on Minority and Group Rights*, 22(1), pp.7-38.
- Fink, B. (1999). *A Clinical Introduction to Lacanian Psychoanalysis-Theory and Technique*. Harvard University Press: London.
- Frater-Mathieson, K. (2004). *Refugee Trauma, Loss and Grief: Implications for Intervention*. In R. Hamilton & D. Moore (Eds.), *Educational Interventions for Refugee Children*. New York: Routledge.
- Heidegger, M. (1977). *Letter on Humanism, Basic Writings*. Harpet-Row, New York.
- Hein, J. (1993). Refugees, Immigrants, and the State. *Annual Review of Sociology*, Vol. 19, 43-59.
- Herman J. (1992). *Trauma and Recovery*. New York: Basic Books.
- Kaminer, D., & Eagle, G. (2010). *Trauma And Children*. Traumatic Stress in South Africa Wits University Press Stable. <http://www.jstor.com/stable/10.18772/22010105096.9>.
- Lacan, J. É. (1977). *A Selection*, (Çev. A. Sheridan). Tavistock/Routledge, London.
- Lifton, R. J. (1963). *Death in Life: Survivors of Hiroshima*, New York: Random House.
- Rank, O. (2014). *Doğum Travması* çev. Sabir Yücesoy, Metis Yayınları; İstanbul. (Orijina yayın tarihi 1923)
- Said, E. W. (2016). *Kış Ruhü* (Haz. ve çev. Tuncay Birkan) Metis yay.: İstanbul.
- Stein, B. N. (1981). The Refugee Experience: Defining the Parameters of a Field of Study. *The International Migration Review*, 15, 1/2, pp.320-330.
- BMMYK Göç Raporu 2017 https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/38492657_2017-yili_goc-istatistik-raporu-ocak-2018.pdf
- World Migration Report. (2020). <http://www.iom.int/>

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.02.2023
Kabul Tarihi : 24.04.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1249924>

TÜRK VE KIZILDERİLİ KÜLTÜRÜNDE TURKUAZ RENK KULLANIMI

Mehmet Ali EROĞLU¹

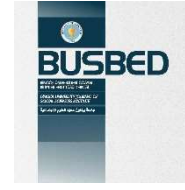
ÖZ

Türk kültür ve sanatının izlerini, benzerliklerini farklı kıtalarda araştırmak amacı ile; farklı tarihlerde alan ve literatür araştırmaları yapılmıştır. Kızılderili kültürünün yer aldığı Amerikan Ulusal Yerli Müzesinde (“National Museum of the American Indian”) incelenen birçok objede; desen, motif, sembol, simgeler, kıyafetler, aksesuarlar ve takılarda turkuaz renginin kullanıldığı tespit edilmiştir. Sınır komşusu olmayan başka bir kıtada, literatürde Türk rengi olarak bilinen bu rengin, Türk kültür ve sanatıyla bağlantısı olup olmadığının tespiti için bu araştırma yapılmıştır. Konuyla ilgili olarak 2015 yılında Amerika kıtasında yer alan Kuzey Amerika’da Arizona, New Mexico, Colorado, Utah, Chinle, Gallup, Hubel, Santa Fe, Shiprock, Ganado ve Albuquerque bölgelerine gidilerek, Kızılderili kültür ve sanatının incelendiği saha araştırması yapılmıştır. Turkuaz renk; Türk sanatında ve Kızılderili kültüründe farklı yerlerde, farklı şekillerde kullanılmış olsa da yükledikleri manada bir paralellik olduğu kanısına varılmıştır. İki toplum da turkuaz rengini kültürlerinin bir parçası yapmıştır. Turkuaz rengine mitolojik anlamlar yükleyerek kutsallaştırmışlardır. Amerika yerlileri için de turkuaz, birçok anlam yüklenen önemli renklerden biridir. Turkuaz renginin, Kızılderililer arasında her zaman prestiji ve gücü temsil ettiğine inanılmaktadır. Navajo kabilesi olarak bilinen Amerika Birleşik Devletleri’nin önemli yerli kabilelerinden biri olan bu toplulukta, turkuaz rengi ve taşları çok yaygındır. Yapılan kaynak araştırmalarında da Kuzey Amerika’daki en büyük Kızılderili yerleşim alanı olan ve rezervasyon alanı olarak adlandırılan bölgede bulunan Amerikan Kızılderililerinin, turkuaz rengini sıklıkla kullandıkları anlaşılmıştır. Araştırma esnasında; Kızılderili kilimlerinde, kıyafetlerinde, mokasen denilen boncuk ayakkabılarda, çantalarda, takılarda ve birçok objenin süslemesinde turkuaz taşının kullanıldığı, turkuaz renkli boncukların da özellikle ayakkabı vb. günlük kullanım eşyalarının süslemelerinde tercih edildiği görülmektedir. Hem Türk, hem de Kızılderili kültür ve sanatında turkuazın, renk olarak da kutsallaştırıldığı anlaşılmaktadır. Kızılderili topluluklarını turkuaz taşı ve rengini sıkça kullanmasının sebebi ise turkuaz taşının dünyadaki çıkarıldığı maden yataklarından bir tanesinin de bu bölgede olmasıdır. Araştırma başlangıcında, Türk rengi olarak literatürde yerini alan bu rengin, ABD kıtasına nasıl gittiği ve niçin kullanıldığı araştırılmak istense de, çıkan sonuç; orada turkuaz taşı maden yataklarının çok olması ile açıklanabilir. Sadece kültürler arasında renksel bir benzerlik gibi görülen bu benzerliğin, iki kültürde de bu renge mistik anlam yüklenmesi şeklinde açıklamak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Turkuaz, Firuze, Kızılderili, Türk Kültürü, Renk

¹ Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, mehmetalieroglu@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5576-9333>.

Article Type : Research Article
Date Received : 10.02.2023
Date Accepted : 24.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1249924>

USAGE OF TURQUOISE COLOR IN TURKISH AND NATIVE AMERICAN CULTURE

Mehmet Ali EROĐLU¹

ABSTRACT

The color of turquoise, which is identified with Turkish culture and art, has taken part in literature as Turkish color with using in many Turkish communities from Central Asia to the present, in the Seljuk and Ottoman period. The turquoise color, which is generally used in architectural structures, mosques, tiles, ceramics and items using daily was used as turquoise blue in the Ottoman period. In order to search the signs and similarities of Turkish culture and art in different continents, field and literature research was conducted on different dates. It has been determined that the turquoise color has been used in patterns, motifs, symbols, clothes, accessories and jewellery in many objects examined in the National Museum of the American where Indian culture is located (National Museum of the American Indian). This research was conducted to determine whether this color known as Turkish color in the literature has a relation with Turkish culture and art in another continent that doesn't have a border. Related to the subject, field research examining Native American culture and art was conducted in 2015 by visiting the regions of Arizona, New Mexico, Colorado, Utah, Chinle, Gallup, Hubel, Santa Fe, Shiprock, Ganado, Albuquerque in North America, which are located on the American continent. Although the color turquoise has been used in different places and in different shapes in Turkish art and Native American culture, it has been revealed that there is a parallelism in the meaning it imposes. Both communities have made turquoise a part of their culture. They consecrated the turquoise color by attributing mythological meanings. Turquoise is one of the important colors that has many meanings for Native Americans. The color of turquoise has always been believed to represent prestige and power among Native Americans. Turquoise color and stones are very common in this community that is one of the important indigenous tribes of the United States, known as the Navajo tribe. During the research; in the source researches on Native American rugs, clothes, bead shoes called loafers, bags and jewellery, it has been understood that the American Indians, who live in the area called reservation area, which is the largest settlement in North America, frequently use turquoise color and it has been appeared that turquoise Stone has been used in decoration of many objects and turquoise color beads have been preferred especially in the decoration of shoe and daily used objects. It is understood that turquoise is also consecrated as a color in both Turkish and Native American culture and art. The reason why the Indian communities use turquoise and its color frequently is that one of the mineral deposits where turquoise stone is extracted in the world being in this region. Although it is desired to investigate how this color, which took its place in the literature as a Turkish color at the beginning of the research, went to the USA continent and why it was used, the result can be explained by the fact that there are many turquoise Stone mineral deposits there. This similarity that is only seen as a color similarity between cultures can be explained by the mystical meaning of this color in both cultures.

Keywords: Turquoise, Turquois, Native American, Turkish Culture, Color

¹ Assoc. Prof., Akdeniz University, Faculty of Fine Arts, mehmetalieroglu@akdeniz.edu.tr, mehmetalieroglu@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5576-9333>.

1. GİRİŞ

Renkler insan yaşamının vazgeçilmez bir parçası olarak her daim önemli bir unsur olmuştur. Yaşadıkları coğrafi bölgeye göre çevredeki renkler toplumlara ilham kaynağı olmuşlardır. Bu bazen bir nehir, bazen de bir gölün, bazen de gökyüzünün rengi olmuştur (Kumar, 2016, ss. 119-120).

Turkuaz sözlük anlamı itibari ile “yeşile çalan açık mavi” (Ağakay, 1982, s. 802), şeklinde tabir edilmektedir. Kelime, bazı kaynaklarda “turkuaz” olarak geçmektedir. Orijinali Fransızca “pierretourques” olan kelimenin anlamı hakkında Devellioğlu (1978, s. 321) şunları belirtmektedir; “Türk taşı, mavi renkli süs taşı demektir. Türk mavisini anlamına gelen turkuaz kelimesi kullanılmadan önce, Farsça ‘piruze’ kelimesinden alınan ‘firuze’ kelimesi kullanılmaktadır.”

Büyük bir çoğunluğu turkuaz renginde ve adını da bu renkten alan turkuaz taşının; renk tonları genelde opak, mavi, yeşilimsi, koyu mavi veya beyaz olarak da görülebilmektedir. Yine de sert olmayan yumuşak yapıdaki bu taşın gerçek rengi her zaman kimyasal yapısına bağlıdır. Dünyanın birçok yerinde turkuaz taşı yatakları bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları İran, ABD ve Çin’dir. Bilinen en eski mücevherlerde kullanılan turkuaz taşı, Mısır’da Firavun mezarlarında, İran şahlarının ve Amerikan yerlilerinin şeflerinin mezarlarında görülmektedir. Bunun yanı sıra İslam dünyasında, özellikle camilerin süslemesinde de yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Asya kültür ve yaşamında incelendiğinde ise özellikle Tibet ve Moğolistan’da değer verilen bir taş olduğu bilinmektedir. Çin kültüründe ise nefritten sonra en çok değer verilen taş olarak kabul edilmektedir. İncil’de bu taştan bahsedildiği, Avrupa’da ise 14. yüzyıldan sonra Roma Katolik Kilisesi’nin onaylaması ile popüler olduğu bilinmektedir (Danchevskaya, 2014, ss. 144-145).

Türkçede gök mavisine benzeten bu renk aynı zamanda camgöbeği yeşilini andırmaktadır. Bu taş aynı zamanda, havadaki nem ve su ile teması sonucu yeşile yakın bir tona döndüğü düşünüldüğü için “yaşayan taş” olarak da isimlendirilmektedir (Ethem, 1990, s. 152). İsimlendirmeleri ile birçok farklı kaynaktan, birçok tanım görülmektedir. Bu tanımlara örnek verilecek olursa; “Bu mücevherin, farklı halklar tarafından kendisine karşı özel bir tutum sergileyen birçok başka ‘konuşan’ adı vardır: ‘Doğu’nun gözde taşı’, ‘Tibet’in kutsal taşı’, ‘Mısır firavunlarının kraliyet taşı’, ‘dünyanın gök taşı’. Amerikan Kızılderilileri, ‘yeşil ağacın taşı’, ‘Arap taşı’, ‘Aztek taşı’ vb.” (Danchevskaya, 2014, s. 144).

Turkuaz renginin ve taşının insan psikolojisi üzerinde olumlu etkileri olduğu kabul edilmektedir. Bununla ilgili olarak Risale-i Cevahir-name’de; kişilerin padişahı kızdıracak bir şey yaptığında turkuaz taşı yani firuze hediye ettiğinde, padişahın öfkesinin dinceceğine, her sabah uyandığında bu taşta bakılırsa ömrünün uzayacağına ve gözünün nurunun artacağına inanıldığından söz edilmektedir (Kırbyık, 2007, s. 64). Günümüz dünyasında psikolojik yaklaşımlarda turkuaz rengi için yüksek değişim ve dönüşümlerin simgesi olduğu, dikkati açık, kendini ifade edebilen, onurlu, yardımsever ve her türlü bilgiye açık insan karakterini sembolize ettiği kabul edilmektedir (Eraslan, 2015, s. 30). Fiziksel tedavide etkili olduğu, guatr, akciğer ve kulak rahatsızlıklarında mavi ve türevlerinin kullanıldığı, bunların içinde doğal olarak turkuaz renginin tonlarının da dahil olduğu söylenmektedir (Koloğlu, 2013, s. 17).

Türk ve Kızılderili toplumları; örf, adet, kültürel ve sosyolojik yaşam bakımından birbirine benzer akraba topluluklar olarak değerlendirilebilirler. Sınır komşusu olmayan, aramızda binlerce km mesafenin olduğu bu topluluklarda Türk kültürü ile benzer noktalar oldukça fazladır. Bu çalışmada Türk ve Kızılderili kültüründe sıklıkla karşımıza çıkan turkuaz renk kullanımı incelenmiştir. Navajo rezervasyon alanında yapılan alan araştırmasından elde edilen bilgiler, literatür araştırması sonucunda elde edilen bilgilerle karşılaştırılmış, Türk ve Kızılderili kültüründeki turkuaz renginin kullanım alanları irdelenerek, benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Kızılderili Kültüründe Turkuaz Renk

Renklere; toplumlara göre bazen farklı, bazen de benzer anlamlar yüklendiği bilinmektedir. Amerikan yerlileri için de turkuaz, birçok anlam yüklenen önemli renklerden birisidir. Navajo kabilesi olarak bilinen ABD’nin önemli yerli kabilelerinden biri olan bu toplulukta, turkuaz rengi ve taşları çok yaygındır. Navajo yerlilerinde, turkuaz taşının ve renginin mutluluk, şans ve sağlığı temsil ettiğine inanılmaktadır. Cherokee olarak bilinen diğer bir önemli kabilede de kıyafetler, mücevher ve ticari eşyalarda fazlasıyla kullanıldığından söz edilerek, turkuaz taşının “düşmüş gök taşı”, “gök taşı”, “su taşı”, “kutsama taşı” gibi farklı adlarla tanımlandığından bahsedilmektedir (Slowman, 2015).

Turkuazın Kızılderililer arasında her zaman prestiji ve gücü temsil ettiğine inanılmaktadır. Aynı zamanda tanrıların turkuaz evlerde yaşadığına inanılmaktadır. Apache inançlarında turkuazın, gökkuşağının sonunda bulunan kabı doldurduğu kabul edilmektedir. Zuni’ler bu rengin, güneşin hayat veren gücü Awonauilona’yı temsil ettiğine inanıyorlardı. Bu sebeple törenlerinde turkuaz rengi; yüz, maske ve vücut boyası kullanıyorlardı.

Turkuazın gücü o kadar büyük görülüyordu ki; atı yoracağına inanıldığı için hiçbir süvari üzerinde turkuaz renk varsa ata binememekteydi (*The Stone and Its Meaning*, t.y.).

Turkuaz taşı, Güneybatı Kızılderililerinin tarih öncesinden günümüze yaşamlarının her alanında etkili olmuştur. Bazıları bu taşı diğer kabilelerden daha fazla kullanmış olsa da, genel olarak tüm kabilelerde az veya çok kullanımı görülmektedir. Yerli mit ve efsanelerinin çoğu turkuaz odaklıdır. Tanrılarında, süs eşyalarına, silahlara ve araç gereçlere, tılsımlara, tıp adamlarından şamanlara kadar her şekilde kullanımı görülmektedir. Turkuazın bu kadar popüler olmasının nedeni olarak tespit edilen birkaç durum söz konusudur. Güneybatıda, yani yaşadıkları bölgede bulunması ve kolay elde edilebilmesi, yumuşak bir yapıda olduğu için kolay işleyebilmeleri ve inançları ile uyumlu olmasının etkili olduğu düşünülmektedir (Tanrısal, 2008, s. 544).

Kuzey Amerika'nın Güneybatı bölgesinde bulunan arkeolojik kalıntılarda birçok mücevhere rastlanmıştır. Özellikle Pueblo Bonito'da turkuaz taşların yoğunlukta olduğu kolye, küpe gibi takılara rastlanmaktadır. 50.000 parça turkuazdan söz edilmesi, turkuaz taşının Anasazi kültürü için para olarak değeri olduğu kanısını oluşturmaktadır. Tespit edilen bir adet sepet, üzerindeki 2.500 turkuaz taşı ile dikkat çekmektedir. Ayrıca tılsım amaçlı yapıldığı anlaşılan, kurbağa şeklinde küçük bir heykel, kuş ve böcek şeklinde kolye uçları bulunmuştur. "Navajo, Zuni, Hopi, Pueblo, Apaçiler ise turkuazı küçük heykellerde ve mücevherlerde yüzyıllardır kullanmıştır." (Danchevskaya, 2014, s. 146)

Tanrısal'a (2008, s. 545) göre; "MS 1540'ta İspanyol temasından önce Hohokam, Moğollar ve Anasazi, Güneybatı'nın tarih öncesi kültürlerinin üç ana bölümüdür. Üçünde de tarım, sulama, çanak çömlek, sepetçilik, dokuma ve taş ve deniz kabuğu takıları bulundu". Burada bahsedilen grupların hepsi için turkuazın önemli olduğu kabul edilmektedir. Hohokamlar'ın Arizona'da Bisbee ve Kingman gibi birçok turkuaz yataklarına erişimleri bulunmaktadır. Elde edilen turkuaz taşlarını; kolye, küpe, boncuk ve kaplama için kullanmışlardır. Genellikle turkuaz taşı ve kabukla süslenmiş mücevherler mezar kalıntılarında da görülmektedir. Çünkü Kızılderililer turkuaz taşının öbür dünyada iyi bir yaşam için gerekli olduğunu düşünmekteydiler (Tanrısal, 2008, s. 545).

ABD'de Arizona eyaleti, turkuaz taşının ana madenin olduğu bölge, Nevada eyaleti ise ikinci ana bölge olarak bilinmektedir. Bu iki bölgede 120'den fazla maden yatağı bulunmaktadır. Ayrıca New Mexico, Arkansas, Alabama, Georgia, Virginia, California, Colorado, Pennsylvania ve New Jersey eyaletlerinde de turkuaz taşı çıkarılmaktadır. Madenlerin birçoğu daha önce Amerikan Yerlileri tarafından işlenmektedir. En eski maden yatağı New Mexico'da Cerillos'tur (Danchevskaya, 2014, ss. 144-145).

Navajo Kızılderililerinin çoğu yetenekli gümüş ustalarından oluşmaktaydı. Genel olarak belirli bir maddi seviyede olan her Navajolu; gümüş kemer ve turkuazla süslenmiş gümüş bilezik, kolye ucu ve gümüş düğmeli geyik derisi tayta sahip olmaktaydı. Atlarını gümüş süslü eyer ve dizginlerle donatıyorlardı. Sahip oldukları bu gümüş mücevherler onların bir çeşit yatırım aracı olarak kabul edilmektedir. Sıkıntıya düştükleri zaman tüccarlara rehin verip, daha sonra tekrar sahip olabilmekteydiler (Curtis, 2006, ss. 102-103).

Turkuaz taşının Amerikan yerlilerinin takılarında kullanıldığı görülmektedir. Bu taş dünyanın birçok yerinde altın ile kullanılırken, Amerikan yerlilerinde sadece gümüş malzeme ile kullanılmaktadır. Meksikalı bir gümüş ustası ile başladığı bilinen gümüş-turkuaz kombinasyonu günümüzde de devam etmektedir (Danchevskaya, 2014, s. 147).

Turkuaz taşı; doğu halkları, Mısırlılar ve özellikle de Kızılderililer tarafından benimsenip özel değer verilen, çevreye bağlı olarak renk değiştirebilen tek canlı mineral olarak kabul edilmektedir. Taştan ve özellikle renginden kaynaklanan durumdan dolayı, Kızılderililer de dahil olmak üzere birçok kültürde efsane ve inançlarla beslenmiş, ibadetlere ilham kaynağı olduğu bilinmektedir. Özellikle Navajo Kızılderililerine ait kayıtlarda, mücevherlerle bağlantılı olarak birçok efsanevi anlatılar bulunmaktadır (Danchevskaya, 2014, s. 144).

Pueblo ve Navajo Kızılderililerinin turkuazı adak olarak Tanrılara sunumda kullandıkları bilinmektedir. Özellikle Zuni kabilesi kadınları; mısırı öğütüp, toz turkuaz ve beyaz kabukla birleştirip tanrılara sunmuşlardır (Ball, 1941, s. 5). Navajolar tarafından; kültür kahramanları olarak bilinen ve adları "değişen kadın", "beyaz kabuklu kadın" ve "Cheyenne'in küçük kız kardeşi" olarak bilinen kahramanlara aynı zamanda "turkuaz kadın" denilmektedir (Erdoes & Ortiz, 1984, s. 4).

Kuzey Amerika'da Navajo, Apaçi, Hopi ve Pueblo topluluklarının mitlerinde turkuazdan bahsedildiği bilinmektedir. Genel olarak taşın hastalıklardan koruyan ve şifa veren, beden ve ruhu koruyan özelliği benimsenmiş olup, yağmur yağmasına sebep olan ve cennetsel saflığın sembolü olarak kabul görmüştür. Örnek vermek gerekirse; Hopi halkı "bir zamanlar dünyanın her tarafını kaplayan sudan turkuaz sayesinde kurtulduğu"na inanmaktaydılar. O yüzden bu taşın sel baskınlarını önleyebilir güçte olduğunu kabul etmişlerdir. Mavi turkuaz gökyüzünü ve erliği temsil ettiği gibi, yeşil olan dişiye ve yeryüzünü temsil etmekte, adak sunularında mısır unu ve turkuazı karıştırmışlardır (Danchevskaya, 2014, s. 146).

Konuyla ilgili olarak; Navajo kabilesinin nasıl ortaya çıktığını anlatan bir mit oldukça dikkat çekicidir. “Yeraltı dünyası olarak adlandırılan Kara Dünya’da ilk erkek ve kadın, biri doğuda diğeri batıda kutsal varlıklar olarak yaşıyordu. İlk erkek olan bir kristali, kadın da turkuaz parçasını yaktığında birleştiler.”(Rall, 2008, s. 26) Burada bahsedilen erkek ve kadının üreyip çoğalması ile Navajo kabilesinin ilk insanların doğduğuna inanılmaktadır.

Navajo çobanları fırtınadan korunmak için turkuaz boncuk takarlardı. Yağmur Tanrısı ve Rüzgâr Ruhlarına dua edilirken suya ve havaya turkuaz taşları atarlardı, çünkü uğultulu rüzgârın bu taşı aradığı düşünülmektedir. Çölde su bulunmak istendiğinde turkuaz renkte çubuklar kullanılmaktaydılar. Navajo mitinde baş tanrıça “Estsanatlehi” (Değişen kadın ve turkuaz kadın) turkuaz damlası veya heykelciği olarak ortaya çıkmıştır. Bu tanrıça; yaratılış, korunma, üretkenliğin ve anneliğin sembolü, ilk altı Navajo klanının atasıdır. Estsanatlehi’n turkuaz olduğuna, batıda turkuaz bir evde yaşadığına, turkuaz ve kabuk takıldığına inanılmaktadır (Danchevskaya, 2014, s. 147).

Görsel 1. Kızılderili kıyafetlerinde ve boncuk ayakkabılarında (Makosenler) turkuaz renk kullanımı (Eroğlu, 2015)

Görsel 2. Kızılderili takı ve aksesuarlarında turkuaz renk kullanımı (Eroğlu, 2015)

Görsel 3. Kızılderili kachina bebeklerinde turkuaz renk kullanımı (Eroğlu, 2015)

Görsel 4. Kızılderili dokumalarında kullanılan turkuaz renk (Eroğlu, 2015)

Görsel 5. Kızılderili kültüründe diğer alanlarda kullanılan turkuaz renk (Eroğlu, 2015)

Görsel 6. Kızılderili kültüründeki kıyafetlerde turkuaz renk (Eroğlu, 2015)

3. Türk Kültüründe Turkuaz Renk

Türk kültürü denildiği zaman, Türklerin Orta Asya'daki köklerine uzanmak ve Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan bu uzun yolculuğun köklü geçmişlerine kadar bakılmalıdır. Ulaşılabilen bilgiler ışığında Türk kültüründe renkler ve özellikle turkuaz rengi ile ilgili bazı kanaatlerin oluşması mümkündür. Çağdaş Türk lehçelerinde kök-gök kelimesi; lacivert, mavi, gök mavisi, açık yeşil, mavimsi, körpe yeşillik rengi, boz ve kül rengine karşılık gelmektedir (Kononov, 2015, s. 197). Türklerde turkuaz renginin etkisinin başlangıcıyla ilgili olarak, yaşadıkları coğrafi koşullar itibari ile çevrelerinde gördükleri ve en çok etkilendikleri renklerden biri olduğu söylenebilir. Fakat Türkler için en önemli renklerden biri "gök rengi" denilen mavi ve tonlarıdır. Çünkü gökyüzü ve gökyüzündekiler onlar için kutsal olarak kabul edilmektedirler. Gök rengi hem çok sevilmede hem de korkulacak bir şey olarak görülmektedir. Bu korkunun saygıdan kaynaklanan bir durum olduğu düşünülmektedir (Ögel, 2000, ss. 57-58).

Türk soyundan olduğu bilinen bir kavimle ilgili Çin kaynaklarında görülen renk ifadeleri dikkat çekmektedir. Bu kavimle ilgili bilgilerin bulunduğu kaynakların, Türklerle ilgili bilinen en eski kaynaklardan biri olduğu kabul edilmektedir. M.Ö. 2. yüzyıla dayanan bir Çin kaynağında; Hun soyuna ve kültürüne ait oldukları bilinen Wu-sun milletine ait insanları tarif edilirken "kırmızı saçlı, mavi-yeşil gözlü" ifadeleri kullanılmıştır (Kafesoğlu, 1997, s. 197). Mavi-yeşil ifadesindeki mavinin gökyüzünden, yeşilin de ağaçlar ve ormanlardan alındığı düşünülmektedir. Nasıl ki gök ve yer birbirini tamamlıyorsa, mavi ve yeşilde aynı ifadeyle Türk mitoloji ve kültüründe birlikte kullanılmaktadır.

Uygurlarda doğunun rengi bazen mavi bazen de yeşil olarak ifade edilmiştir. İslamlaşan Türkler mimari yapılarında göğü simgelediğine inanılan kubbelerde firuze yani turkuaz denilen mavi yeşil karışımı renk sıkça kullanılmaktadır (Çoruhlu, 2002, ss. 191-192). Şaman törenlerinde gök yolunu gösterdiğine inanılan ritüelde, ipin üzerine gök (yeşil), kırmızı, sarı ve beyaz kumaşlar bağlandığı bilinmektedir. Ayrıca doğunun sembolü olması itibariyle, kendilerinin doğusunda kalan Çin'deki ırmağa da 'yeşil ırmak' (yeşil oz) dedikleri bilinmektedir (Genç, 1997, s. 1091).

Göktürklerde "yaşıl kök" olarak ifade edilen, yeşil göğü simgelediğine inanılan, semavi renk anlamına gelen ve doğunun rengi olarak kabul edilen turkuaz rengi, otağın kubbesinin iç kısmını kaplamak için kullandıkları keçelerde de görülmektedir (Esin, 1978, ss. 96-99). Göktürk yazıtlarında yaratılış destanı ile ilgili anlatımlarda öncelikle göğün yaratılmasından bahsedilmekte, yine bu anlatımlarda "mavi gök" ten bahsedilmektedir. "Yukarıda, mavi gök (kök tengri), aşağıda yağız yer yaratıldığında" şeklinde ifadeler yer almaktadır (Ögel, 1995, s. 145-146). Göktürkler dışında birçok Türk toplum ve devletinde turkuaz renge mitolojik ve mistik anlamlar yüklenerek kullanılmaya devam edilmektedir.

Anadolu'da Selçuklular döneminde tasavvuf ehli olan Mevleviler arasında mavi ve gri renk makbul olmuş, Mevlana'nın da duman rengi sarık ve mavi ferace giydiği bilinmektedir. Ayrıca mavi renk Mevlevi geleneğinde matem rengi olarak kabul edilmektedir (Kütük, 2014, ss. 164-165).

M.S. 1100'lü yıllarda imar edildiği tahmin edilen, Erzincan ili Kemah ilçesindeki Mengücek Gazi Kümbeti; Türk kültüründeki kadim turkuaz rengi ile ilgili inanışları yansıtmada iyi bir örnektir. Kümbetin "gök kapısı" temalı inanışlara binaen tek pencere olması, cenazelik ve mescit kapılarının da doğu yönünde olması da kümbetin

sembolik de olsa cennete açılan bir kapı ilişkisi kurduğunun göstergesidir. Firuze yani turkuaz renkli süslemelerin kullanılmış olması da ayrıca dikkat çekicidir (Parla, 2010, s. 284-285).

Gök rengi, mavi-yeşil, firuze ve günümüzde kullanılan turkuaz renginin isim özelliklerinden de anlaşılacağı gibi, Türk kültürünün köklerinin bulunduğu Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan köklü bir geçmişin izleri bu renk ile görülmektedir. Yukarıda belirtilen Mengücek Gazi kümbeti örneğinden de anlaşılacağı gibi turkuaz rengini benimseyip, kutsallaştıran Türkler bunun görsel uygulamalarını mimari eserlerin süslemelerinde de sürdürmüşlerdir. Şerare Yetkin'in (1972, s. 27) Türk çini sanatını incelediği kitabında Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemlerini kapsayan detaylı mimari eser incelemesinde, toplam 64 eserden sadece 4'ünde turkuaz rengi görülmemektedir.

Türk kültüründe; yukarıda bahsedildiği üzere turkuaz renginin başlangıcı ile ilgili olarak gök rengi ile bağlantı kurulması ve bu bağlamda kutsallığının olması düşüncesi, Türklerin İslam'ı kabul etmesinden sonra kutsal yapıları olan kubbelerinde de kendini göstermektedir. Timurlu çini ustaları sırlı çinilerde başka renklerin yanı sıra turkuaz rengini kullanmışlardır (Başkan, 2014, s. 33).

Mimari eserlerde kullanılan turkuaz renginden bahsederken elbette ki çini sanatı hakkında bilgi de vermek gerekir. Çünkü Türk kültüründe turkuaz renginin en yaygın kullanıldığı saha çinilerdir. 12. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlayan cami, minare ve türbe gibi dini yapılarda turkuaz renkli sırlı tuğlalar kullanılmıştır. Bu uygulamanın Büyük Selçuklu ve İlhaneliler dönemlerinde gelişmeye devam ettiği, özellikle İlhaneliler döneminde sırlı tuğla ve mozaik çinilerde turkuaz rengin yaygınlaştığı bilinmektedir. Anadolu Selçuklularında erken dönemde sırlı tuğla kullanılsa da kısa sürede çini kullanımına geçilmiştir. Bu döneme ait en güzel turkuaz çini örnekleri Konya ve civarında görülmektedir. XVI. yüzyıl Osmanlı döneminde çinilerin kalitesi çok yüksek iken, XVII. Yüzyıl'dan itibaren çini üretim merkezinin İznik'ten Kütahya'ya geçmesi neticesinde eski kalitesini yitirmiştir. Buna rağmen turkuaz renginin çinilerde kullanımı her dönem devam etmiştir (Khodjoeva, 2020, s. 8-11).

Mimari eserlerin dışında mücevherlerde de firuze olarak bilinen turkuaz taşı kullanılmıştır. Orta Asya'da 12. ve 13. yüzyıllar arası hüküm sürmüş, günümüz Doğu Türkistan toprakları olarak bilinen coğrafyada Karahanlı Türklerinin takılarında da çoğunlukla turkuaz kullanılmıştır. Selçuklular tarihinden bahsedilen bir anlatımda, Sultan Alp Arslan ile ilgili olarak; Fars memleketini fethettiği zaman, kendisine Istahra Kalesi'nden çıkma, firuzeden yapılmış bir kadeh sunulduğu belirtilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda takılarda ve silah süslemelerinde sıkça kullanılan firuze taşı, Nişabur'dan gelmektedir (İrepoğlu, 2019, s. 2).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi turkuaz-firuze taşı ve turkuaz rengi Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Binlerce yıllık bir geçmişi olan Türk kültüründe, Orta Asya'dan günümüze uzanan binlerce yıllık bir sürede çok farklı alanlarda turkuaz renk kullanımının yaygın olduğu görülmektedir. Türk kültürü ile özdeşleşen Avrupa'da da Türk rengi olarak bilinen turkuaz, mimarilerde, çinilerde, seramiklerde, günlük kullanım eşyalarında, savaş aletlerinde ve çeşitli sanat dallarında sıklıkla kullanılan bir renktir. Turkuaz rengin birçok kültürde, kimi zaman süsleme unsuru olarak kimi zamanda anlamsal içerikler yüklenilerek kullanıldığı görülmektedir.

3.1. Türk Kültüründeki Çini ve Seramiklerde Turkuaz Renk Kullanımına Örnekler:

Görsel 7. Selçuklu Dönemi, Minai Teknikli İbrik, 12. 13. yy (Kırtay, 2020, s. 341)

Görsel 8. Selçuklu Dönemi, Turkuaz Sırlı MinaiKase, 12. 13. yy (Kırtay, 2020, s. 341)

Görsel 9. Selçuklu Dönemi, Minai Teknikli Kase (Kırtay, 2020, s. 342)

3.2 Türk Kültüründe Mimarilerde Turkuaz Renk Kullanımına Örnekler:

Görsel 10. Rüstem Paşa Camii Çinileri (İstanbul), (Cangül, 2014)

Görsel 11. Karatay Medresesi (Konya), (Aslanapa, 1989)

Görsel 12. Şehzade Ahmet Türbesi Çinileri (Bursa), (Öney, 1987, s. 136)

3.3 Türk Kültüründeki Minyatürlerde Turkuaz Renk Kullanımına Örnekler:

Görsel 13. Esnaf Alayı, Surname-i Hümayun, 1582 (Çötelioglu, t.y.)

Görsel 14. Süleymaniye Camii Timsalinin Getirilmesi (Akgül, 2016, s. 500)

Görsel 15. Kanuni'nin Has Oda'da Eğlence Meclisi (Diker, 2019, s. 88)

4. SONUÇ

Turkuaz rengi; insanlık tarihinin başlangıcından bugüne kadar yeryüzünde birçok kültür tarafından kutsallık atfedilmiş, ritüellerin vazgeçilmez rengi haline gelmiştir. Batı toplumu turkuazı ticari İpekyolu sayesinde 13. yy'da tanımış ve Türk kültüründe sıklıkla kullanıldığını tespit ettikten sonra da bu renge "turkuaz" adını vererek, dünya literatürüne geçirmiştir.

Türk kültüründe turkuaz rengin tarihinin Orta Asya'ya kadar dayandığı tespit edilmiştir. Birçok kaynaktan da anlaşılacağı gibi; Türklerin gök rengi olarak kastettikleri rengin, turkuaz olduğu anlaşılmaktadır. Türk kültüründe gökyüzü ve gökyüzü elemanları hep kutsal sayılmakta, bu kutsallığın şaman inanç ve gelenekleriyle iniltildiği görülmektedir. Türk kültürünün, "gök rengi" veya "yaşıl" olarak tabir ettiği turkuaz rengini ne kadar çok benimsedikleri, mimari yapılarda önce sırlı tuğlalar, daha sonra iç mekanlarda çini süslemelerde kullanmalarından anlaşılmaktadır. Turkuaz taşı da takılarda kullanılmış ve şifalı olarak kabul edilmektedir. Turkuaz rengin; her şekilde değer verilen, kutsallık atfedilen ve vazgeçilmez bir renk olduğu anlaşılmaktadır.

Türk kültüründe turkuaz rengin, Anadolu Selçuklu döneminden itibaren birçok mimari yapıda; sırlı tuğlalarda, çinilerde, giysilerde vb. alanlarda sıklıkla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde turkuaz rengin mimariden el sanatlarına, silah süslemelerinden günlük kullanım eşyalarına kadar geniş bir yelpazede kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı dönemi minyatür kompozisyonlarında da turkuaz rengin kullanımı

görülmektedir. Turkuaz rengin ve buna bağlı olarak turkuaz taşının Osmanlı döneminde “piruze” veya “firuze” olarak tabir edildiği anlaşılmaktadır.

Orta Asya’dan günümüze kadar birçok Türk Devletlerinin ve toplumlarının kültür ve sanatlarında kullandıkları turkuaz renge Kuzey Amerika Kızılderili Yerlilerinin kültür ve sanatlarında da rastlanmaktadır. Kızılderili halkının da bu rengi ve özellikle turkuaz taşını kullandıkları ancak Amerika’nın keşfinden sonra öğrenilebilmiştir. Turkuaz renginin ya da taşının kullanılmasının Kızılderililer için de vazgeçilmez olduğu araştırmalar neticesinde tespit edilmiştir.

Kızılderili kültüründe gökten düşen taş olarak benimsenen turkuaz taşı aslında renginden dolayı kutsallaştırılmıştır. Kızılderili toplulukları için turkuazın sadece basit bir renk ya da taş olmadığı anlaşılmaktadır. Kızılderililerin, turkuaz taşının maden olarak yoğun bulunduğu ve bu taşı çıkarıp işleyebildikleri bir yerde yaşadıkları tespit edilmiştir. Araştırmalar sonucunda; Kızılderili halklarının turkuaz taşını bulmadan önce de bu renge kutsallık atfedip renk olarak süs eşyalarında kullandıkları anlaşılmaktadır. Turkuaz rengini yaşamlarında kullandıkları birçok objede sıklıkla tercih ettikleri görülmektedir.

Birçok Kızılderili kabilesinde; dokumalarda, takılarda, kıyafetlerde ve gümüş ile birlikte aksesuarlarda (bilezik, kolye, küpe, kemer tokası), koşum takımlarında, silah süslemelerinde turkuaz renk ve turkuaz taşının kullanıldığı görülmektedir. Turkuaz taşının aynı zamanda dini ritüellerde de yaygın olarak kullanılan bir obje olduğu anlaşılmaktadır.

Hem Kızılderili hem de Türk toplumlarına bakıldığında; her ne kadar kendi kültürlerine göre bazı alanlarda kullanmış olsalar da, müşterek olarak turkuaz taşını ve buna bağlı olarak turkuaz rengini iki kültürün de sıklıkla kullandığı görülmektedir. Türk ve Amerikan yerli kültürü; turkuaz rengini kutsallaştırmış, bir yaşam şekli ve kültürel karakteristik haline getirmişlerdir. Her iki kültürde de turkuaz renge mistik ve mitolojik anlamlar yüklenerek, farklı alanlarda kullandıkları görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağakay, M. A. (1982). *Türkçe Sözlük* (6. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akgül, A. (2016). *Osmanlı-Türk Romanında İstanbul Tasvirleri ve Perspektif Kullanımı*. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi.
- Aslanapa, O. (1989). *Türk Sanatı*. Remzi Kitabevi.
- Ball, S. H. (1941). The mining of gems and ornamental stones by American Indians. In *Bureau of American Ethnology Bulletin* (Cilt. 128, ss. 1-77).
- Başkan, S. (2014). Timurlu mimarlığında çini süsleme hakkında bir değerlendirme. *Journal of Turkish Studies Dergisi*, 9/16(Özel Sayı), 77-95. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.7425>
- Cangül, C. (2014). *Rüstem Paşa Camii Son Cemaat Yeri Çinileri*. Erişim Tarihi: 15 Eylül 2022, Erişim Adresi: <https://www.canercangul.com/14699/rustem-pasa-camii-son-cemaat-yeri-cinileri/>
- Curtis, E. S. (2006). *The North American Indian*. Erişim Tarihi: 10 Eylül 2022, Erişim Adresi: <https://www.gutenberg.org/files/19449/19449-pdf>.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları* (1. Baskı). Kabcacı Yayınevi.
- Çötelioglu, A. (t.y.). *Osmanlı Padişahları*. Erişim Tarihi: 13 Eylül 2022, Erişim Adresi: <https://1001istanbul.com/topkapi-sarayinda-gunluk-yasam-ii/>
- Danchevskaya, O. (2014). *Turquoise in the Life of American Indians* [Bildiri]. 18. Amerikan Yerlileri Sempozyumu, Durant, Oklahoma. <https://www.se.edu/native-american/wp-content/uploads/sites/49/2019/09/NAS-2009-Proceedings-Danchevskaya.pdf>
- Devellioğlu, F. (1978). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Vol. 3. Baskı, 321). Doğu Matbaası.
- Diker, S. A. (2019). *Has Oda ve Teşkilatı* [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Eraslan, K. (2015). *Renklerin Kişi ve Toplum Hayatındaki Yeri ve Önemi* (Publication Number 396904) [Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Erdoes, R., & Ortiz, A. (1984). *American Indian Myths and Legends*. Pantheon Books.
- Eroğlu, M. A. (2015). [Fotograf Çekimi]. Powwow Festivali, Albuquerque, Amerika Birleşik Devletleri.
- Esin, E. (1978). *İslamiyetten Önceki Türk Kültür ve Tarihi Ve İslama Giriş*. Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Ethem, M. Y. (1990). *A'dan Z'ye Kıymetli ve Yarı Kıymetli Taşlar (Süs Taşları)* (Vol. 2. Baskı). Mars Matbaası.
- Genç, R. (1997). Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil. *Erdem Dergisi*, 27. (Özel Sayı), 1075-1110. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/44394/549425>
- İrepeoğlu, G. (2019). *Turkuaz Gökyüzünün ve Yeryüzünün Mirası*.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü* (Vol. 16. Baskı). Ötüken Neşriyat.
- Khodjoeva, S. (2020). *Bursa – XIV.-XV. Yüzyıl Osmanlı ve Timurlu çinilerinin Karşılaştırılması* (Publication Number 656620) [Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Kırbyık, M. (2007). Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 0(18), 61-75. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sefad/issue/16475/171974>
- Kırtay, K. K. (2020). Selçuklular'a ait nadide bir teknik minai: II. Kılıç Arslan Köşkü örnekleri. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(50), 340-347. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.589481>
- Koloğlu, D. (2013). *Günümüz Sanatında Renk ve Işığın Dramatik Etkileşimi* (Publication Number 332763) [Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Kononov, A. N. (2015). Türk Lehçelerinde Renk Adlarının Semantiği. *Gazi Türkiyat Dergisi* 17(Özel Sayı), 185-204. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziturkiyat/issue/64963/998228>
- Kumar, V. (2016). Study on Turquoise and Bright Sky-Blue Appearing Freshwater Bodies. *International Journal of Geology, Earth & Environmental Sciences*, 6, 119-128. <https://doi.org/10.5281/zenodo.801953>
- Kütük, A. (2014). İslam/Türk Devlet Ve Toplum Geleneğinde Renkler ve Anlamları. *Journal of Turkology*, 24(2 (Özel Sayı)), 133-170. <https://doi.org/10.18345/tm.79780>
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş Türklerde Köy Ve Şehir Hayatı (Göktürklerden Osmanlılara)* (4. Baskı). T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öney, G. (1987). *İslam Mimarisinde Çini*. Ada Yayınları.
- Parla, C. (2010). Kemah Mengücek Gazi Kümbeti'ne İkonografik Yaklaşım. *Erdem Dergisi*, 58(Özel Sayı), 269-290. <https://doi.org/10.32704/erdem.2010.58.269>
- Rall, D. G. (2008). *Background Information on the Navajo*. A Collection of Curricula for the STARLAB.
- Slowman, C. (2015, 10 Şubat). *Candace Slowman ile söyleşi* [Interview]. Chinle, Amerika
- The Stone and Its Meaning*. (t.y.). Erişim Tarihi: 14 Eylül 2021, Erişim Adresi: <https://www.indianartsandculture.org/whatsnew/&releaseID=292>
- Tanrısal, M. (2008). Sihirli Taş Turkuaz ve Zuni Kızılderilileri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 9(Özel Sayı), 543-553. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkiyat/issue/16674/521956>
- Yetkin, Ş. (1972). *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*. İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ETİK KURUL İZİN BİLGİLERİ

Bu çalışma; 2015 yılında, Amerika Birleşik Devletleri, Navajo rezervasyon alanında yapılan bir alan araştırması olduğundan dolayı etik kurul izni gerektiren çalışmalar arasında yer almamaktadır.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100

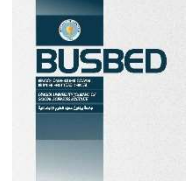
Yazar 1: Alan araştırması, alanda tespit edilen materyallerin fotoğraf çekimi, literatür taraması, karşılaştırma.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır.

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 30.11.2022
Kabul Tarihi : 24.04.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1212089>

PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK VE REHBERLİK (PDR) BÖLÜMÜ MEZUNLARININ ÇALIŞTIKLARI BAKANLIKLARA GÖRE MESLEKİ DOYUM SEVİYELERİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ

İbrahim HELVACI¹, Cahit POLAT², Ragıp TERZİ³

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye’de farklı bakanlıklara bağlı kurum ve kuruluşlarda çalışmakta olan psikolojik danışmanların mesleki doyum düzeylerine etki eden faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Farklı bakanlıklara bağlı kurumlarda çalışan psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyeleri arasında manidar farklılaşma olup olmadığı belirlenmesi ve psikolojik danışmanların cinsiyet, medeni durum, mesleki deneyim, öğrenim seviyesi, yaşadığı şehir algısı, kazandığı ücret algısı ve çalışılan bakanlığa aidiyet hissi gibi faktörlerin mesleki doyum seviyeleri ile olan ilişkileri incelenmiştir. Veriler, Millî Eğitim Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Hizmet Bakanlığı’nda çalışan 229 psikolojik danışmandan kişisel bilgi formu ve Mesleki Doyum Ölçeği (MDÖ) kullanarak elde edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı kurumlarda çalışmakta olan psikolojik danışmanların Adalet Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nda çalışan psikolojik danışmanlara; Adalet Bakanlığı’na bağlı kurumlarda çalışmakta olan psikolojik danışmanların ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na bağlı kurumlarda çalışmakta olan psikolojik danışmanlara göre mesleki doyum seviyelerinin manidar düzeyde daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Cinsiyet, mesleki deneyim, bakanlığa aidiyet hissi değişkenleri psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyeleri üzerinde manidar farklılık oluştururken; medeni durum, öğrenim durumu, yaşanan şehir ve kazanılan ücret algısı bakımından anlamlı farklılıkların oluşmadığı görülmüştür. Araştırma sonucunda ulaşılan bulgular, ilgili alanyazın ışığında tartışılarak tavsiyelerde bulunulmuştur.

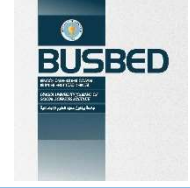
Anahtar kelimeler: Psikolojik Danışman, Mesleki Doyum, Bakanlık Türü, PDR

¹ Harran Üniversitesi Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Y. L. Öğrencisi, MEB Psikolojik Danışman, ibohlv@yandex.com, <https://orcid.org/0000-0002-3090-5033>

² Harran Üniversitesi Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı Dr. Öğr. Üyesi, cahitpolat@harran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1423-5084>

³ Harran Üniversitesi Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı Doç. Dr., terziragip@harran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3976-5054>

Article Type : Research Article
Date Received : 30.11.2022
Date Accepted : 24.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1212089>

ASSESSMENT OF THE FACTORS IMPACTING THE OCCUPATIONAL SATISFACTION LEVELS OF GRADUATES OF THE GUIDANCE AND PSYCHOLOGICAL COUNSELING (GPC) PROGRAM IN ACCORDANCE WITH THE MINISTRIES IN WHICH THEY WORK

İbrahim HELVACI¹, Cahit POLAT², Ragıp TERZİ³

ABSTRACT

The purpose of this study was to identify the factors that influence the occupational satisfaction levels of psychologists working in institutions and organizations affiliated with various ministries in Türkiye. In addition to determining whether there is a significant difference in the occupational satisfaction levels of psychological counselors working in organizations connected to various ministries, this study examined the relationship between factors like gender, marital status, professional experience, education level, perception of the city where they live, perception of the salary they earn, and sense of belonging to the ministry they in which they work. Using a personal information form and the Occupational Satisfaction Scale (OSS), data from 229 psychological counselors employed by the Ministries of National Education, Justice, and Family and Social Services were collected. According to the findings, psychological counselors working in institutions affiliated with the Ministry of National Education had significantly higher levels of professional satisfaction than those working in institutions affiliated with the Ministries of Justice and Family and Social Services, and psychological counselors working in institutions affiliated with the Ministry of Justice had significantly higher levels of occupational satisfaction than those working in institutions affiliated with the Ministry of Family and Social Services. While gender, professional experience, and sense of belonging to the ministry all made a significant difference in psychological counselors occupational satisfaction levels, there were no significant differences in marital status, educational status, city of residence, or perception of salary earned. The study's findings were reviewed in the context of related literature, and suggestions are given.

Keywords: Psychological Counselor, Occupational Satisfaction, Type of Ministry, GPC

¹ Harran University, Assessment and Evaluation in Education Graduate Student, MoNE Psychological Counselor, ibohlv@yandex.com, <https://orcid.org/0000-0002-3090-5033>

² Harran University, Department of Measurement and Evaluation in Education, Asst. Prof., cahitpolat@harran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1423-5084>

³ Harran University, Department of Measurement and Evaluation in Education, Assoc. Prof., terziragip@harran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3976-5054>

1.GİRİŞ

İnsanın ihtiyaçları, fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Fizyolojik ihtiyaçlar daha somut ihtiyaçlarırken, psikolojik ihtiyaçlar daha soyut, kolay anlaşılamayan fakat oldukça ehemmiyete sahip ihtiyaçlardır (Şahin, 2004). Meslek, kişinin kuralları önceden bilinen bir eğitim yoluyla edinilen ve karşılığında ücret kazanmak için yapılan, icra ederken hizmet yahut ürün meydana getirdiği ve kuralları içinde yaşanan toplum tarafından tayin edilen faaliyetlerin toplamı olarak ifade edilmektedir (Kuzgun, 1982, akt. Kuzgun vd., 1999). Meslek ve hobi arasındaki en önemli farklardan biri; mesleğin kazanç sağlamak için yapıyorken, hobinin ise günlük işlerden artan zamanlarda dinlenmek, eğlenmek ve hoş vakit geçirmek için yürütüldüğü ve hobinin amacının kazanç sağlamak olmadığıdır (Şenses, 2020). Diğer taraftan, meslek her ne kadar kazanç sağlamak için yürütülen faaliyetler olarak tanımlanmışsa da sadece bir para kazanma aracı değildir. Mesleklerin gelir getirme kadar, çalışanların bazı sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılama fonksiyonu da vardır (Yeşilyaprak, 2012).

Modern zamanlarda insanlar hayatlarının büyük bir bölümünü iş yerinde geçirdiğinden iş yerinde yaşadıkları iyi veya kötü olaylardan hayat doyum seviyesi bakımından etkilenir. İnsanların mesleklerini icra ederken elde ettikleri huzur duygusu mesleki doyumla açıklanabilir ve çalışanların mesleklerine devam ederken yaşadıkları huzursuzluk duygusu da yine mesleki doyum kavramıyla ilişkilidir (Yelboğa, 2007). Mesleki doyumla ilgili olarak alanyazın tariflerinin ortak paydası mesleki doyumun yapılan işten memnun olma, haz duyma ve tatmin olma ile alakalı olmalarıdır (Çetinkaya vd., 2019).

Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik (PDR) meslek elemanları farklı uzmanlık alanlarına sahip kişilerdir (Tan & Baloğlu, 2011). Bu özelliklerinden dolayı farklı bakanlıklarında farklı unvanlara sahip bir şekilde mesleklerini icra edebilmektedirler. PDR bölümü mezunları Millî Eğitim Bakanlığı'na (MEB) bağlı kurumlar ve okullarda psikolojik danışman unvanını kullanmaktadırlar. Psikolojik danışman kavramı MEB Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliğinde: "*Psikolojik danışman ise üniversitelerin eğitimde psikolojik hizmetler, rehberlik ve psikolojik danışmanlık ile psikolojik danışma ve rehberlik veya bu alana denk kabul edilen programlardan en az lisans düzeyinde eğitim almış personeli ifade etmektedir*" şeklinde açıklanmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2020).

Adalet Bakanlığı'na (AB) bağlı kurum ve komisyonlarda pedagoğ unvanıyla çalışan kişiler mevcut olup (Adalet Bakanlığı, 2003), istihdam edilen bu pedagoğlar 2006 yılından itibaren üniversitelerin PDR bölümlerinin mezunlarından istihdam edilmektedirler. Aile ve Sosyal Hizmetleri Bakanlığı'na (ASHB) bağlı kurum ve kuruluşlarda çalışan PDR mezunları ise psikolojik danışman, pedagoğ ve aile sosyal destek personeli (ASDEP) gibi çeşitli unvanlarda mesleklerini icra etmektedirler. Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM), Çocuk İzlem Merkezi (ÇİM), Kadın Konuk Evleri (KKE), Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi (ŞÖNİM), Huzur evleri ve Engelli Bakım Merkezleri gibi kurumlar da ASHB'ye bağlı PDR mezunlarının istihdam edildiği kurumlardandır. PDR bölümü mezunlarının çalışma alanları oldukça geniş olmakla birlikte devlet kademelerinde çalışan meslek elemanlarının büyük çoğunluğu bu üç bakanlığa bağlı kurum ve kuruluşlarda çalışmaktadırlar.

PDR mezunlarının mesleki doyum seviyelerini araştıran alanyazını incelendiğinde; Türkiye'de yapılan araştırmaların çoğunlukla MEB'e bağlı okul kademelerinde çalışan psikolojik danışmanların çalıştıkları okul kademelerine göre karşılaştırması şeklinde olduğu görülmektedir. Rehber öğretmenlerin, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Yönetmeliği'nde yer alan görevlerin çoğunluğunda mesleki doyuma sahip oldukları görülmüştür (Tarhan, 2017). Özel okullarda görev yapan psikolojik danışmanlarla yürütülen bir çalışmada psikolojik danışmanların çalışmakta oldukları eğitim kademelerinin mesleki doyumları üzerinde farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Cirhinlioğlu & Demir, 2017). Benzer şekilde, Güneş (2020) tarafından yürütülen bir çalışmada, psikolojik danışmanların çalışmakta oldukları eğitim kademelerinin mesleki doyum seviyeleri üzerinde manidar farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşılmış ve bu bulguların alanyazındaki birçok araştırmayla tutarlı sonuçlara ulaştığını belirtmiştir.

Cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde ilköğretim kademesinde ve Rehberlik Araştırma Merkezlerinde (RAM) çalışan psikolojik kadın ve erkek danışmanların mesleki doyum seviyelerinin farklılaşmadığı görülmüştür (Kağan, 2010). Benzer olarak, cinsiyet değişkeninin kamu dışı eğitim kurumlarında çalışmakta olan psikolojik danışmanların mesleki doyumları üzerinde manidar farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Cirhinlioğlu & Demir, 2017). 2004-2005 eğitim öğretim yılında PDR mezunu olmayıp da MEB'e bağlı lise seviyesi eğitim kurumlarında çalışan personeller üzerinde yürütülen bir çalışmada da bu çalışanların mesleki doyum seviyelerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı bulunmuştur (Güçlü & Zaman, 2011). Diğer taraftan, psikolojik danışmanların mesleki doyumlarının cinsiyet değişkenine göre manidar seviyede değişkenlik gösterdiği sonucuna ulaşan araştırmalar da vardır (Kınalı, 2000; Çulha, 2017). Bir araştırmada erkek rehber öğretmenlerin mesleki doyum seviyesi kadın rehber öğretmenlere kıyasla daha yüksek olduğu bulunmuştur (Kınalı, 2000). Çulha (2017) tarafından yapılan araştırmada ise kadınların iş doyumunun erkeklerin iş doyumundan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kağan (2010) ve Çulha (2017) yaptıkları çalışmalarda psikolojik danışmanların mesleki doyumlarının mesleki kıdemlerine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Güneş (2020) kendisinden önce yapılan çalışmalarda da psikolojik danışmanların mesleki kıdemlerinin mesleki doyumlarına olan etkisi hakkındaki araştırmaların tutarsız sonuçları olduğunu belirtmiş ve çalışmasında Kağan (2010), Çulha (2017) ve Yam'ın (2018) bulgularını destekleyen sonuçlara ulaşmıştır.

Alanyazın incelendiğinde PDR mezunlarının mesleki doyumlarının çoğunlukla MEB'e bağlı okul ve kurumlarda çalışan okul psikolojik danışmanlarının; özel veya devlet okulu olması, farklı kademelerde çalışma, cinsiyet, mesleki kıdem, sosyoekonomik durum, medeni durum, mezuniyet derecesi, hizmet süresi gibi değişkenler üzerinden incelendiği ve genellikle birbirine yakın sonuçlara ulaştıkları görülmektedir. Okul öncesi kurumlarda çalışan psikolojik danışmanların mesleki doyumları hakkındaki çalışmalar ise yeterli sayıda bulunmamıştır (Sak vd., 2017).

Bilge vd. (2009) yaptıkları araştırmada, Aile Mahkemesi uzmanı psikologlar ile pedagogların mesleki doyumları incelenmiş ve psikologların mesleki doyum seviyelerini psikolojik danışman olan pedagoğlara göre manidar seviyede daha yüksek bulmuştur. AB'de çalışan psikolojik danışmanlarla ilgili yapılan bir çalışmada ise görüşme yapılan pedagoğların yaklaşık yarısının AB'de çalışmayı tavsiye ettikleri, bir kısmının da başka bir kuruma geçiş yapmayı düşündükleri belirtmişlerdir (Demirel, 2019).

ASHB'de çalışan PDR mezunlarının mesleki doyumlarıyla ilgili yeterli sayıda çalışma bulunmamıştır. Yapılan taramalarda PDR mezunlarının mesleki doyum seviyelerini araştıran çalışmaların genellikle MEB bünyesinde çalışanlara yönelik yapıldığı ve diğer bakanlıklarda çalışan PDR mezunlarıyla yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada farklı bakanlıklarda çalışan psikolojik danışmanların mesleki doyumlarını ölçmek, betimlemek, karşılaştırmak ve mesleki doyum seviyelerine etki edebilecek faktörleri açıklayabilmek amaçlanmaktadır. Böylelikle hem mesleğe yeni başlayacak mezunlara hem halihazırda mesleği icra edenlere hem de ilgili yöneticilere yönelik olarak bu faktörler hakkında açıklamalarda bulunmak hedeflenmiştir.

2.YÖNTEM

2.1.Araştırma Modeli

Bu araştırmada üniversitelerin PDR bölümünden mezun olan kişilerin çalışmakta olduğu bakanlık, cinsiyet, öğrenim durumu, medeni durum, mesleki deneyim, yaşadığı şehir hakkındaki algı ve kendisini çalışmakta olduğu bakanlığa ait hissedip hissetmediği gibi bazı özelliklerin mesleki doyumları bakımından manidar farklılık gösterip göstermediklerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma tarama araştırmaları modelinin bir örneği olup, ayrıca yapılan grubun özelliklerini ölçmek veya mevcut durumu ortaya çıkarmak için ölçek kullanılarak uygulanan deneysel olmayan bir araştırma modeli kullanılmıştır (Atalmış, 2021).

2.1.Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2022 yılında Türkiye'de farklı bakanlıklara bağlı kurum ve müdürlüklerde çalışmakta olan PDR bölümü mezunları oluşturmaktadır. Araştırma örnekleme ise kolay ulaşılabilir durum örnekleme yönteminde faydalanarak oluşturulmuştur. Bu yöntem, zaman ve maliyet açısından avantajları sebebiyle lisansüstü tezlerde, öğrenci ödevlerinde ve bunlara benzer nitelikteki bilimsel çalışmalarda en sık kullanılan seçkisiz olmayan yöntemdir (Yıldırım, 2021).

2.2.Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin elde edilmesinde kişisel bilgi formundan ve Mesleki Doyum Ölçeği'nden (MDÖ) faydalanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından hazırlanan bu form; katılımcılara cinsiyet, öğrenim durumu, medeni durum, çalışmakta olduğu bakanlık, bulunduğu bakanlıkta kaç yıldır çalışmakta olduğu, yaşamak istediği şehirde çalışıp çalışmadığı ve kendisini çalışmakta olduğu bakanlığa ait hissedip hissetmediği şeklindeki maddelerden oluşmaktadır.

Mesleki Doyum Ölçeği (MDÖ): Kuzgun vd. (1999) tarafından bir mesleği icra etmekte olan kişilerin o mesleğin bir üyesi olmaktan ne kadar memnun olduklarının tespiti için geliştirilmiş bir ölçektir. Herzberg'in iki faktör kuramından yola çıkılarak geliştirilmiş olan bu ölçekte 20 madde yer almaktadır. Bu maddeler için beş noktalı (Her zaman = 5, Sık sık = 4, Ara sıra = 3, Nadiren = 2, Hiç =1) bir Likert tipi dereceleme ölçeği kullanılmıştır. PDR mezunlarının mesleki doyum puanları (MDP), MDÖ'yü oluşturan 20 maddenin toplamı alınarak elde edilmiştir. Dolayısıyla, MDP için alınabilecek puanlar 20 ile 100 arasında değişebilmektedir. Alınan puanın yüksekliğinin o kişinin mesleki doyum seviyesini yansıttığı kabul edilmektedir. Faktör analizi neticesinde ölçeğin boyutlarına "niteliklere uygunluk" ve "gelişme fırsatı (isteği)" isimleri verilmiştir. İlgili çalışmada iç tutarlılık katsayısı Cronbach Alpha değeri niteliklere uygunluk boyutu ,91; gelişme isteği boyutu ,75 ve ölçeğin

tamamını için ,90 olarak bulunmuştur. Bununla birlikte ölçek geliştiricileri ölçeğin faktör analizinde iki boyutlu olduğunu bulmuş olmalarına rağmen, ölçeğin toplam varyansının %36,4'ünü açıklayan niteliklere uygunluk boyutundan dolayı tek boyutlu olarak da kullanılabileceğini düşünölebileceğini belirtmişlerdir (Kuzgun vd., 1999).

2.3.Verilerin Toplanması

Türk PDR Derneği başta olmak üzere, ASDEP Meslek Elemanları Derneği ve meslektaşların oluşturduğu sosyal medya gruplarında çalışmanın amacı hakkında bilgi verilmiş ve veriler katılımcı gönüllülüğü esas olacak şekilde çevrim içi ortamlarda elde edilmiştir.

2.4.Verilerin Analizi

MDÖ ve kişisel bilgi formundan elde edilen verilerin analizi IBM SPSS Statistics Developer 21.0 (IBM Corp, 2012), Jamovi 2.0 (The Jamovi Project, 2021) ve Mplus 8.4 (Muthén & Muthén, 1998-2012) uygulamalarından faydalanılarak yapılmıştır. Çalışmakta olunan bakanlık (MEB, ASHB ve AB) gruplarından alınan mesleki doyum puanları ve PDR mezunlarının meslek doyumuna etki eden diğer faktörlerin analizinde tek yönlü ve çift yönlü varyans analizleri (ANOVA) ve *t*-testi kullanılmıştır.

Araştırma evrenini oluşturan farklı bakanlıklarında çalışan tüm PDR mezunları için 229 PDR mezunundan oluşan bir örnekleme ulaşılmıştır. Ölçek 20 maddeden oluşup, bu çalışmadaki örneklem büyüklüğü madde sayının 10 katından fazla olduğu için yeterli görölmüştür (Kline, 2011; Nunnally, 1978). Katılımcılara ait demografik özellikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1.

Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Sayı ve Oranları

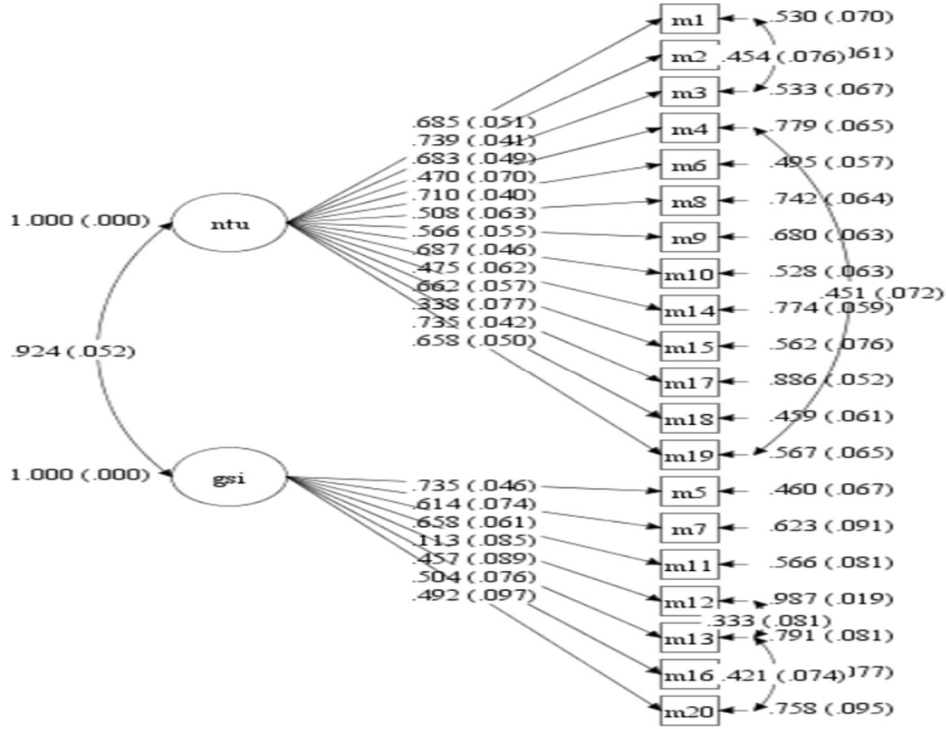
Değişken	N	%	Değişken	N	%		
Cinsiyet	Erkek	102	45	Eğitim Durumu	Lisans	186	81
	Kadın	127	55		Lisansüstü	43	19
Medeni Durum	Evli	135	59	Bağlı Bulunulan Bakanlık	MEB	126	55
	Bekâr	94	41		ASHB	73	31
Toplam	229		AB		30	14	

Tablo 1'de katılımcılara ait sosyo-demografik bilgiler verilmiştir. Tablo 1'e göre katılımcıların %55'i (127) kadın, %45'i (102) erkek; %59'u (135) evli, %41'i (94) bekâr; %81'inin (186) öğrenim durumu lisans, %19'unun (43) lisansüstü; %55'i (126) MEB'e, %31'i (73) ASHB'ye ve %14'ü (30) AB'ye bağlı çalışmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 30,23 (*S* = 5,99) olarak tespit edilmiştir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmadan önce verilerin normal dağılımı incelenmiş, bunun için çarpıklık ve basıklık değerleri kontrol edilmiştir. Çarpıklık (-0,46) ve basıklık (0,38) olduğundan verilerin normal dağıldığı varsayılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2020). MDÖ için kurulan modelin kabulüne karar verilirken çeşitli uyum indeksleri kullanılmaktadır. Modelin geçerlik analizi DFA ile ve güvenilirlik ise Cronbach Alfa güvenilirlik analiz yöntemiyle yapılmıştır.

3.BULGULAR

Bu bölümde öncelikle MDÖ'nün geçerlilik ve güvenilirliğine dair uygulanan analizler açıklanmıştır. MDÖ'nün geçerliliğinin kontrol edilebilmesi için DFA kullanılmıştır. Şekil 1'de 20 madde ve iki boyuttan oluşan MDÖ'nün *t* değerleri gösterilmektedir.

ntu: Niteliklere uygunluk, gsi: Gelişme isteği

Şekil 1. Mesleki Doyum Ölçeğine Ait DFA Diyagramı

DFA'ya ilişkin uyum indeksleri incelendiğinde $\chi^2(454)/sd(156) = 2,9$; $SRMR = ,07$; $CFI = ,86$; $TLI = ,83$; $RMSEA = ,09$ sonuçları elde edilmiştir. Kline (2011) en çok kullanılan uyum indekslerinin (GFI , $AGFI$, NFI , $NNFI$, CFI ve IFI) olduğunu ifade etmektedir. Bryne ve Campbell (1999) $AGFI$, GFI ve CFI değerlerinin $,80$ 'in üzerinde olmasının kabul edilebilir olduğunu belirtmiştir. $TLI \geq ,85$ iyi uyumu ve $TLI > ,80$ vasat uyumu göstermekle birlikte DFA sonucu $SRMR ,07$ değeri $,08$ 'in altında olup iyi uyum olduğunu göstermektedir (Carlbach & Wong, 2018). Kline'a (2011) göre ise CFI değeri yeterli uyum göstermemiş olup ($CFI \geq ,90$), $RMSEA$ değeri ise kabul edilebilir uyum değerleri aralığındadır ($RMSEA \leq ,10$). MDÖ'den elde edilen veriler belirtilen uyum indeksleriyle değerlendirildiğinde 20 madde ve 2 faktörden oluşan yapının doğrulandığı söylenilebilir. MDÖ'nün güvenilirlik analizleri Cronbach Alpha ile yapılmıştır. 20 maddeden oluşan MDÖ'nün Cronbach Alpha değeri $,91$ olarak bulunmuştur. Faktörlere ait Cronbach Alpha değerleri "niteliklere uygunluk" faktörü için $,89$; "gelişme isteği" faktörü için $,64$ olarak bulunmuştur. Bu değerler göze alındığında hem boyutlar bazında hem de tüm ölçek için güvenilirlik seviyelerinin yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kalaycı, 2006).

3.1. PDR Mezunlarının Çalıştıkları Bakanlıklara Göre Mesleki Doyum Seviyeleri

Tablo 2'de görüldüğü gibi psikolojik danışmanların mesleki doyum puanlarının bakanlık değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığı incelenmeden önce verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmış ve dağılımın varyanslarının homojenliği Levene testi ile test edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık katsayıları sırasıyla MEB'de $(-0,49; -0,00)$, ASHB'de $(-0,09; -0,72)$ ve AB'de $(0,08; -0,99)$ olup tüm değerler -1 ile 1 aralığında oldukları için dağılımların normal dağıldığı varsayılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2020). Homojenlik testi sonucu ($L = 3,86$, $p = ,023$) olduğundan dağılımın homojen olmadığı görülmüştür. Fakat, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) güçlü bir parametrik test olduğundan varyansların homojenliğinin sağlanmadığı zamanlarda da kullanılabilir (Büyüköztürk, 2012). Psikolojik danışmanların çalıştıkları bakanlıklara göre mesleki doyum seviyelerinde manidar farklılaşma tek yönlü ANOVA ile test edilmiş olup bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2.

Çalışılan Bakanlıklardaki MDÖ Puanlarına Yönelik Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Bakanlık	\bar{X}	S	F	p	Kısmi η^2
MEB	77,11	10,77	44,09	,000*	,28
ASHB	60,85	13,66			
AB	68,20	11,69			

* $p < ,001$

Elde edilen sonuçlara göre, MEB, ASHB ve AB’de çalışan PDR mezunlarının MDP ortalamaları sırasıyla 77,11 ($S=10,77$), 60,85 ($S=13,66$) ve 68,20 ($S=11,69$) olarak bulunmuştur. Uygulanan ANOVA sonuçlarına göre psikolojik danışmanların çalışmakta oldukları bakanlık türünün mesleki doyum seviyeleri üzerinde etkili bir değişken olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($F(2, 226) = 44,09, p < ,001$). Ulaşılan bu farkın etki büyüklüğü için kısmi eta-kare (η^2) değeri ,28 olarak hesaplanmıştır. Bu farkın büyük bir etkiye sahip olduğu ve toplam varyansın yaklaşık %28’inin bağımsız değişken olan çalışmakta olunan bakanlık tarafından açıklandığı söylenilebilir. Tablo 3’te varyans homojenliğinin sağlanmadığı durumlarda kullanılabilen Tamhane T2 çoklu karşılaştırma testi ile hangi bakanlıklarda çalışan psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyeleri arasında manidar farklılıklar olduğu sonuçlarına ulaşılabilir.

Tablo 3.

Bakanlıkların MDÖ Puanları İçin Tamhane T2 Çoklu Karşılaştırma Testi Sonuçları

Bakanlık (X)	Bakanlık (Y)	$\bar{X} - \bar{Y}$	t	p	95% Güven aralığı	
					Alt sınır	Üst sınır
MEB	ASHB	16,26	8,72	,000***	11,75	20,78
	AB	8,91	3,81	,001**	3,09	14,73
ASHB	AB	-7,35	-2,76	,023*	-13,89	-0,81

* $p < ,05$, ** $p < ,01$, *** $p < ,001$

Tablo 3 incelendiğinde mesleki doyum seviyelerinin çalışmakta olunan bakanlıkların her birinin diğerinden anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Bu sonuçlarına göre, MEB’de çalışan PDR mezunlarının mesleki doyum puan ortalamalarının AB’de ($t = 3,81, p = ,001$) ve ASHB’de ($t = 8,72, p < ,001$) çalışan PDR mezunlarından anlamlı derecede yüksek olduğu; AB’de çalışan PDR mezunlarının mesleki doyum puanlarının da ASHB’ye bağlı kurum ve kuruluşlarda çalışan PDR mezunlarından anlamlı seviyede yüksek olduğu söylenebilir ($t = -2,7, p = ,023$).

3.2. PDR Mezunlarının Cinsiyet, Medeni Durum ve Eğitim Durumlarına Göre Mesleki Doyum Seviyeleri

Psikolojik danışmanların MDÖ puanlarının cinsiyet, medeni durum ve eğitim durumları değişkenleri bakımından anlamlı farklılık gösterip göstermediklerini belirlemeden önce verilerin normalliği ile ilgili kontroller yapılmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerleri sırasıyla erkek (-0,14; -0,79), kadın (-0,75; 0,45), evli (-0,57; -0,36), bekâr (-0,23; -0,50), lisans (-0,54; -0,37) ve lisansüstü (0,24; -0,56) olduğu ve bütün gruplarda MDÖ puanlarının normal dağıldığı varsayılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2020). Cinsiyet, medeni durum ve eğitim durumu değişkenlerinin psikolojik danışmanların mesleki doyumları üzerinde manidar farklılaşma yaratıp yaratmadığı bağımsız örneklem için t -testleri ile analiz edilmiş olup, sonuçlar Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4.

Cinsiyet, Medeni Hal ve Öğrenim Seviyesi Değişkenleri İçin Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Grup	N	\bar{X}	S	Sd	t	p	d
Erkek	102	68,68	15,33	227	-2,04	,043*	,27
Kadın	127	72,43	12,55				
Evli	135	71,23	15,14	227	0,61	,542	,08
Bekâr	94	70,09	12,08				
Lisans	186	70,77	14,46	227	0,02	,984	,00
Lisansüstü	43	70,72	11,63				

* $p < ,05$

Erkek ve kadın çalışanların mesleki doyum puanları arasında anlamlı farklılaşmayı test eden bağımsız örneklem için t -testi sonucunda bu gruplar arasında manidar fark olduğu ortaya çıkmıştır ($t(227) = -2,04, p = ,043$). Buna göre, kadınların mesleki doyum puanları ($\bar{X} = 72,43, S = 12,55$) erkeklere ($\bar{X} = 68,68, S = 15,33$) göre anlamlı seviyede yüksektir. Ayrıca, hesaplanan Cohen d değeri ,27 olup bu değer cinsiyetin mesleki doyum ölçeğinden alınan puan üzerinde küçük bir etki büyüklüğüne sahip olduğu anlamına gelmektedir (Cohen, 1988). Tablo 4’te ayrıca psikolojik danışmanların mesleki doyum puanlarının medeni hal ve öğrenim seviyelerine göre anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmektedir.

3.3. PDR Mezunlarının Mesleki Deneyimlerine Göre Mesleki Doyum Seviyeleri

Psikolojik danışmanların mesleki doyum puanlarının mesleki deneyim değişkeni bakımından manidar farklılık gösterip göstermediğini belirlemeden önce verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmış ve dağılımların varyans homojenliği Levene testi ile test edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık katsayıları sırasıyla 0-4 yıl (-0,31; -

0,29), 5-10 yıl (-0,59; -0,24) ve 10 yıl üzeri (-0,73; 0,02) olduğundan grupların normal dağıldığı varsayılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2020). Ayrıca Levene testi sonuçlarına göre grupların homojen varyanslara sahip olduğu görülmüştür ($L = 1,25, p = ,287$). Psikolojik danışmanların mesleki deneyimlerinin mesleki doyum seviyeleri üzerinde etkili bir değişken olup olmadığına yönelik ANOVA sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5.

Mesleki Deneyime Göre MDÖ Puanlarının Farklılığına Yönelik Tek-Yönlü ANOVA Sonuçları

Mesleki Deneyim	\bar{X}	S	F	p	Kısmi η^2
0-4 yıl	67,74	13,20	6,60	,002*	,06
5-10 yıl	71,84	14,67			
10 yıl üzeri	77,06	11,91			

* $p < ,01$

Varyans analizine (ANOVA) göre meslekte farklı düzeylerde zaman geçirmiş olan psikolojik danışman gruplarının en az ikisi arasında mesleki doyum puanları arasında bir manidar farklılık olduğu ortaya çıkmıştır ($F(2, 226) = 6,60, p = ,002$). Kısmi eta-kare (η^2) değeri ,06 olarak hesaplanmış ve mesleki deneyimin mesleki doyum üzerinde küçük bir etki büyüklüğüne sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Cohen, 1988). Buna göre, psikolojik danışmanların MDÖ puanlarında gözlemlenen varyansın yaklaşık %6'sı mesleki deneyimden kaynaklanmaktadır. Tablo 6'da mesleki deneyim gruplarının mesleki doyum puanlarına göre kıyaslandığı Tukey takip testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 6.

Mesleki Deneyim İçin Tukey Çoklu Karşılaştırma Testi Sonuçları

Mesleki Deneyim (X)	\bar{X}	Mesleki Deneyim (Y)	$\bar{X} - \bar{Y}$	t	p
0-4 yıl	67,78	5-10 yıl	-4,10	-2,09	,094
		10 yıl üzeri	-9,31	-3,50	,002*
5-10 yıl	71,84	10 yıl üzeri	-5,21	-1,92	,136
10 yıl üzeri	77,06				

* $p < ,01$

Tablo 6'daki sonuçlara göre 0-4 yıl arası mesleki deneyime sahip olanların deneyimi 10 yıl üzeri olanlara göre mesleki doyum puanları birbirinden anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($t = -3,50, p = ,002$). Mesleğe yeni başlayan psikolojik danışmanların (0-4 yıl) ($\bar{X} = 67,74, S = 13,20$) mesleki doyum seviyelerinin kıdemli çalışanlara (10 yıl ve üzeri) ($\bar{X} = 77,06, S = 11,92$) göre anlamlı seviyede düşüktür. Diğer grup karşılaştırılmalarında ise anlamlı farklılıklar bulunmamıştır.

3.4. PDR Mezunlarının Kazanç ve Yaşadıkları Şehir Algularına Göre Mesleki Doyum Seviyeleri

Psikolojik danışmanların mesleki doyum puanlarının kazanç ve şehir algısı değişkenleri gruplarında anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemeden önce verilerin normal dağılımı kontrol edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık katsayıları sırasıyla; kazancımı yeterli buluyorum seçeneğinde (-0,53; -0,59), kazancımı yeterli bulmuyorum seçeneğinde (-0,43; -0,34), yaşamak istediğim şehirde yaşıyorum seçeneğinde (-0,50; -0,28) ve yaşamak istediğim şehirde yaşamıyorum seçeneğinde (-0,35; -0,60) şeklinde hesaplanmış ve grupların MDÖ puanlarının normal dağıldığı görülmüştür (Tabachnick & Fidell, 2020). PDR mezunlarının kazançlarını yeterli bulma durumlarının mesleki doyum puanları arasında manidar farklılaşma yaratıp yaratmadığı t -testi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu iki grup arasında mesleki doyum seviyeleri bakımından anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Katılımcıların istedikleri şehirde yaşama durumlarının mesleki doyumları açısından farklılaşma oluşturup oluşturmadığının analizi için ölçekle birlikte uygulanan kişisel bilgi formunda katılımcılar için yaşadıkları şehirle alakalı olarak "yaşamak istediğiniz şehir de mi çalışıyorsunuz?" sorusu sorulmuş ve katılımcılara cevap seçeneği olarak evet ve hayır seçenekleri sunulmuştur. Bağımsız örneklem t -testi sonucuna göre PDR mezunlarının yaşamak istenilen şehirde çalışma durumlarının mesleki doyum puanları üzerinde anlamlı bir fark oluşturmadığı görülmüştür.

Psikolojik danışmanların mesleki doyum puanlarının yaşadıkları şehirden memnuniyet düzeyleri bakımından farklılık gösterip göstermediklerinin analizini yapabilmek için öncelikle gruplardaki MDÖ puanlarının normal dağılıp dağılmadığına bakılmış ve dağılımın varyanslarının homojenliği Levene testi ile kontrol edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık katsayıları sırasıyla memnunum seçeneği için (-0,43; -0,66), orta seviyede memnunum seçeneği için (-0,37; -0,00) ve memnun değilim seçeneği için (-0,48; -0,44) olduğundan MDÖ puanlarının gruplarda normal dağıldığı varsayılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2020). Varyans homojenliği için Levene testine

göre MDÖ puanlarının gruplarda homojen dağılmadığı görülmüştür ($L = 4,81, p = ,009$). Fakat, tek yönlü ANOVA güçlü bir parametrik test olduğundan özellikle normallik varsayımı altında varyansların homojenliğinin sağlanmadığı durumlarda da kullanılabilir (Büyüköztürk, 2012). Uygulanan tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre, PDR mezunlarının MDÖ puanlarının yaşadıkları şehirden memnuniyet seviyelerine göre manidar bir farklılaşma olmadığı sonucuna varılmıştır. Böylelikle, PDR mezunlarının yaşadıkları şehir hakkındaki tutumlarının mesleki doyum seviyeleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

3.5. PDR Mezunlarının Çalıştıkları Bakanlığa Ait Hissetme Değişkenine Göre Mesleki Doyum Seviyeleri

PDR mezunu psikolojik danışmanların mesleki doyum puanlarının bağlı buldukları bakanlıklara kendilerini ait hissetme değişkeni bakımından farklılaşma gösterip göstermedikleri incelenmiştir. Çarpıklık ve basıklık katsayıları sırasıyla, ait hissediyorum seçeneği için (-0,60; 0,40) ve ait hissetmiyorum seçeneği için (-0,13; -0,62) olarak hesaplanmış ve MDÖ puanlarının gruplarda normal dağıldığı varsayılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2020). Tablo 7’de PDR mezunlarının kendilerini çalıştıkları bakanlığa ait hissetme durumlarına göre mesleki doyum seviyeleri için bağımsız örneklem *t*-testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 7.

Çalışılan Bakanlığa Ait Hissetme Değişkenine İlişkin Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Grup	<i>N</i>	\bar{X}	<i>S</i>	<i>Sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
Evet	110	76,36	11,12	227	6,33	,000*	,84
Hayır	119	65,58	14,33				

* $p < ,001$

Kendilerini çalıştıkları bakanlığa ait hissetme değişkeninin psikolojik danışmanların MDÖ puanlarında farklılaşma oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır ($t(227) = 6,33, p < ,001$). Kendilerini çalıştıkları bakanlığa ait hisseden katılımcıların MDÖ puan ortalamalarının hissetmeyenlerden 10,78 puan daha yüksek olduğu hesaplanmış ayrıca Cohen *d* değeri ,84 olarak bulunmuş ve bu farkın büyük bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (Cohen, 1988). Dolayısıyla, PDR mezunu çalışanların kendilerini çalıştıkları bakanlığa ait hissetmelerinin mesleki doyumları üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu görülmektedir (Cohen, 1988). PDR mezunlarının çalıştıkları bakanlıklara göre kendilerini çalıştıkları bakanlığa ait hissetme durumları bakımından kişi sayısı ve yüzdelik oran değerleri Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8.

PDR Mezunlarının Kendilerini Bağlı Buldukları Bakanlığa Ait Hissetme Değişkeni Bakımından Dağılımları

Bakanlık	Aidiyet	<i>N</i>	%
MEB	Evet	75	60
	Hayır	51	40
ASHB	Evet	15	21
	Hayır	58	79
AB	Evet	20	67
	Hayır	10	33

Tablo 8’deki sonuçlara göre, farklı bakanlıklarda çalışan PDR mezunlarının kendilerini çalıştıkları bakanlığa ait hissedenlerin oranları arasında farklılar gözlenmiştir. ASHB’de çalışan PDR mezunlarının kendilerini çalışmakta oldukları bakanlığa ait hissetme oranları, AB ve MEB’de çalışanlara göre oldukça daha düşük bulunmuştur. Diğer taraftan, AB’de çalışan PDR mezunlarının kendilerini çalışmakta oldukları bakanlığa ait hissetme oranları MEB’de çalışanlardan daha yüksek olmakla birlikte, bu farklılık ASHB’de çalışanlara göre yapılan kıyaslamalara göre daha küçük bir farka tekabül etmektedir.

3.6. PDR Mezunlarının Bağlı Buldukları Bakanlığın Cinsiyet, Medeni Hal ve Eğitim Seviyeleri ile Birlikte Ortak Etkisine Göre Mesleki Doyum Puanları

Psikolojik danışmanların mesleki doyum puanlarına medeni durumlarının ve eğitim seviyelerinin anlamlı düzeyde etkili olmadığı, diğer taraftan cinsiyet ve çalışmakta oldukları bakanlığın ise mesleki doyum puanları üzerinde anlamlı düzeyde etkili olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bu çalışmada ayrıca, psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyelerinin cinsiyet, medeni durum ve eğitim durumlarının çalışmakta oldukları bakanlık ile birlikte ortak etkileri incelenmiş ve bunun için iki yönlü ANOVA sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9.

PDR Mezunlarının Çalıştıkları Bakanlık ile Birlikte Cinsiyet, Medeni Hal ve Eğitim Seviyelerine Göre Mesleki Doyum Puanları İçin İki Yönlü ANOVA Sonuçları

	<i>Sd</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>Kısmi η^2</i>
Bakanlık * Cinsiyet	2	0,27	,762	,00
Bakanlık * Medeni Hal	2	5,87	,003*	,05
Bakanlık * Eğitim Seviyesi	2	0,31	,731	,03

* $p < ,01$

Elde edilen sonuçlara göre, psikolojik danışmanların bağlı buldukları bakanlık ve cinsiyet değişkenlerinin birlikte ve bağlı bulunan bakanlık ile eğitim seviyesi değişkenlerinin birlikte mesleki doyum puanları üzerinde anlamlı bir farklılaşma oluşturmadığı ortaya çıkmıştır. Psikolojik danışmanların medeni durum ve çalışmakta olunan bakanlık değişkenlerinin ise birlikte MDÖ puanları bakımından anlamlı farklılıklar oluşturduğu görülmüştür ($F = 5,87, p = ,003$). Kısmi eta-kare (η^2) ,05 bulunmuş olup bu değer küçük bir etki büyüklüğü anlamına gelmektedir (Cohen, 1988). Buna göre, psikolojik danışmanların mesleki doyum puanlarında gözlenen varyansın yaklaşık %5'inin çalışmakta olunan bakanlık ve medeni durumun ortak etkisine bağlı olarak açıklanabildiği söylenebilir. Tablo 10'da psikolojik danışmanların çalışmakta oldukları bakanlık ve medeni durumları ile birlikte mesleki doyum seviyeleri için Tukey takip testinin sonuçları verilmiştir.

Tablo 10.

PDR Mezunlarının Çalışmakta Oldukları Bakanlık ve Medeni Durumlarına Göre Mesleki Doyum Düzeyleri İçin Tukey Takip Testi Sonuçları

Medeni durum Bakanlık (X)	\bar{X}	Medeni durum Bakanlık (Y)	$\bar{X} - \bar{Y}$	<i>t</i>	<i>p</i>
Evli MEB	77,87	Bekâr MEB	2,04	0,95	,932
		Evli ASHB	19,66	8,91	,000**
		Bekâr ASHB	13,24	5,29	,000**
		Evli AB	3,95	1,13	,867
		Bekâr AB	14,05	4,50	,000**
Bekâr MEB	75,83	Evli ASHB	17,62	-7,16	,000**
		Bekâr ASHB	11,19	4,11	,001*
		Evli AB	1,90	-5,22	,995
		Bekâr AB	12,01	3,63	,005*
Evli ASHB	58,21	Bekâr ASHB	-6,42	-2,31	,192
		Evli AB	-15,71	-4,25	,000**
		Bekâr AB	-5,61	-1,68	,546
Bekâr ASHB	64,63	Evli AB	-9,29	2,40	,161
		Bekâr AB	0,81	0,22	1,000
Evli AB	73,92	Bekâr AB	10,10	2,35	,178
Bekâr AB	63,82				

* $p < ,01$, ** $p < ,001$

Mesleki doyum puanları üzerinde çalışmakta olunan bakanlık ve medeni durumun ortak etkisi incelendiğinde, MEB'de çalışmakta olan evli psikolojik danışmanların mesleki doyum puanları evli olup ASHB'de çalışan ($t = 8,91, p < ,001$) ve bekâr olup ASHB'de ($t = 5,29, p < ,001$) ve AB'de ($t = 4,50, p < ,001$) çalışan psikolojik danışmanlarınkinden anlamlı seviyede yüksektir. Bekâr olup MEB'de çalışan psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyeleri ise evli olup ASHB'de çalışan ($t = -7,16, p < ,001$) ve bekâr olup ASHB ($t = 4,11, p = ,001$) ve AB'de çalışan ($t = 3,63, p = ,005$) psikolojik danışmanların mesleki doyum puanlarından anlamlı derecede yüksektir. Evli olup ASHB'ye bağlı çalışan psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyeleri evli olup AB'ye bağlı çalışan psikolojik danışmanlarınkinden anlamlı derecede daha düşüktür ($t = 4,25, p < ,001$). Diğer grup kıyaslamalarında anlamlı farklılık bulunamamıştır.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmada psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyeleri; görev yapılan bakanlık, cinsiyet, eğitim durumları, mesleki deneyim, kazançlarını yeterli bulma durumu, çalıştıkları şehirleri algılama durumları ve bağlı buldukları bakanlığa aidiyet duygularından oluşan yedi bağımsız değişken açısından incelenmiştir.

Psikolojik danışmanların görev yaptıkları bakanlıklara göre mesleki doyum seviyelerinin incelendiği bu çalışmada MEB’de görev yapan psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyelerinin hem AB’de hem de ASHB’de çalışan meslektaşlarına göre manidar düzeyde yüksek olduğu görülmüştür. AB’de çalışan psikolojik danışmanların da ASHB’de çalışan psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyelerinden daha yüksek bulunmuştur. Buna benzer bir karşılaştırmayı yapan başka bir çalışmaya ulaşılmamıştır. Ayrıca psikolojik danışmanların mesleki doyum düzeylerinin cinsiyete göre farklılaştığı ve kadınların mesleki doyum seviyelerinin erkeklere oranla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Çulha (2017), Kınalı (2000) ve Bilge vd.’nin (2009) ulaştığı sonuçlarla paralel olup, Umay’ın (2015) kadın psikolojik danışmanların iş doyumlarının erkek psikolojik danışmanlarınkine göre daha düşük olduğu sonucuya uyuşmamaktadır. Diğer taraftan, cinsiyet gruplarının mesleki doyum seviyelerinde farklılaşmadığı sonucuna ulaşan araştırmalar da mevcuttur. Örnek olarak, 2004-2005 eğitim öğretim döneminde MEB’e bağlı lise seviyesi eğitim kurumlarında çalışan ve rehberlik hizmetleri yürüten personeller üzerinde yürütülen bir çalışmada bu personellerin mesleki doyum seviyelerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Güçlü & Zaman, 2011). Kamu dışı eğitim kurumlarında çalışmakta olan psikolojik danışmanların mesleki doyumları üzerinde yapılan başka bir çalışmada da cinsiyet değişkeninin manidar seviyede farklılık oluşturmadığı ifade edilmiştir (Cirhinlioğlu & Demir, 2017). Sonuçlardaki bu farklılıkların çalışılan yer, zaman ve eğitim kurumları gibi faktörlerden kaynaklandığı düşünülebilir.

Psikolojik danışmanların mesleki deneyimlerinin mesleki doyum seviyeleri üzerinde önemli bir değişken olduğu görülen bu çalışmada ve kıdemli çalışanların mesleki doyum seviyelerinin mesleğe yeni başlayanlara kıyasla anlamlı seviyede yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan, psikolojik danışmanların mesleki doyumlarının meslekte geçirilen yıllara göre farklılık gösterdiğini bulan çalışmaların sonuçları arasında birtakım çelişkiler mevcuttur. Bir çalışmada 12-17 yıllık mesleki yaşantısı olan grubun mesleki doyumlarının diğer gruplara göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Cirhinlioğlu & Demir, 2017). Başka bir araştırma ise 11-15 yıl mesleki yaşantısı olan psikolojik danışmanların diğer gruplara göre daha düşük mesleki doyuma sahip oldukları belirtilmiştir (Kadıoğlu, 2014). Son olarak, Güneş (2020) mesleki deneyimin psikolojik danışmanların mesleki doyumlarının üzerinde manidar bir farklılaşmaya sebep olmadığını belirtmiştir. Bu araştırmanın ana kapsamı psikolojik danışmanların çalıştıkları üç farklı bakanlık olduğundan ve mesleki deneyime örgütsel farklılıkların tesir etmiş olabileceği düşünülerek, çalışılan bakanlığa bağlı birçok değişkenin mesleki deneyim açısından mesleki doyuma etki etmiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Yıldız (2012) çalışmasında sosyoekonomik seviyesi daha düşük yerlerde yaşayan psikolojik danışmanların daha fazla mesleki tükenmişlik yaşadığına ulaşırken, bu çalışmada psikolojik danışmanların çalışmakta oldukları şehir algılarının mesleki doyum seviyeleri üzerinde anlamlı farklılık oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra Umay (2015) MEB’e bağlı çalışan psikolojik danışmanların yaşadığı yerden memnuniyet durumunun iş doyumlarını oldukça etkilediğini ve yaşadığı yerden memnun olan psikolojik danışmanların iş doyum seviyelerinin daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Ancak bu çalışmanın sonuçlarına göre yaşamak istenilen şehirde yaşayıp yaşamamanın ve yaşanan şehirden memnuniyet durumunun psikolojik danışmanların mesleki doyumları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Çalışmalardan ulaşılan bu farklı sonuçların sebebi çalışılan örneklerin heterojen olması ve farklı bakanlık ve şehirlerde yaşayan psikolojik danışmanların mesleki doyumlarına etki edebilecek farklı birçok faktörün olması olarak değerlendirilebilir.

Psikolojik danışmanların öğrenim seviyelerine göre mesleki doyum seviyeleri arasında manidar farklılık bulunmamıştır. Öğrenim durumlarının lisans veya lisansüstü olması mesleki doyum seviyeleri üzerinde önemli bir etki yaratmamaktadır. Psikolojik danışmanlar üzerinde böyle bir karşılaştırmayı yapan başka bir çalışma bulunamamıştır. Kazançlarını yeterli bulma durumlarına göre mesleki doyum puanları arasında manidar farklılık oluşmamıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu kazandıkları ücreti yeterli bulmamış olsa da bu iki grup arasında mesleki doyum seviyeleri bakımından anlamlı bir fark bulunmamıştır. Benzer şekilde Bayrı (2006), Güneydoğu Anadolu bölgesinde lise kademesinde çalışan okul psikolojik danışmanlarıyla gerçekleştirdiği araştırmasında mesleki doyumun aylık kazancı yeterli bulma seviyesine göre manidar farkın oluşmadığı sonucuna varmıştır. Güneş (2020) ise çalışmasında, psikolojik danışmanların algıladıkları sosyoekonomik durumun mesleki doyum seviyeleri üzerinde önemli bir değişken olduğunu ve sosyoekonomik düzeyi orta ve altı olarak algılayan psikolojik danışmanların, iyi ve üstü olarak algılayanlardan daha düşük mesleki doyum yaşadıkları sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada farklı bakanlıklarda çalışmakta olsalar dahi psikolojik danışmanların kazandıkları ücretler arasında büyük farklılıkların olmaması da algılanan ücretin mesleki doyum puanları arasında manidar farklılık yaratmamasının sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Psikolojik danışmanların kendilerini çalışmakta oldukları bakanlığa ait hissedip hissetmediklerine göre mesleki doyumları incelediğinde, kendilerini çalışmakta oldukları bakanlığa ait hisseden psikolojik danışmanların hissetmeyenlere kıyasla daha yüksek mesleki doyum yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. ASHB’de çalışan psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyelerinin diğer iki bakanlıkta çalışanlara göre manidar düzeyde düşük çıkmış ve ASHB’de çalışan psikolojik danışmanların yalnızca %21’inin kendisini çalıştığı bakanlığa ait

hissettiğini belirtmiştir. Bu oran diğer iki bakanlığa göre oldukça düşüktür. ASHB’de çalışanların bakanlığa aidiyet hislerini artıracak personel politikalarının uygulanması bu bakanlığa bağlı çalışmakta olan psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyelerinin yükseltilmesinde etkili olabilir. Diğer taraftan, ASHB’de çalışan psikolojik danışmanların bakanlıklarına yönelik aidiyetlerin düşük olmasının nedenleri detaylı bir şekilde farklı değişkenler açısından araştırılmalıdır.

Psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyelerine medeni durumlarının ve çalışmakta oldukları bakanlıkların ortak etkisi incelendiğinde evli psikolojik danışmanlardan MEB ve AB’de çalışan psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamış, fakat bu iki bakanlıkta çalışan evli psikolojik danışmanların mesleki doyumlarının ASHB’ye bağlı çalışan evli psikolojik danışmanlardan mesleki doyum seviyelerinden genel olarak daha yüksek oldukları anlaşılmıştır. MEB’e bağlı çalışan bekâr psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyelerinin ASHB ve AB’de çalışan kişilere kıyasla manidar düzeyde yüksek bulunmuştur. Ayrıca bu çalışmada çalışmakta olunan bakanlık ve cinsiyet değişkeninin ortak etkisinin psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyeleri üzerinde farklılık oluşturmadığı görülmüştür.

Bu çalışmanın farklı kurum ve kuruluşlarda çalışmakta olan, mesleğe henüz başlamamış veya başlamayı düşünen yeni mezun psikolojik danışmanlara, bakanlıkların ilgili mercilerine ve araştırmacılara yönelik sonuçlar ortaya çıkarması amaçlanmıştır. Bu çalışmada psikolojik danışmanların çalışmakta oldukları bakanlığın mesleki doyumlarına etki eden önemli bir değişken olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyelerine etki eden faktörlerden önemli faktörlerden biri de çalışılan bakanlığa yönelik aidiyet duygusu olduğu görülmüştür. Bakanlık yetkililerin çalışanlarının bakanlıklarına olan aidiyet hislerini artıracak sosyal ve özlük haklarının iyileştirmesinin psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyelerini yükselteceği düşünülmektedir.

AB’de çalışmakta olan psikolojik danışman sayısının az olması yeterli örneklem büyüklüğüne ulaşmayı zorlaştırmıştır ve çalışma açısından sınırlılık oluşturmuştur. Aynı zamanda çalışmaya katılan farklı bakanlıklara bağlı psikolojik danışmanlar bakanlıkların birbirinden çok farklı kurum, kuruluş ve birimlerde çalışmaktadır. Bu çalışanların çalıştıkları birimin gerektirdiği farklı işler de mesleki doyumlarına etki etmiş olabileceği göz ardı edilmemelidir.

İlgili alanyazın incelendiğinde psikolojik danışmanların mesleki doyumlarını araştıran çalışmaların genellikle MEB ile sınırlı kaldığı görülmektedir. ASHB’de çalışan psikolojik danışmanların mesleki doyumlarına etki edebilecek faktörleri araştıran çalışmalar kısıtlıdır. Konu ile ilgili araştırmacılara özellikle ASHB’ye bağlı farklı kurum, kuruluş, statü ve birimlerde çalışan psikolojik danışmanların mesleki doyum seviyelerine etki eden faktörleri araştırmaları ve önerilerde bulunmaları tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adalet Bakanlığı. (2003). *Adalet Bakanlığı Memur Sınav, Atama ve Nakil Yönetmeliği* (2003, 10 Ağustos). Resmi Gazete (Sayı: 25164). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/07/20030710.htm>
- Atalmış, E. H. (2021). Tarama Araştırmaları. Şen, S. & Yıldırım, İ. (Ed.). *Eğitimde araştırma yöntemleri* (97-116). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bayrı, H. (2006). *Ortaöğretim kurumlarında çalışan psikolojik danışman/rehber öğretmenlerin iş doyumuna ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Bilge, F., Sayan, A., & Kabakçı, Ö. (2009). Aile mahkemesi uzmanlarının meslek doyumları, yaşam doyumları ve ilişkilere yönelik inançlarının incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(32), 20-31. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tpdrd/issue/21452/229608>
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö., & Köklü, N. (2012). *Sosyal bilimler için istatistik*. Pegem Akademi.
- Byrne, B. M., & Campbell, T. L. (1999). Cross-cultural comparisons and the presumption of equivalent measurement and theoretical structure: A look beneath the surface. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30, 557 - 576. <https://doi.org/10.1177/0022022199030005001>
- Carlback, J., & Wong, A. (2018). A study on factors influencing acceptance of using mobile electronic identification applications in Sweden. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1214313/FULLTEXT01.pdf>
- Cirhinlioğlu, Z., & Demir, A. (2017). Özel eğitim kurumlarında çalışan rehber öğretmenlerin iş doyumları: İzmir örneği. *Journal of Human Sciences*, 14(2), 1690-1702. <https://doi.org/10.14687/jhs.v14i2.4552>
- Cohen, J. (1988) *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Routledge.

- Çetinkaya, B., Gülaçtı, F., Çiftçi, Z., & Kağan, M. (2019). Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin ve mesleki doyumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 9(4), 809-823. <https://doi.org/10.24315/tred.529759>
- Çulha, Y. (2017). *Okul psikolojik danışmanlarının müdürlerinin liderlik stillerini algıları ile kendi iş doyumunu ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Demirel, A. (2019). *T.C. Adalet Bakanlığı'nda çalışan psikolojik danışma ve rehberlik mezunu pedagogların çalışma koşulları ve görev tanımlarına ilişkin bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Güçlü, N., & Zaman, O. (2011). Alan dışından atanmış rehber öğretmenlerin iş doyumları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(3), 541-576. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tebd/issue/26099/274994>
- Güneş, B. (2020). Psikolojik danışmanların meslek doyumuna etki eden faktörler. *Bartın Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 58-70.
- IBM Corp. (2012). *IBM SPSS Statistics for Windows (Version 21.0.)* [Computer Software]. IBM Corp.
- Kadioğlu, F. (2014). *Psikolojik danışmanların (rehber öğretmenlerin) mesleki doyum ile kendine saygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kağan, M. (2010). Ankara ilindeki devlet ve özel ilköğretim okulları ile rehberlik ve araştırma merkezlerinde çalışan rehber öğretmenlerin iş doyumlarının incelenmesi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 39-55. <https://dergipark.org.tr/en/pub/erziefd/issue/5999/79987>
- Kalaycı, Ş. (Ed.) (2006). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.
- Kınalı, G. (2000). *Resmi ve özel okullardaki rehber öğretmenlerin iş tatminleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling (3rd edition)*. The Guilford Press.
- Kuzgun, Y. (1982). *Mesleki rehberliğin bireylerin yetenek ve ilgilerine uygun meslekleri tanımalarına etkisi* [Doçentlik Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kuzgun, Y., Aydemir Sevim, S., & Hamamcı, Z. (1999). Mesleki doyum ölçeğinin geliştirilmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(11), 14-18.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2020). *Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Hizmetleri Yönetmeliği* (2020, 14 Ağustos). Resmi Gazete (Sayı: 31213). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/08/20200814-2.htm>
- Muthén, L.K., & Muthén, B.O. (1998-2017). *Mplus User's Guide*. Eighth Edition.
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1978). *Psychometric theory*. McGraw-Hill.
- Sak, R., Şahin Sak, İ., & Nas, E. (2017). Okul öncesi eğitim kurumlarında ve ilkokul kademesinde görev yapan rehber öğretmenlerin mesleki tükenmişliklerinin karşılaştırılması. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 404-433. <http://dx.doi.org/10.23891/efdyyu.2017.16>
- Şahin, A. (2004). Yönetim kuramları ve motivasyon ilişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 523-547. <https://dergipark.org.tr/en/pub/susbed/issue/61775/923569>
- Şenses, M. (2020). Hobi, oyun, spor ve e-spor üzerine eleştirel bir değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(39), 983-1007. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.704047>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2020). *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı (6. Baskı)*. (Ed. M. Baloğlu, Çev). Nobel Akademik Yayıncılık. (Orijinal çalışma 2013 yılında yayımlandı).
- Tan, H., & Baloğlu, M. (2011). *Psikolojik danışmanlık ve rehberlik (teori ve uygulama)* (3. Baskı). Nobel Yayınevi.
- Tarhan, S. (2017). İhtiyaç, yeterlik ve mesleki doyum bağlamında rehber öğretmenlerin görev algıları. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(3), 1385-1408. <https://doi.org/10.14686/buefad.344357>
- The Jamovi Project (2021). *Jamovi. (Version 1.8)* [Computer Software]. Retrieved from <https://www.jamovi.org>.

- Umay, G. (2015). Psikolojik danışman ve rehberlik öğretmenlerinin iş doyumu ve tükenmişlik düzeylerinin ilişkisi [Yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi]. Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/339821>
- Yam, F. (2018). Psikolojik danışmanların tükenmişlik düzeyleri, iş doyumu/mesleki memnuniyet düzeyleri ve psikolojik danışma öz yeterlikleri: Türkiye’de yapılmış araştırmaların incelenmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 70, 110-131. <https://dergipark.org.tr/en/pub/abuhsbd/issue/42273/508656>
- Yelboğa, A. (2007). Bireysel demografik değişkenlerin iş doyumu ile ilişkisinin finans sektöründe incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 1-18. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cagsbd/issue/44599/554006>
- Yeşilyaprak, B. (2012). *Mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı* (3. Baskı). Pegem Akademi.
- Yıldırım, M. (2021). Örneklem ve örnekleme yöntemleri. Şen, S. & Yıldırım, İ. (Ed.), *Eğitimde araştırma yöntemleri* (61-93). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yıldız, E. (2012). Mesleki tükenmişlik ve rehber öğretmenler üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 37-61. <https://dergipark.org.tr/en/pub/erusosbilder/issue/23767/253351>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Çalışma için, Harran Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan (13.12.2021 tarih ve E-76244175-752.01.01-88726 sayılı) izinler alınmıştır. Katılımcılardan çalışma öncesi aydınlatılmış onam alınmıştır.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

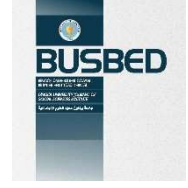
Yazarlar eşit oranda katkı sunmuştur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır.

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 30.11.2022
Kabul Tarihi : 26.04.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1212484>

BEDEN VE BENLİK İLİŞKİSİ: TEORİK BİR DEĞERLENDİRME*

Recep BOZKURT¹, Ahmet Ayhan KOYUNCU²

ÖZ

“Ben kimim” sorusuna verilen yanıtlara karşılık gelen benlik, bedende cisimleşir. Benlik zorunlu olarak bir bedene ihtiyaç duyar. Bu çalışma, fenomenolojik beden merkezli bir okuma yapılmak suretiyle beden ve benlik arasında nasıl bir ilişki olduğuna odaklanmaktadır. Bu doğrultuda, beden ve benlik arasındaki ilişkiyi değerlendirebilmek için fenomenolojik beden yaklaşımında bedenlenme, canlı beden ve bilinçli beden ile sosyal psikoloji ve sembolik etkileşimcilikteki benlik kavramının yanı sıra Anthony Giddens’in refleksif benlik kavramı bir zemin olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmanın amacı; beden ve benlik arasındaki ilişkiyi betimlemektir.

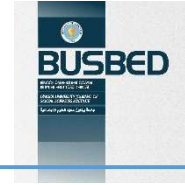
Anahtar Kelimeler: Fenomenoloji, Beden, Benlik.

*Bu makale halen devam etmekte olan, “Yaşlanma Karşıtı Müdahale Amacıyla Estetik ve Güzellik Merkezinden Hizmet Alan Bireylerin Beden, Benlik ve Yaşlanma Algıları” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ YÖK 100/2000 Doktora Bursiyeri, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, recepbozkurt0163@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2201-1758>

² Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ahmetakoyuncu@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5401-7647>

Article Type : Research Article
Date Received : 30.11.2022
Date Accepted : 26.04.2023
 <https://doi.org/10.29029/busbed.1212484>

BODY AND SELF RELATIONSHIP: A THEORETICAL EVALUATION*

Recep BOZKURT¹, Ahmet Ayhan KOYUNCU²

ABSTRACT

The self that corresponds to the answers given to the question "Who am I?" is embodied in the body. The self necessarily requires a body. This study focuses on the relationship between body and self, by means of a phenomenological body-centered reading. In this context, the concepts of embodiment, living body and conscious body in the phenomenological body approach, the concept of self in social psychology and symbolic interactionism, and Anthony Giddens' concept of reflexive self are used as a basis to evaluate the relationship between body and self. In this sense, the aim of the study is to describe the relationship between body and self.

Keywords: Phenomenology, Body, Self.

* This article was produced from the ongoing doctoral thesis titled "The Body, Self and Aging Perceptions of Individuals Who Get Service from Aesthetics and Beauty Centers for Anti-Aging Intervention".

¹ YÖK 100/2000 PhD Scholar, Afyon Kocatepe University, Faculty of Literature and Sciences, Department of Sociology, recepbozkurt0163@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2201-1758>

² Assoc. Dr., Afyon Kocatepe University, Faculty of Literature and Sciences, Department of Sociology, ahmetakoyuncu@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5401-7647>

1. GİRİŞ

Beden sosyolojisinin bir disiplin olarak gelişiminde, fenomenolojik beden yaklaşımı farklı açılımlar yapmıştır. Fenomenolojik beden yaklaşımı, Rene Descartes'ın ruh-beden düalizmine bir itiraz olarak gelişim göstermiştir. Descartes için beden, “düşünen, algılayan bir nesne olmanın dışında bir makine görevi görmektedir” (Illich, 2019, s. 97). Fenomenolojinin kurucu ismi Edmund Husserl ve öğrencisi Maurice Merleau-Ponty, Descartes'ın bu beden-ruh düalizmine itiraz etmektedir. Fenomenolojik anlayışa göre, beden ve ruh birbirinden ayrılmayacak şekilde iç içedir. Beden ve ruh birlikteliği, bedenlenme kavramı ile açıklanmaktadır. Merleau-Ponty'nin bedenlenme kavramına göre “bilinç süreçleri ve bilincin varlığı öznenin bedenli varlık oluşundan ve dünya ile bedenli bir varlık olarak karşılaşmasından, hem ontolojik hem de epistemolojik bağlamdan ayrı düşünülemez” (Aydın, 2020, s. 78). Bedenlenme kavramıyla bedenin algılayan, canlı ve bilinçli olduğu hatta benliğin oluşmasında temel görevi bedenin üstlendiği belirtilmektedir. Turner'a (2019, s. 245) göre bedenlenme, bir beden oluşturma ve bir bedenleşme süreci iken, aynı zamanda bir benlik oluşturma sürecidir. Synnott (2002, s. 1), esasen bedenin benlik olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre hepimiz bedenleşmiş varlıklarız. Benzer şekilde G. H. Mead (2017, s. 168), “benliğin fizyolojik [bedensel] organizma olmadığını, benlik için fizyolojik organizmanın gerekli olduğunu” ifade etmektedir. Beden, benliğin arzularını ve taleplerini gerçekleştirdiği, diğer bir ifadeyle pratiklerin vücut bulduğu bir işleve sahiptir. Dolayısıyla beden, toplumsallaşmış aktörün temsilidir.

Bedenleşme ve bedensellik problemleri bizi doğrudan toplumsal aktör ve benlik problemine yöneltmektedir. Toplumsal aktörün nitelendirilmesi problemi sosyal bilimlerin tüm gelişimine damgasını vurmaktadır. Ayrıca toplumsal eylemin rasyonelliği, duygusal ve hissi unsurların veya başka özelliklerin önemi, sosyal benliğin inşasında semboller ve kültürün rolü gibi konuları içermektedir (Turner, 2017, s. 275).

Fenomenolojik beden yaklaşımında beden ve benlik birbirinden ayrı kavramlar olarak görülmemiştir. Yakın dönemde beden sosyolojisi alanlarında çalışmalar yürüten Bryan S. Turner ve antropolojik çalışmalarıyla bilinen David Le Breton, beden ve benlik konularını sıkı bir ilişki içerisinde ele almışlardır. Ayrıca refleksif benlik kavramını kullanan Anthony Giddens, refleksif benlik ile beden arasında yakın bir ilişki kurmaktadır. Sembolik etkileşimcilik ve beden ilişkisi, Dennis Waskul ve Philip Vannini'nin editörlüğünde hazırlanan “*Body/Embodiment: Symbolic Interaction and the Sociology of the Body*” isimli çalışmada, ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

Alanyazında beden ve benlik ilişkisini teorik anlamda ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Beden sosyolojisi çalışma alanlarında benlik konusu, benlik konulu çalışma alanlarında ise beden meselesi teorik anlamda ihmal edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, bu alanlarda yapılacak çalışmalara geniş bir perspektif sunma amacıyla, literatürde önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Bu çalışmada, beden ve benlik ilişkisini fenomenolojik beden anlayışından bedenlenme, canlı beden ve bilinçli beden kavramları ile ayna benlik-ayna beden, benlik sunumu-beden sunumu, ideal benlik-ideal beden ve refleksif benlik-refleksif beden kavramları temelinde; beden ve benlik arasındaki ilişki betimlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmada; beden, makine beden tezi versus fenomenolojik beden, “Fenomenolojik beden; bedenlenme, canlı beden, bilinçli beden ve benlik birlikteliği”, benlik ve refleksif benlik son olarak ise beden ve benlik ilişkisi başlıklarına yer verilmiştir.

2. BEDEN

İnsan, bedensel bir varoluşla dünyaya gelir. İnsanın sosyal yaşamda var oluş mekânı olan beden; düşüncenin, anlamının ve araştırmanın konusu olmuştur. Benliğin mekânı olan bedene yönelik yorumlar, insanlık tarihi kadar eskidir (Okumuş, 2016, s. 45). Beden; dinsel, kültürel, ideolojik, sınıfsal ve cinsel anlamları ifade eder. Diğer bir deyişle; din, kültür, ideoloji, sınıf ve cinsiyet bireyin bedeninde cisimleşir. “Bedenin cisimleşmesi, nesne-bedenin aktif olarak deneyimlendiği, üretildiği ve/veya özne-beden olarak dönüştürüldüğü sürece karşılık gelmektedir” (Waskul & Vannini, 2006, s. 3). Kimliklerin sosyal dünyaya yansıtılabilmesi için somutlaşması gerekmektedir. Dolayısıyla cisimleşme benlik ile yakından ilişkilidir (Crossley, 2006, s. 22).

Beden birçok farklı anlamda ifade edilmiştir. Yaş bakımından genç beden-yaşlı beden, cinsiyet anlamında kadın bedeni-erkek bedeni, görünüş anlamında şişman beden-zayıf beden, fit beden-cılız beden, dini anlamda kutsal beden-kirlenmiş beden vb. Farklı bakış açılarıyla sağlıklı beden-hastalıklı beden, canlı beden-ölü beden, doğal beden-estetize edilmiş beden, sosyal beden-bireysel beden, yöneten beden-yönetilen beden, güçlü beden-güçsüz beden, pürüzsüz beden-ucube beden, algılanan beden-ideal beden, damgalanmış beden-alkışlanan beden gibi birçok beden tipolojisi yapılabilmektedir. Toplum(lar) bu beden tipolojilerinin oluşmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Çünkü beden, topluma ait olan bütün düşünce biçiminin bireyin bedeninde cisimleşmesidir.

Beden, kültürel dinamiğin merkezinde yer alan, yalnız başına bir organizma olmayan, kültürel ve tarihsel olarak belirlenen bir varlıktır (Corbin vd., 2021, s. 14; Kara, 2016, s. 23-24). Beden, insan toplumunu temsil eden ve yansıtan bir mikro evrendir (Turner, 2017, s. 105). Toplum büyük bir beden olarak düşünülebilir. Bir beden olarak toplum, bedensel ilişkiler ağı olarak kabul edilebilir (O'neil, 1989, s. 232). İnsan bedeni, biçimi, rengi, organik yapısı ve hacmi ile nesnelere dünyası içerisinde yer alsın da bilinciyle nesnelere ayrılan ve kendi biçimini ortaya

koyan varlıktır. Bu anlamıyla beden bir ifade mekânıdır (Merleau-Ponty, 2020, s. 210). Beden, bir nesne değildir. Beden, benliğin cisimleşmiş halidir. Beden kimlik, sosyal düzen ve duygu üzerinde önemli bir etki taşımaktadır (Waskul & Vannini, 2006, s. 6). Dolayısıyla beden, benliğin sembolik bir ifadesini taşımaktadır.

3. MAKİNE BEDEN TEZİ VERSUS FENOMENOLOJİK BEDEN

Antikçağdan modern çağa kadar beden ve ruh her zaman tartışma konusu olmuştur. Descartes ile birlikte ruh-beden ayrımı özel bir form kazanmıştır. Onun sunduğu ruh-beden ayrımına 17. yüzyıl Bilim Devrimi'nin araçlarıyla bakılması, bedenine ele alınışını önemli derecede etkilemiştir (Kamözüt, 2020, s. 103). Bu yüzyıldan itibaren, “bedenin tüm işlevsel ve anatomik özellikleri genel bilimsel kurallar tarafından anlaşılabilen bir nesne olarak tanımlanmıştır” (Işık, 1998, s. 120). Descartes, varlıkla ilgili bütün bilgileri “düşünen özneye” atfederek (Rodis-Lewis, 1993, s. 8), bedeni bunun dışında tutmuştur. Yani beden onun için düşünen, algılayan, bir nesne olmanın dışında bir makine görevi görmektedir. Beden imgesi, geometri ve mekanik ilkeleriyle ya da saat yapan ustaların mantığıyla, bir mühendis tarafından onarılabilecek bir makine biçimi olarak görülmüştür (Illich, 2019, s. 109). Descartes için (2013, s. 97), “Ben’ bütün doğası ya da özü yalnızca düşünmekten ibaret olan ve varolmak için ne bir mekâna ihtiyaç duyan ne de herhangi bir maddi şeye ya da bir bedene bağlı olan bir şeyimdir.” Beni ben yapan zihnimdir. Zihnim, bedenden tamamen ayrı bir şeydir. Descartes, bu konuyla ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur:

Tüm zihnim, tüm bedenimle birleşmiş görünebilir, ama ayağım, kolum ya da bedenimin herhangi bir azası kesilse, bilirim ki zihnimden hiçbir şey eksilemez. İsteme, duyularla algılama, anlama ve benzeri yetiler zihnin birer parçası değildir, çünkü isteyen de, duyularla algılayan da, anlayan da bir ve aynı zihindir. Öte yandan bir bedeni olan ya da yer kaplayan bir şeyi zihinsel olarak parçalarına ayırmadan düşünmem, bu yüzden de o şeyin bölünebileceğini anlarım. Bir tek bu bile bana zihnin bedenden tamamen ayrı olduğunu öğretmeye yeter (Descartes, 2013a, s. 187).

Kartezyen felsefenin eleştiriye tabi tutulması ile birlikte, bedenine özel bir ilgi alanı ve araştırma konusu olarak ortaya çıkması kolaylaşmıştır. Modernlik eleştirisinden payını alan Kartezyen felsefe, “bedenin yalnızca biyolojik süreçten ibaret olmadığı fikrini doğurmuş, böylece bedenine sosyal yönü ön plana çıkmaya başlamıştır” (Kara, 2016, s. 25). Descartes'ın Kartezyen düalizmine, makine beden anlayışına, fenomenoloji önemli eleştiriler getirmiştir. Fenomenolojinin önemli temsilcilerinden Merleau-Ponty için “beden, Kartezyen tanımın çok ötesinde anlamlar ifade etmektedir” (Işık, 1998, s. 121). Fenomenolojik düşünce, bedene bilinçten ayrı bir nesne olarak yaklaşan Kartezyen düalizme eleştirel yaklaşmıştır (Turner, 2019, s. 52). Yalnızca fenomenologlar değil, Michel Foucault gibi iktidar yorumcuları da Descartes'ın Kartezyen felsefesini eleştirmektedir. Foucaultcu yapısalılık Kartezyen düalizmine bir cevaptır. Descartes, insanları zihin ve beden olmak üzere ikiye ayırarak Batı düşüncesinde önemli bir yer edinmiştir. Kartezyen düalizm bedeni bir makine olarak görmesinden dolayı bedene çok düşük bir konum vermiştir. Foucault bu durumu, özneliliğin herhangi bir merkezi konumunu reddetmiştir. O, bedene modern söylemin merkezi görerek Descartes'ın Kartezyen düşüncesini tersine çevirmiştir (Turner, 2019, s. 48).

Fenomenolojik beden düşüncesinin en önemli temsilcisi olan Merleau-Ponty'ye göre, “bilim bizi [bedenlerimizi] bir nesne olarak düşünmeye teşvik eder, ama biz kendi deneyimimizde bambaşka bir beden keşfederiz. Yine ona göre, bedenlerimiz bize nesnelere olarak verilmiş değildir, bedenimiz dünyada varolma biçimimizdir ve bize bir dünya vermektedir” (Crossley, 2017, s. 53). Modern tıp ile birlikte beden, makine gibi değiştirilebilir, düzeltilir, onarılabilir duruma gelmiştir. Özetle bedenine tamiri mümkün kılınabilmiştir. Fakat bedenine bu değişim ve dönüşümü Descartes'ın düşüncesindeki gibi bedenine “cansız, algılamayan ve anlamsız” olduğu anlamına gelmemektedir. Beden algılayan, bilinçli, canlı bir varlıktır. Fenomenolojik beden düşüncesinin Descartes'a getirdiği eleştiriler özellikle bedenine algılayan, bilinçli ve canlı olduğuna yöneliktir. Bedenine tamir edilebilir özelliği, makine beden düşüncesindeki makinenin parçalarının onarılması düşüncesinin ötesinde, bir kimlik, bir benlik onarımı veya bir benlik kazanımı anlamına gelebilmektedir.

4.FENOMENOLOJİK BEDEN: BEDENLENME, CANLI BEDEN, BİLİNÇLİ BEDEN VE BENLİK BİRLİKTELİĞİ

Fenomenoloji geleneği, bedeni yoğun bir biçimde tartışmış ve beden üzerinden düşünceler geliştirmiştir (Işık, 1998, s. 119). Bu geleneğin temsilcisi Edmund Husserl'in fenomenolojisine göre “beden” bütün bilgi deneyimlerinin en ilksel (primordial) ve en merkezi referans noktasıdır. Bu anlamda, “fenomenolojik beden” kavramsallaştırması, insanın deneyimlerinin benzersizliğine vurgu yapmaktadır (Beyazyüz & Göka, 2016, s. 382). Merleau-Ponty, beden kavramsallaştırmasıyla “özne-nesne ayrımına dayanan ve geleneksel epistemolojinin duyum merkezli yaklaşımına karşı çıkarken, zihin-beden ayrımına dayanan ontolojik kavramsallaştırmaya da bir karşı çıkış sunmaktadır. O, insanın dünya ile ilişkisi ve düşünme süreçleri üzerine beden merkezli bir yaklaşımı benimsemektedir” (Aydın, 2020, s. 79). “Fenomenolojiye göre beden, toplumla diyalektik bir ilişki içerisine girerek insanın kendisi tarafından ve sosyal düzenin bir parçası olarak inşa edilir. Bu inşa süreciyle beden, insan

benliğini belirler ve dış dünyayla uyumlu bir kişilik oluşur. Bu diyalektik ilişki, fenomenolojik ilkelere göre yeniden üretilerek hep sürer gider” (Canatan, 2016, s. 47-48).

Ne beden ne de varoluş, insan varlığının aslı yerine geçemez, zira ikisi de diğerini varsayar; beden donup kalmış veya genelleşmiş varoluştur, varoluş da sürekli bir bedenlenmedir (Merleau-Ponty, 2020, s. 236). Merleau-Ponty'nin bedenlenme kavramsallaştırmasına göre “bilinç süreçleri ve bilincin varlığı öznenin bedenli bir varlık olduğundan ve dünya ile bedenli bir varlık olarak karşılaşmasından, hem ontolojik hem de epistemolojik bağlamda, bağımsız düşünülemez. Nitekim öznenin dünya ile olan ilişkisi bedenli bir ilişkidir (Aydın, 2020, s. 78). Bedenleşme, belirli bedenleri sosyal bir habitus içine yerleştirir. Bedenleşme kolektif bir proje olduğundan dolayı sosyal olan bir yaşam dünyasında gerçekleşir. Bedenleşme, bireyle ilgili izole edilmiş bir proje değildir; birbirine bağlı sosyal aktörlerin sosyal dünyasında bulunur. Son olarak bedenleşme, bir beden oluşturma ve bir bedenleşme süreci iken, aynı zamanda “bir benlik oluşturma” sürecidir (Turner, 2019, s. 245).

İnsanın bedenleşmesinin kendine has özellikleri en iyi şekilde “vücut terimiyle/fenomenolojisi” (Turner, 2017, s. 29) ya da Ten Ontolojisi olarak tanımlanmaktadır. Merleau-Ponty, Corps sözcüğünü Husserl'in Leib kavramından esinlenerek kullanmıştır. “Corpus, soma ve body” sözcükleri hem canlılık hem de cansızlık anlamlarına gelmekte iken “Leib” (vücut) kavramı, Körper (cisim ve beden) kavramından farklı olarak “yaşam” ile ilişkilidir. Merleau-Ponty “algılayan, yaşayan, hissedilen bir bedene gönderme yapmaktadır. O, corps kavramına canlılık ve hususilik yükleyerek klasik ruh ve beden sorunun kategorilerinin dışına çıkmaya ve kavramsal muğlaklığı ortadan kaldırmaya çalışmıştır” (Aydın, 2020, s. 79; Kaylo, 2003; Şan, 2017, s. 64).

Husserl'in canlı beden kavramı, tamamen yeni bir öznellik kavramı için bir çerçeve sağlamıştır. Yalnızca Merleau-Ponty değil, Heidegger, Sartre gibi takipçileri de canlı beden kavramını kullanmıştır. Husserl, aklın özerkliği ve etkililiğini yadsımamış olsa da, aklın bedenine ne derece bağımlı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Husserl'e göre ‘şeyler’in algılayan ve hareket eden bedenlerimize yönelimleri nedeniyle birbiriyle ilişkisi bulunmaktadır. Yani canlı beden, kendimiz ve dünyamız arasında etkileşim içerisindedir (Kaylo, 2003). Yine Husserl'e göre beden, “bağımsız nesnel bir beden değil, bilinçten ayrılması, hatta ayırılması dahi mümkün olmayacak şekilde var olan yaşayan bedendir” (Dorfman, 2017, s. 266). Merleau-Ponty'e göre “beden, dünyada var olmanın aracıdır. Bedene sahip olmak, bir canlı için belirli bir ortama katılmak, kimi tasarımlarla iç içe geçmek ve sürekli olarak oraya bağlanmaktadır. Çünkü dünyanın bilincine bedenim sayesinde varırım” (Merleau-Ponty, 2020, s. 127).

Merleau-Ponty'nin projesi “yalnızca algıyı düşünmek değil, algıya göre de düşünmektir. Yaşayan vücuda verilen temel önem bu şekilde anlaşılabilir. Algılamak ‘ölü’ niteliklerin değil aktif özelliklerin verildiği bir deneyimi betimler. Yani insan, dış niteliklerin edilgin alıcısı değil, ‘vücut bulmuş’ algılayan öznedir” (Şan, 2017, s. 65). Merleau-Ponty'e göre (2010, s. 26, 33, 38), insan bir vücut ve bir ruh değil, bir vücut ile bir ruhtur. Vücudum hem görünendir, hem de görendir. Bedenim her şeye bakmaktadır, kendine de bakabilir ve o zaman, gördüğünde kendi görme gücünün ‘öbür yanını’ tanıyabilir. Kendini, gören olarak görmektedir; kendisi için görünür ve hissedilirdir; kendine, dokunan olarak dokunmaktadır. Göz, dünyayı görür ve tabloda kendisi olmak için eksik olanı, dünyada tablo olmak için eksik olanı ve palette tablonun beklediği rengi ve bitirildiğinde, bütün bu eksikliklere yanıt veren tabloyu görür. Ayrıca başkalarının tablolarını, başkalarının başka eksikliklere cevaplarını görür. Sahip olmaya çalıştığımız şey bir beden değil, bilincin canlandırdığı bir bedendir. Ona göre, beden bizimledir ve biz bedenizdir. Bedenimizle dünyadayız. Dünyayı bedenimizle algıladığımız ölçüde, bize görünen dünyanın deneyimini de yeniden uyandırmamız gerekecektir. Dünyayla bedenimiz aracılığıyla tekrardan ilişki kurarak kendimizi de tekrardan bulacağız. Çünkü kişi bedeniyle algılıyorsa, beden doğal bir bendir. Diğer bir ifadeyle beden algının öznesidir (Merleau-Ponty, 2020, s. 238, 283-284). Beden; algılayan, canlı, bilinçli bir varlık olarak benliğin şekillenmesinde önemli bir yer teşkil etmektedir.

5. BENLİK VE REFLEKSİF BENLİK

Benlik kavramına ilişkin ilk tanımlamalar William James'e aittir (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2020, s. 247; Özen & Gülaçtı, 2010, s. 22). W. James, “benliğin, hem insanın kendini bilme ve değerlendirme konusu gibi, hem de düşünce ve davranışlarımızın kökeninde bulunan bir yapı gibi incelenebileceğini” ifade etmektedir (Bilgin, 2016, s. 49). Ona göre; “bir insanın kendisini tanıyan ve zihinlerinde onun imgesini taşıyan bireylerin sayısı kadar çok sosyal benliği vardır” (James, 1890, s. 656). Benlik, kendimizle diğer bir ifadeyle “benim” ile ilgili düşünce ve inançlarımızdan oluşur. Benlik aynı şekilde, “ben” ya da “bilen” olarak etkin bir bilgi işlemcisidir” (Aronson vd., 2012, s. 241). Benlik, yalnızca psikolojinin değil, sosyoloji ve sosyal psikolojinin, spesifik olarak ise sembolik etkileşimci kuramcılarının (George Herbert Mead, Charles Cooley, Erving Goffman) özenle üzerinde durdukları çalışma alanıdır.

Sosyal psikoloji, sosyoloji ve özel olarak sembolik etkileşimcilik yaklaşımında birçok benlik tanımı bulunmaktadır. Benliğe yönelik yapılan tanımların ortak özelliği ise şunlardır: Benlik tek başına oluşmaz. Benlik diğerlerine ihtiyaç duyar. Benlik, ben ve diğerinin etkileşiminden oluşur. Örneğin, Cooley'e göre benlik, “başka insanlarla ve toplumla bir etkileşim sürecinde meydana çıkmaktadır: “Ben”, “sen” olmadan; “o”, “onlar” olmadan

olanaksızdır” (Cooley, 1902, s. 184; Swingewood, 1998, s. 310). Ötekiyle ilişkinin haricinde herhangi bir benlik duygusu edinmek mümkün değildir. Hatta benlik, bize sadece ilişkide gelebilir (Mansfield, 2021, s. 77). Benlik kavramı; “kişinin kendisi, vasıfları ve özellikleri, değeri, yetenekleri, sınırları, değer yargıları ve amaçları hakkında sahip olduğu duygu ve tutumların tamamı olarak tanımlanabilir” (Bilgin, 2016, s. 50; Budak, 2000, s. 583; Hortaçsu, 2012, s. 240; Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2020, s. 248). “Benlik, gelişim gösterir; doğuştan mevcut olan bir şey değildir. Benlik, bireyin bir bütün olarak toplumsal deneyim süreciyle ve bu sürece katılan diğer bireylerle ilişkilerinin sonucunda meydana gelir” (Mead, 2017, s. 165; Bilgin, 2016, s. 49). Öz bir ifadeyle benlik, ben nasıl bir insanım sorusunun yanıtlarıdır. “Benlik, kim olduğumuzun algısıdır. Bununla birlikte benliğin nereden geldiğini anlamak, nihayetinde benliği şekillendiren çevresel koşulları ve bedenleri göz önünde bulundurmaya gerektirir.” Daha net bir ifadeyle, “kim olduğumuz benliğimizin öyküsüdür” (Hood, 2019, s. 15, 24). Benlik, insan hayatındaki bütün toplumsal karşılaşmaların, ilişkilerin birer sentezidir.

Goffman’a göre (2017, s. 424) benlik, neredeyse kişinin bütün faaliyetlerine bir anlam veren ve bu faaliyetleri düzenlemek için bir temel sunan koddur. Bu anlamıyla benlik, kişinin bir toplumsal faaliyetin örgütlenmesinde aldığı konumu ve anlamlı davranışlarının onaylanması üzerinden anlaşılabilir. Berger’in (2020, s. 132) ifadesiyle, benlik devamlılık göstermez. Çünkü sosyolojik bakıldığında benlik katı, bir durumdan ötekine hareket eden verili bir varlık olarak görülme[z]. Bu bir süreçtir, kişinin içine girdiği her bir sosyal durumda sürekli olarak yaratılır ve yeniden yaratılır. Benlik, toplumsal yapıdan bağımsız olarak gelişim göstermez. Benlik, toplumsal olandan bağımsız değildir ve kendisine ait bir yapısı vardır.

Mead’e göre (2017, s. 125, 169, 182, 193), benlik yapısı, çevreyi oluşturan davranış ve toplumsal deneyim sürecinde işlev gören bir öge olarak bireysel organizmanın sosyal çevreye adaptasyonundan ve bu çevreden kendisine yönelik gelen tavırların düzenlenmesinden ibarettir. Kendi gözünde bir nesne olabilen benlik, temelde bir toplumsal yapıdır ve toplumsal deneyim içerisinde vücut bulur. Benliğin toplumsal deneyim dışında meydana geldiğini düşünmek imkânsızdır. Birey, ait olduğu grubun karşılaşılan çeşitli durumlara yönelik sergilediği tavırları ve içinde bulunduğu ortak girişimler ya da farklı toplumsal projelerle uyumlu olarak ortaya çıkan toplumsal tavırları benimser. Benlik toplumsal eylemle oluşur. Bu eylemde diğerlerini etkileyip onlarda ortaya çıkan tavır benimsemek ve tepkiye sırasıyla karşılık vermekle benlik oluşur.

Benlik kısa bir sürede ve tek başına oluşmaz. Sembolik etkileşimciliğin kurucu ismi, “George Herbert Mead, benliğin yaratıldığı ve yeniden yaratıldığı sürecin iki safhasını tarif edebilmek için Ben (I) ve Beni (Me) kişisel zamirlerini kullanmıştır” (Hewitt & Shulman, 2019, s. 88). Bu kuramın temsilcilerine göre benlik, sosyal yapı içerisinde diğer bireylerle olan kişilerarası ilişkilerin potasında eriyerek gelişir (Harter, 2019, s. 12). Mead’e (2017, s. 30) göre benlik hem “ferdi ben” hem de “sosyal ben”den oluşur. “Ferdî ben, bir sosyal ben değildir ve sosyal ben olamaz. Ferdî ben kişinin odağında değildir. Çünkü kendimizle konuşuruz ama kendimizi göremeyiz. Ferdî ben, diğerlerinin tavırlarının alınmasıyla oluşan benliğe tepki verir. Bu tavırları alarak sosyal ben’i yaratırız; sosyal ben’e de ferdi ben olarak tepki veririz. Ferdî ben, diğerlerinin tavrına yönelik olarak organizmanın tepkisidir. Sosyal ben ise bireyin kendisinin de üstlendiği diğerlerine ilişkin tavırlarıdır. Diğerlerinin tavırları yapılandırılmış sosyal ben’i oluşturur ve daha sonra kişi buna bir ferdi ben olarak tepki verir. Ferdî ben, bireyin, o andaki davranışı içerisinde toplumsal duruma karşılık olarak gerçekleştirdiği eylemdir ve bu ancak eylemi gerçekleştirdikten sonra deneyime girer. Ondan sonra bunun farkında olur. Bireyin belirli bir şey yapması gerekir ve yapar. Ferdî ben, sosyal ben’in bir parçası olarak deneyime dayalı olarak ortaya çıkar” (Mead, 2017, s. 196-198). Ferdî ben ve sosyal ben arasındaki diyalektik ilişki sonucu oluşan benlik yaklaşımı ile rekleksif benlik kavramı arasında benzer özellikler bulunmaktadır.

Refleksif benlik kavramını kullanan Giddens’a (2019, s. 77-78) göre benlik, belirli ölçüde kendine özgü bir biçimi olmayan bir fenomen olduğu için, bireysel kimlik sadece benliğin zaman içinde devamlılığına işaret etmez. Benlik, “bireyin eylem sisteminin devamlılığının bir sonucu olarak verili bir şey değildir. Benlik bireyin refleksif etkinlikleri içinde rutin bir biçimde yaratılması ve sürdürülmesi gereken bir şeydir. Bireysel kimlik yalnızca bireye has bir özellik, hatta özellikler bütünü değil, kişinin kendi yaşamından hareket ederek refleksif olarak kavradığı benliktir. Bireysel kimlik, aktör tarafından refleksif olarak yorumlanan türden bir sürekliliktir.” Özetle, Giddens’in ifade etmiş olduğu refleksif benlik, bireyin kendi başına sahip olduğu bir şey değildir.

6. BEDEN VE BENLİK İLİŞKİSİ

Yaşam deneyimimiz kaçınılmaz olarak bedenlerimiz aracılığıyla gerçekleşir. Goffman’ın ifadesiyle, toplumsal yaşama müdahale etme, gündelik işlerin akışında bir fark yaratma yeteneğimiz bedenlerimizi zaman ve mekân içinde yönetebilmemize bağlıdır. Diğer bir ifadeyle bir bedenimiz var ve bedenimizle hareket etmekteyiz (Shilling, 2003, s. 20). Andre’ye göre (1994; akt. Küntay, 2016, s. 34-35), bilincin ait olduğu yer bedendir. Uzayda yer kaplamamız da bir bedene sahip olmamıza bağlıdır. Bedeni salt fiziki bir mekanizma olarak algılayıp, etkili bir anlama girişiminde bulunamayız. Çünkü birey ruh ve beden birlikteliğidir. İnsan varlığı ve bilincinin sınırlayıcı bir noktası olarak insan bedeni, benliğin yerleştirildiği sosyal dünyanın kolektif gerçekliğinden daha önemsiz görülmüştür (Turner, 2019, s. 34). Bu başlık altında, fenomenolojik beden yaklaşımından hareketle, bedenin canlı,

bilinçli, algılayan bir varlık olarak kabul ederek; ayna benlik-ayna beden; benlik sunumu-beden sunumu; ideal benlik-ideal beden; refleksif benlik-refleksif beden kavramlarıyla anlamlı bir ilişki kurulacaktır.

Benlik bir beden değildir. Fakat benlik, zorunlu olarak bir bedene ihtiyaç duyar. Çünkü benlik, bedende vücut bulur. Mead'ın (2017, s. 168) ifadesiyle, benlik bedensel bir organizma değildir. Benlik bedensel bir organizmaya ihtiyaç duyar. Beden ve benliğin gelişimi, sosyal olarak belirlenmiş bir çevreyle ilişkilidir. Bu, dışmerkezli bir ilişkidir. İnsan bir bedendir fakat insan yalnızca bir beden değildir. Yani insan, “bedeniyle özdeş olan değil, tam tersine bu beden üzerinde ‘tasarruf’ hakkına sahip olan bir varlık olarak kendini tecrübe eder. İnsanın kendine dönük tecrübesi, bir beden olmak ile bir bedene sahip olmak arasındaki dengede, tekrar tekrar düzeltilmesi gereken bir dengede salınır durur” (Berger & Luckmann, 2020, s. 74). Beden de benlik gibi bir oluş içerisinde.

Merleau-Ponty'nin düşüncesine göre, benlik ilksel bir veri değildir ve başkalarıyla ‘ben’den yola çıkarak karşılaşılamaz. Başkasının bedeni, bizim bakışımıza kendini sunan kültürel nesnelere ilkidir (Demir ve Yıldırım, 2018, s. 130). Dolayısıyla beden, benliğin etkileşimde ilksel öneme sahiptir, hayatidir. Birey toplumsalın içinde bedenli varlıktır. Bu nedenle benlik, bedenden ayrı bir şey değildir. Featherstone (Turner, 2019, s. 81), “bedenin içi çevre, bedenin dışını ise bireyin benliğini kamusal alanda temsil ettiği bir ortam” olarak değerlendirmektedir. Beden, bilincin nesnesi haline gelmeden önce insanı bilince götürür şey de olabilir (Corbin vd., 2021, s. 13). Beden birey tarafından kuşatılır ama bir belirsizlik söz konusudur. Beden; kaçınılmazdır, gereklidir, kimliğin kökenidir, değişimleriyle, ötekilere karşı getirdiği sorumluluklarla korkutur. ‘Ben’ için bir tehdittir. Bununla birlikte beden, bireyin dünyayla ilişkisini kuran bir bağdır, dokunulabilen tek sürekliliktir, bireyin yaşamına sahip olabilmesinin tek aracıdır. Hem sevilir hem nefret edilir, simgesel bir anlatım biçimini temsil eder ve bu anlatım biçimi kimi zaman saçlar, giysiler, bedenlerdeki izler ya da yaşamla ilişki bağlamında farklı bir üsluptaki özgünlük arayışında yansır. İnsan yaşam koşullarını değiştiremese de en azından bedenini çeşitli biçimlerde değiştirebilir (Breton, 2019, s. 24, 26). Chaney'in (1999, s. 128) ifadesiyle, eğer bir dönemin egemenlik söylemi değişirse bu durumu bedenle ilgili beklentilerin de değişmesi izleyecektir.

Etkileşimci yaklaşıma göre, beden ve benlik arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Bu bakış açısına göre, beden her zaman için, fiziksel, somut, maddesel bir nesneden, yani nihai anlamda kaslarla sarılmış ve içi organlarla doldurulmuş bir iskeletten daha öte bir anlam taşımaktadır. Beden bunları ihtiva etmekle beraber aynı zamanda büyük bir anlam taşıyıcısıdır (Beyazyüz & Göka, 2016, s. 378). Çünkü “beden, anatomi ve fizyoloji yasalarına göre düzenlenmiş organlardan ve işlevlerden ibaret değildir, her şeyden önce sembolik bir yapıdır” (Breton, 2019a, s. 52).

Beden algılayan, canlı ve bilinçli bir varlık olarak düşünüldüğünde ayna benlik ve ayna beden arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ayna benlik terimi, sosyolog Charles Horton Cooley tarafından benimsenmiştir/kullanılmıştır (Aronson vd., 2012, s. 284; Hood, 2019, s. 96; Jahoda, 2011, s. 41). Cooley'e göre ayna benlik kısaca şu şekilde özetlenebilir; “kendimizi ve sosyal dünyayı başkalarının gözleriyle görür ve genellikle bu görüşleri benimseriz” (Aronson vd., 2012, s. 284). Diğer bir ifadeyle, “bizim görüşümüzün başka insandaki tahayyülü, bu görüşün onun yargısındaki tahayyülü ve gurur ya da utanma gibi bir tür benlik duygusu” ayna benlik olarak tanımlanmaktadır (Cooley, 1902, s. 184; Swingewood, 1998, s. 310-311). Ayna beden kavramını ise şu şekilde açıklayabiliriz: Bedenler birer aynadır. Kendi bedenimizi başkalarının bedensel görünümüleriyle görür, tahayyül ederiz. Diğerlerinin bedensel görünümünü genellikle benimseriz. Birey diğer insanlarla karşılaştığında muhatap olduğu ilk şey bedendir. Diğerlerinin bedeni, kendi bedenimize bakmamızı sağlayan birer ayna görevi görmektedir. Kendi bedenimizi ve diğerlerinin bedenlerini başkalarının gözüyle görür ve genellikle bu bedensel görüşü benimseriz.

Wagner'in ifadesiyle, “birey ötekilerin varoluşunu koşulsuz olarak kabul etmektedir. Onların bedenlerini, çıkardıkları sesleri, çeşitli bedensel hareketlerini algılamaktadır. Bütün bunlar kendisine doğrudan bir biçimde sunulmaktadır. Eşzamanlı ve kendiliğinden bir biçimde ötekinin duyuşsal kapasitesini kendisinden önce psikolojik yaşamla donatmaktadır. Birey bu yaşamı, gözlemlenen hareketlerin içinde ve gerisinde koşulsuz olarak kabul etmektedir. Gözlemlenen hareketler, kendiliğinden, bir biçimde yaşamla ilişkilendirilmekte ve bu yaşamın ifadesi olarak ele alınmaktadır. Bireyin ötekilere ilişkin deneyiminde algı ve varsayım bütünleşmektedir” (Schütz, 2020, s. 40). Cooley'in (1902, s. 136) “ben” kelimesini sosyal anlamda kullanması tesadüf değildir. Nesneye ulaşmanın bir biçimi “bakıştır.” Görmek, kendini gösteren varlıkların evrenine girmektir; bir nesneye bakmak, gelip onda ikamet etmektir (Merleau-Ponty, 2020, s. 108-110). Bu bağlamda Cooley, benliğin yanılsaması kavramını kullanır. O, benlik yanılsaması kavramını şu sözlerle özetler: “Ben düşündüğüm kişi değilim, ben düşündüğünüz kişi değilim, ben düşündüğünüzü düşündüğüm kişiyim” (Hood, 2019, s. 96). Fenomenolojik beden perspektifinden bedeni canlı, algılayan ve bilinçli bir varlık olarak düşündüğümüzde, Cooley'in benlik yanılsaması kavramını, beden yanılsaması olarak şu şekilde değiştirebiliriz: Ben düşündüğüm beden değilim, ben düşündüğünüz beden değilim, ben düşündüğünüzü düşündüğüm bedenim. Ben düşündüğünüzü düşündüğüm kişi olarak beden sunumunu gerçekleştiririm.

Benlik sunumu beden sunumu ile yakından ilişkilidir. Benliğin sunumu kavramı insanların kendilerince kendilerini hoş bir ışıkta göstermek için farklı yollardan durumları tanımlamasına odaklanır (Hewitt & Shulman, 2019, s.

250). Göstermenin somutlaştığı yer bedendir. Benlik sunumu; “bireyin diğerleri önündeki davranışlarını kontrol etme ve görünümünü ayarlama çabalarını kapsamaktadır. Bu çabalar, hem bireyin kendini sunma amaçlarına hem de muhataplarının özelliklerine göre farklılaşmaktadır” (Bilgin, 2016, s. 202). Benlik sunumu diğerlerinin tepkilerine göre şekil alabilmektedir. Beden, benlik sunumunun gerçekleştiği önemli bir mekândır. Beden zihnin ayna görevini görür. Dolayısıyla beden, benliğin anlaşılmasını sağlamak adına performans sergiler. Goffman’ın (2018, s. 28) ifadesiyle performans, “belli bir durumda belli bir katılımcının diğer katılımcılardan herhangi birini etkilemeye yönelik tüm etkinlikleri şeklinde tanımlanabilir.” Bu anlamıyla beden, benliğin performansını sergilediği bir vitrindir, sahnedir.

Beden aynı zamanda ideal benliğin gerçekleşmesinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü ideal benlik bir ifade mekânı olarak kendisini beden de somutlaştırır. İdeal benlik tasavvuru, “kişinin kendisini nasıl algıladığına karşılık gelmektedir” (Matsumoto, 2009, s. 465). İdeal benlik, olunması gereken benliktir. Yani kişinin arzuladığı benliktir. Kişi, ideal benlik ile algılanan benliği karşılaştırarak kendini değerlendirir. İdeal benlik algılanan benliği etkiler (Hortaçsu, 2012, s. 242-243). İdeal beden ise olunmak istenen, yani arzulanan bedendir. Bu düşünce yalnızca bireysel anlamda değil, anlamlı ötekiler tarafından diyalektik bir şekilde oluşur. “Beden, kimliğin, kişiliğin ve benlik algısının en önemli parçasıdır. Dış görünüş ve başkaları üzerinde yaratılan etki bedenle ve onun kullanılış biçimiyle ilişkilidir. Kişi başkalarının kendisini çoğunlukla bedensel özelliklerine göre tanımladığını bilmektedir. Kendi zihninde de bir beden imgesi vardır ve bundan hoşnut olup olmaması, kendilik değerini kaçınılmaz olarak etkiler” (User, 2016, s. 148). İnsanlar her zaman diğer insanlara göre davranır; bu, iletişim, semboller ve simgeler aracılığıyla mümkündür (Schütz, 2020, s. 66). Benim bedenim sosyal bedendir. Ben bedenimin içindeyim. Kendimi bedende görürüm. Diğerleri de bana bedende görünür. Ben hem kendimi hem de diğerlerini görüp, yeni bir beden olurum. Neticede ben artık yeni bir beden ve yeni bir ben'im.

Giddens, benliğin refleksif bir şekilde oluştuğunu savunmaktadır. Aynı zamanda benliğin rekleksif oluşunu beden üzerinden ilişkilendirir. Ona göre, “bireysel-kimlik anlatısının sürdürülmesi benlik kadar bedeni de doğrudan etkiler ve bir ölçüde yeniden inşa etmeye yardımcı olur (Giddens, 2019, s. 245). Refleksif benlik ve beden ilişkisinin Giddens şu şekilde yorumlar:

Benlik gibi beden de artı salt fizyolojik bir varlık olarak alınmaz, o modernitenin refleksivitesiyle derin ilişki içindedir. Beden doğanın gerçekte insan müdahalesine sadece sınırlı ölçüde tabi süreçler tarafından yönlendirilen bir boyutu olarak ele alınmıştır. Beden benliğin “verili”, çoğu kez elverişsiz ve yetersiz bir merkezidir. Soyut sistemlerin bedeni giderek istilasıyla bütün bunlar değişmiştir. Beden, benlik gibi (refleksif olarak organize edilen süreçlerle ve sistematik olarak düzenlenen uzmanlık bilgisiyyle bağlantılı) bir etkileşim, elde-etme ve yeniden-elde-etme alanı haline gelir. Beden özgürleşir; özgürleşme onun refleksif olarak yeniden yapılanmasının koşuludur (Giddens, 2019, s. 284-285).

Beden bize özel veya kendisine mahkûm olduğumuz, huzur ve haz duygularının kaynağı, içinde yaşadığımız bir nesne, ayrıca rahatsızlıklar ve gerilimler alanıdır. Beden yalnızca fiziksel bir varlık değildir; o aynı zamanda bir eylem sistemi, bir praxis tarzıdır. Dolayısıyla beden, benlik ile özel bir ilişki içerisindedir. Hatta dış görünüş [beden], refleksif benlik tasarımının merkezi bir unsurudur. Beden, benliğin inşasında doğrudan yer alır (Giddens, 2019, s. 137-139). [Bedenin] dış görünüşü refleksif benlik tasarımının merkezi bir unsurudur. Çünkü bireyler hem dış görünüşlerini hem de davranışlarını kamusal alanın algısal taleplerine göre belirli ölçüde ayarlarlar (Giddens, 2019, s. 138). Kamusal alan, bireyin hem benliğine hem de bedenine ayna tutmaktadır. Dolayısıyla refleksif benlik anlayışında beden, durağan değil, sürekli bir oluş halindedir.

4.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Descartes’ın ruh-beden düalizmi ile başlayan beden nesneleşme durumuna fenomenoloji önemli eleştiriler getirerek, yeni açılımlar yapmıştır. Benliğin tek başına olamayacağı, bir bedene ihtiyacı olduğu ve bu bedenin de algılayan, canlı, bilinçli olarak bir benlik oluşturduğu fenomenolojik beden yaklaşımında görülmüştür. Benzer şekilde sembolik etkileşimcilik benlik yaklaşımı ile beden arasında da sıkı bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Benliğin somutlaştığı yer bedendir. Beden ve benlik diyalektik bir ilişki içerisindedir. Beden benliği etkileyebildiği gibi benlik de bedeni etkileyebilmektedir. Bireyin toplumla olan ilişkisi bedensel bir ilişkide mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla bedensiz bir benlik söz konusu değildir.

Benlik kavramı geniş anlamıyla düşünüldüğünde; “kişinin kendisi, değeri, vasıfları ve özellikleri, sınırları, yetenekleri, değer yargıları ve amaçları hakkında sahip olduğu duygu ve tutumlar” kendisini bedende görünür kılar. Beden, benlik sunumunun gerçekleştiği bir sahne görevi görmektedir. Beden benliğin sembolik anlamı olarak, ayna benlikte olduğu gibi kendisini ve diğer bedenleri görür ve diğerlerinin bedensel durumlarından etkilenir. Benlik bir süreklilik olmadığı gibi beden de süreklilik taşımaz. Benliğin performansı bedensel davranışlarla sahnelenir. Beden; değiştirilir, dönüştürülür. Bedenin değişim ve dönüşümü aynı zamanda yeni bir benlik anlamına gelebilmektedir. Benliğin olumlu-olumsuz veya saygın-değersiz oluşunda beden belirleyici olabilmektedir. Örneğin ideal beden ile varolan beden arasında bir uyumsuzluk var ise benlik olumsuz etkilenir. Benlik kendisini onarmak için bedeni modifiye etmeye çalışabilir. İdeal benlik, kendisini somut

olarak beden de gösterir. Refleksif benlik ve beden arasında da aynı ilişki söz konusudur. Beden görünümü refleksif benlik tasarımının merkezi bir unsurudur. Çünkü bireyler bedenlerini diğerlerinin taleplerine göre belirli ölçüde ayarlayarak refleksif bir şekilde bedenlerini inşa ederler.

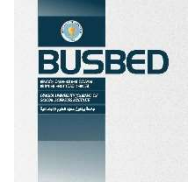
İnsan bedeni ve benliği sosyal olarak belirlenmiş bir çevredeki gelişimiyle, beden ile benlik arasındaki yoğun bir ilişkiyle bağlantılıdır. Beden bireyin hem özel hem de kamusal alanda temsil ettiği sembolik anlamlarla doludur. Dolayısıyla beden, benliğin nesnesi haline gelmeden önce insanı benliğe götüren şey de olabilir. Beden ve benlik arasında ayrılmaz, iç içe geçmiş bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Beden ve benlik arasında bu denli bir yakın ilişki olması dikkat çekicidir. Beden ve benlik ilişkisini ele alan bu çalışmanın; sosyoloji, psikoloji ve sosyal psikoloji alanları başta olmak üzere; disiplinler arası çalışılan beden ve benlik konularına teorik bir çerçeve sunması açısından; özellikle saha araştırmalarına önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Andre, J. (1994). *The Good Body: Ascetism in Contemporary Culture*, Der. Mary G. Winkler ve Letha B. Cole, Yale University Press, New Heaven, Londra, akt. Küntay, E. (2016), *Bedene şiddet – Özbenlik değerlendirmeleri toplumbilimsel bir analiz*. Y., İnceoğlu & A. Kar, (Ed.), *Kadın ve bedeni* (2. baskı) içinde (ss. 20-42). Ayrıntı Yayınları.
- Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2012). *Sosyal psikoloji* (Çev. O. Gündüz, 1. baskı). Kaknüs Yayınları.
- Aydın, A. (2020). Merleau-Ponty'nin bedenlenme fenomenolojisi bilinç ve beden bütünlüğü. *Kilikya Felsefe Dergisi*. (1), 77-90.
- Berger, P. L. (2020). *Sosyolojiye çağrı: Hümanist bir perspektif* (Çev. A. E. Koca, 3. baskı). İletişim Yayınları.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (2020). *Gerçekliğin sosyal inşası: Bir bilgi sosyolojisi incelemesi* (Çev. V. S. Öğütle, 2. Baskı). Atıf Yayınları.
- Beyazyüz, M., & Göka, E. (2016), Psikoloji ve tıp açısından beden. K. Canatan, (Ed.), *Beden Sosyolojisi* (3. baskı) içinde (ss. 371-393). Açılımkitap.
- Bilgin, N. (2016). *Sosyal psikoloji sözlüğü: Kavramlar, yaklaşımlar*, (3. baskı). Bağlam Yayınları.
- Breton, D. L. (2019). *Bedene veda* (Çev. A. U. Kılıç, 2. baskı). SEL Yayıncılık.
- Breton, D. L. (2019a). *Acının antropolojisi* (Çev. Y. İsmail, 4. baskı). SEL Yayıncılık.
- Breton, D. L. (2021). *Ten ve iz: İnsanın kendini yaralaması üzerine* (Çev. Y.İsmail, 3. baskı). SEL Yayıncılık.
- Budak, S. (2000). *Psikoloji sözlüğü*, (1. baskı). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Canatan, K. (2016). *Beden ve beyan: Hayattan kitaba*, (1. baskı). Mana Yayınları.
- Chaney, D. (1999). *Yaşam tarzları* (Çev. İ. Kutluk, 1.baskı). Dost Kitabevi Yayınları.
- Cooley, C. H. (1902). *Human nature and the social order*. Charles Scribner's Sons.
- Corbin, A., Courtine, J. J., & Vigarello, G. (2021). Bedenin tarihine önsöz, *Bedenin tarihi 1: Rönesanstan aydınlanmaya* (Çev. S. Özen, 1. Baskı) içinde (ss. 9-16). ALFA Yayınları.
- Crossley, N. (2006). The networked body and the question of reflexivity. *Body/Embodiment: Symbolic interaction and the sociology of the body*, Waskul, P. Vannini, (Eds.), içinde (ss. 21-33). Ashgate Publishing.
- Crossley, N. (2017). Maurice merleau-ponty (Çev. B. Özkul, 1. baskı). *Çağdaş toplum kuramından portreler*. içinde (ss. 51-68). İletişim Yayınları.
- Descartes, R. (2013). *Yöntem üzerine konuşma*. (Çev. Ç. Dürüşken, 1. baskı). Kabalcı Yayıncılık.
- Descartes, R. (2013a). *Metafizik üzerine düşünceler*. (Çev. Ç. Dürüşken, 1. baskı). Kabalcı Yayıncılık.
- Dorfman, E. (2017). Bir başkası olarak vücudum: Merleau-Ponty'nin vücut bulmuş başkalık fikrinin lacancı bir eleştirisi. Maurice merleau-ponty, *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 88, 266-275.
- Giddens, A. (2019). *Modernite ve bireysel-kimlik: Geç modern çağda benlik ve toplum*, (Çev. Ü. Tatlıcan, 3. baskı). Say Yayınları.
- Goffman, E. (2017). *Kamusal alanda ilişkiler: Toplu yaşamın mikro incelemeleri*, (Çev. M. F. Karakaya, 1. baskı). Heretik Yayınları.
- Goffman, E. (2018). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, (Çev. B. Cezar, 2. baskı). Metis Yayınları.
- Hewitt, J. P., & Shulman, D. (2019). *Benlik ve toplum: Sembolik etkileşimci sosyal psikoloji*, (Çev. Ed. B. Aktaş, 1. baskı). Bilge Kültür Sanat.
- Hood, B. (2019). *Benlik yanılması: Sosyal beyin, kimliği nasıl oluşturur?* (Çev. E. Özdemir, 2. baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Hortaçsu, N. (2012). *En güzel psikoloji sosyal psikoloji*, (1. baskı). İmge Kitabevi Yayınları.
- Illich, I. (2019). *Sağlığın gaspı* (Çev. S. Sertabiboğlu, 5. baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Işık, E. (1998). *Beden ve toplum kuramı*, (1. baskı). Bağlam Yayınları.
- Jahoda, G. (2011). *Sosyal psikoloji tarihi* (Çev. Ş. Başlı, 1. baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- James, W. (1890). *The Principles of Psychology I*. PDF: Nalanda Digital Library, http://library.manipaldubai.com/DL/the_principles_of_psychology_vol_I.pdf
- Kağıtçıbaşı, Ç., & Cemalcılar, Z. (2020). *Dünden bugüne insan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş*, (23. baskı), Evrim Yayınevi.
- Kamözüt, M. C. (2020). Bedenin Tamiri. G. Demez, M. Timurturkan & C. Ertan, (Haz.), *Bedenin sosyolojisi: gündelik hayatın cisimleşme deneyimleri, tubileştirme ve dijital gözetim* (1. baskı) içinde (ss. 103-115). Bağlam Yayınları.
- Kara, Z. (2016), Beden sosyolojisinden ölüm sosyolojisine: İnterdisipliner bir yaklaşım. K. Canatan, (Ed.), *Beden Sosyolojisi* (3. baskı) içinde (ss. 23-43). Açılımkitap.
- Kaylo, J. (2003). *The Phenomenological Body and Analytical Psychology*, 1(49).
- Mansfield, N. (2021). *Öznellik: Freud'dan haraway'e benlik kuramları*, (Çev. E. O. Gezmiş, 1. Baskı). Babil Kitap.
- Matsumoto, D. (2009). *The cambridge dictionary of psychology*. Cambridge University Press.
- Mead, G. H. (2017). *Zihin, benlik ve toplum*, (Çev. Y. Erdem, 1. baskı). Heretik Yayınları.

- Merleau-Ponty, M. (2012). *Göz ve tin* (Çev. A. Soysal, 3. baskı). Metis Yayınları.
- Merleau-Ponty, M. (2020). *Algının fenomenolojisi* (Çev. E. Sarıkartal & E. Hacımuratoğlu, 2. baskı). İthaki Yayınları.
- O'neil, J. (1989). *The communicative body studies in communicative philosophy, politics, and sociology*. northwestern university press.
- Okumuş, E. (2016). Bedene müdahalenin sosyolojisi. K. Canatan, (Ed.), *Beden sosyolojisi* (3. baskı) içinde (ss. 45-65). Açılımkitap.
- Özen, Y., & Gülaçtı, F. (2010). Benlik kavramı ve benliğin gelişimi bilen benliğe gereksinim var mı?. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(12), 21-37.
- Rodis-Lewis, G. (1993). *Descartes ve rasyonalizm*. (Çev. H. Karyol, 1. baskı). İletişim Yayınları.
- Schütz, A. (2020). *Fenomenoloji ve toplumsal ilişkiler*, (Çev. A. Akan & S. Kesikoğlu, 2. baskı). Heretik Yayınları.
- Shilling, C. (2003). *The body and social theory* (2. Edition). SAGE Publications.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi*. (Çev. O. Akinhay, 1. baskı). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Synnott, A. (2002). *The body social: Symbolism, self and society*. Routledge.
- Şan, E. (2017). Algıya göre düşünmek. Maurice merleau-ponty. *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 88, 63-84.
- Turner, S. T. (2017). *Tıbbî güç ve toplumsal bilgi* (Çev. Ü. Tatlıcan, 2. baskı). SENTEZ Yayıncılık.
- Turner, S. T. (2019). *Beden ve toplum: Sosyal teoride arayışlar* (Çev. İ. Kaya, 3. baskı). Nobel Yayınları.
- Üser, İ. (2016). Biyoteknolojiler ve kadın bedeni. Y., İnceoğlu & A. Kar (Ed.), *Kadın ve Bedeni* (2. baskı) içinde (ss. 113-188). Ayrıntı Yayınları.
- Waskul, D., & Vannini, P. (2006). Introduction: The body in symbolic interaction. In D. Waskul, P. Vannini, (Eds.), *Body/Embodiment: Symbolic Interaction and the Sociology of the Body*, Ashgate Publishing.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.02.2023
Kabul Tarihi : 26.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1249932>

BAŞAT VE MÜPHEM BİR KAVRAM OLARAK İDEOLOJİ KAVRAMI VE DİN SOSYOLOJİSİ

Yakup KAYA¹

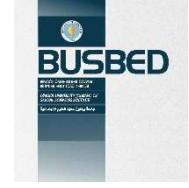
ÖZ

İdeoloji kavramına dair tanımların çeşitliliği, farklılığı ve ideolojinin gerçekte ne olduğu ve kavramın birçok alanda nasıl kullanıldığına yönelik teorik yaklaşımlarla ilgili tartışmalar devam etmektedir. Bu yönüyle kavram, tanımsal belirsizliğin egemen olduğu bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla dinin ve onun toplumsal yansımalarının ideoloji tanımlarından hangisiyle incelendiği ve yorumlandığı farklı sonuçları ortaya çıkarması açısından önemlidir. Bu sebeple ideoloji kavramının dinin toplumsal boyutlarına odaklanan Din Sosyolojisiyle ve onun amaç ve işlevi bakımından nasıl bir iletişim ve etkileşim içerisinde olduğu incelenmesi gereken bir konudur. Bu çalışmada öncelikle ideoloji kavramının kısa ve genel tarihi süreci ortaya konulduktan sonra kavrama dair yapılan çeşitli ve farklı tanımlama denemeleri üzerinde durulmuştur. Din analizlerinde ideoloji kavramının kullanılabilirliğine dair sosyal bilimlerde genel kabul görmüş bir yöntem olmamasına rağmen kavramın din analizlerine uygulanmasına dair çeşitli yaklaşımlar söz konusudur. Bu bağlamda Marx, Durkheim, Weber ve Troeltsch gibi düşünürlerin din analizleri çerçevesinde kavramın Din Sosyolojisinin amaç ve işlevi bakımından konumu, etkisi ve sınırlılığı analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Din, Ritüel, İdeoloji, İdeolojinin Yanlış Bilinç Tanımı.

¹ Dr., MEB, Ordu, yakup-kaya@web.de, <https://orcid.org/0000-0002-1838-6007>

Article Type : Research Article
Date Received : 10.02.2023
Date Accepted : 26.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1249932>

THE CONCEPT OF IDEOLOGY AS A DOMINANT AND AMBIGUOUS CONCEPT AND SOCIOLOGY OF RELIGION

Yakup KAYA¹

ABSTRACT

Discussions about the diversity and difference of definitions of the concept of ideology and the theoretical approaches to what ideology really is and how the concept is used in many fields continue. In this aspect, the concept has a structure dominated by definitional uncertainty. Considering different results it may reveal, it is important by which of the ideological definitions religion and its social reflections are examined and interpreted. For this reason, how the concept of ideology is in communication and interaction with the Sociology of Religion, which focuses on the social dimensions of religion, and in terms of its purpose and function is a matter that should be examined. In this study, firstly, after the short and general historical process of the concept of ideology has been revealed, various and different definitions of the concept have been emphasized. There is no generally accepted method in social sciences regarding the usability of the concept of ideology in religious analysis. However, there are approaches to the application of the concept to the analysis of religion. In the context of the religious analysis of thinkers such as Marx, Durkheim, Weber and Troeltsch, the position, effect and limitation of the concept in terms of the purpose and function of the Sociology of Religion have been tried to be analyzed.

Keywords: Sociology of Religion, Religion, Ritual, Ideology, The False Conscious Definition of Ideology.

¹ Dr., MEB, Ordu, yakup-kaya@web.de, <https://orcid.org/0000-0002-1838-6007>

1. GİRİŞ

Küresel ölçekte sosyo-politik, ekonomik ve kültürel alanlarda yaşanan çok hızlı değişim ve gelişmeler ideolojilerin bittiği ya da daha ilgi çekmediği kanaatini uyandırmaktadır. Tüm bunlara rağmen söz konusu kavramın nesnesini, olgusunu, güncelliğini kaybettiğini veya ona dair teorik problemlerin tatmin edici bir şekilde çözüldüğünü söylemek bir hayli zor olduğu gibi bu konuda söylenecek daha fazla bir şey olmadığı anlayışı da (Bay & Hamann, 1995: 9) çok fazla inandırıcı olamamaktadır. Öyle ki burada paradoksal bir durum kendini hissettirmektedir. Zira ideolojinin sonu -gizli ya da aşikâr- bize tekrar tekrar ilan edilirken, kavram sadece ve inatla kendini kanıtlamakla kalmıyor, aynı zamanda giderek daha artan bir şekilde farklı kelime ve disiplin kombinasyonlarının kullanımında varlığını hatırlatmaktadır. Hatta felsefe ve kültür gibi kavramların müsrifçe ele alınmasından neredeyse hiçbir farkının kalmadığını söylemek bile mümkündür. Dolayısıyla ideolojinin ne olduğu, nasıl tanımlandığı ve hangi işleve sahip olduğu gibi sorular çerçevesinde ideoloji kavramı Aydınlanmanın toplumsal felsefesinde ilk kez formüle edildikten bu yana güncelliğini ve cazibesini çok az kaybetmiş konular arasındadır.

Aynı şekilde ideoloji kavramına dair tanımların çeşitliliği ve ideolojinin gerçekte ne olduğu ve kavramın bir yandan günlük ve politik dilde, diğer yandan bilimsel olarak nasıl kullanıldığına dair teorik yaklaşımlara yönelik devam eden tartışmalar da dikkat çekicidir. Öyle ki, kavramın tanımındaki belirsizliğin yalnızca konuşma dilinde ve politik kullanımda değil, aynı zamanda bilimsel tartışmalar için de geçerli olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla her çalışma alanının belli bir ideoloji anlayışı olduğu ve bu nedenle de tek bir 'gerçek' ideoloji kavramından değil, incelenmekte olan fenomene atıfta bulunan birkaç kavramın varlığından söz edilebilir. Kavramdaki belirsizlik ve buna bağlı zıt ve farklı anlamları yüklü olması kavramın kullanımında, işlerlik kazandırılmasında ve başka alan ya da disiplinlerle ilişkilendirilmesinde birtakım sorunlar taşıma potansiyelini beraberinde getirmektedir.

Din ile toplum arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerden kaynaklanan strüktür ve unsurları fenomenal düzlemde açıklamaya çalışan ve bu bağlamda özgün bir güzergâh üretme çabası içinde olan (Subaşı, 2014: 90) Din Sosyolojisine 1990'lardan bu yana ilgi ve yönelimde kayda değer bir yükseliş gözlemlenmektedir. Buna dair birçok sebep arasında Modernleşme teorisi varsayımlarının azalan hâkimiyetinin süreçteki payının önemi büyüktür. Zira 1960'lar ve 1970'lerde din konusuna olan ilginin sadece sosyolojide değil, aynı zamanda siyaset bilimi ve tarih gibi diğer alanlarda da göreceli düşüş eğiliminin ardından 1980'lerdeki '*kültürel dönüş*' bu süreçte önemli bir role sahiptir. Ayrıca modernleşme, sekülerleşme veya rasyonalizasyon gibi meta anlatıların çöküşü ve yine din konusuna gösterilen kamu ilgisi din sosyolojisindeki yükselişin sebeplerindedir. Bunun dışında İslam ülkelerinden sosyo-ekonomik kriz, iç savaşlar gibi birçok sebebe bağlı olarak Müslüman göçmenlerin Avrupa'ya artan göçü ve buna bağlı entegrasyon sorunları ve yaşanan çok yönlü çatışmalar nedeniyle kamuoyunda din konusuna karşı artan ilgi ve hassasiyette başka bir etkidir.

Din ile toplum arasındaki ilişki her şeyden önce mütakabiliyet esasıyla devam etmektedir. Din, toplumu çok boyutlu olarak etkileyip yapılandırmak suretiyle onun değişim ve dönüşümüne kılavuzluk ederken aslında onu her fırsatta yeniden biçimlendirme işlevi görmektedir (Subaşı, 2014: 77). Aynı şekilde toplum da dinle ilişkilerinde öneri, tepki ve karşı çıkışlarıyla kendi dini-sosyal realitesini yapılandırmayı sürdürmektedir. Burada Din Sosyolojisinin amacı, dinin verili toplumsal yapı içindeki konumunu, toplumsal faaliyet alanına müdahil oluşunu, kurumsallaşma uygulamalarını, toplumsallaşma proseslerini takip edip yorumlamaktır (Subaşı, 2014: 72). Bu yönüyle dinin toplumsal boyutlarına odaklanan bir bilim alanı olan Din Sosyolojisinin farklı kavram ve disiplinlerle etkileşim içerisinde olması ve işbirliği yapması olağan gözükmemektedir. Öyle ki, dinî sistemlerdeki mevcut ideolojik yönler, din analizlerinde ideoloji kavramının kullanılabilirliğini varsayar. Ancak ideoloji gibi kavramların kullanılabilirliği ya da kullanılamazlığını ortaya koymak için sosyal bilimlerde genel kabul görmüş bir yöntem yoktur. Bununla beraber ideoloji kavram ya da anlayışının din analizlerine uygulanmasına dair bazı yaklaşımların ortaya konulduğu görülmektedir. Comte, Feuerbach, Marx, Durkheim ve Weber gibi birçok düşünür gerek dinin kökeni ve din eleştirileri gerekse dinin kurumsallaşması ve etkileri gibi hususlar üzerinden bir dinin ya da dinlerin tarihsel ve sosyal bağlamının analizini yapmaya çalışmışlardır. İdeoloji kavramı da böyle bir süreçte genel olarak temel kavramlar arasında başat kavram rolü niteliğine sahip olmuştur.

İdeoloji kavramı, başat kavram rolüne sahip olmakla birlikte yapısal olarak tanımsal belirsizliğin egemen olduğu bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla dinin ve onun toplumsal boyutlarının hangi ideoloji tanımıyla ele alındığı, incelendiği ve yorumlandığı farklı sonuçları ortaya çıkarması açısından önem arz etmektedir. Bu yönüyle ideoloji kavramının Din Sosyolojisinin amaç ve işlevi bakımından bir problem oluşturup oluşturmadığı açıklığa kavuşturulması gereken önemli bir problematiktir. Bu çalışma bu problematiğin vuzuha kavuşturulması çabası etrafında şekillenmektedir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle ideoloji kavramının ne olduğu, nasıl tanımlanabildiği, hangi işleve sahip olduğu ve nasıl işlediği ya da işlerlik kazandırıldığı genel olarak ortaya konulacaktır. Ardından kavrama dair bu genel değerlendirmeler ışığında onun Din Sosyolojisinin amaç ve işlevi bakımından konumu ve etki alanı Marx, Durkheim, Weber ve Troeltsch gibi düşünürlerin yaklaşım ve değerlendirmeleri çerçevesinde ele alınacaktır. Aslında burada yapmak istediğimiz Din sosyolojisi açısından

ideoloji kavramının bir problem kaynağı oluşturup oluşturmadığına dair -kaba bir taslağı da olsa- bir girişim denemesidir.

2. İDEOLOJİ KAVRAMI

Kavramların farklı anlam ve içeriklere sahip olması, bireysel ve toplumsal yaşamda birbirinden farklı hatta zıt duygu, düşünce ve refleksler uyandırması kendisinden bağımsız bir tecrübenin sonucu olsa gerektir. İdeolojinin tarihsel süreci açısından genel bir değerlendirme yapıldığında, birçok şeyin onun aracılığıyla izah ve hatta bütün sorunların ona bir anaçlık görevi olarak yüklendiği görülür. Söz konusu bu durum problem gözükmekle beraber bir şekilde izaha da ihtiyaç duymaktadır (Tepe, 2012: 31; Macit, 2016: 30). Öncelikle kavramın köken ve oluşumuna bakıldığında onun Batı kaynaklı olduğu ve kavramın, eski Yunanca da “idéa” (*idéa*) (düşünce) ve “lógos” (*lógos*) (öğretme, bilim) kelimelerinin birleşiminden oluştuğu ve “*düşünceler öğretimi ve bilimi*” (*Ideenlehre und -wissenschaft*) anlamına geldiği söylenebilir (DWDS, 2022). Kavram ilk olarak Fransız filozof Antoine Destutt de Tracy (1754-1836) tarafından kullanılmıştır. Tracy, ideoloji teorisi bağlamında ortaya koyduğu yaklaşımlarının önyargıyı eleştiren mülhazaları da içermesi sebebiyle -epistemolojik ideoloji araştırmasına atıfta bulursa da- geliştirdiği felsefeyi tanımlamak için “ideoloji” terimini ilk kullanan kişidir. Öyle ki, ideolojiyi duysal temelde bir “düşünceler bilimi” (*science des idées*) olarak anlayan Tracy, bu teorisini tüm fikirlerin kökenlerinin duyularda, duyuumlarda olduğu varsayımına dayandırmaktadır (Tepe, 2012: 31-32; Bulut, 2011: 184-188;).

Genel olarak kavramların tanımlanması, onlardan ne anlaşılması, nasıl sonuçlar çıkarılması ve hangi işleve sahip olması gerektiği temel bir problematiktir. Zira kavramlar -ideoloji kavramında olduğu gibi-, subjektif yaklaşıma sahip olma olasılığının yüksek olduğu algı ve tutumlarımız sebebiyle çok farklı anlamsal içeriklere sahip olmaktadır. Bu ve benzeri sebeplerden hareketle ideoloji kavramını tanımlama başlı başına bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Öyle ki, bu kavramın tanımlanması diğer kavramları tanımlama sorununu aşan bir niteliğe de sahiptir (Macit, 2016: 30). Zira ideolojiye ilişkin tanımlama denemelerinde söz konusu tanımlamaların birbirlerinden çeşitli derecelerde farklılıklar içerdiği, hatta aynı zamanda karşıt anlamlara da sahip olduğu görülür. Bu bağlamda birçok çalışmada, “ideoloji”, “ideolojik”, “ideoloji eleştirisi” kelimelerinin ve ilgili ifadelerin bilimsel alanda olduğu kadar günlük yaşamda, politikada ve medyada da çok farklı şekillerde kullanıldığına dikkat çekilmektedir (Tepe, 2012: 13). Kavrama dair tanımlamalardaki farklılık ya da tezatlık konuyla ilgilenenler açısından kafa karışıklığına sebep olabilmektedir. Öyle ki, bu alanda önemli bir çalışma yapan Terry Eagleton “*Ideologie. Eine Einführung*” adlı çalışmasının giriş bölümünde ideoloji kavramına ait 16 farklı tanım ortaya koymaktadır. Şöyle ki;

- (a) toplumsal yaşamda anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci,
- (b) belirli bir sosyal grup veya sınıfa özgü bir fikirler bütünü,
- (c) baskın bir siyasi gücü meşrulaştırmaya yardımcı olan fikirler,
- (d) baskın bir siyasi gücü meşrulaştırmaya yardımcı olan yanlış fikirler,
- (e) sistematik olarak çarpıtılmış iletişim,
- (f) özne için bir konum sunan,
- (g) sosyal çıkarlar tarafından motive edilen düşünce biçimleri,
- (h) özdeşlik düşüncesi,
- (i) toplumsal olarak zorunlu yanılısama,
- (j) söylem ve iktidar konjonktürü,
- (k) bilinçli sosyal aktörlerin kendi dünyalarını anlamlandırdıkları ortam,
- (l) eyleme yönelik inanç kümeleri,
- (m) dilbilimsel ve fenomenal gerçekliğin karıştırılması,
- (n) anlamsal (semiyotik) kapanma,
- (o) bireylerin bir toplumsal yapıyla ilişkilerini yaşadıkları vazgeçilmez ortam,
- (p) sosyal hayatın doğal bir gerçekliğe dönüştürüldüğü süreçtir (Eagleton, 2011: 7-8).

Eagleton tarafından ortaya konulan bu listeye ilgili dikkat çeken husus -yukarıda ifade ettiğimiz tespiti doğrular nitelikte- bu tanımların ortak bir bakış açısından yoksun olması ve birbiriyle uyum içerisinde olmamasıdır. Eagleton (2011: 8-9), bu durumun iki ana akıma ait gelenek arasındaki uyumsuzluktan ve bunların kavrama ilişkin farklı ya da zıt anlamlar yüklemesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Bunlardan ilki, ideolojinin bir

anlamda yanlış ya da çarpıtılmış olan inançlar bütünü olduğu düşüncesine sahip Alman filozoflar Georg W. F. Hegel (1770-1831) ve Karl Marx'tan (1818-1883) Macar Marksist filozof Georg Lukács'a (1885-1971) ve daha sonraki bazı Marksist düşünürlerce devam ettirilen gelenektir. İkincisi ise, ideolojinin işlevlerini sosyolojik ve psikolojik bir bakış açısıyla ele alan -aslen Kanadalı olan Amerikan sosyal psikolog John T. Jost ve ideoloji ve inanç sistemleri üzerine çalışmalar yapan psikolog Christopher M. Federico gibi- düşünürlerce temsil edilen gelenektir (Herkommer, 1999: 9).

Avusturyalı filozof Salamun Kurt (1940-) (1981: 19), tüm çelişkili görüşlerden hareketle mevcut ideoloji tartışmasında üç baskın teoriyi esas alarak bir sınıflandırma yapma girişiminde bulunur. Bu sınıflandırma, pozitivist ideoloji yaklaşımı, bilgi-sosyolojik ideoloji yaklaşımı ve Marksist ideoloji yaklaşımıdır. Bunlardan pozitivist ideoloji yaklaşımına göre, ideoloji ile bilim arasında açık bir ayrım söz konusudur. Bu anlamda ideoloji, hakikatin, nesnellüğün ve bilginin karşıtı olmaktadır (Kurt, 1981: 20). Bilgi-sosyolojik ideoloji yaklaşım ise, ideolojileri, söylemsel olan ve olmayan unsurlardan oluşan, belirli sosyal grup veya sınıflara özgü inanç sistemleri olarak nitelendirir (Eagleton, 2011: 54, 129). Bunu, bilgi sosyolojisinin asıl kurucusu ve en önemli temsilcisi Karl Mannheim (1893-1947), "*varlıkla ilgili*" dünya görüşleri ("*seinsbezogene*" Weltanschauungen) şeklinde formüle eder. Zira Mannheim, ideolojiyi önyargılı bir düşünce olarak değil, toplumsal gerçekliğin yorumlanması için değerli bir yorumlama modeli olarak anlar (Ludz, 1976: 5-7; Kurt, 1981: 23). Marksist ideoloji yaklaşımı ise, Marx ve Engels'in pejoratif ideoloji anlayışında billurlaşır. Buna göre ideoloji, ahlak, hukuk, siyaset, din, sanat ve felsefe alanlarında bir toplumda egemen olan fikir ve anlayışları anlatır. Ve aynı zamanda "[...] İdeoloji [...] bu nedenle yanlış bir bilinçtir, çünkü sosyo-ekonomik koşullar ve insan yaşam dünyasındaki gelişmeler hakkında doğru bilgi vermez" (Ludz, 1976: XIII; Kurt, 1981: 22).

Kavramın karmaşıklığına ve çelişkilerine rağmen, -bir yanılsama olup olmadığı tartışması bir yana- bireylerin gerçek yaşamlarına ve yaşam koşullarına etkisi dikkate alındığında Marksist yönelimli bir Alman sosyal bilimci ve ekonomist olan Sebastian Herkommer (1933-2004) (1999: 9) ideoloji kavramına dair şu tanımları yapmaktadır:

- (a) Fikirlerin, kavramların ve inançların üretimi anlamında politik ve epistemolojik tarafsız (tamamen pozitif) bir kategori olarak ideoloji,
- (b) Belirli sosyal grupların, tabakaların veya sınıfların yaşam koşul ve deneyimlerine bağlı ve onların düşüncelerinin bir özelliği, karakteri ve sembolü olarak ideoloji (Sınıfa özgü veya Karl Mannheim'ın ifadesiyle "*varlıkla ilgili*" dünya görüşleri),
- (c) Toplumdaki diğer mevcut sosyal gruplar temelinde yayılması ve gerekçelendirilmesi gereken fikirler kompleksi olarak ideoloji,
- (d) Egemen sınıfın kısmî ve özel çıkarlarının meşrulaştırılması olarak ideoloji (Marx ve Engels tarafından "Alman İdeolojisi"nde formüle edildiği şekliyle, "baskın fikirlerin her zaman egemenlerin fikirleri olduğu" savı (Marx & Engels, 1978: 46)),
- (e) Mevcut güç ve tahakküm ilişkilerini gizlemek ve böylece onları sürdürebilmek için toplumsal gerçekliğin bilinçli ve kasıtlı olarak tersine çevrilmesi ve aldatılması olarak ideoloji (manipülasyon tezi, diğer bir ifadeyle Aydınlanma felsefesinde hâlâ yaygın olan "*rahip aldatması*" (Priestertrug) tezi¹),
- (f) Son olarak, toplumdaki ekonomik üretim ilişkilerini izleyen bilinçsiz bir aldatmaca olarak ideoloji (Marx'ın Das Kapital'de tasvir ettiği "Metanın fetiş karakteri ve sırrı" (Marx, 1962: 85-99)).

Gerek Eagleton'un ve Herkommer'in çalışmalarında gerekse daha başka çalışmalarda (Ludz, 1976) görüldüğü üzere kavramın tanımındaki belirsizlik ve buna bağlı etkileri, konuşma dilinde ve politik kullanımının yanında aynı zamanda bilimsel tartışmalarda da söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla her bir çalışma alanının belli bir ideoloji anlayışı olduğu ve bu nedenle de tek bir gerçek ideoloji kavramından değil, incelenmekte olan fenomene atıfta bulunan birkaç kavramın varlığından söz etmek mümkündür.

3. İDEOLOJİ KAVRAMI VE DİN SOSYOLOJİSİ

Din sosyolojisi, pozitivistizmin oldukça *profan kızı* olarak nitelenen sosyolojinin (Höffner, 1961: 5) toplumsal bağlamında, işlevinde ve zorunlu olarak kültürün sosyal belirleniminde aldığı ilginin bir parçası olarak gelişmiştir. Din sosyolojisinin bir din bilimi olarak gelişmesinde iki ana hat üzerinde yeniden inşa edilebilecek toplumsal oluşum ve yapılanmaların etkisinden söz edilebilir. Bu iki ana hattan ilki, kilisenin hemen her alana

¹ Rahip dolandırıcılığı Teorisi (Priestertrug), Alman kökenli doğa bilimci ve filozof Paul Henri Thiry d'Holbach (1723-1789) ve Fransız filozof Claude Adrien Helvétius (1715-1771) gibi Aydınlanma filozofları tarafından geliştirilen ve temel formda dini ifadeleri din görevlilerinin 'düzmece icatları' olarak eleştiren bir görüştür. Bu teori Aydınlanmanın Fransız sosyo-politik felsefesinin bir parçasıydı ve 18. yüzyılda Eski Rejime (Ancien Régime) karşı bir mücadele tezini temsil ediyordu. Günümüzde artık bu terim, din ve ideoloji eleştirisinde belirli bir argümantasyon modelini karakterize etmek için çoğunlukla genelleştirici bir şekilde kullanılmaktadır (Lenk 1984, 17-19; Tepe, 2012: 121).

dair egemen ve baskın güç ve etkisini, yeni ortaya çıkan ve temsilcilerinin -uzun zaman kilisenin tekelinde olan- gerçekliğin tanımı üzerinde hak iddia ettiği diğer toplumsal kurumlara kaptırdığı -kısaca toplumun *Tanrısal bir evrenden* ayrıştırıldığı (Subaşı, 2014: 93)- bir toplumsal süreçtir. Bunun dışında giderek daha bağımsız hale gelen ekonomi, dinin ya da temsilcilerinin yorum ve etkisinden giderek uzaklaşan siyaset ve kurumları ve aynı zamanda Rönesans'tan bu yana bağımsız hale gelen ve bazı temsilcilerinden dine şiddetle karşı çıkan bilim de bu süreçte önemli bir role sahiptir (Troeltsch, 1925: 338-357). İkincisi ise, kendisiyle bağlantılı düşünce sistemi gelişiminin, yani sözde düşünce tarihinin bir sonucu olarak din bilimlerinde yaşanan ve gözlemlenen gelişmelerdir. Bu iki gelişmeye bağlı olarak Din Sosyolojisinin doğuşunu mümkün kılan en önemli toplumsal gelişme(ler), genel olarak sekülerleşme olarak nitelendirilmektedir. (Knoblauch, 1999: 20-22). Bundan dolayıdır ki, Din Sosyolojisi, Batı'nın kendi özgül muhayyilesinin bir parçası olup, bugünkü anlamlandırıldığı ve anlaşıldığı haliyle gerçek sınır ve boyutlarına Batılı modern düşünce dünyası içinde ulaşmıştır. Bu anlamıyla o, Batı menşeli bir bilim dalı olarak evren ve toplum anlayışını farklı değerler manzumesinden beslenerek sürdürmektedir (Subaşı, 2014: 91).

Din Sosyolojisi, küresel ölçekte yaşanan çok yönlü değişim ve dönüşümlere bağlı olarak 1970'ler ve 1980'lerdeki görece sakin bir dönemin ardından 1990'ların başından itibaren bilim ve toplum nezdinde yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Hatta sosyal bilimlerin "kültürel dönüşü" (*cultural turn*) ve aynı şekilde yorumlayıcı yöntemlerin kullanımı çerçevesinde geniş ölçüde kabul gören bir konu alanına doğru gelişme göstermiştir (Bergunder, 2018: 203-230). Hemen her alanda yaşanan çok farklı gelişmeler, dinin veya dinlerin canlılığı, siyasi önemi, çatışma potansiyeli veya bireysel ve toplumsal önemi hakkında giderek daha fazla sorular sorulmasına yol açmıştır. Öyle ki, dinlerin modernleşmeyle birlikte toplumsal önemini ve etkinliğini kaybettiği ya da kaybedeceği anlayışının (Höffner, 1961: 5-53) yerine azımsanmayacak ölçüde dinlerin ya da "Tanrıların geri dönüşü"nden (*Wiederkehr der Götter*) (Graff, 2004) söz edilir olmuştur. Bilhassa, farklı -Müslüman ve Hıristiyan dünyaları (Huntington 1996)-, ya da aynı din mensupları -Katolik ve Protestan, Şii ve Sünni mezhepler- arasındaki çatışmalar, dini süreçler hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaya olan ilgiyi artırıyor gibi görünmektedir. Bununla birlikte çoğullaşan çok kültürlü toplumlarda yaşam, göreceli artan maneviyat ve ibadethanelere olan ilginin azlığı paradoksu ve bireyin dindarlığının dinselikle yansımaları olarak aile, siyaset ve ahlaka yönelik tutumları için hâlâ kesintisiz önemi (Subaşı, 2014: 194-197) modern toplumlarda giderek daha fazla tartışma konusu haline gelmektedir (Liedhegener, 2018: 347-382). Mevcut bu arka plan çerçevesinde genel bir değerlendirmenin sonucu olarak dinler, onların inanç, uygulama ve kurumları ve bunların çeşitli sosyal süreçler üzerindeki etkileri göz önüne alındığında sadece sosyolojinin değil, çeşitli bilimsel disiplinlerin dine yoğun ilgisi şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla sosyolojinin yanı sıra Din Sosyolojisinin (pratik) teoloji, din bilimleri, siyaset bilimi ve özellikle kültürel çalışmalar alanlarındaki analizleri büyük ilgi görmektedir. Ve tüm olumsuz söylemlere rağmen, bu gelişmeler genellikle günümüzün modern toplumları için geçerlidir (Subaşı, 2014: 63-74).

Din tanımının merkezine Tanrı ya da kutsal kavramı yerine çoğu zaman doğaüstü (*Übernatürliche*) kavramı konur. Bu şekilde, dini araştırmalarda dini, "ruhsal varlıklara inanç" veya "daha yüksek varlıklara" ve hatta "insanüstü varlıklara" (*übermenschliche Wesen*) inanç olarak tanımlama -genellikle İngiliz antropolog Edward B. Tylor'a (1832-1917) kadar uzanan (Tylor 1871: 382-384)- geleneği izlenir olmuştur (Knoblauch, 1999: 93, 98, 109; Pollack, 2018: 23-25). Din sosyolojisinde -genel olarak dini araştırmalarda olduğu gibi- doğaüstünün kesin, kabul görmüş bir tanımına ulaşılamamıştır (Pickel, 2011: 22-24). Kutsallığın belirli bir bütüne atfedildiği tazim tutumlarının din ile olağan özdeşleştirilmesi, döngüsel akıl yürütme eğiliminden tamamen bağımsız değildir (Knoblauch, 1999: 99). Amerikalı sosyolog Charles Y. Glock (1919-2018), dini, doğaüstü şeyler ve öbür dünyanın güçleriyle ilgili ve yorumsal olarak dünya deneyimini düzenleyen bir semboller, inançlar, değerler ve uygulamalar sistemi olarak anlamaktadır (Knoblauch, 1999: 93). Dinin birey için önemini arttırdığı süreçlerden birisi, özellikle bireyin (*Individuum*) çevre (*Umwelt*) ile ilişkilerinin bozulduğu ya da ciddi sorunlar yaşadığı -dine yönelimde etkili faktörler den olan ekonomik dezavantaj, sosyal eşitsizlik, psikolojik zayıflık veya fiziksel ve zihinsel engeller gibi- süreçlerdir. Bu bağlamda Glock, dinin beş farklı boyutunu birbirinden ayırmak suretiyle farklı bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Buna göre;

(a) *İnancın ideolojik boyutu*: Bir dinin mensupları tarafından paylaşılan tüm inançları kapsar. Bu ise, üç alt boyuta ayrılır. (aa) *Ortodoksi*: İlahi bir varlığın varlığına ve doğasına olan inanç, (ab) *Partikülarizm*: Tanrı'nın iradesi ve Tanrı tarafından belirlenen belirli amaçlara ve içeriklere olan inançla ilgili insanın rolü ve, (ac) *Etikçilik*: İlahi iradenin gerçekleşmesi olarak insanların dini temelli davranışlarıdır.

(b) *Uygulama (Praksis) ve ritüel boyutu*: Ritüel boyut, "bağlılık" (*Devotion*) ve "ritüel" (*Ritual*) alt boyutlarına ayrılır. İlki, örneğin dua etmek gibi Tanrı ile ilgili olarak daha çok spontane ve bireysel eylem biçimine atıfta bulunurken, ritüel daha çok topluluktaki toplu eylemin resmî gidişatını (ibadet, kutsal metin okuma, oruç tutma, vb.) içermektedir.

(c) *Dini tecrübe boyutu*: Doğaüstü güç ya da varlıklarla kurulan duygusal ilişkileri havidir.

(d) *Dini bilginin entelektüel boyutu*: Dinin öğretileri ve kaynakları hakkında bilgi ve bunların tartışmacı bir şekilde ele alınmasını içerir.

(e) *Dini etkinin etik boyutu*: Dinden kaynaklanan ve eylemlerde ifade edilen normlar ve değerler bütünü ortaya koyar (Pickel, 2011: 323-324).

Glock'un düşünceleri takip eden yıllarda tekrar tekrar ele alınmış ve dindarlığın ampirik ölçümünde de kullanılır olmuştur. Onun dine dair ortaya koyduğu tüm bu boyutlar hemen her dinde farklı bir şekilde de olsa ortaya çıkar. Ancak farklı şekilde değerlendirme ve vurgulamaya tabi tutulabilirler. Bazı dinler, ritüel uygulamaları, diğerleri ideolojik boyutu, diğer başkaları entelektüel boyutu daha fazla vurgulayabilirler (Knoblauch, 1999: 92-93).

Çalışmaları modern sosyolojide bir dönüm noktası olarak kabul edilen, Din Sosyolojisinin kurulmasında önemli role sahip ve aynı zamanda Weber'in çağdaşı olan Émile Durkheim (1858-1917) dini, Aydınlanma'nın çağdaş din eleştirisinin aksine insanın varoluşunun temel bir özelliği olarak nitelendirir ve ayrıca bireylerin toplumlaşmasını, dinin merkezî önemi olarak da görür. Öyle ki o, dinsiz bir toplumu 'patolojik' olarak görmekte ve bununla da dinin toplumdan bağımsız bir alanda hareket etmediğini ve etmeyeceğini vurgulamaktadır (Pickel, 2011: 78). Dolayısıyla Durkheim, çok daha soyut ve yoğun bir din teorisi formüle etmeye çalışmaktadır (Birnbaum, 1962: 82). Öyle ki, bir yandan Din Sosyolojisine ilişkin düşüncelerinde sosyolojik yöntemin kurallarında tanımladığı -kendi sosyolojik terminolojisi, özneler arası ampirik inceleme, sosyal gerçeklerin değerlendirilmesi ve nedensel ilişkileri çözme girişimi gibi- temel önermeleri kullanmaya özen göstermektedir. Bunları ise, herhangi bir toplum çalışmasının özü olarak görmekte ve bunların toplumdaki din analizine de uygulanmaları gerekliliğini belirtmektedir (Pickel, 2011: 78). Öte yandan ise, dine bakışını toplumsal iş bölümüne ilişkin düşünceleriyle birleştirmekte ve bununla da o, modern toplumlarda artan bireyciliğe doğru bir gelişme olduğu tespitini yapmaktadır (Davis, 2004: 299). Dolayısıyla saf pozitivizmle saf idealizm arasında kararsız bir şekilde seyretmesine rağmen Durkheim, toplumun ya da onu oluşturan bölümlerin kendisini, sosyal yapı üzerinde bütünleştirici ve 'grup güçlerinin aşkın yeri' olarak etkiye sahip dini terimlerle yansıttığı kanaatinde (Birnbaum, 1962: 82-83; Knoblauch, 1996: 58-81; Pickel, 2011: 75-87).

İnanç ile inancın uygulanması (Ritüel) arasındaki bağlantı hem klasik hem de çağdaş sosyal bilimlerde tartışma konusudur. Dinî inançlar, kutsal şeylerin doğasını ve bunların birbirleriyle veya dünyevî şeylerle olan ilişkilerini ifade eden fikirlerdir. Nihayetinde ritüeller, insanların kutsal şeylere karşı nasıl davranmaları gerektiğini dikte eden davranış kurallarıdır. Durkheim, kutsal (*heilig*) ile profan (*profan*) (Durkheim, 1981: 62) arasındaki teması engelleyen '*negatif ritüeller*', bu temasın kurulduğu pozitif ayinlerden ayırır; ayrıca özellikle yas tutma ritüellerinde ifadesini bulan bu biçimlerin bir karışık formunu da değerlendirmeye tabi tutar (Durkheim, 1981: 405-406). Dinî inançlar ve ritüeller, profanın seküler dünyasından farklı olmakla karakterize edilir ve bunlar bazı kutsal veya kutsal alanlarla ilgili olmaları açısından dikkate değerdir (Knoblauch, 1999: 61). Bir toplumun sosyal yapısı ne kadar karmaşıksa, din ve toplum arasındaki ilişki de o kadar karmaşık hale gelir. Kendi sembolizmde ritüel, belirli sosyal ilişkiler üzerinde bir etkiye sahip olabilir ve onları psikolojik bir bakış açısıyla güçlendirebilir; bununla da bir kültürün ideolojik meşruiyetine katkıda bulunmuş olur (Aktay, 2015: 68). Ritüel, sosyal ilişkilerde yer alan çatışmaları da ifade edebildiği gibi, ortaya çıkacak psikolojik gerilimleri düzenleyerek, bu çatışmaların en aza indirilmesine katkıda bulunur. Bunu yapmak için din, kültürel araçlara, kiliselere, camilere, sinagoglara, ayinlere, simge ve sembollere başvurur (Knoblauch, 1999: 118) ki, bunun da ideolojik sonuçları vardır (Birnbaum, 1962: 80).

Doğüstü şeylere inanç, söz konusu doğüstü ile dünyevî, görünür dünya arasındaki ilişki hakkındaki inançlarla, en azından insanın bu dünyadaki yükümlülüğü hakkındaki temel kavramlarla ilişkilendirilir (Birnbaum, 1962: 79). Bu inançlar, açıkça dinlerin içindeki ideolojik bileşenlerin gelişimi için tam bir odak noktalarıdır. Gerek Alman Protestan teoloğu ve kültür felsefecisi Ernst P. W. Troeltsch (1865-1923) gerekse Max Weber (1864-1920), Marksist din kavramını iyileştirme yönünde girişimde bulunmuşlardır. Bu çabalarına rağmen her ikisi de, içinde dinî inançların olduğu veya benimsendiği grupların veya tabakaların, toplumlarının somut varoluşsal sorunlarıyla bağlantılı manevî ihtiyaçların tatmininde bu inançlara göre hareket ettikleri tespitini yapmışlardır (Troeltsch, 1925: 3-21; Weber, 1922: 536-573).

Marksist geleneğin klasik karakterine dair ideolojik sorun, uzun zaman dinî davranışın sosyolojik analiziyle yakından bağlantılı bir sürece sahip olmuştur. Din ve kurumları üzerine yapılan çağdaş sosyolojik araştırmalarda bu geleneksel yakın ilişkinin bazen gözden kaçırıldığı bazen de dikkate alındığı görülmektedir. Bu bağlamda ideoloji kavramının tarihinde taşıdığı anlam momentleri inkâr edilemez olduğu kadar kavram muğlak ve kaçınılmaz olarak politik anlamlar yüklü bir kavram haline de dönüşmüş ve net bir tanım üzerinde uzlaşma söz konusu olamamıştır (Bay, 1995: 18-22). Bununla birlikte kavramın genel ve geçici tanım(lar)ını yapma girişimleri de dikkat çekmekte olup, konunun işlenmesini ve anlaşılabilirliğini sağlamak amacıyla yapılan bir tanımı kullanmak yararlı olacaktır. Buna göre Birnbaum (1962: 79) ideoloji kavramına ait, gerçekleri temsil ediyor gibi görünen ama aslında genellikle zımnen değer yargıları -bu tür ifadelerin geliştirildiği ve yayıldığı toplumlardaki güç dağılımına ilişkin olumlu ya da olumsuz değer yargıları- içeren toplumla ilgili sistematik

ifadeler olduğu şeklinde genel ve geçici bir tanım ortaya koymaktadır. Buna göre önemli eleştirmenlerden biri olan Ernst Troeltsch'ün ideoloji kavramını pozitivist bir kavram olarak nitelendirme girişimi dikkat çeker. Zira Troeltsch'ün eleştirel-akılcı ideoloji teorisi, Comte'un pozitivisminden temel noktalarda farklılık göstermektedir. O, Comte'un "Üç Hal'in Büyük İlerleme Yasası"nı tarihte etkili olan ilahi kurtuluş planına olan inancın sekülerleştirilmiş geç bir biçimi olarak değerlendirmektedir (Troeltsch, 1925: 609). Öte yandan, Troeltsch'te bir ideolojiye olan ayrılmaz bağı yanlış değerlendirmek gibi pozitivist bir yanlılığı da vardır. O, dünyayı açıklama veya bilgi aktarma işlevinin tamamen deneysel bilimlere devredildiğini varsayar (Troeltsch, 1925: 338-357; Tepe, 2012: 67). Yine o, ideoloji kavramını alt ve üst yapı teorisini sadakatle izleyen Marksist teoriyle karşılaştırma yoluna gider (Troeltsch, 1925: 3-21; Ludz, 1976: 2-5, 16; Zima, 1995: 73-75), ancak pozitivist tanımlamanın Marksist ideoloji kavramıyla bağdaştırılamayacağını izahında müphemlik söz konusudur (Tepe, 2012: 65-67).

Ayrıca Troeltsch, ideolojik söylemleri "boş formüller" (*Leerformeln*) olarak nitelendirme girişiminde de bulunur. Ona göre, boş formüller olarak ideolojiler, içerik eksikliği nedeniyle kısıtlama olmaksızın manipüle edilmeye açıktırlar. Bu sebeple de belirli sosyal grupların 'sosyal çıkarlarına' karşılık gelen sürekli değişen içerikle doldurulabilirler (Troeltsch, 1958: 292; Ludz, 1976: 8-9). Bunun dışında, Troeltsch'ün analiz alanıyla ilgili yaklaşımına dair Birnbaum (1962: 79) şu değerlendirmeyi yapmaktadır: O, bunu kökenlere ve kısmen gizlenmiş değerlerin mekanizmalarına kadar genişletme girişiminde bulunsa da, onun değerinin aynı zamanda tam olarak bu gizleme unsurunu ifşasında yattığı kanaatinde. Tüm bunlardan geriye ise, toplumun böyle bir anlama biçiminin, doğaüstü olan dini anlamak için hangi açıdan yararlı olduğunun değerlendirilmesi kalmaktadır.

Dini örgütlenme biçimlerinin belirli bir inanç sistemi içerisinde gelişebilen ideolojik yapılanma üzerinde belirli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu anlamda dinî örgütlenme, belirli, tipik inanç ve ayin biçimlerinin kurumsallaşmasından oldukça ayrı olarak dinî inanç sistemleri içinde mümkün olan ideolojik gelişme tipini sınırlama işlevine sahiptir. Burada Troeltsch'ün, kilise (*Kirche*)², mezhep (*Sekte*)³ ve mistisizm (*Mystik*)⁴ (Troeltsch, 1925: 149-156, 172-173, 463, 775) şeklindeki üç tür Hıristiyan Birliği sınıflandırmasının (Troeltsch, 1925: 125-127) önemli bir role sahip olduğu görülür. Zira cemaatler, kültürler ve kurum üstü dinler hakkında gerçekleştirilen müteakip araştırmalar tarafından geliştirilen ve Batı'da dinî kabullerin sınıflandırılması konusunda temel başvuru kaynağı haline gelen bu sınıflandırma bu türden daha ileri analizler için bir başlangıç noktası olmaya devam eder niteliktedir. Öyle ki, Troeltsch, belirli bir dinî topluluk ya da örgütlenme biçiminin ilgili dinin sosyal etiğinin içeriğine dair inkâr olunamaz sonuçları olduğunu ortaya koymaktadır (Troeltsch, 1925: 147-148). Örneğin, toplumun tamamını kendi dinî düzenine tabi kılma çabası konusunda kilise, toplumun mevcut kurumlarıyla çatışma halinde olmamalı ve onlarla uyum içerisinde olmalıdır (Troeltsch, 1912: 156, 250, 351). Troeltsch'ün şemasının ayrıntıda doğru olup olmadığı burada muğlak bırakılabilir; ancak her halükarda dinî örgütlenmelerle onları çevreleyen kurumsal sistem arasındaki çatışma ve işbirliği biçimlerinin, bu örgütlenme biçimlerini temsil eden inançları etkiliyor olması önemlidir (Troeltsch, 1925: 125-127).

Din, ideoloji kavramının kendisine uygulanmasıyla, evrenin ve ortaya koyduğu ahlaki sorunların bir tür sembolik yorumu haline gelmeye başlar ki bununla da dinin eşsiz bir fenomen olma özelliği şüpheli hale gelir. Zira ideoloji ve dinin böyle bir metodolojik denklem düzleminde ele alınmasının sekülerleşme problemi gibi önemli problemleri gizleyebileceği kanaatini uyandırabilir. Ancak bu kanaatin tersi de söz konusu olabilir. Dini, bir ideoloji gibi ele almak suretiyle belli gruplar için sekülerleşmiş dünyayla başa çıkmanın nihai ahlakî kavramların kaynağı olarak dinî olanın yerini aldığı tarihsel koşullar daha ayrıntılı ortaya konulabilir (Birnbaum, 1962: 81). Bu bağlamda mit ve manevi yapı üzerine yapmış olduğu çalışmasında Claude Lévi-Strauss (1908-2009), mitolojinin sosyal yapının ve sosyal ilişkilerin bir yansıması olarak görülmesinden kaynaklanan mitlerde belirli bir basamaklılığa işaret eder. Bununla beraber o, "gerçekte durum ne olursa olsun [...] her seferinde kazanan bir diyalektiğin gerçek anlamı deneyimlemenin yollarını [bulacağı]"ndan da emindir (Lévi-Strauss, 1967: 228). Lévi-Strauss, mitleri incelerken birbiriyle çelişen iki ifadeye işaret eder. Bunlardan birinin, mitin olayların gelişigüzel bir derlemesi olduğu, diğerinin ise, mitlerin aynı karakter özelliklerinin ve detaylarının dünyanın her yerinde bulunabilmesidir. Buradan da ortaya bir sorun çıkmaktadır ki bu ise: "mitin içeriği tamamen tesadüf ise, dünyanın bir ucundaki mitlerin bu kadar benzer olduğu nasıl anlaşılır?" (Lévi-Strauss, 1967: 228). Ona göre, mitlere için olan bu temel tezat, bir çözüm elde etmek için bilince çıkarılmalıdır. Lévi-Strauss'un bu iki kategori arasında neredeyse hiç ayırım yapmaması ve bu nedenle genelleme yapma konusunda çok başarılı olması hususunda bir şey söylemeye gerek yok. Mit üzerine çalışması belli belirsiz yeni bir analitik tekniği işaret etmektedir. O, manevi kategorileri, insan ilişkileri sistemlerinde tekrar eden özellikler olarak açıklamak suretiyle bu tür özelliklerin ifadesinin ve bunların simgesel biçimde sabitleştirilmesinin genel bir kuramını oluşturmuş olmaktadır (Lévi-Strauss, 1967: 226-254; Segal, 2012: 173-186).

² Uzlaşmacı dinî kurum.

³ Uzlaşmayı reddeden kurum.

⁴ Dinî kurumlardan daha ziyade dinî coşkunun ortaya çıkardığı tecrübeyle ilgilenen bireylerin dinsel görüşü.

Toplumsal yapının belirli alt yapılarında belirli bireylerin toplumsal ilişkilerde ırk, din, renk, ulusal aidiyet gibi birtakım sebeplere bağlı olarak maruz kaldıkları -özel baskı, ötekileştirilme, dışlanmışlık vb.- bazı yön ve boyutların doğaüstü imge(lere) yansıtıldığı psikolojik süreçler söz konusu olabilmektedir. Söz konusu psikolojik süreçlere dair bazı sorgulamaların yapılması ve cevabının beklenmesi doğal olmakla beraber bu duruma sadece doğrudan içkin terimlerle doyurucu cevap verilmesi yeterli olmamaktadır. Sürece dair tatminkâr sonuç(ların) elde edilebilmesi için toplumun tüm organizasyonunun incelenmesi ve bunların verili dinî inanç süreçlerini nasıl etkilediğinin kontrol edilmesi gerekmektedir. Elbette belirli inançların toplumun kurumlarını, bunların sürdürülebilirliğini veya değiştirilmesi üzerindeki etkileri araştırılmak istendiğinde, böyle bir durumda işlevsel analiz yoluyla toplumun bir bütün olarak incelenmesi gereklidir. Bu bakımdan etnolojik ve tarihsel verilerin değerlendirilmesi suretiyle belirli dinî gruplardaki dinî deneyim kökenlerini, bu grupları daha geniş sosyal bağlarıyla ilişkilendirerek tanımlamak daha doğru olacaktır (Birnbaum, 1962: 80-81). Bu bağlamda ideoloji kavramı, din araştırmalarına psikanalizin de dâhil edilme olasılığına yol açmaktadır. Karl Marx, teorik yapısının yalnızca tamamlayıcı bir parçasını oluşturan din üzerine düşüncelerinde, Alman filozof Ludwig Feuerbach (1804-1872) tarafından yapılan merkezi bir açıklamayı takip eder. Feuerbach'a göre din, insan bilincinin bir yansımasıdır (*eine Bewusstseinsprojektion des Menschen*) (Feuerbach, 1994: 41-42;). Feuerbach kadar Marx için de din kesinlikle yanlış, yanlış bilinçtir (*verkehrtes Weltbewußtsein*) (Marx, 1961: 378). O, Feuerbach'ın din fikrini toplumsal bir projeksiyon olarak ele almış, ancak siyasi içeriğini toplumsal güç ilişkilerine bağlayarak yoğunlaştırmaya çalışmıştır. Onun ideoloji eleştirisi, Feuerbach'ın yaklaşımının çok ötesine geçer ki, bu da yanlış dini bilinci, 'tersine çevrilmiş, yanlış bir dünya'nın yani nihayetinde yetersiz sosyo-ekonomik yapıların nedeni olarak anlamasıydı (Marx, 1961: 378-379; Pickel, 2011: 66-69). Zira bu sürecin bir sonucu olarak insanların bilincine egemen olan yabancılaşma (*Entfremdung*), kapitalist toplumdaki gerçek insan yaşamının toptan yabancılaşmasının yalnızca bir yüzüdür ve bunun ana özelliği ekonomik yabancılaşmadır. Dinsel yabancılaşmaya gelince o, yalnızca insanın içsel bilinci alanında meydana gelir. Bununla beraber ekonomik yabancılaşma reel hayatıdır. Bu nedenle, ortadan kaldırılma süreci her iki tarafı da kapsar (Ludz, 1976: 50-76; Tepe, 2012: 145-148, 197). Buradan hareketle Marksist teori, mantıksal olarak insanların ampirik olarak gözlemlenebilir yaşam koşullarıyla başlar. Çünkü Marx'a göre, insanın dinde gerçekleşen yabancılaşması, kapitalist toplumda hüküm süren topyekûn yabancılaşmanın yalnızca bir uğrağıdır ve onun bir göstergesidir (Pickel, 2011: 66). Dolayısıyla yabancılaşmanın ifade biçimi olarak Marksist bakış açısından ortaya çıkan genel yaklaşım, din analizi ile ideolojilerin oluşumunun genel analizi arasında kesin bir sınır çizmenin bir hayli zor olduğudur (Birnbaum, 1962: 82). Benzer bir durumu psikanalizin kurucusu Sigmund Freud (1856-1939) ve okulunda da görmek mümkündür. Zira Freud'un pek çok itiraz ve eleştirilerin yöneltildiği insanın evrensel nevrotik saplantısı olarak nitelendirdiği din anlayışı ile psişik süreçlerin genel analizi arasındaki fark bir şekilde belirsizliğini korumaya devam etmektedir (Şentürk, 2004: 221-229).

İdeolojilerin analizi temel formda Marksist kavrama en ağır itirazları dile getiren düşünürler tarafından ele alınmış ve sürdürülmeye devam etmiştir. Bunlardan birisi olan Max Weber, olağanüstü, farklılaştırılmış din ve dinler anlayışında onları hayatın her alanıyla eylem bağlantısı olan bütüncül bir anlayış sistemi olarak anlama yoluna da gitmiştir. Bu bağlamda o, dünya dinlerini dünyaya karşı tutumları açısından bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Bu sınıflandırma ise şu şekildedir:

Tablo 1.

Max Weber'in dünya dinleri sınıflandırması (Knoblauch 1999: 56)

Konfüçyüschülük Taoizm	Batı Hıristiyanlığı	Hinduizm Budizm	Protestan Ahlakı	Antik Yahudilik
Dünyayı Olumlayan	Dünyayı Olumsuzlayan (Kurtuluş Dini)			
	Dünyadan Yüz Çeviren		Dünyaya Yönelen/Dünyevi	
Siyasi Din	Çile/İnziva	Murakabe Cezbe Hali	Çile/İnziva	Murakabe Cezbe Hali
Dünyaya Uyum	Dünyanın Üstesinden Gelmek	Dünyadan Kaçış	Dünyanın Hâkimiyeti	Dünyaya Gönder(il)me

Bu sınıflandırma çerçevesinde bakıldığında dünyayı olumlayan ve ona uyum sağlayan Konfüçyüschülüğü de bir din olarak adlandıran (bkz. Weber, 1922: 276-536; Pickel, 2011: 104-105) Weber, dinler araştırmasına iş ahlakı tartışmasını da dâhil etmiştir. Bunun dışında bunların günlük yaşam ve çevredeki sosyal yapı üzerindeki istenmeyen sonuçlarını da ele almıştır. Aynı şekilde Weber, geç ortaçağ Batı Hıristiyanlığının dinin kendi kendini ortadan kaldırması ve dolayısıyla büyüünün bozulması (*Entzauberung*) (Weber, 1922: 114, 156) şeklinde nitelendirdiği rasyonelleşme sürecine dair dönemin kentli zanaatkâr ve tüccarların katkısını da teslim etmektedir (bkz. Weber, 1922: 237-275; Knoblauch 1999: 57; Küenzlen, 150-174). Tüm bu yaklaşım noktaları, bir çeşit

iyileştirmeler anlamına gelmekle beraber, Marksist anlayışın çürütülmesi anlamına gelmez (Birnbaum, 1962: 82).

Sosyolojiyi ve ona bağlı bilimlere muğlak, abartılı ve iddialı tavra sahip şeylerden arındırmak önemlidir. Zira sosyolojik araştırmaların belirli, nicel tekniklerle özdeşleştirilmesinin araştırmaların amacını keyfi ve gereksiz yere kısıtlayıp kısıtlamadığı sorusu önemlidir. Öyle ki, sınırlı ve kesin sorular ön koşul olarak, tarihsel olayların dönemselleştirilmesine, tarihsel analiz için birimlerin tanımlanmasına ve ilişkili sosyolojik mekanizmaların anlayış ve rehberliğine sahiptir. Dinî katılımla ilgili sorular, inancın dışı vurum sorularına verilen cevap kalıpları gibi olağan anket ve görüşme yöntemleri kullanılarak ortaya konulan bireysel davranış ve bireysel psikoloji hakkındaki ifade ve yaklaşımlar, sosyolojik tasavvur gücünü sınırlamakla tehdit etmektedir (Şavran, 2012: 65-98). Bununla beraber bu veri toplama anketlerinin belli bir toplumsal yapıdaki dinî tutumların kökenleri, kalıcılığı veya çürümesi hakkındaki bilgilerimizi mutlak surette derinleştirdiğini söylemek zordur. Dinî tutumları, tüm yaşamdaki davranışların sonuçlarından izole eden çalışmalar, temel olarak sadece ahlaki yaklaşımların sözlü açıklamalarıyla uğraşır ki, görülen kişiler için bu tür itiraflar sahip oldukları pratik ahlaki değer tarafından kontrol edilemez (Birnbaum, 1962: 83).

Amerikalı sosyolog Gerhard Lenski (1924-2015), din hakkındaki teorik formülasyonlar ile gerçek dini davranış ve tutumlar ve belirli sosyal yaşamdaki belirli grupların dinî inançları ve mensubiyetleri arasındaki ilişkiler üzerine bir çalışma yapmıştır. Materyalinin büyük bir kısmı 1958 tarihli Detroit Area Study'den gelmektedir (DAS, Michigan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün bir projesidir). 1958 yılında yapılan ankette, yüzde 41'i beyaz Protestanlar, yüzde 35 beyaz Katolikler, yüzde 15 zenci Protestanlar ve yüzde 4 Yahudiler olmak üzere 656 Detroit'liden oluşan bir örnekleme görüşülmüştür. Lenski, verilerini belirli noktalarda, 1958 öncesi anketlerden elde edilen bulguları kullanan DAS ve yanıtlayanların katıldığı kiliselere hizmet eden Protestan ve Katolik din adamlarıyla görüşmeler yaparak tamamlamıştır (Sklare, 1961). Burada dinî davranış araştırmaları ile ideoloji analizi arasında bir sentezleme girişiminde bulunmaktadır ki ikincisi hakkında şüphenin olması dikkat çekicidir (Birnbaum, 1962: 84). Bu çalışmada Lenski, şehirleşme ve orta sınıf statüsünün yükselme süreciyle Amerikan toplumsal yapısında dinî bağlılığın ve yükümlülüğün korunduğunu hatta arttığını kaydeder. Yine o, iki dinî tutum arasında ayırım yapmaktadır. Bunlardan ilki, inancı hayatın geri kalanından ayıran Ortodoks, diğeri ise iş, ekonomi, siyaset ve eğlenceye yönelik davranışları belirli bir şekilde etkileyen pratik-adanmışlık ki bunlar üzerinden Katolik ve Protestan kilise üyeliği bakımından farklı sonuçları tartışır. Kullandığı anketlerin sınırlılıklarından biri, bu tutumların içyapısının daha fazla belirlenememesiydi. Ancak bu tutumların kalıcılığını ve etkisini dinî toplulukların genel toplumsal yapısının son derece örgütlü alt birimleri olarak işler gördüğü Amerikan toplum yaşamının biçimlerine atfederek dinin yeni toplumsal işlevler üstlendiğini ileri sürer. O, bu şekliyle asli bağların görece ihmalî, bürokratikleşme ve toplumsal yaşamın 'prefabrik' değerlerle doyurulmasıyla karakterize edilen, çok övülen kitle toplumu fenomenini savuşturma çabası içinde görünüyor (Sklare, 1961; Birnbaum, 1962: 84).

SONUÇ

Din ve toplum arasındaki ilişki süreklilik, etkileşim ve karşılıklılık temelinde devam etmektedir. Din toplumu çok yönlü etkilerken, toplum da bu süreçte kendi dini-sosyal realitesini inşa ettirmeyi sürdürmektedir. Küresel ölçekte yaşanan değişim ve dönüşümlere bağlı olarak 90'lardan itibaren önemi artan Din Sosyolojisinin amacı, dinin toplumsal boyut ve süreçlerine odaklanarak din-toplum ilişkisinden kaynaklanan yapı ve unsurları olgusal temelde açıklayıp yorumlamaktır. Bunun için Din Sosyolojisinin, kendine özgü yöntem ve tekniklerle farklı kavram(lar)la etkileşim ve işbirliği içerisinde olması kaçınılmaz bir durumdur. Bu kavramlardan birisi de, tanımsallık ve işlevsellik bakımından müphemliğin ağırlıkta olduğu ideoloji kavramıdır.

Birey ve toplumun farklı boyutlarda etkilediği ve şekillendirdiği dinî sistemlerde oluşa(bile)n ideolojik yönler, din analizlerinde ideoloji kavramının kullanılabilirliğine imkân tanımaktadır. Fakat bunun nasıl uygulanacağına dair sosyal bilimlerde genel kabul görmüş bir yöntem yoktur. Dolayısıyla dinin ve onun toplumsal boyutlarının hangi ideoloji tanım ve işlevselliğiyle ele alındığı, incelendiği ve yorumlandığı farklı yaklaşım ve sonuçların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bununla da din ve onun toplumsal boyut ve yansımalarının analizi ile ideolojilerin oluşum ve uygulanmasının genel analizi arasında kesin bir sınır çizmenin hayli zor olduğu ortaya çıkmaktadır.

Dine ideoloji kavramının uygulanmasıyla sekülerleşen dünyayla mücadele kaynağı olan dinin yerini almakta istekli görünen 'tarihsel koşullar' bir şekilde ifşa edilirken, diğer yandan din, evrenin ve ortaya koyduğu ahlaki sorunların bir tür sembolik yorumu haline gelme riskiyle ve eşsiz bir fenomen olma özelliğini kaybetmeyle karşı karşıya kalabilmektedir. İdeolojilerin teşekkül ve yansımalarının analizi ile din ve onun sosyal boyutu analizi arasındaki muğlak ilişki, ideoloji kavramının Din Sosyolojisinin amaç ve işlevi bakımından bir problem oluşturup oluşturmadığı, oluşturuyorsa etki ve boyutlarının neler olduğuna yönelik net bir sonuç ortaya koymayı zorlaştırdığı gibi, diğer yandan bu durumun varlığını daha da devam ettireceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla

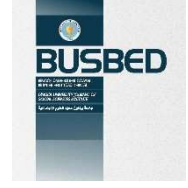
her bir çalışma alanının belli bir ideoloji anlayış ve etkileri olduğu ve bu nedenle de tek bir gerçek ideoloji kavramı yerine, incelenmekte olan fenomene atıfta bulunan birkaç kavramın varlığından söz etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Bay, H. (1995). Erzählpanzer. Überlegungen zu Ideologie und Erfahrung. Ideologie nach ihrem "Ende": *Gesellschaftskritik zwischen Marxismus und Postmoderne*, (Hrsg. Hansjörg Bay u. Christof Hamann), Opladen: Westdt. Verl.
- Bergunder, M. (2018). Soziologische Religionstheorie nach dem cultural turn. *Handbuch Religionssoziologie, Veröffentlichungen der Sektion Religionssoziologie der Deutschen Gesellschaft für Soziologie*, (Hrsg. Pollack, D., Krech, V., Müller, O., Hero, M.), Springer VS, Wiesbaden.
- Birnbaum, N. (1962). Ideologienbegriff und Religionssoziologie. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Hrsg.: Rene König, (Hrsg. von Dietrich Goldschmidt und Ioanin Matthes) Sonderheft 6, Westdeutscher Verl., Köln und Opladen.
- Bulut, Y. (2011). İdeolojinin Tarihi. *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 23. Sayı, 2011, 183- 206.
- Davis, W. (2004). Din Sosyolojisi. (Terc., İhsan Çapcıoğlu). *AÜİFD*, XLV, sayı II, 291-308.
- Durkheim, É. (1981). *Die elementaren Formen des religiösen Lebens*. Übersetzt von Ludwig Schmidts, Suhrkamp Verl., Frankfurt am Main.
- DWDS (Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache). (2022). Ideologie. <https://www.dwds.de/wb/Ideologie>, (Erişim: 7.10.2022).
- Eagleton, T. (2000). *Ideologie. Eine Einführung*. (Überst., Anja Tippner) Verlag J.B. Metzler, Stuttgart-Weimar.
- Feuerbach, L. (1994). Das Wesen des Christentums. *Sämtliche Werke*, Neu Hrsg. von Wilhelm Bolin und Friedrich Jodl, Sechster Band, dritte, unveränderte Auflage, Stuttgart-Bad Cannstatt: frommann-holzboog.
- Graf, F. W. (2004). *Die Wiederkehr der Götter. Religion in der modernen Kultur*. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn.
- Herkommer, S. (1999). Ideologie und Ideologien im nachideologischen Zeitalter. *Supplement der Zeitschrift Sozialismus*, 26. Jg., 4, 1-43.
- Höffner, J. (1961). Industrielle Revolution und religiöse Krise Schwund und Wandel des religiösen Verhaltens in der modernen Gesellschaft. *Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen Geisteswissenschaften*, Heft 97, 80. Sitzung am 19. April 1961, Dusseldorf, 1-75.
- Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilizations*. New York.
- Knoblauch, H. (1999). *Religionssoziologie*. Sammlung Götschen 2094, De Gruyter.
- Küenzlen, G. (2011). Max Weber: Wissenschaft und Religion. Ein Rekonstruktionsversuch in gegenwartsdiagnostischer Absicht. *Religionen verstehen- Zur Aktualität von Max Webers Religionssoziologie*, (Hrsg. Agathe Bienfait), VS Verlag, 150-176.
- Lenk, K. (1984). *Ideologie. Ideologiekritik und Wissenssoziologie*, Frankfurt/Main (1984).
- Lévi-Strauss, C. (1967). Die Struktur der Mythen. *Strukturelle Anthropologie I*, Übers. von Hans Naumann, Suhrkamp 1967.
- Liedhegener, Antonius (2018). Pluralisierung, *Handbuch Religionssoziologie. Veröffentlichungen der Sektion Religionssoziologie der Deutschen Gesellschaft für Soziologie*, (Hrsg. Pollack, D., Krech, V., Müller, O., Hero, M.), Springer VS, Wiesbaden.
- Ludz, P. C. (1976), *Ideologiebegriff und marxistische Theorie. Ansätze zu einer immanenten Kritik*, Westdeutscher Verlag.
- Macit, M. H. (2016). İdeoloji Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme. *Kayı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Bahar, 29-36.
- Marx, K. (1962). Das Kapital- Kritik der politischen Ökonomie. *Karl Marx- Friedrich Engels Werke*, Band 23, Dietz Verlag, Berlin, 85-99.
- Marx, K. (1981). Zur Kritik der Hegeischen Rechtsphilosophie. *Karl Marx- Friedrich Engels Werke*, Band I, Dietz Verlag, Berlin, 378-392.
- Marx, K., & Engels, F. (1978). Die deutsche Ideologie. *Karl Marx- Friedrich Engels Werke*, Band 3, Dietz Verlag, Berlin, 9-70.

- Pickel, G. (2011). *Religionssoziologie. Eine Einführung in zentrale Themenbereiche*, VS Verlag für Sozialwissenschaften | Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Pollack, D. (2018). Probleme der Definition von Religion, *Handbuch Religionssoziologie. Veröffentlichungen der Sektion Religionssoziologie der Deutschen Gesellschaft für Soziologie*, (Hrsg. Pollack, D., Krech, V., Müller, O., Hero, M.), Springer VS, Wiesbaden.
- Salamun, K. (1981). Ideologie, Erkenntnis und Wahrheit. (Hg.): *Ideologien im Bezugsfeld von Geschichte und Gesellschaft*, (Hrsg. Pelinka, Anton), Innsbruck, S.15-33.
- Segal, R. A. (2012). Dinsel Mit-Ritüel Kuram. (Çev. Naim Atabağsoy). *Millî Folklor*, 24, Sayı 94, 173-186.
- Sklare, M. (1961). The Religious Factor. by Gerhard Lenski, <https://www.Commentary.org/articles/marshall-sklare/the-religious-factor-by-gerhard-lenski/> (Erişim: 02.11.2022).
- Subaşı, N. (2014). *Din Sosyolojisi*. DEM Yayınları, İstanbul.
- Şavran, T. G. (2012). Nicel ve Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri. *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Anadolu Ü. Yy., Eskişehir.
- Şentürk, H. (2004). Freud'un Psikoloji ve Din Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım. *Dini Araştırmalar*, C. 7, S. 19, 221-229.
- Tepe, P. (2012). *Ideologie*. De Gruyter, Berlin.
- Troeltsch, P. W. E. (1912). *Gesammelte Schriften, Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*. Erster Band, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.
- Troeltsch, P. W. E. (1925). *Gesammelte Schriften, (Gesammelte Aufsätze zur Geistesgeschichte und Religionssoziologie)*. (Hrsg. von Dr. Hans Baron), Vierter Band, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.
- Troeltsch, P. W. E. (1958). *Vom Ursprung und Ende der Metaphysik Eine Studie zur Weltanschauungskritik*. Springer-Verlag Wien GmbH.
- Tylor, E. B. (1871). *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*. London: J. Murray, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Weber, M. (1922). *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Bd. 1, Tübingen
- Zima, P. V. (1995). Ideologie: Funktion und Struktur. Ideologie nach ihrem "Ende": *Gesellschaftskritik zwischen Marxismus und Postmoderne*, (Hrsg. Hansjörg Bay & Christof Hamann). Opladen: Westdt. Verl.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 03.01.2023
Kabul Tarihi : 23.01.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1229043>

SİCİLL-İ AHVAL KAYITLARINA GÖRE ANTALYALI MEMURLAR TARAFINDAN İŞLENEN SUÇLAR*

Ozan Can AKPINAR¹

ÖZ

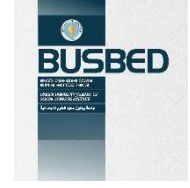
Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyılda bürokrasi ve memuriyet özelinde birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler özellikle Tanzimat döneminden itibaren hız kazanmış, memurluk mesleği modern ve rasyonel bir sisteme oturtulmaya çalışılmıştır. Ayrıca memurların işledikleri suçlara karşı uygulanacak yasal yaptırımlar da dönemin idarecilerinin gündeminde yer almıştır. Memurlarla ilgili rahatsız olunan hususların temelini ise rüşvet, yolsuzluk, hakaret, zimmetine para geçirme, görevi kötüye kullanma, izinsiz görev yerinden ayrılma, görevi yerine getirmeme ve ahlaksız bazı hareketlerde bulunma gibi müzmin suçlar oluşturmuştur. Sözü edilen suçlarının önüne geçilmesi ve yargılama sürecinin belli ilkelere göre yapılması amacıyla çeşitli kanun ve nizamnameler yayımlanmıştır. Ayrıca II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde, denetimsizliğin önüne geçmek ve memur atamalarını düzenli bir şekilde yapabilmek amacıyla memurların biyografilerini kaydetmekle yükümlü olan Sicill-i Ahval Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon bünyesinde tutulmaya başlanan sicill-i ahval kayıtları ise 1879'dan itibaren sicill-i umûmî adı verilen defterlere kaydedilmiştir. Buradan hareketle çalışmada, sicill-i ahval kayıtlarından faydalanılarak Antalya merkez kazasında doğan Müslüman ve gayrimüslim memurların işledikleri suçlar ele alınacak, işlenen suçun niteliği ve suçu işleyen memurun akıbeti hakkında merkez-taşra ilişkisi bağlamında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Antalya memurlar, suç, sicill-i ahval, memur, II. Abdülhamid.

* Bu makale, 2017 yılında Prof. Dr. Güven Dinç danışmanlığında Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında hazırlanan "1879-1909 Tarihli Sicil-i Ahval Kayıtlarına Göre Antalya Doğumlu Memurlar" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Arş. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ozanakpinar10@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4619-6398>.

Article Type : Research Article
Date Received : 03.01.2023
Date Accepted : 23.01.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1229043>

CRIMES COMMITTED BY ANTALYA-BORN OFFICERS ACCORDING TO SİCİLL-İ AHVAL RECORDS

Ozan Can AKPINAR¹

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, a certain number of regulations were made in the bureaucracy and civil service in the 19th century. During the Tanzimat period, these regulations gained traction, and the civil servant profession was attempted to be established in a modern and rational system. Furthermore, legal sanctions for crimes committed by officers were on the agenda of the period's administrators. The crimes that concerned authorities were bribery, corruption, insult, embezzlement, misappropriation, unauthorized leave, failing to fulfill duties, and some unethical actions. In addition, in the reign of Abdülhamid II, the Sicill-i Ahval Commission was established, which was responsible for recording the biographies of civil servants in order to prevent uncontrolled and regular appointments of civil servants. The Sicill-i Ahval records, which were started to be kept by this commission, have been recorded in the books called Sicill-i Umumi since 1879. In this study, crimes committed by Muslim and non-Muslim officers born in the central district of Antalya will be addressed by using Sicill-i Ahval records, and evaluations will be made in the context of central-provincial relations about the nature of the crime committed and the fate of the officer who committed the crime.

Keywords: Civil servants, Antalya, crime, sicill-i ahval records, Abdülhamid II.

¹ Res. Asst. Dr., Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences Department of History, ozanakupinar10@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4619-6398>.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl “modernleşmesi” sürecinde memurlarla ilgili yapılan düzenlemeler esas anlamda II. Mahmud döneminde başlamış, bunu Tanzimat döneminde çıkarılan birtakım kanun ve nizamnameler takip etmiştir. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde bürokratik yapıdaki bu düzenlemelere devam edilmiş, bürokrasi, özellikle memurluk sistemi daha sistemli bir hale dönüşmüştür (Findley, 2011, s. 23-25; Findley, 2014, s. 335; Uğurlu, 2014, s. 10-11). Nitekim 1879 yılında Dahiliye Nezareti bünyesinde kurulan Sicill-i Ahval Komisyonu’yla birlikte devlet memurlarının sicilleri (bir nevi biyografileri) ilk defa bir defterde toplanmaya başlanmıştır. Buradaki esas amaç ise memurların denetim altında tutulmaları, uzmanlaşmanın sağlanması, tayin/terfilerin sisteme oturtulması ve atamaların kontrol edilmesiydi (Gültepe, 2009, s. 308; Sarıyıldız, 2004, s. 8; Saraç, 2016, s. 67). Bu arada memur alım ve tayinleri için 1881 yılında İntihâb-ı Memurîn Komisyonu kurulmuştur. Ancak bir süre sonra idarî yapıda uygulanması gereken değişikliklerin yanı sıra memurların tayinleri hususunda yeni bir yapılanmaya gidilmesi amaçlandı ve bunun sonucu olarak 1896 yılında hem İntihâb-ı Memurîn hem de Sicill-i Ahval komisyonları ilga edilerek yerlerine hiçbir daireye bağlı olmayan ve sözü edilen komisyonların işlerini uhdesine alan Memurîn-i Mülkiye Komisyonu kuruldu (Sarıyıldız, 2004, s. 89). Fakat 1908 yılında bu komisyon da lağvedildi ve tekrar Dahiliye Nezareti bünyesinde faaliyet gösteren Memurîn ve Sicill-i Ahval İdaresi teşkil edildi (Sarıyıldız, 2004, s. 112-113; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010, s. 237).

Memurîn ve Sicill-i Ahval İdaresi, Osmanlı Devleti’nin yıkılışına kadar varlığını sürdürdü. Sözü edilen bütün bu komisyon ve idareler tarafından yapılan çalışmalar sonucunda ise sicill-i ahval defterleri tanzim edildi. Burada resmî belgelerin kaydedildiği defterlerin tescil işlemine “*sicill-i ahval*”, meydana gelen defterlere ise “*sicill-i umûmî defterleri*” denilmekteydi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010, s. 237; Gündüz, 2011, s. 124-126). Ancak bu defterler 1879-1909 yıllarını kapsıyordu. 1909’dan 1922 yılına kadarki memur sicilleri ise dosyalar halinde düzenlenip defterlere zeyl olacak şekilde ayrı bir tasnifte yani Memurîn Muamelat dosyalarında (DH.MEM) tutuldu (Çetin, 2005, s. 93; Kütükoğlu, 1998, s. 144; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010, s. 237). Ne var ki bazı memurların 1909 yılından sonraki tayin/atama ve terfi bilgilerinin bir süre daha defterlere eklenmeye devam edildiği görülmektedir. Bu arada DH.MEM fonunun dışında memurların tayin, terfi, nakil ve becayiş gibi işlemlerinin bulunduğu belgeler de DUİT (Dosya Usulü İradeler) tasnifinde yer almıştır (Kütükoğlu, 1998, s. 142).

Sicill-i ahval defter kayıtlarına bakıldığında bir Osmanlı memurunun baba adı, doğum tarihi, eğitim durumu, bildiği dil, hangi memuriyetlerde bulunduğu, maaş, rütbe ve nişan bilgileri gibi birtakım biyografik verilerinin yer aldığı görülmektedir. Ayrıca herhangi bir soruşturmaya tâbi tutulup tutulmadığı, azledilip edilmediği gibi bu çalışmanın da kapsamını teşkil eden hususlar yer almaktadır. Buradan hareketle çalışmada, Başkanlık Osmanlı Arşivi’nde DH.SAİD (Dâhiliye Sicill-i Ahvâl İdâresi) fonunda kayıtlı defterlerde yer alan ve Konya vilayetine bağlı Antalya (Teke) sancağının merkez kazasıyla (nefs-i Antalya), 1879-1909 yılları arasındaki idarî yapılanma temelinde buraya bağlı nahiyel¹, köy ve mahallelerde doğan memurların işledikleri iddia edilen suçlar üzerinde değerlendirmede bulunulmuştur. Dolayısıyla 1879-1909 yılları zarfında Akseki, Alanya, Elmalı, İbradı ve Kaş gibi kazalarla, bu kazalara bağlı nahiyelerde doğan memurlar çalışmaya dahil edilmemiştir.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde sicill-i ahval defterlerine göre 10’u gayrimüslim olmak üzere toplam 128 memurun Antalya merkez kazasında doğduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler temelinde Antalya doğumlu memurların işledikleri iddia edilen suçları, muhakemeleri, aldıkları cezaları, azilleri veya sonrasında göreve edilip edilmedikleri gibi meselelere değinilmiştir. Ayrıca Osmanlı yönetiminin memurlarda aradığı kriterlerin ve cezaya sebebiyet verecek hareketlerin hangi hususlar olduğuna Antalya özelinde cevaplar aranmıştır.

2. MEMURLARDA ARANAN VASIFLAR VE SUÇ İŞLEYENLERE YÖNELİK DÜZENLEMELER

19. yüzyılda memurların işledikleri suçların önüne geçilmesi için 1840 ve 1858 tarihli ceza kanunnameleri, 1846 tarihli Talimat-ı Umumiye ve 1871 tarihli Memurîn Muhakemesi’ne Dair Nizamname gibi muhtelif kanun ve nizamnameler çıkarılmıştır. Yapılan düzenlemelerle birlikte rüşvet kesin olarak yasaklanmış, memurlar için aranan özellikler sıralanmıştır. Bu bağlamda memurların kanunlara uymaları, ahlaklı olmaları, kamu malını korumaları ve liyakatli olmaları gerektiği genel bir kaide halini almıştır. Buna karşın suçu sabit olmayan hiçbir memurun cezalandırılmayacağı hususu teminat altına alınmıştır. Ayrıca görevini layıkıyla yerine getiren memurların ödüllendirilmeleri, herhangi bir sebepten dolayı memuriyetten ayrılanlara mazuliyet maaşının verilmesi gibi haklar tanınmıştır (Terzi, 2015, s. 263; Akyıldız, 2006, s. 50; Özdemir, 2011, s. 152-153, 157-159; Özger, 2010, s. 72-74).

II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise memurluk mesleği daha sistemli bir hale ulaşmıştır. Özellikle Kanun-ı Esasi’de yer alan özlük hakları, memur alımlarının anayasanın 39, 40 ve 41. maddelerine göre ehliyet ve liyakat temellerine göre yapılacağı belirtilmesi, kanunen suçu sabit olmayan memurların azlolunamayacaklarının yer

¹ Mamort, İstanos, Kızılkaya, Bucak, Gebiz, Hısmı, Serik, Millü, İğdir ve Beşkonak nahiyeleri.

alması gibi hususlar bürokratik yapının dönüşümü için önemliydi. (Özdemir, 2011, s. 165; Terzi, 2015, s. 218-219). Ayrıca yine bu dönemde memurlarda temelde liyakat ve ehliyet aranmaktaydı. Esasında bu vasıflar kanun ve nizamnamelerde hatta doğrudan Kanun-ı Esasî’de belirtilmekteydi. Ancak bütün bu niteliklerin dışında bir de kişilerin sadakatlerine bakılmaktaydı (Yılmaz, 2018, s. 107). Hatta sadakat, çoğu zaman diğer vasıfların önüne bile geçebiliyordu.

Memurlar özelinde suça bulaşmayan, görevini layıkıyla yerine getiren memurlar için kayıtlarda şu ifadeler yer almaktadır: *“hidemât-ı sâbıkasınca bir gûne zimmet ve ilişiği olmadığı”* (BOA., DH.SAİD., 177/247), *“erbâb-ı gayretten ve ahlâk-ı hasene ashâbından olduğu”* (BOA., DH.SAİD., 79/115), *“hüsn-i hizmet ederek emvâl-emiriyye ve hukûk-ı şahsiyyeden zimmet ve ilişiği olmadığı”*, *“hoşnûdî-i umûmî kazandığı”*, *“vezâif-i me’mûriyyetinin hüsn-i ifâsında ikdâm ve gayretine mebni sıdk-ı istikâmet eylediği”*, *“emvâl-i emiriyye ile sâireden zimmet ve ilişiği olmadığı”*, *“afîfâne ve sâdikâne hareketle temşiyet-i umûr-ı hükûmete ve tezyid-i vâridât-ı devlete ve te’mîn-i inzibât-ı memlekete ve mesâlih-i ibâdin günü gününe tesviyyesiyle muhâfaza-ı hukûk-ı re’âyâya bezl-i himmet bu sûretle hidemât-ı hasenesine ve bu bâbda ibrâz ile hoşnûdu umûmiye muvaffak olduğu ve emvâl-i emiriyye ile hukûk-ı şahsiyyeden ve tevkîfâtan zimmet ve ilişiği olmadığı”*, *“hidmet ve gayreti meşhûd olduğu”* (BOA., DH.SAİD., 10/629-630; 80/287-288; 150/181-182), *“vazîfesini hüsn-i ifâya sa’y u gayret emekte bulunduğu”* (BOA., DH.SAİD., 168/271), *“erbâb-ı reviyet ve gayretinden ve hüsn-i ahlâk ashâbından bulunduğu”* (BOA., DH.SAİD., 171/453), *“vazîfesini hüsn-i ifâya çalışmakta ve ahlâk-ı hamîde ile muttasıf bulunduğu”* (BOA., DH.SAİD., 181/343), *“iktidârı umûr-ı me’mûresini ifâya kâfi olduğu”* (BOA., DH.SAİD., 40/439), *“iktidâr ve isti’kâmetten bulunduğu”* (BOA., DH.SAİD., 81/223-224).

Görevini layıkıyla yerine getirmeyenler yani *“sû-i hâl”* ve hareketlerde bulunanlar ise istikamet üzere olmayanlar, hüsn-i hizmet etmeyenler, vazîfesini ifade yeterli olmayanlar, iktidar ve liyakati bulunmayanlar olarak tanımlanıyordu. Bu kişiler ya görevden alınıyorlar ya da başka bir memuriyete aktarılıyorlardı. Buna karşın bazıları muhakemeye alınıyor, muhakeme neticesine göre de görevinin başında kalabiliyor veya azledilebiliyordu.

Esasında memurların, Memurîn-i Mülkiye Terakki ve Tekâüd Kararnâmesi’ne göre şu gerekçelerden dolayı azledilmeleri kararlaştırılmıştı: 1- kanuna aykırı şekilde tayin olunurlarsa, 2- mensup olduğu nezaret ve idarenin iç nizamnamesi gereğince bir sene içinde üç kere cezaî işlem görmüşlerse, 3- memurun bulunduğu memuriyet ilga edilirse, memuriyeti icra etmek için tayin olduğu süre geçmişse veya istifa edip de istifası kabul edilirse, 4- devletçe zaruri bir sebep görülürse, 5-cünhadan dolayı hapis veya sürgününe hüküm verilirse, 6- vazîfesini ifadan iktidarsızlığı kesinlikle tahakkuk ederse. Ayrıca yine bu kararnameye göre irade-i seniye ile atanmayan memurların nazır ve valiler tarafından usule uygun bir şekilde azledebilecekleri belirtilmekteydi. Buna karşın irade-i seniye ile atanan memurların merkezin uygun görmesiyle azledilebilecekleri hükmü yer almaktaydı (Düstur, H.1300).

Memurlar hakkında uygulanacak cezalar 1871 tarihli Memurin Muhakemesine Dair Nizamname’ye göre yapılan sorgulamalar neticesinde veriliyordu. Buna göre memurlar ilk olarak mensup oldukları daire tarafından yapılan istintak ile sorgulanıyorlardı. Sorgulama sonrasında bir istintakname hazırlanıyor ve hazırlanan bu istintakname memura imzalatılıyordu. Ayrıca istintaknamenin ek kısmına fezleke ile incelenen olayın özeti yazılıyordu. Böylelikle hazırlanan mazbata, istintakı yapan memurlar tarafından imzalanıyor ve neticesinde tahkikat-ı evveliyeye adı verilen evrak oluşuyordu. Sonrasında bu evrak muhakemenin yapılacağı meclise gönderiliyordu (Düstur, H.1289). İdarî ve adlî yargılamının sonucuna göre de gerekli işlemler yapılıyordu. Burada müstantıkların görevi oldukça önemliydi. Zira yaptıkları soruşturma neticesinde bir kararname hazırlıyor, eğer tevkif edilen kişinin suçlu olduğuna dair kanaate varırlarsa da bu kararnameyi heyet-i ithamiyeye gönderiyorlardı. Sonraki süreçte ise heyet-i ithamiye, gönderilen bu kararnameyi ve dosyayı inceleyerek tutukluların beraatine ya da dosyanın cinayet mahkemesine havale edilmesine karar veriyordu. Ne var ki bu süreç davaların geç görülmesine ve haliyle tutukluluk süresinin uzamasına sebep oluyordu. Bundan dolayı heyet-i ithamiye 14 Nisan 1890 tarihinde kaldırıldı. Böylelikle müstantıkların kararnamesinin doğrudan ceza mahkemesine gönderilmesi yönünde bir usule geçildi. Ancak sonrasında bu uygulamadan da vazgeçildi ve 1902 yılından itibaren tekrar heyet-i ithamiye uygulamasına dönüldü (Demirel, 2008, s. 192-193). Bu arada eğer bir memurun azledilmesine karar verilmişse yerine önce boşta olan başka bir memur aranıyor. Birisi bulunamadığı takdirde ise becaî seçeneğine başvuruluyordu.

II. Abdülhamid döneminde başka adlî düzenlemeler de yapılmıştır. Örneğin Sicill-i Ahval Komisyonu’nun kurulduğu 1879 yılında Mehâkim-i Nizamiye Teşkilatı Kanunu, Usul-ı Muhâkemât-ı Cezaiye Kanunu ve Usul-ı Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu yayımlandı. Bunlarla birlikte savcılık ile adliye müfettişliği gibi yeni birimler eklendi ve cezalandırma mekanizması belli bir sisteme oturtulmaya çalışıldı (Akçam, 1995, s. 42). Bunların dışında taşradaki mahkemeler bidayet ve istinaf olarak belirlendi. Kararların temyizinin ise merkezdeki temyiz mahkemesinde görülmesine karar verildi. Ayrıca Kanuni-Esası’de de yer aldığı üzere yürütme ve yargı ayrılığını sağlamak için düzenlemeler yapıldı (Demirel, 2010, s. 140-149). Fakat eleman eksikliği, malî sıkıntılar, mahkemelerin her yerde bulunmaması ve davaların geç görülmesi gibi sebeplerden ötürü birtakım aksaklıklar yaşanıyor. Bütün bu eksikliklerden dolayı ise dosyalar birikiyor ve davaların görülmesi uzun zaman alıyordu

(Demirel, 2008, s. 190). Bu arada müstantık sayısının az olmasından dolayı tevkif edilen kişilerin tahkikat işlemleri yapılmadığı için tutuklular mahkemeye sevk edilemiyorlardı (Demirel, 2008, s. 192-193).

3. İŞLENEN SUÇLAR VE VERİLEN CEZALAR

Sicill-i ahval kayıtlarına göre Antalya doğumlu memurlardan bazıları, kendilerine isnat edilen suçlardan veya görevlerini layıkıyla yerine getirmediklerinden dolayı cezalandırılmışlardır/azledilmişlerdir. Bu memurlar, Tablo 1’de paylaşılmıştır.

Tablo 1.

Disiplin Suçu İşledikleri İddiasıyla Cezalandırılan/Azledilen Memurlar

Memur Adı	Doğum Yılı (Hicri/Miladi)	Baba Adı
Ahmed Esad Efendi	1273/1856-1857	Ali Ağa
Ahmed Hamdi Efendi	1277/1860-1861	Mahmud Efendi
Ahmed Murad Efendi	1283/1866-1867	Hacı Mehmed Ağa
Ahmed Şevket Efendi	1292/1875-1876	Hacı Abdurrahman Efendi
Ali Nazif Bey	1281/1864-1865	Sururi Paşa
Cemal Efendi	1278/1861-1862	Ahmed Nazif Bey
Halil Efendi	1255/1839	Hüseyin Ağa
Halil Hilmi Efendi	1257/1841	Antalyalı Hüseyin Ağa
Halil Hilmi Efendi	1263/1846-1847	Süleyman Ağa
Hasan Tahsin Efendi	1285/1868-1869	Buharalı Hacı Ali Ağa
Hüseyin Adil Efendi	1280/1863-1864	Osman Ağa
Hüseyin Efendi	1290/1873-1874	Halil Ağa
İbrahim Edhem Efendi	1296/1878-1879	Hacı Mehmed Efendi
İbrahim Edhem Efendi	1289/1872-1873	Hacı Abdurrahman Hamdi Efendi
İbrahim Necati Efendi	1278/1861-1862	Ali Ağa
Kadızaâde Ahmed Raşid Efendi	1262/1845-1849	Mustafa Şükrü Efendi
Mehmed Cemal Efendi	1281/1864-1865	Morevi Mahmud Ağa
Mehmed Emin Efendi	1283/1866-1867	Reşid Bey
Mehmed Emin Efendi	1301/1883-1884	Tevfik Efendi
Mehmed Fehmi Efendi	1274/1857-1858	Ali Ağa
Mehmed Galib Efendi	1259/1843-1844	Hacı İbrahim Ağa
Mehmed Mekki Efendi	1286/1869-1870	Hacı Abdurrahman Efendi
Mehmed Murad Efendi	1290/1873	Hacı Hüseyin Ağa
Mehmed Nazım Efendi	1274/1857-1858	Yusuf Efendi
Mehmed Rüştü Efendi	1286/1869-1870	İsmail Ağa
Mustafa Efendi	1266/1849-1850	Sadık Efendi
Mustafa Hamdi Efendi	1293/1876	Yusuf Ağa
Neşet Efendi	1281/1864	Ali Rıza Ağa
Osman Adil Efendi	1296/1879	Mehmed Emin Efendi
Osman Sıdkı Efendi	1260/1855-1845	Abdullah Nûri Efendi
Ömer Lütü Efendi	1268/1852	Hafız Ali Efendi
Zülfikar Efendi	1295/1878	Mustafa Efendi
Pandelli Efendi	1287/1870-1871	Dimitri Ağa
Rafael Efendi	1275/1858-1859	Bedros

(BOA., DH.SAİD., 49/187; 56/39-40; 175/123; 113/211; 18/235-236; 10/629-630; 80/287-288; 150/181-182; 20/247; 56/19; 94/365; 65/493; 90/27; 185/136; 121/305; 181/173-174; 178/211-212; 4/998-999; 67/215-216; 112/85; 173/127; 130/282; 4/918; 131/281; 134/9; 174/209-210; 124/7; 2/834-835; 52/267; 134/13; 130/247-248; 4/822; 23/227; 110/271; 95/407-408; 61/221)

Bu arada tabloda yer alan 34 memur birtakım gerekçelerle cezalandırılmış ve görevden alınmış kimselerdir. Dolayısıyla her azledilen veya görev yeri değiştirilen memur listeye dahil edilmemiş, sadece doğrudan suç işlendiğine dair kayıtların bulunduğu kişiler eklenmiştir.

Birtakım suçlarla itham edilen 34 memurun 32’si Müslüman iken biri Rum milletinden Pandelli Efendi, diğeri ise Ermeni milletinden Rafael Efendi olmak üzere iki de gayrimüslim memur bulunmaktadır. Bu bilgilere göre Antalya doğumlu 128 memurdan 34’ü yani yaklaşık olarak yüzde 26,6’sı en az bir suçla itham edilmiştir. Gerçi listede yer alan memurların hepsinin suç işlediğini veya gerekçeli bir şekilde cezalandırılıp azledildiklerini söylemek mümkün değildir. Zira memurların bir kısmı asılsız iddialar nedeniyle görevden alınabiliyorlardı. Hatta sonrasında herhangi bir suç işlemedikleri ortaya çıksa bile eski memuriyetlerine dönmelerine izin verilmeyebiliyordu. Buradan hareketle listede yer alan memurların tamamının mutlak sürette disiplin suçu

işlediğini söylemek mümkün değildir. Nitekim Ahmed Esad Efendi, 19 Kasım 1882’de atandığı Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetine bağlı Kaşot kazasında mal müdürlüğü ve tahrirat kitabeti vazifesini yürütürken Kaşot’a bağlı Ermadiye adasında çıkarılan alçıtaşı rüsümüne suistimal karıştırıldığı ihbarıyla işten el çektirilerek muhakemeye alınmıştır. Ancak muhakeme neticesinde suçsuzluğu ortaya çıkınca memuriyetine iade edilmiştir (BOA., DH.SAİD., 49/187). Keza 27 Ağustos 1885 tarihinde Konya Vilayeti Orman İdare-i Teftişiyesi mukayyidliğine tayin olan İbrahim Edhem Efendi, Antalya kazasına bağlı Agva (Çamyuva) iskelesinden ruhsatsız kesilip kaçırılmak istenilen kerestenin başka birinin konturatosuna mahsup edilmesine izin verdiği yönündeki iddia nedeniyle 11 Ekim 1892’de görevden alınarak muhakeme edilmiştir. Ancak Teke Sancağı Mülkiye Müfettişliği tarafından yapılan tahkikat neticesinde bu hususta herhangi bir delil bulunamadığı için men-i muhakemesine karar verilmiştir (BOA., DH.SAİD., 181/173-174).

Bunların dışında listede yer alan Halil Hilmi Efendi’nin azledilme gerekçesi 18 Haziran 1895’te Elmalı Kazası Mal Müdürlüğünde görevine başlamasına rağmen tercüme-i hal varakasının usule uygun olarak düzenlenmemesiydi (BOA., DH.SAİD., 94/365). Esasında bu büyük bir suç gibi görünmemektedir. Ancak usulsüzlük olarak değerlendirildiği için listeye eklenmiştir. Ayrıca Osmanlı merkezi yönetiminin tercüme-i hal varakalarına ne derece önem verdiğini göstermesi açısından da dikkat çekmektedir.

Öte yandan bazı memurlar II. Meşrutiyet dönemindeki tensikâta kadro harici kalmışlardı. Bu kişilerin bazıları eski yönetime olan sadakatlerinden ve kötü şöhretlerinden dolayı işten çıkarılmışlardı. Örneğin Ali Nazif Bey, bunlar arasındaydı (BOA., DH.SAİD., 18/235-236). Hatta kendisi II. Abdülhamid’e o kadar yakın ve sadık bir kişiydi ki dönemin önde gelen hafiyelerinden biri olmuştur (Gör, 2016, s. 155). Ayrıca tensikât sadece merkezdeki birimler tarafından değil vilayetler tarafından da icraya konuluyordu. Örneğin Hüseyin Adil Efendi, Konya Vilayeti Tensik Komisyonu tarafından “*sû-i şöhreti*” nedeniyle kadro haricine çıkarılmıştır (BOA., DH.SAİD., 90/27). Keza Mehmed Emin Efendi, 21 Aralık 1909’da yine Konya Vilayeti Tensik Komisyonu tarafından “*sû-i şöhretinden dolayı*” Tensik Kanunu’nun 10. maddesine dayanılarak kadro harici bırakılmıştır (BOA., DH.SAİD., 173/127). Bu kötü şöhretin içeriği tam olarak bilinmemekteyse de genellikle eski yönetime bağlı olmayı ifade etmekteydi. Dolayısıyla sadece bu gerekçeden dolayı azledilen kişilerin de suç işleyen memurlar kapsamında ele alınmaması gerektiği düşünülebilir. Nitekim sicill-i ahval kayıtlarında Ali Nazif Bey’in hiçbir usulsüz veya yolsuz davranışı yer almadığı için kadro harici kalışındaki gerekçenin tamamen siyasi olduğu anlaşılmaktadır.

Kayıtlara bakıldığında bazı suçların diğerlerine göre daha masum kaldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Haziran 1876’da Çıralı rüsumat memuriyetine tayin edilen Halil Efendi’nin Mart 1880’de izinsiz olarak memuriyetinden ayrılması nedeniyle azledildiği bilgisi yer almaktadır (BOA., DH.SAİD., 20/247). Keza 31 Mayıs 1904’te Antalya Rüsumat Müdüriyeti üçüncü kitabeti vekaletine tayin edilen Hüseyin Efendi’nin 3 Ağustos 1905’te izin alarak buradan ayrıldığı ve bir daha geri dönmediği için açığa çıkarıldığı görülmektedir (BOA., DH.SAİD., 185/136).

Antalya doğumlu memurların cezalandırılmalarına, azledilmelerine, hapse mahkûm edilmelerine veya memuriyet yerlerinin değiştirilmesine yol açacak diğer iddia, söylenti, itham veya suç olarak görülen meselelerde ise Osmanlı yönetiminin bürokratik anlayışını gösteren çok önemli hususlar göze çarpmaktadır. Öyle ki merkezi yönetimin, çok ağır suçlarla itham edilen kişiler hakkında dahi berâet-i zimmete yani suçsuzluk karinesine önem verdiği görülmektedir. Dolayısıyla temelden memuriyetten ihraç etme gibi bir tutum içerisinde girilmemiştir. Sıklıkla alınan önlem ise memurun azledip muhakemeye alınması, sonrasında suçsuzluğu ortaya çıkarsa da başka bir memuriyete tayin edilmesi şeklinde olmuştur. Örneğin 31 Mart 1890’da Finike Düyûn-ı Umûmiye memurluğuna tayin olan Ahmed Hamdi Efendi, gerçeğe aykırı bildirimde bulunmak ve meyhanecilerin tezkeresiz içki satmalarına izin vermek gibi yolsuzluklarından dolayı 27 Kasım 1895’te azledilmiştir. Ancak bir süre sonra tekrar memuriyete dönmüş ve 7 Nisan 1897’de Teke sancağına bağlı Kızılkaya nahiyesine tayin edilmiştir. Ne var ki bu sefer de 12 Mayıs 1898 tarihinde bir darp meselesinden dolayı işten el çektirilmiş fakat Teke Sancağı idare meclisinde yapılan tahkikatta yeniden beraat etmiştir. 17 Mayıs 1898 tarihinde ise tekrar memuriyete dönmüş, hatta 3 Aralık 1899’da Düşenbe nahiyesine atanmıştır. Buradan da bir haneye zorla girdiği yönündeki iddiadan dolayı Aralık 1900’de azledilmiş ancak Teke sancağı idare meclisinde yapılan muhakeme neticesinde bir kez daha beraat etmiştir (BOA., DH.SAİD., 56/39-40).

Beraat kararı, genellikle delil yetersizliğinden dolayı çıkıyordu. Bir başka örnek üzerinden gidilecek olursa, 8 Ocak 1903’te İştib Kazası Bidayet Mahkemesi başkanlığına tayin olan Ahmed Şevket Efendi’nin buradaki kötü hallerine (mesâvi-i ahvâl) dair birtakım söylentiler dolaşmaktaydı. Örneğin cerh (yaralama) suçundan dolayı tutuklu olan Muhtar Aleksid’in beraatı için rüşvet istediği yönünde delillendirilemeyen bir iddia dillendirilmekteydi. Ayrıca Ahmed Şevki Efendi’nin sicil kaydında hakkındaki davanın istintakının yapıldığı sırada usule aykırı davrandığı, genç kız ve erkekleri hanesine getirdiği ve kendinden geçecek derece sarhoş olduğu yönündeki hallerinden dolayı ahalinin nefretini kazandığı bilgisi yer almaktadır. Nitekim 24 Aralık 1904 tarihinde de bu iddialardan dolayı azledilmiştir. Sonrasında rüşvet meselesinin delillendirilememesi ve kötü hallerini terk etmesi için nasihatle bulunulması üzerine başka bir yere tayin edilmiştir (BOA., DH.SAİD., 113/211). Bu nasihat ve uygulama işe yarayacak ki kayıtlara göre Ahmed Şevket Efendi bundan sonraki görevlerinde herhangi bir uygunsuzlukta bulunmayacaktır. Hakeza 10 Mayıs 1899’da Koçhisar Kazası Tahrirat Kitabetine tayin olunan Osman Adil Efendi

postahanededen evrak “aşırıldığı” iddiasıyla 14 Temmuz 1901’de görevinden alınmıştır. Ancak Konya vilayeti meclis idaresi heyet-i ithamîyesi tarafından yapılan incelemeler neticesinde yeterli bir delile ulaşılamadığı için Osman Adil Bey’in herhangi bir mesuliyetinin olmadığına karar verilmiştir (BOA., DH.SAİD., 130/247-248).

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere memurlar hakkındaki iddialar idarece önemli görüldüğü takdirde herhangi bir idarî soruşturma yapılmaksızın doğrudan azil yoluna gidilebiliyordu. Bu durum Cemal Efendi’nin azlinde açık bir şekilde görülmektedir. Şöyle ki Cemal Efendi adında bir memur 10 Nisan 1896’da Suriye vilayetine bağlı Kuneytîre kazası kaymakamlığına atanmış ancak uzun süre buraya gidip vazifesine başlamadığı için 1 Kasım 1896’da azledilmiştir. Sonrasında 12 Aralık 1906’da tayin olduğu Suriye vilayetine bağlı Kerek mutasarrıflığı görevinde ise “*efkâr ve harekât-ı hâinânesinden*” dolayı değiştirilmesi hususu Suriye vilayetinden bildirilince hemen muhakemeye alınmak üzere 21 Ağustos 1907’de azledilmiştir. Ne var ki 16 Ağustos 1908 tarihinde hazırlanan mazbatada kendisi hakkında isnat edilen suçların bazılarının asılsız bazılarının ise yeterli delili bulunmadığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla muhakemeye alınmasına gerek görülmemiştir. Ancak idarecilerin bu yaklaşımı Cemal Efendi’nin disiplinsizliklerinin önüne geçmeyecektir. Nitekim kayıtlara göre 18 Eylül 1909’da atandığı İzmid mutasarrıflığı görevindeyken sarhoş olup düşmüş ve yüzünde yaralar oluşmuştur. Bu “*bahaneden*” dolayı da izin almadan İstanbul’a gitmiştir. Cemal Efendi, sonrasında Bolu mutasarrıflığına atanmış fakat buradaki memuriyetine de gitmeyince azledilmiştir. Bunların dışında müdür-i mesulü olduğu Bedahet gazetesinde yayımlanan bir makaleden dolayı Divan-ı Harb-i Örfî kararıyla iki ay müddetle hapse mahkûm edilmiştir. 17 Eylül 1912’de ise bu sefer Elaziz valiliğine getirilmiştir. Ancak 1 Haziran 1913’te işinde ehil olmamasından ve nezaretin İdare-i Vilayat Kanunu’nun hükümlerini uygulayacağına dair güveninin kalmamasından dolayı buradan da azledilmiştir (BOA., DH.SAİD., 10/629-630; 80/287-288; 150/181-182).

Örneklerde belirtildiği gibi azledilen bir memur hakkında iddiaların kapsamına göre idarî veya adli soruşturma başlatılıyordu. Yapılan soruşturma neticesinde memurun suçsuzluğu ortaya çıktığı takdirde ise göreve iadesine veya başka bir yere atanmasına karar veriliyordu. Ancak suçlu olduğu ispatlanırsa memuriyetten uzaklaştırılıyordu. Buna karşın bazı durumlarda önce muhakeme yapılıyor, sonrasında suç tespit edilirse azil işlemi gerçekleştiriliyordu. Örneğin 14 Temmuz 1903’te Teke Sancağı Nüfus Kitabetinde işe başlayan İbrahim Edhem Efendi vazifesini suistimal ettiği gerekçesiyle muhakemeye alınmış ve 19 Mart 1906’da azledilmiştir. Zira Edhem Efendi’nin nüfus sayımıyla sicil defterlerinin icrasına özen göstermediği iddia ediliyordu. Öyle ki iddiaya göre Kadiriye köyünün müsvedde defterlerinde karışıklık yaşanmış ve bazı kişiler mükerrer kaydedilmişti. Neticede vazifesini suistimal ettiği ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Ceza Kanunu’nun 102. maddesinin ikinci fıkrasına uygun olarak altı ay müddetle memuriyetten uzaklaştırıldı (BOA., DH.SAİD., 121/305). Keza 11 Kasım 1900’de Serik Nahiyesi Müdüriyeti’ne tayin olan Mehmed Emin Efendi’nin dört arkadaşıyla birlikte Antalya kasabasında ikamet eden Mehmed Ali Bey’in eşi Ayşe’yi cebren kaldırıp fiil-i şenîde (ırza geçmek) bulunduğu ortaya çıkınca Teke Sancağı Bidayet Mahkemesi tarafından yapılan muhakeme neticesinde Ceza Kanunu’nun 198. maddesi gereğince üç senelik kürek cezası almıştır (BOA., DH.SAİD., 112/85).

Bu bilgilerden hareketle memurların idareten veya adli bir karar üzerine azledildikleri görülmektedir. Ancak bazı durumlarda doğrudan vilayet tarafından da memurların değiştirilmesine yönelik talepler gelebilmektedir. Bu bağlamda 9 Ekim 1906’da Aydın Vilâyeti Merkez Bidayet Mahkemesi Ser-Müstantıklığına atanmış olan Mehmed Mekki Efendi’nin irtikap ve sû-i hâli nedeniyle değiştirilmesi gerektiği vilayetten talep edilmiş, bunun üzerine 5 Eylül 1908’de azledilmesi hususu Adliye Nezâreti Sicill-i Memurîn Müdüriyetinin vukuat pusulasında yer almıştır. Mehmed Mekki Efendi’nin 4 Aralık 1908 tarihinde Ergani Sancağı Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umûmî Muavinliğine tayin edildiği görülmektedir (BOA., DH.SAİD., 131/281).

Bazı memurlar ise azledilip başka bir yere tayin edilmiyor, bir süre açığa çıkarılıyorlardı. Nitekim 15 Kasım 1893’te Razlık Telgraf ve Posta Merkezi muhabere memuriyetine tayin edilen Mehmed Rüştü Efendi, 7 Eylül 1896’da merkeze ziyadesiyle sarhoş gelerek vazifesini yerine getiremediği, diğer merkezlerin tellerini birbirine karıştırdığı ve telgrafhaneye uğramayarak şurada burada vakit geçirdiği iddiaları nedeniyle bir müddet “*ıslah-ı nefis etmek üzere*” açığa çıkarılmıştır (BOA., DH.SAİD., 124/7).

Kayıtlara bakıldığında memurların kötü söz söylemeleri ve birbirlerine hakarete bulunmaları da azil gerekçeleri arasındaydı. Örneğin Eylül 1890’da Mersin Sancağı Bidâyet Mahkemesi Ceza İdaresi başkanlığına atanan Mehmed Nazım Efendi’nin muhakeme sırasında “*lisân-ı şiddet isti’ mâl etme*” ve fikrine uymayan mahkeme azalarına hakarete bulunma yönündeki iddialar üzerine nispeten işi hafif olan bir yere tayin edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA., DH.SAİD., 174/209-210). Keza 9 Mayıs 1901’de Burdur Telgraf ve Posta Merkezi Müdüriyetine tayin edilen Hasan Tahsin Efendi hakkında buradaki çavuşlara kötü söz söylediği ve yakılacak odunlar ile yolların tamir masraflarını çaldığı yönünde müstahdemler tarafından ihbarda bulunulmuştur. Kayıtlara göre Tahsin Efendi’nin ahlaksızlığı baş müdüriyetçe de tasdik edildiği için 3 Ocak 1905’te idareten azline karar verilmiştir (BOA., DH.SAİD., 65/493).

Osmanlı bürokrasisine göre ahlaksızlık sadece hakaret etme veya yukarıda bahsedilen fiil-i şenîden ibaret değildi. İzâle-i bîkr, ayş u işrete (içki) müptela olma, birisinin hanesine girme vb. davranışlar da bu ahlaksızlık kapsamına

giriyordu. Örneğin İbrahim Necati Efendi, 13 Eylül 1886'da Manavgat Nahiyesi Düyûn-ı Umûmiye memurluğuna tayin olmuş ancak buradaki bazı eşya kaydına mahsus olan defterleri işlememesinden ve yolsuzluklarından dolayı 30 Ocak 1889'da azledilmiştir. 13 Eylül 1891'de ise Elmalı Kazası Bidayet Mahkemesi Mukavelât Muharrirliğine tayin edilmiştir. Fakat burada da rahat durmamış ve izâle-i bîkr ve işret meselelerinden dolayı azledilmiştir (BOA., DH.SAİD., 178/211-212). Diğer taraftan Mehmed Murad Efendi adında bir memur 2 Şubat 1897'de Alanya Tuz Anbar memurluğuna atanmış, burada ayş u işrete bağımlı olması, işini layıkıyla getirememesi, “*adâb-ı umûmiye ve resmîyeye münâfi ve haysiyyet-i zâtîyeyi muhil ahvâl ve harekâtta*” bulunması, 19 Mart 1895 tarihindeki Kalkan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi memur vekâletinde bulunduğu sırada ise tuz ticaretinden sergi ve pul parası adıyla bir miktar para almış olması nedenleriyle 1 Nisan 1897 tarihinde azledilmiştir. 10 Ocak 1906'da ise Şehremaneti Hukuk Müşavirliği Kalemi Kitabetine tayin olmuştur. Ancak bu sefer de 14 Haziran 1909'da kadro haricine çıkarılmıştır (BOA., DH.SAİD., 134/9).

Ahlaksızlık kavramı sadece sözü edilen şikâyetler için kullanılmamış, türlü yolsuzluk veya hırsızlık yapan kişiler için de yer yer bu kavrama başvurulmuştur. Nitekim Halil Hilmi Efendi, pamuk vergisiyle müskirat resminde indirim yapması ve ne derece “*ahlaksız*” bir adam olduğunun ispat edildiğinin beyan edilmesi üzerine 20 Şubat 1892'de işten el çektirilmiştir (BOA., DH.SAİD., 56/19). Ayrıca yukarıdaki örneklerin dışında zimmetine para geçirme iddiasıyla Ahmed Murad Efendi, Kadızâde Ahmed Raşid Efendi, Neşet Efendi; sû-i hâlinden dolayı Mehmed Fehmi Efendi; uygunsuz hareketlerde bulunmaktan dolayı Mustafa Efendi; kupon ve maaş kırmaktan dolayı Kadızâde Ahmed Raşid Efendi; bina inşaatında suistimalde bulunmak veya projelerde talimata aykırı hareket etmekten dolayı Mehmed Cemal Efendi ve Kadızâde Ahmed Raşid Efendi gibi kimseler azledilmişlerdi (BOA., DH.SAİD., 175/123; 4/998-999; 134/13; 130/282; 2/834-835; 67/215-216).

Bu arada bir yerde uzun süre memurluk yapan kişiler bir süre sonra türlü disiplinsizliklerde bulunabiliyorlar ve usulsüz davranışlar içerisine girebiliyorlardı. Zira bu kişiler 5-10 senelik bir zaman içerisinde gittikleri yerin “*yerlisi*” oluyorlardı. Sırf bu durum, yani yerlilik bile Osmanlı yönetiminin arzu etmediği bir meseleydi. Örneğin Mehmed Galib Efendi, Burdur Sancağı Defter-i Hâkânî memuriyetinde uzun süre bulunmuş bir kişiydi. Bu sırada kötü hal ve hareketiyle şöhret kazanmış ve uzun süredir burada bulunmasından dolayı “*yerli hükümünü*” almıştı. Dolayısıyla da 22 Mayıs 1888'de azledilmiştir (BOA., DH.SAİD., 4/918). Ayrıca bazı aziller memurlar arasındaki husumetten kaynaklanabiliyordu. Örneğin 18 Ocak 1886'da Beşşehir Kaymakamlığına atanan Osman Sıdkı Efendi, kaza müftüsüyle yaşadıkları çekememezliğin ahaliye kadar sirayet etmesi nedeniyle Hüdavendigâr vilayetinin talebi üzerine azledilmiştir (BOA., DH.SAİD., 4/822). Esasında kaymakamlar irade-i seniye olmadan azledilemiyorlardı. Ancak belirtildiği üzere kazanın bağlı olduğu vilayet tarafından bu yönde bir talep gelebiliyordu. Hatta bazı hassas durumlarda, özellikle asayişin temini konusunda valinin doğrudan kaymakam azlettiğine rastlanılmaktaydı. Gerçi isnat edilen suçlar, memurlar arasındaki husumet veya çekememezlikten kaynaklanabiliyordu. Ayrıca işi görülmeyen bir devlet görevlisi, kendince buna sebep olarak düşündüğü başka memur veya memurları rüşvet, yolsuzluk, irtikap vb. suçlarla itham edebiliyordu. Bu yüzden Osmanlı vesikalarında yer alan yolsuzluk ve usulsüzlük temelli suçlamalara ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

Suçta bulaştığı iddia edilen ve sonrasında azledilen gayrimüslim memurlara bakılacak olunursa bunlardan Rum milletinden olan Pandelli Efendi Antalya Ziraat Bankası kitabesinde çalışırken çiftçilerin aldıkları kredi miktarından bir kısmını alıkoymak ve borçlarına mahsuben ödenen paradan bir kısmını zimmetine geçirmek gibi yolsuzluklarda bulunduğu iddiasıyla 15 Temmuz 1897 tarihinde azledilmiştir. Ancak söz konusu isnatların bir kısmı ispatlanmadığı için azlini gerektiren ve tamamen istihdam olmasının önüne geçen bir durumun söz konusu olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla iki sene kadar açıkta kaldıktan sonra bir daha tecrübe edilmek üzere 2 Eylül 1899'da Teke Ziraat Bankası Şubesi İkinci Kitabetine tayin edilmiştir. Ancak Pandelli Efendi'nin adı sonraki memuriyetlerinde de çok iyi anılmayacaktır. Nitekim Hüdavendigâr Vilayeti Tahsilat Müdüriyetindeyken 51. daire tahsildarı Hüseyin Hüsnü Efendi'ye kötü sözlerde bulunup darp ettiği iddia edilmiştir. Vilayet Bidayet Mahkemesi tarafından yapılan muhakeme sonucunda ise Hüseyin Hüsnü Efendi'nin bir alacak meselesi nedeniyle müracaatta bulunduğu, bunun üzerine Pandelli Efendi'nin kendisine “*alçak, zimmetli, edepsiz*” gibi kelimelerle hakaret ettiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla Ceza Kanunu'nun 214. maddesi gereğince kendisine yarım lira para cezası verildi. Ancak tokatla darp ettiği yönündeki iddia ispat edilemedi. Pandelli Efendi bu olaydan sonra Burdur Sancağı Muhasebeciliğine atandı. Bu arada Hüseyin Hüsnü Efendi'ye de Pandelli Efendi'ye vazifesi başındayken hakaret etmesi nedeniyle Ceza Kanunu'nun 113. maddesi gereğince bir lira para cezası verildi (BOA., DH. SAİD., 95/407-408).

Ermeni milletinden olan Rafael Efendi ise 5 Temmuz 1891'de Çubukabad Kazası Düyûn-ı Umûmiye memurluğuna tayin edilmiş bir kişiydi. Ancak aşar bakayasının tahsilinde gayret göstermemesi ve memur dairesini mesai saatinden evvel kapamasından dolayı işlemlerin düzensiz olması nedenleriyle 25 Temmuz 1895'te Bâlâ Kazası Düyûn-ı Umûmiye kitabetine nakledilmesine karar verilmiştir (BOA., DH.SAİD., 61/221). Osmanlı yönetimi, bu son örnekte de anlaşıldığı üzere işini layıkıyla yerine getirmeyen bir memura görev vermeye devam etmiştir.

4. SONUÇ

Osmanlı bürokrasisinde memur atamaları birilerinin referansına göre gerçekleşirken, 19. yüzyılda yapılan düzenlemelerle birlikte memurluk mesleği rasyonel bir istihdam politikasına evrilmiştir. Ancak memurluk özelinde bürokratik yapı esas anlamda II. Abdülhamid döneminde sistemleşecektir. Öyle ki çalışmaya konu olan sicill-i ahval kayıtları dahi bu dönemde yani 1879 yılında kurulan Sicill-i Ahval Komisyonu'yla birlikte tutulmaya başlanmıştır. Komisyon, birtakım düzenleme ve değişikliklerle birlikte 1922 yılına kadar varlığını sürdürmüş ve böylelikle dönemin memurlarının biyografilerini içeren sicill-i ahval defterleri meydana gelmiştir.

Memur biyografileri baba adı, baba mesleği, doğum yeri, doğum tarihi, milliyet, eğitim durumu, maaş, bulunulan görevler, varsa alınan ödüller; azil, nakil veya açığa çıkarma durumları gibi çok sayıda bilgiyi içermektedir. Ancak memurun medeni durumu -veya varsa çocukları- hakkında bir bilgi yer almamaktadır. Dolayısıyla siciller tam manasıyla biyografi mahiyetinde değildir.

Çalışmada, sicill-i ahval kayıtlarına göre Antalya merkezinde ve merkeze bağlı nahiye ile köylerde doğan memurların işledikleri iddia edilen suçlara değinilmiştir. Burada suç isnadı olan memurların hepsini ayrı başlıklarda ele almak yerine merkez-taşra ilişkisini göstermek amacıyla suçun türünü belirtmek ve merkezin bu suçlara yaklaşımını göstermek amacıyla toplu bir değerlendirmede bulunulmaya çalışılmıştır. Zira sicill-i ahval defterleri, memur biyografilerinin dışında dönemin kurum, daire veya müdüriyetin yapısını, incelenen yerin idarî birimini ve adlî yargılama sürecini gösteren önemli kayıtlar içermektedir. Buradan hareketle merkezin memurlara bakışını, idarî veya adlî yargılamalar sonucunda çıkan kararların ne şekilde olduğunu incelemek için memurların işledikleri suçlar bir bütün içerisinde ele alınmıştır. Bu bağlamda Antalya doğumlu memurların azledilme sebeplerinin ihmal/kötüye kullanma, yolsuzluk, ahlaksızlık (fiil-i şeni, izâle-i bîkr gibi), hakaret, darp, rüşvet, zimmetine para geçirme, sû-i şöhret, izinsiz görev yerinden ayrılma gibi suçlardan oluştuğu anlaşılmıştır.

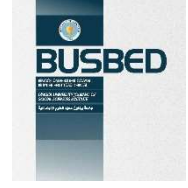
Osmanlı Devleti'nin suç işleyen memurları önce azletme yoluna gittiği, muhakeme sonrasında beraat kararı çıkmasıyla birlikte ise memurun arkasında durarak genellikle başka bir yerdeki memuriyete tayin ettiği görülmüştür. Oysaki haklarında suç isnadı bulunan memurlar, genellikle yeterli delil bulunmadığı için aklanıyorlardı. Dolayısıyla bu kişilerin tamamen masum olduklarını söylemek mümkün değildi. Buna rağmen merkezi yönetim çoğunlukla memurların yanında yer alıyor ve bunun etkisiyle mazulların büyük kısmı tekrar memuriyete dönüyordu. Hatta adlî yargılamaların ardından ceza alan bazı kişilerin dahi bir süre sonra memuriyete döndükleri görülmekteydi.

II. Abdülhamid döneminde adlî, idarî, malî ve diğer pek çok alanda birtakım ıslahatlar yapılmıştır. Ancak bu ıslahatların başarıya ulaşması muktendir, müstakim, ehil ve namuslu memurların bulunmasına bağlıydı. Ayrıca memurların iyi eğitim görmeleri ve alanlarında uzman olmaları gerekiyordu. Ne var ki maaşların azlığı, suça bulaşan memurların bir süre sonra görevlerine devam etmeleri gibi sebeplerden ötürü hem yapılması gereken düzenlemeler sekteye uğruyor hem de zaman içinde ehliyetli ve namuslu memurlar da bozulmaya başlıyordu. Sicill-i Ahval Komisyonu'yla birlikte ise en azından memur seçimi için bir usulün ortaya konulması ve alanında uzman, ehliyetli, muktendir kişilerin atanması yönünde bir çaba sarf edilmişti. Ancak bu çaba etkili olmamış ve sicill-i ahval kayıtları memurların nerelerde çalıştıkları, hangi suçlara bulaştıkları ve ne düzeyde eğitim aldıkları gibi birtakım verilerin tasnifinden ibaret kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Akçam, T. (1995). *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence*. İletişim Yayınları.
- Akyıldız, A. (2006). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İletişim Yayınları.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (2010). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Dâhiliye Sicill-i Ahvâl İdâresi (DH.SAİD). 49/187; 56/39-40; 175/123; 113/211; 18/235-236; 10/629-630; 80/287-288; 150/181-182; 20/247; 56/19; 94/365; 65/493; 90/27; 185/136; 121/305; 181/173-174; 178/211-212; 4/998-999; 67/215-216; 112/85; 173/127; 130/282; 4/918; 131/281; 134/9; 174/209-210; 124/7; 2/834-835; 52/267; 134/13; 130/247-248; 4/822; 23/227; 110/271; 95/407-408; 61/221.
- Çetin, A. (2005). Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma. *Vakıflar Dergisi*, 29, 87-104.
- Demirel, F. (2008). Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansımaları (1876-1909). N. Levy, A. Toumarkine (Ed.), *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar içinde* (ss. 190-199). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Demirel, F. (2010). *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Düstur (H.1289). Me'mûrîn Muhâkemesine Dâir Nizâmname'dir. Matbaa-ı Amire, 1, 604-606.
- Düstur (H.1300). Memurîn-i mülkiye terakki ve tekâüd kararnâmesi. Zeyl 3, 62-81.
- Findley, C. V. (2011). *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*. (Çev. G. Ç. Güven). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Findley, C. V. (2014). *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform Babıâli, 1789-1922*. (Çev. E. Ertürk). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gör, E. (2016). *II. Abdülhamid'in Haftiye Teşkilatı ve Teşkilat Hakkında Bir Risale Örneği: 'Haftiyelerin Listesi'*. Ötüken Yayınları.
- Gültepe, N. (2009). *Mührün Gücü İlk Türk-İslam Devletlerinde ve Osmanlılarda Bürokrasi*. Ötüken Neşriyat.
- Gündüz, A. (2011). Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Kayserili Müslim ve Gayrimüslim Memurların Aldıkları Madalya, Rütbe ve Nişanlar (M.1879-1909). *History Studies*, 3(3), 123-145.
- Kütükoğlu, M. S. (1998). Sicill-i Ahvâl Defterleri'ni Tamamlayan Arşiv Kayıtları. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12, 141-157.
- Özdemir, H. (2011). *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*. Okumuş Adam Yayıncılık.
- Özger, Y. (2010). *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Yozgatlı Devlet Adamları*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Sarıyıldız, G. (2004). *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi*. Der Yayınları.
- Saraç, H. (2016). Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Arabsun (Gülşehir) Doğumlu Osmanlı Devlet Adamları. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 66-82.
- Terzi, M. A. (2015). *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi*. Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Uğurlu, Ü. (2014). *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Tokatlı Devlet Memurları*. Tokat Valiliği Kültür Yayınları.
- Yılmaz, E. (2018). II. Abdülhamit Döneminde Bektaşî Meselesi (1876-1908). *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 17, 97-117.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 23.11.2022
Kabul Tarihi : 26.04.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1208746>

FATİH AKIN'IN FİLMLERİNDE KİMLİK, ÖTEKİLİK VE GÖÇ OLGUSU*

Ferhat KAÇAR¹

ÖZ

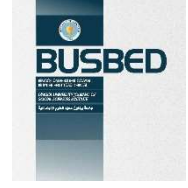
Kimlik, firmaların ürün kimliğinden post-kolonyal kimliğe, kişisel kimliklerden etnik, dinsel, cinsel, toplumsal kimliklere kadar geniş bir kavram çeşitliliğine sahiptir. Özellikle modern çağda kimlik sorununun sadece ulus kimlik düzeyinde değil, aynı zamanda kültürel yaşam içinde farklı kimlik düzeyinde de belirleyiciliği söz konusudur. Dolayısıyla kimlikle ilgili kavram tanımlaması ve kimlikle ilgili tartışmalar sinemanın da sürekli odağında olmuştur. Bu makalede sinemada kimliği tartışmak için öncelikle kimlik, öteki ve madun gibi kavramların tanımı yapılmıştır. Daha sonra bu kavramlarla ilgili tartışmalar Akın'ın filmlerinden hareketle analizlerle ortaya konulmuştur. Akın, filmlerinde toplumsal-politik dünya içerisinde farklı kimliklerin; kültürel, dinsel, dilsel, ırksal farklılığa sahip grupların istendiğinde bir arada barış içinde yaşayabilecekleri ve bir arada yaşayan insanların her türlü kimliğe saygılı olabilecekleri, bir insanın birden fazla kimlikli aidiyetinin olmasının sorun oluşturmayacağını kendi filmleriyle anlatmaktadır. Bu minvalde *Kısa ve Acısız* (1998), *Temmuz'da* (2000), *Solino* (2002), *Duvara Karşı* (2004), *Yaşamın Kıyısında* (2007), *Kesik* (2014) ve *Paramparça* (2017) gibi filmlerin; göç, kimlik, öteki, kültürel değişme gibi kavramlarının “toplumbilimsel yöntem” ve “söylem analizi” yöntemleriyle analizleri yapılmıştır. Böylece kimlikle ilgili ortaya konulan teorik tanımlamalar Akın'ın filmleriyle somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Öteki, Göç, Madun, Fatih Akın.

*Bu çalışma Doç.Dr. Duygu Özsoy Taylan'ın danışmanlığında yürütülen yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Dr. Harran Üniversitesi, Şanlıurfa Sosyal Bilimler MYO, kacarferhat@harran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4053-7163>

Article Type : Research Article
Date Received : 23.11.2022
Date Accepted : 26.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1208746>

IDENTITY, OTHERNESS, AND MIGRATION IN FATİH AKIN'S FILMS*

Ferhat KAÇAR¹

ABSTRACT

Identity has a wide range of concepts, from the product identity of the companies to the post-colonial identity, from personal identities to ethnic, religious, sexual, and social identities. Especially in the modern age, the identity problem is not only decisive at the level of national identity but also at the level of different identities in cultural life. Therefore, the definition of identity and the discussions about identity have always been the focus of cinema. In this article, concepts such as identity, the other, and the subaltern are first defined to discuss identity in cinema. Later, I tried to analyze the discussions about these concepts based on Akin's films. Akin, in his films, explained different identities in the social-political world; groups with cultural, religious, linguistic, and racial differences can live together peacefully if desired. It is also shown that people living together can respect all kinds of identities and that it is not a problem for a person to have more than one identity. In this respect, films such as *Short and Painless* (1998), *In July* (2000), *Solino* (2002), *Against the Wall* (2004), *On the Edge of Life* (2007), *The Cut* (2014), and *Shattered* (2017); The concepts such as migration, identity, the other, and cultural change were analyzed with the "sociological method" and "discourse analysis" methods. Thus, the theoretical definitions of identity were tried to be embodied in Akin's films.

Keywords: Identity, Other, Migration, Subaltern, Fatih Akin.

* This study was produced from the master's thesis conducted under the supervision of Doç.Dr. Duygu Özsoy Taylan

¹ Dr., Harran University, Şanlıurfa Vocational School of Social Sciences, kacarferhat@harran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4053-7163>

1. GİRİŞ

Kimlik, üzerine en çok konuşulan, tartışılan, toplumların ve bireylerin odak noktasında olan bir kavramdır. Sosyologlar başta olmak üzere toplum bilimciler, siyaset bilimciler, felsefeciler, psikoloji ve sosyal psikolojiyle uğraşanlar, entelektüeller, yazarlar, aydınlar, düşünürler, akademisyenler, yönetmenler ve sosyal araştırmacılar, yazarlar, görsel ve işitsel meşguliyeti olan herkesin kimlik sorunsalı ile muhatap olmaktadır.

Avrupa'da yaşayan göçmen Türk yönetmenlerinin çoğu kimlik, kimlik çatışması, yabancılaşma gibi konuları göçmenlik ekseninde ele alan sorunlara eğilmişlerdir. Yılmaz Arslan, Tevfik Başer ve Tunç Okan gibi Türk asıllı yönetmenlerin aksine Akın, filmlerinde kimlikle ilgili evrensel insan sorunlarına odaklanmaktadır. Göçmenliği bir alt metin olarak kullanarak modernlik içinde; etnik, dinsel, dilsel, toplumsal cinsiyet gibi temalarla kimlik merkezli sorunlara yönelmektedir. Kimlikle ilgili sorunların genel bir insan sorunu olduğuna işaret ederek, geleneksel ve modern çelişkileri çok kültürel kimlik içinde ele almaktadır. Akın'ın, insanları, göçmen ve öteki olarak değil "insan ve birey" olarak ele alması ve genel diasporik film sınırlarını aşarak kendine has bir dil oluşturması, Akın'ı bir yönetmen olarak özgün kılmaktadır. Göç, kimlik ve ötekilik, çok kültürlülük sorunlarının, Akın'ın filmlerinde nasıl işlendiği ve filmlerinde ötekinin, farklı kimlik sahiplerinin bir arada uyum içerisinde yaşayabileceği gösterilmesi önemlidir.

Akın'ın *Altın Eldiven (The Golden Glove, 2019)* filmi hariç diğer bütün filmlerinde doğrudan ya da dolaylı olarak göçmenlerin hikâyelerinin yaşadığı farklı kimlikler ve buna bağlı olarak kimlik sorunları konu edinmektedir. Cinsel, etnik, ırksal vb. kimliklerin biyolojik aidiyetlikleri yanında toplumun ürettiği kimlik stereotipleriyle nasıl ayrıştırıldığı ve kimliklerin yeniden nasıl üretildiği, Fatih Akın'ın filmlerinden hareketle aktarılmaya çalışılmıştır. Akın'ın filmlerine odaklanan bu çalışma; *Kısa ve Acısız (1998)*, *Temmuz'da (2000)*, *Solino (2002)*, *Duvara Karşı (2004)*, *Yaşamın Kıyısında (2007)*, *Kesik (2014)*, *Paramparça (2017)* filmlerle sınırlandırılmıştır. Bu filmlerden hareketle göç, kimlik, öteki, ötekileştirme, madun gibi kimlik bileşenlerinin Akın'ın filmlerinden hareketle somutlaştırılması amaçlanmaktadır. Bu filmler farklı kimlikleri derinlemesine okuma açısından oldukça elverişli bir konu ve karakter zenginliğine sahiptir. Bu çalışmanın amacı ve kapsamı açısından öncelikle kimlik, öteki ve madun kavramlarının tanımını yapılmakta ve daha sonra bu kavramların Akın'ın filmlerindeki karakter, olay ve olgularla ilişkilendirilerek somutlaştırılmaya çalışılmaktadır.

1.1. Kimlik

Kimlik 'ben kimim' sorusuyla başlayan ve ölene kadar süren bir arayıştır. Sokrates'in "kendini tanı" cümlesiyle başlatmış olduğu insan sorusu ve insanla ilgili bütün araştırmalar kimliğe vurgu yapar. Felsefenin öncelikli sorusu insan nedir, kimdir, sorularının temelinde kişinin kendisini ve kimliğini tanımasının gerekliliğine ilişkin bir tartışmadır. Türkbağ'a göre (2003, s.213), kimlikle ilişki sorunlar, sosyal bilimlerin en tartışmalı ve karmaşık sorunlarından. Bunun için kimlik olgusunun sınırlarını çizmek, tanımını yapmak zordur. Kimliğin çok boyutlu, karmaşık, dinamik ve esnek yapısı, eğilip bükülmesi sabit bir tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Cuche'nin (2013, s.130) anlatımıyla kimlik, değişen toplumsal ortama ve duruma göre yeniden yapılanır, yapı bozar ve yeni yapı kurar. Kimliğin bu sürekliliği ve değişen yapısını anlamak için kimlik kavramının tanımını yapmak gerekir.

"Kimliğin Latince'de kullanımı idem (aynı) kökünden gelir. İngilizce'de kimlik kavramının ilk kullanımı 16. yüzyılda başlamıştır. Kimliğin felsefedeki kullanımı ise John Locke'ten bu yana, ezeli zihin-beden sorunuyla ilişkili olmuştur" (Gleason, 2014, s.23). "Batı dillerinde *identite*, eski Türkçede *hüviyet* kelimesiyle karşılanan kimlik, en belirgin niteleme biçimidir" (Aydın, 2011, s.247). Türkçede kimlik, daha çok "kimlerdensen" sorusundan türemiş zorunlu bir mensubiyet işaretidir (Kılıçbay, 2003, s.161). Kimlik bir arayıştır, bize kendimizi tanımlama ve nasıl biri olmamız gerektiğine dair karar verme ve değerlendirme seçeneği sunar (Parekh, 2014, s.57). Kimlik, kişinin kim olduğu, başkaları tarafından nasıl görüldüğü; değerleri, inançları, toplumsal rolleri, söylemleri, ihtiyaçları konusundaki duruşu, cevap verme tarzının davranışlara nasıl yansıdığı ile ilgilidir. İmançer'e göre (2003, s.247) kimlik süreci kişinin kendi biyografisini oluşturmasıdır. Minimal anlamda özerk olmak, insanın kendisine ait, kimliğini tanımlayan projelere sahip olmasıdır. "Mill'e göre bir kimliğe sahip olmak, kendisine ait istek ve projelere sahip olmaktır" (O'Neill, 2001, s.123-124). Kimlik, benliğimiz konusunda dün, geçen yıl, ondan önceki yıl vb. kim olduğumuz yolunda öznel bir bütünlük, tutarlılık ve süreklilik duygusuyla oluşan; "ben kimim" sorusuna verdiğimiz herkesten ayrı, eşsiz bir insan olduğumuz yolundaki cevabımızdır (Budak, 2003, s. 447). Yani kimlik bizi diğer herkesten ayrı kılan, kişisel bir serüvenle var olma çabasıdır.

Kimlik kişinin kim olduğu, ötekiler tarafından nasıl görüldüğü, rolü, ihtiyaçları, değerleri, inançları konusundaki duruşu, söylemleri, cevap verme tarzının davranışlara nasıl yansıdığı ile ilgilidir. "Kimlik, birey olarak kim olduğunun farkına varmasıdır" (Giddens & Sutton, 2014, s. 265). Kimlik bireyin meydana getirmiş olduğu parçalarının bütünüdür. Maalouf'un aktarımıyla (2000, s. 9), "kimlik bölmelere ayrılmaz, o ne yarımlardan oluşur ne üçte birlerden ne de kuşatılmış diyarlardan, bir kişiden diğerine aynı olmayan özel bir dozdan, onu

oluşturan öğelerden oluşmuş tek kimliğimiz var.” Ben kimim” duygusu bedensel imajımızla, anılarımızla, amaçlarımızla, değer yargılarımızla, duyularımızla, savunduklarımızla ve yaşadıklarımızla olduğu kadar ait olduğumuz cinsiyet, etnik köken, yaş, statü gibi toplumsal konumuz ve başkalarının bize ne gözle baktığına ilişkin inançlarımızla şekillenir. “Kimlik, kişinin sözcüklerde kendini nasıl tanımladığı, değerlerini, algılarını, ilgilerini, hedeflerini, motivasyonlarını ve bütün özellikleri içine alan kavram olarak tanımlanmaktadır” (Toprak, 2014, s. 381). Kişinin biyolojik ve toplumsal bütünlüğünü oluşturarak var olma çabasıdır.

Kimlik, benlikle ilişki içerisindedir, kimliğin önemli özelliği özne olmasını sağlayan benlik vurgusudur. Benlik, kişinin ötekilerle ve çevresiyle etkileşimiyle bir yaratım süreci olarak kabul edilirse, kişinin tercihlerini ve eylemlerini yönlendirir. Kişinin nasıl davranacağını, hangi tercihlerde bulunacağını, neyi sevip sevmeyeceğini kişisel kimlik belirler. Bhikhu Parekh’a göre (2014, s. 59) kişisel kimlik, insanın yaşamı boyunca edindiği her türlü arzunun, korkunun, kaygının, fobinin, duygunun, tutkunun içinde ikamet ettiği büyük bir kıtadır. Ailede başlayan bu süreç, okul, din mensubiyeti, kültür, etnisite, ulus ve kişisel düzeyde okuduğu kitap, izlediği film, dinlediği müzik, tanık olduğu olaylar ve öznelerin hepsi kimlik üzerinde derin bir iz bırakır ve kimliği şekillendirir. Onun için kimliğin diyalektik bir süreç olduğu ve sürekli kendini yeniden kurduğu söylenebilir.

Kimlik toplumsal yaşam içerisinde kültürle birlikte var olur ve kültürün değişimine bağlı olarak değişir ve yeniden şekillenir. Bayart (1999, s. 89), kimlikleri iflah olmaz bir kültürel sonuca olarak görür ve kimliği, siyaset ve ideolojiyle bağdaştırır. Bayart, kimlikle ilgili tartışmaları farklı coğrafyalardan hareketle tahliller yaparak, kimliklerin farklı simgelerle anlatıldığını, aynı coğrafyalarda kimlikler benzer yollarla inşa edildiğini, ayrıca kimliklerin düşlere ve kabuslara dönüşmesinin altını çizer. Günümüzde kimlikler, insanların bitimsiz sorunları haline gelmiştir. Fransız düşünür Foucault’a göre kimlikler “varlığımızı kuşatan, bizi tanımlayan ve kim olduğumuzu normallik ve sapkınlığın hudutları ve sabitlenmiş sınırları açısından icbar eden disiplin rejimler tarafından üretilmektedir” (Akt. Mollaer, 2014, s. 108). Her ne kadar kendi kimliğimizi öznel ve özgün bir şekilde var etmeye çalışırsak da; toplumunu oluşturan egemen yapılar, kimliğimizi sınırlandırmakta ve bizi yeni kimlikler üzerinden tanımlamaktadırlar. Toplumun egemen yapıları tarafından oluşturulan kimlikler aynı zamanda kimlik problemlerinin oluşmasında etkili olan mekanizmalardır. Devletler, siyasi mekanizmalar, farklı radikal (belirli bir ırk mensubiyeti, belirli bir radikal dinsel gruba üye ya da bağlı olanlar) gruplar, sınırları belirlenmiş coğrafi alanlar, cinsiyet ilgili alanlarda kimliklerle ilgili çatışmalar sürekli üretmektedirler.

Bütün bu tanımlamalar içerisinde son yüzyılda en çok üzerinde tartışılan ve tartışmada bir birlik sağlanamayan kimlik çeşidi etnik kimliklerdir. Etnik kimlik sürekli tartışma konusu olmuş ve son yüzyıllarda insanlığa sürekli kan ve gözyaşı getirmiştir. Öte yandan etnik kimlik, belirli bir toplumun anlamlı birlikteliğinin oluşturulma zeminidir. Etnik kimlik, grupların kültürel etkileşimini sağlayan bir bağdır. Smith (1994, s. 41), etnik kimlik ile bir grubun tarihsel ve sembolik, kültürel özelliklerini öne çıkaran, soya dayalı mitlerinin rolüne ve tarihine vurgu yapar. Etnisiteyi oluşturan dil, din, geleneksel öğelerin oluşturduğu ortak kültür ya da kurumlar, bunların oluşturduğu kültürel farklılıklar ve ayrımlarına dayanan kolektif kültürel bir tip olarak tanımlanmaktadır. Smith’in Milli Kimlik (1994) kitabında etnik grupların özelliklerini; ortak bir soy miti, kolektif ortak özel bir isim, ortak tarih duygusu, farklı ve ayırıcı kültür, özel bir coğrafya ya da yurt, dayanışma, birlik olma duygusu gibi özelliklerinin beslediği bir gruptan oluştuğunu altını çizer. Topluluk veya grup normlarına dayalı olarak geliştirilen etnik kimlik ve kolektif kimliğin yaratım sürecinde tarihsel ve toplumsal bağlam etkilidir (Yanık, 2013, s. 230). Etnik kimlik üyelerinin ait oldukları gruba bağlılıkları, onları diğer topluluklardan ayıran ya da onlardan farklı kılan bir aidiyet duygusundan gelir, bazen bu aitlik fikri üstün bir fikre dönüşerek önyargıları besler.

Etnik grubun niteliklerinden olan azınlık, yerli, göçmen, halk, kabile, ulus gibi farklılaşmalarla tanınmaktadır. Farklılıklar kapsayıcı değil dışlayıcı olarak oluşturulması, etnik kimlik problemlerinin oluşmasının ana nedenleri arasında yer almaktadır. Etnik çeşitlilik, başlangıçta ülke, bölge, devlet ve toplum için bir zenginlik iken, ulus kimliklerin öne çıkmasıyla tehlikeli bir duruma dönüşmüştür. Günümüzün en demokratik toplumlarından biri olan Avrupa’da bile birçok etnik sorunun varlığı, etnik kimlikle ilgili bütün teorileri tartışmalı hale getirmektedir. Gelişmiş Avrupa ülkelerinde, Kanada (Quebec), Belçika (Flaman/Valon), İspanya (Katalan/Baskı), İngiltere (İskoç/Kuzey İrlanda) şu an şekillenmeye çalışılan Ukrayna-Rusya savaşı gibi birçok ülkede görülen gerçek bir olgudur. Amin Maalouf’un (2000) deyiimiyle kimlikler, ölümcül kimliklere dönüştürülmektedir. Ölümcül kimlikler ulus-ırk-etnik eksenli tartışmalar ve politikalar sonucu oluşmuştur. Ulus ve etnik söylem, ırkçılık ve ırk üstünlüğü fikrinin yumuşatılmış ve kamufle edilmiş şeklidir.

“Her düzenin ve her kimliğin kurumsallaşmış niteliğini, doğal olmaması, nihai bir temelden yoksunluğunu gizleme olanaksızlığı olarak okunabilen modernitenin bir hakikati vardır” (Hilb, 2015, s. 152). Nihai olarak modernite kimlikle ilgili ne sorunlardan uzaklaştırır ne de sorunları çözer. Bireyin kimliklerini merkeze alan yeni kimlik alanları inşa eder. Modern yaşamla birlikte bireylerin kimlikleri, gittikçe soyut boş zaman kavramı üzerine oturtulmuş, kimlikler dejenerasyona uğramıştır. Kimliklerle ilişkili olan sevgi, paylaşım, eşitlik, özgürlük, mutluluk maddi değerlerle ölçülür şeyler haline gelmiştir. Artık günümüzde bireysel kimlik üzerinde sürekli değişen bir kimlik tanımı ve takıntısı oluşmakta, bireyler daha geçici ve uçucu kimlikler edinmektedir.

Hızla değişen sosyal medya araçları, kimlik takıntılarını ve kimlik süreçlerini sürekli bir yapbozuma uğratmaktadır. Onun için sabit, durağan ve kalıcı bir kimlikten bahsetmek mümkün değildir. Her geçen gün hızla değişen, dönüşen ve gittikçe günübürlük; hatta kimliksiz bir yaşama doğru yol alınmaktadır.

1.2. Öteki ve Madun

Günümüz dünyasında yersiz yurtsuz, sürgün edilmiş milyonlarca insan vardır. Bir zamanlar Afganistan'daki işgaller, Irak işgalleri, Bosna'daki kıyımlar, Filistin'deki şiddet, Ukrayna'daki Rusya işgali, Suriye'de devam eden savaş, acı, gözyaşları; savaştan dolayı yaşanan göçler, mülteci durumuna düşen insanlar; çocuklar, kadınlar; yitirilen yaşamlar, yıkılan evler, bütün bu savaşlar da kalan ortak duygular aynıdır. Yersiz yurtsuzlaşan binlerce insan, göçe zorlanmakta ve sürgün edilmekte, ötekileştirme ve madunlaştırma devam etmektedir. Kimlikler ve kendini öteki olarak hissetmek ya da ötekileştirilmek, evsizlik ve kimliksiz yaşamaya çalışmak dünyanın kaderi olmaya devam etmektedir. Farklılıklara tahammül edilemeyen, kendileri gibi kimlikleri de sürgün edilmiş insanlar, yabancılaştırılmakta, ötekileştirilmeye devam edilmektedir. Dünyanın en demokratik yeri olarak anılan Batı'da da bu durumun farklılaştığı söylenemez. Marjinallik, sürgün durumu, göç ve evsizlik alanında Batı'nın rasyonel düşünme inancını bozguna uğratmıştır” ve uğratmaya devam etmektedir” (Kardaş, 2008, s.16). Günümüzde savaş ve gıda yetersizliğinden refah seviyesi yüksek toplumlara yapılan göçlere karşı tutumlar, rasyonel tartışmaları yerini irrasyonel inançlara bırakmaktadır.

Bütün bu karmaşanın içinde öteki kimdir diye sorulduğunda, öteki bilinenden ayrı olandır, bizden olmayan, bize göre yabancı olandır ve çoğu zaman korkulan kişi ya da kişilerdir. Ancak toplumsal değişim ve dönüşümlere bağlı olarak ötekinin tanımı, konumu ve koşulları da değişmektedir. Bauman (2004), “öteki”ni kendi özgüllüğü içerisinde anlamamız ve ondan bir şeyler öğrenmek için ötekinin konuşmasına izin verebilmemiz gerektiğini söyler. Genellikle ötekinin varlığı ve konumunu belirleyen egemen güçler ve siyasi mekanizmalar olduğu içinde, ötekinin kendine ait bir sesinin olmasına izin verilmez. Egemenler ‘öteki’yi değiştirmek, dönüştürmek ve kendine benzetmek ister. Eğer bunu başaramazlarsa ‘öteki’yi, ötekileştirerek yok etmeye çalışır (İnceoğlu & Çoban, 2014, s. 8). Bütün problemin kaynağı, ötekinin konuşulmasına izin verilmemesi, dışlanması, mahkûm edilmesi, sürgün edilmesi ve kimliksizlikle suçlanmasıdır.

Kimlik, birtakım farklılıklar içinde oluşur, öteki de kimlik içinde sayısız farklı olandır. “Kimlik var olmak için farklılıklara gereksinim duyar ve kendi kesinliği güven altına almak için de farklılıkları ötekiye dönüştürür” (Connally, 1995, s. 93). Öteki, “bize şu ya da bu şekilde karşıt bir konumda olması gerektiği için ‘bizim’ yüceltilmesi, ‘onun’ alçaltılmasına” dayanır (Bilgin, 2007, s. 179). Böylece biz ve ötekiler birlikte ve karşılıklı çatışma içinde var edilir (Özyurt, 2011, s. 507). “Biz ve onlar yalnızca iki ayrı insan grubunun değil, tamamıyla farklı iki tutum arasındaki, duygusal bağlanım ve antipati; güven ve kuşku, güvenlik ve korku, çekişme ve iş birliği arasındaki ayrımı temsil eder” (Bauman, 2004, s. 51). Biz, öteki ve yabancı oyunu bir döngü içinde tarihsel süreçlerde var edilerek devam edilir. Öteki düşmanlığı üzerine kurulan toplumsal hegemonya, tarihsel süreçte toplumun zihinsel melekelerinde stereotipleştirilir, “biz ise çoğu durumda ‘Tanrının seçilmiş’ kulları olarak yüceltilir” (Özcan, 2013, s. 237). Toplumun siyasal ve kültürel süreçteki dışlanmalar ya da ötekileştirme, biz, onlar ayrımına maruz kalınan “ötekileştirme” sorunu, toplumsal ayırım ve kırılmayı onarılmaz bir sürece sokar. Kültürel kimliklerden ziyade siyasal kimlik inşası, kimliğin en olmazsa olmaz şartlarından birisi olarak kabul edilen, farklı olana dair tanımlama, sınıflama “öteki”nin kimliğini belirleyen, sınırlarını çizen unsur haline gelmektedir (Aktay & Kızılkaya, 2014, s. 4). Dolayısıyla “adı olmayan bir halk, ben ve öteki, biz ve onlar ayrımının yapılmadığı bir dil ve kültür yoktur” (Calhoun, 2014, s. 133-134). Morrison’a göre (2019, s. 18), kültürel, ırksal ve fiziksel farklılıklara ilişkin “ötekiliğe işaret eden betimlemelerin değer ve statü açısından bir sınıflandırmayı içinde barındırmaması neredeyse olanaksızdır.

Öteki tanımlamaları için dışarıdaki ötekileri de tanımlamak gerekir. *Outsider* (dışardaki öteki), diğerleri ve yabancılara denk gelen daha çok yersiz yurtsuzlar için kullanılan bir kelime olup öteki gibi benle girilen zorunlu ilişkiden doğmaktadır. Outsider; “göçmenler, yerlerinden edilenler, kamusal alandan dışlananlar ve dışlaştırılanlar, politik, ekonomik karar mekanizmalarının dışında kalanlar; baskın ideoloji dilinde farklı dillerde konuşanlar, farklı davranış, yaşayış üslupları olanlar, dışardakiler, ötekiler ve yabancılardır” (Süalp vd., 2001, s. 163-164). Outsider’ın “İngilizcedeki kullanımı, yabancı, dışlanan veya dışarıda kalan, marjinal, uzak, öteki, dışlanan veya orada kalmayı arzulayan anlamları içerir” (Suman, 2001, s. 184). Sözlüklere bakıldığında outsider kavramının Türkçe karşılığı yoktur. Ancak zulme uğrayan, dışarıda bırakılan, ötekileştirilen, yersiz yurtsuz bırakılan, sosyal ve ekonomik eşitsizliğe maruz kalan, ötekileştirilen, yabancılaştırılan herkes dışardaki ötekidir.

Öteki tanımlamaları içinde tanımlanması gereken başka bir kavram da *madun* (*subaltern*) kavramıdır. Madun kavramı, Gramsci'nin cezaevi sansürü altında yazmaya çalıştığı dönemde kullanılmış askeri bir sözcüktür (Spivak, 2017, s. 36). Madun ve madunların yaşamına dair asıl vurgu Gayatri Chakravorty Spivak'ın asıl çalışma alanını oluşturduğu bir sözcük olmuştur. Subaltern sözcüğü, Türkçeye madun olarak geçmiştir. “Subaltern, Latince Subalternus kelimesinden türemiştir. Sub(alt) ve alternus (öteki) köklerinden İngilizcedeki kullanımını oluşturur. Madun kelimesi, Spivak'a kadar genellikle astsubay ya da askeri terminoloji içinde ‘ast’ olmuş kişiler

için kullanılmıştır. Günümüzde de her türlü toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik alt- üst ikililiğinde alt konumu işgal edenler için kullanılır (Somay, 2011, s. 155). Bu alt konumu işgal edenler, sahip oldukları kimliklerinden dolayı toplumda aşağılananlar, hakir görülenlerdir. Kadınlar, siyahi, eşcinsel, köylü, dininden ve ırkından dolayı ötekileştirilenler, yoksul, cahil, kenar mahalleli vb. madunu oluşturan kimlik gruplarına örnek verilebilir. Madunlaştırmanın sebebi ötekileştirmedir. Ötekinin, konumundan dolayı toplumda ötekileştirilmesiyle madun oluşmaktadır. Spivak (2017, s. 82) “Madun Konuşabilir mi?” sorusuna kendisi verdiği cevapla “hayır” der. Madunun konuşmamasında maduna karşı oluşturulan dil etkili olmuştur. Toplumda madunlara yönelik ‘dil kimin dili’ şeklinde sorulacak bir soruya, dil, kadına karşı erkeğin, doğuluya karşı batılının, diğer renklere karşı beyaz kimlik sahiplerinin, zenginlerin, ulusların hâkim gücü elinde bulunduran ulusların dilidir. Madunlar, buldukları ortamlarda kendi dillerini oluşturamazlar. Madunun, “sesini çıkarabilmesi için ötekinin dilini öğrenmesi gerekir ya da o dili konuşacak gücü olmalıdır. Ancak dil asla masum, nötr bir yapı değildir, Lacan’ın ifadesiyle dil bir ‘simgesel düzen’ oluşturduğu için madunun ağzını açtığı andan itibaren yukarıdaki ötekinin düzenine tabi olmayı kabul etmesi gerekir (Aktaran, Somay, 2011, s. 155). Madunlar dilsel olarak yukarıdakilere ya da otoriter ötekiye uymadığı zaman simgesel şiddete maruz kalırlar. Dilsel ve simgesel şiddetin yetersiz geldiği düşünüldüğü zaman da madunlar, fiziksel şiddete maruz kalmaktadır. Tarihte ırklara, kölelere, kadınlara, farklı kimliklere yönelik taciz, saldırı, linç, işkence, madunların kendilerini ifade etmelerini engellemiş, madunların mücadele etme isteklerini de köreltmıştır.

2. YÖNTEM

Makalede Akın’ın filmlerinin analizi; göç, kimlik, öteki, ötekileştirme, kültürel değişme, kimlik kavramlarının ekseninde, “toplumbilimsel” ve “söylem analizi” yöntemleriyle derinlemesine analizler yapılmıştır. Toplumbilimsel yönteminin çıkışı ve dayanma noktası sosyolojinin iki önemli ismi olan Durkheim ve Weber’dir. Toplumbilimsel yöntem, Durkheim’in felsefe çalışmalarından, Weber’in ise tarihsel ve güncel olaylar ile olgulara odaklanmasından çıktığı söylenebilir (Çoşkun, 2010, s. 23). Toplumbilimsel yöntemle film analizinin anahtar kategorisi, film yönetmeninin biyografisi değil, toplumsal ilişkilerden hareketle bir analiz yapmaktır. Bu çalışmada toplumbilimsel yöntemle sinemanın toplumla ilişkisinin çözümlemesi yapılarak, kişisel ve toplumsal kimliklerle ilgili tartışmalar film örnekleriyle somutlaştırılmıştır. Toplumbilimsel yöntem, olay ve olguları anlamada kullanılırken; söylem analizi yöntemiyle de filmdeki kimlik biçimlerinin nasıl bir söyleme dönüştüğünü kimlik tartışmaları açısından önemlidir. Akın’ın filmlerindeki söylem yapılarını ve söylemlerin kimlikle ilişkiselliği için söylem analizi yöntemi, bilimsel bir yol sunmaktadır.

Söylem analizi, “konuşma ve metinler aracılığı ile oluşan anlam ürünleri ile ilgilenen geniş kapsamlı sosyo-kültürel araştırmalar içinde kullanılan bir araştırma yöntemidir” (Çelik & Ekşi, 2008, s. 99). Söylem analizi edebiyattan medyaya, ideolojiden yönetim şekline kadar geniş bir yelpaze içerisinde eleştirel bir bakış açısıyla kullanılabilir (Kaçar, 2022, s. 688). Söylenebilir ki söylem analizi, günlük pratiklerde ve sinema metinlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bir anlam yaratma sürecinde başat bir rol oynayan söylem, anlatı destekli bir yapı olan sinemada sıkça başvurulan ve çeşitli biçimlerde (karakter yaratımında, repliklerde, zaman ve mekân tasarımında vb.) kendisini yeniden üretmektedir (Kaçar, 2022:688). Bu çalışmada Akın’ın filmlerinde söylem analizi yöntemiyle kullanılan dil ve karakterlerin bulunduğu toplumsal katmanlar ve toplumsal ilişkilerden hareketle analizler yapılmıştır. Ayrıca bu çalışmada analizler; *Kısa ve Acısız (1998)*, *Temmuz’da (2000)*, *Solino (2002)*, *Duvara Karşı (2004)*, *Yaşamın Kıyısında (2007)*, *Kesik (Birin) (2014)* ve *Paramparça (2017)* filmleriyle sınırlandırılmıştır.

3. AKIN’IN AKSANLI SİNEMASINDA ÇOKKÜLTÜREL KİMLİK VE MELEZLİK

Akın, kuşaklar arasındaki geleneksel ve modern aile, kimlik ve etnik kimlik yapıları, kültürlenme, dil ve eğitim farklılıklarının yaratmış olduğu yabancılaşmayı, kültürel değişimi, kültürel uyumun olabileceğini anlatmış ve bu temalarla uluslararası başarılarla Alman sinemasına renk katmış ve derinlik kazandırmıştır. Akın, filmlerinde sadece Türk etnik gruplarını değil, Yunan, İtalyan, Yugoslav, Rus, Ermeni, Sırp, Arnavut gibi Alman toplumunun “öteki”lerine de yer verir. *Kısa ve Acısız (1998)* filminde birçok etnik grubun birlikte uyum içinde yaşayabileceğini göstermektedir. *Solino’da (2002)* İtalyan bir aile, *Temmuz’da (2000)* filminde Alman etnik grubuna ait bir kişinin bireysel kimliğini bulmak için yolculuğunu anlatır. *Elveda Berlin (2016)* filminde Rus kökenli Tschick’in diğer sınıftaki arkadaşlarıyla olan ilişkisi, çelişkileri, çatışmaları, diğerlerinin ötekiye karşı yaklaşımını ele almaktadır. Tschick karakterinin filmde yansıttığı savruk, kural tanımaz, cesur yaşamıyla, Akın’ın kendi için yaptığı ‘arka sokaklar çocuğu’ yorumu yaşam deneyimi ile örtüşür ve aksanlı sinema tanımlamalarının merkezinde yer alır.

İranlı Sinema yazarı Hamid Naficy ((2001), ulus ötesi filmlerinin oluşturduğu filmler için “aksanlı sineması” kavramını kullanır. Farklı tarihsel, siyasal, kültürel, ekonomik nedenlerden dolayı ülkelerini terk etmek zorunda kalan göçmen çocuklarının oluşturduğu sinemacılar, ortak temalar işlemektedir. Göç, aidiyet ve kimlik sorunu, ötekilik, yabancılaşma, yersizlik, yurtsuzluk gibi temalar “aksanlı” diye adlandırılan bir türdür. “Aksanlı sinema” kavramı, Batı’da yaşanan diasporik kimliğe sahip sinemacıların 1960’lardan bu zamana kadar yaptıkları

sinemayı adlandırmak için kullanılır” (Kılıç, 2011, s. 157). Aksanlı filmlerin hepsinde bir arayış ve yolculuk vardır. Bu yolculuklar bazen bir eve sahip olmak için bir arayış, bazen de kendi benliğini ve kimliğini bulmak için bir arayış ve yolculuktur. Aksanlı sinema, sinemacıların duruşlarını, dünyaya bakışlarını, dünyayı kavrayış ve algılarındaki farklılıklarını ve üsluplarını şekillendiren yerinden edilmişlik, kimliksizlik, yurtsuzluk gibi durumlardan kaynaklanır. Aksanlı filmlerindeki parasal darlık ve bütçe sıkıntıları gibi maddi unsurlar da bu filmlerin ortak yönlerini oluşturmaktadır. Bu yönetmenlerin kişisel deneyimleri, filmlerinin oluşmasında önemli bir etkisi vardır. Türk kökenli Avrupalı yönetmenlerin hemen hepsi başlangıçta bütçe kısıtlılığı ile filmlerini çekmeye çalışmış ve kişisel bir arayış sonucunda filmlerini üretmişlerdir. Aksanlı filmlerdeki yolculuk sadece mekânda değil, ötekinin dramını, çelişkisini ve arayışını içine alan bir yol izlenmektedir. Aksanlı ve melez kimlikleri bir arada belirli bir uyum içinde işleyen yönetmenlerin başında ise Akın gelmektedir. Akın, aksanlı sinemada daha çok bireysel merkezli kimlik arayışlarını, yalnızlık temalarını, parçalanmışlık ve kendi yaşamını kurma çabası, iki dünya arasında ya da iki dünyayı birlikte yaşamaya yönelik tecrübeler, göçmenlik, köksüzlük, kültürel uyum ya da kültürel çatışma, kuşak arasındaki kimliksel uyum ve uyumsuzlukları işlemektedir.

“Çokkültürlülükle birlikte asimilasyon, diaspora ve melezlik gibi durumlara karşı bir duruş niteliğinde olan aksanlı sinema, ulus aşırı sinema ve diasporik kültürel kimlik sinemasıyla asimilasyona karşı durmuş ve yeni bir uyum, entegre süreci başlatmaya çalışmıştır. Naficy’in (2001) ‘Aksanlı sineması’ daha önce kullandığı “bağımsız ulus-aşırı sinemanın” geliştirilmiş ileri versiyonudur. Farklı tarihsel nedenlerle ülkelerini terk eden insan grupları içinden çıkan yönetmenler, göç ve kimlik gibi temalarının yanında biçim olarak ortak bir tür oluşturmuşlardır. Bu türün oluşturduğu “aksanlı sinema” ise diasporik, sürgün, göç, post-kolonyal, etnik kimlik gibi alanlarda üretilen filmleri adlandırmak için kullanılır (Suner, 2005, s. 258). Özellikle, Almanya’da yaşayan ikinci ve üçüncü kuşak Türk göçmen yönetmenler, iki kültür arasında yaşayan çatışmaları, aidiyeti, kimliği, ötekiyi, iletişimsizliği ve yabancılaşmayı filmlerinde öncelikli bir şekilde işlemektedirler (Can & Aytas, 2009, s. 260). Üçüncü kuşak yönetmenlerden Akın, kültürel ikiliği, çatışmayı, kimlikleri filmlerinde farklı anlatımlarla derin bir şekilde işlemekte, farklı kimliklerin ve kültürlerin birleşimi olan “metissage” diye adlandırılan bir anlatım benimsemektedir. “Metissage” iki kültür arasındaki çatışmanın ve uyumunun derinliğini ifade eden ve yeni bir anlam inşa eden üçüncü göz olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni kimlik alanında genelde melez kimliklerin inşa edildiği daha geçişken bir alandır. Melezin oluşması çok farklı iki kökün birbirleriyle kaynaşması anlamına gelmektedir. Melez, ötekileri kimliklendirme biçimidir. “Melez kimliğinin kuruluşu ve ayakta tutuluşu kültürel bir olgudan ziyade toplumsal bir eylemdir” (Friedman, 1999, s. 104). Akın’ın filmlerinde genelde kimlikler ve kültürler yan yana iç içe melez kimliklerden oluşmaktadır. Kimliğinden dolayı kişiler arasında herhangi bir hiyerarşi yoktur. Herhangi bir kültürün diğer kültürlerden bir üstünlüğü yoktur, “ötekinin” diğerlerine göre daha meşru olup olmadığı tartışmaları yer almaz.

3.1. Göç ve Çok Kültürel Kimliğin Akın’ın Filmlerinde Temsili

Göç basit anlamda nüfusun bir yerden başka bir yere hareket etmesi olarak tanımlanabilir. Göçmen grupları, göç ettikleri toplumdaki değişim süreçlerini etkilemekte, dolayısıyla da emilme (asimilation), bütünleşme (integration) ve uyum (adaptation) konularını gündeme getirmektedir (Erdem, 2006, s. 64). Çoğu toplumlarda göç hareketleri kültürel ve etnik farklılığı eklenmekte, ayrıca demografik, ekonomik ve toplumsal dinamiklerin değişmesine neden olmaktadır (Giddens, 2007, s. 258). Doğal olarak göç sadece, göç edeni değil, göç edilen yerleri de değiştirir. Dolayısıyla göç karşılıklı etkileşimin ve değişimlerinin oluşturduğu dinamik bir süreci meydana getirir. Farklı düzeyde de olsa Akın’ın filmlerine göç farklı düzeyde işlenmektedir.

Akın’ın kendisi de bir göçmen aile çocuğu olmasından dolayı göç ve kimlik, onun sinemasının çok önemli bir parçası haline gelmiştir. Hemen hemen bütün filmlerinde göç ve kimlik sorununu irdeler, kimlik barışına ve uyumuna dikkat çekmeye çalışır. Akın’ın (1998) yılında çektiği *Kısa ve Acısız (1998)* filminden *Paramparça (2017)* filmine kadar bütün filmleri tek bir senaryonun farklı sekansları gibidir.

Solino (2002) filminde anne ve çocuklarının kendi memleketlerine geri dönüşleri, ailelerin ve bireylerin geldikleri toplumla bağlarını sürdürülmesine dikkat çekilmektedir. Almanya’da doğan göçmen çocukları bile sürekli bir Türkiye’ye dönüş çabalarının olduğu farklı sekanslar, sahneler ve diyaloglarla verilmektedir.

Resim 1.

Kısa ve Acısız filminde, Cebrail hapisten çıktıktan sonra arkadaşlarıyla bir düğünde buluşur. Bu sahnede (*resim-1*) Cebrail Yunan ve Sırp arkadaşlarına “*para biriktirip sonra da Türkiye'ye gideceğim*” der. *Kısa ve Acısız (1998)* filminde, Cebrail’in Türkiye’ye gitmek istemesi ve en sonunda da biletini alıp gitmesi, Almanya’ya göç ile gelenlerin anavatanına dönmek isteklerine vurgu yapılmaktadır. Akın’ın ilk dönem bütün filmlerinde Alman olmayanların neredeyse hepsinde anavatanına dönme istekleri ve anavatanına olan bağlılıkları anlatılmaktadır. Özellikle Almanya’ya yerleşmiş birinci ve ikinci kuşak göçmenlerin en temel arzusu anavatanına dönüştür. Bu neredeyse Akın’ın ilk dönem filmlerinin ana temasını oluşturmaktadır. Cahit ve Sibel karakterlerinin, kendi kimliklerini yeniden kurmak için Almanya’dan Türkiye’ye gitmeleri, *Yaşamın Kıyısında (2007)* Yeter’in (Nursel Köse) cenazesinin Türkiye’ye gönderilmesi, Ali hapisten çıktığında memleketine geri dönmesi gibi “kimliğin yeniden inşasında anavatanına yolculuk yapmak, içsel yolculuğu da bütünleyen gerekli bir süreç olarak görülür” (Akbulut, 2007, s. 228). Ancak üçüncü kuşak göçmenlerinin hayatları anlatıldığı *Paramparça (2017)* filminde, göçmenlerin Alman kültürüne uyumu ve entegrasyonun arttığı, anavatanına dönüşlerin artık yok olmaya başladığı vurgulanmaktadır. *Paramparça (2017)* filminde Kadja Şekerçi (Diane Kruger) karakteri, kocası Nuri Şekerçi’nin (Numan Acar) cenazesini Türkiye’ye gönderilmesini engelleyerek göçmenlik ve kimlik aidiyetliklerinin gittikçe değiştiğini göstermektedir.

Resim 2.

Akın’ın filmlerinde çok kimliklilik ve çok kültürlülük hakimdir. Akın’ın *Kısa ve Acısız* filminde Bobby’in birlikte iş yaptığı farklı etnik kimliklere sahip gruplar için “*evet buna günümüzde multi kültürel deniyor*” söylemi ile çok kültürel kimliklere vurgu yapılmaktadır. Akın, filmlerinde farklı uluslara ait etnik kültürdeki insanların bir arada yaşamını vurgularken bunun daha az marjinalleşmiş sıradan kişilerinin hayatlarının üzerinden durur. *Kısa ve Acısız (1998)* filminde de üç ayrı etnik kimlik mensubiyeti bulunan üç arkadaşın çokkültürlü ve çokkimliliklerine rağmen, arkadaşça birliktelik ve uyumu vurgulanmaktadır. Bobby, Costa ve Cebrail’in etnik kimlikleri ciddiye almadıkları filmdeki farklı sahnelerle verilmektedir (Resim 2). Yunanlı Costa (Adam Bousdoulos), Sırp Bobby (Aleksander Jovanovic) ve Türk Gabriel (Cebrail, Mehmet Kurtuluş) bu üç arkadaş Alman toplumunun ötekisidir. Bir araya kolay kolay gelemeyecek üç farklı milletten bu üç karakterin tarihsel önyargıların ötesinde bir araya gelişlerinde farklılıklara karşı eşitliğin ve kardeşliğin vurgusu vardır. Akın, kimliklerin bireyler arasındaki uçurumu arttırıcı değil, azaltıcı ve birleştirici olabileceğini göstermektedir. Bauman (2014, s. 90) kişi etrafını ne kadar çok alet sararsa, içlerinden birinin arıza yapma korkusu o kadar artacağını ve kişi içinde yabancılarla birlikte içinde barındırdığı tehditte endişe duyar ve yabancılardan ne kadar uzaklaşırsa, beklenmeye karşı hoşgörü ve takdir o kadar azalacağını söyler. Akın insanların başka kimliklerdeki insanlardan ne kadar uzaklaşırsa uyumun da o kadar zorlaşacağını gösterme açısından Bauman’ın belirttiği gri alan ve yabancıya karşı korku, endişe vurgusunun aksine bir tutum sergiler. Akın, filmlerinde gri alanlardan ve

yabancılardan korkacak ve endişelenecek bir durum olmadığını vurgular ve farklı etnik kökenlerden insanlara hoşgörüyü yaklaşırlar. Onlarla dostane ilişki kurar (Resim 2) ve kimliklerinden dolayı onları ötekileştirmez.

Akın, filmlerinde dil, din, etnik temeli problemleri yumuşatarak, çokkültürel yapıyı belirli hoşgörü düzeyinde “multi kültür” dediği çoklu kimliklerin bir arada huzurlu yaşamasını arzuladığına yönelik bir yaklaşım sergilemektedir. Diyalog ve empati ile bireyler arasındaki farklılıklar kaldırılabilceğinin vurgusunu yapar. Hatta *Paramparça* (2017) filminde küçük çocuk Rocco, babası Nuri'ye “*baba empati kurmalısın*” demesi anlamlı bir söylemdir. *Kısa ve Acısız* filminde Yunan, Sırp ve Türk arasında bu diyalog ve empati kurulmaktadır. Ancak gerçekten bu diyalog ve empati kurulabilir mi? Akın filmlerinde etnik kimlik empatisinin herkes için bütünüyle kurulmasının mümkün olmayacağına da vurgusunu yapar. *Kısa ve Acısız* filminde Bobby'in amcasının kendisine “*senin Arnavutla çalıştığını duydum*” söylemi kişilerin kalıp yargılarla kimliklere olan bağlılıkları anlatma açısından önemlidir. Ancak Cebrail, Bobby, Costa Alman kültürüyle uyumlu yaşayan, bunun yanında farklı tarihsel bağların yaratmış olduğu kalıp yargılardan sıyrılarak Yunanlı, Sırp ve Türk'ün bir arada çok kültürel bir zenginlik içerisinde var olabileceğini göstermeye çalışılır. Ayrıca Akın, *Kısa ve Acısız* filminde göçmenlerin adaptasyonu, kültürel farklılığı ve uyumu üzerinde durur. Farklı etnik gruptaki üç arkadaşın, bireysel anlamdaki ilişkileri, çok kültürel kimliklerin uyumu açısından önemlidir.

Akın, filmlerinde dil üzerinde kimlik sorununa odaklanır. “Dil, anlamın sınırsız üretimin bir parçasıdır” (Hall, 1998, s. 74). İnsan nereye giderse gitsin sığınabileceği tek evi dildir. Dil İnsanın hafızasıdır. Birine anadili sorulduğunda, aslında kimliğin kendisi sorulmaktadır. Dil anlam dünyasının yaratıcısı, benliğin koruyucusudur. Öğrenilen her dille birlikte yeni bir benlik ve kimlik edinilir. Bu tanımlamaların aksine Akın, konuşulan dile bir hareket evreni kazandırma gibi bir kaygısı yoktur. Akın, filmlerinde çokdilliliğe işaret ederek beraberinde çokkültürlülük vurgusu yapar. Dolayısıyla filmlerinde dil sadece çoğul aidiyetleri yansıtan bir araç olarak verilmektedir. Akın için asıl önemli olan dil değil, iletişim kurmaktır. Akın, filmlerinde kullandığı çoklu dil, farklı etnik grupların ya da bireylerin arasında sadece iletişim sağlama işlevi olarak vardır. Filmlerinde, dili eski ve yeni kuşaklar arasındaki farklılıkları belirtmek için kullanır. Kültürel ve dilsel bağlılık, yeni kuşak gençler için önemli değildir. Almanya'ya entegre olan kuşakların artık anadillerini konuşmadıklarını *Paramparça* filminde gösterir. Çokkültürlülük ve kimlik vurgusu konuşulan dil üzerinden kurulmaz. *The Cut* (2014) filminde Nazaret Ermeni olmasına rağmen Ermenice konuşmaz. Akın için asıl önemli olan iletişimdir, dil bir araç görevini görmektedir. *Kısa ve Acısız* filmindeki Bobby, Costa ve Cebrail birlikte Almanca konuşurlar; ancak Cebrail ailesiyle Türkçe konuşur. *Yaşamın Kıyısında* Lotte Almandır, Ayten ise Türk'tür. İkisi birbirinin dilini bilmedikleri halde yarım İngilizceleriyle ortak noktada buluşup iyi birer dost olurlar. Akın'ın filmlerinde kimlik gibi dilde melezleşir. “Almanya'daki göçmenlerin melezleşen dilleri, kültürlerinin ve kimliklerinin müzikal izdüşümüdür” (Öztürk, 2016, s. 244). Akın, filmlerinde dili ve kültürü iç içe herhangi bir üstünlük ve ayrıma tabi tutmadan, çokdilliliği kültürel bir enstrümantal olarak görür. *Yaşamın Kıyısında* filmdeki Charlotte ve Ayten'in arkadaşlık uyumu, *Paramparça* filmindeki Alman Kadja'nın ve Türk olan Nuri'nin evliliklerdeki uyumları, *Kısa ve Acısız* filmindeki Costa, Cebrail ve Bobby nötrleşen kimlik anlayışıyla, melez kimlik anlayışına örnek oluşturmaktadır. *Kısa ve Acısız* filminde üç erkek arkadaş Bobby, Costa ve Cebrail'in kurduğu etnik üstü arkadaşlıklarla etnik kimlik mitosunu yıkmaya çalışır. *Yaşamın Kıyısında* Lotte ve Ayten'in İngilizce konuşarak aynı kimlik okyanusunda buluşmaları, ortak cinsel bir kimlik inşa etmeleri, olaylara karşı ortak hareket etmeleri; yabancının ve ötekinin tehlikeli görülmesine yönelik bir cevap niteliğindedir. Akın, filmlerinde etnik kimlik ve diğer kimliklerinin yıkıcı taraflarını vurgularken, kimliklerinin oluşturduğu ulusal farkları belirsizleştiren, karıştır-örtüstür türü çokkültürcü melez kimlik alışımlarla çokkültürel kimlik uyumunun mümkün olabileceğine vurgu yapmaktadır.

3.2. Modern ve Postmodern Kimlik Vurgusu: “Özne, Öteki, Benlik”

Akın, bireyin ikiliklerini çelişmesini ve uyumunu geleneksel, modern ve postmodern yaşamın içinde çokkültürel bir varoluş içerisinde anlatır. *Duvara Karşı* (2004) filmiyle bireyin, özne olma yolundaki çabasının, geleneksel toplumun ötekisi olan kadının, kendini bulma arayışının toplumsal cinsiyetçi kalıplarının oluşturduğu kimlik problemleri irdelenmektedir. *Duvara Karşı* filminde “öteki” kadının cinsiyetçi kalıpların içinde kendi kimliğini, öznelğini, benliğini bulmaya çalışan Sibel'in arayışının hikayesidir. Bu anlamda bir kadın filmi olduğu söylenebilir. Sibel karakteri için toplum; amaçlarını, isteklerini, arzularını yerine getiren birer araçtır. Sibel'in bireysel değişimi, geleneksel değerlerden modern ve postmodern değerlere doğru öznenin değişimini temsil eder. Sibel'in bir özne olarak doğu-batı, geleneksel-modern değerlerinin çelişkileri arasındaki gerilimden kaynaklanan intihar girişimi; geleneksel baskıların etkisiyle istediği özgürleşmeyi sağlayamayan bireyin kimlik bunalımını anlatır.

Touraine'ye göre (2007, s. 145) bireyin kimliği artık bir aidiyet grubu üzerine tanımlanmayan, giderek daha çok zayıflayan, bir birlik ilkesi bulamayan bireyin, kendisi için hiçbir güvencesi olmayan yeni bir arayışın içine girdiğini söyler. Sibel'in kimlik arayışı öznenin bütün belirleyenlerden kurtulma ve kimlik bulma arayışıdır. Bireyin kendi üzerine düşünme kendi varoluşçuluğunu sorgulama, gerçeklik, öz, sevgi ve bağlılık gibi varoluşuna yönelik bir bireyciliktir. Hall (1995, s. 109), öznenin modellerinin de değiştiği söyleyerek, “bireyi bir

bütün, merkezleşmiş, kararlı ve tamamlanmış ego ya da özerk, rasyonel benlik anlamında kavranılmaz, ‘benlik’, daha parçalı ve tamamlanmamış, içinde yaşadığımız farklı toplumsal dünyalarla ilişki içinde çoklu ‘benlikler’ ya da kimliklerden oluşan, tarihi olan ve süreç içinde üretilmiş olarak kavranacağını söyler. Sibel karakterini güçlü kılan tarafı, bir kadın olarak Sibel’in kendisi için biçilen söylem pratiklerini ve dayatılan benlik konumlandırılmalarını kabul etmeyerek, özgür bir arayış ve mücadele sürecine girerek, yeni bir kimlik bulmaya çalışmasıdır. Sibel’in arayışı kendisine dayatılan kimlikten kurtulma ve kendine ait bir kimlik alanı inşa etmeye yönelik bir arayıştır. Sibel’in kadın kimliğini korkusuzca yaşamaya çalışarak, mücadele ederek, ötekının bakışını ve ahlaki söylemini umursamadan hayatını sürdürür.

The Cut (Kesik, 2014) filminde Ermeni kimliğine ilişkin Türkiye’nin hassasiyeti bilmesine rağmen bir Ermeni kimlik sorgulamasına girmesi, Almanya’da ırkçılığın son dönemde yükselişe geçmesine rağmen *Paramparça* (2017) filmiyle Neo-Nazilerin ırkçılıklarını sorgulaması, Akın’ın farklı kimlikleri işlemekten korkmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Akın’ın filmlerinde özne hep bir kimlik arayışı içindedir, bu arayış farklı kimlikler dünyasında gerçekleşir. *Yaşamın Kıyısında* (2007) Ayten’in arayışı özgürlük, kimlik ve benlik arayışındaki kadının arayışıdır. Ayten’in kendi kimliğini bulmak için solcuların mitinglerine katılması, Lotte ile eşcinsel deneyimleri yaşaması, erkeklerden bağımsız bir kimlik arayışıdır. Bu arayış erkeklere karşı bir arayış değildir, sadece kendi öznel kimliğini bulmak ve gerçekleştirmek için bir arayıştır. *The Cut (Kesik, 2014)* filminde Nazaret karakterinin arayışı da kolektif kimlik bileşenlerinden olan etnik ve dinsel kimlikten, kızlarını bulmak için kişisel bir anlam arayışına dönüşmüştür.

3.3. Bedenin Metafora Dönüşmesi: Akın’ın Filmlerinde “Beden ve Kimlik İlişkisi”

Kartezyen anlamda beden ve zihin, doğa ve kültür, akıl ve duygular arasındaki ayrım Batı düşüncesinde Platon, Aristoteles, Descartes’in eserlerinde ortaya çıkmaktadır. Modernleşmeyle birlikte beden ve bedenin ilişkili olduğu birçok alan oluşturulmuş, beden ve güzellik, beden ve giysi gibi cinselliği vurgulayıcı şeyler modernleşmenin doğal parçası haline gelmiştir. Beden, tarih ve toplumsal etmenlerinin izlerini taşımakta, sınıflandırmakta, disipline maruz kalmakta, tabulara dönüştürülmekte ya da tabuları yıkmak için araç olarak kullanılmaktadır. “Tarih boyunca ötekilik bedenler üzerinde kurgulanmış, farklılık ötekiliğe tercüme edilmiş, bedenler ötekililiğin kaydedildiği alanlara dönüştürülmüştür” (Yumul, 2012, s. 90). Kadın, beden üzerinden inşa edilen arzu, haz, seçkinlikle tüketim nesnesine dönüşmüştür. Beden, simgesel toplumun kültürel bir kurulumu olduğu kadar, toplumsal ve kültürel belirlemeler tarafında kısıtlamaların maddileştiği bir alandır. Dolayısıyla beden denildiği zaman öznel gerçekliğinin, sosyal-kültürel anlamlarının yansıtıldığı, değerler açısından cisimleşir. Günümüzde bireyin geliştirdiği kimlik, bedenle daha fazla ilişkili hale gelmiş, benliğin ve kimliğin bir parçası ve önemli taşıyıcısıdır. Akın, filmlerinde bedeni kimliğin önemli taşıyıcısı, anlam arayışı ve kimlik oluşumunun bir tamamlayıcı olarak işlemektedir.

Akın’ın filmlerinde beden metaforunu iki farklı kadın karakterlerinden hareketle anlamlandırma yapılabilir. Birincisi *Duvara Karşı* (2004) filminde kendi istek ve arzusuyla bedenini kullanarak özgürlüğü bulmaya çalışan Sibel’dir. Diğeri de basit simgesel düzeyde fahişelik yaparak bedeni nesne olarak pazarlayan ve bunu gerçek kimliğin bir parçası yapmadan meta düzeni içinde kullanılan *Yaşamın Kıyısında* (2007) filminde Yeter karakteridir. Sibel’in bedeni basit arzuların değiş tokuşu değil, öznenin beden içinde kendi gerçek kimliğini bulmaya yönelik bir anlam arayışıdır. *Duvara Karşı* filminde Sibel’in tutarsızlığı ve anlam arayışının altında yatan asıl sebep bedenine yönelik geleneksel ailenin engelleri ve yasaklarıdır. Otoriter baba ve otoriter kardeş figürü Sibel’in bedeninin özgürlük alanına bir müdahale oluşturmaktadır.

Yeter (Nursel Köse) ise iki kültürel çatışma arasında kalmış ve kocası ölmüş, kızını okutmak için bir göçmen sefaletinin işsizliği, parasızlığı yüzünden fahişelik yapmak zorunda kalmıştır. Yeter’in bedeni üzerinden fahişelik sorgulanmaya çalışılmaktadır. Seks işçisi kadının (fahişenin) bedenini öznenin bağımsız bir nesne olarak pazarlanmaktadır. Yeter için beden bir özgürlük alanı değil, alışveriş için bir meta, para kazanma gerekçesidir. Yeter seks işçisi olarak bedenini kullanır, Yeter’in bedeni hem özne hem de nesne durumundadır. Merleau Ponty, “et ontolojisi” bağlamında, bedenin ruhun içinde barındığı yer, hazların, duyguların bazen de sapkın ve karanlık ilişkilerin, isteklerin olduğu yer tanımlaması yapar. Ponty’ın tanımlaması Yeter karakterinin beden anolojisine uygun bir tanımlamadır. Touraine (2007, s. 266) fahişeliğin alçak düzeyde bir duygusal değiş tokuş olduğunu söyler. *Yaşamın Kıyısında* (2007) filminde, fahişelik öznelin karşılıklı bir tüketimi olarak görülmektedir. Fakir az parası olan adam ile fakir az parası olan kadının karşılıklı nesnel beden tüketimidir. Fahişeyle cinsel hayat sürmeye çalışan yoksul erkek de fahişelik yapan kadın kadar yıkıcı bir hayat yaşar.

Beden, çeşitli kimlik performansların ve kültürlerin kendisi üzerinden yansıtıldığı bir alandır. Kimliği görünür kılan önemli bir öğedir. Toplumsal cinsiyetçi kimliklerden de ayrışma noktasıdır. *Yaşamın Kıyısında* (2007) Yeter karakterinin hayat hikayesiyle Türkiye’deki siyasal olaylar ile toplumsal gerçekliğe vurgu yapar ve Yeter’in fahişelik kimliği, ekonomik nedenlerden dolayı bireyin kendi kimliksel varoluşunu gerçekleştirmesinin önünde bir engel olarak görülmektedir. Yeter, alt sınıf mensubu bir kişidir, geleneksel ve kırsal bölgeden gelmiş göçmen kimliğine sahiptir. Sibel’in bedeni, kendini özgürleştirme, kimlik arayışının bir parçasıyken, Yeter’in

bedeni, daha çok maddi bir nitelik kazanan nesne durumunda olan arzuların ve karanlık ruhların barındırdığı yerdir. Touriane'nin dediği gibi "basit düzeyde bir değiş tokuştur". Ali (Tuncel Kurtiz) karakteri gibi erkeklerin sahip olmak istediği arzuların kamçılandığı ancak hiçbir zaman bütünüyle sahip olamayacakları bir bedendir.

Bunun yanında Yeter'i, metrodan tehdit eden iki maço tipi Türk erkeğin, mafyavari, milliyetçilik duygusuyla hareket etmeleri, abartılı bir erkeklik vurgusu içeren erkeklik duruşları, toplumsal alanda kendi milli kimliklerini güvende hissetmeyen, geleneksel erkek söylemine bir gönderme niteliğindedir. Aynı zamanda milliyetçi-ulusal kimlik bağlamında kadına yönelik beklentilerin hangi yönde olduğunu göstermek açısından önemlidir. Maço tipli iki adamın Yeter'in yanına oturup, onu tehdit etmeleri Türk kadına yönelik kimlik beklentilerini yapılan bir vurgudur.

Adam-1, Yeter'e "bana yalan söyleme, Türkçe konuştuğun duyduk, yoksa Türklüğünden utanıyor musun? Sen hem Müslüman hem de Türk'sün, anladın mı? Saptığın yol yanlış, tövbe et, seni bir daha bu alemde görmeyelim." Adam-2, "yazık olur sana, yazık." Tehditvari söylemleriyle Türk kadınına yönelik beklentilerini dile getirmektedir. Yeter, burada Türkiye'deki kadının devamı, ulus-devlet kurgusu içinde iyi bir eş, iyi bir anne, iyi bir yurtsever ve siyasi görevi tamamlayan yararlı bir uzuv olarak arzulanmış, kadını ve kadının bedenine yönelik inşanın devam edilmesi istenmiştir. Akın, filmlerinde kadını sınırlandırmaya çalışın; ulusal değerlerle özdeşleştiren ideolojik milliyetçiliğe ve ataerkil yapıya göndermede bulunarak eleştirmektedir. Ulusalçı-Milliyetçi ataerkil yapısı, kadını ulusal aktör olarak kabul eder. "Kadın, milliyetçi söylemde bir anlamda son derece değerlidir, genellikle ulusun ruhunu simgeler" (Cockburn, 2004, s. 73). Ulusun aktörleri olarak görülen, bedenin doğurganlığı ve çocuklara kültürü taşıyan kişi olarak kadınlar önemlidir. Milliyetçi kanatların önemseydiği ırk, millet ve ulus gibi değerlerin temelinde yatan kan bağı, kadın cinselliğiyle yakından ilişkilidir. Kadının kimliği, ulusun değerleri, kadının namusu olarak görülen kadının cinselliği, kontrol altına alındığında sağlanmış olur. Yeter karakteriyle Akın, kadının bedenini böyle bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu eleştirisini yapar.

Resim 3.

Akın, *The Cut*, filmiyle kadın bedenine sahip olmak, toprağa hâkim olmakla eşdeğer görüldüğü yanlış bilince eleştiri yapar. *The Cut* (2014) filminde, göç eden bir kadının, çocuklarının ve askerlerin gözü önünde tecavüzü (Resim 3), tarihe gönderilen bir metaforudur. Cinsel saldırının en ağır çeşidi olan tecavüz, insan hakları yok sayılarak, ruhsal ve fiziksel bütünlüğe zarar verilerek bir bireyin diğer bir bireye karşı en ağır yaptırımıdır (Meşe & Güzelgün, 2009, s. 18). Tecavüz, "bir arada yaşamayı" inancını yaratmak için izlenen bir stratejidir. Böylece ulusal gruplar arasındaki savaşlarda kolektif kimlik bağlamında toplumların durması gereken yerleri tekrar gözden geçirme durumunda kalırlar. Tecavüz, savaşı kaybedenlere karşı bir aşağılama mesajıdır. Kadının bedenine yapılan bu saldırılar, benliği yıkmaya çalışarak kişisel kimliği önemsiz hale getirmektedir. Akın'ın *The Cut* filminde, dönemin kimlik problemleri, kadın bedenine yapılan saldırıyla bir metafora dönüştürmektedir. Öte yandan *The Cut* filminde kimliklerinden dolayı madunlaştırılan kadın ve çocukların kimliklerini sorunsallaştırmaktadır.

Toplumsal cinsiyet toplumsal bir inşa olduğu düşünülürse; bu inşa kadınlık ve erkeklik stereotipi üzerinden kabul görmektedir. Toplumsal cinsiyet, "kadın ve erkek arasındaki sosyal ve kültürel farklılıklara işaret ederken, cinsiyet biyolojik ve dolayısıyla ortadan kaldırılamaz farklılıklara işaret eder" (Heywood, 2012, s. 309). "Foucault'nun gözünde cinsiyet, doğal olana dayanmaz, yapay ve kurgusal bir biçimde pek çok şeyi bir araya getirmeyi olanaklı kılan mefhumdur" (Bayhan, 2012, s. 161). Akın, filmlerinde toplumsal cinsiyetle ilgili karakterler ve çevresiyle olan ilişkilerinde kültürel boyutlarına dikkat çekmektedir. Touraine (2007, s. 266) kadınların olumsuz tepkilerle karşılaştığı ilk ortam, ağabeyin türbanlı olsun olmasın, kız kardeş üzerinde çok güçlü bir toplumsal kontrol uyguladığı göçmen halklar ortamı olduğunu söyler. Akın, filmlerinde bu söyleme yakın bir toplumsal rollere ve yapay çevreye dikkat çekmektedir. *Duvara Karşı* filminde aile, baba, ağabey çok

güçlü bir kontrol mekanizmasını oluşturmaktadır. Ancak Akın, Sibel karakterini özgürleştirerek geleneksel ataerkil yapıdan bağımsızlaştırır. Sibel'in bağımsızlığıyla birlikte, onun evrenin de erkekler edilgenleşir. Sibel, hayatı istediği şekilde yaşamaya çalışan, kendisine dayatılan cinsiyet kalıplarını yıkarak kendine ait bir evren var etmeye çalışır. Bu evrende artık babaya, ağabeye ve kocaya yer verilmez.

3.4. Kimlik Üzerinden Yapılan “Öteki, Ötekileştirme ve Madunlaştırma”

Ulusla ilgili izlenimler, onunla ilgili oluşturulan sıfatları da içerir. Bu sıfatlar, ön yargıları oluşturan en tehlikeli nitelermelerdir; çünkü içinde kini, nefreti, şiddeti barındırır. Önyargıyı muhafaza eden bilişsel çerçeve kalıp yargılardır. Akın, filmlerinde kimliksel kalıp yargılardan kaynaklanan ezberi bozmaya çalışmaktadır: *Kısa ve Acısız* filminde Türklerin, Sırpların, Yunanlıların tarihteki ezeli düşmanlıkların aksine üç arkadaş arasında kurduğu bir dostluk hikayesiyle kalıp yargıları yıkmaya çalışmaktadır. *Kısa ve Acısız* filminde Bobby'ye amcası, “duyduğuma göre Arnavutlarla geziyormuşsun” Bobby “hayır böyle bir şey yok” (02:31) der. Atışmadan sonra Bobby'nin amcası Bobby'yi alıp sürükleyerek dışarı atar ve Bobby'ye “seni bir daha burada görürsem kemiklerini kırarım” der ve Bobby'in görüntüsünde resim donar, Bobby'in görüntüsünün yanına “Sırp” yazar. Akın kimliklerle ilgili yanlış genellemeleri farklı anlatımlarla vurgulamaya çalışmaktadır. *Kısa ve Acısız* filminde Costa, Cebrail ve Bobby üç arkadaş yolda yürürlerken, Cebrail ve Costa arasında geçen diyaloglarda, Cebrail “Yunanlılar aptaldır, geri zekâlıdır” diye takılır. Ancak bu tarz şakalar üç arkadaş arasında problem teşkil etmez; çünkü Akın film boyunca üç arkadaş arasında kardeşlik ve dostluk vurgusu yaparak oluşabilecek herhangi bir husumeti bertaraf etmektedir. Ayrıca Akın filmlerinde etnik kökenin ciddiye alınacak, husumet ve kavga sebebi olacak bir şey olarak görmemektedir. *Kısa ve Acısız* filminde toplum için düşmanlık ve şiddet sebebi olan ırk, din, dil, cinsiyet stereotiplerin aksine bütün kimliklerin bir arada olduğu bütüncül ve tek bir resim çizmektedir. *Kısa ve Acısız* filminde, getto, gençlik, erkeklik, suç, çokkültürlülük gibi olgulara ve buna bağlı kimliklere yer verilir, bunlarla birlikte kültürel önyargıları ve klişeleri oyunbaz bir tavırla sorgulanmaktadır.

Akın, Etnik merkezcilik (etnosantrizm), ırka dayalı milliyetçilik çıkmazını *The Cut* (2014) ve *Paramparça* (2017) filmleriyle farklı düzeylerde işlemektedir. *Paramparça* (2017) filminde de doğrudan Alman devleti hedef alınmamıştır. Devletin içinde adaleti tesis eden adalet yargısını ve yanlış bilinçle hareket eden grupları, partileri ve üyelerine göndermelerde bulunmaktadır. *Paramparça* filminde Nazi hayranlarının yol açtığı, paramparça ettiği, yıktığı hayatları, Kadja'nın bakış açısıyla anlatılmaktadır. *Paramparça* filmde, Almanya'da son yıllarda artan Neo-Nazi olaylarına dikkat çekilmektedir. Senaryosu gerçek olaylardan esinlenerek yazılan film 2000 ile 2007 yılları arasında faaliyet gösteren ve 8'i Türk 10 kişinin ölümünden sorumlu tutulan aşırı sağcı “Nasyonal Sosyalist Yeraltı (NSU)” terör örgütü *Paramparça* filmin eksenini oluşturmaktadır. *Paramparça* filmindeki Kadja ve Nuri'nin Nazilerle olan ilişkisinin nedeni Türklerin asimile olmadan kültürel diasporasını devam ettirmelerinden kaynaklanır. Türklerin kültürel asimilasyonun zor olduğu hamam sahnesi ve Türklerin yaşadığı mahalle atmosferiyle anlatılmaktadır. Asimilesi zor olan etnik bir grubun beyaz ırkın üstünlüğünü savunan Naziler için tehlikelidir ve yok edilmelidir. Akın Nazilerin döneminden günümüze kadar varlıklarını devam ettiren ideolojinin, *Paramparça* filmiyle tekrar hatırlatılmaktadır. *Paramparça* filminde kültür temelli Türk diasporasının Almanya'da güçlü olması Türklerin kültürel bağlarını ve dinsel kimliklerini korumaya devam etmeleri, etnik merkezci gruplar kendileri için tehlikeli olarak algılanmaktadır. Kadja'nın Türk usulü bir hamamda Türkler gibi yıkanması, eğlenmesi Alman kökenli bir kişinin kimliksel değişimi Nazi grupları için tehlike oluşturmaktadır. Kadja'nın hamama gitmesinden sonra oğlu ve eşinin öldürülmesi bu anlatımı güçlendirmektedir.

Yukarıdaki anlatımların yanı sıra Almanya'da Türkler artık geçici işçi statüsünde değiller ve kalıcı hale gelmişlerdir. Bu değişim tabut mitiyle verilmektedir. Akın'ın önceki filmlerinde ölenlerin tabutlarını Türkiye'ye gönderirken, artık ölenlerin cenazeleri Almanya'da kalmaktadır. Ayrıca *Paramparça* filminde Nazi hayranlarının pişkinlikleri ve tehditleri son zamanlarda yükselmeye başlayan ırkçılığın ve devam eden etnik merkezçiliğin tehlikeli boyutlarına Almanya'da yaşayan göçmenler için dikkat çekilmektedir. *Paramparça* filminde bir Türk'ün etnosantrik bakış açısına sahip bireyler tarafından öldürülmesi, Akın'ın çokkültürlülüğü bozmaya çalışan bakış açısına bir eleştiridir. Buraya kadar kurulan barış köprülerini yıkmaya çalışan bakış açısına finalde Kadja'nın intiharı cevap niteliğindedir. Kadja'nın kendisini öldürmesi, adalet duygusunu yitirmiş olması Nazi gerçekliği ve ötekinin psikolojik yıkımı açısından tartışmalı bir sonudur. “Yakın zamanlarda kamuoyunda “Dönerci Cinayetleri” olarak bilinen Neo-Nazi katliamların bilinç altında duyulan öfke ve düşmanlıklar, ötekiye karşı beslenen kin ve nefretin duygusudur” (Salmış, 2014, s. 80). Öteki ve ötekileştirme, ötekileştirmeden dolayı oluşan madunlaştırma, Akın'ın filmografisinin genel bir özelliğidir.

The Cut filmi de mahalle baskısının neden olduğu ötekileştirme ve madunlaştırmayı, Nazaret karakteri üzerinden anlatılmış ve Türk siyasi tarihine gönderme yapılmıştır. Akın, *The Cut* filminde ötekileştirmede iyi-kötü insan üzerinde durarak Ermenilere yönelik kolektif hafızayı eleştirmektedir. *The Cut* filminde Osmanlı Devleti'nin otoritesinin sarsılmasından dolayı serbest kalan eşkıyalar, hapishane kaçakları ve küçük asker grupları tarafından yapılan eşkıyalık ve barbarlıkları anlatılmaktadır. Dolayısıyla *The Cut* filminde doğrudan Osmanlı devleti hedef alınmaz. Devletin otoritesinin sarsılmasından sonra küçük askeri gruplarının keyfi uygulamaları ve kötü insan

sorununa vurgu yapılmaktadır. Filmde Osmanlı dönemindeki Ermeniler anlatılırken Türk halkının kötü olduğuna yönelik bir gönderme yapılmaz. Tehcire uğrayanların ağızında söylenen bir cümle Akın'ın düşüncesiyle aynı doğrultudadır. “Bu meselede ahalinin suçu yoktu. Ne yapıldıysa ahalinin üstüne; Kürt ve Çerkezlere sizlere beleş avrat, beleş toprak diyerek ahalinin üstüne sürdüler. Bu zulümden ahaliyi Türk komşuları sakladılar” (Çakıllıkoyak, 2005, s. 221). Tarihe mal olmuş Ermenilerin bu anekdotların *The Cut* filminde yansımalarını görebilmek mümkündür.

Filmde Müslüman kimliğini seçen Ermeniler bırakılırken, Müslüman olmayı kabul etmeyenler de bir çukura götürülüp kafaları kesilerek öldürülmektedir. Bütün bu olaylar asker olan Mehmet'in gözüyle verilmektedir. İyi insanı temsil eden Mehmet, Nazaret'i öldürmek istememektedir. Mehmet'in zoraki sapladığı bıçak Nazaret'i öldürmez. Daha sonra Mehmet, Nazaret'in ölmediğini fark eder ve onun hayatta kalması için elinden geleni yapar. Akın, Mehmet karakterinin ruh dünyasıyla, mahalle baskısının ötekiye karşı sebep olduğu şiddetin eleştirisine odaklanmaktadır. Mahalleye kapanma, birlikteliğiyle yapılan eylemlerin kötülük boyutu, bireyin kendi başına yapacağı kötülükten daha fazladır. “Bizlik” yaşama yerine, birlikte yaşama vurgusu Akın'ın bütün filmlerindeki ana temayı oluşturmaktadır. *The Cut* filminde Osmanlı Devleti'nin son döneminde kurmuş olduğu birlik duygusunu terk ederek yerine ‘biz’ duygusuna geçilmesinin yaratmış olduğu travmaların kolektif ve bireysel kimlikler üzerindeki yıkım gösterilmektedir. Mahalle baskısıyla ötekiye karşı düşmanlık, güçlünün işine gelen bir adalet anlayışıdır; çünkü ortada suçu üstlenecek kimse olmamaktadır. Sonuçta üstün kimlik anlayışıyla üstün mahalle fikrinin ilahi misyon, deterministik bir mutlaklık ve kutsallık içinde ötekiyi madunlaştırılmasına Akın, *The Cut* filmiyle itiraz etmektedir. Akın'ın ötekileri diyebileceğimiz bütün ötekilere karşı eşit mesafede durarak bu durumu eleştirir. Kimlikler ne medeniyetler savaşıdır ne de bir mahalle savaşıdır; bu savaşın mağlubu da galibi de yoktur. Savaş din kaynaklı (Hristiyan-İslam-Yahudi), bölge kaynaklı (doğu- batı- kuzey-güney), ırk kaynaklı (Ermeni-Türk-Kürt) değildir. İnsanların bu savaşlarda adaleti ve barışı çok az istedikleri için olmaktadır. Ayrıca iyi insanlarda mahalle baskısıyla kötülük yapabileceklerinin vurgusu vardır. Bu kötülüğün neden olacağı sonuçlarını Akın Nazaret karakteriyle bütünleştirir (*Resim 4 ve Resim 5*).

Resim 4.

Resim 5.

Nazaret öldürülmekten kurtulduktan sonra çıktığı yolculukta birçok kötülüğe şahitlik eder. Bunlar en önemlilerinden birisi de kız kardeşinin de içinde olduğu toplama kampıdır (*Resim 5*). Nazaret'in kızkardeşi, Nazaret'te söyledikleri (*Resim 4*) kimlik ve ötekileştirmenin neden olduğu acılara odaklanmaktadır. Nazaret'in kız kardeşi; “kardeşim... hepsi öldüler, hepsi, bütün ailemiz. Nazaret, hepsinin ölümünü gördüm. Tanrının merhameti yok. Cehenneme gitmek istemiyorum. Nazaret kurtar beni. Acılarımı dindir” diyaloglarıyla Akın, kimlik problemleri sorunlaştırarak, kimliklere çok fazla odaklanıldığında yaşanabilecek acıları göstermeye çalışmaktadır. Akın kimliklerden dolayı yaşanan olayların nedenlerinden ziyade sonuçlarına odaklanmaktadır. Nazaret, sahip olduğu kimlikten dolayı, ötekileştirilenlerin sürgüne ve ölüme göndermenin acılarını yaşar (*Resim 1 ve Resim 3*).

Film boyunca madunun simgesel durumu, Nazaret'in madunlaşan kimliği üzerinden anlatılmaktadır. Spivak'ın çok konuşulan söylemi “*Madun Konuşabilir mi?*” sorusuna Akın, Nazaret karakteriyle “hayır” cevabı vermektedir. Egemen yapının oluşturduğu madun Nazaret karakterinin dünyasının içsel acılarıyla verilmektedir. Akın, Nazaret'i koca bir coğrafyada yolculuğa çıkarır ve yol boyunca Nazaret'i şahit olduğu acıları söze gerek duymadan anlatır. Nazaret'in madunluk durumu kızıyla karşılaşana kadar devam eder; Kızıyla karşılaştıktan sonra Nazaret'in dili tekrar çözülür, madunluk durumu da kısmen son bulur. Akın'ın *The Cut* (2014) filminde hikâye bütünlüğünden hareketle madunun tasvirini yapar. Madun kendi adına konuşamaz, hatta kendi sesiyle de konuşamaz. Madun konuşursa kendi tarih anlatısını kuramaz, madunun ölümü seçmesi, Spivak'ın söylediği gibi madunun, açık bir biçimde ölüm deneyimiyle analogi kurmasıdır. Filmde ölüme terk edilen çocuk ve kadın gurupların oluşturduğu ölüm kampları, ölümlerle madunluk ilişkisi açısından önemlidir. Akın'ın madun ölümlerle özdeşleştirme, dilsizleştirme Spivak'ın madunlar için söyledikleri ile örtüşmektedir.

The Cut (Kesik, 2014) filmde azınlıkların kimlikleri ve ötekilik sorununa odaklanmaktadır; ancak Onun filmlerinde karakterlerinin kimlikleri politize edilmez. *The Cut (2014)* filmindeki Nazaret (Tahar Rahim) karakterinin ait olduğu etnik ve dinsel kimliğinden dolayı birtakım acılar çekmesine rağmen, ona acıları yaşatana karşı, kimlik mücadelesine girmez. Savaş sonrası Osmanlı Devleti'nin askerleri ve halkı Türkiye topraklarına geri çekildiğinde bütün Ermeniler onları yuhalayıp taşlarken Nazaret de eline bir taş alır; ancak bir çocuğun ağlamasını görünce taşı yavaşça yere bırakıp gidip bir tarafa oturup üzölmeye başlar. Akın bu sahneyle bireylerin kimliklerinin politikleşmeden empati kurulması gerekliliğinin altını çizmektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada Fatih Akın'ın filmlerinde sıklıkla dile getirmeye çalıştığı kimlik, ötekilik ve madunluk kavramlarının toplumbilimsel ve söylem analizi yöntemlerine göre analizleri yapılmıştır. Yapılan analizlerde hareketle, Akın'ın filmlerinde madunlaştırma ve ötekileştirmenin aslında kötü insanlarla ilişkili olduğu tarihsel ve toplumsal temellerine gönderme yapar. İnsanlar istediğinde barış içinde, bir arada yaşayabilecekleri, Akın'ın filmlerinin ana temasını oluşturmaktadır. Akın neredeyse bütün filmlerinde kötü insan sorununa dikkat çekerek empati kurmanın gerekliliği üzerinde durmaktadır.

Akın, filmlerinde kimlikleri sorunlaştırır, dünyadaki çatışmaların ve şiddetin nedenlerini, kimliklerden dolayı yapılan ötekileştirmelere vurgu yapar. Kimliklere aşırı vurgu yapıldığında, kimlik problemlerinin yaşanmasına neden olmaktadır. *The Cut (2014)* filminde etnik ve dinsel kimliklere yapılan aşırı vurgu sonucunda yaşanabilecek acılar gösterilmeye çalışılmaktadır. *Paramparça (2017)* filminde de ırkçı bir tutum sergileyen Nazi gerçekliğinin tarihsel ve toplumsal geçmişine göndermelerde bulunarak adalet sorunu üzerinde durmakta ve günümüzdeki adalet sorunun yaratmış olduğu yıkıma dikkat çekmektedir. Akın'ın odaklandığı kötü insan ve adalet sorununu Nazaret ve Kadja karakteriyle somutlaştırmaktadır. *Paramparça* filminde Kadja'nın Türk olan kocasının ırkçı Naziler tarafından öldürölmesi politize edilmez. Bu filmde de küçük bir gruptan kaynaklı kötü insan sorununa dikkat çekilmektedir. Kimliklerle ilgili bu çıkarımları Akın'ın bütün filmlerinde görebilmek mümkündür.

Moderniteyle birlikte kimlik tanımlamalarının değişmesi, kimliklerin gittikçe politize edilerek şiddet ve çatışma taraftarı yapılması, insanların güvenin zedelenmesine neden olmakta ve "hangi kimlik" sorusunun cevabını gittikçe zorlaştırmaktadır. Akın'ın bütün filmlerinde, kimliğinden dolayı ötekileştirilmelerinin nedenleri sorgulanmaktadır. *The Cut (Kesik, 2014)* ve *Paramparça (2017)* filmlerinde sahip olunan etnik kimlikten dolayı ötekileştirme sorununa dikkat çekilmektedir. *The Cut* filmde farklı etnik grupların (Kürt, Türk, Ermeni, Arap) kimliklerinden hareketle ötekileştirme sorununa dikkat çekilmektedir. Akın *The Cut* filminde 1915 yılında Ermenilere yönelik yapılan ötekileştirmelerin temelinde kötü insana vurgu yapar ve Osmanlı Devleti, yaşanan tecavüzlerin ve öldürölmelerin sebebi gösterilmez.

Farklı kimliklere sahip kişilerin barış içinde yaşayabileceği *Kısa ve Acısız (1998)* filminde detaylı bir şekilde işlenmiştir. Filmde Türk-Sırp-Yunanlının, kendi aidiyetlerinden ve kimliklerinden vazgeçmeyerek çok iyi arkadaş olabileceğinin altını çizmektedir. Sonuç olarak Akın filmlerinde, küreselleşen çağda, bireylerin kendi aidiyetlerini, kimliklerini koruyarak, bunu ötekilere karşı bir üstünlük söylemine dönüştürmeden, bir arada barış içinde yaşayabileceklerini göstermeye çalışmaktadır. Akın'ın filmlerine bakıldığında kimlikler savaşı değil; daha çok farklı kimliklerin empati kurarak bir arada, barış ve huzur içinde yaşayabileceği bir dünyanın mümkün olabileceğinin tasavvurunu görebilmek mümkündür.

Akın, filmlerinde gittikçe Almanya ile bütünleşen göçmenlerin genel durumunu ve kültürel süreçlerine olan adaptasyonu somutlaştırmaktadır. *Solino, Kısa ve Acısız, Duvara Karşı* filmleriyle birinci kuşak göçmenlerin kültürel kimliklerindeki değişime odaklanmaktadır. Almanya'daki birinci kuşak göçmenlerin anavatana olan özlemleri ve kültürel kimliklerini koruma çabaları, ikinci kuşak göçmenlerde azaldığı gösterilir. Son döneme gelindiğinde göçmenlerin kendi kültürel kimliklerine olan aidiyetlerinin neredeyse kaybolduğunu ve Almanya'daki göçmen grupların gittikçe postmodern ve çok kültürel bir kimlik sergiledikleri *Paramparça* filmiyle somutlaştırılmaktadır. Kısacası Akın'ın filmlerinde göçmen grupların Almanya'nın kültürel yapısıyla her geçen gün daha fazla uyumlu hale geldikleri, Almanya'yı zaman geçtikçe anavatan olarak benimsedikleri söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, H. (2007). Ulus-Aşırı Türk Sinemasında Kimlik Arayışları: Fatih Akın ve Yüksel Yavuz Sineması, *Kimlik, Medya ve Temsil*, Der. EB Akca, 220-245.
- Aktay, Y., & Kızılkaya, A. (2014). *Hepimiz ötekiyiz!: Türkiye'de kimlikler ve algular*. Tezkire.
- Aydın, M. (2011). *Güncel kültürde temel kavramlar*. Açılımkitap.
- Bauman, Z. (2004). *Sosyolojik Düşünmek*, (çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı, 4.
- Bauman, Z. (2014). *Modernite, kapitalizm, sosyalizm: küresel çağda sosyal eşitsizlik*. Say.
- Bayart, J. F. (1999). *Kimlik Yanılsaması*, çev. Mehmet Borali. İstanbul, Metis Yayınları.
- Bayhan, V. (2012). *Beden sosyolojisi ve toplumsal cinsiyet*. Doğu Batı, 63, 147-164.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik inşası*. Aşına Kitaplar.
- Budak, S. (2003). *Psikoloji Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yay.
- Calhoun, C. (2014). "Kimlik ve Tanınma Politikaları", (Çev. Mollaer F.). Mollaer, F. (Ed.), *Kimlik Politikaları* (2. Baskı), Doğubati, (ss.132-183).
- Can A., & Aytaş, M. (2009). "Bir 'Metissage Sineması Olarak Fatih Akın'ın Filmlerinde Yabancılaşma ve Yabancılaşma". Karakoç, E. (Ed.), *Medya ve Popüler Kültür (Eleştirel Bir Yaklaşım)*, Literatürk.
- Çelik, H., & Halil, E. (2008). *Söylem analizi*. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 27(27), 99-117.
- Connolly, W. E., & Lekeşizalın, F. (1995). *Kimlik ve farklılık: siyasetin açmazlarına dair demokratik çözüm önerileri*. Ayrıntı.
- Cockburn, C., & Kılıç, E. (2004). *Mesafeyi aşmak: barış mücadelesinde kadınlar: The space between us: Negotiating gender and national identities in conflict*. İletişim Yayınları.
- Coşkun, S. (2010). *Toplumbilimsel Yöntem Açısından Durkheim ve Weber*. İstanbul University Journal of Sociology, 3(21), 17-39.
- Cuche, D., & Arnas, T. (2013). *Sosyal bilimlerde kültür kavramı*. Bağlam Yayıncılık.
- Çakıllıkoyak, H. (2005). *Diaspora'da Ermeni kimliği: Paris ve Halep örneği* (Vol. 26). Yeditepe.
- Erder, S. (2006). *Refah toplumunda getto* (Vol. 4). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Friedman, J. (1999). *Küresel Sistem, Küreselleşme ve Modernitenin Parametreleri*. çev. Bülent Peker, Postmodernizm ve İslâm, Küreselleşme ve Oryantalizm içinde, ss, 82-114.
- Gleason, P. (2014). *Kimliği tanımlamak: Semantik bir tarih*. *Kimlik Politikaları*, 1, 21-52.
- Giddens, A. (2007). *Sosyoloji*. Cemal Güzel (Haz.), Ayraç
- Giddens, A., & Sutton, P. W. (2014). *Sosyolojide temel kavramlar*. Phoenix Yayınevi.
- Hall, S. (1995). "Yeni Zamanların Anlamı". (Çev. Yılmaz, A.). Hall, S., Jacques, M. (Ed.). *Yeni Zamanlar* (1990'larda Politikanın Değişen Çehresi). (1. Baskı). (ss.105-118), Ayrıntı.
- Hall, S. (1998). *Eski ve Yeni kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler* (Çev. Seçkin. Yolsal, G., Ü.), Anthony D. King (Der). *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi* (1. Baskı). (ss. 63-97), Bilim Sanat.
- Heywood, A. (2012). *Siyasetin Temel Kavramları*, çev. Hayrettin Özler, Adres Yayınları, Ankara.
- Hilb, C. (2015). "Özgürlüğün Sınırlarında Eşitlik". (Çev. Fethi, A.), Ernest Laclau (Haz.), *Siyasal Kimliklerin Oluşumu*. (1. Baskı), (ss. 144-156), Köprü.
- İmançer, D. (2003). *Çağdaş kimliğin yapılanma süreci ve televizyon*. *Doğu Batı Dergisi*, 23(6), 233-253.
- İnceoğlu, Y., & Çoban, S. (2014). *Azınlıklar, Ötekiler ve Medya*, Ayrıntı.
- Kaçar, F. (2022). *Anaakım Türk Komedi Sinemasında Stereotip Olgusu "Mahsun Kırmızıgül'ün Filmlerinde Stereotip ve Klişelerin Analizi"*. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 685-698.
- Kardaş, Ü. (2008). *Ötekiler İçin Sivil İtaatsizlik Rehberi*, Hayykitap.
- Kılıç, S. (2011). "Değişen Kimliklerin Göçmen Sineması'nda Temsili: Fatih Akın Filmleri, Yılmazkol, Ö. (Ed.). 2000 Sonrası Türk Sineması'na Eleştirel Bakış (1. Baskı). (ss. 155-172), Metamorfoz.
- Kılıçbay, M. A. (2003). *Kimlikler okyanusu*. Doğu Batı Düşünce Dergisi, 23, 155-159.
- Maalouf, A. (2000). *Ölümcül Kimlikler*, çev. Aysel Bora, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 18.
- Meşe, G., & Güzelgün, G., (2009). "Cinsel Saldırganlığa İlişkin Modern Mitler". Kuruoğlu H. (Ed.) *Erkek Kimliğin Değişmeyen Halleri*, Beta.
- Morrison, T. (2019). *Ötekilerin kökeni*. C. Demirdöğdü, Çev.) İstanbul: Sel Yay.
- Naficy, H. (2001). *An accented cinema: Exilic and diasporic filmmaking*. Princeton University Press.
- O'Neil, J. (2001). *Piyasa (Etik, Bilgi ve Piyasa)*. (Çev. Kaya, Ş., S.), İstanbul: Ayrıntı.

- Özcan, A. (2013). *Teolojinin Jeopolitiği*. İstanbul: Yarın.
- Öztürk, G. Ç. (2016). “Azınlık Temsiline Ulusötesi Yorum: Fatih Akın Sineması” Köse, H., İpek, Ö. (Ed.), Gözdeki Kıymık (Yeni Türkiye Sinemasında Madun ve Masuniyet İmgeleri). (ss. 235-255). İstanbul: Metis.
- Özyurt, C. (2011). “Küreselleşme ve Kimlik Etkileşimi; Moder, Postmodern ve Küresel Kimlik Sorunu”. Eğribel, Ertan, Özcan, U. (Ed.), Değişim Sosyolojisi Dünyadan ve Türkiye’de Toplumsal Değişmeler (ss.506-538). İstanbul: Kitap.
- Parekh, B. (2014). “Kimliğin Mantığı”. (Çev. Mollaer, F.). Mollaer, F.(Ed), Kimlik Politikaları (2. Baskı). (ss.53-79). Ankara: Doğubati.
- Salmış, F. (2014). *Kimlik Sancısı*, İstanbul: Bilsam.
- Smith, A. D. (1994). *Milli kimlik* (çev. BS Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Spivak, G., C. (2017). *Yapısöküm- Postkolonyalizm. Madunluk*. (Çev. Torlak, S.). İstanbul: Zoomkitap. 2016.
- Somay, B. (2011). *Çokbilmiş Özne*. İstanbul: Metis.
- Suman, D. (2001). *Dışarıda Bırakılanlar-Kalanlar (Kadınlık, Kadın Filmleri, Dışlanmışlık, Yabancılık)*, Aliye F. Mataracı (Der.), İstanbul: Bağlam.
- Suner, A. (2005). *Hayalet ev: yeni Türk sinemasında aidiyet, kimlik ve bellek*. Metis.
- Süalp, T., A. (2001). *Dışarda Bırakılanlar-Kalanlar, ‘Outsider’’: Peçenin Önünde; Peçenin Ardında Mercek ve Kadraj Ayarlarından Yeni Konumlara: 2000’lerin Avangardı Mümkün Mü?*, Aliye F. Mataracı (Der.), İstanbul: Bağlam.
- Toprak, Y. (2014). *Özel, Liberalizm ve Kimlik. Yazıcı, S., Çoşkun, S. (Ed.), Kişi, Kişilik ve Kimlik (İlgaz Felsefe Günleri, 4-6 Ekim Bildirileri)* (ss. 381-393), Ankara: Divan Kitap.
- Touraine, A., & Kunal, O. (2007). *Bugünün dünyasını anlamak için yeni bir paradigma*. Yapı Kredi.
- Türkbağ, A. U. (2003). Kimlik, hukuk ve adalet sorunu. *Doğu Batı Dergisi*, 23, 209-219.
- Yanık, C. (2013). Etnisite, kimlik ve milliyetçilik kavramlarının sosyolojik analizi. Kaygı. *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (20), 225-237.
- Yumul, A. (2012). *Ötekiliği Bedenlere Kaydetmek*. Kanan Çayır, Müge Ayan Ceyhan (Der.), Ayrımcılık, Çok Boyutlu Yaklaşımlar. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır.

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

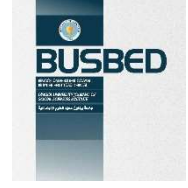
ETİK BİLDİRİM

Bu araştırma etik kurul onayından muaftır.

ARAŞTIRMACININ KATKI ORANI

Yazarın araştırmaya katkı oranı %100’dür.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 30.11.2022
Kabul Tarihi : 10.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1212655>

“KERTENKELENİN ÖLDÜRÜLMESİ” RİVAYETİNİ DİN ÖĞRETİCİLERİNİN ANLAMA VE AKTARMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ali ÇELİK¹

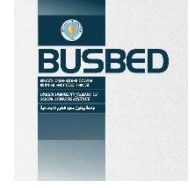
ÖZ

Kur’an-ı Kerim Hz. Peygamber’i, üstün bir ahlâk sahibi olarak nitelemiş ve onu inananlara üsve-i hasene olarak takdim etmiştir. İlahi buyruk gereği Müslümanlar, Kur’an ile birlikte Hz. Peygamber’in hadislerini de esas almış, bu temeller üzerinden dinî ve kültürel yaşamlarını şekillendirme gayretinde olmuşlardır. Fakat dinin iki ana kaynağından biri olan hadislerin zamanla farklı anlaşılması veya bağlamından koparılması gibi durumlar yaşanmıştır. Bir metin veya söylemin doğru anlaşılmasının, neredeyse varlığı kadar önemli olduğu kabul edilirse hadisleri tam manasıyla anlamının ne denli önemli olduğu anlaşılacaktır. Bu bağlamda yanlış anlaşılma, ziyan ve tahrife kapı aralayacağından metnin zihinlerde doğru inşası önem arz etmektedir. Yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermesi muhtemel rivayetlerden biri de “Kertenkelenin ilk vuruşta öldürülmesi” ile ilgili hadistir. Rivayetin sıhhatine yönelik çalışma yapıldığından ötürü hadisin sıhhatine ilişkin detaya girilmemiştir. İlgili rivayetin, dinî aktarım görevini üstlenen din öğreticileri tarafından nasıl anlaşıldığı ve topluma nasıl aktarıldığı meselesi araştırmamızın ana temasını teşkil etmektedir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması deseni; veri toplama aracı olarak da görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu çerçevede söz konusu rivayet hususunda ön araştırma için yapılan görüşmeler haricinde 21 din öğreticisi ile görüşme yapılmıştır. Ancak yapılan görüşmelerde ilgili rivayette kastedilen mefhumun bilhassa katılımcıların geneli tarafından anlaşılmadığı görülmüştür. Araştırma neticelerinden hareketle din öğreticilerinin hadisleri anlama hususunda daha donanımlı olabilmeleri için bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Din Öğreticisi, Zehirli Kertenkele, Öldürmek, Analiz

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis ABD, celiker81@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0003-4361-0477>

Article Type : Research Article
Date Received : 30.11.2022
Date Accepted : 10.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1212655>

AN EVALUATION ON HOW RELIGION TEACHERS UNDERSTAND OF THE "KILLING THE LIZARD" RUMOR AND ITS TRANSFER TO THE SOCIETY

Ali ÇELİK¹

ABSTRACT

The Holy Quran described the Prophet as a possessor of superior morality and presented him to the believers as an admirable model to be followed. As a matter of divine command, Muslims, along with the Qur'an, also took the hadiths of the Prophet as a basis and tried to shape their religious and cultural lives according to these foundations. However, there have been cases where the hadiths, which are one of the two main sources of religion, were misunderstood or decontextualized over time. If it is accepted that the correct understanding of a text or discourse is almost as important as its existence, then it will be better understood how important it is to fully understand the hadiths. In this context, it is important to construct the text correctly in the minds as it might open the door to misunderstanding, loss and distortion. One of the hadiths that may cause misunderstandings is the hadith about "killing the lizard (gecko) at the first hit". Since the research has been done on the authenticity of the narration, details about its authenticity haven't been given. The main theme of our research is how the related narration is understood by the religion teachers who undertake the task of religious preaching and how it is transferred to the society. In this study, case study method, which is one of the qualitative research methods and interview technique as data collection tool were used. In this context, 21 religion teachers were interviewed about the narration in question, other than the interviews made for the preliminary research. However, in the interviews, it was noticed that the concept meant in the related narration was not understood by the general participants. As based on the results of the research, some suggestions are presented so that religious teachers can be equipped in order to understand the meaning of hadiths in a better way.

Keywords: Hadith, Religion Teacher, Venomous Lizard (Gecko), Killing, Analysis

¹ Assist. Professor, Bingöl University Faculty of Theology, celiker81@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0003-4361-0477>

1. GİRİŞ

Sünnet, Hz. Peygamber’den sadır olan söz, fiil ve takrirlerdir. (Sünnet tarifleri için bkz. Şâfiî, 2012: 43-52; Süyûtî, 2017: 53-57; Gürler, 2017: 21-24; Beroje, 2020: 57-65; Karadâvî, 2021: 29). Hadis ise sünnet malzemesinin günümüze ulaşan yazılı şekilleridir. Rivayetler başta sahifeler olmak üzere birçok eserde tahrîc edilmiştir. Böylelikle sünnet olarak kabul edilen Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirleri rivayetler şeklinde aktarılacak günümüze ulaşmıştır (Gürler, 2017: 17; Özdemir, 2019: 1, 2). İnsanlığa bir rehber olarak gönderilen Hz. Peygamber, rivayetleri ve yaşam biçimi ile Müslümanlara en güzel örnek olmuştur. Müslümanlar, hayatlarını sürdürürken düstur kabul ettikleri Kur’an-ı Kerim’i okuyarak ve onu anlamaya çalışarak yaşamlarını dizayn etme gayretinde olmuşlardır. Onlar, Kur’an-ı Kerim’deki hükümlere riayet noktasında gösterdikleri hassasiyeti aynı zamanda Hz. Peygamber’in sünnetini yerine getirme konusunda da göstermişlerdir. Ancak dönemin konjonktürü içinde insanlar için hayati ehemmiyeti haiz bir meselede sarf edilmiş söylemler araya giren çağlar ve değişen şartlar sebebiyle söylendiği dönem ile aktarımın yapıldığı sonraki dönemlerde farklı anlaşılabilmiştir (Müslim, 2016: Fedâilü’s-Sahâbe, 101; Nisâbüri, 1986: 4/25; Doğanay, 2009: 240; Özkan, 2022: 34, 39-40). Bu nedenle Hz. Peygamber’den aktarılan bir rivayetin vefatından kısa bir dönem sonra bile yanlış anlaşılmalara sebebiyet verdiği bilinirken (Örnekler için bkz. Buhârî, 1993: Megâzî, 28; Nisâbüri, 1986: 4/25) aradan 14 asır gibi uzun bir zamanın geçmesiyle günümüzde yanlış anlaşılması gayet doğaldır. Bu etken/durum, Hz. Peygamber’in kastetmediği bir mananın anlaşılmasına neden olabilirken, kişilerin kendi akıl ve mantıklarına uymadığı gerekçesiyle sahih hadisleri reddetmelerine de sebebiyet verebilmektedir.¹

Kaynaklar tetkik edildiğinde, Müslümanlar arasında rivayetlerin farklı şekillerde yorumlanması meselesinin İslamiyet’in ilk yıllarına kadar uzandığı görülmektedir (Görmez, 2011: 62-3; Karadâvî, 2021: 136). Rivayetler hususunda bilgi sahibi olanlar, rivayetlerdeki farklı anlaşılmaların çözümüne yönelik çaba sarf etmişlerdir (Görmez, 2011: 63; Tekineş, 2002: 69; Zerkeşi, 2020: 31-122). Ancak bu çabalara rağmen Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi daha sonraki dönemlerde de birçok rivayetin farklı şekillerde anlaşıldığı görülmüştür (İbn Kuteybe, 1999: 47-487; Köktaş, 2002: 78-99). Günümüzde de benzer şekilde rivayetlerde yanlış anlaşılmalar ve değerlendirmeler söz konusudur. Bu durum üzerine gerekli görülen araştırmada, öncelikle rivayetlere dair yanlış anlaşılmalar konusu çerçevesinde kertenkele rivayeti üzerinde durulacaktır. Ele alacağımız rivayetin müslümanlar için öncelikli bir konu olduğunu iddia etmek hem dini hem toplumsal gerçeklikle uyusmamaktadır. Ancak bu araştırmanın, söz konusu rivayetten hareketle hayati önemi haiz diğer rivayet metinlerinin, benzer perspektifle bağlamının anlaşılması ve zihinde doğru inşasına zemin hazırlaması umulmaktadır. Rivayetin sıhhat durumu başka bir çalışmada (Akyüz, 2013: 177-189) ele alındığı için rivayetin din öğreticileri tarafından nasıl anlaşıldığı ve onların bunu topluma nasıl aktardıkları üzerinde durulacaktır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması deseninde yürütülen bu araştırmada, veri toplama aracı olarak görüşme tekniği kullanılmıştır. Rivayete dair yanlış anlaşılmalara değinildikten sonra görüşme tekniği ile elde edilen veriler, ilgili başlıklar altında tasnif edilerek buna dair değerlendirme yapılmıştır. Dinin aktarımı ve dinî temsil görevini üstlenen din öğreticilerinin (Macit, 2020: 2/184) bu hadisi nasıl anladıkları ve buna bağlı olarak nasıl aktardıklarını ortaya koyabilmek önem arz etmektedir. Dinî bilgiler bu kanal üzerinden alındığı için toplumda rivayetin doğru anlaşılabilmesi öncelikle bilgilerin aktarımını yapanların doğru anlamasına bağlıdır. Söz konusu "kertenkele" hadisinin din öğreticileri tarafından nasıl anlaşıldığını ve aktarıldığını ortaya konma amacı çalışmanın özgünlüğünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda “kertenkelenin ilk darbede öldürülmesi” ile ilgili olarak yanlış anlaşılan ve bazı kesimler tarafından reddedilen ancak aslında makbûl olan rivayetin gerçekte ne ifade ettiği, nasıl anlaşılması gerektiği ve din öğreticilerinin bunu nasıl aktardıkları incelenecektir.

2. RİVAYETLERE DAİR YANLIŞ ANLAŞILMALAR

Daha önce ifade edildiği üzere Müslümanlar, Hz. Peygamber döneminden beri hadisi/sünneti anlamaya yönelik bazı problemler yaşamışlardır. Bazı rivayetler zahirine bağlı kalınıp değerlendirilirken bazı rivayetler ise tamamen bağlamından koparılıp farklı şekilde yorumlanmıştır. Konunun vuzuha kavuşması için birkaç örnek zikredilmesi yerinde olacaktır. Bu hususta kaynaklarda zikredilen bazı misaller şunlardır: Sözelimi Hz. Peygamber, Hendek Savaşı sonrası sahâbeye Benî Kurayza’ya doğru ilerlemelerini emrederek “*Hiç kimse Benî Kurayza topraklarına varmadan ikinci namazını eda etmesin*” demiştir. Ancak yolda güneşin batmak/vaktin çıkmak üzere olduğunu fark eden bazı sahabiler, Hz. Peygamber’in maksadı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Resûlullah’ın bu sözünden amacının bir an önce hedefe varmak olduğunu düşünenler yolda namazlarını eda etmişlerdir. Geri kalanlar ise emrin lafzına bağlı kalarak namazı ertelemek gerektiğini savunmuş ve Hz. Peygamber’in söylediği yerde namazlarını kaza etmişlerdir. Hz. Peygamber’e bu durum haber verilince, onlardan hiç kimseyi kınamamıştır (Buhârî, 1993: Megâzî, 28; Görmez, 2011: 63) Bu ise Hz. Peygamber’in henüz hayattayken ondan sadır olan bir sözün veya davranışın sahâbe tarafından farklı şekillerde anlaşılabilirdiğini gösteren bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹ Dersine girdiğim ikinci sınıf öğrencilere “Kertenkelenin ilk vuruşta öldürülmesi” rivayetinin sıhhati hakkında sorduğum soruya 35 öğrenciden 28 tanesi uydurma demişlerdi.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra da bu tür sorunlar görülmüş ve hadisler hususunda bilgi sahibi olan sahâbe tarafından yanlış anlaşılmalara düzeltilmiştir. Bu bağlamda İbn Müleyke (ö. 117/735) özetle şöyle demiştir: “Hz. Osman'ın kızı vefat ettiğinde onun cenazesine iştirak üzere Mekke'ye gelmiştik. Cenazeye Abdullah b. Abbâs ile Abdullah b. Ömer de katılmışlardı. Ben ikisinin ortasında veya birisinin yanında oturdum. İbn Ömer, Amr b. Osmân'a hitaben “İnsanları yas tutmaktan menetmeyecek misin? Çünkü Resûlullah (a.s) ‘Mevta, yakınlarının kendisine ağlaması sebebiyle azap görür.’ buyurmuştur. Bunu duyan İbn Abbâs, “Hz. Ömer de buna benzer bazı şeyler söylüyordu” dedi... (Halife) Ömer yaralandığında Suheyb “vah kardeşim, vah kardeşim! diyerek ağlamaya başladı. Bunun üzerine Ömer: “Ey Suheyb! Resûlullah, ölü ailesinin kendisine ağlayışı sebebiyle azap görür demesine rağmen sen bana ağlıyor musun? İbn Abbâs devamla, “Ömer vefat ettiğinde bu durumu Hz. Âişe'ye bildirdiğimde şöyle dedi: “Allah, Ömer'e rahmet eylesin, hayır vallahi Hz. Peygamber Allah'ın bir mümine, birisinin ağlaması sebebiyle azap edeceğini söylemedi. Lakin o şöyle dedi: “Allah, ailesinin ağlaması sebebiyle gayri müslimin azabını artırır. Sonra Âişe: ‘Size Kur'an yetmiyor mu? Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez’ dediğini ifade etti. İbn Müleyke: “Vallahi ondan sonra İbn Ömer'in bir şey demediğini belirtti” (Buhârî, 1993: Cenâiz, 32; Müslim, 2016: Cenâiz, 22-23; Zerkeşi, 2020: 36). Aynı şekilde Hz. Âişe, İbn Ömer için de “Allah, Ebû Abdurrahman'ı bağışlasın, ama o yalan konuşmamış, unutmuş veya hata etmiştir diyerek rivayetin Yahudi bir hanım için söylendiğini” ifade etmiştir (Müslim, 2016: Cenâiz, 25; Zerkeşi, 2020: 37-38). Söz konusu rivayete baktığımızda Hz. Ömer (ö. 23/644) ile oğlu Abdullah'ın (ö. 73/693) Hz. Peygamber'den aktarılan sözü farklı anladıkları, Hz. Âişe'nin de (ö. 58/678) meselenin aslını ortaya koyarak yanlış anlaşılmayı giderdiğini görmekteyiz. Nitekim o bunu yaparken yakınlarının ağlaması sebebiyle kimsenin azap görmeyeceğini Kur'an'dan delil göstererek ortaya koymuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'in orada kastettiği kişinin de Yahudi bir kadın olduğunu belirtmiş ve bu durumun “Yakınları ona ağlayadursunlar, kadın onların ağlamalarından dolayı değil, küfür üzere ölmüş olduğundan dolayı azap görüyor” demek olduğunu belirterek Hz. Ömer ve oğlu Abdullah'ın bu konudaki görüşlerinde isabet etmediklerini ifade etmiştir (Zerkeşi, 2020: 38-39; Muhammed Gazzâlî, 2016: 28-30). Hz. Âişe'nin bu sonuca varmasına vesile olan etken, onun mezkûr rivayeti Kur'an'a arz etmesi ile rivayetin vürüd sebebine vakıf olmasıdır.²

Hız. Âişe'den gelen başka bir nakilde, Hz. Peygamber'in bazı eşlerinin vefatından sonra hangisinin en erken öleceğine dair sordukları soruda Hz. Peygamber: “Sizin bana en çabuk kavuşmanız, kolu en uzun olanınızdır.” buyurmuştur. Hz. Âişe, bunun üzerine Hz. Peygamber'in hanımları hangisinin kolu daha uzun olduğunu belirlemek için ölçüyorlardı. Aramızda kolu en uzun olanımız da Sevde idi. Çünkü Sevde sadaka vermeyi seviyordu (Buhârî, 1993: Zekât, 10; İbn Hacer, 2001: 3/335). İmâm Müslim ise mezkûr rivayeti zikrettikten sonra Hz. Âişe'nin “Hanımlar hangisinin kolu en uzun olduğunu tespit etmek için ölçüyorlardı. Kolu en uzun olan ise Zeynep idi. Çünkü o, eliyle çalışır ve (elde ettiklerini) sadaka olarak verirdi.” şeklinde söylediğini belirtir. (Müslim, 2016: Fedâilü's-Sahâbe, 101) Buhârî'nin eserinde ilk ölecek eş Sevde binti Zem'a b. Kays (ö. 23/644) zikredilirken, Müslim de Zeyneb binti Cahş (ö. 20/641) olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Sahihayn'da mezkûr rivayette iki farklı isim karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) eserinde tahrîc ettiği rivayet, kastedilen mananın anlaşılmasında önem arz etmektedir. El-Müstedrek'de yer alan rivayet şöyledir: “Biz (eşleri), Hz. Resûlullah'ın vefatından sonra herhangi birimizin evinde bir araya geldiğimizde/toplandığımızda kimin elinin daha uzun olduğunu tespit etmek amacıyla ellerimizi duvara doğru uzatarak ölçerdik. Bunu Zeynep'in vefatına kadar yapardık ve Zeynep en kısa boylumuzdu, yani (eli) en uzunumuz olamazdı (dolayısıyla eli en kısa olanı). Ancak Zeynep'in vefatı sonrası, eli/kolu uzun olmasındaki maksadın en çok sadaka veren manasında olduğunu anladık. Çünkü o elleriyle yaptığı incik-boncuk, deri tabaklama gibi işlerde kazandıklarını Allah yolunda sadaka olarak verirdi.” (Nîsâbü'rî, 1986: 4/25). Buna göre elin uzun oluşundan kastedilenin cömertlik olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber ile aynı evi paylaşan eşlerinin bazen kastedilenin ne olduğunu anlayamadığı görülmektedir.

Bir diğer husus, kaynaklarda Hz. Sevde'nin de Hz. Zeynep gibi yetenekli olduğu ve kazandığı paraları fakirlere dağıttığıdır (Uraler, 2009: 36/584; Hamîdullah, 2013: 44/358). Hz. Sevde'nin uzun boylu ve iri yapılı olması (Buhârî, 1993: Vudû, 13; Uraler, 2009: 36/584) hadisi nakleden râvinin bu kaniya varmasına sebep olmuş olabilir. Nitekim İbnü'l-Cevzî de (ö. 597/1201), bunu râvi hatasına bağlar ve Buhârî ile diğer bazı âlimlerin bunu fark edememesine hayret eder. Öte yandan Hz. Peygamber'in eşlerinin ölüm tarihlerine bakıldığında Hz. Zeynep'in Hz. Peygamber'den sonra vefat eden ilk eş olduğu siyer âlimlerinin ittifak ettiği bir bilgidir. (Doğanay, 2009: 29-246; İbn Kunfûz, 1983: 33; İbn Hacer, 2001: 3/336-37; Hatiboğlu, 1997: 13).

Rivayetlerin farklı ve yanlış anlaşılma/yorumlama sorunu sahâbe döneminden (Doğanay, 2009: 40-46) sonraki dönemlerde de görülmüştür. (İbn Haldûn, 2004: 1/163-164). Bu makalede böylesine bir rivayeti; “Kertenkelenin ilk vuruşta öldürülmesi”ni ele alarak bunun din öğreticileri tarafından nasıl anlaşıldığı ve topluma nasıl aktarıldığını ortaya koymaya çalışacağız.

² Günümüzde de ölünün ardından ağlamanın ölüye azap vereceğine dair inanış bazı bölgelerde yaygındır.

2.1. KERTENKELE İLE İLGİLİ RİVAYETLER

Rivayetin sıhhatine dair bilgi vermeden önce “وزغة” sözcüğü hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Kertenkelenin Arapça karşılığı “وزغة” olup çoğulu “وزغان، وزغ، أوزاغ”dır (İbn Manzûr, 2010: 8/459; İbnü'l-Esîr, 1963: 5/181; Nevevî, 1991: 14/340; Demirî, 2004: 4/476). Onun büyüğü “سام أبرص” diye isimlendirilmiş, anlamı zehirli alaca keler ya da zehirli iri keler olup (canlılara) eziyet veren haşerattan olduğu ittifakla kabul edilmiştir (Nevevî, 1991: 14/340; Demirî, 2004: 4/476). Kaynaklarda mezkûr hayvanın pis ve zehirli olduğu ve bu hayvanın içinde tuz bulunan kaplarda yuvalandığı ve temas ettiği tuzlarda insanlara alaca hastalığı bulaştıran bir madde/salya oluşturduğu belirtilmiştir (Demirî, 2004: 3/17-18; Akyüz, 2013: 175). Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda rivayette zikredilen kertenkelenin zehirli ve zararlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu ise ilgili rivayette yer alan “وزغة” kelimesi tercüme edilirken sadece “kertenkele” şeklinde verilmesi halinde insanın aklına zehirli ve muzır kertenkelenin yerine zararsız olan kertenkele gelir. Dolayısıyla rivayet tercüme edilirken bu hususa dikkat edilmelidir (Özdemir, 2019: 12).

Muteber hadis kaynakları tetkik edildiğinde “kertenkele” ile ilgili genel olarak “Hz. Peygamber’in “kertenkelenin öldürülmesini emretmesi”, “kertenkelenin Hz. İbrahim’in ateşini üflemesi” ile “kertenkeleyi ilk vuruşta öldürülmesi” olmak üzere farklı hadisler zikredilmektedir. İlgili rivayetlere yönelik çalışmanın yapılmış olması sebebiyle rivayetlerin sıhhatine dair elde edilen neticeler verilmekle iktifa edilecektir. Ayrıca çalışmada rivayetler hususunda detaya girilmeden özet bilgiyle yetinilmeye çalışılacaktır.

İmâm Müslim (ö. 261/875), “Kertenkelenin öldürülmesinin müstehap oluşu” babında “Hz. Peygamber’in bir kadına zehirli kertenkeleyi öldürmesine izin verdiği ve kertenkeleyi de fuvaysık/fasıkçık olarak isimlendirdiği” zikredilmiştir. Aynı şekilde bu rivayetler Buhârî’nin Sahih’i ile başka eserlerde de yer almıştır (Buhârî, 1993: Bedü’l-halk, 15; Müslim, 2016: Selâm, 143-147; İbn Mâce, 2001: Sayd, 12). Bu anlamdaki rivayetler Ümmü Şerîk (ö. ?), Hz. Âişe ile Sa’d b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) tarafından birçok tarikle nakledilmiş olup rivayetlerin bir kısmı hasen ile sahih li-gayrihî olmakla birlikte geneli sahih hükmündedir (Akyüz, 2013: 177-189).

Kertenkelenin öldürülmesine izin verilmesine sebep gösterilen bir diğer rivayet de “Kertenkelenin Hz. İbrahim’in atıldığı ateşi üflemesi” şeklindedir. Ümmü Şerîk’ten (bazı kaynaklarda Şüreyk) rivayetle Hz. Peygamber, “Kertenkelelerin öldürülmesini emretti ve dedi ki: Hz. İbrahim’in atıldığı ateşi üflüyordu” (Buhârî, 1993: Enbiyâ, 11; İbn Hacer, 2001: 6/455). Diğer bir rivayette Hz. Âişe “Hz. Peygamber şöyle dedi: “Hz. İbrahim ateşe atıldığı vakit yeryüzündeki bütün hayvanlar onu söndürmeye çalışmış yalnız kertenkele bunun dışında kalmıştır. Çünkü o, ateşe (tutuşması için) üflemiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber, onun öldürülmesini emretti” demiştir (İbn Mâce, 2001: Sayd, 12; Nesâî, 1417/1996: Menâsikü’l-hac, 85; İbn Hacer, 2001: 6/455). Buhârî’de nakledilen rivayet sahih kabul edilmiştir (Akyüz, 2013: 181). İbn Mâce’nin (ö. 273/887) eserinde tahrîc edilen rivayetin sıhhatine yönelik yapılan değerlendirmede mezkûr rivayetin zevâidinden olduğu ve ricâlinin de sikâlardan olduğu ifade edilmiştir (İbn Mâce, 2001: Sayd, 12 [Hadis no: 3231]). Nesâî’deki rivayetin sıhhati için de Muhammed Nâsıreddîn el-Albânî (ö. 1999) sahih lafzını kullanmıştır (Nesâî, 1417/1996: Menâsikü’l-hac, 85). Dolayısıyla ilgili hadislerin makbûl rivayetlerden olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı kaynaklarda Beytûlmakdis’te meydana gelen yangında da kertenkelenin ateşi üflediği ifade edilmiştir (İbnü’l-Esîr, 1963: 5/181; Demirî, 2004: 4/476).

“Kertenkelenin ilk vuruşta öldürülmesi” rivayeti ise başta Müslim olmak üzere Ebû Dâvud (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), İbn Mâce ve başka kaynaklarda tahrîc edilmiştir. Söz konusu hadis, Abdullah b. Mes’ud (ö.32/652) ile Ebû Hureyre (ö.59/679) tarafından rivayet edilmiştir (Müslim, 2016: Selâm, 146-147; Ebû Davûd, 2009: Edeb, 175; Tirmizî, 1417/1996: Sayd, 14; İbn Mâce, 2001: Sayd, 12). “Kim kertenkeleyi ilk vuruşta öldürürse ona yüz sevap yazılır. İkinci darbede öldürürse daha az kazanır. Üçüncü vuruşta ise bundan da az sevap kazanır” (Müslim, 2016: Selâm, 146-147). Ayrıca başka rivayetlerde 70 ile sayı belirtilmeden şu kadar şu kadar ecir verilir şeklinde zikredilmiştir (Müslim, 2016: Selâm, 146; Ebû Davûd, 2009: Edeb, 175; Tirmizî, 1417/1996: Sayd, 14; İbn Mâce, 2001: Sayd, 12). Yapılan tetkiklerde Ebû Hureyre vasıtasıyla gelen rivayetlerin sıhhat bakımından sahih, sahih li-gayrihî ve hasen; Abdullah b. Mes’ud yoluyla gelen rivayetin ise zayıf seviyesinde olduğu ifade edilmiştir (Müslim, 2016: Selâm, 146-147; Ebû Davûd, 2009: Edeb, 175 (1 nolu dipnot); Tirmizî, 1417/1996: Sayd, 14; Akyüz, 2013: 199-203).

2.2. KERTENKELENİN ÖLDÜRÜLMESİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN ASIL MANASINA İLİŞKİN METİN ANALİZLERİ

Muteber hadis kaynaklarında Hz. Peygamber’e nispet edilen ve hayvanlara karşı merhametli olmayı tavsiye eden rivayetlerin (Müslim, 2016: Sayd ve’z-Zebâih, 58-60; Tirmizî, 1417/1996: Cihad, 30; İbn Mâce, 2001: Zebâih, 10) yanı sıra onun, insanlara zarar veren bazı hayvanların öldürülmesine onay verdiği dair rivayetler de yer almaktadır (Buhârî, 1993: Bedü’l-halk, 16; Müslim, 2016: Hac, 66-79; Nesâî, 1417/1996: Menâsikü’l-hac, 82-88). Sözelimi Hz. Peygamber tarafından fevâsik/muzır olarak vasıflandırılan akrep, çaylak, karga, fare ve saldıran/ısıran köpek gibi beş hayvanın harem veya hill bölgesinde, ihramlı veya ihramsız olarak öldürülebileceği emredilmiştir (Buhârî, 1993: Bedü’l-halk, 16; Müslim, 2016: Hac, 71-79; Ebû Davûd, 2009: Menâsik, 39). Rivayetlerde mezkûr hayvanların yanı sıra başka hayvanlar da zikredilmiştir (Ebû Davûd, 2009: Menâsik, 39;

Erturhan, 2009: 102). Ancak bu rivayetler bazen bağlamından koparılıp farklı şekillerde yorumlanmışlardır. O rivayetlerden biri de “kertenkelenin ilk vuruşta öldürülmesi” ile ilgili hadistir (Müslim, 2016: Selâm, 143-147; İbn Mâce, 2001: 12; Ebû Davûd, 2009: Edeb, 175; Tirmizî, 1417/1996: Sayd, 14).

“Kim zehirli iri kertenkeleyi ilk vuruşta öldürürse ona yüz ecir/sevap yazılır. İkinci vuruşta öldüre bundan daha az sevap verilir. Üçüncü vuruşta öldüre de daha az sevap verilir.” ve “Zehirli kertenkeleyi ilk vuruşta öldüre 70 ecir vardır.” veya “Zehirli iri keleri/kertenkeleyi ilk vuruşta kim öldürürse ona şu kadar iyilik sevabı vardır. Onu ikinci vuruşta kim öldürürse, birincisinden daha az olmak üzere ona da şu kadar iyilik sevabı vardır. Eğer bir kimse onu üçüncü vuruşta öldürürse ona da şu kadar iyilik sevabı vardır” (Müslim, 2016: Selâm, 146-147; İbn Mâce, 2001: Sayd, 12; Ebû Davûd, 2009: Edeb, 175; Tirmizî, 1417/1996: Sayd, 14; Nevevî, 1991: 14/340-41). Bu rivayetler eski zamandan beri toplum tarafından farklı anlaşılmış olup bunun neticesinde halk arasında kertenkelenin öldürülmesi gerektiği ve ilk seferde öldüren kişiye yüz şehit sevabının verileceği şeklinde yanlış inanışlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca bazı kesimler tarafından da sosyal medya üzerinden mezkûr rivayetlerin uydurma olduğu yönünde iddialar ortaya atılmıştır (<https://www.facebook.com/watch/?v=1100918263270432>). Kertenkele rivayeti ile ilgili medyada bir din adamının uydurma olduğuna dair yorumu, özellikle din öğreticilerinin çalışıldığı bu araştırma açısından dikkat çekicidir. Medyanın son hız ilerlediği günümüz ‘enformasyon’ toplumunda (Sığın 2020: 8) bireylerin bilgi elde etmede neredeyse başvurduğu ilk kaynaklardan biri medyadır (Shadbolt & Hampson, 2019: 322-23; Gül, 2021: 302). Medya, bilgi anlamında artık dini alanda güçlü bir otoriteye dönüşmüştür (Basuğuy, 2023: 42). Bu durum göz önünde bulundurulursa rivayetin uydurma olduğunun bu kaynaktan bir din adamı göstergesiyle aktarımı, gösterilenin pratikteki yansımaları anlama (Basuğuy, 2023: 67-81) ve toplumun rivayeti nasıl anladığına dair bir yoruma ulaşma açısından önem arz etmektedir.

Öncelikle kertenkele ile ilgili rivayetlerin zahirine bakıldığında Hz. Peygamber’in kertenkeleye karşı menfi bir tavır sergilediği anlaşılabilir. Ancak böyle bir kaniya varmadan önce rivayetlerin büyük bir titizlikle incelenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla hadislerin anlaşılmasında hakikat-mübalağa ilişkisi, emrin ortaya çıktığı tarihî durumların belirlenmesi, fiillerin delâletleri, hadislerin ta’lil edilmesi, sosyal durumların göz önünde bulundurulması, hakikat-mecaz ilişkisi, ıstılahlaşma süreci, ayet ve hadislerin bütününden ortaya çıkarılabilecek genel İslâmî anlayış veya ilkeler, hadisin kesin ilmî verilerle çelişmemesi, Arap kültürünü bilmenin ehemmiyeti, Hz. Peygamber’in kastettiği şeyin mantıkla ters düşmeyecek tarzda anlaşılması, bütüncül yaklaşım (Köktaş, 2002: 78-99) ve lafzın doğru tercüme edilmesi gibi hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husus ise Hz. Peygamber’in üstün ahlâkı ve tüm insanlığa göstermiş olduğu şefkatinin yanı sıra bilhassa hayvanlara karşı merhametidir.

Allah Teâlâ, bütün varlıkları bir amaç doğrultusunda yaratmıştır. Allah’ın yarattığı canlılar içerisinde hayvanların da ayrı bir yeri ve önemi vardır. Nahl süresinde “Eti yenen büyük ve küçükbaş hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz...Kuşkusuz rabbiniz çok şefkatli, çok merhametlidir. Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı. O, sizin bilmediğiniz başka şeyler de yaratır.” (Nahl 16/5-8) ayetlerinden anlaşılacağı üzere bu hayvanlar Allah’ın kudretinin birer tecellisi olmakla birlikte insanlığın faydası için yaratılmışlardır (Kur’an-ı Kerim’de hayvanların yaratılması ve insanlığın yararına sunulması ile ilgili farklı ayetler de zikredilmektedir. Bkz. En’am 6/38; Nahl 16/66; Mü’min 40/79-80; Zuhruf 43/12-13; Hac 22/28,36-37; Yasin 36/71-72). Hz. Peygamber’in de hayvanlara merhametli davranılmasını tavsiye ettiği rivayetler birçok kaynaktan yer almaktadır. Sözgelimi Hz. Peygamber konuyla ilgili şöyle demiştir: “Siz yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de sizlere merhamet etsin” (Ebû Davûd, 2009: Edeb, 65; Tirmizî, 1417/1996: Birr, 16), “Kim haklı bir sebebe dayanmadan bir serçeyi, hatta ondan daha küçük bir canlıyı öldürürse o canlı kıyamet günü davasını Allah’a götürür” (Nesâî, 1996: “Dahâyâ”, 42, “Sayd ve’z-zebâih”, 34). Yine kaynaklarda hayvanlara yapılan iyilikler için sevap verileceğine veya günahların affına vesile olacağına dair rivayetler de mevcuttur. Bu hususta “Fahişe bir kadın, sıcak bir günde, bir kuyunun etrafında susuzluktan dilini çıkararak soluyan bir köpeği gördüğünde mestini çıkararak (onunla) köpeğe su verdi. Bu davranışından dolayı (Allah tarafından) affedildi/bağışlandı.” denilmiştir (Müslim, 2016: Selâm, 154-55). Bir başka rivayette Hz. Peygamber, “Bir adam yolda yürürken susadı ve susuzluğu arttı. Bir kuyuya rastlayınca kuyuya inerek (su içip) ihtiyacını giderdi. Çıkınca susuzluktan soluyup toprağı yalayan bir köpek görünce kendi kendine şöyle dedi: “Bu köpek de benim gibi susamış olmalı, tekrar kuyuya inerek mestini su ile doldurup ağzıyla tutarak dışarı çıktı ve köpeğe su verdi. Allah bu davranıştan ötürü onun günahlarını affetti.” Orada bulunan bazı sahâbiler: “Ya Resûlullah! Hayvanlara yapılan iyilikler için bize mükâfat var mıdır?” deyince, Hz. Peygamber: “Evet! Her yaş ciğer sahibi/yaşayan için bir mükâfat vardır.” buyurdu (Buhârî, 1993: Edeb, 27; Müslim, 2016: Selâm, 153). Bununla birlikte rivayetlerde, dünyada birçok belanın definin de hayvanların varlığına bağlı olduğu dile getirilmiştir. Bu meyanda gelen rivayette “Beli bükülmüş yaşlılar, emzikli (beşikteki) çocuklar ve otlayan hayvanlar olmasaydı belalar üzerinize sel gibi dökülecekti” belirtilmiştir (Taberânî, 1995: 6/37, 7/134; Beyhakî, 2002: 3/481). Mezkûr rivayetlerle hayvanlara karşı merhamete dair önemli mesajlar veren Hz. Peygamber aynı zamanda hayvanlara yönelik yapılan acımasız uygulamaları da yasaklamıştır. O, hayvanları aç ve susuz bırakarak işkence etme, hayvanların suratlarını dağlama, hayvanları dikerek nişan alma ve benzeri acımasız davranışlardan Müslümanları nehy etmiş ve bunları yapanları da lanetlemiştir (Müslim, 2016: Tevbe, 25; Selâm, 148-52; Sayd,

58; Libâs ve’z-zine, 106; Ebû Davûd, 2009: Edâhî, 12; Sarıcık, 2014: 33). İlgili rivayetlerden anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber, insanların hayvanlara karşı şefkat ve merhamet göstermelerinin önemini, ne kadar faziletli bir iş olduğunu ve aynı şekilde onlara eziyet verecek eylemlerden uzaklaşılması gerektiğini belirterek hayvan haklarının gözetilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

İslam’da esas olan hayvanların yaşatılması/korunması iken bazı nedenlerden dolayı hayvanların öldürülmesine de cevaz verilmiştir. İlgili ruhsat, hayvanların tabiatları gereği zarar verici olmaları, meşrû müdafaa, kamu sağlığının tehdidi, ihtiyaç, ibadet, aşırı yaşlılık veya hayatlarından ümit kesilme hali gibi hususlarda geçerlidir (Erturhan, 2009: 101). Mezkûr nedenlerden ötürü öldürülmesine cevaz verilen hayvanlardan biri de kertenkeledir. Kertenkele hakkında nakledilen rivayetlerde genel olarak Hz. Peygamber’in bir kadına zehirli kertenkeleyi öldürme izni verdiği ve kertenkeleyi fuvaysık/fasıkçık olarak nitelendirdiği zikredilmiştir (Buhârî, 1993: *Bedü’l-halk*, 15; Müslim, 2016: Selâm, 143-144; İbn Mâce, 2001: Sayd, 12). Bu ise rivayete konu olan kertenkelenin yaşam alanlarına zarar verici bir hayvan oluşundan ötürü öldürülmesine ruhsat verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim kertenkelenin 4675 türünden sadece az bir kısmının zehirli olduğu ve Hicaz bölgesindeki kertenkelenin ise zehirli ve insanlara zarar veren bir tür olduğu tespit edilmiştir (Özdemir, 2019: 12). Normalde yılan zehiri daha tehlikeli düşünülürken bazı kertenkele türleri, yılan zehrinden çok farklı olan, hızla kana yayılabilen, hayati fonksiyonları yürüten sinir sisteminin işlevini bozacak zehir taşımaktadır (H. 1882: 135). Ayrıca kertenkele, insanlarda bakteriyel enfeksiyonlara sebep olan “Salmonella” adında bakteri barındırmaktadır (Pasmans vd., 2005: 290). Bu tür zararları olması hasebiyle ruhsatın o günün imkânlarında ilaçlama vs. gibi olanakların bulunmamasından dolayı insan sağlığını ve hayatını korumaya yönelik olduğu düşünülebilir. Ayrıca daha önce dile getirildiği üzere mezkûr hayvanın temas ettiği tuzlarda meydana gelen madde sebebiyle tuzu kullanan kişilere alaca hastalığı bulaştığı ifade edilmişti (Akyüz, 2013: 175). Dolayısıyla hadiste vurgulanmak istenen de bu hayvanın zararlı yönüdür (Kârî, 2001: 8/51). Nitekim Ebû Osmân el-Câhız (ö. 255/869) da “Belki o günün şartlarında böyle söylemeyi icap ettiren bir hastalık veya bir neden meydana gelmiştir.” demiştir (Câhız, 1965: 1/304-5; Akyüz, 2013: 206). Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda söz konusu kertenkelenin muzır olduğu ve çevresine zarar vermesinden dolayı öldürülmesine izin verildiği anlaşılmaktadır. İslâm hukukunda “zararın izâle edilmesi” esas olduğundan bu denli tehlike arz eden bir zararın da mutlaka izâle edilmesi gerekir ki daha büyük sıkıntılar önlenmiş olsun (Bkz. Erturhan, 2009: 110). Dolayısıyla ilgili rivayetlerde Hz. Peygamber’in asil vurgulamak istediği şey, zehirli kertenkelenin insanlara zarar verdiğinden dolayı öldürülmesine ruhsat verildiğidir.

Kertenkelenin öldürülmesine ruhsat veren bir başka rivayet de onun Hz. İbrahim’in atıldığı ateşi üflemesi ile ilgilidir (Buhârî, 1993: Enbiyâ, 11; İbn Mâce, 2001: Sayd, 12; Nesâî, 1417/1996: Menâsikü’l-hac, 85). Mezkûr rivayetler bir hakikatin ifadesi olabileceği gibi, kertenkelenin muzır hayvanlardan olduğunu dile getiren mecaz bir ifade de olabilir. Bu rivayet hususunda Ebu’l-A’lâ Mevdudî’nin (ö. 1979) yorumu kayda değerdir. Ona göre ilgili rivayette iki husus bulunmaktadır: İlki en sağlam hadislerle konu olan “Kertenkelenin zararlı olduğu”; (Buhârî, 1993: *Bedü’l-halk*, 15; Enbiyâ, 8) diğeri ise “Resûlullah, kertenkelenin öldürülmesini emretti” ifadesinin zikredilmesidir (Buhârî, 1993: *Bedü’l-halk*, 15). Bununla birlikte bir rivayetin sonunda Hz. Âişe’nin “Sa’d b. Ebî Vakkas, Hz. Peygamber’in onun öldürülmesini emrettiğini iddia etmiştir.” ifadesi yer almaktadır (Buhârî, 1993: *Bedü’l-halk*, 15; İbn Mâce, 2001: Sayd, 12). Yine Hz. Aişe’nin Buhârî’nin *Sahih*’indeki en sağlam rivayetinde, “Hz. Peygamber, kertenkele zararlıdır, dedi; lakin onun öldürülmesini emrettiğini hiç duymadım.” (Buhârî, 1993: *Bedü’l-halk*, 15) demiştir. Mevdudî, konuyla ilgili tüm rivayetleri bir arada verdikten sonra bu hususta kesin bir sonuca gitmekten ziyade ihtimaller üzerinde durmuştur. Ona göre ilgili rivayette iki şeyin birbirine karışma ihtimali bulunmaktadır. Birincisi; kertenkelenin Hz. İbrahim’in ateşine üflediği hadisesinin halka ait bir hikâye olup rivayetlere karışmasıdır. İkinci ihtimal ise; kertenkele, Hz. İbrahim’in ateşine üflese bile mezkûr rivayette bütün bir neslin öldürülmesi kastedilmemektedir. Hz. Peygamber, öldürmeye dair sözleriyle onun muzır olduğuna ve diğer zararlı hayvanlar gibi insanlara zararının dokunabileceğine dikkat çekmiştir (Mevdudî, 2019: 341-342). Bu hususta el-Câhız, mezkûr hayvanın Hz. İbrahim’in ateşini tutuşturmasına çalıştığını konu edinen rivayet için, “İnsanlar, atalarının Hz. İbrahim’in ateşine odun taşıdığı ve harlanması için üflediğinden dolayı kertenkeleyi katlediyorlar. Belli ki mezkûr hayvanın ataları bilgisizliklerinden dolayı Hz. İbrahim’e düşmanlık etmişler. Varsayalım ki ataları böyle bir hatayı yaptı, günümüzdeki kertenkelenin bu hususta suçu nedir? Veya birinin işlediği hatadan başka birini cezalandırmak bize nasıl caiz olur, diyerek ilgili rivayetin aklen muhal olduğunu” ifade etmiştir (Câhız, 1965: 1/304-5; Akyüz, 2013: 207). Talat Sakalı ise ilgili kısım için şöyle demektedir: “Bu rivayet incelendiğinde halk kültürünün zaman içinde birçok kişiyi etkilemiş olduğu anlaşılabilir. Bazı muhaddisler bile halkın gelenek, inanç ve değer yargularının tesirinde kalarak hem dinî hem de akli açmazlara düşebilmişlerdir. Zira öncelikle bir hayvanın şuurlu bir hareketinden bahseden bu rivayet, sadece bu yönüyle değil, bir hayvanı veya sürüngeni mükellef tutup, cezalandırma yoluna da giderek, Hristiyanlıktaki, “asli suç” düşüncesinin değişik bir tezahürü olarak, kelerin atalarının yaptığı var sayılan bir suçu (!) nesiller boyu devam ettirmekte; hatta bunu ödeyecek bir kurban yakalandığında öldürülmesini emretmektedir.” Ayrıca o cüssedeki binlerce kelerin dahi bir anda bir ateşe üflemesi neyi değiştirebilecektir? Kaldı ki Hz. İbrahim’i yakacak kadar ateş bunların üflemesiyle nasıl alevlenecektir? Hatta onlar bu ateşin yanına nasıl yaklaşabilecektir? Bu ve benzeri sorular böyle bir rivayetin açmazlarıdır. Kanaatimizce kelere karşı bu düşmanlığın temelini, ya

efsanelerde veya masallarda veyahut şahsi kin veya ilkel kültürlerdeki totem anlayışlarında aramak gerekir.” (Sakallı, 2002:288-89). Yine Sakallı, “kertenkelenin ateşe üflemesi” kısmının ravilerden birinin yaygın inanca dayanan ziyadesi/*idrarcı olabileceğini* (Sakallı, 2002:289-290) ve bu hikâyenin İslamî literatüre Ka’b el-Ahbar (ö. 32/652-53)’dan nakledilerek girdiğini dile getirmiştir (Sakallı, 2002:296). Dolayısıyla her üç düşünürün de dile getirdiği üzere ilgili rivayetten yola çıkarak kertenkele neslinin cezalandırmayı Hz. İbrahim’in atıldığı ateşi üfleme hadisesine dayandırmanın isabetli bir yaklaşım olmadığı anlaşılmaktadır. Bu ise rivayette kertenkelenin zararlı olduğu ifade edilerek cinsinin habisliğine işaret kabilinden mesel olarak anlatılan bir hikâye olabileceği (Akyüz, 2013: 207) düşüncesini desteklemektedir. Nitekim Ali el-Kârî’nin de “rivayetin bu yönünün söz konusu kertenkelenin habis ve muzır oluşuna yönelik olduğuna” dair tespitlere yer vermesi (Ali Kârî, 2001: 8/51), ilgili rivayette zikredilen kısmın kertenkelenin zararlı/zehirli olduğuna dikkat çekmek içindir, denilebilir.

“Kertenkeleyi ilk vuruşta öldürene” sevap verileceğini içeren rivayetlere yönelik ise âlimler birçok görüş serdetmişlerdir. Bazı âlimler, söz konusu rivayetin hızlı/seri bir şekilde hareket eden kertenkeleyi elden kaçırmamaya teşvik etmek maksadıyla dile getirildiğini ifade etmişlerdir. Onlara göre, zarar/eziyet verici bu hayvanı yok etmekle insanlara yararlı bir iş yapıldığından öldürme işini gerçekleştirenin çok sevap kazanacağı dile getirilmiştir. Diğer bazıları “Kertenkeleyi ikinci vuruşta öldüren kişi ilk darbeye vuran/öldüren kişiden daha çok zorlanmış, üçüncü atışta öldüren ise en çok yorulan kişi olmuştur. Meşakkat/zahmet artıça, sevap azalmıştır. Ancak Allah’ın bu konuda kullarından istediği meşakkat ve zorluk olmayıp ihlaslı olmalarıdır. Dolayısıyla kertenkeleyi ilk vuruşta öldüren kişinin öldürme fiilinde samimi olması hasebiyle daha fazla sevap kazanacağı belirtilmiştir. Bu hususta İzzuddin b. Abdusselâm (ö.660/1262), kertenkeleyi ilk vuruşta/darbeye öldürmenin ikinci atışta öldürmekten daha faziletli olmasını “Şüphesiz Allah her şeyde *ihsânı ve güzelliği yazmıştır/farz kılmıştır*” ve “*O halde siz öldürdüğünüz vakit bile öldürme işini güzel yapın*” rivayetinin kapsamına dâhil olabileceği gibi, “*Öyleyse siz hayır işlerinde yarışın*” Bakara 148. ayetinin kapsamına da girebilir.” demiştir (Azîmâbâdî, t.y: 2232-33; Akyüz, 2013: 209-10). Bu konuda en-Nevevî (ö.676/1277) ilgili rivayeti şerh ederken kertenkeleyi ilk darbeye öldürene yüz veya yetmiş sevap verileceği hususunda herhangi bir ızdırabın/çelişkinin bulunmadığını ifade etmiştir. (Nevevî, 1991:14/340).

Kanaatimizce İzzuddin b. Abdusselâm’ın ileri sürdüğü birinci görüşün dışındaki açıklamalar rivayetin zahirine göre yapılmış olup “kertenkele öldürülmesinin” Hz. Peygamber’in bir emri olarak anlaşılmasına sebebiyet vermektedir, denilebilir. Nitekim bu hususta rivayet bağlamından koparılmış ve emir olarak telakki edilmiştir (Sakallı, 2002:291; Akyüz, 2013: 206). Söz konusu rivayete yönelik yapılan izahlar içerisinde İzzuddin b. Abdusselâm’ın dışındaki âlimlerin görüşü günümüzde kertenkele öldürülmesinin halk arasında normal karşılanmasının bir sebebi olabilir.

Konuyla ilgili rivayetler göz önünde bulundurulduğunda Hz. Peygamber, kendisine rahatsızlık veren bir kertenkeleyi öldürüp öldüremeyeceği konusunda masumane bir şekilde ruhsat isteyen Ümmü Şerîk’e izin vermiştir. Şüphesiz Hz. Peygamber’in bu izni, her durumda geçerli olmaktan ziyade belirli şartlarda ve mekânlarda geçerli olup sürekli öldürmeye dair bir izin olmadığı aşikârdır. İlgili rivayette Hz. Peygamber, öldürmeye dair sözleriyle zehirli kertenkelenin zararlı olduğuna ve diğer zararlı hayvanlar gibi insanlara zarar verebileceğine dikkat çekmeye çalışmıştır. Dolayısıyla ortada insanlara yönelik bir zarar yokken adı geçen hayvanın öldürülmesi anlaşılmalıdır. Muhtemelen Hz. Peygamber’in kastettiği, başka bir çözüm yolu bulunmadığı takdirde zehirli kertenkelenin öldürülebileceğidir. Bu istisnai durumlar dışında aslolan ekolojik dengenin korunması adına insana zararı dokunmayan canlıların yaşamına son verilmemesidir (Akyüz, 2013: 206; Ayrıca Bkz. Câhız, 1965: 1/304-5). Nitekim İslam hukukunda insanlara zararı dokunmayan veya faydası olan hayvanların sebepsiz yere öldürülmeleri haram kılınmıştır. Bu hususta âlimler, öldürülmesine izin verilen hayvanlar arasında ayırma gitmiş ve zehirli olmayanların öldürülmesine cevaz vermemişlerdir (Erturhan, 2009: 101). Dolayısıyla bir hayvanın öldürülmesine cevaz verilebilmesi için daha önce dile getirildiği üzere haklı bazı gerekçeler olmalıdır. Şayet illetlerden biri mevcutsa o zaman öldürülme ruhsatı geçerli olur.

Öte yandan muzır/zarar verici oluşlarından ötürü “fevâsik” kategorisinde yer alan bazı hayvanlar, doğaları itibariyle insanların ikame ettikleri mekânlarda veya yaşam alanlarının yakınında yaşamaktadırlar. Dolayısıyla bu hayvanlardan kaçınmak mümkün olmadığından onların zararlarını izale etmek için öldürülmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Ancak buradaki öldürme izni, o cinsin tamamına yönelik olmayıp kişinin kendisine veya yaşam alanına tehlike arz eden hayvanlar içindir. Yani bu ruhsat kişilerin yaşadığı mekânı ihlal eden muzır hayvanlarla sınırlı olup bu kapsama giren dünyadaki aynı cins hayvanların öldürüleceği anlamına gelmemektedir (Erturhan, 2009: 102-7). Kertenkelenin öldürülmesinde de bu durum geçerlidir. Bu hususta Hz. Âişe vasıtasıyla gelen bir rivayet, konunun açığa kavuşması için önemlidir. Söz konusu rivayette Hz. Âişe’nin odasında kertenkele öldürmek için bir mızrak/asa bulundurduğu ifade edilmektedir (İbn Mâce, 2001: Sayd, 12; Nesâî, 1417/1996: Menâsikü’l-hac, 85). Kanaatimizce Hz. Âişe’nin odasında kertenkeleyi öldürmek için bir mızrak/değnek bulundurması, o dönemdeki evlerin tam korunaklı olmayıp zararlı hayvanların saldırısına açık bir durumda olmasından kaynaklanmış olabilir. Bundan dolayı Hz. Âişe, yaşam alanını ihlal eden kertenkeleye karşı mızrak/değnek kullanma yoluna gitmiştir. Öte yandan hiçbir kaynaktan sahâbenin yaşam alanlarının dışına çıkıp kertenkeleyi

öldürdüğüne dair rivayet kaydedilmemektedir. Bu ise kertenkelenin yaşam alanlarında insanlara zarar vermeleri halinde öldürülebileceğine hamledilebilir.

Kertenkelenin ilk vuruşta öldürülmesinin daha sevaplı olduğuna gelince, İslâm, hayvanlar hakkında uyulması gerekli birtakım kurallar belirlemiş ve bunlara uyulmasını emretmiştir. Bu kurallara binaen hayvanlar korunma altına alınmış ve meşru bir gerekçe gösterilmeden onların öldürülmesi yasaklanmıştır. Şayet bir hayvanın öldürülmesi/kesilmesi zorunlu olursa, kesim/öldürülme işlemi korkutmadan ve fazla acı hissettirmeden gerçekleştirilmelidir (Müslim, 2016: Sayd, 57; İbn Mâce, 2001: 1, 3; Ebû Davûd, 2009: Edâhî, 12; Erturhan, 2009: 99). Nitekim İslâm fikhında hayvana eziyet etmeden, acı çektirmeden kanını akıtmak kesimde esas kabul edilmiştir. Bu doğrultuda fakihler, keskin bir bıçakla ve hayvana mümkün olduğunca az acı verecek yöntemi tavsiye etmişlerdir. Eziyet verici kör bir aletle kesim yapmak ise Hz. Peygamber tarafından kerih görülmüştür (Müslim, 2016: Sayd, 57; İbn Mâce, 2001: Zebâih, 3; Koşum, 2017: 445). Söz konusu hadisin “...ilk vuruşta öldürüne yüz, yetmiş veya şu kadar iyilik yazılır.” kısmı bu bağlamda ele alınabilir. Bu nedenle zehirli veya zarar verici bir hayvanın öldürülmesi gerektiğinde hayvana acı çektirmeden, eziyet vermeden bu fiili yapmak gerekir. Peygamber’in ilk vuruşta öldürmekten maksadı da hayvanın eziyet çekmeden ölmesini sağlamaya yönelik olduğu söylenebilir. Zira hayvan yaralı olarak kaçarsa eziyet çekebilir (Akyüz, 2013: 206). Dolayısıyla herhangi bir hayvanın hayatına bir şekilde son verilecekse, merhamet ve şefkatten taviz verilmemeli, kesinlikle hayvana eziyet verecek her türlü acımasız muamelelerden sakınılmalıdır (Erturhan, 2009: 118).

3. KERTENKELE RİVAYETİYLE İLGİLİ YAPILAN GÖRÜŞMELER

3.1. Araştırma Yöntemi

Bu bölümde bahse konu olan “kertenkelenin ilk vuruşta öldürülmesi” rivayeti ile ilgili din öğreticilerinin bu rivayeti nasıl anladıkları ve insanlara nasıl aktardıkları ele alınacaktır. Çalışma grubumuzu yükseköğrenim görmüş (ön lisans, lisans ve lisansüstü) 21 kişi oluşturmaktadır. Katılımcılar din görevlisi veya okullarda din eğitimi veren bireyler olup nitel yöntem benimsenerek kendileri ile yüzyüze mülakatlar yapılmıştır. Araştırmanın başlangıcında soruları daha iyi belirlemek adına pilot çalışma olarak İslami İlimler Fakültesi öğrencileri ve farklı kesimlerden kişilerle rivayetin nasıl anlaşıldığı hususunda görüşülmüş, fakat çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bu kapsamda çalışmaya 5 kadın, 16 erkek olmak üzere toplam 21 din öğreticisi ile yapılan birebir görüşmeler eklenmiş olup veriler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma için görüşme gerçekleştirilen katılımcıların 8’i önlisans, 9’ü lisans, 4’ü lisansüstü (mezun/devam eden) eğitim görmüş din öğreticileridir.

Katılımcılara görüşme yapılmadan önce hadisi anlama sorununa dair görüşüleceği belirtilmiş ancak bahse konu olan rivayetler hususunda herhangi bir bilgi verilmemiştir. Buradaki maksat katılımcının söz konusu rivayete yönelik hazırlıklı gelmesinin önüne geçip onu günlük hayattaki zihinle yakalayabilmektir

3.2. “Kertenkelenin Öldürülmesi” ile İlgili Rivayet Bilgisi

Kertenkelenin öldürülmesini konu edinen rivayetler ile mezkûr rivayetlerin sıhhatlerine yukarıda değinilmişti. Söz konusu rivayetler ve sıhhatlerinden din öğreticilerinin haberdar olup olmadıklarına dair sorular sorulmuştur. Bu anlamda ilk sorulardan biri “Kertenkele öldürmenin sevap olduğu ile ilgili rivayeti biliyor musunuz ve ne zaman öğrendiniz?” olmuştur. Katılımcılardan sadece dört kişi (K6, K13, K16, K21) rivayeti duymadıklarını, geri kalanların ise daha önce söz konusu rivayeti kitap, dergi, sohbet ortamı, sosyal medya ve eğitim-öğretim dönemlerinde duyduklarını ifade etmişlerdir. Bu rakam katılımcıların genelini rivayetten haberdar olduğunu göstermektedir.

“Rivayetin sıhhati ile ilgili bilginiz var mıdır?” şeklinde ikinci bir soru sorulmuştur. Katılımcıların bir kısmı “bilmiyorum” şeklinde cevap vermiş geri kalanlar ise farklı şekillerde görüş beyan etmişlerdir:

K3: “Rivayetin sıhhat derecesi hakkında bilgim yok. Kertenkelenin öldürülüşünün yüz şehit sevabına denk geldiği rivayeti bana mantıksız geldi. Peygamber’in böyle bir şey söyleyeceğine inanmıyorum (uydurmadır).”

K4: “Böyle şeyler duyduk, hurafe diye inanıyorduk. Ancak, daha sonra araştırdım ve rivayetin sahih olduğunu gördüm.”

K6: “Bu rivayet, Peygamber’den gelen hadislerin tarzına, öğretilerine benzemiyor. Dolayısıyla rivayet sahih değildir (uydurmadır).”

K10: “Rivayet Müslim’in *Sahih*’inde geçiyor. Önceden bilmiyordum, çünkü araştırmıyordum.”

K11: “Ben hiçbir zaman bu rivayeti doğru bir hadis olarak görmedim. Çünkü tamamen İslam’ın temel ilkelerine aykırı gördüm. Geçmişte bir kertenkele yanlış yapsa bile onun soyundan gelenler yapmazlar. Temel ilkelere aykırı olduğunu düşünerek bu hadisin sıhhat derecesine bakmaya ihtiyaç duymadım (uydurmadır).”

K13: “Mesela toplumda bana bu sorulsa önce bir araştırırım derim. Cevabı vermek için bilmek lazım.”

K15: “Bu rivayeti du‘afadan biliyorum, hasen de olabilir.”

K17: “Rivayetin sıhhatini kesin olarak hatırlamıyorum ama uydurma olduğunu düşünüyorum.”

Katılımcılara bahse konu olan rivayetin sıhhatine yönelik sorulan soruya K1, K2, K5, K12, K13, K18, K20, K21 “bilmiyorum” şeklinde cevap vermişlerdir. Aynı zamanda “bilmiyorum” şeklinde cevap veren K20, diğer sorulara verdiği cevaplarda “Ben o hadisi görmüştüm ama o rivayetin sahih olduğu hususunda mutmain değilim.” şeklinde görüş beyan etmiştir. Bu rakam katılımcıların 1/3’üne denk gelmektedir. Geri kalan katılımcılar ise rivayetin sıhhati hususunda farklı görüşler bildirmişlerdir. Katılımcılardan K8 ile K15 rivayetin sıhhati hakkında olumlu düşünerek sahih, hasen veya zayıf demişlerdir. Katılımcılardan K4 ile K10 olumsuz düşüncedyken yaptıkları araştırma neticesinde rivayetin sıhhati hakkında bilgi sahibi olduklarını ifade etmişlerdir. K13, rivayetler araştırılmadan fikir beyan edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Katılımcıların yarıya yakını da (9 kişi) rivayeti ya araştırmadıklarını veya bilgi sahibi olmadan mantıklarına uymadığı gerekçesiyle rivayetin uydurma olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak sorunlu olarak görülen bir rivayeti herhangi bir bilimsel incelemeye tabii tutmadan reddetmenin doğru bir yaklaşım olmadığını ve bunun akademik teamule de aykırı (Sakallı, 2002: 297) olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca katılımcılardan yarısına yakınının rivayetin sıhhati hakkında bilgi sahibi olmadan aceleyle karar vermeleri onların makbûl bir rivayeti merdûd olarak değerlendirmelerine yol açmıştır. Oysaki K4 ve K10 ile yapılan görüşmede görüldüğü üzere her iki katılımcının rivayete olan bakışlarının olumsuz olduğu, yaptıkları araştırma neticesinde fikirlerinin değiştiğini dile getirmişlerdir. Öte yandan *Küttüb-i Sitte* eserlerinde tahrîc edilen rivayetin sıhhati hususunda katılımcılardan bir kısmının “uydurma” şeklinde cevap vermeleri oldukça düşündürücüdür. Hâlbuki sıhhat durumu tespit edilmemiş rivayetleri toptan kabul etmek veya reddetmek, bilimsel araştırma ve ilkelere de aykırıdır. (Sakallı, 2002: 296).

Katılımcılardan bazıları bahse konu olan rivayet hususunda bilgi sahibi olmadan görüş belirtmişlerdir. Bilindiği üzere ulema geleneğinde, sorulan soru hakkında malumat yoksa konuya dair bilgi sahibi olunmadığı kabul edilir ve konu araştırıldıktan sonra soru cevaplandırılırdı. Bu sebeple söz konusu kişilerin rivayet hakkında bilgileri olmadan cevap vermeleri makul görülecek bir durum değildir. İlgili öğrencilerin böyle davranmaları toplum nazarlarında itibarlarının kaybolacağı endişesinden kaynaklanmış olabilir. Oysaki İbn Vehb (ö. ?): “İstesem defterlerimi İmâm Malik’in (ö. 179/795) ‘bilmiyorum’ sözleriyle doldurabilirdim.” (Zehebi, 1982: 8/108) şeklindeki tespiti bu endişenin doğru olmadığını ve topluma da zarar verebileceğini göstermektedir. Nitekim İmâm Malik’in böyle cevap vermesine rağmen kaynaklarda onun bu hususta itibar kaybına uğradığına veya eleştirildiğine dair herhangi bir bilgi zikredilmemektedir.

3.3. Kertenkele Rivayetine Yönelik Din Öğreticilerinin Görüşleri

Katılımcılara, “Bu rivayetin sebebi ne olabilir sizce?” şeklinde sorulan soruya katılımcılar zarardan ötürü, zehirli oldukları (9 kişi), hikmeti vardır veya o günün şartlarından kaynaklandığı (2 kişi), İsrâiliyat olduğu, İbrahim (as) düşmanlığından kaynaklandığı (2 kişi), bilgisinin olmadığı (2 kişi), böyle bir rivayet olmadığı ya da mantıklı gelmediği için değerlendirmeye gerek duymadığı, rivayetleri değersizleştirmek için uydurulduğu (4 kişi) ve farklı (2 kişi) şekillerde cevap vermişlerdir.

K4: “Bildiğim kadarıyla o dönemde (Medine’de) zehirli kertenkeleler varmış. İnsanlara zarar verdiklerinden dolayı Hz. Peygamber kertenkelenin öldürülmesine izin vermiştir. Dolayısıyla rivayetteki maksat kertenkelenin insanlara zarar vermesini izale etmek içindir. Ayrıca Medine’deki kertenkeleler zehirli olduklarından çevremizdeki kertenkeleler ile aynı özelliği taşımamaktadırlar.”

K5: “Amerika’da bilim insanları, kertenkelenin eğlenmek amacıyla közü üfleyip alevlendirmeye çalıştığı ve yangının şiddetini artmasına sebep olduğunu tespit etmişlerdir.”

K13: “Peygamber’imizin beşerî yönü var. Belki arkadaşları arasında şakalaşıp hadî şunu indirelim/öldürelim demiş olabilir.”

K14: “Resulullah (a.s.m) abes şey söylemez. Söylemişse mutlaka insanın aleyhine bir durum olduğu içindir. Bu duruma sebebiyet verdiği için bu hayvanın meskûn mahalden uzak tutulması veya bunun meskûn mahalde görüldüğü anda imha edilmesi söylenilmiştir. Tıpkı yılan, domuz, karga ve fare gibi füseykadan sayıldığı için...”

K15: “Kertenkelenin zararlı bir hayvan olması yani ondan kaynaklıysa, şimdiye dek kertenkelenin birine zarar verdiği şahit olmadım ve hiç duymadım. Ancak yılanın milyonda bir de olsa zararı var.”

K19: “Yani hadisi biraz daha değersizleştirmek, hakarete uğratmak içindir. Ondan sonra Müslümanlar arasında bir faciaya yol açmak kadar ileriye gidiyor. Sonuçta yanlış bir rivayettir.”

K20: “Hill ve haram bölgesinde beş hayvanı öldürün. Onlardan biri de kertenkeledir” şeklinde bu hadisi görmüştüm. Başka yerde de illet olarak da “*vennefeka nare İbrahim/İbrahim (as)’ın ateşini üfürmüştü*” diye. Yani bir nevi Nemrud’a destek (onun safında) olup İbrahim karşıtlığını yapmasıdır.”

Konuya yönelik “Bu rivayetin sebebi ne olabilir?” şeklinde sorulan soruya katılımcıların yarısına yakını rivayetteki illetin mezkûr hayvanın çevresine zarar vermesinden kaynaklanabileceğini, hikmetinin olabileceğini veya günün

şartları olarak ifade etmişlerdir. Dolayısıyla bu görüş daha önce ifade edildiği üzere kastedilen manayla aynı doğrultudadır. Katılımcılardan K18 ile K20 ise kertenkelenin öldürülmesini İbrâhim (as) düşmanlığına dayandırmışlardır. Nitekim pilot çalışma olarak farklı kesimlerden kişilerle rivayetin sebebi hususunda sorulan sorularda özellikle bölge insanının zihin dünyasında kertenkelenin öldürülmesinin İbrâhim (as) düşmanlığına dayandırıldığını belirtmeliyiz. K13, Peygamber’imizin kertenkeleyi öldürmesini tavsiye etmesini arkadaşları arasında hayvanı dikip nişan alma olduğunu belirtmiştir. Ancak yukarıda ifade edildiği üzere Hz. Peygamber, hayvanları dikerek nişan almayı Müslümanlara nehyetmiş ve bunu yapanları lanetlemiştir (Müslim, 2016: Tevbe, 25; Selâm, 148-52; Sayd, 58; Libâs ve’z-Zine, 106; Ebû Davûd, 2009: Edâhî, 12). Bu ise mezkûr katılımcının Hz. Peygamber’in hayvanlara bakışı hususunda bilgi sahibi olmadığını ya da eksik bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Katılımcılardan K15, kertenkelenin birine zarar verdiği şahit olmadım veya duymadım şeklinde cevap vermesi, muhtemelen halk arasında kertenkelenin zararsız bir hayvan olduğu bilgisinin yaygın olmasındandır. Daha önce ifade edildiği üzere kertenkele türünün çok azı zehirli olup özellikle ülkemizde neslini devam ettiren kertenkele türü zehirsiz olanlarındandır. Geri kalan katılımcılar ise bilgin yok, uydurma veya farklı şekillerde cevap vermişlerdir.

“Rivayet neyi ifade ediyor? Nasıl bir çıkarım yapılabilir? (Nasıl bir sonuç çıkarılabilir)” şeklinde sorulan soruya katılımcıların bir kısmı eziyet çekmemesi (6 kişi), teşvik amaçlı (4 kişi), zehrin etrafa sıçratılmaması (1 kişi), bilgim yok (6 kişi), mantığıma uymuyor, şüpheli rivayet, uydurma (4 kişi) şeklinde cevaplamışlardır.

K5: “Hüsn-ü zanla yaklaşmak gerekirse bir hayvanı eziyetle öldürmek günahdır. Kurban kesilirken bıçaklarınızı bileyin emrediliyor. Yani (kertenkeleyi) öldürürken bir çırpıda öldürün de hayvan eziyet görmesin olabilir.”

K9: “Bence bir vuruşta öldürmek zehirden dolayı olabilir. Yani bir vuruşta öldürün ki hayvanın zehri (etrafa) sıçramasın.”

K10: “Hayvana fazla zarar verilmemesi içindir. Belki hayvan yaralı olarak kaçır ve daha sonra eziyet çeker diye. Yani hayvan yaralı kaçmasın ve eziyet çekmesin diye düşünüyorum.”

K16: “Mesela domuz dinimizde haram kabul ediliyor ama Cenab-ı Hak’ın ve Hz. Peygamber’in onu öldürün veya öldürmeyin ile ilgili herhangi bir beyanları yok. Köpek de bazı mezheplerde haram kabul edilir. Dolayısıyla böyle baktığımız zaman onlar için böyle denilmediği halde kertenkele için neden denildiğini ben açıkçası mantığını anlayamadım. Uydurma gibi geliyor bana.”

K17: “Bunu uyduran kişi, kertenkeleden zarar görmüş ve bundan dolayı bu şekilde uydurmuş olabilir.”

Konuya yönelik “Bu rivayetin sebebi ne olabilir?” şeklinde sorulan soruya katılımcılardan bazıları (6 kişi) rivayeteki maksadın hayvanın eziyet çekmesini önlemeye yönelik olduğunu ifade etmişlerdir. Bu düşünce yukarıda ifade edildiği üzere rivayetle ilgili kabul gören düşünceyle örtüşmektedir. Öte yandan katılımcıların yarısı bilgilerinin olmadığı, mantıklarına uymadığı, şüpheli geldiği veya uydurma bir rivayet olduğu şeklinde cevap vermişlerdir. Bir kısmı ise teşvik amaçlı veya zehrin etrafa sıçratılmaması olarak değerlendirmişlerdir. Bu veriler katılımcıların çoğunun mezkûr rivayetten kastedilen muradı anlamadıklarını göstermektedir. Bu ise Muhammed Gazzâlî’nin “Müslümanların tarih boyunca hadis ve sünneti yanlış anlamadan çıktıklarını uydurma rivayetlerden çekmemiştir.” (Muhammed Gazzâlî, 1965: 38; Görmez, 2011: 25) tezinin din öğreticileri arasında ne kadar yaygın olduğunu akla getirmektedir.

Hadislerin hükmünde nihai bir karara varmak için sadece aklın hakemliğinde faydalanılması görüşü, üzerinde durulması/düşünülmesi icap eden bir husustur. Nitekim kişilerin sahip oldukları akıllar farklı olduğundan ihtilaflar olabiliyor. Dolayısıyla hadislerin sağlıklı bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması için bazı ilkelere bağlı kalınarak bir dizi işleme tabi tutulması gerekmektedir. Bu işlemler yapılmadan rivayetlere yönelik ileri sürülen görüşler nakıs olacak ve yanlış hükümler doğuracaktır (Özdemir, 2019: 1, 6). Uydurma hadisleri kabul etmek ve bu hadisleri Hz. Peygamber’e nispet etmek ne kadar yanlış ve tehlikeli bir durumsa herhangi bir bilgiye ve kaynağa dayanmadan hadisleri yanlış yorumlamak ve reddetmek de o kadar yanlış ve tehlikeli bir durumdur (Karadâvî, 2021: 141). Dolayısıyla rivayette kastedilen mana anlaşılmadan rivayetin sahih olamayacağı ifadesi ilmî gerçeklikten uzaktır. Böyle bir duruma düşmemek için İmâm Gazzâlî’nin dile getirdiği üzere nakli ve aklı birlikte eşit iki asıl olarak kabul etmek gerekir. Gazzâlî; ikisinin arasını cem ve te’lif ederek yorum yapanların hem aklı hem de nakli birlikte değerlendirip birini diğerine üstün tutmayan ideal bir metoda sahip olduklarını belirtmektedir (Gazzâlî, 1993: 19-20).

3.4. “Kertenkele” ile İlgili Rivayetlerin Din Öğreticileri Tarafından Kullanılması

Katılımcılara bahse konu olan rivayeti sohbet, vaaz veya derslerde kullanıp kullanmadıklarını veyahut ilgili rivayet hususunda kendilerine herhangi bir sorunun sorulup sorulmadığı şeklinde iki soru sorulmuştur.

Birincisi, “İlgili rivayeti daha önce vaazlarınızda/sohbetlerinizde yer verdiniz mi?” şeklinde sorulan soruya katılımcılar genellikle hayır (15 kişi) cevabını verirken; bazıları ise (6 kişi) birkaç defa vaaz veya sohbetlerde kullandığını ifade etmişlerdir.

K11: “Vaazımda değil de görev yaptığım köyde bireysel sohbetlerde rivayete değindiğimi hatırlıyorum. Böyle bir şeyin İslam’ın temel ilkelerine aykırı olabileceğine belirtmişim”.

Görüldüğü üzere katılımcılardan bir kısmı (6 kişi) ilgili rivayetleri kullandıklarını, geri kalanların ise kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Muhtemelen kırsalda görev yapanların, böyle sorularla karşılaştıkları için böyle bir konuya değindikleri söylenilebilir.

“Bununla ilgili toplumdan soru geldi mi?” şeklinde soruyu ise katılımcılar genellikle “hayır” (13 kişi), bir kısmı ise “evet geldi” (8 kişi) şeklinde cevaplamışlardır.

K3: “Soru geldi Hocam. Hadisin bu şekilde rivayet edilmesinin sahih olduğunu düşünmüyorum diye cevap verdim.”

K17: “Bana değil de sınıftayken hocamıza soruldu. Hocamız şöyle bir cevap vermişti: Arkadaşlar böyle şeylere takılmak yerine daha mühim meselelerle uğraşmamız gerekiyor.”

K19: “Bir defa birisi sormuştu. Ona, böyle bir şeyin olmadığını ve asla kabul etmemesini söylemişim.”

Genellikle sorular, uydurma veya aklen muhal şeyler şeklinde cevaplandırılmıştır. Katılımcılardan K17’nin hocalarının böyle şeylerle ilgilenmemeleri şeklindeki cevabı, görüşmeler esnasında sıkça karşılaştığımız bir durumdur. Bahse konu olan rivayeti bildirdiğimizde katılımcılardan bazıları bu araştırmanın gereksiz olduğunu, imanla alakalı araştırmaların yapılması gerektiği şeklinde görüş bildirmişlerdir. Ayrıca ilmî mercii kabul edilen din öğreticilerinin kendilerine sorulan soruya ilgili rivayetin uydurma olduğu şeklinde cevaplamaları, toplumda hadis inkârcılığının giderek yaygınlaşmasının bir sebebi olabilir. Din öğreticisinden ilgili rivayetin uydurma olduğu cevabını alan birey, rivayet hakkında elde ettiği bilgiyi sosyal çevresiyle paylaşarak yayılmasına yol açabilir.

SONUÇ

Bir düzen içerisinde yaratılmış olan kâinattaki ekolojik dengenin korunması için canlılar büyük bir öneme sahiptir. İslam dini bu ekosistemin korunması adına insanlara sorumluluk yükleyerek canlılara karşı merhametli/şefkatli olmayı tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber’in hayatına baktığımızda onun hayvanlara karşı son derece şefkatli olduğunu ve onlara merhametle yaklaştığını görmekteyiz. Ancak ona nispet edilen bazı rivayetler farklı anlaşılmıştır. Kertenkele hadisi de bu rivayetlerden biri olup akla ve mantığa uymadığı gerekçesiyle bazı kesimlerce reddedilmiştir.

Bahse konu olan hadisler, muteber kaynaklarda yer alıp sıhhat bakımından makbûl rivayetlerdendir. İlgili rivayetler bazıları tarafından bağlamından koparılarak kastedilen mana dışında yorumlanmıştır. Ancak Hz. Peygamber’in Müslümanları kertenkele öldürmeye teşvik edecek bir söylemde bulunması hem onun kişiliğine hem de nasrlara aykırı olacağından hadisin anlatmak istediği mananın doğru anlaşılmadığı son derece açıktır. İlgili rivayetlerde Hz. Peygamber’in asıl vurgulamak istediği şey, zehirli kertenkelenin insanlara yaşam alanlarında zarar verdiğinde öldürülebileceğidir. Kertenkelenin öldürülmesiyle ilgili olarak yüz veya farklı sayıda sevap kazanılacağına dair ifadeler ise öldürme işleminin eziyet verici olmamasını sağlamak amacıyla söylenmiştir.

Araştırmada katılımcıların büyük çoğunluğunun bahse konu olan rivayetten haberdar oldukları müşahede edilmiştir. Rivayetin sıhhati hakkında sorulan soruya katılımcılardan yarısına yakını herhangi bir araştırma yapmadan rivayet için olumsuz hüküm bildirmişlerdir. Bu durum sosyo-kültürel arka planda, bireylerin vakıf olunmayan konuda dahi araştırmadan hükme varma gibi bir eğilimde olduklarını göstermektedir. Her ne kadar dinî bilgi determinist çizgide yol alsada katılımcıların bu eğilimi dinî bilginin relativizme konu edildiği şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan rivayetin sıhhatine ilişkin yorumlar üzerinde, dijital medyada bazı din adamlarının rivayet hakkındaki görüşlerinin etkisi söz konusu olabilir. Toplumsal açıdan gün geçtikçe daha çok önemsenir hale gelen ve insanların artık çok büyük bir değer attikleri medyada söz konusu rivayetin uydurma olduğunu ima eden birden çok öge bulunmaktadır. Medyanın bilgiye ulaşmada sacayağı olduğu varsayımı göz önünde bulundurulursa söz konusu medya öğelerinin din öğreticilerinin uydurma olduğuna dair yönelimlerinde etki payı olduğunu söylemek mümkün olur. İlk vuruşta öldürmenin nedeni sorulduğunda ise sadece katılımcılardan beş tanesi hayvanın eziyete maruz kalmaması için öldürdüğünü belirtmişlerdir. Bu rakam katılımcılardan çoğunun rivayette kastedilen mefhumu anlamadıklarını göstermektedir. Ayrıca hadisin uydurma olduğunu belirtenlerin bu düşünceleri rivayette kastedilen mefhumu anlayamadıklarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Kanaatimizce bahse konu olan rivayetin halk arasında uydurma rivayet olarak bilinmesinin bir sebebi de din öğreticilerinin değerlendirmelerinden kaynaklıdır.

Yapılan görüşmelerde ilgili rivayette kastedilen mefhumun bilhassa katılımcıların geneli tarafından anlaşılmadığı görülmüştür. Dolayısıyla kendilerinin anlayamadıkları rivayeti topluma sağlıklı bir şekilde aktarmaları

düşünülemez. Nitekim çalışmada rivayetin bazı katılımcılar tarafından aklen muhal görüldüğü için reddedildiği müşahade edilmiştir. Oysaki *Kütüb-i Sitte* eserlerinde zikredilen ve makbûl olarak görülen hadisin sıhhati hususunda bilgi sahibi olunmadan olumsuz hüküm vermenin objektif bir yaklaşım olmadığı ilmî muhitlerce malumdur.

Araştırma sonuçlarından hareketle farklı kurumlarda din öğreticisi olarak görev yapan personellerin rivayetlerde kastedilen mefhumu sağlıklı bir şekilde anlamaları için şu öneriler yapılabilir:

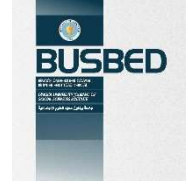
1. Din öğreticisi adayının yetiştirildiği eğitim kurumlarında rivayetlerin anlaşılmasına yönelik Fıkhü'l-hadîs, Dirâyetü'l-hadîs, Müşkilü'l-hadîs, Garîbü'l-hadîs, Esbâbü vürûdi'l-hadîs gibi ilimlerin verilmesi gerekir. Bu ilimler, din öğreticisinin rivayetlerde kastedilen mefhumu anlamasına katkı sunar.
2. Rivayetlerden kastedilen mefhumu anlama ve aktarma hususunda yetersiz oldukları tespit edilen din öğreticilerinin görev aldıkları kurumlarda, hadisleri anlamaya yönelik eğitim/seminer gibi faaliyetlerle bilgilendirilmeleri gerekir.
3. Mezkûr eğitimleri almamış din öğreticilerin rivayetlerin anlaşılmasına yönelik yazılan eserlerden faydalanmaları, karşılaşılabilecekleri anlama probleminin çözümü için mühimdir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, H. (2013). Kertenkelenin öldürülmesi ile ilgili hadislerin tahlil ve tenkidi. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13(1), 173-214. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4487/61831>.
- Arslan, A. (2017). *Hız Peygamber'in Hayvan Sevgisi, Çeşitli Yönleriyle Hz. Muhammed*. Recep Çetintaş vd. (Haz). Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları.
- Basuğuy, M. (2023). *Toplumsal Değişim Süreci Olarak Dijitalleşme, Dijital Mizah ve Din: İnternet Mem'leri Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beroje, S. (2020). *Sünnet İnkarcılığı Bizi Nereye Götürür?*. Ensar Yayınları.
- Beyhakî, A. (2002). *Sünenü'l-Kübra*. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ (Thk), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Buhârî M. (1993). *Sahîhü'l-Buhârî*. Mustafa Dîb el-Buğâ (Thk), Dâru'l-Ulumu'l-İnsâniyye.
- Câhız, A. (1965). *Kitâbü'l-Hayevân*. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Thk), Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- Demirî, K. (2004). *Hayâtu'l-Hayevâni'l-Kübrâ*. Muhammed Abdulkâdir el-Fâdilî (Thk), Mektebetü'l-Asriyye.
- Doğanay, S. (2009). *Hadis Rivayetinde Râvi Tasarurları ve Doğurduğu Problemler*, İSAM.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as. (2009). *Sünen-i Ebî Dâvûd*. Şuayb el-Arnâvût-Muhammed Kâmil Karabeleli (Thk), Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.
- Ebû Hâmid el- Gazzâlî. (1993). *Kânûnu't-Te'vil*. Mahmud Bicû (Thk), Y.y.
- Erturhan, S. (2009). Hayvan öldürme ile ilgili fikhî hükümler. *Bilimname*. XVII. (6/1). 97-121. http://isamveri.org/pdfdrq/D02237/2009_17/2009_17_ERTURHANS.
- Faucher, K. (2018). The Network Spectacle. *Social Capital Online, Alienation and Accumulation*. University of Westminster Press, 109-34. <https://www.jstor.org/stable/j.ctv5vddrd.9>.
- Gazzâlî, M. (1965). *Fikhü's-Sîre*. Nasiruddin el-Bani (Thk), Dâru'l-Kütübi'l-Hadîs.
- Gazzâlî, M. (2016). *Fıkıhçılara ve Hadisçilere Göre Nebvi Sünnet*. Ali Özek (Çev), Ekin Yayınları.
- Görmez, M. (2011). *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Yayınları.
- Gül, R. E. (2021). Sosyal medyada paylaşılan hadislerin dinî yaşantıya etkisi: Balıkesir Üniversitesi öğrencileri örneği. *Medya ve Dini Araştırmalar Dergisi*, (4/2), 301-315. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mediad/issue/67710/1016873>.
- Gürler, K. (2017). *Hadis ve Sünnet Anlayışımız*. Ay Yayınları.
- H., C. C. (1882). A Venomous Lizard. *Scientific American*, 47(9). 135-135.
- Hâkim en-Nisâbûrî, M. (1986). *Müstedrek Ale'l-Sahihayn*. Yûsuf Abdurahmân el-Mar'aşlı (Thk), Daru'l-Ma'rife.
- Hamîdullah, M. (2013). Zeyneb bint Cahş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, 44/358.
- Hatiboğlu, M. S. (1997). Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri. *İslami Araştırmalar*. (10/1,2,3,4.). 1-29. http://isamveri.org/pdfdrq/D00064/1997_1-2-3/1997_1-2-3_HATIBOGLUMS.
- İbn Hacer, Ş. (2001). *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Abdulkâdir Şeybe el-Hamd (Thk), Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniye.
- İbn Haldûn, A. (2004). *Mukaddime*. Halil Kendir (Çev), Yeni Şafak.
- İbn Kunfûz, A. (1403/1983). *el-Vefayât*. Âdil Nüveyhiz (Thk), Dârül-Afâki'l-Cedîde.
- İbn Kuteybe, A. (1999). *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*. Muhammed Muhyeddîn el-Asfar (Thk), el-Mektebü'l-İslâmî.
- İbn Mâce, M. (2001). *Sünenü İbn Mâce*. Dâru İbn Hazm.
- İbn Manzûr, C. (2010). *Lisânü'l-'Arab*. Dâru Sâdır.
- İbnü'l-Esîr, M. (1963). *en-Nihâye fî Garibi'l-Hadîs ve'l-Eser*. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Thk), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Karadâvî, Y. (2021). *Sünneti Anlamada Yöntem*. Bünyamin Erul (Çev). Nida Yayıncılık.
- Koşum, A. (2017). Hayvan Refahı Bağlamında Fıkıhta Hayvan Kesimi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (30). 439-460. http://isamveri.org/pdfdrq/D02533/2017_30/2017_30_KOSUMA.

- Köktaş, Y. (2002). Hadisleri Anlamada Dikkat Edilmesi Gereken Bazı İlkeler. *Diyanet İlmi Dergi*, 38/4, (Ekim-Kasım-Aralık 2002), 77-99. http://isamveri.org/pdfdrq/D00033/2002_c38/2002_c38_4/2002_c38_4_KOKTASY.
- Macit, M. (2020). *Din Sosyolojisi II*. Bülent Akot (Ed), Gazi Kitabevi.
- Mevdûdî, E. (2019). *Meseleler ve Çözümleri*, Risale.
- Haccâc, M. (2016). *Sahîhu Müslim*. Yâsir Hasan (Thk), Müessesetu’r-Risâle.
- Nesâî, A. (1417/1996). *Sünenü’n-Nesâî*. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî (Thk), Mektebetü’l-Me’ârif.
- Nevevî, M. (1991). *Sahîhü Muslim bi’ş-Şerhi’n-Nevevî*, Müessesetu’l-Kurtuba.
- Özdemir, V. (2019). Aceleci Hadis Yorumu ve Bunun Doğurduğu Sakıncalar. *Academic Knowledge*, (2/1. 2019), 1-15. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ak/issue/46616/580200>.
- Özkan, H. (2022). Rivayet, Anlam ve Yorum: Mantar Hadisinin Serencamı. *İslam Araştırmaları Dergisi*. 48 (Temmuz 2022), 1-45. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/isad/issue/71157/1134021>.
- Pasmans, Frank vd. (2005). Characterization of Salmonella Isolates from Captive Lizards. *Veterinary Microbiology*, 110(3). 285-291.
- Sakallı, T. (2002). Cari Kültürün Hadis Rivâyetine Etkisi. *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (19-20 Nisan 2001)*, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Sarıcık, M. (2014). Hayvanlara Şefkat ve Merhamet Açısından Bazı Cahiliye Adetlerine Son Verilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (33/2014), 61-86. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd/issue/48320/611735>.
- Shadbolt, N., & Roger, H. (2019). *Dijital Maymun Akıllı Makinelerle Nasıl (Barış İçinde) Yaşamlır?*, Salon Yayınları.
- Sığın, İ. (2020). *Dijital Yeni Dünya*. Motto Yayınları.
- Ali el-Kârî, N. (2001). *Mirkâtü’l-Mefâtih Şerhu Mişkâtü’l-Mesâbih*. Cemal Aytânî (Thk), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye.
- Süyûtî, C. (2017). *Sünnetin Dindeki Yeri*. Ali Kaya (Çev), Semerkand.
- Şâfiî, M. (2012). *er-Risâle*. Abdulkadir Şener-İbrahim Çalışkan (Çev). TDV Yayınları.
- Azîmâbâdî, Ş. (Ty). *Avnu’l-Ma’bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. Râid b. Sabrî (Thk), Beytü’l-Efkâri’l-Devletiyeye.
- Taberânî, S. (1995). *Mu’cemü’l-Evsât*. Târik b. Avdullah-Abdülmuhsin b. İbrâhîm (Thk), Dâru’l-Harameyn.
- Tekineş, A. (2002). *Hadisleri Anlama Problemi*. Işık Yayınları.
- Tirmizî, M. (1417/1996). *Sünenü’t-Tirmizî (Câmiü’s-Sahîh)*. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî (Thk), Mektebetü’l-Me’ârif.
- Uraler, A. (2009). Sevde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, 36/584.
- Zehebî, Ş. (1982). *Siyeru A’lami’n-Nübelâ*. Muhammed Nu’aym (Thk), Müessesetu’r-Risâle.
- Zerkeşi, B. (2020). *H. Âişe’nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*. Bünyamin Erul (Haz), Otto Yayınları. <https://www.facebook.com/watch/?v=1100918263270432> (12 Kasım 2022).

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 17.11.2022
Kabul Tarihi : 04.01.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1206376>

SAHRA ALTI AFRİKA ÜLKELERİNDE YENİLENEBİLİR (DAĞITIK) ENERJİ ÜRETİMİNİN ENERJİ VERİMLİLİĞİ VE KAMU BORÇLARI AÇISINDAN AMPİRİK BİR ANALİZİ

Hakan AKAR¹, Lütfü SİZER²

ÖZ

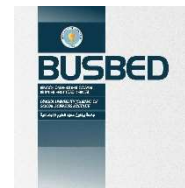
Çevresel olarak kilit konumda olan yenilenebilir kaynaklarının enerji verimliliği açısından objektif bir biçimde değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, Sahra Altı Afrika bölgesindeki elektrik enerjisi ihtiyacına değinilmiş ve yenilenebilir kaynakların dağıtık enerji üretimi yönüne vurgu yapılmıştır. Ardından dağıtık enerji üretiminin enerji kayıplarına ve enerji kayıplarının dış borç stoklarına etkisi ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Buna paralel olarak Sahra Altı Afrika örneği üzerinde analizler yapılmıştır. Araştırma sonuçlarının enerji görünümü benzer diğer ülkelere de örnek oluşturması amaçlanmıştır. Uygulama kısmında Sahra Altı Afrika'ya ait 1971-2014 dönemi için yıllık veriler kullanılarak ARDL sınır testi analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar, uzun dönemde değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu göstermiştir. İstatistiksel olarak anlamlı sonuçlara göre, dağıtık enerji üretiminde meydana gelen artışlar elektrik kayıp-kaçak miktarını azaltmaktadır. Elektrik kayıplarında meydana gelen artışlar ise dış borç miktarını artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Dağıtık Enerji Üretimi, Dış Borçlar, Sahra Altı Afrika, ARDL.

¹ Dr., hakanakar_hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2145-5894>

² Dr., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, lutfu.sizer@dicle.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9605-4286>

Article Type : Research Article
Date Received : 17.11.2022
Date Accepted : 04.01.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1206376>

AN EMPIRICAL ANALYSIS OF RENEWABLE (DISTRIBUTED) ENERGY PRODUCTION IN SUB-SAHARAN AFRICAN COUNTRIES IN TERMS OF ENERGY EFFICIENCY AND PUBLIC DEBT

Hakan AKAR¹, Lütfü SİZER²

ABSTRACT

It is important to objectively evaluate renewable resources, which are in a key position environmentally with respect to energy efficiency. In this respect, the electricity energy need has been mentioned in the Sub-Saharan Africa region, and the distributed energy production aspect of renewable resources has been emphasized. Then, the effects of distributed energy generation on energy losses and the impact of losses on external debt stocks have been evaluated separately. In parallel with this, the analyzes have been made on the sub-Saharan African sample. The results of the research are aimed to set an example for other countries with a similar energy outlook. In the empirical part, ARDL boundary test analysis has been carried out using the annual data for the period of 1971-2014 belonging to Sub-Saharan Africa. The results obtained show that there is a statistically significant cointegration relationship between the variables in the long run. According to the statistically significant results, the increases in distributed energy production decrease the amount of electricity loss-leakage. Increases in electricity losses raise the amount of external debt.

Keywords: Renewable Energy, Distributed Energy Generation, External Debts, Sub Saharan Africa, ARDL.

¹ Dr., hakanakar@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2145-5894>

² Dr., Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, lutfu.sizer@dicle.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9605-4286>

1. GİRİŞ

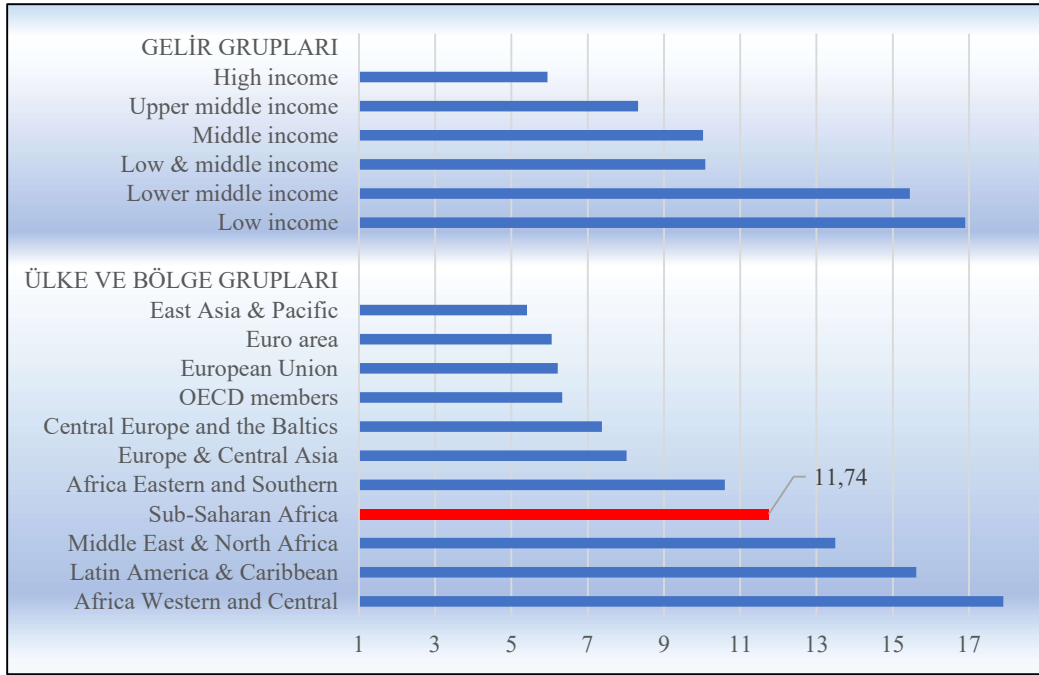
Enerji açığı günümüz ekonomilerinin en önemli sorunlarından biridir. Fakat bu açığı azaltmak için yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmak ekonomik açıdan gerçekten faydalı mıdır? Ayrıca yenilenebilir enerji üretiminin artırılması enerji verimliliğini düşürebilir mi? Yenilenebilir enerji üretimi ile dış borçlar arasında nasıl bir ilişki vardır? Çalışmada genel olarak bu sorulara yanıtlar aranacaktır.

Yenilenebilir enerji çevreci olması nedeniyle literatürde büyük bir ön kabule sahiptir. Yenilenebilir enerji santralleri (YES) tek başına düşünüldüğünde enerji üretimi açısından da kabul edilebilir yanları olabilir. Fakat geleneksel elektrik şebekesiyle bağlantılı YES'ler arttıkça enerji kayıplarının artabileceği de sorgulanmalıdır. Bu çalışma bu irdelemeyi yaparken enerji kayıplarına odaklanarak yenilenebilir enerjiyle ilgili diğer birçok çalışmadan farklılaşmaktadır. Ayrıca yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasında ters yönlü bir ilişkiye işaret eden Aslan ve Öcal (2016), Bulut ve Muratoğlu (2018), Doğan (2016), Destek ve Aslan (2017), Fang (2011), Marques ve Fuinhas (2012), Menegaki (2011), Öcal ve Aslan (2013), Yıldırım vd. (2012) gibi çalışmaların sonuçlarının açıklanmasında yardımcı olabilmektedir.

Genel olarak enerji açığı iki farklı sebepten kaynaklanabilir. Bunlardan biri enerji kaynaklarının yetersizliği, diğeri enerji altyapısının yetersizliğidir. Dünyanın birçok gelişmekte olan ekonomisinde olduğu gibi, Sahra Altı Afrika (SAA) bölgesinde de altyapı açığı bilenen bir gerçektir. Fakat bu bölgede enerji açığının sebeplerinden enerji altyapısının yetersizliği daha etkilidir. Bu nedenle, bölgede enerji altyapısını ve enerji hizmetlerini geliştirmek stratejik öncelikler arasındadır. Bölgede, sürdürülebilir büyüme politikalarının birinci odak alanı sürdürülebilir altyapının geliştirilmesi olmalıdır. Bu strateji özellikle temiz enerji olmak üzere, enerji erişim oranlarını artırmak ve enerji verimliliği üzerinde önemle durmayı gerektirir (African Development Bank, 2012: 9-10). Bu açıdan bakıldığında yenilenebilir enerji sürdürülebilir altyapı politikalarında kendine önemli bir yer bulabilir.

Dünyada yakın geçmişe kadar elektrik kullanımında yaygın görüş elektriğin belirli merkezlerde üretilip nakil hatları vasıtasıyla geniş bir bölgeye dağıtılmasıydı. Elektriğin üretildiği yerden başka bir yerde tüketilmesi enerji iletim ve dağıtım kayıplarına neden olarak büyük boyutlu enerji sistemlerine ilave maliyetler yüklemektedir. Bu açıdan bakıldığında, 2014 yılı verilerine göre SAA, toplam enerji üretiminde enerji iletim ve dağıtım kayıplarının dünyada en yüksek görüldüğü bölge olmuştur. Günümüzde dünya enerji iletim ve dağıtım kayıplarının üretilen toplam enerjiye oranı yaklaşık %8 iken SAA ortalaması %12'dir. Hatta bu oran, SAA ülkesi olan Kongo Cumhuriyetinde %45'e, Togo'da %71'e ulaşmaktadır (IEA Statistics, 2018). Büyük enerji şebekelerinin bir diğer dezavantajı da, kaçak elektrik kullanımınıdır. Yapılan bir araştırmaya göre, gelişmekte olan ülkelerdeki enerji verimliliğine yapılan 90 milyon dolar yatırımın, net 600 milyar dolar tasarruf sağlayacağı tahmin edilmiştir (Farrell & Remes, 2010: 26-27). Sonuç olarak enerji sistemlerinin verimliliğinin artırılması önemli bir noktadır.

Genellikle ekonomik büyüme ile elektrik üretimi arasındaki ilişkinin doğru orantılı olduğuna dair yaygın bir kanaat vardır. Fakat enerji verimliliği açısından bakıldığında, iletim ve dağıtım şebekesinde görülen yüksek kayıp oranları ekonomik büyümeyle ters bir ilişkiyi akla getirmektedir. Şekil 1'de gelir grupları açısından elektrik iletim ve dağıtım kayıpları incelendiğinde, üretilen toplam elektriğe oranla yaklaşık %17 ile en yüksek elektrik kayıplarına düşük gelirli ülkelerde rastlanmaktadır. Daha sonra %15,5 ile düşük orta gelirli ülkeler gelmektedir. Gelir seviyesi yükseldikçe elektrik kayıpları en nihayetinde %6'ya kadar düşmektedir. Ülke ve bölge gruplarında ise, %18 ile Orta ve Batı Afrika, %15,6 ile Latin Amerika, %13,5 ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika, %11,7 ile de SAA gelmektedir.

Kaynak: IEA Statistics, 2018.

Şekil 1. 2014 yılı toplam elektrik üretimi içinde elektrik kayıplarının oranı

Afrika kıtası geniş güneş enerjisi, biyokütle ve rüzgâr kaynakları sayesinde dünyanın yenilenebilir enerji üretimi için teknik olarak en büyük potansiyele sahip coğrafyasıdır. Bu potansiyeli hayata geçirmek, önemli istihdam olanakları ve çevresel kazanımlar ile ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir (United Nations Economic and Social Council, 2011:17). Ayrıca ekonomilerinin en önemli girdi maliyeti olan enerji arzını genişleterek cari dengeye de katkı sağlaması mümkündür. Bu çerçevede çalışmanın devamında SAA ülkelerinde yenilenebilir kaynaklardan elde edilen enerjinin sunduğu fırsatlar enerji kayıpları ve kamu borçları açısından ele alınacaktır. Bu amaçla çalışmanın ilk bölümünde SAA coğrafyasında enerji görünümü ve yenilenebilir enerji sektörü anlatılacaktır. İkinci başlıkta dağıtık enerji üretimi (DEÜ), üçüncü başlıkta SAA'nın dış borç görünümü ve buna etki eden enerjiyle ilgili faktörler üzerinde durulacaktır. Dördüncü bölümde literatür ve beşinci bölümde yenilenebilir enerji üretimi, enerji kayıp-kaçakları ve dış borç değişkenleri üzerine ampirik bir analiz yapıldıktan sonra sonuç başlığında genel değerlendirme yapılarak çalışma tamamlanacaktır.

2. SAHRA ALTI AFRIKA ENERJİ GÖRÜNÜMÜ VE YENİLENEBİLİR ENERJİ

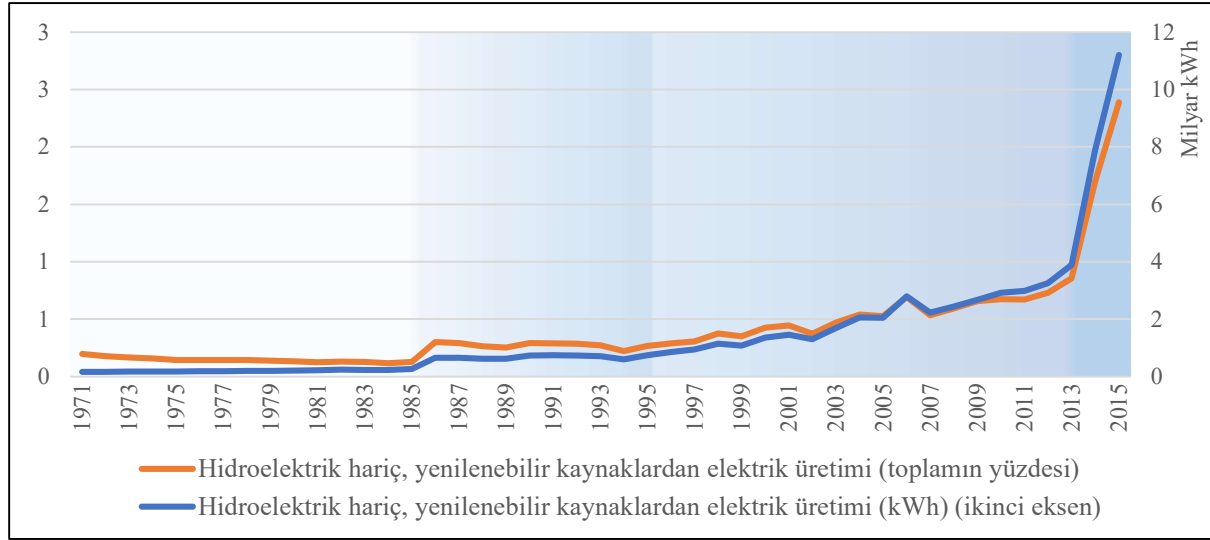
SAA'nın enerji ihtiyacı, küresel enerji verileri incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Dünyada 2020 yılında kişi başına enerji tüketimi %5,5 azalmıştır. Aynı yıl Kuzey Amerika'da enerji tüketimi Afrika'nın 10,7 kat üzerinde olmuştur. Afrika, dünyada 1987 yılından beri kişi başına enerji tüketim miktarının en az olduğu ve en az değişime uğradığı coğrafyadır. 2020 yılında küresel birincil enerji tüketiminin %13,9'unu Afrika kıtası, %6,2'sini de SAA gerçekleştirmiştir. Küresel elektrik üretiminin ise %3,1'ini Afrika kıtası, %1,1'ini SAA karşılamıştır. Bu veriler dünya enerji göstergeleri açısından önemsiz olsa da SAA'da küresel enerji üretim ve tüketim verileri karşılaştırıldığında bariz bir enerji açığına işaret etmektedir (BP, 2021: 12-13). Bazı Güney Afrika ülkeleri tüketebildiğinden daha fazla enerji üretse de bölgenin geneli için bunu söylemek mümkün değildir (Güneş & Arslan, 2018: 36).

Yıllar itibarıyla küresel elektrik üretim-tüketim dengesinde önemli değişiklikler olsa da elektrik üretiminde kullanılan doğal kaynak çeşitliliği daha önemli bir değişimi ifade etmektedir. Bu değişim de enerji üretiminde fosil yakıtlara karşı yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımınıdır. 2020 yılında yenilenebilir kaynakların küresel elektrik üretimdeki payı şimdiye kadarki en hızlı artışını kaydetmiştir. Bu durum, enerji talebinin düştüğü küresel salgın döneminde (2020-2022) bile son yıllarda gösterdiği güçlü büyümeyi devam ettirmiştir. Rüzgâr ve güneş enerjisi ise, iki katından fazla artışla bu değişimi en çok destekleyen sektörler olmuştur. Son beş yılda yenilenebilir enerji üretimi, küresel elektrik üretimindeki büyümenin yaklaşık %60'ını oluşturmuştur (BP, 2021: 64).

Yenilenebilir enerji yatırımlarının genişlemesinde etkili bazı faktörler vardır. Bunlardan biri yenilenebilir enerji sistemlerinin maliyetlerinin gün geçtikçe düşmesidir. Hatta yenilenebilir enerjide maliyet düşüşleri "yaparak öğrenme" yaklaşımıyla açıklandığından, maliyetler beklenenden daha fazla düşebilir. Çünkü sürekli artan miktarlarda yenilenebilir enerji sistemi kurulması "daha fazla öğrenmeye" olanak tanır. Mesela, 2016 yılında

rüzgâr ve güneş enerji sistemlerinde maliyetler sırasıyla beklenenden %25 ve %35 oranında daha fazla düşmüştür (BP, 2021: 9). Diğer bir faktör ise merkezi olmayan yenilenebilir enerji alternatiflerinin, emisyon oranı yüksek olan fosil enerji teknolojilerindeki yatırım risklerini taşıyarak, ekonomik ilerleme ve yerel katma değer üretimi için de önemli fırsatlar sunabilmesidir. Ayrıca bazı firmalar merkezi olmayan yöntemlerle uzak bölgelere hızlı ve düşük maliyetli temel enerji hizmetleri sunmaktadır. Bu avantajlarla dünyada 2012-2016 yılları arasında bu sektöre yapılan yatırımlar yıllık bazda iki katına çıkmış ve bunların %50'sinden fazlası Afrika merkezli firmalara gitmiştir (Lighting Global, 2018).

SAA'da 2009-2019 döneminde yenilenebilir kaynaklardan üretilen enerji %14,3 artışla dünya ortalamasının biraz altında seyretmiştir. Yenilenebilir enerji tüketiminde ise %13,6 artışla dünya ortalamasını aşmıştır (BP, 2021:5, 55-56). SAA'da, hidroelektrik santralleri hariç yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen elektrik 1985-2015 döneminde 42 kat ve 2013-2015 döneminde 3 kat artmıştır. Özellikle 1985 ve 2013 yıllarında yenilenebilir enerji üretiminde büyük bir kırılma yaşanmıştır (Şekil 2). Ayrıca bu süreçte toplam enerji kaynakları içinde yenilenebilir enerjinin payı %0,9'dan 2,4'e yükselmiştir (IEA, 2015).

Kaynak: IEA Statistics 2015.

Şekil 2. SAA'da yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimi (Milyar kWh)

Bütün bunlara rağmen günümüzde SAA'da fosil enerjiden temiz enerjiye sıçramayı sağlayacak kapsamlı bir plan bulunmamaktadır. Bu nedenle, Afrika'nın enerji altyapısının geliştirilmesi için yerel ve düşük karbonlu kalkınma mekanizmaları inşa edilmeli ve bunun için uluslararası teknolojik gelişmelerden yararlanan ileriye dönük bir yaklaşım izlenmelidir. Fakat bu süreç sadece enerji üretim teknolojilerinin seçimi ile değil, aynı zamanda enerji sisteminin nasıl dağıtıldıkları ve entegre edildikleriyle de ilgilidir. Daha merkezi olmayan yaklaşımlardaki ilerlemeler, yani yenilenebilir tabanlı mini şebeke ve şebekeden bağımsız enerji sistemleri, kırsal alan elektrifikasyonu için şebeke ağlarına alternatif bir strateji olarak düşünülebilir (Goel & Sharma, 2017: 1380).

Afrika dünyanın en kalabalık ikinci kıtasıdır. Buna rağmen kümülatif küresel CO2 emisyonlarının yalnızca %3'ünü ve günümüzde dünyanın yıllık CO2 emisyonlarının %5'inden azını üretmektedir. Afrika'nın yüksek emisyonlu ülkeleri olan Güney Afrika, Mısır, Cezayir, Nijerya ve Libya hariç diğer Afrika ülkeleri toplam yıllık küresel emisyonların sadece %1,6'sına katkıda bulunuyor. Dünyanın en düşük emisyon alan ülkeleri, Güney Afrika hariç, SAA ülkeleridir. Dolayısıyla SAA'da yenilenebilir kaynaklı dağıtık enerji üretimi ilk bakışta, bir çevre meselesinden çok enerji açığı meselesi gibi gözükmektedir (PwC, 2021: 21-22).

3. DAĞITIK ENERJİ ÜRETİMİ VE ETKİLERİ

Enerji kaynağının elektrige çevrilip kullanılmasında enerjinin üretimi kadar nihai tüketiciye ulaştırılması da önemlidir ve bu elektrik dağıtım sistemlerine bağlıdır. Genellikle elektrik dağıtım sistemlerinin dağıtım kısmında üretim olmadığından enerji akışı tek yönlü olarak işlemektedir. Fakat son yıllarda enerji üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının artan yoğunluğu enerji akış yönünü değiştirmeye başlamıştır. Bunun doğal sonucu olarak tüketim tarafından iletim sistemi havuzuna enerji transferinin olduğu, geleneksel sistemlere alternatif ve merkezi olmayan durum dağıtılmış enerji üretimi (DEÜ) olarak tanımlanmaktadır (Akdeniz vd., 2006).

DEÜ, enerji dönüşüm tesislerinin enerji tüketicilerine yakın yerleştirilmesi ve büyük birimlerin daha küçük olanlar ile değiştirilmesi anlamına gelir. Nihai durumda, dağıtılmış enerji üretimi, her binanın elektrik, ısı ve soğutma

enerjisi açısından tamamen kendi kendini besleyebileceği anlamına gelir (Alanne & Saari, 2006: 540). Başka bir ifadeyle dağıtık üretim, elektrik dağıtım şebekesine bağlı olmakla birlikte nihaî tüketiciye tüketim noktasında veya tüketicinin gerçekleştiği yerin yakınında hizmet sağlayan elektrik üretim sistemleridir (SHURA, 2021: 11). Dağıtılmış bir enerji sisteminin avantajları arasında, geleneksel merkezi enerji sistemine göre daha verimli, güvenilir ve çevre dostu olması gösterilebilir. DEÜ'nün önemi Kanada ve Rusya gibi yüzölçümü büyük ve seyrek yerleşimlere sahip ülkelerde ve ayrıca ulaşım imkânlarının zayıf olduğu bölgelerde daha da artmaktadır (Alanne & Saari, 2006: 541).

Elektrik üretim-tüketim sürecinde “iletim ve dağıtım kayıpları” veya “teknik-teknik olmayan kayıplar” veyahut “kayıp-kaçak oranları” olarak bilinen kavramların önemi gün geçtikçe artmaktadır. Kayıp miktarları elektrik şebekesine verilen enerji miktarı ile tüketicilere tahakkuk ettirilen enerjinin çıkarılmasıyla hesaplanır. Bu kayıplar enerji aktarımını ilgilendiren doğal bir durumdur. Bunlara teknik kayıplar da denmektedir. Bu kayıplar çok çeşitli faktörlere bağlıdır. Mesela, elektrik üretim ile tüketim yeri arasındaki mesafenin uzunluğu ile doğru orantılıdır. Ayrıca iletim hattının yer üstü olması, transformatör gibi sistemde kullanılan cihazların verimliliği ve gerilimdeki dalgalanmalar da etkilidir (Aslan, 2022: 285). Kaçak ise teknik sebeplerin dışında sosyal, ekonomik, siyasal, yönetsel, bölgesel vb. değişkenlere bağlıdır. Kısaca enerji kaçakları, elektrik arz eden firmaların dağıtımını gerçekleştirdiği elektriği nihaî tüketicilerin bedelsiz kullanmasıdır. Bu gibi kaçak kullanımlar merkezi enerji sistemlerinde daha çok görülür ve şu sorunlara neden olur: Kaçak elektrik kullanıcılarının elektrik sarfiyatı, kayıtlı kullanıcılara göre daha yüksektir. Bu durum da dağıtım hatlarında aşırı yüklenmelere ve gerilim yükselmesine neden olabilir. İstenmeyen bu dalgalanmalar sistemden beslenen tüm tüketicilerin elektrikli ev aletlerine zarar verebilir (Düzgün, 2018: 621-622).

Geleneksel enerji dağıtım sistemlerine DEÜ'nün entegre edilmesiyle elektrik şebekelerinde oluşan çift yönlü elektrik iletiminin doğuracağı yeni koşullar elektrik kayıp-kaçak oranları üzerinde fırsat ve tehditleri birlikte barındırır. Büyük ve merkezi bir tesiste üretilen enerjinin uzak bölgelerde tüketilmesi için uzun iletim hatlarına ihtiyaç vardır. Hat uzadıkça da enerji kayıpları artmakta ve ayrıca daha fazla şebeke yatırımına ihtiyaç olmaktadır. Geleneksel enerji üretiminde enerji talebinin karşılanması için kurulacak üretim santralleri enerjinin kaynağına yakın olan ve muhtemelen enerji tüketiminin yoğun olduğu bölgelere uzak noktalar tercih edilecektir (Düzgün, 2018: 625). Oysa tüketicilere yakın noktalarda elektrik şebekesine bağlanan düşük güçlü DEÜ kaynakları uzun iletim hatlarına olan ihtiyacı azaltmaktadır. Böylelikle iletim kayıplarını düşürmekte ve ayrıca iletim hatlarının ucunda iletim kayıplarının neden olduğu gerilim azalmalarını da telafi etmektedir. Özellikle dağıtık enerji santralinde üretilen enerji, bu kaynağa yakın tüketiciler tarafından kullanılması durumunda şebeke üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmektedir (Dugan ve Mcdermott, 2001: 6).

DEÜ'nün yukarıdaki avantajlarına rağmen DEÜ santrallerinin de tüketicilerden uzak olması ve düşük gerilimden daha yüksek gerilime doğru enerji iletiminin olduğu durumlarda, iletim hatlarının aşırı yüklenmesine ve enerji kayıplarının daha da artmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle DEÜ kaynaklarının mevcut elektrik sistemine bağlantısının en uygun noktadan ve en uygun şekilde yapılması gerekmektedir (Lundberg, 2000: 4). Ayrıca DEÜ belirli bir yaygınlaşma düzeyinden sonra yeni problemler doğurmaktadır. DEÜ'nün merkezi sistemle yüksek düzeyde bütünleşmesi, geleneksel elektrik güç sistemlerinde enerji akışlarını değiştirir. Özellikle elektrik talebine göre daha fazla DEÜ'nün olduğu bölgeler, bu zorlukları yaşayacak ilk bölgelerdir. Örneğin; İngiltere'de 2019 yılı ağustos ayında yaşanan elektrik kesintileri DEÜ'lerinin ülke genelinde yaygın şekilde devreye girmesi nedeniyle yaşanmıştır (Baker, 2019).

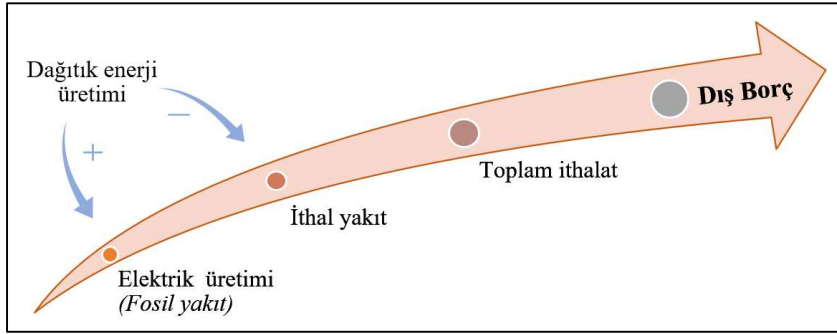
Yukarıda belirtilen şartlara uyulduğu takdirde, DEÜ entegrasyonunun sağlayacağı faydalar şöyle sayılabilir:

1. DEÜ sistem esnekliğini artırır. Yani geniş coğrafyaların merkezi ve tek bir sistemden beslenmesi arızaları ve aksaklıkları da bölgenin geneline yayar. Enerji sisteminin beslendiği kaynaklar çoğaldıkça sistemin bölgesel arızalara karşı duyarlılığı azalacak, hatta sistemin tamamen devre dışı kalmasını engelleyecektir.
2. Enerjinin iletim hatlarında uzun mesafeler kat etmesini engelleyerek şebeke enerji kayıplarını azaltır.
3. Şebeke farklı noktalardan besleneceği için gerilim ve enerji kalitesinin artırır.
4. Enerjinin yerleşim bölgeleri arasında aktarılması gerekmeyeceği için geleneksel iletim ve dağıtım sistemine yeni yatırım ihtiyacını azaltır.
5. Enerji talebini karşılamak için yüksek maliyetli geleneksel elektrik üretim santrali yatırımlarını azaltır.
6. Yerli imkânlarla elektrik üretim miktarını artırarak elektrik üretiminde kullanılan ithal yakıt maliyetlerini azaltır (SHURA, 2021: 6).

7. Kaçak enerji kullanımını azaltır.¹ Merkezi enerji üretime kıyasla yerel üretimin daha yaygın olması veya tüketicilerin bizzat üretimde de yer almalarıyla kaçak kullanım oranlarını azaltır.
8. Dağıtık üretim yeni istihdam ve elektrik satışıyla hane halkına yeni gelir akımları oluşturur. Böylece işsizlik ve ekonomik darboğazları hafifletmektedir (Depuru, 2011: 1009).

4. SAA'DA DIŞ BORÇLAR

Dış borçları belirleyen çok farklı sebep olsa da bu çalışma kapsamında SAA'da dış borçlar ve ona etki eden faktörler DEÜ bağlamında incelendiğinde genel çerçevesi Şekil 3'te görülebilir. Borç yüküne yön veren önemli değişkenlerden biri ithalat eğilimidir. İthalatın önemli bir kısmı ise yakıt ithalatından kaynaklanmaktadır. SAA'da yakıtların yaklaşık yarısı da enerji üretiminde kullanılmaktadır. Dolayısıyla DEÜ ile enerji üretiminin desteklenmesi ithal yakıtlarla elektrik üretim oranını azaltır, o da zincirleme olarak dış borçların olumlu etkilenmesini sağlayabilir. Ayrıca DEÜ'nün daha önce bahsedilen enerji verimliliği sağlaması bu etkiyi daha da artıracaktır.

Şekil 3. Dış borç-enerji ilişkisi

Bir bakış açısına göre borç, verginin alternatifini fakat geçici bir gelir artırıcı kaynaktır (Buchanan & Wagner, 1981: 58). Dış borç, kamu kesiminin dış finansman kaynaklarından elde ettiği veya yurtiçi şirketlerin gene dış kaynaklardan aldığı fonlara garanti olması veyahut bu kredileri tamamen üstlenmesi sonucu alınan fonların tamamına denir (Arrud, 2000: 5). Bu tanım, çalışmanın devamında yapılacak analize konu olan verilerin kaynağıyla da paralellik göstermektedir. Çoğu Afrika ülkesinin karşı karşıya olduğu ağır borç yükü, ekonomik büyüme ve gelişmelerinin önünde büyük bir engel teşkil etmekte ve bunun sonucunda düşük yaşam standartlarıyla birlikte yoksulluk seviyesini artırmaktadır. SAA'nın borç yükü, üretken yatırımlar için kullanılması gereken kaynakları dış borç servisinin döndürülmesi için harcadığından istihdam ve büyümesinin önünde ciddi bir engeldir (Manasseh vd., 2022: 2).

Tablo 1'de SAA ülkelerinin dış borç durumu verilmektedir. Buna göre, 2008'de 3.576.358.8 milyon dolar olan toplam dış borç stokunun 2009'da 3.849.726.9 milyon dolara yükseldiği ve daha sonra 4.533.538.0 milyon dolara yükseldiği görülmektedir. 2011 yılı itibarıyla, SAA toplam dış borç stoku 5.298.841.2 milyon dolara ulaşmıştır. 2012 ve 2014 yılları arasında, sürekli dış borçlanmanın bir sonucu olarak borç stokunun 1.207.079,4 milyon dolar arttığı görülmektedir. 2015 yılında 6,604,487,7 milyon dolar olan dış borç stoku, 2016 yılında 6,876,978.0 milyon dolara yükselirken, 2017 yılında gerileyerek 577.634,10 milyon dolara düşmüştür. Ancak 2017 yılında kaydedilen borç stokundan bu yana, dış borçta sürekli bir artış olmuştur.

Bir ekonomide dış borç stoku önemli bir gösterge olsa da borç yükünü gösteren birçok dış borç göstergesi bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; borç/ihracat oranı, borç/GSMH oranı, borç servisi/ihracat oranıdır (Ajayi, 1997: 9). SAA'da 2009 yılında % 85,2 olan ihracatın dış borç stokuna oranı 2011 yılında % 76,4'e gerilemiştir. 2012 yılında % 81'e, 2013 yılında ise % 89'a yükselmiştir. İhracata yönelik dış borç stokları yıllar itibarıyla (2012-2020) artış göstermiştir. 2016'da %106,7' ye ulaştı ve 2017'de kaydedilen % 149,7'den 2020'de % 205,1'e yükselmiştir (Tablo 1).

¹ Kaçak elektrik kullanımı ise "ortak malların trajedisine" örtüşür ve kullanıcıları yıkıcı tüketime teşvik eder. Ortak malların trajedisi; toplum tarafından ortaklaşa kullanılan bir kaynağın, kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden bağımsız bireyler tarafından, paylaşılan kaynağı topluca tüketerek veya bozarak toplum yararına zarar vermesidir. Bu neticeye sebep olan, her bireyin kendi faydasını artırmak için tüketimde rekabet etmesidir (Hardin, 1968: 1244).

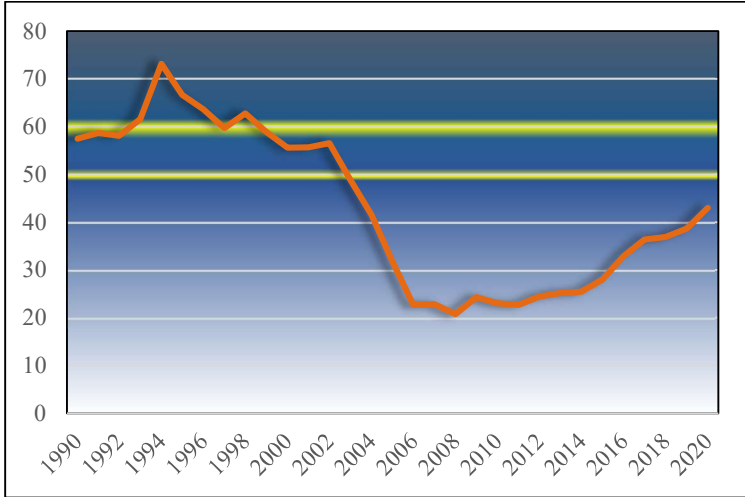
Tablo 1.

SAA Dış Borç Görünümü

Yıllar	Dış borç stoku (milyon dolar)	Dış borç stoku (%, İhracat)	Dış borç stoku (%, GSMH)	Borç servisi (%, İhracat)
2008	3,576,358.8	63.3	21.4	4.89
2009	3,849,726.9	85.2	23.5	5.97
2010	4,533,538.0	80.5	22.6	4.66
2011	5,298,841.2	76.4	22.4	4.07
2012	5,872,326.0	81.0	23.3	5.87
2013	6,643,120.3	89.0	24.9	6.47
2014	7,079,405.4	93.1	25.5	8.28
2015	6,604,487.7	97.9	25.0	13.16
2016	6,876,978.0	106.7	26.0	13.11
2017	577,634.10	149.7	37.1	11.87
2018	613,463.00	142.4	37.7	15.35
2019	664,966.80	155.6	39.6	16.08
2020	701,945.10	205.1	43.7	20.98

Kaynak: World Bank. International Debt Statistics.

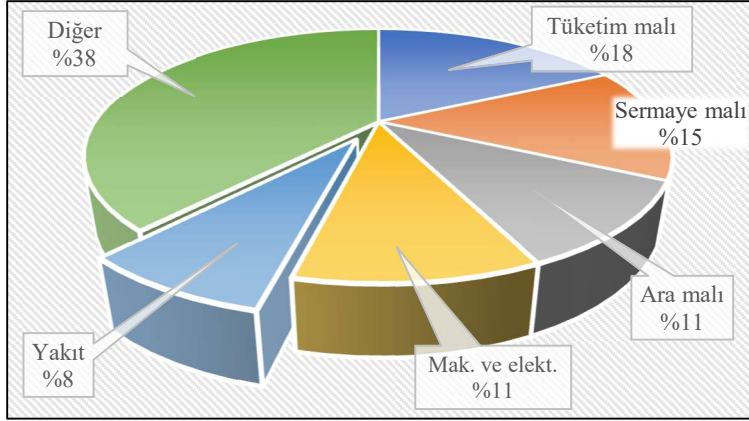
Dünya Bankası ve IMF, ülkeleri borçları yönünden değerlendirirken düşük derecede, orta derecede ve aşırı derecede borçlu ülkeler şeklinde sınıflandırmaktadır. Buna göre bir ekonomide dış borç stokunun GSMH'ye oranının % 50'nin üzerinde olması ağır borç yükü kabul edilmektedir (Evgin, 2000: 10). Aşırı borç yükü, ekonomiler için bir kırılma sebebi olur ve krizlerin öncü göstergeleri kabul edilir (Minsky, 1992: 4-5). Dünya Kalkınma Endeksi verilerine göre GSMH'nin yüzdesi olarak SAA bölgesinde dış borç yükünün, 1990 ile 2004 yılları arasında dünyada en yüksek olduğunu göstermektedir. Bu trend 2003'te kırıldıktan sonra yeni bir yükseliş eğilimine girmiştir. Bu eğilim 2008'de dip yapıp 2015 yılına kadar devam ederek ortalama %27,8 olmuştur. Dış borç stoku 2016'da %10'la artışa başlayarak 2020 yılında tekrar %40'ların üzerine çıkmıştır (Şekil 4). SAA bölgesinde ağır borç yükü olan ülke sayısı 2018'de 23 iken 2021'de 34'e kadar çıkmıştır. Borç servisinin ihracata oranı da 2008-2020 yılları arasında ortalama %10 ile kritik seviyenin (%30) altında olsa da 2012'de artış trendine girerek 2020'de %20 oranına ulaşmıştır (World Bank, International Debt Statistic).

Kaynak: World Bank. International Debt Statistic.

Şekil 4. SAA dış borç stoku (% GSMH)

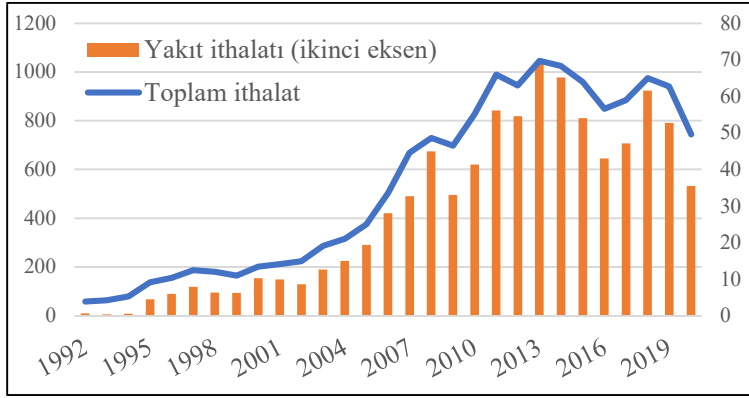
Borç yükü orta ve düşük gelirli ülkeler için önemli bir gösterge olsa da buna yön veren önemli değişkenlerden biri ithalat eğilimidir. SAA ülkelerinde 2020 itibarıyla ithalatın %63'ü beş farklı kalemden kaynaklanmaktadır (Şekil 5). Bunlar; sırasıyla %18 tüketim mallarından, %15 sermaye mallarından, %11 ara mallarından, %11 makine ve elektronik mallarından ve %8 yakıtlardan oluşmaktadır. 1990-2020 yılları kümülatif toplamı da aynı sıralamayı vermektedir.

Kaynak: World Bank. World Integrated Trade Solution.

Şekil 5. SAA ithalat kalemleri (% Toplam İthalat)

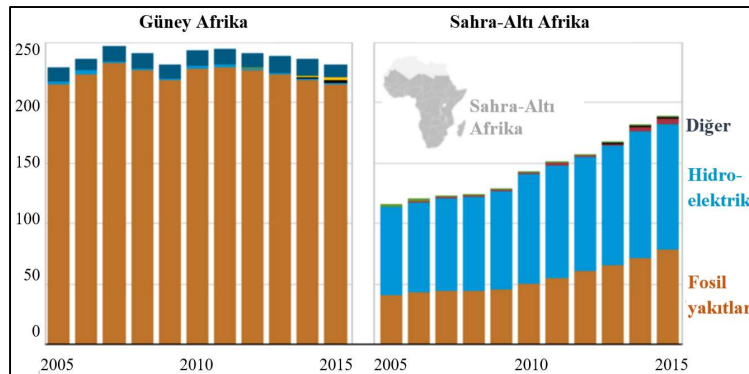
SAA yakıt ithalatının toplam mal ithalatı içindeki oranına bakıldığında, ortalama %5'tir. Şekil 6'ya dikkat edilirse yakıt ithalatı ile toplam mal ithalatı arasında paralellik görülmesi birbirlerinden etkilendiği savını güçlendirmektedir.

Kaynak: World Bank. World Integrated Trade Solution: Fuel imports (% of merchandise imports) – Sub Saharan Africa.

Şekil 6. Yakıt ithalatı (dolar, milyon)

Yakıtların dünyada en yaygın kullanım alanlarından biri de elektrik üretimidir (Dobbs vd., 2011). SAA'da elektrik üretimi ortalama %45 oranında fosil yakıtlara bağımlıdır. Güney Afrika gibi bazı ülkelerde elektrik üretiminin fosil yakıtlardan sağlanan kısmı %95'lere kadar çıkmaktadır (Şekil 7).

Kaynak: U.S Energy Information Administration, International Energy Statistics.

Şekil 7. SAA'da elektrik üretim kaynakları

Daha önceden de bahsedildiği gibi, fosil yakıt ithalatı ise borçlara negatif yansımaktadır. Afrika yeraltı enerji kaynakları açısından da zengin bir coğrafyadır. Bunun sonucu olarak, neredeyse 1971 yılından beri toplam ihracatının %40'tan fazlası enerji ihracatıdır. Fakat her yıl gerçekleşen fosil yakıt ithalatı da görülmektedir. Ayrıca,

enerji ihracat oranı da 2006-2014 döneminde %8 civarında düşmüştür (World Bank, World Development Indicators). Dolayısıyla son yıllarda SAA enerji üretiminin dış borçlar açısından öneminin arttığı söylenebilir.

5. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Çalışmanın devamında analiz iki aşamalı planlandığı için ilgili literatürün de buna uygun olarak “dağıtık enerji üretimi ve enerji kayıpları” ile “yenilenebilir enerji ve dış borç” olmak üzere ikiye ayrılması tercih edilmiştir.

5.1. Dağıtık Enerji Üretimi ve Enerji Kayıpları

Yenilenebilir enerji şebekelerinin enerji kayıp ve kaçakları üzerindeki etkisini araştıran çeşitli çalışmalar mevcuttur. DEÜ ile entegre akıllı şebekelerin ve dağıtık enerji depolama sistemlerinin geliştirilmesine, DEÜ'nün merkezi sisteme bağlantı noktaları ile bağlantı özelliklerine vurgu yapan, DEÜ'nün belirli senaryolarda enerji kayıplarını azalttığı sonucuna ulaşan araştırmacılar çoğunluktadır (Carpinelli vd., 2013; Fichera vd., 2020; Li vd., 2020, Thornton & Monroy, 2011; Xu vd. 2017). DEÜ'nün, enerji kayıplarını önce azaltan fakat piyasanın genişlemesiyle durumun tersine döneceğini tespit eden çalışmalar da bulunmaktadır (Khosravi vd., 2018; Quezada & Abbad, 2006). Akıllı dağıtım sistemlerinin etkinliğine bağlı olarak DEÜ'nün enerji kayıpları üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri görülebileceğini belirten araştırmalara da örnek bulunmaktadır (Song vd., 2012).

Carpinelli vd. (2013) güneş ve rüzgâr gibi yenilenebilir kaynakların kesintili oluşuna dikkat çekmiştir. Fakat buna rağmen, gelecekte yenilenebilir kaynakların akıllı şebekeler ile elektrik dağıtım sistemlerine daha çok entegrasyonu elektrik sistemlerini tamamlayıcı niteliğini vurgulamaktadır. Bu nedenle hem enerji depolama cihazlarının dâhil olduğu Akıllı Şebekenin hem de harici bağlantılı şebekenin faydalarını ölçme ihtiyacı da artacaktır. Ayrıca dağıtık enerji depolama sistemlerinin yaygınlaşması için sermaye hibesi gibi teşviklerin uygulanmasının faydalı olacağı tespit edilmiştir (Carpinelli, 2013: 994).

Fichera vd. (2020) İtalya'da merkezi şebekeye entegre olmuş çatı üstü güneş paneli uygulamalarına dayanan analizinde geleneksel sistemler ile 50 ve 200 metreye kadar elektrik alışverişine izin veren üç farklı senaryoyu karşılaştırmıştır. En iyi sonucu 200 metreye kadar enerji alış-verişine imkân veren senaryo sağlamıştır. Böylelikle fosil yakıttan elde edilen enerji tasarrufu %99'a yaklaşırken, enerji ticaretinin izin verilen mesafesi arttıkça önlenen karbondioksit miktarının da artmakta olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca geleneksel enerji sistemine kıyasla DEÜ, bir kilovat enerjide işletim maliyeti yılda 383 Euro'ya kadar azalabilmektedir.

Li vd. (2020) dağıtık üretimde enerji depolama ile enerji arz ve talebindeki dalgalanmaların dengeleneceğini vurgulamıştır. Buna göre, ihtiyaçtan fazla enerji üretildiğinde enerji, talebinin doruk saatlerinde kullanılmak üzere depolanır. Enerji depolama, enerji kullanım saatlerini artırır, trafo ekipmanı kullanımını ve dağıtım ağlarında temiz enerji üretim ekipmanlarının kullanımını iyileştirir. Aynı zamanda depolama ekipmanları, enerji kayıplarını azaltarak yatırımcıların temiz enerji üretimindeki çıkarlarını artırır. Enerji depolama DEÜ'nde işletme gelirini büyük ölçüde artırabilmekte yatırım maliyetini düşürebilmektedir.

Thornton ve Monroy (2011)'un yaptıkları araştırmaya göre, Amerika Birleşik Devletleri'nde elektrik üretimi içinde DEÜ'nün artmakta olduğu tespit edilmiştir. Bu durum elektrik santralini fiziksel olarak tüketiciye yakın konumlandırarak iletim ve dağıtım kayıplarını önleme hedeflerini ve ayrıca ısı ve enerjinin birlikte üretilme imkânı da sağladığı ifade edilmektedir. Dağıtılmış üretim, gelecekteki enerji talebinin şu anda merkezi enerji santrallerinde kullanılanlardan daha temiz ve daha verimli yöntemlerle dengelenmesinin anahtarı olarak görülmektedir.

Xu vd. (2017) dağıtılmış enerji kaynaklarının enerji depolama cihazlarıyla beraber merkezi elektrik sistemine entegre edilmesi halinde üretim maliyetlerini azaltabileceğini, enerji üretimindeki dalgalanmaları yumuşatabileceğini, toplu enerji üretimindeki ve dağıtımındaki kayıpları azaltabileceğini ve elektrik şebekesindeki kullanıcılara sürdürülebilir enerji sağlayabileceğini gösteriyor.

Quezada ve Abbad (2006) çalışmalarında DEÜ'den enerji kayıplarına doğru her zaman pozitif bir etkinin olmadığını göstermektedir. Buna göre, DEÜ'nün bir fonksiyonu olarak enerji kayıpları varyasyonunun, karakteristik bir U-şekilli yörünge sunduğunu göstermektedir. Ayrıca, DEÜ birimleri elektrik ağı boyunca daha fazla dağıldığında, yüksek kayıpların azalması beklenebilir. Çalışmada kombine ısı ve güç, rüzgâr enerjisi, fotovoltaik ve yakıt hücreleri gibi farklı DEÜ teknolojilerinin kayıplar üzerindeki etkisi de analiz edilmiştir. DEÜ teknolojileri ile ilgili olarak, enerji kayıplarının azaltılmasında en düşük performans gösterenin kesintili ve düzensiz enerji beslemesi nedeniyle rüzgâr enerjisi olduğu tespit edilmiştir.

Mevcut dağıtım ağlarını besleyecek, tüketicileri birbirine bağlayacak fakat iyi düzenlenmeyen DEÜ'ler mevcut dağıtım sisteminin kontrol merkeziyle iletişim kurmadan kendi programına göre çalıştırılacaktır. Song vd. (2012)'e göre, bu durum DEÜ'lerin Akıllı Dağıtım Ağı'na (ADA) entegrasyonunu ve akıllı şebekelerin geliştirilmesini

gerektirir. ADA, enerji dağıtım şebekelerinin verimliliğinin iyileştirilmesinde yeni fırsatlar sunarak elektrik kayıplarını azaltabilir.

Teorik çerçevede bahsedildiği gibi, dağıtık üretim de enerji kayıplarıyla ilişkilendirilmektedir. Son yıllarda, dağıtılmış üretimin ağıdaki artan etkisi nedeniyle, kayıpların dağıtık üreticiler arasında paylaşılmasının önemi artmıştır. Fakat maliyetlerin üreten ve üretmeyen tüm kullanıcılara eşit yansıtılması birçok elektrik kullanıcılarına fazladan yük getirecektir. Bu nedenle sadece üreten tüketicilerin ve tüketici topluluklarının elektrik dağıtım sisteminde sebep oldukları dengesizlikler ve kayıplar oranında sorumlu olmaları gerekir (SHURA, 2021:35). Fakat DEÜ'lerin varlığında sistem kayıplarının tedarikçiler ve tüketiciler açısından ayrı ayrı değerlendirilmesi ve sebep olunan kayıpların tahsisi bu konudaki en önemli kilit noktadır. Bu sorunu çözmek amacıyla Khosravi vd. (2018) DEÜ birimlerini de dâhil ederek dağıtım sistemlerinde dağıtım kayıplarının paylaşılması için yeni bir yöntem geliştirmiştir.

5.2. Yenilenebilir Enerji ve Dış Borç

Hatırlanacağı üzere dış borç, bir ülkenin yabancı borç verenlerden sağladığı ve toplam devlet borcunun bir bileşenidir. Yabancı kreditorlerden borç alınmasının pek çok sebebi olsa da genel olarak tahmin edilen harcamanın ülkenin beklenen gelirlerini aşmasının neden olduğu söylenebilir. Ödemeler dengesi açıkları, ithalat talebi dış borçların bu çalışma açısından önem arz eden özel sebepleri olduğu söylenebilir (Sağdıç & Fazlı, 2020: 895-896). Bu çalışma açısından dış borçların sebeplerinin, ödemeler dengesi açıkları ithalat talebi olduğu söylenebilir

Bir ekonomide yakıt ithalatı gibi yurtiçinde üretilmeyen mal ve hizmetlerin dışarıdan alınması kısa vadede gider artırıcı gelir azaltıcı etki yaparak dış borç baskısını artırmaktadır. Daha önce Şekil 6 ve 7'de bahsedildiği gibi, SAA'da elektrik üretiminin ortalama %45 fosil yakıtlara bağımlı olduğu ve toplam mal ithalatı ile yakıt ithalatı arasında ilişki göze çarpmaktadır. Bu koşulların birleşmesi, üretimde enerji verimliliği ile dış borç analizini önemli kılmaktadır. Literatürde dış borçların reel gelir üzerindeki etkisini araştıran (Checherita-Westphal & Rother, 2012; Fosu, 1999; Makun, 2021; Mohd Dauda vd. 2013; Toktaş vd., 2019; Zaghoudi, 2020) gibi çalışmalara ve dış borçların enerji tüketimi ve çevre kirliliği üzerindeki etkisini araştıran (Akam vd. 2021; Bese vd., 2021; Hashemizadeh, 2021; Katircioglu & Celebi, 2018; Wang vd., 2021) gibi çalışmalara sıkça rastlanmaktadır. Hatta son yıllarda dış borç ile yenilenebilir enerji tüketimini konu edinen Jabari vd. (2022) gibi araştırmaları da görmek mümkündür. Fakat analizin yönü dış borçlardan yenilenebilir enerji üretimine doğru yapılmıştır. Bu çalışmada ise, bunun tam tersi analiz edilecek olup literatürde bu tarz çalışmalara pek rastlanmamıştır.

Jabari vd. (2022) Türkiye'de 1980-2016 dönemi verileriyle reel gelir, yenilenebilir enerji, krediler ve dış borç arasındaki ilişkiyi Bootstrap ARDL modeli ile analiz etmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre Türkiye'de yenilenebilir enerji tüketimi ile özel sektöre verilen krediler arasında doğru orantı, ayrıca dış borçlardan yenilenebilir enerjiye doğru negatif ilişki söz konusudur.

6. AMPİRİK ANALİZ

Enerji tüm dünya ülkelerinde en önemli konulardan biri olmakla birlikte enerji üretiminde dışa bağımlı ülkelerde bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için yerli enerji kaynaklarını daha etkin kullanmak bir çözüm olarak düşünülebilir. Bu kapsamda, yenilenebilir enerjinin özel bir şekli olan dağıtık enerji üretiminin artırılmasıyla enerji kayıp ve kaçakları arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Teorik olarak bakıldığında, enerji kayıplarının azalmasıyla artan enerji verimliliği, enerji ithalatına daha az kaynak ayrılmasını sağlayarak dış borçları azaltacaktır. Bu doğrultuda, araştırmanın devamında SAA çerçevesinde bir analiz yapılacaktır. Bu analizde öncelikle DEÜ'nün enerji kayıp-kaçakları üzerindeki etkisi analiz edilecektir. Ardından kayıp-kaçak oranlarının dış borç stokuna etkisi araştırılacaktır.

6.1. Veri Seti, Model ve Metodoloji

Çalışmada, SAA ülkesi için kullanılan veriler aynı dönemlere ait olmadığı için ortak dönem 1971-2014 seçilip yıllık veriler kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan değişkenlere ait detaylı bilgiler Tablo 2'de verilmiştir. Ayrıca burada kısaca ifade etmek gerekirse; yenilenebilir enerji üretiminin DEÜ'yü temsil ettiği kabul edilmiştir. Dağıtık enerji üretimi (DEÜ, kWh) kilowatt saat cinsinden değerlerdir. Elektrik iletim ve dağıtım kayıpları (KAYIP, %), kayıpların toplam elektrik üretimine oranını ifade etmektedir. Dış borç (BORC, dolar) ise, kamu ve kamu garantili toplam dış borç ödemelerinin cari ABD Doları tutarlarıdır. Uygulama kısmında analizleri gerçekleştirmek için "EViews 12" paket programı kullanılmıştır.

Tablo 2.

Değişken Tanımları ve Kaynaklar

Değişken	Tanım	Kaynak
DEÜ	Hidroelektrik hariç yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimi.	IEA
KAYIP	Toplam elektrik üretiminin yüzdesi olarak elektrik iletimi ve dağıtım kayıplarını içerir. Bunlar; elektrik arz kaynakları ile dağıtım noktaları arasındaki iletimden ve elektriğin tüketicilere dağıtımından (kaçak kullanım) kaynaklanan kayıplardır.	IEA
BORC	Kamu ve kamu garantili dış borç servisinin cari fiyatlarla dolar cinsinden ifadesidir. Kamunun ve kamu tarafından garanti edilen uzun vadeli dış borçlara ilişkin anapara ve faiz ödemelerinin toplamıdır.	Dünya Bankası, Uluslararası Borç İstatistikleri

Modelde kullanılan değişkenlere ait ayrıntılı bilgiler verildikten sonra kullanılacak model yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada kullanılan model yapısı aşağıda verilmiştir:

$$KAYIP = f(DEÜ) \quad \text{Model I}$$

$$BORC = f(KAYIP) \quad \text{Model II}$$

KAYIP'in bağımlı değişken, DEÜ'nün bağımsız değişken olduğu regresyon Model I ile, BORC'un bağımlı değişken, KAYIP'in bağımsız değişken olduğu regresyon Model II ile aşağıda gösterilmiştir.

$$KAYIP_t = \alpha_0 + \alpha_1 DEÜ_t \quad \text{Model I}$$

$$BORC_t = \alpha_0 + \alpha_1 KAYIP_t \quad \text{Model II}$$

Pesaran vd. (2001)'nin geliştirmiş olduğu sınır testi, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını araştırmak amacıyla öncelikle bağımlı değişkene göre uyarlanan sınırlandırılmamış bir hata düzeltme modeli tahmin etmektedir. Bu kapsamda yukarıdaki regresyon denklemleri ARDL(p, q) modeli formatında yeniden ifade edilmiştir.

$$\Delta KAYIP_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \alpha_2 KAYIP_{t-1} + \alpha_3 DEÜ_{t-1} + \sum_{i=1}^p \gamma_{1,i} \Delta KAYIP_{t-i} + \sum_{i=0}^q \gamma_{2,i} \Delta DEÜ_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad \text{Model I}$$

$$\Delta BORC_t = \beta_0 + \beta_1 t + \beta_2 BORC_{t-1} + \beta_3 KAYIP_{t-1} + \sum_{i=1}^p \varphi_{1,i} \Delta BORC_{t-i} + \sum_{i=0}^q \varphi_{2,i} \Delta KAYIP_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad \text{Model II}$$

α_0 ve β_0 sabit terimi, α_1 ve β_1 deterministik trendin katsayısını, $\alpha_2, \alpha_3, \beta_2, \beta_3$ parametreleri uzun dönem katsayılarını ve $\gamma_1, \gamma_2, \varphi_1, \varphi_2$ parametreleri ise kısa dönem katsayılarını, (p,q) optimal gecikme uzunluğunu, Δ fark operatörünü, ε_t hata terimini ifade etmektedir. ARDL sınır testi sonuçlarına göre değişkenler arasında bir eşbütünlüşme ilişkisi tespit edilmesi durumunda uzun ve kısa dönem katsayılarının tahmini yapılabilmektedir. Pesaran vd. (2001) değişkenler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisini test etmek için iki test ileri sürmüştür. Bunlardan ilki alt ve üst kritik değerlere sahip standart F-testidir (sınır testi). Bu yöntemde Pesaran vd. (2001) tarafından elde edilen kritik değerler hesaplanan test istatistiği ile karşılaştırılmakta; hesaplanan test istatistiği üst kritik değerinden büyükse, değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisi bulunmadığını kabul eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Yani değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu ifade etmektedir. Diğer testte ise, bir hata düzeltme modelinde, değişkenlerin uzun dönem denge değerlerine yakınsanması beklenir. Bunun için aşağıdaki hata düzeltme modeli tahmin edilir ve hata düzeltme katsayısının (λ) negatif ve istatistiki olarak anlamlı olması gerekir (Pesaran vd., 2001).

$$\Delta KAYIP_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \alpha_2 KAYIP_{t-1} + \alpha_3 DEÜ_{t-1} + \sum_{i=1}^p \gamma_{1,i} \Delta KAYIP_{t-i} + \sum_{i=0}^q \gamma_{2,i} \Delta DEÜ_{t-i} + \lambda ECM + \varepsilon_t \quad \text{Model I}$$

$$\Delta BORC_t = \beta_0 + \beta_1 t + \beta_2 BORC_{t-1} + \beta_3 KAYIP_{t-1} + \sum_{i=1}^p \varphi_{1,i} \Delta BORC_{t-i} + \sum_{i=0}^q \varphi_{2,i} \Delta KAYIP_{t-i} + \lambda ECM + \varepsilon_t \quad \text{Model II}$$

6.2. Bulgular

Analizin bu kısmında dağıttık enerji üretiminin elektrik kayıpları ve elektrik kayıplarının da dış borç ödemeleri üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bunun için öncelikle birim kök testleri ve ardından ARDL eşbütünlüşme analizi yapılmıştır.

Eşbütünlüşme analizine geçmeden önce değişkenlerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla çalışmada kullanılan değişkenlere birim kök testleri uygulanmıştır. Elde edilen birim kök testi sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3.
Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Kesmeli	Kesmeli ve Trendli	Kesmeli	Kesmeli ve Trendli
DEÜ	0.801594	-2.680821	1.204038	-2.721956
KAYIP	-1.217139	-3.306974***	-3.306974	-8.887358***
BORC	-2.625671***	-3.108650	-3.994939*	-3.031730
Δ DEÜ	-5.797900*	-5.918307*	-5.646983*	-5.774312*
Δ KAYIP	-9.176924*	-9.061187*	-9.230271*	-9.121550*
Δ BORC	-6.368780*	-6.587077*	-6.400161*	-7.058053*

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu, Δ : fark operatörünü belirtmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde DEÜ değişkeni hem ADF hem de PP birim kök testine göre düzey değerlerinde durağan olmadığı, fakat serinin birinci farkı alındığında hem ADF hem de PP birim kök testlerine göre durağan hale gelmiştir. Yani DEÜ değişkeni birinci farkında durağan (I(1)) çıkmıştır. Ayrıca KAYIP ve BORC değişkenlerinin düzey değerlerinde (%10 anlamlılık düzeyinde) durağan olduğu tespit edilmiştir. Yapılan birim kök testi sonuçlarına göre hem değişkenlerin farklı dereceden durağan çıkmaları hem de gözlem sayısının küçük olması nedeniyle çalışmada ARDL model yapısı tercih edilmiştir.

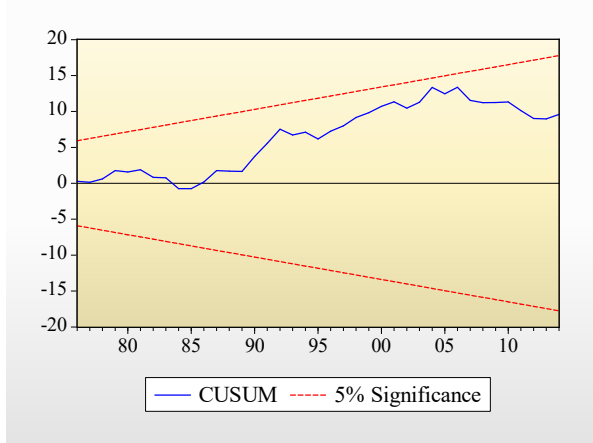
Elde edilen birim kök testi sonuçlarına göre analizde kullanılan hiçbir değişkenin I(2) olmadığı belirlendikten sonra değişkenler arasındaki ARDL eşbütünleşme ilişkisine bakılabilmektedir. Dağıtık enerji üretimi ile enerji kayıp-kaçaklarını analiz eden Model I için Schwartz Bilgi Kriterine göre en uygun modelin ARDL (1,0) modeli olduğu belirlenmiştir. Buna göre KAYIP değişkeninin 1 gecikmeli değeri, DEÜ değişkeninin gecikmesiz değeri modele dâhil edilmiştir. Uygun model seçilirken genelden özele doğru yaklaşımı kullanılarak en düşük SIC değerine sahip sabitli ve trendli model seçilmiştir. Dış borç ödemeleri ile enerji kayıp-kaçaklarını analiz eden Model II için Schwartz Bilgi Kriterine göre en uygun modelin ARDL (1,0) modeli olduğu belirlenmiştir. Buna göre BORC değişkeninin 1 gecikmeli değeri, KAYIP değişkeninin gecikmesiz değeri modele dâhil edilmiştir. Uygun model seçilirken genelden özele doğru yaklaşımı kullanılarak en düşük SIC değerine sahip sabitli model seçilmiştir.

E-Views programında tahmin edilen her iki ARDL (1, 0) modellerinin uzun dönemli eşbütünleşme tahminlerine geçmeden önce bazı testlere bakılması gerekmektedir. Bunlar: otokorelasyon (Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test), değişen varyans (heteroskedastisite), spesifikasyon hatası (Ramsey RESET Test), normallik testi (Jarque-Bera), parametre tahminlerinin istikrar koşulları (CUSUM ve CUSUM kare testi)dir.

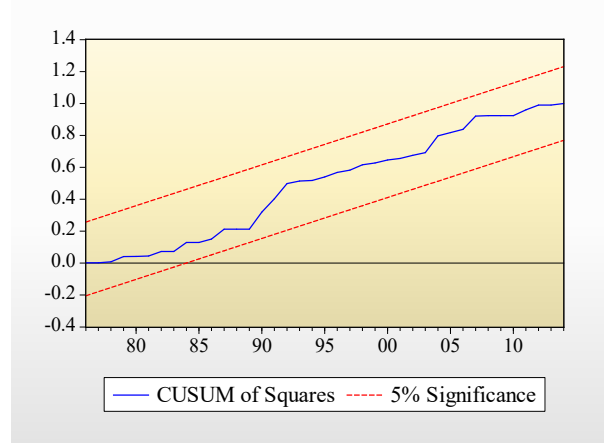
Tablo 4.
ARDL (1, 0) Modeli Ön Testleri

Model testleri	Hesaplanan değer		Çıkarım
	Model I	Model II	
Otokorelasyon (Breusch-Godfrey)	F-istatistiği: 2.315648 Prob. F: 0.1128	F-istatistiği: 0.235748 Prob. F: 0.7911	Hesaplanan F-istatistiğinin p değeri kritik değerden büyük olduğu için otokorelasyon sorunu olmadığını gösterir.
Değişen varyans/ Heteroskedastisite (Breusch-Pagan- Godfrey)	F-istatistiği: 1.512401 Prob. F: 0.2264	F-istatistiği: 0.531220 Prob. F: 0.5920	Hesaplanan F-istatistiğinin p değeri kritik değerden büyük olduğu için değişen varyans sorunu olmadığını gösterir.
Ramsey RESET Test	F-istatistiği: 1.624215 Prob. F: 0.19	F-istatistiği: 1.602275 Prob. F: 0.2131	Hesaplanan F-istatistiğinin p değeri kritik değerden büyük olduğu için spesifikasyon hatası olmadığını gösterir.
Normallik	Jarque-Bera: 3.386503 Prob: 0.183620	Jarque-Bera: 4.692652 Prob: 0.095720	Hesaplanan istatistiğinin p değeri kritik değerden büyük olduğu için kalıntılar normal dağılmaktadır.

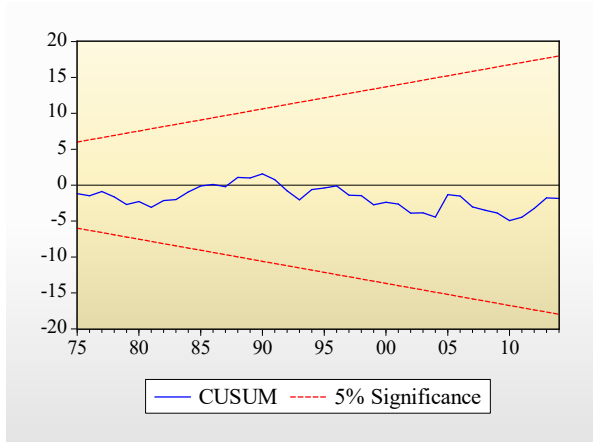
Bu testlerin dışında istikrar koşulunu gösteren iki tane daha test vardır. Bunların sonuçları da aşağıdaki grafiklerde verilmektedir. Çıkan sonuçlara göre her iki testte de parametre tahminleri %5 güven düzeyinde istikrar koşulunu sağlamaktadır.

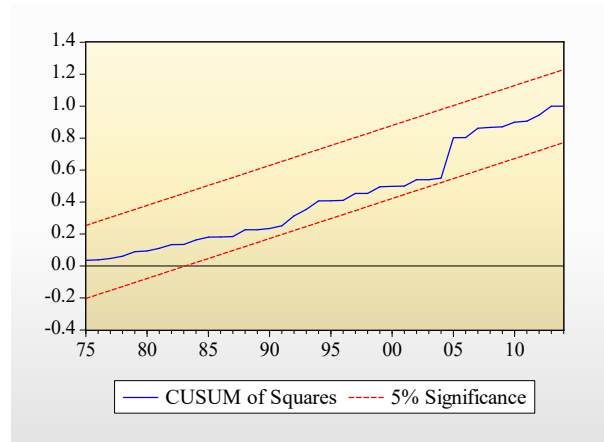
Şekil 8. Model I CUSUM testi

Şekil 9. Model I CUSUM kare testi

Şekil 10. Model II CUSUM testi

Şekil 11. Model II CUSUM kare testi

Tablo 4 ile Şekil 8-11 incelendiğinde testlerin istenen değerlerde olduğu ve modelin uzun dönemli tahminlerine geçmeye bir engel olmadığı görülmektedir.

Tablo 5.

ARDL (1, 0) Model Sonuçları

Panel A: Uzun Dönem Tahminleri				
Model I				
Bağımlı Değişken:	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	P değeri
Δ KAYIP				
DEÜ	-0.194049	0.101454	-1.912676	0.0632
Model II				
Bağımlı Değişken:	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	P değeri
Δ BORC				
KAYIP	3.100162	1.041472	2.976711	0.0049
Panel B: Kısa Dönem Tahminleri				
Model I				
Bağımlı Değişken:	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	P değeri
Δ KAYIP				
C	2.977523	0.774094	3.846464	0.0004
@Trend	0.015130	0.004015	3.768235	0.0005
EC_{t-1}	-0.531623	0.138466	-3.839373	0.0004
$\bar{R}^2 = 0.23, DW = 2.03$				
t-Sınır Testi	α	I(0)	I(1)	
t= -3.839373	%10	-3.13	-3.4	
	%5	-3.41	-3.69	
	%2.5	-3.65	-3.96	
	%1	-3.96	-4.26	

Model II				
Bağımlı Değişken :	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	P değeri
$\Delta BORC$				
C	2.775674	0.777906	3.568137	0.0010
EC_{t-1}	-0.173688	0.050134	-3.464459	0.0013
$\bar{R}^2 = 0.20, DW = 2.12$				
t- Sınır Testi		α	I(0)	I(1)
t=-3.464459		%10	-2.57	-2.91
		%5	-2.86	-3.22
		%2.5	-3.13	-3.5
		%1	-3.43	-3.82
Panel C: Sınır Testi Sonuçları				
Model I				
H_0 : Eşbütünleşme yoktur.				
	A	I(0)*	I(1)*	
F=7.186132	%10	5.59	6.26	
K=1	%5	6.56	7.3	
	%1	8.74	9.63	
*: n=75 için Narayan (2005) tarafından üretilen kritik değerlerdir.				
Model II				
H_0 : Eşbütünleşme yoktur.				
	A	I(0)*	I(1)*	
F=5.854865	%10	4.04	4.78	
K=1	%5	4.94	5.73	
	%1	6.84	7.84	
*: n=75 için Narayan (2005) tarafından üretilen kritik değerlerdir.				
Panel D: Tanısal Test Sonuçları				
Model I				
$\bar{R}^2 = 0.82$				
$DW = 2.03$				
Otokorelasyon (Breush-Godfrey): F=2.31 (p=0.11)				
Normallik (Jarque-Bera): JB= 3.38 (p=0.18)				
Değişen varyans (Breush-Pagan-Godfrey): F= 1.51 (p=0.22)				
Model II				
$\bar{R}^2 = 0.94$				
$DW = 2.12$				
Otokorelasyon (Breush-Godfrey): F= 0.23 (p=0.79)				
Normallik (Jarque-Bera): JB=4.69 (p=0.09)				
Değişen Varyans (Breush-Pagan-Godfrey): F=0.53 (p=0.59)				

Tablo 5'te Panel C'de yer alan sınır testi sonuçlarına göre Model I'e ait F sınır testi %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Yani uzun dönemde dağıtık enerji üretimi ile elektrik iletim ve dağıtım kayıpları değişkenleri arasında anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Aynı şekilde Model II'e ait F sınır testi %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Yani uzun dönemde dış borç ile elektrik iletim ve dağıtım kayıpları değişkenleri arasında anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığının ortaya konulmasından sonra, ARDL uzun dönem modeli tahmin edilmiştir. Panel A'da yer alan bulgular uzun dönem katsayıları vermektedir. Model I'den elde edilen sonuçlara göre uzun dönemde DEÜ değişkenine ait katsayı beklendiği üzere negatif (-0.19) ve istatistiksel olarak %10 düzeyinde anlamlıdır. Yani DEÜ'de meydana gelen %1'lik artış sonucunda elektrik kayıp-kaçak miktarı %0.19 azalır. Ayrıca Model II'de elektrik kayıp-kaçak değişkenine ait katsayı da beklendiği üzere pozitif (3.10) ve istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. Buna göre, KAYIP değişkeninde meydana gelen %1'lik artış sonucunda dış borç miktarı %3.10 artar.

Panel B'de yer alan Model I'e ait hata düzeltme modelinden elde edilen hata düzeltme katsayısının negatif (-0,531) ve istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca Model II'ye ait hata düzeltme modelinden elde edilen hata düzeltme katsayısının da negatif (-0,173) ve istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu katsayıların uzun dönemde denge değerlerine yakınsadığını göstermektedir.

7. SONUÇ

Afrika kıtasında birincil enerji tüketimi, üretiminden 4,5 kat, SAA bölgesinde ise 5,6 kat daha fazladır (BP, 2021: 12-13). Dolayısıyla bölgede enerji yoksunluğu bilinen ve çözülmesi gereken bir sorundur. Bu noktada yenilenebilir enerji kaynaklarının dağıtık enerji üretim özelliği önemli bir alternatiftir. Günümüzde SAA'da yenilenebilir kaynaklı dağıtık enerji üretimi, bir çevre meselesinden çok enerji açığı meselesidir. Fakat SAA bölgesinin enerji ihtiyacı karşılanırken hangi yöntemlerin kullanılacağına göre durum değişebilmektedir (PwC, 2021: 21-22).

Düşük gelirli ülkelerin yaygın bir özelliği, yüksek elektrik iletim ve dağıtım kayıplarıdır (IEA Statistics, 2018) Ayrıca SAA'nın enerji üretimi için yakıt ithal ettiği de bilinmektedir. SAA'da tüm bu koşullar birleştiğinde ise enerji açığının azaltılması politikalarının dış borçlara etkisi kaçınılmazdır. Fakat literatürde konuya bu bakış açısıyla yaklaşan ampirik çalışmalara pek rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma önemli bir boşluğa işaret etmektedir.

Bu çalışmada, yüksek gelirli ülkeler hariç, SAA bölgesi için DEÜ'nün elektrik kayıplarına ve kayıpların da dış borçlara olan etkisi olmak üzere iki farklı analiz yapılmıştır. Bu bağlamda 1971-2014 dönemine ait yıllık verilerle ARDL yaklaşımı kullanılmıştır. Bulgular, uzun dönemde değişkenler arasında anlamlı eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu göstermiştir. Yani, uzun dönemde değişkenler beraber hareket etmektedirler. Buna göre uzun dönemde DEÜ değişkenine ait katsayı beklendiği üzere negatif (-0.19) ve istatistiksel olarak %10 düzeyinde anlamlıdır. Yani DEÜ'de meydana gelen %1'lik artış sonucunda elektrik kayıp-kaçak miktarı %0.19 azalır. Ayrıca II. Modelde elektrik kayıp-kaçak değişkenine ait katsayı da beklendiği üzere pozitif (3.10) ve istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. Buna göre, KAYIP değişkeninde meydana gelen %1'lik artış sonucunda dış borç miktarı %3.10 artar. Ayrıca ilk analizin hata düzeltme modelinden elde edilen hata düzeltme katsayısının negatif (-0,531) ve istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca ikinci analizin hata düzeltme modelinden elde edilen hata düzeltme katsayısının da negatif(-0,173) ve istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir Bu katsayılar, herhangi bir şok durumunda uzun dönemde denge değerlerine yakınsadığını göstermektedir. Model I'de 1,9, Model II'de 5,8 dönem sonra denge noktasına dönmektedir. Sonuç olarak, yenilenebilir kaynakların DEÜ şeklinde kullanılması enerji kayıplarını düşürmede ve azalan kayıpların da dış borçlara başvurma ihtiyacını azaltmada yararlı olacağı için enerji yoksunluğu, enerji verimliliği ve cari denge açısından dikkate alınması gereken bir politika olacağı açıktır.

DEÜ kavramı, dikkatleri yenilenebilir enerjinin çevresel yönünden çok enerji verimliliği yönüne çekebildiği ölçüde bu çalışmanın hedeflerine ulaştığı söylenebilir. Yani temiz enerji nedeniyle yenilenebilir kaynaklar tercih edilirken enerji kayıpları ve dış borçlara etkisi açısından daha temkinli olunmasını vurgulamaktadır. Bu nedenle politikacılar, çatı üstü güneş ve rüzgâr santrallerinin ilgilendiren politikalar uygularken tüm elektrik şebekesini ve ayrıca üretim artışını ile enerji talebi hakkında gelecek öngörüsü yaparak yeni koşullara kendilerini hazırlamalıdır.

DEÜ'nün enerji verimliliğine katkısı enerji verimliliğinin dış borçlara faydasından çok daha düşüktür. DEÜ'nün genişlemesiyle enerji kayıp oranının tersine dönme ihtimali göz önüne alınmalıdır (Khosravi vd., 2018; Quezada & Abbad, 2006). Bu sistemin dezavantajlarından biri, güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir kaynakların iklimsel nedenlerden ve gün ışınlarının kaybolmasıyla ani üretim kayıpları yaşamasıdır. DEÜ'nün devreden ani çıkışıyla birlikte ve konvansiyonel üretim tesislerinin aynı çabuklukla devreye girerek sistemin daha esnek olması sağlanmalıdır (SHURA, 2021: 36). Bir diğer faktör enerji talebiyle DEÜ arasındaki dengesizliktir. Enerji talebi özellikle güneş enerji sistemlerindeki üretimle farklı zamanlarda yoğunlaşır. Bunun çözümü için de talebin üretimle eşzamanlı olmasını sağlayacak talep yönetimi düzenlemelerine veya talebin yoğun olduğu zamanlarda kullanılmak üzere enerji depolama uygulamalarına başvurulabilir. Dağıtık enerji depolama sistemlerinin yaygınlaşması için sermaye hibesi gibi teşviklerin uygulanması faydalı olabilir (Carpinelli, 2013: 994; Lazar, 2014: 9). Enerji üretimi, iletimi ve dağıtımını bütün olarak düşünüldüğünde ise, sistemin akıllı dağıtım sistemine dönüştürülmesi gerekmektedir (Song vd., 2012: 373). Akıllı sayaç ve akıllı inverter gibi ekipmanlarla akıllı dağıtım sistemlerinin oluşturulması için bir diğer önemli adımdır (Shura, 2021: 44, 47).

SAA'da dış borç stoku GSYH'nin %43'ünü aşmıştır. Analiz sonuçlarında ise enerji kayıplarının dış borçlara yüksek oranda azaltılması nedeniyle alınan dış borçlar yenilenebilir enerji teknolojilerinin tedarikine yönlendirilmelidir (Akam vd., 2021: 65310). Bu politika enerji kayıplarının tersine döndüğü noktaya kadar uygulanabilir.

Başka bir çalışmada, enerji kayıpları ile gelir seviyesi arasında daha detaylı bir çalışma yapmak faydalı olabilir. Ayrıca elektrik kayıplarının enflasyon, işsizlik gibi diğer makro değişkenler açısından araştırılması faydalı sonuçlar doğurması kuvvetle muhtemeldir.

KAYNAKÇA

- Ajayi, S. I. (1997). An analysis of external debt and capital flight in the severely indebted low income countries in sub-saharan africa. *IMF Working Paper* WP/97/68.
- Akam, D., Owolabi, O., & Nathaniel, S. P. (2021). Linking External Debt and Renewable Energy to Environmental Sustainability in Heavily Indebted Poor Countries: New Insights from Advanced Panel Estimators. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(46), 65300-65312.
- Akdeniz, E. (2006). *Yenilenebilir kaynaklardan enerji üretiminin şebekenin enerji kalitesi ve kararlılığı üzerine etkilerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Alanne, K., & Saari, A. (2006). Distributed energy generation and sustainable development. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 10, 539–558.
- Arrud, M. (2000). External debt: Brazil and the international financial crisis. *London: Pluto Press*.
- Aslan, A., & Öcal, O. (2016). The role of renewable energy consumption in economic growth: Evidence from asymmetric causality. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 60, 953-959.
- Aslan, M. (2022). Firmalarda büyüme ve büyüklük ilişkisinin tespitine yönelik bir analiz. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 280–288.
- Baker, P. (2022). The UK's august blackout: Why did it happen and what can we learn? On September 22, 2019, <https://www.raponline.org/blog/uk-august-9-blackout-cause-lessons-learned/>, Erişim:28.06.2022.
- Bese, E., Friday, H.S., & Özden, C. (2021). The effect of external debt on emissions: Evidence from china. *International Journal of Energy Economics and Policy*. 11(1), 440.
- British Petroleum (BP). (2021). *BP Statistical Review of World Energy*. London.
- Buchanan, J. M., & Wagner, R. E. (1981). *Public Debt in Democratic Society*. Washington: American Enterprise Institute For Public Policy Research.
- Bulut, U., & Muratoğlu, G. (2018). Renewable energy in Turkey: Great potential, low but increasing utilization, and an empirical analysis on renewable energy-growth nexus. *Energy Policy*, 123, 240-250.
- Carpinelli, G., Celli, G., Mocchi, S., Mottola, F. Pilo, F., & Proto, D. (2013). Optimal integration of distributed energy storage devices in smart grids. *IEEE Transactions on Smart Grid*, 4(2), 985-995.
- Checherita-Westphal C., & Rother, P. (2012). The impact of high government debt on economic growth and its channels: An empirical investigation for the euro area. *European Economic Review*, 56(7), 1392–405.
- Depuru, S., Wang, L., & Devabhaktuni, V. (2011). Electricity theft: Overview, issues, prevention and a smart meter based approach to control theft. *Energy Policy* 39, 1007-1015,
- Destek, M. A., & Aslan, A. (2017). Renewable and non-renewable energy consumption and economic growth in emerging economies: Evidence from bootstrap panel causality. *Renewable Energy*, 111, 757-763.
- Dobbs, R., Oppenheim, J., Thompson, F., Brinkman, M., & Zornes, M. (2011). *Resource revolution: Meeting the world's energy, materials, food, and water needs*. McKinsey Company. <https://www.mckinsey.com/business-functions/sustainability/our-insights/resource-revolution#>
- Doğan, E. (2016). Analyzing the linkage between renewable and non-renewable energy consumption and economic growth by considering structural break in time-series data. *Renewable Energy*, 99, 1126-1136.
- Dugan, R. C., & Mcdermott, T.E. (2001). Operating conflicts for distributed generation on distribution systems. 2001 Rural Electric Power Conference. (Cat. No.01CH37214), A3/1-A3/6.
- Düzgün, B. (2018). Türkiye elektrik iletim ve dağıtım şebekesinin enerji verimliliğinin değerlendirilmesi ve 2023 projeksiyonları, *Politeknik Dergisi*, 21(3), 621-632.
- Evgin, T. (2000). Düünden bugüne dış borçlarımız. Ankara: T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi, No: 26.
- Farrell, D., & Remes, J. (2010). Promoting energy efficiency in the developing world. *Energy Efficiency: A Compelling Global Resource*, (ed). Bouton, S. vd. Chicago:McKinsey & Company.
- Fang, Y. (2011). Economic welfare impacts from renewable energy consumption: The China experience. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(9), 5120-5128.
- Fichera, A., Marrasso, E., Sasso, M., & Volpe, R. (2020). Energy, environmental and economic performance of an urban community hybrid distributed energy system. *Energies*, 13(10), 2545, 1-19.
- Goel, S., & Renu S. (2017). Performance evaluation of stand alone, grid connected and hybrid renewable energy systems for rural application: A comparative review, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 78.
- Güneş, M., & Arslan, T. (2018). Enerji bağımlılığında Avrupa Birliği, Rusya, Türkiye üçgeni ve Doğu Akdeniz alanı. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(7), 32-36.
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, 162(3859), 1243–1248.
- Hashemizadeh, A., Bui, Q., & Kongbuamai, N. (2021). Unpacking the role of public debt in renewable energy consumption: New insights from the emerging countries. *Energy*. 224, 120187.
- IEA Statistics. (2015). Electricity production from renewable sources, excluding hydroelectric, OECD/IEA, https://data.worldbank.org/indicator/EG.ELC.RNWX.KH?locations=ZG&name_desc=false&type=shaded&year=2020.

- IEA Statistics (2018). Electric power transmission and distribution losses (% of output), OECD/IEA. <http://www.iea.org/stats/index.asp>.
- Jabari Saleem, M., Aga, M., & Samour, A. (2022). Financial sector development, external debt, and Turkey's renewable energy consumption. *PLoS ONE* 17(5).
- Katircioglu, S., & Celebi, A. (2018). Testing the role of external debt in environmental degradation: Empirical evidence from Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(9), 8843-8852.
- Khosravi, M., Monsef, H., & Aliabadi, M. H. (2018). Loss allocation in distribution network including distributed energy resources(ders). *International Transactions on Electrical Energy Systems*, 28(6), e2548.
- Lazar, J. (2014). *Teaching the duck to fly*. <http://www.raponline.org/wp-content/uploads/2016/05/rap-lazarteachingducktofly-2014-jan.pdf>.
- Li, C., Zhou, H., Li, J., & Dong, Z. (2020). Economic dispatching strategy of distributed energy storage for deferring substation expansion in the distribution network with distributed generation and electric vehicle. *Journal of Cleaner Production*, 253, 119862.
- Lighting Global (2018). The 2018 global off-grid solar market trends report.
- Lundberg, S., Petru, T., & Thiringer, T. (2000). Electrical limiting factors for wind energy installations in weak grids, *Chalmers University of Technology*, 12.
- Makun, K. (2021). External debt and economic growth in pacific island countries: A linear and nonlinear analysis of fiji islands. *The Journal of Economic Asymmetries*. 23, e00197.
- Manasseh, C. O., Abada, F. C., Okiche, E. L., Okanya, O., Nwakoby, I. C., Offu, P., Ogbuagu, A. R., Okafor, C. O., Obidike, P. C., & Nwonye, N. G. (2022). External debt and economic growth in Sub-Saharan Africa: Does governance matter? *PLoS ONE* 17(3), e0264082.
- Marques, A. C., & Fuinhas, J. A. (2012). Is renewable energy effective in promoting growth?. *Energy Policy*, 46, 434-442.
- Menegaki, A. N. (2011). Growth and renewable energy in Europe: A random effect model with evidence for neutrality hypothesis. *Energy Economics*, 33(2), 257-263.
- Minsky, H. P. (1992). The capital development of the economy and the structure of financial institutions. *The Jerome Levy Economics Institute Working Paper*, 72.
- Mohd Dauda, S. N., Ahmad, A. H., & Azman-Saini, W.N. (2013). Does external debt contribute to Malaysia economic growth? *Economic research Ekonomska istraživanja*, 26(2), 51-68.
- Öcal, O., & Aslan, A. (2013). Renewable energy consumption-economic growth nexus in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 28, 494-499.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships". *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- PWC (2021). Africa energy review. <https://www.pwc.com/ng/en/assets/pdf/africa-energy-review-2021.pdf>
- Quezada, V. M., Abbad, J. R., & Roman, T. G. S. (2006). Assessment of energy distribution losses for increasing penetration of distributed generation. *IEEE Transactions on Power Systems*, 21(2), 533-540.
- Sağdıç, E.N., & Yıldız, F. (2020). Factors affecting external debt in transition economies: The case of central Asia and the caucasus. *International Journal of Management Economics and Business*, 16(4), 891-909.
- Shura. (2021). Yenilenebilir dağıtık enerji üretiminin şebeke ve piyasa entegrasyonu. https://www.shura.org.tr/wp-content/uploads/2021/05/Yenilenebilir_Dagitik_Enerji_Uretimini_Sebeke_ve_Piyasa_Entegrasyonu.pdf.
- Song, I. K., Jung, W. W., Kim, J. Y., Yun, S. Y., Choi, J. H., & Ahn, S. J. (2012). Operation schemes of smart distribution networks with distributed energy resources for loss reduction and service restoration. *IEEE Transactions on Smart Grid*, 4(1), 367-374.
- Thornton, A., & Monroy, C. R. (2011). Distributed power generation in the united states. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(9), 4809-4817.
- Toktaş, Y., Altiner, A., & Bozkurt, E. (2019). The relationship between Turkey's foreign debt and economic growth: An asymmetric causality analysis. *Applied Economics*. 51(26), 2807-2817.
- U.S. Energy information administration, international energy statistics. <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=37153#>
- United Nations Economic and Social Council. (2011). Economic commission for Africa.
- Wang, J., Zhang, S., & Zhang, Q. (2021). The relationship of renewable energy consumption to financial development and economic growth in china. *Renewable Energy*. 170, 897-904.
- World Bank. International Debt Statistics. Debt service on external debt, public and publicly guaranteed (PPG) (TDS, current US\$).
- World Bank. World Development Indicators: Fuel imports (% of merchandise imports <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>, Erişim:11.06.2022 and <https://data.worldbank.org/indicator/TM.VAL.FUEL.ZS.UN?locations=ZG>, Erişim:18.8.2022.

- World Bank. World integrated trade solution: import products- sub-saharan africa, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/SSF/Year/1990/TradeFlow/Import/Partner/SSF/Product/All-Groups#>, Erişim:11.06.2022.
- Xu, G., Yu, W., Griffith, D., Golmie, N., & Moulema, P. (2016). Toward integrating distributed energy resources and storage devices in smart grid. *IEEE Internet of Things Journal*, 4(1), 192-204.
- Yaşa, M. (1981). *Devlet Borçları*, Has Kutulmuş Matbaası.
- Yıldırım, E., Saraç, Ş., & Aslan, A. (2012). Energy consumption and economic growth in the usa: Evidence from renewable energy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16(9), 6770-6774.
- Zaghdoudi, T. (2020). Threshold effect in the relationship between external debt and economic growth: A dynamic panel threshold specification. *Journal of Quantitative Economics*. 18(2), 447–56.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Çalışmada etik kurul iznine gerek duyulmamaktadır.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %50, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %50'dir.

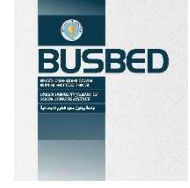
Yazar 1: Çalışmanın analiz dışında kalan yerlerinden sorumludur.

Yazar 2: Çalışmanın analiz kısımlarından sorumludur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Article Type : Research Article
Date Received : 12.05.2022
Date Accepted : 27.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1116066>

LIMINAL SETTINGS AND CHARACTERS IN E.M. FORSTER'S A PASSAGE TO INDIA

Şule ÖZÜN¹

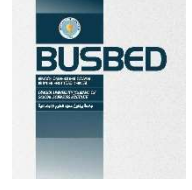
ABSTRACT

A vast number of people moved from rural to urban regions in the latter part of the nineteenth century as a result of the effects of industrialization and urbanization, which in turn led to the collapse of the pre-industrial lifestyle and economy. Conflicts on an emotional and intellectual level were also fostered by the decline of the old systems and constraints, as well as the structured and organized way of life pertaining to the pre-industrial era. Many novelists of this transitional period, such as Rudyard Kipling, Thomas Hardy, George Gissing, Joseph Conrad, D. H. Lawrence, and E. M. Forster, questioned the social, economic, political, religious, moral, cultural, and artistic institutions along with their established conventions. However, Forster, looking beyond the national boundaries, used references to other cultures, religions, alien settings, bi-national characters, and diverse traditions after traveling particularly to Italy and India. Forster's two visits to India, one in 1912 and the other in 1921, gave him an experiential knowledge of the country. In his discursively complex international novel, *A Passage to India* (1924), besides religious and socioeconomic differences, Forster uncovers significant cultural problems that can be observed in India's arbitrary imposition of a corrupted imperial system. In the novel, Forster explores the chronotopic cartographies of India and England in terms of their similarity and difference using individuals, mores, and settings. Thus, this paper aims to analyze how the theme of the East/West dichotomy in Forster's *A Passage to India* creates liminal spaces and characters discussing the false perception of India by the British.

Keywords: E.M. Forster, liminality, *A Passage to India*, East/West Encounter, hybridity

¹Assoc. Prof. Dr., Süleyman Demirel University, Faculty of Arts and Sciences, suleozun@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5471-8075>

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 12.05.2022
Kabul Tarihi : 27.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1116066>

E.M. FORSTER'IN HİNDİSTAN'A BİR GEÇİT ROMANINDAKİ ARADA MEKANLAR VE KARAKTERLER

Şule ÖZÜN¹

ÖZ

Sanayileşme ve kentleşmenin etkisiyle, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda insan kırsaldan kentlere göç etmiştir. Bu göçle birlikte sanayileşme öncesi dönemdeki yaşam ve ekonomi şekli çökmüştür. Sanayileşme öncesi döneme ait eski yapıların, sistemlerin, sınırlandırmaların şekillendirdiği düzenin çöküşü duygusal ve entelektüel bağlamda da çatışmaları meydana getirmiştir. Rudyard Kipling, Thomas Hardy, George Gissing, Joseph Conrad, D. H. Lawrence ve E. M. Forster gibi yazarların da aralarında yer aldığı birçok geçiş dönemi romancısı; toplumsal, ekonomik, politik, dini, ahlaki, kültürel ve sanatsal kurumları ve tüm bu kurumların yerleşik geleneklerini sorgulamıştır. Fakat gözünü ulusal sınırların ötesine çeviren Forster, özellikle de İtalya ve Hindistan'a yaptığı seyahatlerin ardından, farklı kültürlere, dinlere, aşina olunmadık mekanlara, aynı anda iki milliyete mensup karakterlere ve çeşitli geleneklere atıfta bulunmuştur. 1912 ve 1921 yıllarında Hindistan'a gerçekleştirdiği iki ziyaret, Forster'ın Hindistan'a dair deneyimsel bilgilere sahip olmasını sağlamıştır. Söylemsel anlamda komplike bir yapıya sahip olan Hindistan'a Bir Geçit (1924) adlı uluslararası romanında Forster, etnik, dini ve sosyoekonomik farklılıkların yanı sıra, Hindistan'da keyfi biçimde uygulanan yozlaşmış bir imparatorluk düzeninde gözlemlenebilecek önemli kültürel sorunları da açığa çıkarmaktadır. Forster, bu romanında Hindistan ve İngiltere'nin kronotop coğrafyalarını, bireyler, ahlaki değerler ve mekanlardan yola çıkarak benzerlikler ve farklılıklar bağlamında keşfetmektedir. Bu bağlamda, makalenin amacı Forster'ın Hindistan'a Bir Geçit adlı romanında Doğu/Batı karşılaşması temasının, İngilizlerin Hindistan'a dair edindikleri yanlış algıyı tartışarak, eşikteki karakterlere ve mekanlara nasıl hayat verdiğini irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: E.M. Forster, aradalık, Hindistan'a Bir Geçit, Doğu/Batı Karşılaşması, melezlik

¹Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, suleozun@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5471-8075>

1. INTRODUCTION

At the age of transition, writers like George Gissing, Samuel Butler, Oscar Wilde, and E. M. Forster were caught up in a torrent of materialism, atheism, idealism, and romanticism since old values and boundaries were breaking down. These writers all responded to the uncertainty of their age in their own distinctive ways. Forster traveled extensively in quest of principles that may protect the spiritual side from the influences of urbanization. Forster's two visits to India, one in 1912 and the other in 1921, as well as his deep involvement with Indian religious and philosophical thought in general, shape his novel *A Passage to India*. Forster states:

I began this novel before my 1921 visit and took out the opening chapters with me with the intention of continuing them. But as soon as they were confronted with the country they purported to describe, they seemed to wilt and go dead and I could do nothing with them, I used to look at them of an evening in my room at Dewas, and felt only distaste and despair. The gap between India remembered and India experienced was too wide. When I got back to England the gap narrowed, and I was able to resume (1983, p.238).

Forster's *A Passage to India* is titled after the *Passage to India* (1869) poetry collection by Walt Whitman. Whitman's poems describe an imaginary journey that he wants to take, and in the collection, he glorifies the history of India, musing over what it holds as a cultural legacy. Forster, as a novelist of the transitional period, integrates Whitman's idea of a journey into a different context to criticize and question Eurocentric binaries, traditions, and values at almost the opposite extremes of the attitudes governing the time. In his most challenging international novel, *A Passage to India*, Forster uses Indian, Anglo-Indian, and English characters, imperial and indigenous settings to portray how these characters can cooperate in friendly ways and stop the one sneering and the other grumbling.

A Passage to India addresses the British vision of India by sketching out the historical circumstances that rendered it hard to deal with the cultural, social, political, and physical reality of the Indian situation, as well as the Indian Independence Movement of the 1920s. British imperialism in India evolved throughout the British Raj either as a discourse or as a social, political, and economic praxis. It kept adapting itself to the reality of colonial India to preserve the British hegemony, especially in times of political crises. Forster's story, about British and Indian people in the texture of the British rule of India, mainly focuses on four characters: Dr. Aziz (a Muslim doctor), his British friend Mr. Cyril Fielding (the middle-aged Englishman, the Principal of the Government College), Miss Adela Quested (an intellectual, "a queer, cautious girl"), and Mrs. Moore (Ronny Heaslop's mother). Forster metaphorically divides the novel into three sections, each of which centers on a particular setting or location: Mosque, Caves, and Temple. The first section covers the British view of India, concentrating on the imperial setting and analyzing Anglo-Indian social mores, as well as how they shape the interactions of British, Indian, and Anglo-Indian characters. The second part focuses on the transformation of the characters revolving around a major incident: Adela Quested falsely accuses Dr. Aziz of sexual assault and has him sentenced to prison, Aziz rebels against British control, and Adela questions her 'self' between the symbolic orders of the two countries. The last part, Mosque, outlines mythical India and discusses how the outsiders' sense of proportion, self, and space becomes warped, resulting in alienation. In "Three Countries", Forster highlights that the novel is "not really about politics", but about "something wider than politics, about the search of the human race for a more lasting home, about the universe as embodied in the Indian earth and the Indian sky, about the horror lurking in the Marabar Caves and the release symbolized by the birth of Krishna" (1983, p. 22). Forster's novel depicts the main characters' physical and spiritual journeys not just in terms of religious, ethnic, and cultural distinctions, but also in the unreasoned and symbolically enforced colonial rule in India.

2. THRESHOLD SPACES AND IDENTITIES

The word liminality, which means "threshold" in Latin, refers to the "in-between" areas of interactions. "This interstitial passage between fixed identifications opens up the possibilities of a cultural hybridity that entertains difference without an assumed or imposed hierarchy" (Bhabha, 1994, p.4). Postcoloniality, which is primarily concerned with the transition and transgression of borders, contextualizes and defines liminality as an ephemeral idea that refers to instability. Liminality is always about changing, subverting, and re-constructing: dynamic in the sense of supporting the center, but subversive in its destabilization of the centers. Thus, liminality offers ambiguity, plurality, agency, hybridity, and a kind of potential for subversion and change. The reputation of *A Passage to India* hinges particularly on its supposed accuracy as an imaginative handling of a mysterious land where encounters between the East and the West have been most dramatically and poignantly enacted. India turns out to be a liminal space where the dualistic constructions like West/East, Self/Other, us/them, and colonizer/colonized are dissolved, creating something new, something other than simplified oppositions and borders. India, as a hybrid space of cultures, religions, and languages, offers a "powerful and creative synthesis of disparate and contradictory elements - a synthesis which embraces difference as a sign of possibility, not as a marker of closure" (Griffiths & Moody, 1989, p.78).

In *A Passage to India*, Mosque, Caves, and Temple, the significantly symbolic titles of the three sections, are the outward spaces of a man's spiritual, emotional, and physical in-betweenness, as well as his multiple border crossings. These titles outstandingly refer to the symbolic liminal spaces where cultural practices, languages, and religions are meeting and melting. Structurally and thematically, Brown says, the three liminal sections of the novel correspond to the Fifth Symphony and its "three big blocks of sound":

A first block in which evil creeps about weakly, and the secret understanding of the heart is easily dominant. A second block, very long, and very dark, in which evil streams forth from the caves and lays waste almost everything about, but yet meets an opposition, indecisive in some ways, but unyielding, in the contemplative insight of Professor Godbole, and the intuitive fidelity of Mrs. Moore, summarily, and spectacularly not by the secret understanding of the heart, but by the strength on which the secret understanding of the heart depends, contemplative insight, intuitive fidelity. Then the final reminder, that good has merely obliged evil to recede as good receded before evil a little before (1950, p.113).

Forster creates a dialogic space between cultures, histories, spaces, and languages in the novel.

In the first section, Forster tries to describe an Indian atmosphere. In the last paragraph of the first chapter, The British Raj is likened to the sky, which "settles everything", including temperatures, seasons, and the look of the Earth "because it is so strong and so enormous" (p.3). Poetic imagery is dominantly used to depict the picturesqueness, diversity, and filth of this Indian setting. The physical characteristics of the scene include the desolation, stillness, and openness of the countryside; the magnificence of the starry nights and "the brilliant blue heavens"; and the sweating, yelling brown population (p.3). However, the earth is compared to India, which cannot progress if left alone. In the paragraph, the narrator stresses the vastness of the British Indian Empire. Although the narrator tries to be neutral, he, like Marlow in *Heart of Darkness*, confirms the greatness of the British Empire and implies India's need for British rule while showing respect for its spirituality. "The city of Chandrapore presents nothing extraordinary. Edged rather than washed by the river Ganges, it trails for a couple of miles along the bank, scarcely distinguishable from the rubbish it deposits so freely" (p. 2). The city of Chandrapore has two conflicting views; thus, it offers a liminal space for the creation of new identities. Indians live in filthy alleys, but the Civil Station, set on a hill where the English officers and visitors live, has a beautiful view of the river; furthermore, it has beautiful gardens full of colorful flowers. It "shares nothing with the city except the overarching sky" (p.3). Those Indians living in the city and the English colonials as well as visitors share a juxtaposing sense of the same city. One of the significant dimensions of identity construction is the sense of the place where one belongs. Dr. Aziz thinks that total assimilation in the city is impossible because of the richness and different colors of Indian heritage; furthermore, he criticizes imperial authority for dominating the native land. Aziz is also criticizing those who use and abuse power making some people disadvantaged. Mrs. Callendar's (and Mrs. Lesley's) snobbishness and Major Callendar's willful abuse of authority are the most odious examples of British incivility according to Forster. Thus, Aziz's in-betweenness makes him wish "to shake the dust of Anglo-India off his feet" and to "escape from the net and be back among manners and gestures that he knew" (p.18). When Dr. Aziz is summoned to the home of Civil Surgeon Major Callendar, he crosses both physical and psychological boundaries. As "he entered their arid tidiness, depression suddenly seized him. The roads, named after victorious generals and intersecting at right angles, were symbolic of the net Great Britain had thrown over India. He felt caught in their meshes" (p.13). The sense of place in the novel is "a concomitant of difference, the continual reminder of the separation, and yet of the hybrid interpenetration of the colonizer and the colonized" (Ashcroft & Tiffin, 2005, p.179). Aziz is well aware that returning to the original or pure Indian culture is impossible after years of colonization. The first section, Mosque, as a symbol becomes a liminal space leading to the attainment of a closer understanding between Aziz and Mrs. Moore, and between Aziz and Fielding.

Nothing interrupts "the endless expanse" of the city except the Marabar Hills, "containing the extraordinary caves", as symbols of Indian cultural borders (p. 4). The Marabar Caves that "are twenty miles off – the city of Chandrapore" have a particular effect both on the plot and on the characters; thus, the second section is titled 'Caves' (p.3). The Marabar Hills are like a threshold between spaces, cultures, and languages. While observing the Caves, Fielding questions his existence in this liminality:

It was the last moment of the light, and as he gazed at the Marabar Hills they seemed to move graciously towards him like a queen, and their charm became the sky's. At the moment they vanished they were everywhere, the cool benediction of the night descended, the stars sparkled, and the whole universe was a hill. Lovely, exquisite moment—but passing the Englishman with averted face and on swift wings. He experienced nothing himself; it was as if someone had told him there was such a moment, and he was obliged to believe. And he felt dubious and discontented suddenly, and wondered whether he was really and truly successful as a human being. After forty years' experience, he had learnt to manage his life and make the best of it on advanced European lines, had developed his personality, explored his limitations, controlled his passions—and he had done it all without becoming either pedantic or worldly (p.187).

Adela Quested and Mrs. Moore are in India to visit Ronny Heaslop (Mrs. Moore's son) to decide whether Adela and Ronny would be engaged to be married or not, yet with Fielding's suggestion, "Try seeing Indians" (p.24), intersubjective relations overshadow Adela's former intentions to be there. The women at the club are amused when Adela insists on meeting with Indians as if she were expressing a strange and humorous wish. Adela believes that the Caves are keys to the exotic India that she has constructed imaginatively, and if she does not visit the place, she will "never understand India" (p.79). The caves can be regarded as references to the primitive, the unconscious, and the sexual suggesting a reality that exists beyond time and space, incomprehensible to man's consciousness. The Caves produce echoes; "If one had spoken vileness in that place, or quoted lofty poetry, the comment would be the same- 'ou-boum'...no one could romanticize the Marabar because it robbed infinity and eternity of their vastness" (p.165). These echoes are like signifiers without signifieds, lacking the original voices. Thus, symbolically, in this section, no fixed meaning can be attached to India. Adela experiences a tremendous shock in one of the caves. In the darkness, she recognizes that she is unlikely to marry Ronny, and she is disturbed and angered by her experience in the cave. She believes that Aziz assaulted her, which might be the fissure of her unconscious desires or fears. Adela acknowledges throughout the trial that she was confused on account of the cave's echoes, and she was not feeling well for a time. Since she is unable to respond to the direct question of whether Dr. Aziz abused her or not, the case is dismissed. As Godbole explains to Fielding, "absence implies presence, absence is not non-existence" (p.186). During the visit to the Marabar Caves, the most striking collision between the East and the West takes place, which causes a mental breakdown of Adela. She drops the complaint once her private sentiments are made public and Anglo-Indian officials affirm her mistake in accusing Aziz of assaulting her in the cave. What happened in there is deliberately vague, like those echoes. The inside-outside complexity manifests itself psychologically inside the colonizer/colonized duality. The liminal caves destroy all efforts at categorization, referring to the idea that Indian spirituality is beyond the grasp of the Western mode of thinking.

Although most critics of the novel treat the Marabar Caves as the symbol of evil in the universe, the caves also symbolize both mystery and muddle, and they stand for a type of religious experience accessible only to a particular kind of Oriental intelligence just as India itself. The Marabar Caves represent unknown India, the symbolic of other. In the Caves, Mrs. Moore has a glimpse of complete "muddle" and disillusionment, and the echo produces in her "a curious spiritual confusion" (p.78); thus, the Marabar Caves may be the scene of a revelation, perhaps confused and murky, but comprehensible to the Hindu mind. The last section, The Temple, is a liminal symbol of Hindu unity in love, which is no unity, and Forster's account of the ceremony is shot through with farcical touches, with the result that of all the symbols the Temple seems the most crudely ironic. In the last part of the novel, Adela has "the beginning of the Hindu vision of things and it has crushed her. The dominant Hinduism of the third section" of the novel is "the vision in which the arbitrary human barriers sink before the extinction of all things" (Trilling, 1959, p.159). Mrs. Moore is also "terrified over an area larger than usual; the universe, never comprehensible to her intellect, offered no response to her soul, the mood of the last two months took definite form at last, and she realized that she didn't want to write to her children, didn't want to communicate with anyone, not even with God. She sat motionless with horror . . . then she surrendered to the vision. She lost all interest" (Forster, p.161).

Besides the symbolic divisions of the novel, some significant incidents and conflicts also create liminal spaces where master-narratives are questioned. The trial of Dr. Aziz arouses anger and contempt among the British and Indian characters. Anglo-Indians, without giving reference to the merits of the case, decide that Aziz is guilty. Mr. McBryde believes that the assault on Adela was preplanned by Aziz; furthermore, to prove it, he speaks in an authoritative tone: "I have had twenty five years experience...all natives are criminals at heart" (Forster, p.164). Mr. McBryde refers to false Oriental biology, claiming that all natives are "product of loose life" (Forster, p.219). Mrs. Turton considers the assault on Adela as an insult to the Anglo-Indian community. The disillusionment of the women is also the collapse of the Western values, and this epitomizes the British failure in India, proving that they cannot and will not fathom the duplicity that is inherent in the Indian subcontinent. Stuart Hall suggests that identity "belongs to the future as much as to the past" as everything "which is historical" undergoes "constant transformation" and cannot free itself from the grips of "history, culture and power" (Hall, 1998, p.224). As Mrs. Moore and Adela confront India's enigma, all of their boundaries and beliefs appear to be deconstructed, and as a result, they move into a liminal space between the two cultures where they can recreate multiple self-positions. In between cultures, Adela finds a liminal space to recreate her spirituality and vision of her existence. Earlier in the novel, she wishes to discover the exotic/real India as a product of Western culture and discourse, much like a typical tourist in India. Fielding's first estimate of her: "Good God! why, the girl's a prig. . . . She struck me as one of the more pathetic products of Western education. She depresses me. . . . She goes on and on as if she's at a lecture—trying ever so hard to understand India and life, and occasionally taking a note" (p.116). Adela, at the end of the novel, understands that to reach such an originally exotic culture or identity is futile as "this quest for national authenticity is that - as far as India is concerned, anyway - it is completely fallacious to suppose that there is such a thing as a pure, unalloyed tradition from which to draw" (Rushdie, 1991, p.67). Nothing in India is

“identifiable, the mere asking of a question causes it to disappear or to merge in something else” (Forster, 1983, p. 84). After the trial that shows Adela her limitations, she begins to rearrange her life before leaving India totally, she declares stoically: “I was brought up to be honest; the trouble is it gets me nowhere” (Forster, p.233). Before she leaves, she questions herself again and utters these words: “Why didn’t I rush up to him after the trial? Yes, of course I will write him an apology...I can do this right, and that right; but when the two are put together, they come out wrong. That’s the defect of my character. I have never realized it until now” (Forster, p.234). Despising her Western education and materialism, she tries not to get the worst of both cultures; instead, she regards it as the due punishment of her spiritual ignorance. At the end of the novel, Fielding finally gains a new vision of Adela when “she was no longer examining life, but being examined by it; she had become a real person” (Forster 238). Since “in her ignorance” Adela “regards Aziz as India”, she fails to realize that Aziz cannot satisfy her yearning to find a “true” India because of Aziz’s own hybridity. It is obvious that the idea of “doubleness” creates a new symbolic order for the characters and their understanding of the place (Forster 33); this hybridity “becomes the process of symbolic interaction, the connective tissue that constructs the difference between upper and lower, black and white” (Bhabha, 1994, p.133).

“The things to look at are style, figures of speech, setting, narrative devices, historical and social circumstances, not the correctness of the representation nor its fidelity to some great original” (Said, 2019, p.21). Orientalism is all about representation, and Said’s analysis of Orientalism exposes the European representation of the Orient as a discursive operation of power. The West’s formulation of itself as modern, civilized, and refined is a significant part of Eurocentric discourse, according to which the East is necessary for the West to establish its dominance over the colonized. While defining the other, the colonizing power regards the colonized as without history, culture, and progress. As Said articulates, “In this view, the Indians have no life, history, or culture to speak of, no independence or integrity worth representing without the West” (2012, p.xix). According to this, Eurocentric representations construct the other with negative attributions. McBryde (the police superintendent) in the novel states that “all natives are criminals at heart” since they live “south of the latitude 30”, strongly believing that Dr. Aziz is guilty of the assault of Adela since any indigenous man has the potential to do this. His further remarks also highlight spatially driven Eurocentrism when he says Indians “are not to blame, they have not a dog’s chance—we should be like them if we settled here” (p.184). The collector hosts a bridge party to illustrate to Mrs. Moore and Adela how rude and backward Indians are, how any encounter between Indian and English people is certain to fail, and how the notion of attempting to achieve equality is absurd. The party turns out to be a heterotopia where the West and the East meet. Parallel to the hegemonic expressions of McBryde, Mrs. Turton at the party says that she will not even shake hands with “any one of them” since “they are dirty” (p.41). She also constantly uses hegemonic discourse to define Indians and Indian culture reminding Adela that she is “superior to all any one in India” that’s why she should “avoid seeing them” (p.25, 42). The women at the Chandrapore Club inform Mrs. Moore and Miss Quested about the hazards of mingling with the natives in any social or personal setting, since it may infect them. When Adela reveals that she has not been in touch with any of them yet, Lesley states, “Lucky you for not speaking with any” (p.25), and Mrs. Callender (the wife of the local civil surgeon) continues, “Let them all die, because they give me the creeps” (p.26). Adela notices that the English colonials regularly refer to Indian people as inferior other with the idea that “the best thing one can do to a native is to let him die” (p.44). Such labeling and significations make Adela question her sense of self in India and England. Adela is saddened by the confinement of English life since it means that “real India passed by unobserved” (p.45) and that her married life with Ronny most probably would be restricted to nightclubs, more than that, “She would view India always as a frieze” (p.45). Adela’s discontent with the Club Ladies’ discourse of place is palpable. However, through characters like Adela and Fielding, Forster defends the otherness of Indian culture out of respect for cultural and geographic differences. Like Forster, Adela is aware of the instability of British control in India as “generations of invaders have tried, but they remain in exile” believing that because Indians are the natives of the land, they will not put up with being labeled as “untouchable” (Forster, p.135).

The binaries of the Eurocentric discourse are also questioned by the natives like Dr. Aziz. Aziz, while he is arguing with Mahmoud Ali, claims that all Englishmen are the same, “Be he Turton or Burton. It is only the difference of a letter [...] All are exactly alike” (Forster, p.7). In the two years following the trial, Aziz starts to despise the English and refuses to interact with them as he has finished his “foolish experiment” (p.289). He angrily says “Down with the English anyhow. That’s certain. Clear out, you fellows, double quick, I say. We may hate one another, but we hate you most. If I don’t make you go, Ahmed will, Karim will, if it’s fifty-five hundred years we shall get rid of you, yes, we shall drive every blasted Englishman into the sea, and then” (p.315). Aziz definitely criticizes the imperial power that changed the texture of the Indian identity and setting, but while introducing the Indian setting, Aziz also uses these words: “Slack Hindus – they have no idea of society; I know them very well because of a doctor at the hospital. Such a slack unpunctual fellow! It is well you did not go to their house, for it would give you the wrong idea of India. Nothing sanitary.” (p.62). Aziz, being in-between cultures, can have a critical standpoint. As stated in the novel, “Suspicion in the Oriental is a sort of malignant tumor, a mental malady that makes him self-conscious and unfriendly suddenly; he trusts and mistrusts at the same time in a way the

Westerner cannot comprehend. It is his demon, as the Westerner's is hypocrisy" (p.272). When Ronny and Adela talk about how Dr. Aziz "was exquisitely dressed, from tie-pin to spats, but he had forgotten his back collar stud", they say it shows the fundamental "slackness that reveals their race" (Forster, p.87). The dichotomy of a European self and non-European other is subverted by characters like Aziz, Fielding, Mrs. Moore, and Adela through their efforts to understand each other. Such liminal characters deconstruct and reconstruct their identities constantly and performatively. As Cyril Fielding feels "we exist not in ourselves, but in terms of each other's minds" (p.242).

The Indian English language also creates dialogic spaces for the characters. In Forster's novel, the women at the club incorporate Indian words into their vernacular. The schoolboy Rafi sums up the part of the problem when he murmurs, in rationalizing the false rumors he has propagated, that "the bad English grammar the Government obliged them to use often gave the wrong meaning for words, and so led scholars into mistakes" (p.105-106). Forster uses Indian and Arabic words with caution. Sometimes he feels the need to explain fully the word; other times, the context or repetition clears up doubt as to the word's general meaning if not to its specific differences from other items in the same classification; and still other times, a rather uncommon word; remains indigestible for the reader unfamiliar with India. Forster's exquisite description of *the punkah wallah* (Forster, p.212) is one of the book's most memorable passages, but he makes little effort to explain the following, except to indicate that each belongs in the general category of servant: *sais* (Forster, p.15), *chuprassi* (Forster, p.17), *peon* (Forster, p.94), and *mali* (Forster, p.197). Tazia remains mysterious until he finally describes one on page 188. It is obvious that one rides in a *tonga* (Forster, p.17), a *tum-tum* (Forster, p.79), a *howdah* (Forster, p.137), and a *band-ghari* (Forster, p.239), but only *howdah* is used in a way sufficient to guess its specific function and meaning. *Dhoti* (Forster, p.71) is an article of clothing which he fails to describe. Vague but obviously edible are *pan* (Forster, p.17), *gram* (Forster, p.45), and *chhota hazri* (Forster, p.207). *Saddhu* (Forster, p.102), *badmash* (Forster, p.108), and *hakim* (Forster, p.229) designate certain types of people, but Forster presumes the reader's knowledge. Adjectives *pukka* (Forster, p.29) and *burra* (Forster, p.29) are not sufficiently clear. Finally, the following words are rather difficult to decipher with certainty from their contexts: *hammams* (Forster, p.70), *nullah* (Forster, p.87), *chunara* (113), *pujah* (Forster, p.130), *shikar* (Forster, p.138), *pargana* (Forster, p.173), *Ghats* (p.205), *bulbul* (Forster, p.260), *almeira* (271), *durry* (271), and *memsahip* (owner). Adela tells Aziz as they stand near one of the Caves that if she marries Ronny Heaslop, she will be like one of those Anglo-Indians she is criticizing. Aziz does not like the description and requests that she take back such a "horrible remark" (Forster, p.161). Adela replies, "It's inevitable. I can't avoid the label. What I do hope is to avoid the mentality" (161). For Bakhtin, "the word, directed toward its object, enters a dialogically agitated and tension-filled environment of alien words, value judgments and accents, weaves in and out of complex interrelationships, merges with some, recoils from others, intersects with yet a third group" and "the living utterance, having taken meaning and shape at a particular historical moment in a socially specific environment, cannot fail to brush up against thousands of living dialogic threads" (1981, p.276). The dialogic language space in the novel "challenges fixities, in this way, the ambivalence of colonial discourse and the productive space which it opens up give the colonized a more powerful role and performative individuality. Language carries culture, and culture carries, particularly through orature and literature, the entire body of values by which we perceive ourselves and our place in the World" (Ngugi wa Thiongo, 2005, p.16). Forster's cross-cultural novel also shows that any discourse, including self-formation, is a dialogic interaction with other discourses that are not without context or spatiality. This heteroglossic novel, like India, becomes a heterotopic space where different utterances meet and melt, and new forms of expressions are produced.

Finally, the friendship between Aziz and Fielding leads to hopeful communication between the cultures, as Forster hopes. "No Englishman" utters Aziz, "understands us except Mr. Fielding" (Forster, p.98). The two men meet for the first time at Fielding's house, where the principal Fielding arranged a tea party in order to introduce Adela and Mrs. Moore to the others. This tea party, in contrast to the failed Bridge Party earlier, turns out to be a heterotopia where Indians and British officials may build cultural bridges on equal terms. Although Aziz is asked to feel at home, he "was offended. The remark suggested that he, an obscure Indian, had no right to have heard of Post Impressionism - a privilege reserved for the Ruling Race Indeed, he was sensitive rather than responsive. In every remark, he found a meaning, but not always the true meaning Fielding, for instance, had not meant that Indians are obscure, but that Post-Impressionism is" (Forster, p.84). When Aziz is accused of the assault, Fielding believes that Aziz is "innocent". His rejection of sharing the impulsive action of his compatriots is believed to "have done his country and the Empire incalculable disservice" (Forster, p.215). Fielding's steadfast support of the accused Aziz brings him even closer to the Indians even though he knows that "[h]enceforward he would be called 'anti-British', 'seditious'" (p.183). He foresees that "there would be a muddle...Born in freedom, he was not afraid of muddle, but he recognized its existence" (Forster, p.183). Although Fielding is completely ostracized by his compatriots, he takes a significant step towards liminality by becoming friends with Aziz and supporting him against the Anglo-Indians.

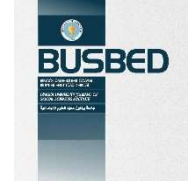
3.CONCLUSION

The last section of the novel, the Temple, makes an effort to close the gap between the cultures and bring the two sides together. India seems to the foreign characters as a negative force because of the formlessness of the Indian environment, the confusion of the world of men, the absence of emotional cohesion, and the religious dissents. However, E. M. Forster, who writes from knowledge, experience, and according to a general corpus of principles like goodwill, tolerance, and truth, believes that it is fundamental to make an effort to understand and appreciate other people and other cultures. According to Forster, the West and the East may get along not just in the protected space of Cambridge where Hamidullah is welcomed long ago, but with a mutual understanding. The last part of the novel offers a possible reconciliation of differences, not in negation but in a larger synthesis. Forster glamorizes no one; even the more symbolic characters are very humanly weak. The very ambiguity of the characters here is a healthy departure from the stereotyped figures of good and evil who gave earlier British novels of India the air of morality plays. Adela's failure in India is more dramatic and hopeless than Fielding's, but Forster indicates that a passage to India is neither easy nor for everyone. Together, Fielding and Adela emerge as the embodiments of ideas expressed by Forster in his essays and other novels. At the end of the novel, by using the metaphor of horses racing in opposing directions, Forster might be suggesting that they can only genuinely be friends after India is free. However, it is certain that the idea of space in the novel no longer serves as a straightforward and customary element of fictional writing that falls within the bounds of purely realistic precision and embellishment, but it puts it in a new light making all the characters constantly evolve in time and space.

REFERENCES

- Ashcroft, B., Tiffin, H., & Griffiths, G. (Eds.) (2005). *The post-colonial studies reader* (2nd ed.). Routledge.
- Bakhtin, M. M. (1981). Discourse in the novel. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: University of Texas Press.
- Bhabha, H. (1994). *The location of culture*. Routledge, New York.
- Brown, E. K. (1950). *Rhythm in the novel*. University of Toronto Press.
- Forster, E. M. (1983). Three countries. *The Hill of Devi and Other Indian Writings*. London: Edward Arnold, Abinger ed.
- Forster, E. M. (2005). *A passage to India* (P. Mishra, Ed.). Penguin Classics.
- Griffiths, G., & David, M. (1989). Of marx and missionaries: Soyinka and the survival of universalism. *Post-Colonial Literary Theory*. Kunapipi. 11.1 74-84.
- Hall, S. (1998). Cultural identity and diaspora. In: Rutherford J. (Ed) *Identity: Community, Culture, Difference*. London, Lawrence & Wishart, 222-237.
- Ngũgĩ wa Thiong'o (2005). *Decolonizing the mind: the politics of language in african literature*. Portsmouth, Heinemann.
- Rushdie, S. (1991). Commonwealth literature does not exist. *Imaginary Homelands: Essays and Criticism*. London, Granta.
- Said, E. W. (2019). *Orientalism*. Penguin Books.
- Said, E.W. (2012). *Culture and imperialism*. Knopf Doubleday.
- Trilling L. E. (1959). *Forster: a study*. Publisher, Hogarth Press.
- W.Y. Tindall. (1948). *The literary symbol*. New York, Columbia University Press.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.02.2023
Kabul Tarihi : 28.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1251786>

KÖŞE YAZILARININ NİCEL ÖZELLİKLERİ İLE OKUNABİLİRLİKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mehmet Fatih KARACA¹

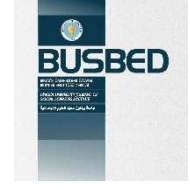
ÖZ

Bu çalışmada Türkiye'nin tirajı en yüksek gazetelerinde yazan 18 köşe yazarına ait yazıların nicel özellikleri ve okunabilirlikleri incelenmiştir. 2017-2021 yılları arasında *eğitim, ekonomi, sağlık, spor ve yaşam* kategorilerinde yayımlanan 12262 köşe yazısı geliştirilen yazılım ve Doğal Dil İşleme teknikleri kullanılarak işlenmiştir. Köşe yazılarının ortalama cümle, kelime, hece ve harf sayıları, cümlelerin ortalama kelime, kelimelerin ortalama hece ve harf sayıları tespit edilmiş, yazı okunabilirlikleri Ateşman, Çetinkaya-Uzun ve Bezirci-Yılmaz formülleriyle belirlenmiş ve sonuçlar sunulmuştur. Köşe yazılarının işlenmesi neticesinde elde edilen veriler kategori, gazete ve yazar bağlamında değerlendirilmiştir. Köşe yazıları ortalama 42.08 cümle, 429.88 kelime, 1166.32 hece ve 2699.44 harften oluşmaktadır. Ayrıca, yazılardaki cümlelerin ortalama kelime sayısı 10.22 iken kelimelerin ortalama hece sayısı 2.71 ve harf sayısı 6.28'dir. Köşe yazılarının ortalama okunabilirlikleri Ateşman, Çetinkaya-Uzun ve Bezirci-Yılmaz'a göre sırasıyla 63.16 (*orta güçlükte*), 38.40 (*eğitsel okuma*) ve 11.87'dir (*lise 11-12.sınıf*). Ateşman formülüne göre yazılar ağırlıklı olarak *kolay* (%43.91) düzeydeyken *çok kolay* olan hiç yazı bulunmamaktadır. Çetinkaya-Uzun'a göre yazılar yoğun olarak *bağımsız okuma* (%69.32) düzeyindedir. Bezirci-Yılmaz'a göre ise yazılar daha çok *ortaokul* (%30.00), *lise* (%29.58) ve *akademik* (%27.81) seviyelerdedir; *ilkokul 1-2.sınıf* seviyesinde yazı bulunmamaktadır. Kategoriler arası farkın %50'nin üstünde olduğu tek nicel özellik ortalama cümle sayısıdır. Buna karşın kelimelerin ortalama hece ve harf sayısı dışındaki bütün nicel özelliklerde gazete ve yazarlar arası farkın %50'nin üstüne çıktığı tespit edilmiştir. Nicel özelliklerdeki farklılığın kategori ve gazeteye oranla yazarlarda daha belirgin olduğu görülmüştür. 3 formüle de gazetenin kategoriden, yazarınsa hem kategori hem de gazeteden okunabilirlik açısından daha belirleyici etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur. Öte yandan 3 kategori ve 4 gazetede 9 yazarın Türkiye'deki ortalama eğitim seviyesinin hayli üzerinde; lisans/akademik düzeyde yazılar kaleme aldıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gazete, Köşe Yazısı, Doğal Dil İşleme, Nicel Özellik, Okunabilirlik

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Erbaa Meslek Yüksekokulu, Bilgisayar Teknolojileri Bölümü, Erbaa, Tokat, mehmetfatih.karaca@gop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7612-1437>

Article Type : Research Article
Date Received : 15.02.2023
Date Accepted : 28.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1251786>

A REVIEW ON QUANTITATIVE FEATURES AND READABILITY OF COLUMNS

Mehmet Fatih KARACA¹

ABSTRACT

In this study, quantitative features and readability of columns belong to 18 columnists who write for the newspapers having the highest circulation of Türkiye. 12262 columns published between the years 2017-2021 on the following topics: education, economy, health, sports and life were analysed with the developed software and Natural Language Processing techniques. Average number of sentences, words, syllables and letters of columns, average word number of sentences, average syllable and letter numbers of words were determined, and readability of texts were identified by Ateşman, Çetinkaya-Uzun and Bezirci-Yılmaz formulas, and the results were presented. Data obtained as a result of processing columns were evaluated in terms of category, newspaper and author. The columns consist of averagely 42.08 sentences, 429.88 words, 1166.32 syllables and 2699.44 letters. Moreover, the average word number of sentences is 10.22, whereas the average syllable number of words is 2.71 and the average letter number of words is 6.28. The average readability of columns were as follows respectively according to Ateşman, Çetinkaya-Uzun and Bezirci-Yılmaz: 63.16 (*medium difficulty*), 38.40 (*educational reading*) and 11.87 (*high school 11-12.class*). According to Ateşman formula, the level of the columns was predominantly *easy* (43.91%), whereas there is no text at the level of *very easy*. According to Çetinkaya-Uzun, the columns were predominantly at the level of *independent reading* (69.32%). Furthermore, according to Bezirci-Yılmaz the texts were mostly at the level of secondary school (30.00%), high school (29.58%) and academic (27.81%), there is no text at the level of *primary school 1-2.class*. Average number of sentences is the only quantitative feature in which the difference is over 50% between the categories. Despite this, it was found out that the difference between newspapers and authors exceeds 50% in all quantitative features except average number of syllables and letters of words. It was seen that the difference in quantitative features was more evident in authors compared to category and newspaper. It was revealed that the newspaper has more decisive influence than the category, the author has more decisive influence than both the category and the newspaper in terms of readability in all 3 formulas. On the other hand, it was found out that 9 authors in 4 newspapers and 3 categories have been writing columns highly above the average educational level of Türkiye, at the undergraduate/academic level.

Keywords: Newspaper, Column, Natural Language Processing, Quantitative Feature, Readability

¹ Assist. Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Erbaa Vocational School of Higher Education, Department of Computer Technologies, Erbaa, Tokat, mehmetfatih.karaca@gop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7612-1437>

1. GİRİŞ

İnsanların birçok haber alma kaynağı bulunmasına karşın günümüzde halen gazeteler yerini ve önemini korumaya devam etmektedir. Fakat Türkiye'deki gazetelerin toplam tirajının 2011 yılında 2130 milyon ve 2015 yılında 1994 milyon iken 2020 yılında o yıllara oranla dramatik şekilde düşüş gösterdiğini ve 945 milyona gerilediğini belirtmek gerekir (Basın İlan Kurumu, 2021). Bu veriden insanların haber takip etmeyi veya okumayı bıraktıkları sonucu değil; haber alma yol ve yöntemlerini değiştirdikleri sonucu çıkarılabilir. Bu değişimse gazetelerin teknolojiye ayak uydurmasına ve yaşanan dijitalleşmeyle birlikte gazetelerin büyük çoğunluğunun yayım platformlarını internet ortamına taşımaya neden olmuştur. Buna karşın yalnızca geleneksel gazetecilik (basılı medya) yapan gazeteler de bulunmaktadır.

Türkiye'de özellikle tirajı yüksek gazeteler hem geleneksel gazeteciliği hem de yeni medya diye de isimlendirilen internet gazeteciliğini birlikte yürütmektedirler. Bu gazetelerden tirajı en yüksek olan ilk 10'u azalan sırada şu şekildedir; Sabah, Hürriyet, Sözcü, Türkiye, Milliyet, Posta, Akşam, Takvim, Yeni Şafak ve Yeni Akit (Speed Medya, 2021). Gazetelerin internet sitelerinin ziyaret edilme sayılarına bakıldığında Türkiye'de en çok ziyaret edilen ilk 50 web sitesi içinde tirajı en yüksek 10 gazeteden 7 tanesinin bulunduğu; Akşam, Posta ve Türkiye gazetelerininse sıralamada yer alamadığı görülmüştür. Listede bulunan Hürriyet 9, Sabah 12, Milliyet 14, Sözcü 18, Takvim 25, Yeni Akit 38 ve Yeni Şafak 41. sıradadır (SimilarWeb, 2023).

Yoğun iş temposunda insanların hızlı değişen ülke ve dünya gündemini takip etme ihtiyaçları, istenilen her an ve her yerde habere ulaşma istek ve gereksinimleri internet gazeteciliğinin öne çıkan avantajlarından. Özellikle akıllı telefon ve bilişim teknolojilerin kullanımının artmasıyla birlikte internet ortamında yayım yapan gazeteleri takip etmek pek mümkün hale gelmiştir. Elbette yalnızca son dakika gelişmelerden haberdar olmak için internet gazetelerinin takip edildiğini söylemek doğru olmayacaktır. Örneğin; internet gazetelerinde yayımlanan haberlere istenildiği kadar resim, ses, video vb. multimedya içeriklerinin eklenebilmesi ve daha birçok özellik, internet gazeteciliğinin daha cazip hale gelmesini sağlamıştır. İnternet gazetelerinin en önemli takip edilme özelliklerinden biri de köşe yazarları ve onların yazılarıdır.

Geleneksel gazetecilikte köşe yazarları yazılarını basımdan önce yayımlanmak üzere gazeteye sunmak zorundadırlar. Fakat internet gazeteciliği sayesinde köşe yazarları yazdığı köşe yazısını her an yayımlayabilme, gün içinde birden fazla yazı yazabilme, yazdığını düzeltebilme, yazısında ekleme veya silme yapabilme, okuyucuya yazısını hemen ulaştırabilme; okuyucular da bu yazıları anında okuyabilme ve hatta dinleme olanağına sahip olmuşlardır. Aynı zamanda internet gazeteciliğinin ve teknolojik cihazların daha yüksek ulaşılabilirliğinin getirmiş olduğu bir imkân olarak okuyucu, yalnızca bir gazetede değil diğer gazetelerdeki köşe yazılarına da rahatlıkla erişim sağlayabilmekte ve bu yazıları okuyabilmektedir.

Peki köşe yazılarıyla alakalı şu soruların cevapları nelerdir? *Bir köşe yazısını herkes okuyabilir mi? Köşe yazıları herkesin anlayabileceği düzeyde midir? Köşe yazılarının zorluk seviyesi nedir? Yazılar hangi eğitim seviyesi için uygundur?* Bir köşe yazısını herkes okuyabilir ancak anlaşılma düzeyi köşe yazılarının birtakım özelliklerine ve okuyucuya göre farklılık göstermektedir. Bununla birlikte yazıların zorluk seviyesini ve hangi eğitim seviyesindeki bireyler için uygun olduğunu ortaya koymada okunabilirlik verisinden faydalanılabilir.

Metin içerikli dokümanlar olan köşe yazılarının zorluk/kolaylık durumunu, yazıların seviyesini belirlemede kullanılan okunabilirliklerin hesaplanması için çeşitli formüller mevcuttur. Ateşman (Ateşman, 1997), Çetinkaya-Uzun (Çetinkaya, 2010) ve Bezirci-Yılmaz (Bezirci & Yılmaz, 2010), Türkçe için en çok bilinen ve uygulanan okunabilirlik formüllerindedir. Bu formüllerde hece sayısına göre ortalama sözcük uzunluğu, kelime sayısına göre ortalama cümle uzunluğu, bir cümledeki ortalama 3, 4, 5, 6 veya daha fazla heceli kelime sayısı değişkenleri çeşitli katsayılarla işleme alınarak bir metnin okunabilirliği hesaplanmaktadır.

Farklı okunabilirlik formüllerinde yazıya ait çeşitli bilgiler yer almaktadır. Örneğin; Ateşman formülünde metnin kolay veya zor olduğu bilgisi Bezirci ve Yılmaz formülünde ise hangi sınıf veya eğitim seviyesi için uygun olduğu bilgisi sunulmaktadır. Ayrıca, bir metnin güçleştikçe okunmasının zorlaştığı, kolaylaştıkça okuyucu ilgisinin azaldığı bilinmektedir (Temur, 2003).

Okuyucu ilgisini arttıran ve kolay okunabilen köşe yazılarının özelliklerinin ortaya konulabilmesi için yazıların niceliksel özellikleri ve okunabilirlikleri irdelenmelidir. Buna karşın köşe yazılarının niceliksel özellikleri ve okunabilirlikleri henüz araştırmacılar tarafından incelenmiş bir konu değildir. Bugün itibarıyla eldeki veri miktarının oldukça büyük boyutlara erişmesi, bunun sebeplerinden biri olabilir. Fakat işlemlerin bilgisayar teknolojileri kullanılarak gerçekleştirilmesiyle verinin alınmasından işlenmesine kadarki süre ve iş yükü azaltılacak, yanı sıra insan kaynaklı oluşabilecek hataların önüne geçilebilecektir. Bunları sağlamak üzere yapay zekâ ve dilbilimin bir alt birimi olan Doğal Dil İşleme (DDİ) ile doğal dillerde yazılmış köşe yazıları işlenebilir. DDİ, köşe yazılarının nicel özellikleri ve okunabilirliklerinin belirlenmesinde bir ara işlem gibi düşünülebilir. Bu

işlemler yalnızca yazıların Türkçe dilbilgisi kuralları çerçevesinde denetlenmesi ve yazıyı oluşturan kelimelerin hecelenmesi adımlarından oluşmaktadır.

Alan yazın incelendiğinde okunabilirliğin ağırlıklı olarak Türkçe ders kitaplarında bulunan okuma metinlerinin sınıf seviyesine uygunluğunun belirlenmesinde kullanıldığı görülmüştür. Örneğin; ilkököl 1-4.sınıflar için hazırlanmış 12 Türkçe ders kitabında yer alan dinleme ve şiir dışındaki metinlerin (Arslan & Bay, 2022), ortaokul 5-8.sınıfların Türkçe ders kitaplarında bulunan 29 öykünün (Şakiroğlu, 2020) ve 6.sınıf Türkçe ders kitaplarındaki 49 metnin (Ogur, 2022) okunabilirliklerinin tespiti yapılmıştır. Bunlardan farklı olarak yabancılara Türkçe öğretimi için kullanılan metinlerin (Karşılayan, 2022) ve uluslararası öğrenciler için akademik Türkçe sosyal ders bilimler kitabının (Harmankaya,2022) okunabilirlik düzeylerinin belirlenmesine çalışılmıştır. Öğrenciler için hazırlanan okuma metinlerinden farklı olarak çeşitli alan veya konulardaki metinlerin okunabilirlik açısından hangi düzeyde olduklarının incelendiği çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalarda 75 adet Türkçe göz damlası prospektüsü (Ay & Duranoğlu, 2022), fibromiyalji sendromu hakkında bilgi veren Türkçe 80 web sitesi (Otu & Karagözoğlu, 2022), şeffaf plak tedavisiyle alakalı Türkçe 46 web sitesi (Akbulut, 2022), obezite ve cerrahisini konu edinen Türkçe 79 web sitesi (Eryılmaz vd., 2022) ve otizm spektrum bozukluğuyla ilgili Türkçe 43 web sitesi (Bozkurt vd., 2022) okunabilirlik açısından incelenmiştir.

Köşe yazılarının çalışmalarda farklı özellikleri bakımından irdelendiği ve yazıların veri kümesi olarak kullanıldığı görülmüştür. Köşe yazılarını konu edinen çalışmalardan biri olan, Basmacı (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmada 5 yazara ait 89 köşe yazısı üzerinden köşe yazılarında odaklanılan konuların çeşitliliği, yazılarda öne çıkan siyasi aktörler ve yazılarda ele alınan konuların sayıları incelenmiştir. Uyar vd. (2021), her birinden 120 olmak üzere 6 yazarın toplam 720 köşe yazısı ile yazar tanıma işlemi gerçekleştirmişlerdir. Kuyumcu, Buluz ve Kömeçoğlu (2019) da benzer şekilde her birinden 120 olmak üzere 237 yazarın toplamda 28440 yazısıyla köşe yazısından yazarının tanınmasını sağlamışlardır. Dalkıran (2020), 6 gazeteden 575 haber ve köşe yazısını inceleyerek yazılardaki bazı sözcüklerin sektörel imaja olumsuz algı yaratma etkisini incelenmiştir. Karal Temuroğlu ve Mazıcı (2018), 49'u gazete haberi, 19'u köşe yazısı ve 2'si söyleşi olmak üzere 70 yazıyı elektrik dağıtım ihaleleri ve medya bağlamında incelemiştir.

1.1. Çalışmanın Amacı

Her ne kadar köşe yazıları çeşitli araştırmalara konu olsa da yazıların nicel özelliklerinin sunulduğu ve okunabilirliklerinin incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Konusu itibarıyla ilk olacak bu araştırmayla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

- Köşe yazılarının ortalama cümle, kelime, hece ve harf ile cümlelerin ortalama kelime, kelimelerin ortalama hece ve harf sayıları nedir?
 - Bu değerler kategorilere göre değişmekte midir?
 - Bu değerler gazetelere göre değişmekte midir?
 - Bu değerler yazarlara göre değişmekte midir?
- Köşe yazılarının Ateşman, Çetinkaya-Uzun ve Bezirci-Yılmaz formüllerine göre okunabilirlikleri nedir?
 - Okunabilirlikler kategorilere göre değişmekte midir?
 - Okunabilirlikler gazetelere göre değişmekte midir?
 - Okunabilirlikler yazarlara göre değişmekte midir?
 - Yazılar hangi eğitim seviyesi için uygundur?

2. YÖNTEM

Bir probleme ilişkin mevcut durumun ortaya konulduğu betimsel çalışmalarda genellikle “Nedir?” şeklinde araştırma soruları yer almaktadır. Bu çalışma, “Köşe yazılarının nicel özellikleri nedir?” ve “Köşe yazılarının Ateşman, Çetinkaya-Uzun ve Bezirci-Yılmaz formüllerine göre okunabilirlikleri nedir?” sorularının cevaplarının arandığı betimsel nitelikte bir tarama araştırması olarak yürütülmüştür. Elde edilen sonuçlar kategori, gazete ve yazar bağlamında değerlendirilmiştir. Belirlenen kategorilerdeki yazarların belirli tarih aralığındaki bütün köşe yazıları kullanılmış, bu yolla mevcut durum üzerinden geneli yansıtan bir çalışmanın ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu bölümde, köşe yazılarından oluşturulmuş veri kümesi özellikleri, veri kümesini meydana getiren köşe yazılarının internet ortamından alınması, yazıların işlenmeye hazır hale getirilmesi (ön işlem) ve işlenmesi

süreçleri, okunabilirlik formüllerindeki değişkenler ve okunabilirlik sayı/puan/değer ile onlara karşılık gelen düzey/seviyelere ilişkin bilgiler verilmiştir.

2.1. Veri Kümesi

Çalışma, 31.12.2021 itibarıyla Türkiye’de tirajı en yüksek 10 gazetenin 9’u ile gerçekleştirilmiştir. 10. sıradaki Yeni Akit gazetesindeki yazarların geçmiş yazılarına erişilemediğinden bu gazete kapsam dışında tutulmuştur. *Eğitim, ekonomi, sağlık, siyaset (gündem), spor ve yaşam* kategorilerine ait köşe yazılarıyla gerçekleştirilen bu çalışmada 2017-2021 yılları arasında aralıksız olarak aynı gazetede yazmış, her kategoriden 3 olmak üzere toplamda 18 köşe yazarının tüm yazıları kullanılmıştır. Yazarların 01.01.2017 ile 31.12.2021 tarihleri arasındaki 5 yılı kapsayan yazıları gazetelerin resmî web sayfalarından elde edilmiştir. Her ne kadar gazetelerden eşit sayıda yazar alınmaya çalışılmış olsa da her gazete ve kategoride belirlenen süreçte yazısı bulunan yazar olmaması sebebiyle bu, tam olarak sağlanamamıştır.

Kategori ve gazetelere göre yazar bilgileri ile köşe yazısı sayıları Tablo 1’de verilmiştir. Bazı yazarların günlük bazılarının haftalık bazılarının daha farklı periyotlarda yazmaları sebebiyle yazarlara ait yazı sayıları farklılaşmıştır. Öte yandan hızlı değişen ülke gündemine bağlı olarak bazı yazarların gün içerisinde birden fazla yazdıkları da görülmüştür. En fazla yazının *siyaset*, en az yazının ise *sağlık* kategorisinde olduğu belirlenmiştir; yazıların %15.46’sı *eğitim*, %20.84’ü *ekonomi*, %8.29’u *sağlık*, %24.66’sı *siyaset*, %15.21’i *spor* ve %15.54’ü *yaşam* alanındadır. Yazar sayısı en fazla olan gazete olmasa da 2 yazarının neredeyse günlük yazmaları nedeniyle en fazla yazının *Sözcü*, tek yazarlı ve yazarın neredeyse haftalık yazması sebebiyle en az yazının *Takvim* gazetesinde olduğu tespit edilmiştir; yazıların %7.05’i *Akşam*, %13.90’ı *Hürriyet*, %17.79’u *Milliyet*, %4.11’i *Posta*, %12.01’i *Sabah*, %21.83’ü *Sözcü*, %1.88’i *Takvim*, %11.24’ü *Türkiye* ve %10.19’u *Yeni Şafak* gazetesindedir.

Tablo 1.

Kategori ve Gazetelere Göre Yazar Bilgileri (Köşe Yazısı Sayıları)

	Eğitim	Ekonomi	Sağlık	Siyaset	Spor	Yaşam	
Akşam	-	-	-	E.PAZARCI (864)	-	-	864
Hürriyet	N.ÇAKMAKÇI (311)	-	M.ÖZ (222)	-	-	O.BAŞTÜRK (1171)	1704
Milliyet	A.GÜÇLÜ (1388)	-	D.KOÇAK (537) J.K.KAYUKA (257)	-	-	-	2182
Posta	-	-	-	-	-	Ş.SEVER (504)	504
Sabah	S.GÜRSOY (197)	K.ALKİN (789)	-	-	Ö.ÜRÜNDÜL (487)	-	1473
Sözcü	-	M.MURATOĞLU (1245)	-	R.TURAN (1432)	-	-	2677
Takvim	-	-	-	-	-	Ö.ARAS (230)	230
Türkiye	-	-	-	-	K.BELGİN (597) Ö.ULUÇ (781)	-	1378
Yeni Şafak	-	E.T.KARAGÖL (522)	-	M.ACET (728)	-	-	1250
	1896	2556	1016	3024	1865	1905	12262

Çalışmanın veri kümesini oluşturan toplamda 12262 köşe yazısının kategori ve yıllara göre dağılımları Tablo 2’de verilmiştir. 2019 yılında en fazla, 2021 yılında ise en az sayıda yazı köşe yazarları tarafından kaleme alınmıştır. 2019 (2523) ile 2021 (2363) yılları arasındaki köşe yazısı sayısı değişimi düşük sayılabilecek düzeyde; %6.77 seviyesindedir. Kategorilere göre en fazla ve en az yazı bulunan yıllar sırasıyla şu şekildedir; *eğitim* 2018 (432) ve 2021 (287), *ekonomi* 2018 (516) ve 2021 (504), *sağlık* 2017 (220) ve 2018 (191), *siyaset* 2019 (675) ve 2017 (540), *spor* 2021 (390) ve 2020 (357), *yaşam* [2017, 2019] (386) ve 2021 (369). Kategorilerdeki en fazla ve en az yazı bulunan yıllar arasındaki değişimler *eğitimde* %50.52, *ekonomide* %2.38, *sağlıkta* %15.18, *siyasette* %25.00, *sporda* %9.24 iken *yaşam* alanında %4.61 olarak seyretmiştir.

Gazetelere göre en fazla ve en az yazı bulunan yıllar sırasıyla şu şekildedir; *Akşam* 2017 (212) ve 2020 (146), *Hürriyet* 2018 (367) ve 2017 (328), *Milliyet* 2020 (469) ve 2021 (334), *Posta* 2017 (108) ve 2020 (97), *Sabah* 2021 (319) ve 2019 (281), *Sözcü* 2019 (613) ve 2017 (461), *Takvim* [2017, 2019] (50) ve [2020, 2021] (43), *Türkiye* [2017, 2019, 2021] (279) ve 2018 (266), *Yeni Şafak* 2018 (261) ve 2017 (224). Gazetelerdeki en fazla ve en az yazı bulunan yıllar arasındaki değişimlerin *Akşam*’da %45.21, *Hürriyet*’te %11.89, *Milliyet*’te %40.42, *Posta*’da %11.34, *Sabah*’ta %13.52, *Sözcü*’de %32.97, *Takvim*’de %16.28, *Türkiye*’de %4.89 iken *Yeni Şafak*’ta %16.52 olduğu gözlenmiştir.

Sonuç itibarıyla yazı sayılarının yıllara göre değişimleri kategoriden kategoriye ve gazeteden gazeteğe farklılık göstermektedir. *Eğitim* ve *siyaset* alanlarında %20’den fazla değişim varken *ekonomi*, *sağlık*, *spor* ve *yaşam*

alanlarında değişimin %20'den az olduğu görülmektedir. Gazetelerin yıllara göre değişimlerinde de benzer durum belirlenmiştir; *Akşam*, *Milliyet* ve *Sözcü* gazetelerinde %20'nin üzerinde, *Hürriyet*, *Posta*, *Sabah*, *Takvim*, *Türkiye* ve *Yeni Şafak* gazetelerinde ise %20'nin üstünde değişim saptanmıştır.

Tablo 2.

Kategori ve Yıllara Göre Köşe Yazısı Sayıları

	Eğitim	Ekonomi	Sağlık	Siyaset	Spor	Yaşam	
2017	365	515	220	540	387	386	2413
2018	432	516	191	581	370	385	2475
2019	395	509	197	675	361	386	2523
2020	417	512	204	619	357	379	2488
2021	287	504	204	609	390	369	2363

2.2. Verilerin İşlenmesi

Veri miktarı göz önünde bulundurulduğunda bu çalışmada kullanılan 12262 köşe yazısındaki cümle, kelime ve heceleri manuel yolla saymak mümkün görünmemektedir. Buna ek olarak, Bezirci-Yılmaz okunabilirlik formülünde kelimelerin 3, 4, 5, 6 veya daha fazla heceli olması dahi önem taşımakta ve bunların ayrı ayrı sayılması gerekmektedir. Veri boyutu bu çalışmada olduğu kadar fazla olmasaydı işlemler tek tek sayılarak yapılabilirdi. Fakat sınırlı sayıda köşe yazısı alındığında da bütünü yansıtan bir çalışma ortaya konulmamış olacaktır. Bu sebeple, verinin büyüklüğü ve detaylı olması dikkate alınarak işlemlerin gerçekleştirilmesinde manuel yöntemler yerine daha doğru bir yöntem olacağı düşüncesiyle bilgisayar teknolojilerinin kullanımı tercih edilmiştir. Bu amaçla, *Visual Studio* ortamında ve *C#* dilinde bir yazılım geliştirilmiştir. Çalışma kapsamında 9 gazete kullanılması ve buna bağlı olarak her bir gazetenin internet sayfasının 9 farklı şablonda bulunması, köşe yazısı bilgileri ve yazıların alınmasındaki farklı şablonlar sebebiyle 9 farklı kodlama gereksinimini ortaya çıkarmıştır.

Çalışmayı gerçekleştirmek üzere oluşturulan yazılım sürecine ait adımlar ise şu sırada ve şekildedir;

- Köşe yazılarının alınması,
- Köşe yazılarının ön işlem süreci,
- Köşe yazılarının işlenmesi,
- Sonuçların elde edilmesi.

2.2.1. Köşe Yazılarının Alınması

Gazetelerin internet sitelerinde yayımlanan köşe yazılarını nicel özellik ve okunabilirlik açısından analiz etmekle normal bir metni analiz etmek aynı zorlukta değildir; köşe yazısı analizi birçok zorluk ihtiva etmektedir. Bu zorluklardan biri köşe yazılarının alınması işlemidir. Köşe yazılarının alınması işlemi 2 aşamada yürütülmüştür;

- Köşe yazısı bilgilerinin alınması,
- Köşe yazılarının alınması.

Yazılar, gazetelere göre yazarların internet sayfasında farklı formlarda sunulmaktadır. Yazarın tüm yazılarının tek sayfada veya her bir sayfada 8, 20 veya 24 yazı olacak şekilde sayfa sayfa listelendiği görülmüştür. Geliştirilen yazılımla yazar internet sayfaları tek tek gezilmiş, sayfaların kaynak koduna erişilmiş, kaynak koddaki anahtar kelimeler üzerinden yazı bilgileri olan *yazı başlığı*, *tarihi* ve *bağlantı adresi* (köşe yazısının bulunduğu sayfa) verileri elde edilerek veri tabanına kaydedilmiştir.

Tüm yazarların yazı bilgileri alındıktan sonra yazılımla bağlantı adresleri ziyaret edilerek internet sayfalarının kaynak koduna erişilmiş, kaynak koddaki yazının başlangıç ve bitişini gösteren anahtar kelimeler üzerinden köşe yazılarına ait kaynak kod bölümü alınmış ve ön işlem sürecine girmek üzere veri tabanına kaydedilmiştir.

2.2.2. Köşe Yazılarının Ön İşlem Süreci

Ön işlem süreci bu çalışmanın en önemli aşamalarından biridir. Bu adımda yapılacak bir hata yanlış sonuçların ortaya çıkmasına sebebiyet verecektir. Bu sebeple bu adımda gerçekleştirilen işlemler sonucu ortaya çıkan veriler olası hataları tespit etmek adına tekraren incelenmiştir. Bununla birlikte normalden çok farklı sonuçlara sahip köşe yazıları yayımlandığı internet sayfalarında incelenerek yazılım ile gerçek verilerin karşılaştırması yapılmıştır.

Geliştirilen yazılımla köşe yazılarına sırayla uygulanan ön işlem süreci kaynak kod üzerinden işletilmekte ve şu aşamaları içermektedir;

- Yazıların özel karakterlerden temizlenmesi,
- Noktalama işaretlerinin düzenlenmesi,
- Yazının her bir satırında cümle bildiren noktalama işaretlerinin varlığının saptanması.

Bazı yazarların yazılarında çeşitli sembol veya simgeler kullandığına rastlanmıştır. Bu nedenle yazılar öncelikle özel karakterlerden temizlenmiştir. Bu işlem için alfabede bulunan harfler ile noktalama işaretlerinin yer aldığı bir karakter seti tanımlanmış ve bu karakter setinde olmayan sembol/simgeler kapsam dışında tutulmuş, yazıdan arındırılmıştır. Bu işlem neticesinde yazı, çalışmada kullanılacak salt metin haline dönüşmektedir.

Bu çalışmanın en çok dikkat edilmesi gereken noktalarından biri cümle sayısının belirlenmesinde kullanılan . (nokta), ? (soru işareti), ! (ünlem) ve ... (üç nokta) noktalama işaretlerinin sayımıdır. Bunların yanlış sayımı, yazıların nicel özelliklerden bazılarını ve okunabilirliği etkileyecektir. Fakat örneğin ekonomi gibi çokça sayı içeren bazı yazılarda 10.62'deki gibi ondalıklı sayılar için , yerine . kullanıldığı belirlenmiştir. Eğer içerik bu haliyle bırakılırsa cümle sayısının belirlenmesinde .'nın cümle bildiren bir noktalama işareti olmasından kaynaklı olarak cümle sayısı bir hayli fazla şekilde ve yanlış çıkmış olacaktır. Bu nedenle yazılardan 2 sayı arasındaki . işaretleri çıkartılmıştır. Öte yandan Prof., Dr. veya Mr. gibi bazı kısaltmalarda .'nın kullanıldığı görülmüş ve bu gibi kullanımlardan da . kaldırılmıştır. Eğer satır başında 1. gibi numaralandırma özellikli sayıyla başlayan bir kullanım varsa buradaki .'nın da cümle bildiren bir noktalama işareti olmaması sebebiyle yazının yalnızca . içeren o kısmı (1.) içerikten çıkartılmıştır. Ayrıca, bazı yazılarda ??? ve !!! gibi aynı noktalama işaretinden yan yana birden fazla kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu örneklerdeki gibi kullanımlarda ??? → ?, !!! → ! ve !. → ! vb. dönüşümleri yapılarak yanlış cümle sayımı engellenmiştir.

Son adımda yazı satır satır işleme alınmış ve satırda cümle bildiren noktalama işaretinin varlığı araştırılmıştır. Satır düzeninde işleme alınmanın sebebi o satırın cümle belirten bir ifade olup olmadığını anlamaktır. Eğer satırda bazı başlık veya alt başlıklarda olduğu gibi cümle bildiren herhangi bir noktalama işareti yoksa o satır dikkate alınmamıştır.

2.2.3. Köşe Yazılarının İşlenmesi

Ön işlemde geçirilmiş yazının işlenmesi sürecinde 2 alt işlem bulunmaktadır;

- Kelime hece sayılarının belirlenmesi,
- Cümle sayılarının belirlenmesi.

Kelime düzeyinde yapılan heceleme işleminin gerçekleştirilebilmesi için yazılar boşluklara göre kelime kelime parçalanmış, her bir kelimenin denetlemesi yapılmış, denetleme sonucu olumlu ise heceleme yapılmış ve hece sayıları tespit edilmiştir. Çalışmanın neredeyse tamamı geliştirilen yazılımla gerçekleştirilmişken yalnızca denetleme ve hecelemede Türkçe Doğal Dil İşleme Kütüphanesi olan Zemberek (Zemberek, 2007) kullanılmış; hece sayıları ise yazılımla belirlenmiştir. Esasında Türkçe kelimelerdeki hece sayısının tespiti için kelimedeki sesli harflerin sayısına bakmak yeterlidir. Fakat kelime denetlemesi yapabilmesi, yanlış yazılmış ve hatalı kelimeleri tespit edebilmesi özellikleri nedeniyle hecelemede Zemberek tercih edilmiştir.

Cümle sayısı verisi yazıların ortalama cümle sayısı, cümlelerin ortalama kelime sayısı, cümledeki 3, 4, 5 ve 6 veya daha fazla heceli kelime ortalaması ile okunabilirlik hesabında kullanılmaktadır. Sonuçların elde edilmesi adımından önce cümle sayılarının tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun için yazılımla yazılardaki cümle bildiren noktalama işaretlerinin (. ? ! ...) kullanım sayılarına bakılmış ve cümle sayıları belirlenmiştir.

2.2.4. Sonuçların Elde Edilmesi

Yazıların ön işlem sürecinden geçirilmesi ve işlenmesi tamamlandıktan sonra yazılara ilişkin veriler kullanılarak sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlar yazıların ortalama cümle, kelime, hece ve harf sayıları, cümlelerin ortalama kelime sayısı, kelimelerin ortalama hece ve harf sayıları, cümledeki 3, 4, 5 ve 6 veya daha fazla heceli kelime ortalamalarıdır. Köşe yazılarına ilişkin nicel verilerin yanı sıra bu verilerden bazıları kullanılarak yazı okunabilirlikleri hesaplanmış ve sonuçlar çalışmada sunulmak üzere tablo şeklinde hazırlanmıştır.

2.3. Okunabilirlik Formülleri

Türkçe için yaygın olarak kullanılan 3 okunabilirlik formülü bulunmaktadır; Ateşman (Ateşman, 1997), Çetinkaya-Uzun (Çetinkaya, 2010) ve Bezirci-Yılmaz (Bezirci & Yılmaz, 2010). Tablo 3'te de görüleceği üzere her okunabilirlik formülünde farklı düzeyler tanımlanmıştır. Ateşman formülünde hesaplanan okunabilirlik sayısına karşılık gelen 5, Çetinkaya-Uzun formülünde okunabilirlik puanına denk gelen 3, Bezirci-Yılmaz formülünde ise 4 düzey bulunmaktadır.

2.3.1. Ateşman Formülü

X1 ve X2 değişkenlerinin kullanıldığı aşağıdaki formülle okunabilirlik sayısı hesaplanmaktadır. Okunabilirlik sayısı 1 ile 100 arasında sınırlandırılmasına karşın X1 değişkeni için 3.00 ve X2 değişkeni için 30.00 girildiğinde okunabilirlik sayısı 0 olmakta ve belirlenen sınırların dışına çıkmaktadır. Bunun gibi bu özellikteki metinlerin çok olmaması sebebiyle bu durum göz ardı edilmiş veya gözden kaçmış olabilir.

$$= 198.825 - 40.175 * X1 - 2.61 * X2$$

X1: Hece sayısına göre ortalama sözcük uzunluğu

X2: Kelime sayısına göre ortalama cümle uzunluğu

2.3.2. Çetinkaya-Uzun Formülü

Çetinkaya-Uzun formülünde ise Ateşman formülüyle aynı değişkenler farklı katsayılarla kullanılmaktadır. Okunabilirlik puanının 0'dan başlayacağı belirtilmiş olsa da OSU için 3.30, OTU için 35.00 değerleri girildiğinde puan -0.92 olmakta ve minimum değer olan 0'dan daha düşük bir değer elde edilmektedir.

$$= 118.823 - 25.987 * OSU - 0.971 * OTU$$

OSU: Hece sayısına göre ortalama sözcük uzunluğu

OTU: Kelime sayısına göre ortalama cümle uzunluğu

2.3.3. Bezirci-Yılmaz Formülü

OKS değişkeninin yanı sıra diğer 2 formülden farklı olarak H3, H4, H5 ve H6 değişkenleri kullanılarak okunabilirlik değeri hesaplanmaktadır. Bezirci-Yılmaz formülünde belirlenen okunabilirlik değeri aynı zamanda ilkökul, ortaokul, lise ve lisans seviyeleri için sınıf bilgisini de içermektedir. Örneğin; okunabilirlik değeri 10.28 olan bir metnin *lise 10-11.sınıf* seviyesinde olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

$$= \sqrt{OKS * (H3 * 0.84 + H4 * 1.5 + H5 * 3.5 + H6 * 26.25)}$$

OKS: Kelime sayısına göre ortalama cümle uzunluğu

H3: Bir cümledeki ortalama 3 heceli kelime sayısı

H4: Bir cümledeki ortalama 4 heceli kelime sayısı

H5: Bir cümledeki ortalama 5 heceli kelime sayısı

H6: Bir cümledeki ortalama 6 veya daha fazla heceli kelime sayısı

Tablo 3.

Okunabilirlik Formülleri

Ateşman		Çetinkaya-Uzun			Bezirci-Yılmaz	
Okunabilirlik Sayısı	Okunabilirlik Düzeyi	Okunabilirlik Puanı	Okunabilirlik Düzeyi	Eğitim Düzeyi	Okunabilirlik Değeri	Sınıf Seviyesi
90-100	Çok Kolay	51+	Bağımsız Okuma	5, 6 ve 7.sınıf	1-8	İlköğretim
70-89	Kolay	35-50	Eğitsel Okuma	8 ve 9.sınıf	9-12	Lise
50-69	Orta Güçlükte	0-34	Engelli Düzey	10, 11 ve 12.sınıf	13-16	Lisans
30-49	Zor				16+	Akademik
1-29	Çok Zor					

3. BULGULAR

Bu bölümde köşe yazılarının nicel özellikleri olan cümle, kelime, hece ve harf sayılarının yanı sıra cümlelerin ortalama kelime, kelimelerin ortalama hece ve harf sayılarına ilişkin veriler sunulmuştur. Bununla birlikte yazılara uygulanan Ateşman, Çetinkaya-Uzun ve Bezirci-Yılmaz formülleri neticesinde elde edilen sonuçlar tablolar ve grafiksel olarak gösterilmiştir. Nicel özellikler ile okunabilirliğin kategori, gazete ve yazara göre değişip değişmediği incelenmiş, değişmişse bu değişikliklerin olası sebepleri irdelenmiş ve bu doğrultuda değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Köşe yazılarının ortalama cümle, kelime, hece ve harf ile cümlelerin ortalama kelime, kelimelerin ortalama hece ve harf sayıları nedir?

Kategorilere göre yazıların ortalama cümle, kelime, hece ve harf sayılarıyla cümlelerin ortalama kelime, kelimelerin ortalama hece ve harf sayıları Tablo 4'te verilmiştir. Yazılar ortalama değerler açısından incelendiğinde köşe yazılarının ortalama 42.08 cümle, 429.88 kelime, 1166.32 hece ve 2699.44 harften; cümlelerin ortalama 10.22 kelimedenden, kelimelerin ortalama 2.71 heceden ve 6.28 harften meydana geldiği; bir cümledeki 3

heceli kelime ortalamasının 2.68, 4 heceli kelime ortalamasının 1.65, 5 heceli kelime ortalamasının 0.67 ve 6 veya daha fazla heceli kelime ortalamasının 0.26 olduğu saptanmıştır.

Sonuçlar kategorilere göre ele alındığında ortalama cümle sayısının en yüksek olduğu kategorinin *yaşam* (51.28), en düşük olduğu kategorinin ise *spor* (34.29) olduğu belirlenmiştir. Ortalama kelime sayısı en fazla olan kategori *eğitim* (458.76), en az olan *ekonomi* (375.48); ortalama hece ve harf sayısı en fazla olan *sağlık* (1267.37 ve 2952.83), en az olan ise *ekonomi*dir (1053.22 ve 2426.51). Cümledeki ortalama kelime sayısının en yüksek olduğu kategori *spor* (12.10), en düşük olduğu kategori ise *yaşam*dir (8.83). Kelimelerin ortalama hece ve harf sayısı ile bir cümledeki 3, 4, 5 ve 6 veya daha fazla heceli kelime sayısı en fazla olan kategori *sağlık* (2.83, 6.59, 3.15, 2.13, 0.93 ve 0.42), en az olan kategori ise *yaşam*dir (2.57, 5.98, 2.30, 1.27, 0.45 ve 0.13). Kategoriler arası en yüksek ve en düşük ortalama cümle sayısı farkı %49.54, ortalama kelime sayısı farkı %22.18, ortalama hece sayısı farkı %20.33 ve ortalama harf sayısı farkı %21.69, cümlelerin ortalama kelime sayısı farkı %37.04'lara ulaşmaktadır. Kategoriler arası kelimelerin ortalama hece sayısı farkı %10.12, harf sayısı farkı ise %10.32'dir ve kategoriler birbirlerine yakın değerlerde seyretmiştir. Buna karşın bir cümledeki 3 heceli kelime sayısı ortalaması farkı %36.69, 4 heceli kelime sayısı farkı %66.80, 5 heceli kelime sayısı farkı %107.69 ve 6 veya daha fazla heceli kelime sayısı farkı ise %219.40'tır.

Sonuçlar gazeteler açısından değerlendirildiğinde ortalama cümle, kelime, hece ve harf sayısı en yüksek olan gazetenin *Posta* (64.02, 583.09, 1514.86 ve 3525.21), en düşük olan gazeteninse *Sabah* (20.57, 310.01, 878.44 ve 2022.43) olduğu tespit edilmiştir. Cümledeki ortalama kelime sayısı en yüksek olan gazete *Sabah* (15.07), en düşük olan *Sözcü*'dür (7.61). Kelimelerin ortalama hece ve harf sayısı en fazla olan *Yeni Şafak* (2.86 ve 6.59), en az olanlar ise *Posta* ve *Takvim*'dir (2.60 ve 6.05). Bir cümledeki 3 heceli kelime sayısı en yüksek olan gazete *Sabah* (4.11), 4 ve 5 heceli kelime sayısı en yüksek olan gazete *Yeni Şafak* (2.78 ve 1.19), 6 veya daha fazla heceli kelime sayısı en yüksek olan gazete *Sabah* (0.52) iken bu özelliklerin her birinde en düşük olan gazete *Sözcü*'dür (2.05, 1.21, 0.45 ve 0.14). Gazetelere göre en yüksek ve en düşük değerli yazıların ortalama cümle sayısı farkı %211.23, ortalama kelime sayısı farkı %88.09, ortalama hece sayısı farkı %72.45, ortalama harf sayısı farkı %74.31 ve cümlelerin ortalama kelime sayısı farkı %97.95'tir. Gazeteler arası kelimelerin ortalama hece sayısı farkı %10.20, harf sayısı farkı ise %8.95'tir ve gazetelerin bu değerleri diğer özelliklerine göre birbirine yakındır. Öte yandan, bir cümledeki 3 heceli kelime sayısı ortalaması farkı %100.62, 4 heceli kelime sayısı farkı %130.30, 5 heceli kelime sayısı farkı %165.37, 6 veya daha fazla heceli kelime sayısı farkı ise %271.78'tir.

Sonuçlar yazarlar bakımından irdelendiğinde ortalama cümle sayısı en fazla olan yazar *Posta yaşam* kategorisi yazarı *Şirin SEVER* (64.02), en az ise *Sabah ekonomi* yazarı *Kerem ALKİN*'dir (14.59). Ortalama kelime sayısı en yüksek yazar *Posta* gazetesi *yaşam* kategorisi yazarı *Şirin SEVER* (583.09) iken en düşük *Sabah spor* yazarı *Ömer ÜRÜNDÜL*'dür (260.83). Ortalama hece ve harf sayısı en fazla olan yazar *Milliyet sağlık* yazarı *Jan Klod KAYUKA* (1571.35 ve 3672.78), en düşük ise *Sabah spor* yazarı *Ömer ÜRÜNDÜL*'dür (671.53 ve 1557.36). Cümledeki ortalama kelime sayısı en fazla olan *Sabah ekonomi* yazarı *Kerem ALKİN* (22.81), en az olan ise *Sözcü ekonomi* yazarı *Murat MURATOĞLU*'dur (6.95). Kelimedeki ortalama hece ve harf sayısı en yüksek olan *Sabah eğitim* yazarı *Sait GÜRİSOY* (2.94 ve 6.76), en düşük olansa *Türkiye spor* yazarı *Kemal BELGİM*'dir (2.54 ve 5.87). Cümledeki 3, 4, 5 ve 6 veya daha fazla heceli kelime sayısı en yüksek olan *Sabah ekonomi* yazarı *Kerem ALKİN*'dir (6.28, 4.26, 1.97 ve 0.95). Cümledeki 3, 4 ve 5 heceli kelime sayısı en düşük olan *Sözcü ekonomi* yazarı *Murat MURATOĞLU* (1.90, 1.08 ve 0.39), 6 veya daha fazla heceli kelime sayısı en düşük olan *Hürriyet yaşam* kategorisi yazarı *Onur BAŞTÜRK*'tür (0.12). Yazarlar arası en yüksek ve en düşük ortalama cümle sayısı farkı %338.71, ortalama kelime sayısı farkı %123.55, ortalama hece sayısı farkı %134.00, ortalama harf sayısı farkı %135.83, cümlelerin ortalama kelime sayısı farkı %228.41, kelimelerin ortalama hece sayısı farkı %15.70 ve harf sayısı farkı %15.21, cümledeki 3 heceli kelime ortalaması farkı %231.18, 4 heceli farkı %295.52, 5 heceli farkı %401.22 ve 6 veya daha fazla heceli farkı %705.79'dur.

Tablo 4.

Kategorilere Göre Yazılardaki Ortalama Değerler

	Eğitim	Ekonomi	Sağlık	Siyaset	Spor	Yaşam	
Yazıların Ortalama Cümle Sayısı	41.48	35.61	37.09	48.60	34.29	51.28	42.08
Yazıların Ortalama Kelime Sayısı	458.76	375.48	447.76	446.59	414.90	452.72	429.88
Yazıların Ortalama Hece Sayısı	1251.97	1053.22	1267.37	1224.45	1087.66	1163.68	1166.32
Yazıların Ortalama Harf Sayısı	2881.34	2426.51	2952.83	2840.07	2515.46	2706.34	2699.44
Cümlelerin Ortalama Kelime Sayısı	11.06	10.54	12.07	9.19	12.10	8.83	10.22
Kelimelerin Ortalama Hece Sayısı	2.73	2.81	2.83	2.74	2.62	2.57	2.71
Kelimelerin Ortalama Harf Sayısı	6.28	6.46	6.59	6.36	6.06	5.98	6.28
Cümledeki 3 Heceli Kelime Ortalaması	2.81	2.84	3.15	2.47	3.08	2.30	2.68
Cümledeki 4 Heceli Kelime Ortalaması	1.81	1.83	2.13	1.54	1.74	1.27	1.65

Cümledeki 5 Heceli Kelime Ortalaması	0.77	0.76	0.93	0.62	0.72	0.45	0.67
Cümledeki 6 veya Daha Fazla Heceli Kelime Ortalaması	0.34	0.31	0.42	0.21	0.27	0.13	0.26

Köşe yazılarının Ateşman, Çetinkaya-Uzun ve Bezirci-Yılmaz formüllerine göre okunabilirlikleri nedir?

Metne ait kelime sayısına göre ortalama cümle uzunluğu, hece sayısına göre ortalama kelime uzunluğu, bir cümledeki ortalama 3, 4, 5 ve 6 veya daha fazla heceli kelime sayısı verileri kullanılarak metinlerin okunabilirlikleri formüllerle hesaplanmaktadır. Bu çalışmada ise Ateşman, Çetinkaya-Uzun ve Bezirci-Yılmaz okunabilirlik formülleriyle köşe yazılarının okunabilirlik sayı/puan/değerleriyle bunlara karşılık gelen düzey/seviyeler belirlenmiştir.

Normal seviyede metinler için Ateşman formülüyle yapılan hesaplama neticesinde 1 ile 100 arasında okunabilirlik sayısı elde edilmektedir. Fakat formülde kullanılan değişkenler olan kelime sayısına göre ortalama cümle uzunluğu ve hece sayısına göre ortalama sözcük uzunluğunun köşe yazılarında yüksek değere sahip olması sebebiyle bazı köşe yazılarının okunabilirlik sayısı - (negatif) değerde çıkmıştır. Ateşman formülünde negatif değerler için bir düzey tanımlanmamasına karşın bu yazıların da çok zor şekilde düzeylendirilebileceği düşünülmüştür. Negatif okunabilirlik sayısına sahip 103 yazıdan 100 tanesi *Sabah ekonomi* yazarı *Kerem ALKİN*'e, 3 tanesi ise *Türkiye* gazetesi *spor* yazarı *Öcal ULUÇ*'a aittir. Çetinkaya-Uzun formülünde ise yalnızca 1 köşe yazısının okunabilirlik puanı negatif değerdedir. Ateşman formülünde de en düşük değerli olan bu yazı, *Sabah* gazetesi *ekonomi* yazarı *Kerem ALKİN*'in yazısıdır.

Köşe yazılarına Ateşman formülü uygulanmasıyla elde edilen sonuçların kategorilere göre sunumu Tablo 5'te verilmiştir. *Çok kolay* düzeyinde yazı bulunmadığı, ortalama okunabilirliğin 63.16 ile *orta güçlükte* seyrettiği, en kolay yazının 89.49 ile *kolay*, en zorun ise -32.43 ile *çok zor* düzeyde olduğu belirlenmiştir. Tüm yazıların 4205 tanesi (%32.82'si) *kolay*, 5384 tanesi (%43.91'i) *orta güçlükte*, 1953 tanesi (%15.93'ü) *zor* ve 900 tanesi (%7.34'ü) *çok zor* düzeydedir.

Sonuçlar kategorilere göre değerlendirildiğinde hiçbir kategoride *çok kolay*, *yaşam* kategorisinde ise *çok zor* olan köşe yazısı bulunmadığı görülmektedir. Kategorilerin ağırlık olarak buldukları düzeyler şu şekildedir; *eğitim* kategorisinin 1354 tanesi (%71.41'i) *orta güçlükte*, *ekonomi*nin 971 tanesi (%37.99'u) *kolay*, *sağlık* kategorisinin 704 tanesi (%69.29'u), *siyasetin* 1763 tanesi (%58.30'u) ve *sporun* 733 tanesi (%39.30'u) *orta güçlükte*, *yaşamın* 1365 tanesi (%71.65'i) *kolay* düzeydedir. Kategoriler okunabilirlik sayıları açısından değerlendirildiğinde *eğitim* yazılarının 80.74 (*kolay*) ile 12.80 (*zor*), *ekonomi*nin 89.49 (*kolay*) ile -32.43 (*çok zor*), *sağlık* yazılarının 81.20 (*kolay*) ile 28.47 (*çok zor*), *siyasetin* 89.35 (*kolay*) ile 21.04 (*çok zor*), *sporun* 88.83 (*kolay*) ile -13.69 (*çok zor*) ve *yaşamın* 88.21 (*kolay*) ile 35.56 (*zor*) arasında seyrettiği gözlenmiştir. Kategorilerin ortalama okunabilirlik sayıları şu şekildedir; *eğitim* 60.32, *ekonomi* 58.62 (*orta güçlükte*), *sağlık* 53.60 (*orta güçlükte*), *siyaset* 64.69 (*orta güçlükte*), *spor* 61.93 (*orta güçlükte*) ve *yaşam* 72.52 (*kolay*). Gazetelerin ortalama okunabilirlik sayıları şu değerlerdedir; *Akşam* 67.29 (*orta güçlükte*), *Hürriyet* 67.89 (*orta güçlükte*), *Milliyet* 59.74 (*orta güçlükte*), *Posta* 70.68 (*kolay*), *Sabah* 45.65 (*zor*), *Sözcü* 71.26 (*kolay*), *Takvim* 69.47 (*orta güçlükte*), *Türkiye* 59.75 (*orta güçlükte*) ve *Yeni Şafak* 45.25 (*zor*). Yazarların ortalama okunabilirlik sayıları ise şu şekilde bulunmaktadır; *Abbas GÜÇLÜ* 63.49 (*orta güçlükte*), *Nuran ÇAKMAKÇI* 52.20 (*orta güçlükte*), *Sait GÜRSOY* 48.35 (*zor*), *Erdal Tanas KARAGÖL* 34.58 (*zor*), *Kerem ALKİN* 21.49 (*çok zor*), *Murat MURATOĞLU* 73.30 (*kolay*), *Dilara KOÇAK* 52.18 (*orta güçlükte*), *Jan Klod KAYUKA* 54.66 (*orta güçlükte*), *Mehmet ÖZ* 55.87 (*orta güçlükte*), *Emin PAZARCI* 67.29 (*orta güçlükte*), *Mehmet ACET* 50.54 (*orta güçlükte*), *Rahmi TURAN* 69.44 (*orta güçlükte*), *Kemal BELGİN* 72.68 (*kolay*), *Öcal ULUÇ* 47.15 (*zor*), *Ömer ÜRÜNDÜL* 70.65 (*kolay*), *Onur BAŞTÜRK* 74.25 (*kolay*), *Özgür ARAS* 69.47 (*orta güçlükte*) ve *Şirin SEVER* 70.68 (*kolay*).

Tablo 5.

Ateşman Okunabilirlik Formülüne Göre Kategorilerdeki Yazı Sayıları

	Eğitim	Ekonomi	Sağlık	Siyaset	Spor	Yaşam	
Çok Kolay	-	-	-	-	-	-	-
Kolay	227	971	8	896	558	1365	4025
Orta Güçlükte	1354	293	704	1763	733	537	5384
Zor	300	529	302	355	464	3	1953
Çok Zor	15	763	2	10	110	-	900

Köşe yazılarına Çetinkaya-Uzun formülü uygulanmasıyla elde edilen sonuçların kategorilere göre sunumu Tablo 6'da verilmiştir. Ortalama okunabilirlik puanının 38.40, ortalama düzeyin ise *eğitsel okuma* olduğu, en kolay yazının 52.55 ile *bağımsız okuma*, en zorun ise -3.87 ile *engelli düzeyde* bulunduğu belirlenmiştir. Tüm yazıların 9 tanesi (%0.07'si) *bağımsız okuma*, 8500 tanesi (%69.32'si) *eğitsel okuma* ve 3753 tanesi (%30.61'i) *engelli düzeydedir*.

Sonuçlar kategorilere göre değerlendirildiğinde *eğitim* ve *sağlık* kategorilerinde ise *bağımsız okuma* düzeyinde olan köşe yazısı bulunmamaktadır. Kategorilerin ağırlık olarak buldukları düzeyler şu şekildedir; *eğitim* kategorisinin 1339 tanesi (%70.62'si) *eğitsel okuma*, *ekonomi*nin 1307 tanesi (%51.13'ü) ve *sağlık* kategorisinin 621 tanesi (%61.12'si) *engelli düzey*, *siyaset*in 2413 tanesi (%79.79'u), *spor*un 1215 tanesi (%65.15'i) ve *yaşam*ın 1890 tanesi (%99.21'i) *eğitsel okuma* düzeyindedir. Kategoriler okunabilirlik sayıları açısından değerlendirildiğinde *eğitim* yazılarının 49.06 (*eğitsel okuma*) ile 13.24 (*engelli düzey*), *ekonomi*nin 51.94 (*bağımsız okuma*) ile -3.87 (*engelli düzey*), *sağlık* yazılarının 45.29 (*eğitsel okuma*) ile 22.08 (*engelli düzey*), *siyaset*in 52.07 (*bağımsız okuma*) ile 19.84 (*engelli düzey*), *spor*un 52.55 (*bağımsız okuma*) ile 8.83 (*engelli düzey*) ve *yaşam*ın 52.38 (*bağımsız okuma*) ile 26.93 (*engelli düzey*) arasında puanlara sahip oldukları gözlenmiştir. Kategorilerin ortalama okunabilirlik sayıları şu şekildedir; *eğitim* 37.16 (*eğitsel okuma*), *ekonomi* 35.69 (*eğitsel okuma*), *sağlık* 33.54 (*engelli düzey*), *siyaset* 38.65 (*eğitsel okuma*), *spor* 38.95 (*eğitsel okuma*) ve *yaşam* 43.45 (*eğitsel okuma*). Gazetelerin ortalama okunabilirlik sayıları şu değerlerdedir; *Akşam* 39.59 (*eğitsel okuma*), *Hürriyet* 40.88 (*eğitsel okuma*), *Milliyet* 36.91 (*eğitsel okuma*), *Posta* 42.47 (*eğitsel okuma*), *Sabah* 30.55 (*engelli düzey*), *Sözcü* 41.77 (*eğitsel okuma*), *Takvim* 41.96 (*eğitsel okuma*), *Türkiye* 38.04 (*eğitsel okuma*) ve *Yeni Şafak* 30.08 (*engelli düzey*). Yazarların ortalama okunabilirlik sayıları ise şu şekilde seyrettiği görülmüştür; *Abbas GÜÇLÜ* 38.99 (*eğitsel okuma*), *Nuran ÇAKMAKÇI* 32.54 (*engelli düzey*), *Sait GÜRİSOY* 30.41 (*engelli düzey*), *Erdal Tanas KARAGÖL* 25.47 (*engelli düzey*), *Kerem ALKİN* 20.47 (*engelli düzey*), *Murat MURATOĞLU* 42.61 (*eğitsel okuma*), *Dilara KOÇAK* 32.99 (*engelli düzey*), *Jan Klod KAYUKA* 33.83 (*engelli düzey*), *Mehmet ÖZ* 34.70 (*eğitsel okuma*), *Emin PAZARCI* 39.59 (*eğitsel okuma*), *Mehmet ACET* 32.45 (*engelli düzey*), *Rahmi TURAN* 41.03 (*eğitsel okuma*), *Kemal BELGİN* 43.86 (*eğitsel okuma*), *Öcal ULUÇ* 32.73 (*engelli düzey*), *Ömer ÜRÜNDÜL* 42.71 (*eğitsel okuma*), *Onur BAŞTÜRK* 44.36 (*eğitsel okuma*), *Özgür ARAS* 41.96 (*eğitsel okuma*) ve *Şirin SEVER* 42.47 (*eğitsel okuma*).

Tablo 6.

Çetinkaya-Uzun Okunabilirlik Formülüne Göre Kategorilerdeki Yazı Sayıları

	Eğitim	Ekonomi	Sağlık	Siyaset	Spor	Yaşam	
Bağımsız Okuma	-	1	-	2	2	4	9
Eğitsel Okuma	1339	1248	395	2413	1215	1890	8500
Engelli Düzey	557	1307	621	609	648	11	3753

Ateşman ve Çetinkaya-Uzun formülleri yazının kolay veya zor olduğuyla ilgili bilgi vermektedir. Buna karşın Bezirci-Yılmaz formülündeki okunabilirlik değeri aynı zamanda bütün sınıf seviyelerine ait bilgiyi de içermektedir. Formülün bu özelliğiyle yazının hangi sınıf veya eğitim seviyesi için uygun olacağı bilinebilmektedir.

Köşe yazılarına Bezirci-Yılmaz formülü uygulanmasıyla elde edilen sonuçların kategorilere göre sunumu Tablo 7'de verilmiştir. *İlkokul 1-2.sınıf* düzeyinde yazı bulunmadığı, ortalama okunabilirliğin 11.87 ile *lise 11-12.sınıf* seviyesinde olduğu, en kolay yazının 2.59 ile *ilkokul 2-3.sınıf*, en zorun ise 63.52 ile *akademik* seviyede olduğu belirlenmiştir. Tüm yazıların 28 tanesi (%0.23'ü) *ilkokul*, 3678 tanesi (%30.00'ü) *ortaokul*, 3627 tanesi (%29.58'i) *lise*, 1519 tanesi (%12.39'u) *lisans* ve 3410 tanesi (%27.81'i) *akademik* seviyededir. Sonuçlar kategorilere göre değerlendirildiğinde hiçbir kategoride *ilkokul 1-2.sınıf* seviyesinde yazı yoktur. Ayrıca, *eğitim* kategorisinde *ilkokul [2-3, 3-4, 4-5].sınıflar* ve *ortaokul 5-6.sınıf*, *ekonomi* kategorisinde *ilkokul [2-3, 3-4].sınıflar*, *sağlık* kategorisinde *ilkokul [2-3, 3-4].sınıflar* ve *ortaokul [5-6, 6-7].sınıflar*, *spor* kategorisinde *ilkokul [2-3, 3-4].sınıflar* ve *yaşam* kategorisinde *ilkokul [2-3, 3-4, 4-5].sınıflar* seviyesinde köşe yazısı bulunmadığı görülmektedir.

Kategorilerin ağırlık olarak buldukları düzeyler şu şekildedir; *eğitim* kategorisinin 565 tanesi (%29.80'i) *lisans*, *ekonomi*nin 1297 tanesi (%50.74'ü) ve *sağlık* kategorisinin 470 tanesi (%46.26'sı) *akademik*, *siyaset*in 523 tanesi (%17.29'u) *lise 9-10.sınıf*, *spor*un 771 tanesi (%41.34'ü) *akademik* ve *yaşam*ın 457 tanesi (%23.99'u) *ortaokul 8-9.sınıf* seviyesindedir. Kategoriler okunabilirlik sayıları açısından değerlendirildiğinde *eğitim* yazılarının 6.75 (*ortaokul 6-7.sınıf*) ile 38.23 (*akademik*), *ekonomi*nin 4.13 (*ilkokul 4-5.sınıf*) ile 63.52 (*akademik*), *sağlık* 4.36 (*ilkokul 4-5.sınıf*) ile 27.55 (*akademik*), *siyaset*in 2.59 (*ilkokul 2-3.sınıf*) ile 30.68 (*akademik*), *spor*un 4.73 (*ilkokul 4-5.sınıf*) ile 48.89 (*akademik*) ve *yaşam*ın 5.16 (*ortaokul 5-6.sınıf*) ile 25.78 (*akademik*) arasında seyrettiği gözlenmiştir. Kategorilerin ortalama okunabilirlik sayıları şu şekildedir; *eğitim* 13.58 (*lisans*), *ekonomi* 13.00 (*lise 12.sınıf*), *sağlık* 15.56 (*lisans*), *siyaset* 10.55 (*lise 10-11.sınıf*), *spor* 13.39 (*lisans*) ve *yaşam* 8.84 (*ortaokul 8-9.sınıf*). Gazetelerin ortalama okunabilirlik sayıları şu değerlerdedir; *Akşam* 9.55 (*lise 9-10.sınıf*), *Hürriyet* 10.40 (*lise 10-11.sınıf*), *Milliyet* 13.73 (*lisans*), *Posta* 9.26 (*lise 9-10.sınıf*), *Sabah* 19.47 (*akademik*), *Sözcü* 8.19 (*ortaokul 8-9.sınıf*), *Takvim* 9.92 (*lise 9-10.sınıf*), *Türkiye* 14.36 (*lisans*) ve *Yeni Şafak* 18.83 (*akademik*). Yazarların ortalama okunabilirlik sayıları ise şu şekilde bulunmaktadır; *Abbas GÜÇLÜ* 12.72 (*lise 12.sınıf*), *Nuran ÇAKMAKÇI* 15.77 (*lisans*), *Sait GÜRİSOY* 17.27 (*akademik*), *Erdal Tanas KARAGÖL* 24.42 (*akademik*), *Kerem ALKİN* 31.48 (*akademik*), *Murat MURATOĞLU* 7.39 (*ortaokul 7-8.sınıf*), *Dilara KOÇAK* 16.49 (*akademik*), *Jan Klod KAYUKA* 14.24 (*lisans*), *Mehmet ÖZ* 15.30 (*lisans*), *Emin PAZARCI* 9.55 (*lise 9-10.sınıf*), *Mehmet ACET* 16.22 (*akademik*),

Rahmi TURAN 8.92 (ortaokul 8-9.sınıf), Kemal BELGİN 9.26 (lise 9-10.sınıf), Öcal ULUÇ 19.95 (akademik), Ömer ÜRÜNDÜL 9.70 (lise 9-10.sınıf), Onur BAŞTÜRK 8.38 (ortaokul 8-9.sınıf), Özgür ARAS 9.92 (lise 9-10.sınıf) ve Şirin SEVER 9.26 (lise 9-10.sınıf).

Tablo 7.

Bezirci-Yılmaz Okunabilirlik Formülüne Göre Kategorilerdeki Yazı Sayıları

	Eğitim	Ekonomi	Sağlık	Siyaset	Spor	Yaşam	
İlkokul	1-2. Sınıf	-	-	-	-	-	-
	2-3. Sınıf	-	-	-	1	-	1
	3-4. Sınıf	-	-	-	1	-	1
	4-5. Sınıf	-	18	1	5	2	26
Ortaokul	5-6. Sınıf	-	155	-	29	17	32
	6-7. Sınıf	1	307	-	152	97	189
	7-8. Sınıf	12	357	1	366	143	383
	8-9. Sınıf	48	259	4	498	171	457
Lise	9-10. Sınıf	125	93	10	523	133	392
	10-11. Sınıf	191	40	30	388	112	226
	11-12. Sınıf	243	8	49	224	98	101
	12. Sınıf	256	4	96	139	83	63
Lisans	565	18	355	286	238	57	1519
Akademik	455	1297	470	412	771	5	3410

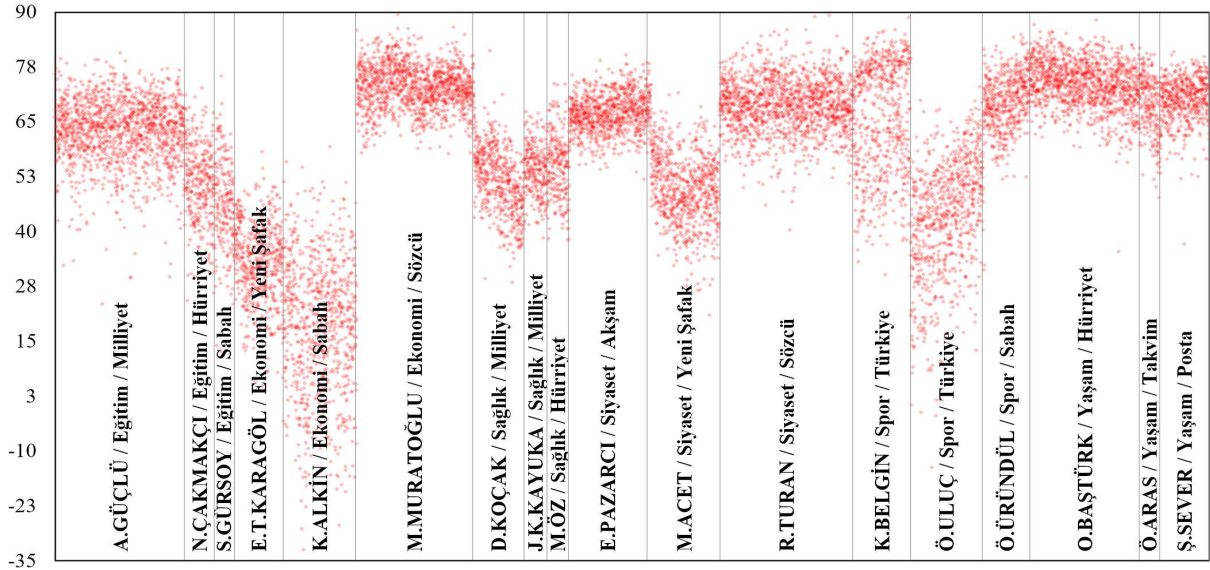
Tüm köşe yazılarının okunabilirlik sayıları Ateşman formülüne göre Şekil 1’de, Çetinkaya-Uzun formülüne göre Şekil 2’de ve Bezirci-Yılmaz formülüne göre ise Şekil 3’te sunulmuştur. Şekillerin sunduğu veriler kullanılarak kategoriler, gazeteler ve yazarlara ilişkin analizler yapılabilmektedir. Örneğin; bu şekillerden okunabilirlik değerlerine göre veri kümesinde bulunan kategoriler ile bu kategorilerdeki gazete ve yazarların köşe yazılarının dağılım karakteristiklerine ait bilgilere ulaşılabilir. Bununla birlikte kategori, gazete, yazar veya yazıya göre okunabilirliğin değişip değişmediği, değiştiyse nasıl ve ne yönde değiştiğiyle alakalı değerlendirmeler yapılmasına da imkân sağlanmaktadır.

Şekillerden görüldüğü üzere yazıların okunabilirliği farklı unsurlara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu unsurlardan biri de yazardır. Özellikle yazarlar, yazılarında okunabilirlik açısından belirli bir karakter ortaya koymakta, yazarların yazıları ağırlıklı olarak belirli bir aralıkta seyretmektedir. Örneğin; Ateşman formülüne göre eğitim kategorisi yazarları incelendiğinde *Milliyet* yazarı *Abbas GÜÇLÜ*’nün yazılarının 60-70, *Hürriyet* yazarı *Nuran ÇAKMAKÇI*’nin yazılarının 45-55, *Sabah* yazarı *Sait GÜRSOY*’un yazılarının daha geniş bir şekilde 40-55 bandına yığıldığı görülmektedir. Bir diğer örnek de ekonomi kategorisinde gözlenmiştir. *Yeni Şafak* gazetesi yazarı *Erdal Tanas KARAGÖL* yazıları 25-40, *Sabah* yazarı *Kerem ALKİN* yazıları daha dağınık bir görüntü sergileyerek 7-40, *Sözcü* yazarı *Murat MURATOĞLU* yazıları ise 68-79 aralığında, diğer 2 yazara nispeten daha dar bir bantta ve daha kolay düzeyde olduğu belirgin şekilde ortaya konmaktadır. Diğer kategorilerde de buna benzer örnekler bulunmaktadır. Buradan yola çıkarak her ne kadar kategoriye bağlı olarak yazıların okunabilirliğinde yoğunlaşmalar görülse de özellikle yazarların yazılarının belirli bir aralıkta ve daha belirgin bir şekilde yığılması sebebiyle, kategori veya gazeteye nispeten okunabilirlik bağlamında yazarın daha belirleyici olduğu söylenebilir.

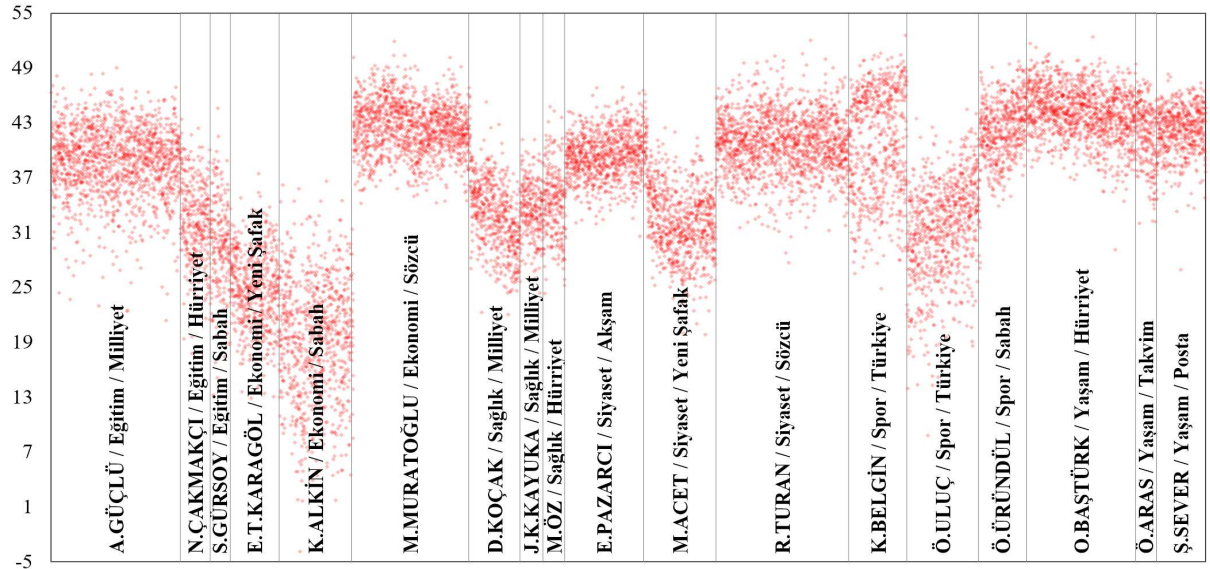
Ateşman ve Çetinkaya-Uzun formüllerinde kullanılan değişkenler aynı olmasına karşın katsayıları farklıdır. Buna karşın Bezirci-Yılmaz formülünde diğer 2 formülden farklı değişkenlerle okunabilirlik değeri hesaplanmaktadır. Ateşman ile Çetinkaya-Uzun formüllerinde değerin düşüklüğü, Bezirci-Yılmaz formülünde ise yüksekliği yazının zorluğunu; aksi ise kolaylığı göstermektedir. Yazılar, Ateşman formülünde 89.49 (*kolay*) ile -32.43 (*çok zor*), Çetinkaya-Uzun formülünde 52.55 (*eğitsel okuma*) ile -3.87 (*engelli düzey*), Bezirci-Yılmaz formülünde ise 2.59 (*ilkokul 2-3.sınıf*) ile 63.52 (*akademik*) aralığında bulunmaktadır.

Ateşman’a ait sonuçların sunulduğu Şekil 1 ve Çetinkaya-Uzun’a ait sonuçların sunulduğu Şekil 2 tümüyle aynı olmasa dahi şekilsel olarak benzerlik göstermekteyken Bezirci-Yılmaz’a ait sonuçların sunulduğu Şekil 3, genel anlamda bu grafiklerin simetriği gibi durmaktadır. Ayrıca, Bezirci-Yılmaz formülüne ait grafikte aralıkların gerek Ateşman’dan gerekse de Çetinkaya-Uzun’dan dar olduğu renk yoğunluklarından fark edilebilmektedir. Çetinkaya-Uzun formülünde kullanılan değişkenlerin daha küçük katsayılarla işleme alınmasının bir sonucu olarak yazılar, Ateşman’a göre daha sıkı bir aralıkta yer almaktadır. Örneğin; *Milliyet* yazarı *Abbas GÜÇLÜ* yazılarının Ateşman’a göre 60-70, Çetinkaya-Uzun’a göre 35-43, Bezirci-Yılmaz’a göre 9-14 aralığında; *Sözcü* yazarı *Murat*

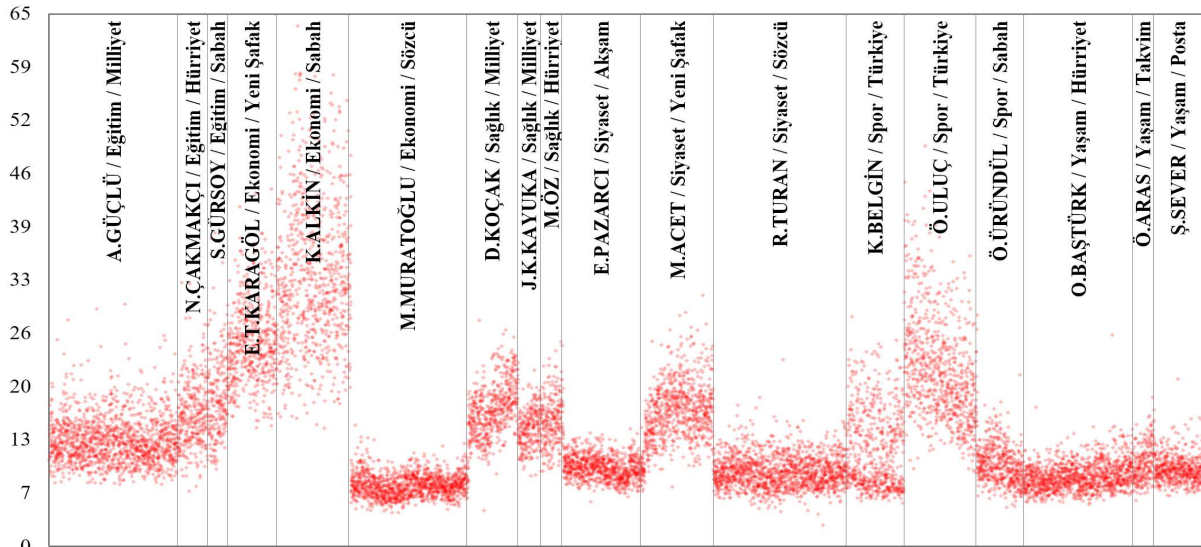
MURATOĞLU yazılarının Ateşman'a göre 68-79, Çetinkaya-Uzun'a göre 39-46, Bezirci-Yılmaz'a göre ise 5-9 aralığında yığıldığı söylenebilir.

Şekil 1. Köşe yazılarının (yazar / kategori / gazete) Ateşman okunabilirlik sayıları

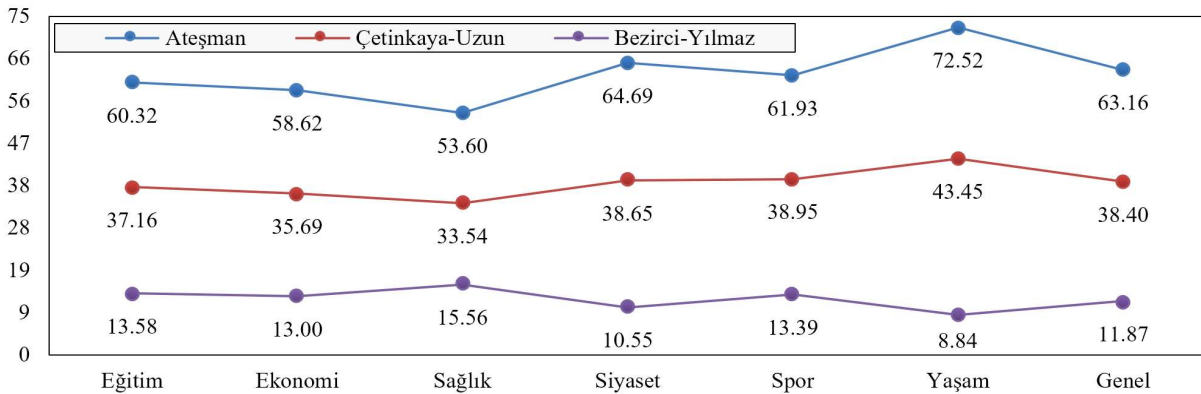
Şekil 2. Köşe yazılarının (yazar / kategori / gazete) Çetinkaya-Uzun okunabilirlik puanları

Şekil 3. Köşe yazılarının (yazar / kategori / gazete) Bezirci-Yılmaz okunabilirlik değerleri

Kategorilerin okunabilirlik formüllerine göre ortalama değerleri Şekil 4'te verilmiştir. Tüm yazıların ortalaması ile en kolay ve en zor kategorilerin okunabilirliklerinin formüllerdeki durumları şu şekildedir; Ateşman formülüne göre tüm yazıların genel ortalaması 63.16 (*orta güçlükte*), en kolay 72.52 (*kolay*) ile yaşam kategorisi iken en zor 53.60 (*orta güçlükte*) ile sağlık kategorisidir; Çetinkaya-Uzun formülüne göre tüm yazıların genel ortalaması 38.40 (*eğitsel okuma*), en kolay 43.45 (*eğitsel okuma*) ile yaşam kategorisi, en zor ise 33.54 (*eğitsel okuma*) ile sağlık kategorisidir; Bezirci-Yılmaz formülüne göre yazıların ortalaması 11.87 (*lise 11-12.sınıf*), en kolay 8.84 (*ortaokul 8-9.sınıf*) ile yaşam kategorisi iken en zor 15.56 (*lisans*) ile sağlık kategorisidir.

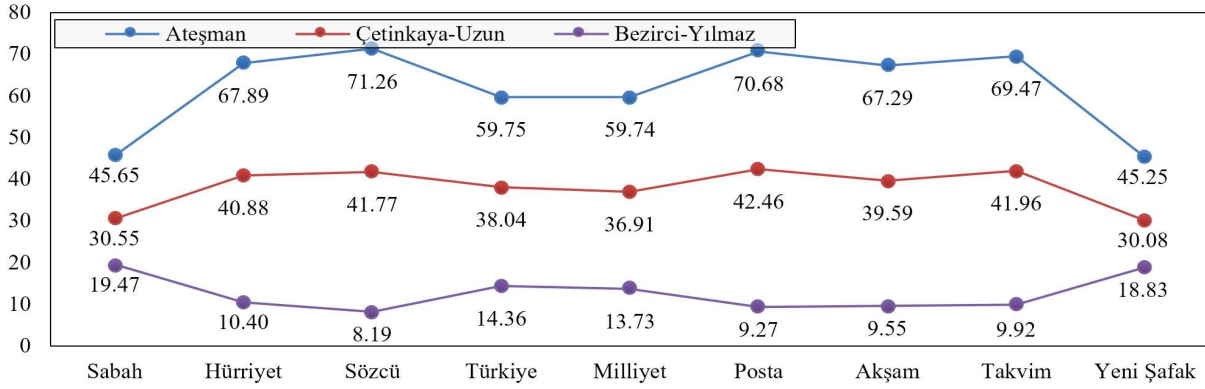
Kategori ortalamalarının sıralamasında formüller arasında farklılık bulunmaktadır. Ateşman'a göre en kolaydan en zora dizilim yaşam, siyaset, spor, eğitim, ekonomi ve sağlık; Çetinkaya-Uzun'a göre yaşam, spor, siyaset, eğitim, ekonomi ve sağlık; Bezirci-Yılmaz'a göre ise yaşam, siyaset, ekonomi spor, eğitim ve sağlık şeklindedir. Sıralamada farklılıklar bulunsada dahi her 3 formülde de en kolay kategorinin yaşam, en zor kategorininse sağlık olduğu ortaya konmuştur.

Şekil 4. Kategorilerin okunabilirlik formüllerine göre ortalama değerleri

Gazetelerin okunabilirlik formüllerine göre ortalama değerleri Şekil 5'te verilmiştir. En kolay ve en zor gazetelerin okunabilirliklerinin formüllerdeki durumları incelendiğinde Ateşman'a göre en kolay gazete 71.26 (*kolay*) ile Sözcü, en zor ise 45.25 (*zor*) ile Yeni Şafak; Çetinkaya-Uzun'a göre en kolay 42.46 (*eğitsel okuma*) ile Posta, en zor 30.08 (*engelli düzey*) ile Yeni Şafak; Bezirci-Yılmaz'a göre ise en kolay 8.19 (*ortaokul 8-9.sınıf*) ile Sözcü ve en zor 19.47 (*akademik*) ile Sabah'tır.

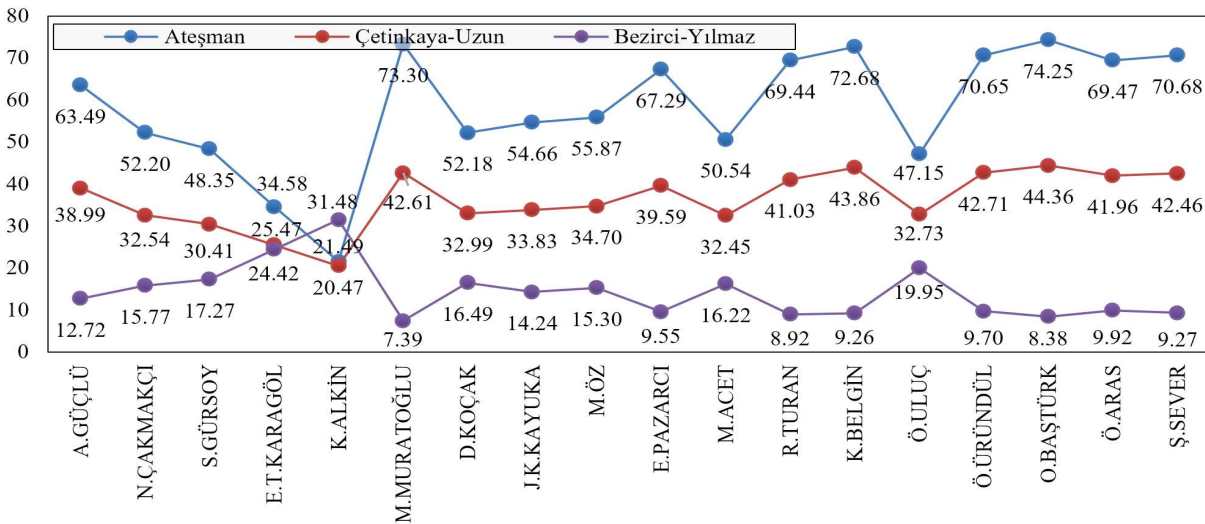
Gazete ortalamalarının sıralamasında formüller arasında farklılık bulunmaktadır. Ateşman'a göre en kolaydan en zora dizilim Sözcü, Posta, Takvim, Hürriyet, Akşam, Türkiye, Milliyet, Sabah ve Yeni Şafak; Çetinkaya-Uzun'a göre Posta, Takvim, Sözcü, Hürriyet, Akşam, Türkiye, Milliyet, Sabah ve Yeni Şafak; Bezirci-Yılmaz'a göre ise Sözcü, Posta, Akşam, Takvim, Hürriyet, Milliyet, Türkiye, Yeni Şafak ve Sabah şeklindedir. Her okunabilirlik formülünde de aynı sırada bulunan gazeteye rastlanmamıştır.

Şekil 5. Gazetelerin okunabilirlik formüllerine göre ortalama değerleri

Yazarların ortalama okunabilirlik değerlerinin verildiği Şekil 6'ya göre en kolay ve en zor yazarlar formüllerde şöyle seyretmiştir; Ateşman'a göre en kolay 74.25 (kolay) ile Onur BAŞTÜRK, en zor 21.49 (çok zor) ile Kerem ALKİN; Çetinkaya-Uzun'a göre en kolay 44.36 (eğitsel okuma) ile Onur BAŞTÜRK, en zor 20.47 (engelli düzey) ile Kerem ALKİN; Bezirci-Yılmaz'a göre ise en kolay 7.39 (ortaokul 7-8.sınıf) ile Murat MURATOĞLU, en zor 31.48 (akademik) ile Kerem ALKİN'dir.

Kategori ortalamalarının sıralamasında formüller arasında farklılık bulunmaktadır. Ateşman'a göre en kolaydan en zora dizilim Onur BAŞTÜRK, Murat MURATOĞLU, Kemal BELGİN, Şirin SEVER, Ömer ÜRÜNDÜL, Özgür ARAS, Rahmi TURAN, Emin PAZARCI, Abbas GÜÇLÜ, Mehmet ÖZ, Jan Klod KAYUKA, Nuran ÇAKMAKÇI, Dilara KOÇAK, Mehmet ACET, Sait GÜRSOY, Öcal ULUÇ, Erdal Tanas KARAGÖL, Kerem ALKİN; Çetinkaya-Uzun'a göre Onur BAŞTÜRK, Kemal BELGİN, Ömer ÜRÜNDÜL, Murat MURATOĞLU, Şirin SEVER, Özgür ARAS, Rahmi TURAN, Emin PAZARCI, Abbas GÜÇLÜ, Mehmet ÖZ, Jan Klod KAYUKA, Dilara KOÇAK, Öcal ULUÇ, Nuran ÇAKMAKÇI, Mehmet ACET, Sait GÜRSOY, Erdal Tanas KARAGÖL, Kerem ALKİN; Bezirci-Yılmaz'a göre ise Murat MURATOĞLU, Onur BAŞTÜRK, Rahmi TURAN, Kemal BELGİN, Şirin SEVER, Emin PAZARCI, Ömer ÜRÜNDÜL, Özgür ARAS, Abbas GÜÇLÜ, Jan Klod KAYUKA, Mehmet ÖZ, Nuran ÇAKMAKÇI, Mehmet ACET, Dilara KOÇAK, Sait GÜRSOY, Öcal ULUÇ, Erdal Tanas KARAGÖL, Kerem ALKİN şeklindedir. Okunabilirlik formüllerine göre kolaydan zora sıralama neticesinde farklılıklar bulunsa da her üçünde de Abbas GÜÇLÜ 9., Erdal Tanas KARAGÖL 17. ve Kerem ALKİN 18. sırada yer almıştır.

Şekil 6. Yazarların okunabilirlik formüllerine göre ortalama değerleri

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, 2017-2021 yılları arasında Türkiye'de faaliyet gösteren gazetelerin internet sitelerinde yayımlanan köşe yazılarıyla gerçekleştirilmiştir. Tirajı en yüksek 10 gazeteden 9'u kullanılmış; yazarların geçmiş yazılarına erişilemediğinden 1 gazete kapsam dışında tutulmuştur. Eğitim, ekonomi, sağlık, siyaset, spor ve yaşam kategorilerinin her birinden 3 olmak üzere toplamda 18 yazara ait tüm köşe yazıları alınmış, toplamda 12262 köşe yazısıyla çalışma yürütülmüş, yazıların nicel özellikleri ve okunabilirliklerinin belirlenmesine çalışılmıştır. Nicel özellikler olarak yazıların ortalama cümle, kelime, hece ve harf sayılarının yanı sıra cümlelerin ortalama kelime ve kelimelerin ortalama hece ve harf sayıları ele alınmıştır. Köşe yazılarının okunabilirliklerinin belirlenmesi için

Türkçe metinlere yaygın olarak uygulanan Ateşman, Çetinkaya-Uzun ve Bezirci-Yılmaz formülleri kullanılmıştır. Eldeki veri miktarının fazlalığı ve detaylı olması sebebiyle işlemler, geliştirilen yazılım ve Doğal Dil İşleme teknikleriyle gerçekleştirilmiştir. Köşe yazılarının nicel özellikleri ve okunabilirlikleri kategori, gazete ve yazar açısından değerlendirilmiştir.

Köşe yazıları ortalama 42.08 cümle, 429.88 kelime, 1166.32 hece ve 2699.44 harften oluşmaktadır. Ayrıca, yazılardaki cümlelerin ortalama kelime sayısı 10.22 iken kelimelerin ortalama hece sayısı 2.71 ve harf sayısı 6.28'dir.

Sonuçlar kategoriler açısından incelendiğinde ortalama cümle sayısı en fazla olan kategori *yaşam*, en az olan kategoriyse *spor*dur. Ortalama kelime sayısının en yüksek olduğu kategori *eğitim*, en düşük olduğu kategoriyse *ekonomi*dir. *Sağlık* ortalama hece ve harf sayısı en fazla, *ekonomi* ise en az olan kategoridir. Bir cümledeki ortalama kelime sayısı en yüksek olan kategori *spor*, en düşük olansa *yaşam*dır. Kelimelerin ortalama hece ve harf sayısı en fazla olan kategori *sağlık*, en düşük *yaşam*dır. Kategoriler arası fark ortalama cümle sayısında %50'ler, ortalama kelime, hece ve harf sayısında %20'ler, cümlelerin ortalama kelime sayısında %40'lar, kelimelerin ortalama hece ve harf sayılarında ise %10'lar seviyesindedir. Buradan yola çıkarak yalnızca kelimelerin ortalama hece ve harf sayılarında kategorilerin birbirlerine yakın değerlerde seyrettiği, diğer nicel özelliklerde ise kategoriler arası farkın daha belirgin olduğu ifade edilebilir.

Sonuçlar gazeteler açısından ele alındığında *Posta* gazetesi ortalama cümle, kelime, hece ve harf sayısı bakımından en yüksek, *Sabah* ise en düşük gazetedir. Buna karşın bir cümledeki ortalama kelime sayısı en yüksek olan gazete *Sabah* iken en düşük olan gazete *Sözcü*'dür. *Yeni Şafak* kelimelerin ortalama hece ve harf sayısının en yüksek olduğu, *Posta* ve *Takvim* ise en az olduğu gazetelerdir. Gazeteler arası ortalama cümle sayısı farkının %200'lere, ortalama kelime sayısı farkının %90'lara, ortalama hece sayısı farkının %70'lere, ortalama harf sayısı farkının %75'lere ve cümlelerin ortalama kelime sayısı farkının %100'lere ulaştığı görülmektedir. Bununla birlikte gazeteler arası kelimelerin ortalama hece ve harf sayısı farkı %10'lar düzeyinde bulunmaktadır. Yalnızca kelimelerin ortalama hece ve harf sayısında gazetelerin yakın değerlerde seyrettiği; diğer nicel özelliklerin gazeteye göre değişkenlik gösterdiği saptanmıştır.

Sonuçlar yazarlara göre değerlendirildiğinde *Posta* gazetesi *yaşam* kategorisi yazarı *Şirin SEVER* ortalama cümle sayısı en fazla olan, *Sabah* gazetesi *ekonomi* yazarı *Kerem ALKİN* ise en az olan yazardır. Aynı şekilde *Şirin SEVER* ortalama kelime sayısı en fazla olan, *Sabah spor* yazarı *Ömer ÜRÜNDÜL* en az olan yazardır. *Milliyet* gazetesi *sağlık* yazarı *Jan Klod KAYUKA* ortalama hece ve harf sayısı en fazla olan yazar iken *Sabah* gazetesi *spor* kategorisi yazarı *Ömer ÜRÜNDÜL* en az olan yazardır. Ortalama kelime sayısı en yüksek olan *Sabah ekonomi* yazarı *Kerem ALKİN*, en düşük olansa *Sözcü ekonomi* yazarı *Murat MURATOĞLU*'dur. Öte yandan *Sabah eğitim* yazarı *Sait GÜRİSOY*'un bir kelimedeki ortalama hece ve harf sayısında en yüksek, *Türkiye* gazetesi *spor* yazarı *Kemal BELGİM*'in ise en düşük yazar oldukları belirlenmiştir. Nicel özelliklerde kategoriler ve gazeteler arası farka nispeten yazarlar arası fark çok belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Örneğin; yazarlar arası fark ortalama cümle sayısında %350'lere, ortalama kelime sayısında %120'lere, ortalama hece sayısında %130'lara ve harf sayısı %140'lara ulaşmaktadır. Farkın cümlelerin ortalama kelime sayısında %230'lara, kelimelerin ortalama hece ve harf sayısında ise %15'lere ulaştığı görülmüştür. Bunun da ötesinde özellikle 3, 4, 5 ve 6 veya daha fazla heceli kelime ortalamasında yazarlar arası fark %700'lere erişmektedir. Buradan hareketle nicel özelliklerin yazarlar için önemli bir belirteç olduğu, yazarların kendilerine has karakterle yazıları kaleme aldıkları ve bu karakterleri yazılarında açıkça sergiledikleri söylenebilir.

Ateşman, Çetinkaya-Uzun ve Bezirci-Yılmaz'a göre köşe yazılarının okunabilirlik aralığı sırasıyla şu şekildedir; 89.49 (*kolay*) ile -32.43 (*çok zor*), 52.55 (*bağımsız okuma*) ile -3.87 (*engelli düzey*) ve 2.59 (*ilkokul 2-3.sınıf*) ile 63.52 (*akademik*). Formüllere göre ortalama okunabilirliklerinse sırasıyla 63.16 (*orta güçlükte*), 38.40 (*eğitsel okuma*) ve 11.87 (*lise 11-12.sınıf*) olduğu saptanmıştır. Ateşman formülüne göre yazılar ağırlıklı olarak *kolay* (%43.91) düzeydeyken *çok kolay* olan hiç yazı bulunmamaktadır. Çetinkaya-Uzun'a göre yazılar yoğun olarak *bağımsız okuma* (%69.32) düzeyindedir. Bezirci-Yılmaz'a göre ise yazıların daha çok bulunduğu seviyeler *ortaokul* (%30.00), *lise* (%29.58) ve *akademik* (%27.81) seviyelerdir; *ilkokul 1-2.sınıf* seviyesinde yazı bulunmamaktadır.

Ortalama değerler itibarıyla Ateşman formülüne göre en kolay kategori 72.52 (*kolay*) ile *yaşam* iken en zor kategori 53.60 (*orta güçlükte*) ile *sağlık* ve en zor ile en kolay kategoriler arası yaklaşık %35 fark vardır. Bununla birlikte en kolay gazetenin 71.26 (*kolay*) ile *Sözcü*, en zorun ise 45.25 (*zor*) ile *Yeni Şafak* olduğu ve en zor ile en kolay gazeteler arası neredeyse %60 fark bulunduğu belirlenmiştir. Yazıları en kolay düzeyde olan yazarın 74.25 (*kolay*) ile *Hürriyet yaşam* kategorisinden *Onur BAŞTÜRK*, en zorunsa 21.49 (*çok zor*) ile *Sabah* gazetesi *ekonomi* kategorisinden *Kerem ALKİN* olduğu, en zor ile en kolay yazarlar arasındaki farkın %250'ler seviyesinde bulunduğu tespit edilmiştir.

Sonuçlar ortalama değerler bakımından Çetinkaya-Uzun formülüne göre değerlendirildiğinde en kolay kategorinin 43.45 (*eğitsel okuma*) ile *yaşam*, en zorun ise 33.54 (*engelli düzey*) ile *sağlık* olduğu ve en zor ile en kolay

kategoriler arası yaklaşık %30 fark bulunduğu tespit edilmiştir. En kolay gazete 42.47 (*eğitsel okuma*) ile *Posta*, en zor ise 30.08 (*engelli düzey*) ile *Yeni Şafak*'tır ve en zor ile en kolay gazeteler arası neredeyse %40 fark vardır. *Hürriyet* gazetesi *yaşam* kategorisi yazarı *Onur BAŞTÜRK*'ün yazıları 44.36 (*eğitsel okuma*) ile en kolay düzeydeyken *Sabah* gazetesi *ekonomi* kategorisi yazarı *Kerem ALKİN*'in yazıları 20.47 (*engelli düzey*) ile en zor düzeydedir ve en zor ile en kolay yazarlar arasındaki fark %120'ler seviyesindedir.

Sonuçlar ortalama değerler açısından irdelendiğinde Bezirci-Yılmaz formülüne göre en kolay kategori 8.84 (*ortaokul 8-9.sınıf*) ile *yaşam* iken en zor kategori 15.56 (*lisans*) ile *sağlık*tır. Bununla birlikte en zor ve en kolay kategoriler arası yaklaşık %75 fark vardır. En kolay gazetenin 8.19 (*ortaokul 8-9.sınıf*) ile *Sözcü*, en zorun ise 19.47 (*akademik*) ile *Sabah* olduğu ve en zor ile en kolay gazeteler arası neredeyse %140 fark bulunduğu belirlenmiştir. Yazıları en kolay düzeyde olan yazarın 7.39 (*ortaokul 7-8.sınıf*) ile *Sözcü* gazetesi *ekonomi* yazarı *Murat MURATOĞLU*, en zorunsa 31.48 (*akademik*) ile *Sabah* gazetesi *ekonomi* yazarı *Kerem ALKİN* olduğu ve en zor ile en kolay yazarlar arasındaki farkın %330'lar seviyesinde bulunduğu tespit edilmiştir.

Ortalama sonuçlardan anlaşılacağı üzere yazıların zorluğu kategori ve gazeteye göre farklılık gösterebilmektedir. Fakat özellikle yazara göre farklılık çok daha belirgin ve çok daha yüksek seviyededir. Dahası, aynı kategoride yazmakta olan yazarların yazı okunabilirlikleri aynı veya yakın seviyede olmaya da bilir. Örneğin; *ekonomi* kategorisindeki *Yeni Şafak* gazetesi yazarı *Erdal Tanas KARAGÖL*'ün yazılarının Ateşman'a göre %97.89'u *zor* veya *çok zor* düzeyde, Çetinkaya-Uzun'a göre %82.23'ü *engelli düzeyde*, Bezirci-Yılmaz'a göre %87.32'i *lisans* veya *akademik* düzeydedir. Diğer bir *ekonomi* yazarı olan *Sabah* gazetesinden *Kerem ALKİN*'in yazılarının Ateşman'a göre %98.99'u *zor* veya *çok zor* düzeyde, Çetinkaya-Uzun'a göre %99.49'u *engelli düzeyde*, Bezirci-Yılmaz'a göre %100.00'ü *lisans* veya *akademik* düzeydedir. *Sözcü* gazetesinden *ekonomi* yazarı *Murat MURATOĞLU*'nun yazılarının Ateşman'a göre %100.00'ü *kolay* veya *orta güçlükte*, Çetinkaya-Uzun'a göre %99.60'ı *eğitsel okuma* düzeyinde, Bezirci-Yılmaz'a göre ise %86.59'u *ortaokul* düzeyindedir. Görüleceği üzere aynı kategoride yazmakta olan 3 yazardan 2'si birbirine nispeten yakın seyretse de diğerinin okunabilirliği oldukça farklıdır. Buradan hareketle gerek nicel özellikler (ortalama hece ve harf hariç olmak üzere) gerekse de okunabilirlikte kategori ve gazeteye göre kısmi, fakat yazara göre çok belirgin şekilde farklılık bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Öyle ki; Bezirci-Yılmaz formülüne göre (Ateşman ve Çetinkaya-Uzun formüllerinde de buna yakın değerle birlikte) en zor ilk 1000'de yer alan yazıların %62.20'si *Kerem ALKİN*'e, %18.60'ı *Erdal Tanas KARAGÖL*'e aittir ve aynı kategoride yazan *Murat MURATOĞLU*'na ait hiçbir yazı bulunmamaktadır. Ayrıca, bazı kategorilerde ve gazetelerde bir yazarın yazı sayısı diğer yazar(lar)ın sayısından çok daha fazla olabilmekte ve bu da sonucu o yazar yönünde baskılayabilmektedir. Örneğin; *Milliyet* gazetesi *eğitim* yazarı *Abbas GÜÇLÜ*'nün yazılarının oranı *eğitim* kategorisinin yaklaşık %75'ini, *Milliyet* gazetesininse %65'ini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, *Abbas GÜÇLÜ*'ye ait veriler hem *eğitim* kategorisinde hem de *Milliyet* gazetesinde baskın rol oynayacak, bu verilerin *eğitim* kategorisinin ve *Milliyet* gazetesinin genel verileriymiş gibi değerlendirilmesine sebebiyet verecektir. Bir yazarın yazı sayısının diğerlerinden çokça fazla olmasının meydana getirdiği veri kümesi dengesizliği sebebiyle de yazar bazlı değerlendirmenin daha doğru olacağı söylenebilir.

Çalışmada kolay ve zor olan köşe yazıları incelenerek bu yazıların ortak özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Daha kolay düzeyde okunabilirliğe sahip yazıların ortak özelliklerinin şunlar olduğu görülmüştür; günlük konuşma diline daha yakındırlar, yazılarda bir şey tanımlanıyor gibi değil de biriyle konuşuluyor gibi kaleme alınmışlardır ve daha kısa cümlelerden oluşmaktadırlar. Daha zor düzeyde okunabilirliğe sahip yazılarsa ağırlıklı olarak bilgilendirici türde oldukları söylenebilir.

Köşe yazılarının hangi eğitim seviyesine uygun olduğunu ortaya koymak için metnin doğrudan eğitim seviyesini (*ilkokul*, *ortaokul*, *lise*, *lisans* veya *akademik* gibi) referanslayan tek okunabilirlik formülü olan Bezirci-Yılmaz'dan faydalanılmıştır. 2012-2013 eğitim-öğretim yılından itibaren uygulanmak üzere Türkiye'de zorunlu eğitim süresi 12 yıla çıkartılmıştır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2012). Genel duruma bakıldığında Türkiye'de ilkököl mezunu olanların oranı %22.19, ilköğretim, ortaokul veya dengi okullardan mezun olanların oranı %24.63, lise veya dengi okullardan mezun olanların oranı %22.12 ve yükseköğretimden mezun olanların oranı %17.36'dır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022). Türkiye'nin eğitim seviyesi göz önüne alınarak değerlendirildiğinde *eğitim*, *sağlık* ve *spor* kategorilerinin, *Sabah*, *Türkiye*, *Milliyet* ve *Yeni Şafak* gazetelerinin, *Nuran ÇAKMAKÇI*, *Sait GÜRİSOY*, *Erdal Tanas KARAGÖL*, *Kerem ALKİN*, *Dilara KOÇAK*, *Jan Klod KAYUKA*, *Mehmet ÖZ*, *Mehmet ACET* ve *Öcal ULUÇ* yazarlarına ait yazıların ülkenin eğitim seviyesinin üzerinde olduğu sonucuna ulaşılabilir. Özellikle bazı yazarların birçok yazısının oldukça yüksek seviyede ve hatta *lisans* veya *akademik* düzeyde olduğunu ifade etmek gerekir. Fakat köşe yazılarının hazırlanmasında okunabilirliğe dikkat edilmesiyle okuyucular açısından daha kolay bir okumanın sağlanacağı, bunun da hem yazarların okuyucu kitlesini genişletmesine hem de okuyucuların yazıyı daha fazla anlamlandırarak yazıdan istifade etmelerine katkı sunması beklenebilir. Öte yandan bazı köşe yazarları belirli bir kitleye hitap etmekte ve bu da konuyla ilgili belirli bir seviyede okuryazarlık gerektirebilmektedir. Ayrıca her yazarın genele hitap eden yazılar yazması da gerekmez; yalnızca ilgililerinin ve belirli bir eğitim seviyesine sahip insanların istifadesine sunulan yazılar da yazılmış olabilir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, A. S. (2022). İnternet ortamındaki şeffaf plak tedavisi ile ilgili bilgilerin okunabilirlik analizi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Dış Hekimliği Dergisi*, 4(1), 7-11. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/neudhfdergisi/issue/69707/1087179>
- Arslan, K., & Bay, Y. (2022). İlkokul 1-4. sınıflar Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin okunabilirlik düzeyleri. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 7(2), 488-504. <https://doi.org/10.54979/turkegitimdergisi.1176597>
- Ateşman, E. (1997). Türkçede Okunabilirliğin Ölçülmesi. *Dil Dergisi*, (58), 71-74.
- Ay, İ. E., & Duranoğlu, Y. (2022). Göz damlası prospektüslerinin okunabilirlik düzeyinin değerlendirilmesi. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 27(1), 55-59. <https://doi.org/10.21673/anadoluklin.993863>
- Basın İlan Kurumu (2021, 28 Temmuz). 2020 yazılı medya istatistikleri açıklandı. <https://bik.gov.tr/kurumsal-haberler/2020-yazili-medya-istatistikleri-aciklandi/>
- Basmacı, G. (2022). Köşe yazarlığının işleyişine yönelik bir inceleme: köşe yazılarında öne çıkan konular, aktörler ve metin içindeki çeşitlilik. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 58, 139-152. <https://doi.org/10.47998/ikad.1100082>
- Bezirci, B., & Yılmaz, A. E. (2010). Metinlerin okunabilirliğinin ölçülmesi üzerine bir yazılım kütüphanesi ve Türkçe için yeni bir okunabilirlik ölçütü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 12(3), 49-62. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deumffmd/issue/40831/492667>
- Bozkurt, A., Şahin, B., & Bağcı, Z. (2022). Evaluation of readability and content of texts on autism spectrum disorder. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 7(2), 291-300. <https://doi.org/10.35232/estudamhsd.1035882>
- Çetinkaya, G. (2010). *Türkçe metinlerin okunabilirlik düzeylerinin tanımlanması ve sınıflandırılması* [Yayımlanmış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp>
- Dalkıran, G. (2020). Can some words in news content create negative perception in terms of sectoral image? Aquaculture or fish farms. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, Milli Mücadele'nin 100. Yılı Özel Sayısı*, 639-661. <https://doi.org/10.21733/ibad.800240>
- Eryılmaz, M. A., Solak, I., Ay, E., & Kozanhan, B. (2022). Evaluation of readability of Turkish websites on obesity and bariatric surgery. *Clinical and Experimental Health Sciences*, 12(1), 41-45. <https://doi.org/10.33808/clinexphealthsci.763167>
- Harmankaya, M. Ö. (2022). Uluslararası öğrenciler için akademik Türkçe sosyal bilimler kitabının okunabilirliği. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 250-264. <https://doi.org/10.48174/buaad.52.10>
- Karal Temuroğlu, Ş., & Mazıcı, N. (2018). Elektrik dağıtım ihaleleri ve medya. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 29, 47-68. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turcom/issue/38125/438520>
- Karşılıyan, S. (2022). Ak Başat Türkçe a1-a2 kitabındaki metinlerin okunabilirlik sayısı ve metinlerdeki ses birimlerin okumaya etkisi. *Türk Dünyası ve Türkçe Öğretimi*, 1(1), 1-17. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6774406>
- Kuyumcu, B., Buluz B., & Kömeçoğlu, Y. Author identification in Turkish documents with ridge regression analysis. *2019 27th Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)*, Sivas, Turkey, 2019, 1-4. <https://doi.org/10.1109/SIU.2019.8806242>
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2012, 11 Nisan). 6287 ilköğretim ve eğitim kanunu ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun [Kanun]. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120411-8.htm>
- Ogur, E. (2022). 2021-2022 öğretim yılında okutulan 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin okunabilirlik yönünden incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 11(4), 1647-1664. <https://dergipark.org.tr/en/pub/teke/issue/73952/1221117>
- Otu, M., & Karagözoğlu, Ş. (2022). Fibromiyalji sendromu ile ilgili Türkiye'deki bilgi sunan web sitelerinin okunabilirlik, içerik ve kalite açısından incelenmesi. *Türk Osteoporoz Dergisi*, 28, 19-25. <https://doi.org/10.4274/tod.galenos.2021.75508>
- SimilarWeb (2023, 1 Ocak). En popüler web siteleri sıralaması. Erişim adresi: <https://www.similarweb.com/tr/top-websites/turkey/> adresinden 03 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.

- Speed Medya (2021). Pandemide online haber siteleri günlük trafiklerini ortalama 1,1 milyon artırdı. Erişim adresi: <http://app.speedmedya.com/Report/ReportDetail?ReportCode=110> adresinden 13 Eylül 2022 tarihinde alınmıştır.
- Şakiroğlu, Y. (2020). Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki öykülerin kelime–cümle uzunlukları ve okunabilirlik düzeyleri üzerine bir inceleme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(6), 1827-1834. <https://dergipark.org.tr/en/pub/anemon/issue/58092/746147>
- Temur, T. (2003). Okunabilirlik (readability) kavramı. *Türklük bilimi araştırmaları*, 13, 169-182. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubar/issue/16954/177007>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2022, 19 Aralık). Nüfus ve konut sayımı, 2021 / Tablo-11: Bitirilen eğitim durumuna ve cinsiyete göre nüfus [Haber Bülteni]. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-ve-Konut-Sayimi-2021-45866>
- Uyar, T., Karacan Uyar, K., & Yağlı, E. (2021). Gözetimli makine öğrenmesiyle noktalama ve etkisiz kelime sıklıkları kullanarak yazar tanıma. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 14(2), 183-190. <https://doi.org/10.17671/gazibtd.623629>
- Zemberek (2007, 5 Ocak). Açık kaynak kodlu Türkçe doğal dil işleme kütüphanesi. <http://code.google.com/p/nzemberek> adresinden 12 Temmuz 2015 tarihinde alınmıştır.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

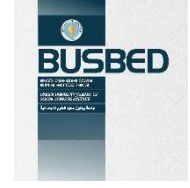
ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarın araştırmaya katkı oranı %100’dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Yazar, herhangi bir kişi veya kurum ile çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.11.2022
Kabul Tarihi : 28.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1205525>

TARİH ÖĞRETİMİ VE DİJİTAL EKLAN ORTAMLARI

Ümit DEMİR¹, Süleyman CEYLAN²

ÖZ

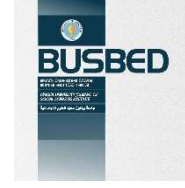
Tarih dersi milli bilincin oluşturulmasında çok önemli bir derstir. Üniversite öğretim sürecinde de Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi (A.İ.İ.T.) dersi bu kapsamda zorunlu bir ders olarak verilmektedir. Öğretim sürecinde dijitalleşme öğretim yöntem ve tekniklerinin hızlı bir değişimine yol açmıştır. Bu değişim Covid-19 pandemi süreci ile hızlı ve zorunlu bir değişiklik halini almıştır. Üniversite öğretim sürecinde A.İ.İ.T. dersleri bu kapsamda uzaktan eğitim ile bu süreçlere devam etmek durumunda kalmıştır. Oysaki tarihin dijitalleşmesi öğretim sürecinin dijitalleşmesinin çok öncesinde başlamıştır. Tarihi film, dizi ve belgesellerle başlayan bu dijitalleşme, sosyal medya ve video paylaşım ortamlarının hızlı gelişimi ile eğitim-öğretim sürecinin önüne geçmiş durumdadır. Dijital ortamlarda paylaşılan ve doğruluğu farklı kaynaklarca doğrulanmayan bilgiler internet ortamlarında hızlıca yayılarak geniş kitleleri etkiler hale gelmiştir. Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin A.İ.İ.T. dersi özelinde tarih dersine bakış açıları ve tarihi araştırma yöntemlerinde dijital ekran tercihleri incelenmiştir. Bu kapsamda çalışma, iki devlet üniversitesinde öğrenimlerine devam etmekte olan A.İ.İ.T. dersi almış önlisans ve lisans öğrencilerinin gönüllü katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Çevrim içi olarak katılımcıların kişisel özelliklerini (cinsiyet, günlük telefon ve bilgisayar kullanımı, günlük TV izleme, aylık okunan kitap sayısı) belirlemeye yönelik bir form ile araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olan ve tek boyutlu Tarih ve A.İ.İ.T. dersi tutum ölçekleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinin tarih ile ilgili konulara çoğunlukla merak duydukları, tarih ile ilgili araştırma yaptıkları ve edindikleri tarihi bilgileri farklı bilgi kaynakları ile doğrulamaya çalıştıkları görülmüştür. Öğrencilerin tarih araştırma tercihleri incelendiğinde tercih sıralamasının tarihi müze ve ören yerlerini ziyaret, tarih ile ilgili eski tarihi belgesel ve filmleri izlemek, eski tarihi dizileri izlemek, sosyal medyada tarih ile ilgili paylaşımları takip etmek şeklinde olduğu görülmüştür. A.İ.İ.T. dersine yönelik görüşlerin belirlenmesine yönelik öğrenci görüşleri incelendiğinde, öğrenciler derse yönelik ihtiyacın olduğunu; fakat derse yönelik eksikliklerin de olduğunu belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Tarih Öğretimi, Sosyal Medya, Tarihi Dizi, Tarihi Film

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Bilgisayar Teknolojileri Bölümü, umitedmir@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4899-4895>

² Öğr. Gör., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, suleyman.ceylan@alanya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6315-753X>

Article Type : Research Article
Date Received : 15.11.2022
Date Accepted : 28.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1205525>

HISTORY EDUCATION AND DIGITAL SCREEN PLATFORMS

Ümit DEMİR¹, Süleyman CEYLAN²

ABSTRACT

The history lesson is a fundamental lesson in the formation of national consciousness. Atatürk's Principles and Revolution History (A.P.R.H.) course is given as a compulsory course in this context of the university education process. Digitalization in the teaching process has led to a rapid change in teaching methods and techniques. This change has become a rapid and mandatory change with the Covid-19 pandemic process. During the university education process, A.P.R.H. courses had to continue these processes with distance education in this context. However, the digitization of history started long before the digitization of the teaching process. This digitalization, which started with historical films, TV series, and documentaries, has preceded the education process with the rapid development of social media and video-sharing environments. Information shared in digital environments and not verified by different sources has spread rapidly on the internet and affected large masses. In this study, university students' perspectives on the A.P.R.H. lesson and their digital screen preferences in historical research methods were examined. In this context, the study was carried out by A.P.R.H. It was carried out with the voluntary participation of associate and undergraduate students who took the course. A one-dimensional History and A.P.R.H. course attitude scales were used. As a result of the research, it has been seen that university students are most curious about the subjects related to history, they do research on the history and try to verify the historical information they have acquired with different sources of information. When the history research preferences of the students were examined, it was seen that the order of preference was to visit historical museums and historical sites, watch old historical documentaries and movies about history, watch old historical TV series, and follow the posts about history on social media. A.P.R.H. When the students' views on determining the opinions about the lesson were examined, the students stated that there was a need for the lesson, but there were also deficiencies.

Keywords: History Education, Social Media, Historical TV Series, Historical Film

¹ Assoc. Prof, Çanakkale Onsekiz Mart University, Computer Technologies Department, umitdemir@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4899-4895>

² Lecturer, Alanya Alaaddin Keykubat University, Atatürk's Principles and Revolution History Department, suleyman.ceylan@alanya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6315-753X>

1. GİRİŞ

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi (A.İ.İ.T.) dersi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun, Türk İnkılâbı'nın ortaya çıkışının, Türk İnkılâbı'nın dayandığı temel ilkelerin, gerçekleştirilen inkılâpların ve Atatürk İlkelerinin içeriğinde yer aldığı bir derstir (Öztaş & Kılıç, 2017). A.İ.T.T. dersi, günümüzde tüm yükseköğretim kurumlarında ortak zorunlu ders kapsamında verilmektedir. A.İ.T.T. dersi, genel olarak gençlerde Türk İnkılâbı'nın temel felsefesine, Cumhuriyet rejimine ve Atatürk İlke ve İnkılâpları'na yönelik olumlu tutumların kazandırılmasının amaçlandığı bir derstir (Safran, 2004). Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür ve değer yapılarını gençlerin benimsemesini sağlamak, gençleri milli hedefler konusunda birleşmelerini sağlamak ve yakın geçmişimizi öğrenmelerini sağlamak A.İ.İ.T. dersinin amaçlarıdır. Bu kapsamda günümüzde ülkemizde yaşanan siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeleri yakın tarihimizle ilişkilendirilebilmesi için tüm üniversite mezunlarının belirli tarih bilincine sahip olmaları amacıyla ders olarak tüm bölümlerin öğretim programlarına eklenmiştir (Erol Şahin, 2018). Ülkemizin geleceği olan gençlerimize tarihi anlatmak önemli ve dikkate alınması gereken bir yapıdır. Bu kapsamda dersin öğretim sürecinde kullanılan öğretim yöntem ve teknikleri büyük önem taşımaktadır. Bilgi çağına sağlamış olduğu gelişmeler ile öğretim teknolojilerinde de gelişmeler ve değişimler meydana gelmiştir. Bu gelişmelerden birisi de giderek yaygınlaşan uzaktan eğitim olmuştur. Uzaktan eğitim ile geniş çaplı küresel eğitim modeli sağlanmaktadır (İşman, 2011).

Aynı ortamda bulunma mecburiyeti olmadan eğitim görme olanağı sağlayan uzaktan eğitim, teknolojik ve internet altyapısındaki gelişmeler ile üniversite öğretiminde de yaygınlaşmaya başlamış ve çoğu üniversite bazı derslerini uzaktan eğitim yöntemiyle vermeye başlamışlardır. Üniversitelerin fiziki alt yapılarındaki eksiklikler, akademik personel eksikliği, taşrada bulunan birimlere akademik personel görevlendirilmesinde yaşanan sorunlar ve diğer eksiklikler nedeniyle A.İ.İ.T. dersi uzaktan eğitim yöntemiyle verilmesi durumu ortaya çıkmıştır (Öztaş & Kılıç, 2017). Mevcut Covid-19 pandemi süreci ile tüm üniversiteler uzaktan eğitime geçmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle uzaktan eğitim tercihten öte zorunluluk haline gelmiştir.

Uzaktan eğitim süreci eş zamansız (asenkon) ve eş zamanlı (senkon) şeklinde yürütülebilmektedir. Eş zamansız uzaktan eğitimde, ders etkinliğine katılımın zamana yayıldığı için öğrenciler zaman ve mekândan bağımsız olarak derslerini takip edebilmektedirler. Eş zamanlı uzaktan eğitim sürecinde ise öğrenciler ile eğitmenin ders faaliyetlerini eş zamanlı olarak gerçekleştirdikleri eğitimdir. A.İ.İ.T. dersinin uzaktan eğitim yoluyla verildiği üniversitelerde, asenkon veya senkon olarak verilebildiği gibi ikisi beraber de verilebilmektedir. Asenkon olarak dersleri takip eden öğrenci aynı zamanda senkon olarak da derse katılabilir olanağına sahiptir (Öztaş & Kılıç, 2017). A.İ.İ.T. dersinin uzaktan eğitim yöntemi ile verilmesini konu alan sınırlı sayıda akademik çalışmalar mevcuttur (Akbaba vd., 2016; Çencen, 2017; Öztaş & Kılıç, 2017; Sığın, 2020). Yapılan bu çalışmalarda öğrencilerin çoğunluğu öğrenci altyapı ve çalışmasına bağlı olarak gerçekleşen bir öğretim süreci olduğunu ve derse uzaktan eğitim şeklinde almak istemediklerini belirtmişlerdir. Öğretim süreçlerinde öğrencilerin teknik problemler, öğretim kalitesi, etkileşim eksikliği gibi sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir (Akbaba vd., 2016; Öztaş & Kılıç, 2017; Sığın, 2020). Sığın (2020) çarpıcı bir sonuç olarak öğrencilerin %62'sinin uzaktan derse hiç takip bile etmediklerini belirtmişlerdir. Derse katılan öğrencilerin %94'ü derse yürüten öğretim elemanına tek bir soru bile sormamıştır. A.İ.İ.T. dersinin uzaktan eğitim yöntemi ile alınmasına yönelik akademik personel görüşlerinin incelendiği çalışmalarda (Erol Şahin, 2018; Özçelik & Korkmaz, 2016; Sığın, 2020) derse katılım oranının az olması, sınavlarda yaşanan sorunlar, teknik sorunlar, derse verilen önemin azalması gibi çok sayıda sorun yaşandığı belirtilmiştir. Özçelik ve Korkmaz (2016) gerçekleştirdiği karşılaştırmalı çalışmada yüz yüze verilen A.İ.İ.T. derslerin uzaktan verilen derse göre akademik olarak daha başarılı bir şekilde gerçekleştiği hem öğrencilerin hem de öğretim elemanlarının görüşlerinden ulaşılmıştır. Sığın (2020) gerçekleştirdiği çalışmada çevrimiçi olarak verilen A.İ.İ.T. dersinde başarı oranı %30'dur. Ülkemizde uzaktan eğitim uygulamalarına bakıldığında zaman geleneksel öğretim yöntemlerinin (düz anlatım, soru-cevap vb.) dijital ortama aktarılmaktan öteye gitmediği görülmektedir. Oysaki uzaktan eğitimde farklı dijital içeriklere yer verilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda dijital araştırmalara yer verilebilmektedir (Acun, 2020). Dijital tarih araştırmalar kapsamında; dijital araştırma metotları, dijital arşivler, online sunular, interaktif haritalar, zaman çizelgeleri, ses dosyaları gibi materyaller akla gelmektedir (Acun, 2020). Oysaki derslerde farklı dijital öğrenme kaynaklarının kullanıldığını söyleyemeyiz. Ülkemizde güvenilirliği tartışma konusu olan tarihi dizi ve sosyal medya paylaşımları dijital araştırma aracı olarak daha etkili durumdadır.

Tarih biliminin temel amaçlarından birisi yaşanan/gerçekleşen tarih hakkında doğru bilgiyi elde etmek ve onu aktarmaktır. Tarih biliminin kendine özgü araştırma yöntemlerinden yararlanılmaktadır. Bu yöntemler kapsamında bilgi, belge ve kaynaklar farklı tarama yöntemleri ile araştırılarak bulunurlar. Elde edilen kaynaklar sınıflandırılır, tahlil edilir, eleştirilir ve sentezi yapılarak bir sonuç elde edilir. Günümüz tarihçiliğinde en önemli nokta, bilimsel tarafsızlığı bağlı kalmaktır. Tarih araştırmacıları bu nedenle gerçek belgelerden yararlanarak araştırma sürecini gerçekleştirir (Biçer, 2008). Tarih öğretiminde de tarihi bilgi ve belgelerin somut kaynaklar ile öğrencilere aktarılması büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde öğrencilere yaşadıkları zaman diliminin çok öncesinde gerçekleşmiş olayları soyut olarak herhangi bir görsel veya kanıt sunulmadan anlatılması, derse

yönelik beklenen ilginin oluşmamasına ve istenen kazanımların elde edilmemesine yol açabilir (Demircioğlu, 2007). Bu nedenle farklı dijital ortamlarda yayımlanan belgesel, film ve dizilerin kullanımı tarih bilgilerinin somutlaştırılmasında birçok fırsat sunmaktadır. Dijital ortamlarda da kaynağın doğruluğu büyük önem taşımaktadır. Çünkü bazı dijital ortamlarda gerçekle kurgu birbiri ile karışabilmekte ve tarihi olgular, gerçekler üzerinden değil inançlar ve düşünceler üzerinden kurgulanıp topluma sunulabilmektedir (Şimşek ve Yalı, 2019). Dijital ekran ortamları istenilen ve sunulmak istenilen düşünce ve algıların toplumda oluşturulmasında ve toplumun yönlendirilmesinde kullanılmakta ve bazen bu gizli olarak planlanan yönlendirmeler ile toplumu etkileyebilmektedir (Şeker & Şimşek, 2012). Toplum ve kişileri istedik bir şekilde yönlendirme isteğinin geçmişi oldukça eskidir. Sinemanın ilk zamanlardan başlayarak toplumları yönetenler bu filmleri siyasette kullanmışlar ve filmlerin İkinci Dünya Savaşı'nda siyasi propaganda aracı olarak kullanımı artmıştır. Daha sonra teknolojinin gelişimiyle de bugün de etkisini devam ettirmektedir (Çatal, 2013). Genel izleyici olarak da ifade edilen geniş halk kitlelerinde “Tarihsel filmlerden tarih öğrenilmez” cümlesi yaygın bir şekilde ifade edilse de tarihsel filmler tarihin bir şekilde öğrenildiği dijital yapımlardır. Tarihsel süreçleri konu alan sinema yapıtları ve diziler, tarih ders kitaplarından ve akademik çalışmalardan daha fazla ilgi çekmekte, daha fazla izleyici tarafından izlenmekte ve onları etkilemektedir. Toplum, tarihte gerçekleşmiş bir olay hakkında tarih kitabını veya bir akademik çalışmayı okumak yerine o konuyla ilgili bir filmi/diziyi/belgeseli izlemeyi daha ilgi çekici ve basit olduğunu düşünerek tercih edebilmektedir (Öztaş, 2011). Sonuç olarak tarih, siyaset içerisinde söylemlerde fazlasıyla yer bulmuş; dijital medya unsurlarında kolayca yönlendirilmiş, tarihçilik bilimini de aşar şekilde yayın ve söylemlerle kolayca kullanılabilir ve istismar edilir bir hal almış ve bu nedenle de ilgi artmıştır (Özbaran, 2015). Dijital ortamların tarih öğretimine etkisi bu nedenle göz ardı edilemez. Bu nedenle görsel öğretim kaynaklarının öğretim süreçlerine dahil edilmesi önemlidir.

Salt basılı kaynaklardan (kitap vb.) tarih öğretiminin gerçekleştirilmesi öğrencilerin ilgisini çekmemekte, derse karşı olumsuz tutum oluşmasına neden olabilmektedir. Dijital ekranları etkin kullanan günümüz toplumunu değerlendirildiğinde farklı görsel bir ortam sunan televizyonlar ve videolar dikkatleri toplamada etkili araçlar olabilmektedir (Koç, 2019). Bu kapsamda tarih konularının öğretiminde görsel yapıtların etkisi ortaya çıkmaktadır. Tarihsel diziler ilgi çekici yapıtların kullanımı ile izleyicilerin tarihe olan merakını artırarak tarihle olan bağlarının kuvvetlenmesini sağlayabilmektedir (Koç, 2019). Bu nedenle tarihi olay ve olguları içeren tarihsel film ve dizilerin öğretim süreçlerinde materyal olarak kullanılması etkileşimli bir ders ortamı oluşmasını sağlayarak dersin verimini arttırabilir (Arslan, 2008). Tarihsel film ile tarihi olaylar hakkında bazı bilgiler alan kişide merak duygusu oluşabilir. Bunun sonucunda filmde ele alınan tarihsel olay ile ilgili daha çok bilgiyi elde etme isteği meydana gelebilir. Öğrencilerin tarihe dair bilinmeyenleri öğrenmesinde filmler faydalı bir materyal olarak kullanılabilir (Aktekin & Çoban, 2012). Örneğin, Truva filmi sinemalarda izlendikten sonra Truva savaşına merakın arttığı, Truva ile ilgili kitapların filmde sonra daha fazla satıldığı görülmüştür. Film izlendikten sonra Çanakkale şehrini ziyaret eden turist sayısında %7'lük artış olduğu belirtilmiştir (Hudson ve Ritchie, 2006). Tarih öğretimine etkisi olduğu düşünülen film ve dizi yapıtlarının etkisi belirlemeye yönelik birçok çalışma mevcuttur (Öztaş, 2007; Burgard, 2009; Gazi, 2010; Şeker & Şimşek, 2012; Aytekin & Çoban, 2012; Bilis, 2013; Öztaş vd., 2013; Özmen vd., 2014; Çencen & Şimşek, 2015; Kaya & Günel, 2015; Öztaş, 2015; Ocak & Selimoğlu, 2016; Akin, 2020).

Öztaş (2007), tarih öğretiminde film kullanılmasının öğrenci başarısına etkisini belirlemeye yönelik çalışmasını 129 lise öğrencisinin katılımıyla gerçekleştirmiştir. Deneysel yöntem ile gerçekleştirilen çalışmada deney ve kontrol grubu öğrencilerinin “Cumhuriyet Dönemi” ünitesi başarı puanları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Ayrıca, çalışmada tarih derslerinin filmlerden yararlanarak gerçekleştirildiğinde daha etkili olarak öğrencilerin düşünme becerisini arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Burgard (2009), filmlerin lise öğrencilerinin tarihsel anlamaları üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik 20 lise öğrencisinin katılımıyla gerçekleştirdiği çalışma sonucunda filmlerin tarihsel anlayışı etkilemediği görülmüştür.

Gazi (2010), tarih dönem dizilerinin anlatımı, hikayeleştirme sürecinde yorumların etkisini ve inandırıcılığına yönelik çalışmasında 1980 darbesini anlatan “Bu Kalp Seni Unutur mu?” diziden yararlanılmıştır. Sonuç olarak tarihi dizilerin toplumun ilgisini çekmekle birlikte izleyicilerin tarihin bazı dönemleri hakkında daha rahat fikir belirtmelerini sağladığı görülmüştür. Şeker ve Şimşek (2012), “Muhteşem Yüzyıl” dizinin lise öğrencileri üzerinde etkisini belirlemeye yönelik çalışmasını 15 lise öğrencisinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Öğrenciler dizinin tarihi gerçekleri yansıtmadığını belirtmişlerdir.

Aktekin ve Çoban (2012), tarih derslerinde tarihi film ve dizilerin kullanımına yönelik çalışmasını 439 lise öğrencisinin katılımı ile gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucundaki tarih öğretiminde tarihi film ve dizilerin etkisi olduğunu ve tarih dersine yönelik ilgiyi arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Bilis (2013), “Muhteşem Yüzyıl” dizisini incelediği çalışmasında tarihsel olgu ve gerçeklerin tarihsel diziler nedeniyle değişime uğrayabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Öztaş vd. (2013), tarihi film ve dizilerin tarihe yönelik ilgiyi arttırmada etkisini belirlemeye yönelik çalışmasını 402 üniversite öğrencisinin katılımı ile gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda, tarihsel dizi ve filmlerin

tarihe yönelik ilgiyi artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Özmen, Er ve Ünal (2014), televizyon dizilerinin tarih bilincine etkisini belirlemeye yönelik olarak “Muhteşem Yüzyıl” dizisini kullandıkları çalışmalarında ortaokul öğrencilerinin tarihi mekanlardan sonra ilgi gösterdikleri yapının tarihsel filmler olduğu, öğrencilerin tarihsel filmlere güvendikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Çencen ve Şimşek (2015), çalışmalarında “Diriliş Ertuğrul” dizisi hakkında on üç usta tarihçiyle görüşme gerçekleştirmişlerdir. Katılımcıların çoğu bu diziyi başarılı bulmuş ve senaryo kapsamında olduğu için gerçekleri yansıtmamasının normal olduğunu belirtmişlerdir. Kaya ve Günel (2015), gerçekleştirdikleri çalışmalarında katılımcı tarih öğretmenlerinin Muhteşem Yüzyıl dizisinin insanların tarihe yönelik ilgi ve meraklarını artırdığını, tarihte bilinmeyenlerin öğrenilmesinde yararlı olduğu, tarihi konuların görsel sunumlar ile daha kolay anlaşılır hale geldiğini belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcılar dizinin harem odaklı bir dizi olduğunu, olaylar ve kıyafetlerin gerçekçi olmadığını belirtmişlerdir.

Öztaş (2015), tarih öğretiminde tarihi film ve dizilerin kullanılmasına ilişkin Tarih bölümü öğrencilerinin görüşlerini belirlemeye yönelik çalışmasını Tarih bölümünde öğrenim gören 208 öğrencinin katılımı ile gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda öğrenciler tarih derslerinde tarihsel film ve dizilerin kullanılması ile dersin daha eğlenceli, kalıcı bir hale gelerek etkin bir öğrenmenin sağlanacağını belirtmişlerdir. Ocak ve Selimoğlu (2016), tarih öğretiminde tarih dizilerinin kullanımına ilişkin öğrenci görüşlerini belirlemeye yönelik gerçekleştirdikleri çalışmalarında lise öğrencilerinin çoğunlukla tarihsel dizilerin gerçekleri yansıtmadığını fakat bu dizilerin araştırma ve sorgulamaya kendilerini yönelttiğini belirtmiştir. Tarihsel dizilerde yer bulan karakter ve nesnelerin tarihi gerçekleri yansıtmadığını belirtmişlerdir.

Akın (2020), 289 lise öğrencisinin katılımı ile gerçekleştirdiği çalışma sonucunda tarih dizilerinin ortaöğretim öğrencilerinin tarih dersine ilişkin tutumlarında artış sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Tarihi dizi ve filmler ile ilgili yapılan çalışmalardan tarih öğretimine bu dijital yapıtların özellikle motivasyonun artırılması yönünde olumlu yönde katılımcılar görüş bildirmişlerdir. Ayrıca katılımcılar bu eserlerin gerçeği yansıtmaması konusunda eleştirileri bulunmaktadır. Mevcut alanyazın araştırmalarında tarih öğretimi dijital ortamlara ilişkin çalışmaların tarihi dizi ve filmler ile sınırlı olduğu görülmektedir. Günümüzde oldukça etkin bir şekilde kullanılan sosyal medya platformlarına ilişkin çalışmalar son derece sınırlıdır (Okumuş, 2019). Okumuş (2019) tarafından 32 tarih öğretmenin katılımı ile gerçekleştirilen bu çalışmada, öğretmenler sosyal medya ortamlarının sunduğu pek çok avantajla birlikte bazı sınırlılıkları da olduğu bununla birlikte, sosyal medya ortamlarının tarih öğretim faaliyetlerinde kullanımı için önemli bir potansiyel taşıdığını belirtmişlerdir. Web tabanlı dijital ortamlarının kullanımına ilişkin ise ulusal düzeyde herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu nedenle dijital ekran ortamlarını bütünsel olarak dikkate alan ve öğrenci/öğretmen görüşlerinin dikkate alındığı çalışmalara ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda gerçekleştirilecek çalışmaların tarih öğretimine yeni bir bakış açısı kazandıracağı düşünülmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı A.İ.İ.T. dersi özelinde üniversite öğrencilerinin tarih dersine bakış açılarını ve tarihi araştırma yöntemlerinde dijital ekran tercihlerini belirlemektedir. Bu kapsamda araştırmanın problemi “Üniversite Öğrencilerinin A.İ.İ.T. dersi özelinde tarih dersine bakış açıları ve tarih araştırmalarında dijital ekran uygulamalarını kullanım durumları nasıldır?” olarak belirlenmiştir. İlgili problemin yanıtlanmasına yönelik aşağıda tanımlanan alt problemler belirlenmiştir:

- 1- Üniversite öğrencilerinin tarihe ve tarih dersine yönelik görüşleri nelerdir?
- 2- Üniversite öğrencilerinin tarih araştırmalarında dijital ortamları kullanım durumları nedir?
- 3- Üniversite öğrencilerinin A.İ.İ.T. dersine yönelik görüşleri nelerdir?

1.2. Araştırmanın Önemi

Tarih dersi Milli bilincin oluşturulmasında ve güçlendirilmesinde çok önemli bir derstir. Bu kapsamda üniversitelerde A.İ.İ.T. dersleri zorunlu ders kapsamında alınmaktadır. Mevcut alanyazın incelemesinde bu dersin nitelikten uzak biraz prosedürü gerçekleştirmek amacıyla verilen bir ders haline geldiği görülmektedir. Bunda kullanılan öğretim ve yöntemlerin büyük etkisi olduğu düşünülmektedir. Dünya’daki ve ülkemizdeki dijital dönüşüm ile dijital araçların etkisi birçok alanda olduğu gibi eğitimde de büyük etki göstermiştir. Tarihi diziler, belgeseller ve videolar tarih öğretiminde de etkisini giderek arttırmaya başlamıştır. Dijital ortamların görünürlüklerinin artması ile etkileri de artmış bu durum içeriklerin gerçekleri ve doğruları yansıtmamasına yönelik soru işaretleri oluşturmuştur. Mevcut alanyazın araştırmalarında dijital ekran uygulamalarına yönelik çalışmaların dizi, film ve belgesel ağırlıklı olduğu görülmüştür. İnternet ve sosyal medya tabanlı içeriklerin hem günlük yaşamda hem eğitimde büyük bir yer kaplamaya başlamıştır. Fakat, internet (web) tabanlı ve sosyal medya içeriklerinin tarih öğretiminde kullanım durumuna ilişkin çalışmalar son derece sınırlıdır. Bu kapsamda gerçekleştirilen çalışma ile A.İ.İ.T. dersi özelinde üniversite öğrencilerinin tarih öğretiminde ve araştırmalarında

hangi kaynakları (basılı veya dijital) kullandıkları belirlenecektir. Ayrıca dijital tarih içeriklerini tercih durumları ve bu içeriklerin güvenilirliği konusunda görüşleri de bu çalışma kapsamında incelenecektir. Bu çalışma kapsamında dijital içeriklerin Tarih öğretiminde tercih durumu ortaya koyularak Tarih öğretiminde güvenilir ve geçerli dijital belge ve içeriklerin kullanımına yönelik yeni yapılabilecek yapılanmalara yönelik öneriler sunarak tarih öğretimine yeni bir bakış açısı kazandırması beklenilmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada mevcut durumun tespit edilerek betimlenmesine yönelik olarak nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Betimsel tarama, bir değişkene ilişkin sayısal değerlerin toplanmasını, betimlenmesini ve sunulmasını sağlayan tarama yöntemidir (Büyüköztürk ve ark. 2014).

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi/Araştırmanın Çalışma Grubu

Çalışma Alanya Alaaddin Keykubat ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitelerinde öğrenimlerini sürdürmekte olan ve A.İ.İ.T. dersi almış önlisans ve lisans öğrencilerinin gönüllü katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya 274 öğrenci katılım göstermiştir. Çalışmaya katılım gösteren öğrencilerin demografik (cinsiyet, günlük telefon ve bilgisayar kullanımı, günlük TV izleme, aylık okunan kitap sayısı) özelliklerine göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1.

Katılımcıların Kişisel Özelliklerine Göre Dağılımı

	Kategori	f	%
Cinsiyet	Kadın	150	54,7
	Erkek	124	45,3
Günlük Telefon Kullanımı	0-1 Saat Arası	8	2,9
	1-3 saat arası	71	25,9
	3-5 saat arası	134	48,9
	5 saat ve üzeri	61	22,3
	Kullanmıyorum	98	35,8
Günlük Bilgisayar Kullanımı	0-1 Saat Arası	71	25,9
	1-3 saat arası	40	14,6
	3-5 saat arası	38	13,9
	5 saat ve üzeri	27	9,9
	İzlemiyorum	195	71,2
Günlük TV İzleme Süresi	0-1 Saat Arası	42	15,3
	1-3 saat arası	26	9,5
	3-5 saat arası	10	3,6
	5 saat ve üzeri	1	,4
Aylık Kitap Okuma Sayısı	0	46	16,8
	1	92	33,6
	2	80	29,2
	3	28	10,2
	4 ve üzeri	28	10,2
Toplam		274	100

2.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırma kapsamında veriler Google Forms üzerinden gönüllük esası ile alınmıştır. Katılımcılara çalışma hakkında bilgilendirme ve katılım bağlantısının yer aldığı bilgilendirmeler e-posta ve öğrenci bilgi sistemleri (UBYS) üzerinden gerçekleştirilmiştir. Form içerisinde katılımcıların kişisel özelliklerini (cinsiyet, günlük telefon ve bilgisayar kullanımı, günlük TV izleme, aylık okunan kitap sayısı) belirlemeye yönelik bir form ile araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olan Tarih ve A.İ.İ.T. Dersi Tutum Ölçekleri kullanılmıştır.

2.3.1. Ölçek Formları

Tek boyutlu olan ve 10 maddeden oluşan Tarih Tutum ölçeğin Cronbach alpha güvenilirlik değeri 0,90 olarak hesaplanmıştır. Örneklem yeterliliğinin belirlenmesi için uygulanan KMO testi sonucu 0,893 bulunmuştur. İlgili ölçekte katılımcıların tarihe ilgi ve merak durumları farklı bilgi kaynaklarını kullanma durumları incelenerek belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan bir diğer ölçek 8 maddeden oluşan A.İ.İ.T. dersi tutum ölçeğinin Cronbach alpha güvenilirlik değeri ise 0,761 olarak hesaplanmıştır. Örneklem yeterliliğinin belirlenmesi için uygulanan KMO testi sonucu 0,734 bulunmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada mevcut durumun tespit edilerek betimlenmesine yönelik olarak nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Betimsel tarama, bir değişkene ilişkin sayısal değerlerin toplanmasını, betimlenmesini ve sunulmasını sağlayan tarama yöntemidir (Büyüköztürk ve ark. 2014). Katılımcıların kişisel özellikleri ile ilgili tanımlayıcı istatistiksel analizler için frekans, yüzde alma teknikleri kullanılmıştır. Ölçeklerin ilk bölümlerinde yer alan kişisel bulgulara ilişkin çözümlemede kategorik verilerin dağılımını özetlemede gerçekleştirilen frekans dağılımı kullanılmış ve yüzde olarak da ayrıca belirtilerek tablolaştırılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 26.0 paket programı kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın temel problemi A.İ.İ.T. dersi özelinde üniversite öğrencilerinin tarih dersine ve dijital ortamlarda sunulan tarih bilgilerine bakış açılarını belirlemektedir. Bu problemin çözümü için öğrencilerin tarihe ve tarih derslerine, A.İ.İ.T. dersine yönelik görüşleri ve tarih araştırmalarında dijital ortamları kullanım durumları alt problem olarak belirlenmiştir. Alt bölümlerde problemin çözümüne ilişkin araştırma kapsamında belirlenen alt problemlere ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Üniversite Öğrencilerinin Tarihe ve Tarih Dersine Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi

Katılımcıların tarihe ve tarih dersine yönelik görüşlerinin dağılımı Tablo 2’de verilmiştir. İlgili tablo incelendiğinde, katılımcıların tarih ile ilgili konulara çoğunlukla (%62) merak duydukları, tarih ile ilgili araştırma yaptıkları (%83,9) ve edindikleri tarihi bilgileri farklı bilgi kaynakları ile doğrulamaya çalıştıkları (%75,5) görülmektedir.

Tablo 2.

Katılımcıların Tarihe ve Tarih Dersine Yönelik Görüşlerinin Dağılımı

	Kategori	f	%
Tarihe Merak Durumu	Evet	170	62,0
	Hayır	104	38,0
Tarih ile İlgili Araştırma Durumu	Evet	230	83,9
	Hayır	44	16,1
Tarihi Bilgileri Farklı Bilgi Kaynakları ile Doğrulama	Evet	207	75,5
	Hayır	67	24,5
Toplam		274	100

Katılımcıların tarihsel bilgilere ulaşmada kullandıkları ve tercih ettikleri yöntem ve araçlar incelendiğinde (Tablo 3) tarihi dizi ve filmler (%79,6) ve YouTuber sunumlu tarih videoları (%79,6) olduğu, en az tercih edilen ve kullanılan yöntemin ise tarihi dergilerde araştırma (%67,2) olduğu görülmektedir.

Tablo 3.

Tarihsel Bilgilere Ulaşma Yöntemlerinin Dağılımı

	Düzye	f	%
Tarihi Dizi ve Filmlerden Araştırma Düzeyi	1	57	20,8
	2	37	13,5
	3	41	15,0
	4	31	11,3
	5	22	8,0
	6	30	10,9
	Araştırmıyorum	56	20,4
Tarihi Dergilerden Araştırma Düzeyi	1	57	20,8
	2	34	12,4
	3	37	13,5
	4	27	9,9
	5	12	4,4
	6	17	6,2
	Araştırmıyorum	90	32,8
Basılı Kitap Araştırma	1	59	21,5
	2	39	14,2
	3	38	13,9
	4	22	8,0
	5	20	7,3

Tablo 3.
Tarihsel Bilgilere Ulaşma Yöntemlerinin Dağılımı

	Düzyey	f	%
	6	18	6,6
	Araştırmıyorum	78	28,5
Kütüphane Araştırma	1	53	19,3
	2	35	12,8
	3	45	16,4
	4	22	8,0
	5	14	5,1
	6	24	8,8
	Araştırmıyorum	81	29,6
Youtuber Sunumlu Tarih Videoları	1	56	20,4
	2	38	13,9
	3	42	15,3
	4	30	10,9
	5	14	5,1
	6	49	17,9
	Araştırmıyorum	56	20,4
Toplam		274	100

Katılımcıların tarih tutum ölçeğinde (Tablo 4) tarih ile ilgili tercihleri incelendiğinde tarihi müze ve ören yerlerini tarih ziyaret etmeyi tercih oranı %67,9, tarih ile ilgili eski tarihi belgesel ve filmleri izlemeyi tercih edenlerin oranı %59,5 iken eski tarihi dizileri tercih edenlerin oranı %51,5 olmuştur. Sosyal medyada tarih ile ilgili paylaşımları okumayı sevenlerin oranı ise %54,7 olmuştur. En az tercih edilen tarih ile ilgili etkinlikler akademik toplantılar (%19,7), kütüphanede tarihi belge ve kitap araştırmaları (%31) olmuştur.

Tablo 4.
Tarih Tutum Ölçeği Verileri

	Veriler	Tamamen Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne De Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
Tarih konuları ile ilgili akademik toplantılara katılmayı severim.	f	74	62	84	44	10
	%	27,0	22,6	30,7	16,1	3,6
Tarih konulu kitapları okumayı severim.	f	36	44	68	83	43
	%	13,1	16,1	24,8	30,3	15,7
Eski gazete ve dergi incelemeyi severim.	f	36	41	71	80	46
	%	13,1	15,0	25,9	29,2	16,8
Kütüphane de farklı tarihi araştırmalar yapmayı severim.	f	48	67	74	60	25
	%	17,5	24,5	27,0	21,9	9,1
Tarih konuları ile ilgili akademik yayınları araştırmayı severim.	f	47	69	74	60	24
	%	17,2	25,2	27,0	21,9	8,8
Eski tarihi belgesel ve filmleri izlemeyi severim.	f	36	32	43	72	91
	%	13,1	11,7	15,7	26,3	33,2
Eski tarihi dizileri izlemeyi severim.	f	34	48	51	63	78
	%	12,4	17,5	18,6	23,0	28,5
Tarih konulu tartışma programlarını izlemeyi severim.	f	44	57	56	64	53
	%	16,1	20,8	20,4	23,4	19,3
Sosyal medyada paylaşılan tarih içerikleri paylaşımları okumayı severim.	f	34	34	56	74	76
	%	12,4	12,4	20,4	27,0	27,7
Tarihi müze ve ören yeri ziyaretlerini severim.	f	25	18	45	75	111
	%	9,1	6,6	16,4	27,4	40,5

3.2. Üniversite Öğrencilerinin Tarih Araştırmalarında Dijital Ortamları Kullanım Durumları

Katılımcıların tarihsel bilgilere ulaşmada kullandıkları dijital ortamlar incelendiğinde (Tablo 5) sıralamanın Wikipedia (%81), Google ve diğer arama motorları (%80,7) ve YouTube (%78,5) olduğu, en az tercih edilen ortamların ise dijital ansiklopediler (%53,3), dergipark (%56,2) olduğu görülmektedir.

Tablo 5.

Katılımcıların Tarih Araştırmalarında Dijital Ortam Kullanım Dağılımı

	Kullanma Durumu	f	%
Google Scholar	Evet	170	62,0
	Hayır	104	38,0
Google ve diğer arama motorları	Evet	221	80,7
	Hayır	53	19,3
Wikipedia	Evet	222	81,0
	Hayır	52	19,0
Dergipark	Evet	154	56,2
	Hayır	120	43,8
Facebook Hesap Takibi	Evet	134	48,9
	Hayır	140	51,1
Twitter Hesap Takibi	Evet	155	56,6
	Hayır	119	43,4
Instagram Hesap Takibi	Evet	164	59,9
	Hayır	110	40,1
Kütüphane arama motorları (Ulakbim)	Evet	164	59,9
	Hayır	110	40,1
İslam Ansiklopedisi Web Sitesi	Evet	146	53,3
	Hayır	128	46,7
Youtube	Evet	215	78,5
	Hayır	59	21,5
Toplam		274	100

Katılımcıların dijital ortamda paylaşılan tarihsel bilgilerin güvenilirliğine yönelik olarak görüşleri incelendiğinde (Tablo 6) çoğunlukla görsel yapıtlarda (dizi, film, çizgi filmlerde) ve internet ile sosyal medya platformlarında içeriklerin gerçeği kısmen yansıttığına yönelik görüşlerinin olduğu görülmektedir.

Tablo 6.

Dijital Ortamda Paylaşılan Tarihsel Bilgilerin Güvenirliğine Yönelik Görüşlerinin Dağılımı

	Kategori	f	%
Görsel yapıtların (dizi, film, çizgi filmlerde) gerçeği yansıtma algısı	Yansıtıyor	14	5,1
	Kısmen Yansıtıyor	214	78,1
	Yansıtıyor	46	16,8
İnternet ve sosyal medya içeriklerinin gerçeği yansıtma algısı	Yansıtıyor	23	8,4
	Kısmen Yansıtıyor	227	82,8
	Yansıtıyor	24	8,8
Toplam		274	100

3.3. Üniversite Öğrencilerinin A.İ.İ.T. Dersine Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi

Katılımcıların A.İ.İ.T. dersine yönelik görüşlerin belirlenmesine yönelik verilerin dağılımı Tablo 7’de verilmiştir. İlgili tablo incelendiğinde, öğrenciler derse yönelik ihtiyacın olduğunu (%60,9), fakat derse yönelik eksikliklerin de (%54,7) olduğunu belirtmişlerdir. Derse yönelik eksiklik görüşleri incelendiğinde katılımcıların dersin çevrimiçi (online) olarak verilmesini (%33,2), ders içeriğinin lise müfredatı ile çok benzerlik göstermesini (%23,5) en büyük eksiklikler olarak belirtmişlerdir.

Tablo 7.

Katılımcıların A.İ.İ.T. Dersine Yönelik Görüşlerinin Dağılımı

	Kategori	f	%
Derse Yönelik İhtiyaç Durumu	Var	167	60,9
	Yok	107	39,1
Derse Yönelik Eksiklik Durumu	Var	150	54,7
	Yok	124	45,3
Ders Eksiklik Durumu	Ders İçeriği	23	8,4
	Öğretim Yöntem ve Teknik Kullanımı	26	9,5
	Dersin çevrimiçi (online) verilmesi	91	33,2

Tablo 7.
Katılımcıların A.İ.İ.T. Dersine Yönelik Görüşlerinin Dağılımı

Kategori	f	%
Ders Süresinin Yetersizliği	3	1,1
Lise müfredatı ile benzer olması	64	23,5
Diğer	5	1,8
Fikrim yok	62	22,6
Toplam	274	100

Katılımcıların A.İ.İ.T. dersine yönelik tutumlarını belirlemeye yönelik ölçeğe verdikleri yanıtlar incelendiğinde (Tablo 8) A.İ.İ.T. dersinin belgeye ve kanıtla dayalı olarak işlendiğini düşünenlerin oranı %41,6 iken bazı bilgilerin gizli tutulduğunu düşünenlerin oranı %28,1'dir. A.İ.İ.T. dersinin tarih bilinci oluşturulmasında etkili olduğunu düşünenlerin oranı %30 iken, dersin tarihe olan ilgiyi arttırdığını düşünenlerin oranı %27,4'tür.

Tablo 8.
A.İ.İ.T. Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Verileri

Veriler	Tamamen Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne De Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
YÖK kapsamında verilen AİT dersinin bilimsel (belgeye dayalı) olarak işlendiğini düşünüyorum.	f 36	34	90	84	30
	% 13,1	12,4	32,8	30,7	10,9
AİT dersinin tarih bilincinin kazandırılmasında yeterli olduğunu düşünüyorum.	f 50	67	75	64	18
	% 18,2	24,5	27,4	23,4	6,6
AİT dersinin tarihe yönelik ilgiyi arttırdığını düşünüyorum.	f 48	58	93	57	18
	% 17,5	21,2	33,9	20,8	6,6
AİT dersinde bazı bilgilerin gizli tutulduğunu düşünüyorum.	f 42	58	97	51	26
	% 15,3	21,2	35,4	18,6	9,5
AİT dersi çevrimiçi (online) yerine yüz yüze işlenmesi gerektiğini düşünüyorum.	f 77	39	57	41	60
	% 28,1	14,2	20,8	15,0	21,9
AİT dersleri eğer çevrimiçi yapılacak ise senkron (eş zamanlı) olarak canlı işlenmesi gerektiğini düşünüyorum.	f 61	44	67	52	50
	% 22,3	16,1	24,5	19,0	18,2
AİT derslerinde kullanılan öğretim yöntemlerini yetersiz olduğunu düşünüyorum.	f 48	47	85	53	41
	% 17,5	17,2	31,0	19,3	15,0
AİT derslerinde yeterli görsel öge (fotoğraf, belgesel, film vb.) kullanılmadığını düşünüyorum.	f 49	45	77	56	47
	% 17,9	16,4	28,1	20,4	17,2

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

A.İ.İ.T. dersi özelinde üniversite öğrencilerinin tarih dersine bakış açılarının ve tarihi araştırma yöntemlerinde dijital ekran tercihlerinin araştırıldığı çalışma sonucunda farklı boyutlara ilişkin önemli bulgulara ulaşılmıştır. Çalışmada, tarih ile ilgili konulara çoğunlukla merak duydukları, tarih ile ilgili araştırma yaptıkları ve edindikleri tarihi bilgileri farklı bilgi kaynakları ile doğrulamaya çalıştıkları görülmüştür.

Çalışmada öğrencilerin tarihsel bilgilere ulaşmada kullandıkları ve tercih ettikleri yöntem ve araçlar incelendiğinde tarihi dizi ve filmler ve YouTuber sunumlu tarih videolarının öncelikli tercih olduğu, en az tercih edilen ve kullanılan yöntemin ise tarihi dergilerde araştırma olduğu görülmüştür.

Öğrencilerin tarih öğretimi ile ilgili tercihleri incelendiğinde tercih sıralamasının; tarihi müze ve ören yerlerini ziyaret, tarih ile ilgili eski tarihi belgesel ve filmleri izlemek, eski tarihi dizileri izlemek, sosyal medyada tarih ile ilgili paylaşımları takip etmek şeklinde olduğu görülmüştür. En az tercih edilen tarih ile ilgili etkinlikler akademik toplantılar, kütüphanede tarihi belge ve kitap araştırmalar olmuştur. Bozkurt ve Bayındır (2015)'in yapmış olduğu araştırmaya katılan 336 üniversite öğrencisi öğretmen adayının %65,2'si tarihi dizi ve filmlerin okullarda öğretim materyali olarak kullanılabileceğini belirtmişlerdir. Öztaş (2015), 208 tarih bölümü

öğrencisinin katılımı ile gerçekleştirdiği çalışma sonucunda tarih öğretiminde tarihî film ve dizilerin kullanılmasının dersi daha eğlenceli hale getireceğini, daha etkili ve kalıcı öğretim sürecinin gerçekleşmesine katkı sağlayacağını katılımcılar belirtmişlerdir.

Öğrencilerin tarihsel bilgilere ulaşmada kullandıkları dijital ortamlar incelendiğinde sıralamanın öncelik sırasına göre Wikipedia, Google ve diğer arama motorları ve YouTube şeklinde olduğu, en az tercih edilen ortamların ise dijital ansiklopediler, Dergipark (akademik ulusal dergi platformu) olduğu görülmüştür.

Öğrencilerin dijital ortamda paylaşılan tarihsel bilgilerin güvenilirliğine yönelik olarak görüşleri incelendiğinde çoğunlukla görsel yapıtlarda (dizi, film, çizgi filmlerde) ve internet ile sosyal medya platformlarında içeriklerin gerçeği kısmen yansıttığına yönelik görüşleri olduğu görülmüştür.

A.İ.İ.T. dersine yönelik görüşlerin belirlenmesine yönelik öğrenci görüşleri incelendiğinde, katılımcıların çoğu derse yönelik ihtiyacın olduğunu, fakat derse yönelik eksikliklerin de olduğunu belirtmişlerdir. Derse yönelik eksiklik görüşleri incelendiğinde katılımcıların dersin çevrimiçi (online) olarak verilmesini, ders içeriğinin lise müfredatı ile çok benzerlik göstermesini en büyük eksiklikler olarak belirtmişlerdir. Akbaba vd. (2016), 645 üniversite öğrencisinin katılımı ile gerçekleştirdikleri çalışma sonucunda uzaktan eğitimle A.İ.İ.T. dersi alan katılımcıların inkılâp tarihi konularına ilgi düzeyi yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Akbaba vd. (2016) çalışmasına öğrenciler ayrıca AİİT derslerinde karşılaştıkları sorunlar arasında; derste kullanılan öğretim yöntemlerinin yetersizliği, dersin sınavlara yönelik olarak işlenmesi ve derste kullanılan öğretim materyallerinin yetersizliği dikkat çekmişlerdir. Öğrenciler dersin öğretimine katkı sağlayacak ders kitabı dışında diğer öğretim materyallerinin neredeyse hiç kullanılmadığını belirtmişlerdir. Benzer şekilde Çencen (2018), 440 üniversite öğrencisinin katılımı ile gerçekleştirdiği çalışma sonucunda A.İ.İ.T. dersine yönelik olumlu tutuma sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır. Çencen (2018) ayrıca içerik konusunda üniversite öğrencileri ders içeriğinin güncel olaylarla ilişkilendirilmesi ve yükseköğretimdeki kazanımlara göre şekillendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Eroğlu ve Kalaycı (2021) 100 üniversite öğrencisinin katılımı ile gerçekleştirdiği araştırma sonucunda dersi uzaktan eğitim yöntemi alan öğrenciler, dersin yüz yüze eğitimle veya harmanlanmış öğretim yöntemi ile yürütülmesi gerektiğini belirtirken dersi halihazırda yüz yüze eğitim yöntemi ile alan öğrenciler ise ders içeriğinin güncellenerek değiştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Sonuç olarak öğrenciler tarih ile ilgili merakları olduğu fakat A.İ.İ.T. dersinde kullanılan öğretim yöntem ve teknikleri ile ilgili olumsuz düşünceleri nedeniyle derse yönelik görüşlerinin olumsuz yönde etkilendiğini belirtmişlerdir. Derslerde geleneksel öğretim yöntemlerinin tercih edilmesi bunda etkili olmuş olabilir. Demircioğlu (2005), tarih derslerinin geleneksel bir şekilde ve öğretmen merkezli anlayışa dayalı bir şekilde yürütülmesi sonucunda, öğrencilerde istenilen davranış değişikliklerinin meydana gelmediğine vurgu yapmaktadır. Genel olarak konuyu ve öğretmeni merkez alan bakış açısı ile öğretim süreçlerinin yürütülmesi öğrencinin motivasyonuna yönelik olarak azalmaya yol açabilecektir. Tarih öğretiminde öğrencilerin konu başlıklarını hakkında eleştirel düşünme ve yorumlama fırsatı verilmez ise derse yönelik ilgi ve dersin neden öğrenilmesi gerektiğine yönelik inanç kaybolabilir (Işık, 2008). Tarih öğretiminde kanıt dayalı anlayışı benimseyen ve dersinde bu yöntemi kullanan öğretmenler öğrencilerine, tarihçilerin yaptıklarını anlamalarını ve onlar gibi davranmalarına olanak sağlayabilirler (Gül & Gez, 2021). Kanıt bulmanın önem kazandığı kanıt dayalı öğretim yönteminde öğretmenden çok öğrencinin etkin olması gerekmektedir. Öğrenci için kanıtlarla çalışmak ve bunları bulmaya yönelik etkinlikler gerçekleştirmek aktif öğrenmenin sağlanmasına ve kalıcı öğrenmeye katkı sağlayabilir. Ayrıca birincil kaynaklar gerçeklik hissinin verilmesinde ikincil kaynaklardan çok daha etkilidirler. Bu nedenle öğretmenler derslerinde birincil kaynaklara yer vererek öğrencilerinin gözlem yaparak, sorgulayıcı ve araştırmacı rollerini üstlenmelerini sağlayabilirler. Bu roller sayesinde öğrenciler kendi düşünceleri ve yorumlarını kullanarak gerçek sonuca ulaşabilirler (Aslan & Turan, 2016). Tarih öğretmenlerinin sorgulama ve tartışma öğretim yöntemlerini diğer öğretim yöntemlerine göre daha önemli bulduğuna dair çalışmalar mevcuttur (Gül & Gez, 2021).

Elde edilen veriler ışığında ayrıca öğrencilerin tarihi dijital yapıtlara dizi/film/belgesel oldukça ilgili olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Turgut (2015), sanal müze kullanılarak planlanan etkinliklerin kazanımları elde edilmesinde etkili olduğunu ve öğrencilerin dersler sırasında kendilerini müzede gibi hissettiklerini belirlemiştir. Öğrenciler gibi öğretmenlerinde dijital yapıtlara yönelik olumlu düşüncelere sahip olduklarına yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Gül ve Gez (2021) gerçekleştirmiş oldukları çalışmada da katılımcı öğretmenler web aracılığıyla daha fazla birincil kaynağa eriştiklerini belirtmişlerdir. Birincil kaynaklardan metin tabanlılara sınıf içi etkinlikler ile fotoğraflar ve videolara ise web ortamlarıyla eriştiklerini belirlemiştirler. Öğretmenler web araçlarıyla elde edilen birincil kaynakları sınıf temelli birincil kaynaklara göre daha kolay ulaşılabildiklerini ve esnek kullanım imkânı elde ettiklerini belirtmişlerdir. Bu kapsamda öğretim süreçlerinde öğrencilerin güvenilir dijital kaynaklara yönlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü dijital ortamlar (özellikle sosyal medya) yanlış bilgi kirliliğinin çok yoğun olduğu ortamlardır. Öğrencilerin doğru ve gerçeği yansıtan dijital içeriklere alan uzmanı öğretim elemanları kanalı yönlendirilmesi önem kazanmaktadır. Böylece öğrencilerin hem derse yönelik motivasyonları hem de tarih öğretimi özelinde dijital okuryazarlık becerilerinin gelişeceği

düşünülmektedir. Bu süreçte öğretmenlerinde güvenilir dijital içeriklere erişime yönelik eğitimler almaları büyük önem taşımaktadır. Dönmez ve Altınkulaç (2014) çalışmasında öğretmen adaylarının birincil kaynaklara yönelik aldıkları lisans eğitimini yeterli görmedikleri sonucu araştırma sonucu ile örtüşmektedir. Hallaç ve Ünal (2021) üniversite öğrencilerinin arşiv belgelerini kullanmaya yönelik olumlu görüşleri olduğunu fakat bu belgelerin seçimi ve eğitim materyaline dönüştürülmesi noktasında yeterince bilgiye sahip olmadıklarını belirlemiştir. Sorunun çözümüne ilişkin lisans eğitimi sürecine yönelik düzenlemeler yapılması gerektiği düşünülmektedir. Bu kapsamda ders içeriklerinin ve etkinliklerinin yeniden yapılandırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

4.1. Öneriler

1. Öğretmenlere web tabanlı birincil kaynakların belirlenmesi, seçimi ve öğretim süreçlerinde materyal olarak kullanılabilmesine yönelik hizmetiçi eğitim verilebilir.
2. Öğretim programlarının kazanımları doğrultusunda farklı okul ve sınıf seviyelerine uygun birincil kaynakların listesi ve öğretmenlerin derslerinde kullanımına yönelik yönergeler geliştirilebilir.
3. Birincil kaynakların kullanımının etkisini belirlemeye yönelik öğretmen ve öğrencilerin katılımcı olacağı farklı araştırmalar gerçekleştirilebilir.
4. Yüz yüze ve çevrimiçinin birlikte uygulandığı harmanlanmış tarih öğretimine yönelik çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Acun, F. (2020). Dijital Tarih ve Dijital Tarihçiliğin Tarihyazımına Etkisi Üzerine. *Tarihyazımı*, 2(1), 66-90. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/tarihyazimi/issue/55064/694997>
- Akbaba, B., Kaymakçı, S., Birbudak, T. S., & Kılcan, B. (2016). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitimle Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi öğretimine yönelik görüşleri. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 9(2), 285-309. <http://dx.doi.org/10.5578/keg.8238>
- Akın, Ç. (2020). *Tarih konulu dizilerin ortaöğretim öğrencilerinin tarih dersine yönelik tutumlarına etkisi* (Master's thesis, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı).
- Aktekin, S., & Çoban, Z. (2012). Tarih derslerinde tarihi film ve dizilerin kullanımına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri: Trabzon örneği, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 13(1), 141-159. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kid/issue/10136/124652>
- Arslan, Ö. (2008). *İlköğretim 8. sınıf T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretiminde görsel ve işitsel materyal kullanımının öğrencilerin akademik başarıları ve hatırdı tutma düzeyleri üzerindeki etkisi* (Yüksek Lisans Tezi) YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 230943).
- Aslan, H., & Turan, İ. (2016). Tarih Öğretmenlerinin Görsel Materyal Kullanım Düzeyleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18), 347-361. Retrieved from <https://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/sobedergi/file/18/4.pdf>
- Bıçer, B. (2008). *Tarihe Giriş*. İstanbul: Nesil Matbaacılık.
- Bilis, A. E. (2013). Popüler televizyon dizilerinden muhteşem yüzyıl dizisi örneğinde tarihin yapısökümü, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 45, 19-38. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuifd/issue/22895/245046>
- Bozkurt, N., & Bayındır N. (2015). Öğretmen Adaylarının Tarih Eğitiminde Popüler Olan Tarih Yapımları Hakkındaki Görüşleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 205-215. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijoses/issue/8549/614106>
- Burgard, L. K. (2009). *Hollywood and history: A qualitative study of the impact of film on high school students' historical understanding*, UMKC School Of Education, ss. 201.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri. (18. Baskı) Ankara: Pegem Akademi.
- Çencen, N. (2017). Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersine İlişkin Görüşleri (Gazi Üniversitesi Örneği). *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(1), 247-253. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.361826>
- Çencen, N., & Şimşek, A. (2015). Usta tarihçilerin bakış açısı ile "Diriliş dizisi". *International Journal of Human Sciences*, 12(2), 1377-1396. doi: 10.14687/ijhs.v12i2.3435
- Çatal, B. (2013). *Kurgunun gücü: Tarih öğretiminde tarihsel film kullanımı*. M. Öz (Ed.). *Cumhuriyet döneminde Türkiye'de tarihçilik ve tarih yayıncılığı sempozyumu bildiriler* (18-20 Mart 2010). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1083-1096.
- Demircioğlu, İ. H. (2005). *Tarih öğretiminde öğrenci merkezli yaklaşımlar*. Ankara: Anı.
- Demircioğlu, İ. H. (2007). *Tarih Öğretiminde Filmlerin Yeri ve Önemi*. Bilig.
- Dönmez, C., & Altıkulaç, A. (2014). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Ortaokul T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konularının Öğretiminde Tarihsel Kaynakların Kullanımına Yönelik Görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(3), 923-942. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefdergi/issue/22601/241469>
- Erol Şahin, A. N. (2019). Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi dersinin uzaktan eğitim yoluyla öğretilmesi hakkında öğretim elemanlarının görüşleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(1), 477-502. <https://doi.org/10.17152/gefad.429656>
- Gazi, F. (2010). *Gösterilen tarih "Dönem dizileri": Senaryoya aktarılan tarih anlatımı, tarihin hikayeleştirme içerisindeki yorumu ve inandırıcılığı "Bu kalp seni unuttur mu?" örneği* (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 273836).
- Gül, O. K., & Gez, A. (2021). Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretmenlerinin Sınıf ve Web Temelli Tarihsel Birincil Kaynakları Kullanma Durumları. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1), 79-97. DOI: 10.38015/sbyy.901938
- Hallaç, S., & Uğur, Ü. (2021). Arşiv Belgelerinin Sosyal Bilgiler Derslerinde Kullanımına Yönelik Öğretmenlerin Mesleki Gelişim Programı. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 88-106. DOI: 10.15659/ankad.v5i1.131
- Hudson, S., & Ritchie, J. B. (2006). Promoting destinations via film tourism: An empirical identification of supporting marketing initiatives. *Journal of travel research*, 44(4), 387-396. DOI: 10.1177/0047287506286720
- Işık, H. (2008). Tarih öğretiminde doküman kullanımının öğrencilerin başarılarına etkisi, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16 (2), 389-402. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefdergi/issue/49100/626548>

- İşman, A. (2011). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kaya R., & Günel H. (2015). Tarih öğretmenlerinin muhteşem yüzyıl dizisi özelinde tarih konulu film ve dizilerin öğretiminde kullanımına yönelik görüşleri. *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 4(1), 1-48. doi: 2147-4516. DOI: 10.17497/tuhed.185614
- Koç, H. (2019). Ortaokul öğrencilerinin Osmanlı Dönemine ilişkin Tarihsel dizilere yönelik görüşleri (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi).
- Ocak, G., & Selimoğlu, S. (2016). Tarih öğretiminde tarih dizilerinin kullanımına ilişkin öğrenci görüşleri nitel bir analiz. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24 (1), 431-452. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefdergi/issue/22606/241623>
- Okumuş, O. (2019). Tarih öğretiminde sosyal medya ortamlarının kullanımına ilişkin tarih öğretmenlerinin görüşleri. *Turkish History Education Journal*, 8(2), 499-535. DOI: 10.17497/tuhed.607642
- Özbaran, S. (2015). *Tarihçilik Zor Zanaat*. İstanbul: Tarihçi Kitapevi.
- Özçelik, M.H., & Korkmazcan, S. (2016). Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi dersinin sanal ortam tecrübesi (İstanbul Aydın Üniversitesi örneği). *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1-11. Retrieved from http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/01_m_hakan_ozcelik.pdf
- Özmen, C., Er, H., & Ünal, F. (2014). Televizyon dizilerinin tarih bilinci üzerine etkisi "Muhteşem yüzyıl dizisi örneği". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (25), 409-426. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/mkusbed/issue/19562/208471>
- Öztaş, S. (2007). *Tarih öğretimi ve filmler: Tarih öğretiminde film kullanılmasının öğrenci başarısı üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No:206974).
- Öztaş, S. (2011). *Tarih sinema ilişkisi ve sinema filmlerinin tarih derslerinde kullanımının önemi*. (Ed. Mehmet Öz.) *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztaş S., Anıl, N. K., & Kılıç B. (2013). Tarihi film veya tarihi dizilerin tarihe ilgiyi artırmada etkisine ilişkin MYO öğrencilerinin görüşleri, *UMYOS Özel Sayı*, 107-120. DOI: 10.1501/OTAM_0000000417
- Öztaş, S. (2015). Tarih öğretiminde tarihi film ve tarihi dizilerin kullanılmasına ilişkin tarih bölümü öğrencilerinin görüşleri (Kırklareli üniversitesi örneği). *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 4(2), 1-37. DOI: 10.17497/tuhed.185634
- Öztaş, S., & Kılıç, B. (2017). Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi dersinin uzaktan eğitim şeklinde verilmesinin öğrenci görüşleri açısından değerlendirilmesi. *Turkish History Education Journal*, 6(2), 268-293. Retrieved from <http://acikerisim.klu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.11857/1867>
- Safran, M. (2004). Eğitim bilimi açısından Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi öğretimi. B. Yediyıldız, T. F. Ertan ve K. Üstün (Eds.), *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi'nde Yöntem Arayışları* (s.111-128). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Sığın, S. (2020). *Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi dersinin uzaktan eğitim yoluyla verilmesi konusunda öğrenciler ve öğretim elemanları ne düşünüyor? Tek durumlu bir örnek olay çalışması* (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Şeker, T., & Şimşek, F. (2012). Kodlama-kodaçımı bağlamında muhteşem yüzyıl dizisinin lise öğrencileri üzerindeki etkilerine yönelik alımlama analizi, *Selçuk İletişim*, 7(2), 111-120. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/josc/issue/19024/200580>
- Şimşek, A., & Yalı, S. (2019). *Gerçekte(n) Öyle mi Olmuş*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Turgut, G. (2015). *Sosyal bilgiler dersinde bir eğitim aracı olarak sanal müze kullanımı* (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü).

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: ÇOMÜ Bilimsel Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi: 17.03.2022

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: 06/26 sayılı karar

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %50, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %50'dir.

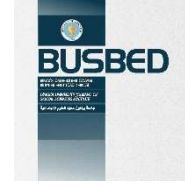
Yazar 1: Alanyazın araştırması, ölçme aracı geliştirme, istatistiksel çözümler, makale yazımı ve düzeltilmesi

Yazar 2: Alanyazın araştırması, ölçme aracı geliştirme, makale yazımı ve düzeltilmesi.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Article Type : Research Article
Date Received : 10.05.2022
Date Accepted : 28.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1114936>

A QUALITATIVE STUDY ON UNDERGRADUATES' PSYCHOLOGICAL CAPITAL CLASS CONNECTEDNESS AND SCHOOL ALIENATION

Fulya ATILA¹

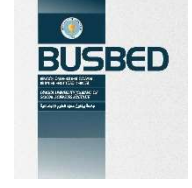
ABSTRACT

In this research, it is aimed to analyze the psychological capital, class connectedness and alienation of university students according to the views of students and instructors. According to the findings of the research conducted with the qualitative method, some of the factors that reduce the psychological capital of the students are; their concerns about the future, employment problems, and not knowing their profession. Some of the factors that increase their psychological capital are; students' positive future expectations, high motivation, self-confidence, physical endurance, communication power. According to the participants, some of the factors that reduce students' class connectedness are experiencing grouping, being closed to communication, finding people insincere, lack of joint activity; Some of the factors that increase students' classroom connectedness are being in different social environments, the effect of team sports, being friendly and learning from each other. According to the participants, some of the factors that reduce students' alienation from school are the belief in the benefits of the lessons, the equipment of the university, the management-instructor-student relationship; Some of the factors that increase the alienation of students from school are not choosing the department voluntarily, the location of the faculty to the campus, and the scarcity of social areas.

Keywords: Qualitative method, Undergraduates, Psychological capital, Classroom connectedness, School alienation

¹ Dr., Ministry of National Education, Malatya, Turkey, fulyaozer88@gmail.com <https://orcid.org/https://orcid.org/0000-0002-8537-8808>

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.05.2022
Kabul Tarihi : 28.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1114936>

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN PSİKOLOJİK SERMAYE SINIF BAĞLILIĞI VE OKULA YABANCILAŞMALARINI ÜZERİNE NİTEL BİR İNCELEME

Fulya ATİLA¹

ÖZ

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin psikolojik sermaye, sınıf bağlılığı ve okula yabancılaşmalarının öğrenci ve öğretim elemanı görüşlerine göre analizi amaçlanmaktadır. Nitel yöntem ile yapılan araştırmanın bulgularına göre öğrencilerin psikolojik sermayelerini azaltan etmenlerden bazıları; gelecek kaygıları, istihdam sorunları, mesleklerini tanımamalarıdır. Psikolojik sermayelerini artıran etmenlerden bazıları; öğrencilerin olumlu gelecek beklentileri, yüksek motivasyonları, kendilerine güvenmeleri, fiziksel dayanıklılıkları, iletişim güçleridir. Katılımcılara göre öğrencilerin sınıf bağlılığını azaltan etmenlerden bazıları, gruplaşma yaşanması, iletişime kapalı olunması, kişileri samimiyetsiz bulma, ortak faaliyet eksikliği; öğrencilerin sınıf bağlılığını artıran etmenlerden bazıları, farklı sosyal ortamlarda bulunulması, takım sporlarının etkisi, arkadaş canlısı olma ve birbirlerinden bir şeyler öğrenebilmeleridir. Katılımcılara göre öğrencilerin okula yabancılaşmalarını azaltan etmenlerden bazıları, derslerin faydasına olan inanç, üniversitenin donanımı, yönetim-öğretim elemanı-öğrenci ilişkisi; öğrencilerin okula yabancılaşmalarını artıran etmenlerden bazıları, bölümü isteyerek seçmeme, fakültenin kampüse konumu, sosyal alanların azlığıdır.

Anahtar Kelimeler: Nitel yöntem, Üniversite öğrencileri, Psikolojik sermaye, Sınıf bağlılığı, Okula yabancılaşma

¹ Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Malatya, Türkiye, fulyaozer88@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-8537-8808>

1. INTRODUCTION

Davis (2010) stated that positive psychology will be an important support element due to its effect on performance; He states that it will be an issue that needs to be addressed in enterprises in order to see how the management will use and develop human capital, to determine the organizational policy, and to increase the productivity of the employees. Similarly, positive psychology will be an essential element in schools with educational organizations. Positive psychology will take its place in seeing how education management will develop human capital and ensuring that stakeholders make the best contribution to educational organizations. Researchers say that a positive organizational behavior approach should be adopted in today's turbulent environment characterized by economic crises, globalization, constantly developing technology and non-stop competition (Luthans, 2002). Especially for organizations, there is a need for a more balanced approach that considers positive and negative concepts together rather than only negative or only positive approaches (Luthans & Youssef, 2007). Psychological capital is a positive state of mind that is explained by attributing positive and improvable features such as a person's sense of self-confidence in fulfilling difficult tasks and hope and resilience in achieving goals (Luthans et al., 2004; Luthans & Youssef, 2004). It is expressed as the sum of various characteristics that can be changed and improved in many ways regarding how the strengths of individuals are discovered (Luthans & Youssef, 2007). Although it is thought that the effects of any individual's behavior on the entire organizational environment in the achievement of the organization's goals in organizations are thought to be weak, the positive behavior of a single individual can make significant contributions to the organizational climate by influencing other individuals (Todd, 2003). In this direction, since it is emphasized that the importance of psychological capital in increasing performance and productivity in positive psychology and that it can be developed, organizations today prefer to turn to approaches inspired by positive psychology, which try to reveal the positive sides instead of focusing on the negative aspects of their employees (Uslu, 2014). With this developing research, it is stated that psychological capital is a secondary and comprehensive phenomenon that includes self-efficacy, psychological resilience, hope, and optimism (Avey et al., 2010).

a) Self-Efficacy: Albert Bandura (1997, cited in Seçgin, 2013; Demirbilek & Atila, 2021) stated that people evaluate their self-efficacy as the probability of predicting whether they can do a certain job or not. The probability associated with an individual's ability to do a job indicates the level of self-efficacy that person has. Methods such as coaching, success experience, modeling, and positive feedback are some practices that help to increase the level of self-efficacy. The main purpose of these applications is not to create new capabilities; It is to create a belief and confidence that they can achieve what they want with the knowledge, skills, and abilities they have (Çınar, 2011).

b) Hope: Luthans et al. (2007) mentioned the following approaches to create hopeful people: Enabling individuals to set goals for themselves will enable individuals to look to the future with more hope. While extremely challenging and hard-to-reach goals reduce the motivation of individuals for success, setting goals below their potential can cause individuals to become complacent. Adjusting this level very well causes employees to make more efforts to reach their goals and to increase their hope level about their work. For the individual to reach his goals and find the necessary route, it is necessary to change the solutions and resources. Jobs that are getting harder and harder will increase the willpower of the employees and diversify the solution ways and will enable the development of hopeful thinking. The performance-enhancing role of participation includes not only emotional or motivational but also cognitive processes that enable individuals to see the impossible as possible. Tangible or intangible reward systems are also important sources of motivation that will enable individuals to achieve their determined goals. To raise one's hope, one must both really want to succeed and determine the ways that will lead him to success (Luthans et al., 2008).

c) Optimism: From the point of view of psychological capital, realistic and flexible optimists enjoy the flow of life and events at work and learn from these situations. They also appreciate and thank other people and events that have contributed to their success. He can take advantage of the opportunities offered with these people, develop their skills and abilities, and increase their chances in the future. In troubled times, he analyzes thoroughly in confusion, finds the truth, learns from his mistakes, accepts the things he cannot change and moves on (Luthans et al., 2007).

d) Resilience: Resilience is a gradual developmental process that takes place in ordinary life throughout life. In other words, "resilience is a process, not an end point to be reached" (Luthans & Youssef, 2004). Resilience, which is reactive, should not mean that it is an unusual, rare, mysterious ability that is genetic or can be acquired through very long-term changes. At the point of increasing psychological resilience, organizations can protect their employees from psychological and physical risk factors such as sensory burnout and stress health problems by developing healthy life programs and solidarity activities for employees (Luthans & Youssef, 2004). Organizational members through strategic planning and organizational learning; Coping with crises, being ready to manage crisis periods effectively, and thus efficient use of the material and human resources of the

organization, and as a result, flexibility of the organization and its members in adapting to new realities is ensured.

Schools are responsible for creating emotional, behavioral, and academically safe environments for individuals. The main element of creating this environment is the school climate. A school with these characteristics emphasizes establishing positive relationships between students and teachers, academic success, and respect for school members. In school, there is a state of communication between the teacher and the student, the teacher and the class, and the students and the class. The effective use of communication skills by teachers also positively affects the school climate. It can be said that the establishment of effective communication in schools can increase the quality of education. The quality of communication at school undoubtedly depends on the quality of communication between teacher-student and student-student in the classroom (Sular, 2017). Just as every school has its own climate; classrooms have their own unique climate and personalities. Classroom climate, which can be used instead of concepts such as "classroom environment, classroom atmosphere, classroom environment" in the literature, is a crucial factor affecting behavior and learning in the classroom. The climate of the classrooms in a school affects the overall climate. Even if the school climate is positive, in some cases, a negative classroom climate or a positive classroom climate can be encountered in some classrooms in a negative school climate. Classroom climate thus differs from school climate because fewer students form the characteristics that make up the organization. Although their rules, physical structures and activities are different, teachers and students in the classroom also differ. Classroom climate expresses students' perceptions of their classmates and teachers in the face of positive and negative situations in the classroom (Adams & Bell, 2016, cited in Esen Aygün, 2017). With the provision of a positive classroom environment, it is expected that a more constructive climate will develop in the classroom and the success of the course will increase (Kounin, 1977, cited in Esen Aygün, 2017). Frequent encounters with undesirable behaviors in a classroom negatively affect students' perceptions of classroom climate (Blum, 2005).

In the school environment, the student interacts with his friends on the one hand, and on the other hand, interacts with his teachers socially and academically. It is inevitable that the quality, satisfaction, and satisfaction of the dimension of the relations here affect the student's interest, perspective, acceptance, and connectedness to the school. It can be observed that if individuals do not feel adequately belonging to the school, cannot establish healthy peer relationships, and are not satisfied with the school, this situation affects their academic life negatively (Mengi, 2011). The level of school connectedness was found to be higher in students who thought that a positive school climate, that is, quality teachers, effective discipline rules, high learning level and positive school atmosphere, was higher than those who did not think so (Osterman, 2000). Thus, connectedness studies allow educators and parents to change the behaviors that cause failure (Bruyn, 2005, cited in Arastaman, 2006). For all these reasons, the subject of school connectedness becomes the focus of attention as a remedy for students' boredom from school, their decrease in academic success, their insensitivity to education and their high dropout rate (National Research Council and Institute of Medicine, 2004, cited in Fredricks et al., 2004). According to Deci, when the needs of the student are not met in the educational environment, the motivation and performance of the student decreases, their development slows down and they become alienated from the school (Osterman, 2000). To fully understand the impact of classroom organization on student behavior, it is necessary to distinguish connectedness in learning activities from connectedness in social structure. What is meant by the definition of academic connectedness is the behavior of the student related to the learning process. E.g., time devoted to the task, attentiveness, participation in learning activities, effort, and initiative (Finn, Pannozzo & Achilles, 2003, cited in Arastaman, 2006). Social cohesion, on the other hand, consists of social and anti-social behaviors and defines the interaction of the student with the teacher or friends. Social behaviors include following rules, interacting positively with teachers, cooperating with friends, and contributing to the class. Antisocial behaviors, on the other hand, include not interacting with teachers or students, behaving harmful to other students or situations that require the teacher's warning and control (Finn et al., 2003, cited in Arastaman, 2006). Both connectedness structures show a strong and harmonious relationship with academic performance (Finn et al., 1995, cited in Arastaman, 2006).

Since the need of the adolescent who is trying to leave the family is to be included in the group and to stay in the group, the importance of his friends increases and the influence of his peer circle is seen most during these periods (Bee & Boyd 2009, cited in Ulaş Karaahmetoğlu et al., 2017). When the student feels belonging or accepted, a relationship is established between the way they perceive them and their psychological consequences. When the student establishes a positive relationship with others, his/her internal motivation increases, he/she establishes a strong identification, accepts the autonomy of others, feels autonomous and harmonizes his/her behavior with class norms (Osterman, 2000). Students' sense of belonging develops through participation in extracurricular social activities, and it has been determined that this situation causes connectedness (Osterman, 2000). Anderson, Manoogian, and Reznick also mention that not being included in the group may cause a decrease in intrinsic motivation (Osterman, 2000). Blum (2005) stated that students' feeling of belonging to the school is necessary for them to be successful. However, people feel a sense of belonging to

many things. Looking at the literature, the names of "school engagement" (Fredricks et al., 2004) "school attachment" and "school bonding" (Maddox & Prinz, 2003) it is seen that there are studies (Yıldız & Kutlu, 2015). Blum (2005) states that although different words are used in different disciplines, the same concept is mostly meant. What is meant by connectedness to school; It is the relationship of the student with the school, the school personnel, and the behavior and rules that the school tries to gain (Maddox & Prinz, 2003). Connectedness to school, which is defined as the student's adoption of the school's goals, can also be defined as feeling belonging to the school environment, positive thinking about education and establishing positive relationships with school personnel and other students. The subject of school connectedness is evaluated with five basic contents in the literature. These; academic performance, classroom behavior, participation in social activities outside the classroom, interpersonal relations, and school society (Jimerson, Campos & Greif, 2003). Connectedness to school; indicates how much students care about their school, their teachers and what their teachers think. Students who are committed to school participate more in school activities, internalize school rules effectively and feel more valuable. Therefore, students with high school connectedness are less likely to act contrary to school norms (Payne et al., 2003, cited in Özer & Dönmez, 2007). School connectedness is the positive perception of individuals regarding the gains from school and school activities, participating in school activities and feeling as if they belong to the school, as if they are a part of the school. Individuals with high school connectedness feel strong emotional ties to school, their families and society, their sense of trust develops, their school success increases, and their socialization becomes easier; Individuals with low school connectedness may be more likely to be involved in crime (Yıldız & Kutlu, 2015). Class connectedness is defined as "student-student communication perception based on student support and collaboration" (Dwyer et al., 2004). In addition, class connectedness focuses on the interdependence of individuals in the class, positive communication, and interaction. Dwyer et al. (2004), the classroom environment where students are connected to each other; They defined it as a supportive and collaborative communication environment in which students feel socially connected through partnerships, experience a sense of being in a community, take care of each other and behave in a friendly, respectful, and non-judgmental manner in the classroom. Student-student connectedness, in other words class connectedness, is defined as students' feeling of being with their classmates (Dwyer et al., 2004). Student-student connectedness represents the relational interactions between students in the classroom with their peers (Sidelinger et al., 2012).

While addressing the subject of alienation in education, first, it is necessary to talk about the subject of alienation from the school, which represents education. In the 1960s, starting from the theory of social psychology, the phenomenon of student alienation in education began to emerge. According to the social psychology theory, the first studies on student alienation were focused on the perception and thought of the person (Tarquin & Cook-Cotton, 2008, cited in Gedik, 2014). The subject of alienation emerges in the form of alienation from self, society, work, and school. Alienation experienced at school; As a result of the physical facilities in the school, the physical environment of the school or the teacher's behaviors affect the student, the student becomes introverted by leaving the social environment, feels helpless, engages in maladaptive behaviors, or becomes lonely (Avcı, 2012). In fact, students can become alienated from the education process, from themselves and from other students. Heath (1970, cited in Gedik, 2014) emphasized that the school increased the effect of controlling students' development and shaping students. Especially in the globalizing world, schools, where knowledge is produced and shared, have become even more important because of their effects on society. However, students who need school to prepare for their future lives are exposed to negative effects such as alienation at school. Sidorkin (2004) alienation from school; He stated that it is a situation that results in people getting away from learning, knowledge, and learning-related processes, becoming colder, these processes becoming meaningless to people, decreasing interest in teaching and learning, and education turning into a boring, unpleasant and monotonous activity for people. Sometimes, the school leads people to alienate them from the knowledge of daily life, the cultural structure of the society and the world, and instead helps the school to internalize the values envisaged through the state. The school directs the person to uniformity; while it is necessary to help the person to understand the world of knowledge that can sustain his own life, to understand it as a part of nature and to perceive his environment correctly, it leads the student away from them and leads to alienation (Yapıcı, 2004). When incomplete or faulty methods and strategies are applied in the organization of learning-teaching activities, students will move away from the school or education process, become cold and this will cause their alienation. The main factor that causes alienation from school is that the student's interests, talents, and needs are ignored, and he is dragged from a position that should be active at all levels of education to a passive position (Mau, 1992). Hascher and Hagenauer (2010) stated that alienation from school is caused by students' lack of motivation. Especially during adolescence, students' academic motivation decreases. This may cause them to become alienated from school. Negative experiences of students, thinking that they will not be successful at school, not feeling independent in the learning environment, social ties with friends and teachers, and family's relationship with the student are among the other factors that lead to alienation. Some of the reasons stem directly from the school environment (Çağlar, 2012). Yılmaz and Sarpkaya (2009) emphasized that the factors that cause alienation in organizations are quite many and different, and they divided them as

environmental and organizational factors. They said that the reasons for students' alienation from school may be due to the structural characteristics of the school, environmental factors such as the culture of the society, socioeconomic level, moral understanding, and religious beliefs. Studies have revealed that the bureaucratic structure of schools, heavy course load, intensive curriculum, crowded classrooms, non-democratic administrative structure, external determination of teaching processes, and trying to teach information that will not be useful in daily life cause alienation in education (Erjem, 2005). To manage alienation in educational organizations, it is necessary to establish an early warning system, rasp the negative aspects of bureaucracy, develop policies related to alienation, manage conflicts, reduce uncertainties, increase motivation, and ensure participation in management (Yılmaz & Sarpkaya, 2009).

The five dimensions of alienation defined by Seeman (1959) were adapted to the school context by Mau (1992). In his research on Mau students, he examined alienation in four dimensions: meaninglessness, rule lessness, powerlessness and social distance (Sanberk, 2012).

a) Weakness: Oerlemans and Jeskins (1998) state that students experience powerlessness when they cannot control their own lives at school, when they feel that they do not have any control over what is going on, when they cannot make a choice, when they cannot make decisions, when the rules and principles of the school ignore their own wishes. According to Mau (1992), students who feel powerless may exhibit negative behaviors by interrupting the lesson or by opposing the teacher or school administrator. School management may also cause alienated students to feel even more powerless with their behaviors.

b) Meaninglessness: However, students who cannot establish a connection between their work and their own preferences do not believe in the necessity of education and experience a sense of meaninglessness caused by alienation. They feel inconsistent between what they want to do in the future and what the school contributes to the student. Most of the students who experience meaninglessness especially question the usefulness of the contents of compulsory courses such as Mathematics, English, Social and Science in their professional life and they think that it will not prepare them for the job they want to do (Oerlemans & Jenkins, 1998).

c) Normlessness: The school administration sees the school rules as unimportant and unnecessary (Oerlemans & Jenkins, 1998). According to Oerlemans and Jenkins (1998), one of the reasons why students experience normlessness is that school rules are used negatively, emphasizing discipline rather than being used to develop a sense of togetherness and partnership. Anomie is the most common dimension of alienation. Disciplinary problems such as peer bullying, harming the school and violence in schools can be given as examples of irregular behavior. Students who become alienated from the school with these behaviors may cause other students or teachers to become alienated from the school (Gedik, 2014).

d) Social distancing: According to Mau (1992), students who are socially distancing at school describe school as a mixed, intolerant, and disappointing place. Many prefer to spend time at home, go to the beach or go out with their friends (Oerlemans & Jenkins, 1998; Çiftçi, 2009).

1.1. Research Question

Within the scope of the research, it is aimed to analyze the psychological capital, class connectedness and alienation of university students according to the perceptions of students and instructors. For this purpose, answers to the following questions are sought.

- 1- Participants; What are the opinions of university students on low/high perception of their psychological capital and the reasons for this?
- 2- Participants; What are the opinions of university students regarding their low/high perception of class connectedness and the reasons for this?
- 3- Participants; What are the opinions of university students on low/high perceptions of their alienation from school and the reasons for this?

2. METHOD

2.1. Research Pattern

The research was carried out with the phenomenology design, one of the qualitative research designs. The phenomenology design is suitable for research that aims to examine phenomena that are not completely foreign to us and that we cannot fully understand. It focuses on concepts that we are aware of but cannot reach a deep, broad, and detailed understanding (Yıldırım & Şimşek, 2013).

2.2. Participants of the Study

The population of the research consists of students studying at Inonu University in the spring semester of the 2017-2018 academic year and teaching staff. The participants of the research were determined by purposive sampling method (Büyüköztürk et al., 2015). This research was developed based on the quantitative results Atila (2019) reached in his doctoral thesis. In the research, using the extreme or deviant sampling method, which is one of the purposeful sampling methods, it was studied with two instructors and two students randomly selected from the Faculties of Engineering, Theology, Sports Sciences and Pharmacy, which was determined in the study of Atila (2019) and determined as the outlier. A total of 8 lecturers and 8 students were interviewed. The following procedure was followed in the selection of the lecturers and students interviewed. From the research findings; two participants were randomly selected from the volunteers of the faculty members and students who were working in the 2017-2018 academic year in the faculties with the highest and lowest perceptions of university students' psychological capital, class connectedness and alienation from school. This sampling technique envisages the study of a limited number of but equally information-rich situations that will be subjected to in-depth analysis. The important thing at this point is that: Outlier or extreme situations can yield richer data than normal situations; It can help the research problem to be understood in depth and multidimensionally (Yıldırım & Şimşek, 2013). This sampling method is used to provide information from unusual situations such as failures, extraordinary successes, or crisis situations (Büyüköztürk et al., 2015).

2.3. Data Collection Tool

Interview Form: A semi-structured interview form was created with 3 semi-structured questions and the probes of the participants in the study group, about the perceptions of university students on psychological capital, class connectedness and alienation from school. The interview form was developed for lecturers and students in line with the research questions. The purpose of the meetings; to reveal other people's perspectives. The basic principle of qualitative interviews is that participants have the opportunity to explain their worldviews and thoughts in their own words, without any limitations (Patton, 2014). The interviews were conducted face-to-face by the researcher himself, and in the interview process, the details of the interview technique, which was started by Karasar (2015) to be considered and increased the quality of the interview, were adhered to. Some of these points are It can be expressed as paying attention to the fact that the answers do not deviate from the purpose during the interview process, that the answers are detailed and to obtain answers with depth, and not to interfere with the participants. The prepared interview form was presented to the field expert to check how well it serves the purpose, understandability, and applicability. The interview form was prepared in line with the expert's suggestions. Afterwards, a preliminary application was made with a randomly selected university student from the Faculty of Sport Sciences, and it was determined that there was no problem in terms of intelligibility of the questions. In the study, an effort was made to ensure internal validity, namely credibility, through long-term interaction by keeping the duration of expert review, participant confirmation and interviews with participants long. In addition, the consistency of the findings obtained from the collected data was checked. For this purpose, the compatibility of the findings with the conceptual framework used in the development of the interview form and the quantitative research results was checked. In addition to these, the credibility of the research was tried to be increased by making direct quotations from the lecturers and students interviewed. To increase the internal reliability (consistency) of the research, all the findings were given directly without comment. To increase the external validity (transferability) of the research, the research process and the procedures performed in this process are explained in detail. In this respect, the model of the research, the study group, the data collection tool, the data collection process, the analysis and interpretation of the data and the arrangement of the findings are explained in detail. In addition, the external reliability was tried to be increased by hiding the raw data of the study to be requested by other researchers or to make comparisons in another study in the future.

2.4. Analysis of Data

In the research; on university students' perceptions of psychological capital, class connectedness and alienation from school; Descriptive analysis was used in the analysis of the data obtained to determine the views of the instructors and students. descriptive analysis; It is an analysis technique in which the data obtained are summarized and interpreted according to previously determined themes, direct quotations are frequently used to convey the views of individuals in a striking way, and the results are interpreted within the scope of cause-effect relationships (Yıldırım & Şimşek, 2013). Descriptive analysis technique: There are three steps of activity: reduction of data, presentation of data, inference, and verification (Türnüklü, 2000). The study was conducted within the framework of these steps. In the presentation of the obtained data, explanatory (conformity to the theme), striking (different opinion), diversity and extreme examples criteria were taken into consideration for the selection of citations (Ünver et al., 2010).

Since the participants did not allow the use of the voice recorder, the interview data were obtained by taking one-to-one written notes during the interviews in line with their permission. The obtained interview forms were transferred to the computer environment. After each interview form was coded, the answers to the questions were examined and coding was done by adhering to the essence of the statements. The codes were brought together, and themes were created by finding common aspects. Processing the data according to the determined themes and interpreting the findings with direct quotations were conducted.

3. FINDINGS

The data obtained from the semi-structured interviews in the research and the findings from their analysis are given below.

From the quantitative research findings of Atila's (2019) doctoral thesis; Sports Sciences, which was determined as the faculty with the highest perception of psychological capital and the lowest perception of class connectedness of university students; Pharmacy, which was determined as the faculty with the lowest psychological capital perceptions; Theology, which has the highest perceptions of class connectedness and the lowest perceptions of alienation from school; Among the faculties with the lowest perceptions of class connectedness and the highest perceptions of alienation from the school; Two randomly selected teaching staff working in the 2017-2018 academic year; Two participants were randomly selected from the students to be interviewed. A total of 8 lecturers and 8 students were interviewed. The names of students and lecturers were not used in the study. Faculty of Engineering lecturers E1 and E2; students ES1 and ES2; Faculty of Theology faculty members T1 and T2; students TS1 and TS2; Faculty of Sport Sciences faculty members S1 and S2; students SS1 and SS2; Faculty of Pharmacy faculty members P1 and P2; students PS1 and PS2; has been named. The themes and sub-themes that emerged because of the analysis of the data are given in the tables below (Table 1, Table 2, Table 3). Students and instructors participating in the study; the findings, including university students' perceptions of psychological capital, class connectedness and alienation from school, were analyzed under three headings in accordance with the research questions.

3.1. Participants; University Students' Perceptions of Low/High Psychological Capital and the Reasons for This

The participant opinions of the Faculties of Pharmacy and Engineering, where the psychological capital of university students is perceived to be low, and the Faculties of Theology and Sports Sciences, where the psychological capital is perceived to be high, are given in Table 1.

Table 1.

Reasons for Low/High Perception of Psychological Capital Participant Views

Reasons for Low Perception of Psychological Capital	Reasons for High Perception of Psychological Capital
Future anxiety (P1, EP2, PS1, PS2, ES1)	High motivation (TS2, T2, S2, SS1, SS2)
A pessimistic view of the profession (P1, P2, PS2, E2)	Positive future expectation (T1, TS2, TS1, S1, SS1)
Employment problem (P1, E2, ES1)	Self-confidence (T2, TS2, S1, SS2)
Inadequacy (PS1, E2, ES2)	Positioning of life in the world and beyond (T1, TS2)
Introducing quotas by population (P1, P2)	Self-awareness (T2, TS2)
Not knowing the profession (E2, ES1)	Physical Endurance ((S2, SS1)
Lack of guidance (E2)	Adaptation to the political conjuncture (T1, TS1)
Inability to establish a theory-practice link (ES2)	The feeling of being a team (S2, SS2)
Impact of problems in the political system (E1)	Pleasure to succeed (SS1, SS2)
Lack of technology development (E1)	Communication (S2, SS2)
Don't give up early (E2)	Volunteering (T2)
Lack of confidence (ES2)	Meeting expectations (TS2)
Low salary thought (E2)	Do not look at the lesson as a science (TS2)
Social media negativities (E2)	Employment comfort (T1)
Attitudes of instructors (ES1)	Weight of philosophy group courses (T2)
Management-teaching staff-student relationship (PS1)	Free thinking environment (T2)
Opening more faculties (PS1)	Making you feel valued (T2)
Worthlessness (PS1)	Education at a well-equipped university (T1)
Requirement to be an assistant pharmacist (P1)	Faith (T1)
	Learning to win and lose (SS1)
	Ability to take correct and appropriate decisions (S2)
	Disciplined work (S2)

Reasons for Low Perception of Psychological Capital	Reasons for High Perception of Psychological Capital
	Effect of sports on hormones (S1)

As seen in Table 1, according to the data obtained in the study, the most emphasized sub-theme of the "reasons for the low perception of psychological capital of university students" was "Future anxiety". In addition to this, sub-themes of "pessimistic view of the profession", "employment problem", "not recognizing the profession" were also emphasized. In addition, the views of the instructor and students in these sub-themes supported each other. Some of the participants on the subject expressed their views as follows.

“With the newly enacted law, students were required to work as an assistant pharmacist for one year to open a pharmacy after graduation. In addition, a quota has come to open a pharmacy according to the population. It is no longer possible to exceed a certain number. For these reasons, employment problems started to cause problems. When more faculties were opened and the number of graduates increased, the problem of finding a place arose. They are now pessimistic towards the profession and are hopeless for the future...” (P1)

“Students' psychological capital is in the country, the city they study; it is closely related to the level of social, cultural, economic, and political presence and vision for the future. Young people will exhibit a similar attitude when countries are on the rise, are hopeful, and follow a positive social, cultural, and sociopolitical process. However, the developments in our country in recent years have led to some negative approaches to the psychological capital of young people. As a result, I think that university youth in a country like Turkey is below the required level in terms of psychological capital. But I think the reason for this is not the youth, but the sociocultural and political systems applied...” (E1)

“...Students give up early. They prefer not to go over the events and leave early. Job anxiety is too high. Where will I work? Will my fee be satisfied? They have questions like They see dissatisfaction in market workers. Although it seems that more employment opportunities were brought to the workplaces with the EU harmonization process, they started to work for low wages. They feel that their education will not be rewarded. There is also a lack of direction. He does not know his profession. He doesn't know what will happen as a result. If more guidance is given, their self-efficacy may increase. In which branch, He should learn what this branch is, how it will be profitable, how to approach it for this branch...” (E2)

“Students write unconsciously. They are looking for me to be a university graduate. He reads without knowing what the profession is for. It just sounds like he kept the score. They are not interested in classes. They are unhappy and hopeless. When they see their working environment during their internship, they feel more hopeless...” (ES1)

“...They suffer from the inability to establish a connection between theory and practice in education. They don't trust themselves...” (ES2)

The participants stated that some of the factors that reduce psychological capital are students' worry about their future, their pessimistic view of the profession, employment problems, not knowing their profession and feeling inadequate because they do not know what the lessons will do.

As seen in Table 1, according to the data obtained in the study, the most emphasized sub-themes of the theme of "reasons for the high perception of psychological capital of university students" were "High motivation" and "Positive future expectation". Although the sub-theme of "self-confidence" was also emphasized, the views of the instructor and students supported each other in these sub-themes. The views of some of the participants on the subject are as follows.

“...The opportunities offered by the university to the students and the future expectations of the students are also effective. The ease of employment in theology faculties may be making them stand out in terms of their psychological capital compared to other distressed faculties. It can be different in terms of students' worldviews. Their positioning of worldly and beyond-life life, beliefs can lead them to look hopeful. In terms of the political conjuncture, they may evaluate the situation more harmoniously and feel psychologically comfortable.” (T1)

“... If people gain the consciousness of being a university student, free thinking environment and innovative creative thinking environment are made important, progress can be achieved everywhere. Satisfactory results are obtained if the person's self-knowledge, realization of his potentials, awareness of a separate personality phenomenon is realized. I think that courses such as Psychology, Sociology, and Philosophy are effective. In addition, there is liveliness in this faculty; student motivation is high as the activities are high. When there is an event, the participation is high and they participate voluntarily, not compulsorily. Nothing is obligatory. Everything is free and there is comfort.” (T2)

“...Theology students, on the other hand, look at it as science, not as a profession. This is also related to the lessons. Their motivation is high, so they are more optimistic. They are happy because they can establish a good balance between earthly and otherworldly life.” (TS2)

“...When they do sports, their self-confidence, self- efficacy, and courage increase. They are hopeful. Such is the case with the mentality of the athlete. Until the last second, everything can change and there is hope. In addition, doing sports causes the secretion of serotonin, which makes people happy, optimistic, and hopeful.” (S1)

“...Many of the students have been athletes since high school. Their lives are success-oriented and built on it. In educational tournaments, people are taught the sense of winning and losing. That's why they are hopeful and not pessimistic because they are taught that it is natural to lose. They must be resilient so that they can succeed. Because the game is learned by losing.” (SS1)

“They are highly motivated and have the will to win. Even if they lose, they are determined. Self-confidence and self-efficacy are high. They are used to doing things in front of the masses. Sports also have an effect on life skills.” (SS2)

The participants stated that some of the factors that increase their psychological capital are students' positive future expectations, high motivation, self-confidence, positioning the world and beyond, self-awareness, physical endurance, feeling of being a team, and communication powers.

3.2. Participants; University Students' Perceptions of Low/High Class Connectedness and The Reasons for This

The participant opinions of the Faculty of Pharmacy and Engineering, where the class connectedness of university students is low, and the Faculties of Theology and Sports Sciences, where the class connectedness is high, are given in Table 2.

Table 2.

Participant Views on Low/High Perceptions of Class Connectedness

Reasons for Low Perception of Class Connectedness	Reasons for High Perception of Class Connectedness
Grouping (P1, P2, PS1, PS2, E2, ES1, ES2)	Sociability (S1, S2, SS2)
Closeness to communication (P1, P2, PS2, E2, ES2)	Different social environments (T1, T2, S1)
Not communicating (P1)	Team sports (S2, SS1)
Non-appropriation (P1)	Being friendly (S1, SS2)
Competition (PS1)	Continuity in communication (TS1)
Insincerity (PS2)	Sincerity (TS2)
Not being social (E1)	Collectivism (T1)
Nature of the area (E1)	Faith similarity (TS1)
Lack of joint activity (E1)	Volunteering (TS2)
Lifestyle difference (ES1)	Contact request (TS2)
Incompatibility (ES2)	Not being estranged (TS2)
Not getting used to the environment (ES2)	To be able to implement the course (T2)
	Don't trust each other (TS1)
	Having sympathy (T2)
	Easy bonding (S1)
	Assertiveness (S1)
	Support each other (SS1)
	Learning from each other (SS2)

As seen in Table 2, according to the data obtained in the study, the most emphasized sub-theme of the "reasons for the low perception of class connectedness of university students" was "grouping". Although the sub-theme of "closeness to communication" was emphasized, the views of the instructor and students supported each other in these sub-themes. Some of the participants on the subject expressed their views as follows.

“There is no socialization; they do not participate in events. Recently, we put a t-shirt on the billboard with the inscription "The greatest pharmacist is our pharmacist". To keep a memory of their faculties. But we could not find anyone to give t-shirts. No one cared about the board or its contents. He did not even inform that who saw and did not see, no one cares about anyone. There is no ownership in these students. There are also many students from diverse backgrounds. Especially since there are many students from Syria, they cannot communicate with each other. Too much grouping. They are divided. We can't put it together. They do not have a conversation.” (P1)

“...The field of engineering students is a more technical field, individuals who naturally choose this field can stay more distant from social life, cultural activities, and interpersonal relations. For example, due to a student area in the field of social sciences, only technical people are in social life, in the field, at school, among people, but in laboratories, workshops, factories, businesses. Due to the nature of the field, class connectedness of technical students may be weaker than other students. However, developed countries are trying to overcome this problem by adding social, cultural, and academic courses to their engineering programs.” (E1)

“From the first years, there has been grouping. 1. There is cohesion in the class. He needs to create a friend environment for himself as he has come from the family. Open to contact with everyone. He adopts friends who suit him. There is grouping in the 2nd grade. Complete separation in the 3rd grade, not being in contact with anyone else. The rush to graduate in the 4th grade reduces their connectedness. The number of joint projects is few. It's only in Grade 4. The number of joint projects should be increased.” (E2)

“There is no harmony. Communication is broken. Majority is not provided at events. Too many groups. Everyone studies with their own group. Since they only come to the university to study, their infrastructure is insufficient. They have no wishes. Their aim is not to fail. They do not have a goal of establishing a bond. They act personally...” (ES2)

The participants stated that some of the factors that reduce class connectedness are experiencing grouping, being closed to communication, finding people insincere, lack of common activity, inability to have conversations and a competitive environment.

As seen in Table 2, according to the data obtained in the study, the most emphasized sub-themes of the theme "The reasons for the high perception of class connectedness by university students" were "Socialism" and "Different social environments". In addition, the sub-themes of "Team sports" and "Being friendly" were also emphasized, and the views of the instructor and students supported each other in these sub-themes. The views of some of the participants on the subject are as follows.

“We are a collectivist nation. We are not individualistic like in the west. Group affiliation, class connectedness, circle of friends is prominent and high. At the end of the lesson in the west, it is as if all the students do not know each other, while in us, everyone is in their circle of friends. There are environments where theology students socialize outside of school. They may have adherence to religious social settings, different religious groups. They are quite common in religious groups, in settings such as foundations and associations. This may also carry their connectedness to the classroom environment.” (T1)

“There is continuity in communication between us. We do not break. We are always together somewhere. It's out here. This creates a bond between us. We trust each other; first, there is a spiritual bond between us. Islamic bond. It is completely related to our belief system, and it is since we have the same belief.” (TS1)

“...There is a scientific purpose that binds us together. It's because we're here of our own free will, that no one forces us to. There is religious sincerity between us. Since the incoming students are mostly from religious vocational high schools, they do not feel alienated; they can communicate like a continuation of religious vocational high school. There is no disconnection.” (TS2)

“...Since our students can do sports together, participate in practical classes, and sweat together, there is contact, which brings them closer to each other.” (S2)

“No matter who competes, they always support other friends. There is a competitive environment, but it is not competition for success in the course. There is physical competition here; there is the will to win. No one is ambitious to get high in class. Even if they lose here, there is acceptance. In other faculties, the feeling of losing is not taught, they are always ambitious. Sports bring connectedness to each other.” (SS1)

The participants stated that some of the factors that increase class connectedness are being in different social environments, the desire to be social, the effect of team sports, being friendly, continuity in communication, sincerity, and learning from each other.

3.3. Participants; Opinions of University Students on Low/High Perceptions of Alienation from School and Its Reasons

The participant opinions of the Faculty of Pharmacy and Engineering, where the alienation of university students from school is perceived high, and the Faculties of Theology and Sports Sciences, where alienation from school is perceived low, are given in Table 3.

Table 3.*Participant Views on Low/High Perception of Alienation from School*

Reasons for Low Perception of Alienation from School	Reasons for High Perception of Alienation from School
Belief in the usefulness of the lessons (İÖ1, İÖ2, S1, S2, SÖ1, SÖ2)	Management- lecturer-student relationship (E2, EÖ1, M1, M2)
University's equipment (S2, SÖ1, SÖ2)	Feeling unattended in the faculty (E2, EÖ1, M1, M2)
Management-teaching staff-student relationship (İÖ1, İÖ2, SÖ1)	Lack of social areas (E1, M1, M2)
liking the environment (İ1, S2, SÖ2)	Insufficient social activities (E1, M1, M2)
The necessity of learning the lesson by doing (S1, SÖ1, SÖ2)	Insufficient hardware of the university (E1, M1, M2)
Social activities (İ2, S1, S2)	Feeling worthless (E2, EÖ1, M1)
Positive attitude of the instructors (İ2, İÖ1, İÖ2)	Faculty location to campus (E2, EÖ1, M2)
Friend environment (İ1, S1, S2)	Not attracting (EÖ1, M1)
Events (İ2, S2)	Distractors (EÖ2, MÖ1)
Team sports (S1, SÖ1)	The distance of the university to the city (EÖ1, M2)
Employment opportunity (İ1, İ2)	Not choosing the department voluntarily (M2, MÖ1)
Compatibility in worldview (İ1, İÖ2)	Unfulfilled belonging and love need (M1, M2)
High motivation (İ2, S2)	Not being able to find what you expected (EÖ1, M1)
Volunteering (İÖ2)	Failure to meet expectations (E1, M1)
The perspective of the outside towards the department (İ2)	Lack of belief in the usefulness of lessons (MÖ2)
Feeling valuable (İ2)	Negative attitude of lecturers (M1)
	Employment problem (MÖ1)
	Traditional rather than libertarian education (M1)
	Insufficient opportunity to practice (MÖ2)
	Difficulty of lessons (E1)

As seen in Table 3, according to the data obtained in the research, the most emphasized sub-theme of the "reasons for low perception of university students' alienation from school" was "Belief in the usefulness of the lessons". In addition, the views of the instructor and students in this sub-theme supported each other. The views of some of the participants on the subject are as follows.

"It's about possibilities. The university that the student finds with his/her imaginations while coming to the university may be different. While he thinks that he will find himself in an environment where he can do more research, discussion and questioning, the university is failing the expectations of these students when they encounter traditional courses. The student's alternative should be attractive to be able to deal with many courses, but the expectations are not met because the staff cannot provide an academic education process that will satisfy the student. The numbers are not given enough right to speak in the lessons. This removes the situation where he can express himself. With traditionalist education, he listens and leaves as if he were listening to a conference. Our students have a vision for the future. There is no problem in terms of employment. They know that when they're done, they'll have a lot of options. They love school. Friendliness is good. There may be compatibility in each other's worldviews." (T1)

"All teachers who are closed to development should be trained in formation. Teachers should have the knowledge of teaching profession or if they have, they should be taught to use it. How to treat students during the youth period should be evaluated. If he is mocked, he realizes that the student does not like to be treated like a child. It demands careful attention. Theology is now respected and cherished, and this has an effect. It has been seen to be disreputable in past times. There are no staffing problems when they graduate. They don't have a problem with not being able to find a job. Their motivation is also high. The lessons given make sense. The student learns not to pass, but because it is a way of life." (T2)

"...The teachers approach the students with the unity of faith. Teachers with strong student-teacher relationships are devoted to each other and students and approach them like friends. Our teachers are humble people. There is litigation awareness among us. It's like learning the meaning of life here. What we teach is not like a lesson. It is because some things are both worldly and hereafter. We believe that the school develops us." (TS1)

"...The incoming students are here to learn religion; they are not here by force, so they are attached to the school. We believe that the school has many benefits. We feel like we learned something here. We come voluntarily. Our teachers do not make us obligated to do something." (TS2)

"...For example, there is a basketball lesson, they must come and be here, they cannot learn from books. It is not possible to take notes and learn. Because the lessons are the sport itself. They learn exactly what they do. They should be here one-on-one, so they don't become alienated from school" (S1)

"In order for the student to orientate and specialize in the field, they must be in communication, which is inherent in sports. If he wants to learn to swim, he must come to school, learn here, not from a book. A leader is needed in sports, and that leader is the teachers in the school. That's why they don't have a chance to be alienated." (SS1)

"The athlete must live in the environment. He must come to school with discipline and train hard. The school provides them with the environment and opportunity they want, so they do not stay away from school. They are not looking for opportunities elsewhere. They know that improving themselves comes from working more than being at school." (SS2)

In general, the participants stated that some of the factors that reduce alienation from school are the belief in the benefits of the lessons, the need to learn the lesson by doing, the university's equipment, the management-instructor-student relationship, the love of the environment, the positive attitude of the instructors, the social activities and the friend environment.

As seen in Table 3, according to the data obtained in the research, the most emphasized sub-themes of the theme "The reasons for the high perception of university students' alienation from school" were "Management-instructor-student relationship" and "Feeling unattended in the faculty". In these sub-themes, the views of the instructor and students supported each other. The views of some of the participants on the subject are as follows.

"...Social activities on campus are not enough. Social spaces are scarce right now. There is no place to eat. Those are not good. This is not handled by canteens. So, there is nothing to bind them at school. Many of them come just to attend class." (P1)

"It's far from the center, no place to eat. Road trouble. I come with two vehicles. Even the Medico social facilities were moved to research. There is nothing to attract at school. If there is no obligation to attend the course, I would not want to come at all. Nobody understands us and makes no effort to listen. We can't find anyone to talk to. We can't solve our problems; it hangs in the air." (PS1)

"I think that the feeling of alienation arises in times and places where the environment has a problem of harmony with the past experiences, values, expectations, dreams, and ideals of the individual. If educational institutions create an environment and opportunities that can meet these expectations of young people, such a problem of alienation may not occur. Because the young people will feel themselves belong there with the comfort of finding the environment they are looking for and feeling themselves as the main element of that environment. In any environment where this cannot be achieved, the phenomenon of alienation will inevitably arise. Considering Maslow's theory of needs, physiological and safety needs are met in some way, while serious problems are experienced when the needs for belonging, being loved and respected and self-actualization are not met. In environments where the needs to be loved, respected and self-actualized are met, the phenomenon of alienation will disappear. The performance of the school administrators in this area will solve the alienation problem. Students need to feel that they are cared for to meet their sense of belonging. The contribution of the students to the process and the decision, the feeling of the importance of the young people, the acceptance of the individuality of the student (the learning mechanism of the individual is as unique to the person as a fingerprint). Interest should be encouraged. And it may be meaningful to support all these with social and cultural sports activities. As a natural consequence of the education of the academic staff in engineering faculties, communication, human relations, social activities, public relations, etc. may cause them to have more disadvantages in these areas. The same problem can be expressed in terms of students..." (E1)

"The problem is that they did not come willingly. Most of them are writing from the family edition. Their scores are also low. Its old reputation is gone. Now the dam has been brought, of course, it will improve a bit. The university is also responsible. A general activity is being held and it is shown as a social activity. Activities should be done between Faculties. Students have social pursuits. They go to fine arts and try to do something. The building is located at the very end of the university. He stays outside. The physical structure, architectural shape and even the color of the building are important, the location of the faculties within the campus is important. Social areas are important. Which faculty should be against which faculty should be chosen carefully? There is no faculty across from the Faculty of Engineering. He is physically excluded. This may affect your subconscious mind. Our canteen is not enough. Our reading room has just opened. The student should not

come and go just for the lesson. It doesn't feel like it belongs to the faculty. There may be a lack of student-teacher communication. Communication should be strengthened. Laboratory facilities should be increased. Assignment is done less. There is a transportation problem. The fact that the student will go home with two buses creates a problem and he says he should go as soon as possible..." (E2)

"They are shifting from school to other unrelated things because they know that they will be unemployed anyway. Many people are considering leaving school. There is an imbalance between demand and the number of graduates. Opportunities provided to new graduates, except for certain companies, are worse than those provided to new graduates of other departments. There is a gap in salary. A newly graduated engineer starts in the private sector with minimum wage. Companies want experience. They think that if I finish the school first, what will it benefit if I finish last?" (E1)

Generally speaking, the participants stated that some of the factors that increase alienation from the school are the quality of the management-instructor-student relationship, feeling unattended in the faculty, feeling worthless, not choosing the department voluntarily, the location of the faculty on the campus, the lack of social areas, the inadequacy of social activities and the lack of equipment of the university. They have stated.

4. DISCUSSION AND CONCLUSION

In this research, it is aimed to analyze the psychological capital, class connectedness and alienation of university students according to their perceptions of students and instructors. Within the scope of the research, regarding the perceptions of university students' psychological capital, class connectedness and alienation from school; the views of the instructors and students were examined. As a result, some of the factors that reduce the psychological capital of the participants; It was determined that students emphasized that they were worried about their future, pessimistic about the profession, employment problems, not knowing their profession and feeling inadequate because they did not know what the lessons would do. Some of the factors that increase the psychological capital of the students; students' positive future expectations, high motivation, self-confidence, revealing their potential and realizing themselves, positioning life in the world and beyond, beliefs, the effect of sports, knowing the pleasure of achieving something, physical endurance, feeling of being a team, communication power and employment comfort. Stated have been identified.

As a matter of fact, in his study, Bitmiş (2014) found that being aware of one's emotions, being able to regulate and use their emotions effectively makes them more hopeful against difficult conditions and enables them to have a more optimistic perspective by making positive attributions about the future. Again, Bitmiş (2014) found in his study that the increase in the psychological capacities of self-efficacy, hope, optimism and resilience also increases the performance of the individual by motivating him to achieve his goals with a synergetic effect. Having a high level of motivation, they can produce sub-goals that carry themselves to their main goals with high energy and find alternative ways in order to fulfill their responsibilities. However, Luthans et al., (2006) stated in their study that it is possible to increase the level of psychological capital by increasing psychological capacities with a few hours of mini-applications. In these small interventions, it is aimed to increase the psychological capital created by these positive psychological capacities by including some practices that increase the hope, optimism, self-efficacy and resilience capacities of individuals.

Some of the factors that reduce students' class connectedness are grouping, being closed to communication, finding people insincere, lack of joint activity, inability to have conversation and competition environment. Some of the factors that increase students' class connectedness are being in different social environments, the desire to be social, and the effect of team sports, being friendly and learning from each other.

Yanık (2018) also found that extracurricular sports activities in schools are an important factor in increasing students' levels of school engagement. It can be thought that extracurricular activities in schools are in-school factors that increase students' commitment to school (Yanık, 2018). In parallel, Kalaycı and Özdemir (2013) also concluded in their study that students' perceptions of the quality of school life is an important factor in terms of their attachment to school.

Some of the factors that reduce students' alienation from school; It has been determined that they stated the belief in the benefit of the lessons, the need to learn the lesson by doing, the equipment of the university, the management-instructor-student relationship, social activities, and friend relations. Some of the factors that increase students' alienation from school; It has been determined that the quality of the management-teaching staff-student relationship, feeling unattended in the faculty, feeling worthless, not choosing the department voluntarily, the location of the faculty to the campus, the lack of social areas, the inadequacy of social activities and the lack of equipment of the university.

As a matter of fact, according to the results of Ataş and Ayık's (2013) research, it has been determined that students who choose their department under the influence of others are more alienated from school than students

who choose their department voluntarily. Again, in the study conducted by Lewis (2009), the fact that students who develop a sense of self-efficacy and decide their careers voluntarily are less alienated than others supports the findings of this study. In addition, as a result of research by Ataş and Ayık (2013), it was found that students who have a weak relationship with the instructors are more alienated from their schools. In his study, Yiğit (2010) concluded that students' alienation from school differs according to their level of being affected by the behavior of their teachers, which supports this finding. According to this result, it can be said that the students who have good relations with the instructors are more attached to their schools and less alienated. When the studies are examined, it has been determined that the students who have weak relations with their classmates are more alienated from their school compared to the other students in the results of the studies of Ataş and Ayık (2013), Russell (1994) and Yiğit (2010). In addition, it has been determined that students who do not participate in social activities at all are more alienated from school.

4. SUGGESTIONS

As a result of the research, suggestions developed for practitioners are listed to increase students' perceptions of psychological capital, increase their class connectedness and reduce their alienation from school.

- University administration; To increase students' psychological capital, they can organize activities that will increase their motivation, film screenings related to their profession, trainings that increase their connectedness to life, determination and determination, and chat meetings.
- By the university administration; entertainments and tournaments can be organized for students to increase their class connectedness; a larger and new canteen can be arranged where students can chat, which will increase their communication; can create group study rooms. To increase the belief that the students will benefit from the lessons, laboratory and workshop opportunities that will link the theoretical lessons with the practice can be increased, and club activities can be encouraged. Project-oriented application opportunities can be created in terms of professional interaction, hobbies such as robotic coding, developing model airplanes can be diversified, exhibitions and science festivals can be organized to show their technical skills to other faculty students.
- Considering the positive effect of sports on psychological capital, university students can be directed to a certain sports field, team sports or sports activities. Infrastructure opportunities can be increased to enable them to do sports regularly. Some of the sports equipment can be provided free of charge by the university.
- Social environments that will increase interaction and socialization areas that students can use intensively can be arranged by the university administration. The hardware and physical environments of the university can be made more functional. Social activities can be organized based on the faculty. Common spaces, such as tennis courts, may be provided free of charge to students on weekends or outside working hours.
- University administration can organize activities and meetings that will increase the relations between the academic staff and students. Can decide in the decision process to ensure active participation of students in decision making. An environment of interaction can be created by using the positive aspects of social media. Social media groups, including lecturers, are Facebook groups, WhatsApp groups, etc. installed and their activities can be tracked.
- Counseling centers with experts who will provide social and psychological support to students at universities can be established and run effectively by the university administration.
- Students will be able to improve their verbal communication so that they can express their feelings and thoughts correctly; Communication techniques, diction, writing skills, and literary expression can be trained. Poetry and literature groups can be created. Club events can be arranged. Exhibitions where students can present their own products, and poetry concert nights where they can read their own poems can be organized.
- For the individual to identify himself with the corporate culture, various commemoration and celebration programs can be prepared by the students and provided with the participation of the students.
- Building colors and architecture can be planned more carefully to improve students' aesthetic understanding, considering the effect of colors on human psychology.

REFERENCES

- Arastaman, G. (2006). *Ankara ili lise birinci sınıf öğrencilerinin okula bağlılık durumlarına ilişkin öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin görüşleri. [The opinions of students, teachers and administrators about the school engagement status of high school first year students in Ankara]*. Master Dissertation, Ankara University.
- Ataş Akdemir Ö., & Ayık, A. (2013). Öğretmen Adaylarında Okula Yabancılaşma. [Alienation from School in Teacher Candidates.] *Turkish Studies (Electronics)*, 8(8), 103- 122.
- Atila F. (2019). *Üniversite öğrencilerinin psikolojik sermaye, sınıf bağlılığı ve okula yabancılaşma algıları arasındaki ilişkinin analizi. [An Analysis of the relationship among psychological capital, classroom connectedness and school alienation of university students]*. Doctorate Dissertation, İnönü University, Institute of Educational Sciences, Malatya.
- Avey, J. B., Luthans, F., & Youssef, C. M. (2010). The additive value of positive psychological capital in predicting work attitudes and behaviors. *Journal of Management*, 36(2), 430-452.
- Bitmiş, M. G. (2014). *Öncülleri ve sonuçları ile psikolojik sermaye: Sağlık çalışanları üzerine bir araştırma. [Psychological capital with its antecedents and consequences: A research on health workers]* Unpublished Doctoral Thesis. Hacettepe University, Ankara
- Blum, R. (2005). School engagement: Improving the lives of students. Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health, Baltimore, Maryland.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri. [Scientific research methods]*. Pegem Publishing.
- Çağlar, Ç. (2012). Öğrenci yabancılaşma ölçeğinin (ÖYÖ) geliştirilmesi. [Developing the student alienation scale]. *Eğitim ve Bilim*, 37(166), 195-218.
- Çınar, E. (2011). *Pozitif psikolojik sermayenin örgütsel bağlılıkla ilişkisi. [The relationship between positive psychological capital and organizational commitment.]* Master Dissertation. Dokuz Eylül University, İzmir.
- Çiftçi, G. (2009). *İlköğretim okullarının bürokratikleşme düzeyi ile öğrenci yabancılaşması arasındaki ilişki. [The relationship between the level of bureaucratization of primary schools and student alienation]*. Master Dissertation. Pamukkale University, Denizli.
- Davis, O. C. (2010). *Why the workplace needs positive psychology.* http://www.qllab.org/Publications/PosPsychWorkingPaper_OrinCDavis.pdf
- Demirbilek, N., & Atila, F. (2021). Factors affecting university students' learned helplessness. *International Online Journal of Educational Sciences*, 13(3), 919-929.
- Dwyer, K. K., Bingham, S. G., Carlson, R. E., Prisbell, M., Cruz, A. M., & Fus, D. A. (2004). Communication and connectedness in the classroom: Development of the connected classroom climate inventory. *Communication Research Reports*, 21(3), 264-272.
- Erjem, Y. (2005). Eğitimde yabancılaşma olgusu ve öğretmen: Lise öğretmenleri üzerine sosyolojik bir araştırma. [The phenomenon of alienation in education and the teacher: A sociological research on high school teachers.] *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(4), 395-417.
- Esen Aygün, H. (2017). *Sosyal-duygusal öğrenme programlarının sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin gelişimine, akademik başarı ve sınıf iklimi algısına etkisi. [The effect of social-emotional learning programs on the development of social-emotional learning skills, academic achievement and perception of classroom climate.]* Doctorate Dissertation, Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale.
- Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., & Paris, A. H. (2004). School engagement: potential of the concept, state of the evidence. *Review of Educational Research*, 74(1), 59-109.
- Gedik, A. (2014). *Ortaöğretim öğrencilerinde okul yaşam kalitesi bağlamında okula yabancılaşma. [Alienation from school in the context of school life quality in secondary school students. Alienation from school in the context of school life quality in secondary school students.]* Master Dissertation. İnönü University. Malatya.
- Hascher, T., & Hagenauer, G. (2010). Alienation from school. *International Journal of Educational Research*, 49(6), 220-232.
- Jimerson, S. R., Campos, E., & Greif, J. L. (2003). Toward an understanding of definitions and measures of school connectedness and related terms. *The California School Psychologist*, 8, 7-27.
- Kalaycı H., & Özdemir, M. (2013). Lise öğrencilerinin okul yaşamının niteliğine ilişkin algılarının okul bağlılıkları üzerine etkisi. [The effect of high school students' perceptions of the quality of school life on their school engagement]. *Journal of Gazi Education Faculty*, 33(2), 293- 315.
- Karasar, N. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemi. [Scientific research method]*. Nobel Academy Publishing.
- Lewis, J. (2009). *Social alienation, self-efficacy, and career goals as related to the academic performance of college sophomores.* Unpublished doctoral dissertation, Marywood University, USA

- Luthans, F. (2002). The need for and meaning of positive organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 23(6), 695-706.
- Luthans, F., Avey, J.B., Avolio, B.J., Norman, S., & Combs, G. M. (2006). Psychological capital development: A micro intervention. *Journal of Organizational Behavior*, 27, 387-393.
- Luthans, F., & Youssef, C. M. (2004). Human, social, and now positive psychological capital management: Investing in people for competitive advantage. *Organizational Dynamics*, 33(2), 143-160.
- Luthans, F., & Youssef, C. M. (2007). Emerging positive organizational behavior. *Journal of Management*, 33(3), 321-349.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., & Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60(3), 541-572.
- Luthans, F., Luthans, K. W., & Luthans, B. C. (2004). Positive psychological capital: Beyond human and social capital. *Business Horizons*, 47(1), 45-50.
- Luthans, F., Norman, S. M., Avolio, B. J., & Avey, J. B. (2008). The mediating role of psychological capital in the supportive organizational climate-employee performance relationship. *Journal of Organizational Behavior*, 29(2), 219-238.
- Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007). *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. Oxford University Press.
- Maddox, S. J., & Prinz, R. J. (2003). School bonding in children and adolescents: Conceptualization, assessment, and associated variables. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6, 31-49.
- Mau, R. Y. (1992). The validity and devolution of concept: Student alienation. *Adolescence*, 27(107), 731-741.
- Mengi, S. (2011). *Ortaöğretim 10. ve 11. sınıf öğrencilerinin sosyal destek ve öz yeterlik düzeylerinin okula bağlılıkları ile ilişkisi. [The relationship between the social support and self-efficacy levels of 10th and 11th grades secondary school students and their commitment to school.]* Master Dissertation. Sakarya University.
- Oerlemans, K., & Jenkins, H. (1998). *Their voice: Student perceptions of the sources of alienation in secondary school*. Proceedings Western Australian Institute for Educational Research Forum 1998. Web: <http://www.waier.org.au/forums/1998/oerlemans.html>
- Osterman, F. K. (2000). Students' need for belonging in the school community. *Review of Educational Research*, 17(3), 323-367.
- Özer, N., & Dönmez, B. (2007). Okul güvenliğine ilişkin kurumsal etkenler ve alınabilecek önlemler. [Institutional factors related to school safety and measures to be taken]. *Milli Eğitim Dergisi*, 35(173), 303.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri. [Qualitative research and evaluation methods]*. Pegem Academy Publishing.
- Sanberk, İ. (2012). Okula Yabancılaşma ve Okul Güvenliği [Bildiri]. [School Alienation and School Safety]. II. Ulusal Okul Sağlığı Sempozyumu. 17-18 Mayıs. Çukurova University, Adana.
- Seçgin, S. (2013). *Pozitif örgütsel davranışın örgütsel bağlılık üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik Eskişehir havacılık sektöründe yapılan bir araştırma. [Research conducted in Eskişehir aviation sector to determine the effects of positive organizational behavior on organizational commitment.]* Master Dissertation. Anadolu University, Eskişehir.
- Sidelinger, R. J., Bolen, D. M., Frisby B. N., & McMullen, A. L. (2012). Instructor compliance to student requests: an examination of student to-student connectedness as power in the classroom. *Communication Education*, 61(3), 290-308.
- Sidorkin, A. M. (2004). In the event of learning: Alienation and participative thinking in education. *Educational Theory*, 54(3), 251-262.
- Sular, M. (2017). *Lise öğrencilerinin okula yabancılaşmasında okul iklimi ve okulda iletişimin rolü. [School climate and the role of communication in school in the alienation of high school students from school]*. Master Dissertation. Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla.
- Todd, S. Y. (2003). *A causal model depicting the influence of selected task and employee variables on organizational citizenship behavior*. Unpublished PhD thesis, Electronic Theses, Treatises and Dissertations, Florida State University, p. 1291.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitim bilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel araştırma tekniği: Görüşme. [Qualitative research technique that can be used effectively in educational science research: Interview.] *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24, 543-559.
- Ulaş Karaahmetoğlu, G., Kaçan Softa, H., Kör, H., & Karagözoğlu G. (2017). Üniversite birinci sınıf öğrencilerinin arkadaş bağlılığının incelenmesi. [Investigation of friend attachment of university freshmen]. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(6), 2173-2184.
- Uslu, T. (2014). Algılanan örgüt desteğinin yetkinlik ve psikolojik sermaye aracılığıyla performansa aşamalı etkilerinin uluslar ve kültürlerarası farklılaşması. [International and cross-cultural differentiation of

- the incremental effects of perceived organizational support on performance through competence and psychological capital]. *Research Journal of Business and Management*, 1(1), 54-68.
- Ünver, G., Bümen, N. T., & Başbay, M. (2010). Ortaöğretim alan öğretmenliği tezsiz yüksek lisans derslerine öğretim elemanı bakışı: Ege Üniversitesi örneği. [Instructor's view on secondary education field teaching non-thesis master's courses: The example of Ege University]. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 155(35), 63- 77.
- Yanık, M. (2018). Ortaöğretimde yapılan okul sporlarının öğrencilerin okula bağlılık düzeyine etkisi. [The effect of school sports in secondary education on students' level of commitment to school.] *SPORTMETRE Journal of Physical Education and Sport Sciences*, 16(1), 73-78. DOI: 10.1501/Sporm_0000000344.
- Yapıcı, M. (2004). Eğitim ve yabancılaşma. [Education and alienation]. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. ISSN: 1303-5134. www.insanbilimleri.com
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. [Qualitative research methods in the social sciences]. Seçkin publishing.
- Yıldız, M. A., & Kutlu, M. (2015). Erinlerde okula bağlanmanın yordayıcısı olarak sosyal kaygı ve depresif belirtilerin incelenmesi. [Investigation of social anxiety and depressive symptoms as predictors of school attachment in infants]. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 332-345.
- Yılmaz, S., & Sarpkaya, P. (2009). Eğitim örgütlerinde yabancılaşma ve yönetimi. [Alienation and its management in educational organizations]. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 314-333.
- Yiğit, S. (2010). *İlköğretim 5., 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. [Examination of the alienation levels of primary school 5th, 6th, 7th and 8th grade students in terms of various variables]. Unpublished master's thesis, Zonguldak Karaelmas University Institute of Social Sciences, Zonguldak.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: İnönü Üniversitesi Rektörlüğü

Etik değerlendirme kararının tarihi: 23.05.2018

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: E.41324

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

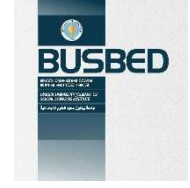
Yazarın araştırmaya katkı oranı %100

Yazar: Araştırmanın tümü

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Article Type : Research Article
Date Received : 15.02.2023
Date Accepted : 28.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1251596>

EVALUATION OF THE 1950 TURKISH GENERAL ELECTIONS IN THE CONTEXT OF SEAT MAXIMIZATION APPROACH

Hüseyin SEVİNÇ¹

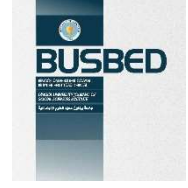
ABSTRACT

The 1950 elections in Turkey are of significant importance as they represent the first election in which the government changed hands through a democratic process. This study examines the 1950 elections in the context of the seat maximization approach. The study analyzes the decision taken by the ruling party at the time, the Republican People's Party (CHP), regarding the current electoral system, and the situation that arose as a result of the expectations related to this decision. The central argument of this study is that the decisions made by ruling parties to change or maintain the electoral system are shaped by the expectation of increasing their own representation. The study highlights the main issue that decisions taken by ruling parties within the framework of seat maximization may not always correspond with the resulting outcomes. In this study, the seat maximization approach is first introduced, followed by an analysis of the political and social structure of the period. Finally, the demands of political parties regarding the electoral system and the resulting outcomes are evaluated.

Keywords: Seat Maximization, Elections, Republican People's Party, Democrat Party

¹ Asst. Prof. Dr., Bitlis Eren University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, hsevinc1313@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2037-6665>

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.02.2023
Kabul Tarihi : 28.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1251596>

1950 TÜRKİYE GENEL SEÇİMLERİNİN TEMSİLİYET MAKSİMİZASYONU YAKLAŞIMI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Hüseyin SEVİNÇ¹

ÖZ

Türkiye’de 1950 seçimleri, yönetimin demokratik süreç sonunda el değiştirdiği ilk seçim olması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma 1950 seçimlerini temsiliyet maksimizasyonu yaklaşımı bağlamında incelemektedir. Çalışmada dönemin iktidar partisi olan CHP’nin mevcut seçim sistemine ilişkin almış olduğu karar ve bu karara ilişkin beklentilerinin seçim sonucunda ortaya çıkarmış olduğu durum analiz edilmiştir. Çalışmanın temel argümanı, iktidarların seçim sistemi tercihine yönelik sistemi değiştirme veya muhafaza etme yönünde almış oldukları kararların kendi temsiliyetlerini artırma beklentisi çerçevesinde şekillendiği olgusudur. Üzerinde durulan temel husus ise iktidarların temsiliyet maksimizasyonu çerçevesinde almış oldukları kararların her zaman ortaya çıkan sonuçla örtüşmeyeceğidir. Bu çalışmada ilk olarak temsiliyet maksimizasyonu yaklaşımı sonraki bölümlerde ise dönemin siyasal ve toplumsal yapısı ele alınmıştır. Son bölümde ise siyasi partilerin seçim sistemine yönelik talepleri ve ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Temsiliyet Maksimizasyonu, Seçimler, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hsevinc1313@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2037-6665>

1. INTRODUCTION

May 14, 1950 election was a turning point in the sense that it was a truly transition from the one-party regime to multi-party regime. The twenty-seven-year-long single-party era ended with the 1950 elections, in which CHP became the opposition and DP came to power. The increasing dissatisfaction towards the government with the onset of World War II, the Land Crops Tax, Property Tax, National Protection Law, and the suppression of the people, disconnectedness of the elite ruling class from the people were factors that fueled the opposition against CHP. On the other hand, the widespread organization of the DP throughout the country, their success in bringing politics closer to the people and making it more accessible, and their integration with the public were the main factors that led to the DP's victory in the 1950 elections (Keskin, 2012, p. 51). The election of 1950 marks a more significant schism in Turkish political history than the more widely acknowledged formal collapse of the Ottoman empire and formation of the Turkish Republic in 1923. Until 1950, Turkey's sociopolitical power structure remained unchanged from the Young Turk period. The election of 1950 marked the beginning of a new political era (Zürcher, 2000, pp. 316-317).

Elections hold a significant position in the determination of institutional structures at the governance level and the operation of democracy. In this context, the 1950 elections in Turkey are a turning point in the country's history, marking a turning point in the political life, the transition to a multiparty system, and most importantly, the transfer of power from the CHP (Republican People's Party), which had been ruling the country since 1923, to the DP (Democrat Party). One of the main factors contributing to the aforementioned transformation was the maintenance of the existing electoral system by the ruling party, the CHP, despite the demands of the DP prior to the 1946 elections and the MP (Nation Party) after the 1946 elections to switch from a majority electoral system to a proportional representation system.

Electoral systems play a significant role in shaping political life, and although they are the outcome of political preferences, political preferences are ultimately the outcome of social preferences. In other words, the rules and institutions governing electoral systems and the functioning of elections are shaped according to the expectations of politicians. In this context, the failure of CHP to win the 1950 elections has been analyzed within the framework of seat maximization. The dominant political party in Turkey prior to the 1950 elections, the CHP, attempted to maintain their power by preserving the majority voting system and disregarding calls for change towards a proportional representation system. This decision was made with the intention of preventing the formation of a potent opposition within the parliament by the DP. However, this approach was ultimately unsuccessful due to the party's failure to consider various factors such as socio-economic conditions, voter preferences, and disconnection from the general public.

The main scope of this study is to determine how the decision of the CHP to maintain the existing electoral system in the framework of seat maximization impacted the results of the 1950 election. The study will contribute to the literature on the role of electoral systems in shaping election outcomes by emphasizing the complexity of political behavior in democratic societies. This study aims to provide a framework for the interaction between political parties and electoral systems by considering elections in the context of social, political, and economic factors.

2. SEAT MAXIMIZATION APPROACH

Electoral systems, by nature, have significant impacts on the shaping of political life and are particularly important in two aspects. Firstly, electoral systems shape the nature of parties and party systems. Moreover, they also influence the behaviors of politicians and the strategies of voters. Secondly, electoral systems reveal certain tendencies regarding politicians' preferences. In other words, once an electoral system is selected, it shapes politicians' behavior in that direction and, for this reason, politicians have the opportunity to select a system that is more in line with their own preferences (Mainwaring, 1991, p. 21). In conclusion, politicians' choices regarding election legislation are related to how they perceive the system and the way it operates, as well as the political system.

In the 1970s, the question of how political institutions shape political strategies and influence political outcomes began to come to the fore in the literature (Díez, 2001, p. 4). In this context, one of the approaches that emerged, known as the rational choice analysis, can be considered as a framework that provides a comprehensive framework for approaches that assume that political actors make decisions based on an evaluation of costs and benefits (Collier & Norden, 1992, p. 229). The concept of rational choice, which is one of the approaches that emerged in this context, can be considered as a framework that provides a broad basis for approaches that assume that political actors make elections based on the evaluation of costs and benefits. Rational choice views choices as an external factor and therefore largely ignores the formation of choices. In this context, rational choice is actually concerned with choices at the level of assumptions. Accordingly, actors are rational and will always act to maximize their personal interests, with the assumption being paramount. According to the rational choice theory, politicians often act in a short-sighted manner, making decisions based on immediate calculations. In other words, politicians usually make institutional choices based on short-term election calculations, not taking into consideration or

understanding the potential long-term effects of their actions (Geddes, 1996, p. 33). The explanatory arguments in rational choice analysis vary according to the assumption of what the political actors' goals are in their actions and inaction. The seat maximization argument was used in this study. In the study, the concept of "seat maximization" has been translated into Turkish as "*temsiliyet maksimizasyonu*". Since it couldn't be found any study in the Turkish literature regarding the usage of this term, it has been deemed appropriate to use the term as stated. In future studies in this field, the use of alternative terms while translating the stated concept into Turkish would contribute to enriching the literature in this regard.

According to the seat maximization argument, election laws are the product of negotiations between ruling and opposition parties, each trying to maximize their representation in the legislature (Brady & Mo, 1992). Therefore, the demand for electoral reform stems from the side that aims to increase legislative representation. The claim that the electoral system is a product of the politics carried out by parties is primarily supported by three assumptions: the party is the primary actor in choosing the electoral system; each party is a single actor; all parties are motivated by a single primary goal of winning elections and increasing legislative representation. In this regard, the type of electoral system adopted in countries during democratic transition processes depends on the expectations that party leaders have of the electoral system (Ishiyama, 1997, p. 102).

The basic assumption of seat maximization is that the goal of political parties in choosing an electoral system is to increase their representation rates in the legislative body to the highest level. This assumption creates a structure that explains the changes or permanence of electoral systems. In this context, seat maximization can be summarized as follows: (Benoit, 2004, p. 373): Electoral systems result from the collective choices of political parties that link institutional alternatives to their electoral self-interest (in the form of maximizing their representation in the legislature). While choosing the electoral system, political parties calculate the number of seats they expect each alternative to bring to them in an election and rank the alternatives according to this situation. In this framework, each party will actively seek information sources that will allow it to estimate the expected vote share under alternative electoral systems. The information that mentioned includes information on the operation of alternative electoral systems to be used to convert the vote rate to seats, including the political party's information on the expected vote rate.

According to the seat maximization approach, a change in electoral laws occurs when a political party or political party coalition has the power to bring in more seats than the current electoral system and actually affect the proposed alternative. However, the electoral system will not change if any political party or political party coalition that has the authority to adopt an alternative electoral system predicts that it will not win more seats (Benoit, 2004, p. 374).

By including the general approach of Bawn (1993), the seat maximization approach consists of the following assumptions (Benoit & Schiemann, 2001, p. 158):

- While each political party wants more representation in the legislature, it wants less representation of other parties.
- Political parties collect information about how the institutional rules regarding the electoral system turn the votes into representation in an election to be held and put forward opinions on this. However, they use all available information about voter preference to estimate vote and representation shares.
- As a result of the evaluations, the parties may make a proposal regarding the electoral system preference.
- Institutional decisions regarding the electoral system are taken unanimously. That is, all parties must agree on the preferred electoral system.
- All the assumptions mentioned are widely known and shared among the relevant political parties.

The seat maximization approach evaluates the changes in the electoral system through the expectations of the current government. In this case, the current government will adopt the new electoral system change if there is an electoral system that provides more benefits than the current electoral system. On the contrary, the current government will not want to change the electoral system. This approach basically acts on assumptions and considers electoral system change as an external factor. However, the seat maximization approach assumes that political actors are in a state of full knowledge. It should also be taken into account that there is a high level of uncertainty when it comes to the effects of the potential electoral system in general, even if complete information is exceptionally available (Colomer, 2004; Taagepera & Shugart, 1989). The uncertainty in the choice of electoral systems makes it difficult to take decisions on change preferences in electoral systems (Andrews & Jackman, 2005). In other words, although the current government has the ability to control the choice of law due to the lack of complete information available about the changes regarding the institutional rules, it does not have the opportunity to control the outcomes of the change. Because institutional arrangements are, after all, an output of social and political choices (Shvetsova, 2003, pp. 207-208).

To summarize, when the governments will make an institutional choice regarding the electoral system, the main motivation tool for the government is the fact of increasing its representation. However, every electoral system that has been changed or not for the purpose of increasing representation has not produced results in line with the expectations of the government. The main reason for this is that the government is not in the position of full knowledge and the environment of uncertainty. In concrete terms, even though governments may participate in election regulations that they expect to result in their favor, other political actors, voter preferences, socio-economic factors etc. are variables outside of the control of political actors. Therefore, the expected outcome and the actual outcome may not always align in terms of the change of electoral systems.

3. POLITICAL AND SOCIAL STRUCTURE OF THE PERIOD

In practice, democracy today is a form of representative democracy that allows citizens who are eligible to vote to be governed by individuals they have elected with their own free will. The evolution of democracy into its current form was influenced by the industrialization that took place in Europe and America, the emergence of intellectual currents and ideologies, and the rise and expansion of the middle class (Karpas, 2010, p. 17). In the development and establishment of democracy in the West, the first-degree role-playing class was the middle class. The middle class is referred to as the bourgeoisie in the West and this class is actually the social outputs of capitalism and industrialization. In the case of the Ottoman Empire, it is not possible to talk about a bourgeoisie in the classical sense, as there was no developed industrialization (Karpas, 2010, p. 29). In the Ottoman Empire, although it is not the same as its Western meaning, there was a middle class based on the principle of property and composed of social groups such as ulema, sipahi families, retired soldiers, etc. This middle class existed during the Ottoman era and these classes continued to maintain their loyalty to the state until the end of the XVI. century (Karpas, 2010, p. 30). From the XVII. century, despite the Ottoman Empire's weakening, the middle class continued to develop. Despite the development of the middle class, it failed to produce results in social and political areas, which can be interpreted as a result of the detachment of the state structure from society and, parallel to this, the perception of its existence as above society (Karpas, 2010, p. 31).

In the late XVIII. century, market goods began to enter relatively developed regions of Anatolia outside the center, and in response, various notables with different origins and structures became increasingly interested in economic activities. In this context, the structure of the notables changed as well (Mardin, 2000, p. 88). Although it does not matter who governs the state from the point of view of the middle class developing in the new period, the main concern is to act according to market conditions and to ensure that the state complies with market conditions (Karpas, 2010, p. 35). The fundamental change in the structure of the notables was brought about by the desire of the notables, whose origin was in agriculture, to act according to the conditions of the market economy and the compliance of the state with this. However, the main point of contradiction is the desire of the notables to preserve their own social values in terms of sociological characteristics (traditional and cultural etc.), although they demand a market economy by taking the West as an example in economic terms (Karpas, 2010, p. 35). In addition to this contradiction between the past and the future, the detachment from society and top-down structure of the political power may also be the sociological explanation for why the DP was highly sought after by the masses of society, despite the fact that the DP was actually born from the CHP and shared the same ideological infrastructure.

Considering the sociological change in society, it can be stated that the DP is a product of the social structure that changed as a result of the policies implemented during the II. World War. When we look at the social base of the political power that was dominant in the single-party period, it can be said that this base is based on the partnership of the military-civil bureaucracy and the economically dominant classes (Timur, 1991, p. 18). After the establishment of the CHP, the country was governed by a one-party regime and the electoral system peculiar to the regime, as well as a coalition of military-civilian bureaucracy and social groups that can be called the metropolitan bourgeoisie. Even if the ground for conflict was formed between these groups, the conflict elements that emerged could be resolved by reconciliation. The economy policy implemented during the Second World War, which involved both inflationary measures and repressive and controlling measures, resulted in consequences that severely destabilized the social balance (Timur, 1991, p. 18). The economic policies implemented, resulted in the formation of black marketeering and subsequently the emergence of a clique of war profiteers who benefited from the black market and later from the conditions of the free market. The discomfort of the administrative cadre with this group emerging from the implemented economic policies and the search for ways to transfer their unjust gains to the Treasury through extraordinary taxes such as Capital Tax and Land Crops Tax have frightened the economically dominant classes and caused them to cool down from the CHP. As a result of these developments, the CHP, with its tax and repression policies, has already become estranged from the poor masses and, in addition, has distanced itself from the classes that form the notables, transformed into a bureaucratic structure, and become devoid of social roots (Timur, 1991, pp. 19-20).

In conclusion, the underlying factors behind the change in the social structure and the rise of the DP and subsequent popularity among the public are the economic dominance of certain classes and their dissatisfaction with the policies implemented by the CHP, the growing popularity of democratic regimes internationally, and the

requirement for Turkey to keep up with this trend, along with the discontent among the poor masses and a significant intellectual class towards the CHP (Timur, 1991, p. 22). It should be noted that the DP movement originally drew its social base from the trading bourgeoisie and large landowners, but to fully explain the success of this political party, emphasis must also be placed on its approach to engaging citizens in political struggle. Furthermore, the achievement of the DP in coming to power was made possible due to the widespread public movement. The political methods employed by the DP diverged from those used previously. In the past, members of parliament were viewed with reverence from a distance, but for the first time they approached the public and attempted to reach even the most remote corners to gather votes. With the implementation of direct elections, the connection between political power and the vote was concretized, and elections transformed from being a bogus game to a matter of public interest (Eroğul, 1990, p. 51).

The reason for DP receiving higher votes than CHP in the 1950 elections in the developed regions of Turkey can be explained by the general discontent of the rural population with the government that detached from society, or by the revolt of the notables against the land distribution law that the government wanted to implement in 1945 in the legislature (Mardin, 2000, p. 96). Another different viewpoint suggests that the rapid integration that took place among the larger and richer villages and towns in western Turkey, especially during World War II, is the source of DP's success in the developed regions of Turkey in the 1950 elections. During this process of integration, the impact of transportation, administration, and market was significant. In terms of transportation, a large part of western Turkey was connected to urban centers since the XIX. century through the railway, and this process continued with the republic. This process has resulted in the establishment of a potential new extensive market network. This market network especially gained momentum during World War II due to needs, and the government imposed strict controls in this area. As a result, the emergence of new bureaucratic mechanisms for the functioning of the market, and the necessity for local merchants to establish relationships with the government, obtain credit, etc. have arisen (Mardin, 2000, p. 97). Increased control and regulation of the government in social and economic matters, particularly due to the impact of World War II, and the critical elements being under government supervision, has heightened the importance of relationships with the government to an unprecedented degree. In this context, the disconnection of the center from the periphery and the fact that the activities towards the periphery remained at a discursive level, has led to the search for alternatives in western Turkey, where rural and urban integration was accelerated. Additionally, the emergence of the DP coincided with a period when rural residents and the elites started engaging in economic activities. The party's emphasis on a market economy and its focus on reducing bureaucratic control and dependence made it appealing to those who were feeling oppressed by these factors, and saw it as a suitable means for their needs (Mardin, 2000, p. 97).

During the transition to a multi-party system and until the 1950 elections, the CHP administration, which was in power, maintained a governance approach that detached from society and instead of focusing on actions, pursued a social engineering based on ideology to shape society. The emergence of the DP and the widespread support it received from the masses can be seen as a reaction against the CHP's governance approach that was detached from society, rather than support for the DP itself. This is because the DP originated from within the CHP and there are no fundamental differences between the two parties in terms of ideology. Despite the fact that the policies and political program of the DP were not well known by the general public, and despite all the differences in interest, the DP was able to attract all the groups opposed to the CHP (Karpat, 2010, p. 252). According to Sayari (1978, pp. 40-43), who argues that there was no ideological difference between parties during the transition to a multi-party system, the transition to a multi-party system took place as a result of internal elite conflicts within parties rather than social segregation in national politics. From this perspective, Turkey's democratization process differs from the early Western European democracy experience. In fact, the democratization movement in Turkey started in 1945 with President İsmet İnönü's permission to establish opposition parties. When examining the process of democratization, the transition can be described as a sudden and independent process, taking into consideration the lack of mass movements aimed at expanding the right to vote, the relative absence of social differences, and the lack of a class-based social division (Sayari, 1978, pp. 40-41). In the process of transition to multiparty system in Turkey, the emergence of opposition party movements resulted from the conflict among existing political elites. The increasing division among party elites and the division that took shape as CHP and DP led to a rapid spread of politicization from the center to the periphery. In the transition to multi-party system in Turkey, social division began to become politically pronounced. At the same time, the center-periphery and elite-mass division inherited from the Ottoman Empire and reinforced by the elitist approach of the Kemalist regime formed the main strategy of the DP to mobilize its rural voters during the process (Sayari, 1978, p. 41). The support of the opposition party by the majority of the society transformed a political movement into a social movement, and the pressure of the social structures supporting the party led to the DP being within a political process aimed at taking power directly, even before it matured.

The concrete issues raised by DP mainly include inflation, restriction of liberties, corruption and undemocratic laws. In addition, there is no comprehensive study on the social and economic problems of DP. DP's main strategy during the process was to blame the ruling party for the shortcomings and dissatisfaction with policies that emerged

during revolutions and war years, but there was no expectation among the people to assess the real value of these criticisms. The reason for this is that the public has been given the opportunity to express their dissatisfaction for the first time. Therefore, the identity of the opposition is not particularly important; what is important is that the opportunity to vote against the CHP has been obtained (Karpaz, 2010). As a matter of fact, during the process, DP separated the concepts of party and state and effectively used the citizens' complaints about the past, emphasizing that nothing would change if İsmet Pasha continued to lead the country. As a result, the process carried out by the DP was successful. Because İsmet İnönü has become a hateful symbol of the one-party regime in the eyes of the public (Ahmad, 1977, p. 30; 2012, p. 132).

4. DEMANDS REGARDING THE ELECTORAL SYSTEM

Regarding the demands of the DP on the electoral system, it can be said that the party emphasized proportional representation before the 1946 elections; however, it can be said that it did not insist on proportional representation before the 1950 elections because of the expectation of being in power. In fact, before the 1946 elections, Adnan Menderes pointed out that a significant deficiency in the election draft was that proportional representation was not considered as a guarantee for minority parties that would remain in the minority (Koçak, 2012, p. 416). In the same period, Sadık Aldoğan, who was the deputy in the VIII. term, defended the proportional representation system with these words:

"In general, we can say that conducting all elections by means of majority vote and majority of votes does not result in anything other than the rule of cliques and individuals, and the true representation of the nation's will in the [Grand National] Assembly of Turkey is not possible." (...) An election held with absolute majority of votes is completely contrary to democracy and this method will not result in anything other than a one-party dictatorship, and the real representation of the people will never be established. (...) In this way, oligarchy and closed dictatorship would not be left unchecked. (...) One of the benefits of an election conducted through the proportional representation system is that the election result will not be so destructive as to eliminate any party from the scene." (Koçak, 2012, p. 416).

Before the 1946 elections, the DP prioritized fair election oversight by the courts in their demands for changes to the election law. Despite the DP's request for a change from the majority system to a proportional representation system, some members within the CHP argued that this was against the traditional majority system in place in Turkey, where there was no class differentiation (Karpaz, 2010, p. 246). Reşat Şemsettin Sırer, who was Sivas deputy, referred to the current debate on the issue and mentioned Adnan Menderes's expression of the proportional representation system, stating that proportional representation system is used to promote compromise in societies where there are class divisions. He also stated that there is no reason to accept the system, as Turkey does not have a fragmented structure in terms of class (Sırer, 1946).

In the 1946 general elections, before the elections, a change was made in the electoral law and the "single degree electoral system" was adopted. In this context, in the elections held, voters directly exercised their right to vote to the candidates. Before the 1946 elections, the DP demanded changes to the election law, including the adoption of proportional representation system, the introduction of secret ballot, the open counting principle, and the judicial control of elections. These demands were not accepted by CHP. The 1946 elections were held without judicial control, with open voting, secret counting and based on the majority system (Demirel, 2014, p. 313).

During the second major congress of the DP, which was held between June 20-25, 1949, the most emphasized issue was the electoral system. The main topic that the delegates emphasized in this congress was the demand for the supervision of elections to be handed over to the courts (Çufalı, 2012, p. 19). On February 16, 1950, significant changes were made regarding the elections. The Nation Party voted against the changes due to their rejection of the proportional representation system. As a result, the elections will be conducted based on the single degree, general, equal, secret ballot, and open counting principles. Furthermore, the majority system was adopted as the electoral system and judicial guarantees were introduced to the elections (Çufalı, 2012, pp. 23-24; Vatan, 1950).

As stated above, proportional representation is a known phenomenon at this time and calls have been made for its implementation. Indeed, some proposals have been made to the Science Committee that prepared the electoral system draft in this direction, and the proposals have been rejected by the commission within the following headings (as cited in Abadan 1966; Cop, 2018, p. 123);

- Political party programs and differences between political parties are not yet distinguishable. Citizens and individuals have not yet matured to the point where they can vote for political party programs instead of individuals.
- The proportional representation system will not allow a single party to have a majority in the parliament, and therefore the formation of coalitions will also be difficult.
- Since the power to dissolve the parliament is not granted to the President in the Constitution, it will become impossible to resolve political crises that may arise.

- The majority system will provide stability in government and, as a result, economic development.

According to the Cumhuriyet newspaper, the Science Committee acknowledges that proportional representation is a more democratic electoral system in terms of representation, but due to the recent transition to a democratic system in Turkey, it stated that this system would cause more harm than good. According to the Committee, the advantages provided by the proportional representation system will allow parties to be established through bargaining and unknown organizations will have the opportunity to develop. In addition, the system will cause party inflation (Cumhuriyet, 1949, pp. 1-3).

5. THE OBJECTIVES OF THE PARTIES IN CHOOSING THE ELECTORAL SYSTEM AND THE ELECTION RESULTS

As the 1950 elections approached, there was a prevailing hope that the CHP would actually remain in power, and therefore, while preserving the existing electoral system, only lightening the pressure on the opposition, no institutional arrangements were made to separate the party-state integration. For example, the 50. article of the Press Law, which allowed the government to shut down newspapers, and the 18. article of the Police Duties and Powers Law, which gave extraordinary powers to governors, continued to be implemented (İncioğlu, 2000, p. 213). The reason CHP wanted to preserve the current electoral system while DP demanded the proportional representation system can be explained as follows: DP was doubtful that they could secure a majority in the parliament with the current electoral system. Therefore, at least the proportional representation system could ensure the formation of a strong opposition in the parliament. The main concern of Nihat Erim, who represented CHP in discussions on the electoral system and election law, was actually the formation of a strong opposition against CHP. For this reason, demands for the proportional representation system were not accepted (Toker, 1991, p. 25). As a result of this move, Nihat Erim was heavily criticized after the elections. It is estimated that if the 1950 elections were conducted based on the proportional representation system, the results shown in the table below would have occurred (Toker, 1991, p. 26).

Political Party	Deputy Number
DP	261
CHP	195
MP	15
Independent Deputy	16
Sum	487

Before the 1950 elections, CHP acted with such confidence that it would win the election that it used a cartoon on the cover of the last issue of the Karagöz Magazine, where two people, one being a communist and the other being a reactionist, are riding a donkey and leaving the front of Ankara Castle, and placed the text "Losers side by side in this election!" under the cartoon (Cumhuriyet, 1950, p. 3). The relevant issue of Karagöz that was collected from the market on May 16th clearly showed that the communist was the DP and the reactionist was the MP.

According to Asım Us, a writer for the Vakit newspaper who attributes the reason for the loss in the elections to the economy; the problems that arose during the war years continued after the end of the war, foreign trade closed and military expenses continued to grow, resulting in increased cost of living. As a result of all these factors, CHP lost the election due to an economic environment that was impossible to overcome (Us, 1950, p. 1). According to another study explaining the DP's victory in the 1950 elections, it is stated that economic factors have a first-degree importance in the voter's tendency to vote (Bulutay & Yıldırım, 1968, p. 21).

In the loss of the CHP in the election, rather than economic and social reasons, Nihat Erim, who is believed to be the largest culprit of conceding to the opposition by some party members as mentioned above, became the main factor. Similarly, Nihat Erim is held responsible for insisting on the majority electoral system which unexpectedly lost deputies to the CHP (Toker, 1991, p. 26). During the 1950 elections, Faik Ahmet Barutçu, a deputy from the CHP list in Trabzon, stated that the election results could not be predicted by the CHP and that, if they could have been, the CHP could have considered transitioning to proportional representation. Additionally, İnönü stated to him that the fundamental mistake was the feeling of trust in the government, whereas on the contrary, the DP found a way to get the source of power by getting the inside track (Barutçu, 2001, pp. 1021-1022).

Turan Güneş, who analyzed the 1950 elections, states that the CHP was based on local notables and bureaucrats during its formation stage, and that these two classes were the closest to westernization during the process. Güneş lists the characteristics of the CHP during the single-party era and argues that these characteristics actually form the reasons for the CHP's defeat in the 1950 elections as follows Güneş (1996, pp. 76-80):

- During the single-party period, political life was in the hands of a small segment of society. The large majority of society that was outside of political life also had the impression that they were excluded from social life as well.
- During the period that formed the transition from single-party to multi-party, the country has seen social and economic developments. During this process, the young revolutionary cadre, including the top leadership of the CHP, has aged and become a conservative structure. This conservative structure has also extended to the parliament.
- Contrary to the conservative structure, the new generation that grew up in the Republic era, unable to find a place for themselves within the political cadre, have not had the opportunity to participate in a movement that could reach out to the people, as their only way of having an impact on society was to be part of the state organization or bureaucracy.
- As the political cadre of the CHP aged, its local organization also grew old and failed to adapt to the new structure of the countryside. The economic development starting with the Republic and the inflation caused by World War II created new local notables candidates. However, these new local notables were unable to secure a political position proportional to their power. At the same time, the influence of the classical notables on society has decreased due to the impact of revolutions and social developments.
- As a result of all the mentioned reasons, when the transition to a multiparty system took place, there was a disconnection between CHP and the public. In other words, the elite class organized by the single party to carry out revolutions had aged and taken on a structure that could not integrate with society and encompass it. Thus, the ruling elite has become seen as a "state aristocracy" in the eyes of the public due to the reasons mentioned above.
- Turan Güneş argues that with the introduction of general suffrage, the masses now have the opportunity to express their discontent with the government politically, and this opportunity is represented by the Democrat Party. With the materialization of the connection between political power and voting, citizens and social classes who have social, economic, and political demands and grievances have directed themselves intensely towards the DP. The following demands and grievances can be listed like that (Güneş, 1996, pp. 83-88; Uyar, 2008, p. 16):
- With the acquisition of the right to vote, the populations and social classes who were previously resigned to their fate in economically underdeveloped Turkey have begun to express complaints and make demands towards political power.
- In the eyes of these masses considered to be ignorant by CHP, CHP is perceived as a bureaucratic and notables party detached from the society
- The implementation of reforms also constitutes one of the reasons for the public's reaction against the social structure established by CHP. In fact, the contrast between the transition to Western civilization and Islamic values has caused hostility among some segments of society. The symbol of the revolution, the CHP's six arrows, has been presented to the citizens by the DP as the cause of their lack of freedom and poverty, being not free. As a response to the DP's criticism of the reforms, the Seventh Great Congress of CHP in 1947 adopted the principle of "evolutionism" instead of "revolutionism", (Heper, 1999, p. 173) but this did not receive any response from the public. This is because the criticism towards CHP is not temporal, but directed towards its entire past.
- The groups discussed as being in opposition to the interests of large landowners and the newly emerging commercial bourgeoisie supported the DP during the single-party period of the CHP, and were also present within the party due to the statism politics implemented by the CHP during this time. Before the formation of the party, the first resistance against the attitude of CHP, led by Adnan Menderes, was given within the framework of the Land Distribution Law. After the party was established, the economic policies outlined in the party's program aligned with the interests of the aforementioned class. The party program emphasized the prioritization of the agriculture sector and the reliance on private enterprise. The priority given to agriculture meant that the large landholders would have access to credit, equipment, etc. at a reasonable price, while the emphasis on private enterprise would provide great advantages to the trade bourgeoisie. (Eroğul, 1990, p. 49). In conclusion, the emerging new classes expect that the DP will reduce state intervention. The new wealthy people and merchants in rural areas have joined the DP due to the aforementioned economic expectations and the aim of obtaining political positions. The masses have felt themselves closer to the new wealthy people and notables rather than the existing CHP notables (Güneş, 1996, pp. 83-88).
- In conclusion, the newly emerging dynamic and educated personnel naturally turned towards the DP during the Republic period due to the conservatism and closedness of the CHP cadres.

Finally, it can be said that the rise of the Democrat Party to power in the 1950 elections brought up the issue of the choice of the electoral system as well. In fact, before the 1946 elections, the DP, as a newly established party, had demanded the proportional representation system at least for the purpose of creating an effective

opposition. However, the ruling CHP, which did not want the formation of an effective opposition in the parliament, maintained the existing system. In terms of seat maximization, the conditions of the era and the fact that the DP was newly established and not fully organized led to the electoral system working in favor of CHP. When considering the 1950 elections, the CHP believed that the existing electoral system would benefit them again, and therefore took a negative stance against the proportional representation system. However, after the 1946 elections, the DP was no longer insistent on the electoral system being proportional. The main reason for this was that the DP was able to reach the people and the emerging socio-economic conditions favored the DP. In the case of the CHP, although maintaining the electoral system unchanged was a consistent stance in terms of seat maximization, the resulting uncertainty caused the majority system that the CHP maintained to lead to the loss of its own power. The main source of uncertainty here is the CHP's failure to fully perceive elements such as voter preferences, the country's socio-economic conditions, and the image of the CHP in the eyes of the citizens. As summarized by Karpat (2010, p. 328), regarding the mentioned situation, the democrats won the 1950 elections due to the accumulated dissatisfaction against the People's Party. This dissatisfaction had not disappeared, but had only decreased. If the elections had been held at an earlier date (1947-1948), the CHP would have probably received half of the votes it received in the 1950 elections.

6. CONCLUSION

With the peaceful transfer of power in Turkey through the 1950 elections, the process of transition to a multiparty system was completed. Although opposition parties had emerged during the single-party period, they were closed down as soon as they posed a potential threat to the regime. DP, on the other hand, was able to maintain its existence and peacefully take over the government by differentiating itself from the previous opposition parties. It can be argued that there were two ways for the DP to achieve success in taking over the government. Firstly, it was necessary not to touch upon the major prohibitions of the Republic. Secondly, it was essential not to appear to the public as a puppet opposition party established by the government (Eroğul, 1990, p. 47). DP was able to use both of the mentioned situations very well. On the one hand, it managed to keep the different social groups it harbored within the regime's line, and on the other hand, despite entering into opposition with the permission of the government, it was able to conduct the strongest opposition to the government without going outside the regime's boundaries.

Before the elections, despite İsmet İnönü's efforts to start a comprehensive political and economic liberalization to prevent DP's success, the memories of the oppressive years, of which he was a symbol, had an impact on the voters and the new image of CHP was not considered credible by the voters (Zürcher, 2000, p. 317). In the end, the disconnected nature of the elite class during the single-party period had severed the bond between the state and the people. The main factor that brought the DP to power in 1950 elections was the concretization of the bond between the vote and the political power for the newly developing bureaucratic class, notables and the people who were overwhelmed by repression policies of government.

The 1950 elections are a good example of how the choices of the ruling parties to change or maintain the electoral systems in order to increase their own representation may not always coincide with the outcome. The main aim of CHP to preserve the current electoral system in the 1950 elections was to preserve its own current position and prevent the DP from forming an effective opposition in the parliament. However, CHP's expectations in this direction did not produce the desired result due to uncertainty and lack of full information. As detailed in the relevant section, CHP was unable to achieve the desired result in the election because it was unable to fully analyze factors such as voter preferences, socio-economic developments, and the public's attitude towards CHP, and these processes occurred outside of its control.

In general, seat maximization is the determining approach in electoral system choices for those in power. Governments will not act towards changing electoral systems as long as the systems that brought them to power benefit them. Electoral system change demands are only considered by those in power if they provide greater benefits than the current situation and only then will electoral systems be changed. However, the choices of those in power in the framework of seat maximization do not always coincide with the outcome. The main reason for this is the existence of facts that are beyond the control of the governments and that they can never provide full information.

The study conducted has analyzed the 1950 elections within the framework of seat maximization. The study presents a broad perspective on how the decisions made by the government on changes or preservation of the electoral system have affected the functioning of political life. Finally, the decision made by the government to maintain the existing system led to the first change in the existing system and the elimination of the government in Turkey.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1977). *The Turkish experiment in democracy, 1950-1975*. Royal Institute of International Affairs.
- Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. (Y. Alagon, Trans. 10. baskı). Kaynak Yayınları.
- Andrews, J. T., & Jackman, R. W. (2005). Strategic fools: Electoral rule choice under extreme uncertainty. *Electoral Studies*, 24(1), 65-84. doi:<https://doi.org/10.1016/j.electstud.2004.03.002>
- Barutçu, F. A. (2001). *Siyasi hatıralar: Milli mücadeleden demokrasiye* C:II. 21. Yüzyıl Yayınları.
- Bawn, K. (1993). The logic of institutional preferences: German electoral law as a social choice outcome. *American Journal of Political Science*, 37(4), 965-989. <https://doi.org/10.2307/2111539>
- Benoit, K. (2004). Models of electoral system change. *Electoral studies*, 23(3), 363-389. [https://doi.org/10.1016/S0261-3794\(03\)00020-9](https://doi.org/10.1016/S0261-3794(03)00020-9)
- Benoit, K., & Schiemann, J. W. (2001). Institutional choice in new democracies: Bargaining over Hungary's 1989 electoral law. *Journal of Theoretical Politics*, 13(2), 153-182. <https://doi.org/10.1177/0951692801013002002>
- Brady, D., & Mo, J. (1992). Electoral systems and institutional choice: a case study of the 1988 Korean elections. *Comparative Political Studies*, 24(4), 405-429. <https://doi.org/10.1177/0014092024004001>
- Bulutay, T., & Yıldırım, N. (1968). Türk seçmenlerinin oy verme eğilimlerinde iktisadi sebeplerin önemi üzerinde bir deneme. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23(4), 7-39. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001050
- Collier, D., & Norden, D. L. (1992). Strategic choice models of political change in Latin America. *Comparative Politics*, 24(2), 229-243. <https://doi.org/10.2307/422280>
- Colomer, J. (2004). *The handbook of electoral system choice*. Palgrave Macmillan.
- Cop, B. (2018). *Türkiye'de seçim sistemleri*. (Ü. Dertli, Trans.). Tekin Yayınevi.
- Cumhuriyet. (1949, 23 Eylül 1949). *Seçimlerde ekseriyet usulü*. Cumhuriyet Gazetesi, pp. 1-3.
- Cumhuriyet. (1950, 17 Mayıs 1950). C.H.P., 'Karagöz' gazetesini toplattı". Cumhuriyet Gazetesi, p. 3.
- Çufalı, M. (2012). *Türk parlamento tarihi: TBMM VIII. dönem (1946-1950)*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.
- Demirel, A. (2014). *Tek partinin iktidarı: Türkiye'de seçimler ve siyaset (1923-1946)*. İletişim Yayınları.
- Díez, F. G. (2001). The emergence of electoral reforms in contemporary Latin America. Universidad de Burgos Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti: tarihi ve ideolojisi*. (2. baskı). İmge Kitabevi.
- Geddes, B. (1996). Initiation of new democratic institutions in Eastern Europe and Latin America. In A. Lijphart & C. H. Waisman (Eds.), *Institutional design in new democracies*. (pp. 15-41). Westview Press.
- Güneş, T. (1996). *Türk demokrasisinin analizi*. Ümit Yayınları.
- Heper, M. (1999). *İsmet İnönü yeni bir yorum denemesi*. (S. Yalçın, Trans.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İncioğlu, N. K. (2000). Türkiye'de çok partili sisteme geçiş ve demokrasi sorunları. In E. Kalaycıoğlu & A. Y. Sarıbay (Eds.), *Türkiye'de politik değişim ve modernleşme*. (pp. 205-215). Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Ishiyama, J. T. (1997). Transitional electoral systems in post-communist Eastern Europe. *Political Science Quarterly*, 112(1), 95-115. doi:<https://doi.org/10.2307/2658164>
- Karpat, K. H. (2010). *Türk demokrasi tarihi: Sosyal, ekonomik, kültürel temeller*. (1. baskı). Timaş Yayınları.
- Keskin, Y. (2012). Demokrat parti iktidarı ve günümüze yansımaları. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 48-60.
- Koçak, C. (2012). *İktidar ve demokratlar: Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950) Cilt-2*. İletişim Yayınları.
- Mainwaring, S. (1991). Politicians, parties, and electoral systems: Brazil in comparative perspective. *Comparative Politics*, 24(1), 21-43. doi:<https://doi.org/10.2307/422200>
- Mardin, Ş. (2000). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: Merkez-çevre ilişkileri. In E. Kalaycıoğlu & A. Y. Sarıbay (Eds.), *Türkiye'de politik değişim ve modernleşme*. (pp. 79-105). Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Sayari, S. (1978). The Turkish party system in transition. *Government and Opposition*, 13(1), 39-57. doi:<https://www.jstor.org/stable/44482186>
- Shvetsova, O. (2003). Endogenous selection of institutions and their exogenous effects. *Constitutional Political Economy*, 14(3), 191-212. doi:<https://doi.org/10.1023/A:1024702528927>
- Sirer, R. Ş. (1946, 31.05.). Milletvekilleri seçimi hakkındaki kanun münasebetiyle sözler. *Türkiye Büyük Millet Meclisi 7. Dönem Tutanak Dergisi*, p. 250.
- Taagepera, R., & Shugart, M. S. (1989). *Seats and votes: The effects and determinants of electoral systems*. Yale University Press.
- Timur, T. (1991). *Türkiye'de çok partili hayata geçiş*. İletişim Yayınları.
- Toker, M. (1991). *Demokrasimizin İsmet paşalı yılları 1944-1973/DP'nin Altın Yılları 1950-1954*. (2. baskı). Bilgi Yayınevi.
- Us, A. (1950, 18 Mayıs 1950). *İktidarın uğradığı mağlubiyet ve sebepleri*. Vakit Gazetesi, p. 1.

Uyar, H. (2008, October 22-24). *1950 Seçimleri Üzerine Bir Analiz Denemesi*. Paper presented at the Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
Vatan. (1950, 17 Şubat 1950). *Meclis yeni seçim kanununu kabul etti*. Vatan Gazetesi.
Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (Y. S. Gönen, Trans. 7. baskı). İletişim Yayınları.

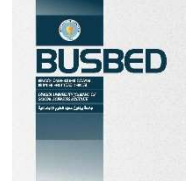
ÇATIŞMA BEYANI

Çıkar Çatışması Beyanı: Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Bildirim: Bu araştırma etik kurul onayından muaftır.

Katkı Oranı: Yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 18.11.2022
Kabul Tarihi : 28.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1206724>

FARABI'NİN FAZİLETLİ ŞEHİR KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Murat SEL¹

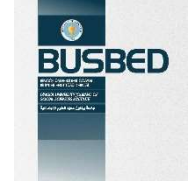
ÖZ

Bir Türk-İslam filozofu olan Farabi yaklaşık olarak 870-950 yılları arasında yaşamıştır ve en önemli İslam filozoflarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada bu büyük İslam filozofunun erdemli ya da faziletli olan ve olmayan şehirleri incelenerek birbirleriyle karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Ona göre insanın dünyaya geliş amacı mutluluktur ve bu mutluluğa ancak erdemli ya da faziletli şehirlerde ulaşılabilir. Bu erdemli şehirde başkan ya da reis olabilecek kişi veya kişilerin hangi vasıflara sahip olması gerektiği araştırılırken, aynı zamanda Farabi'nin kimlerden ve hangi oranda etkilenmiş olabileceği incelenmiştir. Farabi'ye göre erdemli yaşam ancak erdemli ya da faziletli toplum veya şehirlerde mümkündür. O, faziletli olmayan şehirlerin niteliklerini de gözler önüne sererek düştikleri hataları tek tek açıklamıştır. O, günümüzden bin yıldan daha uzun bir süre önce yaşamış olduğu halde ileri görüşlü, geleceği gören ve toplumları buna uygun olarak değerlendirip yorumlayan ender bir filozoftur.

Anahtar Kelimeler: Erdem, Mutluluk, Faziletli Şehirler, Erdemli Toplum, Cahil Şehirler.

¹ Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yahya3520@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8517-0054>.

Article Type : Research Article
Date Received : 18.11.2022
Date Accepted : 28.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1206724>

EVALUATION OF FARABI'S CONCEPT OF VIRTUOUS CITY

Murat SEL¹

ABSTRACT

Farabi, a Turkish-Islamic philosopher, lived between approximately 870-950 years and is considered one of the most important Islamic philosophers. In this study, the virtuous or virtuous cities of this great Islamic philosopher were examined and tried to be compared with each other. According to him, the purpose of human birth is happiness and this happiness can only be achieved in virtuous or virtuous cities. While investigating what qualifications a person or people who could be president or chief should have in this virtuous city, it was also examined who and to what extent Farabi might have been affected. According to Farabi, virtuous life is possible only in virtuous societies or cities. He also revealed the qualities of cities that are not virtuous and explained the mistakes they made one by one. Although he lived more than a thousand years ago, he is a rare philosopher who sees the future and evaluates and interprets societies accordingly.

Keywords: Virtue, Happiness, Virtuous Cities, Virtuous Society, Ignorant Cities.

¹ Phd. Student, Bursa Uludag University, Social Sciences Institute, yahya3520@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8517-0054>.

1. GİRİŞ

İslam coğrafyasının felsefe ile teması Helenistik dönem denilen Helenistik okullar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bu temas sonucu İslam coğrafyalarında farklı felsefi okul ya da ekoller oluşmuştur. Bunlar arasında en önemlileri Mutezile, Cebriye, Eşariye, Maturidiye sayılabilir. Mutezile ekolü, akli hakikatin ölçüsü olarak kabul ettiğinden dolayı, büyük ölçüde, bu ekol sayesinde İslam felsefesi oluşmaya başlamıştır. İslam dünyasında filozoflara “Felasife” adı verilmiştir. İlk İslam filozofu olarak El-Kindi, felasife kabul edilirken onun açtığı yol Meşşaiyyun olarak bilinmektedir. Bu yolda Kindi'nin olduğu kadar Farabi'nin de ismi zikredilmektedir. İslam dünyasında Aristoteles için ilk öğretmen anlamında “Muallim-i Evvel” sıfatı kullanılırken, Farabi için de ikinci öğretmen anlamında “Muallim-i Sani” sıfatı kullanılmaktadır. Batı'da “Alfarabius” veya “Avennasar” ismiyle bilinmektedir.

Farabi'nin felsefesinin temelini “On Akıl Teorisi” olarak da bilinen sudur teorisi oluşturmaktadır. Bu teori, Tanrı ile alem, oluş ile yok oluş, ay altı ile ay üstü ilişkilerinin temelini izah eder ve bu teori birlikten çokluğa geçişi de açıklar. Tanrı, zorunlu varlıktır. Onun mevcudiyeti başka herhangi bir şeye muhtaç değildir. Tanrı hem akıl hem akleden hem de akledilendir. Bilmek, akletmek, yaratmak aynı şeyleri ifade eder. Tanrı'nın kendini bilmesi ve akletmesi sonucu “ilk akıl” sudur eder. Oradan da ikinci akıl ve ilk felek sudur eder. Sözü edilen bu sudur zinciri, onuncu akıl ile dokuz felek ve dokuz nefis tamamlanmaya kadar sürer. Son akıl olan Onuncu Akıl “Faal Akıl” dır. Ay altı alem, Faal Akıl tarafından yönetilir. Daha sonra “heyula” denilen eşyanın kaynağını temsil eden ilk madde sudur etmiştir. Cisimler dünyası ya da ay altı alem bu sıralamanın en altındadır. Farabi bu teorisiyle Plotinos'un sudur teorisi ile Platon'un “en iyi” dediği idealar alemini ve Aristoteles'in değişmeyen ay üstü alemini ve aynı zamanda İslam'ın Tanrı anlayışını uzlaştırmıştır. İslam'daki yaratma denilen yok iken var olmayı, Antik Yunan dünyasındaki daimî varoluş anlayışı ile açıklamıştır. Dolayısıyla Farabi'nin sistemi Platon'un, Aristoteles'in, Plotinos'un ve İslam anlayışının uzlaştırılması anlamını taşımaktadır. İnsan bilgisi, sudur halkalarından oluşan akıllardan meydana gelmektedir. Burada Faal Akıl devreye girmektedir. Güneşin gözle ilişkisi ne ise Faal Akıl ile insan akli arasındaki ilişki de öyledir. Faal Akıl'la iletişim kurmanın iki yolu vardır. Bunlar Tefekkür ve tahayyüldür. Tahayyül yoluyla Faal Akıl ile iletişim kuranlar sadece peygamberler iken tefekkür yoluyla iletişim kuranlar ise filozof ya da bilge kişilerdir. Dolayısıyla dini hakikat ile felsefi hakikat aynı kaynaktan beslenmektedir (Toku, 2007, s. 83-86). Bu hakikatler evreni ve evrende oluşu açıklayarak insanların hem bireysel hem de toplumsal mutluluğuna katkı sağlarlar.

“Mutluluk her insanın arzuladığı bir amaçtır; ona kendi çabasıyla yönelen herkes ancak bir ‘yetkinlik’ (kemal) olmasından dolayı yönelir; çünkü o çok meşhur bir amaçtır ve bunun böyle olduğunu açıklamak için herhangi bir söze gerek yoktur.” (Farabi, 1993, s. 26). Farabi'ye göre bir mutluluk araştırmacısı doğa bilimlerini inceledikten sonra doğa ötesi varlıkları araştırır ve ardından ise insanın kainattaki konumunun ne olduğunu araştırmaya başlar (Farabi, 1999, s. 64-65).

İnsan davranışlarının amacı iyi olduğu için insan önce kendini sonra evreni anlamalıdır. Evrenin amacını anlayan insan mutluluğu yakalayabilir. Evrenin amacını ve birliğini yakalayabilmek ise Faal Akla yönelmek ile mümkündür. İnsan ancak bu sayede kötülüklerden uzak durup iyiliklere varabilir. Bu ise ahlak felsefesinin amacıdır. Bilgiyi, iyiyi, faydalıyı aramak, insanın kendisini ve varlığı araması demektir (Erkızan & Çüçen, 2013, s. 284-285).

Bu çalışmada Farabi'nin siyaset ve ahlak anlayışının birbiri ile yakın ilişkisinden yola çıkılarak erdemli (faziletli) şehir kavramı değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda çalışma iki başlık altında ele alınıp değerlendirilmeye çalışılacaktır. Birincisi: “Mutluluk, Erdem ve Faziletli Şehir İlişkisi”, İkincisi ise: “Faziletli Olmayan Şehirlerin Birbirleriyle İlişkisi” başlığını taşımaktadır.

2. MUTLULUK, ERDEM VE FAZİLETLİ ŞEHİR İLİŞKİSİ

İnsanların nihai ve en yüksek amacı mutluluktur. İnsanlar mutlu olmak için yaratılmıştır ve bu mutluluk akıl kuvvetini hayata geçirmek ile mümkün olabilir. Akıl, hem mutluluğun kendisi, kaynağı iken hem de insanları mutluluğa ulaştıran biricik araçtır. İnsan akıl kuvvetini gerçekleştirdiği zaman yani felsefi tefekküre yükseldiği zaman maddi varlığını aşar ve mutluluğun kapıları ardına kadar açılır. Öyleyse insanın amacı evrenin esas ve en yüksek amacını anlamak demektir. Bu ise Faal Akılın insanların akıl kuvveti üzerinde etkisiyle gerçekleşme şansına sahiptir. Bu durum, yani, insan aklının olgunlaşmış Faal Akılla etkileşimde bulunması evrensel bilgiyle aydınlanmak demektir. Bu ise en yüksek ve en gerçek mutluluktur. Bu seviyeye yalnızca filozoflar ve peygamberler ulaşabilir. Sıradan insanlar ise mutluluğa iki aşırı uçtan uzak durarak yaklaşabilir. Ancak sıradan insanlar asıl mutluluğa peygamberlerinin önderliğinde, ahlaklı ve erdemli yaşamayı alışkanlık haline getirip, güzel huylar edinerek ulaşabilirler. Filozof entelektüel yeteneklere sahip iken peygamber politik yeteneklere sahiptir ve insanları doğru bilgiye yönlendirerek mutlu olmalarını sağlar. Bu şekilde yetkin idareciler olan peygamberler tarafından belirlenen ilk ve yasalara uygun olarak yönetilen bir toplum iyi toplum ya da erdemli

şehir olarak nitelendirilebilir (Cevizci, 2008, s. 159-162). Farabi'ye göre insanlar yalnız başına tecrit edilmiş halde değil de herkesle iyi ilişkiler içerisinde ve iyi yönetilen bir toplumda mutlu ve erdemli olabilir.

Tüm insanlar yaşamını devam ettirebilmek için pek çok şeye ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaçlarının tamamını yalnız başına sağlayamaz. Bunun için de insanlar bir araya gelmeye muhtaçtır. Her insan, kendi tabiatı gereği, kendini gerçekleştirme ihtiyacını ancak bir araya gelerek mümkün hale getirebilir. Bu bir araya gelmeleri sokak, mahalle, köy, şehir gibi birimlerle ayırabiliriz. Farabi bu birimlerden genellikle “şehir” i kullanır. Ona göre şehir sakinlerinin mutluluğa ulaşmak amacıyla yardımlaşmaları şehir, fazıl bir şehir olarak addedilir. Bu fazıl şehir insan vücuduna benzer. Nasıl ki vücuttaki her bir uzvu amacı, şekli, münasebeti farklı ise şehir de o şekildedir (Farabi, 2001, s. 79-80). Fazıl ya da faziletli şehirde yaşayan insanlar birbiri ile yardımlaşan, birbirinin hayatı ve korunması için çabalayan ve en mükemmeline ulaşmaya çalışan şehirdir (Farabi, 1987, s. 38). İnsanların kendilerini bulabilmeleri ve gerçekleştirebilmeleri toplum halinde yaşamayı zorunlu kılan faziletli şehirde mümkündür.

Faziletli şehir beş bölüme ayrılır. İlk bölümde ameli hikmete sahip olan, hukema, büyük ve önemli sorunlar hakkında fikir sahibi olanlardır. İkinci olarak din temsilcisi ya da taşıyıcıları ve mütercimlerdir. Hatipler, kâtipler, şairler, müzisyenler bu gruptadır. Üçüncü bölümde ölçüm işleriyle uğraşan, muhasebeci, mühendis, doktor, münecimlerdir. Dördüncü bölümde ordu, bekçi gibi kolluk kuvvetleri yer alır. Beşinci ve son bölümde ise zenginler sınıfı vardır. Çiftçiler, çobanlar, tüccarlar gibi servet kazanan kişiler bu gruptadır (Farabi, 1987, s. 49-50). Dikkat edilecek olursa bu sınıflar arasında zenginlerin yer aldığı grup en sondadır. Çünkü Farabi, maddi zenginliğin kalıcı bir şey olduğunu, daha da ötesinde bir amaç olduğunu düşünmez.

Farabi'ye göre ideal şehrin amacı insanların özlemini çektiği mutluluğu yakalamaktır. Çünkü mutluluk tüm faydaların en yücesidir. Mutluluğa ise ancak en güzeli yaparak ya da en güzel şekilde davranarak ulaşılabilir. İdeal şehirdeki ideallığın ölçüsü ılımlılıktır, ölçülülüktür, aşırılıktan kaçınmaktır. İdeal şehrin başındakinin görevi ise hem siyasi hem ahlakidir (Feyyaz, 2009, s. 37). Bu sebeple faziletli şehrin yöneticileri sadece teorik olan bilgileri özümseyen değil, aynı zamanda etik ilkeleri de benimsemiş kişiler arasından seçilmelidir.

Erdemli toplum yöneticisi bir rastlantı ürünü değildir. Sadece doğal yatkınlık ve toplumsal ve ahlaki statü belirleyici olamaz. O, öncelikle yöneticilik sanatını icra etmeye elverişli olmalıdır. Çünkü yönetme sanatı, sanatların en üstünüdür. Dolayısıyla erdemli bir yönetici tüm sanatların kendisine hizmet ettiği yönetme sanatına sahip olmalıdır (Aydınlı, 2000, s. 178).

Fazıl şehrin başındaki kişi yönetme sanatına hâkim olan ve topluma rehberlik yapabilecek olanlar arasından seçilmelidir. Farabi yönetme sanatının önemini Fusus'u'l Medeni adlı eserinde şu şekilde ifade eder: “...Şehirdeki diğer sanatlar arasında sultanlık sanatının ve siyasi sanatın durumu, mimarlar arasında baş mimarın durumu gibidir. Çünkü mimarların sanatlarının, baş mimarın sanatının amacını tamamlamak için kullanıldığı gibi, şehirlerdeki diğer sanatlar da, sadece siyasi sanatın ve sultanlık sanatının amacının tam olarak elde edilmesi için iş yapar ve kullanır.” (Farabi, 1987, s. 28).

Fazıl şehrin başkanı herhangi birisi olamaz. Benzer şekilde başkanlık sanatı da herhangi bir sanat gibi değildir. Çünkü şehirdeki sanatların birçoğu hizmet etmeye yöneliktir. Üstelik insanların çoğu hizmet için yaratılmıştır. Ancak sanatlar arasında yer alan başkanlık sanatı, hiçbir şahsın başkanlığını kabul etmez. Başkanlık sanatından daha yüksek bir sanat mevcut değildir ve bu sanat diğer sanatlara rehberlik edebilecek mahiyettedir (Farabi, 2001, s. 84-85). Farabi'nin tasarlamış olduğu mükemmel insanda peygamberlik ve filozofluk bir araya gelmektedir. Bu insanın, bir başkasının hükmü ya da yönetimi altına girmesi mümkün değildir. Çünkü o, doğası gereği mükemmelliğin en son sınırına ulaşmıştır (Aydınlı, 2000, s. 182-183). Reis olmanın ilk şartını Farabi şu şekilde açıklar:

“Vahiy bir kimsenin Faal Aklından muhayyile kuvvetine taşınca, o kimse peygamber olur; gelecekte haber verir ve ilahın aklettiği bir varlık ile hali hazırdaki cüz'iyat hakkında haber verir. Bu mertebeye erişen bir insan, insanlık mertebelerinin en mükemmeline ve saadetin en yüksek derecesine varmış olur: nefsi de mükemmelleşir... Faal Akıl ile birleşmiş halde bulunur ve saadete ulaştıran her fiile vakıf olur. İşte reisin ilk şartı budur.” (Farabi, 2001, s. 86-87).

Fazıl şehrin başkanı ya da reisi hem milletin reisi hem de yeryüzünün reisi. Bu mertebeye hasıl olacak kişide doğuştan önemli özellikler mevcut olmalıdır. Bunlar arasında ilk olarak bu kişinin her uzvu eksiksiz ve tam olmalıdır. Bu kişi, kendisine söylenen her şeyi iyi düzeyde kavrayıp anlamalıdır. Bunun için de duyduğu ve gördüğü her şeyi iyi belleme ve unutmamak için kuvvetli bir hafızaya sahip olmalıdır. Gördüğü en küçük bir delili bile fark edip yerinde kullanmasını bilecek kadar uyanık ve zeki olmalıdır. Ardından her şeyi tüm çıplaklığıyla açık ve seçik olarak ifade edebilmesi için güzel konuşmayı bilmelidir. Öğrenme ve öğretmeyi kendini ona kaptıracak kadar sevmeli ve bu durumdan hiçbir şekilde şikâyet etmemelidir. Oyunlardan sakınarak yemeye, içmeye ve kadınlara düşkün olmamalıdır. Doğruları ve doğruyu sevmeli; altın, gümüş gibi dünyalıklara göz koymamalıdır. Adaleti severek zulümden ve zalimlerden nefret etmelidir. İyi ve güzel bildiği her şeyi

destekleyerek ölçülü bir mizaca sahip olmalıdır. Şiddeti ve aksiliği kötülüğe davet edildiği zaman göstermelidir. Zorunlu olarak gerçekleştirilmek istediği şeyler konusunda cesaret göstererek büyük bir azim ve irade sahibi olmalıdır. Yukarıda sayılan meziyetlerin doğuştan bir kişide toplanması çok zor bir ihtimal olduğundan, bu fitrattaki insanlara toplumda pek rastlanmaz. Ancak yukarıda zikredilen meziyetlerin ilk beşini ya da altısını kendinde toplayan kişi de reis olabilir. Ancak bu kişi büyüdüğü zaman onda sayacağımız altı özellik bulunmalıdır (Farabi, 2001, s. 87-89). Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır:

“Birincisi: Hakim olması lazımdır.

İkincisi: Ondan önce gelenlerin şehre verdikleri kanun ve düsturları bilip bellemesi ve bütün işlerde onların izinden, bu kanunlar mucibince, hareket etmesi lazımdır.

Üçüncüsü: Eskilerin kanuna bağlamadıkları hususlar hakkında iyi istinbatlarda bulunması ve istinbatlarında eskilerin izinden yürümesi lazımdır.

Dördüncüsü: Eskilerin tabiatıyla meşgul olmadıkları hazır meseleler hakkında iyi hükümler verebilmesi için kuvvetli istinmatlarda bulunması ve istinbatının şehir menfaatlerinden mülhem olmaları lazımdır.

Beşincisi: Eskilerin şeriatlerini ve onların izlerinden giderek kendisinin istinbat ettiği kanunları iyi konuşarak öğretebilmesi lazımdır.

Altıncısı: Harp yorgunluklarına bedenlen mütehammil olması ve harp sanatının esaslı ve tali özelliklerini bilmesi lazımdır.” (Farabi, 2001, s. 89-90).

Yukarıda sözü edilen şartların hepsinin bir tek kişide bulunmaması durumunda bu vasıfları taşıyan kişilerin bir araya gelmesi de söz konusu olabilir. Böyle bir durumda bu sistem “erdemlilerin idaresi” olacaktır.

3. FAZİLETLİ OLMAYAN ŞEHİRLERİN BİRBİRLERİYLE İLİŞKİSİ

Farabi, faziletli şehirlere aykırı olan şehirleri şöyle sıralamaktadır: Cahil şehir, fasık şehir, değişmiş şehir, şaşkın, sapmış ya da sapkın şehir. Farabi bu şehirleri halkın arzu ve davranışlarına göre sıralar. Cahil şehir, mutluluğu düşünmez de tanımaz da. Kendilerine öğretileni hemen kabul edip ona inanırlar. Onların en büyük saadeti servet, şehvet, saygı ve itibar kazanmaktır. Bu cahil şehir, kendi içinde altıya ayrılır. Bunlar zaruri şehir, değiştirici sarraf şehir, bayağılık ve bedbahtlık şehri, haysiyet (keramet) şehri, tagallüb şehri, cimai şehirdir. Zaruri şehir, yaşamak için gerekli olan yiyecek, içecek gibi zorunlu ihtiyaçların olduğu ve bu ihtiyaçlar için yardımlaşıldığı şehirdir. Değiştirici sarraf şehirde ise insanlar servetlerini arttırmaya çalışırlar. Bayağılık ve bedbahtlık şehrinde insanlar maddi zevklerine düşkündür. Yemek, içmek, şehvet peşinde koşmak, eğlence ve şaka en büyük saadetleridir. Haysiyet şehrinde saygı, itibar ve şöhret kazanmak esastır. Tagallüb şehrinde, halk başkalarını ezmeye ancak kendini ezdirmemeye çalışır. Cimai şehirde ise halk dilediği gibi yaşar ve dilediğini yapar (Farabi, 2001, s. 90-92). Faziletli olmayan şehirlerde herhangi bir standart yoktur, özgürlük hat safhada olduğundan herkes her istediğini yapmakta serbesttir. Böyle bir toplumda en büyük zenginlik maddi zenginlik olup, manevi zenginlikler maddi zenginliklerin gölgesinde varlığını sürdürmektedir. Bu şekilde olan şehirler ideal olmayan şehirlerdir.

İdeal olmayan şehirler bilgisiz şehirlerdir. Bu şehirde yaşayan halk hem mutluluğu tanımaz bilmez hem de bilse de aklına getirmez. Çünkü amaçları mal-mülk edinmek ve fiziksel zevklerini tatmin etmektir. İdeal olmayan şehirler arasında en kötüsü sapkın şehirlerdir. Çünkü orada yaşayan halkın yöneticileri kendilerini Tanrı gibi görürler. Bu yöneticileri halkın inançlarını bozmaya ve onları yoldan çıkarmaya çalışırlar (Feyyaz, 2009, s. 39).

Fasık şehir ise düşünce olarak fazıl şehirden farklı değildir. Fazıl şehir halkının tüm bildiği ve inandığı şeyleri bilir. Ancak işleri ya da eylemleri cahil şehrinkinden farksızdır. Değişmiş şehir, önceleri fazıl şehir gibi düşünürlerken sonradan fikir değiştirmiş ve başka türlü olmaya çalışmışlardır. Şaşkın, sapkın ya da şaşmış şehirde ise dünya hayatından sonra mutluluğa ya da saadete kavuşulacağı bilinmekle birlikte bazı birtakım sapkın fikirler vardır. Örneğin bu şehrin birinci reisi yalan söyleyip aldatmaktan, aldanmaktan hiç çekinmez. Bu şehrin başındakiler, fazıl şehrin tam zıttını yaparlar (Farabi, 2001, s. 92-93).

Cahil şehirlerde yaşayan halk ruhen noksanlıklar içinde kaldıkları için nefisleri maddeyle bütünleşmiştir. Dolayısıyla nefislerinde bir hakikat kırıntısı taşımazlar. Tapma seviyelerindeki madde çözülünce, hayat imkanları da çözülüp dağılmıştır. Helak olduktan sonra hepsinin mukadder akıbeti et yiyen hayvanlarla yılanlar cinsindedir. Ancak fazıl şehir halkı, onları madde olmaktan kurtarabilir (Farabi, 2001, s. 98). “... Biz maddeden uzaklaştıkça, ilk mevcudu daha tam bir surette tasavvur ederiz. Biz bilfi’l akıl oldukça ona daha çok yaklaşırız. Nihayet maddeden tamamıyla sıyrıldığımız anda zihnimiz onu mükemmel surette kavrar.” (Farabi, 2001, s. 25-26). Mutluluk ancak bu şekilde insan ruhunun maddeye ihtiyaç duymayacak aşamaya ulaşması ile mümkündür (Farabi, 2001, s. 69). Cahil şehir telakkisine göre adalet dövüştür, başkasını ezmektir. Hangisi diğerini ezerse o, kazançlı ve mutlu olur (Farabi, 2001, s. 109-110). İnsanlara gerçek mutluluğu veren ya da bildiren şey hikmettir.

Hikmet ise bize varlığın en son sebebini verir. Bu en son sebep de Bir'dir, İlk'tir. İnsan o Bir'i bildiği ölçüde mutlu olur (Farabi, 1987, s. 48).

Fazıl şehir halkı tarafından bilinmesi zorunlu olan bazı önemli noktalar vardır. Öncelikle ilk sebep bilinmelidir. Sonrasında ise maddeden ayrı olan şeylerin bilinmesi gerekir. Doğanın hâkim bir yaratıcının elinden çıkan bir eser olduğunu ve bu eserde hiçbir kusur, ihmâl, eksiklik, haksızlık bulunmadığını bilmelidir. Fazıl şehre zıt olan şehirlerin uğradıkları akıbeti göz önünde tutarak, fazıl şehrin halkının nefislerinin ulaşacağı saadeti bilmelidir (Farabi, 2001, s. 100-101).

Faziletli şehrin başında ilk reis ya da başkanın özellikleri itibarıyla bir tek kişide bulunamaması durumunda ikinci bir durum söz konusudur. Buna göre başkan olmanın şartlarını ya da özelliklerini taşıyabilecek farklı farklı kişilerin toplandığı bir topluluk mümkündür. Bu kişiler en iyi reislerdir, faziletli kişiler olarak da anılırlar. Onların idaresi ise en faziletli idaresi olarak nitelendirilmektedir (Farabi, 1987, s. 50).

Yukarıda bahsedilen en faziletli idaresi olarak nitelendirilen grubun mümkün olmaması halinde ise üçüncü bir durum hasıl olur. Bu durumda ise şehrin reisi olacak kişide şu özellik ya da şartlar bulunmalıdır: İlk olarak, ilk imamların kabul ettiği eski kanun ve adetleri bilmelidir. İkinci olarak, bu kanun ve adetlerin pratikte uygulanması gereken yerleri ve durumları mükemmel bir şekilde idrak etmektir. Üçüncü olarak, sözlü ya da yazılı olan eski adetlerin çok net anlaşılabilen kısımlarını açıklığa, netliğe kavuşturabilme gücüne sahip olmalıdır. Dördüncü olarak, şehrin imarını korumak ve sürdürmek için mükemmel bir fikir ve pratik hikmet sahibi olmaktır. Beşinci olarak, hitabet mükemmelliğine sahip olmalıdır. Yani, başkalarını ikna etme ve hayal gücü konusunda çok iyi olmalıdır. Altıncı olarak ise cihada katılabilme gücüne sahip olmalıdır. Ancak bu özelliklere sahip olan kişi reis olabilir. Bu kişiye "Sultan" denilir. Bu şekilde yönetilen sisteme ise Kanuni Sultanlık (Mülken Sünniyen) adı verilir. Yukarıda bahsedilen üçüncü durumun da mümkün olmadığı hallerde ise son olarak dördüncü durum gerçekleşir. Sayılan özellikleri taşıyan kişi olmadığı durumlarda bu şartları taşıyabilecek ayrı ayrı kişilerin olduğu bir grup söz konusu olur. Bu gruba ise kanuna göre reisler (ruesa'es-sünne) adı verilmektedir (Farabi, 1987, s. 50-51).

Adalet, şehir halkının ortak olduğu tüm iyi şeylerin aralarında paylaşılmasında, bölüştürülmesinde ve bunların korunmasında yatmaktadır. Reisin adaleti sağlamak ya da kendine saygı ve itaat etmeyi sağlamak için savaş çıkarması haksız bir savaştır, aynı şekilde bu amaç uğruna insanları öldürmesi de haksızlıktır (Farabi, 1987, s. 53-57). Ayrıca faziletli insan ölümden endişe etmez, korkmaz. Ölümden cahil ve fasık şehirler korkar. Çünkü onlar, ölüm ile mutluluğu kaybedeceklerini düşünürler. Cahiller, mutluluk hakkında hiçbir şey bilmez. Faziletli insan öldüğünde veya öldürüldüğünde, şehir halkı onun için yas tutmalı ve bu durum için ona gıpta etmelidir (Farabi, 1987, s. 63-64). Çünkü Faziletli şehir halkı bireysel olarak değil kolektif olarak hareket ederek birbirlerinin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurur.

"Fazilet için toplanmış (içtima) bir toplulukta hiçbir ayrılık ve uyuşmazlık vuku bulmaz. Çünkü faziletin amacı, birdir, yani başka bir şey için değil, bizzat kendisi için istenilen iyi' dir. Bu ikisinin arzu ve amacı, sadece, aslında iyi olan amaca yönelik olduğu için, ona götürülen yolları da, bizzat o şey için olan sevgileri de birdir. Onlar, amaçları bir olduğu sürece, asla ayrılığa düşmezler." (Farabi, 1987, s. 76).

Erdemli şehirdeki halk ilk başkanlarının özelliklerini, ona vahyin nasıl geldiğini, o olmadığı zaman yerini kimin alacağını bilir. Ayrıca yine aynı şekilde erdemli şehir halkı, şehrinin özelliklerini ve karşıtlarını çok iyi bilir. Çünkü bu halk, erdemli şehir olmanın bilinciyle akli ve ahlaki olarak iyi bir donanımına sahiptir. Farabi her ne kadar siyaset konularındaki fikirlerinde İslam anlayışına daha yakın bulunduğu Platon'un devlet görüşünü benimsemiş ve ona çok benzeyen fikirler ortaya atmışsa da Farabi'nin erdemli şehri Platon'un ideal devletinden oldukça farklıdır. Çünkü Farabi'nin erdemli şehrindeki filozof, yani ilk başkan, erdemli dinin etkisiyle oluşturulan bir hayat tarzına sahipken, Platon'da böyle bir durum söz konusu değildir. Ayrıca Farabi'nin hiyerarşik düzeninde katı bir sınıf anlayışı yoktur ve onun erdemli şehrinde özel mülkiyet yasaklanmamıştır. Cahil şehirler arasında erdemli şehir potansiyeline en yakın olabilecek şehir türü zaruret şehridir. Farabi'nin tasavvur ettiği erdemli şehir, herhangi bir yerde pratik olarak uygulanabilecek bir devlet olarak anlaşılmamış, hali hazırdaki devletlerin, bahsedilen devlet şekline ahlaki ve siyasi olarak nasıl yaklaşılabileceğine dair önemli izler taşımaktadır (Kuzu, 2013, s. 39-49).

Farabi, Türk İslam dünyasında medeniyet fikrini şehirleşme kavramı ile birlikte düşünerek bu sentezi felsefi temellere dayandırarak işleyen ve açıklayan ilk düşünürdür. O, erdemi ve erdemli olmayı ilk olarak idarecilerde olması gereken bir kavram ya da özellik olarak düşünmüş, erdem sahibi olmayan bir idarecinin halkından bu özelliği beklemesinin anlamsız olacağını savunmuştur (Şimşek, 2021, s. 13). Buradan yola çıkarak İslam medeniyetinde erdem ve bilgi kavramları arasında yakın bir ilişki olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Farabi'ye göre ideal bir toplumu oluşturan toplumun önde gelen kişileri ilahi kaynaklar ile beslenip eğitimsel faaliyetlerinin temelini Tanrı'dan almıştır. Çünkü bu liderler önemli maharetleri olan peygamberler gibi önemli erdemleri insanlara aktarmaktadır. Dolayısıyla lider vasfı taşıyan kişiler eğitici kişiler olup aynı zamanda

toplumda bilgi ve erdem açısından önemli bir yerde konumlanan kişilerdir. Eğitim-öğretim faaliyetlerinin temelinde kişilerin en doğru olanı seçebilmek için gerekli olan bilginin kazandırılması yatmaktadır. Bu bilgilerin önemli bir bölümü manevi olan şeylerdedir. Çünkü Farabi'ye göre manevi ve teolojik gereksinimlerin giderilmesi ile mükemmelliğe yaklaşılabılır ve mutluluğa erişilebilir. Bu yolda en önemli görev önce ebeveynlere düşerken sonra ise eğitimci olanlara ve bahsi geçen toplumdaki liderlere düşmektedir (Şimşek, 2021, s. 49-50).

Aristoteles' göre ilk madde ezeldir, yaratılmamıştır. Ancak İslam inancından ilk madde ve evren Allah'ın hür iradesi ile yaratılmıştır. Farabi'nin ortaya attığı sudur öğretisi ise Aristoteles'in öne sürdüğü maddenin ezeliğini kabul ederken diğer taraftan bu maddenin Allah'tan sudur ettiğini kabul ederek dini felsefeye yaklaştırmaya çalışmakta ve Aristoteles ile İslam inancının sentezini yapmaktadır (Taylan, 2006, s. 177).

Farabi, İslam felsefesinde Tanrı anlayışını, Aristoteles'in İlk Muharrir'ini ve Plotinusçu aklı birleştirmek suretiyle bunları sentezleme amacı gütmektedir. Bunu yaparken İslam inancını temele koyarak, İslam dininin Tanrı'ya yüklediği anlam ve tanımlamalara göre bir harmanlama işine girişmiştir. Bir yandan da felsefenin olanaklarıyla İslam dinini rasyonelleştirme yoluna giderek, Yunan teolojisindeki Tanrı kavramı ile İslam dinindeki Tanrı kavramlarının aynı amaca hizmet etmesi gerektiğini düşünerek din ile felsefenin herhangi bir çatışma içerisinde olmadığını göstermeye çalışmıştır (Aydınlı, 2000, s. 193-195).

4. SONUÇ

Bir Türk filozofu olan Farabi'nin en çok etkilendiği isim her ne kadar Aristoteles olarak gösteriliyor olsa da ortaya koyduğu fikirler incelendiği zaman onun Platon'dan da ciddi oranda etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki onun maddiyata karşı uzak durulması gerektiğini vurgulayarak maddi şeylere taparcasına onlardan medet ummanın insanı mutluluk yerine mutsuzluğa sürükleyeceği fikrini Platon'un eserlerinde de görmekteyiz. Platon'da da beden bakımından ziyade ruh bakımının önemli olduğu sürekli olarak vurgulanmaktadır. Ayrıca benzer şekilde Platon'un "İyi" ideası ile Farabi'nin "Faal Akli" arasında da düşünsel benzerlikler vardır. Yine benzer şekilde her ikisinin de mantık ve matematik çalışmalarına önem ve öncelik verdiği görülmektedir. Erdemlilik ve erdemli olma konusunda ise bunun anahtarının iki aşırı uçtan sakınmak olduğunu söylemesi, bize, Aristoteles'in *Nikomakhosa Etik* adlı kitabında Aristoteles'in erdem hakkında söylediklerini hatırlatmaktadır.

Ortaçağ'da İslam dünyasında mutluluk-bilgi-erdem arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu durum Farabi'de sıklıkla dile getirilmektedir. Nihai amaç mutluluktur ve bu mutluluğu getirecek olan şey de bilgi ve erdemdir. Erdemin, iyi davranışları alışkanlık haline getirmek olduğu düşünüldüğünde erdemli insan, aynı zamanda iyi insandır. Farabi'ye göre de insanların dünyaya gelme amacı mutluluktur ve bu mutluluğa ancak erdemli bir toplumda erişilebilir. Sözü edilen mutluluk kolay ya da basit gibi görünse de aslında bu hedefe ulaşılması öyle her zaman mümkün olmamaktadır. Çünkü Farabi'nin sözünü ettiği erdemli yaşam, yalnızca toplum ya da şehir yaşamında mümkündür. Bu durum, erdemin, erdemliliğin, erdemli yaşamın yalnızca şehir yaşamında mı görüleceği sorunsalını beraberinde getirmektedir.

Farabi'nin ideal devlet anlayışı, Platon'un ideal devlet anlayışına benzemektedir. Ancak Farabi'ye göre faziletli şehrin başındaki kişi aynı zamanda "Yeryüzünün Reisi" dir. Farabi'nin ortaya attığı "Yeryüzünün Reisi" ile Platon'un ortaya koymuş olduğu "Filozof-Kral" anlayışlarının temeli özünde birbirine çok benzemektedir. Ancak Farabi'de erdemli şehrin başına geçebilecek ya da geçebilecekler daha fazla alternatifler arasından seçilmektedir. Ayrıca faziletli şehirler arasındaki en son bölümün ya da sınıfın zenginler sınıfı arasından seçilmesi, Platon'un Farabi'nin felsefesinde önemli yer ettiğini gösteren bir başka işarettir. Ayrıca bu şehirler sıralamasında cahil şehirleri de tek tek sınıflandırıp tanımlaması ve özelliklerini ortaya koyması günümüze ışık tutması açısından önem taşımaktadır. Zira o, demokratik şehirleri cahil şehirler kategorisinde sınıflandırmıştır.

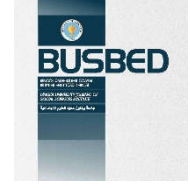
Farabi bir eklektik filozof olarak görülebilir. Çünkü o, Yunan felsefesini, Aristoteles'i, Plotinos'u ve İslam felsefesini uzlaştırma amacı taşımaktadır. Sık sık din ile felsefenin birbirini dışladığı, yok saydığı görülen Ortaçağ'da, Farabi din ile felsefenin kesinlikle birbirini reddetmediğini, birbirine düşman olmadığını, birbirini desteklemesi gerektiğini düşünerek filozof ile peygamberi aynı sınıfta ya da düzeyde kabul ederek daha iyimser ve ılımlı bir ortamın kapılarını açmıştır.

Büyük Türk-İslam filozofu Farabi'nin ideal devlet anlayışı, felsefi bir perspektif taşımaktadır. Bu felsefi perspektifteki en önemli temalardan birini "mutluluk" oluşturmaktadır. Sözü edilen mutluluğun pratiğe dökülebilmesi, tıpkı Platon'da olduğu gibi, filozof-kral vasıtasıyla gerçekleştirilebilir. Bu bakış açısından yaklaşıldığında Farabi'nin düşüncelerinin siyasi bir içeriği de vardır. Mutluluğa giden yol ancak erdemli bir toplumda mümkündür. Dolayısıyla "erdemli toplum" ve "erdemli şehir" kavramları arasında yakın bir ilişki vardır. Daha adil, daha mutlu bir dünya Farabi'nin sözünü ettiği erdemli bir toplumda mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aydınlı, Y. (2000). *Farabi'de Tanrı-İnsan İlişkisi*. İz Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2008). *Ortaçağ Felsefesi Tarihi* (3. Baskı). Asa Kitabevi.
- Erkızan, H. N., & Çüçen, A. K. (2013). *Antik Çağ ve Orta Çağ Felsefesi Tarihi (Felsefe Tarihi 1)* (2. Baskı). Sentez Yayıncılık.
- Farabi. (1987). *Fususü'l-Medeni (Siyaset Felsefesine Dair Görüşler)*. Çev. Hanifi Özcan. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Farabi. (1993). *Mutluluk Yoluna Yönelme*, Çev. Hanifi Özcan. İzmir.
- Farabi. (1999). *Mutluluğun Kazanılması*, Çev. Ahmet Arslan. Vadi Yayınları, Ankara.
- Farabi. (2001). *El-Medinetü'l Fazıla*. Çev. Nafiz Danışman. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Feyyaz, S. (2009). *Doğu İslam Felsefesinin Babası El-Farabi* (4. Basım). Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Kuzu, A. (2013). *Filozofların Babası Farabi*. Paraf Yayınları.
- Şimşek, N. (2021). *İslam Filozoflarının Ahlak ve Eğitim Anlayışı (Farabi, İbn Sina, Kınalızade Ali Efendi)*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Taylan, N. (2006). *Anahatlarıyla İslam Felsefesi [Kaynakları-Temsilcileri-Tesirleri]* (5. Baskı). Ensar Neşriyat.
- Toku, N. (2007). *İslam Felsefesine Giriş*. Savaş Yayınevi.

Article Type : Research Article
Date Received : 28.11.2022
Date Accepted : 28.04.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1210909>

BLOWING ON THE WOUND: A RETROSPECTIVE STUDY ON NON-FICTION LITERARY GENRE; A MEMOIR, *I AM MALALA* (2013)

Serap Melek ERYAZICI¹

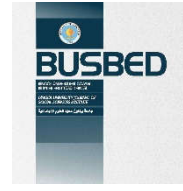
ABSTRACT

Memoir which is one of the most common genre in the literary field has a special place in terms of presenting historical and social facts. A memoir is not the history itself but one of the aiding tools to understand history. This particular genre primarily focuses on the events and the phenomena that leaves traces in a personal account. It sheds light on historians, researchers and to those who contribute studies on psychosocial and socio-political issues. Most importantly, it makes the facts remembered for all times. In this regard, the purpose of this particular study is to explore how memoir as a literary non-fiction genre promotes sustainable awareness of gender-based injustice against women as presented in *I am Malala* (2013) by Malala Yousafzai and Christina Lamb. It is widely acknowledged that patriarchy and dominant masculine perception of gender norms have institutionalized power over women in many parts of the world. Much research on global gender-based inequalities has shed light on the particular effects and bitter consequences of applied dogmatic socio-political sanctions against women's rights. Among the most important factors for female gender role trauma can be shown as the violation of rights and freedom due to the lack of legal protection. To view how gender-based injustice is produced and justified as two critical means of power, one should highlight the domains of ideology and power dynamics. Especially in South Asia countries like Pakistan and Afghanistan, government policies impose ideological constraints on women's rights. In this regard, literary analysis is an effective way to create universal awareness of the destructive effects of patriarchal hegemony, sex bias, and stereotypical labeling. As this genre suggests, the memoirs collected in the book constitute a work of high significance that reflects the effects of gender discrimination via historical events and promotes universal awareness. Thus, the study will carry out qualitative research by focusing on the published book as the main source. Supported by secondary sources, the findings of the study draw out the fact that memoir plays a pivotal role and is a powerful agent in dealing with gender-based injustice issues and a key to universalize international awareness on gender development.

Keywords: Gender, restraints, status, equality, rights, critical discourse, power, awareness, literature, education, politics, economics, memoirs, empowerment

¹ Ph.D student, Istanbul Aydın University, English Language and Literature, seraperyazici@stu.aydin.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-1653-0079>

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 28.11.2022
Kabul Tarihi : 28.04.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1210909>

YARAYA ÜFLEMELİK: KURMACA OLMAYAN YAZIN YOLUYLA KADIN HAKLARINA İLİŞKİN KÜRESEL FARKINDALIK YARATMA: *I AM MALALA* (2013)

Serap Melek ERYAZICI¹

ÖZ

Edebi alanda en sık rastlanan türlerden biri olan anı, tarihi, toplumsal ve kişisel gerçekleri ortaya koyması bakımından özel bir öneme sahiptir. Bu özel edebi tür, belli bir örüntüde, tarihsel gelişimleri anlamaya yardımcı araçlardan biri olmakla birlikte kişide iz bırakan olaylara ve olgulara odaklanır. Özellikle psiko-sosyal ve sosyo-politik konularda çalışmalar yapan araştırmacılara ışık tutar. Kişisel gerçeklerin akılda kalmasını sağlar. Bu çalışmanın amacı, Malala Yousafzai ve Christina Lamb'in *I am Malala*'da (2013) sunduğu gibi, kurmaca olmayan yazın yoluyla, anıların kadınlara yönelik toplumsal cinsiyete dayalı adaletsizlik konusunda sürdürülebilir farkındalığı nasıl teşvik ettiğini araştırmaktır. Zira, ataerkil ve toplumsal cinsiyet normlarına ilişkin baskın eril algı, kadınlar üzerindeki gücü kurumsallaştıran bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel cinsiyete dayalı eşitsizlikler üzerine yapılan pek çok araştırma, kadın haklarına karşı uygulanan dogmatik sosyo-politik yaptırımların belirli etkilerine ve acı sonuçlarına ışık tutmaktadır. Kadın cinsiyet rolü travmasının en önemli etkenleri arasında yasal korumanın olmaması nedeniyle hak ve özgürlüklerin ihlali olarak gösterilebilir. Toplumsal cinsiyete dayalı adaletsizliğin iki kritik güç aracı olarak nasıl üretildiğini ve haklı çıkarıldığını görmek için, ideoloji ve güç dinamiklerinin alanları vurgulanmalıdır. Özellikle Pakistan ve Afganistan gibi orta doğu ülkelerinde hükümet politikaları kadın haklarına ideolojik kısıtlamalar getiriyor. Bu bağlamda, eleştirel bir söylem analizi yaklaşımı, ataerkil hegemonyanın, cinsiyet yanlılığının ve basmakalıp etiketlenmenin yıkıcı etkilerine dair evrensel farkındalık yaratmanın bir yoludur. Kitapta derlenen anılar, türünden de anlaşılacağı gibi, kişisel tecrübeleri yansıtan çok önemli bir eserdir. Bu çalışma, ana kaynak olarak yayınlanan kitaba odaklanarak nitel bir araştırma gerçekleştirecektir. İkincil kaynaklarla desteklenen çalışmanın bulguları, anıların yol gösterici bir rol oynadığını ve toplumsal cinsiyete dayalı adaletsizliğin ortadan kaldırılmasında güçlü bir etken olduğunu ve toplumsal cinsiyet gelişimi konusunda uluslararası farkındalığı evrenselleştirmenin anahtarı olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Kısıtlamalar, Statü, Eşitlik, Haklar, Eleştirel Söylem, Güç, Farkındalık, Edebiyat, Eğitim, Politika, Ekonomi, Anılar, Güçlendirme

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, seraperyazici@stu.aydin.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-1653-0079>

1. INTRODUCTION

1.1 MEMOIR AS A SUBJECTIVE REPERTOIRE

The term “memoir” is derived from Latin word “memoria” which means “remembrance” or “memory” that originated from the same word root. The history of memoir as a literary non-fiction tradition dates back in its origins since the first century BC. Formerly, the priority of this literary genre was to spread heroic stories. As time progressed, memoir took its aim for advocating for global issues. On a large scale, through sharing the accounts of subjective experiences that intend to inspire others by focusing on a specific snapshots of time with a novelistic style, memoirs have become effective tools for global calls. Memoirs focus on the purpose of raising awareness based on issues that concern the whole world. In this wise, it is found out that literary studies play critical role in identifying problems and enable the creation of solution-oriented works exclusively by drawing attention to gender inequalities, violence and other issues. Unlike autobiography, memoir as a genre is considered to be more selective that focuses on a certain period in the author’s life and recounts the pivotal effects where as autobiography details the whole life span. It is argued that memoirs pinpoint dramatic sequences by encouraging the readers throughly toward documented personal experience. It functions as a bridge between the author and the reader. Written from an author perspective, a memoir contributes to a specific timeline and sheds light on the perspective through storytelling.

With the purpose of universally resonating with others, the popularity of memoirs have increased in the last decades. However, memoirs do not only lead to a variety of exploration but also offer opportunity to question and engage in the author’s insights. Complicated issues such as war, migration, violence, gender trauma and discrimination are among the main interest of memoirs. Such an ideological exchange of information between the author and the reader lead to a broader knowledge about other cultures and ideologies. In order to explore an incident or series of incidents in greater depth, a memoir draws out a significant source to recall or provide a voice for the unsaid. Quite often, memoirs deal with complicated or tragic personal hardship with vivid characters and places and end up with certain ideas or resolutions which often lead to self discovery or actualization. As evident in the case of *I am Malala*, Malala Yousafzai is a Pakistani girl who was shot by a Taliban gunman on October 9 2012 on a school bus when she was only 14 years old. She was considered a global advocate and an education activist. She stood up for education rights for women in Pakistan with contributing campaigns to raise awareness. Malala states that at the time of pursuing Islamic principles, women's rights were restricted under Zia Ul-Haq's regime in Pakistan: "life for women in Pakistan became much more restricted. A woman couldn't open a bank account without a man's permission" (p.21).

To achieve gender equality, Malala risked her life and struggled with death threats. As a result, she underwent numerous surgeries during her treatment in Britain. She survived and continued to speak out on the importance of education finally awarded the Nobel Peace Prize in 2014. She was issued as one of the most influential people globally. She attended high school in England. Later on, she studied at Oxford University and studied philosophy, politics, and economics and received her bachelor's degree in 2020. Her diary about life under the Taliban regime inspired millions of people especially women around the region. Her influential book became a global symbol for women empowerment and it has been observed that through literature raising awareness on gender issues has a positive impact.

Malala Yousafzai protested against Taliban forces to gain education rights for girls in Pakistan during Fazlullah, a Talibani chief leading that particular branch at Swat Valley. Malala’s father Ziauddin is one of the strongest activists who still advocates for women’s equality in education and supports women’s rights. Malala often emphasizes that her father is very different from other men of her society: "My father shares everything with her. Most Pashtun men never do this, as sharing problems with women is seen as weak. 'He even asks his wife!' they say as an insult" (p.17). Like his grandfather Malala's father, Ziauddin is known as an impressive rhetorician and committed himself to speak up about the consequences of unequal opportunities. According to him, ignorance is the reason and the source of political confusion. As Malala states: "He believed schooling should be available for all, rich and poor, boys and girls" (p.26).

Yousafzai was shot by a Taliban gunman on October 9 2012 on a school bus when she was only 14 years old. She was considered a global advocate and an education activist. She stood up for education rights for women in Pakistan by contributing to campaigns to raise awareness. Malala states that at the time of pursuing Islamic principles, women's rights were restricted under Zia Ul-Haq's regime in Pakistan: "life for women in Pakistan became much more restricted. A woman couldn't open a bank account without a man's permission" (p.21). The patriarchal ideology that objectifies women is the product of male dominated perception. It is explicit that the idea of male supremacy lies on the basis of this understanding which is very common in societies that support patriarchal structure. By normalizing the subordinate position of women in society, patriarchy remains as an obstruction for women.

2. DISCUSSION

Among common traits of a memoir as a literary genre, the characteristics of the story are often narrated in a styled account of a person's life. Literary styles and techniques are supported to highlight personal experiences presented in a memoir to ensure that the experience is original and unique while covering a particular time frame. It points to transformation and the stages of change on a personal account. However, the written account focuses on past experiences with a first-person point of view including the key moments that shape knowledge and personality. Memoirs also present historical events and mainly employ universal messages to provide insight into the past to attract attention to a traumatic experience.

Howard (1986) highlights that literature is an agent in constructing a cultural sense of awareness of gender issues. *I am Malala* (2013) deploys a non-fictional literary example for inspiring women to struggle to achieve their rights by serving as a positive stimulation for affecting the community's attitudes and beliefs. To promote mutual understanding and develop awareness through literature, discourse functions as the primary tool for achieving equitable and sustainable empowerment.

Bloor (2007) suggests that language and discourse are tools to complete global goals to achieve empowerment through literary theory. Ideological power exists within economic and political power. Thus, to understand the ideological structure of a particular community, discourse relevant to reminiscences serves as an interpretive system to define the required practices. *I am Malala* (2013) draws attention to Malala Yousafzai's account by employing elements of fiction that provide the opportunity to examine gender discrimination in a wider socio-political context.

Her narrative not only puts the readers in her shoes by immersing a full scope of her bitter experiences after she was shot but also provides a compelling exemplary life stance. Her genuine story ties the readers to authenticity and universal truth by revealing women's struggles whereas they are portrayed as powerless and submissive. Moreover, the memoir functions both as a voice and a powerful attempt to end collective suffering. Since many women are silenced with violence and terror, Malalai's memoir can be considered both a sharp reaction and a resistance to the distorted religious oppression of the Talibani regime in Pakistan. In addition, she enables constructive ideas to raise collective awareness about women's educational rights. Through her memoirs it is visible that the roles of men and women adopted in the Middle East have been shaped under the guise of religion. Thus, the idea of women reaching the consciousness of existence and self-realization have been completely rejected. Julia Kristeva's psychoanalytical theory (2014) argues that the alienation of women from their own body and existence is at the root of patriarchal ideology. It can be stated that Malala explicitly protests against perception of female existence idealized and shaped by patriarchal norms. Moreover, she recounts the heavy price of revolting against power and authority dynamics attributed to men in this particular context.

Malala reflects on her lifelong journey by creating an original space for the readers to investigate the roles attributed to women in the eastern frame. While pointing out the value and importance of women in Middle East culture, she questions the existence of women under the Taliban regime. She criticizes the evaluation of women as a commodity. She argues that this kind of apprehension creates trauma in women and is caused by the wrong perception of religion. Her memoirs are indeed a discursive reaction to the terror of female victimization that raises the need for universal legitimization.

Following the interpretation above, it can be argued that male dominance ideology subjugates women through hegemony therefore a global mindset on change is needed. Since men have vital strength, supporting women through education is the key to progressive and sustainable development. Malala (2013) suggests that education is the fundamental right of everyone regardless of gender, race, and ethnicity as indicated in *The Holy Quran*. It is also highlighted that knowledge should be accessible. She reports that education opportunities for women in Pakistan are not appropriate since women are restrained due to the Taliban by-laws; "5.1 million children don't even go to primary school even though in our constitution it says every child has that right. We have almost fifty million illiterate adults, two-thirds of whom are women, like my own mother" (p.154).

One of the key policy messages presented by Geena Davis in United Nations Dialogues at the Economic and Social Council in New York (2010) was that "improving gender representation is a critical component of influencing and changing attitudes toward women and girls" (p.95). Malala often emphasizes that education is the vital need for prosperous life both for women and men in Pakistan. Since empowerment issues are multidimensional and complex in Pakistan, her memoir reveals the severity of educational frustration that needs to be challenged critically.

Kabeer (2005) claims that access to appropriate education has great effects on empowering women's cognitive talents, as increasing women's ability to question, learn, and develop new ideas. Educated women also suffer less from violence, as they are better at expressing themselves and protecting their legal rights with the help of increased literacy talents. Among the most striking memoirs of Malala, she questions the reason why the Taliban dictatorship

sees education as an obstacle during a conversation she encounters with her father: "Why don't they want girls to go to school? I asked my father. 'They are scared of the pen,' he replied" (p.62).

One needs to define power dynamics to fully understand the destructive effects of the repressive regime in Pakistan. Women are perceived as powerful agents of life empowerment and Talibani power holders treat them as threat factors that need to be restricted in any means. Keeping women under control and isolating them from education are among destructive purposes. In other words, providing women educational rights would risk the authority to be questioned and counted among the dangers that cannot be underestimated. Questioning the Talibani authority in force would confuse and cause such an undesirable situation. Manipulating society through oppression and preventing basic rights strongly emphasizes the discussion of power dynamics.

Rahman (2013) classifies Rawland's (1997) power dynamics under four primary forms. "Power over" is a controlling force over other humans manipulating their thoughts and behaviors. At this point, linked with Malala's memoirs, it can be argued that hindering the intellectual development of Pakistani women is an influential way to keep them under control. As frequently mentioned in the book, "girls should stay at home. The first school to be blown up was a government girls' primary school." (p. 72).

Also, "Power to" is defined as the productive strength enabling to generate new opportunities. "Power with" is an individual's sense of empowerment with the help of other individuals. "Power from within" is the spiritual self-respect that extends to accepting others as equals. According to the "power to" and "power with" forms of power, empowerment is defined as gaining more determination and self-confidence in making decisions and influencing the decisions of others. Despite all the difficulties, Malala succeeds in advancing her life in this direction by aiming to preserve her mind and consciousness of existence.

Rawland (1997) suggests that empowerment is experienced in three dimensions. "Personal empowerment", which is in the form of "power from within", is unique sense of self-confidence that identifies his/her capacity for development and production. "Relational Empowerment", in the form of "power over", is an individual's capacity to influence other's decisions. "Collective Empowerment" in the form of "power with", is the cumulative strengthening as an outcome of a collaborative group of individuals. Rahman (2013) suggests that first individuals are empowered then they can maximize their opportunities using their "power within", without constraints of other individuals' "power over" effects. It is observed that Malala's father through his rhetoric adopted all forms of power and achieved his best to create collective empowerment by encouraging the society to resist Talibani oppression.

Chong (2012) states that although women produce more food than men, they earn ten per cent of the world's income and own only one per cent of the world's property. Also, most of the primary school-age children out of school are girls and most of the World's poor population is women. Upadhyay (2017) suggests that women with access to education are more likely to participate in decisions at home and in society. Malala highlights this severe devastation of the oppressive regime as: "By the end of 2008, around 400 schools had been destroyed by the Taliban" (p.75). After this tragic event, Malala decides to access her diary through web sites using the nickname Gul Makai to raise universal awareness. Soon after, the diary received attention, and BBC made a recording hiding Malala's identity. It is the first step to the resistance that represented the power of discourse in raising awareness: " I began to see that the pen and the words that come from it can be much more powerful than machine guns. We were learning how powerful we are when we speak" (p.81).

She even shows her unworn school uniform and explicitly tells her fear through words: "I was scared that if the Taliban caught me going to school, they would throw acid in my face as they had done to girls in Afghanistan" (p.82). It's visible that Talibani's restrictions are mainly concentrated on women and through her discourse the reader can explicitly identify the reasons for her trauma. Furthermore, the closing of schools means the loss of job opportunities. It is reported in the memoirs that, due to the Pakistani military and Talibani conflict, female teachers lost their work and were limited to households and nursery.

Duflo (2011) argues that the economic development of the nation and the empowerment of women are very linked to each other. Not only development of the nation increases gender equality, but empowering women economically increases the nation's development. Since economic development is not enough to ensure women's empowerment, economic policies should guarantee a playing field for both genders aiming to improve women's economic conditions.

After being shot in a school bus, Malala had brain surgery. Her brain was severely injured therefore the operation took five hours. As the high risk of infection was moving fast, she was airlifted to a military hospital. Later, she was taken to Birmingham to be treated safely since her life was at risk due to Talibani attacks. This was a military decision.

As the assassination attempt made a significant impact in the world media, her pioneer role in voicing equal rights for women's education reached its highest point. She won the National Peace Prize and her name became a symbol of courage and determination for many people.

Esplen et al. (2006) state that India reserved thirty-three per cent of the seats in village councils for women by the 73rd Constitutional Amendment. With the help of the Amendment, many women could find the opportunity to enter the political arena. They have gained prestige and changed their roles from mothers to politicians. Becoming role models, their efforts have given confidence to many women who were bound by the patriarchal system's roles. When linked to the situation in Pakistan, it can be considered that Malala's call for equitable education rights through her book achieved a positive result.

Chong (2012) states that United Nations Women was established to support women's rights. However, the UN Women's goal to increase gender equality is very limited to a few areas. So until the world changes its gender policies the struggle to empower women may remain a never-ending battle.

As Silverstone suggested (1999), mediated meanings seek to make sense of the world and the construction of meaning is possible through discourse. This is how literary works represent cultural and ideological domains in this respect. According to Fairclough (2010), ideology can be best defined as a code that resides in texts. Memoir as a form of literary discourse has the power to shape ideologies while critical discourse analysis suggests specific measures in literary representations. Therefore the approach is effective in examining discourses within relations of power.

3. CONCLUSION

Yousafzai gives an important message to humanity through her memoir that everything is possible with the consciousness of being. This message is primarily addressed to women who are victimized. The collection of Malala's memoirs advocates equality for women as a primary ideology. The memoir functions as the key which increases awareness of gender discrimination. Her efforts to restore women's education rights achieved their purpose with the support of international organizations. *I am Malala* (2013) is powerfully considered as a call for worldwide access to education highlighting the slogan every girl has the right to education regardless of gender, sex, and ethnicity. It can also be concluded that Malala's discourse is powerful as it reflects the changing lives and also improves gender perspectives.

It can be concluded that violence against women has gendered political impacts that impede and undermine equal rights for women as mentioned in Malala's book. In this regard, literary works function as one of the most important agents to reflect women's struggle in the socio-political and cultural context. It figures or rather reflects the conditions of gender by employing historical facts. *I am Malala* (2013) is one of the most important works for the forming and developing of a new perspective in the mental framework. Its academic and promising discourse makes the memoir a profound exception by presenting the socio-political management of reality.

REFERENCES

- Bloor, M., & Bloor, T. (2007). *The practice of critical discourse analysis: An introduction*. New York: Oxford University Press.
- Chong, J. W. (2012). The politics of the empowerment of women: Mapping enabling environments within narratives of femininity and power. *Journal of Race, Gender, and Social Justice*, 18(4), 526-527. Retrieved from <http://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1339&context=wmjowl>
- Davis, G. (2010). *Achieving Gender Equality, Women's Empowerment, And Strengthening Development Cooperation. Dialogues at the economic and social council*. United Nations, New York: United Nations Publication ISBN 978-92-1-130302-5
- Duflo, E. (2011). Women's empowerment and economic development. *National bureau of economic research Cambridge*. Retrieved from <http://www.nber.org/papers/w17702>
- Esplen, E., Heerah, S., & Hunter, C. (2006). *Women's empowerment: An annotated bibliography*. Retrieved from https://www.bridge.ids.ac.uk/reports/bb14women_empowerment.pdf
- Fairclough, N. (2010). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. New York: Pearson Education Limited.
- Hensman, H. (2008). *The Afghan War of 1879-1880*: Olympia Fields, IL: New Delhi. [ISBN 978-0-9815378-6-3. OCLC 232130990](https://www.worldcat.org/oclc/232130990).
- Howard, J. E. (1986). The New Historicism in Renaissance Studies. *ELR*, 16(1), 13-20.
- Kabeer, N. (2005). Gender equality and women's empowerment: A critical analysis of the third Millennium. *Gender & Development*, 13(1), 13-24. doi:10.1080/13552070512331332273
- Kristeva, J. (2014). *Korkunun Güçleri. İğrençlik Üzerine Deneme*. İstanbul Ayrıntı Yayınları.
- Rahman, A. (2013). Women's empowerment: Concept and beyond. *Global Journals*, 13(2), Retrieved from: https://globaljournals.org/GJHSS_Volume13/2-WomensEmpowerment-Concept.pdf
- Silverstone, R. (1999). *Why study the media?* London: Sage.
- Upadhyay, R. (2017). Women's empowerment in India: An analytical overview. *The Asia Foundation*. Retrieved from <https://asiafoundation.org/resources/pdfs/womensempowermentindiabriefs.pdf>
- Yousafzai, M., & Lamb, C. (2013). *I am Malala: The girl who stood up for education and was shot by the Taliban*. New York: Little, Brown, and Company.

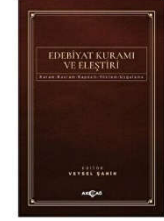
Makalenin Türü : Kitap Tanıtımı
Geliş Tarihi : 26.04.2023
Kabul Tarihi : 28.04.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1288218>

EDEBİYAT KURAMI VE ELEŞTİRİ

Farız Yıldırım¹

Sanat hakkındaki tefekkürün bir semeresi olarak kültür hayatımıza giren teori ve kuramlar, bir sanat şubesi olan edebiyatta üretim ve eleştirisi yöntemleri şeklinde tezahür eder. Edebiyat kuramı ve eleştirisi, genel bir ifadeyle belirli ölçüt ve prensipler ışığında edebi eser üzerinde yapılan sistematik analiz yöntemi olup edebiyatın ne olduğu, nasıl incelenmesi gerektiği, edebî/estetik değerinin nasıl oluştuğu ve neden kaynaklandığı, kapsam ve sınırlarının nerede başlayıp bittiği, sanatçı-eser-okur-dış dünya (toplum) ile olan münasebetleri gibi sorulara cevap arar (Şahin, 2023; XI). Eser üretiminde referans olan kuram, onun tenkit ve çözümlenmesinde de temel başvuru kaynağı olma özelliği taşır. Veysel Şahin'in edebiyat sahasında başlattığı, özünde belli araştırma yöntemlerinin Türk edebiyatı sahasındaki uygulamalarından oluşan inceleme ve araştırma dizisinin sonuncusu edebiyatta kuram ve tenkit sorununa odaklanıyor.

Edebiyat Kuramı ve Eleştirisi adıyla yayınlanan eserin basımını Akçağ Yayınevi üstlenmiş. *Romanda Mekân*, *Romanda Kişiler Dünyası*, *Romanda Bakış Açısı* ve *Anlatıcı Düzlemi* adını taşıyan üç önemli projenin devamı niteliğindeki bu çalışma da önceki çalışmalar gibi Türk ve Batı edebiyatlarının akademik alandaki yetkin kalemlerini belirli bir konu etrafında bir araya getiriyor. Bu külliyyatın vücuda gelmesindeki rolü editörlükle sınırlı olmayan Şahin'in diğerleri gibi bu çalışmaya da yazar olarak katkı yaptığı görülmekte.

Çalışma, emsalleri gibi hem lisans düzeyinde eğitim hem araştırmacılar için referans hem de edebiyat meraklıları için başvuru metni özelliği taşıyor. Eserin tertip ve muhtevasına bakıldığında, editörün bu konuda bilgi verici mahiyette bir ön sözle başladığı ve edebiyat kuramları ile eleştirisi hakkında kısa bir bilgilendirme yapıldığı görülüyor. Bundan sonra sırasıyla farklı araştırmacıların belirli bir edebiyat kuramı ve eleştirisi yöntemine odaklanan çalışmaları sıralanıyor.

Çalışmanın istatistiksel verilerine bakıldığında, 33 edebî kuram ve eleştirisi yönteminin 35 farklı akademisyen tarafından ele alındığı görülüyor. Çalışmaların geneli öncelikli olarak konu edinilen kuram ve eleştirisi yönteminin teferruatlı bir şekilde açıklanması, sonrasında Türk edebiyatından seçilen bir şiir ve anlatıya uygulanması şablonu üzerine oturtulmuş. Her çalışmanın sonunda bir sonuç bölümü ve kaynakçaya yer veriliyor.

Literatürdeki edebiyat kuramları ve eleştirisi yöntemlerinin tamamını kapsayan *Edebiyat Kuramı ve Eleştirisi*'nin ayırt edici hususiyeti, ortaya konan teorik bilginin Türk edebiyatı sahasında üretilen metinlere tatbik edilmesidir. Türk edebiyatından şiir, roman, hikaye çözümlenmelerine de yer veren eser, bu yönüyle metin tahlili konusunda da referans olma özelliği taşıyor.

Çalışmanın bütün kuramları kapsamı, ayrıca metin tahliline yer verilmesi, ortaya oldukça hacimli bir eser çıkarmış. Görünüş itibarıyla ansiklopediyi andıran *Edebiyat Kuramı ve Eleştirisi*, içeriği dolayısıyla da adeta bir kuram ve eleştirisi ansiklopedisi özelliği taşımakta.

Yazarların konuyu ele alış tarzlarına bakıldığında, genelden özele doğru bir yol takip edildiği, öncelikle incelenen kuram ve eleştirinin tarihçesine, sonrasında prensip ve ilkeleri ile dünya ve Türk edebiyatı bağlamında öncü ve takipçilerine ve nihayetinde de bu anlayışla vücuda getirilmiş metin çözümlenmelerine yer verildiği görülüyor.

Eserde yer alan konuların çokluğu, yazıları ayrı ayrı değerlendirme imkânı vermediğinden içeriği; yazar, konu ve incelenen eserler baz alınarak şu şekilde tasnif etmek mümkün:

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, <https://orcid.org/0000-0002-6194-1862>

Baki Asiltürk, yansıtma kuramına göre Atilla İlhan'ın *Üçüncü Şahsın Şiiri* adlı şiiri ile Tomris Uyar'ın *Düğün* adlı hikayesini; Mustafa Apaydın, Marksist eleştiri yöntemine göre Orhan Veli'nin *Kitabe-i Seng-i Mezar* şiiri ile Adalet Ağaoğlu'nun *Üç Beş Kişi* adlı romanını; Hakan Sazyek, Rus biçimciliğine göre Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanı ile Melih Cevdet'in *Serçe* şiirini; Cafer Şen, psikanalitik eleştiri kuramı bağlamında İsmet Özel'in *Celladıma Gülümserken Çektirdiğim Son Resmin Arkasındaki Saturlar* şiiri ile Mithat Cemal'in *Üç İstanbul* romanını; Hülya Argunşah ve Banu Akçeşme, feminist edebiyat kuramına göre Didem Madak'ın *Çiçekli Şiirler Yazmak İstiyorum Bayım!* şiiri ile Leyla Erbil'in *Ayna* adlı öyküsünü; Mustafa Kurt, varoluşçuluğa göre Demir Özlü'nün *Bir Uzun Sonbahar* romanı ile Edip Cansever'in *Umutsuzlar Parkı* şiirini; Cemal Sakallı, genel ve karşılaştırmalı edebiyat kuramı çerçevesinde Christoph Martin Wieland ve Haldun Taner'i, bunun yanı sıra Erich Kastner'in *Küçük Hafiyeler* adlı radyo oyunu uyarlamasını; Yunus Balcı, yapısalılık bağlamında Asaf Halet Çelebi'nin *He* şiiri ile Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* romanını; Şaban Sağlık, postmodern eleştiri yöntemine göre İhsan Oktay Anar'ın *Tiamat* romanı ile Haydar Ergülen'in *N'eyim Ben* adlı şiirini; Veysel Şahin, edebiyat sosyolojisine göre Ömer Seyfettin'in *Havyar* adlı hikayesi ile Mehmet Akif Ersoy'un *Umar Mıydın?* şiirini; Hasan Yürek, açık yapıt kuramına göre Mehmet Eroğlu'nun *Düş Kırgınları* romanı ile Ahmet Oktay'ın *Kaç Kişiyiz Kendimizde* adlı şiirini; Nurettin Demir, dilbilimsel eleştirinin ilke ve prensipleri bağlamında birçok şiir ve anlatı örneğini; Şahika Karaca postyapısalcılığa göre Ferit Edgü anlatılarını; Ferhat Korkmaz, posthümanizm ve transhümanizm eleştirisine göre Alev Alatlının *Kâbus* romanı ile Nazım Hikmet'in *Makinalaşmak* şiirini; Fatih Arslan einföhlung/özdeşleyim kuramı bağlamında çeşitli metin örneklerini; Mustafa Karabulut, anlatımcılık kuramı çerçevesinde Necip Fazıl'ın *Kaldırımlar* şiiri ile Refik Halit'in *Yatık Emine* hikayesini; Fatma Topdaş Çelik, izlenimci edebiyat kuramına göre Cenap Şahabeddin'in *Belde-i Mazi* şiiri ile Halide Edip'in *Beyazlı Kadın* adlı hikayesini; M. Fatih Kanter, ontolojik eleştiri kuramına göre Sezai Karakoç'un *Balkon* şiiri ile Reşat Nuri'nin *İnsan Nasıl Düşer* adlı öyküsünü; Esra Sazyek, ekoeleştiri kuramına göre Tarık Dursun K.'nin *Kırlar, Kırlar, Ey Kırlar!* adlı hikayesi ile Sait Faik'in *Kırmızı Yeşil* adlı şiirini; Hanife Nalan Genç, okur merkezli eleştiri kuramına göre Turgut Uyar'ın *Göge Bakma Durağı* adlı şiiri ile Tahsin Yücel'in *Haney Yaşamalı* adlı öyküsünü; Medine Sivri ve Işıl Köylü, arketipçi (mitokritik) eleştiri kuramı bağlamında Buket Uzuner'in *Toprak* adlı romanı ile Yunus Emre şiirlerini; Serdar Odacı, göstergebilim kuramına göre Nazım Hikmet'in *Kuvâyi Milliye Destanı*'nı; Oğuzhan Sevim, soyutlama kuramına göre Edip Cansever'in şiirleri ile Aziz Nesin anlatılarını; Cem Yılmaz Budan, alımlama estetiğine göre Sait Faik'in *Lüzumsuz Adam* adlı hikayesi ile Ahmet Haşim'in *Merdiven* şiirini; Samet Azap, avangard edebiyat kuramına göre Nazım Hikmet'in *Promete, Pipomuz, Gül, Bülbül V.S.* adlı şiirini; Yusuf Aydoğdu, hermeneutik edebiyat kuramına göre Yahya Kemal'in *Kar Müsikileri* adlı şiiri ile Onat Kutlar'ın *İshak* adlı öyküsünü; Şeyma Büyükkavas Kuran, metinlerarasılık bağlamında Hilmi Yavuz'un *Yahya Kemal'e Rubai* adlı şiiri ile Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* romanını; Dilek Çetindaş, queer edebiyat eleştirisine göre Küçük İskender'in *Kesik Süt* şiiri ile Murathan Mungan'ın *Üç Aynalı Kırk Oda* hikaye kitabını; Nesrin Mengi, yapışökümcü eleştiri bağlamında Behçet Necatigil'in *Abdal* şiiri ile Murat Gülsoy'un *Ve Ateş Bizi Tüketiyor* adlı romanını; Bilgin Güngör, postkolonyal eleştiri kuramına göre Sezai Karakoç'un *Masal* adlı şiiri ile Ahmet Mithat Efendi'nin *Rikalda Yahut Amerika'da Bir Vahşet Âlemi* adlı romanını; Eylem Dereli Saltık, tarihsel eleştiri kuramı bağlamında Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Sabır* adlı romanı ile Orhan Seyfi Orhon'un *İstanbul'un Fethi* adlı şiirini; Sema Çetin Baycanlar, yeni eleştiri kuramına göre Peyami Safa'nın *Fatih-Harbiye* romanı ile Atilla İlhan'ın *Pia* adlı şiirini; Koray Üstün, eleştirel teoriye göre Latife Tekin'in *Berci Kristin Çöp Masalları* adlı romanını inceleme konusu yapmıştır.

Özünde birer edebiyat araştırmacısı olan, kariyerlerini bir nevi edebiyat tenkidi üzerine kuran akademisyenlerin kaleminden çıkması *Edebiyat Kuramı ve Eleştirisi*'yi daha da yetkin ve değerli kılmakta.

Mevcut bütün tenkit metotlarını ortak çalışma prensibi ve öğretici bir anlatım stratejisi ile bir araya getiren *Edebiyat Kuramı ve Eleştirisi*, alanında temel başvuru metni olma özelliği taşıyor. Türk edebiyatı sahasında bu tür eserlerin azlığı çalışmanın önemini bir kat daha arttırıyor.

KAYNAKÇA

Şahin, V. (Ed.) (2023). *Edebiyat Kuramı ve Eleştiri (Kuram-Kavram-Kapsam-Yöntem-Uygulama)*. Ankara: Akçağ Yayınları.